

Милан Стојановић
ОПШТА ИСТОРИЈА СРЕДЊЕГ ВЕКА
Од Велике сеобе народа до IX века

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник

Др Небојша Кузмановић

Уредник

Кристијан Обшуст

Технички уредник

Татјана Цавнић

Дизајн корица

Милош Анђелковић

Штампање научне монографије помогао је Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама Војводине.

Милан Стојановић

Општа историја средњег века

Од Велике сеобе народа до IX века

Нови Сад, 2024.

Мојим родитељима, који су све урадили за мене

Предговор

Проучавање средњовековне историје прилично је занимљиво професионалним историчарима, но посебно обичним људима, мада они тај историјски период више посматрају из романтичарског угла. Ова књига је покушај да се представи само један мањи део средњовековља до IX века. Производ је вишедеценијског истраживања историјских извора и литературе савремених историчара. Потребно је већ на почетку напоменути да у овој књизи нема ниједне нове до сада непознате чињенице, нити је аутор дошао до нових сазнања. Књигу сачињавају чињенице европских историчара, односно њихових књига које су објављене на многим језицима. Разлог писања ове књиге је покушај надопуњавања већ и онако малобројне литературе о средњем веку написаним или преведеним на српски језик. Ово је само мали покушај да се предоче тумачења многих европских историчара из последњих неколико деценија. На нашем језику има веома мало литературе о овој важној историјској епохи и углавном су старија издања, прилично уопштена и целокупно средњовековно раздобље представљено је на неколико стотина страна. На тај начин су изостављени многи важни догађаји и оно о чему се говори прилично је уопштено, те обично читаоца историјски процеси могу збунити. Ова књига је замишљена као почетак једног већег описа средњег века, но за тако нешто потребно је неколико томова. Иако је овде реч о општој историји, што значи да ће много чињеница бити изостављено или тек уопштено наведено, ипак ће дати потпуније садржаје од онога што је објављено до сада на српском језику.

Важно је напоменути да је првобитни план било писање још опсежнијег дела са свим референцама и фуснотама у којима би се конкретно навела коришћена литература или детаљније објаснили одређени процеси и феномени. Фусноте и друге референце чине важан део научног апарата у писању било ког дела из историјске науке, али у овом случају биће изостављени. То није никакав хир аутора, већ практичан недостатак финансијских средстава, јер овако замишљен рад у више томова обично ради група историчара са института, а иза свега стоји држава као подстрекач и финансијер. У овом случају ради се о приватној идеји једне лич-

ности, аутора ове књиге, те због ограничених могућности, биће изостављени из ове књиге делови научног апарата који су уобичајени, као и навођење целокупне коришћене литературе и извора у овој књизи. Врло мало старијих издања је коришћено у писању овог дела и ту се пре свега мисли на радове пре Другог светског рата, али су и она коришћена у појединим питањима и анализама. Наведена библиографија на крају књиге показује само одабране изворе и литературу, но списак је много већи.

До сада су студенти историје на српским факултетима углавном користили одређене скрипте за средњи век, као допуну до сада објављеним књигама о медијеваљној историји, но очигледан је недостатак овакве литературе на нашем језичком простору. Као целовита или свеобухватна тема није објављивана, можда међу нашим историчарима није постојала снажна воља за тако обимнијим писањем, изузев појединаца који су целокупно средњовековно доба сажимали у једну књигу. Највише у проучавању овако важног историјског периода отишли су немачки научници, који су од XVIII, посебно у XIX веку, објавили на хиљаде томова историјских извора и друге литературе. Немачка историографија је одмакла највише у проучавању средњег века, а иза њих следе Француска, Русија, Велика Британија и други. Нашим историчарима и љубитељима ове епохе доступно је на хиљаде књига на страним језицима и многе од њих у последње две деценије су скениране и представљене у дигиталном формату. Није потребно отићи у Немачку, Француску, Русију и друге земље, да би сте имали увид у историјске изворе. Многи су објављени на интернет сајтовима разних института, музеја, универзитета и слично. Биће потребно још много времена да целокупна медијеваљна писана грађа изађе у дигиталном формату, али важно је да је процес отпочео.

Потребно је да се више пажње посвети овој епохи, због недовољно заступљене литературе код нас. Важно је и преиспитивати опште прихваћене чињенице, пре свега у истраживању националне историје, јер се на факултетима и даље учи из књига написаних пре више од сто година, а стално се долази до нових сазнања, пре свега у археолошким

истраживањима. Док у многобројним европским државама годишње буде објављено на десетине, чак стотине нових књига из историје, код нас је све на нивоу од пре једног века. Уз те проблеме, појављују се квази историчари, који погрешно тумаче историјске чињенице или измишљајући их, наносе додатну штету историјској науци. Сведоци смо да у Србији постоји мишљење да свако може бити историчар и фудбалски селектор, те се обични грађани без имало школе или са купљеним факултетским дипломама појављују као стручњаци у разним областима, те и историји. Аматерско тумачење историје, објављивање лажних чињеница, измишљање којикаких легенди и митова и њихово представљање за званичне историјске податке, не доприноси развоју историјске науке код нас и само везује руке историчарима који би имали било какво ново сазнање, а које би срушило досадашње прихваћене теорије.

Рад на овом тексту био је мукотрпан и дугогодишњи уз многобројне проблеме који су га пратили, јер иако је заснован на радовима европских и ранијих српских историчара, у појединим сегментима руши досадашње званично прихваћене теорије, иако те нове чињенице нису ауторове, већ само преузете од других научника. Поред проблема неприваћања нових чињеница код наших историчара, иако је све рађено на стручном, методичком и теоријском нивоу, писање историје средњег века наметало је још неколико дилема. Један од највећих је начин грађења целине, односно да ли се ограничити само на тумачење и навођење појава и догађаја, без детаљнијег анализирања, но то би било пуко представљање фактографских података или их довољно приказати да из њиховог редоследа читалац дође до нужних закључака о значају и смислу средњовековних догађаја. Потребно је приказати утврђене чињенице, али оне не смеју бити искључиво политичке и војне, већ морају бити базиране и на верском, културном, уметничком, научном и сваком другом сегменту историје. Писати о средњем веку није само буквално навођење година и догађаја, већ је потребно да преко њих упуту читаоца на конкретне закључке уз додатне анализе и тумачења. Средњи век није само једна цивилизација, нити је једно време, већ се ради о низу међусобно условљених цивилизација, религија и култура на ширем подручју и кроз разна времена. Прихватањем средњовековног периода, не значи признање једног времена, већ више њих кроз разне нивое. Крај антике и рани средњи век довољно су испреплетани и због тога се узимају у заједничко проучавање, да би од IX века све било подигнуто на нови виши ниво тумачења ново-

насталих цивилизација, да би од XII века наступио нови ниво са другачијим околностима од дотадашњих. Та сложеност историјских процеса мора бити добро укомпонована и представљена, а да се не изгуби научни приказ те епохе.

И поред утврђене правописне норме у пракси влада велико шаренило, неуједначеност и произвољност у навођењу личних имена, због чега се аутор определио да поред сваког имена транскрибованог на српски језик, у загради се нађе и име на језику наведене особе, изузев код арпских, јеврејских, сиријских, јерменских, грузијских или кинеских имена, јер писати њиховим знаковима не би превише помогло, те ће због тога они бити представљени енглеском транскрипцијом, мада ни преношење са анго-америчког није баш најбоље решење. Потребно је држати се флексибилног и доследног приступа у коришћењу транскрибовања имена и назива, због чега се користи уобичајена англо-америчка широка фонетска транскрипција, мада и ту има проблема, јер не постоји јединствена и стандардизована транскрипција. Посебан проблем се појављује у српском језику, јер код нас постоји широк приступ транскрибовања, посебно арапских, персијских и кинеских имена. Уз уважавање специфичности српског језика, његових навика и правописних правила, ова књига употребљава широку транскрипцију са мањим одступањима у случају када би придржавање оригиналног решења умањило веродостојност текста или срушило досадашње транскрипције на нашем језику. Проблем постоји и код изговарања имена чак и највећих европских владара, попут Карла, односно Шарла и слично.

Сваки човек има другачији доживљај прошлости и због тога је важно приказати развој средњовековног друштва и његов егзистенцијализам. То није само опис битака и политичких сплетки разноразних владара, већ приказ изградње друштва у целини, активне борбе за опстанак појединца и заједнице, те њихових односа према другим народима и државама. У тумачењу средњег века улазе политичке, религијске, географске, климатске, војне и многе друге околности и оне нису статичке, већ у непрекидном низу динамичких развоја. Тај развој није нужно везан за изградњу једног друштва, већ и његовог слабљења и нестајања, а из таквих процеса настају нова друштва, државе и цивилизације у целини. Та испреплетаност свих чињеница јесте важна у анализирању структуре средњовековља и његове непрекидне промене. Средњи век као историјска епоха започиње стидљиво, но врло брзо креће да се развија и расте и у том развоју решава се проблем опстанка читавог друштва, те његовог

културног, економског и политичког унапређења.

Ова књига приказује историјски развитака у одређеном временском периоду (до IX века) и само на једном географском простору и ту су приказани сви елементи развоја друштва. Човек који је живео у средњем веку није био свестан да живи у епохи која се тако зове, то је само један конвенционални назив савремених историчара, али је свака особа била свесна да је изашла из једног ранијег економског и друштвеног поретка и била део новог, који је трајао одређени временски период, а затим и он нестао, јер више није био довољно адекватан за друштво у целини. Зато је било потребно приказати нестанак тог ранијег поретка, античког и робовласничког, јер је он био увод у настанак средњовековља, те објаснити разлоге његовог нестајања и чиниоце који су водили ка новом друштвено-економском систему. Тај развитака није започео на свим просторима у исто време, нити је трајао и завршио се у исто време. Но, немогуће је представити у једној књизи целокупни простор и његов развитака. Остаће одређени „цепови“, који ће бити објашњени у некој другој књизи, а ова ће бити ограничена до IX века. Истина, биће у овој књизи објашњене поједине чињенице које превазилазе IX и улазе дубоко у X век, али то су више теоријске анализе, без конкретног задирања у политичке, војне и црквене теме. Оваква објашњења одређених елемената потребна су у овом раду као увод у политичка збивања IX и X века, о којима ће бити приче у некој наредној књизи. Читалац ће имати могућност да се креће временском димензијом кроз европске, северноафричке, централноазијске и блискоисточне просторе, јер су они у овом раздобљу чинили целину. Догађаји су се смењивали, условљени једни другима и тако стварали нове цивилизације у тадашњем познатом свету. Иако је то релативно мали географски простор, биће потребно више књига да објасне његове делове, али ће сви они на крају заједно бити повезани у средњовековну целину и као такви дочекати нови век од почетка XVI столећа.

Историја као наука базира се на темељним потврђеним подацима, али то није само опште навођење тих података, већ њихово прихватање као неизоставног дела историјске науке и даље анализирање свих чињеница, њихових узорака и последица. Анализирањем и преиспитивањем сваке чињенице понаособ, користећи научни апарат, историја долази до спознаје и постаје опште прихваћена. На такав начин ће сваки човек лакше запамтити наведене чињенице и обогатити свој интелект, уз могућност да сам настави даље додатно анализирање и проучавање нових друштвених и

економских појава око нас. Темељ средњег века чини феудализам, то јест феудално привредно и друштвено уређење које је наметало одређене норме сваком појединцу. У уводу и првим поглављима ове књиге налазе се објашњени елементи који су довели до настанка феудализма, али важно је напоменути да се он као нови економски и друштвени систем развијао различито у свим земљама и друштвима, те је због тога потребно детаљније објаснити његов постанак, развој, врхунац и опадање у свакој држави. Процес феудализације био је различит, јер су друштва и новоформиране државе била на специфичним економско-друштвеним нивоима, због којих је било немогуће да у исто време започне феудализам, нити да временски исто траје. Иако је сваки део тадашњег познатог света имао своје специфичности, приметиће се да су све оне нестајале и даљи развој је водио једино могућем – ка феудализму. Сви путеви водили су ка феудализму, но његово остварење било је различито, својствено посебностима сваког друштва. Да би се сагледао феудализам у општем значењу кроз читав средњи век, мора се поћи од сваке државе и друштва понаособ и видети детаљнији различити и специфични односи. Да би се видела шума, потребно је првобитно видети свако дрво посебно.

Један од већих проблема у писању књиге било је представљање историјских извора и коришћење литературе уопште. Због већ наведених недостатака фуснота, цитирање делова извора и литература многобројних историчара, увело би забуну и сам рад био би апсолутно нечитљив. Обавеза сваког научника је да при писању свог дела наведе литературу, аутора, страну из књиге, одакле је преузет одређени материјал и то све у фусноти. Писати о општој историји у више књига, значи ненамерно одбацивање свих научних обавеза, то јест навођења аутора и литературе кроз фусноте. Због тога ниједан наведени извор није дат у оригиналу, већ је само објашњен ауторовим реченицама, али је важно признати да се целокупан рад заснива на литератури других страних и домаћих историчара. Ово није ауторов лични текст, јер је немогуће описивати општу историју и дати свој лични печат, већ је базиран искључиво на радовима других научника, не само историчара, већ лингвистичара, археолога и слично. Ова књига је покушај систематизације или, боље речено, обједињавања тумачења различитих научника на једном месту, да би се огромна историјска грађа свела на неколико хиљада страница, ако је то уопште и могуће. Текст који се налази у овој књизи је покушај објективног сагледавања чињеница, но важно је напоменути да је то само једна страна погледа на средњи век. Познаваоци

средњовековне епохе знају да постоје и другачија сагледавања и објашњења чињеница и она су само делимично наведена овде, док су друга у потпуности изостављена. Нема питања на које се не може пронаћи три, четири и више мишљења и тумачења, али овај рад би био у том случају утростручен, што би даље водило финансијским издацима и другим проблемима.

Наведена библиографија на крају књиге је, углавном, новијег времена, док су релативно мало навођена дела из XIX и прве половине XX века. У библиографији нема навођења научних часописа и зборника из разлога њихове обимности и неисцрпности. Њихово навођење било би још неколико десетина додатних страна у књизи. Коришћени историјски извори делимично су наведени у библиографији, но о изворима ће бити посебно написана књига, која ће као и наведена литература пратити текстове из књига и уз детаљније објашњење свих

наведених историјских извора, омогућити сваком читаоцу да лакше повеже текст и историјски извор. Намена ове књиге је да омогући свакоме да се упозна са средњим веком, сазна нешто ново и донесе неки сопствени закључак о епохи која није толико далеко иза нас, али која је иако прошлост и даље вуче неке репове у нашем времену.

Милан Стојановић

Ниш, децембар 2021.

I Увод

1. ПОЈАМ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Средњи век је велика историјска епоха која раздваја антику од новог века. Као појам је у општој употреби од почетка XIX столећа. Први који је обележио средњи век као посебно историјско доба био је италијански хуманиста, историчар и државник Леонардо Бруни (ита. *Leonardo Bruni* или *Leonardo Aretino* 1370-1444), који је извршио поделу историје на три периода Антику, Средњи век и Модерно доба. Писац је прве праве књиге из историје *Historiarum Florentini populi libri XII* („Историја фирентинског народа у 12 књига“). Датуми које је Бруни користио за дефинисање периода нису онакви којима се данашњи историчари служе, али је положио темељ за поделу историје на велике епохе. Мало је вероватно да је имао намеру да посебно истакне поделу историје на епохе, али је прозван првим модерним историчарем. Заслужан је и за преводе многих латинских и хеленских филозофских и историјских дела, попут Аристотела и Прокопија.

Међу најстаријим научницима који су извршили поделу историје на три епохе био је италијански хуманиста, историчар и један од првих археолога Флавио Бјондо (ита. *Flavio Biondo*, лат. *Flavius Blondus*, 1392-1463), који је поменуо у свом делу *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades* („Деценије историје пропадања Римског царства“), објављеном након његове смрти 1483. године. И његова подела била је на Антику, Средњи век и Модерно доба. Касније су многи западни писци XV, XVI и XVII столећа помињали средњи век у својим делима различитим терминима попут *medium aevum*, *media aetas*, *media tempestas*.

У новије време је немачки учењак Криштоф Келер (лат. *Christophorus Cellarius*; 1638-1707), извршио општу поделу историје на три велика доба: *Historia antiqua* (до цара Константина Великог), *Historia mediiaevi* (од Константина Великог до пада Константинопоља под османску власт 1453. године) и *Historia nova* (од пада Константинопоља). Након њега ова троделна подела постала је стандардна у науци.

Средњи век је историјска епоха која има разли-

чито обележје од доба антике и битно се разликује од времена које следи након његовог завршетка. То схватање се одржало све до данас и постало је неизбежно у тумачењима историје. Иако постоје различита, чак оштро супротстављена тумачења самих особина тих његових обележја и својстава, нико од историчара не може да оповргне устаљену поделу историјских доба.

Супротно од свеопштег прихватања термина и подела епоха у историјској науци, границе почетка и завршетка средњег века различите су код историчара и писаца. Разни датуми на које се позивају историчари требало би да означавају почетак средњовековља, али исто тако има различитих датума који означавају његов крај. Не треба да чуди та неусаглашеност научника, јер је то нормална и оправдана последица развоја историје као науке и нових приступа у проучавањима. Периодизација историје није индоктринисана, већ се базира на критичкој евалуацији и испитивању идеја и појмова, но ипак представља један од тежих задатака историјске науке, чак и након темељне анализе и проучавања друштвеног развоја. Важно је, пре свега, уочити, окарактерисати и утврдити основна обележја сваке епохе у науци и тек након тога одредити њихов почетак и крај. Но, због развоја људског друштва и његових обележја који се на одређеним местима појављују брже, на другима спорије, да би се временом те ситне промене нагомилале свуда и даље нову карактеристику, готово је немогуће установити када су превладала нова својства да бисмо са сигурношћу могли да потврдимо да је то почетак нове епохе.

Један од најчешћих датума који се узима за почетак средњег века је пад Западног римског царства 476. године. Многи историчари прихватају овај датум као важан чинилац у развоју средњовековља и као крајњу границу антике. Ако сагледавамо дубље у ту годину и догађаје који су се десили, схватићемо да се, заправо, ништа значајно није променило да би смо је узели за временску границу између две велике историјске епохе. Одлазак са власти последњег Западног римског цара Ромула Августула те године није био никакав прелом у западној Европи, нити на континенту у целини. Због тога су

поједини историчари принуђени да траже нове моменте који су довели до развоја средњег века, но врло је тешко, готово немогуће утврдити када престаје антика и започиње ново доба. То не може бити одређена година, већ само век, чак и неколико векова. Свака епоха у преисторији и историји се у различито време појављивала на различитим географским областима. Никада се у историји није десио неки процес у исто време на ширем подручју.

За почетак средњег века можемо да установимо период између 284. и 610. године. Тај период се у историји сматра добом касне антике и почетка средњег века. Можда би тачнији назив био *међупериод*. Између две епохе постоје међупериоди, који означавају време завршетка једног–претходног и рађања другог–новог доба. Као полазна тачка за промене које ће у свом пуном развоју постати обележје средњег века, узима се долазак Диоклецијана на власт у Риму 284. године. Био је заметник новог погледа на Римско царство и са њим започиње реформа државе, која је имала јаког утицаја на многа племена из времена сеобе народа. Са њим је Римско царство кренуло новим правцем, које до тада није познавало, али које ће бити важно због реформи које је овај владар извршио.

Година 313. је такође карактеристична, јер је цар Константин „Милаанским едиктом“ даривао слободу исповедања вере хришћанима, страховито прогањаним у време пре његове владавине. Управо слобода јавног изјашњавања хришћанства убрзала је успон вере у самом царству, да би до краја истог IV века, постала и званична религија државе. Од прогањања, постала је једина званична. Управо је хришћанство имало изузетну улогу у средњем веку, не само у верским већ и у политичким питањима.

Оснивање Константинопоља (Цариграда) на Босфору 330. године за многе представља преломну тачку у рађању нове епохе, јер је тиме најављено напуштање западног дела Римског царства и трајну поделу државе на два дела, која се десила врло брзо након оснивања града. Преношење престонице на Исток означавало је крупан догађај у држави, а Источно римско царство (Византија) је постојало више од хиљаду година након пада Рима под власт варвара. Управо је Источно римско царство једна од главних одлика средњег века. Рођена је на почетку и уништена на самом крају те епохе.

Победа Визигота код Хадријанопоља 378. године над Римским царством несумњиво је навестила навалу разних германских и словенских племена на њене територије и убрзала распадање државе на два дела, што се након смрти цара Теодосија 395. године заиста и догодило.

Велика сеоба народа с краја IV и током V века, свакако је део средњовековља и један од првих карактеристика тога доба, но постоје тенденције у историјској науци које продужавају антику знатно даље, али не без основа, све до смрти цара Јустинијана 565. године, то јест, чак до доласка на престо цара Ираклија 610. године. Јустинијан је био последњи римски владар који је ујединио знатне делове обеју половина некадашњег јединственог царства и био последњи цар у Константинопољу који се чврсто држао латинске културе и језика. Са Ираклијем започиње хеленизација Источног римског царства и увођење грчког језика као службеног, уместо дотадашњег латинског. Многи византолози смарају да са Ираклијем започиње средњи век на истоку Европе. Појединци попут Босијеа (*Bossuet*), Волтера (*Voltaire*) и Дидроа (*Diderot*) ишли су до крајњих граница и тврдили да је тек смрћу Карла Великог 814. године престала антика.

Који год датум узели за почетак новог доба, не можемо са сигурношћу да тврдимо да смо у праву. Период од краја III века до половине VII века, јесте време драматичних промена у Европи и тада познатом свету у целини. Након VII века ништа више неће бити исто. Због тога је можда и најбоље време од 284. до 610. године назвати „међупериодом“.

Сличне разлике и тумачења постоје и у погледу завршетка средњег века. Историчари нису јединствени, што је и разумљиво. Време од почетка XV века до 1517. године бисмо могли да назовемо *другим међупериодом*. Већ на почетку XV века јављају се нове тенденције у науци, литератури, уметности уопште, али пре свега у привреди Апенинског полуострва. Слично је и у Енглеској.

Пад Константинопоља под власт Османског царства 1453. године и нестанак Источног римског царства, представља кључан тренутак за целокупни исток Европе, пре свега Балкана. Откриће америчког континента 1492. године од стране Колумба многи историчари сматрају главним догађајем у рађању новог века. Чињеница да Колумбо у том тренутку није био свестан открића новог континента, одложило је тек за прву половину XVI века битна обележја нове епохе. Свакако да је крајња граница средњег века у Европи 1517. година, време почетка Лутерових реформи и настанка протестантизма у западном свету. Та година може да представља и завршетак једне велике историјске ере на Блиском истоку, јер је управо 1517. године Османско царство уништило државу Мамелука у Египту чиме је започело ново време у исламском свету.

Међутим, има покушаја појединих историчара да средњи век продуже много даље, те постоје

тврђе да је завршетак Тридесетогодишњег рата (1618-1648) био крајња граница средњовековља. Но, ту су тумачења да је тек енглеска буржоаска револуција (1642-1649), те чак почетак француске буржоаске револуције 1789. године време рађања новог века. То је претеривање, јер већ од 1517. године (а у појединим деловима Европе и нешто раније), започиње нова епоха—нови век са карактеристикама који је одвајају од средњег века.

Све године и векови које ми узимамо као границе завршетака једне и почетака друге епохе су заправо вештачке, јер се друштвени развој непрекидно дешавао, као што се и сада у овом тренутку догађа. Оне више служе практичној сврси код писања научних дела или у настави, него што прецизно одређују временске границе. Нико у тим историјским епохама није размишљао у ком добу живи, већ су се константно развијали друштвени односи и цивилизације напредовале или бивале уништаване у многобројним ратовима. Тек историчари са временске дистанце могу да праве поделу у историјској науци и да тумаче како сматрају за сходно.

Трајање историјских епоха нису временски једнаке нити су привредно, културно и политички истоветне. Кроз векове и миленијуме њуско друштво пролази кроз структурне реформе, што доводи до привредних и политичких промена, самим тим и односа међу људима. Од најранијих људских дана до данас, човек је пролазио кроз више фаза у свом развоју. Једна од етапа тог развоја јесте феудално друштвено уређење или познатије као *феудализам*. Кроз феудализам су прошли различити делови људског рода, у различитом временском тренутку и на различитом степену свога развоја. Европски народи су кроз феудализам прошли у средњем веку, те можемо да закључимо да он и чини основу те епохе. Ипак, треба имати у виду да је феудално друштвено уређење имало своје сопствене процесе и да је трајао, то јест изграђивало се и разграђивало током дужег временског периода. Није настао одједном, већ временом и на основу поретка које му је претходило и да је исто тако било потребно дуже време да његова обележја почну да бледе и нестају у епохи која га је заменила. Свако друштвено уређење има свој успон, врхунац и пад у свом развоју, као и феудализам. Он није настао у истом тренутку у свим деловима Европе и тада познатог света, нити је срушен у исто време. Народи су дуже или краће време били део феудалног друштвеног уређења, његовог успона, доминације и опадања. Разлике су знатне међу народима. Поједини делови континента и народа раније су изашли из феудализма у нови друштвени систем, док је на другим местима и народима трајао знатно дуже. У

Скандинавији никада није досегао пун замах, нити су народи прошли кроз његов врхунац, а брзо су ушли у нов привредно-политички систем. Слично је и у остатку тада познатог света, где се феудализам разликовао од области и од народа који су га усвајали.

Због свега тога, немогуће је одредити када започиње и када се завршава средњи век. Универзални датум не постоји, већ можемо само да тумачимо на различите начине, зависно од територија и народа. Привредни и политички односи се развијају другачије и у различитим временским тренуцима у свету. Обележје средњег века је феудализам и за разлику од антике (старог века), где је основна карактеристика робовласничко друштво и новог века, као наследника средњовековља са својим капиталистичким односима, не можемо да га са прецизношћу поставимо у одређене оквири за читав свет. Наша подела и временска граница средњег века је употребљива у историји Европе и делимично Блиског истока и Северне Африке, а за шире подручје бисмо морали да доносимо нове границе и поделе. И у самој Европи има много разлика у погледу феудалног друштвеног развоја и уређења.

Да бисмо могли да говоримо о развоју феудализма у Европи, на Блиском истоку и Северној Африци, морамо да започнемо са описом који му је претходио и који је условио његов долазак. Привредни, друштвени и политички односи у тада познатом свету пред крај антике предуслов су за остварење феудализма. Последњи векови јединственог Римског царства представљају почетак средњег века, а крајње границе описа биће почетак XVI века и појава реформације на Западу. Друштвени односи у Европи су се у том веку већ изменили, а нова географска открића на другим континентима довеле до развоја нових односа и у економском и политичком погледу и у остатку света. Већ од XVI века можемо да говоримо о историји света у пуном смилу.

2. ПОЛИТИЧКА И ДРУШТВЕНА КРИЗА РИМСКОГ ЦАРСТВА ПРЕ ДИОКЛЕЦИЈАНОВЕ РЕФОРМЕ

Последњи период успона Римског царства био је под династијом Антонина (лат. *Antoninus*) у II веку н.е. обележеним освајањима Дакије и успешним ратовима против Партије у Месопотамији и Јерменији, као и са многим варварским племенима.

Са династијом Севера (лат. *Severus*) дошла је и велика криза III века, која је у потпуности преобра-

зила политичку и друштвену слику Царства. Чести грађански ратови условљени борбом претендента на престо, јачање улоге војске у избору владара, опадање вредности новца, само су неке од многобројних проблема које су захватиле државу.

Под Септимијем Севером (лат. *Lucius Septimius Severus*, 193-211) извршене су правне реформе пре свега у погледу утврђивања казни. Том реформом становништво је подељено у две категорије *honestiores*—угледни и *humiliores*—ситни људи. Управо подела слободног становништва основна је карактеристика за позно Царство. Основни удар био је на обичне људе којима су све више наметани нови новчани порези, али и у натури, док је богастији слој бивао још богастији и слободнији. Разврат и блуд широм римске државе били су нормална појава која више никог није чудила. Финансије су се налазиле у тешком стању. Снабдевање престонице Рима, војске и бирократије биле су нередовне. Вредност новца је опала. У сребрном денарију количина сребра смањена је готово на половину на почетку III века.

Унутрашња ситуација била је нестабилна, чак су се на самом Апенинском полуострву појавиле разбојничке банде. Несигурност обичног човека је постајала све већа. Чести грађански ратови изнедрили би свирепе, осветољубиве, малодушне и сумњичаве царе без способности да земљу извуку из дубоке кризе.

Ратови против варвара

Римљани су све народе ван граница своје државе сматрали варварима, али коју год земљу да су освајали, било у Европи, Азији или Северној Африци, прихватили би многе ствари од покореног становништва у науци, култури, чак и религији. Тај антипод био је обележје Римљана током читавог постојања државе. Мрзели су друге народе, сматрајући их дивљацима, да би затим усвајали њихове карактеристике, било да је реч о Хеленима, Египту, Персији или неким европским племенима.

Током векова често су вођене борбе против многих племена у Централној Европи, пре свих Келта и Германа. Како су векови пролазили, ратови против Германа бивали су све чешћи, дужи и опаснији. Европа никада није мировала. Миленијумима су се догађале сеобе народа кроз стари континент, а много народа је прокрстарило Балканом (Хелмом) у потрази за обрадивом земљом или пљачком. Из Европе је много народа наставило пут Мале Азије, Блиског истока и Египта. Велика

сеоба народа из IV века само је једна у низу великих сеоба на европском простору, али је утолико значајнија, јер су након ове сеобе ударени темељи многим државама које и данас постоје.

Већ током II века многобројна германска племена озбиљно угрожавају границе Римског царства, али је то доба одређене стабилности, те су Римљани успевали да им се одупру и удаље од својих граница. Но, са III веком дошло је до промене ситуације. Године 213. Каракала (лат. *Lucius Septimius Bassianus*, 211-217) је водио рат против Хата и Алемана. Упао је у германску земљу, али је до мира дошло тек када их је подмитио на реци Мајни. На Дунаву је водио жестоке борбе против Карпа и Јазига. Како су године одмицале, ратови против многобројних племена бивали су све учесталији. Германи и Словени су све више рушили границе на лимесу и упадали на териториј Царства. Како су се смењивали владари на римском престолу, тако је држава све више слабила, а варварска племена бивала све опаснија у својим намерама.

Гај Јулије Вер (лат. *Gaius Julius Verus Maximus*, 217/220-238), прозван Трачанин, кренуо је у офанзиву против Германа, убрзо и против Дачана и Сармата, који су све више притискали границу и често упадали и пљачкали. Половином III века многобројна племена са дунавске границе, пре свега Сармати упадали су на Балкан. Римске трупе су их са великом муком враћали преко лимеса. Спољнополитички положај Рима у то време постајао је све тежи. Дуж целе северне границе наваљивала су многобројна племена.

Готи су са великом масом Словена (Сармата) упали у Тракију и Македонију за време владе Гаја Месија Трајана Деција (лат. *Gaius Messius Quintus Traianus Decius*, 249-251), опседајући Никопол и Филипопол. Сам цар, иначе први владар илирског порекла, стао је на чело похода, али је убијен јула 251. године у бици код Абрита у Доњој Мезији у мочварној области данашње Добруце. Битка код Абрита (познатија и као битка код Теревонија) имала је јаког одјека у самом царству. На чело готско-словенске федерације стао је краљ Книва (гер. *Kniwa*, лат. *Cniva*, у преводу „Нож“). Са Готима је склопљен по Римљане сраман споразум, према коме су се варвари слободно повукли преко Дунава са огромним пленом. Уз све то Римљани су морали да плаћају данак Готима.

Био је то први случај да је римски цар убијен од неримске војске и да су варвари прошаи некажњено након што су опљачкали део римског територија. Римски официр и историчар Амијан Марцелин (лат. *Ammianus Marcellinus*, 325/330-око 391) описао је битку као највећи пораз Рима након бит-

ке у Теутобуршкој шуми 9. године н.е. а пре битке код Хадријанопоља 378. године.

У време цара Валеријана (лат. *Publius Licinius Valerianus Augustus*, 253-260), Франци и Алемани прешли су Рајну, Готи и Словени прешли су Дунав и дошли до Ахаје. Опет уз велике напоре Царство је успело да се одбрани. Све време трајао је рат против Персије, али и мавретанских племена у Северној Африци. Након Валеријана Царство је наставило економски да пропада и да трпи притиске суседа. Варвари су вршили притиске са севера, Персијанци у Азији. Франци и Алемани су на северозападу нападали, а са североистока су Готи са Словенима предузимали поморске походе уз помоћ многобројних понтијских народа. Ефес је био разорен 263. а Атина освојена 267. године, да би убрзо били опљачкани Коринт и Спарта. Тек је Илир Клаудије II (лат. *Marcus Aurelius Valerius Claudius Augustus* 268-270) у бици код Ниша успео да истера варваре са Балкана.

Битка код Ниша или битка код Наисуса (лат. *Nassus*, грч. *Ναῖσός* и *Νίσσα*) одиграла се септембра 268. године. Повод велике битке било је масовно насељавање Гота, Словена и Херула током 267. године на териториј Балкана, где су наставили са пљачком многих градова. Раширио се страх да би могли да крену директно на Рим, те су Римљани морали брзо да реагују. Варвара је несумњиво било бројчано више, у једном тренутку се римска војска почела повлачити. Ипак, римска војска се убрзо пресабрала и кренула у противнапад и натерала варваре на повлачење. Према историјским изворима између 30.000 и 50.000 варвара је убијено или рањено, а много их је заробљено. Од заробљених Гота и Словена многи су касније ушли у римску војску. Дobar део Гота и Словена насељени су као колони на опустелим римским провинцијама, све док их Аурелијан (лат. *Lucius Domitius Aurelianus*, 270-275) није протерао преко Дунава 271. године. Већу опасност за Рим у време Аурелијана представљали су Вандали и Маркомани који су претили да опустоше Италију. Римљане је спасила неслога међу варварима и њихова подела на многобројне мање групе. озбиљна опасност уништења града Рима, натерала је цара Аурелијана да подигне одбрамбени зид око града.

Снабдевање Рима намирницама и занатским производима била је нередовна у годинама расула, због чега се народ све више дизао на побуне. Све чешће је долазило до устанка робова и занатлија.

Марко Аурелије Проб (лат. *Marcus Aurelius Probus*, 276-282) и Марко Аурелије Кар (лат. *Marcus Aurelius Carus*, 282-283) су међу последњим владарима пред долазак Диоклецијана на власт. Проб

је протерао Франке преко Рајне 277. године и утврдио границу на тој реци, а годину дана касније прешавши реку Некар победио и Алемане. Кар је ратовао против Сармата који су притисли границу са намером да се населе на териториј Балкана.

Унутрашњи живот Царства у другој половини III века

Основна појава римског живота III века је стално смењивање владара и чести грађански ратови. Војска је играла главну улогу при сваком извикавању новог владара. Све то је политички, војно и економски слабило државу.

Варваризација војске добија на значају пре свега након реформи Септимија Севера. Провинцијализација и варваризација се повећавају, док се војна дисциплина смањује. Када не би било ратова, војници би пљачкали градове, али на све жалбе становника није имао ко да реагује. За све време борбе за власт у Царству, као и за време ратова против варвара становништво је притискивано наметима, али и боравком и насиљем војника. У свим провинцијама појављивали су се разбојници, путеви су постајали несигурни, а гусарских бродова било је све више на мору. Безбедност је била само жеља толико прижељкивана код обичних људи.

Због свега наведеног, комуникације међу провинцијама биле су све теже, док је економска размена била озбиљно нарушена. Растројство политичког живота повећавало је намете. Занатство и трговина су били у опадању.

У III веку је кварење новца узело додатног маха. Количина чистог сребра у новцу смањена је на 75% до чак 98%. Био је то само бакарни новац, док је златни новац издаван у малим количинама те се није узимао као мерило вредности. Девалвација новца водила је порасту цена, а смањење занатства и трговине и општа несигурност уништавали су промет, а привреда постајала све немоћнија.

Услед неповољног привредног живота све више је становништво постајало напетије, што је доводило до устанака и сепаратизма провинција. Сељаци беже са села и често формирају разбојничке чете. Један од већих масовних покрета у коме је видну улогу играло сељаштво био је устанак Гордијана у Африци 238. године. Побуна је било свуда у Риму, Галији, на Сицилији. Робови и колони су заједно наступали против богаташа.

3. РЕФОРМА ЦАРА ДИОКЛЕЦИЈАНА У ПОЗНОМ РИМСКОМ ЦАРСТВУ

Од доласка на власт цара Диоклецијана (лат. *Gaius Aurelius Valerius Diocletianus*, 284-305) започиње ново доба у римској историји—доба позног Римског царства. Управо од 284. године и доласка на престо цара Диоклецијана, можемо да тврдимо да је започео *међупериод* између две велике историјске епохе, антике и средњег века, јер у проучавању реформи Диоклецијана и касније Константина Великог можемо да се служимо историјом старог века, али је он уједно и увод у средњи век.

Доминат као нови политички систем Царства

Прва карактеристика новог римског владара јесте његова двадесетогодишња владавина. За разлику од његових претходника из III века који су врло кратко владали, он је успео да се одржи довољно дуго да спроведе реформе у Царству.

Диоклецијан је започео, а његови наследници довршили су процес претварања римске државе у неограничену монархију. Раскинуо је са Августовим принципатом, где владар није монарх у класичном смилу, већ више има улогу сенатора и првог грађанина Царства, који има највиши ауторитет са специјалним овлашћењима. И пре Диоклецијана су многобројни цареви покушавали да владају аутократски, још од династије Антонина, нарочито Септимија Севера, све до царева Илира, пре свега Аурелијана, међутим, Диоклецијан је био први који је отворено раскинуо са устаљеном уставном традицијом.

Нови политички систем који је основао Диоклецијан добио је назив *доминат*, од латинске речи *dominus* („господар“), јер је он цар свим својим поданицима у држави независно од њиховог сталешког положаја. Нове околности у римској држави личиле су на азијске деспотије и заиста има доста сличности са персијским двором Сасанида. Једна од обележја новог система јесте деификација цара и проскинеза, толико позната у азијским монархијама. Пред његовом појавом сви морају да падају на колена и да му се клањају. Појава цара представља верску свечаност. И сам владар почео је да се разликује носећи на себи свилу и пурпурну тканину, украшену златом и драгим камењем.

Историја римске државе познавала је поделу власти између два, чак и три цара (Марко Аурелије и Луције Вер, Септимије Север и његова два

сина или Валеријана и Галијена), али је тек Диоклецијан утврдио доследан систем поделе власти између два, а касније и четири савладара. Након што је изабран за цара, Диоклецијан је поделио јединствено Римско царство на два дела Западно и Источно, а за свог савладара изабрао је Максимијана (лат. *Marcus Aurelius Valerius Maximianus Herculeus*, 286-305). Обојица су носили титулу *августа*, а 293. године оба цара изабрала су себи по једног савладара који су добили титулу *цезара*.

Источним делом државе управљао је Диоклецијан у Никомедији и за свог савладара и наследника изабрао је Гаја Галерија Валерија Максимијана (лат. *Gaius Galerius Valerius Maximianus Augustus*, 293-311), док је Максимијан на Западу изабрао за цезара Гаја Флавија Валерија Констанција Хлора (лат. *Marcus Flavius Valerius Constantius Herculeus Augustus*, 293-306).

Два августа имала су пуну царску власт у својим деловима Царства, мада је Римска држава и даље сматрана јединственом. Због немогућности да један владар влада огромним територијама и прати све послове унутар земље, али и ради лакших спољно-политичких обавеза, извршена је подела на два дела. Цезари су према замисли били нижег ранга од августа, али су се сматрали њиховим наследницима. Августу су сматрани браћом, цезари њиховим синовима. Иако су оба августа сматрана равним, ипак је Диоклецијан задржао ауторитет и вршио утицај на све послове. Тиме је у држави проведена *тетрархија*.

Диоклецијан је непосредно управљао азијским делом државе, Тракијом и Египтом; Галерије Балканским полуострвом и Подунављем; Максимијан Италијом, Рецијом, Хиспанијом и Африком, а Констанције Галијом и Британијом.

Ниједан од царева није изабрао Рим за место боравка, већ је на Истоку Диоклецијан живео у Никомедији, а цезар Галерије у Сирмијуму. На Западу се цар Максимијан сместио у Медиолануму, а цезар Констанције Хлор у Триру. Поделом државе на два дела и тиме што нико од савладара није изабрао Рим, није се тумачило да је овај град изгубио на значају, већ је сматран и даље престоницом, једино што више није био резиденција цара.

Остале реформе цара Диоклецијана

Диоклецијан је извршио и друге реформе, поделио је земљу на 12 дијецеза, а оне даље су се делиле на провинције. Нови политички систем, *доминат*, представљао је завршни корак ка утврђивању војне

диктатуре. То се врло брзо показало у угушивању покрета робова и колона, познатог као покрета багауда 285. године у Галији. Велики део устаника је убијен, а сва њихова упоришта сравњена су са земљом.

Реформе су биле преко потребне римској држави, пре свега код уздицања политичке и војне моћи. Диоклецијан је морао да реформише војску, која је била несигуран елемент у држави. Реформисана војска би морала да брани границе од варвара и да представља ослонац царског режима. Цар није у потпуности реформисао војску, тек су Константин и његови наследници довршили тај процес. Од Диоклецијановог времена утврђене су две основне категорије: пограничне трупе (*limitanei*) са сталним седиштем у пограничним деловима и мобилне јединице (*comitatenses*), према потреби су се пребацивале на места где би се указала прилика за то. Цар Константин је довршио реформе војне организације и оне су показале добре резултате у једном тренутку. Војску су, као и раније, наставили да попуњавају варвари који би прихватили власт Рима, али је реформом утврђен и одређени број регрута које је морао да издвоји крупан земљопоседник, зависно од броја колона и робова на својој земљи.

Диоклецијан је морао да сређује и финансије државе. Посебан значај стекли су непосредни порези, пре свега земљишни. У доба кризе становништво није могло редовно да шаље намирнице за снабдевање града Рима или за војску и бирократију, те је често добијао обележје реквизиције. Тај порез–анона (*annona*) се од времена Диоклецијана редовно плаћала у природи. Сви су морали да плаћају порезе, чак и крупни велепоседници, а од тог система није могла да се изузме ни Италија. Углавном су све врсте пореза плаћане у природи, те државна привреда није зависила од колебања вредности новца или тржишних намирница.

Како би се изборио против све веће скупости намирница, Диоклецијан је издао едикт којим су утврђене максималне цене за сву робу и максималну тарифу за плаћање рада.

Рат против варвара

Диоклецијан је заједно са својим савладарима ратовао на границама широм Царства, од Северне Африке, преко Азије и ратова против Персије до сукоба са племенима из Централне Европе. Алемани су били спремни да се сруче на простор Галије на почетку његове владавине, али их је римска

војска разбила уз страховит покољ.

Квади и Маркомани су се устремили ка Италији, али им је пружен отпор те су морали да се повуку преко Алпа. Убрзо је избио рат против Сармата (Словена) 2. новембра 285. године, који су провалили на Балкан са намером да пљачкају, али и да се населе, буду ли то могућности дозволиле. Сармати су затражили од Диоклецијана да им дарује земљу у оквиру царства и да им помогне да се опораве након што су изгубили земљу у ратовима против Римљана и германских племена. Одбивши, Диоклецијан је са војском ушао у битку, али их није у потпуности победио. Није постојала никаква могућност да се многобројна племена протерају далеко од граница Римског царства. Све више је разних племена притискало лимес са намером да се населе. Било је само питање времена када ће та маса народа у Централној Европи, Панонији и Карпатима еруптирати и провалити у царство.

На западу државе све више су саксонски и франачки пирати правили проблеме у Ламаншу и тако онемогућавали транзит робе између континента и Британије. У Британији се римски војсковођа Караусије (лат. *Marcus Aurelius Mausaeus Valerius Carausius*, 286-293) одметнуо од Рима и уз помоћ Франака нападао на континент. Сам Караусије био је из племена Менапи, белгијски Гал. Подигао је становнике Британије и северне Галије и отцепио од римске државе. Било га је немогуће победити, те је након његове смрти 293. године, Констанције Хлор успео да отцепљену Британију врати под власт Рима.

Два цара су се у пролеће 287. године договорили да крену у кампању против Алемана. Диоклецијан је напао Германе преко Реције (*Raetia*), док је Максимијан напредовао ка Мајнцу. На путу су спалили усеве и уништили све залихе хране. Тај део Германије је ушао у састав Царства. Максимијан је наставио да ратује против Караусија, док се Диоклецијан вратио на Балкан и опет сукобио са Сарматима 289. године, након чега је узео титулу *Sarmaticus Maximus*.

Нови рат против Сармата (Словена) десио се у јесен 294. године, када је Диоклецијан стигао у Сирмијум и одатле предводио војску. Успео је да их победи и протера далеко од Дунава за једно дуже време. Због честих упада варвара, цар је морао да подигне нова утврђења као што су Аквинкум (*Aquincum*), Бононија (*Bononia*), Улкисија Ветера (*Ulcisia Vetera*), Флоренцијум (*Castra Florentium*), Интеркиса (*Intercisa*) и Онагринум (*Onagrinum*). Та нова утврђења постала су део граничне линије који је понео назив *Ripa Sarmatica*. Племена Карпа и Јазига узнемиравала су границу на том прос-

тору током 295. и 296. године, али римска војска предвођена Галеријем одолела је свим нападима. До 302. године је Диоклецијан утврдио граничну линију утврђењима, путевима, а редовно је 15 легија патролирало регионом.

Иако проглашен господаром и сматран божанством, Диоклецијан није остао на власти цео свој живот. Оба цара су абдицирала 1. маја 305. године, након чега су Галерије и Констанције Хлор проглашени за августе. Диоклецијан се повукао у новосаграђену Салону на обале Далмације, а Максимијан у Милано. Иако је са великом умешношћу и интелектом подигао Царство из кризе и смирио ситуацију унутар саме земље, просперитет није дуго потрајао. Одмах након његове смрти 311. године, отпочео је низ жестоких борби између августа и цезара који нису престајали све док Константин Велики није преузео власт и решио се свих претендената.

4. ОД КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ ДО БИТКЕ КОД ХАДРИЈАНОПОЉА

Након одласка са власти цара Диоклецијана, убрзо је уследила жестока борба за власт између два августа и два цезара. Грађански рат започет још 306. године, завршен је тек доласком Константина Великог (лат. *Flavius Valerius Aurelius Constantinus Augustus*, 306-337) на власт, након победе над Максенцијем (лат. *Marcus Aurelius Valerius Maxentius Augustus*, 306-312) код Милвинског моста, под зидовима Рима. До битке је дошло 312. године, а њен значај није само у успостављању Константинове власти, већ и његова визија пред почетак борбе, јер му се указао крст на небу са урезаним речима „Овим побеђуј“. Сви Константинови војници ставили су симбол крста на штитове и добили битку. Већ 313. „Миланским едиктом“ Константин и Лициније (лат. *Gaius Valerius Licinianus Licinius Augustus*, 308-324), два августа, даровали су слободу исповедања вере хришћанима и од тог тренутка је хришћанско становништво уживало иста права као и присталице осталих религија у држави.

Константинов режим и реформе

Јединство са Лицинијем нарушено је 323. године када је између два августа отпочео рат. Лициније је поражен и протеран у Солун (Тесалоники) 324. године, где је убрзо убијен. Константин је остао

једини владар оба дела царства и тиме за кратко ујединио државу.

Цар Константин Велики је задржао поделу земље на дијецезе и провинције, али је формирао и четири префектуре Исток, Илирикум, Италију и Галију. Цивилна власт коначно је одвојена од војне, те су префекти преторија имали цивилне дужности у префектурама, а појединим војним трупама командовали су *magistri militum*. Војну власт има дукс (*dux*) који је стајао на чело војске у једној или више провинција. И у војсци је завршена реформа, те су се разликовале пограничне групе и покретна војска у којој је било подела на *comitatenses* и *palatini*. Управо у Константиново време војници-граничари (*limitanei*) стационарани на лимесу као награду за своју службу добијали су земљишне поседе. Била је то нека врста сељачке посаде, јер су живели од својих имања и уједно бранили границу царства од напада варвара. Цару су непосредно били потчињени пет врховних команданата са различитим компетенцијама, затим два заповедника престоничких и три заповедника провинцијских трупа.

Најутицанији представник централне управе од Константиновог времена био је *magister officiorum*. Он се уздигао до велике моћи, практично цела државна управа заједно са администрацијом префектура била је у његовим рукама. Имао је своје агенте који су обилазили чиновнике и радили као обавештајна служба. Уједно је био задужен за цареву безбедност, а стајао је и као заповедник царске гарде—*scholae palatinae*. Примао је стране изасланике и водио бригу о спољним односима државе. У IV веку руководио је и поштанском службом. Везу између цивилне и војне, централне и провинцијске управе, представљао је сам цар који је стајао на челу целокупног система.

Сенат који је основао Константин у новој престоници имао је више улогу саветодавног тела, јер је јачањем царске моћи сенат губио на значају. Још у Риму његов значај је ослабио, а у Константинопољу још више изгубио на вредности. Но, сенат није одмах укинут, јер уставне и законодавне функције су се још увек провлачиле кроз њега. Тек је након више векова сенат престао да постоји. Пре објављивања закона, цар би дозволио да се он прочита у сенату, а у појединим случајевима радио је као врховни суд. У току промене владара, сенат је имао право потврђивања и избора. Ако би цар за време живота одредио наследника и крунисао га за савладара, улога сената у његовом потврђивању била би само формалност. Уколико није раније био одређен нови владар, нити је дотадашњи цар имао наследника, сенат и виша војна команда имали су

одлучујућу улогу. Сенат у Константинопољу чинили су потомци римских сенаторских породица, а Константин је успео да из Рима привуче добар део сенатора у нову престоницу, али тек у време цара Констанција је изједначен сенат у новој престоници са оним у Риму. Наравно, у њега су улазили и нова чиновничка аристократија и богати земљопоседници. Већ од VI века деградирају се титуле сенатора и они временом губе на значају.

Константин је успео да створи солидан новчани систем. Основу новог система сачињавао је златни *solidus*. Вредност златног новца била је 12 пута већа у односу на сребрни новац – *seliqua*. У току хиљадугодишњег постојања РOMEЈСКОГ царства (Византије) *solidus* је био основа новчаног система и уживао је највећи углед у свету. Тек је у XI веку вредност тог новца почела да опада, али било је то време и самог слабљења Царства.

Оснивање Константинопоља

Град Рим је још пре Константинове владавине изгубио на значају, те је цар желео нову престоницу која ће привући људе из остатка државе и тиме у потпуности заменити Рим. Темељи су ударени новембра 324. године на месту некадашње старе грчке колоније Византиона. Нова престоница добила је име по свом оснивачу. Константинопољ (лат. *Constantinopolis*, грч. Κωνσταντινούπολι, срп. Цариград) се налази на изузетном стратегијском положају. То је једини град на свету који повезује два континента, Азију и Европу, а Исток и Запад трајно су спојени градом који је имао изузетну судбину.

Смештен на босфорском мореузу у заливу Златни рог био је престоница уједињеног Римског царства, а затим Источног римског царства (Византије) све до њене пропасти. Хеленска култура, православно хришћанство и државно уређење старог Царства сажимали су се у овом граду, али је он и сам донео много тога аутентичног, заснованог на богатој, напредној и развијеној хиљадугодишњој традицији. Друштвено уређење, богата култура, уметност, образовање и архитектура били су својствени Константинопољу. Као седиште Васељенске патријаршије остао је центар православља.

Приликом полагања темеља 324. године и свечаног отварања нове престонице 1. маја 330. учествовали су стари пагански свештенички колегијуми, али и хришћански свештеници. Град је украшен најбољим уметничким делима донесеним из раз-

них делова царства. Подигнуте су терме, библиотека, велики Хиподром, а коњске трке су постала омиљена забава грађанима престонице. У граду је основан сенат, а жито из Египта више није снабдевало Рим већ Константинопољ. Саграђени су хришћански и пагански храмови као симбол верске трпељивости.

У Риму је број становника опадао већ дуже времена, док се нова престоница развијала. Већ у VI веку је Константинопољ имао преко пола милиона становника, што је за тадашње време био изузетно велики град и највећи на свету. Био је то Нови Рим (лат. *Nova Roma*, грч. Νέα Ρώμη) или Други Рим (лат. *Secunda Roma*, грч. Δεύτερα Ρώμη), који је у свему надмашио стари. Његова грандиозност наставила се у време када на западу није више ни постојало Римско царство, те је као једино Римско (Византијско) царство остало на истоку.

Рат против варвара и насељавање Царства

Још на почетку IV века Константин је водио успешне ратове против Франака, након што су они провалили преко доње Рајне у зиму 306-307. године, али их је нови владар Царства протерао из државе и притом заробио два франачка краља Аскарика и Меровгаиса (лат. *Ascaric* и *Merogaisus*). Два краља са многобројном заробљеном војском послужили су као храна зверима у Триру. Нови сукоби против германских племена десили су се током 308. године, када је римска војска упала у област Бруктерија (лат. *Bructeri*), направивши мост преко Рајне до Келна. Бруктерији су били германско племе у области данашње Северне Рајне Вестфалије, а у време највеће моћи држали су териториј од Рајне до Теубуршке шуме и реке Везера. Током 310. године Константин је водио нове ратове против Франака.

На Дунаву је подржавао Сармате (Словене) и заједно са њима ратовао против Гота. Након битке 332. године, Готи су за кратко време били смирени. Многа племена су наставила да се насељавају на територије Царства под условом да прихвате власт државе. Међу самим словенским племенима је током 334. године дошло до борбе за власт, а Константин је лично учествовао у избору новог владара племена. Од Константиновог времена Словени (Сармати) почињу масовније да насељавају подунавске и балканске провинције и Италију, док Вандали насељавају Панонију.

Римска управа је једноставно препустила варваризацију Царства у покушају да тако смири немирна племена. Исти процес одвијао се у војсци

где су у великом броју варвари попуњавали трупе. Од Константинове владавине варвари достижу и највише војне положаје у римској војсци. Било је немогуће у потпуности избацити варваре из Царства, посебно у време када су се водили грађански ратови од 306. године све до коначног успостављања власти Константина 324. године над целим Царством. Из тог разлога су Римљанима више користили варвари у војсци, него ратови против њих. Уосталом, Константина је за августа 306. године први изабрао Алеман Хорус (*Chrocius* или *Crocus*, 260–306) у Британији. Као краљ Алемана помиње га историчар и епископ, Гргур из Тура (лат. *Georgius Florentius Gregorius*, око 538–594) у својој „Историји Франака“ (*Historia Francorum*) који је са својим људима учествовао као најамник у римској војсци у Британији.

Све време грађанског рата у војскама римских претендента на престо налазили су се варварски плаћеници. У Лицинијевим трупама налазили су се Готи, а у редовима Константинове војске Словени и Франци.

Померање тежишта Царства на Исток имало је више разлога. Привредно је источни део био јачи, насељеност и величина градова били су у бољој позицији у односу на западни део, али и војне обавезе захтевније. Све већи притисак варвара на Дунаву и моћ персијских Сасанида захтевали су више војних јединица на границама. Као што су се у Константинопољу сматрала наследницима Рима, тако су Сасаниди себе сматрала наследницима Ахеменида и позивали на територијално право. Још од средине III, све до половине VII века, Персија је константно вршила притиске и била озбиљан такмац РOMEЈИМА.

Царство након Константинове смрти

Након смрти цара Константина 337. године, власт су добила његова три сина Константин II (лат. *Constantine II*, 337–340), Констанције II (*Constantius II*, 337–361) и Констанс (*Constans*, 337–350). То је довело до нових ратова и борбе за власт. Константин је пред смрт поделио власт и територија својим синовима и тако одустао од Диоклецијановог система адопције савладара.

Средњи Константинов син, Констанције је 351. године успео да уједини државу под своју власт. Сам владар није био енергичан као његов отац, али као убеђени аријанац мешао се у верска питања. Захваљујући цару, аријански епископи однели су превагу у тумачењу хришћанства. Правверни

епископ Атанасије Александријски енергично се успротивио јеретицима, али га је цар прогнао.

Током 352. године водио је рат против Сармата (Словена), да би током 353. и 354. године водио битке против Алемана и Франака. Године 357. Констанције је водио походе против Сармата и Квада, који су опустошили Панонију и Мезију, а убрзо је и Јулијан (лат. *Flavius Claudius Iulianus Augustus*, 361–363), будући цар водио успешне ратове против Франака и Алемана. Сам Јулијан је 357. водио велику битку код Стразбура (лат. *Argentoratum*). Савез германских племена предводио је краљ Хнодомар (лат. *Chnodomarius*, *Chnodomar*, гер. *Gundmar*). Германа је бројчано било више, али се у борби посебно истакла римска пешадија. Варвари су страховито поражени, над њима је извршен покољ, а Јулијан је наставио да их гони и преко Рајне.

Сам Јулијан, касније прозван Отпадником (Апостата), дошавши на власт као основни циљ ставио је враћање доминантног положаја паганству и укидање привилегија хришћанима. Изгубио је подршку у већински хришћанском народу и војсци. Његову смрт у рату против Персије оплакао је мали број људи окружени око њега.

Након краће владавине Јовијана (лат. *Flavius Iovianus Augustus*, 363–364), који је укинуо све Јулијанове едикте против хришћана, на власт су дошли Валентинијан (лат. *Flavius Valentinianus Augustus*, 364–375) и Валенс (лат. *Flavius Julius Valens Augustus*, 375–378). Валентинијан је владао западном половином из града Милана, а Валенс источном половином царства из Константинопоља.

Валентинијан је 365. морао у борбу против немирних Алемана који су упали у Галију и кренули на Париз. Тек 367. године је успео да их протера од римске границе. Већ наредне 368. године, прешао је преко Рајне и Мајне са војском која је све спаљивала пред собом и куће и усеве. До велике битке дошло је код Солицинијума у данашњој југозападној Немачкој (локација није утврђена) исте те године када су варвари разбијени. По Валентинијановој наредби војска је кренула да утврђује границу на Рајни, али је уследио нови напад Алемана. Годину дана касније, Саксонци су напали северну Галију. Валентинијан је започео преговоре са Бургундијама, старим непријатељима Алемана, али римска циничност и надобудност одбила је варваре да наставе преговоре. Ипак сама вест о преговорима, натерала је Алемане да за кратко време напусте римску границу и повуку се на своја територија. До мира са Алеманима је дошло 374. године, на чему је инсистирао сам цар, због инвазије Квада и Словена. Након мира, цар је дозволио делу Алемана да се насели у Ломбардији. Квади су 373. године

протествовали због утврђења граница на Дунаву, на шта се Римљани нису обазирали. Квади у савезништву са Словенима напали су Царство 374. године. Мада нису успели да освоје ниједан утврђени град, нанели су довољно штете усевима и селима. Словени су се сукобили са две римске легије, а нова група Словена напала је из правца Карпата у данашњој Румунији. Уз велике напоре заустављена је инвазија, али до трајног мира није дошло.

У историјској науци нису само ратови и економска пропаст утицали на развој или уништавање држава и народа. Више пута у прошлости су природне катастрофе озбиљно штетиле државама, чак и читавим континентима, а има случаја када је због ерупције вулкана озбиљну кризу осетио читав свет. У време цара Валентинијана и Валенса 365. године, земљотрес јачине 8 до 9 степени Рихтерове скале (према мишљењу стручњака) погодио је Крит и изазвао цунами који је ударио на обале Северне Африке. Од Александрије у Египту до обале Марока све што се нашло на путу разарајућој природној сили било је уништено. Према претпоставкама више стотина хиљада (неки савременици су писали о милионима) људи је настрадало. Били су потребни векови да се Северна Африка привредно врати на ниво пре земљотреса.

Између 367. и 369. године и Валенс је успео да победи Готе северно од Дунава и у Карпатским планинама. Римско царство је више векова одолевало нападима варвара, но седамдесете године IV века донеле су заокрет. Римско царство јединствено и реформисано више није могло да издржи. Биле су то године издисаја античког Рима. Навала варвара која се убрзо сручила на Царство трајно је променила карту Европе.

Источно римско царство и нови правац у историји

Основна три елемента Источног римског царства су римско државно уређење, грчка (хеленска) култура и хришћанска вера. Спајањем ова три елемента настала је историјска појава позната као Источно римско царство (Ромејско царство или Византија). Криза III века померила је тежиште царства на исток, а најјасније обележје буђења истока државе јесте християнизација и оснивање нове престонице. Управо та два обележја означавају почетак Источног римског царства које је живело и развијало се током читавог периода средњег века. Историја Источног римског царства је наставак римске историје, а назив *Византија* настао је након што је та

држава уништена од стране османских Турака. Сами становници Царства себе су називали *Ромејима* и државу све до њеног уништења сматрали *Ромејским царством*. Владари земље сматрали су се наследицима римских цара. Царство са Босфора је тежило за светском владавином, а њени владари се позивали на законитост царства у свету са жељом да владају територијом која је некада била у саставу римске империје. Из тог разлога ми немамо право да тој држави намећемо вештачко име *Византија*, јер тај назив сами становници Царства нису познавали. Не улазећи у разлоге западних историчара да одвоје Константинопољ и Источно римско царство од римске историје и традиције, имамо обавезу да државу која је након пада Рима остала да живи још хиљаду година и која је носилац хришћанске–православне вере и културе на Истоку називамо њеним правим именом–Ромејско (Римско) царство.

Државе које се након сеобе народа стварају на тлу некадашњег западног дела Царства нису стајале на истом идејном и правном стајалишту са Константинопољем. Због тога се ствара компликована хијерархија држава, а супрематију над њима преузима владар са Босфора као легитимни наследник римске круне и заштитник хришћанске васељене.

У првим вековима након рушења Западног римског царства, Источно римско царство се чврсто држало веза са Римом и верно чувало његово наслеђе, али временом све више се удаљава од првобитне линије. Почетком VII века започиње хеленизација у језику и култури, затим теократизација, а економски, политички и социјални развој воде до новог привредног и друштвеног система и стварања новог државног уређења и управне организације.

Ромејско царство било је динамично у свом развоју, стално мењајући, изграђујући и развијајући се, да би средином средњег века више није имало ничег заједничког са некадашњом римском империјом, осим традиција и имена државе и народа.

Период владавине од Диоклецијана до Ираклија можемо назвати раноромејским или касноримским периодом и припада подједнако прошлости Рима и Константинопоља. Тај период обухвата последња три века јединствене римске и прва три века константинопољске историје. Привредно опадање Царства нарочито је погодило западни део државе, док је исток показао отпорност и управо је то одлучило судбину јединствене царевине. Наравно и Исток је осетио кризу, али економски слом, опадање градова и смањење становника више је погодило Запад.

Константин је наставио, али и усавршио Диок-

лецијанове реформе и са новим системом полази управно уређење Источног римског царства. Основни принципи њихових реформи су царска аутократија, централизам и бирократизам, а ти принципи су се одржали на Босфору све док је трајала држава.

5. ПРЕДУСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ СРЕДЊЕГ ВЕКА И ПРОЦЕСА ФЕУДАЛИЗАЦИЈЕ

На тлу Римског царства у Европи и обалама Северне Африке и Азије у току III века јављају се три кључна чиниоца који су утицали на развој феудализма. Два чиниоца имају обележје у самом Царству, а трећи ван његових граница, у Централној Европи. У позној антици и у време кризе Царства настају нови привредни и друштвени односи који полако замењују робовласнички систем, моћну карактеристику старог века. Као посебно, али битно обележје позне антике јесте и развој хришћанства и његово постепено успостављање и прихватање од стране римских владара. Из дубине европског и азијског континента појављују се чиниоци који почињу да угрожавају сам опстанак државе, док римски цинизам и самоувереност нису претерано били забринути. Према схватањима Римљана то су народи недостојни културе и цивилизације, једноставно варвари. Већ у време позног Римског царства многа племена, у првом реду Словени и Германи, постепено почињу да се насељавају на териториј Царства, а свеопште кретање свих племена широм Европе, покренуће турско-монголска племена из дубине Азије. Три кључна чиниоца, распад робовласничког система у самом Царству, улога хришћанства и појава варварских племена, битно су утицали на рушење једне велике историјске епохе и стварања нове.

Привредни и друштвени систем у позном Римском царству

Са одласком династије Антонина с власти у Риму започиње озбиљна криза Царства, позната као „криза III века“, која ће упркос покушајима реформи под Диоклецијаном и Константином у IV веку довести до поделе државе, а у V веку и коначног урушавања западног дела под притиском племена из Централне Европе.

Криза која је захватила Царство није била краткотрајна, нити је то био проблем само одређеног

дела друштва, нити сукоб унутар једне друштвене класе, већ је та криза захватила све структуре друштва и државе—малогно обољење које је урушило свеукупни привредни и друштвени систем.

Робовласнички систем је могао да постоји у периоду антике и у Римском царству је функционисао без проблема више векова, док се држава развијала и освајала нова територија. Када је престало освајање, смањен је прилив нове робовске радне снаге, што је озбиљно угрозило функционисање привредног система државе. Концентрација великих земљопоседа у рукама малог броја људи могла је да одржава систем само до тренутка док се није осетила криза у недовољном броју робова. Немогућност освајања територија и нових борби против непријатеља државе, водило је смањењу броја заробљеника и њиховом упошљавању на имања богатих Римљана. Увоз и куповина робова је доводила до пораста њихове цене на тржиштима, те су се богаташи запитали колико један роб заиста може да ради у свом релативно кратком животу у односу на тржишну цену. Због свега тога су власници имања морали да пронађу решења, те су почели да допуштају робовима да се жене и рађају децу како би се природном репродукцијом надокнадио недостатак робова.

Други проблем Царства била је економска поларизација слободног становништва Италије и осталих делова државе, што је депосеђало и пауперизирало сеоско становништво које је под тим притиском морало да напушта имања и да одлази у градове и живи од сиротиње. Одлазак селаштва са имања и недостатак робова озбиљно је угрожавало пољопривредну производњу. Огромна имања малог броја богаташа у царству није имао ко да обрађује и било је све очигитије да тај мали слој богатих не може себи да осигура благостање. Њих није занимала маса сиромашних људи у Царству, већ само интерес и начин да сачувају своје богатство. Једини начин латифундиста био је преговор са обесправљеном радном снагом. Решење латифундиста било је одустајање потпуног придржавања земље у свом непосредном власништу, јер тиме неће моћи ефикасно да обраде сву плодну земљу, већ је корисније уступити део имања непосредним обрађивачима који ће је користити за своје потребе, али уз обавезу да део плодова дају власнику имања и преузму обавезу да неколико дана у години раде на земљи која је остала у обради самих латифундиста. Уследило је насељавање робова на имања богатих, где ови добијају део газдине земље са намером да је обрађују, подигну своју кућу, ожене се и добију наследнике који ће наставити да обрађују ту исту земљу. На тај начин, мења се струк-

тура робова, који више нису само јефтина радна снага са обавезом да као стока ради на имањима латифундиста, већ добијају статус окућених робова (*servi casati*). Ти робови (*servi casati*) имају обавезу да раде на добијеном имању, дају део газди од плодова и одређени број недеља у години раде за свог господара на неподељеном земљишту. У правном смислу окућени роб је и даље неслободан и не сме својевољно да напусти имање које му је додељено, али је добио могућност да својим радом део плодова задржи за себе и своју породицу и на тај начин је прехране. Корист је обострана, јер роб сада ради за себе и за свог газду и због тога задовољно ради више него што је радио касернирани роб у претходном периоду.

Додељивање делова крупних земљопоседа зависним обрађивачима проширио се и на све слободне људе у држави, који су у процесу пропадања сељаштва продавали или једноставно напуштали своја имања и одлазили у градове. Већ у I, а још више у II веку, латифундисти дају део своје обрадиве земље слободним људима на основу уговора који се назива *conductio-locatio*, док се такав слободни обрађивач назива колоном (*colonus*). У почетку се уговор о колонату закључивао на пет година и обавезивао је колона да обрадиву површину обрађује и да газди плаћа закупнину у новцу.

Овакав однос између земљопоседника и колона временом се мењао. Са кризом Царства у III веку, новчани систем је пропадао те колони више нису били у могућности да плаћају своје дажбине. Због тога се уместо новчане, обавезе претварају у натуралне. Са даљим урушавањем привредног и друштвеног система Римског царства, колони више нису могли да дугове исплаћују ни у природи. Земљопоседници су захтевали исплату обавеза, али уједно и да на земљи остане број људи који ће наставити да је обрађују. Околности су захтевале промену уговора о колонату, који постаје све дуготрајнији, доживотни, чак наследни. Промена у односима земљопоседник–колон узима маха у другој половини III и током IV века. Било је то време када су сва звања и титуле била наследна и обавезна. Након тога су робови и колони доминантна категорија у пољопривреди Царства, везани чврсто за земљу коју су обрађивали и добијали у наследство. Колон је само у начелу био слободан и даље, али реалан положај био је деградиран, јер обавезом да не може да напусти имање није ни имао слободе. С друге стране, окућени робови су добијањем делова земље и могућношћу да имају породицу и да живе од свог рада, уздизали се на друштвеној лествици у држави, јер су добијали више слободе него генерације робова у претходним

вековима. Робови и колони се међусобно зближавају иако је фактички остала правна подела на неслободне и слободне људе. Основна разлика између колона и роба је квантитативна, јер колон има већу обрадиву површину, а натуралне и радне обавезе према господару су мање у односу на роба.

У сачуваним документима II и III века н.е. из Северне Африке код данашњег Туниса, види се организација на царским имањима. Велико царско имање звало се *saltus*. Управа на тим имањима давала је *saltus* у закуп предузетницима (*procuratori*). Ови добијену земљу даље деле на *funduse*, а даље је у закуп добијају *conductori*. Након тога *conductori* сами или уз помоћ својих службеника (*villicusa*) организују обрађивање датог *fundusa*. Један *fundus* се састоји од два дела обрадиве земље. Један мањи део остаје на обраду кондуктору, а већи део подељен је између колона и окућених робова. На имању које остаје као кондукторова земља ниче резиденција (*villa*) окружена зидом, док је около парк. Унутар зида око резиденције налазе се објекти за пољопривреду, као и објекти у којима су живели робови, који су остајали да раде на имању самог кондуктора. Колони и окућени робови радили су на имањима које су добили, не превише удаљеним од резиденције кондуктора.

Након што су добили земљу од газде, зависни држаоци имања били су дужни да плаћају дажбине у природи и да одређени број дана раде на власниковој обрадивој површини. Дажбине у природи имали су назив *partes fructus* или *partes agrariae*. Колони су давали 1/3 од рода жита, вина и уља, као и 1/5 од махунарског поврћа и осталих плодова и од приплода стоке. Радне обавезе колона биле су обрада земље (орање, сетва, жетва, косидба, берба и грађевински радови попут изградње путева и мостова). Сви послови трајали су 6 до 12 дана у години у три термина за време великих пољопривредних послова. Све послове на газдином имању надгледао је *villicus*. Окућени робови су са своје добијене земље давали више у природи од колона и радили су на газдином имању више дана, највероватније онолико колико је власнику било потребно да надомести радну снагу робова који су трајно остајали да живе и раде на земљи самог власника целокупног имања.

Оваква структура великих земљопоседа и односи између латифундиста и непосредних обрађивача земље проширили су се на све области позног Римског царства и у самој Италији. Била су обухваћена сва имања у држави, не само царска, већ и имања земљопоседничке аристократије сенаторског staleжа и градских магистрата. Остаци малих и средњих власника земљишта губили су самосталност, јер нису могли да плаћају порезе и остале

намете држави. Због немогућности да економски опстану као посебан друштвени слој, уступали су своја имања великим земљопоседницима и ступали у штитништво (*patrocinium*), да би затим ту исту земљу добијали назад од свога заштитника (патрона), али она више није била у њиховом власништву, већ су је добијали као прекариј (*precarii*), за коју су плаћали одређену дажбину у природи.

На тај начин је извршена озбиљна промена у друштвено-производним односима позног Римског царства. Латифундисти су се одрекли апсолутног поседовања и обраде земље и њен знатни део уступили непосредним произвођачима, док је мањи део остајао под њиховом директном контролом. С друге стране, непосредни произвођачи плаћали су газди дажбине у природи са земље које су добили на обраду и својим радом учествовали на обрађивању господаревог имања. То је представљало напуштање класичног робовласничког система карактеристичног за стари век, јер је променом успостављен нови привредно-друштвени систем, који је увод у средњовековни феудализам. Латифундисти су се одрекли дела земље, које је правно и даље било њихово, али на којима су живели произвођачи, а уједно су морали и да се одрекну директне радне снаге, али стекли су осигуран приход са датих имања и сигурну радну снагу у обради земљишта ког су задржали. Променом односа, корист су имали и непосредни произвођачи, јер су добили земљу, коју нису имали до тада или нису били у могућности да је лично поседују. Иако су правно били без сопствене земље, добијену су могли да обрађују, трајно да је задрже, чак и да је наследе и својим радом унапређују. Категорија прекариста нашла се у најповољнијем положају, јер су држали највећа имања, а дажбине плаћали најмање у односу на колоне и робове. Колони су трајно везани за земљу, али газда их није могао својевољно отерати, јер су они и даље правно били слободни с тим што им се деградирао друштвени положај. Окућени робови (*servi casati*) остали су начелно неслободни, али се њихов положај издигао на друштвеној лествици, јер су имали део господарево земље коју су самостално обрађивали и живели од свога рада. Само једна група робова остала је без икакве слободе и то она која је остала да ради на непосредном газдином имању. Њихов број био је мали, те нису играли битну улогу, нити давали посебно обележје у новим производним односима.

Била је то велика промена у привредним и друштвеним односима позног Царства, али не и једина.

Из велике кризе III века држава је ушла у корените реформе које су промениле структуру власти.

Основна снага постају војска и бирократија директно везане за царску власт. Целокупно друштво је милитаризовано и сврстано у више класа од робова на дну до цара на врху пирамиде. Све категорије становништва знале су своје обавезе, док су латифундисти и прваци градова били одговорни за извршавање дужности својих поданика према Царству. Како би одбранили своја имања, интересе и упокорили своје непосредне произвођаче, велепоседници су имали своје властите војске које су сами издржавали и којим су заповедали. Услед пада вредности новца, привреда је попримила обележје непосредне робне размене. Порез је уведен за све становнике државе и великим делом се плаћао у природи. Становиштво је имало обавезу да на позив власти помогне у пословима државног и јавног карактера.

На тај начин срушен је робовласнички систем у позној антици у привредно-друштвеном погледу, а опасност која се надвила над Царством била је превелика и немогућност владара да одбране земљу од насртаја многих народа ударила је темељ за развој средњег века.

6. GERMANSKA PLEMENA DO SREDINE III VEKA

У време највећег успона Римског царства, војска ове државе се углавном зауставила на рекама Дунаву и Рајни, као и на подручју између данашње Енглеске и Шкотске. На великом територију којим су управљали Римљани у Европи, великим делом живели су многобројни народи попут Келта, Ибера, Баска, Илира, Трачана и других. Било је потребно више векова да би се сва племена романизовала и прихватила латински језик, име и културу. У остатку Европе, који је остао слободан од доминације Рима, живела су германска и словенска племена у Централној и Источној Европи. Временом су та племена нападала границу Царства са намером да опљачкају богате градове, а касније и да се населе. Због тога су римске трупе често прелазиле границу и упадале на непријатељски териториј у намери да смире незгодне суседе. Много пре Велике сеобе народа из IV века, на тлу Европе су се десиле десетак великих сеоба народа. Још у периоду преисторије племена су често мењала територија, а посебно у периоду када су кретали у потрагу за плодном земљом. Балканско полуострво одувек је представљало раскрсницу народа која су се кретала даље ка Малој Азији, Италији или чак ка Блиском истоку. И Хелени (Грци) су према изворима про-

крстарили Балканом и као народ са севера населили се на југу овог полуострва. Тешко је установити колико је сеоба народа било пре Велике сеобе из IV века, јер народи су кретали ка новим територијама из више разлога: пљачке, плодне земље, промене климе, природних непогода, сточарства и слично.

О Словенима ће бити касније речи, јер је то тема која захтева додатна појашњења и немогуће их је ставити у увод ове књиге. Свакако да Словени уз Германе представљају важну компоненту у раном средњовековном развоју Европе.

Војске германских племена непрекидно су крстарила Западном Европом и својом етничком компонентом и привредно-друштвеним процесом напуштања родовског поретка, озбиљно су утицали на судбину западног дела Римског царства.

Сама етногенеза, прадомовина и генетичка веза Германа са осталим индоевропским народима, пре свега Словенима, иде дубоко у прошлост, можда чак и даље од оснивања Рима у VIII веку п.н.е. На основу лингвистичких испитивања установљено је да сва индоевропска племена имају заједнички корен речи, то јест, да је извор свих индоевропских народа исти.

У време када се на простору Италије развија рано Римско краљевство и изграђује робовласнички систем, Германи су живели у првобитним заједницама и развијали се у правцу формирања племена и племенских група и њиховог размештања и груписања на просторе Европе. У географском смислу, њихова првобитна база у Европи из времена када су населили стари континент из дубине Азије, била је јужна Скандинавија и данашња територија Данске и северне Немачке између река Везера и Одре. Источно од Одре живели су Словени, а на простору који запљускује Балтичко море, живели Балти, док на крајњем северу Скандинавије, њихови суседи била су финско-лапонска племена.

До почетка II века н.е. искристалисала су се три имена за западне германске племенске заједнице: Ингвеони, Иствеони и Хермиони. Међу скандинавским Германима најистакнутији су били Свиони око језера Мелер. Јужно од њих живели су Гаути у Готланду, а поред њих надовезују се Херули у области Смеланд, Халанд и Блекинге. У данашњој Норвешкој живели су Рутијци и Харуди, док на острвима у Балтичком мору преци Бургунда, Ванда-Силинга и Лангобарда. Највероватније је да су и Дани (Данци) дошли из данашње Шведске.

Ингвеони

Ингвеони (према Плинију Старијем—*Ingvaeones*; народ Ингвија, према писању Тацита) су народ који је припадао западногерманској културној групи. Живели су на простору од данашњег Јитланда, Холштајна, Фризije до данских острва. Већ до I века н.е. странци могу из ове групе Германа издвојити Фризe, Саксонце, Јите и Англе. Били су посебна германска група због језика којим су говорили, познатог као *ингвеонски дијалекат* северноморских Германа. Назив *Ингвеони* потиче од германске речи *Yngvi* (гер. *Yngvin, Ingwine, Inguin*) и требао би да представља старије име германског бога Фрејра и у оригиналу би имао епитет „господара“. Протогермански Ингваз (гер. **Ingwaz*) био је један од три синова Мануса (лат. *Mannus*), легендарног претка Ингвеона. Тацит је једини писао о том миту (Манусу) као оснивачу германских племена. Према његовој тврдњи Манус је био син Туиста (лат. *Tuisto*), првог Германина на свету. Манус је имао три сина: старијег Ингвеона, средњег Хермиона и најмлађег Иствеона. Од њих тројице настала су германска племена.

Плиније Старији (лат. *Gaius Plinius Secundus*, 23-79 г.н.е.) је препознао пет германских племена, а поред три набројана западногерманска и два источногерманска Вандале (лат. *Vandili*) и Бастарне (лат. *Bastarnae*). Према Плинију, Ингвеони су створени од Кимбра (лат. *Cimbri*), Тевтонаца (лат. *Teutons*) и Хаука (лат. *Chauci*).

Инг („син“ или „човек“) помиње се у епској поеми „Беовулф“ (гер. *Beowulf*), где је Хродгар (гер. *Hrothgar*) „господар Ингва“.

Хермиони

Хермиони (лат. *Irminones, Hermiones*) су друга група Западних Германа. Били су смештени на реци Лаби да би се током I века спустили до данашње покрајине Швапске, Баварске и Бохемије. Стандардни немачки језик данас вуче корене од хермионског дијалекта. Тешко је установити која племена су улазила у германску групу Хермиона, јер има различитих тумачења код римских историчара. Британски монах из IX века Ненијус (лат. *Nennius*), међу Хермионе је укључио Готе (лат. *Gotbus*), Валаготе (лат. *Valagothbus/Balagothbus*), Кибидусе (лат. *Cibidus*), Бургунде (лат. *Burgundus*) и Лангобарде (лат. *Longobardus*).

Многа ова племена су већ у I веку н.е. код Римљана познати као Алемани (лат. *Alamanni*),

Хермундури (лат. *Hermunduri*), Маркомани (лат. *Marcomanni*), Квади (лат. *Quadi*) и Свеви (лат. *Suebi*). Већ у то време су Маркомани, Свеви и Квади живели на просторима данашње Баварске и Швапске и често нападали Римско царство. Много раније, у VIII веку п.н.е. Маркомани и Квади се помињу у Чешкој Бохемији.

Свеви су већ у III веку назив за већу групу германских племена, док се касније устадио назив *Алемани* (вероватно тај назив на германском значи „сви мушкарци“).

Иствеони

Ову групу германских племена помињу Тацит и Плиније Старији. Иствеони (лат. *Istvaeones*) су живели близу реке Рајне код данашње Холандије. Иствеонски дијалекат је основа за холандски, лимбуршки, зеландски и језик између реке Мезе и Рајне (између данашње Белгије и Холандије).

Германски језици

Основна подела германских језика јесте на источногермански, северногермански и западногермански. Тешко је одредити тачну повезаност ових језика, јер нема довољно сачуваних података у рунама, али у време сеобе народа у IV веку остали су довољно разумљиви у међусобним комуникацијама.

У источногермански језик треба убројати језике следећих племена: Гота (кримски Готи који су живели до XVIII века, Гепиди, Остроготи, Тервинзи и Визиготи), Бастарна, Бургунда, Херула, Ругијаца, Скиријаца, Силинга и Вандала.

Једини сачувани текст је на готском и кримском готском језику, док се претпоставља да су вандалски и бургундски такође део ове групе германских језика.

У северногерманске језике убрајамо скандинавске: дански, шведски, норвешки, исландски и фарски.

Западногермански језици представљају највећу групу германских народа и укључују енглески, шкотски, немачки, холандски, доњосаксонски, фризијски и јидиш.

Кретања Германа пре Велике сеобе народа

Германи у Скандинавији су веома рано почели да напуштају своје првобитно станиште, те су већ у III веку п.н.е. на ушће Висле дошле различите групе племена. На прелазу II на I век п.н.е. афирмисали су се као Вандали. Западније од њих у области Поморја у II веку п.н.е. долазе Бургунди са острва Борнхолм, као и Ругијци и Варни из данашње Норвешке. На почетку II века п.н.е. на те просторе долазе Вандали-Силинзи из данашњег Зеланда, да би половином I века п.н.е. дошли и Готи из Готланда у данашњој Шведској. Половином II века н.е. спуштају се Гепиди и у III веку стижу Херули из јужне Шведске. Та група досељеника чини Источне Германе. Староседеоци континента чине Западне Германе.

Након размештања тих племена на прелазу из старе у нову еру, долази до смиривања и ти народи почињу да живе у релативном миру. Средином II века н.е. Готи напуштају доњу Вислу и пресељавају се на северне обале Црног мора и тим је започело ново опште кретање народа у Европи и све чешћи напади на римску границу.

Структура германског друштва пре сеобе народа

Антички писци су о Германима писали фрагментарно или исцрпније, зависно од војних или трговачких догађаја. Углавном су то римски прикази ни мало наклоњени народима које су са ни-подаштавањем гледали у Царству и са задовољством их називали варварима. За привредно-друштвене односе посебну важност има Гај Јулије Цезар (лат. *Gaius Iulius Caesar*, 100-44) са својим делом *De bello Gallico* („Записи о галском рату“), објављеном 51. године п.н.е и Публије Корнелије Тацит (лат. *Publius* или *Gaius Cornellus Tacitus*, 56-117) са делом *De Originiae et situ Germanorum* („О пореклу и положају Германа“) из 98. године н.е.

Цезар је описао Германе као сточаре, ловце и земљораднике. Искоришћавање земље код Германа није било интензивно. Земљу су орали дрвеним ралом, нису ђубрили тло, те се након неколико сезона биолошки исцрпљивало. Због тога су се у време Цезара селили унутар племенског територија, након што би напустили дотадашња имања и кренули да искоришћавају нова све док и она не би била исцрпљена. Након низа деценија честих селидби враћали би се на стара имања, када би се ова опоравила.

У то време нису познавали приватно власништво, већ је све било у рукама читаве родовске заједнице. Старешине племена су сваке године додељивали родовима и родовским групама онолико земље колико би им било потребно да преживе и развијају се, али са обавезом да следеће године при новој подели земље, они постојећу напусте и пређу на друго место. Био је то колективни рад на земљи и заједничка подела плодова касније. Цезар је нагласио да због свега тога не постоји себичлук нити грамзивост за земљом и плодовима, већ влада слога и братство унутар заједнице.

Константне селидбе због земљишта, сточарства и лова код Германа у Цазарово доба, али и потреба самоодбране од других племена и корист од пљачке били су узрок да се Германи бране оружјем већ и освајају нова територија или претимају стада других народа. Због тога су се Германи врло рано војнички организовали, те је сваки способан мушкарац носио оружје и био војник, поред свакодневних обавеза које је обављао. У борби су се одређени војници истицали и они су у самом племену посебно поштовани и око себе су окупљали дружине у које је на општој племенској скупштини могао да приступи ко год је желео. У I веку пре н.е. те дружине су се окупљале пре битке или пљачке, али после завршеног похода би се растурале.

У суштини то је родовско друштво у коме не постоји класична хијерархија нити државне институције, јер у том тренутку Германи нису знали за систем државе, нити су могли тако брзо да пређу из родовског у државно-политички систем. Родовске и племенске скупштине доносиле су све одлуке, а обичајно право регулисало је односе између људи. Старешине родова су вршили судску власт. Ратног вођу скупштина је бирала само у време војних похода и сеоба. Основна јединица друштва био је род и сви су живели у селу које је све људе повезивала у крвно-родбинском смислу.

Тацит је писао о Германима при самом крају I века н.е. дакле скоро век и по након Цезарових записа. Већ код Тацита се види привредни и друштвени развој што сведочи о озбиљном напретку Германа. Они живе у трајним селима и даље у родовима, али поседују велике површине обрадивог и необрадивог земљишта са шумом и пашњацима. Сви у селу су истог рода, али тај род више није јединствена привредна заједница. Власник све сеоске земље и даље је колектив, али земљиште се периодичним поделама додељује већим сеоским породицама на вишегодишњу обраду. У овом тренутку, основна производна јединица постаје ужа родбинска целина-кућна заједница, тачније породица, у чији састав улазе и три покољења те више десетина љу-

ди који чине једну породицу. Сви живе у једној заједничкој кући са окућницом, а имања добијају одлуком сеоске скупштине на више година. Када се земља исцрпи оставља се да одмори дужи период и узима се ново земљиште на обраду које је претходно одмарало, те одлуком скупштине свака породица добија део за обраду. Након више деценија сеоба имања, када је целокупно обрадиво земљиште које припада селу прошло пун круг, све се враћа на почетак, односно на земљу која је остављена прва да се одмори. За разлику од обрадиве земље, у власништву колектива остају шуме, пашњаци и водене површине.

Након Тацитових описа, а пре него што је уследила Велика сеоба, германско становништво је наставило да се развија што је битно утицало на сеоску заједницу као основу друштва. Тада, током II и III века јавља се прва матична подела земље. Сеоска заједница коначно дели сеоску обрадиву површину и од тог тренутка свака породица задржава добијени земљишни део као свој трајни посед који наслеђује мушка глава у лози. У начелном смислу, сеоска заједница као давалац имања остаје власник целокупне земље и оне која је додељена великим породицама. Шуме, пашњаци и водене површине остају и даље у колективном власништву, те сви становници села могу слободно и неограничено да их користе према својим потребама.

Начин обраде земље је измењен, јер уместо старог система, примењује се двопољни систем. Тај нови двопољни систем има две фазе. У првој фази свака ораница дели се на два поља, те се једно сеје и користи, а друго остаје годину дана на угару. Следеће године се прво поље оставља на угару, док се друго обрађује. У другој фази уместо смене обрада-угар и угар-обрада, све се претвара у четворогодишњи циклус. Прво поље сеје се озимим усевима, друго остаје на угару. Следеће године се друго поље сеје јарим усевима, док је прво на угару. У трећој години се прво поље сеје јарим усевима, а друго остаје на угару и у четвртој прво поље остаје на угару, а на друго се сеју озими усеви.

Та друга етапа двопољног система доводи до нове прерасподеле обрадивог земљишта међу великим сеоским породицама. Ствара се компликован режим испреплетаних имања. Да би целокупна сеоска заједница имала једнаке услове, врши се нова подела земљишта и то је друга матична подела имања. Подела се врши на онолико великих имања (гер. *Gewane*), колико има различитог квалитета земље. Свака велика породица том поделом добија део имања у сваком комплексу. Све породице имају обавезу да испоштују четворогодишњи циклус обраде земље и стављања на угар.

Строга регламентација сеоске заједнице водила је ка даљем развоју свеукупне обрадиве површине и тиме јачала заједницу у целини. Увођење четворогодишњег циклуса имало је велики значај у пољопривреди, јер смена у обради имања усавршавала је производњу и водила ка повећању плодова и порасту благостања сеоске заједнице. Како се производња развијала и унапређивала тако су настајали предуслови за постепено напуштање колективитета над обрадивом земљом, што је даље водило ка напуштању родовског уређења друштва. Германи нису стигли до те фазе у свом привредно-друштвеном развоју пре Велике сеобе народа и тек у додиру са римским начином производње и системом друштва долази до раслојавања.

Колективна организација у германским селима није значила да у њиховој заједници није било и зачетака имовинске и друштвене диференцијације. Тацит је помињао да су способнији војници и старешине заједнице добијали већа и квалитетнија имања, али треба нагласити да још није постојало класно раслојавање нити приватно власништво. Ипак су племенске и војне вође почеле да се издижу због улоге у животу заједнице или због храбрости у току борби. Због способности и храбрости почели су да стичу и одређене погодности у односу на читаву заједницу. Након борбе и пљачки имали су право да узимају скуповеније предмете и више робова које су даље могли да продају или користе на имањима. Робова код Германа било је мало и њихов се положај у суштини разликовао од оних у Римском царству у епохи строгог робовласничког система. Код Германа је роб имао више слободе, право на своју кућу, породицу, чак и имање које је слободно обрађивао, али је свом газди морао да даје одређени део од жита, стоке и тканине. У суштини положај робова код Германа више личи на римске колоне из позног Царства. Због свега наведеног, вође родова и војне старешине полако почињу да се диференцирају од остатка заједнице, што представља зечатак племенске аристократије. Могућност да пред битку војне старешине одаберу дружину са којом ће кренути у походе, давала је велике могућности. Временом та ратна дружина не распушта се након борбе, већ остаје у заједници и они полако постају професионални ратници који ратују за интересе читавог рода. Они више и не учествују директно у производњи са имања, већ велики део године ратују. Ратни вођа, као припадник родовске аристократије у стварању, на свом имању окупља ратну дружину и обавезан је да их храни, одева и наоружава. Чланови дружине заклетвом верности ратном вођи, доказују њему лојалност. Заједно се договарају о новим ратним подухватима

и све што отму из пљачке деле равноправно у оквиру своје дружине. Како германска племена током III и IV века све више нападају границу Царства, из тих сукоба се све више истичу вође својим херојством и способношћу, те све више младих жељних ратова и пљачки жели да се придружи његовој дружини. Углед ратног вође почиње да прелази границе једне заједнице, рода, чак и читавог племена. Својом способношћу у биткама и сеобама такве се вође намећу читавом племену или савезима више племена.

Стварањем родовске аристократије и њеним поступним издизањем од остатка рода и развојем ратних дружина са вођама на челу, долази до промена у самој родовској друштвеној организацији. Родовско село била је основна територијална јединица, док је општина (*pagus* или *Gau*) шира територија која је обухватала више села, али је родовска повезаност била даља и незнатнија. Више општина чинило је племе са својом племенском територијом. У периоду пре Велике сеобе народа постојале су и даље општенародне скупштине, које су вршиле судску власт, бирале старешине и ратне вође. На тим скупштинама учествовали су сви одрасли мушкарци, али са почетком стварања аристократије, опште суделовање је постајало формално, где је већина одобравала или неодобравала предлоге те исте аристократије. Међу појединим племенима развијају се и посебна *Већа угледних чланова* који о свему расправљају унапред, а касније скупштина изгласава већ унапред одређену одлуку. О мање битнијим питањима већа доносе и самосталне одлуке без питања скупштине.

У време када германска племена све више нападају римску границу и све чешће долази до ратова и пљачки, ратне вође издижу свој углед у племену и они постају кључан фактор у даљим сеобама, ратовима и подели плена. Латински извори такве личности почињу да називају краљевима (*reges*) иако они нису имали никакву монархијску власт, већ су и даље били прваци родовског друштва. Племенска народна скупштина бирала је прваке, али сви они долазе из најугледнијих породица и својим херојством су се већ доказали заједници. Код појединих германских племена поједине породице стекле су обичајно право да се искључиво из њихове средине бирају прваци (лат. *reges* или гер. *kuninge*). То нису краљеви у средњовековном смислу и имали су обавезу да се саветују са општом народном скупштином и већем родовских угледника. Чланови према том краљу нису имали никаквих посебних обавеза, мада је постојао обичај да му се доносе почасни дарови, али он није имао право да их захтева. Била је то само добра воља чланова

племена. Тај, условно речено краљ, није имао апсолутно право над поданицима у племену, већ је остао најугледнији старешина родовског друштва. То друштво је пред сеобу народа стигло до завршног развоја познатог као *војна демократија*.

Овакво друштвено уређење није се развијало истом брзином и у исто време код свих германских племена. Она племена која су била ближе Римском царству и која су против њих водила честе ратове и пљачке или трговале са Римом, брже су ушле у процес диференцијације и пре свега у погледу војне и краљевске функције. Племена која су се населила на териториј Царства у време сеобе, раније су дошла у додир са римским друштвеним и привредним системом и врло брзо почели да га прилагођавају себи. Далеко од утицаја Рима, племена у унутрашњости континента и у Скандинавији касно су кренула у сеобу и живела су далеко заосталијим друштвеним облицима у својим родовским заједницама.

Односи Рима и Германа

Први контакти Рима са Германима десили су се последњих деценија II века п.н.е. када је велика група племена провалила на римски териториј. Претпоставка је да је ту навалу племена изазвала нека природна катастрофа, највероватније поплава широких размера на обалама Северног мора, што је покренуло Кимбре, Тевтонце и Амброне са подручја данашње Данске, Фиризије и северозападне Немачке. Они су десетак година ратовали у Централној Европи, Галији и Хиспанији да би се пред крај II века п.н.е. сручили на северну Италију. Римска војска је великим напорима успела да им се одупре и уништи их.

Други поход Германа, највероватније Свева, био је половином I века п.н.е. у време Цезара, који су продрли у Галију, што је био један од повода да тај римски војсковођа крене у освајање келтске земље. Цезар је покушавао да пређе Рајну и настави са освајањима. Од тог времена су римски владари покушавали да штите своју границу од немирних суседа, чак су се заносили идејом да границу помере са Рајне, далеко на север до Лабе (Елбе), што би значило да се сви Германи на континенту подвргну римској власти. Римске легије нису успеле у свом циљу, а страховит пораз доживели су у Теутобуршкој шуми (нем. *Varusschlacht, Schlacht im Teutoburger Wald, Hermannsschlacht*, лат. *clades Variana* – Варов пораз) септембра 9. године н.е. када их је Арминије, вођа Германа из племена Херус-

ци (лат. *Cherusci*), са својом дружином сатро (претпоставља се да је 15 до 20 хиљада римских војника убијено). Осмина целокупне римске војске била је уништена, а XVII, XVIII и XIX легија више нису постојале нити су икад више организоване. Био је то крај сна да се Рим прошири европским континентом и завлада земљом Германа.

Крајем I века н.е. Рим је ушао у епоху дефанзиве према Германима. Римљани су утврдили градове на Рајни, а од горњег тока те реке до доњег тока Дунава формирана је копнена граница *limes germanicus*, завршена у време Антонија Пија у првој половини II века. До тог времена су Римљани из многобројних ратова од заробљеника и пријатељски расположених Германа, трајно населили варваре дуж леве обале Рајне и формирали две германске провинције *Germania superior* и *Germania inferior*. Териториј између горње Рајне, горњег Дунава и лимеса, организован је као подручје за насељавање покорених домаћих племена и пресељеника, који су закупили царска имања и држави плаћали део од својих плодова (*agri documantes*).

Релативно мирно стање нарушила је провала Маркомана и Квада са другим мањим германским племенима и са сарматским Јазигима, преко средњег Дунава у северну Италију, Панонију, Мезију и алпске провинције око 166. године. Тај поход је највероватније био изазван новом сеобом унутар германских територија, пре свега, сеобом Гота са јужних обала Балтика на северне обале Црног мора. Након низа година жестоких борби, римска војска је успела да одбрани Царство и границу врати на Дунав.

Нови походи германских племена интензивирали су се у III веку, а римска војска је све теже успевала да брани државу. Рим је почео да купује мир од германских вођа, даривајући их разним скупим поклонима и давањем редовних годишњих супсидија (помоћи). Римска власт је на граници царства према немирним Германима, почела да даје обриву земљу ислуженим војницима уз услов да они и њихови синови остану на том месту и штите границу. Дobar део тих војника-граничара био је германског порекла.

Нова етапа развоја римско-германских односа започела је половином III века, када су економска криза и грађански ратови захватили римску државу. Када је цар Валеријан повео војску са границе на Рајни и кренуо ка Риму у рат против супарника Емилијана, уследила је страховита навала Франака, Алемана и других германских племена преко Рајне, док су Готи са Сарматима (Словенима) преко Дакије упали на Балканско полуострво, а заједно са Вандалима у Панонију. Због притиска Гота и

Сармата 271. године римска војска се повукла из Дакије и источне Паноније, а 275. године су и *agri documantes* напустили дотадашњу земљу. Са доласком Диоклецијана на власт и његовим реформама, Царство је успело да ојача и утврди границу на Рајни и Дунаву.

Озбиљан германски поход на Царство десио се након смрти цара Константина 337. године, када су Франци, Алемани и Саксонци опустошили територије преко Рајне у Галији, да би половином IV века Франци трајно загосподарили покрајином Токсандријом јужно од доњег тога Мезе. Цар Јулијан Отпадник (Апостата) је само фиктивно дао свој пристанак Францима, прихвативши статус федерата, док су Алемани заузели цео Алзас. Готи су са Словенима вршили притисак на Дунаву, а то је време и интензивнијег словенског насељавања Балкана.

Ради ефикасније одбране државе након Теодосијеве смрти 395. године, Царство је трајно подељено на два дела: источни и западни. Ти догађаји су последња етапа коначне сеобе Германа и Словена на териториј Царства. Коначан ударац задала је провала Хуна на државу Острогота у северном Прицрноморју око 370. године.

7. ПОСТАНАК И РАЗВОЈ ХРИШЋАНСТВА И РАНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЦРКВЕ

Хришћанска догма сматра Исуса Христа (грч. *Χριστός*, *Christos*–„Божји помазаник“) за Господа који је жртвовао себе на крсту како би опростио грехе људима. Његовим рођењем као богочовека започела је нова ера у рачунању календара. Од свих верских система који су постојали у Римском царству, посебан значај стекло је хришћанство, које је унапредовало толико да је данас једна од највећих светских религија, а преко ње пренесени су и одређени елементи античке културе.

Сачувана ранохришћанска књижевност појавила се касније у односу на Христово распеће. Углавном су хришћански текстови настајали онда када су сами хришћани почели да се окупљају и формирају организацију, а текстови који су ушли у Свету књигу (Нови завет), јесу резултат борбе вођене унутар саме верске групе. Прва историја хришћанства и њене цркве написана је у IV веку од стране цезарејског епископа Еузебија (лат. *Eusebius*, 260/265-339/340), а део књиге посвећен је првим вековима развоја вере и није написан на основу докумената већ предања.

Порекло Новозаветног канона

На основу хришћанских споменика могуће је видети основе ранохришћанског учења. Најраније међу текстовима јесте Јованово „Откривење“ (Апокалипса), написана крајем 67. или почетком 68. године у време грађанског рата након Неронове смрти. Писац у свом тексту помиње хришћанску цркву, али се она у то време још није одвојила од јудејске општине. Оптужују се верници у Малој Азији да једу месо са жртава приношених идолима и да ступају у брак са неверницима. Даље се наводи мистичан лик Господа Исуса, лишеног људских црта лица. Основу текста чини смак света (апокалипса), време које ће ускоро доћи, појавом антихриста у облику звери и искушење и отпадништво људи од Бога. Након велике патње верника, оних који ће остати уз Исуса и владавине над Земљом антихриста, појавиће се сам Господ са својим анђелима и наступиће хиљадугодишње Царство Божје, после чега ће бити створена нова земља и небо. Сам текст „Апокалипсе“ написан је на грчком језику.

Поред овог текста било је још дела међу хришћанским верницима, која су носила есхатолошки карактер, тачније, говорила о крају света.

Значајне су и „Посланице апостола Павла“, као посебан циклус у Новом завету. У тексту се тумаче поједине поставке догматике, решавају многобројна питања из живота хришћана у општинама у Малој Азији и Македонији, али и у коринтским и римским верским општинама. „Посланице“ говоре о оваплоћењу Христовом, рођењу од Девине Марије (Богородице), о смрти на крсту ради искупљења греха човечанства. Управо је централна тема учења Светог Павла смрт Христова на крсту и његово васкрсење из мртвих. „Посланице“ су писане у време када су се хришћанске општине одвојиле од јеврејских. Свети Павле је са неописивим жаром пропагирао веру међу паганима у Римском царству. Иако има есхатолошких тема, ипак у „Посланицама“ нема онаквих прича какве постоје у „Откривењу“.

Јеванђеља, текстови о Христовом овоземаљском животу, нису написана одједном и сачињавају разне елементе. Најстарији део јеванђеља представљају Христове поуке (логије), а сам текст био је систематисан и прикључени су биографски подаци о животу Исуса Христа и његовом деловању. У канон Новог завета ушла су четири јеванђеља: По Матеју, Марку, Луки и Јовану. Прва три су синоптичка, у њима има заједничких црта, мада се Јеванђеље по Луки не слаже у детаљима и сва су неједнака по стилу. Јованово јеванђеље је засебно и почиње кратким излагањем учења о Логосу. Уп-

раво је Исус Христос, према учењу Светог Јована био оваплоћени Логос. Ова четири канонизована јеванђеља, Црква је на саборима и званично признала као истинита, али постоје и многи други апокрифни текстови који су до данас сачувани. Тешко је тачно утврдити време писања Јеванђеља, јер се на различите начине датум може утврдити, али сматра се да је крајњи датум писања половина II века, јер у то време су написани текстови, чији су фрагменти пронађени у Египту 1935. године. Ти фрагменти су по традицији другачији од канонизованих јеванђеља, мада има делова који се дословно поклапају са Јовановим (најмлађим канонизованим), има и делова који не могу да се идентификују нити са једним познатим текстом.

Према учењу Новог завета, да би се испунили закони пророка у Витлејему, једном од јудејских градова, девица Марија родила је сина зачетог од Светога Духа, који је примио крштење од Светог Јована Крститеља (Исусовог претече који је најавио Исусов долазак) и који је посветио живот проповедању истине међу људима. Исус чини чуда и учи народ да би стигао до царства небеског, на тај начин потврђују се стара пророчанства о доласку Божјем на земљу. Због његовог учења о скромности и врлини, омрзли су га јеврејски свештеници и књижевници, огрезали у греховима овоземањским и мало пре празника Пасхе у договору са Јудом Искаротским, Исусовим учеником који га је издао, предали јерусалимском синедриону, који је Исуса осудио, а коначну пресуду изрекао Понтије Пилат, римски прокуратор у Јерусалиму. Исус је разапет на крст и после три дана је васкрсао, јавио се ученицима и након четрдесет дана вазнео се на небо. Исус је био прави месија–Христос–Господ једини. Смрт на крсту и васкрсење означавају избављење људи од прародитељског греха. Исус као Сотер (спаситељ) треба да спасе човечанство од њихових сопствених грехова, али сами људи морају истински да се покају.

Јеванђеља су на почетку Новог завета, након чега се надовезују „Дела Апостолска“, која говоре о подвизима првих проповедника након Исусовог васкрсења. У овом делу могу се сазнати подаци о првим данима хришћанских општина. Основна фигура јесте апостол Павле који је приказан као доследан присталица хришћанског учења и мисионар међу паганима.

Ранохришћанске општине и постанак хијерархије

Карактеристику раних хришћанских општина налазимо у делу „Учење дванаесторице апостола“, извору који је пронађен 1883. године, а који није ушао у канон Новог завета. На основу овог текста и „Дела апостолска“, може се стећи одређена представа о животу првих хришћана и развоју њихове општине. Основна црта јесте есхатолошка линија која се провлачи у тумачењима, првенствено увереност верника на скори Христов долазак, који не сме људе да затекне неспремним и у греху. Хришћани морају бити спремни у сваком тренутку на долазак Господњи и да се стално моле за опроштај грехова. У првим општинама развија се идеја о братству и љубави међу људима, те се већ у раном периоду развија заједница имовине. Добročинство се подразумевало међу хришћанима. Хришћанске општине биле су међусобно повезане, кординисале су рад и водиле међусобном преписку о верским питањима, посланицама, договарали се о дочеку апостола и проповедника, који су се стално кретали из града у град. Рани хришћани брзо стварају норму за владање у животу и о духовним и материјалним стварима.

У самој општини посебно су цењене особе за које се сматрало да имају божју милост. Из редова цењених постепено се формирала хијерархија харизматичних (харизма, грч. *χάρισμα* значи „милост“, „дар Светог Духа“, тачније „благодат“). Тој хијерархији припадали су апостоли и проповедници којима је Свети Дух помагао. Апостоли су наставили да проповедају реч божју након Христовог васкрсења, организовали су вернике у општине и тумачили сва спорна питања.

Поред харизматичних, међу хришћанским општинама појављују се и друге личности. Први су презвитери (грч. *πρεσβύτερος*–„старији“, „старшина“), као најцењенији чланови општине, који су пазили на ред приликом молитвених скупова. Има ту и нижих чланова (слуге или на грчком *διάκος*–ђакони), који помажу презвитерима око свакодневног живота општине. Са даљим развојем хришћанске вере, расте и имовина општине, те се као посебно лице издваја епископ (грч. *ἐπίσκοπος*–„надзорник“, „старатељ“, „чувар“) над целокупном имовином општине.

Социјалне основе учења и развој општина

Социјални састав хришћанских општина од самог

почетка био је различит, али то је својствено многим синкретистичким тумачењима. Не постоје народи, племена, обрезање и необразање, већ су сви једнаки пред Христом Господом. Пагани су примањем хришћанства врло брзо долазили до важних улога у општини, иако су припадали различитим етничким групама. Код хришћана је идеја једнакости спроведена доследно за разлику од других учења. Хришћанство је значило једнакост свих и слободних и робова, братство међу људима. Посебно су сиротиња и робови били основа за развој хришћанства, а сиромашни су проглашени блаженима које чека царство небеско. У почетку су хришћанству прилазили обесправљени, сиромашни, којима је Рим наметао силу.

Богатство је у ранохришћанском учењу прво на удару, сматрајући да је немогуће да богаташ уђе у царство небеско, ако се претходно не одрекне свега што има. Социјална основа хришћанства био је протест против угњетавања неверника и њихова експлоатација масе. Идеје о братству, једнакости и борби против богатства биле су идеје водиче ка рајском врту. Ране хришћане није занимао овоземаљски свет, јер је он пролазан у својој суштини, већ будући, оноземаљски свет у коме само достојни могу да уђу и живе вечно.

Развој култа и порекло епископата

Хришћанство је привлачило људе идејом о једнакости и вером у спасење душе након смрти, те је у мањој мери од других синкретистичких религија било везано за традиционалне народне религије. Управо је хришћанство укинуло приношење жртава. Најстарији хришћански обреди постали су крштење које се вршило приликом приступања вери, јер без крштења није могуће бити хришћанин и причешће хлебом и вином које је вршено у време празника. То су два основна обреда. Бити хришћанин значило је не прихватити ниједан невернички-пагански обред и та строга искључивост је била важна карактеристика верника. Пошто су Римљани практиковали приношење жртве за различите послове, то је значило да у администрацијама не могу бити хришћани који су се оштро противили свему томе. Изопштени од друштва који је владао великим делом тада познатог света, себе су сматрали „изабраницима“, „стадом Христовим“, „трећим родом“. Поставили су јасну границу између верника и паганског (ђаволског) света. За разлику од јудаизма, хришћанство је одбацило националну ограниченост и свако је могао поста-

ти верник био он из неког варварског племена, Јеврејин или Римљанин.

Број хришћана је све више растао у Царству. Сами Римљани у почетку развоја вере, сматрали су хришћанство јеврејском сектом и да је то питање за саме Јевреје који ће то морати да решавају. Докле год није ударало у темеље државе, Римљани се нису много интересовали.

У самој општини мењао се социјални састав верника и то је битно утицало на организацију. Представници харизматичних постепено су губили значај, док су епископи и презвитери, раније задужени за ред, постајали руководиоци општине. Епископ посебно добија на значају и он стаје на чело општине појединог града. Испод њега се на лествици налазе презвитери, а за њима ђакони. Они су остали да врше обреде, проповедају веру и организују свакодневни живот верника.

Крајем II века формира се појам јединствене хришћанске цркве, независне од било које друге религије и састоји се из низа појединих цркава. На челу су епископи, а њихова духовна власт је неограничена. Наравно, браниоци харизматичних побунили су се због монархијског принципа власти у цркви. Посебно су били оштри припадници Монтане, проповедника из Мале Азије. Између 160. и 170. године у азијским провинцијама одржано је неколико сабора у вези са ширењем монтанизма-фригијске харизматичке секте. Ипак су правоверни успели да победе ту секту.

„Дела апостолска“ и „Посланице“ Светог Павла јасно указују да је од самог почетка постојала духовна служба и да је она битан елемент у општинама. Харизматско, на слободном деловању Духа Светога засновано устројство, без службе и хијерархијског поретка и без чврстог садржаја вере, није било могуће и такво устројство није било у складу са појмом цркве самог Светог Павла. То је важило за општину у почетку, али и за црквену организацију касније. Као што су први апостоли своју улогу у ширењу хришћанства добили од самога Христа, тако су и они својим сарадницима и наследницима давали право на службена постављања и хијерархију. Прве општине се нису појавиле као неорганизоване, него као скуп заједнице верника, које су увек имале на челу особу која је водила ту заједницу. Носиоци тог задатка постављани су и позвани да у име Господа и његовом речју и црквеним обредима наставе деловање међу народима, како би сви имали могућност да окажу своје грехе и постану део раја. Једино су они службено вршили функције, било у служби цркве као апостоли, пророци и јеванђелисти или као епископи у општинама, презвитери, ђакони, учитељи и пастири међу народом.

Свуда су постајала начела наследства у службама, строго ступање и наслеђивање.

Служба није била нешто што се противи харизми, већ нешто дато од Бога. Има примера где су функционери били и носиоци харизме, али и обротно, харизматици на челу општина. Сам апостол Павле био је харизматична личност и носилац функције, те довољно разборит да општине морају имати реалистично и чврсто службено и ауторитативно вођство. Харизматични су морали да се подреде Цркви. На тај начин је вођство у општинама било све више у рукама епископа и ђакона. Епископи су израсли из колегијума презвитера где су имали функције да надгледају послове. У почетку је било и неколико епископа-презвитера у појединим општинама, али касније је учвршћен монархијски епископат. У тој тенденцији ка монархијском врху све више се запажало пробијање начела примата, које је касније утиснуло печат целокупној црквеној организацији. Харизматични су имали улогу на самом почетку стварања и развоја општине, да јој буду на располагању, да је изграде, али не и да је воде. Тако је постепено дошло до значајних промена у самој цркви, које ће остати све до данас.

Ширење хришћанства

Ширење хришћанства можемо видети у „Делима апостолским“ и раздвојити три периода: први је јудео-хришћански са Јерусалимом као средиштем, затим прелаз из јудео-хришћанства ка хришћанству из паганства са Антиохијом као центром и раздобље мисије апостола Павла међу паганима.

Прва општина у Јерусалиму била је и прва матична црква и имала је велики углед међу верницима. На челу са апостолом Петром, деловали су сви апостоли, као сведоци Христа. Јерусалимска општина дала је печат заједничком животу, устројству, побожности и молитвеном правилу. На такозваном апостолском сабору око 50. године, донесена је прва важна одлука пресудна за развој вере: хришћани из паганства више нису подвргавани јеврејским законима. Иако су у општини деловали сви апостоли, Петар се истицао и имао главну улогу, а стубови општине постали су Павле, Јаков и Јован. Када је Петар напустио Јерусалим, Јаков је постао главни у општини. Предање говори да је управо он први јерусалимски епископ. На апостолском сабору први пут се сусрећемо са презвитерима, а пре тога се помињу седам ђакона са Стефаном на челу. Тако је створена прва хијерархија у Јерусалиму са апостолом-епископом, презвитери-

ма и ђаконима.

Молитва Христу, слављење евхаристије, заједница верника, изазвала је код Јевреја мржњу и завист. Врло брзо су уследила два прогона. Први талас догодио се 33. године када је Стефан каменован, када су верници протерани из Јерусалима, а Савле наставио прогон, али је он сам пред Дамаском доживео преобрађење између 33. и 36. године и као Павле постао главни проповедач хришћанства. Други талас прогона распирио је краљ Херод Агрипа (*Herod Agrippa*, 37-44), који се десио 42. и 43. године и тада је Јаков Старији умро мученичком смрћу, а Петар био ухапшен, али на чудесан начин спасен из тамнице.

Мир је потрајао до 62-63. године када је каменован апостол Јаков Млађи од стране побеснелих Јевреја. У време јеврејског рата против Рима 66-70. године, хришћани нису учествовали у побуну, што је изазвало мржњу Јевреја и нове прогоне из Јерусалима. Око 100. године, када су се Јевреји побунили против римске власти, њихов вођа Бар Кохба (*Simon bar Kokhba*, умро 135.) наредио је прогоне верника. Тиме је трајно повучена црта између бесних Јевреја пуних мржње и заједнице верника. Непријатељство између две стране, изазвано прогонима и убиствима хришћана од стране Јевреја, показало је пут верницима. Касније, када је само Римско царство кренуло у прогоне хришћана, Јевреји су имали судбоносну улогу подбадања и ширења мржње код Римљана према верницима. Са пропашћу Јерусалима 70. године, јерусалимска општина изгубила је првенство међу хришћанима.

Антиохија је била центар мисионарства и прва паганско-хришћанска општина и због тога је имала важну улогу међу верницима. Нема довољно података о развоју заједнице хришћана и одскочне даске за даље ширење вере, али несумњиво да је апостол Павле са овог места кренуо у даље проповедање. Свети Павле је прву мисију 45-48. године имао на Кипру и Малој Азији (Перга, Антиохија у Писидији, Иконијум, Листра, Дербе). У другој мисији из 49/50-52. године, Свети Павле је стигао у Европу, где је основао општине у Филипима, Солуну, Атини и Коринту. Трећа мисија била је између 53. и 58. године, где је преко Галатије и Фризије стигао у Ефес, затим Грчку, Троју, Милет, Цезареју до Јерусалима, где је дошло до његовог првог хапшења. Већ тада је планирао одлазак у Рим, на Запад и шире. Антиохијски хришћани називали су Исуса *Kyrios Christos* („Крст и Господ“) и тиме га поштовали не само као Сотера (Спаситеља), већ као истинско божанство. Хришћанство се за три десеције од Исусовог распећа на крсту до смрти апостола Павла 62. године, изградило као гно-

стичко-сотериолошка религија спаса, а идентификовање верника са Христовом смрћу на крсту и његово васкрсење, непоколебљивом вером у ту спасоносну смрт, доносило је спасење. Апостол Павле усвојио је два обрета, крст и ломљење хлеба. Прихватање крста, значи прихватање вере, а други обред симболички значи тело Христово и примањем Христовог тела и крви (вина) у литургији, означава физичко сједињење са Богом и тиме се верник поистовећивао са судбином Исуса: телесна смрт и духовно васкрсење у вечни живот са Богом.

Римски књижевник и адвокат, Светоније Транквил (лат. *Gaius Suetonius Tranquillus*, 69-око 140) писао је да је око 50. године било нереда у Риму које су изазвали Јевреји против хришћана. У зиму 57. године Павле је писао писмо римским хришћанима из Коринта. Предање говори да су први хришћани дошли са Петром. Претпоставља се да је Свети Петар стигао до Рима 42-43. године бежећи из Јерусалима. И касније се више пута враћао у Рим, што доказује његова мученичка смрт у јулу 64. године за време Неронових прогона верника. На месту где је закопан данас се налази базилика Светог Петра у Риму. Историјски је доказано да је Петар убијен у Риму, али његово тело није пронађено. У Риму су традиције јединствене световне и духовне власти деловале као модел којег се треба држати. Римокатоличка црква Светог Петра сматра за првог римског епископа, јер су каснији црквени писци и редактори накнадно унели ту тезу о Петру као првом римском епископу и да је сам Исус врховну власт над хришћанством предао управо римском епископу као своме намеснику. Никакве историјске и археолошке потврде не постоје које би потврдиле ту тезу и све је сигурније да је то било настојање самих епископа римских да створе свеопшту црквену заједницу са једним врховним поглаваром на челу. Каснији векови показали су сву похлепу, грамзивост римских епископа (папа) да подвргну све вернике и световне власти себи, а праву хетеродоксију показали су сматрајући себе богом на земљи и тражећи од верника да се моле папи уместо Христосу.

Хришћанство су прихватили и поједини Јевреји, али и многобројни пагани. Мисионарско учење било је већ у II веку обухватило све обале Средоземног мора и све крајеве Царства. Веру су прихватили сви од војника до трговаца, сиротиње и осталих. На тлу римске империје хришћанство је до краја II века већ пустило чврсте корене. Источни део државе био је тежиште ширења вере. Нема града у Малој Азији где није постојала хришћанска општина. Одатле се вера ширила на Месопотамију и Сирију. Едеса је постала нови центар мисионар-

ства, а сам њен краљ Абгар (*Abgar*) са породицом је прешао на хришћанство око 200. године. У Дурра-Еуропу на горњем Еуфрату пронађена је најстарија сачувана хришћанска капела, настала око 232. године, богато украшена фрескама са мотивима из Библије.

Нема много података о ширењу вере у Египту, али несумњиво да је Александрија играла важну улогу. Она је постала духовно седиште, позната по славној теолошкој школи. Епископ Деметрије I Александријски (грч. *Δημήτριος*, *Demetrios*, лат. *Demetrius I*, 188/189-232) подигао је много цркава широм Египта, што је доказ да је већинско становништво већ прихватило нову веру. И Рим је половином III века постао озбиљан хришћански центар, који је прилично забринуо римске владаре.

И у Северној Африци је половином II века било раширено хришћанство, а то се види из извештаја о мученичкој смрти хришћана у Нумидији око 180. године. У Галији је Марсељ крајем I века имао хришћанску општину, док су у II веку значајни постали Лион и Вијен у долини Роне. Године 117. у Лиону је мученичком смрћу умрло 49 хришћана. Најновија ископавања показала су да је већ у III веку било црква у Триру, Аугзбургу, Келну, Бону и јужној Немачкој.

Хришћанство се и на Балкану шири већ у I веку на области насељеним Хеленима. У унутрашњости полуострва током II и III века наилазимо на заједнице верника. И изван римске империје шири се вера. На Тигрису је у I првој половини III века било десетак епископија. Јерменија је под краљем Тиридатом III (лат. *Tiridates III*, 287-330) око 290. године била већински покрштена и 301. године званично је проглашена првом хришћанском државом на свету. Претпоставља се да је рано почело ширење хришћанства и на Индију преко Персије.

Тешко је установити тачан број верника, али несумњиво је да није био велики. Претпоставља се да је у западном делу Царства око 100. године било неколико хиљада хришћана, а век касније око десетине хиљада. У IV и V веку број је порастао на два, тачније 4 до 6 милиона. У источном делу империје било је више верника, јер је источни део био центар деловања и проповедања. У IV веку вероватно је било 5 до 6 милиона, да би век касније било 10 до 12 милиона верника. Наравно, то су само претпоставке, јер праве податке никад нећемо сазнати. У самом Царству је око 200. године живело око 70 милиона, а почетком IV века око 50 милиона људи.

8. СЕКТАШТВО И РИМСКИ ПРОГОНИ ВЕРНИКА

Половином II века појавила се потреба за организовањем скупштине високог свештенства од општег значаја за хришћанство и да се верски ауторитет централизује, уместо дотадашњих провинцијских и регионалних сабора (синода). Један од разлога централизације била је упорна борба верника против критика паганских филозофа, али и супарничких теолошко-космолошких замисли гностицизма. Власт у Риму и даље је подржавала политеизам и хришћанима је било значајно да режим придобију на своју страну. Хришћански апологети су почели да шаљу списе царевима у Риму са циљем да одбране вернике од оптужби пагана и Јевреја и молили власт да озакони хришћанство да би могли јавно да делују и слободно да живе. Та борба за веру била је тешка, захтевала је доста стрпљења и дисциплине. У другој половини II века, римски епископ (бискуп) настојао је да себе афирмише као највишег и да докаже да је римска епископија изнад осталих епископија у држави. Уместо проповедања вере међу римским становништвом, епископ је више сањао о својој врховној власти и потчињавању свих њему, чак и самога цара. Римски епископ Виктор (лат. *Victor I*, 189-199) је у последњој деценији II века целом свештенству запретио казном изопштења ако њега не буду поштовали као врховног поглавара и сâм донео одлуку о начину прославе Васкрса како је једино он замишљао, пре свега, како је тврдио римски епископат. Тако је Виктор на крају II века наступио као поглавар хришћанства и први папа. У наредном веку, папе су учврстиле своју догму у покушају да загосподаре и световном влашћу, што им је делимично успело тек у средњем веку.

Битан задатак јединства хришћанства у његовом учвршћивању било је сређивање текстова који би били признати од свих верника као аутентични (веродостојни). У то време је било различитих списа који су постојали у хришћанским општинама, а поједини су претендовали да поткопају саме темеље вере. Крајем II века призната су и потврђена четири Јеванђеља, једна „Апокалипса“, „Дела Апостолска“, 21 „Посланица“ Светог Павла и других аутора, као основна верска књига (Нови завет). Остали списи проглашени су за апокрифне (лажне). Поред Новог завета као темеља, почињу да се појављују дела светих отаца (црквени оци) који су даље изграђивали и тумачили хришћанство у оквиру црквеног учења и Светог писма, рушећи тврдње паганских филозофа и хетеродоксних тумачења, прихватајући тезе које су могле да се уклопе

у догматику.

Већ у раном хришћанству појављује се јерес и јеретичке групе које су деловале погубно на вернике и правоверје. Јерес (грч. *αἵρεσις*, *hairesis*; од *αἰρέομαι*, *haireomai* – „изабрати“) означава у хришћанству сва мишљења о верским догмама која се битно разликују од званичног тумачења цркве. Приличан је број јеретичких учења током векова у хришћанству, који подривају ауторитет цркве, а списак оснивача јеретичких група је велики. У почецима хришћанства главни јеретици су били људи који су тумачили и писали филозофска дела и дуго се сматрало да су оснивачи јеретичких група класични филозофи.

Прва секташтва

Међу учењима у хришћанству која су се противила догмама учвршћивања правоверја, најизразитија су она која нису прихватала Исусову једнакост са Богом Оцем. Та хетеродоксија ударила је у саме темеље догме.

Присталице монархијанске или ебионитске секте тврдили су да су Син и Свети Дух подређени Оцу, који једини постоји одувек и вечно траје, док су Син и Свети Дух облици у којима се Отац манифестује. Ебионити (грч: *Ἐβιοναῖοι*, *Ebionaioi*, хев. *Ebyonim* – „сиромашни“) су секта која је постојала од II до IV века у Палестини и Јудеји, а црквени оци називали су их јудејским јеретичима. Постоје различита тумачења о ебионитима, да су желели да се врате на Стари завет или да су били присталице аутентичног учења Исусовог, тачније, представљали јерусалимску цркву која је маргинализована од стране Светог Павла. Залагали су се за поштовање јудејских закона и јудејских религиозних обреда, те је за њих Исус био смртан човек, пророк, али не и богочовек. На крају су одбачени од свих као јеретици и отпадници од вере. Поједини научници их повезују са Назаренима, сматрајући их истом секташком групом, док други сматрају да су то две различите секте. Већ од почетка су се приближавали рабинском јудаизму, док се део групе приклањао јеврејском гностицизму. Строго су следили Мојсијев закон и мешали се само са онима који су поштовали јудаизам. Свакодневно су практиковали крштење (купање), мада су имали и крштење-иницијацију. Окупљали су се око Пасхе, јели бесквасни хлеб и пили воду (не вино). Код њих је било обавезно обрезивање, поштовање суботе и једење једино јеврејске хране. Нису веровали у васкрсење, Богородицу, божанство Исусово и Но-

ви завет. Од IV века се више нису помињали.

Појам Назарени има двојаки контекст. Један је секта која је постојала у другој половини I века у Јудеји, против које је жестоко иступао Свети Павле, док је друга заједница из IV века из Трансјорданије. Поједини их сматрају посебном групом, док их други повезују са Ебионитима. У данашње време постоје поједине протестантске групе које носе назив Назарени.

У III веку у самом Риму деловао је Сабелијус (лат. *Sabellius*, Савелије Ливијски), који је тврдио да код Исуса треба разликовати две оштро одвојене природе, људску и божанску, као еманаацију једног божанства, које привремено улази у људско биће да би извршило мисију у потпуности. Сабелијусови настављачи су даље развили тумачење да је Исус само узвишен човек у коме бораве божја Разборитост и изречена Реч (Логос) и ништа више.

Гностицизам

Гностици (грч. γνῶσις *gnōsis* – „знање“, „сознање“, „спознаја“, „увид“) су били чланови синкретистичког верског покрета и себе сматрали хришћанима, али су верске догме хтели мисаоно истраживати. Учили су да се човек може спасити само ако спозна Бога. Појавили су се рано у хришћанству, а потиснути након Првог васељенског сабора 325. године, када је правоверје прихваћено као званично тумачење вере.

Платон је у својим филозофским списима често користио термин „гноса“, што је требало да означи духовно знање просветљеног човека, које се описује као непосредно искуствено сазнање о натприродном или божанском. Сам термин *Гностицизам* настао је од научника у XIX и XX веку, као покушај одвајања једне групе јеретика од мноштва у раном хришћанству. Има различитих тумачења, да ли гностицизам треба посматрати само као хришћанску јерес или је он заступљен и код других религија и пре самог хришћанства. Један од познатих је јудејски гностицизам који се темељи на Старом завету.

Гностици су поред вере наглашавали важност сазнавања о духовним стварима. Они верују да су људи божанске душе заробљене у материјалном свету. Материја је створена од стране несавршеног или злог бића, Демиијурга, који се често поистовећује са Богом Старог завета, наспрот Богу Новог завета. Гностици зло изједначавају са материјалним, а добро са духовним светом. Сматрају да се човек мора окренути себи и посветити муд-

рости (софији) да би спознао свет и ослободио се његових окова.

Валентин (лат. *Valentinius, Valentinus*, 100-160, Александрија) је проповедао своје учење у Риму у исто време са Маркионом између 135. и 160. године и био концентрисан на идеју „плероме“ (пуноће). Чисти духовни свет (плероме) састављен је од јединства божанских еманација Оца. Материјални свет, који је по својој суштини зао, био је преуређен од демиијурга. Логос-Христос није истоветан са Богом-Творцем, него је његова духовна еманација. Спасење је чин спознаје, потребан ради враћања у хармонију плероме. Сматра се да је аутор неканонског јеванђеља по Филипу неки Валентинов ученик.

Василид из Александрије (грч. Βασίλειδος) је живео у првој половини II века. Сматра се да је саставио 24 књиге јеванђеља, борбени се за дуализам инспирисан зороастризмом. Његови следбеници основали су гностичку заједницу Василидејаца. Веровао је да постоји бог који може бити описан само кроз негацију и да је он одвојен од света мноштвом духовних нивоа (небеса) настањеним духовним бићима. Сматрао је да јеврејски бог (Јахве), који је створио свет, припада најнижем рангу духовних бића. Да би искупио људска бића, врховни бог је послао свој ум (Нус, Логос) у облику Христа. Да би се спасао од ограничења материјалног света и уздигао до врховног Бога, човек мора да следи Исуса Христа.

Гностицизам је био раширен на обалама Средоземног мора и на Блиском истоку и деловао је као засебно учење, да би временом део гностичара пришао Манихејцима и Маркионитима. Након прихватања правоверја у Никеји 325. године, гностици су одбачени од свих као јерес, а касније су и искорењени из хришћанства и Царства. Опстали су ван граница у областима данашњег Ирака и Ирана, али са ширењем ислама и одатле су потиснути. Данас постоји мали број гностика у свету, а међу познатим је персијски гностицизам оличен у мандеизму (назив настао од речи: *Mandā* – „знање“), који се још увек у малом броју практикује у деловима Ирака и иранске области Хузистан.

Сиријско-египатски гностицизам је углавном био под утицајем Платоновог учења. Стварање су описивали као серију еманација из првобитне супстанце, што резултује настанком материјалног света. Зло су описивали као материју која је инфериорна божанству и сматрали су недостатком духовног увида, више него самосталном духовном силом. Зло је сматрано највећом удаљеношћу од божанског принципа. Њихово учење укључивало је списе повезане са хришћанством, а многи од

њих себе су називали хришћанима, иако су имали доста различита гледишта од догматски одређеног црквеног хришћанства.

У Персијском царству је гностицизам био заступљен и преко манихејског учења које се касније проширило Сиријом, Северном Арабијом, Египтом и Северном Африком (где га је заступао и Свети Августин од 373. до 382). Из Сирије се даље раширио Палестином, Малом Азијом и Јерменијом. У Јерменији је у VI веку извршио утицај на павликијанство, а преко њега и на богумилско и катарско учење у средњем веку.

Маркионити

Маркион из Синопе (грч. *Μαρκίων Σινώπης*, око 85-око 160) је био теолог и епископ (али брзо је застранио и кренуо пут кривоверја), који је у II веку ширио јеретичко учење о неспојивости Новог и Старог завета. Маркионово главно дело назива се „Антитезе“ (лат. *Antitheseis*) у коме тврди да је старозаветни бог који је створио свет, који се љути и свети свакоме, у ствари само нижи бог. Постоји јасна разлика између њега и врховног бога Новог завета, Исуса, пуног љубави, милости и праштања. Између врховног и нижег бога, постоји непомирљива противречност, као и између Старог и Новог завета, тачније јудаизма и хришћанства.

Маркион је створио сопствени канон Новог завета који чине Јеванђеље по Луки и Павлове Посланице (без Тимотеја и Тита). Од почетка је Црква осудила Маркионове идеје и био је екскомунициран 144. године, јер је она штитила континуитет Старог и Новог завета.

Од Маркионових ученика најистакнутији је био Апелес (*Apelles*), који се у Риму прикључио Маркиону, а још за његовог живота отишао је у Александрију, где је разрадио учење да је демијурга створио добри бог. Написао је „Силогизме“ (*Syllogismoi*) у којима је доказивао да су Мојсијеве књиге пуне неистина, самим тим не могу бити божјег порекла.

Након разлаза са правоверном Црквом, окупио је око себе присталице и наставио да шири хетеродоксију. Организација маркионитске заједнице разликовала се од хришћанске цркве. Крштавали су се у води и помазивали светим уљем. Жене су једнако учествовале у верском животу и било им је допуштено да крштавају.

Идеје маркионита појављују се и у Манијевом учењу, те се крајем IV века претапају у манихејце. Сличне идеје о одбацивању Старог завета појавили

су се у средњем веку у учењима богумила на Балкану и катара у јужној Француској. Тако су секташка учења наставила свој живот кроз цело средњовековље.

Манихејство

Манихеј или Мани (лат. *Manes*, грч. *Μανιχαῖος*, 216-274/276) је живео у III веку и био је између осталог и филозоф, родом из Селеукије у близини тадашње персијске престонице Ктесифона. Настојао да учења трију „отаца исправности“, Заратустре, Буда и Христа, укључи у јединствен филозофски систем.

Покушао је да у свом учењу споји Христово и Заратустрино учење, односно да изврши реформу маздаизма, на тај начин што би у њега укључио све познате религијске традиције које су у Месопотамији живеле. Из маздаизма и хришћанства (уз знатну примесу гностицизма) и будистичких елемената, пре свега будистичке етике, створио је нову дуалистичку религију са хришћанском терминологијом која се назива манихејство. Са проповедањем је започео око 240. године, али га је персијски владар Шапур I убрзо прогнао из земље. Око себе је окупао 12 ученика, што је било опонашање 12 апостола Исусових. Прешавши на исток у Тибет био је под још јачим утицајем будизма.

У Персију се вратио око 270. године, али је 276. ухапшен, мучен и убијен разапинањем на крст или черечењем. Након смрти су га следбеници прозвали Манихеј (пер. *Mani hay*) што значи „Мани живи“. У Кини је остао упамћен као Мани Буда Светлости. Према његовом учењу од праискона постоје два узајамна независна начела, добро и зло и због тога се његово учење квалификује као дуализам. Бог је творац духовног света, а материју је створио ло биће зла. Тако је светлост затворена у људском телу. Зато је дошао спаситељ Исус, који је учио људе како да се избаве. Проповедао је да је један дух у свим стварима од човека до биљке и минерала. Са зороастризмом је делио вегетаријанску исхрану и поштовање биљака и животиња. С будизмом је имао заједнички култ буђења. У хришћанству, Мани је признавао и источне гностичке учитеље Маркиона и Бардесана, који најизразитије одбацују окрутност Старог завета.

Сврха постојања човека је ослобођење духа из телесних окова. Човек је дужан да чува чистоту своје душе кроз уздржавање, како би мало по мало из материје ослободио божанску суштину која је у њему затворена. Бог је у ту сврху у помоћ људима

слао пророке и учитеље: Ноја, Аврама, Исуса, а међу њима је и Мани. Манијев јеретички дух раширио се по читавој Северној Африци уз Средоземно море све до Шпаније и Британије. У IV и V веку раширило се манихејство на Кину, али и читавим некадашњим деловима Римског царства. Сви владари оштро су се противили тој секти и прогонили их окрутним репресијама. У средњовековној Европи су под снажним манихејским утицајем били покрети богумила и катара. Чувени црквени отац Августин, пре него што је пришао Цркви, био је девет година манихејац.

Новатијанизам и лапси – прва шизма

Новатијанисти (грч. *Νοβατιανισμός*) су били хришћанска јерес, који су се водили за антипапом Новатијаном (лат. *Novatian*, грч. *Νοβατιανός*, око 220-258). Строго су се држали става да лапси не могу да се врате Цркви, нити могу бити искрени верници.

„Посрнули“ (лат. *Lapsi*) су били апостате, тачније, они који су отпали од Цркве, који су се из различитих разлога одрицали бога за време римских прогона. Однос према „посрнулим“ и њиховим покушајима да се врате Цркви након завршетка прогона, постао је узрок великих расправа код хришћанских верника и достојанственика, али и повод за неколико шизми. Било је више посрнутих у својој вери:

Sacrificati: Приносили су жртве паганским божанствима–идолима. Црква им је дозвољавала опрост греха само на самртничкој постељи.

Thurificati: Палили су тамјан пред статуама паганских божанстава.

Libellatici: Давали су писмене изјаве (лат. *libellus*) или су добијали од државе потврде према којима су приносили жртве, а да то нису истински учинили. Црква је њима опраштала грехове након две године строгог кајања.

Acta facientes: Давали су лажне изјаве како би спасили животе.

Traditores, дословно „издајници“: да би спасили своје животе, предавали су Свете списе, артефакте и одавали имена хришћана државним органима (они су постали разлог настанка донатизма).

Новатијан је био свештеник и теолог, а постао је познат као антипапа. Своје деловање против папе започео је 251. и до своје смрти остао жесток противник римске цркве. Био је први римски теолог који је писао на латинском, а своја дела је усмерио на отпаднике од вере, који су желели да се врате

Цркви. Био је први који је завршио стоичку филозофију и прихватио хришћанство.

Папа Фабијан (лат. *Fabian*, 236-250) је умро јануара 250. године, али у следећих годину дана није било могуће изабрати новог поглавара, јер је то било време највећих прогона цара Деција. Црквом је управљало неколико свештеника, међу њима и Новатијан. Оно што знамо о Новатијану, јесте писмо папе Корнелија (лат. *Cornelius* 251-253), који је осуо жестоку палбу, написавши да је он јеретик опседнут ђаволом и да се у време прогона скривао и није помогао својој сабраћи. Нема сумње да је Новатијан писао писма свештенству, посебно обраћајући пажњу на отпаднике у време прогона. Након смрти цара Деција 251. године, за папу је изабран Корнелије. Тада је дошло до препирки између новоизабраног папе и Новатијана. Папа Корнелије је оптужен да је играо прљаво приликом избора и да је нелегитимно његово место. Новатијан је позвао тројицу бискупа из Италије да дођу у Рим и испитају ствар. Један од те тројице је пришао Корнелију, док су друга двојица смењени. На крају је Новатијан био принуђен да се закуне на верност папи, што је овај одбио. Тада је постао антипапа и сукоб се разбукао.

И папа и Новатијан су послали обавештења осталим епископима да су они постали папе. Северна Африка са Картагином као центром стала је на страну Корнелија. У многим градовима постављана су по два епископа, које су бирале папе. Стање је постајало све теже. Октобра 251. Корнелије је позвао 60 епископа из Италије и шире близине и заједно су екскомуницирали Новатијана. И епископи који нису присуствовали ставили су свој потпис на документ, који је послат у Антиохију и остале црквене центре. Новатијан је био интелектуално супериорнији од Корнелија, те је наставио да придобија присталице међу хришћанима.

У почетку је спор настао због легитимности папске столице, али само неколико месеци касније, Новатијан је оптужен за јерес. Новатијан је тврдио да црква нема право да под своје окриље врати отпаднике (лапсе), који су се клањали идолима и да је њима немогуће опростити грехе. Оваква тврдња није била нова, већ је Тертулијан (лат. *Quintus Septimius Florens Tertullianus* 160-225) критиковао папу Каликста (лат. *Callixtus I*, 218-223) за опраштање прељубе. И многи други су сматрали да је немогуће опростити грех ни онима који су на самрти. Ко зна како би се питање опроста грехова отпадницима завршило, да није дошло до раскола и борбе за папску столицу. Мржња између Новатијана и Корнелија била је исувише велика да би један од њих попустио у својим тврдњама. Чак и

након смрти Корнелија, епископи су изабрали новог папу Луција (лат. *Lucius I*, 253-254) и још двојицу до Новатијанове смрти 258. године, Стефана I (лат. *Stephanus I*, 254-257) и Сикста II (лат. *Sixtus II*, 257-258).

Након Новатијанове смрти створена је секта која се врло брзо проширила у свим епископијама. Добили су назив Новатијанисти, али они су себе ослобљавали „Чистунци“ (Пуританци, грч. Καθαροί, *katharoi*). У свом деловању су отишли толико далеко да су по други пут крстили своје чланове, наглашавајући одвојеност од Цркве. И сама римска црква и остале епископије су на Новатисте гледали као на јеретике, уверавајући вернике да Црква има моћ да опрашта грехове отпадницима. Осим новог покрштавања, сви остали обреди шизматика Новатијаниста била су исти као код правоверних. Секта је наставила да живи још неколико векова, али се једноставно претопила у друге-јаче секте.

Током IV и V века донатисти су усвојили скоро све погледе новатијаниста, те су и они проглашени шизматичима и јеретичима.

Донатизам

Донатисти (лат. *Donatismus*, грч. Δονατισμός *Donatismos*) су били једна од већих јеретичких организација на тлу Северне Африке у IV веку. Назив је добијен по њиховом оснивачу Берберину Донату (лат. *Donatus Magnus*), који је сматрао да црква мора бити црква светаца никако грешника и да свете тајне које су починили издајници, свештеници који су за време прогона предавали Свете списе властима или су откривали имена других хришћана, нису важеће. Само тајне извршене од свештеника са моралним или светим интегритетом јесу дејствујуће.

Сукоб се разбуктао 311. године, када је нови епископ Картагине Цецилијан (лат. *Caecilianus*, *Caecilianus*) хиротинисан уз учешће Феликса из Аптунге (лат. *Felix*), бившег издајника. Противници су поставили свог епископа Мајорина (лат. *Majorinus*), кога је наследио Донат (лат. *Donatus II Magnus*). Две године касније, римски папа Милтијад (лат. *Miltiades или Melchhiades* 311-314) је пресудио у корист Цецилијана. И Константин Велики је прихватио одлуку папе, те оштро стао против донатиста. Епископ Донат је изопштен, а донатизам проглашен јеретичким учењем. Они су наставили да делају, сматрајући себе истинском и неокаљаном црквом, једином валидном да врши Свете тајне. У картагинској цркви је дошло до раскола, те су

постојала два епископа и две пастве. Донатисти су имали упориште у Северној Африци, док је правоверна страна имала у Риму. Ван Северне Африке су признавали бискупа Цецилијана, представника умерених, а римску партију сматрали су расколничком, која се одвојила од цркве.

Због све већег заостравања између две стране унутар Цркве, донатисти су се обратили цару Константину да им помогне у решавању спора. Цар је сазвао прво сабор у Риму, а потом у Арлу 314. године, али превагу је однела правоверна струја, те су донатисти осуђени. Предузете су оштре мере против донатске јереси. Њихове цркве су затворене, а сам епископ Донат прогнан. У време цара Јулијана Отпадника, донатисти су отворили своје цркве и наставили да делују, а сви прогнани су се вратили. Након његове смрти, цареви су издавали строге законе против јеретика, преузимајући репресивне мере. До краја IV века их је било немогуће искоренити. Био је то сукоб не само око догматских питања, већ и одраз сепаратистичких тенденција афричких градова и нетрпељивост између крупног и ситног земљопоседа, робова и колона, на супрот латифундистима.

Године 405. сабор у Картагини је затражио од цара Хонорија (лат. *Flavius Honorius Augustus*, 393-423) да донесе кривичне законе против донатиста, након чега су уследиле нове репресије. Хонорије је 409. године издао указ о верској толеранцији, али под утицајем римске цркве га је убрзо укинуо. Године 411. одржан је у Картагини нови сабор на коме је учествовало 286 православних и 280 донатских епископа. Након три дана жестоких расправљања, царев опуномоћеник је објавио да су донатисти побeђени. Лишени су грађанских права 414. а 415. године им је под претњом смртне казне забрањено да се окупљају на богослужењима. Одржали су се као заједница још неколико наредних векова. Нестају тек са арапским освајањима Африке и ширењем ислама у VII и VIII веку.

Аполинаризам и Македоније

Аполинаризам је христолошко учење које носи име по свом оснивачу Аполинарију (лат. *Apollinarius*, око 305/310-390), лаодикијском епископу. Аполинарије је негирао присуство људске душе у Христу. Пријатељ Светог Атанасија (грч. Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, лат. *Athanasius I*, 328-373) и бранилац никејског учења, Аполинарије је почео да тврди да је Христ радикално различит од нас и да је само „сличан“ људима.

Пошто људско тело не може постојати само од себе, потребно му је оживљујуће начело. У човеку ту улогу игра душа, али у Христу душа је замењена божанским Логосом. Логос је животно начело и физичког и психичког. Христово тело живо је божанским Логосом, а не људском разумном душом. Тако Христ није имао разум ни душу или ум и вољу.

Црква није прихватила овакво учење, јер су његове импликације радикалне: не само да би Христ у оваквом случају имао превелико човештво, него не би био ни стварни човек. Оваплоћењем је Христ примио људску природу у њеној целини, укључујући и разумну душу и вољу. Својства људске природе нису била разрушена, него искупљена и потврђена управо зато што су била сједињена са Логосом. Аполинаристичка христологија, закључком да Христ није имао пуну људску природу, враћала се аријанству.

Македоније (грч. *Μακεδόνιος Α'*, лат. *Macedonius*, умро после 360) је био патријарх Константинопоља од 342. до 346. и од 351. до 360. године. Тврдио је да је Свети Дух створен од Бога и да је сличан анђелима. Ово становиште је касније проглашено за Македонијеву јерес и осуђено 381. године на Другом васељенском сабору у Константинопољу, као и аполинаризам, те су јеретици гоњени.

Аријанство

Арије или Аријан (грч. *Ἀρειος*, лат. *Arius*, 256-336) је био ранохришћански теолог, родом из Александрије (могуће и Либије) и оснивач је једне од највећих секти у раном средњовековном периоду. У почетку је био свештеник, али је 311. од стране патријарха Петра I Александријског (грч. *Πέτρος Α' Ἀλεξανδρείας*, *Petros*, умро 311) изопштен из цркве, због подржавања Милетијевих ставова (још један од јеретичких учитеља). Када је на место патријарха александријског дошао Ахил (грч. *Ἀχιλλᾶς*, *Achillas*, 311-313), вратио је Арија у заједницу верника 313. године, те је овај постао и презвитер у једном храму у Александрији. Убрзо је напустио правоверно учење и почео погрешно да тумачи веру што га је довело у озбиљан сукоб са Црквом. Суштина његовог учења била је у разликовању Бога као творца и Христа као божјег створења, што се противило са правоверним учењем о Светој Тројци.

Сматрао је да Христ није исто што и Бог, већ да је Он Син Божји, којег је Бог створио. Бог није одувек био Отац већ је постојало време када је био сам и када још увек није био Отац, тек је касније

то постао. Син није био одувек, он је постао ни из чега. Уздизањем Исуса у надљудско, између њега и хришћана ствара се непремостива раздаљина. Арије је претерано истицао да Христово божанство прети да уништи идеју о угледању на Христов живот, који је битан за хришћанство. Није желео допустити да монотеизам потоне у учење о двобоству и супротстављао се метафизичком преувеличавању Христа, које је дирало у јединственост Бога.

Тврдио је да је Бог од вечности, а Син његов први створ, преко кога је све остало створио. Отац је у еонским (далеким) временима створио јединорођеног Сина, кроз кога је створио и еоне и свемир. Син је безвремено створен од Оца, Он је креиран и створен пре еона (пре времена), али није постојао пре него што је створен, но је свакако једини који је безвремено био створен од Оца пре свих.

Аријанство је постало озбиљна секта, прерасла у цркву која се издавала као једина истинита. Цар Констанције II (337-361), који се мешао у црквена питања, често је стајао на страну Аријанаца. Под притиском цара, Атанасије је свргнут по други пут на саборима у Арлу 353. и у Милану 355. године. Почетком 356. је у Александрију послат војсковођа Сиријан са налогом да ухапси Атанасија, али се он склонио у пустињу. Александријску катедру заузео је нови епископ Георгије Кападокијски (лат. *Georgius*, 356-361), а за извесно време Александрија је постала аријански центар. У њој своју проповед започињу Аетије и Евномије. Цар Констанције II је пружио максималну подршку аријанцима и 359. године сазвао аријански сабор у Равени. Римски цар Валенс (364-378) је такође био аријанац. Аријанство је постало прво хришћанско учење код преобраћених Германа. Епископ Вулфила (*Wulfila*, *Ulphilas*, око 311-383) био је аријанац и ревностно је ширио аријанско схватање хришћанства међу својом браћом.

Аријански спор је настао 318. године и као христолошка расправа трајао је све до 381. године. Спор је вођен у почетку између Арија и Атанасија Александријског (Великог). Било је потребно осамнаест црквених сабора да би се расправа окончала, почев од Првог васељенског сабора у Nikeји 325. године, до Другог васељенског сабора у Константинопољу 381. године. Главни спор је настао око оваплоћења у оквиру хришћанског монотеизма. Суштина спора била је у томе да ли је Син једнако вечит као Отац или је створен. Да ли Христ има исту суштину (грч. *homoousias*) с Богом или има сличну суштину (грч. *homoiousias*)? Предање говори да је све почело на предавању које је Атанасије Александријски држао о томе како се у Тројству садржи јединство. Арије

је убрзо истакао аргумент да мора постојати почесто рођеног, ако је Отац родио Сина, те самим тим мора да постоји време пре рођења Сина. Није то било никаква нова хетеродоксија, али је Арије био главни заступник тог тумачења.

Епископ Атанасије Александријски је сазвао сабор 320-321. године у Александрији, уз учешће око 100 епископа, који су потврдили учење да је Син одувек био у Оцу, као очева премудрост и мада је рођен, није рођен из небића, већ из суштог Оца. Осуђено је Аријево учење, а сам Арије рашчињен је и екскомунициран. Сабор је такође осудио и рашчинио све Аријеве присталице међу свештенством као и епископе: Секунда и Теона, презвитере: Ахила, Аетолија, Карпона, Сармата и двојицу Арија, као и ђаконе: Евзела, Луција, Јулија, Менаса, Халадија и Гаја.

Арије није могао да прихвати одлуку сабора и сматрао је неправедном, те је са присталицама отишао у Палестину, а заштиту му је пружио Еузебије, епископ Цезареје. Аријево учење је добијало много нових присталица, посебно оних који су црквене догмате покушавали тумачити искључиво рационално. Омасовљење Аријевих присталица омогућило је сазивање и одржавање два аријанска сабора у Британији и Палестини, са захтевима за укидањем одредби александријског сабора. Расправа о природи Христа попримила је толике размере да су се хришћани тукли на улици.

Цар Константин Велики је одлучио да се укључи у сукоб, ради мира у Царству, те је покушао да измири две завађене стране. Цар одлучује да сазове епископат Цркве да би се решио настали спор, одређујући Никеју као место великог сабора. На царев позив сакупило се у Никеји у пролеће 325. године 318 епископа, као и мањи број презвитера и ђакона. Био је то Први васељенски сабор коме је руководио цар Константин лично.

Прогони хришћана

Борба у самој Цркви са многобројним јеретичким тумачењима, преплитала се са борбом верника против паганства и саме заштитнице политеизма—Римске империје. Став хришћана према Империји није био негативан, јер је у Новом завету проповедано покорвање властима, јер према тумачењима свака власт је долазила од Бога. У „Посланицама“ је стајало да се хришћани моле за цара и све људе на власти. Међутим, нису сви хришћани били превише наклоњени римском режиму. „Апокалипса“ носи антиримски карак-

тер, али претпоставља се да је било и других списа. Негативан став према свему паганском и верска искључивост, као и неприхватање на жртвовање ради бољитка у држави, отуђивало је хришћане од учествовања у животу муниципијума, колегијума, нити су желели да прослављају празнике нити буду део паганских процесија.

Римско становиштво је из тог разлога све више гледало негативно на хришћане, посебно владајуће групе. Када је маса обесправљених и сиромашних људи почела да прима хришћанство и када је проповед ударила у сам темељ Царства залагајући се за општу једнакост људи, режим у Риму почео је да реагује. Почела је масовна пропаганда против хришћана, чак су оптуживали вернике да убијају децу и причешћују се њиховом крвљу. Ширила се лаж да они изазивају суше, кугу, глад својим отпадништвом од римских богова и учествују у баханалијама. Највећи пропагатори против хришћана били су из редова паганског свештенства, занатлије које су израђивале паганске скулптуре, али и Јевереји. Долази до озбиљних сукоба и убистава хришћана на улицама који су чврсто остали упорни у свом веровању. Држава је редовно стајала на страни гонилаца хришћана и почела отворено да их штити. Били су то само почеци великих прогона.

Већ у раном периоду хришћанства, верници бивају прогоњени и убијани, а цар Нерон је 64. године директно оптужио хришћане да су запалили Рим, иако се убрзо доказало да је то била његова наредба. Много верника је тада убијено на улицама и у Колосеуму. Међу првим мученицима налазили су се и апостоли Петар и Павле, као и преобращени римски тамничари Прокес и Мартинијан, који су их пустили из тамнице. У то време је мученички скончала и Фотина Самарићанка, након што је преобратила Неронову кћерку Домнину. Тада није постојао конкретан закон против хришћана, већ је све зависило од цареве воље. Углавном су оптуживани за безбожност, због одбијања жртвовања и поштовања римских богова, као и за увреду владара и за наводне тајне злочине. У сваком случају, режим је отворено хушкао народ против хришћана. Прогањање је према неписаном обрасцу започињало од гомиле, нахушканим од цара или паганских свештеника. Дешавало се да су управници провинција због одређених проблема, чак и неких побуна, одмах оптуживали хришћане на смртну казну иако није било доказа да су то они учинили. Хришћани су пред судије излазили и доказивали своју веру одбијањем да принесу жртву, да издају имена других верника, већ су једноставно одговарали „Ја сам хришћанин“ (*Christianus sum*).

Најстрожије казне следиле су верницима у Христу. Предавани су зверима, спаљивани су, каменовани, одсецана им је глава, черечени су, разапинани на крст.

Након затишја почели су нови прогони за време цара Домицијана (лат. *Titus Flavius Caesar Domitianus Augustus*, 81-96) у којима је, између осталих, живот изгубио и Свети Тимотеј. Године 92. страдао је епископ Антипа Пергамски, кога су спалили многобожачки становници тог града.

Хришћани се нису предавали, нити је смањен број присталица, напротив, све више је људи прилазило општинама. Своју веру доказивали су мучеништвом за Христа, а преживели су поштовани као велики верници. Постојао је број апологета, који су својим списима владарима, покушавали да приближе хришћанство држави и докажу да они нису против Царства. Зависно од владара, прогони су се интензивирали или смањивали, чак престајали на одређено време.

У време Трајана (лат. *Marcus Ulpius Nerva Traianus*, 98-117) пострадали су и епископи Симон Јерусалимски и Игњатије Антиохијски, који је бачен лавовима. За владавине цара Антонина Пија (138-161) је Фелицита Римска, заједно са својих седам синова осуђена на смрт. Нова већа гоњења покренуо је Марко Аурелије (161-180), под утицајем антихришћански настројених стоика. Најпознатија жртва тог гоњења био је Јустин Филозоф, који је са групом хришћана погубљен у Риму око 165. одсецањем главе, због чега се назива и Јустин Мученик. Цар Септимије Север (193-211) је такође био велики прогонитељ хришћана у чијим прогонима су страдали и старац Харалампје, епископ у Тесалији и Иринеј епископ лионски.

При крају II века појавили су се списи уперени против хришћана. Био је то покушај појединаца да побију учење о вери, њеној неодрживости, чак су оптуживани због ширења братских односа у општини. Било је и више сатиричних текстова у којима су верници исмејавани. С друге стране, јављају се апологети који својим радовима побијају све оптужбе изнесене против хришћана. Доказују да су они најлојалнији грађани Царства, да никад нису започели побуну и да у својим молитвама помињу цара. Апологети у својим текстовима доказују безначајност служења идолима, бесмисленост поштовања римских богова и слично. Започиње повезивање хеленских филозофа са старозаветним књигама, тврдећи да су хеленски мислиоци узели много из јудејских светих књига. Није то више била само одбрана хришћанства, већ његово отворено пропагирање. Један од првих апологета био је Аристид, који је на хеленском (грч-

ком) језику написао „Апологију“. Јустин Филозоф писао је средином II века, који је касније прозван и мучеником. Крајем истог века започела је књижевна делатност највећег хришћанског апологета, Тертулијана из Северне Африке.

Због све јачег прогона, хришћани нису могли да граде храмове, већ су се окупљали у разним просторијама. У Риму су се окупљали у катакобама у којима су вршили богослужења, али и сахрањивали мртве. У катакомбама почиње да се развија и уметност, сликарство и вајарство, пре свега. Нарочито је заступљена симболика рибе (грч. $\rho\chi\theta\upsilon\varsigma$, што представља почетна слова пет грчких речи: „Исус Христос, Син Божји, Спаситељ“) и винове лозе као представе раја.

Током кризе у III веку настављено је прогањање хришћана. Александар Север (лат. *Marcus Aurelius Severus Alexander Augustus*, 222-235) је први римски цар који је показао благонаклоност према хришћанима. Римом су чак кружиле приче да је поставио кипове Аврама и Исуса поред Сократа и других светих људи у свом дворском светилишту. Ипак су нижи службеници прогонили хришћане и без цареве наредбе, те је тада након дугих мука убијена и Татјана Римска. Нове свирепе прогоне хришћана покренули су и Максимин Трачанин (лат. *Gaius Julius Verus Maximinus Augustus*, 235-238), Деције Трајан (249-251) у којима је након страшних мука и одсецања груди, убијена Агата Сицилијска, као и у време Валеријана (253-260), за чије владавине су убијени Агрипина Сицилијска и Полијевакт, те већи прогони у време Аурелијана (270-275). Деције и Валеријан су на све начине покушавали да ојачају моћ паганства. Прогони из 250. и 257. године, проширили су се на целу земљу. Деције је едиктом наредио да сви становници морају да принесу жртву боговима, што је био директан удар на хришћане, који су то одбијали да учине. У едикту цара Валеријана помињали су се директно хришћани са обавезом доношења жртве. Један мали број отпадника приносио је жртву, али како би се прогони заустављали, тако су се они враћали хришћанству. Гледано у целини, био је врло мали број тих отпадника од вере, док се већина фанатично држала својих принципа. За време прогона ојачао је ауторитет епископа. Већ крајем III века, хришћанска црква је била држава у држави.

Са Диоклецијановим успостављањем монархије по азијском принципу, деификована је улога цара и то наглашено божанско порекло је још чвршће посветило пажњу паганству. У почетку цар није био строг према хришћанима, чак су његова жена и кћерка и поједини истакнути дворјани исповедали хришћанство, али због све бржег ши-

рења правоверја у држави и међу разним слојевима друштва, пре свега у војсци, цар је реаговао. Војници хришћани одбијали су да одају божанске почаст цару Диоклецијану, што је био напад на његов ауторитет. Уз подршку другог августа, током 303. и 304. године, објављена су четири едикта против хришћана. Био је то врхунац најсвирепијег прогона верника. Посебно је Исток био на удару, под влашћу Диоклецијана и његовог цезара Галерија. Од многобројних жртава овог прогона потребно је поменути: центуриона у римској легији Акакија, заповедника тебанске легије Светог Маврикија, војника царске гарде Светог Георгија, начелника царске гарде Светог Себастијана и осамнаестогодишњег Јулијана Тарсанина, четрнаестогодишњег Панкратија Римског, крчмара Теодота Анкирског, Ардалиона Глумца, епископа Климента Анкирског, лекаре Козму и Дамјана из Киликије, супружнике Јулијана и Василисе, сестре Агапија, Хионију и Ирину, тринаестогодишњу девојчицу Агнију Римску, мученице Јулијану Никомедијску, Анастасију Сремску, Пелагију Тарску, Доротеју Цезарејску, Теодосију Тирску и друге. Царство је покренуло све институције да би искоренила и уништила хришћанску веру.

Увидевши сву бесмисленост и узалудност прогона хришћана, цар Галерије је са самртничке постеле издао „Едикт о толеранцији“ о прекиду гоњења хришћана 311. године у Никомедији, под условом да хришћани буду лојални држави и да се моле свом Богу за цара.

У мањој мери, прогони хришћана су и даље настављени, чак и после „Миланског едикта“, посебно у удаљеним областима царства. За време цара Лицинија (308-324) убијен је Свети Власије, епископ Севастije 316. године, а 320. је погубљено четрдесет војника римске легије у Севастiji који су отворено исповедали хришћанску веру.

9. КОНСТАНТИНОВА ВЕРСКА ПОЛИТИКА, МИЛАНСКИ ЕДИКТ, ВАСЕЉЕНСКИ САБОРИ И МОНАШТВО

У борби око власти између Константина Великог и његових противника, верско питање имало је једну од најбитнијих улога. Константин није био хришћанин, али је био заштитник верника тако да је убрзо након „Миланског едикта“, хришћанство од прогоњене, постала једна од владајућих религија.

Почетак успона хришћанства међу владајућим породицама у Царству започео је дан пре битке

код Милвијског моста. Био је то сукоб северно од Рима, на реци Тибру 28. октобра 312. године. У јеку грађанског рата, двојица претендента на престо, Константин и Максенције, водили су одлучујућу битку, која је, како се то врло брзо показало, била кључна у развоју хришћанства у држави.

Према легенди у ноћи пред битку, Константин је уснио сан на коме му се приказао крст на небу са натписом „Овим побеђуј“ (лат. *In hoc signo vinces*, грч. *τοῦτο νικᾷ*). Пред битку је Константин наредио војницима да на својим штитовима нацртају Хризмон и тиме јасно ставио до знања да ће га у бици штитити хришћански бог. Христов монограм или *Хризмон* (☩) састоји се од прва два хеленска слова у речи Христ (грч. ΧΡΙΣΤΟΣ, или Χριστός), слова Χ (Хи) и Ρ (Ро). Слово Ρ се често приказује тако да подсећа на пастирски штап, а слово Χ да подсећа на крст, представљајући Исуса Христа као доброг пастира своје пастве, хришћанске Цркве. Наредио је да се искује војни стег (лат. *labarum*) са венцем на врху у којем су се налазила спојена грчка слова Χ и Ρ у виду Христовог монограма. Иако је Максенције имао надмоћан број војника, брзо је савладан, те је Константин тријумфално ушао у Рим. Лактанције (лат. *Lucius Caecilius Firmianus Lactantius*, око 250-око 325) и Јевсевије Цезарејски (грч. Εὐσέβιος, *Eusebios*, лат. *Eusebius Pamphili*, 260/265-339/340) пишу након битке да управо виђење крста и победа над Максенцијем означава почетак преласка Константина у хришћанство.

Као захвалност за победу и долазак на власт, цар Константин је заједно са савладаром Лицинијем донео „Милански едикт“ (лат. *Edictum Mediolanense*) 313. године, који је заправо потврдио „Едикт о толеранцији“ из 311. године тадашњег цара Галерија. Двојица владара прогласила су верску равноправност и престанак прогона хришћана, које је трајало три стотине година. Лициније се није чврсто држао тог едикта, те је спорадично наставио са прогонима верника све до силаска са власти.

Хришћанство 313. године није постало државна религија, нити је имало било какву привилегију у односу на друге религије у Царству, већ им је дозвољено да јавно да исповедају своју веру и да за то не носе никакве последице. Закон није само забрањивао прогоне хришћана, већ и наређивао да се они-ма којима је имовина била конфискована—врати, што укључује и имовину која је припадала Цркви.

Био је то кључан тренутак у даљем развоју хришћанства. Иако је тек добило слободу исповедања вере, врло брзо, заслугом цара Константина, хришћанство је постало и једино признато у држави 380. године под царем Теодосијем Великим. Од

прогањање, постала је једина државна вера те се тиме и позиција Цркве радикално изменила. Црква је постала службени орган Царства, уско повезан са владаревом администрацијом и политичком влашћу.

У историјској науци је често дискутован Константин однос према хришћанству. Једни сматрају да је према хришћанству био индиферентан и да га је подржавао из политичких разлога, други пак тврде да је његово преобраћање искрено и да је он узрок преокрета у верској политици и развоју хришћанске вере. Аргументи говоре за обе тврдње, али заиста има доказа да је Константин био убеђени верник, а опет да се придржавао паганске религије. Време његове владавине било је доба верског синкретизма и припадање различитим верским култовима није изгледало неприродно. Он јесте заштитио хришћане од даљих прогона, сазивао и учествовао у црквеним саборима, али је био одан и неким паганским култовима, нарочито култу Сунца. Верски синкретизам се још неколико деценија задржао у Царству, а схватање да је хришћанство једина спасоносна религија која садржи апсолутну истину и да је све друго заблуда коначно је прихваћено 379. када су се цареви одрекли титуле *Pontifex Maximus* (највиша свештеничка функција код римских пагана) и када је 380. године хришћанство постала једина званична религија у римској империји.

Први васељенски сабор у Никеји

Након едикта цара Константина у Милану, хришћанство је од прогоњене врло брзо постала владајућа религија. Црква је освештала поредак државе, потврђујући царску власт. Од Константиновог времена царска власт је узела учешћа у црквеним питањима. Борба око догматских питања била је уобичајена ствар у цркви и трајала је још од времена њеног формирања. Поред догматских, била је то и борба око социјалних питања вођених унутар саме цркве и која је уједињавала разне социјалне елементе. Сви ти спорови нису престали након едикта из 313. године, већ су се распламсали. Епископи су се обраћали цару да реши одређена догматска питања, иако он сам није био хришћанин. Константин и његови наследници сматрали су да јединству државе мора да одговара и јединствена црква у којој не постоје различита мишљења у догматици. Питање догме постало је питање државе.

Основни разлог сазивања Првог васељенског сабора у Никеји (Мала Азија) од 20. маја до 25. август-

та 325. године у царевој палати, био је велики спор правоверних и аријанске секте. Арије је својим учењем и песмама уносио забуну међу верницима, те је цар Константин сазвао сабор, који је имао одлучујућу улогу у догматској поставци православне вере. До скоро прогоњени, епископи су сада путовали царском поштом, а цар их је дочекивао с предусретљивошћу. Била је то прва победничка демонстрација цркве.

На Сабору је учествовало 318 светих отаца, као и Константин лично, који је руководио и утицао на његове одлуке. Осуђено је учење Арија који је анатемисан, пошто није хтео да се покаје. Утврђен је Символ вере, по коме је Христос био „исте суштине као Отац“, а који је доцније допуњен на Другом васељенском сабору. Цар Константин је тек на самртном одру прихватио веру и покрстио се, а током сабора је руководио и дао пример наследницима престола да морају играти важну улогу у црквеним питањима.

На сабору су присуствовали многи знаменити светитељи, међу њима: Свети Николај Мирликијски, Свети Спиридон, Свети Атанасије Велики, Свети Ахилије, Пафнутије Исповедник, Свети Јаков Нисивијски, Макарије Јерусалимски, Александар Александријски, Евстатије Антиохијски, Јевсевије Цезарејски, Митрофан Константинопољски, Јован Персијски, Аристарк Јерменски и други са Истока. Са Запада, пак, присуствовали су: Осија Кордовски, Теофил Готски, Сесилијан Картагенски и други.

Главни задатак Сабора био је утврђење Символа вере, који је Другим васељенским сабором 381. године био допуњен. Осим тога, Сабор је утврдио и време празновања Васкрса и прописао је 20 разних канона.

Спомен и похвала светим оцима Првог васељенског сабора врши се у недељу пред Духове, или у VII недељу по Васкрсу.

Константин је остварио црквено јединство протеравши из царства све епископе који нису хтели да потпишу Символ вере. Арије је рашчињен, проглашен јеретиком, анатемисан и прогнан у Илирик, заједно са његовим присталицама, екскомуницираним епископима Секундом Птолимедијским и Теоном Мармаричким. А епископе Јевсевија Никомедијског и Теогонија Никејског, који су бранили ставове Арија и после одлука Никејског сабора, цар је прогнао у Галију. Константин је прогласио одлуке сабора царским законима, а приклањање Арију је од тада постало злочин, а сам Арије постао је државни непријатељ. Сви који су поседовали његове књиге под претњом смртне казне присиљени су да их предају. Сматрало се да ће на тај

начин аријанство бити потиснуто, али испоставило се да је насиље имало управо супротно дејство.

Убрзо је цар издејствовао да Арије буде по други пут примљен у црквену заједницу 330. године, иако се свештенство није могло сложити са том наредбом. Атанасије Велики, који је 328. године постао епископ Александрије, био је главни противник Константинове одлуке. Иако је он допринео да се аријанска јерес сузбије, а правоверје победи на сабору у Никеји и био један од аутора Символа вере, често је био прогањан, први пут још за време Константина, када је морао да оде у Трир. Цареви јеретици Констанције, Јулијан и Валенс, епископ Јевсевије Никомидијски и други, али и јеретици Арије и његови следбеници, нападали су Атанасија, а он је све до своје смрти 373. године водио непопустљиву борбу за никејску догму.

Сукоби након Васељенског сабора

Након Аријеве смрти, аријанство као озбиљна јерес која је угрожавала правоверје, наставила је даље да се шири и постало је прво хришћанско веровање преобраћених Гота, Вандала, Бургунда и Лангобарда. Верски проблем је заострио неслогу међу Константиновим наследницима и тако продубио јаз између источне и западне половине државе. Констанције на истоку је био аријанац, док су се рано погинули Константин II и млади Констанс на западу, држали никејског Символа вере. Сабори који су сазвани 341. у Антиохији, 343. године у Сердици (Софији) и касније у Риму, нису решили проблеме. Констанције је на истоку протерао све правоверне епископе, тек га је надмоћност Констанса на западу, приморала да их врати на положаје.

И само аријанство се поцепало на два дела: једни су семиаријанци (полуаријанци) који нису признали „јединосусност“, али су признали „подобносусност“ Оца и Сина, док су други радикални са Евномијем на челу чврсто остали заговорници аријанског учења. Ситуација се променила 350. године, када је Констанс убијен од узурпатора Магна Магненција (лат. *Flavius Magnus Magnentius Augustus*, 350-353), а 351. Констанције савладао узурпатора у крвавој бици код Мурсе (Осијека), једној од највећих битака позне антике. Та победа је означила превагу Истока над Западом и од тог тренутка је Константинопољ правно изједначен са Римом, а затим и постао доминантан у односу на стару, полупаганску престоницу. Констанцијев тријумфалан улазак у Рим означио је и симболички крај паганства, јер је наредио да се из римског

сената изнесе жртвеник богиње Победе. Али то није значило и победу правоверја, напротив, цар као заклетни аријанац сву помоћ пружио је јеретцима. Атанасије Александријски је протеран, а на саборима у Сирмијуму и Риминију, аријанство је проглашено за државну религију 359. године.

Уследио је нови расцеп, овог пута код семиаријанаца, те су умерени пришли опозицији и на крају све више прилазили правовернима, док су се остали радикали ујединили са присталицама Евномијевим и уз цареву подршку преузели управу над верницима. Највећи значај ове Констанцијеве победе аријанства није био у проглашавању државном религијом, већ чињеница да је тих година започело покрштавање Гота и других германских племена која су примала јеретичко учење. Вулфила (лат. *Wulfila*, „Мали вук“ на готском) је био родом из Кападокије, али је цео живот провео међу Готима. Радио је као аријански епископ, мисионар и преводилац. Вулфила се замонашио и Евсевије Никомедијски га је рукоположио за епископа, након чега се Вулфила вратио међу Готе и радио као мисионар. Превео је Библију са хеленског на готски. Готи нису имали писмо осим руна које су коришћене у паганским обредима, тако да је Вулфила адаптацијом грчког алфавета, уз употребу латинских слова и руна, осмислио готско писмо. Данас су сачувани само фрагменти овог превода као „Сребрни кодекс“ (лат. *Codex Argenteus*) који је у VI веку настао у остроготској Италији. Данас се овај рукопис налази у Универзитетској библиотеци у Упсали у Шведској.

Након Констанцијеве смрти, Јулијан Отпадник прогласио је паганство државном вером, али његова кратка владавина није решила проблеме правоверних и аријанаца. Нови цареви су били припадници супротних верских праваца: Валентинијан на западу држао се правоверја, док је Валенс на истоку био присталица аријанства. Супротност Запада и Истока опет се испојила и временом је јаз постајао све већи. Било је то време када је започела сеоба народа и када Царство више није могло да брани границу од уласка варвара на свој териториј. Након смрти цара Валенса 378. године у бици против варвара, ситуација се радикално мења у верском смислу.

Други васељенски сабор у Константинопољу

Валенсова смрт убрзала је слом аријанске секте. Победа правоверја потврђена је на Другом васељенском сабору одржаном у Константинопољу

од маја до 9. јула 381. године. Сазвао га је цар Теодосије I (лат. *Flavius Theodosius Augustus*, 379-395).

Потврђене су одлуке са сабора у Nikeји и допуњен Символ вере. Утврђено је православно учење о исхођењу Светог Духа од Оца и проглашени су за јерес пнеуматомахијанизам (семиаријанце, духоборство)–вера да је Свети Дух инфериорнији од Оца и Сина–аполинаризам, Македонијева јерес. Потврђен је статус епископа Константинопољског као епископа Новог Рима, другог по части после римског епископа, престижавши епископа александријског, до тада сматраног за првог на Истоку. Исход тога била је такозвана пентархија–пет главних епископских помесних (васељенских) цркава хришћанског света: Рим, Константинопољ, Александрија, Антиохија и Јерусалим.

Сабору су присуствовали само источни епископи, док су га Хелени прогласили Васељенским. Правило Другог васељенског сабора о пентархији, римске папе нису признале. Папа Дамас I (лат. *Damasus I*, 366-384) је у Риму примио Символ вере, али не и каноне (законе), барем не канон о старешинству Константинопоља после Рима. Био је то почетак црквено-правне расправе и великог црквеног раскола Истока и Запада. Рим је признао старешинство Константинопоља после Рима тек на IV Латеранском сабору 1215. године, односно у време Латинског царства установљеног у окупираном Константинопољу, које су прогласили Латини после Четвртог крсташког похода.

Други Васељенски сабор је отворио врата неслагања Рима и источних цркава, а многобројни спорови, тумачења у литургијским питањима и другим обредима, трајали су вековима, све до велике шизме 1054. године.

Сабору је присуствовало 186 епископа. Између осталих: Мелетије Антиохијски, Тимотеј I Александријски, Кирил Јерусалимски, Геласије Кесаријско-Палестински, Асхолије Солунски, Григорије Ниски, Амфилохије Иконијски, Оптим Антиохијски, Диодор Тарски, Пелагије Лаодикијски. Сабором је председавао Мелетије Антиохијски, који је умро током Сабора, а заменио га је Григорије Ниски.

Спомен Отаца II Васељенског Сабора празнује се у Цркви 22. маја (4 јуна).

Цар Теодосије је као ватрени присталица правоверја свим средствима помагао Цркву и прогонио пагане и јеретике. Управо за време цара Теодосија завршена је христјанизација целе државе. Православно хришћанство постало је једина државна вера, док су све остале религије стављене ван закона. Почињу да ничу црквене грађевине у Риму, Константинопољу, Јерусалиму и другим градовима,

које подиже римска држава. Године 391. цар Теодосије I наређује уништавање свих паганских храмова и тада хришћани, на челу са александријским патријархом Теофилом (лат. *Theophilus*, грч. Θεόφιλος ο Αλεξανδρείας, 384-412), спаљују Александријску библиотеку.

Сарадња државе и цркве донела је користи обе стране, али стављајући пред њих и одређене проблеме. Римско царство је било на прекретници, а хришћанска снага могла је духовно да уједини земљу, а царски апсолутизам још више да утврди. Црква је од државе добила материјалну подршку, помоћ у проповедничком деловању и борби против јеретичких група. Резултат тога је туторство световне–царске власти над црквом. Владар се мешао у црквена питања, ревностно борио против јеретика, али долазило је време када су се у верска питања уносила и политичка која се нису поклапала увек са световним циљевима. Долази време сукоба, укрштања световних, политичких, црквених интереса, сарадње, антагонизма државе и цркве, који је наставаљен у наредним вековима и који је преживео сеобу народа и постао један од најважнијих питања у средњем веку.

Монаштво

Монаштво (грч. *μοναχος monachos*–„самотник“) је начин живота посвећен искључиво духовности (молитви, контемплацији и подвижништву) у потпуном повлачењу од света. Има више назива за монахе: редовник (који припада монашком реду у римокатоличкој цркви), калуђер (грч. *kalógeros*–„добри старац“, у употреби у Ромејском царству за старе монахе) и црноризац (стсл. чрњоризьць; по црној одежди коју носи код Словена). Место на коме монаси заједнички живе назива се *манастир*.

Хришћанско монаштво ослања се на Исусова учења која саветују сиромаштво, целибат и потпуно посвећивање Богу. Монастицизам у хришћанству укључује издвајање од друштва, испосништво, физички рад, молитву, читање Светог писма и трагање за савршенством у мистичком искуству. Основа монаштва је љубав према Богу, више него према било чему другом. Монаси на своје спасење не мисле из егоистичних побуда, већ из љубави према Богу. Душа човека припада Исусу и подвижник хоће да је Богу преда у достојном стању.

У раном хришћанству није било монаштва, ни ти манастира, јер су хришћани живели у заједницама, према моралним начелима. Једино нису по-

штовали целибат, већ имали сопствене породице. Са развојем хришћанства и све већим бројем људи који је прихватао веру, као и јачањем улоге цркве, најревностнији верници нису желели да остану у посветовној цркви, већ су трагали за усамљеним местима, далеко од људи, где ће размишљати само о Богу.

Почетком IV века развија се монаштво код Копта у Египту. За осниваче монаштва сматрају се: Свети Антоније Велики, Павле Тивејски, Свети Пахомије и Ава Амун. Антоније се сматра оснивачем отшелничког монаштва, а Пахомије манастирског општежитија. Збирке изрека славних пустињских отаца и приче о њиховим животима поставили су основне норме монаштва. Из Египта се даље монаштво проширило у Палестину, Сирију, Месопотамију, Малу Азију све до Италије. Монаштво није започело као установа или институција Цркве, већ је била стихијска и спорадична појава. Започет је као лаички покрет, а оснивачи монаштва нису имали чинове у црквеној хијерархији, сматрајући да је то неспојиво с монашким звањем. У монашким заједницама Истока постојала је јака тежња ка напуштању световних добара. Манастири су у почетку посматрани од црквених и световних власти за појаву која делује изван званичних институција и постојала је тензија између црквеног клира и монашких заједница.

Заједнице монаха су током IV и V века преплавиле Исток, али и урбане центре попут Константинопоља и Антиохије. „Слободни“ монаси нису потпадали под црквену јурисдикцију, те је она реаговала тако што је осудила овакав начин живота као месалијанску јерес, чиме су успостављени темељи традиционалног облика монаштва који се развио у средњем веку са манастирима и њиховим старешинама (игуманима, опатима). Настанком киновијског (општежитељног) облика монашта, општим монашким правилима додато је и поковање старешини. Поједини подвижници су одлазили и из манастирских заједница, зато што су киновијски манастири живели у додиру са светом и тако настају пустињачко-анахоретски манастири. Били су то отшелници, пустињаци, анахорете, столпници, затворници. Без обзира да ли су живели осамљено или у заједници, монаси су тежили да задобију врлину понизности, која је значила одвајање од световних жеља и губитак егоцентричног погледа на свет.

Заповест о сталној молитви није у хришћанству била нова, већ нова идеја молитве као јединог садржаја живота, ради чега је било потребно издвајање од осталих људи и свих обавеза овоземаљског света. Анахореза (издвајање) је била основна новина

монаштва, појава у животу Цркве која није имала преседана. Монаштво настаје из искуства неуспеха, из немогућности да се помире два става хришћанске антиномије—„не од овога света“ и „у свету овоме“. Одатле и анахореза, одлазак из света, повлачење у пустињу или манастир, повлачење физичке границе између себе и света. Временом монаштво улази у црквену заједницу и постепено прераста у црквену институцију. Тај процес се изражавао и у физичком враћању монаштва, то јест подизању манастира и у градовима, тачније самом центру „света“.

Постоје два облика хришћанског монаштва: анахоретско монаштво (гр. *αναητορειν*—„отићи“, „удаљити се“), пустињско односно потпуно усамљено повлачење од света и киновијско монаштво (гр. *κοινοσ + βιος, coenobium*) у општежитију, то јест у организованој заједници или манастиру.

По узору на јерусалимску цркву, киновијско монаштво основао је Свети Пахомије у IV веку у Горњем Нилу. Нешто касније је и Свети Василије Велики написао „Велика и Мала правила“ на темељу којих су уређивани ромејски манастири. Монаси живе у својим ћелијама, али се заједнички моле и обедују. Монах мора упражњавати три завета: послушност, сиромаштво и девственост (целибат).

Постоје мушки и женски манастири и у православном хришћанству нема разлика међу њима, већ важе иста правила. Монаси и монахиње воде духовни живот и не постоје монашки редови. У римокатоличкој цркви временом су настајали монашки редови који су живели по својим правилима, али у оквиру закона прописаних од римских папа.

Месалијани

Месалијани (сир. *mšallyānā*, грч. *Μεσσαλιανοί, Μασσαλιανοί*—„молитељи“) или еухити (грч. *Εὐχίται, euhitai*, од *euhomai*—„молити“) или ентузијастички (грчки: *ἐνθουσιασμός, en teo*—„у богу“, „одушевљени“, „надахнути“) били су припадници хришћанског аскетског покрета који се појављује у Сирији крајем IV века, а одатле се шири у Малу Азију и Тракију. Себе су сматрали поседнутим (*enthous*) Светим Духом, а били су познати по њиховим вођама, као Лампетијани, Аделфијани и Маркијанити.

Упражњавали су непрестану молитву, у складу са саветом апостола Павла да се треба молити непрестано. Месалијани су веровали да молитвама и плесањем (стога се зову и хореути) терају из себе

злог духа—ђавола.

Један од проповедника био је Симеон из Месопотамије, који је проповедао да благодат и грех заједно бораве у души после крштења. Тајна крштења сама по себи нема моћ да искорени грех, тако да сваки хришћанин треба константно да се бори против зла. Веровали су у човекову моћ самоспасења.

Били су припадници радикалног монаштва, али врло брзо су наишли на осуду Цркве. Гангрски помесни сабор одржан 340. године, имао је за циљ да осуди месалијане, самовољне подвижнике, који нису признавали црквену хијерархију и Свете тајне. Сабор је донео двадесет један канон против њих. У „Химни против јереси“, компонована између 363. и 373. у Едеси, Јефрем Сирин говори о људима који упражњавају слободни морал под маском побожности. Себе називају пнеуматиком („Духовници“, „спиритуалци“).

Епифаније Кипарски бележи да се покрет појавио за време владавине Валентинијана I (364-375), док Теодорет Кирски тврди да се раније појављују, тачније у време владавине Констанција II (337-361). Епифаније сматра да су настали од суфемита и у то време им не приписује никаква погрешна учења, само критикује њихов начин живота. Он помиње њихово присуство у Антиохији око 376-377. године. Описује их као вуцибатине које одбацујући сваки посед, спавају на улицама градова, мушки и женски заједно, одбијајући рад, већ просе и тиме се задовољавају. Један од њихових првих вођа звао се Аделфије.

Око 380. године патријарх Флавије I Антиохијски (грч. *Φλαβιανός Α Αντιοχείας*, 381-404) је покушао да их потисне из града. Међутим, месалијани су порицали своје учење, оптужујући своје тужиоце за клевету. Како би избегли прогоне, декларативно су прихватили правоверје и одбацивали свако јеретичко учење које им је приписивано. Флавије се затим послужио лукавством, почевши да се опходи према Аделфију са поштовањем. Када је стекао поверење Аделфија, овај му је открио своје право учење. Флавије је сазвао сабор против јеретика, којем је присуствовало још три епископа и око тридесетак свештеника. На сабору су осуђени Аделфије и његове присталице, међу којима су били Сава, Симеон, Јевстатије, Дадоес, Хермас и остали. Није им дозвољено одрицање од учења, што су они желели, јер се сумњало у њихове намере. Испребијани су, изопштени и прогнани из Антиохије у области Ликаоније и Памфилије, где су наишли на нова непријатељства. У Памфилији их осуђују тамошњи епископи на сабору у Сиду, који је око 390. године сазвао Амфилохије Иконијски.

Он је затим послао писмо Флавију, обавештавајући га о процесу. Прогони месалијана потом се шире и на Јерменију.

Летојос (грч. *Λετοῖος*), епископ Малатије, наређује спаљивање манастира у које је продрло њихово учење. Око 405. Атик (грч. *Ἀττικός*, 406-425), патријарх Константинопоља, тражи изопштење јеретика из Цркве. Ентузијастички су 426. године осуђени на сабору у Константинопољу и царске трупе добијају задатак да интервенишу против њих. Трећи васељенски сабор у Ефесу 431. године, потврђује раније предузете мере против њих. На Ефешком сабору осуђена је и њихова књига под називом „Аскетикус“. Месалијани су такође осуђени и у Александрији, где се Кирил Александријски помиње као њихов противник. Монофизитска црква Сирије је такође потискивала месалијанство.

У другој половини V века, спиритуалци се уједињују око Лампетија, свештеника којег је замонашио Алипије, епископ Цезареје у Кападокији. Лампетије је у планинској области око Исаврије основао манастире у којима су мушкарци и жене живели уживалачким животом. Постојала су и нека места у Египту где је Лампетије уживао заштиту Алфејуса, епископа Риноколура (данас Ел-Ариш, близу палестинске границе). Лампетије исмева монахе који се одају целибату и покајничкој одежди, јер тако показују да нису достигли савршенство. Он сам живео је у многим уживањима, говорећи ученицима да му доведу девојку којој ће он да покаже светост. Након што је оптужен од презвитера Геронтија, одузет му је свештенички чин. Написао је дело под називом „Завет“, чији су фрагменти сачувани. Спис говори о дужности мољења Богу и срцем и гласом.

Њихово тумачење било је да од Адамовог првородног греха у сваком човеку од рођења пребива демон (бес, злодух) који га гура ка злу. Свете тајне су сматрале бескорисним, безазленим праксом, неделатном против зла. Крштење утиче само на прошле појединачне грехе, али не утиче на сам корен зла. Једино молитва је права духовна сила која има моћ да одагна демона. Непрестаном вишегодишњом молитвом истеривали су злог духа, уместо њега примајући Светог Духа у себе. Дух је попут ватре чистио човека правећи га новим бићем. Истеривање демона и сједињавање са Духом су код јеретика изазивали екстазу, током које би видели како Свето Тројство постаје једно и пребива у њима. Након тога су достигали бестрашће или апатију (грч. *ἀπάθεια*), које су сматрале савршеним стањем у којем је грех немогућ. Сматрале су да онај ко достигне бестрашће, постаје слободан од моралних норми. Таквој особи укусна храна и

раскошно живљење не би могли изазвати жељу. Сматрали су и да је Исус у себи имао демоне које је морао да победи да би постао Христ.

Упражњавајући неограничену слободу, месалијани су одбијали рад, сматрајући га недостојном активношћу. Посвећивали су се искључиво молитви и живели углавном тако што су лутали улицама и просили. Подршку за овакав начин живота налазили су у Исусовим речима да не треба бринути око тога шта ће јести или обући. Ученици су пролазили трогодишњи период молитве, поста и строгог аскетизма, лутајући од места до места, често спавајући на улици. Мушкарци и жене заједно су живели на улицама или у манастирима. Имали су и женских учитеља. Ствари које би видели у сновима често су сматрали збиљом. Неки од њих плесом су истеривали демоне, због чега су названи и *хореути*.

Почетком VI века патријарх Антиохије је предузео акције против месалијана и осудио Лампетијеве списе. Максим Исповедник помиње месалијане у Константинопољу крајем VI и почетком VII века, окупљене око њиховог старешине Маркијана. Максим пребацује јеретцима да посвећују три године аскетизму, а остатак живота свакој врсти разуданости. Након тога, нема више помена о овим јеретцима, све до појаве богумила у X веку.

10. ПОБЕДА ХРИШЋАНСТВА НАД ФИЛОЗОФСКИМ УЧЕЊИМА

Пет Гибонових пропозиција

Свет је постојао хиљадама година без хришћанства, као што данас живе милиони људи без ове вере. Велики део човечанства верног и неверног живи у свим деловима света. Поједини заговорници одвајања вере од цивилизације тврде да се хуманост утврдило хришћанство и да само преко њега егзистира, али иако је хришћанство хуманост, из те хуманости није хришћанство, јер је хуманост старија од хришћанства. Хришћанство се не одржава у хуманост, нити се у њему утврдило. Хришћанство је постало светска сила и моћан фактор у историји независно од *Хуманости*.

Узрок утицаја хришћанства на историју, историчари тумаче на разне начине, али скоро сви одбијају да прихвате онај најзначајнији. Историчари су много пута набрајали узроке хришћанске снаге у паганском Римском царству, покушавајући да наброје повољне околности које су ишле у прилог правверја и његовом ширењу. Потребно је, пре

свега, одвојити околности од узрока да би ваљано протумачили хришћанску снагу и римску политеистичку (паганску) слабост.

Околности под којима се родила вера не могу бити исто и узрок њеног прихватања и ширења. Околности су спољашње, нешто што лежи ван суштине вере, док је узрок увек заснован на саму суштину вере. Узевши најбоље околности, једна празна религија, која снагу не носи у себи, тешко може да опстане и преживи једну људску генерацију, тачније, век човека, од чије снаге је она позајмљивала своју снагу и преко тог човека се путем власти, богатства и моћи шири даље по свету. Халифи су мачем и огњем утврђивали и ширили ислам, али било би немогуће да они мачем преносе исламско учење кроз Арабијско полуострво, Северну Африку, Центалну Азију и даље, да само учење није имало снагу у себи, у самој својој суштини. Хришћанство је још очигледније, јер се оно утврђивало у свету само собом, пре него што су његови „халифи“ из римског и германског царства, почели мачем и огњем да шире његову славу.

Основно питање које се поставља је: у чему лежи снага хришћанског јеванђеља која му је дала снагу да превазиђе уске границе духовно сиромашног и изгубљеног римског народа и постане јеванђеље целокупног Царства? Енглески историчар Гибон (*Edward Gibbon, 1737-1794*) је у свом делу *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* („Историја пропадања и пада Римске империје“) први и скоро једини указао на унутрашње узроке који су омогућили ширење хришћанства. Он је навео пет унутрашњих узрока, који су у историји остали забележени као пет Гибонових пропозиција: 1) нетолерантну ревност хришћана наслеђену од Јевреја, 2) учење о будућем животу, 3) чудотворну моћ цркве, 4) врлине првих хришћана и 5) јединство и дисциплину цркве. Ниједна од наведених узрока не може се порећи, а да се не дође у сукоб са историјским чињеницама. Истина, сваки од ових узрока помогао је ширењу хришћанства, али они нису били од пресудног значаја, већ нешто сасвим друго. Због тога је потребно детаљније објаснити сваки понаособ.

1) Истина је да су хришћани од почетка били нетолерантни, то је неоспорна чињеница, али то је јединствено својство свих религија у њиховој младости и на почетку снаге, те хришћанство није никакав изузетак. Приче о верској толеранцији створене су у новије доба и постале су разлог многобројних дијалога религијских челника и политичара. Заговорници толеранције траже чињенице и у раном хришћанству и то чине са великом неправдом. Ако нетолеранција значи нетрпељивост

два различita мишљења koja претендују на истинитост и ако је нетолеранција убеђење човека да је само његова вера или филозофија истинита, а да су други неистинити и у заблуди, онда су оци цркве од почетка били нетолерантни. То би значило да су сами апостоли и мисионари били нетолерантни, чак сам Христ. Да је Исус Христ проповедао могућност других вера поред његове, попут фарисеизма Јевреја, римског паганства, митологије Вавилона или персијског зороастризма, онда Он не би био осуђен на крст, нити би васкрсао, а без васкрсења не би постојала ни хришћанска вера, већ би Његово јеванђеље живело краће од многих претходних. Да су апостоли толерисали друге вере, онда би хришћанство нестало са њима. Да су оци цркве толерисали друге религије и јеретичка учења, они се никако не би могли назвати оцима цркве. Да су Свети Тирило и Методије толерисали Перуна, Дајбога, Стрибога и остале, поред Исуса Христа, онда би у словенском свету до данас постојали жртвеници на планинама и у шумама.

Рим је толерисао многе религије у свом Царству и због тога је сахрањен, нестало, ишчезнуо као прах на ветру, јер толеришући туђе, изгубио је своју религију у идоле. Почетак толеранције других вера, значи почетак губљења своје вере. Први хришћани нису морали нетолеранцију наследити од Јевреја, како то наводи Гибон, нити од било кога другог. Верска нетолеранција је људско спасење сопствене вере, јер без ње би се мрачне и светле представе о верским стварима нивелисале и тако би било прихваћено људско зло као нешто прихватљиво, а сатанизам и многобројна јеретичка учења била би разумљива и некажњива. Вере би постале својеврсни бућкуруш без основног почетка и учења, без сопственог идентитета и разлога постојања, а народи би били слуђени и изгубљени. Њихова душа била би немирна и сатрвена, без могућности спасења.

Нетолеранција у смислу општег људског добра, у смислу борбе светлости против таме, каква је постојала код хришћана у раном хришћанству, помогла је ширењу хришћанске вере, али тек незнатно више него што је помогла ширењу будизма, зороастризма или различитих филозофских учења. Ако би прихватили Гибонову тврдњу о наслеђивању нетолеранције од Јевреја, онда су то могли учинити само Јевреји који су прихватили хришћанство, но шта је са паганима (Грцима и Римљанима), који су постајали хришћани, а никако нису могли наследити ревност од предака, нити од Јевреја које су презирали?

2) Учење о будућем животу није постало са хришћанством. Све предњезајске религије и скоро сва филозофска учења пред сам постанак

хришћанства, учила су да се биће човеково смрћу не зауставља, да не нестаје, већ да наставља да живи после смрти у различитом виду.

Вера у бесмртност има важну сугестивну моћ за сваког човека, а људска душа опкољена злом, пуна је сумње и резигнације, али у својој дубини испод тих сумњи, постоји тиха и тамна одаја где станује нада у бољи живот. Та одаја не може се у потпуности помрачити нити осветлити некаквим лабораторијским истраживањима. Она може упити светлост и да опет остане неосветљена, но може кроз крајњи мрак опет да засветлуца. Колико год била дубока и вагала између светлости и таме, ова скривена одаја људске душе од пресудног је значаја за срећу сваког човека. Ако се та одаја душе осветли у потпуности, онда је човек спасен и искупљен и имаће живот вечни. Ово нису обичне речи и то је могуће доказати искуством. Најтеже за човекову душу је када та одаја није у потпуности помрачена нити осветљена, већ се налази у полутами или полусветлу. Човек се тада колеба између наде и безнадежности. Средина не постоји, то је само бездушни простор у коју човек не може ући и остати заувек. Постоји само нада и безнадежност. Ако се човек нада онда је у њему победила светлост, живот има вредности и онда душа иде ка спокоју у светлости и свести. Ако наде нема, онда је одаја душе прекривена мраком и тада живот нема вредности и душа корача ка вечном мраку (аду). Надати се или се не надати, човек осећа једну врсту спокојства и мира за душу своју, а његова вера ће га искупити или његово неверовање помрачити.

Ислам и зороастризам религије су наде, док је будизам религија безнадежности. Прве две уче о несрећама и боловима живота које треба презрети и окренути се светлости, а за сва претрпљена зла добиће се награда у вечном животу на небу. Будизам је, пак, религија која тврди да се срећа достиже једино увиђајем апсолутне ништавности и варке живота, презрењем бића, апатијом према болу радости и вечним сном нирване.

Гибонина тврдња да се хришћанство раширило учењем о будућем животу, јасно указује да је ова вера у ствари вера наде, али његово тумачење није отишло превише далеко. Искуство показује да нада и безнадежност могу ухватити корена у људским душама, што значи да би хришћанство и када би било вера незнања, могла да нађе пут ка милионима верника у свету, као што је то успео будизам. Религија наде био је јеврејски фарисеизам, али он није постао опште прихваћен у Римском царству. Сличан је и зороастризам као и многа друга предњезајска или старогрчка филозофска учења.

3) Чудотворна моћ приписивана цркви коју

помиње Гибон није карактеристика искључиво хришћанске цркве, већ је приписивана сваком религијском друштву у свим временима. Све религије обилују чудесима, у свима њима су лечени болесници или су мртви устајали из гробова. Посебно међу јеврејским фарисејима, који су кроз старозаветна чудеса показали више него сви први хришћани.

Хришћанство се разликује од осталих учења управо зато што је његова историја знатно оскуднија чудима или можда чистија од разноразних чудеса којима су преплављене остале религије. Сведоци смо да хиљаде верских секти показују дневно десетине чудеса, много више него хришћанство за две хиљаде година. Иако има мало чудеса, хришћанство је сâмо веће чудо од многобројних религија и секта и свих њихових заједничких чудеса. Једно једино чудо које припада хришћанству је сам Исус Христ.

Човек приписује моћ цркви, али исто тако и многим биљним и животињским врстама, но хришћанску веру нису светом преносили никакви мађионичари и преваранти убеђени у своје алхемијске способности, већ обични поштени људи са једноставним обичајима. Хришћанство није завладало Римским царством, нити победило остале религије многобројним чудесима, којих није ни било, а то за саме хришћане није ни имало пресудног значаја. Чудотворна моћ цркве не може бити пресудан фактор у коначној победи хришћанства над другим религијама, а ипак је једино било прихваћено и раширено у свим деловима Империје.

4) Врлине првих хришћана имале су огроман утицај на нехришћане и о томе говоре „Дела апостолска“, али не може бити прихватљиво да су управо врлине имале пресудан утицај на прелазак нехришћана у хришћанство. Врлине су неговане код Старих Грка у свим аспектима живота, јавном и приватном, много више и детаљније него што постоји потреба у савременом свету. Те старогрчке врлине нису учиниле њихову религију опште прихваћеном у тадашњем свету, већ се на њу код других народа гледало више као на митологију. Статуге старогрчких божанстава данас се налазе у музејима широм света и сваки човек може их дотаћи руком без страха да ће бити окамањен или претворен у неку животињу или биљку, а о самим божанствима и њиховим животима, говори се кроз митолошке приче као забава за децу и омладину, него као на религију.

Врлине старих Јевреја биле су познате широм Азије, али ниједан народ није прихватио њихово учење. Апостоли хришћански и оци цркве нису имали више врлина од старих Јевреја, Аварама и

његових потомака, али је Јевреја данас мали број, док су хришћани најбројнији и живе у свим деловима света.

5) У ширењу хришћанства би засигурно помогли јединство и дисциплина цркве да су били онакви како их је сматрао Гибон у свом опису, но он их је сувише идеализовао. Проучавајући рану историју хришћанске цркве, приметиће се да је рана црква била далеко од јединства и дисциплине. Код самих апостола је често долазило до несугласица и о томе има записа у Новом завету. Препирке су се јавиле још за време Исуса, а након његовог васкрсења биле су прилично жестоке у многим хришћанским општинама које су основане. У Коринту и Галатији расправе су биле толике да су претиле враћању у паганизам, због чега је посебно апостол Павле писмено и усмено опомињао чланове општина да обуздају препирке и врате се вери. Сукоби су се настављали и касније у време Васељенских сабора, а није била реткост да су многи отпадали од правоверја и улазили у секташтво.

Јединство и дисциплина ретко када су постојале у цркви, а још ређе да су одговарали јеванђеоском идеалу слоге верника. Читајући дела многих светитеља из свих хришћанских векова, видеће се исти тон незадовољства да је управо та генерација најгора и да су нејединство и недисциплина завладали и да је то наговештај пропасти цркве. Јединство и дисциплина цркве више је постојала на речима, а мање на делу. На таквим темељима хришћанство и за време прогона и касније коначне победе, своје јединство и дисциплину није могло у потпуности утврдити.

Гибон је погрешно у тврђењу да су ових пет узрока заједно деловали од почетка хришћанства све до Миланског едикта 313. године, преко Велике сеобе народа и утемељење пронашли у РOMEјском царству и даље, но са сигурношћу се може рећи да енглески научник није био у праву. Сувише је идеализовао, док су чињенице биле сасвим другачије. Од Христовог васкрсења, преко апостолског сабора у Јерусалиму, до отаца цркве, ни у једном периоду хришћанство није имало ових пет одлика, због којих би могли рећи да је коначно тријумфовало над паганизмом и другим религијама. Чак и ако би хипотетички прихватили да су пет Гибонових одлика деловали у одређеном тренутку, хришћани не би могли ништа посебно учинити у тријумфу, јер су остале религије имале исте одлике. У време настанка хришћанства, на простору Римског царства било је више од сто религија и учења и сви су имали мање или више исте услове. Како је онда најмања вера могла однети коначну победу и постати једина призната вера у Царству и на старом континенту?

Хришћанство је проповедало о васкрсењу Христа из мртвих и о ваплоћењу Бога, тврдећи да душа излази из тела након смрти и одлази у нови–вечни живот. Вера у васкрсење Исуса Христа била је темељна тачка хришћанског проповедања у свету. Све што је Исус учио и радио, нестало би његовом смрћу, док би Његови ученици и присталице морали да беже из Јерусалима због прогона Јевреја и Римљана, љути јер су обманути Његовим учењем, сматрајући га Месијом. Шта би се десило да Исусовог васкрсења није било? Остале би неостварене наде ученика и народа који му је пришао. Апостоли би се вратили кућама и сви би се одрекли Исусовог учења, а цела успомена нестала би кроз једну људску генерацију и трајно била заборављена.

Исусов живот и разапињање на крст нису били обични, као код већине људи које су Римљани вековима разапињали. Исус је постао Христос (грч. Χριστός–„помазаник“, те се библијско називање „Христос Господњи“ преводи са „Помазаник Господњи“), васкрсао је, победио смрт и јавио се својим ученицима. Управо појављивање ученицима почетак је хришћанске епохе. Код ученика је утврђена вера у распетог Христа и тако су они постали хришћани. Васкрсење Исуса Христа постало је темељ апостолских проповеди и око њега се вера даље развијала. Јеванђеља апостолска носе у себи Исусову проповед на земљи, но главна тема била је шта се десило након Његовог распећа. Апостоли су сведоци Исусовог устајања из мртвих и победе живота над смрћу. Вера у васкрсење душе обратила је прогонитеља хришћана Савла у верника и тако је као хришћанин Павле обраћао незнабошце у хришћане. Апостол Павле у свим посланицама које се налазе у Новом завету, пише о васкрсењу Христовом. Које год место обилазио у Сирији, Малој Азији, Грчкој, Македонији и Италији, Павле је говорио о васкрсу. Он готово ништа не говори о Исусовом животу, већ о значају васкрсења и спасавању душа.

Античка филозофска учења

Грци и Римљани су у почетку проповед о васкрсењу сматрали за лудост и нису придавали посебну пажњу, тек када је хришћанска проповед почела да се укорене међу сиромашне и неуке, када су масе угњетених постајали хришћани, онда је вера почела да привлачи образоване и на положају. О устајању из мртвих говорило се много векова пре појаве хришћанства, но о томе су говорили песници, писци и сујеверни, да би та опијеност нестала и

била давно заборављена. Хришћански мисионари одједном су почели да говоре о васкрсењу једног човека и то нису били песници и сујеверни, већ обични људи без маште и сујеверја и то нису говорила два или три човека већ маса сведока који су Исуса након смрти видели васкрслога. Ширење хришћанства за мисионаре није била шала или сујеверје које се олако могло разбити претњама, хапшењима и пребијањима верника. Мисионари и верници су својом крвљу и животом сведочили и тако уверавали незнабошце у своје правоверје. Незнабошци су почели да верују у речи тих проповедника и мученика, а верујући у васкрсење из мртвих, победи живота над смрћу и сами су постајали хришћани. Сва остала хришћанска веровања, целокупан морални систем и догматика, надограђивали су се на једном темељу–вери у васкрсење. Апсолутно је немогуће да човек постане хришћанин, а да не верује у васкрсење Исуса Христа, већ да прихвати само врлине. Све друго се могло наћи у другим религијама и филозофским учењима, али нигде веру у васкрсење тела и душе.

Антички филозоф и математичар Питагора (грч. Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, око 570. г.п.н.е.-око 500. г.п.н.е.) је из Египта и Индије донео учење о сеоби душа ради очишћења. Нова мудрост се тако појавила код Старих Грка и она је души давала престиж над телом, но такво учење даље су разрадили Сократ (грч. Σωκράτης, 470. г.п.н.е.-399. г.п.н.е.) и Анаксагора (грч. Ἀναξαγόρας, око 500.г.п.н.е.-428. г.п.н.е.). Ова двојица филозофа сматала су да центар живота није у видљивој, већ невидљивој природи. Тако је Анаксагора тумачио бога као разум, који је унео први покрет у инертну материју и тако одржавао хармонију света. Сократ је одбацио дотадашњу грчку теологију сматрајући је митологијом. За њега Бог није човек, нити старогрчка божанства, већ је Бог општи појам. Тако су двојица филозофа унела ново тумачење Бога, као чистог, бестелесног, бесформног разума због чега телесни свет постаје мање важан. Видљиви свет није једна ствар док је невидљиви само сенка, већ се десило да је телесни (видљиви) свет само сенка духовног (невидљивог) света.

Корак даље отишао је старогрчки филозоф и беседник Платон (грч. Πλάτων, 427. г.п.н.е.-347. г.п.н.е.), који је пренео тежиште живота у невидљиви духовни свет. Материјални живот је само једна насеобина, далека провинција централне метрополе живота и бића, а она је невидљива и њу сачињавају идеје. Људске душе пале су из света идеја, света који је идеалан у свет материјални. Душа у телу је неслободна и несрећна, тело је тамница душе и она спутава душу, ограничава њену моћ, светлост душе

је због тога помрачена и тако паралише племениту тежњу ка идеалном, то јест свету невидљивог, свету идеја. Душа руководи телом, јер тело је зло и због тога се треба штитити и тврђе га држати да би душа била слободнија и самосталнија. Зато је Платон препоручивао да они који воле мудрост не треба да придају пажњу телу, већ да се изборе од његове власти и воље и посвете искључиво посматрању духовног. Живот је без вредности, он је зло и зато је боље умрети него живети, тако је боља смрт од живота. Платонова филозофија презире тело, она одвраћа човека од телесног света и упућује га у духовни (невидљиви) свет. Платон види живот као пад из бољег духовног живота у телесни, тамнички живот. Само је смрт ослобођење од телесног заточеништва, јер је смрт светло, а живот тама. Циљ човека је да дође богу који је бесформан и нематеријалан, док је материјалан свет несавршен и зао. Платонова филозофија била је нешто ново код Старих Грка, јер су они глорификовали тело и своја божанства видели кроз људска тела. Платонизам је добијао присталице, а са каснијим ширењем државе Александра Македонског, његово учење проширило се далеко све до Индије.

Триста година након Платона, у Александрији се налазила школа платонске мудрости. Најбољи представник те школе био је Јеврејин Филон (грч. Φίλων, хеб. *Yedidia HaCohen*, 25 г.п.н.е.-око 50. г.н.е.). Он је платонску филозофију пронашао у Старом завету, онде где није било никакве шансе наћи Платоново учење. Филон је видео нешто што нико пре ни после њега није видео—платонизам у „закону и пророцима“. Био је очаран том филозофијом и на свет је гледао искључиво кроз ово учење. Схватио је да је материјални свет зао и њега Бог није могао створити, већ неко биће ниже од Бога. Материја је нечиста и због тога Бог није желео да се ње дотиче и зато не општи са материјалним светом непосредно, већ само посредно, а посредник између Бога и материјалног је Логос. Бог је родио Логоса пре времена, а Логос је створио материјални свет. Тако је Бог посредни узрок света, док је Логос орган који је из нечисте материје створио зао материјални свет. Тако је Бог апсолутно добро и дух, док је свет материја и чисто зло. Људско тело је нечисто и зло и не може општити са Богом. Једини начин спасења је презрење зла и материје, унижавање тела. Платон је поистоветио Бога са идејом добра, док је Филон отишао даље дигавши Бога над идејом добра. Платон је тело посматрао као тамницу душе и тиме као зло, док је Филон отишао у екстрем сматрајући материјални свет као апсолутно зло и самим тим тело као савршено зло. На тај начин је Филон уздигао Бога још

више, док је материјални свет спустио још ниже, чиме је дуализам материје и духа постао још беспомоћнији него код Платоновог учења. Филоново учење хватало је корена и ширило се на Блиском истоку. Његово учење супротно је јеврејском и све што су Јевреји сматрали за дар Божји, Филон је тумачио као зло. Јести, пити и облачити се удаљавало је од Бога, док је рађање деце и продужавање људског рода чист грех, а поседовати било какву имовину значило је непризнавати Бога, те волети свет значи мрзети Бога.

Римски државник, књижевник и беседник Цицерон (лат. *Marcus Tullius Cicero*, 106. г.п.н.е.-43. г.п.н.е.) слично је говорио да је тело тамница душе, док је стоицизам полако прихватан као државна римска филозофија. Римски књижевник Сенека (лат. *Lucius Annaeus Seneca*, 4. г.п.н.е.-65. г.н.е.) је говорио да је телу потребно толико да се држи у здрављу, али пазити да не постане непослушно духу. Нагласио је да је храна довољна да утоли глад, пиће жеђ, одећа да заштити од хладноће, а кућа небитно од каквог материјала саграђена, довољна само да се у њој преспава. Тако су Римљани почели да посматрају дух као савршено и велико. Но, Сенекин савет о умерености дошао је знатно касније. Римско царство је било у његово време на врхунцу, бљештало је у сјају, раскоши, велелепним вилама и храмовима, статуама и другим грађевинама и слично. Али то је био неки Рим из ранијих времена. Под утицајем стоицизма осуђен је и презрен римски божански култ. Почели су да гледају на бога само као духа, нематеријалног, бесформног бића. Римска божанства нестајала су пред једним богом, а Марко Аурелије (лат. *Marcus Aurelius Antoninus Augustus*, 161-180) је као и Сенека говорио да бог није нешто ван људи, већ у њима сама. Смрт је постало добро, а не зло, дух човечји је ослобођен после смрти од телесних окова и тако је утоную у дух Божји. Дух је вечан и једини има вредност, док је тело небитно и пролазно.

Платон, Филон и Сенека постали су најистакнутији представници филозофије духа и аскетског морала, а њихово презрење тела и материјалног света, засновано је на филозофији, али је у пракси остајало уздржано. Брутално и неуздржано презирање тела у практиковању овог учења појавило се код њихових наследника, као и код многобројних мистичних секта, која су показивала до крајности напуштени морални аскетски поглед. Људи су од платонизма разумели само да је тело зло, да живот не вреди ништа и да је после смрти дух слободан. Уместо да се људи препусте аскетизму, отишли су у другу крајност—препустили су се разврату. Бахалије, наслада и уживање ка природном, а више

неприродном, постала су основа друштва. Тело се гонило до његовог уживања у служби страсти. Морално стање Римског царства у I веку нове ере било је руинирано до непрепознатљивости. Наслада сваке врсте водила је друштво до моралног и хуманог уништења. Тело је било презрено, но филозофи су га презирали као и читав материјални свет преносећи тежиште на нематеријални (духовни), а да би у томе успели морали су се посветити аскетизму. Народ је почео да презире тело, схватајући да њихова божанства нису у телу, као што су они веровали вековима, али уместо аскезе, окренули су се разврату као начину уништења тела. Људи су гледали на тело као на нешто нечисто, пропадљиво и зато су га требали уништити, али претходно искористити у развратним насладама. Сви делови Римског царства од Рима, преко Грчке, Египта, Палестине и Мале Азије, те преко Римљана, Грка, чак и јеврејских група, окренули су се разврату, безнадежности и очајању.

Победа и ширење хришћанства

Била је потребна нова снага која би срушила те окове усмерене против тела и морала. Требало је срушити тај негативни приступ и поглед на живот. Није било лако устати против утемељених учења Платона, Филона и Сенеке, многобројних секта и развратног становништва. Нова вера, настала у забаченој провинцији Јудеји у почетку није уздрмала темеље Царства и његовог начина живота. Његови апостоли и мисионари били су довољно храбри да се супротставе свим вредностима тадашњег света и укажу на спасење тела и душе. Постоји јасна разлика између хришћанске вере у загробни живот и филозофских учења. Хришћанство је носило преимућство над филозофијом. Прво је доказ егзистенције, а друго представа о загробном животу. Филозофи су тумачили да је душа бесформна и не подлеже уништењу, што јесте био доказ егзистенције живота после смрти, јер душа постоји и даље, али је утонула у бесформну идеју или бесформно божанство. Шта је то савршено бесформно и каква је то идеја? Апстрактно филозофско мишљење није имало аналогије у материјалном свету и једино су га филозофи у потпуности разумели. Обични људи схватили су загробни живот више на хришћански начин, јер другачије нису ни могли да схвате. Веровали су у нешто, али нису имали никакве доказе за то веровање.

Хришћанска вера у живот после смрти лежала је на осведоченој чињеници. Васкрсли Исус Хрис-

тос био је доказ постојања живота и након смрти. Његово васкрсење деловало је очевидније од обичног филозофског закључка у бесформну идеју. Живот после смрти у хришћанству је телесан, у посебном непропадљивом телу и тако свестан и индивидуалан. На тај начин хришћанска представа загробног живота постала је моћнија од филозофских претпоставки. Жеља сваког човека је тежња ка свесним и индивидуалним животом и нова вера пружила је наду безнадежном народу огрезлом у разврату и неморалу. Васкрсење, живот после смрти у непропадљивом телу, живот вечни са Богом, чудотворно су деловали на људе. Њихова срца и ум постали су отворени за нову веру. Хришћанство није пружило живот после смрти и спасење душе, већ и спасење тела земаљског, јер у односу на разна учења, оно није гледало на тело као на зло, на нешто што треба унизити и одбацивати. Верујући у васкрсење спасавала се душа кроз ваплоћење Бога који је васкрсавао људско тело. Учења филозофа да Бог није створио материјални свет, нити га је могао додирнути због чега је све материјално зло, хришћанство је показало да се Бог јавио у телу. Ваплоћење Бога развијало се кроз јеванђеље у ваплоћење Логоса и идентификовању Логоса са Богом, те је тако Логос постао сушто добро, а не зло. Апостол Павле је рекао да је тело храм Духа Светога и зато је тело потребно да би се у њему прославио Бог.

Бог је створио човека и све на земљи, Он је створио биљке и животиње, Он је господар свега видљивог и невидљивог. Богочовек је рођен да би очистио људе од греха и дао им Нови завет као последњи пред коначан силазак Господа. Чак и да нема догме о васкрсењу и ваплоћењу Бога, Исус Христос је својим учењем о животу после смрти, својим животом на земљи и љубави према свему што је створио, показао да је материјално и нематеријално и тело и дух од Бога. Појава хришћанског учења о ваплоћењу Бога била је револуција у свету платонских учења и унижавања тела. Бог је један и нема нижих богова и као такав је створио материјални свет, али се оваплотио и тако трајно спојио духовно и телесно. Не постоји дистанца између Бога и материјалног. Тако је вера у човека, Бога и Богочовека постала нада и воља за животом. Телесни живот више није зао и нечист, јер се Бог појавио у телу Исуса. Тело није презрено, већ љубљено божје дело, није зло већ добро, јер га је створио сам Бог, а живот после смрти није бесформан, нити идеја или сенка, већ пун небески живот у новом непропадљивом телу.

Хришћанство је постала вера наде, спас од филозофских негација, секташких бесциљних аскети-

зама и разврата. Тело је у хришћанству освећено као храм Духа Светога, саздано по Божјој Вољи. Зато је хришћанство раширено у свим деловима света и његова коначна победа над филозофијом и другим религијама у Царству. Хришћанство је извршило револуцију у уморном античком свету, јер је васкрсење тела и душе улило људима наду у живот и то васкрсење је моћније од свих пет Гибонових узрока и од свих других филозофских, војних или бирократских узрока. Хришћанство је Христово знање о најважнијим тајнама бића и живота и људи примају то знање веровањем у Њега. То су тајне о невидљивим стварима, о Богу, о анђелима, о људској души, тајна о стварању света и његовом свршетку, о непрестаном Божјем вођењу човека и човечанства ка одређеном циљу, тајна о човековом греху и паду, али и спасењу кроз боговлапоћење, тајна о царству Божјем и циљу човековог живота, о понашању човека према себи, ближњем свом и Богу, али и тајна о васкрсењу, смрти, последњем суду и вечном животу. Хришћанска вера се не може ни упоређивати са другим религијама и ту Црква јасно тумачи да је не би требало називати религијом у паганском смислу, јер хришћанство није религија међу другим религијама, већ је то вера у Христа у Христово откривење. Хришћанство је лично, потпуно и јединствено откривење Бога људима ради њиховог спасења и просвећења. Другог Божјег откривења неће бити и поред Исуса Христа други Месија се више неће појавити до краја света.

II Велика сеоба народа

Сеоба народа из IV века само је једна од многих које су забележене у историји, а претпоставка је да их је било на десетине у старом веку, међутим, ова сеоба је посебно значајна из више разлога. Она је један од кључних фактора у рушењу јединственог Римског царства, каснијем развоју феудализма као посебног друштвено-политичког процеса кроз који је прошла Европа, али њен значај је у толико велики, јер су након покретања народа широм континента, ударени темељи многим данашњим европским државама. Темељи модерне Европе ударени су у IV и V веку.

1. ГОТИ ДО НАЈЕЗДЕ ХУНА

Етимологија и живот у Скандинавији

Германско племе Гота (гот. **Gut-piuda*, нем. *Goten*, лат. *Gothi*) има доста имена из два разлога: много мањих етничких група је ушло у састав Гота, те се у појединим изворима појављују под именом те мање заједнице, али било је и уобичајено у каснијим миграцијама да се сами ословљавају са више имена. Веровали су да сва та имена имају исти корен и значење. Ипак је превладало име Готи, које се задржало и касније када су формиране њихове државе на тлу Западног римског царства.

Само име Гота потиче од корена *Gutan-*, чија је једнина **Gutó*, а множина *Gutaniz* из протогерманског језика. То име се задржало све до данас код становника острва Готланда, званом Гути (шве. *Guta*, *Gutar*). Још једно племе са тог подручја носи слично име—Гети. Они су из области Готланд (шве. *Götaland*), јужна област Свеаланда и северни регион Сканије и Халанда у данашњој Шведској. И Гети носе назив према протогерманском **Gautaz* (множина **Gautôz*). **Gautaz* и **Gutó* вуку корен од протогерманског глагола **geutaną* са значењем „сипати“, „тећи“. Претпоставка је да назив вуче од имена реке која пролази кроз Вестерготланд (шве. *Västergötland*) и која се зове „река Гета“ (шве. *Göta älv*), која се улива у мореуз Категат у близини града Гетеборга (шве. *Göteborg*). Могуће да је племе доби-

ло име по реци, јер је њихова прапостојбина била поред ње и да су изабрали етнимом који би их описао као људе са реке. Има претпоставки да се име Гета развијало независно од Гота, а њих помиње још Птоломеј (лат. *Claudius Ptolemy*, 90-око 168), као и Јорданес (лат. *Jordanes*) и Прокопије (лат. *Procopius Caesarensis*, 500-560) у VI веку.

Сеоба на континент

Део германског племена Гота је половином I века напустио јужну Шведску (данашња област Готланд, шве. *Gotland*) и прешао на континент, на ушће Висле, протеравши са тих простора Ругијце. Јорданес у свом делу *De origine actibusque Getarum* (скраћено *Getica*) пише да су Готи под краљем Беригом (шве. *Berig*) прешли на територију који су назвали Готискандза (шве. *Gothescandza*). Претпоставља се да је реч о Висли. Јорданес наводи да је Бериг повео људе на три брода у нову земљу, али нема довољно података о овом митском краљу. Корен имена овог краља је готски *Bairika*, што значи „Мали Медвед“.

До средине II века Готи су почели да заузимају шире просторе око Висле, а делом су наметнули власт и западним суседима, Вандалима, док су источније дошли у додир са Словенима. Убрзо је уследило даље кретање Гота уз ток Висле према југоистоку, у дубину словенског територија. Исидор Севиљски (лат. *Isidorus Hispalensis*, 560-636) повезује Готе са Гетима на доњем Дунаву. Међутим, Гети са тог територија нису исти Гети из Скандинавије и очито да је ту Исидор направио грешку.

Гети са доњег Дунава били су трачко племе, које је доста рано још у VII веку п.н.е. дошло у додир са Старим Грцима, који су имали колоније на обалама Црног мора. Многи хеленски и римски историчари писали су о Гетима и углавном их повезивали са Дачанима. Тешко је утврдити блискост Гета и Дачана, али у изворима стоји да су говорили истим језиком. Новија истраживања указују на велику језичку разлику ова два племена, чак поједини историчари тумаче порекло Гета као посебне иранске групе народа.

Проблем је настао када су се Готи доселили у Прицрноморје, на просторе Гета. Област јужног и источног Баната до реке Тисе био је териториј Гета, да би се на тим просторима касније населили Визиготи. Латински песник Клаудије (лат. *Claudius Claudianus*, 370-404) и војсковођа Стилихон (лат. *Flavius Stilicho*, 359-408) први су искористили етноним Гета за Визиготе. Још већу забуну унели су током V и VI века писци историја: Комес Марцелин (лат. *Marcellinus Comes*, умро 534.), Оросије (лат. *Paulus Orosius*, 375-око 418), Јован Лид (лат. *Joannes Laurentius Lydus*, 490-друга половина VI века), Исидор Севиљски и Прокопије из Цезареје. Они су повезали трачке Гете са Готима, Вандалима и Гепидима, а додатну забуну унели су називајући Гете Сарматима. Рабан Маур (лат. *Rabanus Maurus Magnentius*, 780-856) је у IX веку изјавио да су Магагети скитско племе и да су њихови преци Гети. Према томе, немогуће је повезати Гете са доњег Дунава и Готе са севера. Очита је грешка једног писца на које су се надовезали остали, преписујући податак који је свакако нетачан.

Долазак у Прицрноморје

На обале Дњестра стигли су Готи у другој половини II века, све до равница северног Прицрноморја. Јорданес пише о доласку Гота у земљу Ојум (*Oium*), териториј Скита, под петим краљем Филимером (нем. *Filimer*). Готи су заузели обе стране Дњестра ступивши у пријатељске односе са Словенима. То пријатељство очитовало се савезом племена и заједничким нападима на римску границу, али више пута су Германи покушали да наметну власт слободним словенским племенима. Долазећи као освајачи на чисто словенски териториј, Готи су унели промену међу словенским становништвом. На простору од Дунава до Дњестра живела су многобројна словенска племена, укључујући сарматске Роксолане и Алане, као и дачко-трачке Бастарне. Трговина Старих Грка, касније Римљана са Словенима са обала Балтика постојала је још у старом веку, а један од главних производа који су Словени продавали био је ђилибар. Доласком Гота у чисто словенске области, трговина између Јужне Европе и Балтика била је заустављена.

У првој половини III века на Прицрноморју дошло је до коначног раздвајања Гота на две групе: Остроготе (Источни Готи) и Визиготе (Западни Готи). Граница раздвајања ишла је средњим и доњим током Дњестра. Готи су изгубили етничко јединство услед унутрашњих сукоба племена. Обе-

ма групама Гота завладале су династије, које су племена водила даље ка западу. Код Визигота на власт је дошла династија Балти (*Balthi*, *Baltungs*), од готске речи *balpa* (*baltha*), што значи „ћелав“. Као краљевску династију усталичио је Аларих I, који је освојио Рим 410. године. Код Острогота на власт су дошли Амали (*Amali*, *Amalings*), а наследници су касније формирали Краљевину Острогота у Италији. Име Амала бисмо са готског могли да преведемо као „моћни“ и у једном тренутку сматрани су за највиши чин међу готским борцима и племством. Развиле се велико ривалство између Амала и Балта, јер су Амали сматрани међу свим Готима као наследници старог готског престола.

Тервинзи и Гревтунзи

Реч је о два готска племена са Прицрноморја. Тервинзи (лат. *Tervingi*, *Thervingi*) су живели у III и IV веку на десној обали Дњестра, док су на левој обали те реке живели Гревтунзи. Етимолошки *Thervingi* значи „шумски људи“ и вероватно је то скандинавско-готско име племена. Постоји тумачење да су Тервинзи преплавили римске провинције Илирикум, Панонију и северну Италију, те да су изгубили у бици код Ниша септембра 268. године, мада се у римским изворима појављују тек 291/292. године у једном хвалоспеву цару Максимијану.

У IV веку контролисали су шире подручје од Дњестра до Дунава, скоро целу Дакију и цар Валенс је водио походе против њих. Он је 367. године прешао Дунав и ушао у Дакију, али није се сударио са Тервинзима, јер су се ови повукли на Јужне Карпате. Наредне године је цар Валенс опет планирао поход, но због поплављеног подручја око доњег Дунава, одустао је од намераване акције. Тек 369. године је ушао дубоко у готски териториј и сукобио се са Гревтунзима и Тервинзима. Оба готска племена затражила су мир након тога.

Тервинзи су остали у Западној Скитији (данашња област Молдавије и Влашке), када је њихов вођа Фритигерн (*Fritigern*) затражио од цара Валенса да му дозволи да се са својим људима насели на доњем Дунаву, вероватно на самом ушћу реке у море. Основни разлог напуштања те области био је притисак Хуна, али када је избила глад међу Тервинзима, Римско царство није било вољно да им пошаље храну, а убрзо су повукли и дозволу да се населе на доњем Дунаву. Уследила је побуна Тервинга и шестогодишњи напади на Царство, те пљачке и разарања широм Балкана. Тервинзи су учествовали у бици код Хадијанопоља 378. године,

када је римска војска масакрирана, а сам цар Валенс убијен, што је озбиљно угрозило престоницу Константинопољ, те су Ромеји дозволили насељавање Гота на Балкан.

Око 400. године престају да се помињу у изворима, те се претпоставља да су се стопили са Визиготима.

Гревтунзи (нем. *Greuthunge*, лат. *Greuthungi*, грч. *Γροϋθιγγοι*, *Greothingi*) су били готско племе које је током III и IV века живело у црноморским степима. Претпоставка је да име Гевтунзи на готском језику значи „степски људи“ или „народ са шљунковите обале“. Корен имена *greut-*, значи „земља“, „шљунак“. Ово је само још један доказ да су поједина племена добијала називе само по местима на којима су живела, те слично Гревтунзима и Тервинзи су своје име догавали само територију који су населили. Једино је Јорданес писао о великом краљевству Гревтунга, док Амијан Марцелин уопште није забележио у својим списима о некој њиховој држави. И поједини модерни историчари сумњају у постојање посебне готске државе, у крајњем случају можда је то била само мала аутономна област у оквиру ширег готског краљевства.

Највероватније да је Гревтунге први поменуо Амијан Марцелин око 392. године, можда и касније (око 395).

Тешко је установити конкретну везу Тервинга и Визигота. Поједини модерни историчари не праве разлику између Тервинга и Визигота, сматрајући их истим племеном, а слично мишљење дао је и Јорданес. Са друге стране, Гревтунзи су повезани са Остроготима. Визиготи и Тервинзи су живели на простору Дакије, а тумачења имена њихових владара, доводе многе историчаре до закључка да је реч о истом народу. Визиготски краљеви Аларих I (гот. *Alareiks* „главни заповедник“, 395-410) и Аларих II (гот. **Alareiks* II, 485-507), повезују се са Тервиншким краљем Атанарихом (гот. *Aþanareiks*, лат. *Athararicus*, умро 381, *apni* „година“ и *reiks* „краљ“), због чега се тумачи да је један од двојице Алариха у ствари имао име и Атанарих или да потичу од исте породице. Са друге стране, остроготски краљеви Теодорих Велики (гот. *Þiudareiks*, лат. *Flavius Theodericus*, 475-526) и Теодахад (лат. *Flavius Theodahatus*, 534-536), повезују се са гревтуншким краљем Ерманарихом (гот. *Airmanareiks*, лат. *Ermanaricus*, умро око 370.). Немогуће је установити везу између свих владара, нити њихових породица због недостатка извора. Терминологија и подела на више племена у оквиру Гота нестала је са уласком на територију Римског царства и каснијим формирањем двеју држава.

Черњаховска култура

О Готима на Прицрноморју сазнајемо из археолошких ископавања гробница у близини села Черњахов недалеко од Кијева. Археолошки налази су установили нову културу–Черњаховску. Распрострањеност те културе присутна је уз целу десну обалу Дњепра, на шумским и степским просторима данашње западне Украјине, међутим, она иде много даље, према данашњој Молдавији и Румунији до југоисточне Пољске.

Сармати су имали значајни утицај на ширењу те културе, али много других народа се развијало у оквиру ње, попут Скита, Трачана, Гота и других. Та област је несумњиво јако повезана са многим иранским племенима, те је имала утицаја на преузимање многих чинилаца као што су језик, фолклор, уметност, поједина божанства, израда накита и друго. Највише је утицала на словенска племена, која су живела доста векова на том простору и делимично на Готе.

Сукоби са Римљанима и прва насељавања Балкана

Након доласка на обале Прицрноморја, Готима је требало времена да се привикну на нову средину, али убрзо су са Дњестра и Прута кренули да нападају границе Римског царства, да би у време кризе Империје половином III века, почели да продиру на доњем току Дунава, заједно са Словенима (први пут су границе Царства напали 238. године, град Истрија, грч. *Ἰστρία*, *Istros* на обали Црног мора). Учествовали су у бици код Абрита 251. године под командом Книве.

Због великог искуства Словена на реци и мору, Готи су са њима нападали и обале Мале Азије. Први напади на мору, највероватније, догодили су се у периоду 255-257. године. Тада су се на мети нашли градови Питијус (грч. *Πιτυός*, *Pityus*) и Трапезунт, а уједно су опустошили обалу Понта. Треће године напада (257) маса Гота и Словена напала је Битинију и Пропонт и градове Халкидон, Никомедију, Апамеју, Киос и Прусу (данашњу Бурсу). До друге половине III века Готи су заузели Крим (Краљеви-на Боспор) и градове Олбију и Тиру.

Дакија, која је била римска провинција, није могла да издржи нападе Гота и Словена, те су се 257. године римске легије повукле из ове области, што је са собом повукло и велики број романизованог становништва да заједно са војском пређе преко Дунава и насели се широм Балкана и у дру-

гим деловима Царства. Управо је доњи ток Дунава постао гранична линија Рима према немирним племенима, али безбедност није учвршћена, већ су напади на Балкан бивали све чешћи и опаснији. Готи су углавном кретали према Царству због пљачке, док су Словени у почетку одлазили у пљачку, да би се касније све више задржавали на Балкану и признавали римску власт. Године 267. започели су прву своју велику инвазију на Римско царство.

Око 267. године маса Гота, Словена и Херула са 500 бродова напали су Хераклеју Понтску, Кизик и Византион, али их је римска морнарица натерала у бекство, те су се варвари повукли у Егејско море и кренули да нападају острва Лемнос, Скирос, а затим градове у Ахаји, као и Атину, Спарту, Коринт, Аргос и Олимпију. Римљани су успели да их избаци из хеленске земље и протерају према северу, где их је сачекао цар Галијен (лат. *Publius Licinius Egnatius Gallienus Augustus*, 253-268) са војском. Ситуација се изменила 268. године када су Готи са Словенима доживели тежак пораз у Мезији (битка код Ниша), где је велики део варвара убијен, а део заробљеника насељен у Царству у својству колона у опустошеним балканским и панонским областима, а један део је ушао у римску војску. Готи од тог пораза нису могли дуго да се опораве, те им је читавих 60 година требало да опет озбиљно угрозе границе Царства. Углавном су ратовали са суседима, где су показали премоћ, због чега су Карпи и Бастарни, два словенска племена, прешли на Балкан прихватајући римску власт. Готи су водили ратове и против германских племена Вандала, Бургунда и Гепида, што је утицало на покретање тих племена према југу.

Готи су око 275. године последњи пут напали обале Понта, Киликије, Кападокије и Галате, али поражени су 276. године од Марка Клаудија (лат. *Marcus Claudius Tacitus Augustus*, 275-276).

За разлику од Гота, Словени су наставили да насељавају Балканско полуострво, прихватајући римску власт, што је довело и до савеза са царем Константином у грађанском рату и борби за круну. Управо је Константинова владавина означила још брже и шире насељавање Словена на Балкан и северну Италију. Нову велику победу над Готима извојевао је цар Константин 332. године у Панонији, када је заробљен Аријарих (*Ariaricus*), син готског краља, после чега је уследило ново насељавање Германа на просторе Царства, а и варвари дуж леве обале средњег Дунава привремено су признали римског императора. Огромна маса Словена (око 300.000) насељена је из области северно од Дунава на римски териториј, а Константин је заједно са њима током 335. и 336. године поразио више гот-

ских племена. Римљани су искористили ситуацију, те је велики број новонасељеног становништва учествовао у биткама на истоку против Персије.

Аријанство и друштво

Претходни порази смирили су Готе за краће време, што је утицало на унутрашњу консолидацију и учвршћивање власти унутар самог племена средином IV века, а то је даље водило ка развоју писмености. То је време када настаје готско писмо на основу грчког алфабета, са карактеристикама латинских и рунских карактера. Са Крима је почело да се шири хришћанство, а масовнија християнизација започела је у време патријарха Јевсевија. То хришћанство није било правоверно, већ аријанство, које је у то време било прихваћено од стране Константинових наследника. Око 341. године на готске просторе је дошао проповедник Вулфила, који је и сам дуго живео са Готима и знао њихов језик, те почео да шири аријанство међу њима. Вулфила је превео Библију на готски језик, чиме је ударио темеље за ширење аријанства међу Готима, али и осталим германским племенима који су долазили у додир са њима. Било је противника који су се чврсто држали свог многобоштва, али кључну победу однела је аријанска секта, јер је код Визигота дошло до борбе за престо између двојице претендента. Слабији од те двојице, Фритигерн, затражио је помоћ од римског цара Валенса, који је био спреман да му помогне, али је овај морао да призна аријанство. Прихватавши помоћ, Фритигерн је прихватио аријанство и почео да га шири међу својим људима.

Визиготи су у IV веку били агресивнији и чешће нападали своје суседе, тако да се о њима зна и више у изворима, за разлику од Острогота, чија историја тог времена није довољно позната. Половином IV века Остроготима је владао Херманарих који је наметнуо власт Херулима, који су се доселили на обале Азовског мора, али и појединим словенским племенима на средњем Дњепру и горњој Висли. Граница Острогота на истоку ишла је до реке Дон, према Аланима, док је на западу граница била река Дњестар, према Визиготима.

Готи су и даље живели у родовском уређењу у IV веку, али започело је формирање аристократије, но још без приватног власништва над земљом. Неспорно да је одлуке доносило веће првака, а народна скупштина их прихватала акламацијом. Краљевска функција почиње у то време да се издваја из родовског друштва, а најугледније породице улазе

у борбу за њу. Претпоставка је да је процес убрзања развоја аристократије и краљевске функције до друге половине IV века унапредовао код Острогота у односу на Визиготе.

Готи су брзо прихватили технолошке новине, као што су узде, лук, стреле, нове војне тактике засноване на коњици уз коришћење лука и стреле, али и нови начин обраде земље и унапређивања рударства. Овим напретком и богатством стекнутим трговином са Римљанима, Готи су постали велика сила међу германским племенима, што је утицало на даљи развој односа са Царством и другим племенима.

2. ПРОВАЛА ХУНА И ПОЧЕТАК СЕОБЕ ГОТА

Хуни су одвајкада играли битну улогу на просторима које су насељавали. Иако је реч о ратничко-номадском племену, које је угрожавало своје суседе, нема довољно података о првим вековима овог народа. Кинески извори говоре о Хунима тек у III веку п.н.е. али и ту има доста контроверзи, да ли су то ови Хуни или се ради о неком другом народу.

Њихово порекло је турско-монголско са простора Алтаја у западној Монголији и Кине, а важан чинилац за Централну Азију и Источну Европу постају половином II века н.е. када улазе у озбиљан сукоб на истоку својих територија са тунгуским народом Сјанби (пинј. *Xianbei*, вј.ц. *Hsien-pi*), а на југу са кинеском династијом Хан (пинј. *Hàn cháo*).

Порекло Хуна и народ Хунну (Хсиунг-ну)

У последња два века има доста расправа код историчара о пореклу Хуна и њиховој прапостојбини. Потребно је навести прихватљиве хипотезе о овом народу, како бисмо покушали да дамо конкретан закључак о томе ко су и какви су били Хуни.

Једна од хипотеза каже да су Хуни представљали владајућу групу номадских ратника, којих је одувек било много на огромном простору од централне Монголије до Каспијског мора, те да вуку порекло или да имају неких блиских веза са народом Хунну (Хсиунг-ну, пинј. *Xiōngnú*, вј.ц. *Hsiung-nu*, правилно се изговара Хунну), које су поразили Кинези, због чега су ови морали да напусте своја територија и крену према западу. Нема довољно записа о Хунима и њиховом животу у Централној Азији из времена када су под притиском напустили Кину

до доласка у области Прицрноморја. Већина централно-азијских извора мешају Хуне и народ Хунну. Због тога поједини историчари тврде да се ради о истом народу.

Назив Хунну (*Xiongnu*) везан је за конфедерацију номадских племена Централне Азије, али њена владајућа класа остаје непозната услед недостатка извора. О овом народу има сачуваних кинеских извора, али су имена и титула позната у кинеској транслитерацији. Управо недостатак извора, имена и титуле владара и војника на сопственом језику, доводе историчаре у забуну, тако да се повезују са многим иранским (аријским), туранским, монголским, српским, јенисејским народима, али најзаступљенија теза јесте да су то у ствари Хуни. И тако се прича врти у круг, а конкретних доказа нема ни за једну претпоставку.

Кинески извори из III века п.н.е. говоре о великој држави народа Хунну, под владарем Модуом (пинј. *Modu Chanyu*, монг. Модунь, 209–174 г.п.н.е.), који је оснивач династије и први владар царства од 209. до 174. године п.н.е. Кинези у изворима наводе титулу цара (*chanyu*), а териториј којом је владао био је већи од данашње Монголије. У II веку п.н.е. моћна држава Хуннуа протерала је народ Јуежа (пинј. *Yuezhi* или *Rouzhi*, кин. *Da Yuezhi* или *Da Rouzhi*), те су загосподарили степама северне Кине. Као велики ратници нападали су народе у јужном Сибиру, западној Манџурији и областима у данашњој Кини (Гансу, Унутрашња Монголија и Синкјанг-Ујгур). Њихова владавина била је окрутна, а напади на непријатеље сурови, те је кинеска династија Ђин (пинј. *Qín cháo*) морала да започне изградњу Великог зида у другој половини III века п.н.е., како би се одбранили од напада.

Сима Ђен (пинј. *Sīmǎ Qiān*, 145. или 135-86. г.п.н.е) је био кинески историчар из времена династије Хан. Он је у свом делу *Shiji* („Пишчеви записи“, завршена око 109. године п.н.е.), описао историју античке Кине и суседних народа. Направио је јасну разлику између Хуа-хсиа (*Huaxia*, пин. *Hua-hsia*), кинеског народа и номада Хуннуа (Хсиунг-ну). Та граница одвајала је цивилизацијски народ Хуа-хсија од варвара Хуна. Кинески писци пре династије Хан су Хуннуе називали народом Ху (пинј. *Hu*), што је јасно означило границу између два народа и њихових цивилизација.

Чести ратови између кинеских држава и Хуна наставили су се и након доминације државе Ђин у „раздобљу зараћених држава“, који је трајао још од прве половине V века п.н.е. до 221. године п.н.е., а посебно се интензивирао у III веку п.н.е. када је седам кинеских држава ушло у озбиљну борбу за доминацијом. У то време су три државе Ђин (*Qin*),

Жао (*Zhao*) и Јан (*Yan*) водиле честе ратове против Хуна, али потпуни преокрет у корист Кинеза настао је победом државе и династије Ђин, која је освојила све зарађене кинеске земље и прогласила уједињење Кине. Династија Ђин је започела превентивне ратове против Хуннуа (Хсиунг-нуа) и почела да осваја њихове земље. Кинески владар Ђин Ши Хуанг (пинј. *Qín shǐ huáng*, краљ државе Ђин 247-220 г.п.н.е., први краљ Кине 220-210 г.п.н.е.) послао је 215. године п.н.е. генерала Менг Тијана (пинј. *Meng Tian*, умро 210 г.п.н.е.) да протера Хуннуе према региону Ордос, што је овај и учинио (извори говоре о 100.000 кинеских војника). Након катастрофалног пораза од Кинеза, лидер Хуннуа, Тоуман (пинј. *Tóumàn*, стр. турк. *tümän*, монг. *Tumen*, око 220-209 г.п.н.е.) прешао је у Монголију са својим народом.

Убрзо је уследио сукоб Тоуманових синова, а из борбе је као нови владар изашао Моду, који је започео рат против Јуежа.

Хунска империја и Јуежи

Нови владар Моду трансформисао је државу, формирајући већу војску, која је била способнија у извршавању опасних акција према непријатељским територијама. Хунну (Хсиунг-ну) су већ почели да усвајају многе кинеске особине, почевши од ношње до пољопривредних техника, иако Хуни никада нису постали пољопривредници. Моду је изградио јаку конфедерацију племена, окупивши око себе народе са југа Сибира, истока Кине и западних делова Централне Азије, све време нападајући Кину и народ Јуежа.

Јуежи су били древни народ из Централне Азије, а већина историчара их сматра Индоевропљанима, док их мањи број научника повезује са Тохарцима (грч. *Τοχάριοι*, *Tókharoi*, може се изговорити као Тохари). Њихова постојбина биле су данашње кинеске провинције Западни Гансу и Синкјанг, као и Таримски басен, а затим су мигрирали у Трансоксијану (Бактрија и Согдијана) и на крају су дошли до северне Индије. У Индији су у 1 веку н.е. почели да продиру Кушани (ограник народа Јуежи; кинески извори пишу да су једни од пет аристократских племена Јуежа), те формирали Кушанску империју (бак. *Κοσσανο*, *Kushano*, санскр. *Kuṣāṇ Rājadvamśa*), која је имала контакте са Римом и Кином. Касније су уништени од Сасанида и Гупта. Остаје нејасно да ли су Тохари и Јуежи исти народ, јер је постојбина Тохараца био Таримски залив (данашњи Синкјанг-Ујгур). Као

индоевропски народ говорили су источноиранским језиком (бактријским), јер су живели и у Бактрији и Согдијани. Несумњиво да је реч о једном од скитских народа, који је под притиском Хуна морао да напусти своју земљу. Тохарци су живели на путу свиле и ту су имали контакте са Персијанцима, Индијом и Кином. Као будисти сматра се да су ту религију пренели у Кину, а део народа је прихватио манихејство. Нестали су током VII века, када у том делу Азије долазе нова туранска племена.

Сеоба Хуна на запад и конгломерат народа

У другој половини II века п.н.е. Хуни су редовно доживљавали поразе у ратовима против кинеске династије Хан. Кинези су почели да освајају хунске земље и да ослобађају многобројна племена, која су до тада била у савезу са хунским владарем. Покорвање разних хунских племена кинеској династији, довела је до сукоба унутар самог хунског савеза и борбе за власт. Кинези су искористили ситуацију и наставили даље да проширују границе своје државе према западу. Срамота коју су им нанели Кинези и апсолутно потчињавање њима, Хуни нису могли да издрже, те одлучују да напусте своја територија и крену ка западу.

Око 1 века н.е. почело је крстарење Хуна по Централној Азији. Њихово трајно напуштање данашњих области северне и северозападне Кине, утицало је на вође њихових племена, који су желели да докажу своју моћ над другим народима. Предатори Централне Азије почињу да се повезују са Европом први пут почетком III века н.е. када долазе у сарматску земљу, где нападају Алане на реци Дон. У Централној Азији формирана је конфедерација на челу са Хунима. Наиме, Хуни су успели да подвргну многобројне народе или су им они сами прилазили, да би тако формирана јака коњица постепено почела да угрожава сарматска племена на истоку Европе.

Био је то савез различитих етничких, лингвистичких, културних и политичких ентитета, а распадање аутономних особености водило је ка формирању новог хунског ентитета. Ратничко-номадска племена добровољно су прилазила Хунима или претходно била покорена, те су друштвене и етничке разлике, укључујући и седелачко становиштво, почела да се окупљају око хунског имена и језика. У степи су различита племена започела формирање друштва, а даљим освајањима, укључивали су нове народе, стварајући нови-заједнички мит о потомцима херојских предака. Због тога је тешко

установити право порекло Хуна, посебно након доласка на европски континент. То више није један народ који се борио против Кине, већ конгломерат различитих народа, раса, језика, култура, који су се окупили око хунског имена, покушавајући да покоре слободне народе. Хуни у IV веку нису јединствен народ, већ престижна (елитна) владајућа група степских ратника и народа.

Сам етноним *Хун* је код персијских, римских, кинеских и индијских извора почео да се употребљава за неодређен географски простор, пре свега Централну Азију и Прицрноморје, чак и након њиховог слома и нестанка у Европи. Ромејски и западноевропски писци наставили су да називају Хунима народе у Централној Азији и обалама Каспијског мора, нешто слично каснијем доласку Турака, након чега су сва турско-монголска племена добила турско име у изворима.

Блискост Хуна и Хуннуа (Хсиунг-нуа) или њихова различитост

У кинеским изворима пише да је огранак народа Хуннуа (Хсиунг-нуа, народ на северу њихове државе) 91. године н.е. кренуо према Каспијском мору, а тај податак поткрепљује и Тацит, који је у то време први пут поменуо народ Хуна (*Hunnoi*) у истој географској области. Хсиунг-ну (пинј. *Xiongnu*, вј.д. *Hsiung-nu*) је модерни мандарински кинески изговор, док се у кинеском кантонском изговара као Хунну. Осим имена којима су народи Централне Азије повезивали Хуннуе и Хуне, сличност израде лукова, начин сахрањивања у рекама у данашњој Мађарској и кинеском Ордосу, само су још један детаљ који указује да је реч о истом народу.

Хуни су практиковали коришћење лобања убијених непријатеља за испијање пића, док таквих података нема код Хуннуа, али можда су то Хуни почели да примењују тек преласком у западне делове Централне Азије, односно, стварањем конгломерата народа под хунским именом који је кренуо ка Европи. Амијан Марцелин је записао да су Хуни дошли са севера, са леденог океана, што би навело да имају финско-мађарске корене.

Хуни у Европи

Први који их у Европи помиње био је Тацит 91. године под именом *Hunnoi*, да би их Птоломеј 139. године назвао *Chunoi* на простору између Бастар-

на и Роксолана на обалама Црног мора. Тешко је потврдити Птоломејев навод, јер постоји велика могућност да овде није реч о Хунима.

На источну обалу Каспијског мора стижу око 370. године. Хуни прелазе „врата народа“, простор између јужних падина Урала и обале Каспијског мора 375. године, нападајући Алане које потчињавају. Борба против Алана била је вишедеценијска, још од половине IV века, те су успели да покоре главнину, док је део Алана одбачен према Панонији између горње Тисе и Дунава. Тиме су Хуни заузели област до реке Дона и Кавказа. Прелазећи реку Волгу почињу да угрожавају сва племена на источноевропском платоу. Јорданес пише да је Хуне у Европу увео краљ Баламер, али се модерни историчари не слажу са њим. Баламер (*Balamber*, *Balamir*) је највероватније био готски или словенски владар по имену Валамир (*Valamir*, *Valamer*, *Валамер*, *Balamber*), који је био хунски вазал.

Остроготски краљ Херманарих покушао је да се одупре хунском притиску, али увидевши да га напуштају савезници и племена која су Готи покорили, извршио је самоубиство.

Извори помињу Витимириса (*Vithimiris*) као владара Гревтунга (Острогота), који 375/376. године покушава да издржи нападе Хуна и Алана, али бива убијен. Он би требало да је наследник Херманариха. Овде почиње неслагање са Херманариховим наследником код Јорданеса и модерних историчара, али једно је сигурно: хунски притисак на Готе био је велики, те они нису могли да одбране териториј. Део Острогота се покорио и прихватио хунску власт, док је већи део овог племена кренуо ка западу до обале средњег тока Дњестра, сместивши се северније од Визигота. Витимирисов син Видерихус (*Viderichus*) био је још дете, због чега су власт над Остроготима преузела двојица војсковођа Алатеус (лат. *Alatheus*, гот. *Alapius*) и Сафракс (лат. *Saphrax*). Алатеус је остао познат као војсковођа који је ратовао против Римљана на Балкану од 376. до 383. године, а посебно се истакао у бици код Хадријанопоља 378. године. Као ко-регент са Сафраксом повео је Остроготе према Балкану у савезу са Визиготима.

Уследио је нови напад Хуна на Дњестру, где су угрожени Остроготи и Визиготи покушали да одбију нападе, али видевши снагу непријатеља, главнина оба готска племена доноси одлуку да напусти своја територија и затражи од римске државе дозволу да се насели на териториј Балкана. Цар Валенс им је дао дозволу те су Визиготи у јесен 376. године код Силистрије почели да прелазе Дунав. Ускоро су им се придружили Остроготи, део Словена и они Алани који су раније дошли у Панонију

пред налетом Хуна. Вероватан број новонасељених на териториј Царства био је око 50.000 људи. Визиготе је предводио краљ Атанарих (*Athanaric* или *Atanaric*, гот. *Aþanareiks*), који је скоро две деценије управљао Тервинзима. За време његове владавине већина Тервинга примила је аријанство иако се он жестоко успротивио, сматрајући да ће тиме бити уништена готска култура. Созомен (лат. *Salminius Hermias Sozomenus*, грч. Σωζομενός, око 400-око 450) је писао да је преко 300 готских аријанаца убијено по Атанариховом налогу око 370. године. Тих година је уследила борба за престо међу Визиготима, те је Атанарихов супарник Фритигерн имао помоћ цара Валенса, али је то коштало Фритигерна одрицања многобоштва и прихватања аријанства. Није јасно у историјским списима како се окончао тај грађански рат, јер има више тумачења, да је Атанарих остао врховни поглавар Визигота, али и да је владао половином, док је Фритигерн управљао другом половином племена. Несумњиво је да су ти међусобни сукоби ослабили визиготску одбрану од Хуна, што их је натерало да затраже од Царства да пређу Дунав. И ту има неслагања код савременика тих догађаја. Наиме, Фритигерн је повео своје људе преко Дунава, док је Атанарих остао у Дакији, али одједном у списима пише да се 381. године појавио у Константинопољу на аудијенцији код цара Теодосија.

Досељавање Визигота и њихових савезника на териториј Царства био је први случај насељавања целог племена на подручју римске државе на темељу уговора са царем. И ранијих векова је било насељавања многих германских народа, а пре свега масе Словена на подручје Царства, али не као целине. Увек је преко границе остајала маса људи, који су настављали да живе слободно. Дошљаци су као и раније постајали колони на опустошеним балканским пределима, а део је улазио у римску војску, где су постајали професионални војници или су унајмљивани као плаћеници са задатком да учествују на страни Царства у многобројним ратовима. Претходна насељавања Словена и појединих германских племена, значила је постепену романизацију, тачније прилагођавање новоприселих римским условима и скорим прихватањем римске цивилизације. Међутим, долазак етничке целине Визигота на Балкан са дозволом Константинопоља и регулисаним правним статусом, означио је нови правац кретања самог Римског царства. Задатак Визигота био је да као самостална војна јединица ратује у склопу римске војске и да брани границу на Дунаву од продора других варвара. Пресељењем на териториј Балкана, добили су од Царства земљу око доњег тока Дунава које су од

раније опустеле, са задатком да је бране и обрађују.

За разлику од Визигота који су у целини прешли Дунав и настанили се у римској држави, Остроготи су били приморани да прихвате власт Хуна. И само Римско царство временом прихвата Хуне за федерате (380. године), чак су ушли у римску војску као плаћеници (вероватно је овде реч о појединачним случајевима, а не о целокупном хунском народу), а они почињу да се насељавају у Панонији, након што су прешли Карпате, што је водило премештању политичког средишта хунске државе са доње Волге у Панонију. Онај део Острогота који је након Херманарихове смрти прешао према Дњестру и део Алана у Панонији приморани су да се покоре новој сили на великом географском подручју. Такође, Словени који су били већинско становништво у области од Дунава до Волге, раније у савезу са Готима, сада су прихватили савезништво са Хунима. Од Паноније, преко Дакије, Карпата, северног Прицрноморја, до западног дела Централне Азије, Хунима се покоравао читав низ словенских, германских и других иранских и азијских народа, оставши у покорности све до почетка друге половине V века.

3. СЕОБА ВАНДАЛА И АЛАНА

Вандали – име и порекло

Вандали припадају источногерманској групи и тесно су повезани са провинцијом Упланд (Вендел, део Упланда) у данашњој Шведској. Тај регион је остао познат по Викинзима који су прокрстарили Западном и Источном Европом у средњем веку. Претпоставља се да је баш Вендел прапостојбина Вандала. Етимологија имена племена највероватније потиче од германског глагола **wand-*, што значи „лутати“. У немачкој митологији познато је име божанства Аурвандила (гер. **auzi-wandilaz*, *Aurvandil* или *Earendel*), са значењем „сијајућа луталица“, „јутарња звезда“, „светлећи Вандал“. Према хипотези појединих историчара, могуће да је име Вандала потекло од обожавања Аурвандила, односно, повезује се са традицијом да су вандалски краљеви његови потомци. Има сличности и код других германских племена, који се повезују са појединим божанствима. Због сличности имена народа и божанства, теоретичари не могу да се договоре око њихове прапостојбине, јер осим Вендела у Шведској има мишљења да долазе из Халиндала у Норвешкој или Вендсисела у данашњој Данској. У средњем веку је било прихваћено миш-

леће да су Вандали једно од словенских народа и тако их повезивали са именима Венети, Венди, Лужички Срби и Пољаци, но све те хипотезе су напуштене код данашњих западноевропских историчара без посебних објашњења.

Вандали су у II веку п.н.е. напустили јужну Скандинавију и населили се на простору између горње Одре и Висле у области данашње Шлеске. Први који их помиње био је Плиније Старији, под именом *Vandilii*, као један од највећих германских народа. Племена које Плиније помиње у оквиру Вандала су: Бургунди (лат. *BURGUNDIONES*, *BURGUNDI*), Варини (лат. *Varinnae*, *Warini*), Готи и Карини (лат. *Carini*).

Повезују се са Пржеворском културом, због практиковања кремирања, ретко сахрањивања. Лугијци су према мишљењу историчара у ствари Вандали. Њих наводе Тацит, Страбон и Птоломеј као становнике између Одре и Висле. Занимљиво да Плиније Старији не помиње Лугијце. Постоји могућност да је име Вандала у ствари било јединствено за више племена која су живела на истом простору и поштовала иста божанства и култове.

Лугијци

Лугијци (лат. *Lugii*, *Lugi*, *Lygii*, *Ligii*, *Ligians*, *Lugians*, *Lougoi*) су према тумачењима западноевропских историчара били германско племе које помињу римски писци, а које је живело северно од Судета у периоду између 100. и 300. године, у басену горње Одре и Висле, обухватајући данашње области Пољске (Шлезија, Велика Пољска, Мала Пољска и Мазовија). Модерни западноевропски историчари слажу се да је реч о германском племену, то јест, највероватније о мањем племену у оквиру народа Вандала, али забуна настаје јер у данашњој Шкотској (јужни Сандерленд) у време II века, Птоломеј помиње народ Луга (лат. *Lugi*), као келтско племе. Свакако да је келтски утицај постојао у Централној Европи, али је немогуће утврдити повезаност Луга и Лугијаца. Словенски историчари пак, покушавају да докажу словенско порекло Лугијаца.

Први их наводи Страбон (лат. *Strabo*, грч. *Στράβων*, 64/63.г.п.н.е.-24.г.н.е.) у свом делу *Geographica*, као „велики народ“, који са другим племенима (*Semnones*, *Zumi*, *Butones*, *Mugilonos* и *Sibini*) чине федерацију под Маркоманским краљем Марбодом (лат. *Maroboduus*) у централној Бохемији. Плиније их није поменуо када је писао о Вандалима на истом простору, да би касније о њима писао

Тацит. Он пише да су Лугијци са Хермундурима (још једно германско племе из области данашње Турингије, Саксоније, северне Баварске, Франконије и Бохемије) и под хермундуршким краљем Вибилујсом (лат. *Vibilius* или *Vibillius*) напали Кваде. Тацит даље наводи занимљив податак да су Вандали (*Vandilii*) „истинско и древно име“, али их не помиње као народ, већ пише о Лугијцима као великом народу подељеном на многа племена, а наводи пет најјачих: *Harii*, *Helveconae*, *Manimi*, *Helisii* и *Nabanarvali*.

Римски конзул и историчар, Дион Касије (лат. *Lucius Cassius Dio*, 155-235) је у свом делу *Historia Romana* (грч. *Ῥωμαϊκῆ Ἱστορία*) поменуо Лугијце из времена цара Домицијана (лат. *Titus Flavius Caesar Domitianus Augustus*, 81-96), када су 91/92. године затражили помоћ Рима у рату против Свева. Писац описује долазак 100 римских коњаника у земљу Лугијаца, али питање је да ли има истине у томе. Ако је дошла римска коњица то значи и први долазак римске војске на териториј данашње Пољске. Клаудије Птоломеј никада није поменуо Вандале, али је зато писао о Лугијцима и то: *Lugi Omani* (Λοῦγοι οἱ Ὀμᾶνοι), *Lugi Diduni* (Λοῦγοι οἱ Διδούνοι), *Lugi Buri* (Λοῦγοι οἱ Βούροι) на горњој Висли у данашњој Пољској. Птоломеј овде наводи Буре као део Лугијаца, док их Тацит прикључује Свевима, а они сами су били важан чинилац у Маркоманском рату. И Римљани су покренули посебну експедицију против Бура (*Expeditio Burica*) 182-183. године под царем Комодом (лат. *Marcus Aurelius Commodus Antoninus Augustus*, 180-192).

У каснијим изворима нема превише помена о Лугијцима, осим код Зосима (лат. *Zosimus*, грч. *Ζώσιμος*, друга половина V и почетак VI века) у делу *Historia Nova* (Ἱστορία Νέα, „Нова историја“). Лугијце помиње под именом *Longiones*, које је победио Проб (лат. *Marcus Aurelius Probus Augustus*, 276-282) у провинцији Рецији 279. године, у близини реке Чех у данашњој Аустрији.

На основу свега наведеног, претпоставка да су Лугијци само једно племе у оквиру народа Вандала, има основу. До почетка IV века више нема помена о њима, већ извори пишу само о Вандалима. Два народа која живе на истом простору, никада у изворима нису поменута у исто време. Посебно је била занимљива расправа између немачких и пољских историчара пре Другог светског рата. Немци су стајали чврсто на страни да су Лугијци германско племе, посебно зато што су поједине подплеменске групе *Helveconae*, *Harii* и *Buri* заиста говорили германским језиком. С друге стране су пољски историчари, који су тврдили да је Бохемија и Пољска била словенска земља или да су вре-

меном словенизирани, јер је у тој области живео велики број словенских племена и позивали се на сам корен имена Лугијаца (Луг од словенске речи луг–„шума“, „гај“), што би их повезало са Лужичким Србима, тачније Лужицом, а никако са неким измишљеним германским етнонимским коренима и пореклу.

Силинзи, Хаздинзи и Римско царство

До краја I века н.е. долази до диференцирања Вандала на две групе: Силинге на средњој Одри (Шлезеја) и Хаздинге, југоисточно од својих првих суседа (Судетска област).

Силинзи (лат. *Silingae, Silingi*, грч. *Σιλίγγαι–Silingai*) су били део веће вандалске подгрупе. Живели су у једном тренутку на простору Шлеске (лат. *Silesia*), те је могуће да су ова два имена блиско повезана. Друго тумачење јесте старопољска реч *Ślagwa*, што значи „влажна“, алудирајући на климу у том делу Европе. Клаудије Птоломеј је први писао о Силинзима у II веку, који живе јужно од племена Свева (Семнони), северно од Карпата у области Шлеске. Историчари претпостављају да су Силинзи исти народ као и Наханарвали (*Nahanarvali*). Тацит је записао да су Наханарвали били чувари светилишта лугијске федерације, али није навео Силинге, којих је свакако било много. Тацит смешта Наханарвале на истом територију о коме је Клаудије Птоломеј писао о Силинзима.

Хаздинзи (лат. *Hasdingi*) су били јужновандалско племе и живели су на простору данашње јужне Пољске, Словачке, Мађарске и западне Украјине. Први их помиње Дион Касије почетком III века.

Током II века долази до нових миграција германских племена на просторе Одре и Висле (Ругијци, Готи, Бургунди, Гепиди), стварајући притисак према римској граници. Прокопије је у VI веку записао да су Готи, Гепиди и Вандали физички и културно идентични што указује на заједничко порекло. Тај притисак германских племена довео је до Маркоманског рата (166-180) и варварског продора и разарања у Римском царству. Готи су са доње Висле потиснули Ругијце у источно Поморје, присиливши Бургунде да се сместе јужније уз реке Нотеч и Варта у данашњој западној Пољској. Готи су убрзо напали Вандале, те су Силинге потиснули дубље у Шлеску, где су остали до III века, а Хаздинге су на југоистоку разбили на више фрагмената приликом свог кретања ка Црном мору. Мањи број Хаздинга кренуо је са Готима ка Прицрноморју, док су се остали населили у североисточној Панонији, на

подручју од горње Тисе до реке Марош. Ту им је Римско царство признало статус федерата.

Силинзи су остали у Шлеској до седамдесетих година III века, када их је продор Бургунда разбио као целину, након чега је један део племена кренуо са њима ка западу на реку Мајну, док се други део Силинга придружио Хаздинзима у Потисју. Око 271. римски цар Аурелијан морао је додатно да ојача пограничну одбрану на средњем току Дунава. Након склапања мира са Царством, Силинзи су населили териториј римске провинције Дакије (западна Румунија, источна Мађарска и Банат) коју је Аурелијан управо евакуисао.

Према Јорданесу, Хаздинзи су у време цара Константина ушли у сукоб са Готима. Вандали су живели у области коју ће касније заузети Гепиди, те су им на истоку суседи били Готи, на западу Маркомани, северу Хермундури, а на југу граница је била Дунав. Вандале је напао готски краљ Геберик, око 335. или 340. године, а у бици је убијен вандалски владар Визимар. Геберик је наследио трон након смрти Аријариха (*Ariaric, Ariacus*), покорио Дакију и напао Вандале. Геберик је умро око 350. године, а наследио га Херманарих. Вандали под притиском Визигота напуштају дотадашњу земљу и прелазе у Панонију.

Вандали су слично Готима у другој половини III века, то јест, за време цара Валенса прихватили аријанство. Има изузетака, тако да је мали број Вандала прихватио правоверје попут Стилихона (*Flavius Stilicho*, око 359-408). Овај чувени римски војсковођа је имао титулу *magister militum*, а био је полувандалског порекла.

Крајем IV века покренути узмицањем Гота испред Хуна, Хаздинзи под краљем Годигиселом (*Godigisel*, 359-406), са придруженом групом Силинга, одлазе из Потисја и са собом повлаче сарматске Алане који су од раније боравили у равницама средње Тисе и Дунава, те Свеве, чиме тај конгломерат племена прелази у Норик и Рецију. Ту их је римски војсковођа Стилихон натерао да ступе у службу римске државе. Други део Силинга им се придружио нешто касније. Вандали су до зиме 401/402. завршили са насељавањем Реције, што значи да су они већ у то време држали горњи и средњи ток Дунава. Нема чврстих доказа, већ само претпоставки, да су они учествовали у готском нападу на северну Италију под краљем Радагајсом (*Radagaisus*, убијен 406) 405/406. године.

Вандали већ 406. године крећу даље у правцу Галије, повукавши са собом Свеве (Кваде из Моравске и Маркомане из Чешке).

До тог тренутка Бургунди су већ дошли до ушћа Мајне у Рајну и као савезници Царства сместили

се северно од Алемана, који су још око 260. године запосели римски *Agri Decumantes*.

Прелазак Германа у Галију и заузимање Западне Европе

Вандалаи, Алани и Свеви напредовали су ка Галији највероватније римским путем преко Аутзбурга и Хајделберга према Мајнцу, где су римску границу бранили Франци, који су од раније запосели северну Галију и као савезници Римљана чували лимес на том делу Царства. Према писању Гргура из Тура, маса Вандала са својим савезницима напала је Франке у близини Мајнца после чега је дошло до велике битке 31. децембра 406. године. У тој бици убијен је хаздиншки краљ Годигисел. Хаздинге (Вандале) спасили су Алани од пораза, на чијем је челу стајао Респиндал (*Respendial* или *Respindal*). Вероватно је Рајна била залеђена, услед чега је кренула општа инвазија на Галију, а придружила им се она група Силинга која је претходно са Бургундима дошла до Рајне. Алемани су ту застали и у споразуму са Царством одустали од напада на Галију и вратили се на Декумантска поља, док су се Бургунди задржали на левој обали Рајне око Вормса. Та област им је постала прва постојбина на територији Царства, да би око 416. године примили аријанство.

Галија је разорена 407. године, а нови владар Хаздинга Гундерих (*Gunderic*, 407-428), син Годигиселов, наредио је заузимање читаве Галије све до Аквитаније. Отпор римских трупа био је преслаб, те су варвари олако побеђивали и настављали са пустошењем читавих области. Искрпивши пашњаке и због немогућности да више било шта опљачкају Вандалаи, Свеви и Алани одлучују да напусте Галију и крену према Пиринејском полуострву. У јесен 409. године започиње прелазак преко Пиринеја. Две године лутали су полуострвом, док нису склопили уговор о насељавању са Римљанима. Хаздинзи су се сместили у Астурији-Галицији (северозапад полуострва), Силинзи су добили Бетику (југ), Алани су прешли на запад у Лузитанију и добили Картагинску провинцију, а Свеви део Галиције.

Визиготи су у међувремену прокрстарили Балканом, Италијом и стигли у Нарбонску Галију (Септиманија), где су прихватили понуду Римљана да постану федерати и преузели обавезу да ратују против Вандала, Алана и Свева у Хиспанији. Године 416. Визиготи под краљем Валијом (*Walila*) прелазе Пиринеје и улазе у сукоб са другим германским племенима, за рачун Римљана. Прво

су напали Силинге, који су у борбама готово истребљени, те се мали број преживелих придружио Хаздинзима. Алани су уништени 418. године у Тартесијској земљи (лат. *Tartessus*) у близини Гибралтара, а њихов краљ Атак (*Addac* или *Attaces*) је убијен. Атак је био наследник Респендијала и владао је Западним Аланима у Хиспанији. Остатак Алана затражио је од вандалског краља Гундериха да прихвати аланску круну што је овај и учинио. Каснији вандалски краљеви у Северној Африци носили су титулу *Rex Wandalorum et Alanorum* („Краљ Вандала и Алана“).

Моћ коју су Визиготи показали у Хиспанији, забринула је Римљане, те су они већ 418. године опозвали Валију. То је спасило Свеве и Хаздинге од потпуног уништења, но убрзо они улазе у међусобни рат. Свеви су добијали помоћ од римских трупа, док су Хаздинзи и Алани под истим краљем наступали заједно. Године 422. римска војска на челу са војсковођом Кастинусом (лат. *Flavius Castinus*) и у савезу са Свевима и Готима напада Хаздинге и долази до битке код Тарагона (*Tarraco*), али краљ Гундерих успева да их победи. Претпоставља се да је велики број римских и готских војника након битке прешао у Гундерихову војску. Након те битке, Гундерих је према тврдњи Хидација (лат. *Hydatius* или *Idacius*, око 400-око 469), опустошио многе крајеве Хиспаније. Освајање града Нове Картагине (Картахене) 425. године, омогућио је Вандалима да започну поморске активности. Моћни Гундерих је умро 428. године приликом освајања Хиспалиса.

На власт је дошао његов полубрат Гајзерих (лат. *Geneseric*, *Gaiseric*, 428-477), чијом педесетогодишњом владавином Вандалаи достижу свој врхунац на западу Медитерана. Њега многи историчари сматрају за највећег војсковођу међу варварима у периоду Сеобе народа. Гајзерих је био ванбрачни син краља Годигисела, рођен у близини језера Балатон у данашњој Мађарској. Након смрти свога оца 406. године у бици код Мајнца, постао је други човек у свом народу иза Гундериха. Након што је изабран за краља, започео је одбрану од многобројних напада Свева. Под командом Хермигара (*Heremigarius* или *Hermigarius*), Свеви су напали Вандале код Мериде у покушају да заузму Лузитанију, али су претрпели пораз, а њихов лидер удавио се у реци.

Због опустошене земље и услед исцрпљености константном борбом, Гајзерих доноси одлуку да се Вандалаи и Алани преселе у Северну Африку преко Гибралтарског мореуза 429. године.

Вандалско краљевство

Користећи сукоб између Бонифација, римског гувернера у Северној Африци и Аеција, као и због плодне земље која ју је учинила једном од житница Царства, Гајзерих није превише одуговлачио. Алановандала (пре инвазије на север Африке је дошло до коначног уједињења Алана и Вандала) је било према писању Прокопија око 80.000 људи, од тога око 20.000 способних за рат, мада се историчари споре око ових бројки, сматрајући да је цифра много мања. Због слабости римске војске и унутрашњих спорења, Алановандала су одмах почели да освајају територије у данашњем Мароку и северном Алжиру.

Године 430. Алановандала су опсели Хипон. У опкољеном граду молио се Свети Августин, знајући да би улазак варвара у град значио покољ свих хришћана. Након три месеца од почетка опсаде, Августин је умро у 75. години живота од глади или стреса. Након 14 месеци опсаде, глади и болести у граду, Хипон се предао. Долазак Алановандала у град означио је прекретницу за варваре, који су град прогласили престоницом.

До мира са Римом дошло је 435. године, а само неколико царских утврђења остало је неосвојено. Због недостатка опсадних справа, Гајзерих је пристао на мир и статус федерата. Чим су се Алановандала консолидовали, кренули су у нове нападе. Већ 439. године, срушен је споразум нападом Гајзериха на Картагу (Картагину), престоницу римске провинције. Град је освојен без борбе, јер је већина становника гледала трку на Хиподрому. Картагина је постала друга алановандалска престоница, након чега је Гајзерих узео титулу краља Вандала и Алана. У списима епископа Бизацине Виктора из Вите (лат. *Victor Vitensis*, рођен око 430), епископа Картагине Кводвултдеуса (лат. *Quodvultdeus*, умро око 450) и епископа Фулгенција од Руспе (лат. *Fabius Claudius Gordianus Fulgentius*, 462/467-527/533), алановандалско заузимање Картагине и Северне Африке било је праћено разарањима и покољима локалног становништва. Скорија археолошка истраживања оспоравају овакву тврдњу. Неоспорно је да је било уништених објеката, али у већини су зграде реконструисане, те су се појавили нови центри унутар градова.

Када су Алановандала напали Сицилију 440. године, Западно римско царство је било превише заузето дешавањима у Галији да би се на адекватан начин супротставили најезди са југа. Теодосије II (лат. *Flavius Theodosius Junior Augustus*, 408-450), цар Источног римског царства, послао је једну експедицију против Алановандала 441. године, али

нису успели да зауставе напредовање варвара. Цар Западног римског царства, Валентинијан III (лат. *Flavius Placidius Valentinianus Augustus*, 425-455) је склопио мир са Алановандалима 442. године и тако им препустио суверену власт у свим северноафричким провинцијама све до Триполитаније.

Лакоћа којом су Алановандала освојили римске провинције у Северној Африци заснивала се на слабости римске власти на том територију. Тежак порески систем и безобзирна експлоатација коју су латифундисти наметали обичним људима, окренули су становништво ка освајачима за које се знало да и даље живе у родовском друштву и не познају приватно власништво. Велики број људи подржавао је донатизам и борио се против званичне цркве, што их је приближило Алановандалима, који су од раније прихватили аријанство, још једну хришћанску јерес. Олако освајање Картагине, наводно сви су били на Хиподрому док је непријатељ био пред вратима, јасан су показатељ опредељења људи против Рима. Разочарање је уследило убрзо. Процес распадања родовског друштва већ је био започет те су Алановандала врло брзо након освајања територија прихватили поредак против којег су се борили.

На основу сачуваних података, Вандала у Потисју су били на истом степену друштвеног развоја као германска племена у време Јулија Цезара. Даљим кретањем ка Западу Европе и инвазијом на Римско царство, долазило је до брзих промена у самом друштву и његовом развоју. И даље је било родовско уређење, али је свој правац усмеравало на ратничку аристократију и њен развој у оквиру друштва. И сама децимална организација војске на стотине и хиљадине показује правац којим се кретало вандалско друштво. Војни заповедници почињу да се издвајају и сачињавају аристократију, поштовану од целокупног друштва, на чијем челу стоји краљ који председава народном скупштинам и који је био врховни судија и ратни вођа. Улога народне скупштине остала је значајна све до освајања Северне Африке, те је одлучивала о сеобама, ратовима, али је временом краљевска власт постајала све важнија и долази до потискивања скупштине и стварања монархијског режима са ослонцем на војну аристократију.

Алановандала су остали у родовској заједници са доласком на север Африке, али краљевска власт преузима дотадашње домене римског цара, док аристократија велепоседе световних великаша, а аријанска црква комплексе имања која су припадала правоверној цркви. На тај начин нема битних промена у привредно-друштвеним односима, јер на затеченим имањима уместо римског владара

и аристократије, долази алановандалски краљ и његови великаши преузимајући њихова имања и зависну радну снагу, колоне и серве. Краљевска власт и алановандалска ратничка аристократија мењају друштвени систем. Уместо угледних достојанственика у оквиру родовског друштва, они постају велики земљопоседници и господари над обичним људима. Тиме настављају дотадашње привредно-друштвене односе које су затекли што даље води ка процесу феудализације.

Историјске прилике ипак нису допустиле да Алановандали започну са феудализацијом у Северној Африци, иако су своју државу привредно и војно ојачали, чак проширили своја имања новим освајањима Балеарских острва, Сардиније, Корзике и Малте, те половином V века постали велика поморска сила на западу Медитерана.

Освајање Рима

Алановандали су 455. године освојили Рим. Било је то друго освајање од стране варвара, некада величанственог града.

Када је потписан мировни споразум 442. године, један од договора било је склапање брака између Хунериха (*Huneric, Honevic*) и Евдокије (*Eudocia*), најстаријег Гајзериховог сина и најстарије кћерке Валентинијана III (брак је одложен јер је Евдокија имала само 5 година). Године 455. Валентинијан III је убијен, а на престо је дошао Петроније Максим (лат. *Flavius Anicius Petronius Maximus Augustus*, 455). Нови владар Западног римског царства је оженио Валентинијанову жену Лицинију Евдоксију (*Licinia Eudoxia*), док је његов син Паладије (*Palladius*) оженио Евдокију.

Гајзерих се увредио и сматрао поништавање брака његовог сина и Евдокије за раскид мировног споразума са Римом и одмах кренуо на Италију. Према писању теолога и историчара Проспера Аквитанског (лат. *Prosper Aquitanus*, 390-455), папа Лав I (лат. *Leo Magnus*, 440-461) је затражио од Гајзериха да не уништава древни град, нити убија цивиле. Гајзерих је пристао, те му је капија Рима била отворена. Цар Петроније је покушао да избегне сукоб са Алановандалима, али га је римска маса ван града напала, највероватније заједно са сином Паладијем.

Алановандали су опљачкали град, оштетивши објекте од посебног значаја, скидајући позлаћену бронзу. Због те пљачке и уништавања града, потиче реч *вандализам*. Лицинија Евдокија и њена кћерка постале су таоци на Гајзериховом двору. Евдокија

се касније удала за Хунериха, наследника Гајзериховог.

Доста је расправа написано о алановандалском пљачкању Рима. Значајно је то што су Алановандали 14 дана пљачкали освојени Рим, док су се Визиготи, освојивши град 410. године, задржали само три дана у њему. Разлог расправа међу историчарима јесу историјски извори у којима пише да су Алановандали пљачкали, убијали, док на другим местима имамо податке да није било масовних убистава нити уништавања или спаљивања објеката. Проспер тврди да је папа Лав убедио Гајзериха да не уништава град, а Виктор из Вите је писао о великом броју бродова пуним римских становника који су кренули ка Северној Африци како би радили као робови, док је Прокопије писао да је најмање једна црква била спаљена. Очито да су о Алановандалима писци имали различита мишљења сходно тренутним политичким приликама.

Опадање моћи Алановандала

Након освајања Рима, Алановандали су харали Западним Медитераном. Било их је немогуће победити на мору и копну. Један од битних циљева Западног римског царства било је уништавање Алановандала на копну и мору. Цар Мајоријан (лат. *Flavius Julius Valerius Majorianus Augustus*, 457-461) је 460. године желео да освоји алановандалску државу, због чега је послао бродове према Новој Картагини у Хиспанији. У поморској бици у близини града римска морнарица је поражена. Године 468. Западно и Источно римско царство су удруженим снагама од 100.000 људи (тешко је претпоставити да је било толико војника), кренули у освајање непријатељске земље. У близини обале код данашњег Туниса, Алановандали су заробили западну флоту, док је источна била спаљена. Као одговор на напад Источног царства, Алановандали нападају Пелопонез, али доживљавају тежак пораз. Због пораза заробили су 500 становника Закинтоса, исекли их на комаде и бацали у море на путу за Картагину.

Седамдесетих година V века Римско царство је напустило политику рата са Алановандалима, те је Рицимер (лат. *Flavius Ricimer*), романизовани германски генерал у име Западног царства постигао споразум са противником, да би Гајзерих 476. године закључио и „вечни мир“ са Константинопољем. Односи између држава постајали су све нормалнији. Тада је договорено да Алановандали предају Сицилију Одоакару, германском војско-

вођи, али уз обавезу да добијају годишњи данак.

Од 477. године Алановандали су издавали сопствени новац, ограниченог на бронзу и сребро ниске деноминације. Гајзерих је умро 25. јануара 477. године у 88. години живота, што је било изузетно дуго за период у којем је живео. Наследио га је син Хунерих (477-484), који је у почетку толерисао правоверне иако је био заклети аријанац. Након дипломатске мисије у Константинопољу, Хунерих је дозволио страним трговцима да се врате у Картагину и дозволио да се одржи синод који је изабрао епископа Јевсевија (Еузебија). Недуго након тога, Хунерих је кренуо у прогоне правоверника, те покушао да црквена имања прикључи држави, због чега су уследили протести из Источног римског царства. Као одговор на протесте, протерао је неколико правоверних епископа у удаљена места, углавном на Корзику. Неколико угледних личности је Хунерих убио (*Victorian, Frumentius* и остале) 484. године у Хадруметуму.

Хунериха је наследио његов синовац Гунтамунд (*Gunthamund*, 484-496), као трећи алановандалски краљ у Северној Африци. Разлог његовог доласка био је једноставан: Хунерих је побио многе чланове своје породице (браће и рођаке), те се као најстарији наследник појавио Гунтамунд. Народ није подносио Хунериха, због чега је Гунтамунд примљен добро од свих у земљи. Искористивши ратове Визигота, Острогота и Ромејског царства, Алановандали су живели у релативном миру. Краљ је укинуо наредбу о прогону правоверника, што је ојачало економију, која је била уништена под Хунерихом. На жалост свих Алановандала, Гунтамунд је умро млад, у својим четрдесетим у тренутку када је почео да опоравља земљу, која је већ била далеко од свог врхунца из Гајзериховог времена. То се показало у угушивању многобројних берберских побуна у данашњем Алжиру.

Нови краљ постао је Гунтамундов брат Трасамунд (*Thrasamund*, 496–523). Након смрти свога брата, једино је он са још једним чланом био директни потомак Гајзериха. Теодорих Велики, краљ Острогота, удао је своју сестру-удовицу Амалафриду (*Amalafriada*) за новог алановандалског краља, уз мираз: Лилабеум на Сицилији, 1.000 елитних војника и 5.000 осталих бораца. Упркос савезу са Остроготима, Трасамунд није помогао Теодориху, када је ромејска морнарица напала јужну Италију. Трасамунд је имао озбиљних проблема са Берберима, који су постајали све опаснији. Прокопије је писао о нападу Бербера на Триполи и њиховој победи над алановандалском коњицом. Године 523. Лептис Магна је пала у руке Бербера, а убрзо је краљ Трасимунд умро.

Ромејско царство и последњи дани Алановандала

Нови краљ постао је Хилдерих (*Hilderic*, 523-530), син Хунерихов. Иако су Алановандали били аријанци, због своје мајке Евдокије преферирао је правоверје. Чим је проглашен за краља наредио је да жена претходног краља Трасамунда, Амалафрида, буде затворена. Избегао је рат против Теодориха Великог, братом Амалафридиним, само због његове смрти 526. године. Хилдерихова владавина је врхунац добрих односа са Ромејским царством, а Прокопије је записао да су Хилдерих и Јустинијан били у посебним пријатељским односима, размењивали поклоне и пре него што је Јустинијан ступио на трон у Константинопољу. Дозволио је да нови епископ дође у Картагину, после чега је велики број Алановандала прешао на православље, што је изазвало побуну племства.

Прокопије објашњава да је Хилдерих био незаинтересован за ратове због своје старости. Када је постао краљ већ је био у педесетим, можда и шездесетим годинама. Вероватније да је економска слабост државе, као и стални берберски устанци, нису дозвољавали краљу да предузима било какве освајачке акције.

Због све већег окретања ка Константинопољу и пријатељству са правовернима, те напуштању аријанства код све већег броја људи, Хилдерихов рођак Гелимер (*Geilamir, Gelimer*, 530-534) је подигао побуну против краља. Није било шансе да Хилдерих остане на власти, због незадовољства племства које је пришло Гелимеру. Убрзо је он изабран за краља јуна 530. године и одмах ухапсио Хилдериха и неколико својих рођака. Јустинијан је протествовао из Константинопоља, захтевајући да Хилдерих буде враћен на престо. Гелимер је отерао посланике из Константинопоља, тврдивши да је он нови владар и да је Хилдерих спремао држави удар. Када је Јустинијан по други пут послао изасланике, Гелимер је одбацио захтеве нападајући Јустинијана да нема овлашћења на било какве захтеве. Јустинијан је био љут, брзо је закључио мир са Персијом 532. године и започео са спремањем војске за Северну Африку. Сазнавши то Гелимер је наредио да се убију Хилдерих и његови рођаци.

Јустинијан је на чело трупа поставио свог најбољег генерала Велизара (лат. *Flavius Belisarius*, грч. Βελισάριος, 505-565), који се истакао у борби против Персије и угушивању устанка у Константинопољу. Велизар је знао латински језик и чврсто је држао у својим рукама команду над војском, која се ранија бунила због одласка у Северну Африку. Прокопије пише да је 10.000 пешака, делом из ре-

дова *comitatenses*, делом федерата и 5.000 коњаника, уз додатне елитне јединице, кренуло ка Гелимеру. Јустинијан није само желео да победи алановандалског краља већ да освоји, тачније како је говорио, ослободи Северну Африку. Колико је био озбиљан говори и 600 Хуна и 400 Херула-стрелца. Војску је водило низ искусних официра, доказаних у борби. Поморска сила од 500 бродова, уз 92 ратна брода и 30.000 морнара, доказују освајачке намере константинопољског цара.

Иако је алановандалска држава доживљавала дубоку кризу и њена војна моћ била је далеко од некадашње, код Ромеја је остало сећање на јаку морнарицу и опасне ратнике који у борби не одустају док не победе. Због тога је и кренула велика војска, очекивајући озбиљан отпор Гелимерових трупа. Има неслагања код историчара о броју становника и војника међу Алановандалима. Од 100.000 до 200.000 Алановандала живело је у држави, од тога 20.000 до 40.000 мушкараца способних да се супротставе противнику. Иако је у сећањима остала прича о ратним подвизима Алановандала и њиховим покољима, дошавши до богате и плодне земље, почели су да живе у раскоши и тај луксуз омекшао је њихово племство. Војска је била састављена углавном од коњице, са оружјем и оклопима за битке прса у прса, уз занемаривање стрела и копаља. Њима у сусрет кретала се ромејска војска са тешко оклопљеним катафрактима и коњским стрелцима.

Међу самим Алановандалима било је противника краља Гелимера, због убиства Хилдериха, а и остаци римских латифундиста који су остали у Северној Африци након што је она заузета од варвара, са надом је чекала војску из Константинопоља. Бербери су посматрали са стране, чекајући да у одређеном тренутку приђу победничкој војсци. Њихове честе побуне нису уливале Гелимеру оптимизам да ће му помоћи.

Ромејска војска је испловила 21. јуна 533. године уз одређене проблеме. Око 500 војника је умрло од тровања, због чега је било потребно време да се војска опорави. Стигавши до Катаније на Сицилији, Велизар је добио важне информације. Алановандали нису очекивали ромејску војску, те је Гелимеров брат Цазо (*Tzazo*, *Tzazon* или *Zano*) кренуо на Сардинују, а сам краљ био удаљен од престонице Картагине у граду Хермиону. Велизар је одмах кренуо са војском ка Северној Африци, успут освојивши Капутваду на источној обали данашњег Туниса. Једини утврђени град била је Картагина, док су зидови осталим градовима били раније порушени због опасности од побуна. Због тога је једини тежи посао Ромејима било освајање

престонице. У ромејском табору било је притиска да се одмах нападне Картагина, али је Велизар одбио наредивши да се изгради утврђени логор на обали.

Сутрадан је уследио марш ка Картагини, уз опрез да са леђа не нападне Гелимер. И флота се кретала дуж обале очекујући напад Алановандала. Први град у који су ушли Ромеји био је Силектум. Уследио је Велизаров покушај да привуче себи алановандалску властелу, предавајући писмо гласнику у коме је писало да Јустинијан долази са војском да освети Хилдериха, али због страха гласника да преда писмо, идеја је пропала. Гелимер је у међувремену сазнао за долазак ромејске војске, те наредио да се злато укрца на бродове у случају да Картагина падне. Најбоље Гелимерове јединице биле су далеко са Цазоном, због чега је наредио да се остатак трупа под командом његовог брата Аматаса (*Ammatas*) припреми на месту *Ad Decimum*, испред престонице. За то време су Ромеји освојили Тапсус, Лептис Парву и Хадруметум, да би се у месту Грасе први пут сукобили са Гелимеровом извидницом. У јутро 13. септембра, након десет дана марша, Ромеји су стигли у Ад Децимум. Гелимер је планирао да окружи ромејску војску и уништи их брзим нападом, али план му је пропао након што је Аматас са делом војске убијен од ромејске претходнице у покушају извиђања, док је краљев нећак Гибамунд (*Gibamund*) уништен кишом хунских стрела.

Несвестан свега Гелимер је кренуо у напад и можда би победио разбацане ромејске трупе да није пронашао тело свог мртвог брата. Гелимер се нашао у растројству, не желевши да пусти тело Аматаса, док су његове трупе стајале збуњене. Велизар је са главнином војске напао неорганизоване Алановандале. Већина војника је побијена, док је Гелимер са мањим бројем побегао према западу Нумидије. Битка код Ад Децимума завршена је великом победом Ромеја, те им је Картагина стајала небрањена. Ромеји нису одмах ушли у град, већ су ноћ провели на месту битке. Капија града била је отворена, улице су биле осветљене, а становништво радосно због доласка Велизара. Њему, пак, чинило се да је то заседа и није имао намеру да необезбеђен ушета у град.

У рано јутро 15. септембра ромејска војска постројена за битку наша се пред капијом Картагине. Нико није изашао да се супротстави, те је Велизар наредио пажљивост, уздржаност и дисциплину приликом уласка у град. Иако је народ одушевљено дочекао Ромеје, ни у једном тренутку војска није показала недисциплину. Велизар је као победник ушао у Гелимерову палату, а до краја дана је

целокупна војска била у граду. Остатак Алановандала у Картагини стављени су под стражу да не би правили могуће проблеме и одмах је послата вест у Константинопољ о великој победи. Но, Велизар је очекивао Гелимеров напад. Докле год је краљ Алановандала жив, требало је очекивати борбе. Због тога је наредио припремање за одбрану града.

Следећих недеља Ромеји су очекивали нападе Алановандала. Гелимер је прикупио војску у Була Регији на 160 километара западно од Картагине, делећи новац купио је лојалност мештана, а и Цазон, његов брат, требао је да се врати са Сардиније, где је успео да успостави алановандалску власт. Док је чекао долазак свога брата, Гелимерова војска је почела да се повећава доласком војника који су побегли након битке код Ад Децимума и дела берберских јединица. Већина Бербера одмах је отишла Велизару обећаваши оданост цару. Велизар је даривао Бербере, али је знао да докле год исходи борбе на Северу Африке нису решени, лојалност Бербера није загарантована.

Цазонов гласници су, не знајући да је Картагина пала, стигли у град и одмах били заробљени. Велизар је послао део трупа према Сардинији да уништи то алановандалско гнездо и осигура ромејске положаје. Цазон је успео да дође до Гелимера, чиме је дошло до уједињења војске. Ту настаје дилема историчара: да ли је Гелимер имао циљ да догом опсадом Картагине ослаби ромејску војску или због недостатка резервних трупа крене у одлучујућу битку? Приближавајући се граду Алановандала су уништили аквадукт чиме је град остао без воде. Гелимер је послао агенте у град са намером да подрију лојалност становника и нападну Ромеје. Велизар је очекивао издају у граду те је покушао на све начине да се супротстави тој намери. Највећа опасност претила је од Хуна, који су од почетка били незадовољни, јер су против своје воље доведени у Африку. И заиста, Гелимерови агенти одмах су ступили у контакт са Хунима, али им је Велизар дао обећање да ће након битке бити богато награђени и послати кућама. Хуни су слично Берберима очекивали крајњи исход битке да би се некоме прикључили.

Након што је Велизар осигурао лојалност становника града и дела своје војске, одлучио је да изведе трупе и у директној бици реши се Гелимера. У децембру 533. године ромејска војска је дошла у место Трикамарум на 28 километара од Картагине.

До битке је дошло 15. децембра. Ромеји са својом далеко надмоћнијом војском сместа су преузели иницијативу, три пута јуришајући у густе вандалске редове и у борби прса у прса која је настала код трећег јуриша, Цазон је био исечен наочиглед

брата. Гелимер је застао видевши убијеног брата, док се алановандалска војска нашла дезорганизована и почела повлачити. Као што је Велизар и претпоставио, Хуни су чекали да виде на коју ће страну битка да се окрене и тада су одлучили да се умешају. Подболи су коње и кренули у јуриш галопом и сместа алановандалско повлачење претворили у бекство и покољ. Гелимер је побегао натраг у унутрашњост Нумидије, а његова војска кренула за њим у општем расулу. Овога пута је то био крај. Велизар га је пратио до града Хипо Регијуса, који му је сместа отворио капије и домогао се краљевске ризнице. Онда се са караваном алановандалских заробљеника за собом и прежним колима пуним опљачканих ствари вратио у Картагину.

Гелимер се није предавао, мада је било очигледно да је његово краљевство уништено. Недељама је лутао Нумидијом уз подршку локалних Бербера, покушавајући да побегне у Хиспанију или на Сардинију, али нису постојале никакве могућности, јер је ромејска морнарица блокирала северноафричку обалу. Почетком 534. године опколио га је Фарас Херулијан (*Pharas*) са око 400 војника у планинама Медеус, уверавајући га да се преда и да ће му Јустинијан опростити, те поступати као према владару, но Гелимер је све одбио. У марту 534. године, након дуге зиме и глади, Гелимер се предао. Изашавши пред Велизаром, сви су били изненађени што се целим телом тресе од необузданог смеха. Прокопије тврди да је та радост била заједљив коментар на сујету из које ниче амбиција. Поједини су закључили да је Гелимер полудео од бежања и скривања на негостољубивим местима и сталног страха да не буде убијен.

Из страха да Велизар не прогласи сопствену државу, Јустинијан га је опозвао те је овај са масом Алановандала, Гелимером и великим благом (велики део чак и римског блага, опљачканог 80 година раније) кренуо за Константинопољ у лето 534. године. Гелимер је од цара добио имање у Галати, а добио би и титулу патриција само да се одрекао аријанства.

Алановандалско краљевство престало је да постоји 534. године. Иако једно од најјачих држава у једном тренутку и опасна поморска сила на западу Медитерана, унутрашња криза и неспособни владари довели су земљу до ивице опстанка. Велизаровим освајањима у Северној Африци, Сицилији, Балеарима и Сардинији, по први пут је срушена једна варварска држава од стране ромејског цара. Јустинијан је желео да збрише све трагове вандалског живота у Северној Африци, као да никада ту нису ни дошли. Вратио је стање пре Гајзериховог освајања. Алановандалима је забрањено да врше

државне функције и имају имања, која су враћена претходним власницима и њиховим наследницима, а велики број мушкараца постали су робови. Алановандалске жене преудале су се за ромејске војнике, а правоверна црква је добила назад сва права и имања, док је аријанство прогањано и забрањено. Као резултат свега алановандалско становништво је почело да се смањује, док се неколико векова касније није утопило у локално становништво. У свим областима ромејска војска је успостављала власт, покренут је опсежан програм утврђења градова, те даљег јачања војних јединица.

4. СВЕВИ У ЗАПАДНОЈ ЕВРОПИ

Свеви – етимологија и порекло

Свеви (лат. *Suebi* или *Suevi*) су били једно од највећих германских племена, а први их под тим именом помиње Цезар. Етимолошки име овог германског народа потиче од протогерманске речи **swēbaz* и индоевропског корена **swē-*, што бисмо могли да преведемо као „властито (народ)“, „сопствени“. Од истог корена у историјским изворима проналазимо и етничка имена: *Suiones*, *Semnones*, *Samnites*, *Sabelli*, *Sabini*, *Swedes*. Није јасно да ли је то етноним за једно племе или више њих.

Цезар је пишући о германским племенима поменуо Свеве у близини данашњег Хесена, док нешто касније писци на том простору описују племе Хата (лат. *Chatti*). Прапостојбина Хата била је долина горњег Везера. Област где су живели одговара данашњем централном и северном Хесену, пре свега Доњој Саксонији, око река Везер, Едер и Фулда. Тацит је записао да међу Хатима има предака Батаваца, које су унутарплеменске свађе натерале да се преселе на запад у данашњу Холандију. Хате први наводи Страбон, затим Тацит, а значајна карактеристика била је њихова пешадија изузетно опасна у сукобима са непријатељем. Учествовали су у бици у Теутобуршкој шуми, али у каснијим вековима су се стопили са већим германским племенима, могуће Свевиима или Францима.

Римски извори каснијих векова користе термин *Свеви* за више племена у Централној Европи. Немогуће је са сигурношћу потврдити да су Свеви и Хати исто племе иако су живели на истом простору. Плиније Старији, Тацит и Страбон пишу о Хатима, Хермундурима, Херусцима и Свевиима, те је могуће да је реч о савезу више германских племена под заједничким именом *Свеви*, без искључивања сопствених назива за појединачна племена.

Јасно ограничити германска племена, очигледно је немогућ задатак, посебно у случају Свева. Тацит је писао да постоје три главна германска народа: Хермиони, Иствеонони и Ингвеонони, док Плиније додаје још два народа: Бастарне и Вандале. Међутим, Вандали су живели источно од Лабе, укључујући Силинге, Готе и Бургунде, на територију које Тацит назива свевском земљом (*Suebic*). Могуће да је и Тацит признавао Вандале као посебан германски народ, али то је само претпоставка.

Значајне податке дају Цезар и Тацит. У време Цезара, просторе данашње јужне Немачке насељавала су келтска племена, али под притиском Свева, приморани су да напусте своје земље. Три келтска племена *Tectosages*, *Helvetii* и *Boii* напустили су простор између горњег Дунава, Мајне и Рајне на коме су дошли германски народи. Највероватније да се то догодило на прелазу I века п.н.е. и I века н.е. Према писању Страбона, Свеви су населили читав тај регион. Под Свевиима помињу се Маркомани и Квади који насељавају Бохемију (*Boihaemum*). И Тацит пише о Бохемији као некадашњој земљи Боја (*Boii*).

Између 259. и 260. године Свеви, према римским изворима, постају главни елемент у формирању новог племенског савеза који је познат као Алемани, који је окупирао римску пограничну регију *Agri Decumates* источно од Рајне и јужно од Мајне. Често се Алемани називају Свевиима, а област коју су заузели назива се Швабија (*Swabia*), који је остао до данашњих дана, а народ је познат под именом Шваби (*Schwaben*), што је изведено од имена *Suebi*. Ова група Свева остала је до децембра 406. године на овом простору, након чега се већа група придружила Вандалима и Аланима у рушењу римске границе и преласку преко Рајне код града Мајнца, чиме је започета инвазија на Галију. Мања група Свева са простора данашње Чешке и око Лабе остала је на свом територију, али под притиском народа са истока, прелазе на територију данашње Швајцарске, Аустрије и Баварске.

Још једна група Свева (Северни Свеви) наводи се 569. године, од стране франачког краља Сигиберта (*Sigebert I*) у области данашње покрајине Саксоније-Анхалт, под именом *Schwabengau* и *Svebengau* и под тим именом су познати до XII века. Јужна група Свева насељена у Панонији, поражена је од Хуна 454. године у бици код Недаоа. Краљ Свева Хунимунд (*Hunimund*) борио се против Острогота код Болија 469. али је поражен, после чега је остатак народа прешао у јужну Немачку.

Свеви на тлу Западног римског царства

Свеви су били подељени на више група. Једни су остали у данашњој Чешкој и Баварској, док је друга група кренула на Царство заједно са Аланима и Вандалима. Учествовали су у бици код Мајнца 31. децембра 406. године, када је кренула општа инвазија варвара на Галију. Потребно је напоменути да су Свеви који су кренули ка Царству, код ранијих римских писаца описивани као Квади са простора данашње Доње Аустрије и западне Словачке. Свети Јероним (лат. *Eusebius Sophronius Hieronymus*, 373-420) у једном писму наводи Кваде који су 406. године прешли у Галију, али не помиње Свеве, док Орозије пише о Свевима који улазе у Галију заједно са Квадима, Маркоманима, Вандалима и Сарматима (вероватно је мислио на Алане). Писци VI века изједначавају Свеве и Алемане у Галији, али треба напоменути да је име Свева највероватније било заједничко за конгломерат германских племена која су живела или кретала заједно старим континентом. Скорија истраживања етногенезе показује сличност Квада, Маркомана и Свева, који су заједно кренули ка Пиринејском полуострву, док Јорданес и каснији историчари наводе другу групу Свева у Подунављу у V и VI веку.

Борба између цара Константина III (лат. *Flavius Claudius Constantinus*, 409-411) и Геронтија (лат. *Gerontius*), који је узурпирао царски престо и прогласио Максима од Хиспаније (лат. *Maximus Tyrannus*, 409-411) за цара, довела је до грађанског рата у тренутку када је уследио варварски продор на Пиринејско полуострво. Геронтије је позвао варваре да му помогну у замену за земљу у Хиспанији. Године 409. Алани, Вандали и Свеви масовно прелазе Пиринеје. Према Хидацијевим записима, почетак прелаза варвара преко Пиринеја започео је 28. септембра или 12. октобра 409. године. Историчари претпостављају да је реч о почетном датуму и завршетку инвазије, јер је било немогуће да десетине хиљада варвара у исто време пређе планински масив. Хидације објашњава да су две године варвари харали Хиспанијом, пљачкајући, убијајући и уништавајући усеве, што је доводило локално становништво до глади и честог канибализма. Године 411. Германи су се споразумели о подели територија међу собом, док историчари тврде да је било у договору са римским узурпатором Максимом, али таквих доказа нема. Хидације никада није записао да је постојао било какав споразум између Римљана и варвара, док Орозије говори о подели територија, слично каснијој подели код Визигота. У тој подели Свеви су добили северозападни део Хиспаније, познату као Галицију, тачније западни

део те провинције на обали Атлантског океана, вероватно од данашњег Порта на југу до Понтеведре на северу. Други део Галиције добили су Хаздинзи.

Убрзо је Брага постала свевска престоница, а касније је настављено ширење према Асторги, према региону Луго и долини реке Мињо, што говори да Свева није било на том простору пре 438. године. Однос староседелачког становништва и Свева није било лош и Хидације не говори ни о каквим ратовима између локалаца и Свева у време од 411. до 430. године. И Орозије пише да су Свеви заменили мачеве плуговима и окренули се пољопривреди. На основу топонима има претпоставки да су се у свевској земљи временом населили Бури, на простору између река Кавадо и Хомем у подручју који је познат као Терас де Буро (Земља Буре), а у средњем веку као Бурио (*Burio*).

Краљевство Свева

Улазак Визигота у Хиспанију 416. године, променио је односе на полуострву. Силинзи и Хаздинзи су скоро истребљени, а само опозив Валије од стране римског цара, спасио је Свеве и Хаздинге од уништења. Одлазак Валије и његових људи у Аквитанију, пробудио је сукоб између Вандала под краљем Гундерином и Свева под краљем Хермерихом (*Hermeric*). Војске су се сусреле у планинама Нарвасос (локација није поуздано утврђена, али претпоставља се да је реч о провинцији Леон) 419. године. Хермерих је кренуо у напад на Вандале, али остао је окружен Гундериновом војском у планинама. Спасле су га римске јединице које су му притекле у помоћ, јер је претходно свевски краљ постао федерат римској држави. Под притиском Вандала се повлаче са околна територија и насељавају југ Хиспаније – Бетику. На тај начин је остављена цела провинција за насељавање Свева.

Под војним лидером Хермигаром (*Heremigarius*, *Hermigarius*, 427-429) Свеви током 428/429. године запоседају Лузитанију, те нападају Вандале код Севиље и Мериде, где доживљавају пораз. Хермигар се удавио у реци Гвадијана у близини Мериде. Алановандали напуштају 429. године јужну Хиспанију и прелазе у Северну Африку, што на Пиринејском полуострву оставља Свеве као једини варварски ентитет, који је задржао краљевство. Краљ Хермерих је ушао у сукоб са локалним становништвом 430. године и након периода мира, дошло је до битака и покоља. Уследио је нови мир, али 431. године и нови сукоб. Године 433. како би се потписало примирје краљ Хермерих је послао

епископа Синфосија (*Synphosius*) као амбасадора, чиме је записана прва сарадња између Свева и локалаца. И касније је долазило до сукоба, све до 438. године, када је успостављен двадесетогодишњи мир.

Управо се 438. године Хермерих разболео. До тог времена цела Галиција је ушла у састав свевске државе. Краљ се споразумео са локалним становништвом и повукао са власти, предавајући титулу свом сину Рехили (*Rechila*, 438-448). Нови владар је желео да прошири границе своје земље због чега је исте године напао римске трупе у Бетики. До битке је дошло на реци Хенил, када је римска војска поражена, а Свеви се докопали великог злата. Годину дана касније (439) Свеви нападају Лузитанију и освајају Мериду, која за кратко време постаје нова престоница краљевства. Рехила се није заустављао и 440. године опсео је римску јединицу у граду Мертола, која је била принуђена да се преда. Само неколико месеци након смрти старог краља Хермериха, Свеви су 441. године освојили Севиљу. Освајањем овог града, Свеви су у потпуности контролисали Бетику и некадашњу римску провинцију Хиспанску Картагину. Римљани нису могли да прихвате губитак највећег дела Пиринејског полуострва, те су 446. године под командом *magister militum* Вита (*Vitus*), уз помоћ великог броја Гота, напали Свеве у Хиспанији. Рехила је према Готима био немилосрдан, а након њиховог пораза Римљани су кренули у бекство, остављајући Хиспанију Свевима. Две године касније (448) Рехила умире као паганин и престо оставља свом сину Рехијару (*Rechiar*). Било је то време највећег успона Свева.

Рехијар је био правоверан, за разлику од свога оца и један је од првих правоверних германских краљева међу хришћанским Германима. Ковао је и свој новац што представља доказ о снази Свева у том тренутку. Покушавајући да прати каријеру свог оца и деде, Рехијар је направио неколико крупних политичких потеза. Први је био брак са кћерком визиготског краља Теодориха I, склопљеног 448. године, склапајући савез са моћним Готима на северу. Успешно је водио пљачкашке кампање у Сарагоси, Васконији (Баскија) и Љеиди у Тараконској Хиспанији (североисточни део полуострва), која је тада била под римском влашћу. Те акције је највероватније спороводио у сарадњи са локалним багаудима (хиспаноримски побуњеници). У Љеиди је ухваћене заробљенике послао у своје краљевство да раде на имањима велепоседника у Галицији и Лузитанији. Римљани су покушавали да успоставе примирје, али то није одговарало Свевима, који су наставили да пљачкају њихов територију.

Нови цар Авит (лат. *Eparchius Avitus Augustus*, 455-456) затражио је помоћ Визигота, те је заједничка делегација отишла Рехијару са надом на успостављање мира, но свевски краљ је током 455. и 456. настављао са пљачкањем римских територија и одвођењем заробљеника.

Нервозни Авит је у јесен 456. године послао велику војску уз савезништво са визиготским краљем Теодорихом II, као и бургундским краљевима Гундиохом и Хилперихом. И Свеви су спремили велику војску која је непријатеља дочекала на реци Орбигу у близини Асторга 5. октобра 456. године. На десној страни велике савезничке војске борио се Теодорих II са својим Визиготима, који су уништили Свеве. Рехијар је побегао са места битке рањен према обали Атлантика, али су Визиготи наставили да га јуре. Већ 25. октобра Визиготи су опљачкали Брагу, а Рехијар је ухваћен нешто касније у Порту у покушају да се супротстави непријатељу. У децембру 456. године био је погубљен. Још три месеца су Готи ратовали у Хиспанији, да би се у априлу 457. године вратили кућама.

Борбе за престо

Након смрти Рехијара нестала је Хермерихова династија, јер није било директних наследника. Године 456. као нови владар појављује се Аиульф (*Aiulf* или *Ag(r)iwulf*), мада је његово порекло нејасно. Хидације тврди да је он био визиготски дезертер, док Јорданес пише да је именован за управника Галиције од стране Теодориха II и да га је лично визиготски краљ убедио да преузме ту функцију. Убијен је јуна 457. године, у тренутку када су Визиготи водили борбе против Римљана.

Хидације је писао да је након смрти Рехијара, међу Свевима било доста несугласица и да су мање групе унутар племена изабирали своје кандидате за краља. Тако је једна група Свева изабрала Малдрас (*Maldras* или *Masdras*, умро 460), док је друга група за краља прогласила Фрамту (*Framta*, *Framtan* или *Framtane*, умро 457). Иако је Фрамта умро годину дана касније, борба око престола није престајала.

У јулу 458. године Визиготи шаљу војску у Хиспанију, која осваја Бетику и за више година је одузимају Свевима. Био је ово важан догађај за Свеве који су добили озбиљне непријатеље у својој близини. Визиготи су искористили слабост Свева и борбе за власт која је озбиљно ослабила државу. Краљ Малдрас је умро 460. године, након четворогодишње владавине у којем је пљачкао Свеве који

су били против њега, затим Римљане и области у Лузитанији и Галицији. Свеви на северу су у међувремену за краља изабрали Рехимунда (*Richimund* или *Rechimund*), као Фамтиног наследника. Он је 460. године успео да освоји утврђени град Луго, који је до тада био у надлежности Римљана. Луго је постао престоница краља Рехимунда, иако су Визиготи покушавали да га освоје.

На југу је након смрти Малдраса, фебруара 460. године, на власт дошао Фрумари (*Frumar*, *Frumarius*), који је умро у току исте године.

Краљ Ремисмунд

Године 464. посланик који је често путовао између Галије и Галиције, постао је нови владар Свева. Био је то Ремисмунд (*Remismund* или *Rimismund*, 464-469). Исидор Севиљски тврди да је нови свевски краљ Малдрасов син. Ремисмунд је долазио у Галицију у време *interregnuma* („међувлашће“), покушавши да помири и уједини Свеве. На основу постојећих извора не можемо бити сигурни да је нови краљ био Свев, вероватније да је био Визигот, но има још претпоставки: да ли је Ремисмунд наследио Фрумари или се раније појавио, али у појединим списима Ремисмунд се идентификује као Рехимунд.

У сваком случају, визиготски краљ Теодорих II га је одмах признао, послао му дарове, укључујући и оружје и за жену једну готску принцезу. Овде се побија Јорданесова теза да је Теодорих II прихватио одлуку Свева о избору новог владара, након узурпације Аиулфа, већ је вероватније да га је сам визиготски краљ послао у Хиспанију са циљем да уједини народ и ступи у савезништво са Визиготима. Ремисмунд је успео да уједини Свеве и среди ситуацију у држави. Нови владар је наставио са пљачком околних области, пре свега у Лузитанији, али је водио битке и против галицијског племена Аунона (*Aunonenses*), који су одбили да му се покоре. Године 468. срушио је део зидова у граду Конимбрига у данашњем Португалу (16 км од данашње Коимбре), те је велики део становника одвео у робље. Годину дана касније (469), Лисабон је пао у руке Свева након издаје управника града Лусидија (*Lusidius*). Овај издајник је касније постао свевски посланик код цара Антемија (лат. *Procopius Anthemius Augustus*, 467-472).

Већина Свева је до тог времена остала паганска, али је 466. године, на иницијативу Теодориха II, дошао аријански мисионар Ајакс (*Ajax*), који је уз помоћ Ремисмунда превео народ на аријанизам.

О периоду између 470. и 550. мало знамо, јер нема довољно сачуваних извора, осим Исидора Севиљског који је записао да је за то време владало доста краљева и да су сви били аријанци. Средњовековни документ *Divisio Wambae*, помиње краља Теомунда (*Theodemund*), али нема конкретних података о њему. Друге средњовековне хронике помињу имена *Hermeneric II*, *Rechila II* и *Rechiar II*, али све остаје само на њиховим именима. Натпис на камену пронађен у Португалу, приликом оснивања цркве 535. године, наводи краља Веремунда (*Veremund*), али историчари тај натпис повезују са краљем Вермудом II (*Bermudo* или *Vermudo* II, 982-984), краља Галиције и Леона. На основу писма папе Вигила (лат. *Vigilius*, 537-555) послатом епископу града Браге, Профутурију (*Profuturus*) око 540. године, видимо да је велики број правоверника прешао у аријанство и да су многе цркве срушене у блиској прошлости.

Прелазак на правоверје

Прелазак Свева из аријанства у правоверје није у потпуности разјашњен. Више извора даје различите околности и датуме. Први сабор у Браги одржан је 1. маја 561. године и то према наредби краља Аријамира (*Ariamir*, умро пре 566). Према писаним изворима, управо је Аријамир наредио одржавање сабора према никејском учењу, због чега се претпоставља да је он већ раније прешао у правоверје.

Исидор из Севиље наводи Теодемира (*Theodemir*, умро 570) као владара под којим је започео процес преласка Свева у православље. Он помиње Теодемира као сина краља Харариха (*Chararic*, *Chararich*, 550-558/559), што нас наводи на закључак да су Теодемир и Аријамир иста личност или да је један наследио другог на престолу. По свему судећи, Теодемир је наследио Аријамира 556. или 566. године на престолу и наставио са ширењем правоверја међу својим народом. Теодемир је сазвао Први сабор у Лугоу 569. године, чиме је повећан број епископија. Због ширења никејског учења 570. године је Свеве напао визиготски краљ, аријанац, Лиувигилд (*Liuvigild*).

Иако је нејасна слика владара који су уводили црквене саборе и покрштавали становништво у правоверје, несумњиво да је од Теодемира започела акција против аријанаца, због чега је ушао у озбиљан сукоб са Визиготима, који су се чврсто држали те јереси. За разлику од Визигота, моћ Свева је већ одавно прошла.

Британци у Краљевини Свева

Крајем V или почетком VI века, група Британаца и Римљана са британских острва, побегла је пред инвазијом англосаксонских племена у северни део Галиције, који је прозван Бритонија (*Britonia*). Већина података о досељавању келтског и римског становништва, потиче из црквених извора, пре свега списа са Другог црквеног сабора у Браги 572. године и односи се на британске епархије које се називају „Британска црква“ (*Britonensis ecclesia*) и епископског седишта „Британска столица“ (*sedes Britonarum*), док административни и црвени документи (*Divisio Theodemiri* или *Parochiale suevorum*) даље наводе британске цркве и манастире, попут манастира Свете Марије Бретонске (*Santa Maria de Bretoña*). Британци су имали свог епископа на Другом црквеном сабору у Браги, који је имао британско име Мејлиок (*Mailoc, Maoloc*). Британска црква је имала свог епископа на црквеним саборима и током VII века.

Свевски краљеви и присцилијанизам

Краљ Аријамир је сазвао Први црквени сабор у Браги 1. маја 561. године и на њему је највише речи било о присцилијанизму и његовој осуди те нема много помена о аријанству, него је само једном поменуто одећа и коса коју су јеретички свештеници носили (пагански Свеви су познати по пунђи на врху главе, дугим брковима или брадама). Занимљиво да је од осам епископа само један имао германско име Илдерих (*Ilderic*).

Присцилијанизам је учење које је почело да се развија у IV веку на простору Хиспаније, а име је добило по њеном оснивачу Присцилијану (шпа. *Prisciliano*, око 340-385), епископу Авиле.

Његово учење развијало се на дуалистичком тумачењу, а корене је имао у гностичким и манихејским писцима са Блиског истока, према коме се у људским душама водила стална борба између духовног Краљевства Светла и материјалног Краљевства Таме. Да би се кренуло ка Краљевству Светла, потребна је строга аскеза, а само учење стављало је личну доктрину испред Библије и одбацивања Књиге Постања.

Правоверна црква осудила је ову јерес, те је Присцилијан 385. године постао прва особа која је осуђена и погубљена због јеретичког учења, а његово тумачење хришћанства очувало се и имало значајан утицај на духовни живот на Пиринијском полуострву у каснијим вековима. Први који су се

побунили због његовог учења били су епископи Хигин (*Hyginus*) од Кордове и Хидације (*Hydatius*) од Мериде, који су затражили од папе Дамаса дозволу за сазивање сабора у Саргоси 380. године. Међутим, сам Присцилијан је имао подршку унутар Цркве. Тек на сабору у Бордоу га је црква осудила и екскомуницирала.

У искорењивању овог учења, посебно су се поветили Августин и папа Лав Велики. Тек је Први синод у Браги озбиљно угрозио постојање присцилијанизма, које је до краја VI века искорењено.

Аријамиров наследник, краљ Теодемир сазвао је 1. јануара 569. године сабор у Лугоу, који се ба вио административним и питањима црквене организације у држави. На захтев краља, Галиција је подељена на две архиепископије са седиштем у Браги и Лугоу, а оне су сачињавале 13 епископија. На северу су архиепископију Луго чиниле епископије: Идрија Флавија, Бритонија, Астрога, Оуренсе и Туи, док су на југу, архиепископију у Браги чиниле епископије: Думе, Порто, Висеу, Ламего, Коимбра и Идања а Веља. Свака епископија била је подељена на мање области назване *ecclesiae* и *pagi*.

Краљ Миро

Нови краљ Миро (*Miro, Mir, Mirio, Mirus*) је 570. године наследио краља Теодемира. То је време нових сукоба са Визиготима, краља Леовигилда. Као правоверни владар, успоставио је сарадњу са Ромејским царством и Францима, док су му главни непријатељи постали аријански Визиготи. Био је у одличним односима са Црквом коју је помагао, а управо је он сазвао Други црквени сабор у Браги 572. године. Његов однос са архиепископом Мартином од Браге (лат. *Martinus Bracaraensis*, око 520-580) био је на високом нивоу, што показују Мартинови списи *Formula Vitae Honestae* и *Exhortatio Humilitatis*, адресираним на краља. На сабору је Мартин прогласио јединство и чистоту правоверја у Галицији и по први пут је дискредитован Арије.

Исте године када је сазвао црквени сабор, сукобио се са Руконесима (*Runcones, Ruccones*), племеном у Кантабрији (вероватно баскијско племе), који су све време живели у полуаутономном положају. Намера краља Мира била је проширивање територија сопствене државе, а можда је овај напад био само изговор на учестале визиготске нападе. Леовигилд је 573. године покорио област Сабарију (вероватно између Заморе и Саламанке), са намером да притисне Свеве. Краљ Миро је послао изасланике у Бургундију, старим непријатељем

Визигота, али на путу их је заробио Леовигилдов савезник, Хилперих (*Chilperic I*), краљ Неустрије.

Већ 575. године Леовигилд напада околину Оуренсеа, побеђујући заповедника града Аспидија (*Aspidius*), одводећи његову жену и децу у заробљеништво и целокупно злато са собом. Годину дана касније (576) Леовигилд опет напада Свеве код града Дура и од освојене области ствара малу краљевину, оснивајући град Виља Готору (данашњи Торо). Након тога је Миро затражио мир од Визигота, што је и добио. Већ у том тренутку су почели да се назире тешки дани за свевску краљевину. Године 579/580. Миро је помогао Леовигилдовом сину Херменегилду (*Hermenegild*) у побуну. Херменегилд се прогласио за краља у Севиљи и озваничио никејско учење за једино исправно у граду, прихватавши православље.

Према писању Гргура Турског, Миро је кренуо према Севиљи 583. године у помоћ Херменегилду, коју је опсео Леовигилд, како би збацио свога сина, али испред града су се два краља договорили о предаји града, те се Миро вратио у Галицију, где је убрзо умро. Гргур претпоставља да је умро због тешког ваздуха и воде у Бетики, али нема званичне потврде. Са друге стране Исидор Севиљски и визиготски хроничар Јован Бикларски (*Johannes Biclarensis*, око 540-после 621) пишу да је Миро умро на путу за Севиљу, пре него што је стигао да помогне Лиувигилду. Историчари више прихватају тезу Гргура Турског, јер је тешко поверовати да је Миро пришао Лиувигилду, а против свог савезника.

Последњи дани Свевске краљевине

Нови владар постао је Ебурик (*Eburic, Eboric* или *Euric*) Миров син. Тешко да је одмах проглашен за краља, већ је претходно морао да изрази захвалност и пријатељство Леовигилду. Годину дана касније је нови муж Ебуркове мајке Сисегите (*Sisegutia* или *Siseguntia*), Андека (*Andeca* или *Audeca*), збацио краља и протерао га у манастир. Тај догађај је дао повод Лиувигилду да нападне Галицију, наводно увређеног због збацивања његовог пријатеља Ебурика са власти. Године 585. Визиготи су напали Галицију, разорили је и збацили Андека са власти. Краљевина Свева је одмах претворена у визиготску провинцију, одузимајући јој целокупно богатство.

У току визиготског покорвања Галиције, савезник Свева франачки краљ Гунтрам напао је Септиманију и послао бродове према обалама свевске краљевине, али га је Лиувигилд победио на копну

и мору. Андека је замонашен и протеран у Беху у јужну Лузитанију. Галиција је постала једна од три административна центра визиготске краљевине.

Тако је престала да постоји Краљевина Свева на Пиринејском полуострву, а једино је Маларик (*Malaric* или *Amalaric*) подигао побуну 585. године, тврдивши да је он наследник свевског престола, али је убрзо ухваћен и погубљен.

Лиувигилд је одмах забранио никејско учење и силом ширио аријанство у Галицији, но након његове смрти, син Рекаред (*Reccared*) је забранио аријанство и успоставио православље широм визиготске државе. Иако је још било покушаја да се аријански свештеници одупру, на Трећем црквеном сабору у Толеду 589. године, званично је забрањено аријанство и сви њихови свештеници ухапшени су и протерани.

Половином VII века многи административни и црквени центри у некадашњој свевској држави укинута су, а црквеном реформом једино су остали значајни Брага, Туи и Луго, док су Ламего, Висеу, Коимбра и Идања а Веља прикључени Мерида.

Свеви су у Галицији прихватили локални латински језик од староседелачког и римског становништва, али је и њихов језик утицао на даљи развој галицијског и португалског језика. До половине средњег века, задржала су се германска имена, под утицајем Свева и касније Визигота. Галиција и северни Португал богати су германским топонимима, која су временом измешана те стваране латинске верзије имена. У данашњој Галицији четири парохије и шест градова и села носе свевско име *Suevos* или *Suegos*, од средњовековне форме *Suevos* и латинског *Suevos* и односи се на стара свевска насеља.

5. СЕОБА ВИЗИГОТА И КРАЉЕВСТВО ТУЛУЗА

Готски рат

У лето и јесен 376. године маса Визигота са придруженим фрагментима других германских и словенских племена, прешла је доњи Дунав и населила се на териториј Источног римског царства (Ромејског царства), бежећи од продора Хуна. Фритигерн (*Fritigern* или *Fritigernus*), вођа Тервинга, апеловао је код цара Валенса да им дозволи да се населе на доњем Дунаву са народом, како би се спасли од напада Хуна. Постоји неслагање код ромејских историчара: Сократ Схоластик (грч. Σωκράτης ὁ Σχολαστικός, *Socrates Scholasticus*,

380-после 439), Созомен (грч. Σωζόμενος, *Salminius Hermias Sozomenus*, 400-450) и Зосим (грч. Ζώσιμος, *Zosimus*) писали су да је постојао сукоб између Фритигерна и Атанариха (*Athanasius*), али Амијан Марцелин и Филосторгије (грч. Φιλοστόργιος, *Philostorgius*, 368-око 439) никада нису поменули такав сукоб. Према писању прве тројице историчара, Атанарих је био вођа појединих група Тервинга и у борбама је побеђивао Фритигерна, због чега је овај био приморан да потражи помоћ код цара у Константинопољу. Цар Валенс му је помогао пославши војску из Тракије преко Дунава, након чега су разбили Атанариха. Тај грађански рат између Гота прекинули су Хуни упадајући из Азије на просторе Источне Европе. Фритигерн је примио аријанство пре него што је прешао Дунав. Тешко је установити ко је заправо владао Визиготима у том тренутку, јер се помињу обојица, али претпоставка да је Атанарих, јер се он појављује касније у Константинопољу.

Цар је дозволио Готима да се населе и помогао им приликом преласка реке код Дуросторума (код данашње Силистрије). Договор цара Валенса и Гота био је да им Царство помогне храном (жито) и дозволи им да обрађују плодну земљу, те да постану федерати. И Ромејима су одговарали Готи, јер би они попунили војску, плаћали порез и чували границу од других племена. Убрзо након преласка Дунава, уследили су проблеми са ромејском војском и управом. Власти им нису достављале храну у довољним количинама и на време, а насељавање Доње Мезије текло је са више проблема. Године 377. дошло је до велике глади међу Тервинзима, али сви су се оглушили о њиховим апелима за помоћ. Ромејски гувернери Лупициније (лат. *Lupicinus*) и Максим (лат. *Maximus*) почели су лоше да се понашају према Готима. Продавали су им храну по високој цени, што је многе Визиготе натерало да продају децу и девојке у робље у замену за храну (псеће месо). Фритигерн се жалио цару, али овај му је одговорио да храну могу да набаве у Марцијанопољу, граду који је био удаљен од места где су живели Визиготи. Лупициније је позвао виђене Визиготе на гозбу, где су се појавили Фритигерн и Алавив (*Alavivus*, један од вођа Тервинга-Визигота). Многи Визиготи убијени су на тој вечери, укључујући Алавива, док је Фритигерн успео да побегне. Уследила је велика побуна овог германског племена. Током 377. године Визиготи су кренули у пљачку околних подручја. Ромејска војска је успевала да одбрани утврђене градове, али не и села и њиве.

Сукоби који су почели у зиму 377. трајали су пуних шест година до 382. године. Био је то тежак

период за Источно римско царство, које се и раније сусретало са варварским народима, али не на овакав начин. Визиготи су разбили римске трупе код Марцијанопоља и убрзо упали у Тракију до Хадријанопоља. Цар Валенс је морао лично да стане на чело војске, дошавши из Антиохије у Константинопољ, како би подигао морал војницима и показао силу према непријатељу. Стигле су трупе из Сирије, а као помоћ цар Западног римског царства Грацијан, послао је трупе из Галије са војсковођама Фригеридом (*Frigeridus*) и Рихомером (*Flavius Richomerus*). Себастијан (*Sebastianus*) је био задужен да организује војску у Тракији и осигура Хадријанопољ. Са својих 2.000 војника напао је малу групу Гота и разбио их.

Фритигерн је почео да окупља Готе код Никопоља и Берое (Стара Загора). Грацијанову војску напали су Алани у Ђердапској каисури, те су се римски војници повукли у Панонију. Цар Валенс је био решен да заврши са Готима. Добивши информацију 6. августа да око 10.000 Гота иде ка Хадријанопољу и да су на око 25 километара од града, Валенс је утврдио град јарком и бедемом надајући се да ће уништити Готе. Валенсу су стизали Грацијанови посланици са молбом да чека док не дође војска западноримског цара, али Валенс је био убеђен у своју непобедивост. Фритигерн је дошао до Хадријанопоља и 8. августа послао емисара цару са молбом за мир и савез и да му Валенс обезбеди земљу на којој ће Готи моћи слободно да живе и обрађују њиве. Због наводне бројчане надмоћи и бољег наоружања, цар Валенс је одбио предлоге. Он је заборавио на део готске коњице која је била удаљена од града, али спремна да у сваком моменту уђе у борбу.

Ромејска војска је имала озбиљне губитке у сукобима против Визигота током 376. и 377. године, док војска послата из Константинопоља и она повучена са персијске границе није имала довољно искуства у биткама. Амијан Марцелин описујући битку код Хадријанопоља посветио је пажњу ромејским трупама. У његовом опису види се недовољна припремљеност војске и омаловажавање противника. Модерни историчари тврде да је број војника много мањи од бројки који тврде римски историчари. Вероватно је око 15.000 римских војника било спремно за битку, од тога 10.000 пешадије и стрелаца и 5.000 коњаника. Готских војника било је приближно исто толико, углавном састављених од пешадије, али са снажном коњицом. Највероватније да је Фритигерн предводио једно готско крило и вероватно је већина војске била са њим, док су друго предводили Алатеус и Сафракс (*Alatheus* и *Saphrax*), ослоњени углавном на коњи-

цу и нешто аланске пешадије. Коњица је имала пресудну улогу у бици код Хадријанопоља, због чега данашњи историчари тврде да је управо ова битка означила превласт коњице над пешадијом у следећих хиљаду година, али не треба бити уверен у ту тврдњу, јер је и готска пешадија показала моћ на бојном пољу.

Битка код Хадријанопоља десила се 9. августа 378. године, након што је цар Валенс покренуо војску марширајући преко тешког терена ка Готима, који су били северно од града. Пуних седам сати кретала се ромејска војска, што их је озбиљно исцрпало. Готски камп био је на врху узвишења. Готи су још више изморили ромејске војнике запаливши велику ватру, те их је дим све време гушио, разбијајући редове. Неконтролисана ромејска војска кренула је у напад, без претходне наредбе, очекивајући лаку победу и освету за поразе у последње две године. Без довољно подршке позади, први ромејски одреди лако су потиснути, док је лево крило успело да зада озбиљан ударац, али готска коњица их је опколила и уследило је расуло царске војске. Тешки оклопи и дуги штитови нису дозвољавали ромејским трупам много простора за маневрисање. Велики број убијених, исцрпљеност и психолошки притисак уништили су морал ромејских војника, док су редови били разбијени, после чега је уследио нови напад Гота. Фритигернова коњица одиграла је невероватну улогу на бојном пољу. Масакр је настављен до касно увече.

У свој тој пометњи царска гарда је напустила цара, само су појединци покушали да му помогну, али већина ромејских коњаника већ се повлачила. Валенсова судбина је непозната, но вероватно је убијен у току саме битке. Његово тело никада није пронађено. Причало се након битке да га је гарда ипак спасила и склонила у неки објект у близини, али нема истине у томе. Готи јесу пљачкали околна села након битке, али цара нису пронашли. Наводно су Готи запалили колибу у којем је био сакривен Валенс, али све су то претпоставке. Једно је сигурно, цар Валенс није остао жив након битке код Хадријанопоља. Готи су се у потпуности осветили за пораз из 269. године у бици код Ниша. Готи су одмах покушали да освоје Хадријанопољ, али нису успели. Могуће да је трећина ромејске војске побегла са бојишта и вратила се у град, али и поред тога губици су били небројиви. Битка код Хадријанопоља била је највећи римски пораз након битке код Едесе 260. године против Персије.

Велики број генерала убијен је, као и администратора царства, али је Источно римско царство остало без великог броја војника и мајстора свих заната на Балканском полуострву. Осетио се оз-

биљан недостатак војника и радне снаге и било је немогуће за кратко време надокнадити изгубљено људство. Није ово била само једна од многих би- така, већ огромна победа Визигота и њихових савезника против цара у Константинопољу. Но, ово није био крај Источног римског царства. Требаће векови да прођу да би Константинопољ опет утврдио границу на Дунаву и са сигурношћу је бранио. Снага царства била је озбиљно уздрмана и ослабљена, али нико на југу Балкана није помишљао на предају. Изгледало је да је све изгубљено, но за људе на Босфору била је то једна изгубљена битка, али не и изгубљен рат против варвара.

Победа код Хадријанопоља оснажила је Готе, који су завладали великим балканским просторствима. Валенсов наследник, цар Теодосије (лат. *Flavius Theodosius Augustus*, 379-395) прихватио је Готе за федерате и дозволио им да се населе као посебан ентитет у оквиру Царства на простору Доње Мезије. Римски губици из борби биће надокнађени готским војницима, а и земљу ће обрађивати, а поред тих права од државе су добијали и сталан годишњи супсидиј. Политички утицај из Константинопоља биће јак на Готе и они ће постати њихови послушници за једно кратко време.

Несумњиво је да су Визиготи пљачкали Балканско полуострво, али нису успели да освоје ниједан већи град. Током 379. године наставили су са пљачкањем, лутајући територијама бесциљно. Током 380. године Гревтунзи (Остроготи) прелазе у Панонију где побеђују трупе цара Грацијана, док Тервинзи (Визиготи) под Фритигерном пљачкају по јужној и источној Македонији богате градове (Солун) и у Тесалији. Снаге Западног римског царства су 381. године приморале Визиготе да се врате у Тракију, да би 3. октобра 382. године био потписан мир.

По први пут у историји римске империје, цар је преговарао о миру са једним варварским племеном унутар граница Царства, што је за претходне генерације владара било незамисливо.

Аларихова владавина и прелазак у Италију

На добијеној земљи, Визиготи су се бавили пољопривредом, али њихова примитивна аграрна техника била је узрок брзог исцрпљивања земљишта, те им је добијени териториј постао недовољан и тесан. Након смрти цара Теодосија 17. јанура 395. године, када је коначно дошло до трајне поделе Царства на Источно и Западно и када је власт ослабила, Визиготи су се побунили и кре-

нули ка Константинопољу, али их је од напада на град одвратио преторијански префект Источног царства Руфин (лат. *Flavius Rufinus*), ислативши им одређену суму новца. У договору са Руфином, Визиготи су кренули у освајање Источног Илирика, који је након поделе Царства припао Риму. *Magister militum* Западног царства, Стилихон се са војском супротставио варварима, због чега су ови били принуђени да се врате у Доњу Мезију (код данашње Добруце).

Убрзо је Источно царство преотело Источни Илирик од Западног царства, што је довело до погоршања односа између Рима и Константинопоља. Визиготи су искористили ситуацију и по други пут напустили Доњу Мезију и кренули у пустошење Балканског полуострва, стигавши до Епира, где су застали. Константинопољ није могао ни на који начин да их протера са тог територија, те су службено одобрили Визиготима да се населе у Епиру, а њихов краљ Аларих добио је наслов врховног војсковође за Илирик. Аларих је искористио могућност да одлично наоружа свој народ и кренуо у остварење плана да завлада и Западним Илириком.

Аларих I (гот. *Alareiks* – „врховни заповедник“, 370 или 375-410) је рођен у делти Дунава и припадао је Балти династији, поштованој код тервиншких Гота (Визигота). Према тврдњама појединих модерних историчара, Аларих је био први прави краљ Визигота. Његов деда или отац био је Ротесте (*Rothesteus*, *Rothesteos*, *Rothestes* или *Radistis*), који је владао једним делом Тервинга у IV веку.

Аларих се први пут помиње 391. године када је са једном групом Гота и њихових савезника напао Тракију, али је био заустављен од Стилихона. Недуго затим, ушао је у састав ромејске војске, која је већ била високо варваризована приливом многих варварских војника. Био је под командом Гаинаса (*Gainas*), још једног Гота, који је био у служби Константинопоља и дошао до ранга *magister militum*. Аларих је са својих 20.000 људи помогао Источном царству у борби против Арбогаста (лат. *Flavius Arbogastes*), *magister militum* Западног царства у бици на Фригиду у близини Јулијских Алпа 394. године. Иако је у тој бици изгинуло више од 10.000 Гота, Аларих није добио довољну награду за помоћ коју је пружио. Разочаран, напушта ромејску војску и враћа се међу свој народ, који га проглашава за краља. Већ 395. године креће према Константинопољу. Након што је опљачкао Атику, Атину и Пелопонез, прешао је у Епир где је добио титулу *magister militum per Illyricum*.

Северну Италију су на свом кретању према западу крајем IV и почетком V века, угрожавали

Алани и Вандали (око 401. године). Визиготи су се преко Срема, Савске Паноније, Емоне и Хрушице упутили према Ломбардији надајући се да ће искористити све тешкоће Римљана са другим племенима. Кроз Ломбардију (Падска низија) продрли су Визиготи до Милана и Торина, али их је Стилихон са војском код Поленца у бици 6. априла 402. године (на Васкрс), потиснуо према југу у Апенинске планине и приморао на преговоре. Била је то прва инвазија Визигота на Италију 401. године. Аларих је био одушевљен причама о „златном добу“ Рима и чак инсистирао да његово племе називају Аларикус (*Alaricus*). У овој бици је, наводно, била заробљена Аларихова жена, што значи да нису само мушкарци кренули ка северној Италији, већ жене и деца и да је то кретање била миграција у пуном смислу. Можда су због тога изгубили Визиготи ову битку, ометени беспомоћним цивилима.

Још један визиготски пораз, код Вероне, највероватније 403. приморао је Алариха да се повуче на Балканско полуострво (Истра и Далмација). Била је то прва визиготска инвазија на Италију, иако неуспешна, која је натерала Римљане да озбиљно размисле о овом германском племену и да донесу конкретне закључке. Царска резиденција је премештена из Милана у Равену, а XX легија (*Legio XX Valeria Victrix*) повучена је из Британије. Улазак Визигота у Италију ланчано је покренуо реакцију на догађаје широм Европе.

Током 403. године, Визиготи су покушали по други пут да упадну на север Италије, али их је Стилихон одбио, те су се они населили у Савску Панонију. Све већа разлика између Источног и Западног царства, водила је ка грађанском рату. Велики продор германских племена под вођством Радагајса (*Radagaisus*) преко Алпа у Италију 405/406. године, пружио је прилику Алариху да по трећи пут нападне Италију. Стилихон је предлагао цару да новцем купи мир са Визиготима. Ипак, Стилихон као полу-Вандал није уливао поверење дворском кругу цара Хонорија. Оптуживан је да војном силом, већином састављеном од германских плаћеника, жели да изврши притисак и ожени свога сина Еухерија (*Eucherius*) царевом кћерком, али и да је у договору са Аларихом. Вођа Визигота је заиста постао пријатељ и савезник Стилихону. У једном моменту, Стилихон је предлагао да Царство пошаље 4.000 килограма злата Алариху у замену за мир и помоћ. На основу свих оптужби, Стилихон је осуђен и погубљен 22. августа 408. године, да би одмах био извршен и покољ германских војника у служби цара по целој Италији, како се не би побунили због убиства свог заповедника, али и убиства њихових жена и деце. Зосим је написао да је

чак 30.000 војника (претпоставка да је ту реч само о мушкарцима и да је број свих људи много већи), који су побегли код Алариха, чиме је он озбиљно ојачао своју војску. Једино што су желели била је освета.

Аларих није дуго размишљао, већ је као оправдање за казнену експедицију искористио тај догађај и кренуо преко Јулијских Алпа. По трећи пут је продро у Италију у септембру 408. године и убрзо стигао до Рима. Опколивши град, натерали су грађане на глад, те су ови били приморани да плате велику откупнину. Према изворима, реч је о више од 5.000 килограма злата, више од 30.000 килограма сребра, 4.000 свилених туника и још других ствари. Визиготи су напустили опсаду Рима и повукли се у Тоскану. На путу кроз Италију око 40.000 робова и колона пришло је Визиготима. Нешто пре опсаде града, Гала Плацидија (*Aelia Galla Placidia*), сестра цара Хонорија, била је у граду и наредила да буде задављена Серена (*Serena*) жена убијеног Стилихона, да не би којим случајем отворила капије града.

Претпоставка је да Аларих није имао намеру да води ратове против Царства, нити да га ослаби, већ да у границама државе добије териториј признатим од цара и себи место на некој од царских функција. Према изворима, тражио је земљу 200 миља дугачку и 150 миља широку између Дунава и Венеције, који би био у неком аутономном, полу-независном положају и за себе титулу заповедника царске војске. Цару Хонорију су саветници саветовали да прихвати услове, али заштићен иза сигурних зидова и насипа Равене одбио је предлоге. Након што су пропали преговори о трајном миру и повлачењу из Италије, Аларих је по други пут опсео Рим 409. године. Опет је завладала глад у граду. Римски сенат је био принуђен да преговара са Визиготима. Не обазирјући се на одлуке цара Хонорија, сенат је прихватио све Аларихове услове и за противцара изабрали су префекта града, Грка, Приска Аталуса (*Priscus Attalus*). Визиготи су морали да воде рачуна да им иза леђа не крене јака римска војска утврђена у Равени. Због тога је брзо дошло до договора Римљана и Алариха, те је по други пут напуштена опсада града. Аларих је од противцара добио титулу *magister utriusque militiae*, а његов шурак Атаулф *comes domesticorum equitum*. Неколико градова на северу Италије прихватило је Аталуса, плашећи се визиготске војске, док је Јовије (*Jovius*), префект преторија Италије, предлагао да Аталус и Хонорије заједно владају, но ту понуду је противцар одбио и захтевао да Хонорије напусти земљу. У потпуној паници Хонорије се спремао да напусти град и флотом пређе у Кон-

стантинопољ, када је пред улазом у Равену видео 4.000 војника из Источног римског царства, који су дошли у помоћ цару. Аталусове трупе биле су разбијене у Северној Африци, која је остала верна Хонорију, те је Аларих предложио да у ову житницу Царства крену Визиготи и освоје тај териториј, како би обезбедили храну, али је Аталус одбио плашећи се превелике визиготске моћи. Аларих је убрзо напустио Аталуса и у Риминију (Ариминум) му је одузео царску титулу и одору у лето 410. године, а затим сам кренуо да преговара са Хоноријем.

Цар је прихватио да преговара и са Аларихом је организовао састанак на 12 километара од Равене, међутим, док је визиготски краљ чекао Хонорија, напао га је Сар (*Sarus* или *Saurus*), један од заповедника Гота, али у служби цара од 406/407. године, који је био заклето непријатељ Алариху и Атаулфу. Поједини историчари сматрају да је Сарова мржња према Алариху потекла од избора за краља Гота након Фритигернове смрти 90-их година IV века и његовог пораза том приликом. Аларих је преживео напад, али бесан због издаје и фрустриран због свих претходних неуспеха у Италији, окренуо се ка Риму и по трећи пут опсео град. Визиготи су најзад ушли у Рим 24. августа 410. године, преко Саларијске капије (северни део града). Према појединим изворима неко из града је издао становнике и отворио капију, али према другим изворима, људи нису могли да издрже велику глад и сами су отворили капију. Три дана је трајало темељно пљачкање Рима. Све градске велике зграде опљачкане су, укључујући и маузолеј царева Августа и Хадријана, у којима су сахрањени многи римски владари, чак су и урне са пепелом разбацане као знак непоштовања. Једино нису опљачкане базилике Светог Петра и Павла, мада је из Латеранске палате украден огроман сребрни циборијум, дар цара Константина. Највише су оштећене зграде старог сената и објекти око Саларијске капије са вртовима Салустистија који су спаљени и више никада нису реконструисани. Базилика Јулија и базилика Емилија спаљене су. Ипак, већина објеката је преживела, а осим што су опљачкали, Визиготи нису спалили већину римских зграда. И споменици су већином преживели варварску пљачку. Тешко је утврдити да су Визиготи спалили град у потпуности или га озбиљно уништили.

Многи становници одведени су у робље, а и сестра цара Хонорија, Гала Плацидија је заробљена. Део грађана је откупио своју слободу, али већина је касније продата у ропство, но у самом граду је било доста силованих жена и убијених људи. Римске избеглице су кренуле ка северу Африке у нади да ће потражити спас од Визигота, међутим, управ-

ник провинције Хераклијан (*Heraclian*) је много жена продао борделима на Истоку. Света Марсела (*Marcella di Roma*) је преминула неколико дана након што је брутално претучена од Визигота. Освајање града шокирало је све људе у оба дела царства, јер је сматран вечитим и неосвојивим градом у самом срцу некада јединствене империје. Након што је добио вест о паду Рима, цар Источног царства, Теодосије II прогласио је тродневну жалост. Иако је већ од раније проглашено православље за једину веру у држави, у самом Риму је још увек било доста паганског становништва, које је сматрало да је пад града у варварске руке, гнев богова за прелазак на хришћанство, али су то исто сматрали и хришћани, да је пљачка Визигота, заправо, божји гнев према поносном и богохулном граду, пуном грехова. И касније је настављена жестока расправа верника и пагана. Но, град је изгубио на својој слави која га је пронела по свету.

Основни разлог пада Рима била је вековна борба за престо између претендента, честе побуне, узурпације, неспособност да ојачају економију, али и варваризација војске. Тако ослабљена држава није могла да штити своје границе и била је препуштена на милост многим варварским народима. Пад Рима 410. године само је почетак потпуног слома овог града и Западног римског царства.

Након три дана пљачке, Аларих је са својим људима напустио Рим и кренуо ка југу. Опустошили су Кампанију, Калабрију и Луканију, а Нола и Капуа освојени су и опљачкани. Намера Визигота била је да пређу на Сицилију, опљачкају је и дођу у Северну Африку и ту оснују државу, али нису успели да пређу на острво, јер су бродови у мореузу Месина уништени у великој олуји. При крају 410. године Аларих је умро у Козенци од болести (вероватно од грознице) и према легенди сахрањен је у кориту реке Бусенто, а робови који су привремено скренули ток реке и покопали краља Визигота, убијени су да не би одали где се налази гроб. Био је то пагански обичај сахрањивања, што показује да се Аларих иако аријанац и даље држао и паганских обреда. Под његовом владавином су Визиготи показали сву своју моћ, но то још увек није био њихов врхунац, већ само ударени темељи за државу коју ће основати касније у Хиспанији. За краља је изабран Аларихов шурак Атаулф (гот. *Ataulf*, *Athavulf*, *Atawulf*, лат. *Ataulphus*), који је три године касније оженио Галу Плацидију, Хоноријеву сестру.

Нови правац Визигота

Атаулф је зауставио даље дивљање својих људи на југу Италије и дуж западне обале, након чега се племе вратило на север. У међувремену је Галију одвојио узурпатор Константин III (лат. *Flavius Claudius Constantinus*). Констанције (*Constantius*), у том тренутку *magister militum* цара Хонорија, 411. године је уз помоћ Визигота, прешао Алпе преко превоја Монженевр и сломио побуну у Галији опсадом Арла. Константин III и његов син су се предали, али на путу према Равени одсечене су им главе.

У пролеће 412. године, Констанције је притиснуо Атаулфа, на наговор Приска Аталуса, некадашњег самопрокламованог цара у Риму, те су Визиготи напустили Италију у потпуности. Прешли су у Галију, али су живели ван великих градова, вероватно су добијали злато од Хонорија, јер је његова сестра и даље била визиготски талац. У Галији је Атаулф ступио у контакт са новим узурпатором царског престола, Јовијем. Проблем је настао када је Јовије почео да преговара са Саром, старим Атаулфовим непријатељем. Дошло је до борбе у којој је Атаулф убио Сара и осветио му се за све проблеме из ранијих година. Јовије је именовао свог брата Себастијана за савладара. Атаулф је био уверљив јер га нико није консултовао за мишљење. Долази до отворене борбе Визигота и Јовија. У тој борби Себастијан је заробљен, Јовије је побегао, а његове трупе су уништене. Атаулф је Себастијана предао Хоноријевом преторију префекта Дарданију (*Postumus Dardanus*), да би 413. године заробио и Јовија код Валенса те и њега предао Дарданију у Нарбони. Након предаје узурпатора цару Хонорију, односи Атаулфа и Царства постали су пријатељски, толико да се Гала Плацидија удала за краља Визигота почетком 414. године у Нарбони (Јорданес пише да је то било у Форлију у Италији). Чак је и Прискус Аталус одржао епиталамију у част младецаца.

Не може се рећи да је под Атаулфом било право визиготско краљевство у Нарбони и Тулузи, које су запосели 413. године. Орозије тврди да је Атаулф био сувише одушевљен Римом и његовом културом, да није могао да сруши то царство и оснује своје готско. Тешко је потврдити ту чињеницу, уосталом он је био аријанац а то га је директно сукобљавало са правовернима. Констанције, Хоноријев генерал, који ће врло брзо постати цар Констанције III, затровао је односе између цара и Атаулфа, те добио дозволу да блокира луке на југу Галије. Као одговор на блокаду, Атаулф је за цара прогласио Приска Аталуса у Бордоу током 414. го-

дине. Иако је Атаулф покушао да снаге свога народа стави у службу Хонорија, није било могућности да сруши блокаду, те је са народом прешао у северну Хиспанију 415. године у намери да на подручју Барселоне оснује своју државу. Приск Аталус је покушао да побегне, али га је Констанције ухватио и убио.

Гала Плацидија је на том путу у Хиспанију родила Атаулфу сина Теодосија (*Theodosius*), али је он убрзо умро и сахрањен је у посребреном ковчегу на Пиринејском полуострву. Тако је елиминисана могућност да на престо дође готско-римска линија, која би можда ујединила два народа.

У Хиспанији је Атаулф направио велику грешку примајући у службу некадашњег Саровог следбеника, неслутећи да му овај спрема освету за смрт свог патрона. У Барселони, док се Атаулф купао, тај новопримљени Саров миљеник убио је визиготског краља.

На визиготски престо дошао је Саров брат, Сигерих (*Sigeric*), који је владао само седам дана, али је за то време успео да убије шесторо Атаулфове деце, док је Гала Плацидија мучена и понижавана. Она је била један од разлога што је дошло до побуне и Сигериховог убиства, после чега је за краља изабран Валија, Атаулфов рођак. Сигерих се иначе не појављује на визиготским краљевским листама, јер је он припадао династији Амала, противничком клану унутар готског племена. Како су сви пре Атаулфа и након њега били из династије и клана Балти, код Визигота се Сигерих сматра узурпатором круне.

Гала Плацидија се вратила у Равену 417. године, након чега се удала за Констанција, будућег цара.

Визиготско краљевство

Нови краљ Визигота, Валија (*Wallia* или *Valia*, шпа. *Walia*, пор. *Vália*, 415-418) добио је репутацију великог ратника и опрезног владара. Изабран је у незгодном тренутку, када је претио грађански рат међу Готима, те је морао да води рачуна према свом народу, војсци, али и римском цару. Потписао је споразум са Царством, а као добру вољу, вратио је Хоноријеву сестру Галу Плацидију у Равену.

Због пада великог дела Хиспаније у руке Вандала, Алана и Свева, цар Хонорије је 418. године затражио од Валије да интервенише у име Римског царства, што је визиготски краљ одмах прихватио. Најпре је напао Силинге у Бетики, које су Визиготи готово уништили, а затим су се сручили на Алане. У борбама против Визигота, број Алана се

тако смањило да су они били приморани да се уједине са Хаздинзима. Пре него што је Валија напао Хаздинге и Свеве, Хонорије се уплашио претеране моћи Визигота, те је намесник Галије Констанције опозвао Валију са задатка и његовом народу одобрио да се као федерати населе у западној половини међуречја Лоара – Гарона (*Aquitania Secunda* или *Gallia Aquitania*). У почетку нису стекли превелику земљу у том региону, како се раније веровало, али порези које су плаћали галски аристократи и велепоседници више нису ишли цару, већ Визиготима. Визиготска престоница била је у Тулузи, у којем је било и седиште суда, те је де факто био независан визиготски териториј. Убрзо је уследило ширење територија на рачун све слабијег Западног царства. Валија је умро пре него што је спроведен у дело његов договор са Хоноријем.

Наследио га је Теодорих I (гот. *Þiudareiks*, лат. *Theodericus*, 418-451). Он је био ванбрачни Аларихов син или зет. Валијина кћерка удала се за Рехилу, краља Свева и била је мајка Рицимера, тачније ташта Гундовеха, краља Бургунда.

Теодорих је убрзо успео да прошири визиготски териториј у Аквитанији Секунди, Новемпопуланији (*Aquitania Tertia*) и Нарбонској Галији. Он је постао војни заповедник чета које су Визиготи били дужни да ставе у располагање Царству. Теодорихове краљевске компетенције односиле су се само на Визиготе, док над римским становништвом у провинцији није имао никаква права. Ситуација се променила даљим визиготским освајањима и још већим слабљењем Царства. Све више се развијала самостална законодавна и управна делатност под Теодорихом, која је временом наметала услове и римским латифундистима.

Након Хоноријеве смрти за цара се прогласио Јован (лат. *Iohannes Augustus*, 423-425) и отпочела је унутрашња борба у Царству са Валентинијаном III, те је Теодорих одмах кренуо према Арлу са намером да га освоји, али Аеције (лат. *Flavius Aetius*, *Aëtius*), *magister militum* Царства је уз помоћ Хуна успео да победи Визиготе, који су одустали од напада. Након 425. године још три пута су Визиготи нападали Арл, 430. 436. и 438. године, када их је опет поразио Аеције. У покушају да компензује своја невелика проширења у Галији, Теодорих је ушао у савез са Сневима након 429. године и одласка Алановандала у Северну Африку, после чега су почели да проширују своја територија у Хиспанији на рачун Западног царства.

Западно царство је водило борбе против Франака, који су 435. године опљачкали Келн и Трир, због чега је Теодорих покушао да искористи ситуацију и освоји Нарбо Марцијус (Нарбон) већ 436. годи-

не и изађе на обале Средоземног мора и обезбеди пролаз кроз Пиринејске планине, али их је римски генерал Литорије (*Litorius*) уз помоћ Хуна разбио и приморао да се врате у Тулузу. Свака шанса за успостављање мира између Царства и Визигота више није постојала. У одлучујућој бици код Тулузе, Теодорих је однео победу над царским трупама, а сам Литорије био је заробљен и убрзо умро од задобијених рана. Цар Авит (лат. *Eparchius Avitus Augustus*, 455-456) је потписао мировни споразум са Теодорихом и могуће да су Римљани тада признали потпуну независност визиготске краљевине.

У Хиспанији су Визиготи наставили са ширењем територија уз масакре локалног становништва, али и црквених лица, чак су напали и неколико хришћанских светих места, можда због њихове подршке коју су пружали Свевима.

Теодорихова кћерка била је удата за Хунериха, сина вандалског краља Гајзериха, али наследник вандалског престола је имао амбиције да ожени Евдокију, кћерку цара Валентинијана III. Да би се разишао са својом женом, Хунерих ју је оптужио да планира да га убије и 444. године су јој одсекли уши и нос и вратили је Теодориху. Тај догађај је изазвао велики сукоб између Алановандала и Визигота.

Бивши *magister militum* Себастијан дошао је 444. године у Тулузу и као непријатељ Аеција покушао да поквари односе Царства са Визиготима, али Теодорих га је заробио и предао да га убију.

И са свевским краљем Рехилом били су затегнути односи, јер је Теодорих помогао Вита, римског заповедника у кампањи против Свева 446. године. Због побољшања односа Гајзериха и Царства, као и због многобројних непријатеља, Теодорих је морао да мења спољну политику. У фебруару 449. године, удао је једну од својих кћерки за свевског краља Рехијара, који је пак, посетио свог таста у Тулузи јула 449. године. Према наводима Исидора Севијског, Рехијар је са визиготским трупама напао Сарагосу.

Борбе против Хуна

Хуни су почетком V века ојачали своју државу са седиштем у Панонији. Био је то огроман териториј од јужне Русије, данашње Румуније, Мађарске, Чешке и Словачке, све до јужне и централне Немачке. Под њиховом влашћу живела су многобројна словенска и германска племена. Од 445. године на чело Хуна дошао је Атила, након убиства његовог брата Бледе. Хунски одреди ратова-

ли су против свих суседа, нарочито са Источним царством, које је морало да плаћа годишњи данак.

Након смрти цара Теодосија II 450. године, оба цара Источног и Западног царства одбила су даље да плаћају данак, али и све друге Атилине захтеве, између осталих да се сестра цара Валентинијана III уда за њега и као мираз му донесе пола царства. Заправо, Валентинијанова проблематична сестра је писала Атили да ће се удати за њега, ако јој он помогне да се разведе од сенатора Херкула (*Herculanus*). Био је то повод за отпочињање великих хунских операција према својим суседима. Почетком 451. године Хуни су, уз подршку потчињених племена, кренули према Галији са намером да је освоје и из правца запада пређу Алпе и нападну Италију. Рајну су прешли низводно од Мајнца те је у равници на Каталунским пољима (битка код Шалона) 20. јуна 451. године на седам и по километара западно од Троа, дошло до одлучујуће битке.

Цар Авит је организовао савез са Теодорихом и дугогодишњим визиготским непријатељем, Аецијем. Теодорих је морао да прихвати савезништво, јер је и сам увидео опасност од Хуна, који су до тада били незауостављива сила. Са читавом својом војском и два сина Торисмундом (гот. *Þaurismuþs*, *Thorismund*) и Теодорихом (гот. *Þiudareiks II*, *Theodoric II*) придружио се Аецију. Била је то једна од последњих великих битака Западног царства, иако су срж војске чинили Визиготи. Јорданес је писао да је Атила покушавао да наговори Гајзериха да са леђа нападне Визиготе, јер је несумњиво да је алановандалски краљ сејао раздор између Теодориха и Царства.

Још један од разлога великог хунског напада на Галију, била је смрт Хлодовеха, франачког краља 449. године, те је Аеције усвојио његовог млађег сина у покушају да обезбеди границу на Рајни, док је старији потражио уточиште код Атиле молећи га за помоћ.

Атила је почетком 451. године прешао Рајну, а већ 7. априла освојио Мец. Из хагиографије Светог Никасија Ремског (фра. *Saint-Nicaise*), сазнајемо да су га Хуни заклали пред олтаром цркве у Ремсу, док је Свети Серватије Мастрихтски (хол. *Sint Servaas*) успео да молитвом спаси Тонгерен, а Света Геновева (фра. *Sainte Geneviève*) да одбрани Париз (она је постала заштитница града). И Свети Лупус (фра. *Loup, Leu*), епископ Троа, лично је спасао град од Атиле.

До јуна 451. године Атילה је стигао до Аурелијанума (данашњи Орлеан). Јорданес пише да је Сангибан (*Sangiban*), алански краљ у граду, обећао да ће отворити капије града, међутим, становници су одбили да предају град Хунима, након чега је от-

почела опсада. Није познато шта се десило са Сангибаном, али је опсада Орлеана била важна, док се прикупљала визиготско-римска војска, која је могла да удари са леђа. У сваком случају, неколико година касније овај град је пао у руке Визигота и прикључен је њиховом краљевству. Епископ, поет и дипломата Сидоније Аполинарије (лат. *Gaius Sollius (Modestus) Apollinaris Sidonius*, око 430-око 489) записао је да је Аеције кренуо из Италије са малом војском и да је у Галији желео да му се Теодорих одмах прикључи, но овај је одговлачио, видевши мали број војника и желећи да Хуне дочека у својој земљи. Ипак, локални магнат Авит убедио је Теодориха и он је са Аецијем 14. јуна већ био пред Орлеаном. У буквално последњем тренутку стигла је визиготско-римска војска, када су Хуни пробали зид и почели да улазе у град. Практично су освојили град, али чувши вест да их напољу чега противник, испало је да су они опседнути у граду који су сами опсели. На супротном крају града Хуни су почели да се повлаче, али уследила је потеря за њима. На Каталунским пољима дошло је до сусрета Хуна и удружених савезника на челу са Теодорихом и Аецијем 20. јуна (поједини историчари тврде да је то било 20. септембра).

У ноћи уочи одлучујуће битке, према писању Јорданеса, франачке трупе, савезници Рима, наишли су на гепидски одред, лојалан Атили, те је било 15.000 мртвих, али тај податак није проверен.

У јутро пре битке, по хунском обичају, врачевани су испитали изнутрице животиња о предстојећој бици. Прогноза није била добра. Врачевани су рекли да ће Хуни доживети тежак пораз, али да ће један непријатељски вођа бити убијен. Уз ризик да буде убијен, Атила се одлучио да крене у борбу, али није журио, очекујући дугу борбу и у случају мрака да побегне са бојног поља. Јорданес тврди да је део Каталунског платоа имао оштар нагиб који је водио ка гробу. Управо ту се водила главна борба. На десној страни гробена били су смештени Хуни, док су лево биле визиготско-римске трупе. У средини су били Алани у које нико није могао да се узда. Хуни су покушавали да овладају целим гробеном, али Аецијеве трупе су одолевале као и визиготско лево крило под Торисмундом.

Теодорих је јуришао ка дезоријентисаном хунском крилу, али је убијен у гужви док га његови људи нису ни приметили у том метежу. Јорданес наводи две верзије Теодорихове смрти: да је пао са коња и да је прегажен или да је убијен остроготском стрелом. Јорданес је касније радио код Острогота, те је могуће да је друга верзија била накнадно уметнута. Визиготска сила озбиљно је угрозила Атилу, који се повукао у свом логору, а за њим је кренула

група у покушају да га ухвати и убије. Већ је почела да пада ноћ. Торисмунд је ушао са својим људима у Атилин табор, али је рањен у директној борби. Мрак је одвојила Аеција и његове војнике, те је он пришао Визиготима. Хуни су одавно почели да се повлаче. Сутрадан је поље било пуно убијених војника, а Римљани и Визиготи су се окупили како би се договорили шта даље. Очекивали су да ће се Атила вратити и засути логор бројним стрелама, те су због тога почели да га утврђују. Атила није био спреман за нову борбу, чак је био премишљао да се убије, уколико га непријатељ стигне и опколи, само да им не дозволи уживање да они одлучују о његовом животу. Визиготи су пронашли свог мртвог краља Теодориха на бојном пољу, због чега је Торисмунд желео да нападне Атилу, но Аеције га је одвратио од те намере. Аеције се бојао да Атила не нападне, али исто тако се плашио да хунски пораз не помути ум Визиготима и да они напусте савезништво са Римљанима и нападне их. Лукави Аеције је убедио Торисмунда да се брзо врати у Тулузу и осигура себи престо, јер ће у супротном уследити грађански рат око визиготске круне. Торисмунд се брзо вратио у Тулузу, где је без отпора проглашен за краља, док је за то време Аеције на бојном пољу напустио Франке и сам прикупљао плен. Атила је за то време већ био прешао Рајну и преко Немачке се вратио у Панонију.

На обе стране учествовала су многобројна племена. Јорданес наводи да је на римској страни поред Визигота, било Салијских Франака, Рипуарских Франака, Сармата (несумњиво Словени), Арморицана, Литичана, Бургунда, Саксонаца и других келтских и германских племена. На хунској страни, према Јорданесовим подацима, били су Гепиди, Остроготи, док Сидоније наводи Ругијце, Гелонијце, Бургунде, Скире, Белоногијанце, Неуре, Бастарне, Туринжане, Бруктере и Франке око реке Некар. Немогуће је потврдити да су сва наведена племена учествовала у бици, јер је могуће да су нека само уписана, а да од раније више није било помена о њима. Исто тако је немогуће утврдити број учесника и убијених. Јорданес наводи 165.000 мртвих не рачунајући убијене у франачко-гепидском сукобу уочи битке. Хидације је записао број од 300.000 мртвих, но истините бројке су далеко мање, јер половином V века несумњиво да је Западно царство имало много мање војника него у време Диоклецијана или Константина Великог. Реална процена да је укупно било око 100.000 људи, по пола на обе стране. Ту се искључују слуге и мајстори у логорима.

Постоје две локације за које се претпоставља да су место на коме је одиграна битка на Каталунс-

ким пољима. Једно је Мери-сур-Сен, а друго Шалон-ен-Шампањ (бивша Шалон-сур-Марн).

Ова битка је од стране многих данашњих историчара проглашена за једну од најважнијих битка касне антике, барем у Западној Европи. Атила је након ове битке наставио да напада Запад, али никада више са таквом силином, нити је више постојала претња да ће бити срушене све државе у хунском продору, између осталог и само Западно царство. Несумњиво да је заустављање моћних Хуна утицало на сам Рим и Равену и питање је шта би се десило са Италијом и Галијом да је Атила победио. Вероватно би створио културну и духовну пустињу у Европи. Успех Аецција био је у томе што је око себе окупио сва она племена која су га мрзела и која су била традиционални непријатељ Рима. Његова способност да натера варваре да му приђу и победе у борби против Хуна, свакако је значајна за продужавање живота Западног царства. Историчари се и даље споре о значају ове победе. Свакако да су њом Хуни заустављени, да су до тада непоразени осетили горчину и да је њихов углед опао и да им је моћ ослабила, али Атила је и даље био на челу читавог конгломерата народа и није имао намеру да одустане од пљачки целе Европе. Не можемо судити на основу једне битке, већ његовог кратког живота. Немогуће је нагађати како би се даље одигравали односи на старом континенту да је Атила остао мало дуже жив. То доказује и 452. година, када је иако ослабљен, Атила опљачкао Италију и угрозио сам Рим.

Теодорих II

Краљ Торисмунд није дуго владао у Тулузи. Убијен је 453. године, након чега га је на престолу наследио брат Теодорих II (гот. *Diudareiks II*, 453-466). За убиство брата поједини историчари оптужују Теодориха, због кршења савезништва са Царством. Можда он и није наредио убиство, али свакако је оправдао свирепи чин.

Теодорих II је био искрени савезник Царства и чак је прихватио и њихову врховну власт. Међутим, у хаотичним приликама које су постојале на Апенинском полуострву, било је немогуће одржати подаништво, те се брзо претварало у наметање сопствене воље цару у Равени. Након смрти цара Валентинијана III 455. године, Визиготи су на престо доводили два своја експонента Петронија Максима, (лат. *Flavius Anicius Petronius Maximus Augustus*), који је владао нешто више од два месеца и Авиту, (лат. *Eparchius Avitus Augustus*, јул 455- ок-

тобар 456).

Због тесне повезаности са Царством и својим људима на престолу, као извршиоци царског наређења, упали су у Хиспанију, где је 456. године Теодорих II напао и победио свевског краља Рехијара у бици на реци Орбиго, у близини Асторге, а затим је опустошио Брагу, престоницу Свева. Визиготи су били прилично брутални у Хиспанији, масакрирајући становништво, чак уништавајући и цркве. Теодорих је завладао Бетиком, Картагеном и јужном Лузитанијом. Западноримски цар Либије Север (лат. *Flavius Libius Severus Serpentius Augustus*, 461-465) је град Нарбону предао Визиготима 461. године у замену за њихову подршку. Дошло је до побуне Галоримљана под командом Егидија (*Aegidius*), који нису могли да прихвате да Царство олако поклања своја територија варварима. Дошло је до борбе са једне стране римских трупа које су подржавале Либија Севера и Визигота и са друге стране римских трупа које су одбиле Либијеву власт. Побуна је окончана тек 465. године.

Када је у Италији *magister militum* Свев Рицимер (лат. *Flavius Ricimer*, 405-472) збацио Авиту и уз подршку Лава I, цара Источног царства, прогласио Мајоријана (лат. *Flavius Iulius Valerius Maiorianus Augustus*, 457-461), нови владар је успео да примора Визиготе да опет прихвате статус федерата. Крајем 458. године Мајоријан је ушао у Септиманију са циљем да нападне Теодориха II и врати провинцију Царству. Са двојицом својих генерала Егидијем и Непотијем (*Nepotianus*), код Арла (Арелата) у близини реке Роне, дошло је до битке у којој је Теодорих II поражен, после чега су се Визиготи повукли из Септиманије према западу у Аквитанији. Целокупни визиготски териториј у Хиспанији враћен је Римљанима.

Већ 461. године Рицимер је збацио Мајоријана, због неуспеха у рату против Алановандала и редом је постављао тројицу царева (Либија Севера, Антемија и Олибрија), да би након Рицимерове смрти и сама војска достојанство цара поверила царском чиновнику Глицерију (лат. *Flavius Glycerius Augustus*, 473-474). Такву ситуацију искористили су Визиготи потпуно укинувши подаништво Царству, а свој териториј проширили су на северу до Лоаре и на истоку до Роне у Галији, а у Хиспанији су све пређашње области опет постале њихове.

Еурих је убио свог брата Теодориха II 466. године, чиме је преузео краљевски престо.

Нови правац Визигота

Краљ Еурих (гот. *Aiwareiks*, 466-484) је био трећи син Теодориха I, а занимљиво да је он убио свога брата Теодориха II, који је претходно учествовао у убиству брата Торисмунда. Еурих је владао из Тулузе великом територијом, коју су Визиготи постепено освајали на рачун преслабог Западног царства. Ту треба укључити и Еурихову опсаду Клермона 475. године и даље ширење у Хиспанији, пре свега у северозападном делу полуострва.

Његов долазак на власт довео је до кратког унутарплеменског рата и борбе са појединим визиготским војсковођама, али након свих победа изашао је као први владар истински јединственог визиготског народа. До тренутка коначног престанка Западне империје, Визиготи су контролисали готово целу Хиспанију. Мерида је освојио 469. године, Тараконску Хиспанију заузео је 472. године, као последњи римски бастион на полуострву. У току 470. године бретонски владар Риотам (лат. *Riothamus*, *Riutimus* или *Riotimus*), римско-келтски владар, напао је Визиготе. Јорданес је главни извор за Риотама, али нејасно је којим територијем је владао, Британијом или Бретањом. Његово историјско постојање потврђено је писмом које му је Сидоније Аполинарије, епископ Клермона, послао тражећи да му се врате робови. У покушају да са Римљанима ослабе Визиготе 470. године, доживео је пораз, а Еурих је своју земљу проширио даље на северу до реке Соме, улазећи у франачки териториј.

Пре краља Еуриха, визиготски владари владали су као легати римског цара, те је управо Еурих први прогласио потпуну независност од Западне империје. У самој Италији су се дотле приводиле крају последње године постојања државе. Зенон (лат. *Flavius Zeno Augustus*, 474-491), цар Источног царства, одлучио је да укине сву власт германских војних команданата у Италији, те је за владара Западне империје прогласио Јулија Непота (лат. *Flavius Iulius Nepos Augustus*), дотадашњег самосталног владара у Далмацији. Непот је убрзо након преузимања власти склопио мировни споразум са Еурихом, којим је Западно царство званично признало независну визиготску краљевину у границама од Атлантика до Средоземног мора и од Лоаре до Пиринеја у замену за Провансу која је враћена Римљанима.

Римско становништво у Хиспанији обећало је верност Еуриху, признавши га за краља. Исте 475. године и Клермон се предао након опсаде, а епископ града Сидоније Аполинарије одмах је затражио мир и краљевску милост. Пре тога је освојио

Арл и Марсељ. На крају су Еурих и Одоакар поделили Западно римско царство 476. године, које је престало да постоји. Имао је Еурих доста успеха, а један од кључних разлога било је укључивање галоримског и хиспаноримског становништва у војне и државне послове, где су они постајали генерали и гувернери. Била је то добра одлука краља, јер су припадници старе аристократије прихватили нови режим и визиготску државу, а са друге стране добијали функције у њој и задржавали своја имања.

Краљ Еурих је умро 484. године и у том тренутку његова држава је обухватала скоро цело Пиринејско полуострво (изузев дела Галиције, где су постојали свевски побуњеници) и трећину данашње Француске.

Codex Euricianus

Није случајно што су Визиготи први кодификовали обичајно право, јер у поређењу са другим германским племенима, имали су најдуже контакте са римском цивилизацијом, још од сеобе 376. године и претходне вишедеценијске трговине са Царством. Закони краља потекли су од бога и утемељење имају у Библији, према визиготском правном ставу. Милосрђе (*clementia*) и очински осећај (*pietas*) су краљевска особина изражена кроз законе. Ниво озбиљности ових закона изражен је кроз „милост“ самог Кодекса, посебно упућен према сиромашнима. Показујући очинску љубав кроз законе, законодавац је стицао љубав сваког поданика. Краљ је заштићен законом као врховни владар свог народа, а подложен је божјем закону. Дужност владара је да спроводи закон према свима, не само појединачно. Да би закон био легитиман и прихватљив, сви будући краљеви морали су да прихватају Кодекс. Иако се Кодекс ослањао првенствено на римско право, временом се развијао према дефинисању услова новог друштва и односа према одређеним људима.

Након свих успеха, Еурих се посветио сређивању унутардржавних односа и био је први Германин који је формално кодификовао законе свога народа. У ту сврху је 475. године дао саставити *Codex Euricianus* (*Lex Visigothorum*) и сматран је за најбољи закон V века. Ова збирка закона кодификовала је обичајно право Визигота, уз јак утицај римске законодавне традиције. Саму компилацију израдио је Лав, римски адвокат и главни саветник краља. Закон је јасно раздвојио визиготско од галоримског становништва, које је било бројније од Визигота. Доста је позајмљено из Теодосијевог кодекса.

кса (*Codex Theodosianus*) са почетка V века и главна тема су Визиготи који живе у јужној Галији.

Садржи око 350 одредаба, сређених у поглавља. Око 276 до 336 одредаба сачувано је до данас. Осим својих одредаба, на које је инсистирао Еурих, има и неписаних закона претходних владара од Теодориха I, Торисмунда и Теодориха II, а сви су сређени у целину и одређеним редом. Од овог Кодекса, чланови од 276. до 337. откривени су у палимпсесту рукописа Националне библиотеке у Паризу (*Latin coll., No. 12161*), доказујући да је прешао велики териториј. Еурихов Кодекс коришћен је у односима између Визигота, као и Визигота и Римљана, док је за однос између самих Римљана примењивано римско право. Постоји класа господара, који носе назив *domini* или *patroni* у зависности од тога да ли су им потчињени робови или слободни људи. Постоје две класе слободних: *buccellarii* и *saiones*. Закон је, заправо, први признао *buccellariatus*, које су Римљани покушавали да забране. *Buccellarii* су били витешка класа и могли су да мењају господаре, али су претходно морали да врате све добијене бенефиције од ранијег господара.

Нови непријатељи Визигота и *Breviarum Alaricianum*

Године 475. *magister militum* италске војске Римљанин Орест (лат. *Orestes*), приморао је Јулија Непота да абдицира и повуче се у Далмацију, којом је раније аутономно управљао пре избора за владара у Равени. Орест је 31. октобра 475. године уздигао на царски престо свог сина Ромула Августула (лат. *Flavius Momyllus Romulus Augustus*), али његова владавина била је кратког века. У историји се Ромул Августул води као последњи западноримски цар, али према тадашњим римским законима, Орест и Ромул Августул су били узурпатори и нису били признати од ромејског цара у Константинопољу. Неколико месеци након што је фиктивно Ромул Августул преузео владарске инсигније, а праву власт имао његов отац, избила је побуна војске, пре свега германских плаћеника (Херула), јер су тражили да добију земљу која им је била обећана, а не само добијање боравишта на имањима и у домовима велепоседника, уз обавезу државних складишта да их помажу храном. На чело побуњеника стао је Одоакар (лат. *Flavius Odoacer* или *Odoacerus*, гер. *Odoaker*), официр у служби Рима, пореклом Германин. Има неслагања око његовог порекла, јер је име сасвим сигурно германско, но Јован Антиохијски тврди да је Скир, док Јорданес

сматра да је Ругијац, час га назива Херулом, док Теофан нагађа да је Гот. Побуњеници су смакнули Ореста 28. августа 476. године, освојили Равену и Ромула Августула збацили са власти, али су му поштедели живот. Пошто Одоакар није изабрао новог цара, историчари сматрају да је то био крај Западног римског царства, а сам Ромул Августул послао је царске инсигније у Константинопољ цару Зенону са поруком да је од сада један цар довољан за обе половине Царства, док је у самој Италији фактички врховни владар постао Одоакар.

Ове догађаје у Италији искористили су Визиготи да још више прошире свој териториј у Галији. У борби против Бургунда, који су бранили част Западног царства, заузели су целу Провансу до реке Диранс и Приморских Алпа. До 477. године Одоакар и Еурих склопили су споразум, којим је нови владар у Равени прихватио визиготска освајања. Визиготи су у Хиспанији, нешто пре тога освојили цео североисток полуострва (провинцију Тарако-ненсис).

Визиготска краљевина је у том тренутку била највећа германска држава, али њена унутрашња кохезија била је неизграђена и немоћна у односу на друге германске творевине. Оба етничка елемента, Визиготи и Римљани, живели су раздвојено. Бракови међу њима били су забрањени све до краја VI века. Римско становништво није било обесправљено или подјармљено, напротив, у новој држави су добили важне функције, на крају су и сами прихватили визиготског краља, али Визиготи су били надмоћнији, иако бројчано не већи од Римљана, једино су они били војници и имали оружје. Још једна велика разлика била је у религији. Визиготи су били аријанци, док Римљани православни. Хиспаноримски земљопоседници негодовали су због преотимања делова њихових имања у корист Визигота.

Због унутрашњих слабости политичког система и раздвојености становништва, држава Визигота била је неотпорна према спољним опасностима, који су се надвијали над њом, посебно након нестанка Западног царства. Најпогубнији за Визиготе постали су Франци, њихови некадашњи савезници у борби против Хуна. Франци су након рушења Западног царства почели да запоседају северни део Галије и постали суседи Визигота, а граница је ишла реком Лоаром. Пошто су Франци 496. године прихватили правоверје, а пре тога већ су били познати као владари који нису одузимали земљу Галоримљанима, римско становништво јужне Галије сматрало је Франке добродошлим савезницима. Био је то један од кључних догађаја, који су Еуриховог наследника на престолу Алариха II

(гот. **Alareiks II*, 484-507) натерали да донесе законик којим ће приближити Римљане визиготској власти, гарантовањем њихових права у духу њихове традиције. Тако је настао *Lex Romana Visigothorum* или *Breviarium Alaricianum*, објављен и прихваћен у Ер сир л'Адуру 2. фебруара 506. године.

Овај законик се ослањао на римско право, а краљ Аларих II је савете добијао од епископа и племства и није се односио на визиготско већ хиспаноримско и галоримско становиштво, које је живело јужно од Лоаре. У њега су укључена оба царска устава (*leges*) и правна расправа (*jura*). Овај законик је изашао из пера краљевског известиоца Анијанија (*Anianus*), те га многи називају *Breviarium Aniani*. Сами Визиготи су га звали *Lex Romana* или *Lex Theodosii*, да би у XVI веку добио наслов *Breviarium*, како би се разликовао од законика из северне Италије донесеног у IX веку, намењеном римском становиштву у Ломбардији. Главна вредност овог законика може да буде његово ослањање на римско право, укључујући првих пет књига Теодосијевог законика (*Codex Theodosianus*) и показује чување традиција римског права на простору Аквитаније и Нарбонске Галије.

Законик сачињавају: шеснаест књига (поглавља) *Codex Theodosianus*, текстови Теодосија II, Валентинијана III, Марцијана, Мајоријана, Либија Севера, Гајеве „Институције“, пет књига (поглавља) *Sententiae Receptae* од Јулија Паулија (лат. *Julius Paulus Prudentissimus*), тринаест наслова Грегоријанског законика, два наслова Хермогенијског законика и фрагмент прве књиге *Responsa Papiniani* (*Aemilius Papinianus*).

Аларих II и пропаст Краљевине Тулузе

Аларих II је наследио свог оца Еуриха на престолу 28. децембра 484. године у Тулузи. О њему се не зна много у изворима. Исидор Севијски је о њему написао само један параграф и углавном се односи на битку у којој је убијен. Први документован догађај о Алариху II, јесте пружање уточишта Сијагрију (*Syagrius*), бившег управитеља доминиона Соасон у северозападној Француској (била је то нека врста тампон државе), кога је победио Хлодовех I (лат. *Chlodovechus*), франачки краљ. Гргур Турски је записао да се Готи плаше Хлодовеха и да не смеју да задрже Сијагрија, већ морају да га предају. Око 486. или 487. године Визиготи су предали Сијагрија, коме је Хлодовех одсекао главу и уништио његов доминион.

Упркос франачким освајањима Галије, Аларих

II је морао дао покаже своју снагу и да се супростави свом суседу. Аларих је помогао свом пријатељу, Теодориху Великом, остrogотском краљу у освајању Италије 490. године, слањем војске која је требала да заустави Одоакарову опсаду Павије у којем се налазио Теодорих. Када су Франци напали Бургунде око 500. године, Аларихова помоћ бургундском краљу Гундобаду (*Gundobad*) била је врло важна, због чега му је Гундобад поклатио Авињон. Како би се решила напета ситуација на граници Визигота и Франака, 502. године на острву реке Лоаре код Амбоаза, састала су се два краља у покушају да среде ситуацију и потпишу мировни споразум. До њега је заиста дошло, али тај мир је био краткотрајан и више је помогао Францима. У време мира 506. године, Визиготи су освојили град Дертосу (Тортоса) у долини реке Ебро и убили римског узурпатора Петера.

Аларих II је престоницу преместио из Тулузе у Ер сир л'Адур, 156 километара удаљеног града и у њему је донео *Lex Romana Visigothorum*.

Не зна се којим поводом, али свакако из освајачких разлога су Франци у лето 507. године прешли Лоару и ступили на визиготски териториј. До одлучујуће битке дошло је код Вујеа (лат. *Campus Vogladensis*) у близини града Поатјеа. У тој бици је Хлодовех I убио Алариха II, а једна од претпоставки пораза Визигота била је опструкција војске, пре свега племства, због претходног јачања моћи Балти династије и слабљења утицаја других визиготских кланова. Како год, визиготске племићке породице су одмах након битке почеле да напуштају Галију и прелазе напуштене хиспанске области, како пише Јорданес, где је било лакше доћи до земље услед недостатка становника у равницама Кастиље и како би побегли од франачке све веће силе. Након битке код Вујеа, Визиготи су се повукли у Септиманију, а Франци су запосели југозападни део Галије, да би на крају заузели и саму Тулузу. Последица битке код Вујеа није само губитак територија, већ пре свега изгубљена краљевска ризница у Тулузи до које се дочепало Хлодовех. На тај начин је визиготска држава остала без значајних средстава, након чега је запала у расуло.

Аларихов ванбрачни син Гесалех (гот. *Gaisalareiks*, 507-511) дошао је на власт, док је легитимни син бившег краља, Амаларих (гот. *Amalareiks*) још увек био малолетан. У почетку је Гесалех имао подршку моћног остrogотског краља Теодориха, али временом је почела да се смањује. Између 508. и 511. имао је два озбиљна сукоба са визиготским племством. Покушао је да изведе контранапад на Франке, како би ослободио некадашњи визиготски териториј, али није успео, да би Бургунди, који су постали са-

везници Франака, под краљем Гундобадам напали Нарбону и освојили је 511. године, која је до тада била Гесалехова престоница. Кључну улогу у рушењу Нарбоне имали су Таифали, старогерманско или сарматско племе које се са сеобом Гота населило на југу Галије.

Гесалех је прешао у Барселону, да би га Теодорих збацио са власти и лично преузео владавину над визиготском државом у следећих 15 година, док Амаларих није постао пунолетан и способан да води земљу. Гесалех је отишао у Картагину, код алановандалског краља Трасамунда, који му је помогао у новцу и људима у покушају да овај овлада Хиспанијом. Све се променило након писма које је Трасамунд добио од Теодориха Великог и схватања да је боље да не улази у сукобе са тада моћном остроготском краљевином, због чега је повукао сву помоћ Гесалеху, а да би одобровољио Теодориха, послао му је злато и извињење. Напуштен од свих Гесалех је отишао у Аквитанију, која је иако освојена од Франака била густо насељена Визиготима. Затим се вратио у Хиспанију 513. године, али ту га је дочекао Теодорихов генерал Ибас (*Ibbas*) на 12 миља од Барселоне, према писању Исидора Севиљског. Иако је Гесалех побегао са бојног поља, убрзо је био заробљен и погубљен. Није познато да ли су га убили или заробили остроготски војници, којих је несумњиво било пуно након 511. године, када је управу државом преузео Теодорих или бургундски војници, који су као савезници Франака крстарили визиготском државом у потрази за Гесалехом. Његова судбина је у сваком случају била трагична након толиког лутања у потрази за помоћи.

Једини преостали териториј у јужној Галији, коју су наставили да држе Визиготи било је невелико подручје западно од доњег тока Роне и између Гароне и Пиринеја. Централни део краљевине постаје Пиринејско полуострво, а врло брзо ће престоница постати Толедо.

Привредни и друштвени развој до губитка Тулузе

Визиготи (Тервинзи) док су боравили у Прицрноморју нису познавали приватно власништво над земљом. И даље је целокупна земља била заједничка у племенској заједници. Земљорадња је била примитивна са остављањем земље на угару и каснијим напуштањем те преласком на ново. Сточарство је била главна грана привреде. За време боравка у Доњој Мезији, Визиготи су често пљач-

кали ромејске провинције и градове, а тај систем задржао се и у периоду од 395. до 418. године, који је обележен честим покретима целокупног становништва. Због немогућности да се озбиљније посвете обради земљишта, њихова основна привредна грана остаје пљачка и сточарство. Нови услови почињу да се развијају тек преласком у Аквитанију, а насељавање јужне Галије извршено је према закону из 398. године, којим је трећина обрадиве земље постала власништво Визигота, док је две трећине остала у поседу римских велепоседника. Поред обрадиве површине, добили су колоне, робове, стамбене објекте и алат (оруђе за рад). Према каснијем Еуриховом закону, услед слабљења Западног царства и његовог нестанка, проценат власништва обрадиве земље Визигота повећан је на рачун римског становништва, те су они сада поседовали 2/3 ораница и 1/2 шума, но за опсег испаша и броја робова на имањима нема података. Тој подели били су обухваћени римски велепоседи, али и средње велика имања.

Величина имања (*sortes*), коју су добијали Визиготи приликом поделе земље од сеобе, није била једнака. Краљевска власт је себи додељивала велика имања, која су некада припадала римском цару и велике обрадиве површине римске аристократије, која се противила доласку Визигота и пружала сваки могући отпор. Родовска визиготска аристократија и војне вође добијале су због својих заслуга у борбама и угледа који су уживали, веће обрадиве површине у односу на сељаштво и остале чланове заједнице. Како се формирала држава, тако је аристократија добијала нове политичке и војне службе, те су могли да повећавају своја имања. Визиготи нису мењали систем који су затекли на поседима, већ су наставили да примењују римски начин рада са колонима и робовима које су затекли на њима. Из тог система експлоатације, велики део ратничке аристократије, до тада у родовском друштву, претварао се у земљорадничку аристократију и на тај начин постала повлашћена класа у оквиру постепене феудализације друштвеног поретка.

Насељавање сељаштва на великим територијалним просторима освојене земље слабило је визиготску етничку концентрацију, што је водило јачању краљевске власти. Краља више није бирао директно народ, због удаљености, већ је само наредно одобравао устоличење владара. Тиме започиње повећање моћи краља, који добија највишу војну, судску, управну и пореску власт. Уз јачање улоге краља и одабира престонице, ствара се дворска служба, тачније дворско веће састављеног од свештених лица и лаика-аристократа, Визигота и Римљана, а који су искористили ту ситуацију да

наметну своја управна знања и тако постану битан елемент у државним пословима.

На освојеним територијама Визиготи су држали римску поделу на провинције (*civitates*), на чијем челу је стајао *comes*. И у градовима се задржала муниципална организација, а градске курије биле су задужене за редовно прикупљање пореских обавеза градског визиготског и римског становиштва. Највиши градски функционер био је *curator civitatis*, кога су из својих редова бирали куријали, док је краљ тај избор потврђивао.

У војном погледу, визиготско становништво се током ратовања организовало на десетинском систему, то јест на хиљаднине, петстотнине, стотнине и десетине. На челу сваког одреда стајао је *millenarius* у биткама, али је имао и улогу судског већа, заједно са стотницима у рату и миру. Законом краља Еуриха, *comes* и *millenarius* судили су Визиготима и Римљанима, но каснијим развојем друштва и закона *millenarius* је остао само војни чиновник, док је Римљанима судило ново лице – *defensor civitatis*.

Основни слој становништва чинили су слободни сељаци укључени у цивилне и сеоске општине, а војно према десетинском систему. То становништво је било ослобођено плаћања пореза (земљарине) према држави. Само Римљани су били обавезни да плаћају тај порез, због чега су негодовали, а касније са јачањем франачке државе и радосно прихватили нову власт. На краљевским поседима и имању велепоседника радили су колони и робови, а статус колона се није мењао доласком Визигота, већ је остајао исти као и у римској држави. Број робова се повећавао, због честих ратова и заробљавања, те је већина њих радила на имањима, док је мањи број радио као кућна радна снага или друге послове на велепоседничким газдинствима.

Краљ је имао врховну власт над аријанском и правоверном црквом и за именовање епископа била је потребна краљевска одлука. У сваком граду постојали су православни и аријански епископи и док су аријански вршили обреде на готском језику, дотле су правоверни на латинском. Односи између правоверних и аријанских јеретика били су изузетно непријатељски, током читавог периода постојања краљевине у Тулузи, а посебно са јачањем франачке државе, која је прихватила правоверје. Све до визиготског повлачења из Галије у Хиспанију, међусобно непријатељство правоверних и аријанаца била је подлога за различите делатности црквених лица у корист Франака и рушења визиготског режима.

6. СЕОБА И НАСЕЉАВАЊЕ БУРГУНДА

Име и порекло

Источногерманско племе Бургунда (лат. *Burgundiones*, *Burgundi*, стр. нор. *Burgundar*) је првобитно, према археолошким изворима, живело у Скандинавији, да би при крају старе ере прешли на острво Борнхолм у Балтичком мору. Сам назив острва на старонорвешком језику значи „острво Бургунда“. Према викиншкој саги *Dorsteins saga Vikiingssonar* („Сага о Торстајну, викиншком сину“) из VII века, племе се населило на острву Холм, након чега је променило име у Борнхолм (Борн – Бургунди).

Највероватније половином II века н.е. Бургунди напуштају острво и прелазе на континент, тачније у долину Висле. Римски писци нису превише знали о Германима источно од Лабе или на обали Балтика, међу њима Тацит и Плиније Старији. Ипак, Плиније помиње Бургунде као део Вандала, то јест Источних Германа, укључујући Готе. Клаудије Птоломеј пише да Бургунди живе између реке Одре (племе Свева) и реке Висле, северно од Лугијаца и јужно од племена на обали мора. Управно половином II века је уследила масовна сеоба германских племена из Скандинавије, пре свих Гота, Ругијаца, Гепида, Вандала и других на просторе данашње Пољске, чиме почиње превирање на римској граници услед притиска које су вршили Германи на локална племена на континенту. Ови притисци кулминирали су у Маркоманском рату (166-180), којима је започело разарање и први напади на Италију, који су касније постајали све учесталији. Јорданес је записао да су у III веку Бургунди на Висли готово уништени од стране гепидског краља Фастиде (*Fastida*), чији је териториј био на ушћу Висле.

У првој половини III века, главнина Бургунда је напустила дотадашњу област између Лабе и Нисе и кренула према западу на реку Мајну, запоседајући подручје око река Некар и Јагст на југу и планина Таунус, Фогелзберг и Рен на северу, улазећи у ратове против суседа Алемана који су око 260. године заузели Декумантска поља. Сукобима против Алемана, Бургунди су стекли пријатељство са Римљанима. Временом је долазило до сукоба против Царства, а један такав описује Зосим. Он наводи да је 278. године цар Проб победио у Галији Бургунде, предвођеним вандалским краљем. Римски политичар, оратор и конзул Клаудије Мамертинус (лат. *Claudius Mamertinus*), наводи да су Бургунди са Алеманима и Севима у данашњој Швапској, често нападали римску Галију, али су повремено водили и међусобне ратове. Амијан Марцелин,

међутим, пише да су Бургунди били верни савезници Римљана и он посебно не помиње сеобу овог племена из данашње Пољске према југу. Пошто се у то време готово свуда помињу Вандали, као народ који је напустио Северну Европу и кренуо ка границама Царства, могуће је да су римски историчари сматрали Бургунде и Вандале за једно племе или ту има две групе Бургунда, Источни и Западни, слично Готима.

Цар Валентинијан I је 369/370. године заједно са Бургундима ратовао против Алемана. Пуних четрдесет година нема навода о Бургундима, да би се почетком V века појавили у тренутку Стилихоновог сукоба са Аларихом I и Визиготима између 406. и 408. године, када су германска племена прешла Рајну код Мајнца и кренула у инвазију на Царство. Поред Алана, Вандала и Свева у тим акцијама учествовали су и Бургунди. Једна група Бургунда је прешла Рајну и зауставила се на левој обали реке у римској провинцији Германија Секунда код данашњег Вормса, док је други, мањи део племена, остао на простору између Одре и Висле и касније био прикључен хунском конгломерату и Атилиној војсци. По свему судећи међу аријанским Бургундима на Рајни је у то време започело ширење правоверја.

Краљевство Бургунда

Први бургундски краљ који се наводи био је Гебика или Гјуки (*Gjúki*, *Gebicca*, *Gifca*, *Gebicar*, *Gibicho* или *Gippich*) у другој половини IV века и наводно је умро око 407. године. Био је отац Гундомару I (*Gundomar I*), Гиселеру (*Giselher*) и Гунтеру (*Gunther*). Он се помиње у староенглеској песми *Widsith* од које је сачувана копија из X века. У тој песми се бургундски краљ наводи под именом *Gifca*, а као *Gjúki* у песми *Atlakviða*, где је он отац Гунару (*Gunnar*). Као један од најранијих краљева Нибелунга, његов клан се називао Гјукунгар (*Gjúkungar*).

У старонорвешком делу *Prose Edda*, насталом на Исланду у XIII веку, Гјуки је био отац Гунара, Хогнија (стр.нор. *hogni*) и кћерке Гудрун (*Gudrun*). Он је имао и сина Готхорма (*Gotthorm*) са првом женом Гримхилдом (*Grimhild*). Имао је са њом и кћерку Гудни (*Gudny*), како се помиње у делу *Prose Edda*, тачније Гудронд (*Gullrond*) у песми *Gudrúnarkviða*.

Нибелунзи (нем. *Nibelungen*, стр.нор. *Niflung* или *Niflungr*) је име које се помиње у немачкој и норвешкој митологији као краљевска породица

Бургунда на почетку V века око Вормса. Огромно богатство које је остало иза Бургунда носи назив „ниблуншка остава“ или „нифлуншка остава“. У немачким текстовима појављује се Нибелунг као један од првих краљева племена Нибелунга, док се у митологији јавља име патуљка Ниблинга (*Nybling*). У опери Рихарда Вагнера „Прстен Нибелунга“, Нибелунг означава патуљка или врсту патуљка. Такође је познат „Еп о Нибелунзима“, германски еп о јунаку Зигфриду (нем. *Sigfrid*) на бургундском двору.

Након што су се Бургунди населили око Вормса, постали су федерати Царства. Бургундски краљ Гунтер (*Gunther* или *Gundabar*, лат. *Gundabarius*, *Gundicharius*, стр.енг. *Gūðbere*, стр.нор. *Gunnarr*) је 411. године у савезу са Гоаром (*Goar*), аланским краљем, поставио галоримског сенатора Јовија (лат. *Jovinus*, 411-413) за марионетског цара у Мајнцу. Његова престоница био је Вормс и владао је делом Галије. Гунтер је искористио Јовија да прошири свој териториј на левој обали Рајне, између река Лаутер и Нае, укључујући градове Вормс, Шпајер и Стразбур. Касније је, приликом потписивања примирја, цар Хонорије гарантовао Бургундима тај териториј. Грчки историчар и писац Олимпијодор из Тебе (лат. *Olympiodorus*, грч. *Ὀλυμπιόδωρος*, 380-412/425) помиње Гунтиариоса (*Guntiaris*), као команданта Бургунда који је руководио догађајима из 411. године. Јовије је 413. године поражен од Визигота и њиховог краља Атаулфа у Валенсу, након чега је заробљен и убијен у Нарбони.

Престоница Бургунда постао је Вормс (*Borbetomagus*). Иако су званично били федерати Царства, њихови упади у белгијску Галију били су за Римљане неподношљиви. Због тога је Аеције 436. године позвао у помоћ хунске плаћенике, који су 437. опљачкали Вормс. Гунтер је убијен у бици, као и велики број Бургунда. Убиство Гунтера и рушење бургундског краљевства постали су предмет херојске легенде, које су у каснијим вековима постале једне од најважнијих дела средњовековне књижевности, као што је „Еп о Нибелунзима“ (*Nibelungenlied*).

Нови краљ постао је Гундерих (*Gunderic*, *Gundoric* или *Gundowech*, прот.гер. **Gunþawīgaz*, 437-473). Након 443. године остатак Бургунда, који су преживели хунски покољ, пресељени су од стране Аеција у Савоју (*Sapaudia*) јужно од Женевског језера, све до горњег тога Изера, као федерати у римској провинцији Максима Секуанорум (*Maxima Sequanorum*), где им је престоница постао Лион (*Lugdunum*), након што су искористили неприлике у Западном римском царству и заузели град. Било је то њихово пето боравиште након

напуштања острва Борнхолма. Убрзо су проширили териториј на југ до реке Диранс, а на северу до реке Дуб код Безансона, држећи тако целу долину реке Роне до Авињона. Покушаји да прошире свој териториј низ реку Рону, довео их је у сукоб са Визиготима на југу. Као римски савезници, Бургунди су учествовали 451. године у бици на Каталунским пољима против Атилиних Хуна.

Гундерих је био ожењен сестром готског генерала Рицимера, који је играо значајну улогу у Западном царству између 456. и 472. године. Гундобад (*Gundobad*), син краља Гундериха је 472. године, након смрти свога рођака Рицимера, преузео значајну улогу у Царству. Он је био један од кључних фактора у постављању Глицерија (лат. *Flavius Glycerius Augustus*, 473-474) за цара. До великих промена долази након смрти Гундериха 473. године, када међу Бургундима долази до рата за престо. Хилперих I (*Chilperic I*, 473-480) је преузео власт, али након његове смрти 480. године, долази до правог рата међу браћом. Четири брата су се борили за превласт: Гундобад, Годагисел (*Godegisel*), Хилперих II (*Chilperic II*) и Гундомар (*Gundomar*). Без подршке свога народа, Гундобад је збачен са функције у Равени, мада је могућа претпоставка да је нови цар Јулије Непот, који је имао подршку Константинопоља, био противник овог Бургунда. Глицерије је свргнут 474. године, али је смењен и Гундобад.

Краљевство Бургунда подељено је: Гундобад је држао Лион од 480. године, Хилперих II је стоваровао у Валенсу до 493. године, Гундомар у Вијену до 486. године и Годагисел је до 500. године управљао Женевом, а од 486. и Вијеном.

Није позната довољно историја сукоба између браће, а Гргур Турски, који је глави извор за овај период, није довољно оставио података. Први који је нестао (вероватно је убијен од стране Гундобада) био је Гундомар. Следећа мета био је Хилперих II, а његова жена је према Гргуровим записима, удављена тако што је бачена у реку са каменом око врата, док су њихове две кћерке протеране из земље. Старија кћерка Хрома (*Chroma*), постала је монахиња, док је Клотилда (*Clotilde*) пресретнута од стране Хлодовехових изасланика, који су касније пренели свом франачком краљу колико је лепа и интелигентна, након чега је Хлодовех затражио од Гундобада руку Клотилде. Гундобаду се идеја о браку није свиђала, али није смео да одбије моћног франачког владара. Према писму Авита (*Alcimus Ecdicius Avitus*), епископа из Вијене у Галији, Гундобад се на самрти кајао због убиства браће. У писму се помиње Хлодовех и брак са кћерком Хилпериха II након 501. године.

Најранији датум када је Гундобад могао да преузме владавину над великим делом територија јесу први месеци 493. године, док су Одоакар и Теодорих Велики водили борбе око Павије, те су Бургунди заузели северозападни део Италије. Опустошили су Лигурију и у ропство одвели велики број становника. Када је Теодорих убио Одоакара и ставио Италију под своју контролу, послао је у Бургундију Епифанија (*Epiphanius*), епископа Павије, у мисију откупа великог броја заробљеника. Према епископу торинском Виктору (*Victor*), у марту 493. године делегација је прешла Алпе. Врло је вероватно да је главна мисија Епифанија била склапање брака Гундобадовога сина Сигисмунда (*Sigismund*) и Теодорихове кћерке Острогото (*Ostrogotho*). Магнус Феликс Енодије (лат. *Magnus Felix Ennodius*, 473/474-521), који је пратио Епифанија у делегацији, записао је о Годагиселу као „краљевом брату“, а не краљу, што је у супротности са Гргуровим текстом, који пише о Годагиселу као једном од краљева Бургунда. Гргур наводи да је рат између Гундобада и Годагисела дуго трајао и обе стране су покушавале да приволе Хлодовеха на своју страну, а против овог другог. Хлодовех је пришао Годагиселу, после чега му је овај почео плаћати порез. Клотилда, жена франачког краља Хлодовеха, а чији је отац убијен у ратовима за престо у бургундском краљевству, није подстицала добре односе између Бургунда и Франака, напротив, покушавала је да их што више удаљи. Хлодовех и Годагисел су заједничким снагама срушили Гундобада, који је побегао, али га је франачки владар гонио све до Авињона. У тренуцима када је Гундобад већ размишљао о томе како ће бити убијен, Аридије (*Aridius*), један од Гундобадових најближих сарадника, отишао је Хлодовеху и успео да га убеди да поштеди живот његовом краљу у замену за годишњи данак. Хроничар Маријус од Аванша (лат. *Marius Aventicensis*, 532-596) датирао је ове догађаје у 500. години.

Гундобад је прекршио договор врло брзо, чим је ојачао војне снаге и брзо опсео Вијен у коме се налазио његов брат Годагисел. Године 501. Гундобад је провалио у град и у аријанској цркви убио Годагисела, заједно са епископом града.

Следеће што је познато о Гундобаду, сада већ једином владару у бургундској држави, била је битка код Вујеа 507. године. Он је био један од неколико германских владара којима се писмено обратио Теодорих, позивајући на мир и тражећи посредовање између Алариха II и Хлодовеха I. Упркос свим добрим намерама Теодориха, до сукоба два краља дошло је код Вујеа, а према писању Исидора Севиљског, Гундобад је био на страни Хлодовеха. Исидор даље тврди да су Бургунди искористили

убиство Алариха и опљачкали визиготску Нарбону. Због ромејске морнарице, која је крстарила тим делом Средоземног мора, за време битке код Вујеа и касније, Остроготи су морали да интервенишу како би ублажили бургундску опсаду Арла. Према тврдњама појединих модерних историчара, праве жртве били су Бургунди, који су за тренутак искористили пораз Визигота и уместо да освоје и задрже Арл, Авињон и Нарбону, Остроготи су контраофанзивом, а све под притиском Ромејског царства у Константинопољу, одузели Бургундима територија, чак опустошећи и њихов град Оранж у Воклизу.

Након смрти краља Хлодовеха 511. године, најпрестижнији за Ромеје у Галији постали су Бургунди. Константинопољ је даровао Гундобада титулом *magister militum*. Овај бургундски краљ је умро мирно 516. године, а на престо је дошао његов син Сигисмунд.

Сигисмундова владавина и последњи дани Бургундије

Са Сигисмундовим доласком на власт започиње период значајног слабљења краљевства, који је на крају довео до потпуног колапса државе и њеног пада.

Сигисмунд је био у младости ученик Авите, епископа Вијене, који га је превео у правоверје из предачког аријанског секташтва. Његова љубав према православљу била је велика, те је он 515. године, пре него што је постао краљ, финансирао изградњу манастира Светог Мориса у Агаунуму у данашњем кантону Вале у југозападној Швајцарској. Годину дана касније преузео је бургундски трон, али убрзо су уследили сукоби у породици. Већ 517. године, супротставио му се син Сигерих (*Sigeric*) и извређао његову нову жену, чиме су уследили озбиљни сукоби, након чега је краљ наредио да обесе његовог сина. Одмах након убиства се покајао и из жалости према мртвом сину, повукао у манастир који је основао.

Клотилда, кћерка Хилпериха II, кога је убио брат Гундобад 493. године, а жена Хлодовеха I Франачког, чекала је годинама на освету. Године 523. подстакла је своје синове на побуну, те је уследио рат за Бургундију. Те године, Бургундију су заузела четири франачка владара Хлодомер (*Chlodomer*), Хилдеберт I (*Childebert I*), Клотар I (*Clotaire I*) и Теудерих I (*Theuderic I*), сви синови Хлодовеха и Клотилде. Сигисмунд је заједно са братом Годомаром кренуо у одбрану државе, али

у борбама против Франака је изгубио. Годомар је побегао са бојишта, док је Сигисмунд обукао монашко одело и повукао се у ћелију манастира. Хлодомер, владар Орлеана (*Aurelianum*), заробио га је 1. маја 524. године, обезглавио, а тело бацио у бунар. Није било милости Франака ни према његовој жени и деци Гисалду (*Gisald*) и Гундебаду (*Gondebaud*), јер су сви побијени. Била је то Клотилдина освета за убиство оца и сва понижења која је претрпела од Сигисмундовога оца. Није могла да опрости, те се на најбезобзирнији начин осветила свом рођаку. Сигисмундова кћерка из првог брака са Остроготом, Суавегота (*Suavegotha*) удала се за Теудериха I, владара Меца, Ремса и Аустразије.

Сигисмунови остацки извађени су 535. године из бунара и сахрањени у манастиру Светог Мориса у Агаунуму. Касније га је црква канонизовала, те је он остао упамћен као први правоверни бургундски владар. Карло IV, цар Светог римског царства, 1366. године је пренео Сигисмундове мошти у Праг, после чега је он постао заштитник Чешке. Једном свом сину, Карло је дао име Сигисмунд, који је у Будиму као краљ Мађарске подигао цркву посвећеном Светом Сигисмунду Бургундском 1424. године. Исте године је краљ Сигисмунд преместио мошти свеца из Прага у мађарски Варад, како би их заштитио од Хусита.

Престо је наследио Сигисмундов брат Годомар III (*Godomar* или *Gundomar*), који је окупио војску и у помоћ позвао остроготског краља Теодориха Великог. Уз помоћ моћних Острогота, Годомар III је успео да врати сав териториј под бургундску власт, уз масакре франачких јединица који су заостајали при повлачењу. Хлодомер није одустајао, већ је исте године кренуо у нови напад на Бургундију. До битке је дошло код Везеронса 25. јуна 524. године у близини данашњег Изера у Француској. Годомар се успешно држао у борби уз огромну подршку Острогота, чак је и Хлодомер убијен у бици, могуће од самог бургундског краља. Исход битке није јасан, јер постоје опречни подаци о победнику. Гргур Турски је записао да су Франци победили, док је Агатије био уверен у убедљиву победу Бургунда. Битка је била важна не само за опстанак Годомара на власти у бургундској краљевини, већ су Хлодомирова браћа искористила смрт брата и поделили међусобом његов териториј.

Након смрти Теодориха Великог, Франци су искористили превирања у Италији и одмах напали Бургунде 532. године. У бици код Отена, мервиншки владари Хилдеберт I и Клотар I разбили су Годомарове чете и почели да освајају Бургундско краљевство. До 534. године Франци су заузели целокупни териториј Бургундске краљевине, чиме

је она престала да постоји.

Језик и религија

Бургундски језик припада источногерманској језичкој групи и највероватније је изумро до краја VI века, када су Франци окупирали Бургундску краљевину, а становништво се временом утопило са већинским Францима. О самом језику не зна се много, осим што су сачувана поједина лична имена, а за многе речи немогуће је утврдити да потичу из бургундског језика, јер имају сличности са немачким речима из других географских области.

Оно што је значајно јесте име *Бургундија*, која се задржала до модерних времена за део територија данашње Француске. Границе те области су се од рушења краљевине у VI веку до XX века често мењале, а да заправо те промене нису имале никаквих веза са оригиналним Бургундима, који су нешто мање од два века живели на том простору. Становници данашње централне Француске и западне Швајцарске, немају никаквих додира са старим Бургундима, осим што су задржали име. У току средњег века појавиће се Војводство Бургундија и Краљевина Арелат, али без додирних тачака са Бургундима из V и VI века.

Бургунди су као и већина германских племена у току својих многих сеоба, дошли у додир са аријанством, да би на крају и напустили германска божанства и прихватили ово опасно секташко учење, долазећи тиме у честе сукобе са Царством. Око 500. године се Гундобад спријатељио са Авитом из Вијене, након чега је овај епископ постао учитељ младом Сигисмунду. Управо је он постао први правоверни бургундски владар, те је већина становништва напустила аријанство.

Привреда и друштвени односи

Бургунди су преласком на континент из Скандинавије и даље живели у родовском уређењу, чак док су живели на средњој и доњој Мајни. На челу племена стајало је више вођа (*hindinâ*), али они нису имали апсолутну власт, већ их је народна скупштина могла променити. Када су се населили око Вормса у својој четвртој сеоби након напуштања Борнхолма, међу њима се истиче један од вођа кога поједини документи називају краљем. Они су на левој обали Рајне били у статусу федерата према Царству, јер су се налазили на његовом

територију и били су под управом римског *духа* у Мајнцу.

Када су се у својој петој сеоби населили у Савоји, Бургунди су добили земљу од Царства на основу закона из 398. године о хоспитацији војника. Према том закону, римски велепоседници морали су да дају Бургундима трећину обрадиве земље и куће или су могли да задрже трајно војнике на свом имању, али да им предају трећину куће, но у том случају земљопоседници су морали држави да плаћају порез у натури од оне трећине коју нису дали Бургундима. Царство је из тих залиха добијених порезом, опскрбљивала војнике. Како год се погледа, римски велепоседници су губили део имања и куће због новопридошлих Германа, што је био разлог за честе побуне.

Након преласка у Савоју, тачније око Лиона, Бургунди су добили половину свих обрадивих површина, док су другу половину задржали галоримски земљопоседници. У време краља Гундобада дошло је до промене закона, те су Бургунди добијали 2/3 ораница, 1/3 колона и робова, док је остао стари закон поделе по пола на куће, окућнице, шуме и пашњаке. Услед јачања бургундске државе, а слабљења Царства и његовог каснијег нестанка, бургундска аристократија повећавала је своја имања на рачун Галоримљана.

Дошавши на римски териториј, Бургунди су затекли класни предак римског друштвеног система и поделе становништва: слободни Галоримљани сачињавали су племство (*nobiles*), а постојао је и средњи сталез (*mediocres*), те обичан народ (*humiliores* или *Viliores*). Земљу су обрађивали робови, док су колони и *servi casati* радили на додељеном имању. Бургунди нису мењали тај систем, већ су се уклопили у њега, преузимајући све дотадашње улоге галоримских велепоседника. У тај нови систем Бургунди су ушли у тренутку када је већ започело распадање родовског уређења код њих, те почетак развоја хијерархије. Родовска аристократија се раније издвојила као посебан слој окупљен око краља, који је већ имао шира овлашћења. Већина Бургунда живела је на својим имањима (*sortes*) у породичној заједници. Добијену земљу нису смели да продају, већ само да је остављају у наследство директним мушким потомцима.

Породична имања већине бургундског становништва нису могла да се одрже у непосредном суседству са крупним земљопоседима Галоримљана и богатих Бургунда. Након преласка у околину Лиона, бургундска аристократија све више преузима привредни и друштвени систем Галоримљана. Имање (*sortes*) постаје неограничени индивидуални алод, којима отац породице управља по свом на-

хођењу и тај систем достиже врхунац у време краља Гундобада крајем V и почетком VI века. Управо то апсолутно располагање имањима, убрзо доводи до озбиљних имовинских разлика, које су даље водиле ка уништавању ситног земљопоседа. Бургундска аристократија, окупљена око краља у војним и цивилним службама, посебно користи тај систем даљег богађења. Добијали су велике комплексе земље од краља, али и других државних домена, које су остале у бургундским рукама након нестанка Западног римског царства.

Закон који је Гундобад донео око 490. године јасно је истицао друштвени поредак, те су слободни људи могли да припадају племству, средњем или нижем сталежу. Однос између класа посебно је уочљив у погледу казни (*Wergeld*), који су морали бити плаћени у случају убиства неког припадника ових класа. Тако је највећа казна од 300 солида била прописана за убиство припадника племства, 200 за припадника средњег и 100 солида за убиство члана нижег сталежа.

Остало бургундско становништво чинило је слободно сељаштво, које је припадало најнижем слоју, заједно са колонијама и окућеним робовима. Све време трајања краљевине процес пропадања ситног земљопоседа није узео великог маха, а један од битних разлога јесте традиција слободе народа, које је практично тек изашло из родовског друштва, али и мали број Бургунда у оквиру краљевства и што је било довољно обрадиве земље за свакога, али и постојању великог броја робова добијених у ратовима. У првој половини VI века, сељаштво је почело да губи делове својих алода и у законима се појављују слободни људи, али без земље, који се нуде велепоседницима. И самим великим газдинствима била је потребна радна снага, посебно у време слабљења краљевине и честих пораза у борбама против суседа. Повећање беземљаша и даља пауперизација становника још није достигла алармантан бројке, тако да није постала доминантан фактор у држави, због уништавања бургундске краљевине. Процес који је започет у раслојавању друштва и пауперизацији сељаштва, имао је јасно обележје и након што су Франци заузели бургундску земљу, те су битно утицали на даљу еволуцију односа у новој франачкој краљевини и тиме убрзани процес који је водио ка феудализацији у средњем веку.

Законодавство

Бургунди су иза себе оставили три правна закона, која припадају међу најранијим германским зако-

нодавствима на тлу некадашњег Западног римског царства.

Први је *Liber Constitutionum sive Lex Gundobada*, познат и под именима *Lex Burgundionum*, *Lex Gundobada* или једноставније *Liber* и вероватно је његов законодавац био краљ Гундобад. Био је под утицајем римског права и бавио се питањима брака, наслеђивања и ценовника (*Weregild*), који су кривци морали да плате након почињеног кривичног дела. Верегилд је био опште прихваћен код германских племена, а поред плаћања, примењивала се и крвна освета. Плаћање је обично коришћено у породици или клану. Није постојала разлика између убиства и убиства из нехата, да би тек у XII веку дошло до њиховог раздвајања у Светом римском царству. Плаћање верегилда замењено је до IX века смртном казном, а у потпуности у XII веку доношењем коначног закона у Светом римском царству.

Постојала је разлика у односима између самих Бургунда и односа Бургунда и Галоримљана. Најстарији сачувани текст законика датира из IX века, што нам указује да је то копија оригиналног закона који је настао у време краља Гундобада између 483. и 516. године, а делимично је допуњен за време владавине његовог сина Сигисмунда. Закони кодификовани у *Lex Burgundionum* представљају најранији спој првобитног распадања немачког племенског уређења и римског система власти.

О обичном животу Бургунда немамо много информација, тако да је једини извор законик, а поједини данашњи историчари сматрају да је он један од најутицајнијих варварских законика, који је преживео пропаст државе и опстао и након франачког освајања све до IX века. Старији закони у оквиру *Lex Burgundionum* зову се *antiquae*, док допуњени *novellae*. Иако је држава пропала након 534. године Франци су у пракси наставили да спроводе правила из законика.

Први део *Liber Constitutionum sive Lex Gundobada* написан је у време краља Гундобада, а касније је изашао *Constitutiones Extravagantes*. Оба дела имају задатак да регулишу личне односе између појединаца. Чланови II-XLI представљали су компилацију обичајног права код Бургунда, који су претходно били прихваћени као усмени закони у оквиру читавог племена кроз уобичајену праксу, а на овај начин су записани и потврђени. Касније допуне (чланови LXXXVIII-CLV и *Constitutiones Extravagantes*), које је највероватније додао краљ Сигисмунд, више су били реторички од практичних. Започињу са општим правним принципима и диктирају какву би пресуду краљ могао да донесе у некој спорној ситуацији.

Постојао је несклад између обичајног и законског права, јер се овај други ослањао на римско право и сам римски утицај је видљив у његовом чину записивања племенског обичајног права. Победа римског закона била је оног тренутка када је Гундобад решио да организује и кодификује обичајно право. Одлука краља да донесе писане законе, показује велике промене које су се дешавале у германском друштву и јаког утицаја краља као врховног судије. Бургунди су већ раније имали законе и традицију којом су решавали спорове између појединаца, али Римљани са својом организационом структуром давали су на значају краљевској власти.

Највећи део закона бавио се вергелдом, првенствено начином плаћања као заменом за смртну казну или физичку повреду, у покушају да се искорени крвна освета између припадника истог племена. Све је регулисано у новцу, као накнада за телесно оштећење, а посебно је значајан вергелд који указује на саму вредност човека. Уколико је оштећен припадник племства, одштета је била 300 солида, за припадника средње класе 200, док за најнижу класу слободних људи 100 солида. Породица је код свих племена била најважнија друштвена институција.

И чланови који се односе на наслеђивање ослањали су се на обичајно право. Имање је прошло кроз низ строгих закона о породичном наслеђивању и у великој мери се разликује од римског права о имовини, којим се омогућавало да осим наслеђивања то имање добије куповином, продајом или препоруком. Између осталог је удовица добијала трећину мужевљево имовине и можда је то прототип за рано енглеско право.

Уколико је девојка била верена, а њени родитељи су одбили брак, онда су морали младожењи да плате по четири пута већој цени од првобитног мираза. Уколико је девојка одбила својом вољом брак или до њега није дошло након две године од веридбе, онда је могла да напусти вереника без казне. Ако би младожења раскинуо веридбу, не би добио никакав новац као обештећење.

Иако се ослањао на обичајно право *Lex Burgundionum* је био под јаким римским утицајем у погледу признавања воље и придавању великог значаја писаним делима, али и санкционише судски двобој и заклете сведоке. У IX веку се епископ Лиона Агобард (*Agobard*), жестоко противио „Бургундском законнику“, што доказује да је и у то време и даље био на снази. Током X и XI века наилазимо на поједине чланове законика код закона о личним правима у повељама манастира Клини, но више је изгледније да су они доказ обичајног права људи из

тог времена, него да је „Бургундски законик“ заиста био примењиван.

На законик је вероватно утицаја имао и *Lex Visigothorum*, а да је он касније био основа за писање *Lex Ribuaria*.

Као и код других германских племена, који су се настанили на просторе Царства, да би се регулисали односи варвара и Римљана, морали су бити донесени посебни закони. Тако је краљ Гундобад донео посебан законик посвећен галоримском становништву у његовој земљи и познат је под именом *Lex Romana Burgundionum*. Овај законик садржи различите законе преузете из римског извора, који су требали да реше односе између Бургунда и Галоримљана. Најстарији текст овог законика датира из VII века.

Поред ова два законика, краљ Сигисмунд је донео и трећи законик под именом *Prima Constitutio*.

7. ОСТРОГОТИ ОД НАЈЕЗДЕ ХУНА ДО ОСВАЈАЊА ИТАЛИЈЕ

Прелазак у Панонију

Хунска најезда након 370. године и слом прицрноморске државе Острогота, довео је главнину народа под хунску власт, док је мањи део прешао на Крим (где су се спорадично помињали до XVI века), а део народа се са посебним вођама прикључио Визиготима и са њима прешао доњи Дунав. Уследиле су борбе против Царства на Балкану и велике битке код Хадријанопоља 378. године и убиства цара Валенса, да би убрзо дошло до прихватања примирја. Тај мањи део Острогота је заједно са групом Алана, која је такође избегла пред провалом Хуна, пристао на нагодбу са Константинопољем. Населили су се у Панонији (највероватније у области Срема) са статусом федерата Царства. Пре краја IV века Хуни прелазе Карпате и освајају источну Панонију и народе са тих простора прикључују свом конгломерату. Царство није могло да издржи навалу Хуна, те су им 433. године уступили западну Панонију, да би 441. године заузеле и Срем и тако су сви Остроготи постали вазали Атилиној држави.

Хуни су управљали огромном територијом од иза Црног мора до западне Паноније, али преласком у Панонију, главнину војске преместили су у нову престоницу, а са њима је стигла и она главнина Острогота која је у првом налету Хуна била потчињена. Ту су Остроготи били размештени на широком простору у додиру са другим народима који

су признавали хунску власт. Учествовали су у свим великим биткама које су Хуни водили против германских и римских војски на Западу Европе, међу њима и у бици на Каталунским пољима 451. године (битка код Шалона). Међу остроготским противницима били су и Визиготи и друга германска племена. Био је то један од првих великих сукоба два слична, заправо, иста народа по крви, језику и коренима. Након хунског пораза и повлачења из Галије у Панонију, Атила је разматрао други план, да директно нападне Италију. Прошавши падине Јулијских Алпа, Хуни су упали у Фурланију 452. године, разорили Аквилеју, након чега су становници тог града побегли на лагуне северно од ушћа реке и ту почели да утемељују Венецију. Убрзо су пали Павија и Милано под Атилином силом, да би хунске трупе биле заустављене даљим напредовањем због заразних болести у њиховим редовима, што су у потпуности искористили Римљани пославши изасланике на челу са папом Лавом I (лат. *Leo I*, 440-461). Лукави папа успео је да одобровољи Хуне да уз велики откуп напусте Италију и врате се у Панонију. Већ 453. године Атила је умро, а хунски конгломерат се распао. У ратовима који су уследили против Атилиних синова, сви народи у Панонији успели су да се ослободе.

Теодемир и ослобођење од хунске власти

У тим кључним тренуцима Остроготе је предводио краљ Теодемир (*Theodemir*), припадник амалске династије и отац Теодориха Великог. Био је аријанац, но његова жена Ерелеува (*Ereleuva*, *Erelieva*) прихватила је православље и крстила се узевши име Еузебија (*Eusebia*). Поред Теодориха, са Ерелеувом је имао кћерку Амалафриду (*Amalafriada*). Поједини данашњи историчари сматрају да брак Теодемира и Ерелеуве није био класичан, јер као и многи други германски народи и касније Викинзи, нису познавали брак у данашњем облику, већ је то код њих било много лабавија варијанта нечега што се звало браком. Промена жена била је неписани обичај код многих германских народа.

Теодемир је преузео власт над свим Готима у Панонији, којима је претходно управљао Видимир (*Widimir*), заједно са својим зетовима као хунски вазал. До одлучујуће битке за ослобођење од хунске власти дошло је 454. године у бици код реке Недао у Панонији у којој су учествовали и Остроготи. Краљ Гепида Ардарих (*Ardaric*, *Arca-dius*, *Aldigar*) победио је Елака (*Ellac*), најстаријег Атилиног сина. У свеопштем сукобу, Елак се бо-

рио против полубраће Ернака (*Ernak*, *Irnik*) и Денгизиха (*Dengizich*) за супремацију међу Хунима. Јорданес је описујући битку код Недаоа, поменуо Готе (Остроготе) са копљима, Гепиде са мачем, Ругијце, свевску пешадију, Хуне са стрелама и Алане са тешким наоружањем, те Херуле као лако наоружане војнике. Занимљиво је да Јорданес није поменуо Словене, којих је на тим просторима било већ вековима, можда јер нису учествовали у бици или их је поменуо под неким германским именом. Била је то велика победа Гепида и других народа, након чега је сломљена хунска доминација у Централној и Источној Европи, а већина Хуна кренула је ка Црном мору.

Теодорих Велики и успостављање власти

Остроготи су остали у Панонији насељени на простору од Блатног језера на северозападу до Дунава, ступивши у контакте са Царством. Током већег дела V века Остроготи су играли улогу у Југоисточној Европи сличну оној којом су век пре тога играли Визиготи. Били су у различитим односима са Константинопољем, који се бојао њихове премоћи и често подупирао побуну других народа у Панонији и Норик у против Острогота. Савладавши противнике под вођством Теодориха продорли су у Мезију.

Године 460. у време папе Лава I престало је плаћање годишњег износа, који је стизало из Италије, након чега су се Остроготи дигли и опустошили Илирик. Мир је закључен 461. године, а као залог пријатељства и да до пустошења више неће долазити, послат је у Константинопољ Теодорих, као дипломатски талац, где је стекао римско образовање. Теодорих (гот. *Þiudareiks*, лат. *Flāvius Theodericus*, грч. *Θευδεριχος*, 475-526) је рођен око 454. године, нешто после битке код реке Недао и као врло мали имао је прилику да види све чари Константинопоља, да научи о римској власти и ратној вештини, што му је касније доста значило када је преузео власт над својим народом. Занимљиво је да његово име на готском језику значи „владар народа“ и као да га је име предодредило да буде један од највећих германских краљева у периоду Велике сеобе.

У то време Остроготи су живели на Ромејском територију, као федерати, али били су немирни и цар Зенон (лат. *Flāvius Zeno Augustus*, 474-475, 476-491) је све теже могао да управља њима. Теодорих је постао краљ 475. године, да би убрзо два владара уредили односе који су одговарали обема

странама. Остроготима је требала земља за живот, док је Зенону сметала Одоакарлова власт, који је постао прави владар Италије 476. године. Одоакар није поштовао превише ромејску власт у Константинопољу, нити ромејске грађане у Италији. Односи цара Зенона и Теодориха били су изузетни. Остроготи су помогли Зенону да дође на престо, да би их овај населио у Доњој Мезији уз обавезу да му војно помажу. Једна група Острогота која је још са Визиготима дошла до Дунава, радила је у служби Царства, а своје поседе имали су у Тракији са својим посебним владаром. У периоду од 477. до 483. године, део Острогота под вођством Аспара (лат. *Flavius Ardabur Aspar*), а затим Теодориха Страбона (лат. *Theodoric Strabo*) нападали су Ромеје, али и Теодорихове Остроготе. Управо те две групе Острогота у Доњој Мезији и ове у Тракији, Константинопољ је лукаво покушавао да посвађа, како би их контролисао, бојећи се њиховог уједињења и можда директног напада на Ромејско царство. Трачки Остроготи су у тим борбама поражени, а њихове вође побијене. Ујединивши све Остроготе под своју власт, Теодорих је почео да угрожава Константинопољ. Балкан је доста уништен у свим тим борбама за превласт међу Остроготима, али и приликом напада на само Царство. После Страбонове смрти, цар Зенон је помогао Теодориху, те су делови Мезије и приобалне Дакије уступљене Остроготима, а њихов владар добио је титулу *magister militum*, док је годину дана касније добио и звање конзула. Када је Зенон сишао са власти 491. године, Остроготи су опустошили Тракију и опет постали озбиљан проблем за Константинопољ. Но, Одоакарлова владавина у Италији ишла је у прилог Ромејима и одлична прилика да се отарасе Острогота. Ромејско царство је наговорило Остроготе и њиховог владара Теодориха да у име цара у Константинопољу подуху казнену експедицију против Одоакара, збаце га са власти и завладају Италијом према наредби цара и у његово име са строго одређеним компетенцијама.

Одоакарлова владавина у Италији

Одоакар (лат. *Flavius Odoacer* или *Flavius Odovacer*, гер. *Odoaker*, 476–493) је највероватније пореклом био Скир, мада има неслагања у историјским изворима. У германским језицима његово име није имало никакво значење, док у туркијским *Ot-toghar* је значило „рођен у трави“, и „рођен у ватри“. У појединим текстовима, који на све начине покушавају да му дају германско порекло,

његово име изводе од германске речи *Audawakrs* (*aud-* значи „богатство“, „просперитет“, док *wakar* има значење „будан“, „опрезан“). У изворима *Anonymus Valesianus* и Јована Антиохијског (грч. *Ἰωάννης Αντιοχεύς*, VII век), пише да је био Скир, од племена које су Остроготи поразили на реци Боила у Панонији након 460. године. Јорданес је недоследан када пише о пореклу: помиње племе Туркилинга (*Turcilingi*), затим као Ругијца, а касније као Херула. Ромејски духовник и хроничар Теофан Исповедник (грч. *Θεοφάνης Ὁμολογητής*, 758/760–817/818) и Комес Марцелин (*Marcellinus Comes*, умро 534) говоре о његовом готском пореклу. Код појединих модерних историчара преовладава мишљење о његовим хунским коренима.

Гргур Турски га први помиње у борбама са Хилдерихом I и Егидијем. Можда је то Егидијева победа над Визиготима 463. године. Еугипије (*Eugippius*, око 460–око 535) је записао да су доласком групе варвара у Италију престали да поштују светог човека (вероватно цара) и описује Одоакара као младог, високог у сиромашној одећи. До 470. године, Одоакар је постао један од официра у римској војсци, али и ту постоје неслагања у изворима. Јорданес стоји на становишту да је он извршио инвазију на Италију са својим Скирима и савезницима Херулима, док Прокопије тврди да је био део римског естаблишмента, чак царев телохранитељ. Када је Орест 475. године постао *magister militum* и патриције Западног царства за време цара Јулија Непота, постао је уједно вођа германских федерата у Италији. Орест је био сувише амбициозан, те је до краја године избацио цара из Италије и прогласио свога сина Ромула Августула за владара. Непот није одустајао, већ је у Далмацији којом је владао, добио афирмацију и подршку свих виђенијих у остатку Западног римског царства, али и Константинопоља, те је наставио борбу за престо у Равени. Германски федерати били су уморни од свих обећања из Равене и жељни земље и куће, затражили су од Ореста оно што им је овај обећао. Када је овај одбио, дошло је до побуне, а један од предводника против господара у Равени био је Одоакар. Већину тих германских војника чинили су Скири и Херули, који су Одоакара прогласили за свога краља. На крају је Орест убијен, док је Ромулу Августулу поштеђен живот, али је послат у Кампанију да живи са рођацима уз пензију од 6.000 солида 476. године, а сам Одоакар прогласио се за краља Италије.

Ромејски историчар Малхос (грч. *Μάλχος*, *Málkhos*, V век) записао је да је сенат у Риму послао ознаке Западног римског царства у Константинопољ цару Зенону, изјавивши да је једно царство,

оно у Константинопољу, довољно да влада светом. Зенон је Одоакару дао титулу патриција, те га овластио да управља Италијом у име Царства. Јасно је да Одоакар није прихваћен као нови цар, што је значило да је Западно римско царство и званично престало да постоји. Уједно је Зенон затражио да Јулије Непот буде враћен у Италију, али до тога никад није дошло, да би 480. године био убијен на свом имању у Далмацији. Након што су договором са Зеноном германски војници добили земљу по начелу терције, почели су да врше притисак на италоримске велепоседнике и да им одузимају земљу више него што је било договорено. Убрзо долази до отвореног сукоба цара у Константинопољу и Одоакара у Италији.

Одоакар је 476. године постао први варварски краљ Италије, чиме је започела нова ера на Апенинском полуострву. Већ прве године своје владавине, он је спровео многе војне акције у циљу јачања власти у самој Италији, али и суседним земљама. Један од првих који се нашао на удару био је алановандалски краљ Гајзерих због Сицилије, које је нови владар у Равени заузео у септембру или октобру 476. године. Након што су двојица слугу убила Јулија Непота у Салони у мају 480. године, Одоакар је спровео истрагу, наводно са циљем да ухвати злочинце, али је одмах почео да успоставља власт у Далмацији. Занимљиво да је сенат у Риму под Одоакаром добио на значају, чак је излазио бакарни новац са натписом *S(enatus) c(onsulto)*, али лукави владар Италије је на тај начин покушао да утиша Рим и онемогући било какав разговор о враћању царског достојанства на полуострво и оживљавања Западне империје. Иако аријанац, Одоакар је имао одличне односе са православном црквом и све захтеве које су стизали од црквених лица прихватао је без проблема. На тај начин је успоставио чврсту власт и умирио све институције у земљи, за које је сматрао да могу да направе проблем.

Године 487. Одоакар је водио борбе у Норик против Ругијаца и њиховог краља Фелетеуса (*Feletheus, Feva, Feba, Foeba, Fevva, Fevvanus, Thevvanus*, 475-487), кога је успео да зароби. Фелетусов син Фредерик (*Fredericus*) вратио се међу Ругијце, али је Одоакаров брат Онулф (*Onoulphus, Onoulf, Unulf* и *Hunulf*) опет напао Норик. Тада је Онулф преостало римско становништво преселио из провинције у Италију, док су Ругијци отишли Готима тражећи помоћ. Од те године до 493. Норик је била напуштена покрајина, после чега су се доселили Лангобарди.

Долазак Острогота у Италију и пад Одоакара

Одоакар је био премоћан у Италији, а своју снагу показао је директно се супротставивши цару Зенону и подржавши Ила (*Illus*), ромејског генерала који је устао против свога владара 484. године, како нас о томе извештава Јован Антиохијски.

Теодорих је са својим народом кренуо у јесен 488. године из Мезије, прошао кроз Славонију, где су према северу потиснули Гепиде и преко Сиска, Љубљане и Хрушице прешли падине Јулијских Алпа крајем августа 489. године. Било је око 100.000 људи који су кренули у нову сеобу, од тога око 20.000 војника. До првог сусрета и битке са Одоакаром дошло је на реци Сочи (Исонцо) 28. августа 489. године у близини Аквилеје. На Одоакаровој страни били су Херули и Скири, док су Остроготима пришли Ругијци. Иако са бројнијом војском, Одоакар је поражен, те се брзо повукао у Верону, где је убрзо дошло до још једне битке. Била је то нова победа Острогота, али крвава и по њих саме разарајућа. Одоакар се повукао у престоницу Равену, а Остроготи су наставили пут Милана, где се већина војника предала Остроготима на челу са генералом Туфом (*Tufa*). Теодорих их је одмах послао у битку против свог бившег господара, а нелојални Германи стали су опет на страну Одоакара, те је тако Теодорих забележио први пораз на италијанском тлу. Те сукобе искористили су Бургунди, који су опустошили Лигурију и одвели велики број становника у ропство, да би их тек три године касније ослободио Теодорих. Током 490. године Одоакар је спремио јачу војску, заузео Милано и Кремону и одатле послао трупе у опседање Павије у коме су били смештени Остроготи. У том тренутку у помоћ Острогота интервенисали су Визиготи под Аларихом II који су одбацили Одоакара далеко од Павије. Била је то једна од ретких помоћи братских народа у тим смутним вековима. У новој бици код реке Аде II. августа 490. године, Одоакар је поражен, те се брзо повукао у Равену, но сенат у Риму, као и многи италијански градови, тог тренутка су се изјаснили за Теодориха и Остроготе пруживши им подршку. Равена се показала као неосвојива тврђава и баш онако како је касније описао Прокопије. Окружена мочварама и ушћима, лако се снабдевала храном из залеђа малим чамцима, тако да је опсаду Острогота могла дуго издржати. При свему томе, Туфа је код реке Адије у близини Трента, добио неочекивано појачање након раздора у Теодориховој војсци, када је дошло до великих дезертерстава.

Исте године док су се водиле борбе на северу Италије, Алановандали су искористили трену-

так и кренули у освајање Сицилије. Теодорихов савезник, краљ Ругијаца Фредерик, почео је да угњетава становнике Павије чије су снаге требале да их заштите. Због тога је лично интервенисао Теодорих у августу 491. године, напавши Ругијце, те су многи Фредерикови војници дезертирали и кренули ка Одоакару да му се прикључе. На крају су у сукобима против Острогота код реке Адиђе изгинули Туфа и Фредерик.

Одоакар је већ у то време изгубио сваку наду за победу. У ноћи 9. на 10. јул пред Равеном, Остроготи су убили Ливилија (*Livilia*), главног генерала и његове најбоље херулске војнике. До 29. августа 492. године Остроготи су сакупили довољно бродова у Риминију како би успешно спровели нову блокаду Равене. Упркос премоћи Теодорихове војске, сукоби су настављени до 25. фебруара 493. године, када је Јован, епископ Равене, започео преговоре између два владара, а његов предлог био је да обојица владају заједно у Равени и целом Италијом. Након три године неуспешне опсаде, Теодорих је 5. марта 493. године ушао у Равену. Десет дана касније, 15. марта, Одоакар је убијен док је јео за столом са остроготским краљем. Први план био је да група Острогота убије Одоакара док буду јели у палати *Ad Laurentum*, но када је овај план пропао, Теодорих је за столом извадио мач и ударио Одоакара у кључну кост. Док је немоћни владар Италије умирао, Теодорих му је рекао да је то освета за све што је урадио против његових пријатеља.

Нема потврде, али из појединих извора сазнаје се да су тог дана у свим деловима Италије, по Теодориховој наредби, сви Одоакарови војници побијени, али и њихове породице. Одоакарова жена Сунигилда (*Sunigilda*) каменована је до смрти, а његов брат Онулф убијен је стрелама док је покушавао да пронађе уточиште у цркви. Теодорих је прогнао Одоакаровог сина Тела (*Thela*) у Галију, а у покушају да се врати у Италију, био је убијен.

Убиство Одоакара и херојство Теодориха касније је опевано у саги о Теодориху (*Dietrich von Bern*). Берн је био германски назив за Верону.

8. СЕОБА ФРАНАКА И СТВАРАЊЕ КРАЉЕВСТВА МЕРОВИНГА

Име и порекло

Име Франци (лат. *Franci*) појављује се први пут тек средином III века. Из имена овог племена касније су изведена имена Франачка (*Francia* или *Frankia*), касније држава и Франконија (*Franconia*), касније

део Немачког царства. Западногерманска група племена је настала спајањем германске племенске конфедерације у једну групу из које се даље вршио процес уједињавања племена и стварања јединственог народа. Нема тачних потврда одакле потиче само име Франака, већ има више претпоставки: име *Frank* потиче од старогерманске речи за „копље“, јер у староенглеском та реч је *franca*, док у старонорвешком *frakka*. Латинизовани облик те речи је *francisca* и могли бисмо да је преведемо као „бацање секире“. У другим германским језицима *Frank* има другачије значење: „ћелав“ и „жесток“ су термини који се појављују код појединих западногерманских и источногерманских племена. У развоју холандског језика појављује се реч *vrac*, староенглески *frāc*, док у старонорвешком *frakkr*.

Римски писац Еуменије (лат. *Eumenius*, 264-312) писао је о Францима као превртљивцима и о њиховој непоузданости, који су волели да о себи говоре као о жестоким људима, а у Циркусу у Триру 306. године били су обичне кукавице. У „Фредегаровој хроници“ из VII века, записано је да је име народа узето од вође *Francio* из германског племена Сикамбра (*Sicambri*, *Sugambri* или *Sicambrians*), који су живели на просторима између данашње Немачке, Белгије и Холандије, које је први поменуо Јулије Цезар.

Код појединих историчара преовладава мишљење да су већ до средине VII века сви људи северно од Лоаре себе називали Францима, док су на простору Аквитаније себе углавном сматрали наследницима Римљана. Ипак, постоје и другачија мишљења, тачније да је све до половине средњег века прављена јасна разлика између Франака, Бургунда и наследника Римљана и осталих, који су поштовали своје сопствене законе.

У даљем процесу развоја германских језика и њиховог постепеног раздвајања, долазимо до енглеског придева *frank* са значењем „слободан“, „великодушан“, која је усвојена почетком XIV века из старофранцуског *franc* („слободан“). У средњовековном латинском појављује се *francus* „слободан“, тачније као „слободан човек“ (*Frank*). Да ли ти појмови имају икакве повезаности са влашћу франачких владара у Галији и тиме да су само Франци били ослобођени од плаћања пореза, не можемо тачно да утврдимо.

Појам Франци у почетку је био друштвено-политички, јер су за Римљане и Келте, пре свега, сва германска племена од обала Атлантског океана до половине данашње Немачке изгледала исто и говорила истим или врло сличним језиком, те су стога и добили једно, јединствено име, а да су заправо били из различитих племена. То јединствено

име је у распону од само неколико векова скоро у потпуности засенило старе племенске називе, остављајући тек понегде траг о постојању одвојених група из прошлости, као што је Хесен који вуче корене од племена Хата (*Chatti*).

Франци су настали спајањем старијих и мањих племенских група на подручју између Рајне и Везера и то стапање у јединствену целину вршило се око три језгра. У северном језгру најснажније је било племе Батаваца (лат. *Batavi*), првобитно као огранак Хата, а затим као посебна група које је живело у делти Рајне у данашњој Холандији. Та група временом је почела носити назив Салијски Франци, могуће по реци Ијсел или од речи *sal* („слана“, „морска вода“). Из доње Рајне дуго су вршили притисак према данашњој јужној Холандији и северној Белгији. Друго, јужније језгро окупљало се око Убијаца (лат. *Ubii*) на подручју око данашњег Келна. Убијци су насељавали најпре десну обалу Рајне, наспрот племена Тревера и јужно од племена Сикамбра. Њихово подручје протезало се од реке Зиг преко реке Лане до доње Мајне. То подручје је припадало такозваној *Germania Libera* (Слободна Германија) или *Magna Germania* (Велика Германија) како су је Римљани звали. На обалама средње Рајне почели су се називати Рипуарски Франци. Источније од Убијаца окупљало се треће језгро око племена Хата, те су они постали темељ Источних Франака у каснијој немачкој Франконији. Њихова прапостојбина била је долина горњег Везера, као и река Едер и Фулда.

Два најранија извора која говоре о почецима Франака јесу „Фредегарова хроника“ из VII века и анонимна *Liber Historiae Francorum* из VIII века. Историчари ове радове узимају са великом резервом, јер садрже доста неистина, за разлику од Гргура Турског и његовог рада из VI века, који је писао о овом народу. Као кључне изворе за историју Франака историчари узимају XII *Panegyrici Latini* (Колекцију списа о дванаест римских оратора), Амијана Марцелина, Клаудијана (*Claudius Claudianus*, 370-404), Зосима, Сидонија Аполинарија, те Гргура Турског и *Historia Augusta* (колекцију списа о римским владарима из периода од 117. до 284. године).

Франачки упади преко Рајне на Царство били су све учесталији, те су Римљани морали да им доделе земљу у оквиру своје државе како би их контролисали. Цар Максимијан је 292. године поразио Франке које је настанио на ушћу Рајне у покрајини Токсандрији. Еуменије је тај догађај описао како је Констанције убио, протерао, заробио и киднаповао Франке који су прешли Рајну и тада је по први пут употребио назив *Franciae* за цело племе.

Салијски Франци

Салијски Франци (лат. *Salii*) су били подгрупа првих Франака који се у изворима помињу у III веку. У то време су живели између Рајне и Ијселе и нису улазили у састав Римског царства. Име овог германског племена потиче, највероватније од реке Ијселе (данашњи *Ijssel*, док је стари назив био *Hisloa*, *Hisla* и *Sala*) и данас се ова област зове Саланд. Друго тумачење за назив племена јесте германска реч **saljon*, што значи „пријатељ“, „друг“, што би у III веку представљао савез са неким другим племеном.

Њихов језик био је темељ за данашњи холандски и доњофранконијски дијалекат. Више племена окупљених у лабавој конфедерацији сачињавали су Салијске Франке, који су преговарали са Римљанима. Свако племе имало је своје вође, а касније продубљивање односа и приближавања племена регулисао је посебан законик.

Већ у првим римским изворима, Салијски Франци доводе се у везу са обалом, а 286. године је војни командант Караусије (лат. *Marcus Aurelius Mausaeus Valerius Carausius*), задужен за одбрану Довершког теснаца, наредио утврђење обале од напада Саксонаца и Франака. Амијан Марцелин и Зосим пишу о преласку Салијских Франака према југу у данашњој јужној Холандији и Белгији, прешавши Рајну 260. године. Када је дошло до мира са Римљанима, Констанције Хлор им је дозволио да се населе 297. године међу Батавцима, спајајући се са њима. Могуће да су временом били нападани од стране других германских племена, због чега су добили заштиту Римског царства, али заузврат су били регрутовани у царској војсци. Међутим, са севера су се настављали напади на Салијске Франке, пре свега од племена Хамава (*Chamavi*), који су живели северније од ушћа Рајне. Покушај Салијских Франака да се трајно настане у Токсандрији између Мезе и Шелде, био је одбачен од Јулија Отпадника који их је напао. Предали су се 358. године и прихватили све римске услове. Зосим тврди да је након напада Саксонаца на римски териториј и Салијске Франке, Јулијан Отпадник дозволио Францима да се трајно населе у Токсандрији из које их је раније протерао. Једини разлог промене става Јулијана према Францима било је њихово мирно прихватање римских услова, али и све чешћих напада са севера од стране дивљих германских племена чији је циљ била пљачка Царства. На овај начин их је придобио за своју војску, чували су границу и био је сигуран да они неће кретати у пљачку.

Једна посебна салијска породица издигла се у раном V веку, која је убрзо постала позната под

именом Меровинга, а име је добила по Меровеху (*Merovech*), митском оцу краља Хилдериха, за чије се рођење приписују натприродни елементи. Али изузимајући митске приче, ова франачка породица издићи ће се у хијерархији родовског друштва и постепено преузети власт.

Рипуарски Франци

Рипуарски Франци (лат. *Ripuarii*) су били једна од двеју главних група које су се касније ујединиле у јединствени франачки народ, а које извори помињу у VI веку. Живели су на Рајни у данашњој северној Немачкој, а са растом моћи прешли су реку и крочили на тло Римског царства.

Само име *Ripuarii* има значење „речни људи“, но о тачном пореклу не постоје подаци. У латинском језику појам *Riparii* значи „људи са обале реке“. Други облици су *Riparenses* и *Riparienses*. И Јорданес их препознаје под именом Рипуарски Франци. Да долазе са обале реке као доказ је могућа германска реч за обалу **ripwarjōz*, из које се касније развија *Ribuarius*, а од латинске речи *ripa*, преко галоримског **ribbar*, дошло је до француског облика *rive*.

Рипуарски Франци су били конфедерација састављена од многобројних германских племена из III века са десне обале Рајне (можда већ око 210. године). Племена која су у време Царства живела на том месту, а које помињу извори били су Сикамбри (*Sicambri*), Хамави (*Chamavi*), Бруктерији (*Bructeri*), Хатуарији (*Chattuarii*) и Тенктерији (*Tencteri*). Врло вероватно да је име Франака заменило имена локалних племена, то јест, да је дошло до уједињења свих или већине тих племена у једно веће са јединственим владарем. Када су ојачала, почели су да прелазе Рајну и нападају Царство, а да би их привели себи Римљани су им дозволили да се наседе на левој обали Рајне у статусу федерата. Касније су многи Франци достигли високе положаје у римској војсци и администрацији. На месту на коме су живели, дуго је била граница Царства иза које се простирао непрегледни германски свет. Ту су Римљани формирали две провинције Горњу и Доњу Германију, а кључни град за одбрану лимеса на том простору био је Мајнц. Рипуарски Франци су се населили у Доњој Германији, која је добила назив *Germania Secunda*, а највећи градови били су Ветера, Келн и Бон. Убијаца је било највише на том простору, а пошто су били федерати Царства од раније, могли су слободно да прелазе реку и тргују. Врло је могуће да је ово романизовано гер-

манско племе имало највећи значај по Рипуарске Франке, њихов долазак и приближавање самим Римљанима.

Политички след догађаја

Амијан Марцелин пише о догађају из 358. године и сукобу Салијских Франака против Јулијана Отпадника и њиховом договору и трајном преласку народа на териториј Царства у статусу федерата. Јорданес описујући битку код Шалона 451. године наводи Рипаре (*Riparii*), но тешко је утврдити тачност податка, јер Рипуарски Франци нису били познати под тим именом све до Хлодовеха I.

У два важна документа помињу се Франци: *Notitia Dignitatum* био је списак свих војника и целокупне војне организације из касноримског периода у коме се помињу Салијски Франци поименично. Друга је *Tabula Peutingeriana* (атлас римских путева) чији је оригинал из IV или V века, а копија из XIII века, а која се бави римским друмовима из III века. Иако су погрешно размештена племена на карти, између осталих наводе се: Франци, Бруктери, Свеви, Алемани. Четири племена на ушћу Рајне су: Хауци (*Chauci*), Амписварији (*Ampsivarii*), Херусци (*Cherusci*) и Хамави.

Хлодио (*Chlodio*, *Clodio*, *Clodius* или *Chlogio*, око 395-око 448) је био краљ Салијских Франака из династије Меровинга, а живео је на територији Турингије у данашњем Дуизбургу. Загосподарио је око 414. године Турнеом и одатле је напао Римско царство 428. године освајајући Камбре у данашњој северној Француској. Тиме је почело насељавање северне Галије Салијским Францима. Римљани су га убрзо напали, али је Хлодио успео да се одбрани и одржи новоосвојена територија, да би 431. године проширио свој териториј до реке Соме. На крају је убијен, највероватније 448. године, у Артоа од Флавијуса Аеција, команданта римских трупа у Галији.

Њега је највероватније наследио Меровех, по коме је читава династија добила име. *Liber Historiae Francorum* помиње име *Pharamond der Merovingen* или *Faramund*, као легендарног франачког краља, док „Фредегарова хроника“ пише да је Хлодиов наследик био Теудемер (*Theudemeres*), господар Теруана од 409. до 414. године. Данашњи историчари узимају те податке са великом резервом и прихватају Меровеха као Хлодиовог наследника. И сам краљ Меровех (лат. *Meroveus*, *Merovius*) полуплеменски је личност, који се узима као оснивач велике династије у почетку Салијских Франака, а

касније и целог народа. Са историјског гледишта, утемељивач династије је његов претходник Хлодио, који је почео да проширује територију на рачун суседа, а кога је наследио Меровех. Његово име је латинизовано, а корене вуче из старогерманског *Marwig*, што бисмо могли да преведемо као „чувена борба“ или само „борба“. Нема много података о овом владару. Гргур Турски га помиње само једном као оца Хилдериховог, док у појединим текстовима га повезују са германским божанствима. Могуће да је Хлодија наследио син под другим именом, али је у међувремену код писаца постао Меровех у покушају да се створи митологија око његовог имена, као оснивача династије и брзо растуће франачке државе.

Када је Флавијус Аеције, де факто владар Западног римског царства, позвао пријатеље на римски териториј против Хуна, између осталих су се одавали и Салијски Франци. До одлучујуће битке је дошло на Каталунским пољима (битка код Шалона) 451. године, када су у савезништву са Римљанима и Визиготима победили и зауставили Хуне у даљим продорима на Галију.

За разлику од Салијских Франака који све више шире своје поседе, те издижу династију Меровинга, Рипуарски Франци губе своју независност чим буду ступили на историјску позорницу. Први их помиње Гргур Турски. Он пише да је Хлодовех ујединио све Франке у једну државу и до тада независне Рипуарске Франке.

Хилдерих I (лат. *Childericus*, фра. *Childéric*, 457-481) је наследио свога оца на престолу 457. или 458. године. Управљао је из своје престонице у Турнеу и долином Лис. Нема довољно података да ли је владао читавим простором до Соме, али у то време је сасвим сигурно било више франачких државица, којима су управљали владари из различитих породица. Гргур Турски наводи да је Хилдерих у једном тренутку био прогнан због незадовољства Франака његовим приватним животом, тачније, заводио је франачке жене. Гргур наводи занимљив податак: Хилдерих је отишао у Турингију код краља Басина (*Bisinus*, *Basinus*, *Besinus*) и његове жене Басине (*Basina* или *Basine*), саксонске принцезе. Даље Гргур пише да су га после осам година прогонства вратили на власт. Тада је према Гргуровом спису, Басина напустила свога мужа и затражила брак са Хилдерихом и њему родила троје деце. Хилдерих је 463. године са римским генералом Егидијем управником северне Галије у Соасону, ратовао против Визигота у Орлеану, који су покушавали да прошире државу до Лоаре. Након Егидијеве смрти, Хилдерих је уз помоћ Павла, римског управника Анжеа и велику подршку Галоримљана, пора-

зио Визиготе и почео да проширује свој териториј. У периоду од 476. до 481. године, водио је честе преговоре са Одоакарном о савезу против Алемана, који су покушавали да изврше инвазију на Италију.

Хлодовех (лат. *Chlodovechus*, фра. *Chlodowig*, 482-511) је био први владар уједињених Франака и син Хилдерихов. Он је променио облик владавине те из групе више владара који су управљали одређеним територијама, увео је владавину једног краља, чија се власт преноси на његове наследнике. На основу историјских извора и уједињења свих Франака, управо Хлодовеха можемо сматрати истинским утемељивачем меровиншке династије која ће владати следећа два века. Под Хлодовехом Салијски Франци ће у сваком погледу загосподарити над свим мањим франачким државама, али и на рачун осталих суседа. Историчари сматрају да је та моћ дошла из Хилдерихове и Хлодовехове команде у римској војсци у провинцији *Belgica Secunda*. Временом се Хлодовех окренуо против других римских генерала, пре свега против Егидијевог сина, Сијагрија (лат. *Flavius Syagrius*). Сијагрије је био управник Галије, но након пада Западног римског царства 476. наставио је да влада као потпуно независни управитељ територијем од Соме до Лоаре са центром у Соасону наредних десет година. У тим тренуцима могао је да влада без страха од суседа. Франци су били разбијени на мање државе, Саксонци су често нападали обале Галије, а ситуација код Визигота није била сјајна. Све се променило након доласка Хлодовеха на власт и постепеног јачања његове војске. До одлучујуће битке дошло је 486. године код Соасона. Сијагрије је поражен у бици, а Франци су заузели његов териториј проширивши се до Лоаре. Харарих (*Chararic*), један од франачких владара у то време, требао је да помогне Сијагрију у бици, но он је чекао њен исход да би пришао победнику. Сијагрије је успео да побегне код Визигота, али на претњу Хлодовеха да ће заратити, Аларих II га је убрзо предао Францима. Ни Харарих није прошао боље иако је пришао на страну победника. Ухваћен је 507. године од стране Хлодовеха и заједно са сином послат у манастир, а његова територија је присвојио.

Већ 509. године заробљен је Рагнахар (*Ragnar* или *Ragnarius*), франачки владар Камбреа, са својом браћом. Гргур га описује као немилосрдног владара, чак и према својој родбини. Рагнахар је помогао Хлодовеху у борби против Сијагрија 486. године, али након што је 496. владар Салијских Франака прихватио првоверје, око 6.000 ратника одбило је да пређе у хришћанство и пришло је Рагнахару који се држао паганства. Временом је сама војска умала против Рагнахара, јер је он све делио

са својим пријатељем Фаром (*Farro*) и ништа није остајало њима. Хлодовех је искористио ситуацију и позлатио појасеве, који су били у ствари бронзани, те купио присталице, да би на тај начин збацио Рагнахара са власти и преотео му територију.

Још једну велику победу однео је Хлодовех 491. године са малом групом Туринжана, освајајући сва франачка територија западно од реке Мас, осим области Рипуарских Франака. Обезбедио је савезништво са Остроготима тако што је сестру Аудофледу (*Audofleda*) удао за Теодориха Великог. Уз помоћ других мањих франачких државица, победио је Алемане у бици код Толбијака 496. године. Има неслагања око године битке, те поједини историчари сматрају да се десила 506. године. Место Толбијак је данашњи Цилпих у Северној Рајни-Вестфалији, 60 километара од немачко-белгијске границе. У борби за Дижон, Хлодовех је ушао у сукоб против Бургунда, али није успео да их потчини. Због политике коју је водио према галоримском становништву и њиховим поседима, сами становници Галије прихватили су његову власт и пружали му подршку, чак и у самој визиготској краљевини, а то се посебно одразило 507. године у бици код Вујеа што је довело до брзог елиминасања Визигота из Галије. У самој бици је убијен Аларих II, те је велики део Аквитаније дошао у посед Франака. Гргур Турски пише да је након битке код Вујеа, ромејски цар у Константинопољу Анастасије I (лат. *Flavius Anastasius Dicorus Augustus*, грч. *Ἀναστάσιος*, 491-518), Хлодовеху доделио титулу конзула што је практично била легализација његове власти у Галији у својству ромејског цара. Франачка није под Хлодовехом давала знакове било какве подложности Константинопољу нити његовом законодавству.

Више нико није могао да стане на пут Хлодовеховој моћи у Галији. И сам франачки владар није могао да трпи да још неко влада у име Франака, те је решио да у потпуности елиминира конкуренцију укључујући Сигоберта Хромог (фра. *Sigebert le Boiteux*) и његовог сина Хлодориха (*Chlodoric*). Сигоберт је владао Цилпихом (Толбијак) и Келном. Гргур пише да га је син убио након 507. године на иницијативу Хлодовеха. Након убиства оца Хлодорих је понудио савез Хлодовеху нудећи му злато. Када је Хлодовех послао изасланике, они су затражили да нови владар у Келну завуче што дубље руку у злато, након чега су га убили. На тај начин је Хлодовех заузео Цилпих и Келн и проширио своју државу. Тада су страдали Харарих, Рагнахар од Камбреа, његова браћа Рихар (*Richar*) и Ригномер (*Rignomer*) од Ле Мана. Након што је освојио Келн 508. године, Хлодовех је постао краљ

који је владао над свим Францима.

Овај франачки краљ прешао је на правоверје под утицајем своје жене Клотилде (*Clotilde, Clothilde*), бургундске принцезе (била је кћерка Хилпериха II Бургундског), на Божић 496. године у Ремсу од руку Ремигија, епископа Ремса (лат. *Remigius*, фра. *Saint Rémi* или *Saint Rémy*). Он је са женом касније сахрањен у манастиру у Паризу. У то време су Франци били аријанци, а само мањина која је живела у држави, прихватала је правоверје. Прихватањем истинске вере, Хлодовех је покренуо Франке да одбаце опасну секту што је имало огроман значај у наредним вековима за целу Западну Европу, али је утицало на још брже ширење франачке власти на целокупну Галију. Није било лако натерати моћног владара да одбаци аријанство, посебно након смрти првог сина, убрзо и другог недуго након крштења. Временом је и сам краљ схватио да преласком на правоверје, франачка држава може имати много користи у односу на друге германске државе тога времена, пре свега на краљевине Визигота и Алановандала који су из паганства прешли у аријанство. Прихватање правоверја приближила га је галоримском становништву, које му је пружило сву подршку у борби против Визигота и даљем ширењу граница своје државе. Када су сви Франци прихватили истинско хришћанство, дошло је до зближавања франачке аристократије са галоримском. Несумњиво да је првих година након прихватања правоверја, доста војника напустило Хлодовеха, али слабост других франачких владара, пружила му је довољно могућности да их сломи и загосподари великим територијем. Франачки краљ је престоницу преселио у Париз, тиме преселивши седиште Салијских Франака из Белгије, која је била њихово вишевековно тло, на новоосвојено подручје Галије, некада под влашћу Сијагрија.

Непосредно пред смрт 511. године, Хлодовех је сазвао први епископски сабор (концил) у Орелану са намером да приближи световну (краљевску) и црквену (духовну) власт. Укупно тридесет три епископа учествовала су на сабору и донела 31 уредбу о дужностима и обавезама појединаца, о световним правима и црквеној дисциплини. Међу најважнијим одлукама било је јачање ауторитета епископа над световним и монашким свештенством, учвршћивање права цркве на поседе које су епископи добијали од владара, те одобрење аријанском свештенству да након преласка у правоверје задрже своја имања. Тада по први пут закони донесени на сабору почињу да важе за Франке и Галоримљане. Хлодовех је прихватио и одобрио одлуке сабора, што представља први званичан споразум између франачке државе и цркве. По тради-

цији Хлодовех је умро 28. новембра 511. године, али *Liber Pontificalis* даје 513. као годину смрти.

Држава тек што је била уједињена, опет је морала да се дели на Хлодовехова четири сина: Теудериха, Хлодомера, Хилдеберта и Клотара. Том поделом створене су нове политичке јединице, довољно самосталне у Ремсу, Орлеану, Паризу и Соасону. Тиме је започела традиција која је трајала све до последњих Меровинга 751. године, а та подела настављена је и за време Каролинга, осим у време Карла Великог, након чега је настављена подела Франака у различитим областима културног утицаја која је створила више центара политичког и културног развоја. Политички, језички и културни ентитети имали су утицаја на каснију Француску краљевину, као и на безброј немачких држава, полуаутономних краљевстава у Бургундији и Лотарингији.

Хлодовехова освајања и уједињење у јединствену државу обухватило је највећи део Галије и данашње западне Немачке, док га Французи сматрају оцем Француске. Можда би овај краљ био постављен на пиједестал највећих француских владара, да није дошло до касније поделе државе, која није урађена на националној, политичкој или географској линији, већ да обезбеди једнаке приходе својим синовима-наследницима. Можда је имао добру намеру, но та подела је довела до многих унутрашњих раздора у самој Галији. На крају је тај резултат довео до пада династије иако је у почетку имао сву подршку народа, римске аристократије и чак цркве. На крају је своје прсте умешао папа што је ојачало другу династију.

Привредни и друштвени односи Франака у време стварања државе у Галији

Од свих раногерманских држава које су основане на тлу Римског царства, Франачка је преко кодификације Салијског закона сачувала у потпуности обавештења о привредним и друштвеним односима у почетном стадију развоја на тлу Галије и стварању нових односа у периоду рушења антике и рађања средњег века.

У доба када је Јулијан Отпадник победио Салијске Франке, а затим им дозволио да се населе на тлу Западног царства, као федерати, ово германско племе или боље речено скуп више племена, живело је у крвно-родбинском друштву које су војнички сачињавале десетине и стотине. Живели су на целомитим комплексима или на необрађеном тлу, које су сами обрађивали и претварали у плодну земљу,

али и на имањима римских велепоседника који су је претходно напустили. У свом суседству имали су Римљане који су остали на својим имањима, али њих на подручју данашње Белгије није било много. У Салијском закону није било помена о узимању земље од Римљана или након деобе имања, што јасно показује да Франци нису узимали подељену римску земљу или је отимали од велепоседника. Управо то је привукло Галоримљане да прихвате њихову власт.

Франци су живели у селима у крвно-родбинској организацији и такав привредно-друштвени облик задржао се до њиховог преласка реке Соме. Након што су прешли у централну Галију и посебно након уласка у Аквитанију, родовско друштво код Франака улази у тесне односе са галоримским робовласничким друштвом које је било у распадању те долази до даљих развоја међусобних односа. Односи који су постојали у Белгији (Токсандрија) нису могли да опстану на новом територију у Галији, због чега је већ у време састављања Салијског закона првобитни сеоски колектив, који је заједно обрађивао земљу, почео да се распада на више мањих самосталних јединица које су чиниле велике породице од три генерације (чланови закона 44. 58. и 59.). Свака генерација водила је заједнички породичан посао и једнако делила плодове рада. Скуп свих великих породица у селу сачињавао је сеоску заједницу и то на оном ступњу развоја када су повремене поделе ораница и ливада престале и свака велика породица добијала поља у трајно власништво, које је остављала у потомство по директној мушкој силазној линији. Свака породица имала је право да слободно користи неподељену сеоску земљу попут шума и пашњака сходно својим потребама.

У том раном развоју франачке државе у Галији и поштовању Салијског закона, постојање неограниченог индивидуалног власништва над имањем није постојало, већ само право домаћинства да користи обрадиву земљу у условима када је врховну власт у селу имала сеоска заједница над целокупним сеоским имањем. Чак ни то право није се развило једнако код свих категорија земљишта у оквиру једног сеоског земљопоседа. Стамбени објекат (кућа) и привредни објекти око те куће били су у власништу домаћинства. Поседовање земље на којој се објекти налазе и окућнице (башта и повртњаци) били су основно право сваке породице у селу. У том погледу се према законнику најстрожије кажњавао сваки вид провале и крађе на приватном поседу (чланови закона II. и 27.).

Салијски закон након што штити неповредивост тла куће и привредних објеката са окућни-

цом, даље најстрожије брани поседовање ораница и винограда. Закон јасно кажњава саму повреду међа тих имања, ако је учињено без господаревог пристанка. Још теже су казне ако се заору туђе њиве или пожњу већ сазрели усеви (чланови закона 9. 27. и 34.).

У погледу поседовања ливада постоји неразвијен систем. Ако се повреде границе и уђе у нечију ливаду, нико не може бити кажњен, а ако појединац покоси траву у туђој ливади и онда је остави и не однесе је, не може бити кажњен јер нема основа, већ је само изгубио своје време и рад, јер је покошено сено остало господару њиве. Уколико је сено покошено и однесено, следи казна према члану закона 27/10. Овим се показује да су ливаде већ биле издвојене из сеоског (заједничког) поседовања и предате на коришћење појединцу (индивидуалним домаћинствима), но поседовно право односило се само на крмно биље које на ливади расте, али не на саму земљу (тло), те је такав облик поседовања имања био ближи праву на искоришћавање саме плодне земље, него појму неограниченог власништва.

Право породица над шумом је још увек било истоветно са општим правом на заједничко коришћење, иако то право више није било колективно. Шума је заједничка и непарцелисана својина целе сеоске заједнице, но свака породица има право да у шуми неограничено и према својим потребама обележи стабла која има намеру да посече, али уз обавезу да сечу и опрему дрва изврши у року од годину дана. Након истека рока, уколико обележена стабла нису исечена, иста има право да узме било који други члан сеоске заједнице (чланови закона 27/15-18).

Сви примери поседовног односа произвођача у селу према основним средствима за производњу указују на развој поседовног права од колективне имовине ка постепеном преласку у приватно власништво. Док су Салијски Франци били у Токсандрији једини систем који су познавали био је колективни, да би преласком у Галију све до VI века најмањи процес даљег развоја био видљив у погледу шума и пашњака, јер је посед остао колективан, али право искоришћавања постало је право појединих домаћинстава по сопственој потреби и иницијативи. Ливаде су парцелисане и додељене сеоским породицама, али власништво домаћинства односи се само на биље са те ливаде, док је земља и даље сеоска. Поседовање ораница је већ ишло ка обележју приватног власништва, но то поседовање обликовало се само као трајан и неповредив посед земље и усева, без права да се имање отуђи уз обавезу да се предаје у наследство увек у истој породици по

мушкој линији. Право на поседовање објеката и окућница развијало се најдаље, али у том периоду и оно није апсолутна приватна својина, већ је свако покољење дужно то имање да сачува и преда даље у наследство својим потомцима. Над свим тим категоријама земљишта и целокупне имовине и даље је врховни и начелни господар био колектив сеоске заједнице.

Кључно у том периоду јесте разврставање у категорије поседовних односа што указује на рађање појмова о приватном власништву над земљом. Салијски закон прихвата и озакоњује неке прелазне одредбе које воде ка даљем развоју. Закон је предвиђао чак могућност да се појединац одређеном процедуром може одрећи материјалне заједнице (имања) са својим рођацима и иступити из ње (члан закона 60.). То иступање појединца из велике породице могло је да означава његово осамостаљивање и формирање сопствене мале породице, коју би сачињавао брачни пар са децом док не постану пунолетна. То ново мало домаћинство било би формирано у истом селу и заједници. Нема сачуваних историјских извора о том појединачном осамостаљивању, али је могуће претпоставити да је појединцу додељивано право на део земљопоседа од оне велике породице из које се издвојио и такав поступак био је тек почетак слободног располагања непокретном имовином код појединца, иако он није означио укидање наследности земље у уоквиру исте сеоске породице. Било је то само решење проблема поседовања земље, које се наметало у вези са распадањем великих сеоских породица од три покољења на мање, појединачне породице (брачни пар са децом). Убрзо ће то распадање великих породица на мања били омасовљено.

У једној од касније насталој одреби Салијског закона, било је предвиђено кршење тих чланова законика. Члан о тзв. афатомији (46.) описује предају земље некој другој личности посебном процедуром, где слободно одабрана личност добија улогу привременог управљача имањем све до смрти њеног поседника. Најкасније годину дана након смрти поседника, посредник (одабрана личност) мора да преда имање ономе коме је према сопственој вољи преминулог наменио. Поред свих обележја о постојању намере, чак и праксе, да се наруши принцип наследности имања по директној силазној мушкој линији унутар великих сеоских породица, у закону нема података о купопродаји или било каквом отуђивању објеката и целокупног имања.

Даљи развој сеоских заједница започет је у првој половини VI века, јер се постепено пољопривреда интензивирала у додиру са Галоримљанима. Од двопољног система у експлоатацији земље,

Франци уводе тропољни систем, где је сваке године на угару трећина имања у рукама породице, а према распореду типичном за германске *Gewanne*. Тим променама порасла је производња пољопривредних производа што је омогућавало и мањим породицама (заједницама) да живе самостално. Са даљим напредовањем производње, велике породице почеле су да се смањују, то јест, долази до формирања више мањих породица које теже ка независном животу. Тако долази до распада великих породица, те сада мале породице постају основна привредна јединица у селу. Са напуштањем великих имања и изласком из велике породице и стварањем посебних, свест о родбинским везама слаби, што доводи до промена у структури самога села. Заједништво села више се не темељи на родбинској вези унутар велике породице, већ на односу становника села које везује заједничко имање (неподељена земља) и општи сеоски пољопривредни послови. Коначни тријумф промена унутар сеоских односа, десило се у другој половини VI века, кад ће наследно право бити признато и женском потомству, чиме је отворен пут отуђивању имања изван исте сеоске породице (мале и велике). У закону се може пронаћи и стварање великог поседа обрадиве површине које је задирало у сеоску заједницу.

Са развојем краљевске власти, долази до стварања краљевског земљишног поседа из којег краљ члановима своје ратне дружине, али и другим службеницима додељује обрадиве површине, заједно са зависном и неслободном радном снагом на тим имањима (колони и *servi casati*). На прелазу V на VI век, са Хлодовеховим даљим јачањем, краљ је повељама почео да додељује ратној аристократији имања унутар територија слободних франачких сеоских општина, при чему су чак добијали право да присвоје део сеоске необрађене површине (*almende*). Дошљаци се нису укључивали у сеоску заједницу нити их је она занимала, већ као страног тело имају заштиту краља и слободно располажу својом новом имовином. Сасвим сигурно је постојао отпор сељака доласком краљевске ратне аристократије у села, која при том нису поштовала сеоску заједницу и њене одлуке, те реметила мир и суседске односе, а доказ томе су и казне законика за пружање отпора њиховом досељавању, које су биле равне казни за убиство слободног Франка (200 солида по члану 14/4). Та имања која је додељивао краљ својој ратној аристократији, несумњиво су била велика у селима, а радила је зависна радна снага, јер у закону се помињу домаће слуге (*vassus ad ministerium*): ковачи, виноградаре, свињари и коњушари (члан 35/6.). Те зависне слуге нису могле

да се појаве на мањим имањима, јер не би било потребе за њима, већ на крупним земљопоседима, које није могао појединац да обрађује. Уопште гледано, припадници ратне аристократије нису ни обрађивали своја имања, јер су били стално са краљем у борбама или му помагали у изградњи краљевске власти на новоосвојеном територију.

У почетку је велики земљишни посед, који је ушао у франачку државу као наследство Галоримљана, што указује на постојање галоримске земљопоседничке аристократије која је водила своју политику прихватања и сарадње са властима младих германских држава, те као новостворени велики земљишни посед самог краља и ратне аристократије и цивилних службеника из редова франачких родовских првака, развијао се изван граница сеоских општина. Почетак задирања у слободу сеоских општина, који се може видети у Салијском закону, само је увод у дуготрајну еволуцију којом ће се надирање велике обрадиве површине на териториј сеоске општине повезати са унутрашњом економском и социјалном диференцијацијом у селима франачке државе, што је била последица слободног располагања земљиштем у поседу појединих сеоских домаћинстава. У тим првим деценијама VI века све је то још у фази наговештаја и у селима још није кренуло стварање хијерархије. Она постоји изван сеоске заједнице на великим имањима Галоримљана и франачких аристократа.

У Салијском закону нигде нема помена припадника родовске аристократије, јер се тај слој друштва окупио око краља и тиме одвојио од непосредне везе са родовима из којег су поникли и које је наставило да живи у селима. Касније, када им краљ буде почео даривати велике земљопоседе, они ће се вратити на село, али не као прваци родовске организације, већ као припадници класе велепоседника која живи од рада зависних сељака чиме у село уносе тенденцију друштвеног раслојавања, то јест, стварања класа на селу. Законик препознаје у селу лите (*lite*) и робове. Лити су, по свему судећи, били потомци ратних заробљеника (најчешће припадници других германских племена), који су некада ратовали против Франака и имали су статус полуслободних људи. Обрађивали су део господаревог имања и плаћали му дајбину у природи. С друге стране, робови нису имали слободу, а и кривична одговорност се драстично разликовала у односу на слободне људе. Они су обрађивали целокупну обрадиву површину свога господара и према потреби радили све остале послове на велепоседу. Ипак, на господаревом имању, рад полуслободних и неслободних људи није био основа производње, јер

њихова малобројност спутавала је њихово значење, те су они били једна врста помоћне радне снаге. Неусмњиво да је постојање полуслободних и неслободних убрзавало рад и повећавало имовинску разлику међу слободним људима, посебно када је у селима почело да преовлађује појединачно (индивидуално), алодијално поседовање имања са правом располагања и отуђивања обрадиве површине.

У меровиншкој Франачкој, осим Франака, бројчано највеће становништво било је староседелачко (галоримско), које је у целости постало покорено иако нису тиме изгубили своју слободу. Њихова вредност се у односу на Франке видела у казним одредбама, јер се за исти прекршај Франка над Галоримљанином плаћала двоструко већа казна него за исти прекршај који би починио Римљанин на штету Франка.

Код самог галоримског становништва Салијски законик препознаје три групе: *convivac regis* (узваници код краљевог стола), *possessores* и *tributarii*. Прва група представља најугледније чланове међу Галоримљанима, које је франачки краљ позвао код себе ради почаста и вршења државничких послова, но они као и остали староседеоци нису могли да врше војну службу, нити бити део краљевске дружине (*antrustiones*). Као власници римских имања у централној и јужној Галији, појављују се *possessores*, које су задржали након испуњавања свих обавеза и потреба Франака. *Tributarii* су имали положај сличан литима, што би значило да су били у категорији колона, у начелу слободни људи, али оптерећени плаћањем дажбина господарима имања које су обрађивали. Тај господар могао је бити Франак, али и Галоримљанин из редова аристократије, тачније најугледнијих староседелаца који су задржали своју имовину и након доласка Франака.

Салијски закон

Lex Salica како гласи латински назив овог законика, било је древно обичајно право групе племена која у III веку почињу да носе заједничко име – *Салијски Франци*. Око 500. године уобличио их је краљ Хлодовех и он је постао темељ франачког правног система током целог раног средњовековља, али је имао јаког утицаја и на многе европске правне системе. Закон је био нека врста модерног устава, који је прописивао односе становника унутар франачке државе на латинском, но и на старохоландском језику. До данашњих дана сачувани су рукописи из периода VI до IX века.

По наредби краља Хлодовеха између 507. и 511. године, написан је Салијски закон под именом *Pactus legis Salicae*, који је прихватио обичајно право Франака, али и регулисао односе на новоосвојеном територију у Галији у складу са променама које су се десиле процесом раслојавања друштва и замецима класа. Његова грађа је слојевита и садржи елементе обичајног права из различитих епоха, још од времена док су Франци живели у Токсандрији до времена Хлодовеха. Управо због тога се преко њега може видети развој структуре франачког друштва у раздобљу око 300 година. То је прелаз из родовског ка претфеудалном уређењу са егземпларним значењем упознавања развоја феудалног поретка у раном средњем веку на простору Западне, касније и Централне Европе. Завршетком тог развоја франачко друштво је претфеудално са остацима родовског система. У почетку је закон био у употреби само код Салијских Франака, док су Рипуарски Франци имали свој законик, но сасвим сигурно је да су припајањем територија око Келна и Рипуарски Франци морали да прихвате правила Меровиншке династије. Пошто *Lex Salica* садржи само 65 чланова, вероватно да ниједан члан Рипуарског закона није прикључен. Од времена писања закона до половине IX века, у законик су укључивани нови чланови, поједини су брисани или ревидирани сходно времену у коме се закон мењао.

Све чланове можемо поделити у пет група по релативном хронолошком редоследу и садржају. Прва група је најстарија и садржи 65 чланова, а сачуване су копије из VIII и IX века, на основу оригинала из VI века. Већ друга група садржи додатке, што указује да је временом закон допуњаван или мењан. Но, сигурно је да су прве две групе из меровиншког периода, док су остале три групе из времена династије Каролинга. Трећа група садржи 99, то јест 100 чланова закона и помиње се име Пипина Малог, што упућује на старији период допуне законика. Четврта група припада другој половини VIII века, тачније периоду владавине Карла Великог и помиње се под три имена: *Lex Salica Emendata*, *Lex Reformata* и *Lex Emendata*, што јасно указује на реформе закона самога Карла Великог. Због ширења границе франачке државе у том периоду, законик постаје пуноправан на великом територију у Западној и Централној Европи, али у њега улазе чланови из других германских законика, који су важили ван граница Франачке. Они имају свој посебан одељак у законнику, док за Франке и даље важи део под именом *Lex Salica*. Интегрисани, тачније позајмљени чланови из других закона, долазе пре свега из *Lex Ribuariorum*, касније *Lex*

Ribuaria, закона који је важио код Рипуарских Франака. *Lex Alamannorum* био је законик Алемана, док је Карло Велики чак користио и древни *Lex Savaorum*, законик Свева. Најважније је да су сви преузети чланови из појединих законика пришли постојећем Салијском закону и са њим чинили целину, али постојала је јасна разлика у члановима који се односе на саме Франке у односу на остале народе. Додати чланови постали су интегрисани део постојећег закона.

На основу *Lex Salica* можемо видети како се развијало франачко друштво од прве половине VI века на даље, а у кривичним законима унесене су новчане казне у покушају да се искорени стари германски принцип крвне освете. За силовање казна је била 2.500 денарија, односно 63 шилинга, што је била прилично велика новчана казна. У тешка кривична дела спадало је убиство деце, али и жене. Постоје разлике код убиства жене, то јест њене способности рађања. За убиство жене која је још могла рађати прописана је казна од 600 шилинга, док за убиство жене која више није могла рађати било је прописано 200 шилинга. Злочини почињени над Галоримљанима били су мањи у односу на злочин почињен над Франком. Грађанским правом утврђени су сви чланови породице и њихова обавеза у оквиру једне породице или друштва. То се даље наставља на чланове закона везане за наслеђивање имања што је један од врло важних делова законика. Наслеђивање се врши само по мушкој силазној линији у породици и подразумева се на наслеђивање имања, имена и титуле. Кључна је очева линија, чији су потомци директно његови синови, након чега долази родбина по мушкој линији. Жене су биле искључене из наслеђивања, тако да су син, брат или најближи мушки род, укључујући чак и далеке мушке рођаке могли добити наследство. Због права наслеђивања по мушкој линији, уколико казна не би била исплаћена, а одговоран буде умро, дуг се преноси на мушког наследника у породици.

У вези са владарем, према правилу примогенитуре, најстарији син је требао да наследи оца на престолу, али уколико владар не би имао синове, престо би припао најближем мушком рођаку. У погледу наслеђивања земље, у почетку жене нису имале право наследства, али око 570. године је закон промењен како би дозволио наслеђивање обрадиве површине од стране кћерке уколико отац не би имао синове. Зависно од тога како се тумачи, али јасно је да и поред дозволе женском члану породице да наследи имање, темељ закона је мушка линија, то јест синови и браће. Прво се води рачуна о мушкој линији, те ако нема мушког потомства

или најближих мушких рођака, тек онда кћерка добија право на земљу. Од средњег века постоји систем у наслеђивању који има јаке корене у Салијском закону: наслеђивање је дозвољено по женској линији, али искључује саму жену у корист њених синова. Ако деда нема синове, њега наслеђују кћеркина деца (унуци) иако је кћерка још увек жива. Уколико ујак нема деце, њега наслеђује синовац (сестрић). То је једна врста квази Салијског закона.

Код династије Меровинга, сви синови добијали су једнаке делове имања, што је озбиљно отежало развој државе, чак и њен сам опстанак, а слична ситуација десила се и са династијом Каролинга, где је сваки мушки члан породице добијао део земље. Право примогенитуре, прецизније склоност ка најстаријем мушком члану у преносу наслеђивања заживео је у Француској тек у време династије Капета. Уместо да држава буде подељена на једнаке делове међу браћом, само је најстарији син добијао краљевско достојанство и апсолутно право, док су његова млађа браћа добијала апанаже као феудалну земљу под влашћу краља. Салијски закон је имао јаког утицаја на правне системе у многим европским државама у каснијим вековима, чак до модерног доба. И оригиналан законик из времена краља Хлодовеха (*Pactus legis Salicae*) и каснија допуњена издања под именом *Lex Salica*, објављена су у *Monumenta Germaniae Historica* у серији законика (*Leges series*).

Lex Ripuaria - законик Рипуарских Франака

Закон Рипуарских Франака, *Lex Ripuaria*, настао је у VII веку (око 630. године) на простору данашњег Келна и имао је великог утицаја на доношење каснијег *Lex Saxonum*. У каснијим допунама Салијског закона више чланова закона је преузето из *Lex Ripuaria*.

По свему судећи, законик је имао 89 чланова које можемо разврстати у три групе: чланови од 1. до 31. садрже казне од 18 солида и међу њима можемо да препознамо утицај Салијског закона; другу групу чине чланови од 32. до 64. који су директно преузети из Салијског закона, чак су и распоређени по истом принципу са казнама од 15 солида и везани су за имовину; док трећу групу чине чланови од 65. до 89. и састоје се од одредаба различитих врста преузетих из различитих законика, чак и нама непознатих. Несумњиво је да су Рипуарски Франци, пре него што су потпали под власт Салијских Франака и имали своју државу око Келна, живели по обичајном праву, да би касније добили и писа-

ну форму закона, која је временом модификована, пре свега под утицајем Салијског законика.

Законик сеже до Дагоберта I (*Dagobert I*, 629-639), када је моћ мајордома била минимална, када се оптужује сам мајордом због примања мита у судским пословима. Но, у Рипуарском законнику је очљиво одступање од обичајног права много више него код Салијског закона. Свештенство је заштићено вишим казнама: 600 солида за свештенство и 900 солида за епископа и више се простора даје заклетом сведоку, а важна је и судијска улога.

9. ОСТАЛИ ГЕРМАНСКИ НАРОДИ ИЗ ВРЕМЕНА СЕОБЕ НАРОДА

Немогуће је описати сва германска племена из времена пре и у току саме Сеобе народа. Више стотина племена живела су на простору северне и северозападне Европе, која нису имала исти језик, можда чак и заједничке претке, док поједине групе не можемо са сигурношћу ни да назовемо племеном. Поред тога у изворима се поједина племена сврставају у германска, а да то у ствари нису, нити су говорили германским језиком. Било је и мешовитих племена, германско-келтских или словенских, а поједина чисто словенска племена су код римских писаца убрајана у германска. Могуће да су словенска племена временом асимилована у поједино германско, али тај процес је био дуг и свакако се није могао завршити у периоду Велике сеобе народа. Многе групе и племена временом су се удруживала и стварала конфедерације, које су касније израстале у велике државе, а крајњи процес био је настанак једног народа. Такав случај је са Францима, Пољацима и многим другим.

Поред великих германских народа који су имали значајан утицај на Царство и његову судбину, потребно је поменути и нека нешто мања племена, која нису директно одлучивала о опстанку римске империје, али свакако имају значај у европској историји.

1. Алемани

Име и порекло

Према тврдњи ромејског писца Агатија (*Agathias Scholasticus* грч. Ἀγαθίας σχολαστικός, 530-582/594), име овог народа долази од речи *Alemanni* или *Alamanni*, што значи „сви људи“. Несумњиво да се ради о већој групи мањих германских племена

удружених у конгломерат са намером да овладају већим територијем и пруже отпор суседима. Многи историчари данас Алемане сматрају Свевима (*Suebi*), тачније једним њиховим огранком. Валафрид Страбон (*Walafrid Strabo*, око 808-849), монах у манастиру Светог Гала, записао је у IX веку да само странци зову овај народ Алеманима, који је живео на простору данашње Швајцарске и околних региона у Немачкој и Француској, а да они себе називају Свевима. Име данашње државе Немачке (нем. *Deutschland*) изведено је од једног мањег племена које је било део ове конфедерације (Дојч). На протогерманском (старогерманском језику), то племе је имало корене од речи **Peudiskaz*, што значи „људи“. У старом горњогерманском *diot* је значио „народ“, док нешто јужније *diet*. Због више дијалеката германског језика, али и под утицајем келтског, словенског и романског на ширем простору континента, име овог народа (Дојча) имало је различите називе. Нема сумње да је у протоиндо-европском језику, мајци свих европских језика, то била реч **teuta* („народ“). У италијанском архаичном *tedesco* је значило „немачки“ што долази од истог корена као и *teuta*. У романским језицима преовладало је име *Germania*, али у много случајева задржало се *Tiaratudestga*, *Tearatudestga* или *Tera tudestga* (*tiara/teara/tera* има значење „земља“). У француском *thiois*, *tudesque*, *théotisque* или *Thiogne* као и шпанска реч *tudesco* имају исти корен и значење. Због тога данас код европских народа има више назива за државу Немачку.

Супротно „народу“ у протогерманском постоји реч *wal(a)hisc* или *walesc*, што значи „страно“. У немачком *welsch* значи „страно“. Многа германска племена су доласком на келтско-романски териториј и прихватањем њихове културе давали називе регионима на рубним деловима у којима су живели: *Wallonia* (Белгија), *Valais* (Швајцарска), *Wales* (Британија) или *Wallachia* (Румунија).

Германски језик се под утицајем келтског и латинског развијао, те је *diutisc* који се користио у раном средњем веку временом нестао, а највише се користио у данашњој северној Француској и западној Немачкој. До данас је сачувана латинска верзија *theodiscus*, а све до VIII века Франци су свој језик називали *frengisk*, но када се политички и културни утицај преселио на териториј данашње централне Француске *frengisk* постаје нејасан под утицајем латинског (вулгарног латинског) и прелази у *theodisc*. Управо та реч има корене у немачком *theoda* („народ“), који додавањем латинског суфикса *-iscus*, добија значење „припада народу“ („народни језик“). Име народа Тевтонаца (лат. *Teutoni*), највероватније има исте корене.

Germania није германска реч, а први пут се помиње у III веку п.н.е. код Римљана, али највероватније да су Гали први назвали народе преко Рајне Германима (*Germani*). Касније је Јулије Цезар у свом познатом делу, описујући народе са севера, поменуо Германе што се одомаћило у латинском и романским језицима.

Allemagne или слична имена која се појављују за народе на простору данашње Швајцарске, Алзаса и Баден Виртемберга, имају корен који долази од протогерманског **Alamanniz* и има двојак значење: *Al-* значи „све“, „сви“ („сви људи“) што директно указује на конфедерацију велике групе различитих племена, док је друго тумачење *Al-* од латинског *alius* („други“) што значи „странци“ „непознати“. Занимљиво је да се у Енглеској све до XVI века задржало *Almain* и *Alman* за Немце, да би касније преовладало *German*, а основни разлог је раздвајање два народа: немачког и холандског у посебне групе. У данашњој Немачкој *Alemannisch* је група дијалеката немачког језика из Горње Немачке којим говори више милиона Немаца.

Први Алемане под тим именом помиње Дион Касије (*Lucius Cassius Dio*, 155-235), описујући походе цара Каракале на ушћу Мајне код племена Хата 213. године. Дион Касије описује Алемане као жртве римског цара, од кога су затражили помоћ, а над којима је извршен покољ, земља колонизирана, а имена места промењена у латинска. Због свега тога постали су непријатељи Рима. Иако су римски писци ниподаштавали Алемане, називајући их варварима и дивљацима, несумњиво је да су били високо романизовани због римске окупације, а то се види у изградњи кућа или женској одећи. Амијан Марцелин је касније записао да су у време цара Јулијана Отпадника, Алемани продрли у римски териториј у данашњи Алзас. Није познато да ли су то исти они Алемани које наводи Дион Касије, јер се римски писци нису доследно држали имена разноразних племена преко лимеса, нити су јасно правили разлику међу њима. Тацит је додатно унео забуну, јер је Хермундуре који су живели у данашњем региону Турингије и који су се касније населили у области данашње Швапске, повезао са Алеманима који директно потичу од њих. Хермундуре не помиње Птоломеј, а сигурно је да су они учествовали у Маркоманском рату у другој половини II века, те да су већ тада живели на Шварцвалду са Маркоманима и Квадима, да би доживели пораз у рату и склопили сепаратни мир. То не значи да су Алемани потомци Хермундура, већ да је један део овог старог племена пришао алеманској конфедерацији. Клаудије Птоломеј нигде није навео Алемане, што значи да их у II веку није било,

већ су живели одвојено у мање племенске групе. Из његовог дела *Geographia* сазнајемо о племенима која су живела око римског лимеса: пратећи Рајну долазимо до града *Mattiacuma* (вероватно код Визбадена, код римске границе), а узводно од њега живе Ингриони (*Ingriones*), Интуерги (*Intuergi*), Вангиони (*Vangiones*), Каритни (*Caritni*) и Виспи (*Vispi*). У данашњем Хесену живели су Хати на доњој Мајни. За средњовековне Алемане најзначајнија област обухватала је некадашњу *Germania Superior* све до Баварске, не укључујући горњу Мајну. Птоломеј нигде не наводи име неког већег народа на описаном простору, већ само мања, скоро безначајна племена. Очито да је име *Alemanni* у почетку више представљао скуп свих тих мањих племена и уместо да буду сва пописана једноставно је употребљено једно заједничко име. Али то је само једна од претпоставки, јер се римски писци не слажу у својим наводима.

У изворима се помињу и Свеви (Тацит) који су населили половину данашње Немачке, а препознатљиви су по посебној фризури типичној за њих и духовној повезаности са Семнонима. Тешко је раздвојити Свеве и Алемане, али исто тако је готово немогуће повезати их у једно племе услед мало извора, јер римски писци нису довољно јасни у тим тумачењима германских племена и њиховом навођењу. Одговор на питање зашто су Алемани населили *Agri Decumates* можемо тражити у повољном географском положају, погодном за одбрану, али и нападе на Галију, горња Рајна и горњи Дунав формирају левак који је повољан за нападе на источну Галију коју су Германи врло често користили у нападима на царска територија, пљачкали и затим се повлачили у своје безбедне шуме.

Ратови против Римљана

Германска племена често су нападала Римско царство, посебно у периоду кризе III века, али и касније у IV веку. У току 259. године Алемани нападају *Agri Decumates* кретајући се ка Падској низији. У самој Италији им се супротставило становништво, а на вест да стиже велика римска војска, брзо су се повукли. У близини града Милана велики број Алемана убијен је од стране Галијена, а он сам добио је титулу *Germanicus Maximus*. Након ових догађаја реформисана је римска војска, која је постала још мобилнија, ради брзог премештања са границе у унутрашњост услед напада варвара са севера. Велику инвазију Алемани су покренули 268. године на Галију и северну Италију, искористивши повлачење дела војске са

западних граница Царства услед напада Гота са истока. Гргуур Турски пише да је посебно опасних напада било за владавине цара Валеријана и Галијена, када су Алемани под својим краљем Хорусом (*Chrocus*) уништили велики део Галије рушећи келтске храмове. Тада су спалили Клермон и убили доста хришћана. Није могуће да су Алемани у том тренутку (друга половина III века) имали краља, јер су и даље живели у родовском друштву те није дошло до њиховог раслојавања, а нејасно је да ли је тада још било довољно уједињено племе, дишући као једно или је то и даље био конгломерат са полу-аутономним племенским вођама. Исто тако тешко је утврдити веродостојност Гргууровог податка о нападу Алемана на Галију, јер је он писао о том догађају пуна три века касније. Галијен је почетком 268. морао да води ратове против Алемана и Гота, но када су Римљани разбили Готе у бици код Ниша у септембру 268. Клаудије II, Галијенов наследник на престолу, окренуо се борби са Алеманима који су преплавили Падску низију проваљујући преко превоја Бренер и опседајући Милано. У новембру исте године дошло је до битке код Беначког језера (Бенакус, данашње језеро Гарда). Тада је на страни Алемана ратовало племе Јутунга (*Juthungi*), још једно германско племе северно од реке Дунава у данашњој Баварској. Више од половине Германа било је убијено, док се остатак разбежао преко Алпа. Била је то велика победа римске војске те године код Ниша и језера Бенакус.

Године 271. Јутунги су прешли Алпе и напади северну Италију у близини данашње Пјаченце. Повод је био напад Вандала на Царство преко Дунава, те је већи део римских трупа био ангажован у сузбијању варвара преко својих граница. Након победе цара Аурелијана над Вандалима, морао је брзо да реагује и у бици код Пјаченце доживео је страховит пораз. Исцрпљена римска војска која је већ дуже времена ратовала на ширем граничном простору, није могла да издржи нападе Јутунга. Иако је већ био отворен пут ка Риму, а паника завладала широм Италије, цар Аурелијан успео је да присабере војску и нападне. У бици код Фана (битка код Фанум Фортуне) на реци Метауро, Аурелијан је разбио Германа, а већи део варвара удавио се у реци. Јутунги су тражили мир и слободу да се врате преко Алпа, али је Аурелијан желео да их уништи и освети им се у потпуности за пораз код Пјаченце. У близини Павије (*Ticinum*) дошло је до нове битке 271. године, али елиминисао је мали број Германа, јер је већина успела на време да побегне. Јутунги више нису напали Царство, но остао је озбиљан утисак да је ово племе могло да освоји Рим, због чега је град био додатно утврђен.

У току 298. године однели су Римљани две нове победе над Алеманина, у биткама код Лингонеса и код Виндониса, у којима је римска војска била предвођена Констанцијем Хлором.

Године 356. Алемани су однели победу над Јулијаном код Ремса (*Durocortorum*), али најпознатији сукоб Алемана са Царством десио се 357. године код Стразбура, када их је уништио Јулијан, касније римски цар, а њиховог вођу Хнодомара (*Chnodomarius*, *Chnodomar* или како су га Римљани називали *Gigas* – „Гигант“) заробио је и одвео у Рим. Према појединим подацима, седам вођа на челу са Хнодомаром одлучило је да са великом силом нападне Царство, али доживели су страховит пораз. У периоду од три године (355-357) више напада Алемана на Галију и страховита пустошења нису давала мира Римљанима. Пре велике битке код Стразбура, Алемани су упали у долину Роне и уништили све пред собом, покушавајући да на јуриш заузму Лион, но јак римски гарнизон успео је да одбије напад. Алемани су успели да однесу велику количину плена, још једном показавши снагу и немилосрдност према Римљанима. Ипак, римске трупе су са северне стране блокирале пролаз Алеманима, који опкољени са свих страна нису могли да се врате преко Рајне. Јулијан је покушавао да на брзину подигне Северне и Мец у Алзасу, како би спремно дочекао непријатеља. Пустошења Алемана и њихова немилосрдност јасно се огледа у разарајућим акцијама тих година на просторе данашњег Алзаса. Колико год Римљани били спремни за битку, знали су да је напад Германа немилосрдан и да им увек може у помоћ притећи нова група варвара преко Рајне или Алпа. Хнодомар је тврдио да целокупна област по праву освајања припада Алеманима, чак се позивао на наводно писмо Констанција којим је овај дозволио насељавање овог германског племена у Алзасу. Но, након успешних Јулијанових похода ни Хнодомар није седео скрштених руку. Видевши да се налази у блокади, морао је брзо да реагује. Наредио је да се мобилишу сва племена која су припадала алеманској конфедерацији и да се појаве пред Стразбуром. Добили су огромну помоћ од племена из Рецијума, које је Констанције претходно смирио 355. године, натеравши Гундомада (*Gundomad*) и Вадомара (*Wadomar*) да прихвате све римске услове. Но 357. у побуну против Римљана, Гундомад је убијен, а Вандомар натеран да раскине споразум и пружи подршку Алеманима. Амијан Марцелин пише да је око 35.000 војника стигло пред Стразбуром, но могуће да је та бројка претерана. У другим изворима налазимо податак да су три дана и три ноћи варварске трупе прелазиле Рајну, а о величини војске довољно го-

вори што је седам „краљева“ (врховних заповедника племена) учествовало у борби. Уверени у снагу Германи су захтевали од Јулијана Отпадника да се повуче, шаљући му ултиматум да напусти данашњи Алзас. Јулијан је наравно одбио ултиматум, али је римска војска чекала појачања у добро утврђеним градовима, но она никако нису могла да стигну те године. Алтернатива је била да он сам нападне Германе, за које је знао да су неповезани, посебно након доласка масе ратника из различитих племена и са својим вођама нису усагласили заједничку борбу. Флоренције (*Florentius*), заповедник Галије, наговарао га је управо на ову другу опцију, напада без чекања појачања. Због тога што се у изворима појављује период жетве, можемо претпоставити да се битка код Стразбура десила у јулу или августу 357. године. У изворима има неслагања када је започела битка, али највероватније да се ради о касним поподневним часовима. Сам простор на коме се одиграла битка био је у непосредној близини Рајне са пољима жита. До данас је остала нејасна локација, те има више претпоставки где се могла десити, јер и у изворима има много противречности. Несумњиво је да су Алемани чекали непријатеље на врху брда, како би лакше могли да нападну противника, притом га заморивши сталним успоном. На левом крилу налазио се Хнодомар са коњицом, као главним заповедником германских трупа у бици. Између коњице налазила се лако наоружана пешадија која је била прикривена и чекала напад тешко наоружаних римских коњаника. У самој шуми била је сакривена велика група германских ратника, која је чекала Римљане у заседу. Јулијанова пешадија била је распоређена у два реда, а иза њих налазили су се стрелци. На десном крилу била је распоређена коњица и управо је Јулијанова главна нада била у пробијању алеманских редова коњицом. Пре свега била је бројнија од алеманске, а под оклопима могла је да издржи све нападе варвара. Уколико би заказала коњица, Јулијан се ослонио на оклопљену пешадију, дисциплиновану и искусну.

Пред саму битку вође племена су захтевале да на својим позицијама они управљају трупама, чиме је Хнодомар изгубио стратешку контролу и више није био у позицији да директно контролише сам ток догађаја. Јулијан је пак, имао потпуну власт над својом војском и контролу што је знатно утицало на исход битке. Римска лака коњица напала је и заједно са стрелцима требала да нанесе прве озбиљне ударе непријатељу, да би затим тешко оклопљена коњица ударила германске коњанике. Хнодомарова пешадија, сакривена између коњаника, озбиљно је запретила Римљанима. Коњица се распала у том нападу, један део се повукао из борбе одбивши чак

да се врати у битку, да би након сукоба Јулијан све њих натерао да носе женску одећу као казну. Други део римске коњице повукао се иза пешадије и само Јулијанова способност успела је да их окупи и припреми за наставак борбе. Германска коњица није успела да искористи ситуацију, но јасно је да су Хнодомарове трупе нанеле озбиљну штету Јулијану. Охрабрени поразом Римљана у првом налету, германска пешадија кренула је напред. Циљ је био да се пробије центар римске пешадије, али римска линија одржала се носећи тешке губитке Германима који су се безобзирно бацали на противничка копча. Група германских вођа са најбољим својим војницима жестоко је напала Римљане у виду клина заштићени оклопима са стране. Уз велике губитке, успели су да пробију центар римске линије што је угрозило опстанак Римљана на бојишту. Иако преполовљени, римски пукови издржали су све даље нападе, покушавајући да се одрже у формацији. Лево римско крило успело је да се одупре германској заседи из шуме, јер највероватније су знали да се непријатељ крије у шуми и стрпљиво чекали да се ови сами појаве вешто избегавајући да приђу шуми. Већина Германа била је у пробијеном римском центру, да би одједном Римљани кренули у противнапад, мада о томе не знамо детаљно на основу извора. Са левог римског крила након победе над Германима из шуме, започео је општи напад, који је наставак нападом из позадине, гурајући Германе назад који су видевши ситуацију постајали све деморалисанији услед тешких губитака. Римљани су око њих већ правили полумесец, покушавајући да их у потпуности опколе. Паника је почела да се шири у редовима варвара. Почело је масовно бежање према Рајни, док их је римска коњица и пешадија јурила убијајући их. Многи су се удавили покушавајући да препливају Рајну или су погођени стрелама. Амијан Марцелин наводи 6.000 убијених Германа на самом бојишту, док Либаније (*Libanius*, око 314-392/393) наводи 8.000, уз хиљаде удављених у реци. Највероватније да је трећина алеманских и осталих германских војника убијена, док је већина успела да побегне укључујући и племенске вође. У римској војсци било је само 243 убијена војника. Хнодомар је покушао да побегне, али римска војска га је опколила на обали Рајне и натерала на предају. Послат је у Милано на суђење, али убрзо је умро у логору у Риму. Одмах након битке, Римљани су спровели чишћење читавог Алзаса од Алемана, ослободивши царски териториј од варвара. Битка код Стразбура важна је и због учвршћивања границе на Рајни за дуже време. Значајан део римских трупа био је високо германизован, али и поред своје крви, они су остали верни и

одани Јулијану, тек је било само спорадичних случајева напуштања римске војске и преласка на алеманску страну. Разлог издаје био је личне природе, а не због етничке солидарности. Своју оданост Риму, наспрам етничкој и крвној солидарности, показали су у биткама, дајући живот за државу која је била спремна да у потпуности уништи њихове сународнике.

Штете од упада германских племена на Галију биле су велике, а сигурност се све више повећавала, али победом Римљана и изацивањем Германа из Алзаса дошло је до дужег мира на том делу лимеса. При том је Јулијан у наредним годинама прелазео границу и разрачунавао се са варварима. Године 358. Јулијан је на доњој Рајни приморао два франачка племена Сале (*Salii*) и Хамаве (*Chamavi*) на плаћање данка, при том утврдивши три важне тврђаве на реци Мас. Убрзо је прешао Рајну и натерао Алемане на ново прихватање свих римских услова. Годину дана касније (359) Јулијан је утврдио седам тврђава, укључујући Бон и Бинген, приморавајући Алемане да га снабдеју залихама и радном снагом. Пролазећи кроз германску земљу опустошио је многе области и племена која су учествовала у бици код Стразбура.

Нови напад Алемана десио се 2. јануара 366. године, прешавши замрзнуту Рајну, али доживели су нови пораз, овог пута од цара Валентинијана у бици код Солицинума (*Solicinium*, место до сада није пронађено, но претпоставља се да је у југозападној Немачкој). Напад је уследио након страховитог пораза цара Јулијана у Месопотамији и уништења римских трупа, чиме је ослабљена Галија која се одмах нашла на удару Алемана, поништавајући тиме све Јулијанове напоре на утврђивање границе и обезбеђујући мир у том делу царства. Валентинијан је успео да одбије Алемане, али и сам је имао много губитака. Амијан Марцелин пише да је више племена организовано напало Царство, али да су се у току битке повукли, јер нису могли да сруше римску одбрану.

У мају 378. године дошло је до битке код Аргентарије (*Argentovaria*) у близини данашњег Колмара у Француској, када је група Алемана предвођена германским племеном Ленцијенца (*Lentenses*) под краљем Пријаријем (*Priarius*), које је живело на простору између река Дунава и Илера и језера Констанце и било једно од најнемирнијих алеманских племена тога времена. У бици код Колмара, краљ Пријарије убијен је, а велики део овог германског племена нестао је из историје. Римски цар Грацијан је након битке узео титулу *Alemannicus Maximus*.

Последња велика инвазија догодила се 406.

године када су трајно прешли Рајну и населили се у данашњем Алзасу у Француској и великом делу Швајцарске, да би 451. године као федерати Царства учествовали у бици на Каталунском пољу против Атилиних Хуна. Век и по касније (554. године) дошло је до битке код Волтурнуса (битка код Капуе) у којој су Франци заједно са Алеманима ратовали против ромејске војске предвођене Нарзесом. Двојица алеманских војсковођа Леутарије (*Leutharis*) и Бутилиније (*Butilinus*), прешли су са Францима у северну Италију 553. године и заузели Парму. Велики број Острогота им је тада пришао, да би на пролеће 554. године напали централну Италију. Леутарије је ускоро поражен после чега је кренуо да се повлачи, али је у Алпима умро од куге као и већина његових војника. Бутилиније је био успешнији, чак је наговарао Готе да га изабере за владара, али убрзо је главнину његове војске покосила дизентерија, након чега је морао да се сукоби са добро опремљеном Нарзесовом војском. У Кампанији, на обали Волтурнуса, подигао је камп, али је уследила величанствена победа ромејског војсковође уз помоћ Херула, а коначни отпор сломањен је тек 562. године у Падској низији. На тај начин су Римљани, уз помоћ једног германског племена, успели да се одбране од другог германског племена.

Даљи процес развоја Алемана до династије Каролинга

Алемани су почетком 7 века прешли Рајну и населили се на просторе Царства, а каснијим несатанком Западне империје дошли су под власт Франачке, док су доцније као Швапско војводство били део Светог римског царства немачког народа, све време живећи у општинама (*pagi*). У време Царства били су подељени у више кантона (*goviae*) и сваки је имао свог вођу, али у војним походима би на чело читаве војске стајао један краљ који је руководио свим акцијама. Од племенских вођа помињу се 359. Макријан (*Macrian*), Хариобауд (*Hariobaud*), Урије (*Urius*), Урсикин (*Ursicinus*), Вадомар (*Vadomar*) и Вестралп (*Vestralp*), који су прихватили римске услове. Ово показује да још у то време није дошло до коначног уједињења племена у једну јединствену заједницу (народ). Макријан је убрзо постао вођа свих алеманских племена у рату против Валентинијана, но када је заробљен, Римљани су поставили свог човека за алеманског вођу Фраомара (*Fraomar*), али се Макријаново племе Букинобанте (*Bucinobantes*) побунило у Мајцу и свргло Фраомара. На крају је Валентинијан прихватио Макријана за вођу и са њим договорио

савез. Убрзо је вођа Алемана убијен у походу на Франке.

Последњи алемански краљ кога познаје историја био је Гибаулд (*Gibuld*, око 470. године) и могуће да је крајем V века дошло до коначног уједињења свих алеманских племена под једном династијом. Повезује се са нападом на Пасау, када је ослободио заробљенике на молбу игумана манастира. Сам догађај није историјски потврђен. Алемански териториј у том веку налазио се источније од бургундског и визиготског територија у Галији и иако снажни суседи нису успели да наметну аријанизам, те су Алемани остали пагани све до VI века.

У бици код Толбијака (Цилпих) 496. године, Франци под Хлодовехом разбили су Алемане и освојили њихов териториј. До битке је дошло након што је краљ Рипуарских Франака позвао у помоћ Хлодовеха, након дуготрајних напада и пљачки од стране алеманских суседа. Гргур Турски пише да су Алемани били пред победом у бици код Толбијака, али је након Хлодовехове молитве ситуација била измењена (управо ова битка одлучила је да Хлодовех прихвати правоверје). Има доста сличности са победом цара Константина 313. године и његовог виђења крста. Након погибије свог краља и великог броја војника, Алемани су напустили битку и повукли се са територија Рипуарских Франака на горњој Рајни. Након битке Алемани су затражили помоћ остроготског краља Теодориха Великог, да би 539. године били коначно покорени од стране Франака. Касније је област Алемана проглашена за војводство. То војводство није било уједињено, већ подељено на више области са различитим војводским породицама.

Коначно прихватање хришћанства завршено је у VII веку из Стразбура и Базела, а једина епископија у Алеманији налазила се у Аугзбургу. Након смрти Дагоберта I 638. године, Алеманија је као и Аквитанија, Баварска и Бретања кренула путем независности, да би их мајордом Арнулфинг (*Arnulfing*) почетком VIII века опет потчинио под влашћу Франака. У то време је један војвода владао над самом Алеманијом, која није укључивала Алзас и Рецију. Између 709. и 712. године Пипин Херисталски водио је борбе за смањење аутономије Алеманије, против војводе Лантфрида (*Lantfrid*), да би 743. Пипин Мали и Карломан наставили са борбом све до 746. године када је Карломан присилио алеманско племство на предају. Неколико хиљада Алемана тада је ухапшено, а многи су погубљени на сабору у Канштату. Након тога потпуно власт над овом облашћу имају Франци, а једино истинско алеманско племство преживело је у Алзасу.

Христијанизација Алемана започела је у време меровиншке династије (VI-VIII век), а са сигурношћу можемо потврдити да су у VI веку били и даље пагани, да би доласком Франака на њихов териториј постепено били покрштени, те су у VIII веку скоро сви правоверни. Има веровања да је један део Алемана под утицајем Визигота прешао на аријанизам, али о томе нема довољно доказа. Оснивање епископије у Констанцу не може се тачно датирати, али свакако је био почетком VII века и имао је снажан утицај на развој хришћанства међу Алеманима. Управо је епископија у Констанцу играла мисионарску улогу међу паганима, а касније је ојачала оснивањем епископије у Базелу 740. године. Прихватање цркве као важне институције било је важно за црквену и световну власт. *Pactus Alamannorum* са почетка VII века ретко говори о црквеним привилегијама, док *Lex Alamannorum* из 720. године има цело поглавље посвећено самој цркви.

Алеманско законодавство

О алеманском законодавству сачувана су два текста. Први текст познат је под именом *Pactus Alamannorum* (*Pactus legis Alamannorum*), од којих је сачувано пет кратких фрагмената и највероватније да је био састављен по наредби самог алеманског владара (или групе племенских вођа) у време када су већ прешли на хришћанство. Текст датира, сасвим сигурно, до владавине франачког краља Дагоберта I, то јест, да је написан почетком VII века.

Други текст познат као *Lex Alamannorum* из времена је алеманског војводства, али под врховном влашћу франачког краља. Према Сент Галенском рукопису, овај текст је водио порекло од Великог алеманског господара и војводе Лантфрида (*Lantfrid*), који је владао између 709. и 730. Сачуван је у педесетак рукописа из VIII до XII века и садржи црквено, кнежевско право и популарне законе преузете из других законика. У члану закона 3.1 пише о црквеном азилу, те уместо да бегунац који уточиште пронађе у цркви и буде убијен, може да затражи опроштај од свештеника те цркве. Уколико закон о црквеном азилу буде прекршен, казна је 36 солида која мора да се плати цркви и додатних 40 солида који иду у владареву касу (члан 3.3). Члан 56.1 регулише казне за насиље према женама, те ако неко открије главу слободној, неодатој жени, мора да плати 6 солида. Уколико буде разголићена против своје воље, тако да јој се виде гениталије или задњица, казна је 12 солида. Казна за силовање је 40 солида, док према члану 56.2 све ове казне уд-

востручују се уколико је жена удата.

2. Бастарни

Име и порекло

О овом племену (*Bastarnae*) можемо да пишемо са великом несигурношћу. Само име није јасно да ли је добијено споља (од стране других народа) или су сами себе тако називали. Слично је и са тврђом да је реч о групи различитих племена са Карпата, то јест, да је реч о једном народу. Ипак, највећи проблем јавља се код питања да ли припадају Германима или Словенима. Име племена можемо да изведемо на основу протогерманске речи **bastjan*, које има корене у протоиндоевропском **bhas* и значи „везати“, што би смо могли да разумемо као „савез више племена“, „коалиција удружена ради заштите од непријатеља“. У латинском постоји реч *basterna* („легло“ или „караван“). Германски народи путовали су једном врстом каравана са својим породицама широм континента или као „легло“, тачније „центар“, „језгро племена којим су пришле многе мање групе“. У немачком реч *bastard* значи „копиле“, односно „народ без корена“, „конгломерат племена“. Тешко је прихватити ову последњу дефиницију, јер су народи себе називали именима са много ласкавијим значењем попут „храбри“, „светли“, „племенити“ итд.

Још једна врло изгледна могућност која Бастарне повезује са Словенима, јесте староперсијска реч *bast-* („везани“) и осетијска *batton* („везати“, „повезати“), а иранска **arna-* означава „потомство“ и блиско је *δουλόσποροι*, које помињу епископ Ноније (*Νόννος ὁ Πανοπλίτης*, V век) и епископ Козма (*Cosmas Hagiopolites*, умро 777 или 794) као име за Споре (*Sporoi*), које наводи и Прокопије као претке Словена.

Није позната ни прадомовина Бастарна, те историчари и археолози имају више теорија на основу истраживања на терену. Данашњи археолози тврде да је њихов териториј био источна Померанија – Балтичко море, то јест, данашњи северозапад Пољске, а Страбон их смешта северно од делте Дунава, док Птоломеј говори о Померанији. На основу хеленско-римских извора из I века н.е. домовина је северна страна Карпата, данашња област југоисточне Пољске и југозападне Украјине у региону познатом као Галиција. Плиније их смешта између Свева и Дачана, док су у *Tabula Peutingeriana* они означени на северном Карпату, чак се галицијски Карпати називају *Alpes Bastarnicae*. Из Галиције су се Бастарни проширили ка да-

нашњој Молдавији и Бесарабији све до делте Дунава. Страбон пише да живе између река Дунав (*Ister*) и Дњепар (*Borysthenes*) наводећи три мања племена *Attoni*, *Sidoni* и *Peucini*. Острво *Peuce* у делти Дунава било је колонизовано и могуће да носи име по једном од подплемена Бастарна. Птоломеј је у II веку написао да је племе Карпи (*Carpiani* или *Carpi*) одвојило Пеуцине од осталих Бастарна северно од Дакије (највероватније у данашњој Молдавији). Област коју су насељавали Бастарни у периоду пре нове ере и на прелазу у нову еру, била је чисто словенска, те на основу географског погледа Бастарне можемо убројати у словенско (сарматско) племе. Ипак, западни историчари данас упорно стоје на позицији да је реч о чисто германском или германско-келтском племену, док мањина сматра да су словенско-германског порекла. Свако износи свој разлог за тврђу, али истина тешко да ће бити откривена. Није јасно због чега се одбацује словенско порекло, када су они живели на словенском територију пре доласка Гота. Несумњиво да је на ширем простору од Карпата, преко Балкана до Мале Азије и Блиског истока, било доста народа и племена са нејасном етничком припадношћу, а недостатак археолошких, лингвистичких и историјских истраживања додатно уводи забуну. Једно је сигурно, на основу многих извора из античког периода, Словени су након Кинеза били најбројнија група у тада познатом свету, а релативно велика географска распрострањеност Бастарна на чисто словенском истоку Европе, иде у прилог словенској тези.

Грчко-римски извори из I века пишу о Бастарнима као људима који говоре германским језиком и припадају германској култури. Плиније Старији иде толико далеко да је Бастарне и Пеуцине представио као пет главних германских племена поред Ингвеона, Иствеона и Хермиона који припадају западногерманској групи и Вандала као Источних Германа. Тацит их описује као Германе под јаким сарматским (словенским) утицајем, али пише да говоре германским језиком и да је начин градње кућа типично германски.

О потомцима Келта на Карпатима говоре келтски остаци на северу ове планине. Миграција дела Келта према Прицрноморју и делти Дунава у периоду III века п.н.е. могао би да послужи за убрајање Бастарна у келтску групу народа, но опет остаје недоумица, јер Келта није било толико да превађају словенску већину на том простору. Ливије (*Titus Livius Patavinus*), римски историчар, пише да Бастарни говоре келтским језиком. У вези са нападом овог племена на Балкан 179. године п.н.е. Ливије их описује да су говором и обичаји-

ма слични Скордисцима, племену из Паноније које је код археолога идентификовано као келтско. Савременик напада Бастарна на Балкан, Полибије (Πολύβιος, око 200-око 118 г.п.н.е) јасно прави разлику између њих и Келта, наводећи да су Келти били удружени са бројним и храбрим Бастарнима. На натпису једне римске плоче из Паноније јасно стоји разлика између ова два народа. У изворима су сачувана три имена бастарнских вођа (*Cotto*, *Clondicus* и *Teutagonus*), која не могу да буду јасно потврђена као келтска.

Страбон је пишући о Словенима укључио Роксолане у сарматску групу, а Бастарне у подгрупу. Дион Касније је Бастарне убројао у Ските и припаднике скитске расе. Скити као конгломерат народа од далеког Алтаја до Паноније убрајали су и масе Словена (Сармате) управо са простора Источне Европе са иранским коренима. И Зосим је убројао Бастарне у Ските, али он је више водио рачуна о географском погледу, а не етничком. Немогуће је да су Бастарни на простору на којем се говорило словенским језиком и где су Словени били бројнији, задржали германски језик и културу (уколико су уопште германског порекла). Несумњиво је да би у том случају преузели доста словенских речи и обичаја.

Историјски аспект

Бастарни су се у историјским записима појавили 179. године п.н.е. када су извршили напад на Балканско полуострво на позив Филипа V Антигонског након пораза овог владара у сукобу против Рима. Филип је планирао да Бастарне насели у данашњој јужној Србији (Косово и Метохија – Скопска Црна гора), а затим да их покрене на инвазију Италије. Филип је умро пре него што су његови савезници дошли, да би Бастарни касније кренули у пустошење Тракије, али их је локално становништво на крају успело протерати. Убрзо су нападнути у Дарданији те приморани морали су да се врате у своју домовину. Када су Римљани стигли до Дунава, уследили су сукоби против локалних племена, између осталих са Мезима и Бастарнима у I веку п.н.е. Гети, који су живели на простору данашње Влашке, окупили су око себе многе народе под краљем Буребистом (*Burebista*) и заједно са народима са делте Дунава често упадали у Тракију и Мезију. Прешавшу Дунав и освојивши Дакију, Бастарни су морали да прихвате мир са Римљанима. У новој ери, Бастарни су углавном били у добрим односима са Римом вешто избегавајући сукобе, али све се променило у III веку када

су у Прицрноморје дошли Готи. Они су успели да успоставе лабаву хегемонију над локалним племенима. Од 238. године уследила је серија напада на римску границу у Панонији и на Балкану. Савременици догађаја нису поименично наводили племена у тим нападима, већ су све њих убрајали у Ските, али врло вероватно да су Бастарни били укључени у пљачкашке походе и битке, као и у убиству цара Деција 251. године. Убрзо је уследио економски пад Царства и општа криза која је одговарала варварским народима. Словенско-готски савез спровео је више похода на Царство након 252. године, посебно 253-258. и 260-268. Највероватније да су 267/268. године Бастарни изградиле бродове за напад са мора на просторе Тракије и Македоније. Уништени су тек у бици код Ниша 268. године од стране цара Клаудија II. Управо је овај цар почео са масовним насељавањем варвара на Балкан, који су улазили у римску војску или као колони радили на опустошеним имањима и плаћали порез. Корист је била велика за Царство, јер је Балкан био страдао доста од претходних варварских пустошења, али пре свега од куге између 251. и 270. године, која је према Зосиму убила између 15% и 30% становника империје.

Цар Проб је наставио са насељавањем варвара, те се помиње да је 100.000 Бастарна преселио у Мезију, као и многе друге народе. Још једно велико пресељење извршио је цар Диоклецијан који је Бастарне населио након победе над њима 299. године.

При крају јединствене империје, Бастарни са делте Дунава нестају из историје. Нико од савременика IV века попут Амијана Марцелина или Зосима више није писао о њима. Могуће је да су изгубили идентитет те асимиловани од стране већег народа, можда Гота, који у то време постају озбиљан противник Царству или Словена. Уколико је истина да су Бастарни источногерманско племе, асимилација са Готима била би олакшана јер би говорили сличним језиком. Вероватно је да су учествовали у бици код Хадријанопоља 378. године и убиству цара Валенса, али у изворима се не наводи директно њихово име.

Након дуге паузе, тек после 150 година, последњи пут Бастарни ће бити поменути половином V века у бици на Каталунском пољу, када је Атила Хунски 451. године повео народе у Галију и сукобио се против велике коалиције на челу са римским војсковођом Аецијем. Сидоније Аполитарије је набрајајући племена која су била на Атилиној страни, поменуо и Бастарне, али данашњи историчари одбацују ту тврдњу као неистиниту. Усталом, Јорданес о истом догађају није поменуо

Бастарне. Након тога више нема записа о овом народу, због чега је врло вероватно да су прихватили готски језик, име и културу, док је остатак народа на Карпатима и у делти Дунава прихватио словенски идентитет.

3. Фризи

Frisii су древно западногерманско племе, које је живело у делтама река Рајне – Мезе – Шелде – Емса. Пре Велике сеобе народа, били су у односима и великој блискости по култури и језику са Англима, Саксонцима и Хауцима и насељавали су обалу од Зојдерзеа до Јитланда. О имену овог племена нема доказа у изворима и могуће је само претпостављати шта би могло значити.

О овом племену углавном нас извештава римска војска, која је чувала границу у непосредној близини. Живели су од пољопривреде и сточарства и обилно користили шуме. Обале данашње Холандије биле су често мењане услед пораста нивоа мора те честих поплава. Фризи су покушавали да се навикну и прилагоде. Тацит их је описао као људе којима управљају краљеви са ограниченом влашћу и утицајни војни лидери. То значи да као народ нису били довољно уједињени, већ су живели у родовским заједницама и селу као основној организационој структури. У почетку Фризи се не помињу као племе које напада Царство, тек касније има записа о ратовима са суседима Канинефатима (*Canninefates*) југозападније од њих и немирним Хауцима на истоку при крају I века п.н.е. Римљани нису нападали Фризе, већ су само прошли кроз њихову земљу ратујући против Хаука, што имплицира на могуће савезништво. Временом се ситуација мењала, те су они све чешће улазили у савезе са другим германским племенима против Царства.

Сви напади Фриза на Римско царство нису били довољно велики и разарајући, тако да римски писци нису превише обраћали пажњу на њих. Када је Царство наметнуло велике порезе својим суседима, дошло је до побуне, али су Римљани заузели земљу, а жене и децу одвели у ропство. Заоштравање односа даље се наставило на прелазу у нову еру, када су Фризи опсели римске војне логоре да би на крају Римљани доживели велики пораз код Бадуенске шуме. До даљих сукоба након тога није долазило, а та победа значајно је подигла углед овог племена међу осталим германским народима. Године 47. Канинефати су подигли побуну против Рима и успели да наговоре Хауке и Фризе да им се придруже. Упали су у галијску Белгију, али ускоро

су Римљани окупирали територију Фриза и Хаука и наметнули свој закон и кренули да утврђују војне логоре. Фризи су 54. године н.е. заузели празан простор око Рајне, на које су Римљани полагали право, а у изворима се наводи да су два њихова краља била позвана на разговор што су Фризи одбили, после чега их је римска војска натерала на повлачење.

Општи германски устанак погинут је 69. године н.е. од стране Батаваца у својој земљи, а прикључили су им се многа германска племена, између осталих и Фризи. У почетку су успешно водили ратове, уништавајући римске логоре, чак опседајући Ветеру, а и на мору су Римљани трпели губитке. Све се променило доласком Церјалија (*Quintus Petilius Cerialis Caesius Rufus*), римског генерала који је уништио противника, а Батавију прикључио Царству. Група Хаука и Фриза у Келну била је опкољена и уништена, а остали припадници племена морали су да се покоре и приђу римској војсци.

У време борбе за власт у Царству, Констанције Хлор је водио ратове против многих германских племена, који су користили анархију и упадали на територију империје. Међу њима су били и Фризи, који су 296. године побеђени и приморани да се као колони (*laeti*) населе на територију Царства. Тада се и последњи пут помињу у записима као древно германско племе. Током IV века већи број Фриза пресељен је у Фландрију и британски Кент да раде као *laeti* на римским имањима. Прилике током III и IV века промениле су се на простору древне Фризије, те честе поплаве, ветрови и пораст нивоа мора, приморавао је Фризе да потраже нову земљу. Тада долази до смањења становника да би у V веку број Фриза драстично опао. Обалски териториј постао је готово ненастањен, да би двеста година касније дошли Саксонци и населили ту област, која је задржала име Фризија, али више није имала истинске везе са древним Фризима. Долази време средњовековних Фриза који се суштински разликују од старих из периода сукоба против Римског царства.

Frisiavones

Фрисивони су били припадници племена које је живело у северној Галији на граници са римском империјом и сигурно су имали блискости са оближњим Фризима, јер су живели у данашњој јужној Холандији и северној Белгији. Плиније Старији је први писао о њима и покушао да направи

разлику у односу на Фризе. Плиније наводи да су живели између племена Кананефата и Батаваца између Рајне и Мезе. Ту настаје проблем, јер је тај териториј био фризијски према изворима. Од племена које Плиније помиње су: *Frisii*, *Chauci*, *Frisiavones*, *Sturii* и *Marsacii*. Фризи и Хауци познати су и из других извора, а Хауци су преци каснијих Саксонаца који су живели на великом простору данашње северозападне Немачке до Рајне. Нема додатних појашњења о Фрисивонима.

Прокопије је у VI веку записао да су *Phrissones* били једно од три велика племена, које је живело у Британији, а друга два племена су *Angiloi* и *Brittones*.

Немогуће је Фрисивоне убројати у неко посебно племе, већ их је једино могуће повезати са Фризима. Други проблем настаје у покушају повезивања древних Фриза са каснијим становницима области која се зове Фризија. И ту би требало дати негативан одговор. Тацит пише о две групе Фриза: *maioribus minoribusque frisii* (главни Фризи) и мањи Фризи, који живе заједно у доњој Рајни. Можда је Тацит овом поделом мислио на Фрисивоне, али све остаје у хипотези. Поједини данашњи историчари тврде да су Фрисивони добили друго име само зато јер су били под директним римским утицајем, насељавајући териториј Царства, док су Фризи ван контроле Рима остали у родовској заједници и блиски су осталим германским племенима.

Последњи пут када се помињу као *Frisii* било је 297. године, а онда пуна три века нема записа о њима. Као *Frisians* наводе се са успоном Франака под династијом Меровинга и њиховим контактима са људима који су се населили у древној Фризији. И Прокопије их је поменуо у вези са Британијом. Франци су и касније наставили да називају становнике древне Фризије под именом *Frisians*, чак се појављују и на новцу *AVDVLVVS FRISLA* (пронађеном у Северном Брабанту). И у другим изворима појављује се Фризија као део територија данашње Холандије, али у историјском контексту немогуће је повезати их са древним фризијским народом.

4. Гети

Гети (стр.нор. *Gautar*, шве. *Götar*) су били северногерманско племе које је живело у данашњем Гетланду у Шведској (*Götaland* – „Земља Гета“). Име Гета помиње се и у именима *Västergötland* и *Östergötland*, другим двома шведским провинцијама, као и у појединим именима места широм ове

скандинавске државе.

Први их помиње Птоломеј у II веку као *Goutai*, док Тацит бележи *Gautigoths*, а Прокопије *Gautoi*. У норвешким сагама појављује се име *Gautar*. Гете треба раздвојити од Гота и гледати их као посебно племе, а то се покушава и на основу самих имена: стр.енг. *Geatas*, протогермански **Gautaz*, у супротности је са протогерманским **Gutō* и множином **Gutaniz*, које се повезује са Готима. У суштини оба појма имају исти корен у протогерманском **geutanaǵ* и требало би да значи „тећи“ (што се односи на реку).

Gautigoths је још специфичнији појам и означава Гете који живе у близини реке Гаут (*Göta älv*). Ту се стапају Готи и Гети, а сам назив реке Гаут (*Gaut*) долази из протогерманског **geutanaǵ*.

У норвешким сагама и *Beowulf*-у појављује се име неколико владара Гета, али у историјским изворима има потврде само за једног „краља“ Хигелак (*Higelac*) који је повезан са нападима на Фризију почетком VI века. Јорданес је Гете поменуо као храбре и спремне да у сваком тренутку крену у рат. Постоји вероватноћа да су били посебно племе у односу на Шведе (*Svear*), а касније су постали део шведске државе, али и даље се води расправа међу историчарима о начину уједињења са овом скандинавском државом. Вероватно су Швеци показали силу и као доминантнији наметнули власт Гетима, но у „Беовулфу“ пише да су Гети помогли Шведима у борби за престо, што изгледа сумњиво, јер се намеће питање са ким су онда ратовали за владарско достојанство. Уколико су Швеци ратовали против Данаца за доминацију у Скандинавији, логично је да су њима пришли Гети, као веома близак народ и да су заједно кренули у стварање јединствене државе са циљем одбране од непријатеља, даље развијајући државу. До тога је могло доћи у IX или најкасније до почетка XI века.

Најстарији шведски извори дају нам податке о правној разлици Шведа и Гета, пре свега у ознакама за тежину и другим мерним јединицама. Поред тога краљеви су владали до XII века са титулом *Rex Gothorum*, да би онда постали краљеви уједињене Шведске. Врло вероватно да је све до завршетка средњег века постојала јасна разлика између Шведа (Швеђана) и Гета, да би тек у XV веку, након Калмарске уније, почели себе да препознају као један народ, што се огледа у етнониму *Svensk*, који се у ранијим вековима односио искључиво на Шведе (шве. *Svear*). Могуће је да су од IX века и Гети понекад преузимали то име за себе, али нема сумње да је било потребно доста времена да би дошло до коначног уједињења ова два блиска скандинавска племена и управо је *Svensk* постао заједнички

етноним за јединство. Данас међу становницима државе Шведске нема подела на Гете и Шведе, већ је преовладао јединствени идентитет. Град Гетеборг (*Göteborg*), као некада тврђава Гета, данас је град јединственог шведског народа. До 1973. године краљеви Шведске носили су титулу „Краљеви Швеђана, Гета и Венда“ (*Sveriges, Götens och Vendes konung*). Овде се помињу Венди (Словени) из Помераније и данашње источне Немачке, на које су Швеђани, наводно, полагали право вековима. Занимљиво је да су и дански краљеви у својој титулатури носили име Гета. Све је замењено 1973. године када је та титулатура званично укинута, а краљ постао „Краљ Шведске“.

5. Гепиди

Источногерманско племе Гепида (*Gepidae, Gipe-dae*) има блиске везе са Готима, могуће је да су и потекли од њих. Јорданес је забележио да је име племена потекло од *gepanta* и има увредљиво значење „спор“, „туп“, док је у старонглеском језику забележено име *Gefþ* што се повезује са Вендима.

О Гепидима нема довољно података у изворима и поједини савремени историчари их називају „сенком“ Велике сеобе народа. Тацит и Птоломеј их не помињу у својим описима варварских племена, али могуће је да су се појавили у III веку. У првим кратким помињањима крајем III века, говори се о њима само као о племену које живи северно од граница Римског царства. Прокопије их је у VI веку укључио у Готе („готски народ“), заједно са Вандалима, Визиготима и Готима (Остроготи), но Јорданес се не слаже и каже да је то само ромејска измишљотина за један исти народ. Јорданес је забележио да је прадемошина Гота и Гепида било северно острво Скандза (*Scandza*) и да су у три брода под вођством легендарног краља Берига (*Berig*) кренули у сеобу према континенту. У последњем броду налазили су се Гепиди, који су заостајали, те су били исмејани од осталих Гота као спори и тупи. Населили су се на ушћу Висле, своју земљу прозвали су *Gepedoius*, али могуће да је све ово обична измишљотина, коју данашња историја не може прихватити. У време краља Фастида (*Fastida*), Гепиди су, према даљем Јорданесовом тексту, напустили земљу око Висле и кренули даље ка југу где су ушли у сукоб против Бургунда. Након победе Фастида је затражио од Гота земљу за насељавање што су они одбили, те је дошло до битке у којој су Гепиди поражени и морали су да се повуку на свој територији на ушћу Висле. На основу археолошких истражи-

вања, поједини научници сматрају да је до битке дошло 248. године у источним Карпатима, пре него што су се Римљани повукли из Дакије, док поједини историчари тврде да је до те битке могло доћи тек 290. године у самој Дакији након повлачења римских трупа.

Године 269. Гепиди, Словени и Готи заједно су напали Балкан, али их је цар Клаудије II успео избацити из Царства. Цар Проб је у каснијим сукобима са њима успео да део заробљеника насели на Балканском полуострву, али до самог краја III века вођене су честе борбе Рима против Гота и Гепида. У наредном IV веку, римски извори не дају податке о Гепидима, што би могло да значи да их није било на граници са Царством, те је могуће да су се повукли на Карпате или у горњем току реке Тисе или Дњестра. Сами археолози нису сложни око датирања гепидског пресељења на обронке Карпата, али је сасвим сигурно да су живели на том простору током IV века. На простору између река Тисе и Кереш у данашњој источној Мађарској и северозападној Румунији откривене су гробнице у којима су пронађени мачеви, копља, штитови за које археолози тврде да су гепидски.

Када је кренуо хунски продор у Европу, као последицу је имао велики број племена која су се повлачила према Римском царству, што би могло да повуче и Гепиде да затраже област за насељавање у оквиру римске империје. Могуће да је дошло до битке између Гота и Гепида, услед готског повлачења под притиском Хуна, но вероватно је да Гепиди нису успели да побегну пред хунском најездом, већ су потпали под њихову власт. У каснијим деценијама прве половине V века, Гепиди су учествовали заједно са Хунима и Словенима у многим нападима на Царство и Централну Европу. Јорданес помиње Атилу као хунског владара, Ардариха (*Ardaric*) гепидског вођу и Валамира, владара Острогота, у заједничким акцијама против других народа. Многобројни пљачкашки походи утицали су на развој аристократије код Гепида, што се види по гробницама у којима су пронађени богато даривани преминули. Године 451. гепидски вођа Ардарих учествовао је са Хунима у бици на Каталунском пољу, чинећи десно крило у хунској формацији. Вече пре саме битке дошло је до сукоба Гепида против Франака и Римљана у којим је убијено око 15.000 ратника.

Након Атилине смрти дошло је до борбе за престо међу самим наследницима, што је изазвало побуну многих народа, међу њима и Гепида. Под Ардариховим вођством успели су да се ослободе хунске хегемоније након битке код Недаоа 454. године у Панонији. Заједно са Словенима, Рутијци-

ма и Свевима, Гепиди су срушили Хуне, који су се распали на више мањих група и нестали из европске историје.

Гепиди су постали доминантна сила у источним регионима карпатског басена. Јорданес пише да су толико ојачали да су овладали Дакијом и чак захтевали од Рима мир и плаћање данка. Римски цар Маркијан им је послао у знак савезништва више од 100 килограма злата. Убрзо су Гепиди оформили коалицију Словена, Скира и Свева против Острогота у Панонији, али у бици код Боила 469. године, победу су однели Готи. Након напуштања Паноније од стране Острогота 473. године, Гепиди су заузели територију са Сирмијумом, као кључним градом између Италије и Константинопоља и веома важном за контролу читаве Паноније. Гепидски краљ Траустила (*Thraustila*) покушао је да нападне Остроготе приликом њиховог преласка у Италију, али је доживео страховит пораз на реци Вуки у Славонији. Тада су изгубили и Сирмијум. Траустилин син Трасарих (*Thrasaric*) успео је да по други пут заузме Сирмијум, али овај град је остао под влашћу Острогота. Године 504. дошло је до новог сукоба између ова два народа због Сирмијума, да би без много отпора били протерани Гепиди из града. Након смрти краља Теодриха Великог, Гепиди су покушали да заузму Сирмијум, али су доживели још један неуспех.

Врхунац Гепиди достижу 537. године, смештајући се око Сингидунума, да би на крају успели да се докопају и Сирмијума у коме је краљ Кунимунд (*Cunimund*) ковао новац. Ромејско царство је успоставило савезништво са Лангобардима, те су 552. године Гепиди доживели страховит пораз у бици код Асфелда од стране лангобардског вође Аудоина (*Audooin*) и његовог сина Албоина (*Alboin*) у којој је убијен гепидски краљ Торисинд (*Thorisind*) и вероватно његов син Торисмунд (*Thorismund*).

Крај гепидске самосталности десио се 567. године, када су их покорили Авари. Део Гепида пошао је са лангобардским краљем Албоином у Италију, док је остатак прихватио аварску власт. Под утицајем Авара, Гепиди су прихватили много од својих нових господара, те је у једном гепидском гробу откривена туранско-аварска одећа.

6. Хермундури

Хермундури (*Hermunduri*, *Hermanduri*, *Hermunduli*) су били древно германско племе, које је живело на простору данашње источне Немачке око

реке Лабe (Турингија, Бохемија, Саксонија и Франконија) у периоду од I до III века н.е. Временом су се повлачили јужније према Дунаву уз границу са Царством. Могуће је да су Туринги (*Thuringii*, Туринжани) потомци Хермундура.

О самом значењу имена овог племена немамо података, а Страбон их сврстава у Источне Свеве, који живе источно од Лабe. Дион Касије их је описао као племе које је напустило своја територија и лута континентом, да би се касније населили на делу маркоманског територија. Плиније Старији је Хермундуре повезао са Хермионима који потичу од истог претка Мануса. У исту групу убројао је Хате, Херусце и Свеве. И Тацит их доводи у везу са Свевима, те је могуће да су били огранак овог великог германског народа. У каснијем раздобљу Хермундури су се стопили са већим германским народима, вероватно Алеманима или Свевима и о њима у Великој сеоби више нема података.

7. Херули

Херули (*Heruli*) су источногерманско племе које је из Скандинавије дошло у Прицрноморје током III века, да би убрзо заједно са Готима напали границу Римског царства. Јорданес наводи да су Херули истерани из своје домовне од стране племена Дана (*Dani*) са данских острва или јужне Шведске. Прокопије бележи да су они одржавали односе са племенима у Скандинавији (Шведска) и да су убили свог краља у нападу на Балканско полуострво и затражили новог владара из Шведске. Прокопије даље пише да је нови краљ стигао из Скандинавије са 200 бораца.

О самом имену Херула немамо забележених података, тако да нам остаје само да на основу протогерманског језика тумачимо значење имена овог племена, али не би требало да се упуштамо у то. Под тим именом нема помена у норвешким, саксонским и франачким хроникама, тако да је могуће да су на северу били познати под другим именом. Према енглеској претпоставци, Херули су добили име од *eorlas* („племство“), јер на старосаксонском језику *erlos* означава „људи“, док једнина *erilaz* често се појављује у раним северногерманским списима, због чега је могуће да Херули нису били посебно племе, већ већа група скандинавског племства која је харала Европом, што је врло изгледно, јер сличних појава има међу Викинзима много касније, током VIII, IX и X века, на простору Источне Европе у данашњој Русији и Пољској.

Први пут се наводе у римским изворима из вре-

мена цара Галијена (друга пловина III века), када су заједно са Готима харали обалама Црног мора и нападали Балкан. Године 267. напали су полуострво, а са великим бројем бродова прошли су кроз Босфор нападајући Лемнос, Скирос, Спарту, Коринт и Аргос, а тада су ушли и у Атину рушећи нови зид из Валеријановог времена, да би на крају били поражени, због чега су се преко Грчке, Тракије и централног Балкана вратили у Прицрноморје. Велики пораз доживели су у бици код Ниша 269. године. На западу је група Херула стигла до ушћа Рајне 289. године, а од краја III века на даље, пљачкали су у Галији и Хиспанији заједно са Францима, Алеманима и Саксонцима. Обично се та група Херула назива Западни Херули и били су насељени вероватно на доњој Рајни, одакле су кретали у пљачку. До половине IV века, Остроготи су их покорили те су ови признали власт јачег племена до доласка Хуна, који су загосподарили свим народима у Централној и Источној Европи, самим тим и Херулима.

Када је хунска премоћ сломљена 454. године у бици код Недаоа, Херули су као и сви остали народи постали слободни, те су своју власт почели да стварају око река Мораве и Тисе између данашње Чешке и Словачке. Убрзо су пришли Одоакару, који је био заповедник царских трупа у Италији, који је касније довољно ојачао да збаци римску власт и преузме управу на ширем подручју некадашњег Западног римског царства. Његова снага лежала је у херулској плаћеничкој војсци.

Моћ Херула почела је да слаби када су Лангобарди уништили њихову управу око Мораве и Тисе, те се већина прикључила Лангобардима, а мањи део Гепидима. Према једном извору, Ромеји су дозволили групи Херула да се населе на опустелом територију око Сингидунума, према наредби цара Анастасија између јуна и августа 512. године. Међутим, након само једне генерације, њихова квазидржава нестала је са историјске сцене, вероватно се утапајући у словенски већински народ на ширем подручју Балкана.

Као најамници остали су у служби ромејског цара, када је под Велизаром, Константинопољ вратио неке изгубљене области, а појединци су били и лична гарда самог Велизара. До половине VI века им се губи сваки траг у изворима. Прокопије пише да се велики део Херула вратио у Скандинавију где су наставили да живе заједно са Гетима, а као највероватније покрајине у којима су наставили да живе били су Вермланд (*Värmland*) или Блекинге (*Blekinge*) и Веренд (*Värend*), јер су на том простору жене имале једнака права у наслеђивању са браћом, што је било својствено за Херуле. Има

чврстих тврдњи да су управо Херули били први који су стигли до Исланда и населили га, док је мањи део био асимилуван од стране локалног племена у Упланду (*Uppland*).

Чврсто су се држали паганства и примењивали људске жртве, а Прокопије наводи да су упражњавали и хомосексуалност међу собом, те да су убијали старе и немоћне спаљивајући их на ломачи. Након смрти мужа од жене се очекивало да се обеси као вид туге за супругом. У време цара Јустинијана, Прокопије наводи да су прихватили хришћанство, али ту треба бити обазрив, јер је требало доста времена да би вера заживела међу паганским народима, посебно међу онима који су се чврсто држали своје паганштине.

10. ХУНСКА ИМПЕРИЈА У ЕВРОПИ И ЊЕН СЛОМ

Хуни пре Атиле

Долазак Хуна у Прицрноморје око 375. године, прешавши реку Волгу, означио је нови правац у животу читаве Европе. Први на удару нашли су се Алани, који су морали да прихвате врховну власт Хуна. Јорданес је записао да је Хуне тада предводио Баламбер (*Balamber, Balamir*), али већина данашњих историчара сумња у његово постојање. Јорданес пише на основу Касиодоровог списка и даје му титулу *rex Hunnorum*, описујући да је срушио Краљевину Острогота 375. године. На основу данашњих података тешко да је могуће Баламбера поистоветити са хунским владарем, већ је изгледније да је Јорданес направио грешку мешајући га са Валамиром (*Valamir*), који је био остроготски владар и управљао Панонијом од 447. године до своје смрти. У почетку је био хунски вазал и ратовао је на свим фронтима против хунских непријатеља, али након Атилине смрти устао је против његових наследника и ослободио Остроготе од хунске доминације. Био је учесник у бици на Каталунском пољу 451. године. Друга могућност појединих историчара јесте постојање неког Баламбера, можда под другим (хунским) именом, који се са малом групом одметнуо од хунске главнине и њима супротстављао. Амијан Марцелин је писао да Хуни и не подлежу превише краљевској власти, што можда иде у прилог хунској неслози и Баламберу.

Када су Хуни покорили Алане, удружено су напали насеља Гревтунга (Острогота), те је њихов владар Ерманарих починио самоубиство, а власт је преузео његов рођак Витимирис (*Vithimiris*).

Овај нови остроготски владар убијен је у борби против Хуна и Алана почетком 376. године. Њега је на престолу наследио Видерихус (*Viderichus*), но пошто је био дете, праву управу преузели су команданти Алатеус и Сафракс. Било је то време повлачења Острогота пред жестоким налетима Хуна и Алана, пре свега на визиготски териториј западно од реке Дњестра. Остроготска краљевина распала се, повлачећи са собом и рушење визиготске државе, јер бежећи, Остроготи су „водили“ са собом Хуне који упадају на визиготски (тервиншки) териториј и у налету руше све пред собом. Атанарих, вођа Визигота, покушава да се супротстави шаљући групу војника иза Дњестра у противнапад, али хунска војска несаломиво је кретала напред, директно нападши Атанариха, што је условило готско повлачење у Карпате и тражећи помоћ од Царства, те прелажења реке Дунав и преласка на Балканско полуострво.

Убрзо Хуни прелазе у Панонију и до 380. године постају федерати Царства и плаћеници. Управо су хунски плаћеници препознатљиви у многим биткама на тлу Западног и Источног римског царства на широком подручју од Африке, преко Европе до границе са Персијом, све до краја IV века. Овде није реч о хунској држави или свим Хунима, већ о групи која је радила у служби Царства. За то време је хунска империја наставила да се шири у Централној Европи, покоравајући скоро сва словенска племена, док је са мањим бројем Словена скалапано савезништво. Године 395. започиње први велики напад Хуна и Словена на Источно Царство упадајући у Тракију, док једним својим крилом улазе у Јерменију и чак Кападокију у Малој Азији. Група хунских коњаника у својим нападима стиже кроз Еуфратисију до Сирије, нападајући Антиохију. Цар Теодосије није могао адекватно да одговори због сукоба на западу све до 398. године, када је војска под командом Еутропија (*Eutropius*) и уз помоћ готских плаћеника, зауставила даље продоре Хуна, после чега је дошло до привременог мира. Истина да нема конкретних података о овој победи Римљана, те бројне теорије говоре о хунском повлачењу након пљачке и о закаснелом окупљању римских трупа, када су се Хуни својевољно повукли на свој териториј. У сваком случају, Хуни су након 398. године, за неко време, престали са нападима на Источно римско царство, преусмеравајући своје нападе на Сасанидску империју. У почетку су имали великог успеха, дошавши наомак престонице Ктесифона, након чега је уследио персијски противнапад и пораз Хуна и њихово повлачење кроз Дервенски пролаз. Напади на Персију, као и претходни на Сирију, одвијали су се са

простора данашње Русије између Црног и Каспијског мора и на обронцима Кавказа, јер су Хуни држали огроман териториј од Алтаја до Паноније, те су на тај начин могли са више крила да нападају. И повлачење преко Дербента показује докле је ишла граница хунског конгломерата. Као искусни коњаници, могли су да се крећу великим просторима без икаквих проблема.

На Западу Европе хунски напади на племена и границе Западног римског царства били су редовни. Крајем 405. године Хуни проваљују у северну Италију, што је натерало Свеве, Вандале и Алане да на прелазу 405. на 406. годину пређу Рајну и упадну у Галију, запоседајући је. Тешко је установити да ли је у хунској држави, ако уопште можемо тако да је назовемо, био један владар на власти или је реч о групи људи, који су управљали широким просторима. При том, хунских плаћеника било је и у римској војсци, који су ратовали по потреби за оба римска цара. Први хунски вођа чије је име забележено у списима био је Улдин (*Uldin*, *Uldes*), који је ратовао против Радагајса, готског вође који је напао Италију. Немогуће да је Улдин управљао читавом хунском државом, већ само њеним западним делом. Римљани су први пут чули о њему у децембру 400. године, када је обезглавио Гаинаса (*Gainas*), амбициозног готског лидера и војсковођу у служби Источног римског царства, те *magister militum* у време царева Теодосија и Аркадија. Гаинас је учествовао у побуни против владара у Константинопољу, а када је покушао да пронађе уточиште преко Дунава код Хуна, Улдин му је одсекао главу и као поклон послао цару Аркадију у престоницу на Босфору. Пет година касније (405) Улдин је са својом војском и савезницима Словенима и Скирима, под управом Стилихона, учествовао у одбрани Италије, која је била нападнута од Гота и њиховог владара Радагајса. У августу 406. Радагајсу су пресудили Римљани, а велику помоћ у одбрани Италије добили су од Хуна. Пријатељство две стране прекршено је 408. године, када је Улдин напао Мезију и упао у слабо браћену тврђаву *Castra Martis* (заправо из саме тврђаве су отворили капије), са великом групом Словена и остатака бројних германских племена, упадао у Тракију и пљачкао, али Римљани су успели да одбију тај напад, заробљавајући масу Словена и Германа. Римљани су покушали да купе Улдина великом количином злата, али пошто је он одбио, успели су да поткупе велики број германских војника, који су Улдину окренули леђа и пришли Царству и на тај начин издали своје саборце.

Аларихов зет Атаулф имао је хунске плаћенике у својим редовима 408/409. године на простору

Италије, док је друга група Хуна радила у служби цара Хонорија, под командом Олимпија. Десет хиљада Хуна налазило се у северној Италији и Далмацији 409. године, спремних да на позив цара нападну Алариха пред Римом.

Након Улдинове смрти 412. године, Хуни су се поделили у три велике групе. Источном територијом управљао је Харатон (*Charaton*, грч. *Χαράτων*), за кога је Олимпиодор из Тебе (*Ὀλυμπιόδωρος*) записао да је био први хунски краљ између 412. и 420. (или 422) године. Олимпиодор је као посланик цара у Константинопољу путовао Харатону 412. године, како сам каже морем, али остаје нејасно да ли је реч о Црном или Јадранском мору, што је прилично важно у одређивању његовог територија. Историчари се не могу договорити о Харатоновој области, но пошто у изворима пише да је владао углавном источним територијама, онда његову област требамо тражити на Прицрно-морју и у Понтијским степама.

Још један хунски вођа који се помиње је Октар (*Octar*), који је власт преузео, највероватније, око 420. године и остаје нејасно у каквим односима је био са Харатоном и да ли је био из исте породице. Према изворима, Октар је владао заједно са својим братом Ругилом (*Rugila*, *Ruas*) у двојном краљевству, као што ће касније владати браћа Атила и Бледа. Могуће да је Октар исти владар Уптар (*Uptaros*), које извори помињу да је умро око 430. године, наводно од хране, у време кампање против Бургунда на Рајни. Сутрадан након смрти Уптара, Бургунди су напали и поразили Хуне. Ругила је након тога остао као једини владар у хунској држави до своје смрти 434. године.

Ругила је врло важан за историју Хуна. Био је претеча Атиле у сваком погледу и својим ангажовањем у биткама, постао је прави господар на бојном пољу. Започео је доминацију над Западним римским царством, које је Атила касније наставио. Аеције је изгубио власт у Италији 432. године и одузета су му сва имања, те је он побегао Хунима тражећи помоћ. На инсистирање Хуна, Аеције је враћен у римску службу, али постао је хунски играч у Западном римском царству. Око 433. године поједина словенска племена, која су била покорена од стране Хуна, успела су да побегну на Балкан у Источно римско царство. Ругила је послао свог човека Еслу (*Esla*) са захтевом да Константинопољ врати та племена преко Дунава, али је захтев одбијен. Ругила је напао Балкан и ушао у Тракију 433. године (претходно је напао Тракију 421/422. године). Стигавши до Константинопоља принудио је престоницу империје да затражи мир уз плаћање више од 115 килограма злата у наредних петнаест

година. Иако је мир склопљен, Ругила је припремао војску за нови напад на Балкан 434. у покушају да искористи заузетост римских трупа у борби против Алановандала у рату око Картагине, али смрт га је спречила у томе. Није јасно шта се десило у хунској држави, у појединим списима се наводи куга, која је озбиљно ослабила хунску војску.

Нови владари постали су Атила и Бледа, син и рођак Ругилиног брата Мунцука (*Mundzuk* или *Mundiuch*), који су око себе ујединили целу хунску државу. Мунцук је био брат Октару и Ругили и био је отац Атילה, а ујак Бледи. Мађарске легенде Мунцука повезују са Нимродом (*Nimrod*), који се појављује у Старом завету као праунук Ноја.

Хуни под Бледом и Атилом

Хунска држава врхунац достиже у време владавине двојице браће, Атиле и Бледе. Владали су заједно, вероватно свако својим делом државе и народом, јер нема у изворима података да је више хунских вођа управљало истим територијем.

Бледа (*Bleda* или *Buda*) је био старији Атилин брат или брат од ујака. Управљао је земљом једанаест година са својим братом све до своје смрти. Јорданес пише да га је убио Атила у лову, али нема доказа како је умро. Још једна хипотеза постоји у научним круговима, да је Бледа покушао да убије Атилу у лову, али и то остаје само у даљим разматрањима.

Атила (*Attila*, 434–453) је владао деветнаест година и под његовом управом је хунска држава достигла врхунац. Нема списка о Атилим почецима, нити је остао историјски извор неког његовог савременика, већ само Присков (грч. *Πρίσκος*, V век) опис и каснији препис његовог текста код Јорданеса. На основу описа о малом расту, широким грудима, великом главом, ретком брадом, малим очима, равним носом и препланулом кожом, можемо бити уверени у његове источњачке корене, јер овај опис одговара типу људи из Источне Азије и несумњиво је да су његови корени са тих простора.

Порекло његовог имена је нејасно. Ромејски историчар Менандер Протектор (грч. *Μένανδρος Πρωτέκτωρ*, VI век) у својим списима користи име *Attila* када пише о реци Волги, док други сматрају да значи „јединствени владар“ који је ујединио сва турско-монголска племена која су харала Европом. Поједини данашњи лингвисти сматрају да његово име нема турске корене, већ источногерманске, готске или гепидске: од речи *atta* („отац“) те суфиска *-ila*, због чега тврђа о „јединственом

владару“ није прихватљива. И ту има спора, јер у данашњем турском језику *ata* има значење „отац“, а тешко да су данашњи Турци прихватили готску (гепидску) реч. Туранско-монголска реч *at*, *adyu/agta* („коњ“), такође може да послужи као извор тврдње о пореклу имена хунског вође. Наше знање о хунском језику готово је сведено на нулу и немогуће је тврдити порекло имена и врло вероватно је да то и није било његово право име, већ име које је најбоље послужило у свим историјским списима, а која су касније модификована и приближена готском језику, јер су европски писци лакше разумевали германска имена од хунских. Позивање многих модерних западних историчара на Атилино готско (германско) порекло, апсолутно је неприхватљиво и штетно за историјску науку. На жалост, сведоци смо брисања и ревизионизма историје, што је штетно за историју као науку у целини и даље политичке процесе у Европи. Покушај редефинисања историје на начин који одговара само једном народу или групи народа, на штету трећег, не води у добром смеру и противан је свим законима науке. Хуни и владарска хунска династија не могу вући корене од Гота и Гепида, нити постоји било каква могућност да хунски језик и каснији турски (турански) језици, буду под таквим утицајем да прихвате превише германских речи за врло кратко време и то на територију који је већински био насељен Словенима, а притом су Хуни били народ који је наметнуо власт свим народима, самим тим и свим германским племенима на свом територију. У данашњим туранско-монголским језицима задржало се име Атила у различитим варијантама: *Attila/Atilla/Etele* у мађарском језику, *Attila, Atilla, Atilay* и *Atila* у турском, *Adil* и *Edil* у казахстанском, те слично у монголском језику.

О Атили имамо сачуване изворе само на грчком и латинском језику, који свакако нису били објективни, а главни извор за овог хунског вођу је Приск (*Priscus*), који је као посланик Теодосија II био 449. године на хунском двору. Објективност римских историчара никада није постојала, а познато је какво су мишљење имали о народима ван граница своје империје, те увек морамо пажљиво читати њихове текстове. Прокопије и Јорданес се у својим текстовима позивају на Приска, а и Комес Марцелин (*Marcellinus Comes*) је описујући односе Константинопоља и Хуна увек стајао на римској страни, једноставно јер је и он сâм био канцелар на двору ромејског цара Јустинијана. Бројни црквени текстови морају се читати пажљиво, јер услед вековног преписивања, јављале су се озбиљне грешке у подацима. Мађари су у XII веку хвалили Хуне и покушавали да их представе на што бољи начин, вели-

чајући их као своје претке, намерно изостављајући кључне податке или додавајући митске. Германски народи, као потчињени Хунима, запамтили су Атилу и своје приче преносили потомцима, те су у периоду од IX до XIII века записали бројне хунске догађаје, а пре свега Атилу у својим сагама.

У тренутку када су Бледа и Атила преузимали власт, Хуни су водили преговоре са Константинопољем око враћања словенских племена, која су претходно одбегла преко Дунава. Године 435. Бледа и Атила састали су се са посланицима цара Теодосија II у близини данашњег Пожаревца и склапили договор да се сва племена врате у хунску државу, али и да Константинопољ удвостручи количину злата као врсту данка која ће ићи Хунима, да отворе тржнице за хунске трговце и плате по 8 солида за сваког заробљеног Римљанина из претходних сукоба. Обе стране биле су свесне да је реч о крхком миру, због чега су се припремале за нове сукобе. Теодосије II је саградио додатне зидове Константинопољу, додајући морске зидове граду, али ојачао је и своја утврђења на дунавском лимесу. Бледа и Атила су се вратили у своју земљу са намером да је уједине, ојачају и спреме за нове ратове.

У следећих пет година нема помена о хунским нападима на границе Царства, јер су покушали да нападну и униште Персијско царство, али доживевши страховит пораз у Јерменији, Хуни су трајно одустали од прејакe Персије и сву пажњу усмерили на Европу и немоћне државице. На границе Источне римске државе појавили су се 440. године, када су напали тржнице на обали Дунава, које су подигнуте сходно претходном споразуму. Двојица хунских владара оптуживала су Константинопољ да крши договорене споразуме, чак оптуживши епископа града Маргуса (*Margus*) да је прешао Дунав и пљачкао и скрнавио краљевске хунске гробнице. Ако је неко желео рат, били су то Хуни, спремни да опљачкају све своје суседе и униште непријатеља до краја. Хунска коњица одмах је прешла Дунав и напала сва утврђења на реци, укључујући и *Viminacium* код данашњег Костолца. У близини Пожаревца (*Margus*) дошло је до издаје и капије града биле су отворене за непријатеља. Теодосије II је имао других брига, заузет око сукоба са Гајзериховим Алановандалима 440. године и сасанидским владарем Јаздегердом II (*Yazdegerd II*), који је 441. године напао Јерменију. У таквим околностима била су отворена врата Хунима да продру на Балкан и униште и опљачкају сва места која су успели да покоре током 441. године. Маргус, Виминацијум, Сирмијум и Сингидунум освојили су на брзину и опљачкали. Теодосије II је опозвао своје трупе из Северне Африке и наредио борбену гото-

вост на Балкану током 442. године. Био је то покушај да заплаши Хуне и одврати их од даљих напада.

Хуни су под Бледом и Атилом кренули у напад 443. године, освајајући све градове дуж Дунава, укључујући и град *Ratiaria* и опседајући Ниш (*Naissus*) на југу. Кључно у опсади Ниша биле су нове опсадне справе код Хуна – овнови и опсадне куле са војском. Град су спалили до темеља и опљачкали, те се Ниш за више векова није опоравио од разарајућих дејстава Хуна. Пратећи ток Нишаве, хунске трупе заузеле су Софију (*Serdica*), а затим и Филипопољ и Аркадиопољ. На реду је био Константинопољ, а Атила и Бледа уништили су противнике ван града и ту застали, услед недостатка опсадних справа који би разбили тако велике зидове. Цар је послао изасланика Анатолија (*Anatolius*) да преговара о мировним условима, који су били понижавајући за Константинопољ: 1.963 килограма злата морали су да плате као казну за прекид претходног споразума, а годишњи данак Царство је морало да плаћа у износу од 2.100 солида или 687 килограма злата, што је било утростручено у односу на претходни споразум, а порасла је и цена откупа за сваког заробљеног становника на 12 солида. Све захтеве Константинопољ је морао да испуни, после чега су се Хуни повукли преко Дунава на свој териториј. Приликом повлачења, Бледа је умро 445. године, могуће да је убијен, али нема потврде о томе. Власт је преузео Атила у своје руке.

Није прошло много времена, тек 447. године Атила је покренуо војску преко Дунава у Мезију, да би их *magister militum* Арнегисклије (*Arnegisdus*) дочекао на реци Вит. Битка на реци Вит (*Utus*) била је последња битка између Источног римског царства и Хуна, која је требала да заустави хунску инвазију на Балкан. Има само фрагментарних доказа о овој бици и не можемо у потпуности да је реконструирамо, али је јасно да је била једна од кључних у даљим односима двеју држава. Арнегисклије је желео освету након што је доживео пораз 443. године и са својом војском стигао је до Марцијанопоља, где је на реци Вит (*Utus*) сачекао Хуне. Биле су сакупљене војске из Илирика и Тракије, а вероватно да је и сам цар присуствовао како би охрабрио своје војнике. Хуни су однели победу, али и сами су доживели тешке губитке. И сам Арнегисклије је убијен. Била је то пирова победа Хуна, који су осетили слабост иако су заузели и уништили Марцијанопољ, који је остао уништен све до Јустинијановог времена, када је овај цар подигао град из пепела, стотину година касније. Још већа опасност надвила се над Константинопољем, који је у јануару 447. године преживео јак земљотрес, након чега су одбрамбени зидови били уништени или тешко

оштећени, а куга се појавила у самом граду. Преторијански префект Истока Константин, успео је да за два месеца поправи зидове уз помоћ грађана и свих установа у граду. Немогућност да се пробију зидови и ромејска војска која је стигла из Сирије под Зеноновом командом, али пре свега тешки губици хунских трупа из битке на Виту, натерали су Атилу да одустане. Била је то последња прилика за Хуне да пробају да освоје Константинопољ, јер другу шансу никада више неће добити.

Атила је прокрстарио Балканом уништавајући и опљачкајући велики део полуострва, између осталог доста цркава и манастира дошавши чак до Термопила. Иза себе су остављали пустош и гомилу мртвих. Мир је закључен тек 448. године, чиме је цар Теодосије II опет морао да прихвата понижавајуће хунске захтеве. Тада је успостављена тампон зона (ничија земља) на Балканском полуострву, а колико је била велика указује податак да је од Дунава требало пет дана хода да би се изашло на римски териториј. Управо ту област увелико су насељавали Словени, који су често улазили у савезништво са Хунима или сами нападали ромејске градове.

Атилини походи на Западу

Након разарајућих вишегодишњих акција на Балкану, Атила је од 450. године своје снаге усмерио ка Западу, а прва на удару нашла се Визиготска краљевина. Атила је склопио једну врсту договора са Валентинијаном III о нападу на Тулузу, пре свега због Аеција са којим је хунски вођа од раније био у добрим односима. Аеције је чак и побегао Хунима, тражећи помоћ, када су му одузета сва звања у Западном римском царству, те под притиском Хуна, враћен је на све положаје у држави. Аеције је постао главни заповедник војске на Западу, а несумњиву помоћ пружио му је Атила, пре свега у борби против Гота и багауда (устанак сељака). Гајзерихова моћ није давала мира Западном римском царству, те су у Равени морали да се ослоне на хунског вођу, за кога су сматрали да га могу искористити у потпуности за своје циљеве. Проблем настаје када је Валентинијанова сестра Хонорија (лат. *Iusta Grata Honorica*) била насилно верена за римског сенатора Басуса Херкуланија (лат. *Bassus Herculanus*) у покушају да смири њену промискуитетну нарав, али је она затражила помоћ од Атילה пославши му писмо са њеним прстеном као обећање уколико јој буде помогао, да ће се удати за њега. Ту има недоумица да ли је Хонорија заиста у писму обећала Атили брак или је он тако својевољно протумачио, али од

тог тренутка је желео половину западне империје у мираз. Када је Валентинијан сазнао о договарању његове сестре и вође Хуна, на наговор његове мајке Гале Плацидије, решио је да протера Хонорију из Царства, негиравши било какву шансу да Атила добије педаљ римске земље.

Атила је годинама имао у плановима напад на Рим и западну империју и спор око Хонорије му је добро послужило као повод за даље акције. Послао је изасланика у Равену 451. године речима да Хонорија није крива, да је њен предлог легитиман као цареве сестре и да он жели оно што му је у писму обећано. Због одбијања захтева, Атила је покренуо војску на Западно римско царство. О Хонорији историја више не пише. Не знамо шта се даље дешавало, да ли се удала за римског сенатора или је убијена по налогу њеног брата.

Ситуација у Галији није била добра, пре свега међу Салијским Францима, где су се двојица браће борила за престо. Атила је подржао старијег, а Аеције млађег претендента. Хуни су уз помоћ својих потчињених племена Острогота, Гепида, Ругијаца, Скира, Туринжана, Алана, Херула, Словена, Бургунда и других, кренули 451. године у правцу Галије. Јорданес пише о пола милиона војника, што је вероватно претерана бројка, али несумњиво је да се ради о маси ратника који су имали намеру да прегазе Галију и изађу на обале Атлантског океана. Прво су стигли на простор данашње Белгије. Мец је пао 7. априла, епископ ремски Никасије (*Nicasius*) је заклан пред олтаром цркве, док каснија житија говоре о Серватусу (*Servatus*) да је спасао Тонгерен својим молитвама као што је Света Геновева спасла Париз. Епископ града Троа Лупус (*Lupus*), састао се са Атилом и на тај начин спасао град од уништавања, али о свему детаљније нема тачних података како су сви ови градови спасени од разарања и убијања становника. Убрзо је опсео Орлеан у који је ушао за врло кратко време, али морао је да се повуче услед доласка непријатељске војске.

Битка на Каталунском пољу (битка код Шалона) 451. године била је одлучујућа у рушењу мита о хунској непобедивости. Визиготско–римско савезништво пресудило је Атилиној војсци на бојном пољу, иако је Теодорих убијен у току битке. Највећу корист од хунског пораза имао је Аеције, иако су праву победу однели Визиготи. Уследила је борба за престо у Тулузи, хунско повлачење и франачка неслога, а све то искористили су Аеције и Римљани. Вративши се у Панонију, Атила није одустајао од својих намера, уверен у освету за пораз у Галији, опет је покренуо причу о браку са Хоноријом и миразу током 452. године, запретивши

да ће напасти и уништити Италију. Када је опет одбијен, Хуни су започели нападе преко данашње Словеније, а један од кључних резултата те акције било је оснивање града Венеције у Венецијанској лагуни (затвореном заливу на Јадранском мору). Многи градови уништени су у том нападу попут Виченце, Милана, Бреше, Бергама, а Аквилеја је срањена толико да нико више није могао да је препозна, због чега су се њени становници и околних места населили на простору данашње Венеције. Према легендама која су кружила, а која постоје и данас у североисточној Италији, Хуни су саградиле вештачко брдо и на њему тврђаву Удине, која и данас постоји. Аеције није био у могућности да скупи војску која ће се равноправно борити против Хуна. Све је било препуштено Атили и његовим разарањима. Међутим, Атила је застао на реци По, вероватно због болести која је избила у хунском војном кампу, чиме је даља инвазија заустављена.

Цар Валентинијан III је послао тројицу изасланика у Атилин табор у месту Минцио у близини Мантове: двојица су били цивилни официри Генедије Авијен (*Gennadius Avienus*) и Тригечије (*Memmius Aemilius Trygetius*), а трећи је био папа Лав I (*Leo I*, 440–461). Није познато шта се дешавало на том састанку, али је каснија римокатоличка црква преувеличавала улогу папе Лава I. Атила је обећао да ће се повући из северне Италије, што је убрзо и учинио. Римски Проспер Аквитански (*Prosper Aquitanus*, око 390–око 455) и Приск, који су писали о том састанку, посебно су истакли улогу папе Лава, али и уверавање да Аларихово освајање Рима 410. године није било добро по њега самог, јер је он убрзо умро након уласка у „вечни град“. Са данашње дистанције гледано, Атила се повукао из других разлога: вероватно му је папа Лав обећао велике количине злата или због болести (могуће куге) која је захватила северну Италију или због глади. Цар Маркијан је из Константинопоља послао војску на Дунав, што је можда одвратило Атилу од даљих акција у Италији. Не знамо шта је са Аецијем у том тренутку, зашто он није посредовао, а можда је римска делегација запретила новом визиготско–римском војском и новом победом, као у бици на Каталунском пољу. Остаје нам да нагађамо, али свакако да је тај састанак био један од пресудних у успону римског папе у западном свету. Углед папе почиње рапидно да расте након 452. године, а његово касније повезивање са франачком државом додатно подиже углед, али доводи до све већих сукоба са црквом на Истоку, пре свега у Константинопољу. Истина да је велика глад владала у Италији 451/452. године, јер биле су то неродне године, а хунска разарања додатно су уништила за-

лихе хране. Ни у Риму није била боља ситуација, те освајање овог града не би помогло хунској војсци. Притиснут војском са Истока, глађу и болестима, несумњиво да је Атила морао да се повуче, а не због лепих речи папе Лава, који је изашао као победник из целокупне кризе која је тих година захватила Италију. Римска црква, након тога, све више постаје битан чинилац у политичким питањима, јер је искористила беду становништва и велику кризу ради свог сопственог успона.

Вративши се у Панонију, Атила је планирао нови напад на Константинопољ као казну за Маркијаново подизање војске, али пре свега због престанка плаћања данка Хунима крајем 450. године, на које се био обавезао претходни цар Теодосије II. Почетком 453. године, Атила је изненадно умро у свој кревету. Приск описује да се Атила тек оженио са Илдико (*Ildico*), што би требало да буде германско име (можда остроготско), али је преко ноћи добио нападе због чега је уследила укоченост тела и обилно крварење из носа и уста, после кога се угушио у сопственој крви. Постоје индикације да су услед пијанства вене у једњаку пукле због чега је уследило обично крварење. Комес Марцелин је касније додао своју теорију о Атилиној смрти. Наиме, његова нова жена убила га је док је овај спавао. И у појединим народним еповима има помена да га је убила жена, али то су накнадна тумачења. Ако би на тај начин сагледавали Атилину смрт, могли бисмо да укључимо и цара Маркијана и новаца који је могао дати за његово убиство.

Атилин гроб до данас није откривен, а према појединим списима, сахрањен је у ковчегу од злата, сребра и гвожђа са огромним златом, које је успео да опљачка у многобројним походима. Река је била преусмерена, сандук положен на дну корита, а копачи гроба су касније убијени да не би одали локацију. Археолози и историчари говоре о неколико локација где би могао да буде сахрањен, али до данас ниједно ископавање није дало резултата.

Распадање хунске државе након Атилине смрти

Атилин син Елак (*Ellac*) требао је да наследи хунски престо као његов најстарији син, али уследио је сукоб са другом двојицом браће Денгизихом (*Dengizich*) и Ернаком (*Ernak*).

Јавила се стара идеја о подели државе на више територија са посебним владарима, али управо то је изазвало грађански рат. Денгизих је постао вођа Утигура (Вананди или Оногури) и покренуо војску

против Елака. Такву ситуацију искористила су сва племена која су до тада прихватала врховну власт Хуна, те је 454. године дошло до битке код Недаоа, предвођеним Ардарихом, гепидским вођом. Сва словенска и германска племена ослободила су се хунске зависности, али рат између самих Хуна није престао. Елак је убијен у бици код Недаоа, док је власт приграбио Денгизих. Било је то време када су се поједини делови хунског конгломерата одвојили, а Приск наводи да су 463. Сарагур, Урог и Оногури затражили савезништво са Константинопољем, јер су притиснути од стране других турско-бугарских племена са Истока (могуће Авара). Денгизих је постао вођа Утигура и 468. године напао је преко Дунава. До велике битке дошло је код Басијане (*Bassianae*) у данашњем Срему у којој је остроготски вођа Валамир уништио хунске групе. Анагаст (*Anagast, Anagastes*), *magister militum* у Источном римском царству, убио је Денгизиха у тој бици, а одсечену главу послао је у Константинопољ. Након те битке више нико није пружио подршку Хунима. Био је то коначни пораз Хуна у Европи.

Сам Денгизих је занимљив и због свог имена, кога писци наводе различито: Приск наводи Δεγγιζιχ (*Dengizikh*), а Комес Марцелин као *Denzic*, док Јорданес као *Dintzic*. *Dengizich* би према старотурском језику значило „мало море“ (**Däñiziq*) и врло је могуће да је од овог имена настало Џингис (од великог војсковође Џингис кана), јер у монголском *tengis* значи „море“. Уколико би превели са турског језика *Dokuz ok* („Девет племена“), могли бисмо да претпоставимо да није властито име, већ да се ради о девет уједињених турско-монголских племена у хунски конгломерат.

Ернак, трећи Атилин син, није улазио у рат против Константинопоља, за разлику од брата Денгизиха, већ је признао Царство и од њега добио земљу у данашњој Добруци. После убиства свог брата, вероватно је он преузео власт над појединим турско-монголским (бугарским) племенима која су лутала Прицрноморјем, до данашње границе Румуније и Украјине. Било је то време када се распала хунска држава и формирана мања германска, словенска и турско-монголска територија. Ернак је између 486. и 488. године предводио Бугаре, као ромејске савезнике против Острогота, а касније их је као савезнике Гепида водио у битке против других германских племена, али је био поражен. Највероватније да је Ернак био вођа Утигура (Оногура), које је преузео након смрти брата. Владвао је до 503. године. Према „Именику бугарских ханова“, кратком рукопису бугарских владара који је пронађен у Русији 1861. године на старословен-

ском језику, помиње се Ернак под именом *Irnik*, као владар Бугара од 453. године.

Након Ернакове смрти, турско-монголска (бугарска) племена распала су се на ширем подручју од Карпата до Централне Азије, али за кратко време, јер ће их убрзо ујединити нова сила – Авари. Један од кључних фактора у разбијању хунске квазидржаве лежи у неспособности да формирају механизме државе, као и недостатак завршетка процеса родовског раслојавања. Иако је постојала владајућа група, сви мушкарци у племену били су и војници, а Хуни, за разлику од Словена и Германа, нису се бавили пољопривредом, већ искључиво сточарством, те као и свако турско-монголско племе били су номади. Формирање класног друштва и плаћање пореза никада није заживело, за разлику од Мађара, Бугара, Турака или Златне Хорде. Као неорганизовани стигли су у Европу, међу словенска и германска племена која су знала за одређену врсту организације, а у многим је већ у велико започео процес раслојавања друштва. Хуни, а касније и Авари, нису створили етничко јединство у својој пространој држави, већ су као мултинационално (вишерасно-вишеплеменско) „краљевство“ егзистирали на широком територију у одређеном временском периоду без икаквог циља и напредовања. Хуни као доминантно племе над многим словенским и германским народима, нису били свесни прилике да уједине масу племена у јединствени етнос, који би даље водио ка развијању друштвене свести и појму државе. На Хуне можемо да гледамо више као на племенску (политичку) креацију, а не као на јединствени народ и пораз из 454. године доказао је ту тврдњу. Без јасног циља и поштованог вође, будућност није могла да постоји. Као носиоци степске културе, нису успели да наметну ни Словенима ни Германима свој утицај иако су њима владали скоро два века. Каснији наследници Хуна могу бити Кутригури и Утигури, који су се повукли из Централне Европе према степским областима на Истоку. Остатак Хуна у Панонији убијен је од стране Германа који су заузеле те просторе, док се мањи део претопио са околним словенским народима у Дакији и Скитији. Немогуће је направити јасну разлику између многобројних турско-монголских племена која су настала након разбијања хунског конгломерата, јер се у изворима помињу под различитим именима, пре свега бугарским. Чак су и поједина словенска племена понеки ромејски писци убрајали у бугарска. Доласком нових турско-монголских народа на просторе Европе у каснијим вековима, ромејски и германски писци покушавали су да их повежу са Хунима и касније Аварима. Колико год они били различити,

њихови савременици нису се трудили да виде разлике, већ су својски покушавали да их сврстају у исту групу. Хуни нису имали своје писмо, те су сви извори о њима записани од стране њихових непријатеља. Ниједан римски и ромејски извор није објективан, као ни каснији германски. Хуни су представљени као дивљаци, који су живели у степима и мочварама, прљави и закржљали, који немају свој језик, чак у многим списима о њима говоре да су једва људи са благим сличностима људског говора. То ниподаштавање Хуна, остаће калуп свих западних писаца до данашњих дана. На сличан начин биће представљени и остали народи, пре свега словенски, када буде започела германска експанзија на словенске земље у средњем веку.

Друштвени систем и језичке недоумице

Хуни су били класично номадско племе из азијских степа, које је крстарило великим просторствима како би напасало стоку: говеда, коње, овце. Хранили су се и дивљачом које би уловили на свом путовању и дивљим биљкама, а месо су стављали испод седла које би се у току дуготрајног пута стврдуло и било спремно за јело. Извори говоре о одећи коју би мењали тек када би се толико поцепала и више није могла носити. Били су изузетни коњаници и од малена су јахали и стицали искуство. На коњу су спавали, јели, ратовали. Свет их познаје као сјајне стрелце, користећи лук и копље. Многи историчари оспоравају Хунима мачеве, али на основу археолошких извора сазнајемо да су користили дуге мачеве сасанидског типа, а имали су и дуге ножеве. Као племе које је стекло доста богатства од пљачке, угледнији ратници имали су оружје украшено златом. Доласком Хуна у Европу, почиње коришћење лукова којих пре тога на старом континенту није било. Римски и сарматски лукови значајно се разликују од хунских, јер су практичнији и ефикаснији у борбама.

Иако су се савременици трудили да Хуне представе као дивљаке без сопственог језика, наравно да су као и сви народи имали свој језик, али на широком простору, где су живела многобројна словенска и германска племена, било је тешко наметнути сопствени. Врло мало хунских речи је забележено, што је проблем у одређивању његовог порекла. Не можемо са сигурношћу да потврдимо да хунски језик потиче од алтајске групе иако има покушаја да се повеже са том језичком граном. Хунски није припадао турском језику, јер он спада у посебну алтајску групу, већ је вероватније да је близак ста-

робугарском, хазарском, аварском или чувашком, тачније якутском језику. Проблем је у томе што су многи језици изумрли и не постоји било каква могућност да их са сигурношћу потврдимо.

Једине три речи које су сачуване од Хуна су: *medos* (пиће слично медовини), *kamos* (пиће од јечма) и *strava* (сахрана), али оне нису турске, већ потичу од индоевропских Словена (Источни Словени – источна Персија), што указује на јак словенски утицај у Панонији и Прицрноморју, а што би даље водило да су на том простору живели источноперсијски Словени (Сармати).

Иако су Мађари од XII века до данас покушавали да представе Хуне као своје претке и у бројним записима говорили о Атили са великим поштовањем, а данас је то име једно од најпопуларнијих у Мађарској, не постоје било какве могућности да се ова два народа повежу у једно. Мађарски нема сличности са хунским језиком и колико год било покушаја Мађара да себе представе као староседеоце Европе, преко Хуна, шансе за тако нешто су равне нули. Покушај да се Секељи (*Székelys*), мађарска етничка група у Трансилванији, представи као староседелачка (од остатака Хуна) не може бити истинит.

Поједини научници покушавају да јенисејску грану језика повежу са језиком Хуннуа (Хсиунг ну) и Хуна и појединих монголских група, али за сада остаје у домену хипотезе.

III Промене у Европи након велике сеобе народа

1. РОМЕЈСКО (ИСТОЧНО РИМСКО) ЦАРСТВО ДО ЈУСТИНИЈАНА I

Јединствено Римско царство изашло је из кризе III века реформом цара Диоклецијана, али грађански ратови и борба за престо настављени су након његове владавине, да би тек Константин Велики из темеља променио административни систем у држави и тако је спасао од самоуништења. Рим као некадашња престоница света у временима кризе империје изашао је прилично ослабљен, а Диоклецијановим системом августа и каснијим увођењем њихових заменика, цезара, град на Тибру још више је губио на значају. Наравно, није никад отишао у прошлост, јер му савременици нису окренули леђа, али пресељењем управе у друге градове, започиње озбиљна децентрализација из које се Царство није успешно опоравило. Поделом државе на два дела, западни и источни, био је резултат унутрашње кризе која је дубоко потресла све структуре римске империје, али још већи значај те поделе лежао је у спољнополитичкој ситуацији, која се све више заоштравала на границама. Римско царство се од кризе III века окренуло одбрани граница и само у сећању римских историчара биле су приче о славним освајањима у Европи, Азији и Африци. Одбрамбени проблеми били су тако сложени и вишеструки да је подела државе на два дела, те владање из више центара, било једино могуће решење. непријатеља је бивало све више, а постајали су све агресивнији, лукавији и непобедиви.

Цар Константин је у борби за власт успео 324. године да за тренутак уједини државу као август, али његова три сина са титулом цезара, чекала су на нову поделу државе. У време Константина, Царство је задржало поделу на три префектуре (области): Исток, Италију и Галију, да би крајем IV века била формирана и префектура Илирик, а Рим и Константинопољ имали су посебне – градске префектуре. Престонице постају Константинопољ на истоку, који у наредним вековима постаје „пупак“ света и Равена на западу, која преузима примат од Рима. У „вечном граду“ остаје сенат, који временом све више губи на значају, да би својем Константинопоља, већина сенатора прешла

на Босфор.

Потреба поделе врховне власти, те привредне, економске и популационе прилике у Царству од почетка кризе III века, на даље, утицале су на однос снага међу различитим деловима државе. Велики део западних делова империје претрпео је страховита пустошења због провале масе варварских племена са севера, али и честим грађанским ратовима, но слично је било и на Балканском полуострву, који се први нашао на удару разуларене германске масе, али и словенске тихе колонизације. Након доласка турско-монголских племена у Централну Европу, Балкан је био најизложенији њиховој пљачки, убиствима и разарањима градова. Остатак Истока боље је прошао, сачувавши своје производне односе, новчани систем и карактер привреде, те због свега је било логично да се владари окрену тој сигурности. Исток се посебно развијао на југу Балканског полуострва и у Малој Азији, док је централни Балкан остао за више векова остављен на милост и немилост Готима, као и другим Германима, Словенима, Хунима и Аварима. Било је немогуће успоставити границу на Дунаву, а још мање шансе да Словени развију своју државу. У данашњем Ираку и Јерменији, сасанидска Персија вршила је притисак и све до свог коначног слома, остала је највећи и најопаснији непријатељ Константинопољу.

У таквим околностима цар Константин је донео кључну историјску одлуку да нова престоница буде пресељена из Италије на Исток, на тачку која спаја Европу и Азију. Место које је одабрао било је у геостратешком погледу најважније за Царство – стара хеленска колонија Византион на Босфору, савршена у спајању два континента, али и у политичком, трговачком и сваком другом смислу. Од јесени 324. до пролећа 330. године, подизан је нови хришћански град, престоница која ће постојати више од хиљаду година и која ће бити водиља великом групом словенских народа са истока Европе. Званично је нова престоница отворена 11. маја 330. године под именом *Константинопољ*.

Од тог тренутка разлике између Истока и Запада јединственог царства постају све веће. Исток је започео постепени процес удаљавања од латинског

језика и културе и постајао све више хеленизован. Започиње процес рехеленизације, уз афирмацију античке културе и традиције о јакој царској власти. Када је у V веку започело формирање првих варварских држава у Западном царству, Црква у Риму постаје усамљена без ослоња на снажну, уједињену државну власт. Препуштена себи, улази у борбу са новоформираним државама и почиње да изграђује мисао о њеној надређености тим варварским краљевинама. На истоку је започео процес ауторитативних владара, а главна одлика Источног царства све више постаје сакрална идеја о цару, тачније, његово божанско порекло. Као божји изабраник на земљи, цар је заштитник цркве, те се он све више меша у црквена питања чиме почиње преплитање интереса цркве и државе, али и њихово тесно повезивање. Хришћанство на Истоку добија управо онај смисао, који на Западу никада није заживео и због чега су папе у каснијим вековима преузеле примат и скоро до краја средњег века жестоко се борили са световним владарима о том примату у латинском свету. Правверје на Истоку постаје пресудно у јавном животу, те државо-политичком и црквеном поретку. Рано почиње његова институционализација, а својом садржином апсорбује достигнућа хеленске културе, које обликује по својој потреби. Четири кључна елемента у даљем процесу изградње Источног царства упоредо учествују и надограђују институције преузете од старог Царства: очување робно-новчане привреде, традиција римског монархијског уређења и правног поретка са примесима источњачког деспотизма, јак утицај хеленистичке културе на институције и православна црква која са царском влашћу има заједничке корене. Јединство та четири кључна елемента у оквиру географске, спољнополитичке и унутрашње констелације, били су фактори у предодређивању посебности развитка Источног римског царства, које из векова јединства са Римом излази као посебно социјално-економска и културно-историјска појава, одигравши најважнију улогу у процесу развоја медитеранског истока, али пре свега балканских и Источних Словена.

Друштвени и економски развој Источног Ромејског царства

Успешност развоја Источног римског царства огледа се у аграрним односима. Пошто је држава на Истоку тек ударала темеље, а из Велике сеобе народа изашла релативно без већих губитака,

поредак који је изграђивала могао је слободно да се развија, преуевши све корисне ствари од некадашње јединствене империје. Робовласнички систем се у првим вековима развоја Источног римског царства очувао, иако се битно разликовао од некадашњег античког робовласништва. Латифундисти су остављали робовску радну снагу на својим земљишним парцелама, препуштајући им самосталну обраду имања уз обавезу да газди дају дажбину у новцу и натурално. Поседовање имања разликовало се од Запада, јер је газдинска земља била релативно мала. За разлику од Запада, у Источном царству, власници нису живели на својим имањима, већ су имали куће (резиденције) у великим градовима, а живели су од прихода које им је доносила обрадива површина. Са имања су производи одлазили на тржиште, а робови су претежно пастири, коњушари, слуге, занатлије, млинари, лугари, који су радили и на производњи вина, уља и брашна. И у газдиној градској палати било је робова који су радили на различитим пословима. Главнина робова били су *servi casati*, везани за земљу, а већ 366. године донесен је закон по коме је било забрањено продавање аграрних робова без земље.

Поред робова из редова *servi casati* био је развијен и колонатски систем. У почетку је постојао уговор између слободног човека и власника земље, којим се регулисало време и обавезе, те дажбине у новцу и натура, које је колон морао да испоштује. Временом су колони долазили у све тежи положај услед немогућности исплаћивања дажбина, због чега су приморавани да остану на имањима трајно, чак наследно. Од краја III, а посебно од IV века, ратни заробљеници и досељени варвари, већином су досељавани на имања у статусу колона. Од времена цара Константина Великог почиње веће насељавање Словена на опустошеним провинцијама у Панонији, Балкану, северној Италији и Рецији, који постају колони све више се везујући за земљу. Пропадали су мали земљопоседници услед ратова, пљачки, али и сушних или кишних година, те као и беземљашки постајали су колони. Закони током IV и V века регулишу односе и разликују две категорије колона: слободне (*eleuteri*) и везане за земљу (*enapografti, adscriptitii*). Даљим процесом осиромашења малих земљопоседника и све већи прилив варварских племена, увећавао је бројност колона везаних за земљу. У начелу, они су и даље били слободни људи, колон је могао да оде са имања, уз услов да претходно врати све дугове газди и сав инвентар, укључујући стоку, семе, алат које је добио од земљопоседника онога дана када је ступио у службу. Реално гледано, те услове било је готово немогуће остварити што је трајно везивало

колоне за то имање. На папиру је он био слободан, али у пракси његов однос са газдом био је раван робовском. Једина разлика у односу на роба била је величина плаћања дажбина и рада на имању. У V веку је донесен правни пропис према коме је сваки слободан колон постао везан за земљу, ако је исту обрадиву површину држао најмање 30 година, док је положај енапографа у истом периоду био побољшан, јер их газда више није смео избацити са имања, чак и ако су они били ослобођени робови. Управо у V веку се положај свих категорија на имању изједначавао у правном погледу, на уштрб њихове неодвојивости од земље. У суштини, колон јесте слободан, али на папиру, јер је правно био везан за земљу, без могућности да оде.

У Источном царству у периоду IV и V века, био је очуван и слободни сељачки посед у знатној мери. У забаченим и брдским крајевима, као и областима где су се недавно доселиле масе варварских племена, биле су сачуване родовске сеоске општине, везане крвнородбинским односима, карактеристичним за племена из Централне Европе. Гледано на нивоу државе, преовладала је ромејски тип сељачке општине (митрокомије), у коме је постојала периодична прерасподела имања, са правом сеоских породица, који су добили ту обрадиву површину да се њом користе обрађујући је, но уз обавезу да не смеју да је отуђују ни у каквом облику. Суседима тог имања било је дозвољено да са ње доводе воду, уколико је постојао бунар или река (поток). У областима где је држава насељавала ветеране или пограничне војнике (*limitanei*), слободна села састојала су се од равноправних и независних малих газдинстава, који су слободно располагали обрадивом површином, а све њих у тој општини везивали су заједнички одбрамбени, економски и самоуправни односи. Сва слободна села имала су одређену врсту самоуправе, које су се разликовале од типова слободних сеоских општина. Најмању самоуправу имале су оне општине које су настале на градском територију, те је градска муниципална власт покушавала да права присвоји и задржи. Вође у сеоским општинама били су задужени за сакупљање пореза, а уједно је таква општина била најнижа пореска јединица. Порески намети постајали су све тежи и у таквим околностима мали и средњи земљопоседници економски су пропадали, што је водило да се они, као и слободни колони, подвргавају у штитништво (*patrocinii*) латифундиста, који су долазили из редова државних службеника, изузетих од разних врста оптерећења, пре свега радних. Да би били ослобођени од радних обавеза, мали и средњи земљопоседници у процесу пропадања, предавали су латифундисти своје имање,

чиме су постајали његови колони везани за земљу, те они нису више газде тог обрадивог земљишта, већ постају великашки прекариј. Тај развој је доводио до непрестаног јачања крупних велепоседа, које су држали мали зависни обрађивачи дужни да плаћају дажбине латифундисти у новцу и натури. Тако је започео процес односа карактеристичан за рани ромејски период у коме велики земљопосед постаје изражен, али је начин обраде другачији од класичних касноантичких система. За разлику од ранијег присвајања свих плодова са земље, латифундисти се одричу дела плодова, но тиме су осигурали приход у облику утврђене земљишне ренте. Због тога расте притисак великих земљопоседника на слободно сељаштво, како би дошли до још већих прихода, али у том периоду је сељаштво још увек довољно јако да се успешно брани од насртаја. Подршку слободном сељаштву даје држава, која се и сама бори против претераног утицаја латифундиста у економском развоју Царства. Царска власт и сама даје земљу у закуп, коју узимају колони у обраду. Управо је цар био највећи земљопоседник у држави, чиме је била потребна слободна радна снага, која није подлежала под власништвом латифундиста. Колонска, а пре свега слободна сељачка радна снага удружена у сеоске општине, ојачала је у наредном периоду (VI век), уз помоћ царске власти, услед чега је дошло до успоравања процеса феудализације у Ромејском царству све до времена X и XI века. Словенски елемент на Балканском полуострву и Малој Азији, постаје све значајнији услед масовног насељавања у периоду од III до V века, али и стварање нове категорије сељака-војника (стратиота) били су, такође, кључни у успоравању процеса феудализације, што јасно показује да се феудализам у Ромејском царству, али и околним земљама независно развијао у односу на Западну Европу. Спором развоју феудализма допринео је и јачина робно-новчаних односа градских типова привреде, којих је било на простору од данашње Грчке, преко Мале Азије, до Сирије, Либана и Египта.

Криза III века и Велика сеоба народа, нанели су штете и Источном римском царству у људству и ресурсима, али за разлику од сеобе која је до темеља уздрмала Западно римско царство на европском и афричком тлу, као и само њено средиште у Италији, на Истоку су разарања била ограничена на Балканско полуострво и граничне области према Персији у Месопотамији и источној Малој Азији. Већи део државе био је поштеђен уништавања и убијања, те су велике провинције и привредно најразвијеније у Египту, Сирији и Малој Азији, остале сачуване са даљим производ-

ним процесима који су кроз векове повећавали приносе пољопривредних производа и развијали трговину. На Балкану су били уништени Ниш, Сингидунум, Сирмијум, Филипопољ и Солун, али зато су Константинопољ, Никеја, Бејрут, Дамаск, Александрија, Антиохија, Едеса, Ефес и други градови, одржали или повећали производњу и даље унапредили трговину, уједно увећавајући становништво у њима. Занатске радионице у градовима подмиривале су потражњу у њима, али су имали прилику да своје производе извозе и у друга места у држави. Постојао је јак трговачки слој, који је крстарио великим царским пространим пространим преносећи скупочену робу. Размена робе вршила се копном и морем, а безбедни путеви на Блиском истоку и Малој Азији, омогућавали су размену робе у великим количинама, што је утицало на јачање робно-новчаних односа и стабилности економије. Држава је убирала порезе од становника, колона, сељаштва, трговаца и сав тај новац чувала у царске благачне или даље улагала у послове као наручилац или купац производа потребних за двор, војску, управни апарат. Новац који се сливао наводио је латифундисте на повећање производње на обрадивим површинама, како би продајом још више увећали своје богатство. Слободни сељаци и колони имали су могућност да вишак својих производа, након измирења обавеза према велепоседнику, продају на локалним тржницама. Развој производних односа и целокупне привреде, оснажио је Источно римско царство у IV, а посебно у V веку, што је омогућило даљи развој државе у административном, војном и црквеном погледу. Царство се више није могло вратити на пређашње стање, већ су се изменили привредни и друштвени односи, који су били приметак новог доба које је настајало на Истоку. Велики земљишни посед припадао је држави, цару, великим земљопоседницима, али основну производну снагу чинили су колони, слободни сељаци и робови. У градовима се развијало занатство, а у тим истим радионицама се и трговало, што је битно утицало на изглед самих градова. Није то више антички град, већ нови средњовековни са свим својим карактеристикама. Највећи део приградских земљопоседа прешао је из власништва куријалних организација у руке цара или велепоседника, што је утицало на постепени нестанак ових првих. Царска власт постаје апсолутна и он формира администрацију која њему одговара, остављајући привидно спољне облике градске самоуправе, али са другачијом функцијом. Антички градови у периоду IV и V века нестају из Царства, под утицајем производних односа, али и јачањем царске власти. У том раздобљу почињу да

се развијају нови градови, којих није било у претходном периоду, а који су стекли статус града или су се издигли захваљујући сопственом привредном успону, док су поједини добили на значају када су постали седишта управне власти.

Источно римско царство је наставак привредних, друштвених и културних обележја античког света, али свој економски развој мењало је чувајући своју државност, те царску власт издигло до бољег намесника на земљи, позивајући се на хеленизам под јаким утицајем хришћанства, поставши идеологија државног поретка која је опстала до последњих дана Царства. Велики земљопосед почиње да се развија, али уместо главне робовске радне снаге, препушта је сељаштву и колонима на обраду као зависно земљиште и од које добија порез у новцу и натури. Ропство је опстало у првим вековима Источног царства, али робови су добили део земље због чега су газди морали да плаћају порезе. У почетку је живео сељачки и колонатски посед, којем је предстојала грчевита борба са латифундистима и све већим пореским наметима. За разлику од Западног римског царства уништеног под налетима германске пешадије и коњице, Исток је захваљујући стабилној економији на Блиском истоку и робно-новчаним односима, успео да изађе из периода Велике сеобе народа ојачан и спреман за даљи развој и територијално ширење.

Својим посебним развојем, Источно римско царство припремало је пут у феудализам на свој начин, а не прихватањем западног начина преласка на нови друштвено-политички и економски систем. У односу на Западну Европу, Источно царство све до краја VI века није синтетизовало равномерно два различита развојна процеса: процес постепеног напуштања античког робовласничког система и процес напуштања система родовског друштва. У рани средњи век Ромејско царство улази са факторима робовласничког друштва, експлоатацијом робовске снаге, приватног крупног земљопоседа, као и робно-новчаним системом у трговинско-занатској привреди градова Царства, те позивањем на античку (хеленску) културу коју даље преобликује под утицајем хришћанства. Тај процес био је само привремен и водио је ка даљем развоју односа, то јест, под утицајем разних околности лагано је водио ка новом привредном и друштвеном поретку у време пуног развоја средњег века. Источно римско царство је изашло из политичких и економских невоља које су захватиле стари континент у периоду од краја III до краја V века, ојачале своје институције и друштвено уређење, што је утицало на успорени развој феудализма у односу на Западну Европу. Крајем VI и почетком VII века, Ромејско

царство након стабилизације својих друштвених, политичких и економских односа, започиње процес напуштања касноантичких односа, развија сталез сељака-војника (стратиота), што је ојачало удео слободног сељаштва у самој држави. Цареви у Константинопољу вековима су се борили да очувају ситан земљишни посед, а до пуног феудализма долази тек онда када слаби владари преузимају власт и почињу да јачају цивилну администрацију на рачун војне. У периоду након владавине цара Јустинијана, Ромејско царство креће у правцу коначног напуштања латинског језика и културе, те потпуне хеленизације државе, која ће битно утицати и на политичко-економске процесе. Процес опоравка Царства започиње у првој половини VI века и трајаће доста дуго.

Политички развитак и *Codex Theodosianus*

Источно римско царство (Ромејско) је остало чувар античких традиција, а прихватањем православља (правоверја), постало је и његов заштитник, док са идејом о успостављању јединствене власти на обалама Медитеранског мора, покушавало да се одупре германској најезди са Запада, да би након вишевековног, тај притисак успешно завршили на свом територију.

Овде је потребно написати једну врло битну чињеницу: Византијско царство никада није постојало, нити може постојати у савременом добу. Та измишљотина германског (немачког) историчара Јеронимуса Волфа (*Hieronymus Wolf*, 1516-1580), настала је у XVI веку, када читавих сто година ово Царство више није постојало. Званични назив државе био је Ромејско (Римско) царство: лат. *Imperium Romanum*, *Imperium Romanorum*, грч. Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων (*Basileia tōn Rhōmaïōn*), Ἀρχὴ τῶν Ῥωμαίων (*Archē tōn Rhōmaïōn*), односно у скраћеној верзији: лат. *Romania*, грч. Ῥωμανία (*Rhōmania*). Од оснивања Константинопоља 330. све до његовог пада под османску власт 1453. године, становници су себе сматрали Ромејима и нису познавали никакву Византију. Покушај немачког историчара Волфа да насилно наметне вештачки назив за ову државу није био ни мало случајан. У свом делу *Corpus Historiæ Byzantinæ* из 1557. године, овај Немац је започео са свесном заменом теза и врло опасном (по саму историјску науку) променом историје. Сведоци смо насианих промена званичне историје до данас, а главну реч у томе има германска историографска школа, која већ вековима уз огромну подршку Ватикана, покушава

да представи историју на начин који то само њима одговара.

Јероним Волф је свесно кренуо у прекрајање историје Ромејског царства, одуевши му то име и наметнувши вештачко – *Византија*. Основни разлог лежи у покушају дистанцирања Источног римског (Ромејског) царства од некадашњег јединственог – Римског царства. Перфидан покушај германске историјске школе да представе исток Европе као посебан териториј, културно, политички, језички и верски одвојен, који нема никаквих додирних тачака са старим Римом и њеном културом, лежи у више разлога. Нема довољно простора објаснити их све, али два свакако морају бити образложена:

1. Немачки историчар Волф променио је име Царства и одвојио Константинопољ од Рима, што су, на жалост, прихватили сви модерни историчари у Европи. По тумачењу свих германских учењака, Римско царство је пропало 476. године, када је збрисано са европске историјске мапе и након тога више није могло да постоји ниједно друго. Германски историчари, као и римокатоличка црква, вековима су покушавали да оспоре превласт Константинопољу над Европом, а први велики сукоб настао је 800. године, приликом нелегалног крунисања Карла Великог за цара од стране папе. Био је то директан насртај на правни поредак Константинопоља и покушаја уништења темеља Ромејског царства као правног наследника старог Рима. Папа је створио Свето римско царство немачког народа, као противтег Константинопољу, а последице су видљиве до данас.

2. Велика шизма из 1054. године и одвајање папе од православља, битно је утицала на векове који су уследили. Крсташки ратови у Сирији и Палестини и директан напад на Константинопољ, али пре свега вишевековни напади на православље, веру које се папа одрекао 1054. године, били су један од кључних разлога сарадње папе са немачким научницима да покушају да избришу Константинопољ из римског корена. Према римокатоличком тумачењу, Ромејско царство није правни наследник, нити било какав други, старог Рима, негирајући чињеницу да је Источна Европа (Балкан), Блиски исток, Мала Азија и Северна Африка, које су у каснијим вековима били саставни делови државе, пре тога били део јединствене римске империје. Подела царства, коју је започео цар Диоклецијан, а која је трајно завршена 395. године под царем Теодосијем, била је легитимна, јер је долазила од самог римског цара. За папу, али и германску историографску школу, те тврдње не важе. Легитимно је Царство било подељено на Западно и Источно и оба су имала подједнака права у тумачењу закон-

ских, административних, историјских и других прописа. Западно римско царство нестало је 476. године под ударцима тих истих Германа, који неколико векова касније започињу процес негирања Источног (Ромејског) царства. Источно римско царство наставило је да живи и након 476. године и економски и културно се даље развија, задржавајући латински језик и културу. Каснијом хеленизацијом државе, владари у Константинопољу нису се одрекли античког Рима и његових традиција. Ромејско царство је живело до 1453. године, када су га уништили Турци Османлије, уз вишевековне нападе римокатоличког света. Као трн у оку лежи Ромејско царство целокупном западном свету све до данас. Његово негирање, на жалост, прихватили су многи историчари на Истоку Европе, те на самом Балкану, Русији и Грчкој.

Константинопољ је био једна од престоница јединственог Римског царства након реформе које су спровели Диоклецијан и Константин Велики, а то што је једини успео да се одупре варварским нападима са севера и запада, те његов даљи развој, не може да значи прекид и удаљавање од некадашње римске империје, напротив, он представља јединог његовог наследника у сваком погледу. *Byzantine du Louvre (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae)* из 1648. те *Historia Byzantina* из 1680. године само су се надовезали на Јеронима Волфа и наставили да бришу из сећања Ромејско царство, те да му насилно одузимају легитимитет. И римокатолицима и протестантима смета православно Ромејско царство и на сваки начин покушавају да га одвоје од Запада, а вишевековна лаж, на крају постаје истина, барем њима самима. Опасно је играти се историјом, мењати је, преправљати онако како коме одговара. Тако је са историјом Ромејског царства, али и са историјом Словена, Келта, Хетита, Палестинаца, Персије и других.

Перцепција одвајања Ромејског царства од Рима и Равене и покушај Германа да потврде себе као наследнике римских владара уз свесрдну помоћ папе у Риму, те касније наметање унијатства, када је Константинопољ затражио помоћ од Запада због османског напада, довели су до вишевековне ревизије историјских чињеница. Сведоци смо данас да се под утицајем политике, прекрајају границе, стварају вештачке државе, још вештачкији језици, који никада нису постојали, нити могу да припадају било којој грани језичких група, уз све покушаје свесне ревизије историје. Опасно је играти се са историјском науком, прекрајати потврђене чињенице због дневно-политичких разлога. Изгубити темељ, одвојити историју од њене истине и суштине, опасно је за све државе и народе. Византија је вештачко

име, свесно наметнуто са Запада и због тога је погрешно прихватити тај назив. Ако су становници себе сматрали Ромејима и своју државу називали Ромејском, ко смо ми да мењамо назив и покушавамо да ишчупамо тај корен од римске традиције?

У хронолошком погледу Источно римско царство започиње политичку борбу за опстанак 395. године, када је цар Теодосије I донео коначну одлуку о подели државе и предаји својим синовима. Старији син Аркадије, добио је источни део, док је млађи Хонорије, преузео западни. Обојица царева на истоку, Аркадије (*Flavius Arcadius Augustus*, 395-408) и његов наследник Теодосије II (*Flavius Theodosius Junior Augustus*, 408-450), били су само бледа сенка некадашњих владара, а под јаким утицајем дворјана, евнуха из високе дворске службе и жена из своје околине. Треба поменути Руфина (*Flavius Rufinus*), преторијанског префекта Истока, те царицу Евдоксију (*Aelia Eudoxia*) у време цара Аркадија или у време цара Теодосија II, његову сестру Пулхерију (*Aelia Pulcheria*) и његову жену Евдокију (*Aelia Eudocia Augusta*). Упркос многобројним сплеткама на двору, као и сукобљеним странама и егоизму, почели су да стварају јаку централну власт, што је у првим вековима након трајне поделе Римске империје, било више него важно. У време цара Теодосија II, изузетно су били страховити налети германских, словенских, хунских племена на царство из Централне Европе и посебно страховита пустошења Хуна под Атилом, због чега су наводили цара да утврди престоницу и заштити становнике. На копненом делу од Златног рога до Мраморног мора, цар је подигао троструки зид, који се степенасто дизао, јер је први спољни зид био висок 5 метара, средњи 10, а трећинутрашњи 12 метара, а сви су имали многобројне високе куле ради лакшег прегледа терена и одбране. Више од 25 година трајала је изградња тих зидова, који су завршени 439. године, а тај систем одбране донео је Константинопољу титулу најбоље утврђеног града у средњем веку – неосвојиве тврђаве.

Тај велики посао око утврђења града био је важан, али не и једини у време владавине Теодосија II, јер је он спровео још два несумњиво важна подухвата. Један је очување античке културе, други античког правног поретка. У Константинопољу је 425. године основао Универзитет на коме се изучавала филозофија, право, реторика, латинска и грчка граматика. Већина професора говорили су грчким језиком, што је било важно у очувању хеленске културе и традиције. Четири године након отварања Универзитета, 429. започиње састављање збирке закона од Константиновог времена до владавине тадашњег цара, Теодосија II, а који је завр-

шен 438. године под именом *Codex Theodosianus*. У то време је и даље постојала идеја о јединственом царству, које је због политичких проблема за одређено време било подељено, те је овај законик био проглашен и прихваћен од стране цара Западног царства, Валентинијана III.

Универзитет је познат под именом *Πανδιδακτήριον* (*Pandidakterion*) и укључивао је студије медицине, права и филозофије. У Константинопољу је тих година било отворено много других школа, библиотека, ликовних академија, а једина намера била је развој образовног система и подизања нивоа школованих у Царству. И заиста, проћи ће цео средњи век, а ниједан град на Западу Европе неће моћи да достигне ниво образовања и школства у целини које је имало Ромејско царство. Ромејско друштво било је веома образовано, а основно образовање било је доступно скоро свим људима, чак и на нивоу села и што је још важније оба пола су имала право на школовање. Број жена у ромејској култури био је значајан. Константинопољ није био усамљени град који је подстицао образовање, већ су и други велики градови преко разних стипендија привлачили омладину, посебно Александрија и Антиохија. На универзитету који је основао Теодосије II изучавала се филозофија, аритметика, медицина, геометрија, астрономија, музика, реторика и други предмети на латинском и грчком језику. Постојао је све до 1453. године, када је хорда Османлија провалила у град и уништила православну цивилизацију. Најважнији предмети били су медицина, право и реторика, због развоја администрације у држави. Био је то световни универзитет, пандан Богословији при православној цркви. Платон и Аристотел су се изучавали до самог уништења Универзитета у XV веку и заснивање филозофске традиције на њима показује на непрекинути низ изучавања античких учењака и списа. Историчари су средњи век назвали „мрачним добом“, али то је делимично тачно. Источна Европа (Балканско полуострво, посебно), Мала Азија и Блиски исток, далеко су били од „мрачног доба“, већ је то било време пуног процвата науке и образовања у православном свету (Ромејско царство, касније Србија, Русија) и у муслиманском свету, који нам је до данас сачувао многобројне античке списе, заборављене на Западу. Западна Европа је у то време проживљавала највећу научну и образовну кризу, под строгим утицајем папе у Риму било је немогуће сазнати нешто из науке, а што се противило папином тумачењу. Историчари оспоравају Ромејском царству постојање Универзитета, какав се развио у касном средњем веку на Западу Европе, јер није имао корпоративну структуру, а и сам тер-

мин за Универзитет, почео је да се користи на Западу као институција која је обједињавала професоре и ученике на једном месту. Прихватајући или не то тумачење модерних западних научника, морамо признати да је Универзитет, као образовна установа у Константинопољу био један од кључних чинилаца у развоју становништва и администрације у целини. У тренутку када је био основан, на Западу Европе су дивљала германска племена у својим неутемељеним државама, рушећи стару традицију на месту где би се нашли, а другачију и бољу нису ни знали изградити. Проћи ће доста векова, када ће образовање заживети на Западу Европе и почети да се устаљује.

И друге школе у Ромејском царству биле су отворане. На Магнаури (грч. *Μαγναύρα*) је основана школа у IX веку (855. године). Магнаура је била велика зграда у коју научници тврде да је био смештен Сенат. У XI веку је основана школа на којој се изучавала филозофија и право. Након 1204. године и дивљачког напада Латина на Константинопољ, започео је период опадања, али након ослобођења града од римокатоличке власти, опет је започео плодни период, који је коначно уништен доласком Османлија. Касније је султан Мехмед II основао нови Универзитет, који није био ни налик оном ромејском.

Збирка закона под називом *Codex Theodosianus* била је збирка закона од Константиновог времена. Са радом се започело 429. године наредбом цара Теодосија II, а коју је прихватио и цар Западног царства, Валентинијан III, да би 15. фебруара 438. године био званично објављен. Оба царства су га званично прихватила 1. јануара 439. године. Намера цара Теодосија II било је кодирање свих закона од Константина Великог 312. године, а двадесетдва научника су пуних девет година радили на свим законима претходног времена. Био је то исцрпан посао вредан труда. Шеф на кодирању законика био је Антиохије Хузон (*Antiochus Chuzon*), преторијски префект Истока и конзул. Коначно је резултат њиховог рада било 16 књига, које су садржале више од 2.500 закона из времена од 313. до 437. године. По први пут је донесен законик на којим је царска влада радила, који је након „Дванаест таблица“ (*Leges Duodecim Tabularum* или *Duodecim Tabulae*) прикупила претходне законике и објавила их као званичне. *Codex Theodosianus* је покривао све аспекте у држави, политичке, друштвено-економске, верске и културне и односио се на период IV и V века. Он је у себи објединио све законике претходног периода, као што су пре њега *Codex Gregorianus*, који је садржао законике од 130. до 290. године н.е. или *Codex Hermogenianus*

из периода Прве тетрархије 293/294. године. Теодосије II је желео да на једном месту обједини све законе из доба каснијег Царства, а пре свега због неадекватног законика у својој држави. Био је то велики посао, количина материјала која је морала да буде прочитана и сређена, проверавана да ли је текст тачан или је реч о неком лошем препису, али наилазило се на одређене измене код истог законика током времена. Након шест година посао је био завршен, али тај текст није објављен, већ је било потребно још три године, да би био сређен у целости, побољшан и проширен. Обнародован је у сенатима у Константинопољу и Риму 438. године на задовољство свих.

Сам *Codex Theodosianus* био је написан на латинском језику за оба царства, Западно и Источно. Било је то време жестоке борбе против јеретика-аријанаца, а то се примећује у самом закону, јер се 65 тачака односи на правоверне и јеретике. У почетку је сам цар желео да обједини *Codex Gregorianus* и *Codex Hermogenianus*, те да законици од времена Константина Великог на даље буду само додатак и да закони древних римских правника и законика буду део великог правног текста, али било је неизводљиво, јер се ради о огромном материјалу и нису постојали услови за нешто тако. Сличну идеју касније је имао и цар Јустинијан. И док је Теодосије II одустао од древних законика, Јустинијан је успео да их обједини у *Corpus Juris Civilis*. Разлика је ипак очитија између радова Теодосија II и Јустинијана, пре свега, јер се Теодосијев кодекс заснива на примарним изворима, које пре њега нико није успео да споји у целину. Јустинијанов законик је објављен стотину година касније и садржи закон као интерпретативну дисциплину, али се односи и на примарно законодавство.

Створити јединствен, прочишћен и поједностављен законик, није био ни мало лак задатак, а учврстити правоверје кроз њега било је још значајније у временима када су се разне секте појављивале и негирале хришћанство. Теодосије II је своју веру изразио кроз законик и успео је у томе. Православље је било учвршћено и каснији владари могли су лакше да се изборе против хетеродоксије.

Ромејско царство се темељило на правним и културним римским и хеленским традицијама, али се у војном погледу прилично разликовало од тога. На европским границама наваљивали су варвари, који су постајали све агресивнији, али временом је осим њихових провала у Царство, пљачки и разарања, део улазио у ромејску војску долазећи до руководећих положаја. У време цара Аркадија, врховни војни заповедник био је Гаинас, готског порекла, а све већи прилив Германа у ромејским

групама, довео је ромејске војнике до побуне и захтева за реформом и избацивањем свих варвара из војске. Делимично је тај захтев и остварен 400. године, након побуне становника Константинопоља, али односио се само на град и околину. У остатку државе харале су плаћеничке варварске хорде, стижући чак до граница са Персијом. Германски војници (у већини Готи) након тога више нису могли ни да помисле на било какве претензије да ће успети да сруше легалну власт у престоници и трајно сломити Ромејско царство, као што је то успео Одоакар у Италији 76 година касније. Било је то време несигурности на Балканском полуострву, јер су њим крстариле бројне варварске хорде слободне или под плаштом Царства. Побуна војника привлачила је робове и остале потлачене слојеве становника да им се придруже, али све је било кратког даха, јер за разлику од Западног римског царства, Константинопољ је знао како да се избори са свим невољама, упркос притиску којим је био изложен са севера.

Након устанка у Константинопољу, политика царства успела је да Визиготе и друга немирна племена увери да ће им бити боље на западу Балкана, одакле је почетком V века започела инвазија на Италију. Након не баш сјајног искуства са Визиготима и устанком народа у престоници, страни војници више нису узимани као целе етничке заједнице, већ само као појединци-плаћеници, регрутовани из више племена, како не би наступили заједно, а осим њих у војску је регрутовано и домаће становништво, нарочито у Тракији и Исаврији (планинском пределу у Анатолији). У првој половини V века Балканско полуострво је много настрадало услед хунских провала, а њих није било могуће зауставити, чак и давањем огромног данка у злату. Хунски владари у Панонији користили су све тешкоће са којим се суочавао Константинопољ и настављали са разарањима балканских градова са идејом да освоје и само срце државе. Окретање Атиле и Хуна ка западу, у правцу Галије и касније Италије, омогућио је предах Ромејима, а смрт великог хунског војсковође и убрзани распад његове империје ослободио је за тренутак Константинопољ од агресије, но њих су наследили германски Гепиди из источне Паноније, те Остроготи из западне Паноније. За разлику од Германа, Словени, којих је већ било превише на Балкану и који су након неколико векова прихватили нову средину, самостално нису правили превише проблема. У односу на Германе, Словени су брзо прихватили поредак и културу из Константинопоља, да би тек у савезништву или директним потчињавањем неком племену, кретали у разарања и пљачку.

Несторијанство, Пелагијанизам, Трећи и Четврти васељенски сабори, Монофизити

У току IV и V века започео је даљи процес развоја православља на старом континенту изазван многобројним верским и јеретичким догађајима. Након осуђивања аријанства на Првом васељенском сабору у Nikeји 325. године, дошло је до другог таласа развоја секташтва, толико да је цар Констанције аријанство прогласио званичном религијом у држави, но краткотрајна владавина паганина цара Јулијана Отпадника, за чије владе је укинута било какав вид хришћанства, али и развоја верско-филозофске концепције политеизма заснованог на неоплатонизму. Након убиства цара Валенса, декларисаног аријанца у бици код Хадријанопоља 378. године, наступио је трајни слом аријанске секте у држави и коначно прихватање православља у држави 380. године. Коначна осуда аријанства на Другом васељенском сабору у Константинопољу 381. године и утврђивање никејског Символа вере, званично је постало једино признато у целом хришћанском свету.

Проблем настаје у модерној историјској и црквеној науци код тумачења религијских појмова из времена Сеобе народа и раног средњег века. Тврдње римокатоличке цркве и папе, као и западних историчара, да су на Западу постојали католици, те да су сва варварска племена у периоду Сеобе народа прихватили католичанство, није могућан. Разлог је једноставан: до VIII века све римске папе прихватале су одлуке Васељенских сабора, самим тим Символ вере који је написан и прихваћен 325. у Nikeји, а допуњен у Константинопољу 381. године. Било је то време јединственог хришћанства и његове филозофије и идеологије. У Европи, Римљани и Ромеји су били православни (правоверни), као и сви словенски и германски народи који су га прихватили, а коначан разлаз започиње у VIII веку, када папе улазе у сукоб са Истоком у тумачењу вере и коначним напуштањем одлука свих седам Васељенских сабора, као и Символа вере. Отпадништво папе од православља 1054. године и коренита промена у тумачењу хришћанства у Риму, довели су до темељних разлика у догматском питању између Истока који је остао веран правоверју (православљу) и Запада који се одрекао правоверја и од половине XI века прихватио папизам. Папе су у вековима након 1054. године, чак измениле и Символ вере и усвојиле многе одлуке противне одлукама Васељенских сабора.

Проблеми су кроз векове постајали све озбиљнији са немогућим позитивним исходом. Питање међусобног односа између божанске и људске при-

роде у Исусу постало је једно од најбитнијих које се постављало на дневни ред. Теолози из антиохијске школе сматрали су да је Исус само човек у коме је Син Божји привремено боравио, а муку и смрт није могао да трпи бог, већ само човек. Супротно тој тврдњи, теолози из александријске школе уверавали су да у Исусу након отеловљења остаје само божанска нарав, док људска (човекова) од тог тренутка једноставно нестаје. Те супротности у догматским тумачењима самога Господа Исуса Христа имале су далекосежне импликације за схватања тадашњих људи. Уколико би се прихватила теза да је на крсту трпео муке само човек, онда његова смрт није могла бити спаситељска, тако је противно објашњење да је на крсту умро Бог, било је још неприхватаљивије, јер је Бог бесмртан. Теолошка садржина тих супротстављених теза претворила се у озбиљне и дуготрајне сукобе, а распламсала се још више када су у њих укључена политичка питања тога времена.

У борби против аријанства победу су однео александријски теолози, али и поред тога на Другом васељенском сабору 381. године, превагу је однео Константинопољ, те је његов патријарх признат као највиши свештенички ранг на Истоку. Александријски теолози то никако нису могли да прихвате, сматрајући да због свих заслуга из претходног периода хијерархијско првенство припада њима. Супротности Константинопоља и Александрије додатно су се заоштриле када је 428. године на константинопољску патријаршијску столицу засео Несторије (лат. *Nestorius*, грч. *Νεστόριος*, умро 450), жестоки поборник антиохијског тумачења религије. Њему и супремацији престонице, супротставио се патријарх александријски Кирил (*Κύριλλος Ἀλεξανδρείας*, 412-444), а снажну подршку пружили су му египатски монаси-пустињаци. Антиохијски теолози су се успротивили увођењу новог назива *Богородице* (*Θεοτόκος*, *Theotokos*) за Исусову мајку Марију, због чега је Несторије почео да користи *Христородица* (*Χριστοτόκος*, *Christotokos*), сматрајући да тиме укључује и Исуса као човека. Антиохијски теолози су одбијали да Марију назову мајком Божијом, јер Бог није могао бити рођен, али александријска школа на челу са патријархом Кирилом тврдила је да Нестор пориче реалност отеловљења, правећи од Исуса две одвојене личности (божанску и људску) у једном телу. Тако је настала опасна несторијанска секта, која је прихватала доктрину две личности у оваплоћеном Христу (божанску и људску). Противници Несторија напали су га за одвајање божанске и људске природе у једном телу, јер се тиме негира сама стварност оваплоћења.

У Константинопољу је настало узбуђење, посебно међу свештенством које није било наклоњено антиохијским теолозима. Кирил се обратио папи Селестину (*Caelestinus I*, 422-432), који је затражио од Несторија да се за десет дана изјасни и одрекне својих учења. Кирил се обратио и самом цару Теодосију II и његовој сестри Пулхерији у лето 430. године и пре него што је стигла вест од папе о одбијању несторијевог учења, сазван је општи црквени сабор за 431. годину у Ефесу, који је требао да разреши све дилеме око Христове природе и питање Девице Марије. Ефес није одабран случајно, јер је то био град у коме се Богородица посебно поштовала и која је за живота живела једно време у њему. Папа је подржао Кирила Александријског, док је цар стао на страну Несторија.

Била је ово уједно и борба за патријаршијски престиж између александријског и антиохијског седишта. У писму Несторију, Кирил доказује да Логос и тело у Христу нису здружени (сливени), него су сједињени у један ипостас. Он пише о формулацији: „Јединствена природа оваплоћеног Логоса“, којом објашњава природу Христа, која је прихваћена од монофизита, а касније на сабору у Халкидону 451. године одбачена као неправоверна. Кирил је 430. године послао Несторију „Дванаест анатемизама“, несторијевих теолошких мишљења која побија, сматрајући изопштеним од Цркве сваког ко би одбацио било коју од тих тачака. Кирил је опоменуо Несторија да Христа не треба поимати као надахнутог човека попут пророка на коме обитава Божја благодат, већ као самог Бога-Логоса у свом сопственом телу. Две природе (људска и божанска) су се у Христовој личности сјединиле „ипостасно“, то јест истински, због чега је један и исти и Бог и човек. Несторијанци су Кирила због овога оптужили да две природе помуђује и да се тиме имплицира страдалност Бога или пак испаравање људске природе, но Кирил је те тврдње одлучно одбацио. Тело и Божанство у Христу нису помуђени у некакву природу треће врсте, која није ни сасвим људска ни сасвим божанска, него су сједињени у једној егзистенцији као што душа и тело образују природу појединачног човека. Ипостасно сједињење које Кирил још назива и „природним“ јесте аутентично и истинито. Он види аналогију не само између жртве на крсту и евхаристије, кроз коју постајемо причасници тела и крви Христове, него и између христологије и сотирологије, будући да смрт на крсту има спасоносни смисао једино ако је она смрт Оваплоћеног Сина Божијег. Несторије је одбацио Кирилове „Анатемизме“, и написао својих дванаест тачака, предајући анатем, односно искључењу из Цркве, свакога ко их не би

признао.

Трећи васељенски сабор је одржан од 22 јуна до 30. јула 431. године у Ефесу на егејској обали Мале Азије. У цркви Девице Марије 22. јуна 431. године у Ефесу, сабрали су се сви епископи, а испред је био окупљен народ који су поштовали Марију као Богородицу. Главни на сабору поред Несторија били су александријски патријарх Кирил и антиохијски Мемнон, док папа Селестин због старости није могао да дође, али је послао Аркадија (*Arcadius*) и Пројекта (*Projectus*), као и свог личног изасланика, римског свештеника Филипа (*Philip*). Папа је наредио својим легатарима да не учествују у разговорима, већ да дају само суд о њима. Из Константинопоља је заједно са Несторијем стигла група војника под командом Кандидијана (*Candidian*), коме је било наређено да се не меша у црквена питања, нити да буде Несторов телохранитељ, но највероватније је да се мешао и пружао подршку Несторију. Већ првог дана сабор је прихватио Марију као Богородицу, осудивши Несторијево учење, одузимајући му свештенички чин и прогласивши га јеретиком. Трећи васељенски сабор осудио је и учење монаха Пелагија (*Pelagius*, 390-418), да се човек може спасти сопственим снагама. Пелагијанизам је учио да првобитни грех Адама и Еве не помрачује људску природу, која је божанска, јер је створена од Бога и да је човек и даље способан да бира добро или зло. Адамов грех је само „лош пример“ покољењима, но његов поступак нема других последица по људску природу, које се доводе у везу са исконским грехом. Пелагијанизам види Исусову улогу као „постављање доброг примера“ човечанству, насупрот Адамовом лошем примеру. Човечанство има пуну моћ и пуну одговорност за сопствено спасење и за сопствене грехе. Према томе, човечанство нема потребе за другом милошћу Божјом осим стварања слободне воље. Овакво опасно јеретичко учење осуђено је на Сабору, али и на локалном Катаргинском сабору 417. године, мада се Пелагијево учење названо полупелагијанизам (семипелагијанизам) одржало у Галији до VI века.

Сабор је имао још неколико заседања, на којима су у шест правила изложене мере које ће се предузети према свакоме ко одбаци одлуке сабора. Решио је нека питања црквеног управљања и упутио посланице епископима који нису учествовали на Сабору, обавештавајући их о донетим одлукама. Одлуке Сабора потписало је сто шездесет учесника. Убрзо је смењено 17 епископа који су остали верни Несторију. Цар прихвативши одлуке сабора и сам је натерао антиохијског патријарха до марта 433. године да напусти Несторија. Теодосије II је под

притиском своје побожне сестре Пулхерије у августу 435. године издао царски едикт којим је Нестор протеран у манастир у Великој Оази Хибиса у Горњем Египту, под Кириловим надлештвом. У њему је остао до своје смрти 451. године.

Сви Несторијеве списи спаљени су у Европи, а сачувани само они у Сирији где је настала Асиријска црква Истока 424. године, која је коначно отпала од православља након 431. године. Она не признаје одлуке Трећег и Четвртог васељенског сабора у Ефесу и Халкидону, а остала је позната под именима „Халдејска“ и „Несторијанска“, а главни центар постала је област источно од реке Еуфрат, где су се склонили од казни правоверника. Један од центара је био Ктесифон, престоница Персије. Од VI до VIII века Несторијанска црква се развијала у Индији и Кини, где су имали једну од највећих мисионарских акција познатих у историји. Ови јеретици су раширени по Ираку, Ирану, Сирији и Либану. Употребљавају литургије несторијанског духа, сачињене пре 431. године на старом сиријском језику. Њихов поглавар, који се назива *Камолликос*, има седиште у Ирану. Они славе Несторија као свеца (*Mar Nestorios*). Занимљиво је да су Асиријска црква Истока и римокатоличка црква 1994. године донели заједничку декларацију о решавању спора још од Трећег васељенског сабора 431. године. Тада је изражено заједничко разумевање доктрине о божанству и хуманости Христа, те признали легитимитет и исправност Марије, мајке Исусове.

Након Кирилове смрти његови ученици и настављачи још више су отишли у радикализам у христолошким схватањима. Почели су да поричу истоветност Исусове људске природе са обичном људском природом, те се такво супротстављање несторијанској (дуофизитизам) секти, претворило у сопствено јеретичко учење – *монофизитизам*. Против новог секташког учења устали су Константинопољ и Рим, због чега је папа Лав I формулисао схватање христолошког проблема: Христ је једна јединствена личност у којој су сједињене две савршено развијене природе – божанска и људска. Оне делују свака својим специфичним својствима, али у потпуном складу и међусобној сарадњи.

На локалном сабору у Ефесу одржаном 449. године, под јаким притиском државне власти, који су били незадовољни папином диктату, монофизитизам је однео победу и тако је са патријаршијског места у Константинопољу збачен присталица папске формуле, а постављен присталица монофизитизма. У том тренутку је најјача у целом хришћанском свету била александријска школа, одневши победу у самој ромејској престоници. Три хришћанска центра, Рим – Константинопољ

– Александрија водили су озбиљну препирку, али нико није био истински довољно снажан да однесе коначну победу, те стога против превласти Александрије долази до удружења Рима и Константинопоља. Након смрти цара Теодосија II јула 450. године, на власт је дошао официр Маркијан (лат. *Flavius Marcianus Augustus*, 450-457), који се оженио Теодосијевом сестром Пулхеријом (*Aelia Pulcheria*). Долази до великих промена на двору, јер је одмах смењен главни Теодосијев саветник, евнух Хрисафиос (грч. *Χρυσάφιος*, *Chrysaphius*), који је био главни заштитник монофизитизма на двору.

Због распламсавања сукоба, морао је бити сазван нови Васељенски сабор, четврти по реду, који је одржан у Халкидону (малоазијска обала Босфора) од 8. октобра до 1. новембра 451. године у сабору Свете мученице Јефимије. Главна тема Сабора било је доношење христолошког става, којим се разликују две природе Христа. Христологија (грч. *Χριστός* — „Помазаник“, „онај који је примио помазање“) је хришћанско учење о две природе у личности Исуса Христа. Учење је успостављено на Васељенским саборима (Првом, Четвртом и Шестом), синтезом новозаветних података и ромејске патристичке теологије. Исус Христос, Син и Логос Божји, друго је лице Свете Тројице за којег Никејски Символ вере из 325. године (чл. 2-7.) тврди да је рођен пре векова од Оца („Светлост од светлости, Бога истинитог од Бога истинитог, рођеног а не створеног, Јединосушног Оцу...“). Оно сведочи о једносусности са Оцем, додатно је развијено и објашњено на Трећем, Четвртом и Петом васељенском сабору на којима су оповргнута различита јеретичка учења настала после Никејског сабора, а која су порицала било једну од две природе, божанску или човечанску, било стварност људске воље у ипостаси Сина.

Управо је на Четвртом сабору осуђен монофизитизам као јеретичко учење, те је преузета одбрана Кирила Александријског из 431. године на сабору у Ефесу. Епископи на Истоку захтевали су да се призна исповедање да је у Исусу истинита људска природа. Потврђено је да је Исус Христос заиста оваплоћени Логос, истинити Син Божји, рођен од Оца пре свих векова. Потврђена је одлука из Ефеса да је Девица Марија, Богородица, а Онај, који је од ње рођен по телу у Витлејему нестворени је, божански Син Божији, један од Свете Тројице. Исус из Назарета једно је лице (ипостас) са две природе – човечанском и божанском. Он је потпун човек. Он је потпун Бог. Он је савршен Бог и савршен човек. Као Бог, Он је исте суштине једнобитан са Богом Оцем и Светим Духом. Као човек, он је јед-

наке суштине са свим људским бићима.

Сам почетак Сабора у Халкидону показао је јеретике на челу са Диоскором Александријским (*Dioscorus I*). Епископ Јевсевије Дорилејски је оптужио Диоскора да је одговоран за одржавање Разбојничког сабора из 449. године у Ефесу, где је у одсуству осудио и лишио катедре Теодорита Кирског (*Θεόδωριτος Κύρρου*) и многе друге православне епископе. Читани су закључци са тог сабора из Ефеса, који су сви осуђени као јеретички. Уследило је читање значајних докумената: „Документа Флавијановог сабора“ (448), „Томос измирења“ (433) и „Флавијаново исповедање вере“ (449). Управо након овог последњег, многи који су до тада прилазили монофизитима, напустили су их и пришли православнима, чак су многи јавно признали да су били приморани да потпишу одлуке Разбојничког сабора из 449. године.

Када су на другој седници Сабора, прочитани Символ вере, „Кирилово Друго писмо Несторију“, „Томос“ папе Лава и „Кирилово Треће писмо Несторију са дванаест анатема“, више није било сумње да ће монофизити моћи да избегну казну. До краја сабора било је састављено јединствено исповедање вере у православном (правоверном) духу, те предање Цркве исказано кроз христологију. Усвојена је догма да је Исус Христос оваплоћени Син Божји: истинити Бог и истинити човек, једносушан Богу и невидљив по божанској, а једносушан нама по људској природи, при чему су ове две природе савршено и тајанствено сједињене у божанској ипостаси Логоса Божјег – несливено, непроменљиво, нераздељиво и неразлучно. Православне цркве славе 13. јул као дан Светих отаца из Четвртог васељенског сабора, док се у Русији тај дан обележава као празник првих шест Сабора.

Коначно, на сабору у Халкидону извршено је територијално разграничење између антиохијске и јерусалимске патријаршије, тако што је Јерусалимска патријаршија добила обе Феникије (данас Либан и Сирија), Арабију, „три Палестине“ с градовима Цезареја Палестинска, Скитополис и Петра (преко реке Јордана). Јерусалим је добио ранг митрополије у односу на Антиохију, а његово уздизање коначно је потврђено 531. године, када је у рангу патријаршије постао део пентархије (пет патријаршијских градова).

Цар Маркијан је тражио од папе Лава да председава Сабору, но он је одбио, као што је папа Селестин одбио 431. године. Послати су легатари Паскасиније (*Paschasinus*), епископ Лилибеума, као и Јулијан (*Julian*), епископ Коса, те два свештеника Бонифације (*Boniface*) и Васил (*Basil*), који су представљали римску цркву на Сабору. Укупно је

170 светих отаца присуствовало скупу. У 28. канону (од усвојених 30), изједначен је Константинопољ са Римом, јер је престоница на Босфору „Нови Рим“. Папски легати нису присуствовали гласању тог канона, а касније су протествовали због његовог усвајања, а папа Лав га није ратификовао, чиме започиње први сукоб између Рима и Константинопоља. На Првом сабору у Никеји признат је примат Рима у односу на Александрију и Антиохију, а у то време Константинопољ није имао значајну црквену улогу, но близина царске власти и Сената, подигла је његов значај. Савет Константинопоља је 381. године усвојио одлуку о подизању ранга части изнад Александрије и Антиохије, наводећи да је он „Нови Рим“. Почетком V века тај ранг је оспорила Александрија, али је коначно прихваћен на Четвртом васељенском сабору.

Након Сабора дошло је до великог раскола. Александријски свештеници нису прихватили његове одлуке и тако су од тог тренутка кренули својим путем. Данас је њихова линија позната као *Коптска православна црква*. Између 535. и 548. године, цар Јустинијан I је покушао ове свештенике да врати црквеној заједници. Тада је у Константинопољ позван Абрахам од Фаршута (касније је постао коптски светац) на разговоре и прихватање јединства, али Абрахам је одбио све покушаје преговора.

Оријентална православна црква настала је након Четвртог васељенског сабора 451. године, неприхватајући његове одлуке, већ само прва три сабора. У њу спадају: Коптска, Етиопска, Еритрејска, Сиријачка, Индијска православна и Јерменска апостолска црква. Хијерархијски су независни, али у заједници. Све оне признају александријског патријарха као „првог међу једнакима“, који је задужен за Африку, Блиски исток, као и Конгрегацију свих Оријенталних православних цркава. На сабору у Халкидону, патријарх Диоскор Александријски и 13 египатских епископа нису прихватили одлуке о Христовој природи, због чега је дошло до велике шизме и отпадања од православља. Непомирљива полазишта обеју страна, често више условљена језичким разлозима и неразумевањем, него стварном теолошком разликом, довела су до првог већег раскола у Цркви. Повезују се са монофизитима, али у стварности Источне православне цркве не прихватају у целости монофизитство, већ себе радије називају *миафизитима*. Литургијски језик у овим црквама је стари народни језик, који често више није у свакодневној употреби, попут коптског и сиријског. У крајевима где већину чине Арапи, арапски језик је ушао и у литургијске текстове. Познати су под именом

миафизити и сматрају да је у Исусу божанско и људско споједно у једно (грч. *μία* – „једно“ и *φύσις* – „природа“). Две природе уједињене су без одвајања, промена и конфузије.

Конфузија настаје, јер православне цркве их називају *монофизитима* (грч. *Μονή φύσις* – „једна природа“) као учење да је у Христу присутна само једна, божанска, а не и људска природа. Почиње да се развија у IV веку и супротно је учењу о две природе у Христу (божанској и људској). Монофизити уче да је Христ само Бог, а не да је и прави Бог и прави човек. Сукоб са православном црквом настао је након Трећег васељенског сабора у Ефесу и испрва је било охрабрено формулацијом Кирила Александријског о природи Христа: „Јединствена оваплоћена природа божанскога Логоса“. Након смрти Кирила Александријског, његов ученик стари константинопољски монах Евтихије у покушају да спречи ново избијање несторијанства увео је монофизитизам. Његово учење да Христос има само једну природу (грч. *μονή φύσις*) и то божанску, говорећи да ако је Христос једна личност, не може имати две природе. Многи свештеници и монаси оптужили су га да се позива на аријанство, али док је Арије порицао Исусово божанство, Евтихије је порицао његову људскост. Због великог утицаја који је имао, његово учење брзо се раширило на Истоку, али је папа Лав I послао писмо у којем образлаже да је Евтихијева грешка више плод недовољног разумевања проблема, него ли хетеродоксије. У новембру 447. године на локалном сабору у Константинопољу, Евтихија је један од учесника назвао јеретиком и затражио његово избацавање из цркве. Тадашњи патријарх константинопољски Флавије, није прихватио тај захтев, управо због Евтихијевог великог угледа, али под притиском је морао да попусти и тако је Евтихије осуђен као јеретик. Ту одлуку нису прихватили ни цар Теодосије II, нити александријски патријарх Диоскор, јер се Евтихије покорио и признао праву веру. Диоскор је одржао и властити сабор на којем је вратио Евтихија у службу, а Теодосије II је сазвао 449. сабор у Ефесу, позвавши и папу Лава I, који је пристао да га представљају три изасланика, али тај сабор је проглашен за разбојнички и никада није прихваћен од стране Цркве. Данас су „Халкидонске“ цркве: Источне (православне), римокатоличка, Маронитска и традиционалне протестантске (оне које прихватају барем одлуке прва четири Васељенска сабора) и оне сматрају монофизите (мада монофизити себе не зову тако) јеретичима. Основна разлика између православних цркава и Источних цркава јесте у тумачењу природе у Христу (*φύσις, phýsis*).

Пошто је на Халкидонском сабору победила

догма на темељу папе Лава I у христолошким формулацијама, управо је у теолошком и догматском погледу то била велика победа папе, али он сам није могао да однесе превагу без помоћи државног ауторитета, те је царска власт изашла као истински победник. Интерес државе у теолошким расправама био је одлучујући, а своју моћ показала је кроз централизам у односу на периферна средишта. Победом над Александријом, Константинопољ је добио првенство на Истоку што се до данас задржало. Ипак, царска власт из темеља је урушила јединство цркве и великом шизмом одвојила Оријенталне цркве од халкидонског православља, што је утицало на развој сепаратизма у Египту и Сирији.

Дохалкидонске или старе источне цркве сачињавају заједнице несторијанских и миафизитских учења, које су одбацивши Саборе у Ефесу 431. и Халкидону 451. године кренуле у развијање сопствене организације. Почетком V века је христолошки догмат био изложен различитим неправославним тумачењима и формулисањима, због чега је православна црква морала да сазове Васељенски сабор у Ефесу 431. године, на коме је осуђено несторијанство, што је условило започињање формирања Сиријске цркве, да би сабором у Халкидону 451. године и одбацивањем миафизитизма (монофизитизма), са независним животом кренуле Јерменска, Сиријска (јаковитска), Египатска (коптска), Етиопска, те црква у Индији и областима на граници Ромејске империје, одбацујући халкидонски догмат и оптужујући епископе да су цареви послушници. Заједничка особина свих наведених цркава јесте противљење доминацији Ромејске империје, пре свега Константинопоља. Њихова жеља била је од почетка црквена аутономија, локална богослужења (на локалним језицима), али и симбиоза цркве са локалном културом и језиком.

Коптска црква („Копт“ бисмо могли да преведемо као „Стари Египћанин“) има корене од патријарха Диоскора I, који је на сабору 451. године подржао миафизите и одвојио се од мелкитске групе („мелкит“ значи „царев припадник“), која је формирана од православних Грка, а које су остале верне догми из Халкидона. Године 520. дошло је до покушаја уједињења ове групе са умереним миафизитима око Севера Антиохијског (512-538), али од 542. године Копти се, пре свега залагању Јакова Барадаја (*Jacob Baradaeus*, 541-578), епископа Едесе, организују аутономно као антихалкидонска група. На крају се Коптска црква одвојила од Рима и Константинопоља, а исламско освајање 642. године, подржало је ту аутономију. У животу Коптске цркве монаштво је од почетка имало снажну улогу.

Њено порекло повезује се са животом јеванђелисте Марка у Александрији, због чега поглавар ове Цркве има титулу „папа Александрије и патријарх престола Светог Марка“. Данас се седиште цркве налази у Каиру.

Сиријска црква потиче од древне Антиохијске патријаршије, од које се одвојила након 451. године. Своје темеље вуче од миафизитске групе у Сирији која се независно развијала око антиохијског патријарха Петра 455. године. Позната је под именом Сиријско-јаковитска црква, по епископу Јакову Занзали или Барадају, који је око 540. године имао кључну улогу у њеном даљем развоју. Након што су Арапи освојили Антиохију 638. године, те из града прогнали миафизите, црква је своје седиште пренела у Мардин (данашња Турска), а затим у Хомс (данашња Сирија), да би коначно 1959. године седиште постао Дамаск. Сиријски миафизити служе литургију Светог Јакова на сиријском језику. Од 878. године епископи цркве носе титулу *Исџатије* и данас столују у Дамаску.

Сиријска малабарска црква у Индији има великих сличности са сиријско-јаковитском црквом, но аутономна је и аутокефална од 1912. године, када је антиохијски патријарх Абдул Масија створио у Индији независну патријаршијску цркву. Њено седиште је у Котајама (Керала, Индија).

Хришћанство у Јерменији почело је да продире још у време апостола, а званична вера у држави постала је у IV веку захваљујући Светом Григорију Просветитељу. У V веку прихватили су миафизитство и тако се одвојили од Цезареје Кападокијске и Антиохије, који су се налазили под утицајем Ромејског царства. Јерменска Апостолска црква има од почетка своју културу, језик и алфавет који се користи од 406/407. године, а коју је саставио Месроп Маштоц (*Mesrop Mashtots*, 362-440), лингвиста, просветитељ, теолог и мисионар. Историјско, национално и културно средиште свих Јермена је Ечмијадзин (Вагаршапат) у данашњој Јерменији. Он је најсветији град Јерменске апостолске цркве и седиште њеног вође – *католикоса*. Током историје кренуло се са организовањем других центара Јерменске Апостолске цркве широм Јерменије, Кавказа, источне Анатолије и других области: 622. године Јерусалимски Патријархат за Јермене у Јордану и Палестини; 1441. године Киликијски Католикосат за Јермене у Либану; 1461. године, Константинопољски Патријархат за Јермене у Османском царству.

Хришћанство је у Етиопију стигло преко Сиријаца почетком IV века, мисијом Фрументија, првог етиопског епископа, кога је хиротонисао александријски патријарх Свети Атанасије за древну

етиопску престоницу Аксум. У VIII веку долази до коначног разлаза са Ромејским царством и прихватања миафизитизма. Од оснивања Етиопске цркве до 1951. године, епископе и презвитере рукополагали су и слали коптски патријарси из Александрије, да би 1958. године Етиопска црква постала аутокефална патријаршија. Након фебруарске револуције 1974. године и збацивања патријарха Теофила, Сабор у фебруару 1976. изабира, а у августу исте године и устоличује трећег патријарха Етиопске цркве Абуна Таклу Хајманота (*Abuna Takla Haymanot*). Седиште цркве налази се у Адис Абеби.

Асиријска црква Истока („халдејска“ или „несторијанска“) носи име покрајине, која је некада била у саставу Персијског царства источно од Еуфрата у којем су се склонили несторијанци након прогона цара из Константинопоља. Црква је прогласила независност од Антиохије 424. године, а њен центар постаје Селеукија – Ктесифон. Од VI до VIII века несторијанска јерес шири се Индијом и Кином, где развијају значајну мисионарску делатност. Присталице ове цркве живе у Ираку, Ирану, Сирији и Либану и служе литургију несторијанског духа, насталу пре 431. године на старом сиријском језику. Поглавар цркве са титулом *католикоспатријарх* има седиште у Ирану.

Грчка Мелкитска црква данас има своје присталице међу католицима православног обреда, тачније унијатима, јер су 1724. године прихватили унију са римским папом. Од 451. до 1054. године, сви православни хришћани Истока и Запада носили су назив „мелкити“, због прихватања Халкидонског сабора. Након Велике шизме 1054. године и отпадања Рима од православља, термин *мелкит* употребљавао се за православни (romeјски) свет, али након прихватања уније у XVIII веку, тај назив губи на значају у православној васељени. Данас су већина мелкита либански Арапи.

Маронитска католичка црква везује се за групу коју је основао монах Марон у V веку, који је прихватио монотелитско учење, одбацујући сабор у Константинопољу 681. године, а његове присталице кренуле су различитим путем, али су се они под притиском крстаха и римокатоличких мисионара ујединили са римском црквом 1445. године.

Све источне цркве покушавају да се организују у један покрет (можда Цркву), те је Први Свеисточни сусрет био у Адис Абеби 8. јануара 1965. године. На Сабору је одлучено да се формира једна стална комисија која треба да координира рад и организује даље саборе. На различитим састанцима, теолози су разоткрили велики заједнички христолошки темељ на којем се може успоставити јединство између источних цркава.

Владавина цара Зенона

Након Халкидонског сабора остварена је превласт цара над црквом иако је у каснијим вековима било сукоба константинопољског патријарха и цара, али јединство између две кључне институције у држави било је важно за развој и напредак империје. Цар је до слома Ромејског царства остао битна фигура у црквеним односима, а посебно у периоду Велике шизме са Римом у XI веку. На Западу је световна власт узалуд покушавала да се избори са превлашћу римског папе, но до окончања средњег века нису имали превише успеха. Снага римског папе је у наредним вековима све више јачала у односима са западноевропским владарима, али се одразила на исповедање и на крају отпадање од православља.

Ромејско царство покушало је да уклони последице превођи варваризације војске и њихове командне одговорности. Половином V века кључну улогу у војсци и на двору имао је генерал Аспар (лат. *Flavius Ardabur Aspar*, у оригиналу *Aspwar* или *Aspidar*, око 400-471), аланског порекла. Његово име има јаке иранске корене и у преводу би значило „јачах коња“. Заједно са оцем имао је битну улогу у победи Јована од Равене (лат. *Johannes Augustus*, 423-425) и његовом покушају узурпирања царске круне у Италији, те постављање Гале Плацидије и њеног сина Валентинијана III на трон. Након алановандалске инвазије из Африке под Гајзерихом, Аспар је својим преговарачким умећем успео да потпише мир са немирни афричким суседом. Могуће да је имао и личних царских амбиција, али једино због чега није изабран за владара Западног римског царства био је његов аријанизам. Због тога је постављао владаре који су њему одговарали и којима је могао лако да манипулише. Један од таквих је Маркијан којег је оженио сестром Теодосија II, Пулхеријом. Када је у јануару 457. године умро Маркијан, политички и војни естаблишмент у држави састао се како би изабрали новог владара, но Аспар је опет одиграо важну улогу. Упркос јакој личности у Антемијусу (*Anthemius*), зету цара Маркијана, Аспар се одлучио за сасвим другу личност. Није познато због чега није изабрао свог сина Ардабура (*Ardabur*), већ се одлучио за једног од заповедника војних јединица, Лава I. Када је 470. године дошло до заоштравања односа између Аспара и исавријског генерала Зенона, алански генерал је успео да наговори цара Лава да своју кћерку Леонцију (*Leontia*) уда за другог Аспаровог сина Патриција (*Patricius*) и додели му титулу цезара. Аспар није прихваћен од ромејског народа, јер је био аријанац и када је дошло до побуне у Хиподрому, морао је да обећа свештенству и народу да

ће Патриције прећи на православље уколико буде постао кандидат за цара, али и пре него што се буде оженио Леонцијом. У побуни 471. године цара Лава и исавријског генерала Зенона, Аспар и његов старији син Ардабур убијени су, могуће и Патриције, мада се код њега извори не слажу, те у појединим има података да се опоравио од задобијених рана. Аспаровом смрћу, коначно је укинута германско-словенска доминација у политици Ромејског царства. Био је врло утицајан не само у Константинопољу, већ и учитељ и саветник остроготском краљу Теодориху Великом. Аспарова жена била је Остроготкиња и рођака Теодорихова. Његов трећи син Ерманарих (*Ermanaric*) био је ожењен сестром Теодориха Страбона (*Theodoric Strabo*), остроготског војсковође.

Цар Лав I (лат. *Flavius Valerius Leo Augustus*, 457-474) је био родом Трачанин и иако је на власт дошао захваљујући Аспару, прихватио је опште негодовање народа, свештенства и војске против свемоћи варвара. Како би успео да сломи снагу варваризоване војске, почео је да прихвата трупе из малоазијског ратничког племена Исавријанаца, а као њиховог заповедника поставио њиховог вођу Тарасиса Кодиса (*Tarasis Kodisa Rousombladiotes*), који је доласком у Константинопољ узео грчко име Зенон (лат. *Flavius Zeno Augustus*, грч. *Ζήνων*, 474-475, 476-491) и оженио се најстаријом царевом кћерком Аридном (*Aelia Ariadne*). Исавријанци су били племе које је живело у унутрашњости Мале Азије, удаљено од обала у средишту планине Таурус, око данашњег града Коње. Били су римски поданици више од пет векова, но и поред тога на њих су гледали као на варваре, али у односу на Германе, они су били прихvatљиви због исповедања православља, те су тако могли да буду бирани и за владара Царства. Средином 460-их, Зенон се доселио у Константинопољ, а цар Лав је на све начине покушао да га искорити као противтег против *magister militum* Аспара. Опадање Аспарове моћи започело је 464. године, када је Зенон оптужио Ардабура (Аспаровог сина) да је у писму позвао сасанидског владара да нападне Ромејско царство. Као *magister militum* Истока, Ардабур је морао да изгуби све функције у држави, чиме је почео да повлачи са собом и свога оца. Лав I је по свему судећи први цар у чијем је крунисању учествовао константинопољски патријарх Анатолије (грч. *Ανατόλιος*, 449-458). Раније је међу научницима постојало веровање да је са том праксом започето у време цара Маркијана, али нове чињенице указују на ту праксу од времена Лава I. Раније су ромејски цареви крунисани по традиционалним световним обичајима и поред све своје побожности и честих

мешања у црквена и догматска питања. Световним обичајем је цар уздизан на штиту, крунисао га је представник војске, да би га онда војска, сенат и народ признавали за цара свечаном акламацијом. Црквено крунисање Лава I показује снажан положај патријарха у Константинопољу, што је пре свега резултат недавних Васељенских сабора и победа које је он однео над Источним црквама. Након Лава I сви ромејски цареви примали су круну из руку патријарха, да би сам чин крунисања временом све више добијао црквени карактер, мада је у почетку био једна врста допуне војном крунусању, но на крају је у потпуности потиснуо световни начин и све до краја постојања империје задржао само црквени карактер.

Након Аспаровог убиства 471. и царева смрти 474. године, Зенонов малолетни син (имао је само седам година), а унук Лава I, Лав II требало је да преузме власт. Исте године и млади Лав II је умро, чиме је за цара изабран Зенон. Тиме је у потпуности уништен било какав германски утицај у Константинопољу, али је нови владар на Босфору покушао да се умеша у послове Запада. У почетку је Зенон успео да се договори са Гајзерихом око плаћања откупнине за све заробљене православне Ромеје, које су Алановандали заробили у многобројним поморским нападима, али и прогонима широм Северне Африке. Нови ромејски цар није био популаран у народу и сенату, због својих варварских корена, а у самој породици је имао озбиљне противнике. Јачао је исавријску компоненту у војсци и ослањао се превише на своју браћу Илуса (*Illus*) и Трокунда (*Trocundes*). Његова ташта Верина (*Aelia Verina*) подигла је побуну против Зенона и за владара је желела да постави свог љубавника Патриција, уз помоћ свог брата Василиска (*Basiliscus*). Теодорик Страбон, чак Илус и Трокунд били су наговорени од Василиска да се придруже побуни. У јануару 475. године Зенон је морао са мајком и женом да напусти престоницу, после чега је у потрагу за њим кренуо брат Илус. У свој тој гужви, Василиск се прогласио за цара, Патриције је убијен, дозволивши маси да се обрачуна са свим Исавријанцима у граду. Због недостатка новца, подигао је порезе и прихватио монофизитизам. У пожару је спаљен велики део града, што је била кап која је прелила чашу. Сенат шаље позив Зенону и Илусу да се помире и прихвате позив да заједно умарширају у град. Могуће да је Зенон и сам потплатио одређени круг људи у Константинопољу да стану на његову страну. Арматус (*Armatius*), Василисков рођак, који је добио титулу *magister militum* и звање наследника престола, послат је са војском против Исавријанаца, али и

сам је поткупљен те није пресрео велику војску која је ишла ка ромејској престоници. Остроготи нису стигли да помогну Василиску и овај је са породицом побегао у цркву Свете Софије. У августу 476. године град се нашао под опсадом, али су му чланови сената отворили капије и Зенон је ушао у град као нови-стари цар. Василиск је протеран у једну тврђаву у Кападокији где је умро од жеђи. Године 477. Арматус је убијен по наредби самога цара, а вероватно на наговор Илуса, који није превише веровао некадашњем Василисковом савезнику.

За то време у Италији је на власт дошао Глицерије и протерао Јулија Непота, легално изабраног цара Западног римског царства. Када је Зенон успоставио власт у Константинопољу, Орест и његов син Ромул Августул, нису били прихваћени за нове владаре у Равени, што је пресудило да их Одоакар збаци са трона. Царске инсигније послао је сенат из Рима цару Зенону речима да је један владар довољан за оба царства и да призна Одоакара за патриција и гувернера Италије. У то време је стигла делегација Јулија Непота, која је затражила новац и војску да би могли да наставе даљу борбу за власт над Италијом. Зенон је писао сенату у Риму да би требало да се залажу за Јулија Непота, као легитимног владара, који ће пак, доделити титулу патриција Одоакару. На крају је Зенон признао Одоакару управу над Италијом, а Јулију Непоту титулу и управу над Далмацијом, али није му послао војску. Могуће да је Одоакар де јуре признао Непоту власт до његове смрти, чак ковао новац са његовим именом, али никада му истински није дозволио управу. На крају је 480. Јулије Непот убијен у атентату, који је одлично послужио Одоакару да окупира Далмацију, наводно како би пронашао убице, а све то је цар Зенон прихватио. Иако је сам Одоакар признавао цару врховну власт, све више је почело удаљавање ове двојице, а за себе је кренуо да користи титулу *rex* (краљ).

Године 479. Маркијан је покушао да збаци Зенона са престола. Маркијан је био син цара Западног царства, Антемијуса (*Anthemius*, 467-472) и унук цара Маркијана (*Marcian*, 450-457). Уз помоћ своје браће и трупа састављених од грађана и странаца, напао је царску палату и Илусову кућу. Било је готово извесно да ће цар пасти са трона, јер се побуна брзо проширила, међутим, у току ноћи је Илус успео да уведе исавријанске трупе у град, које су претходно биле смештене у Халкидону, на азијској обали. Зенон је успео да побегне, а услед недостатка помоћи Острогота и јачања исавријанске војске, Маркијан је са својом браћом побегао у цркву Светих Апостола. Маркијан је послат у Кападокију, али је покушао да побегне, због чега је

под притиском морао да се замонаши. Други пут је успео да побегне и да окупи трупе, које су се код Анкире сукобиле са царском војском. На крају је поражен и заробљен.

Колико год Илус помогао Зенону, мада је у почетку устао против свога брата у побуну Верине и Василиска, ипак је касније био одан цару. Зенон је био љубоморан на Илусову славу, а плашио се и Верине и неке њене нове побуне. Лукава Верина успела је да наговори Зенонову жену Аријадну да се залаже за њено ослобођење, а касније и самог Илуса. Због Илусовог одбијања, Аријадна је покушала да га убије. Јорданес наводи да је Илус био у љубавној вези са Верином, због чега је Зенон желео да је убије, што је изазвало љубомору код Аријадне. Илус је у атентату само рањен, а убица је по царевом одлуци осуђен. Ипак, Илус је устао против цара и свог пријатеља Леонтија (*Leontius*) 484. године прогласио за цара, а у бици против Зенонове војске, Илус је однео победу, након чега је ослободио Верину наредивши јој да крунише Леонтија на Тарсусу. Зенон је 485. године послао нову војску састављену од Словена из Македоније и Скита (врло је могуће да је и овде реч о Словенима са Балкана), који су поразили побуњенике у близини Селеукије, после чега су се поражени склонили у оближњу тврђаву Папуријус у Киликији на Тарсусу. Након четири године опсаде дошло је до издаје, а Илусу и Леонтију одсечене су главе и послате Зенону 488. године.

У сукобу против Острогота, Зенон је успевао да користи зараћене стране након 472. године. Теодорих Амалијац (Теодорих Велики) је био лидер мезијских Гота, док је Теодорих Страбон управљао трачким Готима. Подмићивањем и давањем титула, Зенон их је гурао што даље од Константинопоља. Касније је (475. године), Теодорих Страбон пружио подршку Василиску у збацивању Зенона, али када је Василиск збачен, Теодорих Страбон је покушавао да докаже како он свесно није послао војску у одлучујућим тренуцима и тиме подржао Зенона. Године 476/477. Зенон је ступио у савезништво са Теодорихом Великим против Теодориха Страбона. Овај је послао изасланике у Константинопољ у покушају да одобрвољи цара, али није успео, те је сенат прогласио трачке Готе за непријатеље. Царев циљ био је да посвађа Готе и одбаци их далеко од своје престонице, а када није испунио обећање и послао војску Теодориху Великом, двојица Гота су се споразумела да заједно од цара затраже територију на југу за насељавање. Цар је одбио све предлоге, што је био разлог да Остроготи наставе са пустошењем на Балкану. Теодорих Страбон је умро 481. године, након че-

га је Теодорих Велики ујединио све Остроготе, који су постали још већа претња. Зенон је, да би га одобрвољио, Теодориху доделио титулу *magister militum praesentalis*, чак и конзулско звање 484. године, а добро му је послужио у ратовима против Илуса и Леонтија. Када су се Остроготи побунили 486. године, Зенон их је поткупио, нудећи им Италију, јер је Одоакар пришао Леонтију. Тако је 489. године Ромејско царство успело да се ослободи Острогота.

Зенон је умро априла 491. године, а његов син га није наследио. Лав II умро је још 474. године, тако да је изабран миљеник двора Анастасије за његовог наследника. Због те одлуке царев брат Лонгин (*Flavius Longinus*) побунио се што је изазвало исавријски рат, који је трајао од 492. до 497. године. Већ прве године рата, ромејска војска са новоизабраним царем разбила је у Фригији побуњенике, а остатак поражених склонили се у планине. Била је то позната битка код данашње Кутахе (*Cotyaenum*), а побуњеничку војску предводио је један од ромејских генерала Лонгин од Кардале (лат. *Longinus Calvus*, грч. Λογγίνος ὁ Φαλακρός). Ромејски генерал Диогеније (*Diogenianus*) опсео је Клаудиопољ у Кападокији, али и сам се нашао под опсадом Исавријанаца предвођених бившим епископом Кононом (*Conon*). Када је стигло појачање ромејској војсци, побуњеници су разбијени, а Конон убијен. Тешко је било освојити планине према Сирији и у периоду од 494. до 497. побуњеници су се снабдевали преко Антиохије. Када су Лонгин од Кардале и други заповедници убијени 497. године, те њихове главе изложене у Тарсусу, било је јасно да је рат завршен.

Хенотикон цара Зенона и Акакијева шизма

Зенон је у верским питањима покушао да се умеша са својим „Хенотиконом“ (грч. ἑνωτικόν, *Henotikon*, „Акт о јединству“) издатом 482. године. Био је то покушај посредовања између православних који су прихватили одлуке Халкидонског сабора и миафизита (монофизита). Василиск је узурпиривши престо пружио подршку миафизитима и направио велику грешку, јер су становници Константинопоља били православни. Цар Зенон је и сам био православан, али жудео је за подршком Истока, који је већински био наклоњен миафизитима. И сам константинопољски патријарх Акакије (*Acacius*) био је заинтересован за приближавање православних са Египтом, Сиријом, Палестином и деловима Мале Азије.

Из тих разлога је 482. године објављен „Хенотикон“ уз подршку Акакија и одмах упућен источним провинцијама. Овај документ није признат од стране римског папе Симплиција (*Simplicius*, 468-483), нити Архиепископског Синода. У документу су осуђени Евтихије и Несторије и тако је потврђена одлука из Халкидона, а прихваћене су „Дванаест анатома“ Кирила Александријског, али је избегнута било каква изјава о Христовим природама, управо покушавајући да тако приближи две сукобљене стране. На тај начин је одбачена Халкидонска доктрина, зарад помирења са миафизитима (монофизитима). Ниједна страна није била задовољна документом, јер се цар директно умешао у црквена питања, а пре свега због притиска на патријархе Александрије и Антиохије да га што пре признају. У то време за александријског патријарха био је изабран Петар III Могус (грч. Μογυός – „муцавац“), који је под притиском морао да призна „Хенотикон“, да би био прихваћен за поглавара Александрије, уједно и ослобођен свих оптужби, јер је био осуђен на смрт као јеретик, но то је условило одвајање од њега великог броја оних који су се држали миафизитизма. Дотадашњи александријски патријарх Јован Талајски (грч. Ιωάννης Α' ο Ταλαΐδας) смењен је са тог места. Они који нису прихватили „Хенотикон“, нити Петра III, прозвали су се „безглавним“ (*Akephaloi*), јер више нису имали свог александријског патријарха. Након две године великог спора, папа Феликс III (*Felix III*, 483-492) одбио је да прихвати документ и осудио је Акакија и екскомуницирао га 484. године, као и Петра Могуса, због прихватања „Хенотикона“, а тада је у Рим стигао Јован Талајски. У Константинопољу је та папина одлука игнорисана све до Акакије смрти 489. године, после чега више нису желели ни да се враћају на тај проблем.

Акакијев раскол (шизма) која је настала 484. трајала је до 519. године. Био је то први велики раскол између источне православне и западне правоверне цркве – Константинопоља и Рима. Папа Феликс III послао је два писма, цару и Акакију, а од патријарха је тражио да објасни због чега је прихватио неприхватљиво. Када је Јован Талајски стигао у Рим, он је папи објаснио своју верзију о дешавањима на Истоку, због чега је папа послао нова два писма у Константинопољ, али легати који су стигли у ромејску престоницу одмах су били затворени и приморани да приме причест од патријарха Акакија у литургији у којој је учествовао и Петар Могус. Чувши за те догађаје, папа је осудио легатаре на синоду који је сазвао и екскомуницирао Акакија. Патријарх је одговорио избацивањем папиног имена из диптиха. Када је Акакије умро

489. године, нови патријарх Флавита (*Flavitas* или *Fravitas*) покушао је да се измири са Римом, али је одбио да се одрекне везе са миафизитима и избаци Акакијево име из диптиха.

Након Зенонове смрти, нови цар Анастасије I прихватио је „Хенотикон“, иако је сам више нагињао миафизитима. Тек доласком цара Јустина I 518. године на власт, дошао је до окончања Акакијеве шизме. Јустин је наредио да се оконча раскол са Римом, а нови патријарх константинопољски Јован II (грч. Ιωάννης Β' Καππαδόκης) одбио је „Хенотикон“, те је формално на Васкрс 24. марта 519. године дошло до помирења са папом. Иако је раскол између Рима и Константинопоља био решен, он је постао увод у велике догматске разлике у наредним вековима, који су трајно довели до раскола источне и западне цркве. Неприхватајући ауторитет цара и његову моћ мешања у црквена питања, западна (римска) црква започела је са својим смером ка самосталном развоју у условима када се отворила пукотина у односима са Истоком и непостојања јединствене политичке власти на Западу Европе, чиме ће током наредних векова папе скренути ка погрешном путу.

Улога цара Зенона у црквеним питањима била је изузетно велика, а то говори и долазак патријарха Антиохије, Петра Кнафеја (γναφεύς – „гкалац“) у Константинопољ да затражи право над кипарском црквом. Зенон је позвао кипарског епископа Антемија (*Anthemius*) да чује његово мишљење. Антемије му је рекао да је имао визију Светог Варнаве, који му је показао где се налази гроб овог апостола. И заиста, Антемије је открио гроб са моштима апостола и копију Јеванђеља по Матеју написану на хебрејском језику, руком Светог Варнаве. Када је Антемије предао цару мошти и Јеванђеље, Зенон је заузврат прогласио аутономију кипарске цркве и тиме је трајно одвојио од Антиохије.

Владавина Анастасија I

Нови цар Анастасије I (лат. *Flavius Anastasius Dicorus Augustus*, 491-518) био је илирског порекла из племићке породице. Његова мајка и сестра биле су аријанке, а он сам нагињао је миафизитима. Пошто је имао једно око плаво, а друго црно, рано је добио надимак *Dicorus* (Δίκωρος – „две зенице“). Оженио је Аријадну, Зенонову удовицу, а сама његова владавина прошла је кроз ратове, побуне и верске трзавице. Показао је велику енергију у државним пословима, а популарност је стекао након сређивања државних финансија. Новчани

систем који је постојао од Константиновог времена био је под Анастасијем усавршен, тиме што је консолидовао бакарни новац (*folis*) и утврдио његову вредност према злату и сребру. Променио је начин сакупљања пореза, те су преторијске префектуре од сада биле задужене за тај посао уместо сиромашних курија. Укинуо је хрисаргирон, који су плаћали трговци и занатлије, што је изазвало одушевљење у граду. Међутим, укидање пореза за трговце и занатлије, значило је поштравање аноне – земљарине код сеоског становништва. Више се није убрирао у натури, већ у новцу, чиме је градско становништво било ослобођено, а сеоско оптерећено порезима. Намети су били тешки, но до његове смрти државна благајна је била пуна новца.

Анастасијев долазак на власт означио је крај исавријске династије, а побуна која је уследила под командом Лонгина, довела је до озбиљног рата у Малој Азији, који је успешно окончан 498. године. Након тога је Анастасије у масама преселио Исавријце у Тракију и тако сломио њихову моћ, али и етничку кризу. У почетку је морао да прихвати „Хенотикон“, али био је одушевљени присталица миафизита што је изазвало велико огорчење код становника престонице.

У Ромејском царству су постојале деме или једна врста странака („плави“ и „зелени“), који су били спортске, али и политичке организације у раном периоду постојања империје. Биле су везане за старе странке које су се окупљале на Хиподрому, а њихова боја којом су били препознатљиви, долазила је од боја хиподромских кочијаша. У почетку су постојале четири странке, но временом је дошло до уједињења, те су се „црвени“ спојили са „зеленима“, а „бели“ са „плавима“. Хиподром у Константинопољу имао је улогу сличну атинској Агори или римском Форуму и био је главна позорница свих народних тежњи. Вође странака звали су се *демарси*, а „плаве“ и „зелене“ именовала је царска влада и они су вршили јавне функције служећи као нека врста градске милиције и радећи на изградњи градских зидина. Број чланова тих странака био је сразмерно мали у односу на становништво које је живело у престоници, али имали су битну улогу у многим питањима. Око језгра дема, које је као градска милиција радило у граду, сакупљале су се народне масе, припадајући „плавим“ или „зеленима“, пружали су подршку једнима, а супротстављали другима. Са политичком кризом значај дема постајао је све већи и као носиоци политичких тежњи народа били су поборници реформи или тврдокорне присталице владајућих кругова. Постоји претпоставка да су „плави“ били представници вишег, а „зелени“ нижег сталежа. Шири друштве-

ни слојеви окупљали су се око дема, покушавајући да изврше притисак у своју корист. Водеће групе „плавих“ чинили су представници старе велепоседничке сенатске аристократије, која је имала римских корена, док су челни људи „зелених“ представљали ново чиновничко племство, које се уздигло у служби на двору и државној управи, а били су ту и заступници крупних трговаца, који су у већини долазили са истока државе. Тако су „плави“ заступали православље, а зелени монофизите (миафизите) и друге источне секте. Сукоби између странака били су понекад жестоки, а од половине V века те борбе су постале редовне. Тих првих векова Ромејског царства, цареви су морали да воде рачуна о демама, као битним политичким факторима и да се ослањају на једну или другу странку у многим питањима, јер имати на својој страни једну од дема, значило је имати и подршку већине народа. Када је једна од тих дема уживала подршку цара, значило је да је друга изложена репресијама и обрнуто. Било је времена када су се обе странке заједнички сукобљавале са владаром и његовим апсолутизмом и централизмом. Деме су у тим вековима биле обриси старих традиција слободних античких градова.

Цар Анастасије I је фаворизовао сталеж трговца и занатлија, што је видљиво у укидању пореза и био је велики присталица миафизита, те је подржавао „зелене“. Због тога је долазило до озбиљних инцидената у Константинопољу од стране „плавих“, који су спаљивали јавне зграде и обарали цареve кипове. Хиподром је постао место жестоких демонстрација против цара, а народ који се тамо окупљао и те како је знао да покаже своју мржњу према владару. Године 512. цар Анастасије I је захтевао да се у песму „Тројесветих“ унесе монофизитска реченица, која је била окидач за побуну народа, угрозивши и саму власт цара. У тренутку побуне народа на улицама Константинопоља, уследио је устанак Виталијана (*Vitalian*), заповедника трачке војске 513. године. Три пута су његове трупе долазиле под зидине престонице. У тренутку када је озбиљно угрожена његова власт, али и живот, Анастасије је дозволио одређене концесије, али чим би се народ смирио, опет би се враћао својој политици. Миафизитизам (монофизитизам) цара Анастасија није могао да прође у православном Константинопољу, самим тим и његова политика. Ни у централним покрајинама државе није било боље, већ су и тамо избијале честе побуне.

У то време је уследио долазак нове групе Словена на Балканско полуострво иако су већ од ранијих векова на том простору живеле масе народа, још из времена пре Диоклецијана. Непријатељства

су уследила и на граници са Персијом. Уследила је изградња читавог низа утврђења на границама Царства. Подигнут је још један зид око престонице дужине 78 километара, од Црног до Мраморног мора. Након нових ратова против Персије, 506. године је потписан мир, а границе су враћене на статус кво од пре рата. Због свега тога, цар је изградио јако утврђење Дара (Дарас) у Месопотамији на граници према Сасанидима.

Пре него што је умро Анастасије је морао да изабере свог наследника, али између тројице својих нећака, није могао да донесе тако важну одлуку. Није имао деце, те је било тешко изабрати наследника, но као да се наследник сам пронашао. Јустин, заповедник стражара, за кога, вероватно, Анастасије никад не би ни помислио да ће бити изабран за цара, био је најлукавији. У јулу 518. године Анастасије је умро оставивши пуну државну благајну са 230.000 килограма злата.

Иако се заострио верски спор са Римом за време цара Анастасија I због његовог подупирања миафизита, а још је постојала и Акакијева шизма, на почетку VI века појавило се питање које ће остати до самог краја средњег века: чија власт има супремацију на земљи, световна или духовна? То питање прво су поставиле папе у Риму, изражавајући критику подложности Цркве царској (световној) власти на Истоку и трудећи се да у наредним вековима оспоре сваком владару на Западу, који би то исто покушао. Отуђивање Западу од Истока на почетку VI века, било је само увод, да би у наредном периоду доживео преокрет, али само за кратко време. Цар Јустинијан је уважавао римску и латинску традицију, али својом освајачком политиком и рушењем германских држава на Западу, покушао обновити јединствену римску државу, онакву каква је некад постојала, присаједињењем новоосвојених територија језгру на Истоку, који је у то време почео да развија хеленизам и грчки језик. Био је то последњи покушај рестаурирања римске државе, који ће заувек нестати из мисли царева у Константинопољу. Али у раном средњем веку ромејски цареви су још увек размишљали о римским античким традицијама.

2. КРАЉЕВИНА ОСТРОГОТА У ИТАЛИЈИ ДО ПОЧЕТКА РАТА ПРОТИВ РОМЕЈСКОГ ЦАРСТВА

Друштвено-економска ситуација у Италији

Италија је заједно са Балканом претрпела разорне

нападе варварских племена за време Велике сеобе народа. Од времена кризе III века није у потпуности могла економски да се развије и у односу на периферне области Царства више није била конкурентна, а то је даље водило губљењу некадашњег супериорног положаја у империји. Италија је ипак сачувала античку традицију и институције, те као и Константинопољ остала носилац политичког и економског поретка у односу на остале области некадашњег јединственог Царства, које се радикално изменило развијајући аутономију или се нашло под директним ударом варвара. На прелазу из антике у средњи век, Италија улази војно и политички ослабљена, али са јаким социјално-економским темељем из ранијег периода, што је значајно утицало на привредно-друштвене односе који су почели да се изграђују за време владавине Острогота.

Теодорих Велики је освојио Италију као мандатор ромејског цара са циљем да насели свој народ, али и да штити Сенат и римско становништво. Због тога је нови владар Италије морао радикално да промени систем владавине у односу на пређашњи Одоакаров и избегава све антагонизме са Римљанима. Један од разлога зашто је било паметно избегавати сукоб са локалним становништвом била је сарадња са царем у Константинопољу, а други, можда и кључни, био је сукоб Одоакара са италским грађанима, који су се побунили против њега и на крају му окренули леђа. Иза Теодориха стајало је остроготско становништво и војска, уморни од лутања старим континентом, а аристократија која се формирала у силним сеобама у сукобима са противницима, желела је нове бенефиције.

Најважније значење за односе у Италији имало је само остроготско насељавање, те је нови владар одмах поштедео римске земљопоседнике и у име краља преузео земљу некадашњег царског фиска, док су војници добили земљу коју су у облику федератске трећине раније држали Одоакарови људи. Долазак Острогота на Апенинско полуострво није донео никакве нове експропријације земље те је тај систем насељавања за италско становништво био далеко повољнији од некадашњег визиготског или бургундског, јер су они одузимали локалном становништву 2/3 обрадиве земље.

Краљ Теодорих Велики је имао план да Римљане и Остроготе постепено уједини у један народ, а однос који је освајач имао према домаћем становништву за Римљане није био одбојан. Културни и административни поредак који се изграђивао вековима у Италији, али и висок ниво образованих и развијена култура Римљана, била је неупоредиво изнад Острогота, те није било могуће да их нова власт у потпуности одстрани из државних

послова. Цивилни послови припали су италском становништву, док су Остроготи задржали војну службу и имали надзор над цивилном управом. Тек касније је дошло до радикалних промена, али у почетку није било проблема око поделе послова.

Долазак Острогота није значио равномерно насељавање на свим подручјима Италије, већ су се концентрисали на одређене тачке у северном и централном делу полуострва, пре свега у Падској низији (Ломбардија), Лигурији и северној Тоскани и тек незнатно су се њихова насеља протезала преко централне Италије (Апенинских планина) ка југу до Самнијума. У јужној Тоскани, Лацијуму и јужним деловима полуострва уопште није било Острогота. Са друге стране, велика група Острогота остала је у Истри, Далмацији и Славонији (између Саве и Драве), али и у области преко Драве у Панонији. На основу Теодорихових наредби, римски сенатори Либерије (*Petrus Marcellinus Felix Liberijs*) и Касиодор (*Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*) извршили су премеравање и додељивање обрадивих површина Остроготима, те је сваки добио на основу посебне дозволе 1/3 од неког имања, са робовима, колонима, алатом и стоком, које се налазило на том имању, али и 1/3 од стана у граду газде тог земљишта. У подели земље подједнако су била захваћена средње велика имања, која су била под управом градова, али и велика имања, која су била изван градске муниципалне власти. Слободни људи су добијали 1/3 земље из тих средњих поседа, док је 1/3 добијала аристократија из великог поседа, као и краљеви рођаци и високи функционери државе. Већ на самом почетку оснивања Краљевине Острогота, дошло је до значајних имовинских разлика, а тај процес временом се још више продубио куповином, поклањањем или присилним одузимањем земље. Краљ је поседовао највише обрадивих површина, јер је он преузео целокупно Одоакарово имање (патримониј), који је некада био царски земљопосед и временом га је повећавао разним конфискацијама.

Доласком Острогота и добијањем земље, они нису постали сеоско становништво које обрађује имање, нити су на било који начин формирали слободне германске сеоске заједнице, са колективним власништвом над земљом као основом друштвеног поретка. Остроготи су живели у градовима, као и римски *possessores*, а током лета одлазили су на своја имања, но поред плодова које су добијали од обрадивих површина, добијали су и годишње приходе од државе због службе у градским војним посадама. Ти приходи били су различити због врсте послова и зависно из којег друштвеног staleжа су долазили. Обични војници Острого-

ти нису добијали превелике приходе, док је аристократија имала значајних зарада. Временом се остроготско становништво повећавало, чиме је долазило до деобе имања, започеле су озбиљне потешкоће услед смањења обрадивог земљишта и немогућности да се довољно прехрани једна породица. Долазак Острогота у Италију обележио је процес убрзаног раслојавања друштва. Припадници старе родовске аристократије и новог војничког племства у краљевој служби постали су господари великих имања, заједно са робовима и колонима и тиме су се у економском и социјалном положају изједначили са римском земљопоседничком аристократијом. У почетку, након прве поделе земље, сви Остроготи добили су део имања, те су и они имали робовску радну снагу и колоне иако су њихове обрадиве површине биле мање. И сами су радили на обрађивању земље, заједно са робовима. Тиме је убрзан процес раслојавања остроготског друштва на племство (*nobiles, primates*), средње имућне (*mediocres*) и мало имућне (*minores*).

Све то представљало је коначни нестанак родовског друштва, а преузимањем земљишног поседа, Остроготи су ушли у процес напуштања античких робовласничких односа у Италији, чиме су покренули нову фазу у друштвено-економским односима, тачније феудализацију. Италско становништво живело је у одређеном поретку пре доласка Острогота, али њиховом сеобом он није укинут, већ су га досељеници прихватили у потпуности. У односу на друге области у некадашњем јединственом Царству, римска (италска) компонента имала је велики значај на коначно напуштање робовласништва и постепеног преласка на феудализам. Остроготи су најбрже од свих других германских народа на тлу некадашњег Царства, напустили родовски систем и тиме покренули замајац феудализма, јер су унели фактор слободног сељаштва организованог у слободне сеоске општине у незнатној мери. Слично је било у Ромејском царству које се економски опоравило и покренуло нови развој, прихватањем словенског елемента, који је већ дуго живео на Балканском полуострву, али био скрајнут од интересовања Константинопоља, те је тако велики удео слободних села у пољопривреди северног и централног дела Италије коначно остварен крајем VI века доласком Лангобарда.

Нови господари у Италији задржали су војничке функције и тако оставили нетакнуту унутрашњу политичку и управну структуру, која је постојала пре њиховог досељења. У административном погледу, област некадашњег Западног римског царства, којом је раније управљао Одоакар, била је подељена на две префектуре: Италију и Галију.

Италија је даље била подељена на 19 провинција. Венеција је обухватала Истру и део Словеније, док је *Noricum mediterraneum* укључивао део Словеније, а Далмација део данашње Хрватске и Босне, док *Savia* међуречје Саве и Драве са Босанском Посавином, а *Pannonia Sirmiensis* источну Славонију и Срем. Поред тих подручја, у Краљевину Острогота улазиле су и прекодрavsка Панонија до Дунава, цела Реција и Прованса.

Преторијански префект са седиштем у Равени имао је највишу управну власт и у његовој надлежности били су цивилна управа, порези, финансије, те снабдевање војске. Краљ је именовао управнике у провинцијама на предлог преторијанског префекта. На челу градова стајале су курије (веће општина), које су сачињавали *possessori*, а из ње су бирани и градски магистрати. Остроготски земљопоседници живели су у градовима, но они нису били укључени у курију, али чланови курије гарантовали су и за њихове пореске обавезе. Изнад већа општине, налазила су се два висока службеника, који су били под директним надзором државне власти: *defensor civitatis* и *curator civitatis (comes civitatis)*.

Равена као престоница и Рим као седиште сената, били су изузети из провинцијске управе. Сенат је још увек сматран ауторитетом од највишег државног значаја, но у стварности он се бавио само питањима везаним са град Рим. Градски префект је стајао на челу правосуђа, а управну власт вршио је викар. Градски префект је председавао сенатом, а непосредним сенатским пословима управљао је старешина (првак) сената. И у престоници Равени је постојала градска курија, но реалну власт имао је *comes*, који је практично спојио обавезе дефенсора, куратора и провинцијалног надзорника. Римска управна власт није имала компетенција над остроготским становништвом, а размештај овог германског народа у градовима и распрострањеност њихових имања у провинцијама, довела је до паралелне управе у њима, јер је поред постојеће, морала бити формирана и она одговорна само за Остроготе. У свакој провинцији постојао је *comes Gothorum*, као и у Риму који је водио послове одвојено од градске управе. Временом су функционери почели да повећавају своја овлашћења вршећи надзорну службу и над римским управницима, али и онима у провинцијама и градовима.

Заједнички владар је владао Остроготима и Римљанима, који је свом народу био краљ, а италском становништву доживотни (не и наследни) вршилац царских компетенција (у име цара из Константинопоља). Имао је право да носи владарску пурпурну боју и у знак достојанства добио је име *Flavius* и титулу *patricius*. Смисао тих функција

се мењао, јер његово владарско достојанство није било старо – племенско, јер уклапајући се у новонасталу ситуацију доласком у Италију, те стварањем остроготског земљопоседничког елемента и задржавањем друштвеног поретка које су затекли, нови владар није више био само племенски вођа, већ онај који има неограничену власт над свима у држави. Као заступник и намесник ромејског цара, краљ у Равени преузео је модел управљања из касноантичких римских традиција и једнако га примењивао према свом народу, али и Римљанима. Његова воља била је важна за све одлуке у држави. Краљ је бирао чиновнике из оба народа, одлучивао о сенаторским местима и потврђивао закључке Сената.

Edictum Theodorici и црквено питање

Иако су живели у истој држави, већ приликом поделе имања и управних послова било је јасно да ће тешко два народа бити уједињена из кога би временом настао јединствен народ, како су то замишљали остроготски краљеви. То се примећује и у поштовању права, јер је за Римљане остало на снази римско право, а почетком VI века Теодорих Велики је за Остроготе издао збирку закона под именом *Edictum Theodorici*.

Сам законик садржи предговор, 154 главе и закључак. Његове одредбе темеље се на римском праву као што су *Codex Gregorianus*, *Codex Hermogenianus* и *Codex Theodosianus*. Читајући законик види се да је то прерада римског права и у односу на остале варварско-римске законике, овај се односи више на територијални него на лични облик власти и подједнако третира Остроготе и Римљане. Разлика је према Јеврејима који су добили своје судије и нису могли да буду равноправни са друга два народа. За разлику од других германских држава који су прогањали Јевреје и обесправљивали их, Теодорих је имао добар однос са њима и они су имали права у држави. Када су 519. године спаљене синагоге у Равени од стране незадовољне масе, краљ је наредио да се о његовом трошку изграде нове. У данашњој историографији има доста неслагања чији би *Edictum Theodorici* могао да буде, те једни тврде да је то законик из Одоакаровог времена, док поједини историчари сматрају да је то дело Теодориха II. Ипак је најизвесније да је он написан почетком VI века за време владавине Теодориха Великог. Ступањем на снагу овог законика, старо готско обичајно право полако је нестајало из живота Острогота. Брзим прилагођавањем новим

друштвеним и привредним односима, кодификација, као што је постојала код других варварских народа, није била могућа. Значајна одлука у закону било је укидање крвне освете и уведено судско кажњавање криваца, а преузет је и поштрени целокупни римски систем експлоатације робова и колона. Остатке германског права видимо у брачном и наследном праву. Као подређени владар цару у Константинопољу, он није имао право да издаје законе у пуном смислу (*leges*), већ само едикте (*edicta*) и због тога његов законик (едикт) носи такав назив.

Краљ је као опуномоћник цара у Константинопољу, имао право и обавезу надзора над црквом, али и судску власт на свештенством у цивилним и криминалним парницама. Иако је био аријанац, Теодорих Велики је морао да води рачуна о православној цркви, која је била чувар римских традиција и аријанској, којој је припадало остроготско становништво. Аријанска црква добила је обрадиве површине свуда где су живели Остроготи, одузети од латифундиста у начелу 1/3 од свих имања. Краљ, као највећи земљопоседник у држави, даривао је аријанску цркву и тиме је она повећавала своја имања, те је постала снажна, али нису могли да шире своје јеретичке ставове на рачун правоверних, због краљевског утицаја, који је, пак, био под утицајем ромејског цара. Аријански свештеници остали су међу Остроготима и само њима су могли да проповедају своје учење, а предност у односу на правоверну цркву имали су у служби која се обављала на народном (готском) језику. Краљ је додељивао обрадиву земљу аријанској цркви, но морао је да штити и правоверно свештенство, јер није смео да дозволи да изгуби подршку Римљана. Однос краља и папе био је добар и више од тога.

Политику коју је Теодорих Велики водио у Италији и заштита италског становништва у политичком, верском и привредном погледу, довела га је до приближавања римских земљопоседника и папског клира, који су му били одани и радо сарађивали са њим, вршећи важне политичко-управне послове у држави. Тај однос краља и остроготске земљопоседничке и војничке аристократије, те римске земљопоседничке аристократије и папства, подигао је економски државу из којег су горњи слојеви оба народа имали велике користи, но и целокупно становништво осетило је бољитак. У свим покрајинама започели су грађевински и мелиорациони радови и даљи напредак у свим секторима друштва.

Политичке прилике у време Теодориха Великог

Теодорих Велики је признат 497. године од стране цара Анастасија и иако је имао титулу патриција и звање намесника Ромејског царства, у стварности је он деловао као независни владар, попут пређашњег Одоакара. У спољној политици више је деловао као независни краљ у односу на унутрашња питања, али и ту је примењивао све начине да мирним путем успостави своју доминацију над другим германским државама, а најоптималније било је преко бракова склапати савезништва и тако ширити кључну улогу на Западу. Његове кћерке биле су удате за визиготског краља Алариха II и бургундског престолонаследника Сигисмунда, а сестра Амалафрида за алановандалског краља Трасамунда, његова нећака постала је жена краља Турингије, док је он сам био ожењен Аудофледом (*Audofleda*), сестром франачког краља Хлодовеха I.

Ти бракови нису били гаранција мира на остроготским границама. Теодорих се нашао у рату против Хлодовеха, када је овај напао Визиготе у Галији 506. године. Франци су били превише успешни у тим ратовима, а у бици код Вујеа убијен је Аларих II, док је покорвање Акватаније завршено до 507. године. Почевши од 508. године Теодорихови генерали успешно су водили борбу за Септиманију, која је остављена Визиготима, а Остроготи су за своју корист заузели Провансу у јужној Галији у сукобу са Бургундима. До 510. године Теодорих је опет успоставио преторијског префекта за Галију, након што је та функција претходно била угашена, када је Галија пала у руке варвара. Остроготи су успоставили границу са Визиготима, а као најважнији савезник у борби за очување њиховог територија, Теодорих је постао регент свом малолетном унуку Амалариху, а практично успостављајући своју власт над скоро читавим Пиринејским полуострвом. Сигисмунд је у Бургундији постао претња за Теодориха, јер је овај ступио у везе са Ромејским царством и постао заштитник правоверних на Западу Европе. Озбиљан савез који је могао да настане из тог ромејско-бургундског пријатељства, приморао је остроготског краља да се припреми за напад на Бургундију. До напада није дошло, јер су претходно тај териториј напали Франци 523. године. Теодорих је искористио ситуацију у којој се нашао Сигисмунд и проширио територију у Прованси северно од реке Диранс до Дрома. У Алпима је Теодорих подвргао део Алемана, који су били настањени јужно од горњег Дунава.

Мир потписан са Алановандалима из 500. године, након константних напада из Северне Африке

на Италију, требао је да ојача савезништво браком његове сестре са Трасамундом и ако је било планова да се као аријанци удруже против Константинопоља, све је пропало 523. године, када је умро краљ Алановандала. Долазак Хилдериха на власт променио је ситуацију, јер је овај био присталица правоверја, а када се Амалафрида успротивила томе, она и њена пратња били су убијени. Теодорих је спремао рат против Алановандала, али до тога није дошло, јер је остроготски краљ умро.

Односи Теодориха са његовим сизереном у Константинопољу били су добри у почетку, али временом су постајали све затегнутији из политичких и религијских разлога. У време цара Анастасија осетила се сва нетрпељивост двеју страна, али до великог рата није дошло. Остроготски краљ је 504. године покренуо трупе против Гепида у Срему, који су овладали великим делом Паноније (све до реке Саве), који је до скоро био део италијанске префектуре. Притисак су вршили и Лангобарди у жељи да се населе на остроготски териториј. Рат против Гепида завршен је успешно, али је то довело до ескалације са Ромејима и краћег рата. Због Акакијеве шизме сукоба између константинопољског патријарха и римског папе око подршке „Хенотикона“ и Анастасијевог отвореног миафизитизма, италско становништво на челу са папом Симахусом (*Symmachus*, 498-514), подржало је остроготског краља. При свему томе дошло је до нових сукоба између Франака и Визигота, а Хлодовех као правоверни краљ добио је подршку цара у Константинопољу у борби против јеретичких Гота. Анастасије је послао флоту која је 508. године уништила обале Апулије. У првој половини VI века Теодорих Велики је постао најмоћнији владар Западне Европе.

Док је са успехом водио војну и дипломатску политику са суседима, ситуација унутар саме државе постајала је све лошија. Савезништво између остроготске и италске световне и црквене аристократије, довео је до јачања земљишног велепоседа, али унутар саме њене структуре дошло је до поремећаја равнотеже. Остроготска војна и земљопоседничка аристократија почела је све више да користи своју власт у отвореним притисцима и насиљем, те одузимањем делова или целих имања од средњих и малих незаштићених земљопоседника. Краљ је покушавао свим средствима да прекине са тим акцијама, али у провинцијама је све јача војно-земљопоседничка остроготска аристократија постајала све моћнија и било је немогуће зауставити их. Било је и других неправилности: остроготски велепоседници су узимали наводно у заштиту мале земљопоседнице, у почетку Римља-

не, да би врло брзо конвертовали то земљиште у врховно власничко право над њом и тиме су додашњи власници постајали колони. Све брже је долазило до имовинске разлике, јер су осиромашени власници малих имања улазили у дугове због немогућности плаћања пореза, чиме су своју некадашњу земљу губили и постајали *servi casati* или колони приковани за земљу. Са политичким и војним успесима краља Теодориха, ширила се и моћ остроготске аристократије, која врши притисак и на римске световне и црквене великопоседнике, посебно у провинцијама удаљеним од престонице Равене. Као локални и провинцијски заповедници оружаних снага, довољно су се осилили да су кренули у спровођење сопствене политике, независне од државне власти. Таква ситуација водила је слабљењу, неповерењу и коначном прекиду односа и савезништва између Острогота и Римљана. Неспособност централне власти да се супротстави локалним моћницима у провинцијама, довела је римске латифундисте и сенаторе у огорчење. Започело је окретање од острогоског краља и све више приближавање Константинопољу. При крају своје владавине, Теодорих је почео да мења своју политику према италском становништву.

Околности које су утицале на погоршање односа између Константинопоља и Равене била је миафизитска политика цара Анастасија, која је изазивала јаку опозицију код папе. Тешки порески намети којима је оптерећено италско становништво био је додатни разлог, због чега су се Римљани окупљали око папе. До погоршања стања дошло је након побуне дема у Хиподрому у престоници Ромејског царства и устанка генерала Виталијана у Тракији. У периоду од 513. до 515. године, три пута је долазио пред зидине престонице са својим трупама, али у тренуцима највеће опасности, цар би прихватио услове и када би се ситуација смирила, враћао би се на ранију политику. Стање у самој држави било је напетост, а то се одражавало и на односе са суседима. Народ је желео да се реши непопуларног цара, који пак, није имао поверења у војску, а суседи Царства користили су ситуацију за што веће осамостаљивање или ширење територија.

Када је 518. године умро Анастасије I, ситуација почиње радикално да се мења. Пошто није имао наследника, уз помоћ војске, али и Анастасијевих непријатеља, за новог цара био је изабран Јустин I (лат. *Flavius Iustinus Augustus*, 518-527), енергичан, професионални војник из места Тауресиума у околини Ниша. Свог сестрића Јустинијана довео је у Константинопољ и дао му најбоље школовање, јер он сам био је скоро неписмен. Када је Јустин постао цар, његов сестрић изабран је за његовог

саветника, а када је сам преузео титулу цара 527. године имао је 45 година и великог искуства, јер је још за време владавине свог ујака водио важне државне послове. Јустин је одмах по доласку на власт, затражио измирење са папом, што је било коначно напуштање миафизитизма и окретање ка православљу. Враћање Константинопоља православљу била је логична одлука, јер су његови становници, као и већина људи у другим деловима државе и војске, били православни. Египат и Сирија остали су миафизитски и док је у тим областима протеривано православно свештенство и монаштво, у Грчкој, Малој Азији и другим европским областима, смењиване су присталице јеретичких учења. Борба против миафизита царева Јустина и Јустинијана, постала је веома популарна на западу Европе и у Италији су становници након 34 године озбиљног сукоба, могли да сматрају својим владарем и заштитником цара у Константинопољу, управо у тренутку када је започела промена остроготске политике према њима и када су били угрожени њихови интереси, те им затребала помоћ због насиља Острогота. Нада је порасла 523. године, када је Јустин донео закон према коме су сви јеретици искључени из државних и војних служби и тако су њиме погођени и аријански Остроготи. Одузета су им сва грађанска права, а њихове цркве су у Ромејском царству затворане и сви они који су проглашени за јеретике стављени су ван закона. Био је то огроман ударац Теодориховој владавини и његовом народу и био је само увод у каснију Јустинијанову акцију коју је спровео у уздизању своје државе и враћању свих територија које су некада биле део великог Римског царства. Теодорих Велики је одговорио истом мером.

Остроготске власти су откриле писмо сумњивог садржаја упућено цару у Константинопољу. Режим је одмах оптужио преторијанског префекта Албина (*Albinus*), но у његову одбрану устао је Боеције (лат. *Anicius Manlius Severinus Boethius*, 480-524), највећи филозоф тога времена и *magister officiorum* на двору краља Теодориха. Боецијев иступ остроготски краљ је протумачио као побуну против њега и заверу, те је чувени филозоф ухапшен. Краљ је присилио сенат да га прогласи кривим, после чега је убијен 524. године. Убрзо је убијен и Боецијев таст Симакус (*Symachus*), председавајући сената, јер је одбио да гласа за смртну казну свом зету. У јесен 525. године краљ Теодорих је послао делегацију у ромејску престоницу на челу са папом Јованом I (*Ioannes I*, 523-526) с циљем да од цара Јустина добије укидање закона против аријанаца. Папу су примили са одушевљењем у Константинопољу, указали му велико поштовање, но

није добио укидање закона против аријанства, већ само ублажење поступака. Теодорих је неуспешан задатак протумачио као споразум папе са царем против њега, због чега је папа одмах ухапшен и убрзо је у тамници умро 526. године. Краљ Теодорих Велики умро је 30. августа 526. године, шест недеља након смрти папе Јована I. Био је то почетак краја Краљевине Острогота, мада ће још времена проћи до њеног коначног слома.

Проблеми Острогота након смрти Теодориха Великог

Поред прилично затегнуте ситуације Краљевине Острогота са Ромејским царством, након смрти Теодориха, дошло је до проблема око наследства престола у Равени. Власт је званично прешла на његовог малолетног унука, десетогодишњег Аталариха (*Athalaric*, 526-534), а регентску функцију вршила је његова мајка Амаласвинта (*Amalasantha*). Она је као кћерка Теодориха Великог била удата за Еутариха (*Eutharic*) из рода Амала, који је одрастао у Хиспанији, али умро је 522. године. Дубоко прожета старом римском културом, свога сина образовала је у римском духу, што је било противно остроготским правилима. Као регент одмах је покушала да поправи односе са Константинопољем, а осим њене љубави према римској култури, нагониле су је и околности у којима се нашао њен народ. Итаљско становништво, као и римски папа, били су окренути ка Ромејском царству, док су Остроготи били лишени свих државних права, због чега је она знала да би продубљивање кризе изазвало још већу изолацију остроготске краљевине. Спољнополитички положај њене државе био је погоршан, јер су Алановандалци из Северне Африке почели да воде непријатељску политику нападајући Сицилију, Сардинију и Италију, док су у Галији ојачали Визиготи и преузели Септиманију од Острогота. За то време, 529. године Франци су освојили Турингију, а између 532. и 534. године заузели су Бургундију. Некадашња моћна Остроготска краљевина на Западу, почела се повлачити и страховати за сопствени териториј. Страх је бивао све већи, чак и за саму Централну Италију од могућих напада непријатеља. Поред тих проблема, остроготска аристократија није могла да поднесе Амаласвинту на престолу и њену проромејску политику и прихватања захтева који су стизали из Константинопоља. Притисак је бивао све јачи и она је размишљала о бекству, али се ситуација изменила против ње. Њен син Аталарих умро је 534.

године у осамнаестој години живота. Амаласвинта је морала да попусти притиску остроготске аристократије и за свог партнера на престолу изабрала је братанца Теодахада (Теодад или Теодат, лат. *Theodahad*, 534-536), поштованог међу Остроготима. У изворима има нелогичности, јер је Теодахад већ био ожењен, те је могуће да није дошло до формалне удаје Амаласвинте за њега, већ да су поставили нека врста партнера на престолу. Мржња аристократије према Амаласвинти није била умањена њеним одабиром Теодахада, напротив, они су њега наговорили да затражи личну власт, но када се она побунила, била је ухапшена и затворена на острву Мартана на језеру Болсена у централној Италији. Убијена је 535. године у свом купатилу. Касиодор (лат. *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*, око 485-око 585), који је био главни министар и саветник Амаласвинте, оставио нам је највише података о том периоду у Италији.

Убиство Амаласвинте добро је дошло цару Јустинијану да интервенише и оствари свој план о проширењу Ромејског царства на сва територија некадашње јединствене империје. У лето 535. године изасланик цара стигао је у Равену са ултиматумом: Теодахад мора одмах да абдицира и преда целу Италију цару Јустинијану. Теодахад је ултиматум одбио чиме је започео двадесетогодишњи рат који је срушио остроготску државу, што је отворило врата Лангобардима за продор на Апенинско полуострво. Тако ће Италија још једном проћи нову сеобу, рат, пустошење и пресељавање новог германског племена крзо непуних сто година, што је додатно сиромашило становништво у сваком погледу.

3. СПОЉНА ПОЛИТИКА ЈУСТИНИЈАНА I

Проблеми у Ромејском царству трајали су векови, још од времена тихе словенске колонизације из времена кризе III века, а посебно након уласка Гота, те касније Хуна на Балканско полуострво. Пресељењем Исавријанаца из Мале Азије у Тракију у време цара Анастасија, проблем је полако почео да се решава. Доласком цара Јустина I на власт 518. године, решен је озбиљан раздор између римског папе и константинопољског патријарха, који је трајао 35 година, након чега је уследила унутрашња реформа и изградња државе са циљем да се успостави јединствена власт над целим територијем некадашњег Римског царства. Успех тог циља значио би коначно елиминисање свих политичких и војних процеса из времена Велике сеобе

народа у Централној и Западној Европи. Иако је Запад потпао под власт германских варвара, цар се и даље сматрао поглаварем целог Римског царства и целе хришћанске васељене, независно од тренутне државе која је створена на темељима Западног римског царства. Земље које су некада чиниле делове јединствене римске империје, сматране су од стране цара у Константинопољу за његов вечити и неотуђиви посед, чак и онде где су управљали самозвани германски краљеви. У почетку су и сами Германи прихватили врховну власт цара, те нико није могао у Царству или у Европи да оспори право и обавезу Ромејског царства да врати сва територија у своје наслеђе, да ослободи територију од германских варвара и разних секташких група и да успостави Царство које ће бити у границама некадашње империје, а при томе бити једнако римско и православно.

Припреме за тај циљ започеле су у време цара Јустина, а главни протагониста био је његов сестрић Јустинијан. Да би се остварио тако захтеван подухват, држава је морала изнутра да ојача економски и војно. Ситуација у јавној управи била је крајње лоша, корупција је достигала велике размере, а куповином су се добијале чиновничке функције, што је резултирало да на терет становништва надокнаде трошкове приликом куповине радног места и покушавали да се на све начине што пре обогате. У свим деловима државе владало је насиље, безакоње и расуло, због небриге за сопствену земљу, водећи рачуна искључиво о сопственом интересу. Пореска експлоатација у корист државе (цара и његових чиновника) достигла је невиђене размере и само се чекао тренутак избијања побуне. Латифундисти су се ослањали на своје богатство у провинцијама, имали су готово неограничену власт и своју самовољу над робовима и колонима показивали су властитим оружаним снагама. Разбојништво, криминал сваке врсте, сељаштво које је бежало са имања, смањивање наталитета у земљи, док је привредни ниво радикално опао део су недаћа. Такве прилике у провинцијама натерале су упропашћено сељаштво, трговце и занатлије да траже уточиште у великим градовима, највише у престоници, чиме је знатно повећан број становника овог града, али били су то незапослени људи, просјаци, скитнице, пустолови и жене сумњивог морала. Сви они били су спремни да се придруже маси становника у побунама. Услед претходних верских и политичких сукоба, побуне нису биле далеко. Најопасније место где се окупљала маса људи из престонице и манифестовала своја расположења, као из времена цара Анастасија, био је Хиподром. Деме су и даље имале важну улогу у царству, а „зелени“, приста-

лице миафизита, били су главни противници цара Јустина и надали су се да ће неко из Анастасијеве породице успети да сруши тренутни режим и дође на власт, како би ојачали миафизитску политику. У самом Константинопољу, „зелени“ нису имали много присталица, јер су миафизити живели у Египту и Сирији, али су имали подршку крупних трговаца, јер су и сами долазили највише са Блиског истока. Крупни земљопоседници подржавали су „плаве“, али ситуација у држави морала је што пре да се промени.

Цар Јустин започео је низ реформи иза којих је, у ствари, стајао Јустинијан, који је давао права његовој политици. Држава је почела брзо да се опоравља, а корупција да се смањује. Један од закона из 525. године укинуо је забрану сенаторској класи да се жени женама из нижег друштвеног слоја, укључујући и позоришта, што је до тада било скандалозно за било кога. Тиме је био отворен пут Јустинијану да се ожени једном бившом глумицом, што је довело до великих промена у старим класним разликама на самом двору. Као показатељ била је улога Јустинијанове жене у државне послове, што је било незамисливо до тада.

Поред свих унутрашњих проблема, рат против Персије био је најмање потребан. Након склопљеног мира из 506. године, којим персијски владар Кавад I (пер. *Kavadh I*, *Qobād*, 488-496, 498-531) није добио проширење територија и поред војне снаге, док су у Константинопољу покушавали да политичким средствима остваре примат у Јерменији и у дубини Кавказа, те сиријској пустињи према Месопотамији. Та лукава политика довела је 522. године да се мала краљевина Лазика на Кавказу, на истоку Црног мора, одвоји од Персије и призна врховну власт Константинопоља, уједно прихватајући хришћанство. На тај начин је био затворен пут Персији изласку на Црно море и створен ланац хришћанских држава који се протезао од Јерменије, преко Лазике, Грузије и Албаније, до јужних подножја Кавказа и Каспијског мора, те са севера опкољавао Персију. А сви они постали су савезници ромејске државе. Био је то повод за персијски напад 526. године на Грузију, а убрзо и Лазику. Након двадесет година мира, започео је нови ромејско-персијски рат. Рат је започео у Закавказју и горњој Месопотамији.

Јустинијан

У време првих борби са Персијом, цару Јустину је здравље почело да бива све лошије, због чега је

он формално признао Јустинијана за савладара, да би 1. априла 527. и званично постао његов наследник. Јустинијан (лат. *Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus Augustus*, грч. Φλάβιος Πέτρος Σαββάτιος Ἰουστινιανός, 527-565) је престо преузео након смрти свог ујака 1. августа 527. године. Град Аназарбус променио је име 525. године у Јустинопољ у част цара Јустина.

Своју цивилизаторску моћ Ромејско царство доказало је на примеру Јустинијана, да један сељачки син из унутрашњости Балканског полуострва, постане најобразованији човек VI века и оличење римске универзалне идеје. Иако колебљив, несталан у својим намерама и пун сујете, све његове лоше црте нестале су пред његовим свестраним духом и величанственим делом. Није он водио велике освајачке ратове, већ његов војник Велизар, нити је он извршио кодификацију закона, већ Трибонијан, нити је спровео најважније управне реформе него Јован Кападокијски, међутим, све те акције инспирисао је Јустинијан. Његова жеља да реформише државу, војнички је ојача и намера да врати сва римска територија под окриље Константинопоља у име старе традиције, биле су најважније. Јустинијанова рестаурација Царства дала је најважнији израз и због тога је његова империја, иако није била дугог века, остала у сећању до краја постојања ромејске државе. Себе и своју државу сматрао је посвећеним наследником некадашње римске државе и желео је да његова власт постане апсолутна и неповредива. Господар на земљи, како је себе видео, захтевао је да све одлуке од политичких до теолошких зависе само од његове воље. Иако га историчари сматрају деспотским владарем, његова владавина донела је доброг, а он сам се пуним жаром борио за своју империју. Највиши државници морали су да поштују проскинезу, бацајући се пред њим ничице и тиме изражавали свако обожавање њега као владара на земљи. Због свега тога сматрао је да је његова дужност да води универзалну политику, због чега је до крајњих граница напрегао све снаге у држави да би остварио своје циљеве.

Поред војних акција које је предузео да би проширио границе Царства, извршио је кодификацију свеукупног римског права, а имао је јаког утицаја и на цркву. Био је одлучан да помогне православљу у борби против многих јеретичких учења, пре свега у сукобу против миафизита, а у тој борби успео је да под своју власт подвргне и римског папу, чиме је световна власт извршила потпуну супремацију над црквеном и само привремено обухватила (ујединила) источну и западну Цркву. Промене које је Јустинијан извршио биле су покушај укидања

дотадашњег стања у Европи, које је настало након Велике сеобе народа, те другим узроцима које су се појавиле на Балканском и Апенинском полуострву, пре свега доласка Словена и јачања власти римског папе. Цар Јустинијан је урадио све, чак и више од сопствених могућности, да испуни све циљеве које је зацртао још од времена када је био у служби свог ујака Јустина. Његова генијалност огледа се и у одабиру способних људи, које је окупио око себе и, можда, не баш увек поверљив према њима, знао је како да их искористи у потпуности. На месту квестора царског двора постављен је највећи правник тога времена, Трибонијан (лат. *Tribonian* или *Tribonianos*, грч. Τριβωνιανός, 485-542), док је за преторијанског префекта Истока изабран Јован Кападокијски (грч. Ιωάννης ο Καππαδόκης), који се одликовао способношћу у административним и организационим пословима, те спровео бројне реформе државне управе. Јустинијан је умео да се ослони и на двојицу прекаљених војсковођа, који су у многим ратовима показали сву величину тадашњег Ромејског царства: Велизара (лат. *Flavius Belisarius*, грч. Βελισάριος, 505-565) и Нарезеса (лат. *Narses*, грч. Ναρσής, 478-573).

Ипак, најутицајнија личност на самога Јустинијана била је његова жена Теодора (грч. Θεοδώρα, 500-548), која је према подацима Прокопија из Цезареје (лат. *Procopius Caesarensis*, грч. Προκόπιος ὁ Καισαρεύς, 500-560, савременик цара Јустинијана), била кћерка чувара животиња на Хиподрому у Константинопољу. Била је ниског порекла, а као глумица и јахачица, рано је почела да води разуздан живот. Због скандала који је избио морала је да напусти Константинопољ и неколико година је радила као проститутка на Истоку државе и тек у Александрији, дошавши у додир са миафизитима, почела да мења начин живота. Вративши се у ромејску престоницу, искористила је прилику када се сусрела са Јустинијаном, да га опчини и заведе, те је он одмах дошао под њен утицај. Због строгог закона о браку, Јустинијан није могао да је ожени, све док сам није иницирао промену закона и укидање забране припадницима сенатског staleжа да се жене глумицама. Иако жена сумњивог морала, као царица, Теодора је живела достојно свога положаја, а своју интелигенцију, способност и одлучност доказала је у многобројним приликама, чиме је практично постала Јустинијанов савладар. Иако способна, што је било важно у остваривању Јустинијанових замисли о Царству, као жена пуна мржње и таштине стварала је на двору несигурност, напетост и сплетке.

Ратови против Персије

Први задатак новог цара био је наставак рата против Персије, који је започео пред Јустинову смрт. Персија је озбиљно угрозила Ромеје на истоку Мале Азије, а 527. године ромејске трупе су покушале да изврше офанзиву према Нисибису, но били су осујећени. Персијски владар Кавад I желео је да притиском на Малу Азију и Јерменију одбаци Ромеје са Блиског истока и освоји Јерменију, све кавкаске земље, као и северну Месопотамију и Сирију, чиме би директно изашао на Медитеран. Кавад је већ владао Персијским заливом, те је тако сва трговина између Предње Азије, Индије и Шри Ланке, била у рукама Персијанаца. Изласком на Средоземно море, Персија би постала главни играч у трговинским пословима Истока и Европе, те држећи стратешки кључне положаје доминирала над Египтом и Балканским полуострвом. Ромејском царству било је важно да има слободан приступ Кавказу, јер би тако заобилазећи Персију на северу, наставили да одржавају контакте са Централном Азијом и Кином и без посредника наставили да тргују.

Велизар је преузео команду над војском, тада још млад и неискусан. У почетку је имао успеха, посебно се истакао у бици код Даре 530. године. На персијској страни стајало је око 40.000 војника, док на ромејској 25.000. Упркос скоро двоструком броју противника, Велизар није одустао, већ је наредио да се ископа неколико јарака, који ће блокирати персијску коњицу, остављајући довољан размак између њих, како би ромејске трупе кренуле у контранапад. У центру се налазила ромејска пешадија, не превише снажна, али у близини тврђаве, а при нападу противника, било је могуће да из саме тврђаве дејствују по непријатељској сили. На крилима је била ромејска коњица, уз подршку 600 Хуна. Поред њих био је и словенски одред, али и Херули који су чекали у заседи. Иза пешадије, која се налазила на центру, стајала је резервна ромејска коњица, под командом Јована Јерменског, Велизаровог пријатеља из детињства и човека од поверења. Првог дана није дошло до отворене битке, већ су само најистакнутији војници учествовали у појединачним борбама, изазивајући противнике, да би у току ноћи Велизар послао писмо персијском заповеднику покушавајући да спор реши преговорима уместо ратом. Нико у персијским редовима то писмо није схватио за озбиљно. Другог дана из Нисибиса стигло је још 10.000 персијских војника, те је дошло до мањих пешадијских борби са жртвама на обе стране, да би онда кренула права борба, када су Персијанци напали лево ромејско

крило. Када је уследио прелазак јарка и потискивање ромејске коњице, Персијанци су очекивали победу, но нападнути су од стране хунских коњаника, док су Херули и Словени из заседе напали, због чега су Персијанци морали да се повуку. Елитни персијски оклопни коњаници напали су десно ромејско крило, но Ромеји су успели да одбране јарак, након чега је Велизар кренуо у противнапад и убрзо преполовио персијску војску. Велики број Персијанаца убијен је или заробљен, док су остали покушавали да се повуку гоњени ромејском коњицом. Велизар није јурио непријатеља дуго, већ је наредио да се обустави потрага, чиме су се противнички војници спасили. Победа је била потпуна, али није дуго трајала.

Убрзо је персијски вазал, краљ Лахмида, мале државе на југу данашњег Ирака, ал-Мундир IV (*Al-Mundbir IV ibn al-Mundbir*, 574-580), послао војску свом савезнику и већ 19. априла 531. године (на Велику суботу) дошло је до нове велике битке код Калиникума (*Callinicum*) у данашњој Сирији. У априлу 531. године, Персија је под командом Азарета (лат. *Azarethes*) са 15.000 војника (заједно са асвараном (савараном) – тешко оклопљеном персијском коњицом), као и 5.000 Лахмида, напала Сирију. Велизар је већину војника оставио у Дари, те са 13.000 пешадије и коњаника и 5.000 Гасанида (хришћанских арапских племена из данашњег Јордана, Палестине и Сирије), али и 2.000 ликаонских пешадинаца, успео да заустави даље напредовање непријатеља. Велизар није желео отворену борбу, док су војници били немирни и захтевали су да се обрачунају са Персијом. Велизар је видео да не може да их одврати од борбе (могуће да је дошло и до побуне), те је до битке морало доћи.

Пред битку у близини града Калиникума, Велизар је опет распоредио војску у чудном реду. Лево крило ослањало се на реку, са јаком пешадијом, у центру је била распоређена коњица. На десном крилу су били Гасаниди на једном узвишењу, а њих су са центром спајали Ликаонци. Азарет, који је према Прокопију био веома успешан ратник, распоредио је своје трупе у три дела, а на левом крилу били су Лахмиди са ал-Мундиром, који је био директно управљен према Гасанидима, а могуће да је иза леђа имао и асваран (убојиту персијску коњицу) као резерву. У почетку је то било више одмеравање снага, што је Азарет искористио и ојачао додатно лево крило, што је код Ромеја прошло незапажено, што ће имати пресудну улогу у каснијем току битке. Уследио је жестоки напад Лахмида по Гасанидима, који су одмах разбијени и кренули у повлачење. Касније су их Ромеји оптужили за издају. Остали су Ликаонци и тешка коњица у центру, која се одмах

нашла на удару. Персијанци су освојили узвишење на коме су се налазили Гасаниди и са десне стране су контролисали ситуацију према Ромејима. Када је нападнут центар ромејских трупа, разбијени Ликаонци почели су да се повлаче и беже, што је Велизара натерало да нареди повлачење и формирање нове линије, но убрзо су наишли на реку. Ту су се Ромеји прибрали и успели да одбране све персијске нападе, али ситуација је постајала тешка, јер Ромеји нису могли дуго да издрже све нападе. Део Ромеја је напустио битку, други се удавио у Еуфрату, док су остали побијени. На крају је Велизар наредио повлачење, чиме је уследило опште бежање преко реке и потпуни пораз Ромеја.

Ситуација након битке била је тешка за обе стране. Ромејима су требали месеци да прикупе нову војску, због страховитих губитака, док су Персијанци, такође због губитака, били у немогућности да у потпуности окупирају Сирију. Кавад I је због тога одмах сменио Азарета и одузео му је све почасте услед пирове победе коју је овај однео. Био је ово тек увод у велике ратове између две империје, а Јустинијан је успео да сачува Калиникум и Сирију, склапањем „вечног мира“ у лето 532. године. Истина да су Ромеји морали да плате Персији великом количином злата за овај мир, али прегруписали су се и војску окренули на другу страну. Ситуација је ишла у корист Јустинијана, јер је у јесен 531. године, дошло до промене на престољу у Персији, услед доласка Хосрова I (пер. *ANUSHIRUWĀN*, лат. *Khosrow I*, *Chosroes I*, 531-579). Било му је потребно време да утврди своју власт и због тога се залагао за мир са Константинопољем. Ромејски преговарачи Руфин (*Rufinus*), Хермоген (*Hermogenes*), Александер (*Alexander*) и Тома (*Thomas*), наишли су на саговорника спремног да брзо склопи договор за разлику од свог оца Кавада. Јустинијан је морао да плати по центенарија (нешто више од 11.000 килограма злата), наводно као разлог био је допринос одбрани Кавказа од варвара са севера и повући ће се из Месопотамије од тврђаве Даре до града Константина. Два владара признала су један другог као равноправног уз обећање да ће се међусобно помагати. У почетку је Хосров одбио да преда Ромејима два утврђења у Лазики, захтевајући да Константинопољ врати два утврђења у персијској Јерменији. Јустинијан је прво прихватио услов, да би убрзо одустао од њега, због чега је дошло до раскида споразума. Ипак су Руфин и Хермоген успели да се договоре са персијским шахиншахом (персијска титула слична царској) о предаји утврђења и заштити прогнаних, који би остали у Ромејском царству или се слободно могли вратити својим кућама. Наредних година су

обе стране поштовале договор, што је Јустинијан искористио за ратове на Западу, али до новог рата против Персије долази 540. године. Две војне силе какве су биле Ромејско царство и Персија нису могли дуго живети у миру, јер се њихови односи нису могли решити тек само преговорима.

Бугари, Кутригури и Утигури на граници са Царством

Док су Ромеји водили рат против Персије, на доњем Дунаву појављује се нова опасност – Бугари. Након слома хунског конгломерата у Централној Европи, након Атилине смрти, турско-монголске етничке масе, које су предвођене Хунима упале у Европу, повукле су се из Паноније у јужноруску равницу на обалама Каспијског и Црног мора и ту се реорганизовали. Једна група Хуна, позната као *Кутригури*, дошла је до обала Црног мора и живела од ушћа Дунава до доњег Дњепра. Кутригути су остали хорда коњаничких номада и први пут се у изворима под тим именом помињу крајем V века, предвођени Шаушом (*Shaush*). Кутригури се повезују са Барсилима, полуномадским племеном које корене вуче од Карачајаца из данашње руске аутономне републике Карачајево-Черкезија и Балкарима из данашње руске аутономне републике Кабардино-Балкарије. Оба народа говоре једном врстом турског језика, који припада алтајској групи. Поред Барсила у изворима проналазимо и хунско-бугарску династију Казариг (*Kotzarig, Khazarig, Khazarig, Kozar, Cozarig*). О њима су писали Григориј Бар Хебреј (*Gregory Bar Hebraeus*, 1226-1286, католикос Сиријачке православне цркве) и антиохијски патријарх Михаил Сиријски (1166-1199). Претпоставља се да је најисточнија група Кутригура постала позната под именом *Хазари*, под управом Гок Турака.

У кинеским изворима из VI века има помена о Западном турском каганату, које Кинези називају Нушиби (*Nushibi* или пинј. *Nu-shibi*), за пет племена који чине западни огранак турског каганата, а сачињавају *On oq* („Десет стрела“), конфедерацију која се у изворима помиње за десет турских племена. Први пут се појављују у литератури 651. године и до 766. нестају из списка, а окупљени су око реке Или у данашњој кинеској провинцији Синкјанг-Ујгур и југоисточном Казахстану.

О Утигурима има више помена у изворима: Прокопије из Цезареје, Мовсес Хоренаци (*Moses Khorenatsi*, 410-490), Агатије (*Agathias Scholasticus*, 530-582/594), Менандар Протекор (*Menan-*

der Protector, VI век) и Теофилакт Симоката (*Theophylact Simocatta*, друга половина VI-почетак VII века) и други. Они пишу да су на евро-азијском платоу познатом као Патрија Оногурија (*Patria Onoguria*) ови Бугари били под контролом Западног турског каганата.

Поједини данашњи бугарски научници претпостављају да су бугарски Утигури вукли порекло од Јуежи племена, односно да су директни хунски наследници, а сличну тврдњу дају нам Прокопије, Агатије и Менандер.

Године 567. северна бугарска племена дошла су под власт Авара (*Varchonites*), који су населили Панонију, док су јужна бугарска племена, са осталим племенима на северним обалама Црног мора, морала да прихвате власт Западног турског каганата. Вођа Утигура постао је Сандилх (лат. *Sandileh*, грч. *Σάνδιλ, Σάνδιλχος*), син Ернака, трећег Атилиног сина. Припадао је клану Дуло, владајућој бугарској династији, али о историји овог клана нема довољно података. Претпоставка је да су имали хунске корене и били повезани са владајућом династијом која је владала Западним турским каганатом. Дуло династија владала је Старом великом Бугарском (632–668) и у првом периоду Првог бугарског царства (681-1018), а према „*Именник на българските ханове*“, порекло вуку од Ирника, вероватно Ернака.

Из Прицрноморја, Бугари су често прелазили Дунав и нападали Балканско полуострво, пустошећи Тракију, да би 468. године доживели страховит пораз и више од једне деценије нису нападали Балкан. Почевши од 481. године, Бугари започињу са новим нападима и то под именом Бугари, највероватније из разлога јер су се Кутригурима придружила нова туранска племена из Централне Азије, те уз помоћ својих рођака Утигура, који су били смештени између Дњепра, Дона и Сабира и заузимали низије од Дона до Кавказа и Каспијског мора, Бугари са доњег Дунава су од краја V века све јаче угрожавали Тракију и продирали у дубину Царства. На Балканском полуострву су већ вековима живеле велике масе Словена, које су, зависно од околних држава, улазиле у савезништво против Ромеја и са њима нападали границу. Акције Бугара у време цара Јустина и Јустинијана, биле су тесно повезане са савезништвом Словена из унутрашњости Балканског полуострва, а нарочито опасни напади били су у периоду од 530. до 533. године, у време када је Ромејско царство доживело озбиљну унутрашњу кризу.

Побуна у Константинопољу

Већ на почетку Јустинијанове владавине, Ромејска империја морала је да се суочи са озбиљним противником – Персијом и тај рат, као и изградња многобројних утврђења, те други војни подухвати, натерали су власт да још више оптерети становништво порезима, које је већ и овако било притиснуто наметима. Поред редовних постојали су и ванредни порези, а многобројне злоупотребе режима, довели су народ престонице и других области Царства до огорчења. Започела је озбиљна борба између централне власти и градских политичких организација (дема), те је на подстрек Јустинијанових противника, пре свега из редова миафизитске аристократије у јануару 532. године дошло до побуне, познате под називом *Ника* (*Στάσις τοῦ Νίκα*), по лозинки побуњеника (*Νίκα* – „побеђуј“).

Проблем је започео крајем 531. године, када је дошло до хапшења присталица „плавих“ и „зелених“, након трке на Хиподрому и убиства које се десило у општем метежу и хаосу. Нереди су се често догађали на тркама на Хиподрому, али убиство и каснија хапшења, довела су становништво до усјања. Већина оптужених за убиство била је обешена, међутим 10. јануара 532. године двојица представника (по један „плавих“ и један из „зелене“ странке), успели су да побегну. Јустинијан је био нервозан, јер су се у том тренутку одвијали преговори са Персијанцима о миру, становништво је већ било незадовољно порезима, а на све то дошло је до проблема са демама. Цар да би смањио тензије у граду, одлучио је да нове трке на Хиподрому буду одржане 13. јануара и онима који нису обешени, казна ће бити преиначена у затворску. „Плавих“ и „зелени“ су затражили од цара да двојица њихових припадника, који су се налазили у бекству, буду ослобођени.

Јустинијан је пре доласка на власт подржавао „плаве“ и њихову православну политику, против миафизита из редова „зелених“, но дошавши на власт, покушао је да се у потпуности ослободи утицаја дема и предузео је оштре мере против немилних градских организација. Казнене мере које су биле управљене према њима, начиниле су од дема противнике цара, а видевши да Јустинијан попушта код изрицања казни, обе странке су се ујединиле и на Хиподрому 13. јануара 532. године почеле заједно да кличу против Јустинијана. Царски дворски комплекс налазио се у близини Хиподрома, како би владар могао из безбедне удаљености да посматра трке. Од самог почетка је народ почео да кличе за „плаве“ и „зелене“, јединственим термином *НИКА*. До краја последње двадесетдруге

трке, народ је постао осокољен и кренуо је ка палати. Побуна је узела огромне размере, град је био у пламену, а царска палата под једном врстом народне опсаде у следећих пет дана. Велики део града је тада уништен у пожару, међу њима и најистакнутије цркве, попут Свете Софије, коју ће Јустинијан касније подигнути из темеља. Поједини сенатори, видевши прилику, покушали су да свргну цара 15. јануара 532. године, а убрзо се тој одлуци придружио и народ. Захтев је био јасан – смена Јована Кападокијског, који је био одговоран за прикупљање пореза и квестор Трибонијан, главни за кодификацију законика. За цара је проглашен Хипатије (*Flavius Hypatius*) 18. јануара, нећак некадашњег цара Анастасија I и у време Јустина заповедник Истока.

Разочаран и обесхрабрен Јустинијан се почео спремати на бекство, али од тога га је одвратила његова жена Теодора, која је упорно инсистирала да се треба супротставити народу по цену смрти. Иако је било могућности да Јустинијан стигне до мора и напусти престоницу, на крају је остао и решио да се бори. Око себе је окупио Нарзеса, као и генерале Велизара и Мундуса (лат. *Mundus*, грч. *Μούδος*, германског порекла). Нарзес са врећом злата ненаоружан одлази на Хиподром међу побуњенике, који су већ извршили многобројна убиства и проналази вође „плавих“. Његова вештина успела је и овог пута. У разговору са вођама „плавих“ рекао је да је цар одувек био на њиховој страни против „зелених“ и да је Хипатије присталица „зелених“ (миафизита), те да за православне не би био добар избор. Уз добијено злато, вође „плавих“ почињу да се повлаче из побуне и за време крунисања Хипатија, присталице „плавих“ напуштају Хиподром. „Зелени“ их посматрају запањени, а убрзо улазе Велизар и Мундус са војском и извршавају страховит покољ над побуњеницима. Наводно је Јустинијан желео да поштеди Хипатијев живот, али на наговор жене Теодоре, побуњенички престолонаследник је био убијен. Према неким изворима око 30.000 побуњеника је убијено, а они који су остали живи (међу њима доста сенатора), протерани су из града. Ромејска аутократија однела је невероватну победу, деме су поражене, а свака могућност за слободом и званично угушена. Сви који су били отпуштени под притиском народа, били су враћени на посао. Град, који је озбиљно оштећен у нередима и пожарима, добио је ново лице. Црква Свете Софије васкрсла је добивши нови сјај, а уместо старе цркве, сарађен је величанствен храм, који је отворио нову епоху у историји хришћанске архитектуре. Угушивање усатанка, означило је нове порезе, а избијањем ратова

на Западу, намети на становништво се повећавали што је потпуно исцрпљивало земљу.

Рат против Алановандала

Прихватање мира са Персијом и угушивање побуне у престоници царства, омогућили су Јустинијану да приступи остварењу својих планова о ослобођењу свих западних крајева, које су некада улазиле у састав јединственог Римског царства. Прво на удару нашло се алановандалско краљевство у Северној Африци, које је већ било у унутрашњој кризи. Њихово краљевство било је другачије у односу на остале германске творевине формиране на темељима некадашње Западне римске империје, јер су у потпуности мењали дотадашњи римски друштвено-политички поредак, те римску аристократију и уводили свој систем власти. Док су остале германске државице на Западу прихватале дотадашњи систем власти и формално власт у Равени, дотле су владари у Картагини себе сматрали независним од Равене и Константинопоља. Разликовали су се од римско-афричког становништва у исповедању религије, одећи, језику и култури, а све то одвраћало је локално становништво да им пружа подршку. Истина, у другој половини V и почетком VI века, посебно у време цара Анастасија I и алановандалског краља Трасамунда, владао је мир, чак једна врста пријатељства, условљена спољнополитичким односима, да би врхунац био достигнут у време краља Хилдериха, Хунериховог сина и потомка Валентинијана III са Јустинијаном, који је у то време био у служби свога рођака Јустина I. Хилдерих није прогањао православне у својој земљи, био је склон миру и размени поклона са будућим царем Јустинијаном. Вероватно је Јустинијан очекивао да ће то пријатељство омогућити тиху интеграцију Алановандала у Ромејско царство, но због такве проромејске политике и пораза у сукобу против Мавара, али и великог противљења алановандалске аристократије, 530. године га је збацио рођак Гелимер, што је био одличан повод да цар Јустинијан покрене акцију, наводног ослобађања свог пријатеља из заточеништва, а у ствари, покоравња Северне Африке. Гелимер није желео да ослободи Хилдериха и по цену рата са Константинопољем, сматрајући да је то унутрашње алановандалско питање.

Прокопије је записао да је Јустинијанова одлука о рату против Алановандала наишла на противљење код престоничке елите и још су се сећали пораза из 468. године. Финансије су и овако опте-

ртеле становништво, што је и био један од разлога за побуну у јануару 532. године, док је војска била уморна од рата са Персијом, а постојао је и страх од алановандалске поморске силе. Гелимер је прогањао православне, који су почели масовно да напуштају Северну Африку и одлазе у Ромејско царство, а због тих прогона, Црква је пружила подршку цару, што му је добродошло. И међу Јустинијановим људима од поверења било је несугласица, те је Јован Кападокијски отворено био против рата, али цара није занимало његово мишљење.

Гелимер је покушавао да утврди власт у Картагини, али наилазио је на противљење локалног становништва, што је довело до још већих репресија, посебно према православнима, али и дела алановандалске аристократије, јер им је одузимао имања, разрачунавши се са њима на најгори начин. Све то довело је до побуне у две провинције краљевства: на Сардинији се побунио Годас (*Godas*), гувернер острва, који је одбио да шаље порез у престоницу и прогласио се за независног владара и у Триполитанији, где се локално становништво предвођено Пруденцијем (*Pudentius*) побунило против Алановандала. Прокопије је забележио да су те две побуне биле независне од ромејског цара, но данашњи историчари сматрају да је до побуна дошло након што је кренула експедиција из Константинопоља и да су побуњеници отворено тражили помоћ од Јустинијана. Као одговор Јустинијан је послао Кирила (*Cyril*) са 400 војника ка Сардинији, али је и Гелимер одмах одговорио на побуну шаљући 120 бродова и 5.000 војника, предвођени његовим братом Цазоном са задатком да угуши побуну и разрачуна се са немирном провинцијом. Гелимерова одлука да пошаље најбољу морнарицу и велики одред војника била је грешка по њега самог, јер је тиме била ослабљена одбрана северноафричке обале, што је омогућило ромејским бродовима да се без превеликих проблема искрцају. Још једна Гелимерова грешка била је игнорисање побуне у Триполитанији на самом почетку, када је могао са мањом групом војника да сломи било какав отпор локалног становништва те одлука да чека Цазона.

Оба владара су покушавала да придобију суседне државе за савезнике. Гелимер је контактирао визиготског краља Теудиса (*Theudis*), предложивши му савез, док је Јустинијан успео да обезбеди неутралност Острогота у рату, који су и сами били незадовољни Алановандалима, због њиховог односа са принцем Амалафридом, женом некадашњег краља Трасамунда. Остроготи су без превеликог размишљања дозволили да ромејска инвазиона флота користи луку у Сиракузи на Сицилији, где је био и центар резервних ромејских трупа.

Ромејску војску предводио је генерал Велизар, који се истакао у рату против Персије и побуну народа у Константинопољу, а сам његов избор доказује са коликом је озбиљношћу ушао Јустинијан у овај рат. Грешка није смела да се деси, а Велизар поред својих војничких способности, говорио је латинским језиком што је било важно у односима са локалним становништвом. Велизар је у Северну Африку повео своју жену Антонину (грч. *Ἀντωνίνα*), као и свог секретара Прокопија Цезарејског, који је касније писао о овом рату. Прокопије наглашава да је Антонина била заслужна што је брод на коме су се они налазили није осетио последице тровања, за разлику од других бродова у којима је дошло до контаминарања воде, због чега је било и смртних случајева. Антонина је у посебним стакленим теглама и тамној просторији сачувала воду од контаминације и појаве заразе на броду.

Поред ромејске редовне војске и елитне гарде, међу Ромејима је било и 600 Хуна и 400 Херула стрелаца, а међу њима је било и искусних генерала попут Соломона (грч. *Σολόμων*), те бившег преторијског префекта Архелаја (лат. *Archelaus*), задуженог за резервне трупе. Војска је кренула у 500 бродова, а њена величина говори о озбиљности ситуације и страху од алановандалске поморске силе, која је, заправо, била далеко од врхунца. Професионална војска није препуштала ништа случају и према оцени многих данашњих историчара, у односу на римску војску из античког периода, Јустинијанове трупе су биле много озбиљније, професионалније и утрениране да издрже све опасности. На алановандалској страни ситуација није била тако сјајна. Има неслагања у укупном броју Алановандала: бројке иду од 100.000 до 200.000, те бисмо на основу тога могли да проценимо укупан број војника. Најмање 25.000, највише 40.000 војника могло је да буде спремно за рат против Ромеја, нерачунајући губитке у угушивању побуне у Триполитанији. Иако је у тадашњем познатом свету постојао страх од алановандалске војске, истина је била другачија. Током времена су Алановандали постали мање ратоборни, навикли да воде луксузан живот, а осим тога њихов начин борбе и опремљеност била је далеко испод ромејских трупа. Алановандалска војска је била састављена од лако оклопљене коњице, која је могла да води борбе само прса у прса, без стрелаца и цилита, док су Ромеји имали тешко оклопљену коњицу и стрелце-коњанике. Још већи проблем за Гелимера, било је локално ромејско и маварско становништво. И док су први стајали на страни Ромеја, Мавари су чekali исход борби да би се придружили победнику.

Јустинијанова флота је испловила 21. јуна 533. године, али од почетка је било проблема. Тек 1. јула изашли су из Дарданела и упловили у Егејско море. Око 500 људи умрло је од буђавог хлеба, а Прокопије је оптужио Јована Кападокијског, који је покушао да смањи трошкове и тиме директно угрозио животе војницима. Нема података да је Јустинијан казнио Јована, иако је био обавештен о свему. Проблеми су настали убрзо између Закинтоса и Италије, услед контаминације воде за пиће, а при свему није било довољно ветра, те је пут трајао доста дуже од очекиваног. На крају су успели да стигну до Катаније на Сицилији, те је један одред на челу са Прокопијем послат у Сиракузу да испита ситуацију. Прокопијев пријатељ га је информисао о Цазону, бродовима и војницима који су отишли на Сардинију да угуше побуну и да је Гелимер са мало војника отишао у Хермион, мали град у унутрашњости. Велизар је одмах реаговао и убрзо су се ромејски бродови појавили код Капутваде (данашњег Шеба у Тунису) на 240 километара јужно од Картагине.

Било је инсистирања да војска одмах крене у напад, посебно што су свим градовима, осим Картагини, били порушени спољни зидови, те се лако могло ући, но Велизар је био опрезан и наредио да се изгради утврђени логор. Наредио је да војска посебно води рачуна о локалном становништву, које је имало римске корене, те је оштро казнио неке војнике након крађе воћа, након чега више није било проблема. Имати подршку локалног становништва, имало је великих предности у коначном поразу Гелимера и његових војника. Марш војске пратили су бродови у близини обале, а посебно се водило рачуна о могућем Гелимеровом нападу, јер су Ромеји били обавештени да је у близини. Први град у који су Ромеји ушли био је Силектум (данашња Салакта), а Велизар је преко алановандалског гласника послао писмо, наводно написано од Јустинијана, којим се обраћао аристократији да он жели да смени Гелимера и врати Хилдериha на власт, но гласник од страха није смео да преда писмо, те је ромејском генералу пропао план.

Гелимер је одмах послао наређење брату Аматасу (*Ammatas*) да окупи алановандалску војску у близини Картагине и убије Хилдериha, те целокупно злато пошаље у Хиспанију, да не би пало у руке Ромејима. Лишен најбољих војника, који су са Цазоном били на Сардинији, морао је да се супротстави непријатељу са мањом групом војника код места *Ad Decimum*. Ромејска војска прошла је кроз Тапсус, Лептис Парву, Хадруметум и Грасе где су се први пут сукобили са алановандалском из-

видницом.

У јутарњим сатима 13. септембра, десет дана након искрцавања на северноафричкој обали, ромејске трупе пришле су Ад Децимуму. Гелимер је имао великих планова за саму борбу, но све је ишло против њега. Амагус је убијен у спорадичним чаркама, пре главне битке, док је Гибамунд (*Gibamund*), Гелимеров нећак са делом трупа пресретнут од Хуна и уништен. Гелимер не знајући шта се дешава ушао је у битку осокољен, но видевши тело свога брата, пао је скрхан и незаинтересован за даљи рат. Велизар је организовао трупе, кренуо у напад и разбио главнину Алановандала. Остатак је са Гелимером побегао према западу. Пут за Картагину био је отворен. Велизар није журио да уђе у град и поред тога што су му становници отворили капију, он је опрезно пришао бојећи се могуће заседе. Проблем је настао са морнарицом, која је усидрена 4.5 километара од града кренула у пљачку насеља Мандриакум. Тек 15. септембра је ромејска војска ушла у Картагину свечано дочекана од становника. Искусни генерал очекивао је Гелимера и нову битку, због чега није имао много времена да слави.

Гелимер се налазио у Була Регји (северозападни Тунис, у близини данашње Џендубе), дајући новац становништву да му се придружи и чекајући брата Цазона из Сардиније који је сломио побуну и убио Годаса. Гелимер је успео да сакупи војску, а подршку је добио и од дела Мавара, иако је већина пружила подршку Велизару, те их је овај даривао новцем, сребрном круном, белим огртачем и туником у част подршке цару. Ипак, Маварима нико није веровао до коначног исхода, јер су они лако мењали страну. Цазонов гласници су заробљени у Картагини, јер он није знао да су Ромеји освојили град, а убрзо је и Теудис сазнавши за Велизарову победу, одустао од савезништва са Гелимером. Није јасно шта је алановандалски краљ желео: да исцрпи Картагину дуготрајном опсадом, мада није имао довољан број војника или да присили Велизара на отворену битку. Прекинуо је доток воде из аквадукта, послао људе да поткопају лојалност грађана у ромејску управу, но сви Алановандали су у граду већ били ухапшени, а највећа опасност претила је од Хуна, јер су они били незадовољни доласком у Африку. Можда је и постојала могућност да они пређу на Гелимерову страну, али након Велизаровог обећања да ће бити богато награђени и враћени кућама чим буде решен проблем, Хуни су пружили лојалност Ромејима.

Коначна битка десила се у децембру 533. године, на 28 километара од Картагине у близини Трикамарума, где је Јован Јерменски одиграо кључну

улогу у убиству Цазона и потпуног алановандалског расула. Њихов логор пао је у ромејске руке, а само мали број Алановандала са Гелимером успео је да побегне. Велизар је имао потешкоћа са одржавањем војске, њиховом дисциплином, због чега није одмах кренуо у потеру, но зато је Јован Јерменски са мањим одредом кренуо и пуних пет дана гонио Гелимера, али је у тим окршајима био убијен. Алановандалски краљ је успео да побегне у Хипо Региус, затим Медеус на планини Папуа међу Маварима. Велизару су се на пролеће 534. године предали Алановандали у Хипо Региусу, а запленио је и њихово злато које је одмах послао у Константинопољ. Било је то време коначног сламања алановандалске краљевине: Кирил је покорио Сардинију и Корзику, Јован Јерменски је отишао у Мавританију Цесариенсис, пре него што је убијен, посебан одред је кренуо у Септему и Гадиру, који су контролисали Гибралтарски мореуз, а Аполинарије је заузео Балеарска острва. И Триполитанија је освојена и поред немирних маварских племена. Велизар је затражио од Острогота да врате Лилибеум на Сицилији, који су освојили у току рата, а који је раније улазио у алановандалску државу. Уследила је преписка између Ромеја и Острогота који нису желели да напусте град, а то ће бити један од повода за нови рат годину дана касније.

Гелимер опкољен у Медеусу успео је да преживи зиму и иако су потукли ромејске трупе под командом Фараса (*Pharas*), трпели су од недостатка хране, а сам алановандалски краљ имао је инфицирано око. У марту 534. године Гелимер се предао након добијања гаранције да неће бити убијен. Спроведен је у Картагину чиме је и званично престало алановандалско краљевство.

Велизар није остао дуго у Северној Африци, мада је очекивао да као победник добије награду од Јустинијана. Посланици који су отпутовали у Константинопољ, пожалили су се цару да Велизар има намеру да одвоји Картагину и прогласи се за краља, али сазнавши за клевете, генерал није много размишљао, због чега се вратио у ромејску престоницу. У пратњи Гелимера, великог броја заробљених Алановандала, њиховог злата, опљачканог највећим делом у Риму осамдесет година раније, упутио се у Константинопољ. По први пут након оснивања града, свечано је проглашена победа и тријумфални улазак Велизара. Гелимеру је понуђено имање у Галати и титула патриција, ако се одрекне аријанске секте, али је он то одбио. Велизар је добио титулу *consul ordinarius* за 535. годину и омогућена му је још једна прослава улицама града на конзуларној столици, који су носили алановандал-

ски заробљеници.

Јустинијан је желео да избрише све трагове Алановандала у Северној Африци и успостави ситуацију која је постојала пре доласка Гајзериха. Алановандалима је забрањено да врше државне послове, имовина им је одузета и враћена римским потомцима, те су краљеви земљопоседи враћени царском фиску, а већина алановандалских мушкараца узета је у робље, док су жене остале саме, чиме су почеле да се удају за ромејске војнике. Аријанска црква је забрањена, а православље је заживело у свом пуном сјају. На тај начин је алановандалско становништво драстично смањено, без могућности да се повећа и ојача. Мало преосталих Алановандала током времена се утопило у локално становништво. До априла 534. године успостављене су старе римске провинције и заживео је ромејски управни апарат, а преторијски префект Африке преузео је власт. Одмах се кренуло у утврђивање градова и покретање привреде.

Јустинијан није у потпуности контролисао Северну Африку. Велизар је утврдио власт у Бицацени, Зеугитани и Триполитанији, а ромејски бродови су на западу заузели неколико обалских градова, попут Константина, али је ипак велики део Нумидије и Мавретаније у унутрашњем делу континента остао под контролом локалних маварских племена, као и у време алановандалске државе. Мавари су у почетку признали врховну власт цара, но убрзо су уследиле многобројне побуне због великих пореских оптерећења, враћања статуса *serva casata* и колона везаних за земљу. Соломон као *magister militum* и преторијски префект у почетку је имао успехе у сламању побуна и учвршћивању ромејске власти, али је уследила велика војна побуна 536. године. Побуну је угушио Германус (*Germanus*), Јустинијанов рођак и Соломон који се вратио 539. Убијен је 544. године у бици код Килијума у новој маварској побуни, чиме је ромејска Африка опет дошла у опасност. Коначно сламање немирних племена окончао је Јован Троглит (грч. Ἰωάννης Τρωγλίτης, умро око 552) 548. године. Оправак ромејске Африке коштао је Јустинијана преко 100.000 килограма злата.

Слом Краљевине Острогота

Након устоличења цара Јустина I и завршетка Акакијеве шизме те успостављања црквеног јединства, већина римских сенатора почела је да фаворизује блиске односе са Константинопољем у односу на остроготску власт. Након хапшења и убиства 524.

године некадашњег *magister officiorum* Боеција, због наводне сарадње са Константинопољем на штету Равене, који је био у служби остроготског краља Теодориха Великог, све више је долазило до разилажења између Римљана и Острогота. Након смрти Теодориха Великог у августу 526. године, на власт је дошао његов унук Аталарих (*Athalaric*, 526-534), но пошто је био малолетан, регенство је преузела његова мајка Амаласвинта, која је имала ромејско образовање, чиме је започео период приближавања са Сенатом и ромејским царем. Остроготи су планирали заверу против ње, а након смрти Аталариха 534. године, била је принуђена да владарску титулу понуди свом рођаку Теодахад, но тај потез био је фаталан за њу. Теодахад је желео сам да влада и почетком 535. године је наредио убиство Амаласвинте.

Јустинијан је након рата против Алановандала значајно проширио територију своје државе на прилично брз и лак начин. За време рата, Остроготи (Амаласвинта) су дозволили да Ромеји користе њихове луке на Сицилији, чиме је пријатељство између две земље достигло врхунац. Убрзо су уследили проблеми за Амаласвинту у Равени, коју је Јустинијан покушао да заштити преко својих људи, али није успео. Убиство Амаласвинте био је *casus belli* за Јустинијана да са војском крене на Италију. Велизар је именован за врховног заповедника војске у рату у Италији и са 7.500 војника је кренуо бродовима. Мундус је као *magister militum per Illyricum* морао да нападне остроготску Далмацију и заузме је. Занимљиво је да су Ромеји кренули са малом групом војника у односу на број људи који је кренуо у рат против Алановандала, који су несумњиво били слабији у односу на Остроготе. Припреме за рат вођене су у највећој тајности, а уједно је Јустинијан покушавао да обезбеди неутралност Франачке даривајући им злато.

Велизар је прво стигао на Сицилију, која се налазила на путу између ромејске Северне Африке и Италије и чије је становништво било пријатељски расположено према Ромејима. Острво је брзо освојено, а једини већи отпор пружен је у тврђави Панормусу (Палермо) до краја децембра 533. године. Нападом на Сицилију започео је двадесетогодишњи рат са Остроготима, а тако дуг рат Јустинијан свакако није планирао. Следећи Велизаров план био је напад на Италију, али Теодахад, видевши снагу Ромеја, брзо затражи од Јустинијана примирје обећавајући им целу Сицилију и признање Јустинијана за врховног владара целе Италије. У тренуцима преговора, Мундус је са војском сломио отпор противника у Далмацији и лако ушао у Салону. Проблем је настао када је

већа оструготска војска напала ромејске трупе и убила Мундусовог сина Маурицијуса (*Mauricius*). Бесан, Мундус је кренуо у општи напад на Остроготе и нанео им тежак пораз, но и сам бива смртно рањен. Ромејска војска је принуђена да се повуче из Далмације и изузев Салоне териториј препусти непријатељу. Све се дешавало у марту 536. године, након чега је Теодахад охрабрен победама, затворио Јустинијанове изасланике. И ако је постојала могућност да дође до мира, након последњих догађаја једино што је преостало био је наставак рата. Нови *magister militum per Illyricum* постао је Констанције (*Constantianus*) са задатком да освоји Далмацију, уједно је Јустинијан наредио Велизару да крене на Италију. Констанције је релативно брзо успео да заузме Далмацију. Острогот Грипас (*Gripas*) је нешто пре тога заузео Салону, али брзо се повукао због жестоког напада ромејске војске и проромејског става градског становништва. Констанције је ушао у Салону свечано дочекан, док се оструготска војска повукла у Италију препустивши западни Балкан у потпуности Јустинијану до краја јуна 536. године.

У касно пролеће 536. године Велизар је са војском прешао у Италију и заузео Регијум (Ређо Калабрију). Убрзо су опсели Напуљ и освојили га у новембру, а без већег отпора у децембру су ромејске трупе ушле у Рим. Остроготи су били изненађени лаким ромејским освајањима, док је Теодахад киптео од беса. Ипак, на југу Италије и није живело оструготско становништво, тек мали број, те је и било очекивано да италско становништво брже прихвати Јустинијана од Острогота. Након пада Напуља дошло је до побуне у Равени и убиства Теодахада. Нови краљ постао је Витигес (*Vitiges* или *Witiges*, 536-540), који је био муж Амаласвинтине кћерке Матасунте (*Matasuentha* или *Matasuntha*). Разлог смене Теодахада била је неажурност и споро слање помоћи опседнутом Напуљу, а пре него што је пао Рим из њега се у Равену повукао Витигес. Нови оструготски краљ окупио је велику војску и био је спреман за коначни обрачун са Велизаром који је око себе имао мало војника и није смео са изађе на отворену битку. Витигес је опсео Рим у марту 537. и та опсада трајала је до марта 538. године. Била је ово прва од укупно три оструготске опсаде Рима у овом рату. У априлу 537. године из Константинопоља је стигло 1.600 Словена и Хуна, а у новембру 5.000 ромејских војника, после чега је Велизар кренуо у противнапад. Ромејска коњица је успела да освоји неколико градова у оструготској позадини, чиме су блокирали Витигесово снабдевање у околини Рима, које је и овако било очајно. Када су Ромеји освојили Ариминум (Рими-

ни), непун дан марша до Равене, Витигес је морао да одустане од Рима и да се што пре врати у своју престоницу.

Повлачећи се према североистоку, Витигес је морао да мобилише додатну војску на путу, како би се заштитио од ромејских напада, а онда је пажњу окренуо на Ариминум. Ромејска коњица од 2.000 војника била је у граду, а Велизар је планирао да трупе замени са пешадијом, но дошло је до побуне, те су они остали у Ариминуму. Била је то велика грешка, која се видела убрзо након Витигесовог доласка пред град. Први напад је био неуспешан, но Остроготи су опколили град, који је остао са мало залиха хране. Посебан оструготски одред кренуо је према Анкони, али и поред отворене битке изван града са Ромејима, Витигесови људи нису успели да уђу у град. Тих дана је стигло 2.000 Херула федерата под Нарзесовом командом у Пиценум. Велизар је кренуо у сусрет Нарзесу и убрзо је дошло до састанка двојице генерала. Настала је несугласица око решавања проблема опсаде Ариминума: Нарзес се залагао за отворену борбу, док је Велизар више био за опрезнији приступ. Након писма које је послао заповедник града Јован, о скором паду града, није више било двоумљења шта радити. Велизар је поделио војску у три дела: искусни и поуздани Илдигер (*Ildiger*) преузео је команду над једним делом, други део био је под командом Мартина (*Martin*), који је требао да дође са југа Италије и трећим делом војске командовали су Нарзес и Велизар лично. Витигес је сазнао за ромејски план о опкољавању оструготске војске и брзо је напустио опсаду Ариминума те се вратио у Равену.

Победа без борбе код Ариминума (Риминија), ојачала је Нарзесов углед међу ромејским генералима и он је сада био равноправан у очима свих војника. Уследио је велики раздор након сусрета са заповедником града Јованом, који је пришао Нарзесу. Велизар је желео да Ромеји нападну Остроготе у Ауксимуму (Озимо) и изврше притисак на опседнути Милано, док је Нарзес био за концентрирање трупа у Емилији. Озбиљан спор настао је око даљег тока рата и пробудио се егоизам код двојице искусних ромејских војсковођа. Војска подељена на Нарзесову и Велизарову команду, кренула је на Урбинум, а пред градом су утаборени одвојено. Нарзес није ништа препуштао случају и решио је да се врати у Римини, како би учврстио своју команду над војском пославши Јована, заповедника града, да брзо освоји Урбинум. Велизар је за то време већ ушао у Урбинум, чиме је дошло до још већег разлаза са Нарзесом. Ромејска војска је била подељена, нејединствена без јасног циља у даљим борбама. Била је то сјајна прилика да се ослободи

Милано, но пропуштена је глупошћу двојице генерала.

У априлу 538. године Велизар је примио делегацију из Милана, која је молила генерала да помогне другом граду по величини у Италији након Рима. Велизар је послао 1.000 војника под командом Мундиласа (*Mundilas*). Ова војска је била довољна да одбаци остроготски притисак од града и ослободи већину Лигурије, осим Тицинума (Павије). Витигес је одмах реаговао, затраживши помоћ од суседа. Сила од 10.000 Бургунда и Франака прешла је Алпе и ставила се под команду Острогота Урајаса (*Uraias*), чиме је започела опсада Милана. У граду се налазио тек мали одред ромејске војске, јер је већина била распршена у другим градовима у Лигурији. Велизар је послао додатну војску под командом Мартина и Улиариса (*Uliaris*), али нису могли да помогну око опсаде града. Затражили су додатну војску од Јована и *magister militum per Illyricum*, Јустина, који се налазио у Емилији. Раздор у ромејској војсци достигао је врхунац, те су Јован и Јустин одбили да пошаљу помоћ без Нарзесове наредбе. Јован се притом разболео и све је обустављено. Оваква ситуација довела је Милано до глади након вишемесечне опсаде. Остроготи су понудили Мундиласу да се војска повуче из града и да ће им животи бити поштеђени, али како нису дали гаранције за цивиле, ромејски заповедник у граду је одбио предлог. У марту 539. године, због велике глади, ромејска војска је морала да прихвати остроготске услове. Војници су напустили град и живот им је поштеђен, али над цивилима су Остроготи извршили масакр, а сам град је срушен.

Ова катастрофа натерала је Јустинијана да опозове Нарзеса и прогласи Велизара за јединог заповедника трупа у Италији са апсолутним ауторитетом. Витигес је послао изасланике у Персију, у покушају да од Хосрова I издејствују да нападне Ромејско царство и тиме отвори два фронта, које Константинопољ не би могао да издржи. Велизар би морао да буде повучен, што би ослободило Остроготе од даљег притиска. До рата је дошло, али за самог Витигеса било је прекасно. Велизар је решио да оконча рат освајањем Равене, али пре тога је морао да реши проблем са Ауксимумом и Фесулеом (Фисоле). Мартин и Јован добили су задатак да ометају Остроготе под Урајасовом командом да пређу реку По, Јустин је за то време опсео Фесуле, а Велизар Ауксимум (Озимо). У току опсаде, франачки краљ Теудеберт I прешао је Алпе и са војском се утаборио на реци По између две зараћене стране. Остроготи уверени у франачко савезништво брзо су напали, док су Ромеји прихватили битку, но поражени морали су да се повуку

јужније, у Тоскану. Франачка инвазија на Италију пропала је услед појаве дизентерије у војсци и њеног потпуног распада, због чега су морали да се повуку. Велизар је опсадама исцрпео оба града која су се октобра или новембра 539. године предала.

Охрабрен освајањима и новом војском пристиглом из Далмације, Велизар је сву пажњу могао да усмери на Равену. Део војске кренуо је на реку По, док су ромејски бродови крстарили северним Јадранским морем, те је Равена била блокирана у потпуности. У самом граду је франачко посланство понудило савезништво, но након догађаја код реке По неколико месеци раније, Витигес није журио са одговором. Убрзо је стигло посланство из Константинопоља са неочекивано благим условима за предају. Јустинијану се журило, јер је на прагу био нови рат против Персије, те је понудио поделу Италије: јужно од реке По припало би Царству, а северно од реке Острогорима. Занимљиво је да су Остроготи прихватили услове, али Велизар је, сматрајући да је то издаја свега онога што је он желео да постигне, одбио да прихвати мир, иако су се сви остали генерали сложили са понудом. Остроготи нису одустали, те су Велизару понудили да буде проглашен царем Запада, но он није био спреман на тако нешто, знајући да му Јустинијан неће прећутати. Лукави Ромејац сложио се са понудом о подели Италије, тражећи шансу да лажним прихватањем коначно искористи ситуацију и сломи непријатеља. У мају 540. године ромејска војска је ушла у Равену, али град није опљачкан. Остроготи су третирани добро, није им одузимана имовина, а одмах након уласка у град више остроготских гарнизона предало се северно од реке По. Било је остроготских градова попут Павије (Тицинум) у којем се налазио Урајас и Верона, коју је контролисао Илдибад (*Ildibad*), који се нису предали Ромејима. Велизар је отишао у Константинопољ, али је одбио тријумфалну прославу, те је добио титулу патриција и пензионисан је, док је остроготски одред послат на исток у борбу против Персије.

Највећи део Италије био је ромејски, осим појединих делова северно од реке По, рачунајући Павију и Верону. Након одласка Велизара, Остроготи су изабрали новог краља, а на предлог Урајаса, одлучено је да то буде Илдибад. Нови краљ је био рођак визиготског краља Теудиса. Витигес је са Матасунтом и Велизаром отишао у Константинопољ, но тамо је умро под сумњивим околностима, а његова жена се касније удала за патриција Германа Јустинуса (*Germanus Justinus*), Јустинијановог сестрића (од сестре Вигилантије-*Vigilantia*). У Равени је Велизар заробио Илдибадову децу, те је овај био спреман да се преда, но када је изабран за

краља и кад је нова остроготска престоница поста- ла Павија, одлучио је да пружи отпор. Након од- ласка Велизара из Италије, Јустинијан није одмах изабрао новог заповедника, што је довело до пада дисциплине у ромејској војсци и злоупотребама од стране генерала, који су пљачкали народ, заједно са новооснованом царском бирократијом, која је би- ла непопуларна због репресивне пореске политике. Илдибад је временом успоставио контролу над Ве- нецијом и Лигуријом, а победио је и ромејског ге- нерала Виталија (*Vitalius*) у Тревизу, чиме је почео да шири свој утицај широм Лигурије. Илдибад је убрзо убио Урајаса, а према Прокопијевом тексту, разлог је свађа њихових жена, али разлог треба тражити у могућем савезништву Витигесовог клан- на са Ругијцима и Гепидима против новог краља. У мају 541. године, Илдибад је убијен од стране својих гепидских телохранитеља, а недостатак од- говарајућег Острогота да буде изабран за владара, довео је Ругијца Ерариха (*Eraric*) до титуле краља. Ругијци су остали у Италији још од Одоакаровог времена и били су савезници Остроготима. Ера- рих је издао Остроготе, јер је понудио Констан- тинопољу да преда преостали територију у замену за новац. Остроготи су одмах реаговали и смени- ли га, изабравши Тотилу, Илдибадовог рођака за краља. Тотила је имао услов пре него што прихвати титулу краља: да у Равени Ерарих буде убијен, што се и десило у октобру 541. године.

Тотила (*Totila*), односно Бадуила (*Baduila*), ка- ко му је било право име, владао је до 552. године. Имао је јасну визију о враћању изгубљених терито- рија, јер су му околности ишле на руку: избијање велике куге у Ромејском царству и вишегодишња глад и депопулизација државе, ромејско-персијски рат и бахати генерали у Италији, разједињени и некомпетентни, али и незадовољно становништво због високих пореза. На велико инсистирање, двојица генерала Констанцијан (*Constantian*) и Александар (*Alexander*) кренули су са трупама на Верону. Уследила је издаја у граду, те су Ромеји за- узели капију града, али дошло је до свађе о подели плена, што су Остроготи искористили и одбацили непријатеља од капије. Тотила је кренуо у против- напад и напао Ромеје код Фавенције (Фаенце) и са 5.000 војника разбио непријатеља. Остроготи су стигли до Тоскане, где су опсели Фиренцу. Троји- ца ромејских генерала Јован, Бесас и Кипријан, иако са бројчано већом војском, доживели су стра- ховит пораз код Муцелијума (*Mucellium*), после чега се ромејска војска распала. Бесас је побегао у Сполето, Јустин у Фиренцу, Кипријан у Перуђу, а Јован у Рим.

Тотила је решио да крене на југ, где је неприја-

тељска војска била преслаба, уместо да је остао у централној Италији, јер остроготска војска није деловала превише снажно и поред свих победа, те би један пораз могао да буде страховит по њих. Прошавши поред Рима, натерао је све јужне про- винције да признају његов ауторитет: Луканија, Брутијум, Апулија и Калабрија и град Беневент. Тотила је освајао мање градове и остављао Ромеји- ма места на обали, добро утврђена, а његов план био је покорвање унутрашњости, чиме би касније ослабио остатке градова на обали. Освајање града значило је рушење зидова, због чега је тај град губио на одбрамбеном значају. Покушавао је на све начи- не да привуче себи локално италско (римско) ста- новништво, чак је заробљенике лечио, како би их наговорио да му приђу. Освајање већинског дела Италије омогућило је сливање пореза у Тотилину касу, уместо у царску, те је тако смањено плаћање ромејске војске. У опсади Напуља 542-543. годи- не, покушао је на све начине да издејствује предају града, обећавајући да неће вршити масакре и да ће ромејска војска слободно моћи да се врати кућа- ма. Конон је управљао градом са 1.000 војника, а када је *magister militum* Деметрије (*Demetrius*) са Сицилије кренуо бродовима, био је у потпуности уништен од стране остроготске флоте. Покушао је Деметрије још једном, али јаки ветрови и остро- готска флота, одбацили су га даље од Напуља. На- кон свега, Конон је предао град у марту или априлу 543. године. Ромејска војска се повукла из града без проблема, али су зато зидине града делимично сру- шене.

Све се променило 544. године, када је Велизар, након прихватања петогодишњег примирја са Пер- сијом, кренуо са 200 бродова у Италију. Уследила је жестока борба за свако место на Апенинском полуострву. Године 546. Остроготи су опсели Рим, глад у граду била је велика, а савременик Проко- пије пише да су становници јели мекиње, коприву, псе, мишеве, чак и измет, јер нису могли да купе жито од војске због превеликих цена. Многима је било дозвољено да напусте град, али су умрли на путу од глади или били убијени од Острогота. Папа Вигил (*Vigilius*, 537-555), који се раније скло- нио у Сиракузу, послао је брод са житом у Рим, али су га Тотилине трупе заробили на реци Тибар. Велизар је утаборен у близини чекао појачање. У нападу на опседнути Рим, Велизар је умало успео да ослободи град, али због непоузданих команда- ната, морао је да се повуче. Тотила је коначно успео да уђе у Рим 17. децембра 546. године, након што су се његови војници попели уза зид и отворили Аси- наријску капију. Прокопије наводи да су Острого- тима помогле исавријске трупе, које су издале Ве-

лизара, склопивши пакт са њима. Рим је опљачкан, али због спорог кретања, већина бранилаца је успела да побегне. Тотила је срушио трећину зидина пре него што га је напустио и кренуо пут Апулије.

Прокопије је записао да је друга Велизарова кампања у Италији била неуспешна, због велике глади међу војницима, али и љубоморном Јустинијану, који није превише поштовао свог генерала. Ушао је у Рим на пролеће 547. године и покушао да на брзину подигне срушене зидове града. Тотила се вратио, али је поражен, због чега су се они окренули освајању других градова, попут Перуђе, која је пала, а да је Велизар био потпуно неактиван. Остроготи су по трећи пут опсели Рим 549. године у који су ушли, али је Тотила одмах послао понуду за мир, коју је Јустинијан одбацио. Велизар је пре почетка опсаде већ напустио Италију и вратио се у Константинопољ. Град је бранила одважна војска одбијајући нападе Острогота, а заповедник града Диоген (*Diogenes*) претходно је снабдео град храном, те су били спремни на вишемесечну опсаду. Тотила је понудио бранитељима града интересантне услове: да се предају због чега ће им дати новац, а знао је да им Јустинијан није дао плате више година или да наставе борбу и буду убијени. Део војника је прихватио понуду и отворио капије града. Улазак Острогота значио је смртну казну за наивне ромејске војнике. Много је људи убијено у граду, изузев римских жена, које су према Тотилиној наредби остале заштићене. Заседа око града била је успешна, те су убијени многи цивили у покушају да побегну. Једино је Диоген успео да се спасе са мањом групом војника. Раније је Тотила имао намеру да уништи град до темеља, међутим, схватио је значај града тек на наговор својих људи. Овог пута Тотила није напустио град, већ је решио да га утврди, ојача и брани од Јустинијана.

Нову кампанију покренуо је ромејски цар 550. године, овог пута команду препустивши свом рођаку Германусу Јустинусу, но његовом смрћу 551. Нарзес је преузео заповедништво и јула 552. године дошло је до битке код Тагине (битка код *Busta Gallorum* – галски гробови, место на којем су 295. године п.н.е. поражени Гали и трајно заустављени у Италији). Јустинијан није више ништа препуштао случају, већ је опремио 25.000 војника, са савезницима Словенима, Бугарима, Лангобардима и Херулима. Војска која је из Анконе кренула пут Рима наишла је на противника код села Тагине у близини данашњег Гуалдо Тадина код Перуђе. На челу Острогота стајао је лично Тотила, који је покушао да завара противника тражећи преговоре, али Нарзес се није дао преварити. Иако бројнија ромејска војска је била распоређена у одбрамбеној

формацији. У центру су се налазили германски и словенски плаћеници у збијеном бојевом реду, а на крилима ромејска војска. На оба крила било је распоређено по 4.000 стрелаца. Тотила је покушао да заобиђе Ромеје са леве стране, дође до узвишице и одатле контролише ситуацију, но ромејски стрелци нису дозволили непријатељу даље кретање. Тотила је очекивао појачање и Теју са 2.000 војника и на све начине покушавао да одложи битку. Послао је ромејског дезертера Кокаса (*Coccas*) да изазове неког на појединачну борбу, а одазвао се Јерменин Анзалас (*Anzalas*). У тој борби Анзалас је нанео смртне ударце Кокасу, што су Остроготи протумачили као лош знак. Када је Тотили стигло појачање, кренуо је у изненадни напад на централни део Нарзесове војске, покушавајући да избегне ромејске стрелце, али сви су били припремљени на напад. Ромеји су направили облик полумесеца и са крила засули противника стрелама. Услед великих губитака остроготска коњица се распала, да би Ромеји кренули у противнапад. У тој бици убијен је и Тотила и 10.000 Острогота, што је условило општу бежанију преживелих. Нарзес је наставио ка Риму који је пао након краћег отпора.

Остроготи су брзо изабрали новог краља, Теју (*Teia, Teja, Theia, Teias*), који је уједно и последњи остроготски краљ. За време Тотилине владавине, Теја се истакао у борбама и постао је угледни заповедник. Након битке отишао је на југ Италије да прикупи војску за даљу борбу.

У бици код Монс Лактаријуса (битка код *Vesuviusa*) из октобра 552. или почетком 553. године, судбина Острогота била је запечаћена. Ромејска војска опсела је Куму у близини Напуља, те је Теја кренуо са војском да одбаци опсаду града. Нарзес га је сачекао у заседи код Монс Лактаријуса (Монти Лактари) у Кампанији у близини Везува. Битка је трајала два дана, Теја је био убијен, Остроготи су разбијени и коначно поражени. Остатак Острогота побегао је на север и населио се у области данашње јужне Аустрије. Тејин брат Алигерн (*Aligern* или *Aligernus*) заробљен је у борби. Италију су убрзо напали Франци и Алемани са 30.000 војника 554. године, окупирали северну Италију, а са Ромејима су се сусрели на реци Волтурнус. Нешто пре своје смрти, краљ Теја је позвао Франке у помоћ, али краљ Теодебалд није желео да помогне, већ је чекао коначно решавање ситуације између Ромеја и Острогота. Након Тејиног убиства и распада остроготске државе, франачки краљ је позвао у помоћ алеманске вође Леутарија (*Leutharis*) и Бутилинија (*Butilinus*) да заједно окупирају Италију. Историчар Агатије је записао да су се два алеманска брата одазвала и да је 75.000

франачко-алеманских војника ушло у северну Италију у првим месецима 553. године, брзо освојивши Парму. Победили су херулски одред под Фуларијем (*Fulcaris*), да би им се ускоро сви Остроготи са севера прикључили.

У пролеће 554. године Франци су кренули према централној Италији и започели пљачку стигавши до Самнијума, где су поделили своју војску: Бутилиније је са већом војском кренуо према Кампанији и морезу Месине, док је Леутарије са остатком трупа пошао ка Апулији и Отранту. Након пљачке Леутарије је кренуо према северу, но његова претходница била је поражена од ромејског генерала јерменских корена Артабанеса (*Artabanes*) код Фанума, али већи део франачко-алеманске војске успео је да се извуче према северу, где их је задесила куга, од које је већина војника умрла, укључујући и Леутарија. Бутилиније је био амбициознији од свога брата и чврсто је решио да остане у Италији и наговори Остроготе да га изаберу за краља, чиме би покушао да обнови Остроготску краљевину. Његова војска је имала много проблема, јер је поболела од дизентерије, због чега је смањена са првобитних 30.000 на приближан број са ромејском војском. У лето 554. године Бутилиније се вратио у Кампанију, подигао је камп на обали реке Волтурнус и земљаним бедемом покушао да се утврди и обезбеди од могућих напада. Мост на реци је ојачао дрвеним торњем, а војску спремио за борбу. Сазнавши локацију Франака, Ромеји су спремили 18.000 војника, укључујући словенске и херулске плаћенике и кренули у правцу непријатеља. На ромејској страни било је пешадије, оклопне коњице и коњаника-стрелаца, док је на франачкој било углавном пешадије, чиме је ромејска предност била велика. Када су се приближили непријатељском кампу, Нарзес је послао Јерменина Чаранангеса (*Charananges*) да блокира франачко снабдевање, што је овом успело, као и да зароби већи део товара и запали дрвени торањ на мосту. Након ових догађаја, војске су изашле на отворено поље, спремне да коначно реше судбину Италије. Но, пред саму битку десио се инцидент међу Ромејима. Заповедник Херула убио је слугу, због чега се замерио Нарзесу, одбивши да призна кривицу. Нарзес је наредио да га сместа убију, након чега су сви Херули одлучили да се повуку из борбе. Ромејски заповедник је поставио трупе за битку без Херула, а распоред је био сличан бици код Тагине: пешадија у центру, на крилима стрелци потпомогнути ромејском коњицом. Нарзес је преузео десно крило, а Артабанес и Валеријан лево крило. Део војске био је сакривен у шуми и чекао знак када ће у току битке изаћи и уништити противника. Нар-

зес је инсистирао код херулског генерала Синдуала (*Sindual*) да проба да убеди своје војнике да се врате, те им је оставио централно место у бојном реду. Двојица Херула су за то време отишла у франачки табор и наговорила Бутилинија да одмах нападне, знајући да Херули неће помоћи Ромејима.

У бици на Волтурнусу (битка код *Casilinum* или Капуе), судбина Италије за неко време била је решена. Франци су напали великом силином и као клин се забили у центар ромејске војске, брзо продревши до празнине, где је била предвиђена херулска војска. Нарзес видевши распад пешадије, нареди коњици и стрелцима са крила брз напад на непријатеља, али Франци нису могли брзо да реагују. Паника и конфузија завладала је међу Францима, а видевши коначан исход битке и Херули су се укључили на страну Ромеја, те је судбина Франака била запечаћена. Бутилиније и већина његових војника страдали су у току битке, а занимљиво је да су ромејски губици били сразмерно мали. Агатије наводи да је само 80 Ромеја убијено и да је само петорица Франака преживело, што је тешко прихватити. Величанствена Нарзесова победа у бици на Волтурнусу, уједно је био и коначан тријумф Ромеја у Италији. Остали су само „цепови“, које је Нарзес темељно уклањао. У близини Напуља је 7.000 Острогота чврсто бранило Компс, али до пролећа 555. године морали су да се предају. Градови на северу Италије у долини реке По, које су држали Остроготи и Франци падали су један за другим. Видин (*Widin*) је био последњи остроготски племић који је покушао да поведе побуну против Ромеја, након смрти краља Теје. Ухваћен је 561. или 562. године и послат у Константинопољ. До краја 562. године пала су и последња остроготска упоришта Верона и Бреша, чиме је заокружено освајање Италије.

Била је ово пирова победа Ромеја, ако се у обзир узме више од двадесет година рата, исцрпљивање потребног ресурса у виду новца и људства, те слабљење границе на Истоку. Рат је уништио урбанизована насеља и исцрпио локално становништво глађу, болестима и масакрима. Рим је као и други већи градови изгубио доста људи, а као и сам град, тако је и цела Италија ушла у период економског и културног опадања. Градови су били у рушевинама, имања велепоседника разорена и опустошена, трговина и занатство замрло, а пољопривреда враћена на примитивнији начин обраде. Осиромашење Италије и окретање Ромеја ка Истоку, значило је да Константинопољ не може дуго да држи Италију у својим рукама. Ромеји су спровели војну и управну реформу, те подизали градска утврђења, а дуж северних граница и цео систем нових тврђава.

Реорганизација управног, економског и друштвеног система извршена је низом прописа који су 15. августа 554. године објављени у Јустинијановој „Прагматичкој санкцији“. Њен главни циљ била је привредни и друштвени развој и покушај враћања на систем који је био заснован пре Тотилиног доласка на власт. Прагматичком санкцијом укинута су сви уговори о одузимању обрадиве земље, објеката, стоке и друге имовине у корист Тотилиних људи. Робови које је Тотила ослобађао, враћани су у претходно стање и поништено је ослобађање колона од везаности за земљу и од дажбинских односа према својим ранијим господарима. У административном смислу, враћена је префектура Италија, мада без Африке и Далмације, која је раније припојена ромејској држави, а Истра и Венеција са деловима око данашње Словеније постала су погранична војводства са средиштем у Чивидалеу и Триденту. Јустинијан је извршио важне промене у провинцијској управи, препустивши избор управника и вишег чиновништва епископима и велепоседницима, док је задржао право потврђивања. У градовима је остао исти систем локалних власти, но у реалном животу су *ordo decurionum* и градски магистрати нестали. Сенат у Риму одржао се још неколико деценија, али малобројан због недостатка латифундиста и богатих људи који би по цензу одговарали сенаторском сталежу, више је имао улогу општинског савета, него неке институције од државног значаја.

Прагматичка санкција покушала је да врати стање у Италији на радикалан начин, али то у стварности је било тешко спроводљиво. Цивилна управа требала је да буде одвојена од војне, али Нарзес као победник у рату и врховни заповедник, држао је све функције у својим рукама. Јустинијан је желео да заштити становништво од могућих злоупотреба, међутим, све је то пало у воду, јер је изграђивање утврђења повећавало пореске издатке, а то је озбиљно угрожавало опстанак људи у већ осиромашеној Италији. Због недостатка радне снаге услед смрти, болести и убистава, појавио се проблем у обради земље, што је власнике имања приморало да се задовоље благим мерама у покушају да дођу до људи који би обрађивали њихову земљу. Имали су право да робове и колоне натерају да остану на земљи, због закона који су враћени пре Тотилиних одлука, али је већина колона као носилаца радне снаге, склапала са земљопоседницима уговоре који су их задржавали на земљи мање од 30 година и остављали право колону да се одсели након истека уговора. Иако је Јустинијан вратио законе од пре рата са Остроготима, није било могуће укинута процес ослобађања од преживелих

облика експлоатације. Опоравак Италије коштао је Јустинијана више од 300.000 килограма злата. Јустинијанова победа била је само пролазна: три године након његове смрти, Лангобарди су извршили инвазију на Апенинско полуострво, после чега је оно било подељено. Само Равенски егзархат и област у централној Италији дуж обале Тиренског мора, као и делови јужно од Напуља, остали су у рукама Ромеја.

Рат против Персије 540-562. године

Други ромејско-персијски рат у време цара Јустинијана започео је 540. године, када је персијски владар Хосров I прекршио мир и напао Месопотамију и Сирију. Освојио је Суру на Еуфрату и убио заповедника града Арсакаса (*Arsaces*). Персијска војска је заузела главни пут између Антиохије и јужних градова, чиме су прекинули контакте ромејских градова у Палестини и Сирији са Малом Азијом. Антиохија је претрпела озбиљна оштећења у земљотресу из 525/526. године, те су зидине града биле делимично срушене, но Јустинијан није имао новца да утврди град, због сианих издатака у рату против Острогота. Ту ситуацију искористио је Хосров нападши град у који је убрзо ушао спаливши га. Јустинијан видевши озбиљност ситуације, затражи мир од персијског владара, обећававши исплату од 5.000 килограма злата и још по 500 килограма сваке године. Док се Хосров враћао у Персију, кретавши се кроз ромејску земљу, тражио је новац од градова, да би убрзо Јустинијан опозвао Велизара из Италије и са великом војском га послао на исток.

Разлог напада Персијанаца на Ромејско царство, као и кршење одредаба „Вечног мира“, били су различити, а један од њих свакако су и остроготски посланици, који су стигавши код Хосрова говорили да је Јустинијанов циљ да завлада целим светом и тиме покори Велику Персију. Остроготски посланици прилично су деловали на Хосрова, наговоривши га да мора први напасти, јер уколико то не учини, ромејска војска ће окупирати целу Персију и да Константинопољ само чека прави тренутак за отпочивање акције. Персијанци су очекивали да ће након покоравања Запада, Ромеји напасти Исток, те су морали да реагују нападајући Месопотамију и Сирију. Ни у околним областима, Арабији и Јерменији, није било мира. Јустинијан није желео, нити могао да пошаље новац свом савезнику ал-Хариту ибн Џабалаху (*Al-Harith ibn Jabalah*, око 529-569), краљу Гасанида, који су живели на

југоисточним границама Ромејске империје. Поред свега, ал-Харит је 539. године напао Лахмиде и њиховог владара ал-Мундира III (*Al-Mundbir III ibn al-Nu'man*, 503/505–554) приморао на предају. Ал-Мундир је био персијски вазал, те је Хосров само чекао повод да крене са војском. У борбама из 541. године Прокопије пише да је Велизар ушао у Асирију упао у непријатељски (лахмидски) териториј и да је заробио много плена. Велизар се са војском повукао, наводно због болести, но Прокопије касније пише да је разлог јер није желео да дели плен са својим арапским савезником, а притом је био према ал-Хариту потпуно незаинтересован.

Годину дана након спаљивања Антиохије, Хосров I је послао војску на север ка Краљевини Лазике на њихов позив, који су страховали од ромејског упада на свој териториј. У исто време је Велизар започео напад у Месопотамији на Нисибис, чиме је отпочела нова етапа рата. Град је био добро утврђен и чуван, тако да је било немогуће освојити га, што је натерало Велизара да пустоши околне области. Након кампање у Лазики, Хосров је опет напао Сирију опколивши и опседајући Едесу. У граду се налазила бројна војска, јер је сама Едеса добила на значају услед спаљивања Антиохије. Персијанци су морали да напусте опсаду града и убрзо прихвате ново петогодишње примирје са Ромејима 545. године. Рат за Лазику и ромејско-персијски рат из тог времена два су различита рата, али толико су повезани да их историчари узимају као јединствени рат између Јустинијана и Хосрова. У Лазики су се људи борили за власт, као и против Јермена, али две стране (ромејска и персијска) покушавале су да њихови савезници победе, што би значило превласт једне од двеју империја у овој подкавказској држави. Управо је Кавказ био једна од највећих проблема у односима Рима (касније Ромеја) са Персијом. Рат је започео онога тренутка када је збачена просасанидска власт и када је позвана ромејска војска у помоћ. Хосров је морао да продре са војском у погранични град Петру, која се налазила на обали Црног мора и тиме осигура стратешки важну луку и пресече Ромејима пут. Са већином војске се персијски шахиншах повукао те у Петри оставио само 1.500 људи, а он сам кренуо је према Месопотамији надајући се борби против Велизара. Била је то прилично чудна шаховска табла. Уместо посланика, који би преговарали о миру, Велизар је послао 30.000 војника 542. године у Јерменију. Персијски генерал Набед (*Nabed*) је са само 4.000 бораца морао да се повуче у утврђени јерменски град Англон. Ромеји притиснувши Персијанце у граду и сами наиђоше на заседау. Године 543. Сасаниди су страховито потукли Ромеје

и кренули су у потпуну офанзиву у Лазики и Месопотамији.

У четвртој години примирја избила је побуна у Лазики која је збацила сасанидске савезнике из власти и позвала Ромеје у помоћ. Била је то и логична одлука, јер су становници Лазике (Грузије) били православни и борили су се против перијског наметања зороастризма. Долазак ромејских трупа 548. године, означио је прекид петогодишњег примирја и почетак новог рата за Лазику. Као знак подршке Јустинијан је послао 8.000 војника под командом Дагистеуса (*Dagisthaeus*), краљу Губазесу II (лат. *Gubazes II*, око 541-555). Хосров је планирао атентат на Губазеса II, кога би касније заменио неко од његових поверљивих људи. Лазичка и ромејска војска опколиле су Петру у којем се налазио персијски гарнизон, али због добре снабдевености града, могли су да издрже дугу опсаду. Дагистеус је занемарио планинске превоје, те је пропустио долазак велике сасанидске војске под командом Мир Мироеа (*Mibr-Mihroe*, грч. Μερμερόης), због које је опсада Петре морала да буде напуштена. Овај генерал није дуго остао у Лазики, већ је 5.000 војника предао Фабризусу (*Phabrizus*) и вратио се у Персију. У пролеће 549. године удружене лазичке и ромејске трупе изненадиле су Персијанце и у брзом нападу савладале Фабризуса и његову војску, због чега су ови морали да се повуку у Иберију. Нову победу однели су у лето исте године над персијском војском предвођеном Хоријанесом (*Khorianes*). До краја 549. перијска војска је успела да дође до Петре и појача градске гарнизоне, услед чега је Дагистеус смењен и постављен за заповедника Бесас.

Године 550. избила је побуна на северу Лазике, међу Абхазима (лат. *Abasgians* или *Abasgoi*, грч. Ἀβασγοί), који су признали персијску власт. Био је то повод да један од лазичких племића Тердет (*Terdetes*), који је од раније био у сукобу са краљем Губазесом, преда Персијанцима важно утврђење које је припадало племену Апсила, а које је до тада прихватало власт Лазике. Тек уз помоћ Ромеја су Апсили опет прихватили Губазеса II, а 551. године је ромејска војска освојила Петру коју су уништили до темеља. Сасанидски генерал Мир Мирое освојио је источни део Лазике, док су се Ромеји повукли у западни део државе до реке Фасис, а Лази, заједно са краљем Губазесом II и његовом породицом побегли су у планине. Упркос тешким условима и прилично хладној зими, Губазес II је одбацио мировни предлог Мир Мироеа, те су напади настављени током 552. године на тврђаве које су држали Ромеји, но ови су успели да се одбране.

Ромеји су се разрачунали са лазичким краљем

Губазесом II на подмукли начин. Иако су Ромеји имали знатне трупе у Лазики, нису успевали да постигну коначан успех против Персије. Губазес II се посвађао са генералима, оптужујући их за неспособност, а писао је и Јустинијану жалећи се на поразе. Генерал Мартин и сакеларије Рустик (*Rusticus*) намеравали су да убију Губазеса, а да би то успели, послали су писмо Јустинијану оптужујући лазичког краља за сарадњу са Персијом. Јустинијан је желео да лично реши тај проблем, те је наредио хапшење Губазеса II. Два ромејска генерала позвала су у септембру или октобру 555. године Губазеса да помогне при опсади једне персијске тврђаве. Када се овај појавио, Рустиков брат Јован избо је Губазеса на коњу, а овај павши са њега добио је смртни ударац од једног слуге. Након убиства свог краља, Лази су одустали од даљег рата против Персије и нису помогли Ромејима приликом опсаде Оногуриса. Писали су Јустинијану тражећи да се убице казне и да Губазесов брат Цат (*Tzath*), који се у то време налазио у Константинопољу, буде проглашен за краља. Јустинијан је послао Атанасија да истражи убиство и Цату је дозволио да крене пут Лазике. Рустик и Јован проглашени су кривим и погубљени у јесен 556. године, док је Мартин скинут са функције и враћен у Константинопољ.

Нови рат између Ромеја и Персије започео је 549. а коначна победа за Лазику припала је Ромејима након величанствене победе 556. године, када је генерал Мартин савладао велику персијску војску. Те године започели су нови преговори два велика владара о миру. Склопљен је „Педесетогодишњи мир“ у Дари. Петар Патрикије (Πέτρος ὁ Πατρικιος, 500-565) на ромејској и Изадгушасп (*Izadgushasp, Yazdgushnasp*) на персијској страни, утаначили су одредбе мира, чиме је званично завршен двадесетогодишњи рат за Лазику. Према споразуму о којем је писао Менандер Протектор, Сасаниди су морали да напусте Лазику, но остало је нерешено питање Суаније (*Svaneti, Suania*) једне од историјских лазичких провинција, која је остала извор неслагања. Сасаниди су добили годишњу субвенцију од 30.000 златних номизама, при том су Ромеји морали да плате седам година унапред, а хришћанима је дозвољено исповедање вере у Персији. Мировни споразум склопљен је на 50 година, али није дуго потрајао, већ су 572. године две империје ушле у нови рат. Сасаниди су морали да бране прелазе на Кавказу према Каспијском мору од Авара и Хуна, како ови не би упадали у Ромејско царство, а овај споразум важио је и за Гасаниде и Лахмиде, који су морали да се придржавају одредаба и престану са међусобним сукобима. Трговина је морала да се одвија без проблема, а посланици

да буду примани одмах и према одређеним правилима.

Освајања у Хиспанији

Пре него што је био завршен рат против Острогота, Ромејима се указала прилика да интервенишу у Хиспанији у тамошњим визиготским борбама за власт између претендата за престо. Узурпатор престола Атанагилд (*Athanagild*) позвао је Јустинијана у помоћ против краља Агиле I (*Agila I*). Ромејски цар је 552. године послао војску од 2.000 људи под командом Либеријуса (*Petrus Marcellinus Felix Liberius*). Ромеји су ушли у југоисточну Хиспанију и заузели Картагену (Нова Картагина), Севиљу, Малагу и друге градове на обали и основали провинцију Спанију (Шпанија), од ушћа Гвадалкивира до ушћа Јухара. Године 554. Атанагилд је постао визиготски краљ, али Ромеји не само да нису вратили свом савезнику новоосвојене градове, већ су га приморали да призна њихову врховну власт. Улазак Ромеја у Картагену и Севиљу изазвао је побуну локалног становништва, те су ови морали да им обећају слободу и смањење пореза. Заузимањем дела Пиринејског полуострва све приобалне земље око Средоземног мора, изузев Каталоније, Септиманије и Провансе, биле су у рукама Ромејског царства.

На Балкану Јустинијан није водио милитаристичку политику, а није ни могао, услед заузетости војске у Италији, Африци и на Блиском истоку. Ту ситуацију користили су Словени, те су заједно са Кутригурима под ханом Заберганом (*Zabergan*) нападали Тракију долазећи до самог Константинопоља 559. године, али ту акцију је успео да пресече остарели Велизар.

Јустинијанова амбиција да врати сва територија некадашњег Римског царства, биле су само делимично реализоване. Сјајни успеси из 530-их година водиле су ка периоду дуготрајних ратова и стагнације. Рат против Острогота довео је Италију до катастрофе у привредном и културном погледу. Освајања у Италији, Хиспанији и Африци била су пролазна, а високи порези које је наметала администрација остављали су незадовољно становништво против владе у Константинопољу. Већи део Италије дошао је под власт Лангобарда само три године након Јустинијанове смрти, док је ромејска област у Хиспанији враћена Визиготима у првој половини VII века, а само век и по касније исламски војници освојиће целу Северну Африку и у потпуности изменити њену демографску, рели-

гијску и културну слику. Сама ромејска престоница била је несигурна, слабо брањена од напада Словена и многобројних турско-монголских племена, а Балкан препуштен Словенима, који су започели са формирањем сопствене државе. Освајати далеко на западу и ратовати против Персије на истоку, а оставити престоницу небрањену, била је лудост у временима када је и само Ромејско царство доживело велику кризу изазвану климатским променама. Јустинијан опседнут територијама, није био свестан свих жртава које је поднео његов народ, нити изгубљених ресурса, неузимајући у обзир измењене околности VI века. Након његове смрти ситуација у тада познатом свету почиње се убрзано мењати, што утиче и на сам Константинопољ у даљим спољнополитичким одлукама.

4. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА ЈУСТИНИЈАНА I

Поред освајачких амбиција, цар Јустинијан је предузимао значајне мере у циљу јачања ослабљеног државног система и стварања државног устројства на темељу некадашњег јединственог Римског царства. Важан чинилац тог утемељења био је велики посао око кодификације римског права.

Corpus Iuris Civilis

Почетком 528. године Јустинијан је формирао комисију на челу са Трибонијаном, окупивши најугледније правнике у држави. Након годину дана рада (529) објављен је *Јустинијанов кодекс*, збирка царских закона од Хадријановог (117-138) до Јустинијановог времена. Већи значај добила је збирка расправа и правних решења најистакнутијих римских правника, које је крајем 529. године објављена у 50 књига под насловом *Digesta* или *Pandectae*, а како би се олакшала употреба Кодекса и Дигеста, морао је бити израђен приручник извода из оба та дела под насловом *Institutiones*. Коначно проширено издање Кодекса изашло је 529. године, а крајем Јустинијанове владавине састављена је збирка од 154 царска указа *Novellae* из периода од 529. до 565. године. Све четири збирке чине јединствен зборник римског права познатог као *Corpus Iuris Civilis*, који је у правној науци сачувао немерљив траг. У литератури се налази и друго име за овај зборник „Јустинијанов кодекс“.

Могли бисмо целокупни рад да поделимо у три групе: 1) *Codex* је компилација извода царских

аката, 2) Дигеста је једна врста енциклопедије састављена од кратких одломака списа римских правника, 3) *Institutiones* је једна врста уџбеника који се бави уводом у Кодекс иако има значајне концептуалне елементе који су мање развијене у Кодексу или Дигести. Сва три дела имала су снагу закона. Заједно су требали да буду извор права, а позивање на било који други правни извор, чак и оригинални текст, који се нашао у Кодексу или Дигести био је забрањен. Јустинијан је због даљег развоја правног система у држави, морао да донесе и нове законе познате као *Novellae*, који тако чине четврту групу Јустинијановог кодекса.

Није нам познато да ли су у потпуности преузимани текстови из оригиналних извора, јер већина тих оригинала није преживела тешка времена која су задесила Европу у време сеобе народа и каснијих догађаја. Рад је писан на латинском језику, који је још увек био званичан језик ромејске владе у Константинопољу, док је грчки (хеленски) био језик трговаца, пољопривредника, занатлија, помораца и других. Био је то последњи период моћи латинског језика на Истоку, већ у првој половини VII века, у време цара Ираклија, грчки ће постати званични језик владе.

Не можемо са сигурношћу да потврдимо колико је *Corpus Iuris Civilis* заживео на Истоку, нити у којој мери је коришћен у новоосвојеним територијама, но вероватно није много био у употреби у раном средњем веку. Након тог периода, интересовање за Кодекс оживело је и примењено или имитирано делимично у приватном и јавном праву у сукобу између световне и црквене власти. То оживљавање кодекса у позном средњем веку ударило је темељ свим грађанским правима у оним државама које су своје законе темељиле на праву, а не на одлукама једне личности. Кодекс је имао утицај и на црквена права, формулисаним као *ecclesia vivit lege romana* („Црква живи од римског права“). Корпус има и даље велики утицај у међународном јавном праву. Његова четири дела представљају основу докумената западне правне традиције.

Codex Justinianus један је део *Corpus Iuris Civilis*, који је први настао од укупно четири дела. Претходно су постајала три кодекса и други правни акти, који су многи били застарели у време цара Јустинијана. *Codex Gregorianus* и *Codex Hermogenianus* били су незваничне компилације и оне су биле темељ *Codex Theodosianus* из времена цара Теодосија II. У фебруару 528. године Јустинијан је прогласио *Constitutio Haec quae necessario*, чиме је започела са радом десеточлана комисија са задатком да проучи раније компилације и појединачне законе и акта, елиминише све застареле

одредбе, направи измене сходно времену и створи нову компилацију царских закона који ће бити у употреби. Након 14 месеци великог рада, у априлу 529. године појавио се текст познат као *Constitutio Summa*. Овај рад није елиминисао све конфликтне законе, који су се појавили током векова у римској правној пракси, тако да је рад на кодификацији морао бити настављен. Јустинијан је тај јаз морао да усклади издавањем „Педесет одлука“ и стварањем нових закона. Рад је морао бити настављен како би се створило јединство у законима. Није сачуван текст из првог издања, тек фрагмент садржаја на папирусу из другог издања објављеног 534. године. Сам Кодекс садржи дванаест књига: 1. књига бави се црквеним правом, изворима, дужностима виших функционера, односом државе и цркве, те борбе против јереси. Од 2. до 8. књиге говори се о приватном праву, док 9. књига тумачи злочине. Књиге од 10. до 12. тумаче управно право. Структура Кодекса заснива се на древним класификацијама прописаним у *edictum perpetuum* („вечити едикт“).

Једини познати рукопис који је некада садржавао читав Кодекс потиче из друге половине VI или VII века, но данас постоје само фрагменти. Постоји вероватноћа да се у развијеном средњем веку Кодекс у скраћеном облику нашао у *Epitome Codex*, но са значајним изменама. Тек крајем XII века започело је интересовање за комплетан Јустинијанов кодекс, чак и читање на грчком језику.

Digesta seu Pandectae чини 50 књига кодификације и смањења појединих закона римског права до тог времена. Због конфликта у појединим законима који су настали у Кодексу, а преписани из ранијих времена, Јустинијан је наредио да се тај проблем реши, објављујући *quingenta decisiones* („Педесет одлука“). Наредио је да се радови античких правника, који садржи преко 1.500 књига смањи и кодификује у 50 књига. Тако је настала *Digesta* на латинском, односно на грчком Πανδέκται (*Pandectae* – „Енциклопедија“) 533. године. Комисија састављена од Трибонијана и шеснаест чланова (један владин званичник, четири професора и једанаест адвоката) започели су са радом у децембру 530. године. Комисија је добила овлашћење да кодификује и смањи текстове у циљу поједностављења, разјашњења и елиминисања конфликта међу законима. Био је то компликован посао, јер је све морало стати у 50 књига, са законима који неће бити међусобно супротстављени. Две петине коначног текста били су састављени од Улпијановог списка (*Gnaeus Domitius Annius Ulpianus*, 170-223), шестина припада Паулусу (*Julius Paulus Prudentissimus*, друга половина II и прва половина III века), док врло мали делови припадају антич-

ким правницима Папијанусу (*Aemilius Papinianus*, 142-212) и Гајусу (*Gaius*, 130-180) и другима.

Преживели рукопис Дигесте сачуван је у *Littera Florentina* са краја VI или почетка VII века. На Западу Европе Дигеста је оживела тек након открића текста у Амалфију 1135. године, након чега је имала јаког утицаја на правни систем у многим државама.

Institutiones Justiniani чине трећи део Кодекса и послужио је као једна врста уџбеника новим правницима у тумачењу закона. Под надзором Трибонијана двојица правника Теофил (*Theophilus*) и Доротеј (*Dorotheus*) имали су задатак да извуку основне појмове римског права из књига ауторитативних правника и све то представе у *Institutiones*. Највећи део преузет је од Гајуса (много у оригиналу), док мањи део од Паулуса, Улпијана, Маркијана (*Marcian*), Флоренција (*Florentinus*) и других. Има неслагања око улога двојице правника и Трибонијана. Постоји мишљење да су Теофил и Доротеј преузели одломке од античких писаца, а да их је Трибонијан ревидирао, укључивши и нове законе које је донео Јустинијан. Текст је објављен у новембру 533. године, а заједно је са Дигестом у децембру 533. и званично признат. *Institutiones* није био само једна врста уџбеника за младе правнике, већ је имао и снагу закона. У наредним вековима *Institutiones* је остао главни уџбеник за све ученике, који су желели да се баве правном науком. За разлику од Дигесте, у овом тексту није било навода античких писаца, нити одакле је текст преузет. На Западу Институције нису биле превише познате, а најранији пронађени рукопис потиче из IX века.

Novellae constitutiones можемо да убројимо у четврти део Кодекса, али за разлику од прва три дела која се ослањају на античке правнике и законике, *Novellae* садрже потпуно нове законе из Јустинијанове владавине, након 534. године. Иако је Кодекс почео да излази након 529. године, Јустинијан је наставио да објављује нове законе. То је значило да није могуће постојање јединственог Кодекса, а то се видело већ 534. године, када је изашло друго издање *Codex repetitae praelectionis*. Сви нови закони који су до тада изашли, укључени су у друго издање Кодекса. Након 534. године Јустинијан је наставио да објављује нове законе, сходно потребама у Царству или новоосвојеним областима. Тако је у „Прагматичкој санкцији“ из 554. године (*Sanctio pragmatica pro petitione Vigili*), предвидео допуне Кодекса. Јустинијан никада није званично објавио нове законе као јединствени рукопис, но та празнина попуњавана је незваничним колекцијама кроз векове.

У односу на Запад, Ромејско царство на Истоку

је наставило да примењује римско право, са мањим или већим изменама кроз векове. Много касније, у позном средњем веку, на Западу су се сусрели са римским правом преко ромејских кодификација. Овај Кодекс је утицао значајно и на каснији *Законик* српског цара Душана, али и на многе друге европске државе. Истина да је Јустинијан поштовао римску традицију, али за *Corpus Juris Civilis* не можемо да кажемо да је то била само копија старијих правних зборника, јер је својом садржином он посведочио о привредним и друштвеним променама које су се десиле од античког периода до Јустинијановог доба. За разлику од старијих римских зборника, код Јустинијана је изражен хришћански утицај, због чега бисмо више могли да тврдимо да је то била адаптација класичног римског права, него пуко преписивање. Нарочито у породичном праву је утицај хришћанства највидљивији, јер води ка човечијим правним схватањима. За разлику од прва три дела Кодекса које су писане на латинском, *Novellae* су писане искључиво на грчком језику, што појашњава процес хеленизације ромејског друштва на Истоку. Кодекс је дао централистичкој држави чврсту правну основу регулисавши јавни, приватни живот, те само друштво, појединца, породицу, међусобне односе свих становника у држави, пословне и имовинске и црквене односе. Положај робова ублажује се и олакшава и препоручује њихово ослобађање, али то је и очекивано јер половином VI века робовски рад више није био доминантан на имањима. Главну производну снагу чине колони, а према њима Јустинијан у свом законодавству нема милости. Колони су везани за земљу, због чега постају зависни од свог господара. Кључна црта Кодекса јесте израз царевог апсолутизма, а свој владарски положај утемељен на законима, као основу шири даље у Европи, на друге владаре.

Остале реформе, грађевинарство и трговина

Јустинијан је 535. године објавио две начелне законске одредбе у којима је дефинисао даље смернице за административне реформе које су имале велики значај у развоју државе: куповина чиновничких функција била је укинута, док су плате чиновника значајно повећане у покушају спречавања подмићивања, те даљег развоја корупције, као и својевољно глобљење становништва. Цар је захтевао од чиновника поштено извршавање својих послова и да се бране интереси и благајна државе. Сваки чиновник је ступајући на дужност морао да положи заклетву, а надзор над пословима провин-

цијског управног апарата био је поверен епископу као неутралној личности. Јустинијан је дао начелно право да сваки слободан становник може да се жали директно њему уколико је оштећен неправедним одлукама чиновника. Да би корупцију и нерад довео до минимума, смањено је број чиновника, спојио нека управна подручја у веће округе, а у низу покрајина, пре свега у централној Анатолији спојио је цивилну и војну управу, дајући власт војном заповеднику. Основани су нижи апелациони судови за више провинција, а основане су и службе за социјалну бригу, снабдевање, контролу, ред и безбедност у престоници и осталим провинцијским средиштима.

Да би извукао државу из кризе у које се нашао, Јустинијан је спроводио јавне радове, подижући величанствене државне објекте, градио путеве, мостове, водове, јавна купатила, канализације. Након побуна, климатских промена или ратова, Јустинијан је покренуо велике радове на изградњи читавих градова, попут Антиохије која је оштећена у земљотресу и спаљена од стране Персијанаца. Подизао је нова насеља која су добијала царско име у знак захвалности. Најмонументалније грађевине подизане су у Константинопољу. Нова црква Свете Софије засијала је као дијамант на Босфору, а њена изградња коштала је више од 20.000 килограма злата. Са бројним капелама, златном куполом и бројним мозаицима, постала је центар православља у православном свету. Мермерна царска палата, раскошни трг Аугустеон и читав низ других објеката улепшали су престоницу. Многбројни грађевински радови изискивали су велике новчане издатке, а услед ратова, државна благајна била је константно растегнута. Извести обимне грађевинске радове широм државе, значило је имати велики економски развој, те складан систем наплаћивања пореза, који су били превелики због силних издатака. Да би се држава привредно опоравила и политички смирила, цар је морао да се ослања на куријалне земљопоседнике и власнике имања средњег ранга, а потпомагао је градску привредну делатност (занатство и трговину). Средњи друштвени слој омогућио је развој централизма, који се борио против утицаја великих земљопоседника и њиховом покушају уништавања малог и средњег земљопоседа. Царски утицај у смањењу моћи латифундиста одговарао је држави, јер се на тај начин борио против покушаја појединих региона за аутономијом или независношћу преко приватизације државних имања у рукама крупних аристократа. Цар је на све начине покушавао да се избори са растом имања латифундиста на рачун малих власника обрадивих површина. Уједно је Јустинијан повећавао царски

домен, јер је то имало вишеструку корист за њега самог и државу у целини. Низ закона и других аката односили су се на мале и средње земљопоседнике, те обезбеђивању радне снаге трајним везивањем колона и *serva casata* за земљу. Држава је на све начине покушавала да се избори са напуштањем обрадиве површине, тако да је декретима додељивала необрађену земљу појединцима уз обавезу да је обрађују и плаћају порезе (*epibolé*). Временом су сви закони утицали на повећање производње, а унапређењем технике у грађевинарству, мелиорацији, обради метала, производњи оруђа и оружја, изради тканина и друго, економски су извлачили становништво из великих проблема у којем су се нашли у периоду Јустинијанове владавине.

Спољна трговина Ромејске империје била је окренута ка Истоку, који је био најбогађији регион тада познатог света. Из Кине се увозила свила, из Индије и Шри Ланке разни зачини попут мирођије, али и слонова кост и драго камење. Проблем је често настајао, јер се роба набављала преко Персије, а Ромеји су стално били у рату са њима. Због тога се озбиљно радило на заобилажењу Персије са севера и директног трговања са Бухаром, Самаркандом, Хивом, те успостављања контакта са кинеским трговцима. Са југа су Ромеји покушали преко Црвеног мора и Јемена, као и етиопске луке Адулис, да помогну етиопским и арапским трговцима у развоју трговине и повезивању са Индијом, те унапређењем пловидбе на Индијском океану, чиме би постали конкуренти Сасанидима.

Невероватан успех постигнут је 552. године у текстилној индустрији, када су двојица несторијанских монаха прокријумчарила дудову свилену бубу из Централне Азије, што је било готово немогуће до тада. У шупљим штаповима донели су свилену бубу у Ромејско царство и научили текстилне мајсторе да добију свилу, након чега је повећана производња, а смањена цена што је повећало куповину тог текстила. Ромејска производња свиле развила се у свим провинцијама царства (Антиохија, Тир, Бејрут, Теба), а затим у другим деловима Медитерана.

Ромеји су имали разгранату извозну трговину житом, сукном, пурпуром, вином, уљем, обрађеном кожом, папирусом, металним производима, стаклом, накитом и слично. Постојале су добре везе са Западом, те су Ромеји имали своје факторије у Напуљу, Равени, Марсељу (Масилија), Картахени и другим градовима. Развој трговине омогућио је богаћење тог staleжа, тако да су они пружали велику подршку цару у освајачким намерама на обали Медитерана.

Укупно гледано привреда ромејске државе у

време цара Јустинијана била је развијена, али оптерећена државним дажбинама. Поред основног пореза, постојало је још неколико вандредних пореза, а преко *epibolé* напуштена је земља брзо налазила власника. Власници зграда плаћали су *aerikón*, а слободним грађанима наметнута је главарина. Ко није желео да служи војску, морао је да плати *ANNONU*. Посебни порези односили су се на издржавање чиновника у службеним путовањима, изградњу путева и мостова, као и недиректни порези на трговачку робу и промет. Држава је имала монопол на хлеб, со и свилу чиме је долазила до велике зараде. Поред свих пореза остала је злоупотреба чиновника, коју Јустинијан није до краја могао да искорени. Подмићивање, да би се завршио неки посао или убирање износа изнад реалних пореза, ишли су чиновнику у џеп, због чега су људи постајали неповерљиви према владару и његовим управницима. Колико год проблема имало у време владавине цара Јустинијана, Царство је ишло напред, развијало се, унапређивало у свим доменима, што се одражава и на саму науку. Док је Ромејско царство напредовало, дотле је на Западу започињао „мрачни средњи век“. Управо из тог разлога је погрешно називати рани средњи век у целој Европи „мрачним добом“, јер он то није био на истоку Европе, пре свега на територију Царства.

Климатске промене и криза Царства

Историја планете Земље пуна је климатских промена, али у историографији се до сада није превише придавало томе на значају. Међутим, климатске промене дешавале су се у току развитка човечанства и у појединим случајевима озбиљно угрозиле животе милиона људи. Ерупције вулкана, велике суше, оштре и дуготрајне зиме, пад метеорита, као и најезде инсеката и уништавање усева, само су неки од разлога који су утицали на развој многих друштвених заједница. И данас широм света постоји више опасних тачака које могу изазвати промену климе, међу њима најопаснији су супер вулкани.

Један такав вулкан пробудио се из сна 535. године и променио политичку, друштвену и економску слику света. Догађај из 535. године донео је најтеже краткорочно хлађење северне хемисфере у последњих 2.000 година. Према најновијим истраживањима научника, то хлађење проузроковано је великом количином вулканске прашине која се наша у горњим слојевима Земље, а која се протезала хиљадама километара унаоколо, што је

изазвало одбијање сунчеве светлости и захлађење Земљине површине.

Најновија испитивања указују на вулкан Кракатоа смештеног у пролазу Сунда који раздваја индонезанска острва Суматру на северу од Јаве на југу, а спаја Индијски океан на западу и Јаванско море на истоку. Пробуђени вулкан избацио је у атмосферу огромне количине прашине, што је проузроковало осаманаестомесечну таму на Земљи и угрозило животе милиона људи. О овом догађају писали су ромејски и кинески извори. Прокопије је пишући о рату против Алановандала 536. године, забележио да се народ највише плаши нестанка сунчеве светлости, чак и када је у еклипси једва се види иза велике прашине на небу. Ниске температуре изазвале су појаву снега у Кини у августу месецу што је угрозило усеве, но облак прашине обавио је и Блиски исток, чак и Јужну Америку, те је озбиљно утицао на Моче културу на обалама данашњег Перуа.

Велика еколошка катастрофа у свету изазвала је огромну глад у свим деловима планете, а због промене климе и хладног времена у сред лета, усеви нису могли да сазру, јер се сунчева светлост једва помањала кроз густе црни облак у земљиној сфери. Дрво није расло, а то показују и истраживања година широм света. Од 536. скоро да је заустављен раст биљака, тек од 542. године годиви почињу да се развијају што указује на раст дрвећа. Истраживања су вршена у Ирској, Шведској, Чилеу, Финској, Калифорнији, а испитивања леда на Анктартику и Гренланду на дубини од 800 метара, указују на повећану концентрацију сумпор-диоксида између 535. и 538. године, што значи да је вулканска прашина стигла чак до јужног и северног пола.

Након свих испитивања, све указује на „вулканску зиму“, изазвану буђењем вулкана Кракатоа, а била је много снажнија и опаснија него што је била мања епизода са климатским променама 1816. године, која је позната као „година без сунца“ због вулкана Тамбора у Индонезији. У VI веку је 20 вулкана могло да изазове овакву светску катастрофу. Након избацивања прашине из вулкана у атмосферу, због положаја Кракатоа око екватора, ветрови у том региону врло брзо су почели да преносе праšину на све стране света, те су ускоро северна и јужна хемисфера били под тамним облаком који је заклонио сунчеву светлост, која више није долазила до тла већ се одбијала назад у свемир. То је изазвало хладноћу за неколико десетина степени.

Појава глади и немира примећује се у изворима: у Скандинавији су вође племена даривали богове златом у покушају да врате сунце. Теотихуакан, велики град у Централној Америци, доживео је стра-

ховиту сушу и глад због чега су уследили немири и опадање града. Поједини научници иду превише далеко у тврдњама да је овај догађај утицао на пад Авара, миграцију монголских племена према западу, крај Сасанидске империје у Персији, колапс Гупта империје, развој ислама, експанзију турских племена и коначног пада Теотихуакана. Међутим, нигде није промена климе толико утицала колико на Ромејско царство. Држава је у том тренутку започела са ратовима за римско наслеђе, али и изградњом Константинопоља и других градских центара. Догађаји који су уследили имали су озбиљног утицаја на опстанак Царства. Занимљиво да је раздаљина између Константинопоља и Кракатоа чак 9.654 километара, али то није имало никаквог значаја, јер се управо над Блиским истоком и Европом појавио огромни облак прашине који је ланчано изазвао велике проблеме.

Велика глад појавила се у Царству што је изазвало смрт на хиљаде људи, али већи проблем појавио се четири године касније, када је бубонска куга пренесена из Египта на Балкан. Велика глад широм света и смањење усева изазвали су масовну појаву пацова у градовима. Могуће да је куга кренула из Кине и да се даље ширила све до Египта. Године 541. из Египта, који је био житница Ромејског царства, бродовима су поред жита у Константинопољ стигли и заражени пацови. Годишње је 200.000 тона пшенице стизало из Египта у Константинопољ. На хиљаде бродова донело је опасну штеточину. Заражене буве нападе су пацове, а ови су даље ширили заразу међу људе. Прокопије је први забележио кугу 541. године у луци Пелусијум у близини Суеца у Египту. Друга два писца која су забележила појаву куге били су Јован Ефески (*Ιωάννης της Εφέσου*, 507-588), епископ Сиријске цркве и Евагрије Схоластик (*Εὐάγριος Σχολαστικός*, око 535-око 594), ромејски великодостојник и историчар цркве. Сам Евагрије, тада дечак, оболео је од бубонске куге, али успео је да преживи. До краја његовог живота четири пута се враћала куга и нападала становништво, од чега су му умрли жена, кћерка, унука, друга деца, већина слугу, колона и робова на имању. Прокопије је записао да је на врхунцу куга убијала 10.000 људи дневно у Константинопољу, но тај број морамо узети са озбиљном резервом. Немогуће је утврдити тачан број, а претпоставка је да се кретао око 800 људи дневно, јер је за четири месеца умрло нешто више од 80.000 становника. Прокопије пише да више није било места за сахрањивање, те су мртви слагани на отвореном. Он није изоставио ни Јустинијана у свом тексту описујући смрт и кугу. Писао је да су села остајала опустошена, без људи који су масовно умирали, а

оно мало преживелих није могло да обради велика имања, но цар се није обазирао на то, већ је у својој немилосрдности захтевао плаћање великих пореза на време, чак захтевајући да преживели плате порез и за оне који су умрли. Због пустошења села и недостатка радне снаге, њиве су остајале необрађене, због чега је драстично повећана цена жита у Константинопољу. Због ратова у Северној Африци, Италији и на Истоку против Персије, огроман новац одлазио је за ратне потребе, али порез није могао да се наплаћује редовно због масовних умирања и потпуног опадања пољопривредне производње и трговине. Јустинијан је брзо доносио законе о ефикаснијем прикупљању пореза, неинтересујући се превише за животе својих поданика. Укупно 20% популације Ромејске империје умрло је у првом таласу бубонске куге од 541. године.

Дугорочни ефекти куге озбиљно су уздрмали саме темеље европске, ромејске и хришћанске историје. Куга се проширила на све лучке градове у Средоземном мору. Ширила се на Блиском истоку. Укупно 25 милиона становника ромејске државе умрло је, 1/3 Царства и то је несумњиво утицало на наредне векове и историју Константинопоља. Иако је Јустинијан успео да освоји Италију, Северну Африку, југ Хиспаније, све је брзо пало у воду доласком Лангобарда, појавом ислама и ширењем нове религије невероватном брзином на Блиском истоку, Персији и Северној Африци. И сама Персија је страховито опустошена кугом. Сасвим сигурно да је куга која се четири пута јављала у наредних сто година, озбиљно променила ток историје хришћанске, сасанидске, а пре свега ромејске цивилизације.

Трећина становника у свету умрла је у првом таласу бубонске куге. Поједини историчари верују да је ова болест омогућила коначно освајање британског острва од стране Англа, Саксонаца и Јита, јер је последња офанзива започела након 550. године. И Ирска је девастирана тих година од куге. И у наредним вековима појављивала се ова болест у многим деловима света, пре свега на Медитерану. Суша и глад трајали су деценијама, можда чак до почетка VII века. Од Мексика до Аустралије, сви делови света осетили су патњу, беду и смрт. Последњи пут забележена је 750. године, после чега се куга није појавила у Европи до XIV века. На основу испитивања посмртних остатака у гробницама из Јустинијановог доба, постоји генетска разлика у односу на бубонску кугу из XIV века, што указује на постојање више сојева ове болести.

Последњи пут када је вулкан Кракатоа еруптирао било је 26. и 27. августа 1883. године, 13.000 пута веће јачине него атомска бомба бачена на Хироши-

му. Укупно је 165 села и градова у близини вулкана уништено у потпуности, а преко 36.000 људи умрло је од прашине и цунамија који је настао услед потонућа 2/3 острва на коме се налазио Кракатоа.

Још једна природна катастрофа из времена Јустинијана, која је угрозила животе људи, био је земљотрес у Бејруту 9. јула 551. године, магнитуде око 7.5 степени Рихтерове скале, према тврдњама научника. Цунами који је настао уништио је приобалне градове некадашње Феникије. Антонин од Пјаченце (*Antoninus*), ходочасник у Јерусалиму, записао је да је у самом Бејруту умрло преко 30.000 становника. Нема много извора који говоре о овом земљотресу, али је познато да су градови од Тира до либанског Триполија уништени и да је више десетина хиљада људи умрло. Оштећења Петре и других градова у долини Јордана су према истраживањима оштећени управо овим земљотресом. Потрес се осетио и у Александрији и Антиохији.

Јустинијанова црквена политика

Након окончања спора са римским папом у време цара Јустина I 518. године, Црква је константно јачала. Бројним даривањима постајала је богата, а њен утицај на становнике непрекидно је растао. Јустинијан је подизао многобројне цркве и манастире, а само у ромејској престоници било је више од 150 манастира. И у другим градовима и њиховој близини грађени су манастири. Сиријска и египатска пустиња били су једни од главних центара у развоју монаха-пустињака (аскета). Манастири су били места уз које су се развијале болнице, школе и домови. У то време је јерусалимски монах Свети Сабас (Свети Сава, *Sabbas*) саставио веома строг и детаљан правилник о монашком животу и он је строго примењиван у каснијим вековима, чак и на Западу. Црква је својим развојем почела да утиче на живот људи у држави: држала је велике обрадиве површине, није плаћала бројне дажбине, а добијала је велики новац из државне благајне, великим делом контролисали су развој школства, а црквеним и монашким споровима уносили су немир у саму државну структуру. Јустинијан је одобрио монасима право да наслеђују имовину од приватних грађана, те право да примају годишње поклоне из царског трезора или од пореза појединих провинција, а забранио је и конфискацију манастирских имања.

Јустинијан је свесрдно помагао развој Цркве, но очекивао је од ње да буде главна подршка царском режиму. Да би то успео морао је њоме овладати у

организационом и догматском смислу. Сам је више пута иступао као теолог и тумач вере, што није превише одговарало црквеним великодостојницима. Постављао је и смењивао епископе, али се ревносно борио против свих врста јеретика у држави. Манихејци, аријанци, донатисти и остали секташи стално су били на удару војске. Губили су грађанска права и протеривани су из градских центара. Но, тако ревносно није могао да се бори против миафизитске цркве, јер је она сама имала јако упориште на Истоку, дубоко укореењена у Сирији и Египту, а царица Теодора била је њен заштитник. Јустинијан је имао план о успостављању јединствене ромејске (римске) империје, са једном вером за све становнике, а то није био миафизитизам. У почетку је Јустинијан попустио толико да је столицу константинопољског патријарха препустио потајном присталици ове опасне секте, Антимију I (*Anthimus I*, 535-536). Када је у једном тренутку папа Агапит I (*Agapetus I*, 535-536) дошао у ромејску престоницу да као изасланик краља Теодахада понуди мир са Остроготима, искористио је прилику и збацио патријарха као јеретика и поставио новог верног православља. Својом чврстином задивио је и Јустинијана, који је кренуо у жестоки прогон свих миафизита на Истоку. Египат се брзо покорио прихвативши халкидонску догму без поговора. Но, миафизити нису искорењени тим прогонима. Многи су успели да побегну у околне државе, а становништво које је јавно прихватило правоверје у тајности је наставио да чува своја миафизитска уверења. Тако се развијао покрет са новим људима, а међу њима највише се истакао Јаков Барадај. Он је упркос прогонима успео да врати пређашње уништене миафизитске општине и изгради ново свештенство.

Нови полет миафизитизма под Јаковом Барадајем био је неочекиван, те црква почиње све више да носи назив „Јаковитска црква“. Натерала је Јустинијана да потражи мирније решење у решавању црквеног проблема у Царству. Крајем 543. или почетком 544. године објављен је едикт у три поглавља у којем је осуђено тумачење тројице теолога (Теодор Мопсуестијски, Теодорит Кирски и Ибас (Ива) Едески) која су пропагирала несторијанство (дуофизитство), а сабор у Халкидону их није одбацио. Јустинијан је на тај начин покушао да ревизијом одлука у Халкидону задовољи миафизите и придобије их на своју страну. Но, сада су обе стране и православна и миафизитска биле незадовољне. И папа је устао против едикта, што је Јустинијана натрало да га ухапси и доведе у Константинопољ, где га је присилио да осуди тројицу теолога 548. године. Сазнавши да се свештенство

на Западу побунило због хапшења папе и његовог притиска да прихвати едикт, папа Вигил (*Vigilius*, 537-555) је своју осуду тројице теолога (*Judicatum*) повукао и одбацио 550. године. Гневан, Јустинијан је одлучио да папу физички присили на покорност, те је дошло до скандала у цркви Светог Петра и Павла у Константинопољу, где се папа склонио. Војници су покушали да га одвоје од олтара вукући га за ноге и браду, али у том папином опирању је и сам олтар срушен.

Слом остроготске државе означио је нови живот у Италији, а то је било јасно и папи. У Риму се налазила Јустинијанова војска, због чега је папа морао да прихвати новонасталу ситуацију. Године 554. донео је едикт *Constitutum*, којим је по други пут осудио три поглавља Халкидонског сабора. Након тога је цар допустио папи да се врати у Рим. Нови папа Пелагије (*Pelagius I*, 556-561) је био у почетку заклето заштитник Халкидонског сабора, али постепено је морао да прихвати цареву вољу. На крају је цела Италија прихватила Јустинијанов захтев, изузев миланске и аквилејске митрополије, које су биле одвојене од папе још око сто година. Аквилејска шизма настала је када су неки истарски, далматински и области данашње Словеније били против царевог диктата и капитулације папе пред Јустинијаном. Због тога су напустили папу и Константинопољ и водили независну црквену политику, док на крају нису признали папску власт у наредном веку. Спор око „три поглавља“ створио је на Западу мишљење да је поглавар Цркве сам Христ, а никако цар, јер он као и сваки други верник мора да се покорави црквеним одлукама. Управо тада започиње у Западној цркви формулација о врховној улози папе на Земљи, а не цара, која ће постати темељ папства у наредним вековима. Овим је почела да се ствара коначна пукотина у односу римског папе и константинопољског цара, која ће на крају одвести папу у саму јерес и напуштање православља 1054. године. Средином средњег века сличан спор почео је да се ствара у односу папе и световне власти на Западу Европе, те ће борба римокатоличке цркве за независношћу од владара и њиховог потчињавања Цркви, постати кључни проблем који ће се одразити на читав римокатолички свет.

Јустинијан је био последњи римски цар на престолу у Константинопољу. Био је хришћански владар, али веровао је у своје божанско порекло своје власти. За њега је појам Римског царства био истоветан са хришћанском цивилизацијом, а победа правоверја била је његова мисија, исто као и римска доминација у свету. Жестоко се борио против јеретика и покушавао да помогне Цркви

у ширењу правоверне речи међу незнатном групом многобожаца (припадника римске старе религије), који су и даље имали утицаја на културу и науку. Због тога је Јустинијан забранио паганским научницима право да предају и на крају затворио Академију у Атини 529. године, која је била центар паганског неоплатонизма. Искључени професори напустили су Царство и отишли персијском шахиншаху, ширећи грчку културу на Предњу Азију. Са Јустинијаном се коначно завршава поглавље паганизма на тлу Царства. Укидањем Академије, одласком паганских професора и коначном победом православља (Халкидонске догме), завршена је једна књига у историји римске/ромејске историје. Хришћанска црква је у Јустинијану имала истинског браниоца, али и господара. Као ромејски владар остао је веран римској филозофији у религији, те некаква аутомонија Цркве није била могућа. Управљао је Црквом, као и државом и његовим мешањем, писањем едикта, трактата, песама, његова владавина била је врхунац царског мешања у црквена питања. Нико пре њега, нити касније, није владао неограничено Црквом као он.

Афтародокетство

Афтародокетство (грч. *σφθαρτος* – „нетрулежан“, „некварљив“, *δοκσις* – „сличност“) је јеретичко учење настало у Јустинијаново време, а његов утемељитељ је Јулијан из Халикарнаса (*Julian*). Христово тело рођено од Девике Марије било је тело Новог Адама, без греха, нетрулежно (*αφθαρτος*). Христово човештво је не само безгрешно, него не носи ни последице Адамовог греха, односно људске слабости и природне афекте.

Север Антиохијски (*Severus*, последњи нехалкидонски патријарх у Антиохији и један је од оснивача Сиријске православне цркве) оптужио је Јулијана и његове екстремне ученике за докетизам, тачније за премису да Логос није примио стварно човештво у његовом палом стању, са свим последицама греха, укључујући и трулежност. Питање које се поставља јесте: у чему се састоји трулежност људске природе и да ли је она последица греха? Јулијан оспорава да је човек по природи трулежан, те да је Христова човечанска природа нетрулежна.

Оваквом учењу се Свети Јован Дамаскин супротставио ставом да се у Христу не може порећи људска стварност страдања. Он је био без греха, али је вољно прихватио пало човеково стање, да би га коначно ослободио. У наредним дискусијама утврђено је да је грех болест, пропадање (*φθορα*)

које је имало последице на цело човечанство, а преноси се не само Адамов грех и кривица, који су лични, већ се преносе и њихове последице. Последица одвајања човека од Бога, после Адамовог греха, јесте природна смрт, која се преноси са потомства на потомство. Свака особа има трулежну природу наслеђивањем Адамовог греха, али свако је такође одговоран за своју слободу. Након греха, тачније одвајања од Бога и подвргавања под последице таквог стања, човек има начин егзистенције афектиран смрћу, начин који је у супротности са његовом природом и позивом (Логосом). У том смислу, жртва није оправдање или размена, него избављење наше природе из стања пропадаљивости и смртности.

Јустинијан је 564. године усвојио принципе афтародокетства и покушао је да их подигне до ранга православне догме. Патријарх константинопољски Евтихије (*Eutychius*, 552-565; 577-582), који је председавао Петим васељенским сабором, одбио је цареве напоре, тврдећи да се афтародокетство не слаже са православном догмом. Због тога га је Јустинијан сменио и прогнао и поставио Јована Схоластика за новог патријарха 565. године. И Анастасију I Синаиту (*Anastasius I*), патријарху Антиохије прећено је сменом и прогонством, али све је сређено у корист православља након цареве смрти 565. године.

Пети васељенски сабор у Константинопољу 553. године

Други сабор у Константинопољу, односно Пети васељенски сабор, одржан је у време цара Јустинијана од 5. маја до 4. јуна 553. године. Сабором је председавао патријарх константинопољски Евтихије уз асистенцију остала три источна патријарха и њихових представника. Римски папа Вигил је био позван да учествује, али је одбио, иако је у то време живео у Константинопољу од 547. године, због рата у Италији. Издао је документ против Сабора, који се одржава без његовог присуства, јер је сматрао да је неприхватљиво одржавање сабора на Истоку, због доминације источних епископа, те је предлагао Сицилију као место погодно за скуп свих хришћанских епископа. Сабор је наставио са радом без папиног присуства и не обазирјући се на Вигилове протесте, а главно питање које се постављало била су „три поглавља“. Била је то фраза која је створена још након Халкидонског сабора у покушају да се измире Сиријска (јаковитска) и Египатска (коптска) црква са Великом црквом (која је

прихватила халкидонске одлуке), након неуспешног покушаја помирења путем „Хенотикона“. „Три поглавља“ (τρία κεφάλαια, *tria kephalaia*) чинила су личност и дела епископа Теодора Мопсуестијског, неке списе епископа Теодорита Кирског и Писмо епископа Иве Едеског упућено епископу Марију и Ардаширу, затим осуда Оригеновог неправославног учења – неооригенизма. Проблем је настао врло брзо након халкидонског сабора, услед оптужбе да су тројица писаца напустила православље и пришла несторијанству, те да су њихови текстови јеретички. Крајем 543. или почетком 544. године, Јустинијан је „три поглавља“ одбацио као јеретичка и позвао источне епископе да одбацио лажно учење и да се врате православљу (Халкидонској догми). Само мали део је прихватио и то под Јустинијановим војним притиском, но проблем је остао и још се повећао.

Пети васељенски сабор има прилично богату своју предисторију која се протеже на неке врло важне догађаје у историји Цркве, који досежу чак уназад до Трећег васељенског сабора, али и раније. Пети сабор није био преокупиран неком новим јеретичким учењем већ се, једноставно речено, у новим околностима и условима бавио несторијанством и миафизитством.

Званични покушај измирења православних и миафизита одржан је у Константинопољу 532. године. Био је то сусрет по шест угледних богослова са обе стране (од православних су били Ипатије Ефески и Леонтије Ромејски, а од миафизита Север Антиохијски). Некако се у то време по први пут званично у тим дискусијама појављују и списи Дионисија Ареопагита, које особито користе у својим дискусијама миафизити, мада у тим списима није било спорних и јеретичких учења. На том састанку који је одржан у Константинопољу показало се да су за миафизите најспорије извесне личности које су по њима биле јеретици, а које Црква још увек није званично осудила или то макар није учинио Четврти васељенски сабор у Халкидону 451. године. Резултати преговора православних и миафизита у ромејској престоници из 532. године били су веома слаби. Православљу је пришао само један миафизитски епископ и неколико свештеника. Као нека врста уступка, али са тачке гледишта православних сасвим прихватљива, прихваћена је такозвана теопасхитска формула која се већ од раније налазила у молитви „Свјати Боже... Који је распет за нас“. На овоме је особито инсистирала једна група скитских монаха. Сматра се да је у то време настала и химна „Јединородни Сине и Слове Божји...“ која се и данас пева на Светој литургији као „Друга слава“, а приписује се самом цару

Јустинијану.

Друго веома важно спорно питање у предсаборском периоду Петог васељенског сабора било је актуализирање Оригена (Ὠριγῆνης, *Origenēs*, 184/185-253/254) и његовог учења. Спор се јавио међу монасима у Палестини, особито у Лаври Светог Саве Освећеног, а нарочито је било актуелно Оригеново погрешно учење о ἀποκατάστασις (*apokatastasis*, „о васпостављању свега, у своје првобитно добро стање, чак ће се и ђаво покајати и спасити“). Један од таквих палестинских монаха био је и Теодор Аскида који је у међувремену постао епископ у Цезарији Кападокијској и који је био царев саветник по многим питањима када се радило о Цркви. Ориген и његово учење ће нешто касније 543. или 544. године бити осуђено од самог цара и то на једном мањем локалном сабору у Константинопољу који се окупио око патријарха Мине. Одлука о осуди Оригена донесена је у 15 тачака, а свака се завршава анатемом. Осуђене су главне ставке Оригеновог погрешног учења, али нико од монаха није осуђен као Оригенов присталица. Међу савременим богословима било је много оних који су се отворено противили да Ориген буде осуђен, након скоро три века. Посебно се међу њима истицао ђакон Фулгенције Феранд из Картагине.

У каснијим преговорима са миафизитима на Истоку, Теодор Аскида, да би избегао личну осуду као оригениста, сугерисао је цару Јустинијану да миафизити одбацују халкидонски сабор зато што на том сабору нису били осуђени, чак су оправдани, Теодорит Кирски и Ива Едески, који су се држали учења Теодора Мопсуестијског, а који је био учитељ јеретика Несторија. Због тога су сада миафизити своје измирење са Црквом условљавали тиме што би се православни (дуофизити) још једном одрекли и анатемисали и Несторија, Теодора Мопсуестијског, Теодорита Кирског и Иву Едеског. Миафизити су хтели да халкидонски сабор као такав буде осуђен. Цар је пристао да се поведе расправа о овим питањима, с тим су се сложили и патријарх Мина и недавно изабрани папа Вигил (изабран 536). На Западу нису били сагласни да се на начин изнесен у „три поглавља“, осуђују поменуте личности. Пре свега је велико противљење било у Северној Африци, Италији и Илирику. Противници осуде износили су многе аргументе: говорили су пре свега да се овим поступком доводи у питање ауторитет и значај једног Васељенског сабора. Ако се коначно оспори важност једног сабора, а сабори Цркве су по свом значају одмах после Светог писма, поставља се питање, може ли један исти извор точити слатку и горку воду? Или: зашто судити оне који не могу да се бране, јер су

давно умрли и налазе се на праведном и неподмитљивом Божјем суду? Зашто осуђивати мртве и на тај начин казнити живе који на ту осуду не пристају? Називани су „некродиоктима“ прогонитељима мртвих и као они који директно греше против 7. члана Никео-константинопољског Символа вере, у коме се каже да ће Господ „судити живима и мртвима“...

Пети васељенски сабор је осудио неке списе Теодорита Кирског и Иве Едеског који су били уперени против Кирила Александријског и његовог учења, особито изложеном у 12 глава. Због ових својих списа Теодорит и Ива јавно су се покајали и били су примљени и враћени на своје епископске катедре са којих их је збацио „разбојнички сабор“ у Ефесу 449. године. Пети сабор је само још једном осудио, истина посмртно, оно зашто су се они већ једанпут покајали. Тиме није подривен и доведен у сумњу Четврти васељенски сабор у Халкидону 451. године. Халкидонски сабор је овим поступком само допуњен у оним сегментима којима се није директно бавио и који нису тада били у Цркви актуелни. Пети васељенски сабор је, дакле, оправдао Халкидон и његову христологију. Учињен је изванредан уступак миафизитима у смислу црквене икономије, али православна вера није повређена. Подвучен је значај учења Цркве о јединству богочовечанске Христове личности. Такође је потврђена формула да је „један од Свете Тројице пострадао телом“, чиме се у ствари нагласило, противно миафизитима, да је један Христос и да с друге стране, миафизити нису у праву када православнима приписују двојење-дељење Христове личности у несторијанском смислу. На крају је Пети васељенски сабор осудио оригенизам и није донео ниједан канон.

Због недоласка папе на Сабор, Вигилово име је избрисано из диптиха, чак су га екскомуницирали. Са Запада је на Сабор дошло само 16 епископа: 9 из Илирикума, 7 из Африке, ниједан из Италије, од укупно 152 присутна, иако су сви били позвани на време. Вигил је затворен у Константинопољу, његови саветници су протерани, да би у децембру 533. године сам папа најзад осудио „три поглавља“, правдајући се да је раније био под притиском својих саветника. Прихватање одлука Петог васељенског сабора види се из два папина писма: једно упућено патријарху Евтихију 8. децембра 533. и друго у „*Constitutum*-у“ из 23. фебруара 554. године, вероватно упућено западним епископима. Након притиска и премишљања, папа је прихватио одлуке сабора.

Након осуде „три поглавља“ на Сабору у Константинопољу, дошло је до нове шизме. У северној

Италији су црквене покрајине Милано и Аквилеја (Милано, Лигурија, Аквилеја, Истра и Емилија) напустиле заједништво са Римом, одбивши осуду „три поглавља“. Тај раскол трајао је од 553. до 698. године. Епископ аквилејски Македоније (*Macedonius*, 539-556) одбио је да прихвати одлуке Сабора и одвојио се од правоверне цркве. Његови наследници су на аквилејском трону, да би показали своју независност, носили титулу патријарха. Било је доста покушаја помирења са северном Италијом, но каснија лангобардска инвазија није омогућила Константинопољу да са војском реши проблем. Тек у другој половини VII века дошло је до стварања политичких услова, када су лангобардски краљеви одбацили аријанство и прихватили правоверје, те пришли римском папи, чиме су Милано и Аквилеја коначно остали сами, због чега су кренули у преговоре. Епископ Милана Дације (*Dacius* или *Datius*, 530-552) био је у Константинопољу у време сабора, али оштро је одбио да прихвати његове одлуке. Умро је у ромејској престоници одбијајући било какав разговор са православним епископима. Тек 581. године започело је са отопљавањем односа између Милана и Рима.

Доласком Лангобарда у Италију, натерали су епископа Аквилеје Паулиноса I (*Paulinus I*, 557-571) да са црквеним златом напусти град и пређе на острво Градо у близини Трста. Занимљиво да је то било ромејско острво, но добио је дозволу да се насели и живи. Временом је дошло до неслагања између црквених лица у самој Аквилеји и патријарха у Граду, те је у Аквилеји изабран нови патријарх уз подршку Лангобарда.

У Визиготској краљевини, Рекаред је нешто пре тога прихватио правоверје, али је одбио одлуке Петог васељенског сабора.

Одлуке Сабора биле су значајне у осуди миафизитизма, несторијанства и осталих јеретичких учења, а одбијање западних епископа да прихвате његове одлуке, биле су почетак коначног одвајања западне (римокатоличке) цркве од православља. Уз осуду „три поглавља“ донесено је десет догматских закона који су прецизирали одлуке из Халкидона и чиме је Исусова природа коначно утврђена и потврђена.

Јустинијанова владавина завршила се великим победама против непријатеља, проширивањем територија и градњом значајних објеката широм Царства, али то је довело до економске и људске исцрпљености, а климатске промене довеле становништво до ивице опстанка. Јустинијановом смрћу 14. новембра 565. многим у империји је лакнуло, а недуго затим коначно ће се завршити латинизација Царства и кренути новим путем – ка

хеленизацији. Поред свих проблема, очекиваних и неочекиваних, Царство у доба Јустинијана је показало изванредну моћ. У освајачком погледу Константинопољ је последњи пут достигао врхунац, обухватајући највећи део медитеранске обале, док је у књижевности и уметности стара култура у новом хришћанском руху, доживела невиђен процват, након чега је уследило раздобље дужег културног опадања. Колико год покушавао Јустинијан није створио ново доба, већ је тај период представљао коначни завршетак једне велике античке епохе. Старо римско друштво у свом пређашњем облику одавно је било на самрти. У самој Италији је већ дуго било мртво, а сломом Јустинијанове државе на Западу, владари у Константинопољу свесни свега, кренули су природним путем – хеленизацији империје. Царство изнутра је било уморно, исцрпљено, уништено привредно и економски, те су наследници великог Јустинијана морали да поправљају његове грешке и спасавају оно што су могли спасти, трајно напуштајући идеју о обнови јединствене римске империје из прошлих времена.

5. РОМЕЈСКО ЦАРСТВО, ЛАНГОБАРДИ И АВАРИ ДО ПОЧЕТКА VII ВЕКА

Име и порекло Лангобарда

О Лангобардима највише сазнајемо из дела Павла Ђакона (*Paulus Diaconus*, 720-799) и његовог дела *Historia Langobardorum* написаној у VIII веку. Сам Павле се у свом раду ослањао на дело *Origo Gentis Langobardorum* („Порекло лангобардског народа“) из VII века, које садржи доста митологије у себи. Поред ова два текста трећи је *Codex Gothanus* (*Historia Langobardorum Codicis Gothani*) написан у Фулди почетком IX века, али он се битно разликује од прва два дела.

У *Origo Gentis Langobardorum* помиње се племе у јужној Скандинавији под именом Винили (*Winnili*). *Codex Gothanus* пак, пише о племену које је насељено на граници са Галијом у близини реке *Vindilicus*. Плеће Винила поделило се у три групе, вероватно због пренасељености или недостатка обрадиве површине, те је једна група кренула ка далеким територијама. Групу одлазећих предводили су Ибор (*Ybor*) и Ајо (*Aio*) са својом мајком Гамбаром (*Gambara*) и стигли су до земље Скоринга (*Scoringa*), вероватно негде на обали Балтичког мора или код места Барденгау на ушћу Лабе. Вандали су покушали да им наметну данак, но Винили су се побунили због чега је дошло до сукоба. Према

легији која пише у књигама, Вандали су консултовали бога Одина (*Godan*), а Винили богињу Фреју (*Frigg*). Винила је бројчано било мало, но Гамбара је наредила женама да пусте косу испред лица, те је видевши призор Один остао очаран храброшћу малог племена, али и њиховим брадама, због чега су однели победу у бици против Вандала. Због тога су добили назив Лангобарди (*Langobardi*, *Lombardi*, *Lombards* – „дуге браде“).

Павле Ђакон као хришћанин и монах није могао да поверује у паганске легенде, те пишући своју књигу написао је да је назив заиста потекао од дужине браде, али да нема никаквих повезаности са паганским боговима и легендама. Данашња тумачења имена овог племена, везују се са појмом *Langbarðr*, које је једно од Одиновог имена, а који је у скандинавској митологији био врховни бог поседујући преко 200 имена. Врло је вероватно да име племена има сличности са Одиновим именом, јер се то примећује у промени старог култа плодности у пољопривреди у култу Одину. Многи научници узимају Одина као главни разлог промене имена племена, јер су Лангобарди посебно поштовали ово германско божанство.

Први пут се у изворима помињу између 9. и 16. године н.е. код римског историчара Маркуса Велејуса (*Marcus Velleius Paterculus*, 19. г.п.н.е.-31.г.н.е.). Он наводи да их је Тиберије победио и да су Лангобари већи дивљаци од Германа. Страбон и Тацит пишу да живе на ушћу Лабе у близини племена Хаука. Страбон пише да су они огранак Свева. Немачки археолози тврде да се на простору око ушћа Лабе од VI века п.н.е. до III века н.е. становништво бавило пољопривредом и да се битно разликује од становника око Рајне, Везера и обала Северног мора. Мртви су кремирани и припадају Јастроф култури, другачијој од културе на северозападу Европе. Проблем око утврђивања овог племена настаје баш на том простору, јер је пре доласка Германа, то био чисто словенски териториј. Тацит уноси додатну забуну, описујући их као агресивно свевско племе које обожава богињу Нертус (*Nerthus*), за коју је писао да је „Мајка Земља“. Немогуће је утврдити тачно време доласка Лангобарда из Скандинавије на ушће Лабе, тек код римских писаца се помиње да су средином I века н.е. постали довољно јаки да крећу у сукобе против суседа. Дион Касије пише да су непосредно пре почетка Маркоманског рата, 6.000 Лангобарда и Убијаца прешли Дунав и напали Панонију, али су доживели пораз од римских трупа. Средином II века Клаудије Птоломеј бележи да Лангобари живе око Рајне између Бруктера, Сукамбра и Тенктера. Северно од њих налазе се Англи. На основу Пто-

лемејевог описа, Лангобарди су у међувремену прешли са доње Лабе у унутрашњост континента или су постали довољно снажни да су проширили свој териториј.

Управо од II века многа германска племена почињу да се уједињују у племенске савезе, али у почетку није било помена о Лангобардима. Могуће да је разлог што су били далеко од границе са Римским царством или да су признавали власт другог племена. Највећи део Лангобарда је до краја тог века емигрирао, док је мањи део остао око Лабe и на крају се стопио са Саксонцима. *Codex Gothanus* наводи да су Лангобарди били под Саксонцима, али су се побунили око 300. године под краљем Агелмундом (*Agelmund*). У другој половини IV века Лангобарди су кренули у нову сеобу, вероватно због напуштања обрадивих површина у потрази за новим, што је била пракса код већине германских племена. Лангобарди су се до пресељења у Италију шест пута селили широм континента.

Почетком VI века заузели су области Херула у јужној Словачкој, те одатле проширили териториј на јужну Моравску, јужну Чешку и Доњу Аустрију, поставши озбиљна сила на том подручју. Лангобардски вођа (краљ) Аудоин (*Audoin, Alduin, Auduin*, око 546-око 560) довео је своје племе у Панонију, где су постали федерати Ромејског царства. Јустинијан се споразумео са њима и препустио им је већи део западне Паноније и териториј северно од ње 546. године, а учествовали су са својим одредима у рату против Острогота, које је водио ромејски цар. Такође, Јустинијан их је као савезнике држао будним против Гепида, који су контролисали источну Панонију. Упркос неколико успешних подухвата Лангобарда против Гепида и сами су били приморани да затраже помоћ против суседа од Ромејске империје, јер још увек нису били довољно снажни да другима наметну своју власт.

Мистериозно порекло Авара

О пореклу Авара немамо пуно података. До данас се научници споре о њиховим коренима. Најранији помен аварског етнонима забележен је код Приска (*Priscus, Πρίσκος*, умро после 472) средином V века. Записао је да су 463. године Шарагури, Оногури и Огури нападнути од Сабира, који су и сами били нападнути од Авара. Код појединих данашњих историчара постоји мишљење да Авари, које помиње Приск, нису пореклом исти Авари, који се појављују век касније у време цара Јустинијана. Менандер Протектор је у VI веку

писао да су се Гок Турци љутили у Константинопољу, што Ромеји сарађују са Аварима, а које ови сматрају својим поданицима (робовима), те да немају право да опште са Ромејима. Тумган (*Tumgan, Turxanthos*), принц Гок Турака (Велике турске империје), Аваре назива Вархонитима (*Varchonites*) „побеглим робовима од Турака“ и има их око 20.000. Теофилакт Симоката је 629. године описујући последње две деценије VI века, забележио да су Хефталити (Бели Хуни) освојили Аваре. Део тих Авара побегао је од Турака (Хуна), али нови каган их је покорио, као и све Огуре (Теофилакт о Огурима пише да су велики народ и добро обучени за рат). Главне вође ових народа били су Вари (*Var*) и Хуни (*Chunni*), те многа мања племена временом себе почињу да зову Варима или Хунима. У време цара Јустинијана део племена је побегао у Европу прозвавши себе Аварима, а њихове вође узеле су титулу кагана. Теофилакт Симоката тврди да су до његовог времена, сами Авари били подељени пореклом и именом. Поједини су себе и даље сматрали Варима, док други Хунима. Ту забуну донели су у Европу и сами збуњени својим пореклом, да би још веће потешкоће имали Европљани у њиховом тумачењу. Данашњи историчари европске Аваре називају Псеудо-Аварима, јер су их тако и сами Турци називали. Гок Турци из Велике турске империје, називали су правим Аварима оне које су им се покорили у Централној Азији.

Занимљиву претпоставку о Аварима дају поједини данашњи историчари, повезујући их са Роуран номадима из Унутрашње Азије. Роуран каганат (пинј. *Róurán* или *Rúrú*) је била држава са простора данашње Монголије и сматрају се Прото-Монголима, који су врхунац достигли од IV до средине VI века. Постоји сличност у писму које је хан Тардан (*Tardan Khan*) послао у Константинопољ и догађаја који се помињу у кинеским изворима. Роуран племена посебно су водила ратове против кинеских држава, али су доживели слом 552. године, када је дошло до савезништва Гок Турака и двеју кинеских држава – Ћи и Жоу, као и племена из Централне Азије. Хефталити и Роуран имали су блиских веза, но по језику и култури у потпуности су се разликовали. Чак и титула кагана (хан), по свему судећи, потиче од Роуран народа, коју су преузели Хефталити, а даље Авари. Након слома Роуран каганата 552. године, у изворима постоји податак да је 555. године 3.000 Роуранаца обезглављено. То је био основни разлог напуштања монголских степа и кретања кроз Централну Азију према Европи, где су због различитих околности променили име у Авари, оставивши титулу кагана (хана) своје вођи. Међутим, око ове теорије спори

се данашња историјска наука. Мало Роуран народа који је остао, временом је прешао у Кину и стопио се са Кинезима, те они нестају са историјске сцене. Турски извори наводе да је хан Т'у-мен (*T'u-men* или *Bumin*), оснивач турске династије, био из легендарне династије Ашина (*Ashina*, пинј. *Āshīnà*, дј.ц.. *A-shib-na*), која је уништила Роуран каганат. Због тога је већина народа Роуран побегла у кинеску државу Западни Веи. У каснијим кинеским изворима, проналазимо податак да је хан Му-ха (*Mu-han khan*), Т'у-менов наследник, поразио Хефталите и народ Тиеле (*Tiele*, пинј. *Tièlè*), конфедерацију девет турских племена са севера Кине и источног дела Централне Азије, познатије као Огуз. У више кинеских извора наводи се победа над Роуран, Тиеле народом и Хефталитима, те се слаже са писмом које је навео Теофилакт Симоката, а које је у Константинопољ послао хан Тардан. Ако дубље погледамо у садржину писма и кинеске изворе, приметимо разлику од око 50 година, што није мало. Тардан је владао од око 580. до 599. године, док су турске победе над Роуран, Тиеле и Огуз народима биле око 50 година раније у време владавине хана Т'у-мена. Управо та разлика од 50 година доводи многе историчаре у сумњу због чега одбацују тврдњу да Авари воде порекло од Роуран народа. Друга група научника остаје при тврдњи да Авари имају сличности са Хефталитима, што се види из њиховог назива за Аваре (Вархонити), то јест, да их предводе две фракције: Вари и Хуни. Према неким кинеским списима, *Var* је исто што и *Hua*, термин којима Кинези називају Хефталите – Хуа народ. Један од градова Хефталита у кинеским изворима био је Варвализ (*Varvaliz*). У иранским језицима *Varvaliz* се преводи као „горња тврђава“, те се забуна још више продубљује.

Сва номадска племена која су временом достигла врхунац на просторима Централне Азије, своје империје градили су у упоришту више народа, не као данас у једној нацији. Појам народа и нација код номадских племена није постојао. Номадска племена излазила су из масе других или се претапала у већу групу племена. *Народ* је био растегљив појам. И сам појам *државе* или *империје* код номада, ни у ком случају није исти са појмом државе, који је започео да се ствара у Европи на почетку средњег века, а још даље од институционализоване државе какве је била Ромејско царство. Многа племена која су поражена у борбама за власт, бежала су даље од доминације победника. Слично је било и са Аварима, који су након пораза од Ашина клана у Западном турском каганату, морали да беже даље на запад према Дњепру. Група која бежи од победника није монолитна, већ

по обичају мештовитог је порекла, односно, свако има своје име, расу, језик и културу. Да би та маса разноразних племена у даљем кретању могла да опстане, морао је да буде изабран један вођа (хан или каган), који је биран по својој храбрости или плановима за даља освајања. Та мешовита група окупља се око новог вође, узима јединствено име, као осећај припадности том вођи или клану. Име за групу степских коњаника углавном је било неко од престижних имена, која нису нужно означила било какву директну повезаност или порекло од народа од кога се преузимало име. У Централној Азији на почетку раног средњег века, имена попут Хуна, Авара, Бугара или Огура или имена која су у себи садржала (о)гуре (Кутригуре, Утигуре, Оногуре и друге), била су доминантна и најважнија. У процесу преузимања имена, самоодређење и утицај на спољне односе имала су одлучујућу улогу. Узети име познатог племена, значило је преузимање традиције и изражавања политичке моћи, а све је морало да буде завршено успехом, победама и освајањима. У свету степа где постоји маса номадских племена које лута просторствима, најважније је било окупити их и показати моћ. Узети име познатог племена значило је прихватање другог за пријатеља или непријатеља, а то је у степи носило са собом велике ризике. Бити вођа значило је створити довољно моћну групу војника, која ће успети да се избори са непријатељем и проширити териториј. Снажан вођа (каган или хан) ствара степску државу (империју) која се далеко разликује од оне у Европи, окупља око себе остала племена, али његовим убиством, та империја се руши и на њеним темељима ствара се нова од других народа и вођа. То не мора да буде одмах у почетку стварања државе (империје), већ у следећих неколико колена, али то доказује неутемељеност државне заједнице и непостојања чврстих институција које би ту државу сачувале. Говорити о етногенези разних, скоро свих степских народа, посебно у раном средњем веку, не може да се замисли на један линеаран начин, услед великих кретања племена и мешања са другима. Доћи до прото-народа или прото-језика једног племена, готово је немогуће. Централна Азија није била само насељена турским и монголским народима, већ и многим индоевропским народима, пре свега Словенима и иранским групама. Свим тим племенима и народима, корен је готово немогуће пронаћи. Индентитет Авара који су кренули ка Европи, тешко може бити прихватљив. Група племена која је побегла од владавине Турака и кренула у Европу, преуевши име *Авари*, заправо и нема права тако себе да назове. Реалније име за та племена су *Бугари*. Аварско

име никада није било укоренењено међу тим степским народима, који су побегли пред најездом Турака. Када је уништен аварски каганат у Панонији почетком IX века, готово одмах је нестао аварски идентитет са тих простора, што само доказује о неутемељености имена међу племенима која су на коњима стигла у Европу.

Антрополошка истраживања Авара у Европи и Азији, показују јасну разлику у типовима скелета. У Азији се примећује на скелетима јасна монголизација, док у гробницама у Панонији из VIII века, скелети су више европски (индоевропски), мада има и туранских и монголизованих. У гробницама из VII века у Централној Европи, углавном су индоевропски скелети. Готово 80% скелета имају индоевропску карактеристику, што указује на јак словенски утицај у Панонији, где је било већинско становништво. Остали су углавном са туранским карактеристикама, а најмање са монголоидним.

Аварски каганат

Ромејска дипломатија је сматрала да ће проблеме са Словенима, Гепидима и Бугарима, решити уз помоћ Авара, који су се од скора нашли на хоризонту политичких догађаја у Источној Европи. Крећући се ка азовско-прикаспијским степима ступили су у везу са Аланима на северном Кавказу, који су били савезници Ромеја. Посредовањем Алана, Авари су први пут ступили у контакт са Ромејима 557. године, понудивши услуге у замену за злато и земљу на којој би се населили. Ромеји нису били спремни да им дају земљу за насељавање, сећајући се проблема са Хунима и Готима, што је нагнало Аваре на освету. Победили су бугарске Утигуре (ромејске савезнике), Оногуре и Сабире. Због страха да Авари не ступе у савез са бугарским Кутригурима, Ромеји су нападе противника усмеравали против Анта (Словена). Авари су завладали свим областима уз северне обале Црног мора и свој утицај проширили су све до ушћа Дунава. Од цара Јустинијана затражили су Добруцу и данашњу северну Бугарску за насељавање 562. године. То више није била молба, како то покушавају да представе ромејски писци, јер су Авари своју снагу показали у претходним освајањима, већ покушај успостављања бољих односа са Царством. Јустинијан је био спреман да их насели на уском простору јужно од Саве, у области данашње Србије, како би контролисали границу од Гепида, који су у међувремену освојили Срем. У то време Авари су чинили хетерогену групу од око 20.000 коњаника, али за тадашње услове у том

делу Европе, представљали су озбиљну силу. Незадовољан Јустинијановом понудом, аварски каган Бајан I (*Bayan I*, 562-602) је у два наврата са доњег Дунава заобишао Карпате и нападао франачку границу на Лаби. Први пут 563. године, но одбијен је од стране Сигиберта I од Аустразије. На проласку су Авари у Закарпатју разбили племенски савез Дулеба и других словенских племена, при чему су многи Источни Словени отишли даље на запад, према горњој Висли и североисточној Чешкој. Каган Бајан је највероватније 562. године успоставио власт након смрти кутригурског вође Забергана (*Zabergan*, 559-562). Вративши се на доњи Дунав, покушали су Авари још једном да добију Добруцу и данашњу северну Бугарску за насељавање од новог цара Јустина II, али и овај им није дозволио. Уследио је нови напад на Турингију 566. године, победивши Сигиберта, али су застали у даљим походима. Проблем Авара и даље су били Гок Турци иза Каспијског мора, те плашећи се њих, покушавали су да се што више удаље од граница од својих највећих противника, тражећи погодну земљу за насељавање. Било им је потребно склониште, те пашњак за стоку, но пут у Панонију у то време био је немогућ због Гепида, густих шума и околних планина (Карпата). Била је то критична зима за Аваре 566/567. године. Заглављени на просторима данашње источне Немачке, добили су позив од лангобардског краља Албоина (зета краља Сигиберта), да заједно у савезу слома гепидску моћ. Тај позив је одговарао и Ромејима, јер би се тако ослободили озбиљног непријатеља са својих северних граница, а можда и вратили Срем под своје окриље. Добивши дозволу од Ромеја, Авари су прешли Дунав 567. године и преко северне Бугарске стигли до Костолца, где су на ромејским лађама по други пут прешли Дунав и са леђа напали Гепиде, који су већ ратовали против Лангобарда на супротној страни. Бајан је сломио отпор гепидског краља Кунимунда, одсекао му је главу и од његове лобање направио чашу, коју је послао свом савезнику Албоину као поклон (можда и упозорење). Лангобардски краљ је заробио Росамунду (*Rosamund*), кћерку краља Кунимунда и као ратну принцезу захтевао од ње да пије из лобање. Албоин је оженио, након смрти његове прве жене Клотсуинде (*Clotsuinda*) Франачке, али у изворима се помиње сва његова окрутност према новој жени. Бајан је убрзо напао Сирмијум, где се склонила мања група Гепида и уз подршку ромејске војске под командом Боносуса (*Bonosus*), заузела град чиме је званично престала да постоји гепидска држава. Сирмијум је припао Ромејима, али само за кратко. Исте године када су Авари заузели Панонију (567), Нарзес је у Италији

пао у немилост због лоше организације управе, те велике халапљивости бирократа, због чега га је Јустин II опозвао са дужности и вратио у Константинопољ. У Италији је завладало расуло. Годину дана касније (568), Албоин доноси кључну одлуку, да са својим народом крене у Италију, где ће основати нову државу. Закључивши споразум са Бајаном о слободном преласку преко Паноније и Норикума, са својим људима је напустио Сирмијум и кренуо према Италији. Улазак Лангобарда у Италију била је последња велика германска сеоба на тлу Европе.

Ромеји су наставили са лукавом политиком, те наговорили Аваре да нападну Словене у Малој Скитији, област око данашње Добруце, северне Бугарске, све до данашње Украјине. Авари су уништили већину словенске земље и вратили се у Панонију. Цела источна Панонија, до Дунава, Карпата и Црног мора постала је део аварске државе, која је уједно контролисала области око северног Прицрноморја. До 600. године Авари су успоставили јаку војну организацију у Панонији, завладавши над великом групом различитих народа од данашње Аустрије до Понтијско-каспијских степа на истоку. Највећа група којом су Авари, условно речено, завладали били су Словени. Маса Словена је на просторима Централне и Источне Европе већ пролазила кроз сличне проблеме са Хунима, Готима и другим германским племенима, али за разлику од осталих који су одлазили даље према Западу или нестајали са историјске позорнице, Словени су као темељ остајали дубоко укорењени на свом историјском простору. Словена је већ од неколико векова раније било и на Балканском полуострву, а масовније досељавање започело је у време кризе Царства у III веку. Под Аварима кретање појединих словенских племена настављено је према Балкану или германским областима на Западу, али модерна историографија свесно греша тврдећи да је управо под Аварима започео постепени процес досељавања Словена на Балканско полуострво, које је врхунац достигло у време цара Ираклија у првој половини VII века. Границе Ромејског царства на Дунаву и Сави никада нису успеле да буду довољно снажне да одбране територију од најезде Словена и Германа, те Хуна и Авара, чак ни у време цара Јустинијана. Те порозне границе још од краја II века, уз све покушаје римских/ромејских царева, никада нису могле да одбију долазак словенске масе на Балкан, много пре него што то званична историја признаје. Пролазак Лангобарда кроз Шлеску и Моравску, те четрдесетогодишњи боравак у данашњој јужној Словачкој, повукао је са собом део словенског становништва, који су кренули под Албоином у Италију, али на

простору северне Италије од Венеције до Лигурије, већ вековима су живеле словенске групе, које су долазиле са Херулима, Визиготима, Остроготима или као савезници Хуна нападали ове области. Када су Лангобарди напустили западну Панонију, Авари нису одмах упали са коњицом, вероватно према ранијем договору кагана Бајана и краља Албоина, те су остали на истоку Паноније, упадајући на ромејски територију, док су једини становници западног дела остали Словени, који су живели и пре лангобардског проласка. Оставши сами, дочекали су нову групу Словена са обала Балтичког мора, која се кретала моравско-словачко-панонским коридором, даље према источним Алпима. Авари су тиме са истока и запада били у потпуности окружени словенском етничком групом, али и са југа, јер су на Балкану већ живеле словенске масе. Словени су формално признавали власт владара у областима у којима су те вође себе проглашавали заповедницима, било да су то Хуни, Ромеји, Остроготи, Визиготи, Авари или неки други. Суштина Словена јесте прихватање власти других народа или су као савезници заједно наступали против треће стране, углавном Ромејског царства. Главна чињеница остаје да су се Авари нашли у „словенском мору“, окружени са три стране, а као малобројна војска било је апсолутно немогуће да свима наметну своју власт, због чега је велики број Словена остао слободан од аварске власти.

Ромејско царство Јустина II

Јустинијана I наследио је његов сестрић Јустин II (лат. *Flavius Iustinus Iunior Augustus*, 565-574), добар управник и војсковођа, али већ од 573. године и озбиљно ментално болестан. Јустин II је био ожењен Софијом (*Aelia Sophia*), а како је записао Јован Ефески, она је била сестричина царице Теодоре. Јустинова мајка била је Вигиланција (*Vigilantia*), сестра цара Јустинијана. Има контроверзи код историчара око избора новог владара. Једини сведок Јустинијанове смрти био је *praepositus sacri cubiculi* Калиник (*Callinicus*), који је потврдио да је пред смрт Јустинијан изговорио Јустиново име. Због чега је Јустинијан изабрао баш Јустина, сина његове сестре Вигиланције, ако се зна да је постојао још један претендент на престо, Јустин – син генерала Германуса? Историчари сумњају у Калиника, јер је он имао више користи од Јустина, Вигиланцијевог сина. У првих неколико дана своје владавине Јустин II је исплатио све ујакове дугове и прокламовао универзалну верску толеранцију, у намери да суз-

бије било какав покушај побуне.

Суочен са празном државном благајном, те вођен егоизмом, Јустин II је морао да прекине са Јустинијановом праксом куповине мира, односно плаћања потенцијалном непријатељу. Чим је ступио на власт нови владар је зауставио исплату Аварима и тако је прекинута примирје потписано 558. године. Управо од времена Јустина II долази до губитка великог дела Италије, које пада у руке Лангобарда, те преотимања ромејских територија у Хиспанији, а када је 572. године Константинопољ одбио да плати порез Персијанцима, према ранијим договорима две земље, започео је нови рат са опасним суседом на истоку. Проблеми који су започели у време владавине Јустина II, продубили су се за време његових наследника Тиберија II и Маврикија, да би врхунац кризе достигао под Фоком и Ираклијем.

Педесетогодишњи мир потписан 562. године између Ромеја и Сасанида, био је покушај коначног решавања проблема између две силе, али одмах након потписивања владари обеју држава покушавали су да пронађу адекватне савезнике како би што пре уништили вековног непријатеља. Током 568/569. године, Ромеји су покушавали да ступе у савезништво са Гок Турцима, те их наговорили да нападну Персију са леђа, али преговори су пропали. Персијанци су 570. године извршили инвазију на Јемен и уништили ромејске савезнике Краљевину Аксум, успостављајући Химјарско краљевство као свог вазала. Током 570. и 571. године Сасаниди су гурали своје вазале у Арабији – Лахмиде, да нападају ромејски териториј иако су два пута поражени од ромејских савезника Гасанида. С друге стране, Ромеји су склопили 570. године тајни споразум са Јерменима о побуни против Сасанида, која је започела 571. побуном и у Иберији у исто време. Почетком 572. године Јермени под командом Вардана II (*Vardan II Mamikonian*) поразили су персијског гувернера и заробили његову војску у Двину. Персијанци су убрзо напали град и заузели га, да би Јустин II одбио да плаћа данак, чиме је дошло до отвореног рата између Сасанида и Ромеја. Јермени су упркос честим побунама током V и ратова у VI веку, остајали верни савезници Сасанида, за разлику од хришћана у Лазики и Иберији. Уласком Иберије, Лазики и Ромејског царства у рат, Јермени су пришли хришћанској коалицији, због чега су озбиљно променили однос снага на Кавказу. Уз јерменску помоћ, Ромеји су током рата успели да дођу до Албаније (области настањене Албанцима код данашњег Азербејџана) и ту презимили на обали Каспијског мора.

У Месопотамији рат је почео катастрофално

за Ромеје. Након победе код Саргатона 573. године, опсели су Нисибис и били прилично близу да натерају персијске групе на предају, али је генерал Маркијан (*Μαρκιανός*) направио пометњу и наредио повлачење. Користећи пометњу у ромејској војсци, персијски шахиншах Хорсов I наредио је брз контранапад, опсео град Дару и после четири месеца натерао је на предају. Мања персијска војска под командом Адармаханана (*Adarmabān*, грч. *Ἀδαρμάνης*) опустошила је Сирију и освојила Апамеју и друге градове. Тек код Антиохије је заустављено персијско напредовање, те су морали да се повуку. Још гора ситуација по Ромеје, била је Јустинова наредба да буде извршен атентат на савезника ал-Мундира III (*Al-Mundbir ibn al-Hārith*, 569–581), краља Гасанида. Након неуспелог атентата, ал-Мундир III напушта савезништво са Константинопољем и повлачи војску из пустиње, због чега ромејска граница у том делу остаје изложена нападима. Пад Даре, главног ромејског упоришта у Месопотамији, наводно је била окидач за лудило цара Јустина II, који више није био способан да држи власт у својим рукама. Његова жена Софија и Тиберије Константин (*Tiberius Constantinus Augustus*, 574–582), преузимају контролу над државом. Рат против Персије биће завршен тек 591. године.

Везаност главнине ромејске војске на Истоку, онемогућило је одбрану других угрожених области у држави. Међутим, Авари су били немирни и пре ромејске заузетости ратом против Персије. Према Менандеру, Авари су већ 568. године упали у Далмацију, а каган Бајан предводио је 10.000 коњаника, међу њима највише бугарских Кутригура. Далмација је опљачкана и уништена, после чега је прекинута копнена веза Константинопоља са северном Италијом. Авари освајају Срем у потпуности до 576. године, а након трогодишње опсаде, 582. заузимају утврђени Сирмијум. Опсада Сирмијума 580–582. била је кључна у историји Балканског полуострва. Пад града под аварску контролу, значио је уништавање ромејског присуства северно од Саве и Дунава, а Сирмијум као значајно утврђење, држао је велику област под својом контролом. Падом града, Авари су слободно могли да крстаре Балканом уз помоћ својих савезника Словена, који су почели са првим организовањем државе. Сирмијум је током VI века био остроготски и гепидски, да би 567. године управу преузели Ромеји. Већ од 568. године, Авари често нападају град, али Ромеји су тренутно осигурали мир плаћањем данка, који се 578. повећао на 80.000 солида. Већ 580. године каган Бајан је прешао на десну страну Саве и наредио изградњу моста. У

тренутку највећих сукоба Константинопоља и Персије, само мали гарнизон се нашао у Сирмијуму. Тадашњи цар Тиберије II покушао је преговорима да одобровољи Аваре, али Бајанов изасланик оштро је захтевао предају града, те је цар одбио те захтеве. Иако незнатни гарнизон, ипак је издржао три године под опсадом и тек пред смрт Тиберија II, цар је прихватио предају града под условом да становници изађу из њега живи и слободни. Авари су поштедели животе становницима Сирмијума, улазећи у град као победници, при том им је цар исплатио 240.000 солида као заосталу рату коју није исплаћивао три године.

Јустин II је био заслепљен славом свог претходника, али крут и несигуран у својој политици није умео да одбрани териториј који му је у наслеђе оставио Јустинијан. Започињало је време неумитног повлачења Ромејског царства, а проблеми ће остајати нерешени, чак продубљивани. Дуги исцрпљујући ратови претходног периода, настављени су под Јустином II, али овај, за разлику од Јустинијана, није имао способне војсковође, управнике провинција и администраторе. И сам пун сујете и таштине, довео је земљу до дефанзиве. У свим деловима Царства наступало је време повлачења и пораза. Балкан је препуштен Словенима, који полако почињу да показују знаке државности. Авари доминирају Централном Европом, док Лангобарди брзо освајају велике делове Италије. Персија показује сву снагу на Блиском истоку. У спољним пословима цар је покушао да води доминанту политику у односу на друге, а своју непобедиву војску водио је у поразе. Финансијско исцрпљивање становника високим порезима, празна државна благајна, војска која се повлачи са бојишта, али и сукоб са миафизитима, као да су били окидач да његов разум попусти и одведе га у лудило. У тренуцима свесности, по савету своје жене Софије, донео је одлуку децембра 574. године, да за цезара изабере једну способну личност која ће га наследити на трону. Избор је пао на генерала Тиберија, кога је усвојио за сина и прогласио за наследника. До краја те године Софија је исплатила 45.000 солида шахиншаху Хосрову за једногодишње примирје. Јустин II је абдицирао препустивши престо Тиберију. Поживео је још четири године, повучен од света, али душевно врло болестан. Када је умро 578. године Тиберије је званично постао Тиберије II Константин (*Tiberius II Constantine*).

Ромејско царство под Тиберијем II

Тиберије II је као војсковођа већ имао контакте са Аварима. Године 569. дозволио је Аварима да се населе на Балканско полуострво у замену за таоце који би били гарант безбедности. Аварски таоци требали су бити поједине каганове војсковође, но цео споразум је пропао, јер је Јустин II захтевао да неко из каганове породице буде талац. На крају је кренуо нови сукоб између Ромеја и Авара. Генерал Тиберије је успео да разбије аварско-словенске чете у Тракији 570. године и одбаци их даље од Константинопоља, али сам се нашао пред смртном опасношћу крајем 570. или почетком 571. године, када је разбијена ромејска војска почела да бежи са бојног поља. Било је доста проблема са Аварима, али је успевао да се договори са њима о примирју, које, истина, никад није дуго трајало. Или би договор одбијао цар Јустин II или су аварски посланици нападнути од Словена морали да се жале Тиберију, који није могао да им помогне, због чега би опет започињали сукоби.

Када је у децембру 574. године изабран за цезара, Тиберије је заједно са Софијом управљао државом као регент све до Јустинове смрти 578. године, када је званично постао цар. Но, није га чекао ни мало лак задатак. Куга је и даље харала Царством, државна благајна била је празна, а војска сломљена у многим деловима државе. Нови цар је према писању Павла Ђакона (*Paulus Diaconus*, 720-799), успео да пронађе Нарзесово злато и још 100.000 килограма (7.200.000 солида) које је утрошено на куповину примирја, сиромашне и изградњу Свете Софије. Своју великодушност показао је укидањем пореза на хлеб и вино, а строго је забрањивао куповину гувернерских и других државних функција, које је било раширено пре Јустинијанове владавине. Успео је да склопи нови договор са Аварима, те је њима плаћао 80.000 номизама годишње, док су Авари чували границу на Дунаву и Сави, а Ромејима омогућило да војску концентришу на Истоку ради новог рата против Сасанида. Већ 575. године почео је да премешта војску из Тракије и Илирикума у Јерменију. Купио је време новим споразумом са Персијом, према којем се обавезао на плаћање 30.000 номизама годишње. Примирје је трајало три године, али је искључивало акције у области Јерменије. У покушају да одбрани Италију од најезде Лангобарда, послао је додатне трупе под командом Бадариса (*Baduarius*), зета (или брата) Јустина II. Бадарис је одбранио Рим у савезништву са франачким краљем Хилдебертом II (*Childebert II*), али је убијен у једној бици 576. године, након чега су се распале ромејске трупе што је условило

брзи лангобардски напредак широм Апенинског полуострва.

Нови рат против Персије започео је у Јерменији 576. године освајањем Мелитене и Севастиије од стране шахиншаха Хосрова. Тиберије је послао генерала Јустинијана да одбаца Персијанце даље од Еуфрата. Ситуација на целом Истоку драматично се мењала. Тиберије II је 575. године успео да се измири са Гасанидима, а то савезништво довело је до гасанидског освајања Хире, престонице Лахмида. Исте године Ромеји су успели да потчине више албанских племена на Кавказу, те одводећи више талаца у потпуности су потчинили Албанце. То примирје и победа Гасанида, као и Ромеја у Албанији на Кавказу, али и жеља да сломи Ромејско царство, нагониле су шахиншаха Хосрова да нападне свог вековног непријатеља и брзим победама на Кавказу упадне у Анатолију, где није било Персијанаца још од времена Шапура I (*Shapur I*, 240-270). Персијски шахиншах напао је Теодосиопољ и Цезареју, али није успео да их освоји, због чега је морао да се повуче, али приликом тог повлачења освојио је Метилену и Севастиију, разбијајући трупе под командом Јустинијана, *magister militum* Истока. Метилена је била опљачкана, уништена, а становништво се разбежало. Међутим, Персијанци су доживели тешке губитке приликом преласка Еуфрата од константних напада Ромеја. Према појединим изворима, Хосров је био прилично потресен катастрофалном војном кампањом и сопственим бекством, да је донео закон да било ко од његових наследника лично предводи војску у некој кампањи, осим ако на противничкој страни не би стајао цар или краљ. Ромеји пак, видевши распад персијске војске, кренули су у незапамћене нападе у кавкаској Албанији, у области данашњег Азербејџана, преко Каспијског мора на север Персије, да би ушли у дубину противничког територија и ту презимили. У лето 577. Ромеји су наставили са нападима, али у тренуцима када је Хосров размишљао о миру, добио је вест да је генерал Тамхосро (*Tamkhosrau*) разбио трупе под командом генерала Јустинијана у Јерменији, због чега је шахиншах добио додатну снагу и рат је настављен. Године 578. истицало је примирје у Месопотамији између двеју држава и рат се проширио читавом границом. Прво су Персијанци извршили напад на Месопотамију, да би нови *magister militum* Истока Маврикије (лат. *Flavius Mauricius Tiberius Augustus*, грч. Φλάβιος Μαυρίκιος Τιβέριος Αὐγούστος, 582-602), узвратио и упао преко Тигриса, освојивши тврђаву Афумон и пљачкајући Сингару. Хосров је био принуђен да затражи мир 579. године, али је умро пре него што је до мира и дошло. Његов наследник Хормизд IV

(*Hormizd IV*, 579-590) одбио је мир и наставио рат против непријатеља. Наредне 580. године, Ромеји су извршили нове нападе преко Тигриса, док су Гасаниди разбили Лахмиде. За то време у Јерменији је будући шахиншах Хосров II успео да убеди већину побуњеничких лидера да приђу Персији, док је Иберија остала верна Ромејима. Наредне 581. године, Ромеји под Маврикијем и Гасанидима које је предводио ал-Мундир III, нису успели да остваре посебан успех, док су персијске трупе предвођене Адармаханом (*Adarmahan*) извршиле страховите нападе у Месопотамији, остављајући пустош. Дошло је до свађе и оптужби између Маврикија и ал-Мундира III ибн ал-Харита, да би годину дана касније краљ Гасанида био ухапшен под оптужбом за издају, због чега је дошло до рата између некадашњих савезника – Ромеја и Гасанида. Био је ово почетак краја Гасанидске краљевине. У редовима ромејске војске до краја владавине цара Тиберија II, било је преко 15.000 Словена, Авара и других, који су као федерати служили у војсци. Сви су послати на Исток у највеће борбе.

Цар Тиберије II покушавао је на све начине да смири ситуацију на Истоку између православних и миафизита. Ни њему није одговарало распламсавање верских сукоба у тренутку највећих ратних дејстава против Персије. Попуштањем прогона миафизита и именовањем управника провинција који су заговарали мир, покушавао је да изглади однос. Због сукоба на Истоку, морао је да плаћа 200.000 номизама вођи Лангобарда у покушају да их подели и што више продужи избор за новог краља међу њима. И Словени су устајали против ромејске власти у Илирику, али Авари су прелазили Дунав и као савезници Ромеја, угушивали све словенске побуне.

У септембру 578. године Тиберије II је званично постао цар, након смрти Јустина II, али је наставио са праксом давања злата свуда где је то било потребно ради одржавања мира. Софија, жена бившег цара Јустина II, покушала је да одржи своју власт, те је Тиберију предложила брак, али је овај одбио, јер је већ био ожењен. Тиберијева жена Ино (*Ino*, Ἰνώ, касније прозвана Анастасија, *Aelia Anastasia*) је у време регенства њеног мужа била протерана са двора заједно са децом. Живела је у близини царске палате и улазак на двор био јој је забрањен и њој и њеним кћеркама. Јован Ефески је писао да је Тиберије морао невољно да прихвати ситуацију, али да никада није спавао у царској палати, већ у двору своје жене и кћерки. Након проглашења за цара, Тиберије II није више желео Софију у својој близини, те је одбио све њене предлоге о браку, а његова жена Ино, која је званично као нова царица проме-

нила име у Анастасија, прешла је у царску палату. Одбијена, Софија је покушала освету. Са генералом Јустинијаном, који је годину дана раније опозван са Истока, склопила је пакт о збацивању цара. Према договору, уколико би завера била успешна, Јустинијан би постао нови цар, оженивши се Софијом. Завера није успела, али је Тиберије био сувише благ према њима. Софија је добила скроман додатак за живот, док је Јустинијану опрштено.

Услед тренутног смиривања ситуације на Истоку, Тиберије II је пажњу усмерио ка Италији, где је послао новац и појачање због одбране Равене и преузимања луке Класис. Успео је да привуче на своју страну неког од визиготских принчева, који је подстицао побуне, а добио је подршку и генерала који су победили Бербере у Северној Африци. Тиберије II је интервенисао и у послове Франака у Галији, некадашњој римској провинцији, која је више од једног века била ван контакта са римским/ромејским светом. Можда је баш тај догађај био главни у Артуровим причама о измишљеном Луцију Тиберију, који је послао изасланике у некадашњу римску провинцију, а која је дуго била ван римског света.

Ситуација ипак није била тако светла за Ромејско царство. Измучено, уморно, осиромашено, Царство је 579. године нападнуто од стране Авара и већ 580. опсели су Сирмијум. Словени на Балкану подигли су се на општу побуну од Илирика до Тракије. Персијанци су под новим шахиншахом одбили мир, побуњеници у Јерменији пришли су Сасанидима, а чак се и ромејска војска на Истоку узнемирила, јер није била плаћена. Генерал Маврикије је морао брзо да делује натеравши војску да сместа крене у нове нападе, обећавајући им дарове чим буду упаали у персијске градове. Прешли су реку Тигрис, а 581. године упали су у јерменски део Персије и чак стигли наомак престонице Сасанида – Ктесифона. Уследила је персијска контраофанзива, али и брзо ромејско повлачење у Месопотамију. Године 582. ситуација је изгледала изгубљена за Константинопољ. Тиберије је предао Сирмијум Аварима, становништво се иселило, Словени су одбили да се покоре Ромејима стижући до Атине у својим нападима, а крај рата против Персије није био на видiku. Пред крај владавине Тиберије II је успео да заустави нову персијску инвазију, иако је доживео тежак пораз у Константину јуна 582. године. Цар је умро највероватније од тровања хране те исте 582. године. Нема потврђених извора, због чега остаје нејасно да ли је Тиберије II заиста желео да подели Царство на два дела и царске титуле додели двојици својих зетова: Маврикије, који је ратовао на Истоку, ожењен Тиберијевом кћерком Кон-

стантином (*Constantina*), требао је да добије источни део Царства, док је Германус, ожењен Харитом (*Charito*) требао да управља западним делом. Тај план, ако је уопште постојао, никада није спроведен, јер је у августу Маврикије крунисан за цара.

Владавина цара Маврикија

Од самог почетка Маврикијеве владе, рат против Персије је био настављен. Напади и противнапади обеју страна, вођени честим преговорима, исцрпљивале су Ромеје и Персијанце, а да нико није имао превеликих користи од рата. Тек у пролеће 586. године дошло је до значајне битке код Солахона. Маврикије је за *magister militum* изабрао свог зета Филипика (*Philippicus*, грч. Φιλίππικός) 584. године. Филипик је упао са војском 584. године у персијски Нисибис и Арзанену. Персијски војсковођа Кардариган (*Kardarigan*) је упао у ромејски Монокартон на југу данашње Турске. У пролеће 586. године стигли су предлози о миру у Константинопољ, али је Маврикије одбио било какав разговор о томе. Филипик је са војском прошао јужно од Амиде, прешао реку Арзамон (данас на граници Турске и Сирије) и стигао на 15 километара од равнице Солахон, где је поставио свој логор. Нашавши се јужно до тврђава Мардина и Дара, контролисао је прелаз преко реке Арзамон, те је натерао непријатеља да прође кроз сушне пределе без воде и хране, како би се приближио Ромејима. Кардариган је желео да сломи ромејски отпор и као прави победник присили непријатеља на предају. Наредио је да се камилама донесе вода за своје војнике, а део трупа нашао се код реке Арзамон, ради блокаде и могућег продора Ромеја. Цео Кардариганов план је пропао када су Ромеји ухватили његове арапске савезнике. Обе војске су биле састављене искључиво од коњице: коњица наоружана копљем и стрелци-коњаници, могуће да је било и катафракта. Ромеји су били распоређени у једној борбеној линији: левим крилом управљао је Елифредас (*Eiliphredas*) *dux* провинције Феникије, а у својим редовима имао је аварске плаћенике, стрелце-коњанике предвођене Аспихом (*Apsich*). Централним делом заповедао је Ираклије Старији (*Heradius*, каснији егзарх Африке), док је десним крилом управљао таксијарх Виталије (*Vitalius*). Персијска војска је била распоређена у једном реду: на десном крилу под командом Мебода (*Mebodes*), центром под Кардариганом, а лево крило држао је Афрат (*Aphraates*). У односу на персијског генерала Кардаригана који је био на челу војске у бојној

линији, Филипик је са мањим одредом био нешто иза борбене линије, пратећи дешавања.

У напад су кренули Персијанци, крећући се брзо и све време нападајући стрелама. Ромеји су узвратили и већ на почетку је на десном крилу Виталије однео победу са својом тешком коњицом, разбијајући противника и гурајући га ка центру. Већина Виталијевих војника кренула је према персијском логору са циљем да га опљачкају и униште, но Филипик је брзо послао наредбу да се Виталије прикључи остатку ромејских трупа. У центру битке, у том тренутку, Персијанци су имали предност, гурајући Ромеје назад, те је Филипик наредио брзо напуштање формације и формирање зида од копаља. Ромејски стрелци-коњаници напали су свим силама, а лево ромејско крило се свом силином зазелело у непријатељске редове бришући све пред собом. Десно персијско крило се распало под налетом, а војници су кренули у бежанију. Оба персијска крила су се раслапа, те је остао само центар, изложен нападима Ромеја. Нападнути са десног крила, центра и левог крила, персијски центар је кренуо у повлачење и бежање. Опште расуло је захватило Сасаниде. Штета је била огромна не само од ромејске војске, већ и због недостатка воде, јер је пре битке Кардариган наредио да се вода пролије, како би се његова коњица ослободила терета и лакше маневрисала у бици. Војници који су бежали нису смели да уђу у Дару, јер је постојао персијски обичај да у град не смеју да уђу бегунци. Теофилакт Симоката описујући битку, напомиње да су многи војници умрли од жеђи или тровања загађеном водом из бунара. Кардариган је са мањом групом војника прешао на оближњу узвишицу и успео да издржи нападе непријатеља. Након три или четири дана, Ромеји су као победници напустили бојно поље, а Кардариган успео жив да се врати у Персију. У наредним данима убијено је много персијских војника које су проналазиле ромејске патроле. Филипик је након битке поделио плен са војском и наставио да напада Арзанен. Осујеђен је у покушају да освоји Хломарон, јер је Кардариган стигао са војском и одбацио опсаду града. Ромеји су се повукли у Афумон и одатле вршили честе нападе на Персијанце. Победа код Солахона значајна је из разлога успостављања контроле у региону Тур Абдин, као и над области око Даре.

Године 584. Ромеји су ухапсили ал-Мундиоровог наследника на гасанидском престолу, ал-Ну'мана (*Al-Nu'mān ibn al-Mundhir*, 581-584), који је након очевог хапшења 581. године подигао побуну. Након две године отишао је у Константинопољ у покушају да се помири са Маврикијем, али одбивши да се одрекне миафизитизма, ухапшен је и протеран

на Сицилију, где се од раније налазио и његов отац. Гасанидско краљевство је уништено, подељено на више хришћанских племена, а ова тампон држава престала је да постоји.

Персијанци су покушали да искористе побуну у редовима ромејске војске 588. године, због неисплаћених плата, но сами војници су одбили напад непријатеља. Ромеји су однели две важне победе код Цалкацура и Мартирополиса. Те године је група заробљеника у Дари успела да побегне и борбом да се врати у Царство. Годину дана касније (589), плата је исплаћена војницима, побуна смирена, али је Мартирополис пао у руке Сасанида, издајом неког официра Ситаса (*Sittas*). Ромеји су те године однели победу код Сисауранона, заробивши персијског заповедника Блешама (*Bleschames*). У тим моментима је генерал Бахрам Чобин (*Babram Chobin*) одбио ромејске и иберијске нападе према Кавказу. Овај генерал је пребачен из Централне Азије на границу са Ромејима, након велике победе над Гок Турцима. Након пораза на реци Араксес, шахиншах Хормизд IV повукао је Бахрама незадовољан његовим вођењем битке. Бесан због избацивања, генерал Бахрам је подигао побуну и наишао на добар одзив у персијској војсци. Кренуо је на шахиншаха Хормизда, после чега је 590 чланова суда ухватило и убило владара, подижући његовог сина за новог господара Персије, Хосрова II (*Khosrau II*, 590-628). Незадовољан избором владара, Бахрам је наставио са побуном, збацио Хосрова II, те је овај морао да побегне на ромејски териториј. Бахрам је сам себе устоличио на престо као Бахрам VI (*Babram VI*), што је први прекид владавине династије Сасанида од оснивања њихове империје. Хосров II је предао Мартирополис Ромејима у знак савезништва и добио подршку персијске војске у Нисибису. Бахрамова војска је почетком 591. године доживела пораз код Нисибиса, а Ктесифон је заузео Махбод (*Mahbodh*), присталица збаченог Хосрова. Након што је Хосров вратио Дару Ромејима, удружене војске под командом Хосрова II и *magister militum* Истока, Нарзеса, кренуле су према Азербејџану у коначни сукоб са Бахрамом. Друга ромејска војска под командом *magister militum* Јерменије, Јована Мистакона (*Ἰωάννης ὁ Μυστάκων*) кренула је северније, да би до коначног окршаја дошло 591. године код Бларатона у близини Ганзака. Након величанствене победе, на власт је враћен Хосров II, склопљен је мир са Ромејима, а у знак договора, нови шахиншах је предао Константинопољу многа места на Кавказу: Тигранокерт, Манцикерт, Багуану, Валарсакерт, Багаран, Вардкесаван, Јереван, Ани, Карс и Зарисат. Велики део Иберијског краљевства, укључујући градове

Ардахан, Лори, Дманиси, Ломсија, Мцкхета и Тонио, постали су зависни од ромејске државе. Град Кутаиси предат је Лазики, али је остао зависан од Ромеја. Након битке код Бларатона, ситуација у односима између Ромеја и Персије драматично је промењена. Био је то врхунац ромејске државе над моћним суседом. Ромеји су практично контролисали у потпуности цео Кавказ, а Персију држали у шасти. Но, неће проћи много времена када ће уследити нови сукоби, који су на крају ослабили обе државе и препустили Блиски исток новој, уздижућој сили – муслиманским Арапима.

Словена на Балкану било је већ од друге половине II века, али интензивније насељавање започело је у време кризе III века, када се Римско царство нашло у озбиљним војним и економским проблемима, да би врхунац достигао почетком IV века, у време владавине Константина Великог, када је маса Словена преплавила Балкан, због чега долази до убрзаног словенизирања локалног илирског и трачког становништва. Од почетка насељавања све до времена цара Маврикија, Словени су прихватили власт Ромејског царства и званично је граница била на Дунаву, али у реалности је та граница била сувише порозна да је било немогуће контролисати је. Многа германска племена прокрстарила су Балканским полуострвом у својим кретањима према Западу, док су Хуни и Авари упадали, пљачкали и враћали се у Панонију. За све то време Словени су остајали на полуострву, признавали врховну власт Ромеја или у савезништву са Хунима, Готима или Аварима нападали ромејске градове на југу. Словена је било на читавом простору Источне и Централне Европе, као и великом делу Балкана. На простору Влашке низије (од Дунава до јужног дела Карпата) створили су јаку племенску политичку организацију, коју су савременици називали Склавинија. Словена је било на простору централног Балкана, као и у Тракији, Илирику, чак и у данашњој Грчкој. Након што су Авари освојили Сирмијум 582. године, однос између њих и Словена постао је тешњи, те су они заједно или у комбинованим акцијама, нападали Ромејско царство. Године 585. Словени су дошли до Дугог зида, али морали су да се повуку услед немоћи да освоје Константинопољ. Годину дана касније (586), аварско-словенска војска напала је Солун и уз помоћ ратних справа седам дана опседала град, али нису успели да га заузму. Иако су Ромеји упорно тврдили да је граница државе на Дунаву, у стварности су скоро цео Балкан држали Словени, а доласком Авара, још више ојачали своју моћ. На западу су Словени долазили до Јулијских Алпа и северне Италије, а и у низији реке По могле су се наћи словенске групе.

Само двојица царева водила су озбиљне кампање на Балкану у сређивању ситуације: Анастасије I и Маврикије. Док су остали ромејски владари гледали ка другим удаљенијим територијама и Балкан препуштали словенским и германским племенима, тек је Маврикије након потписивања мира са Персијом кренуо у озбиљну акцију.

Године 583. Авари су затражили од Константинопоља да им исплаћује по 100.000 солида, уместо дотадашњих 80.000. Маврикије је био против тога, јер је сматрао да ако дозволи тако нешто Аварима, ови ће константно тражити нове уступке и да је тако нешто срамота за државу. Чим је Маврикије одбио, уследили су напади Авара на Балкан, а први на удару нашао се Сингидунум, који је пао након јаког отпора. Авари су одмах кренули даље на исток и убрзо освојили Виминацијум и Аугусте, да би након само три месеца од отпочињања рата стигли до Анхијала. Ромеји су покушали да преговарају са каганом испред града, али Авари нису били расположени за мир, увидевши слабост свог противника. Међутим, до мира је дошло 584. године, када је Маврикије прихватио почетне аварске захтеве од 100.000 солида годишње, због проблема у рату са Персијом. Словени нису били потчињени ни Аварима ни Ромејима, те су слободно наставили да нападају јужни Балкан у области данашње Македоније и Грчке (Атика и Пелопонез), те има археолошких остатака и новца из тог периода који доказују ове наводе. Побуна коју су подigli Словени на Балкану представљала је почетак формирања политичке организације и заматак стварања државе. Маврикије осим проблема са Персијом, где је водио офанзиван рат и препуштао војску пљачки, која је имала великих користи, није могао да пошаље велике трупе у рат на Балкану, због пажње усмерене на Истоку и тешко је могао да мотивише војнике, јер је на Балканском полуострву Ромејско царство водило одбрамбени рат и нису имали превише могућности за пљачком. Под командом Коментиола (*Comentiolus*), Ромеји су однели победу пред Хадријанопољем 584/585. године, чиме су скренули словенске нападе према јужној Грчкој и одбили их од престонице. Уништавање Атине се највероватније десило у том периоду.

Иако су Ромеји имали своје гарнизоне у Сингидунуму и другим деловима лимеса, Авари су стално нападали околне градове, попут Рацијарија и Оескуса, да би онда заједно са Словенима опсели Солун 586. године. Коментиол није имао превише храбрости да изађе на отворену битку са непријатељем, услед малобројне војске, због чега су његове војне биле више чарке и ноћни препади на непријатеља. Током 586. и 587. године ромејски генерал од-

нео је значајне победе над Словенима на доњем Дунаву и био скоро близу да два пута зароби кагана Бајана. Наредне године, команду над војском преузео је Приск (*Priscus*), те је његова прва кампања била у Тракији и Мезији, али је доживео страховите поразе, након чега су Авари и Словени кренули према Константинопољу и Мраморном мору. Све до завршетка ромејско-персијског рата, словенско-аварске чете харале су Балканом без озбиљне ромејске одбране и фактички препустили Словенима читаво полуострво. Ситуација се радикално мења када је склопљен мир са Хосровом II, после чега су трупе премештене на Балкан. Између 590. и 591. године, цар је лично обишао Анхијал и околне градове, наредио учвршћивање зидина и покушао да подигне морал војницима.

Већ 592. Ромеји опет освајају Сингидунум, док је више ромејских јединица водило озбиљне битке против Словена, да би на крају успели да успоставе линије комуникација између многих градова. Маврикијев циљ био је да оснује јаку одбрамбену линију на Дунаву, као у време цара Анастасија, а поред тога желео је да пошаље војску у Панонију, како би разбили непријатеља и опљачкали га, у покушају да задовољи своје војнике. Током 593. године генерал Приск је водио борбе против Словена у Влашкој, највише у тешким мочварним пределима и густим шумама. Одбио је цареву наредбу да са војском презими у Влашкој, јер је било сувише ризично. Презимио је у Варни, али није успео да одбије јак словенски напад на Мезију и Македонију 593/594. те су опљачкани многи градови попут Скупија и Заддапе. Колико су Авари и Словени били озбиљни у својим нападима, осетили су и Германи на Западу. У заједничким нападима стигли су до Фурланије, а у два наврата долазе до Падске низије, где са Лангобардима склапају мир о разграничењу 592. и 596. године. Словени су 593. године напали Баварце у горњој Драви, да би 595. године Баварци извели противнапад, али су наишли на јаку словенско-аварску одбрану. Те године Авари су продрли дубоко у франачку Турингију. Прихватање разграничења са Лангобардима у фуранској равници и Францима у Алпима и баварској висоравни, зауставило је даљу пенетрацију према Западу. Остао им је рат против Ромеја.

Маврикије је 594. године заменио Приска својим неискусним братом Петром као заповедником трупа на Балкану. Упркос почетним поразима, Петар је успео да угрози Словене и победи их код Марцијанопоља, а ромејске трупе редовно су патролирале између Свиштова и Црног мора. У лето 594. године ромејске трупе су прешле Дунав западно од Свиштова и нападале словенске

чете у том делу Влашке. Приск је у међувремену добио команду над другом војском, која је уз помоћ флоте са Дунава 595. године успела да одбрани Сингидунум од нових нартаја Авара. Након тога су Авари своје нападе усмерили на Далмацију и ромејске градове на обали, но Ромеји нису послали превише војске у том делу, знајући да градови нису превише богати и да би многу више изгубили, ако би Сингидунум и централни Балкан пали у руке непријатељу. На доњем Дунаву, Ромеји су из Марцијанопоља узнемиравали Словене, покушавајући да их протерају преко реке.

Након похода на Западу, Авари и Словени су од јесени 597. године сву пажњу усмерили на Балканско полуострво. Словенско-аварске чете опколиле су у у јесен 597. Прискову војску у Констанци, али већ 30. марта 598. године морали су да подигну опсаду и повуку се због доласка велике ромејске војске под командом Коментиола. Из непознатих разлога, Приск није кренуо у противнапад, што су Авари искористили нападајући преко Дунава, дубоко у Мезију и Тракију до Дризипере и Аркадиопоља, између Хадријанопоља и Константинопоља, али ту је аварска војска претрпела озбиљне губитке, а у појединим изворима пише да је умрло због куте седам каганових синова. Због тога је каган Бајан пристао на мир са Ромејима, али овог пута је Маврикије диктирао услове: Авари су се одрекли подручја између Дунава и планине Балкана, уз обећање да ту више неће упадати, одрекли су се савезништва са Словенима на централном Балкану и области између доњег Дунава и јужних Карпата, што је омогућило да Ромеји крену са војском против Словена.

Капитулација Авара била је потпуна, те су Ромеји прекршили примирје и кренули у напад. Приск и Коментиол напали су преко Дунава код Винимацијума успевши да поразе Аваре на њиховом територију (у Потисју), убивши неколико Бајанових синова. Био је то први аварски пораз на сопственом територију, али још већа трагедија за самог кагана због смрти синова. Ромеји су нанели још неколико пораза, а онда се окренули према Словенима. На Балканском полуострву су претходно покорили сва словенска племена, која су признала врховну власт Константинопоља, док су Ромеји у области источно од Тисе и унуташњости Влашке разбили словенске чете. Више акција предузимано је против Авара и Словена преко Дунава и већ почетком VII века аварско-словенске снаге биле су разбијене. На супротној страни, у Истри, егзарх Равене, Калиник разбио је словенске трупе 599. године, које су морале да му се потчине. У периоду између 599. и 601. године више ромејских

напада преко Дунава код Ихтимана, Виминацијума и Сингидунума, доводили су непријатеље до пораза. Током 602. године више словенских племена (Анти) устало је против Авара, али сама аварска држава је била пред колапсом услед побуне више аварских племена против кагана. Једно од побуњених аварских племена отворено је стално на страну Ромеја. Следило је опште расуло Авара. До тог времена, Ромеји су утврдили границу на Дунаву и Сави, смирили Словене на Балкану и односили велике победе у Панонији и Влашкој. Цар Маврикије је наредио војсци да презими у Влашкој, на непријатељском територију 602/603. године, како би смањили трошкове, но дошло је до отворене побуне војника као 593. године. На челу побуњеника стао је центурион Фока, који је са својим одредима кренуо пут Константинопоља, а у самом граду дошло је до побуне становника који су пришли Фоки. Маврикије је напустио град и прешао у Никомедију, док је његов син Теодосије (*Theodosius*) кренуо на исток у Персију. Побуњеници су заробили Маврикија и његову породицу, а у новембру 602. године Фока је званично збацио цара и себе прогласио за новог владара Ромејске империје. Према изворима, пре него што је Маврикије убијен, морао је да гледа како побуњеници убијају његове синове, док су му жена и кћерке поштеђене, али су морале да се замонаше. Персијски шахиншах Хосров II је искористио ову ситуацију и у име одбране цара Маврикија објавио рат Ромејима.

Маврикијева владавина представља етапу развоја који је водио из застарелог државног система раноромејске или касноримске епохе у нови, здравији поредак ромејске државе карактеристичан за средњовековље. Усредсређен на Исток, али и приморан да напусти и одрекне се већих територија у Италији и Хиспанији које је освојио Јустинијан, цар Маврикије се није одрекао својих интереса, већ се једноставно окренуо природнијим областима ближе Константинопољу. Лангобарди су упали већ 568. године у Италију и за кратко време освојили њен већи део, док је у Хиспанији кренула контраофанзива Визигота, да би главно ромејско средиште Кордова привремено пала 572. а коначно изгубљена 584. године. Четири деценије касније и последњи ромејски остаци у Хиспанији дошли су под власт Визигота. У Северној Африци Ромеји су одржавали свој положај уз честе сукобе против Мавара, али опстали су до арапске инвазије у првој половини VII века. Због свега је било логично да се тежиште државе премести на Исток и да Константинопољ у наредним вековима све више ради на јачању својих позиција на Балканском полуострву, Малој Азији и Блиском истоку. Под царем

Маврикијем настају у Италији и Северној Африци војна намесништва: Равенски егзархат 584. године, који обухвата све ромејске поседе у Италији након доласка Лангобарда и Картагински егзархат 591. године, који обухвата обалу Северне Африке. Егзархати су уз јаку војну организацију оспособљени да одбране териториј од нападача и тиме су постали предстража Ромеја на Западу. Управитељима егзархата – егзарсима, била је потчињена војна и цивилна власт на читавом подручју простирања, а то је водило у милитаризацију ромејске управе. Управо је оснивање егзархата и њихова милитаризација послужила каснијем уређивању тема. Када је тешко оболео 597. године, Маврикије је написао тестамент према којем је његов најстарији син Теодосије (*Theodosius*) требао да управља у Константинопољу и источним провинцијама, а његов млађи син Тиберије (*Tiberius*) управљао би из Рима над Италијом и западним острвима. Постоји претпоставка код многих данашњих историчара да је Маврикије имао намеру да тројници својих млађих синова на управу додели Александрију, Антиохију и Картагину. Била је ово идеја слична Диоклецијановој тетрархији, а могућа подела Царства вероватно би довела у питање и сам опстанак јединствене државе, што се види на примеру поделе античког Римског царства. Рим би оваквом поделом опет добио на значају, али идеја универзалног царства тешко да би могла да се одржи.

У верском погледу Маврикије је био толерантан према миафизитима, иако је као правоверан подржавао Халкидонску догму. Проблем је настао у заоштравању односа између самих грађана (православних и миафизита), тако да је све чешће долазило до отворене борбе „плавих“ и „зелених“ у свим већим градовима. У једном тренутку дошло је до сукоба цара са папом Гргуром I (*Gregorius I*, 590-604), због одбране Рима од напада Лангобарда. Заправо, сукоб је настао пре него што је Гргур и био проглашен за папу. Године 579. папа Пелагије II (*Pelagius II*, 579-590) поставио је Гргура за апокрисијарија (*apocrisiarius*, високи црквени амбасадор у Константинопољу) са циљем да изнуди од Тиберија II помоћ у борби против Лангобарда. Тих година се водио у велико рат против Персије, због чега је цар на све начине покушао да смири ситуацију и проблеме остави Францима, са којима је ступио у контакт против новог освајача Италије. Слично је било и 584. године у време цара Маврикија, да би убрзо било јасно и самом Гргуру да се Ромеји више окрећу ка Истоку против Персије и да спремају војну на Балкану против Словена и Авара, те да им је Италија сувише далеко од кључних интереса. Гргур је ушао у сукоб са Царством

због свог писма против патријарха Јована III Схоластика (Ἰωάννης Γ' Σχολαστικός, 565-577) и његове легитимности, јер је претходно патријарх Евтихије био протеран. Гргуру се у овом питању придружила константинопољска аристократија, што је озбиљно повређивало царски интерес. Уследила је преписка са патријархом Евтихијем и распламсавање сукоба, због тврдње Гргура да је Христ био телесно опиљив и након васкрсења, због чега је цар Тиберије II наредио Евтихију да сву преписку спали. Након неуспеле мисије Гргур се вратио у Италију 585. године, а 590. је проглашен за папу. Гргур је крајем VI века оштро протествовао због титуле „васељенског патријарха“, коју су патријарси у Константинопољу носили већ скоро сто година. Маврикије је на те протесте одговорио хладно, скоро незаинтересовано, што је љутило римског папу.

Побуна у војсци и међу градским становништвом у престоници, били су резултат општег хаоса који је завладао у Царству након Јустинијанове смрти. У време цара Јустина II, власт је на све начине покушавала да уштеди новац, те новим пореским наметима обезбеди средства за даље вођење ратова, због чега је незадовољство људи нагло расло. Тиберије II је морао из темеља да промени пореску политику, тако да је уместо ограничавања потрошње обилно даривао кога је стигао, све у циљу спречавања побуне становника. Укинуо је порезе које је уводио његов претходник, опростио дуговања према држави, трошио новац на војску, чиновнички апарат и администрацију у целини, чак је одржавао и различите свечаности. Разлог свега био је покушај да се тиме покрене привредни развој, што би ојачало положај цара и учврстило поредак, али ратови су доносили додатне издатке, пустошења, а сва финансијска улагања показала су се као погрешна. Маврикије је дошавши на власт затекао празну државну благајну, а пред њим су били многобројни ратови у скоро свим деловима Царства. Уведена је строга штедња, вршена је строга контрола чиновника у градовима и провинцијама, одређене мере односиле су се против богаћења цркве и манастира, али штедња је погодила и војску. Сnižена је плата војницима, ограничено је право учествовања у ратном плену (пљачки), оброци хране смањени су за трећину. Беспарица је била толика да држава није могла да откупљује своје војнике заробљене у борбама. Уз све унутрашње слабости, Царство се нашло у великим проблемима због пустошења скоро свих европских провинција, али и на истоку где се водио рат против Персије. Количина новца смањила се на рекордан ниво, трговина и занатство су опадали, јачао је природни

карактер привреде, док је пауперизација становника била у порасту. Становништво је све више било незадовољно, но излаза из кризе није било. Године 588. дошло је до побуне азијских трупа, у јеку рата са Персијом, а у зиму 592/593. побуниле су се и трупе преко Дунава. Протест се јављао и у противљењу званичној цркви, као бранитељу цара. Миафизитизам је узео маха у источним провинцијама, а жестоки верски прогони започели су од 572. године и трајали пуних десет година. Маврикије је на све начине покушао да извуче земљу из проблема, али услед ратова на свим фронтovima, иако сјајан војсковођа, проблем у привредном и политичком погледу није умео да реши. Када је избила побуна на Дунаву 602. године, Маврикије више није имао на кога да се ослони. Војска је устала против њега, становништво је одмах пришло побуњеницима, те је он морао да напусти престоницу. Деме иако више нису имале посебан значај након угушивања побуне из Јустинијановог доба, успротивиле су се Маврикију. „Зелени“ су пришли Фоки, позивајући народ да им се придружи. У том хаосу цар није могао да опстане на власти. Фокина влада није донела никакав бољитак, већ је продубила проблем до крајњих граница.

Аварско друштвено уређење

Авари су у тренутку уласка на територију западно од доње Волге бројали око 200.000 људи, удружених у два велика војна одреда од по 10.000 војника (*tümeni*). На свом путу према Европи, покорили су Утигуре, док су са Кутригурима највероватније ушли у савезништво, но временом су и њих потчинили. Тиме су формирана још два *tümena*. Од некадашњих хунских племена, која су крстарила степама северно до Црног мора, формиран је још један *tümen*, а касније још један од новоприселих турско-бугарских трупа из Централне Азије. Та хетерогена номадско-сточарска и ратничка племена била су окупљена под истим именом – *Авари*, више удружени у племенски савез него што су стварно чинили посебно племе или народ или били потчињени Аварима који су први дошли из Централне Азије, бежећи од Гок Турака. Каган није био владар у пуном смислу, већ највиши војни заповедник коме су сви одреди у рату морали да се покоравају.

Аварима и свим придруженим племенима из Азије, главно привредно занимање било је сточарство, пре свега узгој коња. Само у рату су стајали заједно и није било подела, али у мирnodопским

временима, племена су била подељена у родове и на широком источноевропском и прицрноморском платоу напасали своја стада. Друштво је било у стадијуму војне демократије, због чега је пљачка у војним походима била један од битних привредних грана. Разлике у богатству између племена није се заснивала на производњи, већ на ратном плену и злата које су добијали од Ромејског царства и потраживању данка које су наплаћивали од појединих потчињених племена. Највећи део ишао је кагану и племенским поглавицама, али приликом пљачкања непријатељских територија удео у плену добијали су и обични војници. Авари нису обрађивали земљу, те им робови у том смислу и нису били потребни. Заробљенике су продавали за злато, а ако не би могли да их продају, убијали су их. Остављали су добре занатлије у својим домовима као робовску радну снагу у свом посебном виду робовласништва. Авара је у Панонији почетком VII века највише било од средње Тисе до Блатног језера, да би на спољним границама живела друга турско-монголско-бугарска племена, а највише је било Словена.

Сви они су условно прихватили власт Авара и више у савезништву но као истински поданици, ратовали са њима против неке треће стране. Била је то нека врста проширеног племенског савеза, где су придружена племена сачувала своје племенске органе и слободу, уз плаћање одређеног данка Аварима. Заједно су кретали у војне походе, прихватајући каганову врховну власт, али и њима су ти походи одговарали због плена. Словена је на читавом простору Паноније, Карпата, Балкана, Прицрноморја било највише, посебно већа група живела је између Тисе и Карпата, између јужних Карпата и доњег Дунава, западно од Блатног језера, источним Алпима, те у Моравској и данашњој Чешкој и Словачкој. Главни савезници Авара у ратовима против Ромеја били су Словени са Балкана и Влашке низије. Словени у Влашкој су до 558. године више контаката имали са бугарским племенима у Прицрноморју и северним областима Каспијског мора, да би од 560. ступили у ближе односе са Аварима. Није то било класично покоривање Словена аварском каганату, јер је језгро Авара било у областима данашње Мађарске, готово да их није ни било у областима Карпата или Балкана. Та веза Словена и Авара постојала је до 626. године, када је услед унутрашњих аварских превирања дошло до коначног разбијања савеза Авара и Словена из Влашке. Најудаљенији Авари били су балкански Словени, те је често долазило до сукоба интереса, а нико од њих себе није сматрао класичним савезником, тако да се често дешавало да у прихватању

примирја између Авара и Ромеја, Словени на Балканском полуострву уопште нису ни укључивани у договор.

На основу више археолошких ископавања аварских гробова, са сигурношћу можемо да потврдимо да је око кагана постојала елита, једна врста војне аристократије. У гробницама су пронађени златници, симболи ранга (украшени појасеви, оружје, узенгије, које личе на централноазијске), али и скелети коња. Иако савезници са Аварима, поједина бугарска (Кутригури под Заберганом) или словенска племена (Ардагаст или Радогост), често су вршила аутономне офанзиве према Ромејском царству.

6. РОМЕЈСКО ЦАРСТВО У ДОБА ФОКЕ И ИРАКЛИЈА

Фокина владавина

Владавина узурпатора Фоке (лат. *Flavius Phocas Augustus*, грч. Φωκάς, *Phokas*, 602-610) била је бурно доба ромејске историје. Долазак на власт Фоке био је више огорчење народа Маврикијевом владавином, него жеља да Фока буде проглашен за цара. Уздигнут у тренуцима највеће побуне, Фока је одмах кренуо у терор против крупних поседника земље, са циљем да војницима и сељаштву додели земљу као награду што су га подржали да дође на власт у Константинопољу. Аристократија је одговорила на репресивни режим заверама са намером да збаце Фоку. Уследио је нови терор и покољи на обе стране. Цар Маврикије и његова фамилија су убијени на монструозан начин, али и многи велепоседници и крупни богаташи. Становништво се у многим деловима империје бунило против земљопоседника, а потпуни слом одбрамбене политике означио је коначно одвајање Словена у побунама које су већ доста дуго трајале, а које је Маврикије само привремено угушио. Словени на Балкану више не признају власт Константинопоља, а Словени у Влашкој са Аварима настављају препаде на ромејском територију. У почетку је Фокина влада наишла на одобравање, јер је смањио порезе које је Маврикије прилично подигао. Папа Гргур I је у писмима упућеним новом цару био пун хвале, посебно је био одушевљен реформама које је Фока започео. Аграрне реформе тичале су се Цркве у Италији, пре свега на Сицилији и Египту од стране патријарха. Именовани су ректори који су управљали крупним имањима као администратори и тиме избацивали све врсте посредника који

су додатно експлоатисали земљораднике, који су тиме још више сиромашили. Цркви је био потребан новац због исплате дугова болницама, породицима и другим институцијама, којих се држава одрекла и предала свештенству.

Фокино збацивање легитимно изабраног цара и сопствено крунисање, била је прва насилна промена у престоници на Босфору од њеног оснивања. Осим тога, постао је први цар у Константинопољу, који је носио браду и у односу на све претходне царе на Босфору, радикално је променио владарски стил. Ниједан извор није сачуван из Фокиног времена, већ чињенице добијамо тек са Фокиним наследницима, али сви се слажу у једном – његов режим је био насилан, а сву своју окупност показао је у убиству на хиљаде својих противника. Своју проримску политику Фока је јасно показао више пута, а и папе су „љубав“ према цару исказале својим писмима подршке. Гргур се бунио због титуле „васељенски патријарх“, коју су носили константинопољски патријарси, да би римског папу у томе подржао и Фока. У писму папи Бонифацију III (*Bonifatius III*, 607), Фока је 607. године апостолску цркву Светог Петра у Риму признао за главу свих цркава. Као знак благонаклоности према овом узурпатору и данас постоји стуб на римском Форуму који слави Фокино име. Тај стуб је био последњи који је у Риму подигнут у част римског/romeјског цара. Фока је предао Пантеон папи Бонифацију IV (*Bonifatius IV*, 608-615) за црквену употребу, чиме је одушевио римског папу. У источном делу империје, цар-узурпатор је наилазио на све веће противљење и мржњу, посебно на Блиском истоку, где је сурово прогонио миафизите и остале јеретике. Дема „зелених“, која га је практично довела на власт, временом је заузела непријатељски став, због чега је Фока забранио њиховим члановима свако вршење државних функција, а његови некадашњи противници „плави“, постали су службеници режима. Због свега тога сукоби између дема још озбиљније се распламсавају и све више је жртва на улицама већих градова. Грађански рат скоро да је блокирао државу у потпуности.

У таквим околностима, паралисано Царство није могло да се избори са спољним непријатељима, којих је било на свим границама државе. Управник провинције Месопотамије Нарзес је након Маврикијевог убиства, одбио да прихвати Фоку за новог владара државе, те се одметнуо од Константинопоља и убрзо са својим трупама заузео Едесу, највећи град у провинцији. Цар је послао генерала Германуса са војском да заузме Едесу и ухапси Нарзеса, али управник провинције је одмах позвао у помоћ персијског шахиншаха Хосрова II (*Khosrow*

II или *Khusraw Parvēz*, 591-628). Хосров је већ имао у плану напад на ромејску државу, а Маврикијево убиство послужило му је као изговор за освету над поштованим „пријатељем и оцем“. Тако је кренуо велики и одлучујући ромејско-персијски рат, који је на крају ослабио обе државе да нису могли да се одупру исламској експанзији. Генерал Германус је погинуо на почетку рата, а нова војска коју је послао Фока доживела је велики пораз код Даре у Горњој Месопотамији, те су 605. године у њега ушли Персијанци. Нарзес је напустио провинцију и побегао према унутрашњости Царства. Стигавши у Константинопољ, покушао је да се споразуме са Фоком, но цар није могао да му опрости побуну. Наредио је да га ухвати и живог спале. Персијски успех на почетку рата, те Нарзесово убиство, озбиљно су угрозили и овако нарушен углед цара-узурпатора.

Егзарх Картагине, Ираклије Старији, побунио се 608. године, обуставио слање жита у Константинопољ и послао копнену војску у Египат под командом братанца Никите (*Νικήτας*) да га окупира. Свог сина Ираклија (*Φλάβιος Ἡράκλειος*, 610-641), послао је са јаком флотом ка престоници. Јован Антиохијски и патријарх Нићифор записали су да је Ираклије Старији имао преписку са Приском (заповедником екскубитора и Фокиног зета), те да му је овај обећао подршку у случају побуне у престоници. Међутим, нема ниједног податка да је Приск пружио било какву подршку када је почела побуна у Константинопољу.

Ситуација 609/610. године је била прилично тешка за Фоку и његове присталице. „Зелени“ су све радили да подигну престоницу на општу побуну, Ираклије се кретао бродовима из Картагине са намером да збаци цара, а Персијанци су великом брзином освајали области у Месопотамији, Сирији, Јерменији и Малој Азији. Египат је пришао Ираклију, док су на Балкану Словени устаали на нову побуну. У свим градовима на Блиском истоку започео је општи рат православних и миафизита, а тај сукоб искористили су Јевреји кренувши у линч над православнима. Године 610. персијски генерал Шахрбараз (*Shahrvaraz*, персијски шахиншах од априла до јуна 629.) приближио се Антиохији, али он и није био главна претња. Трупe Ираклија Старијег из Египта су стигле на Кипар и у Сирију, док се његов син кретао јаком флотом према Константинопољу. Побунили су се Сицилија, Крит и Солун и пришли Ираклију, а 3. октобра 610. године појавили су се побуњенички бродови у престоници. Једине трупе које су штитиле Фоку биле су Прискови екскубитори, дема „плавих“ и делови тракијских јединица. Становништво града је устало против

цара, а наводно је и Приск у последњим тренуцима пришао Ираклију што је довело до хапшења Фоке и његовог смакнућа. Већ 5. октобра 610. године изабран је нови цар, Ираклије, чиме је у Царству започела владавина нове Ираклијеве династије. Јован из Никијуу, епископ града Никију, записао је да је Ираклије Старији убрзо умро након крунисања његовог сина. Након Фокиног погубљења, срушен је и спаљен његов кип на Хиподрому, као и застава „плавих“. Године Фокине владавине биле су последње у животу старог Царства. Фокином смрћу завршава се касноримска, а започиње раноромејска епоха. Из озбиљне кризе која је уздрмала темеље саме империје, ромејска држава ће изаћи као нова државна творевина, ослобођена тешког римског бремена и ојачана новим хеленистичким снагама. Од цара Ираклија започиње историја Ромејског царства у пуном смислу.

Фокин брат Коментиол командовао је већим трупама у централној Анатолији, али је убијен од заповедника Јустина, како не би подигао побуну против новог цара. Дешавања у Ромејском царству помогла су Сасанидима да дубоко уђу у непријатељски териториј. Поред Еуфрата освојеног 609. Сасаниди су освојили Мардин и Амиду (Дијарбакир), а Едеса је коначно заузета 610. године. У Јерменији се град Теодосиопољ (Ерзурум) предао 609. или 610. године персијском заповеднику Аштату Језтајару (*Ashtat Yeztayar*). Он је успео да убеди заповедника града да се преда, јер је наводно био у пратњи Маврикијевог сина Теодосија, који је доласком Фоке на власт избегао у Персију, те је обећао да Теодосиопољ неће пасти у руке Сасанида, већ Теодосија, који ће одатле кренути у збацивање режима у Константинопољу. Убрзо је заузео још неколико важних тачака у Јерменији, попут Китаризума, Сатале, Никопоља Понтског и Апастаја. У Анатолији су Персијанци имали прилично успеха и већ 608. године продрли су дубоко све до Халкидона, града насупрот Константинопољу. Персијска војска у потпуности је користила грађански рат у Царству и постепено улазила дубоко у ромејски териториј. Уласком у Кападокију и освајањем Цезареје под генералом Шахином (*Šāhēn Vahūmanzādag*), показала се сва слабост ромејске војске. Приск, Фокин зет, започео је једногодишњу опсаду мање тврђаве унутар градских зидина.

Ираклије је доласком на власт покушао да понуди мир, јер збацивањем Фоке као главног разлога за отпочињање рата, мир између двеју сила је могао бити остварен. Персијанци су одбацили било какав разговор о миру, јер видећи брзину њихових победа и огромни освојени териториј, нису желели да се заустављају, имајући циљ да дођу до самих

зидина Константинопоља. Нема доказа да ли су Сасаниди желели да униште ромејску државу, јер нема извора о томе, али је несумњиво да су желели да их протерају што даље од Месопотамије, Јерменије и Сирије, можда чак и Мале Азије.

Цар Ираклије је лично стао на чело војске у борби против Персије. Својим присуством у опсади Цезареје, подигао је морал војницима. Приск је одбио да се сусретне са Ираклијем, правдајући се болешћу и то је озбиљно увредило цара, али је сакрио своје незадовољство и вратио се у Константинопољ 612. године. У тим тренуцима, Шахинове трупе пробиле су блокаду и спалиле Цезареју, што је добро послужило Ираклију да uklони Приска из ланца командовања, као и друге генерале из Фокине владавине. Стари генерал Филипик из Маврикијевог доба, постављен је за главног заповедника свих трупа у рату против Персије, али је и он показао неспособност у директним борбама против непријатеља. Због тога је Ираклије одлучио да лично стане на чело војске као врховни заповедник и уз помоћ свог брата Теодора (*Θεόδωρος*) крене у нове победе. Персијанци су искористили неспособност ромејских генерала и кренули су у нову офанзиву на Сирију под командом Шахрбараза. Ираклије је покушао да спречи персијски напад на Антиохију 613. године, али је лично цар заједно са својим рођаком Никитом доживео пораз од генерала Шахина. Уласком Сасанида у Антиохију, значио је смрт за антиохијског патријарха, као и многе становнике, док су остали расељени, а све вредно било је опљачкано. Ромеји су изгубили нову битку северно до Антиохије на улазу у Киликију. Персијанци су ушли у Киликијску равницу и Тарсус. На тај начин Ромејско царство на Истоку било је пресечено на два дела: Сирија, Египат, Палестина били су одсечени од Константинопоља и Анатолије.

Јевреска побуна у Палестини, сасанидско освајање Египта и Мале Азије

Од самог настанка хришћанства, Јевреји су ширили мржњу према верницима и у тренуцима добрих политичких прилика, устајали на побуне и протеривали правоверне из Палестине. Напади Јевреја на хришћане започели су већ од половине 1 века и током читавог периода трајали у одређеним размацима. У тренуцима слабости ромејске државе или отвореног грађанског рата, Јевреји су прилазили Персијанцима и помагали им у војним освајањима. Појава персијских трупа пред Антиохијом 608.

године, изазвала је велику јеврејску побуну, те је огроман број православних протеран пред јеврејским линчом. Тек је 610. године сломљена њихова побуна. Те године, Јевреји су се побунили у Тиру и Акри, јер су Ромеје презирали и сматрали их највећим непријатељем.

Након пада Антиохије под персијску власт, генерал Шахрбараз са војском је кренуо у Палестину и убрзо освојио Цезареју Маритиму. Када је Шахрбараз ушао у Галилеју, између 20.000 и 26.000 јеврејских побуњеника је радосно дочекало персијску војску, одмах им се прикључивши. У том тренутку у Палестини је живела значајна јеврејска популација, што се одразило на однос снага у рату. Сасанидима су се придружили Нехемија бен Хушијел (*Nebemiah ben Hushiel*), вођа јеврејских побуњеника и Бењамин Тиберијски (*Benjamin*), Нехемијина десна рука у побуни. Бењамин је наоружавао Јевреје из Тиберије, Назарета, мања места у Галилеји, као и друге Јевреје који су долазили из околних провинција, али и поједина арапска племена. Персијска војска, појачана јеврејским побуњеницима и арапским плаћеницима, кренула је на Јерусалим који је пао без отпора 614. године. Управу града Персијанци су поверили Нехемији бен Хушијелу и Бењамину Тиберијском. Као заповедник града, Нехемија је одмах започео са изградњом Трећег Храма и организовањем првосвештенства. Била је то у потпуности јеврејска победа.

Уследио је линч над православнима у Јерусалиму и његовој околини, али само неколико месеци касније хришћани су устали на побуну. Нехемија бен Хушијел и његов Савет шеснаесторице „праведних“ убијени су због суровости према хришћанском становништву, а многи су бачени са градских зидина. Преживели Јевреји морали су да побегну из Јерусалима Шахрбаразу у Цезареји. Управо су Јевреји одиграли кључну улогу у новој опсади града од стране генерала Шахрбараса. Према писању монаха Антиоха Афродисија (*Αντιόχος Σαβαΐτης, VI-VII век*), савременика тих догађаја, игуман Модест (*Modestus*, каснији патријарх Јерусалима) кренуо је у Јерихон, где се налазила ромејска војска, да их наговори да дођу пред Јерусалим и нападну персијску војску која је опсела овај град. Када су ромејске трупе пришле граду, видели су величанствен призор, огромну персијску војску испред градских зидина. Видевши да је немогуће поразити противника, Ромеји су се повукли. У изворима има неслагања око трајања опсаде, (19, 20 или 21 дан). Јерменски епископ и историчар Себеос (*Σεβείος, VII век*) је записао да је око 17.000 хришћана умрло приликом персијске опсаде. Масакрирано је и 4.518 затвореника код резервоара Мамила у близини старог

Јерусалима. Одмазда за хришћанску побуну и протеривање Јевреја била је крвава и страшна. Каснији хришћански извори забележили су број од 90.000 убијених, што је можда преувеличана бројка, али је сигурно да су Персијанци, а посебно Јевреји, извршили велики масакр. Између 35.000 и 37.000 становника града, са патријархом Захаријем, депортовано је у Месопотамију, а град је опљачкан и спаљен. Христов крст однесен је у Ктесифон, велики злочин почињен је над православним свештенством, а оштећења су претрпеле и све православне цркве у граду. Антиох Афродисије је записао да су Јевреји нудили хришћанима да их спасу, ако се ови одрекну правоверја и пређу у јудаизам. Игуман Модест је касније изабран за јерусалимског патријарха. Персијска политика временом се мењала и могуће је да се од 617/618. године однос према хришћанима побољшао, вероватно због побуне православних у Персији или Месопотамији. Није познато због чега и када је дошло до захваћења односа између Персијанаца и Јевреја, тек касније се појављују текстови о протеривању Јевреја и рушењу синагога. Могуће је да су Јевреји покушали да преузму потпуну власт у Јерусалиму, као приликом првог пада града или су подigli нову побуну. Јерусалим је враћен Ромејима 628. године, када је нови шахиншах Кавад II предао град и целу Палестину, а вратио је и Христов крст. Генерал Шахрбараз је са својим сином Никетом (*Niketas*), који је прешао у православље, контролисао град до средине 629. године. Ираклије је као победник ушао у Јерусалим 21. марта 630. године (или 629.), носећи Христов крст. Јевреји су видевши ромејску победу, покушали да се нагоде са Ираклијем. Бењамин Тиберијски је затражио милост од цара, а да би га удовољио, прешао је у хришћанство, крстивши се у Набулусу. Иако је Ираклије обећао заштиту Јеврејима, био је под притиском православних у Јерусалиму, Тиберијади и Назарету, да не опрости јеврејске злочине и протеривања. У каснијим изворима има помена да су Јевреји протерани из Јерусалима и многи били ухапшени за злочине које су починили у време персијске владавине. Један од разлога Ираклијеве одлуке о протеривању Јевреја, била је, наводно, прича неких астролога да ће Ромејско царство бити освојено од стране обрезаних људи, те је цар посумњао на Јевреје.

Према писању александријског патријарха Евтихија (*Eutychius*, арб. *Sa'id ibn Batriq*, 933-940), Јевреји из Јерусалима су одмах након пада града у персијске руке из Тиберије, Галилеје, Дамаска и са Кипра, позвали 4.000 Јевреја у самом Тиру на побуну. На Васкрс, 20.000 Јевреја је напало Тир у току ноћи са циљем да почине масакр над хришћанима.

Међутим, становници Тира били су обавештени о догађајима, те су претходно ухапсили 4.000 градских Јевреја и држали их као таоце уколико би напала руља ван града. Јевреји су срушили све цркве у близини града, што је изазвало револт у Тиру, због чега је у знак освете убијено 2.000 Јевреја. Да би спасили остале заробљене у граду, Јевреји су одустали од опсаде и напустили подручје Тира.

Персијанци су напали Египат почетком 618. године, али има мало података о овом освајању, јер је ова ромејска провинција била одсечена од остатка Царства у том тренутку. Египат скоро три века није био поприште ратова, али миафизити нису прихватили православље и Халкидонску догму, те су редовно устајали на побуне против ромејских царева. Међутим, доласком персијске војске, нису били спремни на савезништво са њима, чак су негативно гледали на сасанидског владара. Персијанци су напали Александрију, где је управник био Никита, Ираклијев рођак, али овај није пружио јак отпор. Након годину дана опсаде, дошло је до издаје, када је отворена капија јуна 619. и у град су ушли Сасаниди. Никита је заједно са патријархом Јованом V (Ἰωάννης ο Ελεήμων, 606-616) побегао на Кипар. До краја те године Персијанци су угушили све спорадичне побуне и долином Нила стигли до југа Египта, а до 621. године у потпуности су га покорили. Константинопољ је 618. године престао да увози жито из Египта (житнице у то време), што се осетило у ромејској престоници. Наредних 10 година Египат је био у рукама Персије, под командом генерала Шахрбараза. Услед побуне на персијском престолу, Ираклије је искористио ситуацију и наговорио Шахрбараза да се кандидује за новог шахиншаха, под условом на напусти Египат. У лето 629. године персијске трупе су напустиле долину Нила и Александрију, а Ираклије је условно дао подршку непријатељском генералу за владарску титулу.

Током 615. године заповедник персијске војске спахбод Шахин је ушао у Малу Азију и за кратко време избио на Халкидон на Босфору, на супрот Константинопоља. Ираклије је интелигентном дипломатијом успео да убеди шахиншаха Хосрова II да повуче своју војску у Сирију. И раније су Персијанци долазили до Халкидона и зидина Константинопоља, али овог пута је то било са великом војском. Од 614. године Сасаниди су упадали у Малу Азију и брзо освајали територија. Тада су освојили Мелитену, након чега је Шахин поделио војску на два дела: једна је кретала у освајање Сарда и Милета, а друга под командом Шахина ишла на Халкидон. Касније, након преговора два владара, Сасаниди су се повукли у Сирију, но задржали су

Цезареју и две кључне јерменске тврђаве у источној Анатолији: Теодосиопољ и Мартиропољ.

Ромејско консолидовање војске, словенско-аварски напади и наставак рата против Персије

Цар Ираклије је у тренуцима највеће кризе и општег повлачења Царства, морао да изврши одређене реформе како би консолидовао привреду и војску. Године 615. изашао је сребрни новац на коме су се нашли Ираклије и његов син Константин III (Κωνσταντίνος) са натписом *Deus adiuta Romanis* („Боже помози Романима/Римљанима“). Новчани порези смањени су због тешких територијалних губитака, док је вредност новца пала, а поред свих проблема избила је куга 619. године. Ираклије је преполовио плате функционерима, изричито захтевао плаћање пореза и високим казнама наплаћивао сваки вид корупције. Новац му је био преко потребан, јер је имао у плану контрафанзиву. Црква је била против брака Ираклија са сестричином Мартином (*Μαρτίνα*), што је довело до озбиљних сукоба, али у рату против Персије пружила је апсолутну подршку свом владару, дајући помоћ у злату и сребру са објеката у ромејској престоници. Злато, сребро и бакар скинути су и са цркве Свете Софије, те данас поједини историчари ове сцене виде као први крсташки рат, али тешко је прихватити ту тезу у потпуности, јер је верско питање имало спорадичну улогу у великом ромејско-персијском рату. На хиљаде добровољаца јавило се за рат, племенити метали скинути са објеката и даривање богаташа, подigli су морал становника, а војска је озбиљно ојачана. Ираклије је лично стао на чело војске. Нови полет у ромејској држави давао је свима наду у скорашње ослобођење. Кључна улога у Ираклијевим реформама било је стварање четири тема у Анатолији.

Ираклије је започео кампању 622. године. Цар је напустио престоницу дан након Васкрса 4. априла 622. године, а свог сина Константина Ираклија оставио је као управника Константинопоља. Његов план био је да стигне до Битиније, где је завршена војна обука. У јесен 622. године започео је са ремећењем персијских комуникација на читавом простору источне Анатолије и долине Еуфрата, марширајући у северну Кападокију. Шахрбараз је био принуђен да војску повуче из Битиније и Галатије у источну Анатолију, како би зауставио ромејске нападе. Нема прецизних података, али је Ираклије уништио Шахрбаразову војску негде

у Кападокији, а кључни тренутак у тој бици било је откривање сакривених персијских јединица, као и лажно повлачење под персијским нападом. Ромеји су наводно кренули да се повлаче, те је већи персијски одред кренуо у потеру, али је био то тренутак када је ромејска елитна војска оптимата (Ὀπτιμάτοι, *Optimatoi*) напала са леђа Персијанце и разбила их. Тако је цар ослободио делове Анатолије, али је хитно морао да се врати у Константинопољ због словенско-аварских напада. Део војске је остао у источној Анатолији чекајући наредбу за даље ослобађање.

Док се у велико водио ромејско-персијски рат, на Балканском полуострву су се дигли Словени на нову побуну, а убрзо су и Авари устали. Већ на почетку рата Сингидунум, Костолац, Ниш и Сердика дошли у словенске руке, а 614. године нападнут је Солун. Исидор Севиљски је написао да су Словени освојили целу Грчку, но вероватније је да су држали већи део Грчке. Авари су упадали у Тракију, реметили трговину и уништавали усеве и више пута долазили до зидина ромејске престонице. Циљ Словена и Авара било је заузимање Солуна, другог града по важности за Ромеје на Балкану. Сви покушаји напада одбијали су се од чврстих градских зидина о коме нам пише колекција хомилија *Miracula Sancti Demetrii*. Градови на јадранској обали такође су одолели нападима Словена и Авара: Задар, Трогир, Будва, Скадар и Љеш. Ромејско царство је због тога морало да део војних јединица врати са источног бојишта на Балканско полуострво, али је Ираклије покушао преговорима да натера непријатеље на мир. Понудио је Аварима да плаћа данак, ако се повуку преко Дунава, али је каган захтевао састанак са царем у Хераклеји Трачкој 5. јуна 623. године, где се налазила јака аварска коњица. Ираклије је прихватио састанак, но аварски вођа је имао у плану да на путу за Хераклеју зароби цара и тражи откуп за њега. Ираклије је на путу открио превару, због чега је почео да се повлачи према Константинопољу, гоњен јаком аварском коњицом. Већи део цареве свите, као и 70.000 становника Тракије је убијено или заробљено као одмазда од стране Авара. Упркос свему, Ираклије је морао да тражи мир: послао је понуду од 200.000 солида и као таоце на кагановом двору свог ванбрачног сина Јована Аталариха (Ἰωάννης Ἀθαλάριχος), рођака Стефана и ванбрачног сина патрикија Бонуса. Основни разлог Ираклијевог упорног захтева за миром био је фокус на рат против Персије.

Ираклије је највероватније 624. године понудио мир Хосрову II, претећи да ће напасти Персију, али је шахиншах одбио било какав разговор о томе.

Персијанци су били сувише моћни у тим тренуцима и држали велики део ромејског територија. Цар је 25. марта 624. године напустио престоницу са циљем да нападне саму Персију. Његова намера била је да ослободи Цезареју и преко Јерменије и кавкаске Албаније нападне Персију са војском од око 20.000-25.000 војника. Ромејска војска је напредовала дуж реке Араксес, рушећи персијски град Двин (престоницу Јерменије) и Нахчиван. Код Ганзака се сусрео са Хосровом војском од око 40.000 војника. Брзим нападом је уништио шахиншахову гарду, што је довело до распада војске, после чега су Ромеји дошли до чувеног зороастријског храма Азар Гошнасп (*Azar Goshnasp*, „Ватра ратничких краљева“, данас познат као *Takht-e Soleyman*), између Урмије и Хамадана у данашњем западном Ирану. Ираклијеви упади долазили су до Гајшавана, шахиншахове резиденције у Атропатени. Зимом је ромејски цар провео у кавкаској Албанији, прикупљајући снаге за нове нападе. Хосров II је током зиме послао три војске под заповедницима Шахрбаразом, Шахином и Шахраплаканом (*Shahraplakan*), да на препад униште непријатеље. Генерал Шахраплакан је успео да освоји провинцију Сивник у Јерменији са циљем да заузме планинске пролазе и блокира ромејску војску. Шахрбараз је послат да блокира пролазе у кавкаској Иберији, а Шахин да блокира пролаз код Битлиса. На ромејској страни нашли су се Абазги (Абхази), Ибери и Лази уплашени персијским опкољавањем. Ираклије је имао невероватан план: двојица, наводно одбеглих војника, отишла су Шахрбаразу тврдећи да је ромејска војска почела да се повлачи пред Шахином. Љубоморан због повлачења пред Шахином, генерал Шахрбараз је пожурио са војском према Ираклију, планирајући да он однесе величанствену победу. Ираклије је непријатеља усмерио на Тигранакерт, где су један за другим пале војске двојице генерала. Након ове победе Ираклије је прешао реку Араксес и ослободио се могућег опкољавања. Код Алиовита, Шахрбараз је 6.000 војника послао према Ираклију, док је остатак чекао у граду, али ромејски цар је изненада извео ноћни напад у фебруару 625. године и уништио град, већина војника је убијена, а сам Шахрбараз једва је успео да побегне. До пролећа је Ираклије остао на северу језера Ван, да би током 625. године покушао да протера Сасаниде преко Еуфрата. За само седам дана јаким маршом, Ираклије је прешао планину Арарат и 200 километара дуж реке Арсаниас, освојио Амиду и Мартиропољ, важне тврђаве на Горњем Тигрису. Има неслагања код даљих ромејских акција: арапски извори наводе да је Ираклије поражен код Батмана, али ромејски

извори не дају никакве податке о тим догађајима. Истина да је дошло до мање битке између Ираклија и Шахрбараза код реке Сарус у близини Адане. Између две војске нашла се река. Персијски генерал је наводно почео да се повлачи, те су Ромеји кренули за њим, али нападнути су са леђа и уместо да осигурају прелаз, Персијанци су дозволили да непријатељ појача снаге и крене у потеру иако је био под јаким нападом стрелаца. Ромеји су успели на крају да се повуку без већих губитака, а зиму су провели у Трапезунту.

Опсада Константинопоља 626. године

Иако је Ираклије започео противакцију још 622. године, значајнијих успеха на ратишту против Персије није било. Ситуација се компликовала за Ромеје, посебно у Константинопољу. Када је 14. и 15. маја 626. године дошло до протеста становника због намере да се повећа цена хлеба са 3 на 8 фолиса и да се укине снабдевање школама овом животном намирницом, напетост у граду је достигла врхунац. Цар је морао брзо да реагује и обећа да неће бити никаквих промена, али становници су почели да губе поверења у владу и Ираклијев режим. Опасност од Персије није прошла, њихове групе и даље су биле на другој страни Босфора у Халкидону, а напетост око цена у престоници само су додатно закомпликовали ситуацију. Врхунац кризе стигао је врло брзо. Словени су заједно са Аварима и у договору са Персијанцима, опсели Константинопољ са 80.000 војника. Намера је била избацити Ромеје са Балкана и успоставити јединствену словенску државу на полуострву. Када су Словени и Авари кренули са опсадним справама према Теодосијевом зиду, свима у граду је било јасно да је намера непријатеља овог пута била озбиљна. Војника у престоници било је око 12.000 и углавном су били коњаници. Константинопољски патријарх је затражио помоћ од становника ван града, позивајући се на веру и јединство државе. Словенско-аварска војска је уништила Валенсов аквадукт, главни извор пијаће воде. Првобитна намера персијско-аварских договора био је прелаз Сасанида у Европу, те заједничка опсада града, али је ромејска флота била сувише јака и није дозволила персијској морнарици да приђе. То је смањило ефикасност опсаде, јер Словени и Авари нису имали превише искуства у опсадама великих градова, за разлику од Сасанида. Сигурно да је постојала одређена комуникација између савезника приликом опсаде, али несумњиво да је дошло до потешкоћа, јер су Ромеји

чували Босфор.

Одбрана града била је под командом патријарха Сергија I (Σέργιος Α', 610-638) и патрикија Бонуса. Сазнавши за опсаду, Ираклије је поделио војску на три групе, те је највећу војску одмах послао као појачање бранитељима престонице. Другом групом командовао је царев брат Теодор и његов задатак је био генерал Шахин, док је трећом и најмањом групом командовао лично Ираклије са задатком да упадне у Персију. Званично је опсада започела 29. јуна 626. године, кординисаним нападима на више делова града. Месец дана су Словени и Авари бомбардовали град, али морал код ромејских војника је био велики, због патријарха који је константно вршио процесије дуж зидина носећи у рукама икону Пресвете Богородице, подстичући снагу војницима и уверавајући их да су Ромеји под Богородичином заштитом. Персијска морнарица је покушала 7. августа да превезе војнике на европски део Царства, али их је опколила снажна ромејска флота и брзим нападом уништила у потпуности. Словени су покушали са моноксилима да уђу у Златни рог и одатле изврше притисак, док су са друге стране Авари нападали преко зидова. Патрикије Бонус је бродовима напао словенске бродиће и уништио их, док су сви покушаји Авара од 6. и 7. августа пропали. Ускоро је стигла вест да је генерал Теодор уништио Шахинову војску (наводно је убрзо персијски генерал умро од депресије) и да стиже јака ромејска војска у помоћ браниоцима престонице, због чега су Авари и Словени два дана касније морали да дигну опсаду и повуку се у унутрашњост. Војска генерала Шахрбараза била је и даље у Халкидону, али није могла да реагује нити натера Словене и Аваре да задрже опсаду, већ су немоћно посматрали повлачење својих савезника.

У знак помоћи Пресвете Богородице (заштитнице града) и величанствене победе над непријатељем, написан је „Акатист“ (Химна благодарности посвећена Богородици), који се приписује Георгију Писидијском (Γεώργιος Πισίδης), библиотекару Свете Софије, како то тврди Михаило Псел (Μιχαὴλ Ψελλός, *Mikhael Psellos*, 1017/1018-1078/1096) или патријарху Сергију. *Акатист* има облик поеме сачињене од 24 икоса и кондака, а сваки икос сачињен је од прозби који чине дванаест стихова. Победа под зидовима ромејске престонице из 626. године, представљена је у иконографском облику у 24 сцене на западним зидовима пронаоса. Особито се пева у суботу која претходи петој недељи Васкршњег поста. Овај акатист значајан је из разлога, јер даје богослужбену потврду о учењу Деве Марије као Пресвете Богородице (Θεοτοκος), чиме се утврђују одлуке Трећег васељенског сабора

из Ефеса 431. године.

Победом Ромеја под зидовима Константинопоља, започели су персијски проблеми. Ромеји су пресрели писмо Хосрова II упућеном генералу Шахрбаразу о Шахиновој смрти, а када се прочуло у персијској војсци кренуло је расуло, те су многи пришли ромејским трупима. Због свега, Шахрбараз је повукао војску из Халкидона и вратио се у северну Сирију, чекајући даље догађаје. Све то није значило и коначну ромејску победу над више вековним непријатељем. Ираклије је морао да учврсти војску, обезбеди све кључне позиције како не би био нападнут са леђа, да би потом кренуо на Персију. Опсада Константинопоља из 626. године показала је слабост и неискуство Словена и Авара у оваквим подухватима, али и недостатак довољно добрих опсадних справа. У наредним вековима, ромејска престоница добиће заслужено епитет „неосвојеног града“. Нападаће га многи непријатељи, али сви ће се срушити о његовим зидовима и кулама. Јака ромејска флота и недовољно јака словенска морнарица, били су други фактор у неуспешној опсади. Ираклије је овом победом задобио потпуно поверење становника, те је свом снагом могао да удари на непријатеља.

У време опсаде Константинопоља, Ираклије је склопио значајан савез са људима које ромејски извори називају Хазарима, под командом Зибела (*Zibel*), али данашња историографија тврди да се ради о Западном турском каганату (Гок Турцима), под командом Тонг Јабгху Ђагхана (лат. *Tong Yabghu Qaghan*, пинј. *Tōngyèhù Kèbān*, умро 628), обећавајући му чудесне поклоне и брак са својом кћерком Евдокијом Епифанијом (*Eudoxia Epiphania*), која је тада имала 15 година. Турци са Кавказа су са 40.000 војника напали Персију, чиме је започео трећи персијско-турски рат. Ромеји и Гок Турци заједно су напали Тифлис (Тбилиси) и тада се у изворима први пут помиње *требуше* (опсадна справа, која је пуну примену имала тек од средине XII века). Њиме се избацивало камење тежине око 150 килограма или лешеви умрлих од заразних болести. Ромејска употреба ове справе из 626. године била је једна од првих познатих из тог времена. Шахиншах Хосров II послао је генерала Шахрапакана са 1.000 коњаника у помоћ опседнутој војсци, али је град након дуге опсаде пао, највероватније 628. године. Убрзо је умро и Тонг Јабгху Ђагхан, због чега је пропао план о браку са Евдокијом Епифанијом. У време опсаде Тифлиса, Ираклије је своје трупе концентрисао на горњем Тигрису.

Битка код Ниниве 627. и последње године рата

Средином септембра 627. године, Ираклије је оставио део ромејске војске заједно са Турцима код Тифлиса и кренуо на сам центар Персије са војском између 25.000 и 50.000 војника, те 40.000 Гок Турака. Убрзо су се повукли Гок Турци због зиме, а ромејску војску пратио је све време персијски генерал јерменског порекла, Рахзад (*Rahzadh*, грч. *Ραζαττης*) са 12.000 војника, недозволивши му да нападне Ктесифон. Рахзад је закаснио да нападне Ираклија, те је овај искористио пометњу Персијанаца и ударио на непријатељску државу у Месопотамији. Проласком кроз локална села, Ираклије је узео сву храну за људе и стоку и каснијим проласком Рахзада тим путем, његова коњица је почела да умире од глади. Ираклије је 1. децембра 627. године прешао реку Велики Заб и стигао у близину Ниниве, некадашње престонице Асирског царства, а убрзо је стигао и Рахзад. Због вести да стиже додатних 3.000 персијских војника, Ираклије је одлучио да одмах нападне. Направио је лажни потез, наводним повлачењем преко Тигриса, но сместио се западно од Великог Заба на широком простору у близини саме Ниниве. Тај простор је омогућио Ромејима да искористе своја копља у директном дуелу са непријатељем. Ираклију је у прилог ишла и магла која се појавила, чиме је смањена ефикасност персијским стрелама.

Рахзад је напао у три дивизије, док је Ираклије наводно кренуо да се повлачи, покушавајући да навуче непријатеља на разбијање бојевог реда, да би убрзо ударио свом снагом на персијске трупе. Након осам сати борбе персијска војска је морала да се повуче, изгубивши око 6.000 војника. Патријарх Нићифор (*Νικηφόρος Α'*, 806-815) је касније записао да је Рахзад позвао Ираклија на личну борбу, што је ромејски цар прихватио и у борби убио генерала. Не можемо са сигурношћу да потврдимо вест, али је несумњиво да је персијски генерал убијен у току борбе код Ниниве. Битка је већ била готова, када је стигло персијско појачање од 3.000 војника. Била је ово кључна ромејска победа у рату, да би ускоро започео убрзани слом Персије.

Ираклију више није могла да се супротстави озбиљна персијска војска. Ромејски цар је опљачкао Дастигирд у коме се налазила шахова палата. Хосров II је претходно побегао у планине Елама (Сусијана) у покушају да спреми војску у одбрани престонице Ктесифона. Ираклије је издао ултиматум Хосрову да ће уколико шахиншах не прихвати мир, спалити целу Персију. Ираклије није могао одмах да нападне Ктесифон, јер је иригациони ка-

нал Нахраван био блокиран због моста који се срушио на њему. Ромеји би изгубили доста времена да заобиђу канал и из другог правца ударе на Ктесифон. У тренуцима потешкоћа за Ираклија, стигла је вест да су се Персијанци побунили и збацили Хосрова II и на шахиншахово место поставили његовог сина Кавада II Широја (*Kavadh II Shērōē*). Бивши шахиншах Хосров II затворен је у тамници, где је петог дана убијен полако стрелама. Кавад II је одмах понудио мир Ираклију. Ромејски цар није наметао тешке услове, јер је знао да је и његова држава исцрпљена вишедеценијским ратом и вапи за миром. Према мировном споразуму, Ромеји су вратили сва изгубљена територија, ослобођени су ромејски заробљеници, а Персијанци су морали да плате ратну одштету и најважније, вратили су Свети крст и остале реликвије које су узели приликом освајања Јерусалима 614. године. Године 629. Свети крст је свечаном церемонијом враћен у Јерусалим. Ираклије је узео за себе древни персијски назив *шахиншах* (краљ краљева), након победе над Персијом. Почетком 629. године персијску титулу је стилизовао у хеленистичком стилу — *василевс* (*βασιλεύς, Basileus*) и она ће остати до последњег дана Ромејског царства, све до 1453. године.

Након неколико месеци путовања, Ираклије је ушао у Константинопољ као победник, овенчан славом од становника града, његовог сина Ираклија Константина и патријарха Сергија. У церемонији Свети крст је однесен у Свету Софију и подигнут изнад високог олтара. За становнике Константинопоља и Ромејско царство, та церемонија је требала да означи ново златно доба у држави. Победа над Сасанидима Ираклију је донела титулу најуспешнијег генерала и цара за шестогодишње непрекидне победе. Подизање Светог крста представљало је круну у свим његовим ратовима. Да је тада умро Ираклије би остао упамћен као „цар-победник“, но поживео је довољно дуго да доживи исламску најезду, где је губио у биткама, због чега је изгубио репутацију „цара-победника“, а ромејска држава изгубила скоро цео Блиски исток.

Перијска држава је покушавала да се извуче из кризе, али неколико месеци након доласка на власт, Кавад II је умро, након чега је држава утонула у грађански рат и борбе за престо. Ардашир III (*Ardashir III*, 628-629) и Ираклијев непријатељ, а касније савезник, Шахрбараз, затим Хосрове кћерке, Порандохт (*Porandokht* или *Boran*) и Азармидохт (*Azarmidokht*) владали су кратко и у међусобном сукобу, да би тек доласком Јаздегерда III (*Yazdegerd III*, 632-651), Персија почела да се стабилише, али било је то сувише кратко време. Ускоро

ће уследити напади муслиманских Арапа, што је убрзо довело до слома Сасанидске Персије.

Почетак ромејско-арапских ратова

Завршетак рата против Персије био је, према очекивању свих становника Царства, увод у ново златно доба, али је тај рат заправо донео нов проблем за обе државе. Тај проблем неће моћи ни Ромеји ни Персијанци да реше у своју корист. Била је то експанзија ислама, нове претње из Арабијске пустиње, која је као олуја протутњала читавим Блиским истоком, Северном Африком и Централном Азијом. За врло кратко време карта Истока биће у потпуности измењена. Дуготрајност ромејско-персијских ратова ослабила је у потпуности обе државе и оне нису могле да се одупру новом, заједничком непријатељу. То није био рат двеју држава, народа, култура, већ потпуно нови – верски рат, рат за опстанак православља код Ромеја и рат за опстанак зороастријанизма код Персијанаца. Ислам је ујединио многобројна арапска племена и као најважнији фактор покренуо их је у освајање великог територијалног простора. Слабост Ромеја и Персијанаца у вишедеценијском, апсолутно непотребном рату, онемогућила их је да пруже јачи отпор муслиманима.

Током 620-их година Мухамед (*Muhammad*, 570-632) је већ почео да окупља око себе многобројна арапска племена, да би до своје смрти држао већи део Арабијског полуострва. Када је Ираклије постигао договор са генералом Шахрбаразом о коначном повлачењу персијских трупа из Палестине и Сирије 629. године, већ у том тренутку Арапи су били на граници Ромејског царства код Мутаха. Битка код Мутаха била је прва између православног Ромејског царства и арапских муслимана, чиме започиње вишевековна борба два света, двеју религија и култура. У септембру 629. године код места Мутах, источно од реке Јордана и града Карака, дошло је до битке која је била увод у катаклизичну промену Блиског истока. Мухамед је послао писмо ромејском гувернеру провинције Арабије са намером да га овај преда Ираклију. На путу је посланик свратио у Мутах, где је убијен по наредби једног гасанидског официра. Мухамед је у знак освете послао огромну војску која је стигла на границе Ромејске империје. Каснији муслимански историчари писали су о 3.000 војника које је Мухамед послао, а коју је предводио Зајид ибн Харитах (*Zayd ibn Harithah*, 581-629), а друга два заповедника били су Џафар ибн аби Талиб (*Jafar*

ibn Abi Talib, око 590-629) и Абдулах ибн Равахак (*Abdullah ibn Rawahah ibn Tha'labah*). Гасаниди су одмах позвали Ромеје у помоћ, а цар Ираклије одмах се одазвао свом савезнику. Арапи видевши силну ромејску војску, хтели су да затраже помоћ из Медине, али Абдулах ибн Равахак их је одвратио од те идеје, сматрајући да је њихова жеља за мучеништвом јача од страха.

Арапи су напали ромејски камп у близини места Мушариф, а затим се повукли према Мутаху. Битка која је започела код Мутаха одиграна је у равници, између два узвишења, те Ромеји нису могли да искористе своју познату тактику да са висине нападају противника. Сва три арапска заповедника убијена су у борби. Ал-Бухари (*Muhammad al-Bukhari*, 810-870), персијски исламски учењак записао је да је Џафар ибн али Талиб имао педесет убодних рана на телу што само говори о значају битке за обе стране, али и њеној величини. Након убиства арапских заповедника, многи војници кренули су у повлачење. Видевши у каквој ситуацији се налазе Арапи, Табит ибн ал-Аркам (*Thabit ibn Al-Arqam*, око 597-675) је окупио преосталу војску око заставе у покушају да их сачува од потпуног уништења. Иако је војска желела Табита за заповедника, он је одбио такав предлог и замолио Халида ибн ал-Валида (*Abū Sulaymān Khālīd ibn al-Walīd ibn al-Mughīrah al-Makbuzūmī*, 585/592-642) да преузме команду над војском. Халид је касније говорио да је у овој бици уништио девет мачева, што је вероватно претеран податак, но сигурно је да је мала група Арапа издржала жесток ромејски притисак. Једини начин да остану живи био је да се безбедно повуку. Због тога је Халид ибн ал-Валид, повукао део коњице иза брда и наредио да се сутрадан појаве, дижући велику прашину у покушају да заварају непријатеља да стиге велика војска из Медине. Ромеји видевши велику прашину иза брда, повукли су се у покушају да се престоје и спреме за већу борбу. То је омогућило Арапима да се повуку и врате у Медину. Не постоји тачан број ромејских војника који су учествовали у бици, нити колико их је убијено. Арапи јесу доживели пораз, али нису се се предавали. Ова битка је била тек увод у вишевековне ромејско-арапске сукобе.

Арапи који су се повукли у Медину, оптужени су за кукавичлук и безразложно повлачење. Било им је забрањено да се моле у џамији, јер су обрुकали све муслимане, но Мухамед је пресекао, рекавши да ће бити нових ратова против Ромеја, а Халиду је доделио титулу *Saifullah* („Алахов мач“), схватајући његов значај у ширењу ислама. Арапи нису гледали на битку код Мутаха као на пораз, већ оспоравање Ромејима на присуство међу арап-

ским бедуинским племенима. Искористили су своје присуство да учврсте веру међу бедуинима у исправност ислама, тако да ће многи од њих врло брзо прићи муслиманима.

Мухамед је умро 632. године, а наследио га је Абу Бакр (*Abū Bakr 'Abdallāh bin Abī Quhāfah as-Siddiq*, 632-634), као први халифа са неприкосновеном контролом над целим исламским светом. Након кратких Рида ратова 632-633. након чега је учврстио исламску власт над свим арапским племенима на Арабијском полуострву, кренуо је према хришћанским земљама.

Муслиманско освајање Сирије

Пре почетка исламске експанзије на Сирију, Ромеји су држали границу између Газе и Мртвог мора и ту је била прва линија одбране. Заправо, то је више била одбрана због бандита, а не против јаче војне снаге, јер је главна војна линија била у северној Сирији због вековних непријатеља Персијанаца. Гасаниди, савезници Ромеја, имали су власт над данашњим Јорданом и јужном Сиријом, са престоницом у Босри (данас у провинцији Дара у јужној Сирији). Последњи гасанидски владар пред долазак ислама био је Џабла бин ал-Ајхам (*Jabla bin Al Aiham*, умро 645). Гасанидска држава је могла да се бори против мањих арапских племена или држава, али никако против силе која је долазила из Меке и Медине. Све то је био главни разлог брзог исламског ширења на Блиском истоку. Концентрација ромејске војске према Персији, слабе локалне арапске династије и потпуна неспремност за непријатеља са југа, одлучиле су коначан исход у борби за Предњу Азију.

Абу Бакр је пажњу усмерио према Гасанидима. Из свих делова Арабије стигла је војска, која је брзо организована у четири корпуса са својим заповедницима: Амр ибн ал-А'ас (*Amr ibn al-A'as*, око 585-664), са намером да заузме Палестину; Јазид ибн абу Суфјан (*Yazid ibn Abu Sufyan*), чији је задатак био Дамаск; Шурахбил ибн Хасана (*Shurahbeel ibn Hasanah*, 583-639) са циљем заузимања Јордана; и Абу Убајдах ибн ал-Џарах (*Abu Ubaidah ibn al-Jarrah*, 583-639), који је морао да уђе у Емесу. Због страха од гомилања ромејске војске, Абу Бакр је наредио да сва четири корпуса остану у контакту, како би помогли једни другима у случају јачег ромејског напада. Уколико би дошао до неке веће битке, на чело свих заповедника изабран је Абу Убајдах ибн ал-Џарах. У првој недељи априла 634. године, исламске трупе су кренуле из Медине.

Јазид ибн абу Суфјан је кретао према Табуку, где је наишао на омањи арапско-хришћански отпор јединица, које су се повлачиле након краћег окршаја са исламском извидницом. Јазид се сместио јужно до Мртног мора. Амр ибн ал-А'ас је у исто време стигао у Елат. Два ромејска одреда, послата напред у покушају да спрече Суфјанов и ал-А'асов улазак у Палестину, доживела су пораз. Абу Убајдах ал-Царах и Шурахбил ибн Хасана наставили су марш и почетком маја 634. године стигли на простор између Босре и Цабије. Ираклије је сазнавши о кретању муслиманских трупа од својих арапских савезника, почео да окупа војску. Углавном је војска из северне Сирије почела да се окупа у Ајнадин, те су одатле требали да нападну ал-А'аса и даљим кретањем угрозе крила и позадину муслиманских трупа у Јордану и јужној Сирији. Према неким проценама око 100.000 војника је Ираклије окупио за одбрану од муслимана. Ал-Царах је обавестио халифу Абу Бакра о кретањима ромејске војске у трећој недељи маја 634. године. Халифа је знао да ће доћи до већег сукоба, а познавајући ал-Цараха и његово неискуство у таквој ситуацији, послао је Халида ибн Валида у Сирију да преузме команду над целом војском.

Халид је одмах кренуо на сиријски фронт из ал-Хираха у Ираку, јуна 634. године, водећи са собом 8.000 војника. Постојала су два пута из Ирака према Сирији: први је био даљи пут преко Даумат-ул-Цандала, а други преко Месопотамије, пролазећи кроз ар-Ракаха, опасан због јаке ромејске војске која је чекала у северној Сирији. Због свега, Халид ибн Валид је морао да пронађе нову руту и што пре стигне у помоћ муслиманима у Сирији. Био је то небучајени пут преко сиријске пустиње, најбржи, али и најтежи. У муслиманским изворима пише да су Халид и његови војници марширали кроз пустињу два дана без воде, да би директно избили на ромејске трупе на североистоку Сирије. Данашњи историчари сматрају да је то био сјајан Халидов маневар, јер је тиме делимично ослободио своје људе у јужној Сирији од ромејских стега. Халид је кренуо са својим војницима брзо кроз Сирију и ускоро су пред њим пали Сава, Арак и Палмира (Тадмур). Градови ал-Сухнах, ал-Карјатајн и Хуварин пали су након битке код ал-Карјатајна и код Хуварина. Након освајања ових градова, Халид је кренуо на Дамаск пролазећи кроз планински пролаз Санита-ал-Укаб у намери да изолира град. Муслиманске трупе на југу држале су пут према Палестини, на северу пут Дамаск – Емеса. Изолирајући Дамаск, упутио се према гасанидској престоници Босри, где је дошло до битке против Гасанида код Марц ал-Рахита јула 634. го-

дине. У том тренутку, арапски хришћани су славили празник, но стигао је велики број избеглица бежећи пред налетом муслимана, чиме су се помешали са локалним становништвом. Гасаниди као да нису превише пажње посвећивали муслиманској војсци у близини. Сазнавши за Халидов долазак, брзо су се прикупили и кренули у одбрану, али муслиманска коњица их је у јуришу разбила. Сама битка трајала је врло брзо, после чега је Халид упао у Марц ал-Рахит, опљачкао га, узео заробљенике и повукао се ван града. Била је ово значајна битка због подизања морала међу муслиманима, али пре свега чишћење терена за кључне градове у том региону. Сутрадан је наредио да део војске крене према Дамаску, док је за то време ибн Хасана добио задатак од ал-Цараха да нападне Босру са мањим одредом од 4.000 војника. Ромеји су схватили да би могла доћи већа муслиманска војска, те су решили да заједно са Гасанидима одмах нападну ибн Хасана. Напад је био брз, опкољен са свих страна ибн Хасана је био спреман на предају. У том тренутку, Халид је послао ал-Цараха са задатком да опседне Босру, али је и сам кренуо према гасанидској престоници. Халид ибн Валид, ал-Царах и ибн Хасана стајали су пред Босром насупрот ромејско-гасанидској војсци. Средином јула 634. године Босра се предала након чега је престала да постоји гасанидска држава. У Босри је Халид и званично стао на чело исламске војске, по Абу Бакровој наредби.

Огромна ромејска војска налазила се у Ајнадину са намером да потисне муслимане према пустињи. До одлучујуће битке код Ајнадина дошло је 30. јула 634. године. У изворима стоји податак од 90.000 ромејских војника, али је извесно да Ромеја није било више од 20.000, можда и мање. Толико је било и муслиманских војника на супротној страни. О овој бици највише података је оставио историчар ал-Вакиди (*al-Waqidi или Abu Abdullah Muhammad Ibn 'Omar Ibn Waqid al-Aslami*, 748-822). Била је то прва велика ромејско-муслиманска битка, која је отворила врата исламским продорима у Сирију. Ромејском војском командовао је Ираклијев брат Теодор и заповедник Емесе, Вардан. Могуће је да се ради о Јерменину, који се стигао из источне Анатолије са свежим трупама, али нема детаљних података о њему. На супротној страни стајали су сви муслимански војници са својим заповедницима. О величини битке говори податак да су Ромеји претрпели тежак пораз и морали су да се повуку у Дамаск, али и муслимани су имали тешке губитке, због чега су многи из раног муслиманског племства под Мухамедом, погинули у борби и постали шехиди (арб. *Šahīd* – „мученик“). Ромејски извори су забележили да је Вардан убијен

у борби, а да се Теодор повукао, али Ираклије га је сменио и ухапсио и поставио нова два заповедника, Вахана и Теодора Тритириоса. Ромејски цар се повукао из Емесе у Антиохију због безбедности, а војска је напустила сва мања места и повукла се у утврђене градове, остављајући на милост непријатељу локално становништво. Цела Палестина као да је отворила капије муслиманским упадима у унутрашњост, због чега је дошло до велике панике код становника. Царев зет, Тома, који је био управник Дамаска, затражио је помоћ од Ираклија, након сазнања да Халид са великом војском иде према њему. Да би некако успорио непријатеља, Тома је део војске послао ван града, очекујући да ће на тај начин купити време до доласка појачања. Средином августа 634. године, ромејска војска је дочекала Халидове коњанике код Јакуса на 150 километара од Галилејског језера, али је доживела пораз. Друга ромејска војска је поражена 19. августа 634. године код Марац ас Сафера у покушају да заустави напредак муслимана према Дамаску. Појачање је стигло у Дамаск и започела је озбиљна припрема града од напада. Халид је опсео Дамаск 20. августа 634. године, пре него што је стигла нова ромејска војска, коју је Ираклије додатно послао. Град је био опкољен, јер су муслимани контролисали путеве према југу и северу, а ромејска војска пресретнута је на 20 километара од града код Саните-ал-Укаба, разбијена је те је морала да се повуче.

Опсада Дамаска

Дамаск је најстарији главни град на свету, а својим географским положајем привукао је многобројне трговце из целог света. Из Дамаска су путеви водили према Палестини, Египту, Месопотамији, Персији, Малој Азији и Ромејском царству. Град је био окружен зидовима висине 11 метара и имао је шест капија: Источну, Томасову, Цабија, Кејсан, Малу и капију Раја. Поред северног зида пролазила је река Барада, али сувише је била плитка да би се искористила у одбрани града. Тома, Ираклијев зет, био је управник града, храбар и вешт заповедник, али се сусрео са озбиљним противником. Муслимани нису поседовали опсадне справе, а пред собом су имали велики град, кога су желели да покоре по сваку цену. Пад Дамаска под муслиманску власт био би од кључног значаја у даљем покоравану Блиског истока. Због недостатка опсадних справа, муслимани су опколили град са свих страна и држали га под опсадом све док глад не би завладала у њему, што би натерало становнике на предају. То је и био циљ

приликом опсаде Дамаска. У међувремену, Арапи су послали шпијуне у град, али и извиднице у околини Дамаска, како би онемогућили било какву помоћ опседнутима. Путеви према Палестини и северној Сирији били су блокирани, док су јужну Сирију већ контролисали муслимани. Дамаск се нашао под опсадом 20/21. августа 634. године, а задатак свих муслиманских трупа био је да одбију било какав ромејски напад из северне Сирије или Палестине, те могућ напад из самог Дамаска. Свих шест капија града биле су под опсадом: Томасову капију опседао је ибн Хасана, Цубија капију држао је ал-Царах, капију Раја је контролисао ал-А'ас, Кејсан и Малу капију опседао је абу Суфјан, док је Источну капију држао генерал Рафај бин Умајр (*Rafay bin Umayr*). Сваки генерал је имао 4.000 до 5.000 војника-коњаника. Нешто удаљенији од Источне капије, налазио се и Халид ибн ал-Валид, као главни заповедник свих трупа. Залихе хране престале су да иду према граду, а прекинут је и доток воде.

Ираклије се налазио у Антиохији покушавајући да што пре окупи војску за напад. Војска од 12.000 људи кренула је 9. септембра 634. године према Дамаску, али су извиђачи на путу Емеса – Дамаск наишли на муслиманску војску која је блокирала прилазе. Халид ибн Валид је одмах послао генерала Рафаја бин Умајра са 5.000 војника да пресретне Ромеје. На 32 километра од Дамаска, код пролаза Санита-ал-Укаб, Умајрове трупе су налетеле на ромејску војску. Бројчано слаби, муслимани су били опкољени Ромејима. Пре него што је хришћанска војска кренула у коначни обрачун са непријатељем, стигао је Халид ибн ал-Валид са још 4.000 коњаника. Битка код пролаза Укаб није трајала дуго, али је била важна због смањења пристиска на сам Дамаск. Одласком 9.000 муслимана у пресретање Ромеја, забринуо је остатак војске који је сматрао да у случају ромејског напада, не би могли да издрже притисак и да би опсада морала да се дигне. Халид ибн ал-Валид је схватио озбиљност ситуације и брзо се вратио пред Дамаск у учвршћењу своје линије од потенцијалног ромејског напада. Тома је схватио да неће добити појачање, те је у самом граду организовао војску са намером да нападне. Почетком треће недеље септембра 634. године, заповедник Тома је повукао све војнике са капија и окупио их пред Томас капијом са намером да у брзој противофанзиви одбије непријатеља од града. Пред Томасовом капијом је стајао ибн Хасана са 5.000 војника. Прво су Ромеји засули кишом стрела муслимане са зида града, да би потом брзо изашла пешадија ван и стала у борбену формацију. На чело војске лично је стао генерал Тома. Напад Ромеја је био неуспешан, након чега су морали брзо

да се повуку у град, док је Тома био погођен стрелом у десно око. Но, није било предаје за Ромеје. Исте ноћи је дошло до прегруписавања у Дамаску и планирања новог напада.

Нови план напада је укључивао војску на четири капије да би акција била извршена у исто време. Главни напад је остао преко Томасове капије, јер су Ромеји сматрали да су непријатељи били уморни од претходног напада. Остале три капије где је акција требала да буде изведена, биле су Џабија, Мала и Источна. Преко њих су требали да буду изведени напади тако да муслимани буду довољно заузети у борби како не би послали помоћ ибн Хасани. Нешто више војске било је на Источној капији у намери да лично у борбу крене Халид ибн ал-Валид, чиме би Ромеји могли да униште ибн Хасанове трупе и са леђа нападну остатак муслиманске војске. Уколико би Ромеји имали успеха на свим секторима, кренули би у још већи напад и тако би била у потпуности срушена опсада града. Томова наредба била је да Халид ибн ал-Валид буде жив заробљен. На Џабија капији је кренула жестока борба, али ал-Царах је успео да одбије напад и натера Ромеје да се повуку у град. На Малој капији је абу Суфјан издржао нападе, иако је имао мање војске од осталих генерала, али у помоћ му је притекло 2.000 коњаника из позадине. Уследио је противнапад, што је натерало Ромеје да се повуку. На Источној капији где је било више ромејских трупа, дошло је до велике битке, јер Рафај бин Умајр није могао да издржи напад и претио је слом муслимана на том сектору. Све се променило доласком Халид ибн ал-Валида са 400 коњаника и напада на ромејско крило, што је довело до прекретнице на тој капији. На Томасовој капији под генералом Томом, приметна се озбиљна борба, али видевши да муслимани нису претрпели веће губитке и да се неће повући, те услед ромејских губитака, схватио је да се мора повући иначе би могло да се деси да капија падне и муслимани уђу у град. Приликом повлачења, Ромеји су претпели озбиљне губитке, јер су били нападнути кишом стрела. Тома је коначно схватио да је немогуће пробити опсаду и да би даљи напади били безуспешни, јер је већ имао великих губитака у војсци.

Један сиријски миафизитски свештеник по имену Јона информисао је Халида ибн ал-Валида да се 18. септембра одржава прослава у граду и да би муслимани могли лако да заузму Дамаск. Јона је наводно затражио заштиту за себе и своју вереницу. Муслимански извори тврде да због опсаде Дамаска, та девојка није била верена за Јону. Тада је Јона, према изворима, прешао у ислам. Халид ибн ал-Валид није размишљао превише и одлучио

је да лично одмах нападне Источну капију. На капији није било стражара, те је неколико муслимана успело да се попне остављајући ужад и осталима. Халид је са мањом групом Арапа убио војнике на унутрашњој страни зида и отворио капију града. Тома је видео да се војска није померила са осталих капија, што га је изненадило, али је схватио да је могуће да је Халид пробио само Источну капију и да остали генерали нису ни знали за те догађаје. Отварањем капије, ушла је велика муслиманска војска у Дамаск. Код Арапа, али и осталих муслимана касније, постојала је пракса да град под опсадом који би се предао мирно, био би поштеђен убијања и пљачки, али онај град који би пружио отпор, након уласка муслимана становништво би било масакрирано. Тома је последњи пут покушао да пружи отпор, али и да преговара. На Џабија капији је послао изасланике да преговарају са ал-Царахом о мирној предаји града и плаћању џизје (муслимански намет немуслиманима). Ал-Царах, који је био други у рангу иза Халида ибн ал-Валида, прихватио је услове, сматрајући да ће се и сам Халид сложити. Док се на Источној капији у велико водила борба, Ромеји су отворили остале капије, тако да су муслимански генерали мирно ушли у град. Ал-Царах је са Томом, епископом Дамаска и другим великодостојницима, ишао ка центру града. Халид ибн ал-Валид је сламајући отпор на Источној капији већ убијао становнике на том сектору, док су се остали генерали састали у цркви Свете Марије.

Халид ибн ал-Валид је сматрао да је он заузео град борбом, док је ал-Царах упорно тврдио да се Дамаск мирно предао, према ранијем договору њега и Томе. Ту је за муслимане настао проблем. Наиме, уколико се град мирно предао, они не би смели да изврше масакр над становништвом, јер би то значило да се ниједан други град под опсадом не би мирно предао, знајући да ће муслимани извршити покољ. Био би то још тежи задатак у освајању Блиског истока. Због свега тога, Халид ибн ал-Валид је невољно прихватио мирну предају града. Према споразуму муслимана са Томом, нико није смео да буде заробљен, цркве не би смеле да буду уништене, у граду су морале бити забрањене пљачке, а генералу Томи, другим званичницима и било ком грађанину, требало је да буде загарантован слободан пролаз, уколико одлуче да напусте Дамаск. Тај споразум је морао да траје три дана, после чега би муслимани преузели град у потпуности. Халид ибн ал-Валид је прихватио услове и потврдио их у име муслимана.

Јона, који је издао Дамаск муслиманима, показао је пречицу за Антиохију Халиду ибн ал-Валиду. Споразум са Томом истекао је након три дана, те

је Халид са коњицом кренуо према Антиохији. На путу је срео избеглице из Дамаска у близини Антиохије. Халид је напао колону, тако да је дошло до битке код Марџ уд-Дебаџа. Према хроникама, издајник Јона је добио своју вереницу, али она није поживела дуго, јер је извршила самоубиство. Халид ибн ал-Валид је понудио Јонину кћерку цару Ираклију, али је овај одбио. Халид је вратио Јони кћерку, али ни овај издајник није поживео дуго. Умро је у бици на Јармуку.

Према писању ал-Вакидија, Халидова коњица је стигла избеглице из Дамаска недалеко од Антиохије у близини Средоземног мора, на платоу код брда Цабал Ансарија у северној Сирији, на 220 километара од сиријске престонице. Због велике кише, колона је била раштркана, људи су тражили заклон, а њихова опрема разбацана на све стране. Много броката се могло наћи на широком простору, јер су становници Дамаска били богати и уживали у најскупоценијим стварима. Због тога је тај простор добио назив *Marj-ud-Debaj* („Поље броката“). Халид ибн ал-Валид је имао план напада са свих страна: прво би колону напало 1.000 коњаника са југа, затим 1.000 са истока и исто толико са севера, чиме би био блокиран пут ка Антиохији и на крају би напад уследио са запада, те би Ромеји били опкољени и уништени. Коњица са југа (из правца Дамаска) била је под командом Дирана ибн Азвара (*Dhiraar ibn Azwar*, умро 640), да би убрзо са истока дошла коњица под заповедништвом Рафаја бин Умајра, који је напао десно ромејско крило. Убрзо је са још 1.000 војника са севера под Абдул Рахманом ибн Абу Бакром (*Abdu'l-Rahman ibn Abu Bakr*, умро 666), сином халифе Абу Бакра, напао непријатеља. Коначно је 1.000 војника са запада, предвођеним Халидом ибн ал-Валидом, опколио Ромеје и напао њихово лево крило. Халид ибн ал-Валид је лично убио Тому, да би недуго затим пао и последњи ромејски отпор. У току борбе, већина цивила успела је да побегне и извуче се од покоља које су спремали муслимани. Ипак, муслимани су заробили већи број војника, жена и робе. Издајник Јона је у тој гомили пронашао своју вереницу, која је бегала са Ромејима, али у покушају да је на силу извуче из гомиле, она је узела његов нож и убила се. У борби је заробљена Томова жена, а кћерка цара Ираклија. Ал-Вакиди је записао да је Ираклије писао Халиду ибн ал-Валиду да откупи своју кћерку или да је Халид добровољно ослободи, што је арапски војсковођа прихватио и ослободио је. Плен који је Халид ибн ал-Валид донео у Дамаск био је огроман, те је радосно дочекан од муслимана. Цела акција потере за Томом и Ромејима, сама битка и улазак у Дамаск са великим

пленом, трајала је 10 дана. Халид је у Дамаск ушао 1. октобра 634. године.

Халифа Абу Бакр је умро 22. августа 634. године, на почетку опсаде Дамаска. Наследио га је Омар ибн ал-Хатаб (*Umar ibn Al-Khattab*, 634-644), чији је први задатак била смена Халида ибн ал-Валида и постављање ал-Цараха за главнокомандујућег муслиманске војске. Халид није одмах прихватио халифову одлуку, тек касније, након пада Дамаска је морао да положи заклетву верности Омару и призна ал-Царахову команду. Освајање Сирије настављено је под ал-Царахом, али знатно спорије него што је било под Халидовом командом. Ал-Царах се није одрекао Халида, већ га је поставио за заповедника коњице и свог саветника.

Ал-Царахов први задатак као војног заповедника, било је освајање Абле (Абу-ал-Кудс) у близини Захла, 40 километара источно од Бејрута. У близини се налазио ромејски гарнизон и мали арапско-хришћански одред. Пре него што су хришћани уништили муслимане, стигао је Халид и спасао своје војнике од сигурне смрти и тако битку преокренуо у своју корист. Битком код Абле 15. октобра 634. године, муслимани су дошли до огромног плена и великог броја заробљеника. Овом победом муслиманских Арапа, контакт између ромејске северне Сирије и Палестине био је прекинут. Ал-Царах је марширао према Фахлу (античкој Пели у Јордану), у коме је била смештена ромејска војска која се након битке код Ајнадина повукла. Ова област је била од кључног стратешког значаја, јер су одавде Ромеји могли да крену на исток и пресеку комуникацију муслиманима из Арабије са Сиријом. Уосталом, док су се овде налазиле јаке ромејске трупе, напад арапских муслимана на Палестину био је немогућ. Због тога је ово била важна тачка у уништавању противника за обе стране. Халид ибн ал-Валид је командовао претходницом, те први стигао у Фахл и налетео на бројну ромејску војску, која је контролисала реку Јордан. У бици 23. јануара 635. године, ромејском војском је командовао Теодор Тритириос (Θεόδωρος Τριθύριος), док је на супротној страни заповедао искусни Халид. Арапски муслимани однели су убедљиву победу, а мало преживелих Ромеја побегло је у Бајсан (Беит Ше'ан), да би на крају и ту тврђаву освојили муслимани под командом ибн Хасане и ал-А'аса.

Сукоби и освајања у Палестини

Након битке код Фахла, војске генерала ибн Хасана и ал-А'аса кренуле су ка Палестини, где су прво

опсели Бајсан, који се после краћег отпора предао муслиманима, а недуго затим пала је и Тиберијада у фебруару 635. године. Халифа Омар је имао намеру да заузме Палестину у што скорије време, те је писао абу Суфјану да избије на обале Средоземног мора. Остатак ромејске војске прикупио се код Ајнадина, на који су се усмерили ибн Хасана и ал-А'ас, након чега је дошло до друге битке у близини овог града. Након муслиманске победе, два генерала су се раздвојила у намери да у брзом нападу заузму сва места у Палестини. Ал-А'ас је заузео Наблус, Амавас, Газу и Јубну, док је ибн Хасана кренуо на Акру и Тиру на обали Медитерана. Абу Суфјан је из Дамаска кренуо у освајање лука Сидон, Арку, Џабаил и Бејрут. До 635. године, Палестина, Јордан и јужна Сирија, изузев Јерусалима и Цезареје Маритиме били су у муслиманским рукама. Халифа Омар је наредио опсаду Цезареје, коју је опсео абу Суфјан, али је убрзо морао да се повуче, но након битке на Јармуку и овај приморски град је 640. пао под власт арапских муслимана.

Док су ибн Хасана и ал-А'ас освајали палестинске градове, дотле су ал-Царах и Халид ибн ал-Валид кренули према северној Сирији са већом арапском војском. У тренутку када се водила битка код Фахаа, цар Ираклије је послао војску под командом генерала Теодраса (*Theodras*) да заузме Дамаск, јер се у њему налазио мали муслимански гарнизон. Док су Ромеји кретали према Дамаску, муслимани су однели победу код Фахаа и пошли према Емесу. Две војске су се сусреле на путу за Емесу, код Марац ал-Рима. Током ноћи док су се две војске спремале за напад, Теодрас је половину послао према Дамаску у намери да на препад заузме град. Халидов шпијун је сазнао за кретање ромејске војске и брзо обавестио свог генерала, који је добио дозволу од ал-Цараха да са делом војске крене према Дамаску у покушају да одбије ромејски напад на град. Ал-Царах је однео победу код Марац ал-Рима у борби са остатком ромејске војске, док је у то време започела друга битка за Дамаск између Халида и Ромеја. У тој бици за Дамаск, Ромеји су претрпели тежак пораз, те је већина побијена, а преживели су заробљени. Недељу дана касније, ал-Царах је кренуо ка Хелиополису, где се налазио Јупитеров храм. Након мањег отпора, град се предао и обавезао на плаћање цизје. Одатле је Халид ибн ал-Валид кренуо на Емесу. Видевши да немају изгледа, челници Емесе и Халкиде (Халкиса) понудили су мировни споразум на годину дана. Ал-Царах је прихватио понуду и за то време освојио Хаму, Ма'арат и Ну'ман. Ромејска војска је била концентрисана у Антиохији, због чега је Ираклије морао брзо да реагује и пошаље

их у Емесу и Халкиду. Доласком ромејске војске, споразум са муслиманима био је прекршен, што је покренуло ал-Цараха и Халида ибн ал-Валида да нападну. Ромејска војска, која је покушала да заустави Халидову претходницу, поражена је у мањем окршају, да би уследила опсада Емесе. Након два месеца опсаде, Емеса се предала у марту 636. године.

Битка на Јармуку

Ова битка је била најважнија која се одиграла у првом таласу муслиманских освајања Блиског истока. Река Јармук данас се налази у близини границе између Сирије и Јордана, као и Сирије и Палестине, источно од Галилејског језера. Ова битка се у војној историји сматра за једну од одлучујућих, након чега је уследио први талас исламизације и арабизације Блиског истока. Тада хришћански Левант за врло кратко време промениће изглед и становништво. Након битке на Јармуку више ништа неће бити исто у овом делу света.

Након заузимања Емесе, муслимани су кренули према Алепу и Антиохији, у коме су биле смештене јаке ромејске трупе. Ираклије је од хероја, након силованих пораза, постао губитник Царства. И сам нервозан због озбиљних територијалних губитака, морао је брзо да доноси важне одлуке. Морао је да смишља план ослобађања Леванта од муслиманских освајача. У истим проблемима нашли су се и Персијанци, које су арапски муслимани прве напали у Месопотамији. Шахиншах Јаздегерд III је 635. године затражио од Ираклија савезништво и заједничке нападе на непријатеља. Док би Ромеји напали у Сирији, Сасаниди би у истом тренутку напали у Месопотамији. Сасаниди након рата против Ромеја и каснијег грађанског рата, нису могли да спреме довољно велику војску за борбу са снажним арапским коњаницима. Персија је била у расулу, тако да је шахов план пропао већ у мају 636. године, када су Ираклијеви војници напали непријатеља, а Персијанци почели да се повлаче. На крају су муслимани уништили Сасаниде у бици код Кадисијаха у новембру 636. године, чиме је западна Персија била покорена у потпуности.

Са друге стране, Ромеји су крајем 635. године започели озбиљне припреме за ослобађање Сирије и Палестине од непријатеља. У мају 636. године је била концентрисана моћна војска у Антиохији, у северној Сирији. У тој војсци није било само Ромеја, већ и велике групе Словена са Балкана, Франака, Грузина, Јермена, хришћанских Арапа и ос-

талих. Било је формирано пет корпуса, а за главног војног заповедника изабран је Теодор Тритириос. Јерменин Вахан (*Vaban*), раније заповедник Емесе, постао је командант на терену и био је задужен за јерменску војску. Букин (*Buccinator*), словенски принц, заповедао је словенским одредима, док је Џабалах ибн ал-Ајхам (*Jabalab ibn al-Aiham*, умро 645), престолонаследник Гасанида, стао на чело гасанидске војске. Осталим одредима заповедали су Грегори (*Gregory*) и Даирџан (*Dairjan*). Ираклије је операцију ослобађања Леванта пратио из Антиохије и за разлику од рата против Сасанида, није се упуштао лично у борбе. Ромејски извори помињу Никету, Шахрбаразовог сина, као једног од заповедника трупа, али нема података да ли је и којим јединицама командовао.

Муслиманска војска је била подељена на четири корпуса: ал-А'ас се налазио у Палестини, ибн Хасана у Јордану, абу Суфјан је са војском контролисао област између Дамаска и Цезареје Маритиме, док су ал-Царах и Халид ибн ал-Валид били у Емеси. Ираклије је покушао да искористи ту подељеност муслиманске војске и да нападне непријатеља у тренутку њихове расцепканости. Његова намера била је да са јаком војском нападне сваког муслиманског генерала појединачно, пре него што дође до уједињења свих муслиманских војски. У жестоком нападу би протерао непријатеља и ослободио све крајеве на Блиском истоку. Ромејска појачања послата су у Цезареју где је командовао Константин III, које је опседао абу Суфјан. Средином јуна 636. године, ромејске трупе изашле су из Антиохије и кренуле ка југу. Џабалах ибн ал-Ајхам је са лако наоружаним хришћанским Арапима требао да маршира ка Емеси преко Алепа и Хаме и да изврши притисак на муслимане у Емеси, где би ови били блокирани. Даирџан би са војском морао да се креће обалом из Алепа према Емеси, где би из правца запада ударили на лево муслиманско крило, које би можда напало ал-Ајхамову војску. Грегори би се из источне Сирије кретао према Емеси и ударио на десно муслиманско крило, док би Словени окупирали Бејрут на обали Медитерана и одатле напали слабо брањени Дамаск са запада и пресекли муслиманима пут за Емесу. Ваханова војска би деловала као резерва и преко Хама полако прилазила Емеси и чекала даљи развој догађаја.

Муслимани су сазнали од ромејских заробљеника да Ираклије спрема велику војску и противудар. Због сазнања да им се спрема напад у тренутку када су муслиманске војске разбијене у више региона, халифа Омар је морао брзо да реагује. Халид ибн ал-Валид је предложио да ал-Царах повуче све трупе из Палестине и свих делова Сирије и да их

концентрише на једном месту. Ал-Царах је наредио концентрацију војске у равници близу Џабије, због лакшег кретања коњице у случају борби и лакшег доласка појачања под халифом Омаром, ако би Ромеји пробали арапске снаге. Овај географски положај омогућио би муслиманима, у случају пораза, брзо повлачење у оближњи град Наџд. Наредило је да се врати новац свима који су плаћали џизју, сматрајући да би муслимани тако придобили локално становништво уз себе и тиме спречили покушај побуне. Приликом концентрисања војске, муслимани су одмах били изложени нападима гасанидских хришћанских Арапа, при том је абу Суфјан напустио опсаду Цезареје Маритиме, што је забринуло муслимане због могућег напада из правца овог града. Због тога су на Халидово инсистирање, арапски муслимани морали да се повуку према Дари и Дајр Ајубу, покривајући простор од Јармука до Харе и успостављајући кампове у источном делу Јармука. Формирана је јака одбрамбена линија, коју су Ромеји морали да пробију. Све је водило ка томе да ће ово бити одлучујућа битка за Левант. Док су муслимани правили линију код Јармука, дошло је до мање борбе између ибн Валидове војске и ромејске претходнице.

Бојно поље се налазило у западном делу сиријског платоа Хурана, југоисточно од Голанске висоравни и источно од Галилејског језера. Сама битка вођена је северно од реке Јармук, ограђеног на западним крајевима од провалије Вади-ур-Рукад. Она спаја реку Јармук са притокама реке Јордан. На северу је пут водио за Џабију, на истоку су планине Азра, мада су она била ван бојног поља. Муслимани су заузели узвишење висине 100 метара, познато као Тел ал Џум'а, те су одатле имали добар поглед на читав плато. Са западне стране платоа налазио се римски мост Џиср-ур-Рукад, близу 'Аин Дакара. Јармук је давао довољно воде и имао велике пашњаке, што је било погодно за обе војске и уједно је био сјајан простор за маневрисање коњице.

У изворима налазимо податак да је муслиманско било између 24.000 и 40.000, а Ромеја 100.000 до 400.000, док савремени историчари знатно смањују те бројке. Ромејских војника је било између 50.000 и 150.000, а муслиманских 15.000 до 40.000. Ромејски и арапски извори забележили су да је Ромеја било знатно више, али се бројке не слажу. Најранији ромејски извор за ову битку је Теофан Исповедник (Θεοφάνης Ομολογητής, 760-817/818), који је живео век касније. Нема слагања и код трајања битке: од једнодневне до вишедневне.

Током договарања између муслиманских Арапа, ал-Царах је добровољно предао команду над

војском свом пријатељу Халиду ибн ал-Валиду, после чега је овај одмах кренуо у формирање помоћних трупа. Посебан нагласак ставио је на пешадију, знајући да Ромеји имају добро организовану пешадију, која зна да разбије противника. Пред битку, муслимани су своју линију распоредили по дужини од 12 километара, чиме је лево крило стајало јужније од реке Јармук, на око километар и по од котлине Вади ал-Алан. Десно крило стајало је на путу за Џабију, према Тел ал-Џум'и. У централном делу линије стајали су ал-Џарах (лево) и ибн Хасана (десно). Левим крилом је командовао абу Суфјан, а десним ал-А'ас. На свим секторима се налазила коњица као појачање, да би у случају контранапада потиснула Ромеје назад. Халид ибн ал-Валид је са помоћним трупама стајао нешто иза центра, а уколико би он био заузет борбом, команду над резервним трупама преузео би Дирар ибн ал-Азвар (*Dhiraar ibn al-Azwar*). Муслимани су имали више извиђача, који су константно надгледали распоред ромејских трупа. Крајем јула генерал Вахан је послао Џабалаха ибн ал-Ајхама у извиђање, али наишавши на муслиманску извидницу, дошло је до мање борбе, због чега се гасанидска јединица повукла и у наредних месец дана није било сукоба. Од опреме и наоружања, муслимани су носили позлаћене шлемове, које су се продужавале металном мрежом до врата, како би заштитиле лице и врат. Тешке кожне сандале, сличне римским, биле су типичне за рани муслимански период, а поред њих Арапи су имали и верижњаче и преко њих стављали су кожне оклопе. Пешадија је имала боље оклопе, јер су били више изложени у борби, а коњица је са лакшим оклопима могла брже да се креће. Штитови су углавном били дрвени или од прућа. Пешадија је користила копља до 2,5 метра дужине, док су коњичка била и 5,5 метара. Кратке мачеве, сличне римском гладијусу, поседовала је пешадија, док су дуге мачеве, сличне персијским, користили коњаници. Мачеве су држали на посебним појасевима око рамена, а лукови су били дуги око 2 метра, слично касносредњовековним велшким дугим луковима. Испалена стрела из таквог лука могла је ићи до око 150 метара, што је било добро у одбрамбеним задацима, приликом напада лаке непријатељске коњице.

Неколико дана након муслиманског доласка на Јармук, стигле су и ромејске трупе, које су успоставиле снажно утврђење северно од Вади-ур-Рукада. Десно крило војске налазило се на јужном крају равнице, близу реке Јармук и око километар и по од Вади ал-Алана. Лево крило је било на северу према Џабији, те је ромејска борбена линија била дугачка око 13 километара. Десним крилом је ко-

мандовао Грегори, док је левим заповедао Словен Букин. Даирџан и Вахан заповедали су централном линијом. Између четири војске налазили су се катафракти једнако распоређени. Свака војска је имала пешадију и стрелце, а иза коњицу. Муслимански извори пишу да је војска предвођена Грегорием везала ланце на ногама и да су се заклели на борбу до смрти. Ланци су спајали по десет војника, а разлог је била њихова непоколебљивост у борби и спремност да се умре, но свакако да су ланци били једна врста осигурања од пробоја непријатељске коњице. Историчари сматрају да су Ромеји користили познату римску формацију „корњача“, где су војници стајали раме уз раме са високо подигнутим штитовима, чиме су били заштићени од непријатељских стрела или напада. Коњица је имала дуге мачеве (*spathion*), а поседовали су и лако дрвено копље (*kontarion*) или лук са 40 стрела у једном тоболцу, који је висио иза појаса или иза седла. Тешка пешадија (*skoutatoi*) је имала кратак мач и кратко копље. Ромејски стрелци поседовали су мале штитове, лук који је висио иза рамена на леђима и тоболац са стрелама. Коњаници и пешадија имали су металне оклопне кошуље, кацигу, да би врат и лице били заштићени од ударца мача или стреле. Војници су имали и крљушт-оклоп, који се састоји од великог броја малих плоча. Материјал који се користио за прављење тих плоча могао је бити бронза, гвожђе, кожа, кувана кожа, рог и слично.

Ромеји нису успели да нападну непријатеља када је њихова војска била разбацана широм Сирије и Палестине. Халид ибн ал-Валид је сакупио снажну војску у једном центру и са својим искусним генералима спремао одлучујућу битку за Левант. Ромеји су вековима избегавали судбоносне битке и концентрисали се на мање, које нису имале пресудни карактер, те нису имали превише искуства у припреми једне овакве битке против муслимана. Ромеји су увек водили рачуна да иза себе имају добру логистику и у недостатку залиха, у сваком тренутку могу да се снабдеју или повуку од тежег пораза. Пре битке је дошло до мањих проблема са локалним становништвом око снабдевања, но био је то почетак оптужби. Убрзо је Вахан био оптужен да је издао Ираклијеву наредбу о избегавању веће битке са непријатељем и форсирања мањих битака, али с обзиром да су арапски муслимани први стигли на бојно поље са свом војском на Леванту, Вахану није преостало ништа друго него да се супротстави непријатељу. Односи између појединих команданата војске били су напети. Дошло је до међусобне борбе за врховну команду између Тритириоса и Вахана, као и Букина и осталих гене-

рала. Цабалах ибн ал-Ајхам, заповедник Гасанида, био је углавном игнорисан од свих на штету самих Ромеја, јер је он најбоље познавао терен. Постојало је јако неповерење између Ромеја, арапских хришћана, Словена и Јермена. Поред свих проблема, јавио се и спор између православних и миафизита, који су се међусобно оптуживали за секташтво. Ефекат свих свађа, међусобног неповерења и оптужби, био је некординисан рад у току битке и планирање даљих акција.

Ираклије је Вахану пред пут саветовао да се не упушта у борбу, пре него што се не истраже све врсте дипломатије. Могућ разлог тога била је неспремност персијске војске да уђе у борбе. Вахан је послао Грегорија и ал-Ајхама на преговоре са муслиманима, мада је и сам знао да ће бити неуспешни. Халид ибн Валид је прихватио преговоре, али је знао да муслимани имају предност и поред мање војске и да би из ове битке могли пуно да извуку. Због свега тога преговори су пропали, мада су битку одложили за месец дана. У то време су трупе под командом халифе Омара у Кадисијаху биле изложене персијском притиску, због чега је он наредио Са'д ибн аби Вакасу (*Sa'd ibn Abi Waqqas*, око 595-око 674) да започне преговоре са Сасанидима, пре свега Јаздегердом III и генералом Ростамом Фароухадом (*Rostam Farrokhzād*, умро 636), вероватно их наговарајући да прихвате ислам. Док су трајали преговори у Месопотамији, халифа Омар је послао још 6.000 војника, углавном из Јемена, Халиду ибн ал-Валиду на Јармуку. Међу овим војницима налазило се 1.000 Сахабаха (*aṣ-ṣaḥābah* – „Мухамедови војници“) и учесника прве муслиманске битке код Бадра, укључујући и људе из највишег ранга, попут Зубајра ибн ал-Авама (*Zubayr ibn al-Awwam*, 594–656) или Абу Суфјана ибн Харба (*Abu Sufyan ibn Harb*, 560–650), са женом Хинд бинт 'Утбах (*Hind bint 'Utbah*). Жеља халифе Омара била је да у предстојећој бици сломи ромејски отпор и тако запоседне Левант, због чега је припремио најбољу војску и искусне генерале. Ромеји видевши да стиже додатна непријатељска војска, више нису смели да одлажу битку. Морали су да нападну. Појачање које је послао халифа Омар, стизало је у мањим одредима, те се Ромејима учинило да константно стиже велика муслиманска војска и ако би одложили још неко време, непријатеља ће бројчано бити више. Касније ће исту тактику применити муслимани приликом битке за Кадисијах.

Битка је започела 15. августа 636. године у зору. На почетку су најбољи ромејски војници позвали на личне борбе мубаризуне (елитне муслимане). Мубаризуни су били сјајни мачеваоци, тако да је до поднева пало неколико ромејских команданата,

због чега је Вахан наредио да трећина војске (пешадија) нападне муслиманске снаге. Због ромејске бројности, Вахан је очекивао да се сломи муслимански отпор на неком делу борбене линије, како би извршили додатни притисак на непријатеља. Међутим, ромејским војницима и њиховим савезницима недостајала је одлучност у нападу. Кретали су се према противнику, али безвољно. Само у појединим секторима је дошло до интензивније борбе, док је у већини била умерена битка. Пред мрак војске су се повукле на борбене линије.

Сутрадан је Вахан одлучио да пошаље војску пре зоре, да ухвати непријатеља неспремног и пре јутарње молитве. Његова намера била је да ангажује војску са централне линије, која би напала центар муслиманске војске, како би их тако задржали, док би крила извршила главни напад на непријатеља. Проблем за Ромеје била је Халидова припрема у току ноћи. Као да је слутио шта Ромеји спремају, те је додатно ојачао борбене линије. Ромеји су притисли муслимански центар, али не превише, у намери да их закупе и недопусте им одбрану крила. Словени са ромејског левог крила напали су свом силином десно муслиманско крило, што је изазвало њихово повлачење. Ал-А'ас, који је заповедао десним крилом, наредио је коњици противнапад, да би убрзо дошло до неутрализовања словенског напретка чиме је стабилизована линија за неко време. Ипак је ромејска бројчаност натерала муслимане да се повуку према централној линији. Халид је морао брзо да реагује и наредио је коњици и пешадији са свог десног крила, да нападне ромејско лево крило и покуша да пробије линију. Напад са три стране натерао је Ромеје на повлачење, што је ал-А'су добро дошло у консолидовању и реорганизацији свог корпуса. Лево муслиманско крило под абу Суфјаном трпело је ромејске притиске, а било је без помоћи коњице. То је довело до повлачења муслимана. Ту су Ромеји пробали линију и кренули напред у „корњача“ формацији, да би уследио противнапад коњицом, који је одбијен. Муслимани са левог крила кренули су у општу бежанију, а Ромеји стигли до њиховог кампа. Била је то победа Ромеја. На центру муслимани нису могли да крену у противнапад, трпећи снажан притисак, јер је лево крило пробито, што је почело да се одражава на морал муслимана. Повлачећи се према кампу, муслимански војници наишли су на своје жене, предвођеним Хиндом, које су наоружане певале стихове из битке код Ухуда, којим су исмевале њихову слабост и претиле да ће пасти у руке хришћанима. Био је то добар начин да своје мужеве врате на бојиште. Халид је стабилизовао десно крило и наредио је коњици да помогне левом крилу, које

је било у расулу. Наредио је ал-Азвару да нападне десни ромејски центар под командом Даирџана (леви центар), да би тим препадом угрозио повлачење десног ромејског крила које је отишло далеко напред. Са преосталом коњицом је напао Грегоријево крило. Са муслиманским противнападом, Ромеји су морали да крену у повлачење, али нису смели брзо да се повлаче, да не би био разбијен бојни ред, што би довело до њиховог уништења. Пред ноћ другог дана битке, центар ромејских трупа се вратио на почетни положај, те су обе војске морале да појачају своју линију. Смрт Даирџана у бици и неуспео Ваханов план у пробијању непријатељске линије, деморалисао је војнике, док су Халидови контранапади подигли морал код муслимана.

Трећег дана битке, 17. августа, Вахан је опет наредио пробијање муслиманских крила, али након почетних успеха, војска је морала да се повуче. Због немогућности да пробију линију, Вахан и остали генерали решили су да изврше притисак на одређеним тачкама. Десним муслиманским крилом, Ромеји су могли лакше да маневришу и врше притисак у односу на лево крило, које се налазило на теже приступачном терену. Одлучено је да се нападне и мањи одред који је спајао десно крило и центар, а то је био главни словенски задатак. Ромеји су наставили са нападима по десном муслиманском крилу и центру, што је довело до њиховог повлачења услед јаког словенско-ромејског удара. То муслиманско повлачење према кампу, омогућило им је да се регрупишу и спреме за наставак борбе. За то време, Халид ибн ал-Валид је покренуо коњицу и пешадију и свом снагом ударио на леви центар и лево ромејско крило. Уследила је жестока борба са много жртава на обе стране. Пред сумрак, Ромеји су морали да се повуку на почетне положаје. Халид ибн ал-Валид је приметио да су Ромеји углавном фокусирани на десно муслиманско крило, што му је омогућило да спреми коњицу за напад на десно ромејско крило и сам центар. Након регруписавања десног муслиманског крила, наредио је жестоки противудар на Ромеје. Уследила је нова жестока борба са великим жртвама. Потиснути, Ромеји су трећи дан заредом морали да се повуку на почетне положаје пре мрака.

Следећег дана је Вахан решио да нападне непријатеља са истом тактиком од јуче, јер је увидео слабост противничког десног крила. Словени су имали кључну улогу у свим нападима по тој непријатељској страни, с тим што су им се сада придружили и гасанидски и јерменски одреди. У јаком удару Ромеја и њихових савезника, десно муслиманско крило је опет разбијено, што је довело до њиховог повлачења. У помоћ им је пришао

Халид ибн ал-Валид са мобилним трупама, али је наредио да абу Суфјан и ал-Царах ударе по десном ромејском крилу, како би избегли могуће опкољавање. Блокирањем ромејске војске био би избегнут општи напад на муслимане, којима је хитно требало регруписавање. Муслиманска коњица је додатно напала лево ромејско крило и центар, док је пешадија ударила на десни центар. Ромеји су морали да се повуку. Уследио је јак муслимански удар по левој ромејској линији, што је довело до потпуног повлачења. У тим тренуцима муслиманског притиска, Ромеји су успели да кишом стрела одгурну ал-Царахове и абу Суфјанове трупе од главне борбене линије. Муслимани су опет морали да крену у повлачење, осим трупа под командом Икримаха бин абу Цахала (*Ikrimah bin Abi Jahal*, умро 636), који је остао са својих 400 коњаника и тако покривао остатак војске приликом повлачења. Тог дана је већина абу Цахалових војника изгинула у борби и он сам је био смртно рањен и у току ноћи је преминуо.

Ромеји нису успели да униште муслиманска крила, али су претрпели тешке губитке услед напада коњице, која је ударила на ромејске бокове. Петог дана борбе, 19. августа, Вахан је послао изасланике у муслимански табор где су затражили примирје од неколико дана. Вахан је овим покушајем примирја желео да изврши реорганизацију војске, одмори војнике и подигне морал, међутим, Халид ибн ал-Валид, схвативши да су Ромеји пред поразом, није прихватио предлог. До тог тренутка муслимани су водили одбрамбену битку, али је Халид схватио да је време да крену у офанзиву, што је довело до регруписавања војске. Све коњичке трупе биле су концентрисане на једном месту са око 8.000 војника. Тог дана није било већих борби, већ су муслимани настојали да се регрупишу за напад и планирају блокаде пута у покушају ромејског бекства. У близини бојног поља постојале су три природне препреке: Вади-ур-Рукад на западу, Вади ал-Јармук на југу и Вади ал-Алах на истоку. Задатак муслимана био је да блокирају пут на северу. Постојао је један мањи пролаз кроз Вади-ур-Рукад, тачније мост Ајн ал-Дакар. Халид ибн ал-Валид је послао Дирар ибн Азвара са 500 коњаника да штите прилаз мосту.

Последњи дан битке, 20. августа 636. године, био је одлучујући за судбину целог Леванта. Халидов план био је једноставан, али храбар. Својом коњицом муслимани су требали да нападну ромејску коњицу и тиме оставе ромејску пешадију без подршке и да њих нападну са бокова и позадине. У исто време био би изведен одлучан напад на лево крило ромејске војске и да га уз јак притисак

изабаци до јаруге на западу. И заиста, Халид је наредио општи напад коњицом према левом ромејском крилу. Део коњице искористио је да дође иза леђа ромејској пешадији. У истом тренутку је муслиманска пешадија притисла десно ромејско крило. Тај муслимански притисак изазвао је хаос на левом ромејском крилу, што је довело до његовог расула и опште бежаније према централној линији. Бежање војске изазвало је у центру још већи метеж. Део муслиманске коњице напао је спреда ромејску коњицу на левом крилу, док је остатак арапских коњаника ударио са леђа и почео да их потискује према северу. Муслиманска пешадија на десном крилу напала је центар, где је један део пришао са леђа, док је остатак ударио с преда, док су у том тренутку према центру јурили Ромеји из разбијеног левог крила. Вахан је, пре него што је муслиманска коњица напала, схватио Халидов план и брзо наредио прегруписавање ромејске коњице, али све се одвијало споро. Док су се Ромеји прегруписавали, муслиманска коњица је већ ударила с преда, док је остатак изашао иза леђа Ромејима и напао. Дезорјентисана ромејска коњица нашла се у расулу и почела да се повлачи према северу, остављајући пешадију на милост арапским муслиманима. Ромеји су остали без коњице у тренутку када је њихово лево крило већ било под двоструким нападом. Халид ибн ал-Валид је са резервним трупама напао ромејски центар, који је на крају био потпуно уништен. Уследило је опште ромејско повлачење са бојног поља. Тада је Халид ибн ал-Валид блокирао пут на северу и тиме затворио излаз непријатељу. Ромеји су кренули према мосту на Вади-ур-Рукаду у покушају да се извуку. Дирар ибн Азвар је већ чувао мост Ајн ал-Дакар са 500 коњаника. Ромеји су били у клопци. Излаз за њих није постојао. У страху од непријатеља и целој гужви, многи војници пали су у котлину преко стрмих падина, други су покушали преко реке да се провуку, али су се удавили. Део ромејске војске успео је да се извуче, али већина није могла да избегне покољ или заробљавање. Теодор Тритириос је убијен на бојном пољу, док је Никета успео да побегне и дође до Емесе. Цабалах ибн ал-Ајхам је успео да се извуче, те је убрзо ступио у контакт са муслиманима, али их је на крају напустио и вратио се старим савезницима, Ромејима. Битка на Јармуку била је завршена страховитим поразом Ромеја и њихових савезника, чиме је тако судбина Блиског истока била запечаћена. Можемо слободно рећи да је ово био крсташки рат Ромејског царства, у покушају ослобађања својих територија од најезде муслимана, али доживели су пораз, који је радикално променио слику овог региона. Цар Ираклије након ове

битке више није могао да се назове царем-херојем. Све победе над Персијанцима, сада су биле заборањене. Хришћански Блиски исток врло брзо ће постати арапски и муслимански.

Халид ибн ал-Валид је након битке наставио да гони непријатеље према северу. Налазио је разбациану ромејску војску око Дамаска и немилосрдно се разрачунао са њима. Око сиријске престонице, јерменски генерал Вахан и главни војни заповедник у бици на Јармуку, убијен је од муслимана. Халид ибн ал-Валид је ушао у Дамаск као победник и поздрављен је од градског становништва, што је био знак потврде да је то од сада муслимански град. Ираклије је сазнавши о поразу био бесан. Окривио је себе за овај пораз и трагедију која је задесила Левант. Тада се сетио свог инцестоидног брака са нећакињом Мартином и то наводио као главни разлог пораза Ромеја. Остао је без новца, војника и без икаквих могућности да ослободи свој народ. Клонуо духом, Ираклије је проводио време у цркви у Антиохији. Позвао је своје саветнике на договор, али је могао само да константује да је ромејска држава доживела пораз због својих грехова, пре свега његових личних. Напустио је Антиохију и вратио се у Константинопољ потпуно сломљен због губитка Сирије и Палестине. Са собом је понео Свети крст и друге реликвије из Јерусалима, а најзанимљивије је да је некадашњи цар-херој имао страх од воде, али и поред тога, решио је да путује бродом. Понтонски мост је био направљен како би се Ираклије са Босфора вратио у Константинопољ. Рат још није био готов против арапских муслимана. Непријатељ је имао још много територија које је желео да освоји. Ираклије је морао што пре да сакупља новац и војску за нове борбе.

Битка на Јармуку једна је од најзначајнијих у војној историји. Њен значај лежи у бројности двеју војска. Иако далеко мања, муслиманска војска је однела невероватну победу и показала да бројност војника и није најважнији фактор у одлучивању коначног победника, већ добар стратег и храброст. Ромеји су имали доста грешака. Допустили су противнику да уједини своје трупе и да изабере бојно поље. Муслимани су све време имали одбрамбену формацију, што је и разумљиво због бројности војника. Халидова одлука да крене у напад и своје војнике реорганизује у офанзивну линију, била је плод искуства, храбрости и тактичке генијалности. Нико од генерала на ромејској страни није предвидео муслиманску тактику. Иако бројчано слаби муслимански Арапи, Халид је имао невероватну визију и храброст и ноћ уочи битке блокирао је све излазе са бојног поља. Због невероватне битке на Јармуку, која је изменила изглед Блиског истока

до данашњих дана, Халид ибн ал-Валид сматра се за једног од најбољих војних стратега у историји. Знао је све предности и мане своје војске. Видео је противникову слабост и то је умео да искористи. Његова војска је могла врло брзо да прелази са једног места на друго и по потреби брани или напада своју борбену линију.

Битка на Јармуку није једна од милион других којима је обиловао средњи век. Била је ово битка која је из темеља променила један регион. Ниједан крсташки рат, четири века касније, које су покренули витезови са Запада, није могао да измени блискоисточну карту. Генерал Вахан и сви други војни заповедници – ромејски и њихови савезници, нису искористили бројчану предност. Ромеји нису искористили коњицу свих шест дана борби. Више неупотребљива, него што то ико може да схвати, ромејска коњица је лутала на бојном пољу, а ромејски неспособни генерали нису успели да је искористе ни четвртог дана, када су озбиљно притисли противника. И уместо да коњицом сломе отпор муслимана, Ромеји су губили време на небитне одлуке и повлачења. Пре битке, као и за време борби, постојала је озбиљна пукотина међу генералима. Неслога и недостатак одлучности и храбрости, коштали су губитком великог територија. Арапски хришћани били су од почетка ниподаштавани, иако су они могли да буду од кључног значаја. Ираклијев план за протеривање муслимана био је: брз напад, брзо постављање борбене линије, окретност и маневрисање. То код Ромеја на Јармуку није постојало. Све што је желео и планирао Ираклије, урадио је његов противник, Халид ибн ал-Валид. Иако је генерал Вахан пет дана, од шест, колико је трајала битка, био све време у офанзиви, његова борбена линија је била статична. Неспособност Ромеја у кључним тренуцима за историју цивилизације, у бици на Јармуку, увели су новог играча на светску сцену. Муслимани су изменили познати свет до непрепознатљивости.

Пад Јерусалима и освајање северне Сирије

Разбијена ромејска војска више није била проблем муслиманима, који су се брзо консолидовали и учврстили власт над освојеним областима. Ал-Царах се консултовао са осталим генералима о даљим акцијама. Сви су се сложили да је наредни циљ освајање Јерусалима. Опсада Јерусалима је трајала четири месеца, након чега су становници града на челу са патријархом Софронијем (Σωφρόνιος) пристали да предају град, али само халифи Ома-

ру. Амр бин ал-А'ас је предложио да Халида ибн ал-Валида, због сличности са Омаром, представе као халифу, но препознали су га становници Јерусалима. У априлу 637. године, након доласка халифе Омара, Јерусалим је отворио своје капије. Након Јерусалима, муслиманска војска се раздвојила у корпусе, те је абу Суфјан похитао према Дамаску, одакле је кренуо на Бејрут који је убрзо заузео. Ал-А'ас и ибн Хасана кренули су ка Палестини да освоје последње неосвојене градове, док су ал-Царах и ибн Валид кренули са 17.000 војника према северној Сирији.

Емеса је већ била у муслиманским рукама, чиме је на ред дошао Халкис, значајно ромејско стратешко утврђење. Халкис је био прва линија одбране ромејске Анатолије, Јерменије и Антиохије. Халид је стао на чело војске и кренуо према Халкису. Војском у тврђави заповедао је Менас (*Menas*). Он је одустао од типичне ромејске тактике и решио је да нападне непријатеља у отвореној бици на око 5 километара од града код места Хазир. Битка код Хазира одиграла се јуна 637. године. Ромеја је наводно било око 70.000, што је невероватан број, због чега је извесно да је број војника био много мањи. Ромејска војска је била распоређена у три дела: на центру, у првим борбеним редовима, стао је лично Менас. Убијен је у раним фазама битке. Када је ромејска војска видела смрт свог заповедника, кога су неизмерно волели, као хорда су напали муслимане да би осветили свог команданта. Без способног заповедника, ромејска војска је деловала раштимовано, против једног од најбољих генерала тога времена. Халид је део коњице повео са собом и са леђа напао противника. Опкољена ромејска војска није имала никаквих шанси да преживи. Сви су побијени. Након битке, становници Хазира отворили су капије свог града и предали се уз обећање да као Арапи неће ратовати против Халида. У Халкису је остао мали ромејски гарнизон, али град се предао муслиманима јуна 637. године. У овај град је стигао и ал-Царах из Медине. Пут према Анатолији, Антиохији и Јерменији био је отворен.

У августу 637. године уследила је опсада Алепа. Градом је заповедао ромејски генерал Јоаким. Алеп је био добро утврђен град. Поред велике имао је и малу, практично неосвојиву тврђаву на врху брда, окружен широким јарком. Јоаким се састао са противником на отвореном пољу изван града. Муслимани су однели победу, али је Јоаким са остатком војске успео да се врати у тврђаву. И касније је ромејски заповедник покушавао да пробије опсаду, надајући се да ће Ираклије послати помоћ. Видевши да помоћ неће доћи, Алеп се предао у октобру 637. године, према одређеним условима:

да становници и војска изађу из града и мирно пређу на ромејски териториј. Јоаким је прешао на ислам као и 4.000 његових војника. Јоаким је био способан војник, а своје умеће показао је касније под муслиманским генералима.

На реду је била Антиохија, престоница ромејског Истока. Муслимани су пре опсаде града морали да изолују Антиохију од ромејских напада из Анатолије. Халид ибн ал-Валид и ал-Царах послали су трупе према северу да слома ромејску војску, али и да заузму град Азас на 50 километара од Алепа. Падом Азаза под заповедницима Маликом ал-Аштаром (*Malik Al-Ashtar*) и Јоакимом, муслимани су могли да опколе Антиохију са источне стране. Уследила је битка код Гвозденог моста на реци Оронт у близини данашњег града Махруба. И овог пута Ромеји су били бројчано надмоћнији, али и поред тога тешко су поражени. Мало преживелих побегли су у Антиохију, али ни тамо нису имали мира. Опкољени, без изгледа да ће добити помоћ, становници су се предали 30. октобра 637. године под условом да мирно напусте град. Ал-Царах је наредио Халиду да крене даље у покоривање осталих градова у северној Сирији, те су убрзо пали Латакија, Цаблах и Тартус, као и цела обала код планина Антилибан. Халид је потом кренуо према северу и упао у Анатолију код реке Кизилармак (грч. Халус). Цар Ираклије је хитно затражио појачавање гарнизона у северној Месопотамији и Јерменији, знајући да муслимани неће стати у својим освајањима. Халид је скренуо ка истоку, освојио Мараш, да би преко Киликије упао у Месопотамију, стигао до Еуфрата и града Мунбица, да би се у јануару 638. године вратио у Сирију. Ираклије је спремао нову војску за напад на Сирију, а највећу подршку пружили су му хришћански Арапи из северне Месопотамије. Циљ Ромеја био је напад на ал-Царахово седиште – Емесу. Муслиманске снаге су биле повучене из северне Сирије у Емесу, која се наша под опсадом арапских хришћана. Халид ибн ал-Валид је тражио да са војском изађе из града и на отвореном пољу победи противника, али је ал-Царах имао други план. Њему је у помоћ халифа Омар послао појачање из јужне Месопотамије са циљем да нападне северну Месопотамију, одакле су долазили арапски хришћани. Сам халифа Омар ишао је из Медине са 1.000 војника. На вест да су муслимани напали њихове домове у северној Месопотамији, арапски хришћани су напустили опсаду Емесе и повукли се. Исте године (до краја лета 638), муслимани су под командом Ајаза ибн Ганама (*Ayaz ibn Ghanam*) окупирали северну Месопотамију, последње упориште хришћанства на ромејском Истоку. Већина хришћанских

градова предала се мирно и обавезала на плаћање цизје. Ал-Царах је наредио ибн Ганаму исте године, да врши упаде према Анатолији и Јерменији, те су муслимани полако освајали Едесу, Амиду, Малатију и целу Јерменију до планине Арарат и наставили са упадима у централну и северну Анатолију. Ираклије је претходно напустио сва места између Антиохије и Тартуса у намери да формира тампон зону. Халифа Омар је наредио престанак даљих муслиманских напада и затражио од гувернера Сирије, ал-Цараха, да консолидује своју власт на новоосвојеним областима. Још један од разлога престанка даљих муслиманских упада у Анатолију била је куга која је избила годину дана касније и разрешење Халида ибн ал-Валида са свих војних функција. Халидова војна кампања завршила се у северној Месопотамији и Јерменији и он више није учествовао у даљим војним акцијама.

Пад Египта

У децембру 639. године, арапски муслимани су започели са нападом на Египат под командом генерала ал-А'аса и 4.000 војника. Већина тих војника је припадала арапском племену 'Ак, док је арапски историчар ал-Кинди (*Abu Yusuf Ya'qūb ibn 'Ishāq aṣ-Ṣabbāḥ al-Kindī*, око 801-873) записао да је трећина војника долазила из племена Гхафик. Овој војсци придружили су се некадашњи ромејски и персијски војници који су прихватили ислам. Халифа Омар није био уверен да ће ал-А'ас успети да са мало војника освоји тако велику земљу, због чега је захтевао да се повуче. Гласник Укбах ибн 'Амр (*Uqbah ibn Amr*) стигао је ал-А'аса у Рефаху на граници са Египтом. Слутећи шта би могло да буде у писму, ал-А'ас је наредио брзо кретање војске, а гласнику је пренео да ће писмо примити тек након дана хода. Гласник није ни слутио шта је могло да буде у писму, тако да је прихватио да пође са војском и сутрадан га званично доставио генералу. Војска се зауставила да преноћи у малој долини Шацратејин, у близини града ел-Ариша. Ал-А'ас је био уверен да је већ прешао египатску границу. Тада је искусни генерал примио писмо и консултовао се са својим саветницима. Видевши да су већ на египатском територију, једногласно су се договорили да нема сврхе да се враћају, већ да наставе са даљим напредовањем. Не знамо да ли је халифа Омар био незадовољан због својеглаве ал-А'асове одлуке, али је кренуо у припремање војске у Медини, која би била послата у Египат као појачање. Муслимани су прво напали ел-Ариш, мали град са неколико

војника. Становници нису пружили отпор, већ су се обавезали на верност. Крајем 639. или почетком 640. године, муслиманска војска је стигла до Пелусијума на северном Синају, граду који излази на Средоземно море. Опсада града трајала је два месеца, да би у фебруару 640. године, јуришни одред под командом Хузаифаха ибн Вале (*Huzaiyah ibn Wala*) на препад покорио град. Синајски бедуини пришли су муслиманима и помогли им у даљем покорвању ромејског Египта. Била су то два бедуинска племена: Рашидах и Лахм.

Након заузећа Пелусијума, муслимани су кренули даље ка Билбејсу, удаљеном око 64 километра од Мемфиса. У Билбејсу су Ромеји пружили јачи отпор муслиманским Арапима. Заповедник града био је Аретион, претходно гувернер у Јерусалиму, који је затражио да преговара са ал-А'асом. Овај му је понудио три могућности: 1) да пређе на ислам, 2) прихвати муслиманску власт и плати цизју или 3) ратује до последњег војника. Ромеји су затражили пет дана да размисле о понуди. Када је рок истекао, њихов одговор муслиманском генералу био је рат до коначне победе. У бици која је уследила, Аретион је убијен, те су муслимани убрзо разбили ромејску војску. Ал-А'ас је покушао да убеди Копте да му се придруже и предају град, позивајући се на сродност Египћана са Арапима преко Хагаре. Према библијској легенди, Хагара је била слушкиња Абрахаму и његовој жени Сари. Пошто је Сара била нероткиња, она је удала Хагару за Абрахама, те је ова родила сина Ишмаела. Међутим, Сара је родила сина у деведесетој години живота и дала му име Исак. Тада је Сара наговорила Абрахама да протера Хагару и Ишмаела, како ова не би узела Исаково наследство. Тако су рођена два брата од различитих мајки, али истог оца. Према исламу, Хагара се сматра прамајком свих Арапа, док је Сара прамајка Јевреја. Египћани (Копти) одбили су понуду те је опсада настављена, да би месец дана касније пао Билбејс крајем марта 640. године. Освајањем овог града, муслимани су се нашли на дан хода од делте Нила.

Ушавши у делту Нила, генерал ал-А'ас је очекивао јачи ромејски отпор. На путу им се нашао антички Вавилон Египатски, у близини данашњег Каира. Пред градом су се појавили маја 640. године. Ромеји су припремили град за дугу опсаду. Око тврђаве се налазио велики јарак, на зидовима је стајала војска спремна за борбу. Високи зидови и много кула штитило је град од јачих напада. Мала муслиманска војска од 4.000 војника, безуспешно је нападала. Нема довољно података о самој опсади, али је сигурно да су у прва два месеца опсаде, сви муслимански напади били одбијени. Током

маја, када је започела опсада Вавилона Египатског, ал-А'ас је послао мањи одред према Фајуму, но Ромеји су претходно блокирали путеве ка граду. Ромејске војске је било у оближњем Лахуну. Схвативши да неће моћи да освоје Фајум, муслимански одред је кренуо према пустињи, опљачкао сву стоку након чега су кренули на Оксиринхус где су поражени. Након краће експедиције, морали су да се врате пред Вавилон Египатски. У јулу 640. године, ал-А'ас је писао халифи Омару тражећи појачање, али оно је већ било на путу према Египту. Ради се о искусним војницима (4.000 људи), који су се прославили у освајању Сирије. У августу је стигло још једно појачање од 4.000 војника, али муслиманска војска је и даље била неуспешна у делти Нила. Халифа Омар је изгубио поверење у ал-А'аса, те је команду над војском понудио Зубаиру ибн ал-Авamu, учеснику битке на Јармуку, али је овај одбио. До септембра 640. године стигло је ново појачање и сада је било 12.000 муслиманских војника у Египту. Стигла су и три искусна заповедника Микдад ибн ал-Асвад (*Miqdad ibn al-Aswad*), Убајдах ибн ал-Самит (*Ubaidah ibn as-Samit*), и Харицах ибн Хузаифах (*Kharijah ibn Huzaiyah*).

Хелиополис, град око 16 километара удаљен од Вавилона Египатског, био је нова мета муслимана. Град познат по фараоновом Храму сунца, грандиозним споменицима и центрима за учење, опседнут је јула 640. године. Пре него што се Хелиополис нашао под опсадом, постојао је страх код муслимана који су држали опсаду Вавилона Египатског, да не буду нападнути са крила. Ал-А'ас је са Зубаиром ибн ал-Авамом стигао пред Хелиополис и изазвао војнике да изађу из града на отворену битку. Пред Каиром (Абасеја) дошло је до битке у коме је учествовала коњица на обе стране. Ромеји су поражени, због чега су се повукли у Вавилон Египатски и оближњу Никиу. У Хелиополису је остао мали гарнизон војске. На једном незаштитаеу делу зида, ал-Авамов војник је успео да се попне и отвори капије града, те је тако славни град пао у муслиманске руке. Након тога су се ал-А'ас и ал-Авам вратили пред Вавилон Египатски. Када је стигла вест у Фајум о паду Хелиополиса, ромејски гарнизон под заповедништвом Доменцијана (*Domentianus*) евакуисао је град и преко ноћи побегло у Абуит. Одатле су низ Нил стигли до Никиуа. Нико није обавестио становништво Абуита и Фајума да су остали без војске. Када се прочула вест да су се Ромеји повукли, ал-А'ас је похитао ка Фајуму и Абуиту. Муслимани су покорили целу провинцију Фајум без икаквог отпора.

Док су се ромејски гарнизони повлачили без борбе широм делте Нила, дотле су њихови војни-

ци чврсто бранили Вавилон Египатски од непријатеља. Приликом једног изласка изван тврђаве на отворену битку, муслимани су опколили Ромеје са три стране и нанели им тежак пораз. Остатак војске који се повукао у град био је преслаб за било какве даље акције. Био је то главни разлог који је натерао ромејску војску да преговара са непријатељем. Заповедник града Теодор, лично се састао са ал-А'асом, али конкретних договора није било. У току преговора већи део ромејске војске прешао је на оближње острво Рауда. У току ноћи 20. децембра 640. године, муслимани су извршили напад на један од зидова. Неколико ал-А'мових војника попело се на зид, убило стражаре и отворило капије града. У рану зору 21. децембра, ушле су муслиманске трупе у Вавилон Египатски.

Кир Александријски, некадашњи управник Пелусијума, а затим један од кључних фигура у Вавилону Египатском и целом Египту, све време је сарађивао са муслиманима и наговарао Ромеје на предају. Он је 22. децембра предао суверенитет над целим Египтом муслиманском генералу (ту се више мисли власт над Тебом), прихвативши да Египћани (одрасли мушкарци) плаћају по 2 динара цизје. Кир је сматрао да ће тај договор прихватити цар Ираклије, али је обећао да, уколико он одбије, Египћани ће наставити да се придржавају споразума. Кир је писао Ираклију, док је ал-А'ас писао халифи Омару о даљим плановима. Омар је прихватио споразум уз услов да га подржи и Ираклије. Сазнавши о Кировом договору са муслиманима, Ираклије је био бесан и одмах сменио Кира са места гувернера Египта, али није могао са места патријарха Копта. Ираклије је писао заповедницима трупа да морају да истерају непријатеља из Египта по сваку цену. Кир је обавестио ал-А'аса о Ираклијевом одбацавању договора, али је обећао да ће Копти наставити да се придржавају услова уговора, независно од Ираклијеве наредбе. Обавештен о свему, халифа Омар је наредио да муслимани свом снагом ударе на Александрију, пре него што дође ромејско појачање из Константинопоља. Кир је пришао муслиманима и затражио од њих да не руше споразум са Коптима и да Ромеје, чак и ако се предају, третирају као заробљенике и робове. Кирова издаја била је само једна од многих на Блиском истоку тих година. Муслиманима је одговарао споразум са Коптима, јер су они као староседелачко становништво били најбројнији у односу на Ромеје и Арапе-муслимане. Копти нису директно учествовали у биткама против Ромеја, али су пристали да помажу муслиманима у набавци хране, изградњи путева, мостова и слично.

Ромеји су знали да ће муслимани напасти Алек-

сандрију. Због тога су се спремили на дужу опсаду, знајући да ће ту бити потребно више стрпљења и храбрости, него праве борбе. У фебруару 641. године, ал-А'ас је кренуо са војском из Вавилона Египатског. На путу до Александрије, Ромеји су вршили диверзије у покушају да што више успоре муслиманску војску. Трећег дана од поласка, муслиманска претходница је налетела на ромејске трупе код Тарнута на западној обали Нила. Ромеји нису успели да непријатељу нанесу знатне губитке, осим да су одложили њихов напредак за један дан. Ал-А'ас је из Тарнута послао извиђаче до Александрије да провере да ли на путу има још ромејске војске, да би арапска главнина трупа могла несметано да стигне до одређишта. Ромејска војска, која се дан раније повукла из Тарнута, добила је појачање из Шарика и утаборена на око 32 километра од муслиманских непријатеља, спрема се за нову борбу. Напали су муслиманске извиђаче и у тренуцима када су планирали да униште непријатеља, Ромеји су морали да се повуку, због доласка главне војске под ал-А'асовом командом. Сутрадан је ал-А'ас одлучио да више не шаље трупе у извидницу, него да цела војска крене на Александрију. До нових окршаја са Ромејима дошло је код Султеиса, где је Ираклијева војска доживела нови пораз, због чега су морали да се повуку. До коначног циља муслиманима недостајало је још два дана марша. На 20 километара од Александрије, код места Кирајун, 20.000 Ромеја је напало непријатеља. Стратегија Ромеја била је да одбаце муслимане даље од Александрије или, ако не успеју у томе, да их што више ослабе пре него што опседну град на обали Медитерана. Десет дана су трајале борбе код Кирајуна, али победника није било. Последњег дана борбе, генерал ал-А'ас је покренуо снажан противнапад што је довело до ромејског пораза, те је остатак њихове војске морао да се повуче у Александрију. Пут према овом граду био је отворен. У марту 641. године, муслимански Арапи опсели су Александрију. Цар Ираклије је месец дана пре тога умро. Наследио га је син, који није адекватно реаговао у тренутку највеће опасности за град.

О цару Ираклију расправљало се у многим исламским текстовима. У време када је он владао, започело је ширење ислама широм Блиског истока, тако да се у арапској књижевности, хадису и сири опширно помиње Ираклије. Занимљиво је да у неискламским изворима нема ниједног помена о Ираклијевом сазнању о исламу. Он и његови саветници, заправо, читава ромејска држава муслимане су гледали као на једну јеврејску (врло могуће чак на хришћанску секту), а не на нову религију из арапских пустиња. У исламској традицији, Ирак-

лије се сматра побожним владарем, а учењак ибн Касир (*Ismail ibn Kathir*) из XIV века, записао је да је Ираклије био један од најмудријих људи, одлучан, лукав, дубокоуман и тврдоглав и да је владао Ромејима у свој својој величини и сјају.

Унутрашње уређење државе

Још у време рата против Персије, Ираклије је започео пресудно важне реформе унутрашњег уређења државе. Оне се односе на систем државне управе и војску и оне се редовно називају јединственим појмом – *тематско уређење*. Од Диоклецијанових реформи, које је наставио Константин Велики, војна и цивилна власт биле су строго раздвојене, но већ од Јустинијановог времена, пре свега у ратом угроженим областима, војна и цивилна власт су привремено биле предаване у руке војног заповедника. Јустинијан је чак у појединим деловима државе стварао посебне војне округе у којима се смештало неколико војних одреда у сталном боравку. Такви наговештаји тематског уређења наишли су на добар пријем код Ираклија, који је имао још један одличан пример у Маврикијевом стварању два егзархата у Равени и Картагини, са задатком да бране истурена ромејска територија у Италији и Северној Африци. У егзархатима, царски намесник (егзарх) у својим рукама је имао војну и цивилну власт. Под егзарховом управом постојала је посебна хијерархија команданата и управних чиновника, али је временом значај цивилних чиновника губио на значају, после чега је војни заповедник добијао потпуну власт.

Цар Ираклије је имајући одличан темељ из претходног периода, могао је да се посвети систематској промени државне и војне управе. У многим областима ће војну и цивилну управу добити врховни војни заповедник. Такве области добијају назив тема (темати), на челу са стратегом (војним заповедником, *στρατηγός*). И под *стратегом* се, као и под егзарсима, очувала хијерархија цивилних чиновника, али су они брзо губили на значају пред војним заповедником. Под Ираклијем је само Мала Азија била подељена у теме, суочена са персијским нападима. Тако су створене теме: Арменијакон, Опсикион и Анатоликон, а могуће да је тада настала и Приморска тема уз јужне обале Мале Азије. Формирање тематских области и уједињење војне и цивилне управе у рукама стратега, био је тек почетак великих унутрашњих реформи, које је покренуло тематско уређење. Појам тема (*θέμα, thema*) у почетку је представљао војни одред,

због чега је насељавање војника у одређене области био најважнији чинилац у тематском уређењу. Због општег економског и привредног расула, али и вишедеценијских ратова, Ромејско царство није имало новаца да плаћа најамничку војску, тако да је Ираклије реформом населио војне области у којима је војницима доделио државну земљу. Таква војничка (стратиотска) имања давана су војницима-стратиотима (*Στρατιώτες Stratiotes*) на трајно уживање, уз услов да служе као професионални војници, на сличан начин као што су у Римском царству у ранијим вековима, војници насељавани на државној земљи уз римски лимес (*limitanei*). Војници-сељаци сада из војничких имања црпу средства за своје издржавање и наоружавање. У каснијим изворима налазимо податак да је стратиот позван у војску, имао обавезу да се јави на коњу и наоружан. Добијао је, истина и мању плату, али била је минимална, недовољна за живот.

Била је ово кључна реформа у држави, која ће у наредним вековима у потпуности променити економску и привредну слику, а пре свега војно стабилизирати ромејске границе. Стварање сталеза војника-сељака, омогућио је опоравак одбрамбене моћи ромејске империје и у потпуности променио поседовне односе у Царству. Више није било страних плаћеника, већ је домаће – ромејско становништво, привредно и друштвено осигурано поседовањем војно-сељачког имања, бранило границе сопствене државе. Реформом војске, држава је значајно смањила новчане издатке што је допринело оздрављеној економије. У почетку су стратиоти били углавном припадници малоазијских, јерменских и других кавкаских племена, да би се касније читав систем одомаћио и међу ромејским становништвом. Насељавањем државне земље, јачао је удео малог земљишног поседа слободних људи на рачун крупних имања, која су припадала световним и црквеним поседницима, али и држави, које су обрађивали робови или колони везани за земљу. Уместо укрупњавања земљишта и стварања јаке велепоседничке олигархије на рачун већинског становништва, претвореног у зависне колоне, Ромејско царство је кренуло другим путем, односно главни удар био је на велепоседнике. Реформом економско-привредних односа и војске, ромејска држава је још за време цара Ираклија успела да надвлада бројне тешкоће у које је запала у време ратова против Персије и арапских муслимана. Изградњавање тематске организације био је дуготрајан процес, који је трајао прилично, али довољно да се њене карактеристичне особине временом искристалишу. Стара провинцијска подела није нестала оједном, већ се дуго одржавала у оквиру тема, али

временом ће оне нестати и цела земља ће бити подељена на теме.

Назив тематског округа Опсикион (Ὀψικίου), од латинског *obsequium* („пратња“, „гарда“), јасно указује да су у северозападном делу Мале Азије, насељавани гардијски пукови. Исти такав процес насељавања војника види се и на тематске округе Букеларион и Оптимата, које ће настати касније из теме Опсикиона. Каснија формирана тема Тракесијанаца, у почетку турма теме Анатоликона, издвојена је у самосталну тему и настала насељавањем западне Мале Азије војника из Тракије. Но, у почетку, за време Ираклијеве владавине, формирање тема било је ограничено само на поједине области у Малој Азији. На Балканском полуострву тематско уређење још није могло да се уведе, јер је у то време словенско преимућство било кључно у свим деловима Балкана. Тек знатно касније, постепено је Ромејско царство почело да успоставља своју управу, али само у извесним деловима полуострва, углавном у приморским областима и на простору данашње Грчке. И у Малој Азији ће под будућим царевима бити настављен процес изграђивања тематске организације и дељења првобитних великих тема у мање и ефикасније.

Колико је била велика криза, говори и чињеница да је Ираклије 619. године размишљао да престоницу пресели из Константинопоља у Картагину, али су на наговор патријарха Сергија, који му је ставио на располагање огромна црквена средства, као и великих протеста константинопољског становништва, натерали цара да напусти план и почне да припрема контраофанзиву против непријатеља. Слога између световне и црквене власти, удариће темељ у будућности Ромејског царства. Биће времена када ће избијати кризе између цара и патријарха, али коначна сарадња двеју институција водила је Империју напред. Нема довољно извора, али и на основу оскудних података можемо да претпоставимо колико су биле крупне промене у унутрашњем преуређењу државе. У критичним годинама за опстанак државе, почела је коренита реформа скоро свега у Империји. Последице корених промена имале су кључни значај у преокрету који је настао у рату против Персије. Сломљено царство се уздиже и побеђује надмоћног непријатеља. Нова војна и управна организација Царства, темељ је за ромејску моћ у наредним вековима и тек са њеном пропашћу, започиње опадање ромејског државног система и на крају потпуног слома 1453. године. Тематско уређење које је започео Ираклије, темељ је за средњовековну ромејску државу.

Поред тематског (провинцијског) уређења, у Ираклијево време је започета реформа централне

управе ромејске државе. Био је то коначан крај раноромејског државног система, преузетог из касноримске империје. Моћ преторијске префектуре нестаје у ово време. Увођењем тематског система, префектура је још неко време привидно постојала, али није имала никаквог значаја, да би на крају нестала. Када је тематска организација успостављена у свим деловима Царства, префектура је престала да постоји. Финансијски органи преторијске префектуре постали су самостални органи, те су њихови управници дошли на чело нових финансијских установа као логотети (λογοθέτης). Постојали су логотети који су водили рачуна о државним финансијама, али и логотети који су преузели дужност старих *magister officiorum*. Поред тема и систем логотета је имао трајан значај у даљем развоју ромејске државе.

Поред политичке и економске прекретнице, Ираклијеве реформе имале су велики значај и у културном погледу. Завршен је касноримски, а започео ромејски период у правом смислу, јер су хеленизација и теократизација друштва дали ново – коначно обележје Царства. У раноромејском периоду, владари су се строго држали латинског језика у свим протоколима и тек су понекад и нерадо чињени уступци хеленском језику, али се упорно инсистирало на латинском језику и култури. Тако су у првим вековима ромејске државе, народ и владари говорили различитим језицима. У државној управи, на двору и војсци упорно се говорило латинским језиком, које обично становништво није разумело држећи се народног говора. Од Ираклијеве владавине томе је дошао крај. Грчки (хеленски), као језик народа и цркве постао је званични језик Ромејског царства, а процес хеленизације који се вековима намерно спутавао, почиње слободно да се развија. Врло брзо ће Ромеји, чак и најобразованији кругови у држави, заборавити латински језик. Хеленизација државе утицала је и на титулатуру владара. Цар се више није служио компликованом латинском титулатуром већ је узео народни – грчки назив: *василевс*. Била је то стара хеленска титула владара, која је незванично употребљавана доста дуго, а трајно је заменила народу неразумљиве титуле *imperator*, *augustus* и *caesar*. Титула василевса званично је потврђена у време Ираклија и остаће у употреби све до последњег ромејског владара. Ираклије је свом сину Ираклију Константину доделио исту титулу василевса, као свом савладару, а доцније и другом сину, Ираклони. Од тог тренутка до последњег дана постојања Ромејске империје, владар и савладар носили су титулу василевса, док је титула цезара изгубила своју улогу. Титула савладара служила је за утврђи-

вање реда наследства на престолу. У Риму и Константинопољу није постојао закон о наслеђивању, због чега је цар још за живота морао да изабере савладара, тачније наследника престола. Савладар је као „млађи“ или „други“ цар носио круну и царску титулу, углавном се сликао на новцу поред главног цара и често се помињао у законима. Тако је у Ромејском царству започело наслеђивање круне у оквиру царске породице, што је водило стварању династија. Било је потребно још много времена да прође да би се такав монархијски систем наслеђивања учврстио. Ираклије је крунисањем двојице својих синова за савладаре, унео нејасноћу у избор новог владара.

Упоредо са општом хеленизацијом Царства, напредује и теократизација власти и дубље се прожима верским елементима. Царева личност постаје посвећена божјом милошћу, а сврха владања поистовећује се са борбом до коначне победе над непријатељем. Јустинијан је коначно уништио паганство, затварањем атинског неоплатонског универзитета 529. године, да би хришћанство постало једина призната вера, већ и једини поглед на свет који је могао да постоји у држави. Црква и верници се на тај начин приближавају цару у борби за веру. Држави је, са друге стране, било важно да не постоје спорна догматска питања, која би даље водила ка расправама и побунама. Када су Персијанци освојили Сирију, Палестину и Египат, миафизити су се ослободили притиска правоверних, али када су Ромеји ослободили те области, морао се пронаћи компромис између православних и миафизита, како би се спорови и сукоби смањили на најмању меру. Званичан Константинопољ и сама Црква прибегавали су измирењу са јеретцима ради мира у држави. Константинопољски патријарх Сергије I (Σέργιος Α', 610-638) је 616. године почео да заговара мишљење да изнад двају посебних природе у Христу, постоји јединствена енергија (μόνη ἐνέργεια – „једна енергија“). То мишљење почело је да се шири око 600. године у Египту и било му је олакшано у покушају уједињења са Источним црквама. Такво решење Ираклије је сматрао погодном основом за преговоре са миафизитима у покушају коначног измирења. Моноенергитизам је заговарао и александријски патријарх Кир, те је 6. јуна 633. године склопљен споразум, којим је у седам тачака проглашено учење о једној енергији и две природе у Христу. Тај споразум је остао само прихваћен од владара и врха црквених власти, али проблем је постојао у укоренењу схватања обичних људи, који нису могли да се прилагоде компромису православних и миафизита, због политичких разлога. Одлучено је да се са унијом, односно, сједињењем

православних и миафизита на темељу тога што ће обе стране признати ново учење, започне у Египту, где је у то време на 300.000 православних долазило 5 или 6 милиона миафизита. Вођа православне опозиције, монах Софроније (Σωφρόνιος), који је 634. године постао јерусалимски патријарх, немилосрдно је нападао нову науку, која је више вукла ка миафизитизму, озбиљно одступајући од Халкидонске догме. Приликом свога узвођења на патријаршијски престо, Софроније је према обичају послао окружну посланицу у којој је остале цркве обавестио о свом постављењу, уједно излажући и начела вере које лично исповеда. У овом исповедању Софроније је јасно нагласио да у Христу има не само две природе, него и две воље и два начина делања, а да је томе противно учење јерес. Ни папа Хонорије I (*Honorius I*, 625-638) није био задовољан моноенергетском формулацијом, премда је одобравао покушаје измирења међу црквама. Сугерисао је о замисли две природе и једне воље која одређује Христа. Под папиним притиском и утицајем, патријарх Сергије је на крају одбацио моноенергитизам, а почео да заговара идеју о једној вољи, која подједнако влада божанском и људском природом у Христу, што је добило назив монотелитизам (μόνο θέλημα – „једна воља“). Ираклије је 638. године објавио едикт „Ектесис“ (Ἐκθέσις, „Изложење“) који је озаконио монотелитску формулацију као обавезну за све вернике, наредивши да се едикт истакне у нартексу Свете Софије. Проблем је настао што ни православни, ни миафизити нису желели да прихвате компромис, упркос царској подршци и новом константинопољском патријарху Пиру (Πύρρος, 638-641), ватреном монотелити. Убрзо је умро папа Хонорије, а његови наследници редом су одбијали да прихвате монотелитску формулацију. Папа Јован IV (*Ioannes IV*, 640-642) је на сабору западних епископа 641. године осудио „Ектесис“ као и Хоноријево пристајање уз источне патријархе-монотелите. Тако је настао нови сукоб између Константинопоља и Рима, који је потрајао скоро четрдесет година. Источне цркве нису ни стигле ваљано да се позабаве овим питањем, јер су у међувремену муслимани освојили Сирију, Палестину и Египат, због чега је питање уједињења са Константинопољем или Римом, постало апсолутно небитно, јер су трајно одвојени од ромејске државне целине, кренувши сопственим путем под исламском влашћу.

Пре доношења Ираклијевог „Ектесиса“, а нарочито након тога, као велики противник монотелитства наступао је и један од константинопољских монаха по имену Максим Исповедник (*Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής*, 580-662). Пошто је Ирак-

лијев унук и наследник на престолу Констанс II (*Kónστας Β'*; 641-668) укинуо „Ектесис“ и заменио га другим верским декретом названим „Типос“, Максим Исповедник је, уз римског папу Мартина I (*Martinus I*, 649-655), наступао као противник и овог документа. Овај образац вере подразумевао је велике казне и на овом и на оном свету за све оне који би одбили да га се придржавају: ко би се оглушио о царском закону, претило му је избацивање из службе, црквене, административне или ако је монах, био би избачен из Цркве.

7. ЛАНГОБАРДИ У ИТАЛИЈИ

Лангобарди пре доласка у Италију

Долазак Лангобарда на Апенинско полуострво није била само војна акција, подузета са намером да се опљачкају градови, већ сеоба са породицама и свом покретном имовином са циљем да се трајно наседе и формирају државу. На свом путу према Италији, кренули су и делови других германских племена, али и Словени, те бројни бугарски народи.

На лангобардском престолу често је долазило до насилних промена владара. Краљ Вахо (*Wacho*, *Waccho* или *Waldchis*, око 510-539) је око 510. године убио краља Тата (*Tato*), свог ујака. Прокопије је забележио да су Лангобарди под Татом плаћали данак Херулима, но 508. године је Тато убио херулског краља Родулфа (*Rodulf*), чиме је срушена моћ Херула и започело брзо јачање Лангобарда у односу на околна германска племена. Рат и мржња између два германска племена започела је, према Павлу Ђакону, јер је Татова кћерка Руметрада (*Rumetrada*) убила Родулфовог брата. Но, сам Тато је убијен од свог рођака Ваха, који је преузео власт након велике борбе са Илдихом (*Ildchis*), Татовим сином, који је побегао Гепидима, где је умро. Вахо је био у пријатељским односима са Францима, који су му помагали у даљим сукобима са другим германским племенима. Занимљиво је да се Вахо женио три пута, а ти бракови били су покушај измирења са немирним суседима. Његов први брак је био са Радегундом (*Radegund*), кћерком туриншког краља Бисинуса (*Bisinus*). Други брак склопљен је са Аустригусом (*Austrigusa*), чија је мајка највероватније била од Острогота. Са њом је Вахо имао две кћерке: Визигарду (*Wisigarda*), касније удату за Теудеберта I од Аустразије и Валдраду (*Waldrada*), прво удату за Теудебалда од Аустразије, касније Клотара I, франачког краља, да

би њен трећи брак био склопљен са Гарибалдом I (*Garibald*) Баварским. Из Ваховог трећег брака са Силингом (*Silinga*) од Херула, имао је сина Валтарија (*Walthari*), који је био неспособан владар, те је практично власт преузео Алдуин.

Поред честих насилних промена владара, међу Лангобардима је постојао сукоб династија, слично као код Гота. Династија Летинга (лат. *Letingi*) владала је од V века до 546. године. Они су прва лангобардска династија која је ово племе увела у историју из анонимности. Били су изабрани за владаре од стране скупштине ратника, што је доказ о јаким родовском утицају на које је започео процес раслојавања. Име династије вероватно потиче од Леутика (*Lethuc*), који се сматра првим лангобардским краљем. Након убиства Тате и доласком Вахе на власт, смењена је оригинална Лентиншка грана и власт је преузела споредна грана, која је владала до 546. године. Када је Валтари смењен и убијен и на власт дошао Алдуин из династије Гауси (*Gausi*), Летинзи нису нестали са историјске позорнице. Валдарда, Вахова кћерка, у браку са Гарибалдом Баварским добила је кћерку Теоделинду (*Theodelinda*), која се касније удала за Аутарија (*Authari*), лангобардског краља, чиме су тако уједињене две династије. Њени потомци били су повезани са баварском династијом Агилолфинга (*Agilolfings*), али и са Францима. Гауси династија је владала краће, од 547. до 572. године и под овом династијом Лангобарди су населили Италију. Била је то позната ратничка породица пре него што су изабрани за владајућу династију.

Након Вахове смрти, на власт је дошао Валтари, али је владао само на папиру, док је сву моћ имао Алдуин. Након седам година, Валтари је умро под сумњивим околностима, што је Алдуин искористио и преузео краљевску круну. Под краљем Алдуином (*Alduin*, *Auduin*, *Audoin*, 546-око 560), Лангобарди су прешавши Дунав ушли у Панонију, где су постали федерати РOMEЈСКОГ царства под Јустинијаном. Са почетком рата РOMEЈА и Острогота, Лангобарди су били дужни да шаљу одред у помоћ свом савезнику у Италији, где су се уверили у богатство градова и њихов значај. Године 552. Алдуин је послао 5.000 војника, који су разбили Остроготе подно Везува. Био је ожењен Роделиндом (*Rodelinda*), Херманафридовом (*Hermanfrid*) кћерком, краљем Туринга.

Након Алдуинове смрти, између 560. и 565. године, наследио га је син Албоин (*Alboin*, око 560-572). Као по традицији изабран је одлуком скупштине свих лангобардских кланова. Албоин је прво био ожењен Хлотсиндом (*Chlothasind*), кћерком франачког краља Клотара I и родила му

је кћерку Албсуинду (*Albsuinda*). Овај брак је више био Албоинов покушај дистанцирања од Ромејског царства и приближавања Францима. Истакло се у сукобу против Гепида, те је у бици код Асфелда 552. године убио Турисмода (*Turismod*), сина гепидског краља Турисинда (*Thurisind*), због чега је морао да интервенише цар Јустинијан, како би одржао равнотежу у том делу Европе. Већ 565. године је започео нови рат против Гепида. Павле Ђакон је оптужио Гепиде за нове сукобе, док је Менандер Протектор кривицу пребацио на Албоина. Теофилакт Симоката тврди да је Албоин отео Кунимундову кћерку Росамунду (*Rosamund*), присиливши је на брак, али данашњи историчари сматрају да је она отета тек када је убијен њен отац Кунимунд. Гепиди су у савезништву са Ромејима, под обећањем да ће предати Сирмијум, сломили Лангобарде, наредбом Јустина II, а акцију је предводио Бадуарије (*Baduarius*), као *magister militum*.

Суочен са опасношћу потпуног уништења, Албоин је затражио помоћ аварског кагана Бајана. Под врло тешким условима по Лангобарде, Авари су прихватили да им помогну: захтевали су десетину стоке, половину ратног плена, а све земље које су држали Гепиди, након рата би припале Аварима. Ромеји овог пута нису били спремни да помогну Гепидима, јер ови нису одржали обећање у вези предаје Сирмијума. Јустин II је, штавише, покушао да остане неутралан у тим сукобима. Године 567. Албоин је извршио напад на Гепиде са северозапада, док је каган Бајан напао са североистока. Између река Тибискус и Дунава дошло је до отворене битке Гепида и Лангобарда, где је Кунимунд доживео страховит пораз, након чега је његова кћерка Росамунда заробљена. Те године је престала да постоји гепидска држава, а њена територија заузели су Авари. Највероватније почетком 568. године је умрла Албоинова прва жена, Хлотсинда, те се лангобардски краљ оженио Росамундом у покушају да успостави везу са преживелим Гепидима. Већ следеће године, Лангобарди крећу пут Италије и тако трајно остављају Панонски басен, након три века германске доминације у односу на аутохтоне Словене, али и Хуне и Аваре.

Сеоба у Италију

Након слома гепидске моћи, Лангобарди нису проширили свој териториј. Осим тога, нашли су се у близини много веће силе – Авара. Управо тај податак многе данашње историчаре наводи на тврдњу да су Лангобарди решили да крену пут

Италије у покушају да се удаље од аварске опасности. Ипак је постојао још један важан чинилац: рат Ромеја и Острогота у Италији, због чега су Лангобарди увидели да имају сјајну прилику да се населе уместо дотадашњих владара Апенинског полуострва. Ромеји нису били превише јаки у Италији, услед дугогодишњих сукоба са Остроготима, али и куге која је харала полуострвом и која је опустошила многе регионе. Итаљско становништво често је било у сукобу са ромејском администрацијом, а постојали су и верски проблеми Рима са Константинопољем. Лангобарди су на Италију гледали као на богат плен: плодна земља, велики градови и одлична прилика да се под једним владаром окупе сва германска племена која су лутала Италијом, Панонијом и Балканом. Тако су Херули, Свеви, Гепиди, Туринжани, али и Сармати (Словени), као и италско становништво и поједина бугарска племена, пришла Лангобардима. Најважнија германска група која је пришла Албоину били су Саксонци. Око 20.000 Саксонаца је имало озбиљну улогу у преласку у Италију. Саксонце је послао франачки краљ Сигиберт, што указује на савезништво Франака и Лангобарда. Немогуће је установити број многих племена, која су са Албоином кренула у сеобу. Поједини историчари данас храбро иступају са бројкама од 100.000 до чак 300.000 људи, али несумњиво да је око 200.000 до 240.000 Лангобарда (са женама и децом) и свих осталих кренуло на Италију.

Пре поласка, Албоин је из предострожности склопио савезништво са Аварима: могуће да је то била једна врста „вечног мира“, коју *Codex Gotheranus* из IX века назива „пактом и уговором о пријатељству“ (*pactum et foedus amicitiae*). Авари су заузели целу Панонију, уз услов да према потреби помогну Лангобардима у Италији. Занимљиво да је Албоин успео да договори да Авари врате део лангобардске земље у Панонији, уколико ови не буду успели да заузму Италију у року од 200 година. Овим споразумом Ромеји нису могли са војском да прођу кроз Панонију на путу за Италију, због аварске опасности. Односи Лангобарда и Авара били су готово пријатељски све време постојања Краљевине Лангобарда на Апенинском полуострву. На основу више средњовековних текстова, за долазак Лангобарда у Италију оптужује се Нарзес, јер их је, наводно, он позвао да се населе, због љутње према цару Јустину II, који га је уклоњено из италске управе. Тешко је прихватљива ова чињеница, јер Нарзесов утицај на Лангобарде није постојао у реалности.

Сеоба Лангобарда у Италију започела је у недељак 2. априла 568. године, дан након првог да-

на Васкрса. Одлука о покретању масе становника на тако важан датум за хришћане, можемо повезати са недавним преласком Албоина на аријанску секту. Рођен као паганин, дуго је живео у старој религији, али пред сам прелазак у Италију се покристио, а то доказују и готски аријански свештеници на његовом двору. Разлог преласка у аријанство можемо тражити у приближавању са другим германским племенима, који су већ од раније били аријанци, а пришли Лангобардима и прихватили њихову власт, те јасно дистанцирање од ромејског православља. Аријанство је требало да приближи побеђене Остроготе краљу Албоину, који су остали да живе у Италији као федерати Царства, у нади да ће одбацити контакте са Ромејима. Немогуће је потврдити, али је могуће да су Остроготи гледали на Лангобарде као на ослободиоце од Ромеја.

Сеоба Лангобарда је специфична и по раном покретању читавог народа. Наиме, за германска племена је важило неписано правило да у сеобе кретају у јесен, након бербе плодова, те је покретање Лангобарда у априлу некарактеристичан чин. Можда је и страх од аварске коњице убрзао сеобу и поред јасно потврђеног савезништва два племена. Албоин је покушао да створи безбедоносну зону према Аварима, тако што би опустошио све усеве у области између данашње Словеније и Аустрије и тиме одвратио своје савезнике од потенцијалних напада. Историчари се споре око пута Лангобарда у Италију, али најизгледније да је то била траса Поетовио (Птуј) – Целеја (Цеље) – Емона (Љубљана) – Форум Јулији (Цивидаде Јулији). До септембра 568. године Лангобарди су опљачкали Венецију, али је изгледно да су тек у мају 569. прешли Јулијске Алпе кроз Випавску долину. Има доста нелогичности код потврђивања датума преласка Лангобарда у северну Италију. Јасне су разлике између јесени 568. и маја 569. године.

Лангобарди на уласку у Италију нису наишли ни на какав отпор војника-граничара (*militias limitanei*). Могуће да није било војника на том простору, мада је то тешко прихватљиво или се мала ромејска погранична војска једноставно није смела одлучити на борбу са већом варваском војском, те их је једноставно пропустила да прођу. Занимљиво да су археолошка ископања на одређеним локацијама из тога времена ипак пронашла знакове борбе. Павле Ђакон је забележио да су Лангобарди заузели Фриули без икаквих проблема. Први град који је пао у руке Лангобарда у Италији био је Форум Јулији, који је био седиште локалног *magister militum*. Албоин је изабрао овај погранични град за престоницу Војводства Фриули и свом синовцу Гисулфу (*Gisulf*) доделио је титулу војводе (*ducior*),

са посебним задатком да брани границу од потенцијалних напада Авара или Ромеја. Гисулф је по свом избору одредио кланове који ће остати са њим и бранити границу од непријатеља. Била је ово иновација Лангобарда, јер пре тога германска племена нису стварала војводства у градовима. Албоин очито није одједном донео одлуку о формирању војводства, већ је увидео да је тако лакше бранити град и провинцију, сходно касноримској или остроготској административној подели, где је *comes civitatis* (управник града), могао да има пуно административно овлашћење у својој провинцији. Прелазак из *comes y dux*, те *comitatus y ducatus*, показује убрзану милитаризацију северне Италије од стране Лангобарда. Важна новина за Лангобарде био је утврђени град као седиште војводства, за разлику од Паноније, где су раније живели, избегавајући урбанизована насеља. Део лангобардског племства сада се населио у Форум Јулији и то ће постати пракса у каснијим новим војводствима.

Након заузимања Форум Јулије, на лангобардском путу нашла се Аквилеја, најважнија раскрсница на североистоку Италије и административни центар Венеције. Долазак масе варавара имао је огроман утисак на локално становништво у граду, због чега је патријарх Аквилеје Паулинос (*Paulinus*) са делом свештенства побегао на острво Градо, које је било под контролом Ромеја. Албоин је заузимањем Аквилеје утврдио границу према Алпима и тиме се осигурао од евентуалних напада са севера. У тим тврђавама је поставио посаде (*arimane*) и населио их на државним имањима у околини утврђења уз услов да за добијену обрадиву површину плаћају држави дажбину. Осигуравањем границе према северу, кренуо је даље старим римским друмом *Via Postumia* и у брзом налету заузео Тревизо, Виченцу, Верону, Брешу и Бергамо и наставио са даљим продирањем у Падску низију.

Лангобарди су наишли на снажан отпор тврђаве Опитергиум (Одерцо), због чега је Албоин једноставно избегао даљу конфротацију, као што је на сличан начин избегао борбу у јаким утврђењима близу Венеције на путу *Via Annia*, попут Алтинума, Падове, Монселичеа, Мантове и Кремоне. Пошто се Венеција нашла прва на удару у лангобардској сеоби, дошло је до великих проблема услед исељавања масе становника тог региона, који су прелазили на ромејски териториј, после чега је настало више нових насеља, као што су Торчело и Хераклеја.

Албоин је са својим војницима кренуо даље према западу Падске низије и убрзо се нашао у Лигурији у северозападној Италији, да би 3. септембра 569. године дошао до града Милана. Лангобарди су

увидели да је *vicarius Italiae* (викар), надбискуп Хонорат (*Honoratus*) са свештенством и делом грађана напустио град и преселио се у Ђенову. Албоин је почео да броји године своје владавине након освајања Милана, где је узео титулу *dominus Italiae* (господар Италије). Ромеји су у року од само годину дана изгубили скоро целу северну Италију, притом добивши масу избеглица.

Постоји неколико покушаја у објашњавању брзог и лаког освајања Лангобарда дуж реке По. Могуће да је постојала остроготска издаја, који су након слома своје краљевине, морали да приђу ромејској војсци, те су искористили долазак Лангобарда како би им отворили капије градова на северу. Реалније је да Ромејско царство у том тренутку на Италију није гледало као на виталан део државе, услед великих проблема са Словенима на Балканском полуострву, који су увелико одбацили било какву ромејску власт и Аварима, који су редовно пљачкали ромејске градове, али и Сасанидима на Блиском истоку, са којима се водио вишевековни рат. Јустин II је више био заокупљен Истоком, него Италијом, те у односу на Јустинијана, није имао главобоља због лангобардског насељавања.

Лангобардски утицај на позноримску аристократију је био разоран, пре свега у комбинацији са готским ратом. Рат на северу Италије био је завршен 562. године, када је пала Верона, последње остроготско упориште у том региону. Источари данас нису сложни око штете која је нанесена италској аристократији, али је несумњиво да су велепоседници и држаоци крупног капитала били озбиљно угрожени. Многи су у тим кризним временима изгубили животе, због чега се поједине породице не појављују у каснијем периоду. Црква и свештенство су пострадали доласком Лангобарда, посебно јер је ово германско племе било паганско и нису водили превише рачуна о црквеној имовини или свештеничком чину. Многи свештеници су напустили своја седишта услед сеобе Лангобарда, чак и највиша лица попут Хонората или Паулинуса. Ипак, део суфрагана остао је и дочекао немирне варваре, као што је 569. године учинио епископ Тарвисижума, Феликс (*Felix*), када је путовао реком Пијавом како би разговарао са Албоином. Његова намера је била да добије од Лангобарда обећање о безбедности црквене имовине и свештенства у замену за црквену оданост новом владару у Италији. Иако је немирна Италија прошла тих деценија кроз много проблема, ратова, насилних смена владара, куге и сеобе Лангобарда, Црква је и поред одузимања имовине, бежања дела свештенства, на крају изашла као једини победник. Из хаоса у

Италији, победници нису били ни Ромеји, Остроготи, Лангобарди, већ Црква и папа. Сеоба овог германског племена смањила је напетост између северних епископија које су се одвојиле од Рима и биле у спору са Константинопољем око тумачења „Трију поглавља“. Лангобарски проблем је био једнак и отцепљеним епископијама, као и Риму и Константинопољу. Штавише, након што су се отцепљене епископије нашле под влашћу Лангобарда, више нису морали да страхују од ромејских и римских прогона због своје политике према званичном црквеном ставу. Иако је у почетку 220 епископских седишта на северу Италије остало без својих црквених лица, делови који су се нашли под директном управом Албоина, нису прошли лоше, нити су цркве разаране у односу на места која су се наша под управом неких од војводства.

Заузимање Павије, слабење краљевске власти и Албоинова смрт

Први велики проблем на које су Лангобарди наишли на северу Италије била је Павија. Отпор који су пружили становници града био је неочекиван за освајаче. Опсада града је започела 569. године и трајала је пуне три године до 572. да би након њеног пада постала престоница краља Лангобарда. Павија је значајано стратешко место, јер се налази на ушћу реке Тичино у По, који је даље водио ка Равени, главном седишту ромејске управе у Италији и преторијског префекта. Падам Павије, Равени би био пресечен контакт са војском у Алпима. Албоин је пажљиво заузимао сва места на северу, те је до 570. године контролисао велики део Падске низије, изузев двеју приморских области Лигурију (Ђенова) са Савојом у позадини и Венецију од Риминија до Анконе и неколико изолованих центара попут Аугусте Преторије (Аоста), Сегусие (Сусе), као и острво Амацина на језеру Комо. За време Албоинове владавине Лангобарди су упадали у Тоскану и пљачкали, без могућности да се населе.

Током опсаде Павије јавио се проблем Албоину у контроли сопствених војника. Лангобардска краљевина је била у политичком смислу апсолутно другачија у односу на остроготску државу, где је једину власт имао краљ. Код Лангобарда је степен краљевске власти био на нижем ступњу, а преко структуре војске, војни заповедници и војводе имали су превелику власт, јер су контролисали посебне одреде војника (*fara*) независно од краљевске наредбе. Легитимитет краљевске власти је био очит и у односу на Остроготе, јер Лангобарди ни-

су ушли у Италију као федерати РOMEЈСКОГ царства, већ као његови отворени непријатељи. Уз самовољу ратних заповедника и војвода, неизграђене краљевске власти, која би имала потпуну контролу над својим поданицима, лангобардска држава тешко да је могла бити уједињена. Слабост краљевске власти над сопственом војском био је видљив приликом честих напада на франачку Бургундију, почевши од 569/570. године. Ти напади имали су понекад и велике размере, са којима се лангобардски краљ тешко носио. Лангобардски напади одбијени су тек када их је гроф Оксера Мумол (*Mummolus*, *Mommolus* или *Mummulus*) разбио код Ембруна. Ови напади на Бургундију трајно су пореметили до тада добросуседске односе са Францима, чиме су отворена врата савезништву Франачке са РOMEЈСКИМ царством против Лангобарда, договореним у Гунтраму око 571. године. Немогуће да Албоин није знао шта раде његови војни заповедници, већ је реалније да је и он учествовао у тим нападима.

Слабљење краљевске власти одразило се на лангобардска освајања у јужној Италији, где Албоин заправо није имао главну реч, већ поједини војни команданти. Током 70-их и 80-их година VI века, појавила су се војводства на југу Италије, практично независна од лангобардског краља. У мају или јуну 572. године, пала је Павија, али је претходно Албоин пажњу усмерио ка Верони, где је планирао да утврди своју власт у некадашњој Теодориховој палати, што је још један покушај повезивања са некадашњом остроготском династијом. Управо у тој палати је Албоин убијен 28. јуна 572. године. Иако је Павле Ђакон најдетаљније описао лангобардску историју, Албоиново убиство се и данас меша са легендама. Маријус од Аванша (*Marius Aventicensis*, 532-596), епископ Аванша, у својим је „Хроникама“, написаним само десет година након Албоиновог атентата, записао да је краља убио човек њему врло близак по имену Хилмегис (*Hilmegis*, Павле Ђакон наводи његово име као *Helmechis*), уз знање краљице (Албоинове жене). Убица се потом оженио краљицом, али су обоје морали да побегну у ромејску Равену са великом количином злата и делом војске. Тај податак би могао да укаже на ромејску умешаност у Албоиново убиство, али нема конкретних доказа. Гргур Турски је описујући убиство краља, записао да је Албоин убио човека, коме је отео кћерку коју је оженио, те је ова чекала прилику за освету. Успела је да га отрује, али је претходно ушла у тајну везу са једним од краљевих слугу са којим је након убиства мужа покушала да побегне, али обоје су убијени. Данашњи историчари сумњају у веродостојност Гргурове приче, с обзиром да је он у свом делу имао неколико прича

које треба узети са великом резервом. Павле Ђакон је о истом догађају поменуо податак којег нема код других писаца. Реч је о чашу направљеној од Кунимундове лобање. Током гозбе у Верони, Албоин је затражио од жене Росамунде да пије вино из те очеве лобање. То је разбеснело краљицу, која је решила да се освети за сва понижења. Прича има доста елемената неистине, али је Павле упорно покушавао да докаже да је лично видео ту лобању у Павији за време владавине Ратхиса. Чаша од лобање, карактеристична је за номадске народе, пре свега турско-монголска племена, попут Авара, Бугара или Турака. Лангобарди су једно време живели у непосредној близини Авара и као њихови савезници имали доста контаката, због чега је могуће да су од њих покупили и овај грозан обичај. Пијење из лобање свог противника везан је за шаманистичке обичаје, јер се веровало да се тако преузима моћ убијеног. Има данас историчара који одбацују било какву причу о лобањи и на њу гледају као на алегорију, којом Павле Ђакон покушава да покаже на пропаст јунака о коме пише због људске слабости. Управо лобања уједињује варварство, понижење и убиство.

Албоиновим убиством, Лангобарди су били лишени вође, који је покушавао да уједини и ојача лангобардски идентитет. Његовим убиством престала је да постоји линија владара који су својим умећем водили племе од Лабe до Италије. Албоинова слава остала је запамћена код Саксонаца и Бавараца који су га опевали у песмама, описујући његову храброст у борби и његову величину.

Убица Хилмегис је оженио краљицу и као Гепид покушао да задобије поверење свог племена, али и војника у Верони. Могуће је да су Ромеји учествовали у завери, јер им је убиство Албоина била прилика да сломе јединствено Лангобарда и на престо доведу проромејског човека, али и да преко разних војводства контролишу целу Италију. План је пропао већ на почетку, када је већина ратних заповедника устала против новог краља Хилмегиса и његове жене, противећи се Албоиновом убиству. Лангобардска војска у Павији прогласила је за новог краља војводу Клефа (*Cleph*, *Clef*, *Clepho* или *Kleph*), док је Хилмегис морао да бежи са женом, државном благајном, делом војске и Албсуиндом (*Albsuinda*), Албоиновом кћерком из брака са Хлотсиндом. У Равени су се убрзо Хилмегис и Росамунда убили међусобно, да би Ромеји одвели Албсуинду у Константинопољ са златом, где нестаје из историјских извора.

Владавина војвода и Аутаријев долазак на власт

Клеф није био у сродству са Албоином, али је показао своју снагу у сукобима против Ромеја. Проширио је лангобардски териториј на северу Италије, завршавајући освајање Тоскане и довођења своје војске до капија Равене. Након само 18 месеци владавине, убио га је млади стражар, роб кога је Клеф злостављао. Његова смрт 574. године довела је до десетогодишњег *interregnuma* (међувлашће), познатог под именом „владавине војвода“, јер су војводства водила главну реч у држави. Могуће је, мада опет без чврстих доказа, да су у Клефово убиство били умешани Ромеји, јер им нису одговарала лангобардска освајања, нити њихова војска пред Равеном, због чега је „застрашујућ“ краљ морао бити уклоњен. Борба за престо у Павији одговарала је Ромејима, јер су тако могли да контролишу све нивое противничке власти. Лангобарди су се у том безвлашћу нашли угрожени од Ромеја и Франака. Године 574. и 575. Лангобарди су извршили инвазију на Провансу, која је била бургундска под краљем Гунтрамом (*Guntram*, 561-592). Он је био трећи син Клотара I Франачког, који је након очеве смрти на управу добио териториј око Орлеана. Гунтрам је у савезништву са својим братанцем Хилдебертом II Аустразијским, напао Лангобарде. Аустразијска војска се спустила долином Адиђе и освојила Тренто. Када су се суочили са потпуним сломом и нестанком од Франака 584. године, војводе су одлучиле да изаберу јединственог владара, који ће покушати да консолидује лангобардске редове. Изабран је Аутарије (*Authari*, 584-590), Клефов син, који је одмах почео да централизује оно што је преостало од државе. Лангобардска земља је пре избора Аутарија за краља, била подељена на тридесет и пет војводства у којима су војводе вршиле сву власт на својим територијама. Међу најзначајнијим војводама тога времена, треба поменути:

Зото (*Zotto*, *Zotton* или *Zottone*), војвода од Беневента, који је сам основао војводство 571. године. Са својом војском је ушао у Кампанију августа 570. године и сукобио се са Ромејима које је поразио. У Беневенту је поставио свој камп и убрзо га прогласио за престоницу свог војводства. Године 581. покушао је да заузме Напуљ, али је морао да се повуче. Тек 589. је званично прихватио краља Аутарија, да би већ 591. године умро, а наследио га је Арехис I (*Arechis I* или *Arigis*, *Aretchism* 591-641).

Гисулф I од Фурланије (Фриулија) је постао први лангобардски војвода још 569. године од стране краља Албоина. Око 591. године на место војводе

га је наследио син Гисулф II.

Забан (*Zaban*) је био војвода од Павије. Након смрти краља Клефа, Павија као престоница краљевства постала је центар Великог војводства, која је окупљала 35 војводства у периоду *interregnuma*. Као заповедник из престонице, стиче се утисак да је држао одређену супериорност у односу на остале војводе и можда био главни командант у одређеним акцијама. Године 574. напао је Гунтрам у Бургундији (данашња Швајцарска), али је морао да се повуче. Већ 575. године, уз помоћ војвода Ама (*Amo*) и Родануса (*Rodanus*) и са војском ушао је у долину Роне и Саоне. Амо је у нападу на Ембрун стигао до Маноска, града који је држао гроф Мумол, галоримски генерал Бургундије. Роданус је под опсадом држао Гренобл, док је Забан прошао кроз долину Диранса и места Дије, те опсео Валенс. Амо је покорио области Арла и Марсеља, док је Мумол спасио Гренобл и послао своје снаге на Забана. Роданус и Забан су упали у Ембрун и опљачкали га, да би налетели на Мумолову војску која их је поразила. Повукли су се у северну Италију у део који је контролисала ромејска војска, под командом *magister militum* Сисина (*Sisinnius*). Мумол је извео противнапад, што је натерало Забана и Родануса да се врате у своја војводства, а слично је учинио и Амо. Гунтрам је проширио териториј на рачун Лангобарда, освојивши јужну страну Алпа и градове Аосту и Сусу.

Фароалд I (*Faroald I* или *Faruald*) је био први војвода од Сполета, који је основао између 574. и 575. године. Био је главни заповедник за улазак лангобардских трупа у централну Италију. Освојио је равенску луку Класис, да би је ромејски генерал Дроктулф (*Droctulf*, *Droctulfus*, *Drocton*) вратио Ромејима негде између 584. и 588. године.

Еуин (*Euin*, *Ewin* или *Eoin*) је био војвода од Трента. Када је Гунтрам од Бургундије у савезу са Хилдебертом II Аустразијским упао у северозападну Италију, тврђава Анагнис, северно од Трента, одмах се предала, чиме је постала мета лангобардског војводе Рагила (*Ragilo*) из Лагариса. Када га је напала франачка војска под заповедником Храмнихиса (*Chramnichis*), Рагило и његова војска су побијени. Франци су затим напали Тренто, да би Храмнихиса у борби убио Еуин. Ото је плен од Франака и почео да прикупља остатке Рагилове војске. Када је ојачао, избацио је непријатеља из свог војводства. Павле Ђакон је забележио да је Еуин био ожењен кћерком баварског владара Гарибалда I, док је старија сестра Еуинове жене Теуделинда, постала жена лангобардског краља Аутарија 589. године. Када је Аутарије изабран за краља, послао је војску под командом Еуина у Истру о

којем је Павле Ђакон забележио само да је било спаљивања и победе Лангобарда и да је успостављен мир. Када је 590. године Хилдеберт II послао војску у Италију са двадесет војвода, од којих се посебно истичу Одуалд (*Auduald*), Оло (*Olo*) и Седин (*Cedinus*), лангобардска војска је морала да реагује. Оло је убијен у покушају заузимања Билита, док је Одуалд са још шест војвода камповео испред Милана чекајући ромејску војску цара Маврикија, која није дошла. Седин је са још тринаест војвода напао североисток Италије и у војводству Тренто је уништио тврђаве Тесану, Малетум, Сермијану, Апијанум, Фагитану, Кимбру, Витијанум, Бремтоникум, Волаенес и Енемасе. Због дизентерије која се појавила у војсци и недоласка Ромеја, Седин се након десет месеци вратио преко Алпа. У мају 591. године војвода Еуин је отишао у Франачку да преговара о миру, да би у јануару 595. умро, а наследио га је Гаидоалд (*Gaidoald*).

Поред њих, међу важним војводама тога времена потребно је поменути и Валарија (*Vallari*), војводу од Бергама, Алагиса I (*Alagis I*), војводу од Бреше и Ајмонеа (*Aimone*), војводу од Торина.

Ромејима је након силних лангобардских продора у централни и јужни део Италије, остао Напуљски залив, околина Гаете, Апулија и Калабрија на југу и јужна Тоскана и римска област у центру Апенинског полуострва. То подручје повезивало се са Пентаполом и равенском облашћу само уском траком преко Апенинских планина. Најснажнији ромејски град у том делу била је Перуђа.

Када су војводе изабрали Аутарија за краља, уступили су му не само престоницу Павију, већ и пола својих војводских домена (демесне). Демесн је била земља, која је задржана од стране дотадашњег господара, практично дата у најам другом лицу. Аутаријева владавина је прошла у ратовима против Франака, који су Лангобардима постали заклето непријатељи, а тај сукоб биће окончан након 200 година у корист Франака, те Ромејима и угушивању побуне. Његов први велики тест био је сламање побуне војводе Дроктулфа од Брешеле, који је у савезу са Ромејима покушао да контролише Падску низију. Када је успео да га победи и протера, Аутарије је наставио да се бори са равенским егзархом Смарагдом (*Smaragdus*, 585-589 и 603-611) и меровиншким краљевима. Године 588. лангобардски краљ је са својим војводама победио франачку војску, али 590. су се непријатељи спустили преко Монт Сениса и Бренера и стигли до Милана и Вероне. Иако се Аутарије повукао у Павију очекујући опсаду града, Франци нису успели да однесу већу победу, јер је изостављена помоћ Ромеја из Равене. Куга је покосила Франке, због чега

су они поражени морали да напусте Лангобардску краљевину.

Имао је Аутарије успеха у ратовима против Ромеја, а као показатељ, јесте проширивање територија на рачун константинопољског цара. Када је освојио тврђаву Комакио, пресекао је комуникацију Ромеја између Падове и Равене. Фароалд, војвода од Сполета, освојио је Класис, равенску луку и у потпуности је уништио. Прошао је са војском кроз централну Италију, обећавајући да ће заузети Ређо Калабрију, али дотле никад није стигла лангобардска војска. Оженио је кћерку баварског краља Гарибалда, Теоделинду, а као православна имала је јаког утицаја на мужа. Умро је 590. године, највероватније је отрован, а наследио га је Агилулф (*Agilulf*, 590-616), војвода од Торина, а по савету осталих војвода, оженио је Теоделинду и тако постао законити краљ.

Папа Гргур и почетак одвајања римске цркве од Царства

Агилулф, познат као Туринжанин, постао је краљ новембра 590. али је званично изабран у Милану маја 591. године. Крштен је како би одобриволио Теоделинду, а убрзо су га пратили у томе сви Лангобарди, али није прихватио православље, као његова жена, већ аријанизам. Већ 603. године је одбацио аријанство и прихватио православље, а одмах је у правоверју крстио и свог сина Адалоалда (*Adaloald*). Он и његова жена су саградили катедралу у Монци, а његова гвоздена круна је до данас сачувана. На круни стоји натпис *rex totius Italiae* („краљ целе Италије“), барем је тако Агилулф себе видео. У време када је започео своју краљевску владавину, уследио је мир са Францима, а Гунтрам као главни у прихватању мира, умро је 592. године, чиме је започела борба за превласт међу Францима, што је омогућило Лангобардима да се окрену решавању других питања.

Лангобарди су у Италију дошли као пагани и аријанци, те су напали црквену имовину, због чега је дошло до заоштравања односа са Црквом, да би савез папе и Константинопоља против њих био апсолутно разумљив. Свемоћ цареве личности и његов покушај подвргавања чак и догматских питања политичким интересима Царства, одбијало је римске папе да прихвате такве вредности, те су на све начине покушавали да буду верски и политички независни од Константинопоља. Бити независан од цара, значило је бити против њега, односно, самостално решавати догматска и политичка пи-

тања, што је водило удаљавању од Царства и званичне цркве и догме. Законска основа за папску самосталност биле су одредбе „Прагматичке санкције“ цара Јустинијана, којим је право бирања локалних и провинцијских функционера било предато епископима и велепоседницима, због чега је њихова службена делатност била подвргнута контроли епископа. Према том закону, римски папа је имао законито право да себе сматра надређеним над свим службеницима у Риму и њему зависним територијама. Папска замисао о претварању те самосталности у политичку и територијалну власт, остваривана је постепено све до средине VIII века, када је формирана Папска држава. Тако је крајем VI века започео процес одвајања римског папе од Ромејског царства и постепеног напуштања православне вере.

У време када је Агилуф започео са офанзивом на ромејска територија у Италији, на место римског епископа (папе) дошао је Гргур I (*Gregorius I*, 590-604), познатији као Гргур Велики. Римску цркву је затекао у знатним материјалним проблемима, јер су Лангобарди приликом насељавања одузели све земљопоседе у покрајинама у којима су успоставили своју власт. Да би Цркву извукао из кризе, Гргур је спровео чврсту организацију свих преосталих земљопоседа у областима под ромејском влашћу. За друштвено-економске односе, који су се изграђивали у то време на простору Италије, Гргуров систем је послужио као модел према коме су се обликовали производни односи и на другим великим земљопоседима. Црквене обрадиве површине биле су разасуте у многим италским покрајинама, које су биле под контролом Ромејског царства. На челу сваке такве области (патримонија), папа Гргур је постављао по једног ђакона, који је управљао њиме (ректор), а он би у име Цркве ту земљу у облику неколико засебних имања (фундуса) давао у закуп. Део таквог фондуса или домена, узимао је у обраду сам закупац, а остатак је у мањим обрадивим површинама, додељиван колонима, који су закупцу давали део прихода са земље у природи или новцу, а закупац даље плаћао уговорену закупнину ректору (ђакону). Сви приходи од таквих патримонија ишли су директно папи у Рим. Осигуравши привредну основу за даље црквене делатности, Гргур је радио на јачању структуре саме римске цркве. Систематски је радио на јачању бискупија и учествовао у избору бискупа (епископа). Као строг папа, трудио се да контролом утиче да бискупи исправно врше своју свештеничку функцију, као и дужност надзорника над световним властима у градовима и провинцијама, за које је папа сматрао да припадају њему.

Помагао је оснивање бенедиктинских манастира (самостана) по узору на манастир Монтекасино, којег је подигао Бенедикт из Нурсије (*Sanctus Benedictus de Nursia*, око 480-543) 529. године и дао му строг правилник монашког (редовничког) живота (*Regula monachorum* или *Regula Benedicti*).

У време Гргуровог понтификата, Ромејско царство није било у могућности да пружи већу помоћ својим политичким поданицима у Италији, ни папству, због чега је папа почео да врши надзор над цивилним службеницима ромејске државе у Риму и његовом округу (*Partes romanae*), а управљао је и пословима утврђивања одбране, оправци градских зидина, набавци хране за становништво и именовао ниже војне заповеднике. Папско вршење световне власти била је једина могућност да се Рим и градови у његовој близини одрже од надирања Лангобарда, јер је ситуација у Равенском егзархату била очајна. Егзарх је планирао да се одвоји од Ромејског царства и прогласи независним владарем у Италији, тако да је царска војска морала гушити такве сепаратистичке тежње. У то време је у самом Царству било великих христолошких борби, а Италија није могла бити искључена из расправа о верским питањима. Спор између папе и константинопољског цара и цркве, више пута је водио до развоја озбиљног непријатељства, иако су папе покушавале да се боре за заједничка општа призната учења, али нису се мирили са прихватањем монотелитизма, које је „Ектесисом“ 638. године признао цар Ираклије. Константинопољ је сматрао да сваку расправу о томе треба забранити, након одлуке самог цара. Ираклијев наследник, Констанс II је верским манифестом, познатог као *Тупос* из 648. године, забранио сваку даљу расправу о проблему божанске и људске природе у Христу. Када се папа Мартин I (*Martinus I*, 649-655) успротивио таквој одлуци, равенски егзарх је ухапсио папу по царевом наређењу и послао у Константинопољ, где је осуђен на прогонство и умро је у Херсону 657. године. Након такве цареве одлуке, наредна двојица папа нису прихватили монотелитизам, али нису смели да крше одлуке из *Тупоса*.

Папа Гргур је одлично познавао Ромеје, јер је у време понтификата његовог претходника, папе Пелагија II (*Pelagius II*, 579-590) био апокрисијарије (папин изасланик на царском двору у Константинопољу) од 579. и тај посао обављао је до 586. године. Био је део делегације која је тражила од цара да пошаље војску против Лангобарда, али како су Ромеји били фокусирани борбама на Истоку, сви Гргурови покушаји остали су без успеха. На инсистирања папе Пелагија II, Гргур је више пута молио цара Маврикија, али узалуд. Цар није

имао у плану да ратује против Лангобарда, те је путем дипломатије и хушкајући Франке, проблем остављао нерешеним, што је изазивало потешкоћа Риму. Имајући у виду проблеме са Персијом, Словенима и Аварима, Гргуру је било јасно да се не може ослонити на Константинопољ. Можда је и то био један од разлога постепеног окретања Рима од престонице на Босфору, која је довело до велике пизме у XI веку. Када је изабран за папу 590. године, мада је наводно био против да напусти монашки живот, Гргур се сусрео са низом проблема. Веза са Константинопољем кидала се и спајала, зависно о тумачењу теолошких формулација, док је са Галијом или Хиспанијом, Рим имао слабе контакте. Галија је од раније била одвојена од Рима, о чему је писао Гргур Турски, док су у визиготској Хиспанији, епископи слабо комуницирали са Римом, схватајући да им папа и није превише потребан. У самој Италији је на северу било епископија које су прихватале лангобардску власт и тиме окретале леђа папи, док је у Равенском егзархату ситуација понекад добијала обресе крупних економских, војних и сепаратистичких проблема. Био је то један од разлога што се Гргур Велики одлучио да развија мисионарство на северу Европе. Оживљавајући мисионарство међу паганским народима на северу, Гргур је имао велике успехе у покрштавању Англа и Саксонаца у Британији под Августиним од Кентерберрија. Касније су мисионари Енглеске кретали ка Холандији и Немачкој, ширећи хришћанство у Гргурово име. Према званичним документима, он је био први који је почео да користи титулу *servus servorum Dei* („слуга слуге Бога“), коју ће у пракси почети да користе и будуће папе.

Једна од најбитнијих ствари које је папа Гргур I урадио била је општа ревизија литургије (мисе), која је позната као једна од неколико из времена пре Тридентског сабора 1570. године. Било је више ревизија у литургији латинске цркве, а као први који је започео са тим послом био је папа Виктор I (*Victor I*, 189-199), који је увео латински језик у литургију, уместо дотадашњег грчког. Век касније, латински се усталио на целом Западу. Пре Гргура је било још ревизија у литургији, попут прераде канона (анафора у евхаристичким молитвама), смањен је број текстова који се читао, изостављене су молитве верних (мада је остао *Oremus*), пољубац мира је остављен после Освећења, али и друге ствари као што су прослава празника, молитве и слично. Гргур Велики је *Pater Noster* („Оче наш“), померио после римског канона (закона) и непосредно пре Фракције (разбијање хлеба током евхаристичког обреда у неким хришћанским деноминацијама), што се задржало до данас. Додао је текст

Hanc Igitur римског канона и утврдио девет *Kyrie* (грч. *Kyrie Eleison*, „Господе, помилуј ме“). Смањено је улогу ђакона у литургијама (мисама). Изменио је и неколико молитви, које су у каснијим вековима додатно мењане, што је био увод у велике промене које су наредне римске папе извршиле у миси. Гргур Велики се сматра оснивачем средњовековног папства и оцем средњовековне латинске духовности. У својим бројним списима које је објавио, улазио је у сукобе са константинопољским патријарсима, а на свој начин је тумачио и делове Библије.

Агилулф и његови наследници на престолу

Након преговора са папством 598. године успостављено је примирје, чиме је окончан тридесетогодишњи терор Лангобарда над Римом, због чега се Агилулф окренуо нападима на Ромеје. Те године је лангобардски краљ освојио Сутри и Перуђу и још неке градове у Умбрији од Равенског егзархата, да би уз помоћ папе Гргура I прихватио примирје са царем Маврикијем, који им је признао суверену власт над територијем које су заузели и даље наставио да ратује против Словена и Авара. Око 601. године егзарх Калиник (*Καλλίνικος*, 597-602 и 603) искористио је побуну војвода у Тридентуму и Форум Јулији, те отео Агилулфову кћерку и њеног мужа у Парми. Лангобардски краљ је одмах напао ромејска територија уништавајући Падову, пљачкајући Истру и победивши Калиника у борби ван зидина Равене. Цар Фока, бесан због губитка Падове, морао је да реагује, али даљи сукоби довели су до пада Мантове. Фока је 605. године признао Агилулфа за легалног владара и уступио му Орвијето и неколико мањих места.

Нови рат, већ 607. године, покренуо је визиготски краљ Витерих, када је оформио савезништво против Теудериха II од Бургундије. У савез су ушли Теодеберт II од Аустразије, Клотар II од Неустрије и Агилулф. Теудерихова баба и сестра убиле су његову жену, која је била Витерихова кћерка, што је изазвало Визиготе на рат. Оформљена коалиција није имала превише успеха, осим мањих освајања у Нарбони. У наредним годинама, лангобардски краљ је имао проблема са Аварима, који су са Словенима нападали Фурланију (Фриули), те био године убиле војводу Гисулафа.

Агилулф је умро 616. године, а наследио га је Адалоалд (*Adaloald*), син из брака са Теоделиндом, који је био малолетан. Имао је и кћерку Гундебергу (*Gundeberga*), која се удала за Ариоалда

(*Arioald*), који је касније постао краљ. Ариоалд је званично био краљ од 626. до 636. године, али је за разлику од свог таста, он остао аријанац, одбивши да пређе у православље. Уз помоћ племста свргао је дотадашњег краља Адаоалда, јер је овај полудео и изгубио подршку свих у краљевству, а убрзо је мистериозно умро. Након крунисања, Ариоалд је затворио своју жену у манастир, оптужујући је да спрема заверу против њега у сарадњи са Тасом (*Tasso* или *Taso*), војводом од Фурланије (Фриулија). Упорно се борио за враћање аријанства у држави у односу на правоверје. Борио се против Словена на граници данашње Аустрије и Словеније, као и против Авара који су често упадали у Фурланију.

За новог лангобардског краља, племство је изабрало војводу од Бреше, Ротарија (*Rothari* или *Rothair*, 636-652) из породице Ародуса. У изворима се породица помиње под именом Ародингијан (*Harodringian*, ита. *Arodingi* или *Arodi*) и у VII веку је дала два лангобардска краља. Имали су мало имање у близини Бреше до избора Ротарија за војводу од Бреше када је започео успон ове породице. Избором за краља 636. године, постао је један од најенергичнијих лангобардских владара у историји. Фредегар пише да се већ на почетку своје владавине сурово обрачунао са непослушним племством, уводећи строгу дисциплину. Легитимитет власти је стекао браком са Гундебергом, некадашњом Ариоалдовом женом, а кћерком Агилульфа и Теоделинде. Тако се повезао са латинском и агилолфинском породицом. Једну од кључних улога у избору новог краља, након смрти Ариоалда, имала је Гундеберга. Иако правоверна, за мужа је изабрала аријанца, али толерантног према другим конфесијама и тиме променила ток лангобардске историје и њених односа са папством. Под Ротаријем Лангобарди су освојили Ђенову 641. и остатак ромејске Лигурије 643. године. Успео је да преотме и све ромејске делове у доњем делу Падске низије, укључујући Одерцо 641. године. Према изворима, Ротари је заузео све обалске градове које су држали Ромеји од града Луна у Тосканији до границе са Франачком. Ромејима је на северу Италије остала само Равена са околном мочваром, док је све остало било у рукама Лангобарда. Равенски егзарх Платон (Πλάτων, 645-649), покушао је да ослободи одређене градове од непријатеља 645. године, али је његова војска поражена код реке Панаро у близини Модене, где је према појединим изворима убијено 8.000 Ромеја. Успео је само да ослободи Одерцо исте године, али је овај град пао у лангобардске руке 667. године. Након смрти, наследио га је син Родоалд (*Rodoald* или *Rodwald*, 652-653), последњи из династије Ародингијан. Родоалд је

и последњи аријанац на престоу који је носио гвоздену круну. Убијен је након само шест месеци владавине од стране мужа једне његове љубавнице, мада остале војводе нису гајиле посебне симпатије према њему, јер су га оптуживали за разврат. На престо је дошла баварска династија уз помоћ папе.

За краља је изабран Ариперт I (*Aripert I* или *Aribert*, 653-661), који је био син Гундоалда (*Gundoald*, 565-616), војводе од Астија, баварског племића. Гундоалдова сестра, Теоделинда удала се за Аутарија, што је изазвало напад Франака 589. године. Оженио се унуком краља Ваха и добио војводство Асти на управу. Након избора Ариперта за лангобардског краља, а због баварских корена, прозван је краљем из баварске династије. Био је први православни краљ након убиства Родоалда. Више је остао упамћен као градитељ и заштитник црква, него војсковођа. Ширио је правоверје по целој држави, а саградио је и цркву Спаситеља у престоници Павији. Напустио је краљевски престо посвећујући се цркви и захтевајући од војвода да његова два сина изаберу за наследнике.

Годеперт (*Godepert*, *Gundipert*, *Godebert*, 661-662) је био старији Арипертов син. Као аријанац управљао је престоницом Павијом, док је његов православни брат заповедао из Милана. У рату против свог брата, у помоћ је позвао Гримоалда I (*Grimoald I* или *Grimuald*, војвода 647-662 и краљ 662-671), војводу од Беневента. Његов савезник Гримоалд га је убио у престоничкој палати. Годепертов син Рагинперт (*Raginpert*), успео је да побегне и он ће касније постати краљ, након велике борбе за престо са убицом свог оца.

Перктарит (*Perctarit* или *Berthari*, 661-662 и 671-688) је био други Арипертов син. Након убиства свог брата, Перктарит је морао да бежи због успона Гримоалда на краљевски престо 662. године. Прво је отишао на аварски двор тражећи помоћ, док су његова жена Роделинде (*Rodelinde*) и син Кунинкперт (*Cunincpert*) заробљени од стране Гримоалда и послати у Беневент. Перктарит је напао узурпатора на престоу, али је доживео пораз, због чега је морао да побегне у Франачку. Док је Гримоалд договарао са Францима о предаји Перктарита, а овај спремао бег у Енглеску, стигла је вест о Гримоалдовој смрти 671. године.

Гримоалд је био син војводе од Фурланије и баварске принцезе и наследивши војводску титулу од свог брата Радоалда (*Radoald*) у Беневенту 646/647. године, постао је један од моћнијих људи у краљевству. Оженио је Арипертову кћерку Теодату (*Theodota*), са којом је добио сина Гарибалда (*Garibald*). Године 662. Гримоалд је добио позив Годеперта да му овај помогне у рату против брата

Перктарита. Управу над Беневентом препустио је најстаријем сину Ромуалду (*Romuald*, 662-677), да би уз помоћ Гарибалда, војводе од Торина, убио легитимног краља и сам се прогласио за владара Лангобарда. Док је Перктарит био у бекству, Гримоалд је оженио његову сестру како би његова краљевска власт добила легитимитет. Његова војна способност дошла је до изражаја у пограничним ратовима против суседа. Лично је предводио војску у победи над ромејским царем Констансом II (Κωνσταντὸς Β΄, 641-668), када је овај опсео Беневент. Лангобарди су кренули у контранапад и убрзо заузели Таранто и Бриндизи, значајно ограничивши ромејско присуство на крајњем југу Апенинског полуострва. У том тренутку, на Сицилији је Мисис (Μισσηύσιος), подигао побуну 668/669. године. Гримоалд је заузео Форли и на Васкрс извршио покољ становника, а потом је сравнио Одерцо. Док је трајала борба на југу Италије против Ромеја, Лупус (*Lupus*), војвода од Фриулија, подигао је побуну и уз помоћ Авара и Словена почео да заузима више места на северу. Гримоалд је морао да интервенише и код Нимиса је нанео тежак пораз противнику. Имао је Гримоалд проблема и са Францима, али је успео да их одбије од својих граница и са североистока протера немирне Словене, а гушио је побуне и у више војводства попут Фурланије или Сполета. Као аријанац је био неповерљив према папству, иако је био ожењен правоверном женом, но гајио је посебно поштовање према Архангелу Михаилу, чији се култ ширио из манастира Монте Гаргано, којег је сматрао заштитником Лангобарда. Пре него што је умро, склопио је споразум са Францима. Наследио га је син Гарибалд, који је владао само три месеца, да би га свргао Перктарит, који се вратио из егзила.

Нови краљ Перктарит вратио је православље као званичну веру, али је остао неповерљив према папству, сматрајући да игра лукаву политику свађајући међусобно војводства због лакше контроле читаве државе. Склопио је мир са Ромејима и 678. године прогласио за наследника сина Кунинкперта. Покушавао је да угуши побуну Алагиса (*Alagis*), војводе од Трента, успевши да га зароби и ослободи. Ромејско царство је схвативши немогућност овладавања читавом Италијом, склопило мир са Лангобардима и признало де факто стање на полуострву. Године 688. избила је нова завера у којој је Перктарит убијен. Није био посебан војсковођа, већ је више остао упамћен по својим верским задужбинама.

Edictum Rothari

Краљ Ротари је поред проширења територија своје краљевине, посебно значајан због писаних закона које су настале у време његове владавине. Прва писана компилација лангобардских закона позната под именом *Edictum Rothari* (*Edictus Rothari* или *Edictum Rotharis*), кодификована је и званично објављена 22. новембра 643. године. Павле Ђакон нас је обавестио о кодификацији лангобардских обичајних закона (*causarum fidae*). Објављен је на лошем латинском након краљевог и пристанка свих војвода.

Сам законик садржи 388 поглавља, али је у односу на сличне германске законике тога времена био сувише примитиван. У односу на Франке, Визиготе или Англосаксонце, лангобардски законик је проглашен релативно касно. У односу на *Lex Romana Visigothorum* краља Алариха II, овде је највише пажње посвећено германском племенском закону (*wergeld*), највише о наследству и другом обичајном праву, те нема ни трукне римског закона. Иако је написан на латинском језику, италско становништво није имало никаквог утицаја на његову кодификацију. У односу на „Визиготски законик“ (*Forum Iudicum*), написаног у то време, на лангобардску кодификацију закона, канонско право није имало никаквог утицаја. Једина тачка која повезује Цркву са закоником, била је забрана насиља у цркви. Овим закоником је дата пуна војна власт војводама, а цивилна управа предата солтисима (лат. *scultetus*, гер. *schultheize*) или фогтима (лат. [*ad*]vocatus, гер. *Vogt*) на селу, односно гасталдима (лат. *gastaldus*, гер. *gastald*) у градовима.

Законик је написао писар лангобардског порекла, Ансоалд (*Ansoald*) и у његовој кодификацији нису учествовали епископи или адвокати. Војска је на посебној церемонији (*gairithinx*) потврдила закон 643. године. Војска се окупљала и својим копљима ударала у штитове и тако потврђивала одлуке. Оваква церемонија била је својствена Викинзима и Англосаксонцима.

У самом законнику нема помена о јавном животу, управљању трговином, дужностима грађана, већ се до детаља бави казнама због различитих неправди (што је карактеристично за Англосаксонце) и одбрану имовинских права. Лангобардске жене су увек у некој врсти мушког старатељства у породици и поред тога што су слободне жене удате за полуслободне или робове, могле бити убијене или продате од стране мушких рођака, имале су одређена права те су казне биле приличне: уколико би неко узео слободу жени или је повредио, морао је да плати казну од 900 солида, што је велики

новчани износ. У поређењу са узимањем слободе човеку, казна је 20 солида. Италски робови имали су мању вредност у односу на германске робове. Физичке повреде су до детаља објашњене са ценовником за сваки зуб, прст или други део тела. Постојао је посебан ценовник за нанесене повреде слободном човеку или кућном робу. Најнижу вредност имали су робови који су обрађивали земљу и они су спадали у нижу класу. У погледу наследства, ванбрачна деца имала су иста права као и легитимна. Отац није могао да лиши наследства свог сина, осим ако овај не почини тешко кривично дело. Имаће се додељивало преко посебне скупштине која се звала *thing*, од чега је настао латински глагол *thingare* („доделити“, „одобрити имовину пред сведоцима“). Уколико би неко желео да додели земљу, морао је да сазове посебну скупштину слободних (*gairethinx*) и у њиховом присуству донесе кључне одлуке. Над робовима који би побегли од господара, примењивана је строга казна. Тада се примењивао систем компургације: била је то врста заклетве. Оптужени је могао да докаже своју невиност ако би положио заклетву и још дванаест људи је морало да полагањем заклетве докажу да верују у заклетву оптуженог и његову невиност. У почетку су сведоци били рођаци оптуженог, а касније његове комшије. Била је то стара правна пракса код многих германских народа, али је постојала и скоро све време средњег века.

Постојали су и судски двобоји (лат. *Iudicium duelli*). И они су били један од делова „Божјег суда“ у коме се сматрало да Бог неће допустити да невин страда. У недостатку других доказа, једино решење био је двобој, те се остављало оружју да реши ко има право или не. Вршио се до победе једне стране или до заласка сунца. На њега се могао позвати и оптужени и тужилац, а тврђење оног ко је у борби подлегао сматрало се неистинитим. У двобоју је морао лично да учествује оптужени, а само изузетно се допуштала замена, тако да је жену могао да замени муж, а децу отац. У Западној Европи је двобој био у нарочитој употреби код властеле, а касније је изгубио судско значење и постао опште средство личног задовољења у одбрани части. У неким земљама су од двобоја били искључени сељаци и жене, а у старом чешком праву није било разликовања по сталежима, због чега су и жене могле да се користе двобојем како би добиле задовољење за убиство неког блиског лица, мужа, детета или рођака. Двобоју је претходила заклетва коју је најпре полагао тужилац о постојању штете или кривице, а затим оптужени за доказ своје невиности. Потом су се тукли користећи мачеве и штитове. Ако је питање спора било убиство или

телесна повреда, двобој је вршен мачем, а код увреде као и кад је један од бораца странац, двобој је вршен батином. На Западу је судски двобој пратио свештеник.

Божји суд представља типично средњовековно ирационално доказно средство, а састоји се у томе што се оптужени подвргава опасним радњама по његов живот и тело и ако те пробе прође неповређен, сматрало се да је невин. *Божји суд* је доказно средство својствено за старије правне системе у чијој је основи претпоставка да виша сила (Бог) утиче на процес проналаска правде, то јест, гарантује победу правде над неправдом.

Код Лангобарда је скупштина слободних наставила да одлучује о кључним питањима за народ, посебно везаних за избор краља или доношење закона. Лангобардски закони односили су се искључиво на Лангобарде, док је за остало италско становништво примењивано римско право. Ако би странац дошао да живи у Краљевини Лангобарда, морао је да прихвати њихове законе, осим ако краљ није другачије одлучио и дао право странцу да живи у складу са неким другим законом. Тек под краљем Лиутпрандом (*Liutprand*, 712-743), становници лангобардске државе сматрани су Лангобардима, независно од порекла, чиме су били у обавези да поштују све њихове законе.

8. ВИЗИГОТИ У ХИСПАНИЈИ

Политички развој

Након битке код Вујеа 507. године, Визиготи су изгубили целу Галију изузев Септиманије, а за краља је изабран малолетни син Алариха II, Амаларих (*Amalaric* гот. *Amalareiks*, 526-531), по мајци Теодегото (*Theodegotho*) унук краља Теодориха Великог. Остроготска помоћ спасла је Визиготе од потпуног протеривања у области северно од Пиринеја, но то је са собом носило мешање Остроготске краљевине и фактичку власт Теодориха I све до његове смрти 526. године. Године 522. Амаларих је званично проглашен за краља, али је тек након смрти свог деде коначно преузео власт у Хиспанији, али даље му је претила франачка опасност са севера. Главни проблем два народа била је Септиманија и око ње ће се водити жестоке борбе у наредном периоду, иако је био ожењен Хлотилдом (*Clotilde* или *Chrodechildis*), кћерком франачког краља Хлодовеха I. Хлотилда је била правоверна, док се Амаларих чврсто држао аријанства, што је изазвало додатни проблем у браку, јер је млади краљ често

тукао и присиљавао да напусти праву веру и прихвати аријанску јерес. Гргур Турски је писао да је она крвав пешкир послала свом брату Хилдеберту I, господару Париза са намером да је заштити. У новим сукобима Визигота и Франака, Хилдеберт је уништио противника и узео му Нарбону, док је Амаларих побегао јужно од Барселоне, где је према речима Исидора Севиљског убијен 531. године од стране сопствених војника. Према појединим данашњим историчарима, Теодорихов гувернер Хиспаније Теудис (*Theudis*, гот. *Þiudeis*, 531-548), имао је највеће користи од тог убиства. Хлотилда је напустила мужа и кренула у Франачку, али је преминула на путу, те је њено тело сахрањено у Паризу поред свог оца Хлодовеха.

Нови краљ Визигота постао је Теудис. У време остроготске управе у Хиспанији, под Теодорихом Великим, он је био гувернер, да би искористио Амаларихову смрт и прогласио се за краља. Док је још био гувернер, према писању Прокопија, оженио је богату жену и од тог богатства могао је да издржава сопствену војску. Иако је превише ојачао, Теодорих никада није кренуо оружјем против њега, можда из страха да ситуацију не искористе Франци и нападну. Теудис никада није одбио да пошаље новац на име пореза краљу Теодориху Великом, бојећи се његове освете. Амалариховом смрћу нестала је Балти династија, због чега се поставило питање новог владара. Због свог богатства, приватне војске, али и подршке Острогота, који су му дошли у помоћ, Теудис је једногласно изабран за новог владара Визигота. Илдибад и Тотила, Теудисови рођаци, постали су касније остроготски владари, али у тренутку избора визиготског краља, имали су важну улогу у војсци и народу што је био један од кључних елемената у избору визиготског краља.

Алановандалски краљ Гелимер је 533. године послао делегацију Теудису, који их је срдачно дочекао. Гелимер је тражио помоћ од Визигота, јер је очекивао напад Ромејског царства. Гелимерови изасланици нису били обавештени о догађајима у Северној Африци, јер су дуго путовали од луке Картагене до краља Теудиса. За то време Ромеји су заробили њихов брод и почели да опседају Алановандале. Раније обавештен о свим дешавањима, Теудис је одбио њихову понуду за савезништво, тако да су се празних руку вратили у Картагину где су заробљени од Ромеја. Постоји мишљење да Теудис није ни имао намеру да помогне Алановандалима, јер је и сам желео део њиховог територија у Северној Африци. То може да објасни неуспео покушај Визигота 542. године да одбију нападе Ромеја на Сеуту. Исидор Севиљски је објаснио да су војници

одбили да се боре у суботу, што су Ромеји искористили и све их побиили.

Године 541. Франци су напали Визиготе и продрали дубоко у Хиспанију, све до Сарагосе, опседајући овај град 49 дана, али су, према писању Гргура Турског, дигли опсаду када су сазнали да град штите мошти Светог Винсента од Сарагосе. Исидор Севиљски о истом догађају пише потпуно другачије, тврдећи да је генерал Теудигисел (*Theudigisel*) делом подмитио непријатељску војску, а делом их побио, због чега су Франци морали да напусте опсаду. Гргур Турски је забележио да су се Франци повукли са великим пленом и да су освојили већи део Хиспаније, али поједини историчари данас сматрају да је то била прва значајнија победа Визигота над опасним непријатељем.

Исидор Севиљски је био задовољан Теудисовом владавином и његовим односом према праввернима. Иако аријанац, дозвољавао је епископима да врше службу на латинском језику и да се окупе у Толеду да би расправљали о црквеним питањима. У његово време је одржано неколико значајних покрајинских савета, попут Барселоне 540. Љеиде 546. или Валенсије 546. године. Извршио је нову кодификацију „Готског закона“, новембра 546. године, у коме је унео доста римских извора. Теудис је убијен 548. године, од човека који је глумио лудило. Исидор Севиљски пише да је пред смрт наредио да нико не убије његовог убицу, јер он сам носи грех за убиство некадашњег краља (Амалариха).

За новог краља изабран је некадашњи Теудисов генерал, Теудигисел (*Theudigisel*, лат. *Theudigisclus*, 548-549). У појединим визиготским текстовима овај се владар не помиње као краљ, што изазива забуну. Прославио се у победи над Францима 541. године. Исидор Севиљски га је оптужио за увођење проституције што је утицало на бракове многих моћних људи у Хиспанији и да је то један од разлога за његово убиство за време банкета у Севиљи 549. године. Био је ово само наставак борбе за престо још од времена Амалариха, али све то није доприносило јачању визиготске државе.

За новог краља изабран је Агила I (*Agila I*, *Achila*, *Akhila*, *Aquila*, 549-554), последњи припадник старе визиготске династије. Већ на почетку његове владавине избила је побуна у Кордови, у којој Исидор Севиљски покушава да пронађе разлог у незадовољству локалних епископа краљевом аријанству. Он напомиње да је Агила I оскрнавио цркву локалног свеца Акисклуса (*Acisclus*). Локални династ Аспидије (*Aspidius*) успоставио је своју власт у планинском региону, док су велепоседници у Кантабрији основали свој сенат ради лакшег управљања сопственим пословима, а ове догађаје

поменуо је и Јован Бикларски (*Johannes Biclarenis*, око 540-после 621), визиготски хроничар. Највећи проблем за Агилу постао је Атанагилд (*Athanagild*, гот. *Apanagilds*, 554-567), који се побунио 551. године након пораза краља у Кордови. Две војске су се сукобиле код Севиље, где је краљ доживео пораз. У тренутку грађанског рата, умешали су се Ромеји. Могуће да је неко од сукобљених страна позвао Ромеје у помоћ, што ови нису одбили. Исидор Севиљски је записао да је Атанагилд потражио помоћ од Ромеја, док је Јорданес прибележио да је то био Агила, коме је након пораза код Севиље била преко потреба подршка моћног Ромејског царства. Под изговором да желе да пруже помоћ, Ромеји под царем Јустинијаном су започели са освајањима, а након неуспелих акција, војници су убили свог краља Агилу 554. године. Једино решење за Визиготе био је избор Атанагилда за владара јединствене државе.

У време убиства Агиле и избора Атанагилда за краља, Ромеји су заузели већи део Бетике. Ко год је позвао у помоћ Ромеје, направио је озбиљну грешку. Питање је да ли су Ромеји истински желели да помогну у смиривању грађанског рата или је Јустинијан од почетка желео да искористи ситуацију и освоји што већи део Хиспаније. Атанагилд је успео да врати неколико градова, али су се Ромеји утврдили на југу и организовали покрајину Хиспанију у којој су остали више деценија. Није познат тачан териториј који су држали Ромеји, али је сигурно да се протезала до Гибралтарског мореуза, укључујући градове Картагену, Малагу, Сагонију, Медина Сидонију и Асионију, док се око Кордове историчари споре, те већина претпоставља да је она остала под влашћу Визигота, као и долина Гвадалкивира. Атанагилд је морао да призна врховну власт ромејског цара, а након губитка јужних делова Хиспаније, средиште своје власти је из Барселоне пренео у Толедо (Толедско краљевство Визигота).

Атанагилд је био у браку са Гојсвинтом (*Goi-swintha*), са којом је имао две кћерке: Брунхилду (*Brunhilda*) и Галсвинту (*Galswintha*). Обе су биле удате за двојицу меровиншких краљева: Сигиберта I од Аустразије и Хилпериха од Неустрије. Пошто Атанагилд није имао синове, могуће да је браковима са франачким краљевима желео коначно да склопи мир са неугодним суседом и, можда, на крају уједини две државе преко деце из тих бракова. Визиготски краљ је умро у Толеду природном смрћу 567. године, након чега је дошло до петомесечних сукоба за престо. Галсвинта је убрзо убијена, након смрти њеног оца, док је Брунхилда избегла такву судбину, те је она постала једна од важних чинилаца у историји Франачке VI века. Удо-

вица Гојсвинта се преудала за Лиувигилда, коме је постала тако друга жена. Лиувигилд је био брат новог визиготског краља Лиуве I.

Лиува I (*Liuva I*, гот. *Liuba*, 567-571/2) је први краљ након Амалариха, који је имао храбрости да дође у североисточни део своје државе, према граници са Франачком. Имао је у плану крунисање у том делу краљевине, али због Гунтрамових претњи је морао да напусти такву идеју. Због озбиљне франачке претње, Лиува се у другој години своје владавине одлучио да свог брата Лиувигилда (*Liuvigild*, *Leuvigild*, *Leovigild*, гот. *Liubagilds*, 568-586), прогласи за савладара и наследника престола, дајући му на управу источну Хиспанију (*Hispania Citerior*). Због франачке претње, Лиува је дао уточиште Пронимију (*Pronimius*), епископу Буржа, те је он постао епископ Агда у Септиманији. Лиувигилд је покушао да га убије, због чега је Пронимије морао да се врати у Франачку, где му је Хилдеберт II судио и на крају доделио епископску столицу у Вану. Лиува није дуго владао. Умро је под неразјашњеним околностима, а наследио га је његов брат.

Лиувигилд је био аријанац и два пута се женио: са Теодосијом је добио два сина Херменегилда (*Hermenegild*) и Рекареда (*Reccared*), док је његов други брак био са Гојсвинтом. Јован Бикларски је записао да је Лиувигилд још као савладар спроводио неколико кампања са циљем проширења визиготског територија. Већ 570. године, опустошио је регион Бастетаније и град Малагу. Наредне године је заузео Медина Сидонију, да би 571. или 572. године освојио Кордову од Ромеја. У наредних пет година је наставио са агресивном кампањом против непријатеља. Сабарију је напао 573. и под својом контролом ставио народ познат под именом Сапи. Следеће 574. године, ушао је у Кантабрију и освојио Амају и прикључио је свом краљевству, да би 575. са војском упао у Галицију и заробио Аспидија, који се од раније одметнуо од легалне власти. Његову породицу је одвео у ропство одузимајући му читаво богатство. Годину дана касније (576), упао је у Свевску краљевину, али је краљ Миро успео да га наговори на преговоре. У 577. години је ушао у Ороспеду, регион у југоисточној Хиспанији које је прикључио својој држави, након гушења побуне локалног становништва. Завршетком успешне кампање, основао је град у Келтиберији и дао му име Рекополис по свом сину Рекареду.

Иако је био у сталном рату против Ромеја и очитој мржњи, Лиувигилд је прихватио доста ромејског: административни систем, церемонијал, чак и титулу Флавија (*Flavius*), али и престо, круну, скиптар, пурпурни огртач и почео је да кује зла-

тник са својим именом.

Визиготска краљевина никада није формално напустила стари систем избора владара, већ је племство морало да потврђује избор краља. Визиготи и Хиспаноримљани живели су одвојено једни од других, са различитим верским убеђењима и правним системима. Због тога је Лиувигилд решио да кодификује стари *Codex Euricianus*, који је био намењен Готима и створи нови познат као *Codex Revisus*. Законик није сачуван у оригиналу, већ о њему сазнајемо од Исидора Севиљског. Био је основа каснијем *Liber Iudiciorum* који се ујединио са „Хиспаноримским закоником“. Према мишљењу појединих историчара, Исидорова тврдња да је Лиувигилд донео нови законик није истинита, јер скоро сви закони постоје од раније, попут забране бракова између Визигота и Хиспаноримљана.

Да би избегао нови грађански рат, који је био чест приликом избора новог владара, Лиувигилд је своја два сина укључио у власт доделивши им одређене области на управу. Херменегилда је као старијег сина, оженио Ингундом (*Ingunthis*), кћерком франачког краља Сигиберта I. Лиувигилд је 582. године освојио Мериду у коме је епископ Масона (*Masona*) имао значајну политичку улогу и био популаран у народу, али ће убрзо бити протеран из града на три године, вероватно због Херменегилдове побуне. Херменегилд је прешао у православље на наговор своје жене и епископа Севиље, Леандера (*San Leandro de Sevilla*). Његов отац је то сматрао издајом тражећи да за епископа буде изабран аријански свештеник. Лиувигилдова мржња према православљу појачала се након 580. године, када је покушао да проблем аријанства и правоверја реши компромисом, те је у Толедо позвао епископе обе конфесије ради склапања споразума, но већина епископа је одбацила било какав договор, после чега су започели прогони верника. Бетика се 583. године побунила против краља, пружајући подршку Херменегилду. Ромеји нису успели да пруже помоћ побуњеном краљевом сину, тако да је Лиувигилд опсео Севиљу, која се предала, а свог заробљеног сина послао је у Валенсију, где су га убили краљеви агенти. Леандер је протеран из града и он је умро у избеглиштву и касније проглашен за свеца, док је Ингунда предата Тиберију II и последњи пут се о њој чуло у Северној Африци. Папа Гргур I је писао о тим догађајима, јер је забележено да је Лиувигилд захтевао да православно становништво на југу Хиспаније пређе у аријанство.

Након тих догађаја, охрабрени визиготски краљ је кренуо на Баскијце, да би убрзо искористио сукобе у Свевској краљевини и 584. године напао

престоницу Брагу. Падом свевске државе, Лиувигилд је себи прикључио титулу краља Свева (Галиције). До краја своје владавине скоро цела Хиспанија била је у рукама Визигота, изузев области Баска и два мала ромејска територија на југу. Због тога је један од најзначајнијих визиготских владара, јер је успео да прошири границе своје државе, уједини народ и успешно оконча грађански рат у земљи. Иако се при крају владавине суочио са ратом против Франака, његова власт је деловала сигурно. Умро је 586. године природном смрћу у својој престоници Толеду.

Визиготи су себе сматрали наследницима пропалог Западног римског царства и до Лиувигилдове владавине ковали су новац по угледу на римски, да би од овог краља новац имао сопствени дизајн. Хиспаноримско становништво које је било орјентисано више на градове, почело је да трпи притиске локалних војвода, који су као војни заповедници управљали мањим областима по краљевом одобрењу. Нова војводства поклапала су се са старим римским провинцијама и градовима.

Владавина Рекареда и његови наследници на престолу

Краљ Рекаред (*Reccared*, лат. *Reccaredus*, 586-601) је значајан по одбацивању аријанства и преласка на правоверје у јануару 587. године, што је била прекретница у даљој визиготској историји. Већина племића и аријанског свештенства пратила је свог краља у тој одлуци и прешла на истинску веру. Било је аријанских побуна, посебно је велика подигнута у Септиманији од стране аријанског свештеника Аталок (*Athaloc*), који је задобио репутацију једног од највећих противника православља и који је имао подршку у народу северно од Пиринеја. Од локалних племића, побуну су подржали грофови Граниста (*Granista*) и Вилдигерн (*Wildigern*), затраживши помоћ од Гунтрама од Бургундије. Гунтрам је само чекао прилику да се умеша, те је одмах послао војводу Дезидерија (*Desiderius*). Рекаредова војска предвођена Клаудијем (*Claudius*), војводом од Луситаније, успела је да уништи побуњенике код Каркасона у близини реке Од и њихове франачке савезнике, а сам Аталок је убијен. Клаудије се касније прославио у угушивању побуне у Мериди, када је 587. године аријански епископ Мериде, Суна (*Sunna*) убио православног епископа, а на чело побуне стао Сега (*Segga*), прогласивши себе краљем. Тада је убијен и војвода од Мериде, што је натерало Рекареда да сместа угуши

побуну, пославши Клаудија да реши проблем. Сега је био ухаћен и одмах су му одсечене обе руке, што је била казна за подизање буне против краља. Мањи племићи протерани су из земље и одузета им је имовина. У трећој завери против краља подигнутој 588. године, главну реч је имао аријански свештеник Улдила (*Uldila*) и краљица-удовица Гојсвинта, али побуна је брзо угушена.

Православни епископ Леандер вратио се из изгнанства и он је са краљем сазвао трећи сабор (концил) у Толеду маја 589. године, са циљем да се Црква и краљ договоре о заједничком раду. Црква је званично признала Рекареда за краља, што је обострано донело користи. Рекаред је тиме задобио Цркву на своју страну, а правоверни епископи коначно добили подршку државе. Одмах је уследила борба за наметање вере Јеврејима и преосталим аријанцима, што је краљ подржао. Данас римокатоличка црква те прогоне приписује краљу Рекареду и његовим наследницима, одбацујући кривицу са себе. Моћ Цркве је расла стално у Визиготској краљевини, а неће проћи много времена, када ће на Сабору 633. године Црква себи дати улогу племића у праву избора владара из владајуће династије. Већ до тог времена разлике су између Визигота и Хиспаноримљана нестале. Готски језик је изгубио свој значај, посебно након уништења аријанске цркве, која је службу вршила на свом језику. Начин облачења и сахрањивања изједначен је у другој половини VI века, чиме се ушло у коначни процес уједињења два народа.

Постоји спор између данашњих историчара да се Рекаред жестоко борио против Јевреја, а свој фанатизам у ограничавању јеврејске слободе тражио је у одлукама толедских сабора, док други сматрају да је био толерантан према њима. Папа Гргур I је писао о Рекареду као о човеку који је успео да се одупре јеврејском подмићивању, које је било својствено том времену на читавом Медитерану и дозволио да се јеврејска деца покрсте. Укинуо је смртну казну за Јевреје који проповедају своју религију међу хришћане и одбио захтев папе Гргура да се хришћански робови не продају у Нарбони, већ искључиво јеврејски. У одлукама свих сабора, који су били одржани у време Рекаредове владавине, ниједном није донесен закон против Јевреја.

О даљем периоду владавине овог краља нема много података, јер хроничари завршавају његову причу са сабором из 589. године, попут Јована Бикларског, док је Исидор Севиљски записао само да је владао мирно и великодушно. Основао је много цркава и манастира, а имања, које је одузео његов отац, вратио ранијим власницима. Папа Гргур му је писао 599. године, одушевљен што је напустио

аријанску јерес и помогао у ширењу вере међу становништвом и што је одбио јеврејски мито. У дарму је послао део Светог крста, неке делове ланца Светог Петра и део косе Светог Јована Крститеља. Рекаред је умро мирно у Толеду 601. године, а наследио га је син Лиува II.

Лиува II (*Liuva II*, 601-603) је имао само 18 година када је преузео краљевску круну од свог оца. Да је аријанска побуна била само привремено ућуткана под Рекаредом, показало се већ на почетку владавине новог краља. Витерих, један од главних завереника је заједно са аријанским епископом од Мериде – Суном, устао на отворену побуну против младог Лиуве II. Витерих је пре тога постао заповедник војске. Када је око себе окупио довољно поверљивих људи, устао је против краља у пролеће 603. године. Напао је краљевску палату и свргао краља уз помоћ племства који су презирали династију Лиувигилд. Одсечена је десна рука младог Лиуви, да би га након кратког суђења и убили у лето 603. године.

Нови краљ је постао Витерих (*Witteric*, 603-610). Он је устајао на побуну против Рекареда 589. године, али о њему немамо податак како је успео да се извуче, но након нове побуне против младог Лиуве II и његовог убиства, себе је прогласио за новог краља Визигота. Његова власт означила је победу аријанства и ново протеривање правоверних епископа. Све време владавине провео је у рату против Ромеја, али се није посебно истакао. Познато је само да је Бигастум (близина Картагене) пала у руке Визигота, јер се његов епископ појављује на сабору у Толеду 610. године. Теодерих II од Бургундије је послао Аридија (*Aridius*), епископа Лиона, да затражи Витерихову кћерку Ерменбергу (*Ermenberga*) за свог сина. Договор је био постигнут, те је Теодерих II дочекао своју снају 606. године у Шалону на Саони, али су краљица-бака Брунхилада и Теодерихова сестра Теудила (*Teudila*) биле против ње и све време наговарале Сигиберта да је напусти. На крају је Теодерих вратио Ерменбергу у највећој срамоти свом оцу, што је наутило Витериха те је он решио да уђе у савез са Теодебертом II од Аустразије, Клотаром II од Неустрије и Агилуфом Лангобардским. Тај савез није постигао ништа против свог непријатеља и убрзо се распао.

У априлу 610. године, на једној свечаности, Витерих је убијен од стране аријанских противника, да би касније његово тело вукли улицама града. Сахрањен је без части и краљевског достојанства. За краља племићи су изабрали војводу од Нарбоне, Гундемара (*Gundemar*, 610-612).

Нови краљ је наставио добре односе са Теоде-

бертом II од Аустразије и Клотаром II од Неустрије, шаљући им новац против Теодериха II од Бургундије. Исидор Севиљски је записао да је Гундемар водио борбу против Баска и Ромеја, али без конкретних података. Умро је природном смрћу у фебруару или марту 612. године.

Нови краљ Сизебут (*Sisebut*, лат. *Sisebutus*, 612-620) вратио се православљу. Искористио је проблеме у Ромејском царству и преотео југоисточни део ромејскихседа у Хиспанији. Успео је да ојача контролу над Баскима и Кантабрима, а развијао је добре односе са Лангобардима. Лиувигилд је развијао флоту, а Сизебут је наставио даље да је унапређује схвативши значај морнарице на немирном западном Медитерану. Као истински присталица халкидонске догме, савременици су о Сизебуту писали са великим одушевљењем. Ипак је Сизебут остао упамћен као први краљ који је званично започео са прогонима Јевреја у западноевропским државама. Године 616. наредио је казну бичем свим Јеврејима који су одбили да пређу у хришћанство, а под претњом конфискација и прогонства приморао је више од 90.000 Јевреја да приме правоверје. Због одбијања преласка у хришћанство, велики број Јевреја је морао да се исели из Визиготске краљевине. Као и Рекаред и Сизебут је покушао да оствари наследност престола. Из првог брака је добио кћерку Теодору (*Theodora*), која се удала за Свинтилу, док је из другог брака добио сина Рекареда II, који је кратко владао, јер га је убио Свинтила.

Свинтила (*Suintila* гот. *Swinþila*, 621-631) је вратио мир у краљевству, што му је омогућило да 624. године преотме и западни остатак ромејских територија у Хиспанији и смири Баске. Постао је први визиготски краљ који је после двеста година од доласка Визигота у Хиспанију, завладао целим Пиринејским полуострвом. Званично је био краљевске крви, јер је његов отац био Рекаред I, а мајка Бадо (*Bado*), притом је био ожењен Сизебутовом кћерком. Од Свинтиле је име *Хиспанија* посебно добило на значају. Након уједињења целог полуострва под владом једног краља, Исидор Севиљски је забележио да је израз *mater Spania*, добила на значају код читавог народа. Са Свинтилом је народ себе видео као утемељивача јединствене Хиспаније. До његове владавине Хиспанија је била цело Пиринејско полуострво, неvezано за један народ или област, да би од Свинтилине владавине, Хиспанија изједначена са Визиготима и њима уједињеним Хиспаноримљанима у једну целину. Исидор Севиљски за Свинтилу пише да је *totius Spaniae* (владар читаве Шпаније). Иако је постигао значајне резултате, његова политика јачања краљевске власти

у односу на племство, изазвала је оштру реакцију, те је 631. године Свинтила збачен са престола, а IV сабор црквених и световних великаша у Толеду, прогласио је 633. године Визиготско краљевство изборним. Тиме је коначно потврђена победа аристократије у њеној вишедеценијској борби краљевским покушајима централизације моћи у својим рукама. Од тог тренутка црквени и световни племићи имали су право бирања краља на својим саборима, што је значило апсолутну везаност краља о вољи племства.

Нови краљ је постао Сизенанд (*Sisenand*, *Sisinnand* гот. *Sisinnanþs*, 631-636), који је уз помоћ Дагоберта I Франачког збацио Свинтилу. У изворима пише да је у знак захвалности Сизенанд поклатио Дагоберту тањир од чистог злата, који је Аеције дао Торисмунду 451. године. Већ под утицајем Цркве укинуо је свештенству све порезе, а Свинтилу и поред великих доприноса за државу, прогласио тиранином. Нема података о побуну неког Јудиле (*Iudila*) 632/633. године, већ о томе знамо само на основу новца из Мериде и Гранаде на којима стоји *IUDILA REX*.

За новог краља племство је након смрти Сизенанда, изабрало Хинтилу (*Chintila*, гот. *Kinþila*, 636-640). Његовим избором наставило се са владавином слабих краљева, а фактичком доминацијом црквеног и световног племства. Епископи су добијали на значају и поред свих политичких и војних проблема у Септиманији и Галицији. За то време сазвана су два нова сабора у Толеду (V и VI) 636. и 638. године. На њима су донесене важне одлуке и нови закони: утврђено је да краљ не може бити изабран из редова свештенства (*tonsurado*), сељака и робова или странаца, већ искључиво световних племића. Уведене су казне за побуну, али и правило да краљ није смео да одузме имовину племству. Коначно, у држави су забрањене све друге религије, што је многе натерало да се иселе. Хинтила је умро у децембру 639. или јануару 640. године, а према одлуци Сабора, на место краља дошао је његов син Тулга (*Tulga*, 640-642).

О новом краљу немамо података, сем да је 642. године један од искусних војних заповедника – Хиндасвинт, устао на побуну у баскијској области. Видевши краљеву слабост и владавину племства, у Памплијеги се прогласио за краља, противно одлуци Цркве. Своју моћ је показао над Тулгом тиме што га је збацио са престола у Толеду и послао у манастир. У појединим изворима има навода да је побуну подржала Црква и да без њене помоћи Хиндасвинт не би могао бити изабран за краља. Немогуће је пронаћи истину услед недостатка извора. Тулга је имао двојицу синова, а његов син Ер-

гика постаће краљ у каснијем периоду.

Хиндасвинт (*Chindaswinth*, гот. *Kinþaswinþs*, 642-653) је постао краљ у својој 79. години. Званично је проглашен за краља по одлуци свештенства и световног племства 30. априла 642. године, али је вероватно то била наметнута одлука, јер је Хиндасвинт показао своју моћ збацивши краља и противећи се племству. Иако стар био је пун енергије и искуства још из Лиувигилдовога времена и верских побуна. Од почетка своје владавине устремио се на племство, те је убио преко 200 крупних и више од 500 нижих племића. Уз убиства, следила је конфискација имовине и протеривање из земље њихових породица. Свако је могао да постане мета и оптужен за побуну, иако није постојала никаква побуна у стварности. На VII сабору у Толеду октобра 646. године, свештенство и племство подржали су краљеве поступке и казне, поштравајући их ко би устао против краља, имајући право да казни и побуњено свештенство. Уништавајући било какву опозицију, завео је страховладу у држави. Свог сина Рецесвинта крунисао је за савладара јануара 649. године и тиме прекршио све одлуке претходних сабора у Толеду о изборном краљевству. Наследност монархије је опет враћена, а праву власт од тог тренутка имао је његов син, који је заменио свог остарелог оца.

Иако је знао да казни свештенство, у црквеним анализима пише да је Хиндасвинт био добротинић и да је даривао велико имање и привилегије Цркви. Побољшао је начин опорезивања и његовог прикупљања. Водио је кампање против Баска и Лузитанаца. Бавио се законодавним правом, те је уз помоћ Брауила (*Braulio*), епископа Сарагосе, радио на проширивању и уједињавању права Визигота и Хиспаноримљана. Донео је *Liber Iudiciorum*, значајан у унапређењу правног система државе. *Liber Iudiciorum (Forum Iudicum)*, је проглашен званично 642/643. године. Каснији владари су га допуњавали новим законима, а већ 654. године, на почетку самосталне владавине Рецесвинта, законик је допуњен уз помоћ епископа Брауила. Са свим каснијим допунама, краљева Рецесвина, Вамбе, Ервига, Егике и Витице, законик добија назив *Lex Visigothorum* и као обједињен је остао упамћен у историји. *Liber Iudiciorum* је коначно укинуо два паралелна права која су постојала у држави за Визиготе и Хиспаноримљане, чиме су званично два народа уједињења. Сви људи у држави прихватили су исте надлежности и тиме укинули правне разлике које су постојале вековима и тако убрзале асимилацију два народа. Визиготски закони остали су дуго у употреби иако је држава нестала под исламском чизмом. У Галицији се у X веку помињу

одредбе закона, преко манастирских повеља које се позивају на Кодекс. Закон се бави породичним животом, браком, преносом имовине наследницима, правима удовица и сирочади. Жене су добиле право наслеђивања земље и титуле, а могле су да управљају и независно од мужева, да располажу имовином, поклањају је, ако су имале наследнике, те су могле да сведоче на суду након напуњених 14 година живота и удају се својевољно са 20 година. На законик јаког утицаја има Црква и њено право и он обилује теократским карактеристикама. Доласком Арапа у Хиспанију, Визиготи су сачували свој закон и наставили да га употребљавају, осим тачака у којима су се косили са освајачким правом (плаћање пореза). Иако су муслимани управљали полуострвом, хришћанске судије су водиле спорове свог народа.

Законик садржи 12 књига (поглавља). Прво поглавље бави се правним питањима, то јест, самим законом и законодавцем, док се у другом поглављу говори о судијама, сведоцима, доказима, документима и самим узорцима кривице. У трећем поглављу описани су брачни односи, уговори, нелегални бракови, силовање девице и удовице, прељуба, инцест, развод и педерастича. У четвртном поглављу законика, говори се о начину наслеђивања, старатељима над децом и уопште имовином, док се у петом одељку тумаче пословне трансакције, али и донације, размена, продаја, дугови, ослобађање робова и црквена имовина. У шестом поглављу објашњене су казне и мучења, повреде, ране, абортус, убиство и слично. Седма књига бави се крађама и преварама, украденом имовином, отмичарима и фалсификовањем докумената. У осмој књизи помињу се све врсте насиља, напади на личност, крађе, паљевина, уништавање имовине и куће, убијање домаћих животиња и кошница. Девето поглавље описује бегунце и избеглице, те онима који штите бегунце, али и дезертерима. У десетом поглављу тумачи се ограничење на земљиште, разграничења плодне земље, док у једанаестом се објашњавају односи према болеснима, трговцима, мртвима, лекарима и страним трговцима. У последњем, дванаестом поглављу, описују се уништавање јеретика, избегавање угњетавања од стране службених лица и прогони Јевреја.

Хиндасвинт је умро мирно 653. године и сахрањен је у манастиру Светог Романа од Орнихе, којег је сам краљ финансирао. И његова жена Рекиберга (*Reccibergera*) је ту сахрањена.

Рецесвинт (*Recceswinth*, *Reccesuinth*, гот. *Raika-swinþs*, 653-672) је самосталну владавину започео 653. године након смрти свог оца. До краја своје владавине, Визиготско краљевство је доживело

последњи период мира и благостања, изузев једне мање побуне Баска (Васконци – народ који је живео око реке Ебро и западних Пиринеја), предвођених Фројом (*Froia*), визиготским племићем, који се прогласио за краља и уз подршку Баска опсео Сарагосу. Рецесвинт је угушио побуну, заробио и убио Фроју, а Баски су се разбежали у планине.

Године 654. допунио је *Liber Iudiciorum* свога оца и коначно укинуо *Breviarium Alaricianum*, чиме је над Визиготима и Хиспаноримљанима почео да се примењује исти законик. Рецесвинт је отишао даље у тумачењу закона према Јеврејима, те им забранио служење основне јеврејске праксе, али и обрезивање мушкараца, посебну исхрану (*kashrut*), законе о браку, церемонијама и прославу Пасхе. Црквени сабор у Толеду је постајао све значајнији због све веће подршке краљу. Око краља се окупљало и световно племство, али највећу корист имали су свештеници, који га саветују и добијају одређене користи због тога.

Рецесвинт није улазио у сукобе са суседним земљама, већ је настојао да путем мира изгради своју државу, али ће проћи мало времена након његове смрти, када ће се Визиготско краљевство наћи у озбиљној опасности. Године 672. Рецесвинт је умро, непосредно пре првог напада Арапа на Бетику.

Док је у Толеду племство бирало новог краља, у Северној Африци муслимански Арапи преотели су Ромејима Тангер, на јужној обали Гибралтарског мореуза. Убрзо ће арапска флота напасти обалу Хиспаније, али консолидована визиготска власт под краљем Вамбом, успеће на почетку да се одупре.

Вамба и Ервиг

Вамба (*Wamba*, 672-680) је већ од самог избора за краља морао да се лати оружја. У Ниму, на југу данашње Француске, побунио се заповедник града Хилдерих (*Hilderic*), желећи и сам краљевску круну. Уз подршку епископа од Монпељеа Гунхилда (*Gunhild*), постајао је све озбиљнији Вамбин противник. Краљ је послао војводу Павла да угуши побуну, но чим је овај ступио са војском на тло Нарбоне и сам је дигао побуну, тражећи од војника да се одрекну лојалности Вамби и њега прогласе за краља под именом *Flavius Paulus*. Пришао је Хилдериху, а они су добили подршку Раносиндуса (*Ranosindus*) од Тараконенсиса и заповедника палате (*gardingatus*) Хилдигисуса (*Hildigisus*). Павле је позвао Франке и Баске да му се придруже у отпо-

ру краљу, те је скоро цела визиготска Галија и североисточни део Хиспаније пришао побуњеницима.

У том тренутку Вамба је био у Кантабрији, где се борио против Баска, због чега је морао брзо да упадне у Тараконенсис чиме су многи градови опет признали његову власт. Одатле је поделио војску у три правца: једна група је упала у Љивију (тада престоницу области Сердањ), друга у Ош, док је трећа група обалским путем заузела Колијур, Вултурарију и ушла у Љивију. На крају је стигао и сам Вамба у Нарбону, док је Павле остао у Ниму, преносећи команду на генерала Витимера (*Wittimer*). У брзом јуришу Вамба је успео да покори највећи део Нарбоне, да би 3. септембра 673. године натерао Ним на предају. Павле и сви остали побуњеници морали су да се предају, а након три дана суђења већини је одузет живот.

Вамба је угушивањем побуне добио на значају код самог народа, али схвативши озбиљност нових побуна, подигао је порушене зидове око Толеди и других градова. Мало село и лука Фуентерабија (баскијски Хондарибија) у заливу Чинцуги (Бидасоа), добила је на значају, јер се одатле могла видети француска обала, због чега је морала бити постављена стална војна посада и флота. Вамба је успео да наметне власт у области Астурес (касније Астурија) и народу Руконес (*Ruccones*), Хиспанокелтима, који су аутономно живели до тада. Они су се борили против Визигота од доласка овог германског племена у V веку, али су коначно морали да признају врховну власт Толеди и тако изгубе сваки вид аутономије.

Највећи проблем за Визиготе постајали су арапски муслимани, коју су све чешће нападали, плачкали и спаљивали градове на обали Бетике (Андалузије). То ће имати за циљ промене у законима, те ће Вамба наредити да сви људи, без обзира на вероисповест, чак и сами свештеници, морати да помогну у одбрани земље, ако буде нападнута од непријатеља. Све већи проблем било је дезертерство, због чега је Вамба покушавао законима да среди стање, које је бивало све горе. Бројни становници градова који су се нашли под арапским ударом прилазили су непријатељу, одбијајући да помогну у одбрани државе. Вамба је због тога ослобађао робове, који би попуњавали редове војске. То указује на недостатак добровољаца из редова Хиспаноримљана, који су били већинско становништво на полуострву и њихово одбијање да бране границе Визиготске краљевине. Постојао је и проблем у унапредовањем процесу сиромашења слободних сељака и њихово западање у економску и социјалну зависност од крупних земљопоседника. Због тога је Вамба морао да донесе закон по коме је сваки

земљопоседник морао у рат да поведе једну десетину од својих зависних људи.

Вамба се разболео 680. године, мада је Алфонсо III (*Alfonso III*, 866-910, краљ Астурије, Галиције и Леона) у својој „Хроници“ двеста година касније, записао да је краљ био отрован у Памплијеги у близини Бургоса, те због немогућности брзог опоравка, морао је да се повуче са престола. Алфонсо III је окривио Ервига за такву ситуацију, јер је он изабран за новог владара, док данашњи историчари кривицу бацају на Јулијана, епископа Толеда, јер је он након проглашења Ервига за краља, постао први архиепископ целог Пиринејског полуострва и тако учинио много на централизовању Цркве у Хиспанији. Иако су му родитељи били Јевреји, а он у младости крштен као хришћанин, успео је да издејствује од Ервига строге законе против Јевреја. Тешко је оптужити Јулијана, јер је он написао биографију краља Вамбе у коме га је прославио.

Године 675. у Браги је одржан трећи црквени сабор на коме су донесене кључне одлуке у многим црквеним питањима: осам одлука тичу се самог црквеног ритуала, коришћења светих судова, који могу или не смеју бити у додиру са свештеником, неприхватљивих облика кажњавања свештенства и неприхватљивих облика плаћања свештенства. Исте године је у Толеду одржан XI сабор којим је Вамба покушао да врати дисциплину међу свештенством које се поводило за распусним животом световног племства.

Ервиг (*Erwig*, лат. *Flavius Ervigius*, 680-687) је постао потпуна марионета свештенства и племства. Према писању Алфонса III, Ервиг је имао визиготско, хиспаноримско, франачко, јерменско, грчко и римско порекло. Званично је изабран за краља 31. октобра 680. године, док је XII сабор у Толеду јануара 681. године, потврдио повлачење Вамбе у манастир и избор Ервига за краља, чиме је била отлоњена свака сумња у завери Ервига против Вамбе. До данас је остала сумња да је нови краљ имао учешћа у тровање Вамбе и његово повлачење са краљевског престола. Осећао се нелагодно због сумњивог доласка на власт, те је морао да пригласи свештенство и племство око себе, које му је пружио сву подршку. XIII (683) и XIV (684. године) сабори у Толеду потврдили су легитимитет краља Ервига, а донесене су и посебне одлуке о заштити живота њега и његове жене Лиувигото (*Liuvigoto*).

Подршка којом је обасипан од стране свештенства имала је и негативну конотацију. Постао је играчка у рукама свештенства и доносио одлуке искључиво по њиховој наредби. Као слаба личност није могао да се извуче из таквог односа. Када се разболео прогласио је свог зета Егика, који је био

ожењен његовом кћерком Сикило (*Cixilo*), за наследника престола у новембру 687. године, након што су претходно Црква и племство прихватили његовог зета.

Ервиг је донео 28 закона против Јевреја уз подршку XII сабора у Толеду. Тако је проширен *Liber Iudiciorum*. За све ове законе главну реч је имао архиепископ Јулијан, који је био иницијатор за њихово потврђивање. Након проглашења новембра 681. године, Ервиг је још једном допунио законик додајући још шест својих, три Вамбина и осамдесет Рецесвинтових закона. Још једна наредба тичала се Јевреја: морали су да се покрсте или да напусте државу. Тако је званично држава стала против свих јеврејских пословних активности и покушала да их натера на крајњу одлуку – покрштавање или протеривање.

Последњи визиготски краљеви

Егика (*Egica*, *Ergica*, 687-701/703) је званично постао краљ 24. новембра 687. године, уз заклетву да ће штитити осталу Ервигову децу. Ервиг је пре своје смрти инсистирао на још једну заклетву новог владара: да ће судити по правди свом народу. Убрзо је Егика сазвао XV сабор у Толеду маја 688. године, на коме се жалио због заклетве, тврдећи да су у супротности једна са другом. Тако је затражио од свештенства да га ослободе једне или друге заклетве. Архиепископ Јулијан, стари Ервигов пријатељ, био је против тога и јасно је стао у опозицију новом краљу. Сабор је дозволио да се Егика разведе од своје жене, али уз обавезу да и даље штити Ервигову децу. Када је Јулијан умро 690. године, Егика је сазвао сабор у Тараконенсису, на коме је успео да наговори свештенство да своју бившу жену пошаље у манастир.

Године 693. архиепископ Толеда Сизеберт (*Sisebert*), подигао је побуну против краља и за новог владара прогласио Сунифреда (*Suniefred*). Толедо је неко време био под контролом побуњеника, који су ковали свој новац са ликом узурпатора. План је била ликвидација Егике и његове жене, као и људи окружени око њих, али је Црква Сизеберта рашчистила и екскомуницирала, након чега је побуна убрзо угушена. Тада је донесена одлука да свако ко буде устао против краља, буде послат у робље заједно са својом породицом.

Егика је 694. године донео најтежи закон против Јевреја. Да би добио подршку, прогласио је XVII сабор у Толеду, на коме је оптужио Јевреје у држави да сарађују са Јеврејима у иностранству са циљем

његовог збацивања са престола, те је све оне који су поседовали имање приморао на покрштавање, а сва јеврејска деца старија од седам година одузета су од родитеља и предата хришћанима. Повећан је порез који су плаћали Јевреји, али све ове одредбе нису примењиване у градовима у којима су Јевреји били неопходни у привреди. Било је то време већ почетка распада краљевске власти, а то се види по томе што су се нови закони тешко спроводили ван престонице Толеда.

Пре него што је умро, Егика је променио закон према коме је свако ко је оптужен за крађу робе од 300 солида морао да прође суђење кључалом водом. Према новом закону, свако је морао да прође такво суђење неvezано за износ робе. Увео је строге законе за бежање робова, а укинио поједине чиме је дозволио племству да слободно сакате своје робове. Успео је да издејствује да се сви епископи моле за њега и његову породицу широм Хиспаније. До краја своје владавине, своју власт је успео да наметне Цркви и племству, те је 694. или 697. године свог сина Витицу, иако малолетног, прогласио за савладара. Његова друга два сина сарађивала су са арапским муслиманима: Дон Опас (*Don Oppas*) епископ Севиље и Сизебуто (*Sisebutus*) управитељ хришћанима у Коимбри, борили су се на страни муслимана против Родерика.

Егика је умро 701. или 703. године, а Витица (*Wittiza, Witica, Witiges*, 687–710) је званично постао нови краљ. Витица је званично помазан 700. године, а као разлог зашто није то учињено када је званично проглашен за савладара, треба тражити у његовом пунолетству (тада је напунио 14 година). При крају Егикове владавине, ромејска флота је упала у источну Хиспанију, али је Теудимер (*Theudimer*), гроф области око Мурсије, успео одбити напад. Није могуће тачно датирати тај догађај, али се претпоставља да је било у то време (око 698), када је у Константинопољу избила куга, која се преко флоте проширила Пиринејским полуострвом. Историчари данас сумњају у ромејске намере да освоје Хиспанију, те је већа вероватноћа да је ромејска флота претходно ратовала против арапске морнарице, да би као одбачена стигла до обала Хиспаније.

Чим је самостално преузео власт, Витица је сазвао XVIII сабор у Толеду, где је добио подршку свештенства, али званична документа нису сачувана. Има индикација да се део свештенства побунио, јер је краљ покушао да присили клир на свештенички брак, али нам нису познати детаљи. Може бити да је Витица извршио притисак на XVIII сабор да потврди одлуку донесену на Трулском сабору да се свештеницима дозволи да се жене. Према „Хрони-

ци“ Алфонса III, Фруела I од Астурије (757–768) је укинуо ту одлуку. Остаје нејасно да ли је Витица инсистирао на укидању распусног свештеничког живота или су свештеници захтевали укидање могућности брака без црквеног обреда.

Нови краљ је вратио имања, робове и титуле племству, које је његов отац протерао из земље, а све текстове које су писали против њих јавно је спалио. Ти списи су биле жалбе и признања које су племићи морали да потпишу. Прогласио је два нова закона и ревидирао *Liber Iudiciorum*, вероватно у покушају консолидовања подршке племства и свештенства, вративши обрадиву земљу држави, коју је његов отац отео. Каснији извори га нападају, јер је одбијао да спроводи закон његовог оца против Јевреја иако их није званично укинуо. Поједини текстови из касног средњег века, Витицу називају „љубитељем Јевреја“.

Витица је умро у својим двадесетим, али постоји непознаница да ли је била природна смрт или је убијен у пучу које је Родерик подигао са делом племства. У изворима се налазе различити подаци, као и године (фебруар 710. или 711.). Сличан проблем јавља се око његове деце. Није познато да ли је његов син Агила II (*Achila II*), савладар од 708. године, био једини његов син. У другим документима пише да је имао двојицу, чак тројицу малолетних синова у тренутку смрти. Свештенство га није волело, већ народ. Ни два века након његове смрти текстови нису били равнодушни према Витици. Једни су га оптуживали за највећи блуд, због бројних љубавница, сматајући га највећим кривцем за пропаст државе, док су други писали о просперитету краљевине у његово време. Можда његова владавина није донела нечег значајног за краљевину, али је била уједињена под једним владарем. Након његове смрти, држава је подељена и уследила је жестока борба за власт у тренуцима када су на обали Северне Африке арапски муслимани спремали инвазију.

Агила II је кратко владао. О њему знамо на основу сачуваног новца и списка краљева, али и наративној историји. Због тога историчари верују да он и није имао праву власт у држави, већ само у једном њеном делу. Новац је пронађен у Нарбони, Сарагоси, Ђирони и Тарагону, што би могло да значи да је управљао тим делом краљевине, док је Родерик владао остатком државе. Вероватно је да су обојица владали у исто време, с тим што је Родерик у пучу сменио Витицу и неlegalно преузео престо. Формално, краљевство никада није подељено, нити је било сукоба између двојице владара, али то не значи да мржња није постојала. Родерик је све време био заокупљен сукобима са

муслиманима на југу и покушаја одбијања њихове инвазије. У *Chronicon Regum Visigothorum* („Хроника визиготских краљева“) пише да је Агила II владао три године након смрти Витице, што би значило да је он можда директно наследио свог оца или да је преузео власт након пада Родерика. Поједина тумачења историчара иду далеко, сматрајући да се Агила II удружио са Арапима и Јеврејима против Родерика и тако омогућио муслимански продор у Хиспанију, зарад личне власти на северу. Арапи су до 713/714. године започели са освајањем готово читаве Хиспаније, те је тешко претпоставити да је Агила II могао ући у савез са њима против Родерика, знајући да ће он бити следећи на удару.

Родерик (*Ruderic, Roderic, 710/711-712*) се у легендама описује као последњи краљ Гота, што није тачно. Према хроници Алфонса III, Родерик је био син Теодефреда (*Theodefred*), сина краља Хиндасвинта, који је доласком Егике на власт морао да бежи у Кордову. *Crónica del 754 (Anónimo de Córdoba* или *Epitome Isidori Pacensis episcopi*) написана је у време када су арапски муслимани успоставили власт у Хиспанији, али која се бавила визиготским краљевима. Она пише о пучу који је извео Родерик са делом племства против краља Витице, што је довело до поделе државе. Не знамо одакле је дошао Родерик (претпоставља се да је био војвода од Бетике), са колико војске и да ли је то био класичан пуч, који се дешавао раније у Визиготској краљевини или је то више била узурпација престола. Данашњи историчари произвољно тумаче Родериков долазак на власт и узимају Агилу II за Витициног сина. Део племства је сигурно учествовао у Родериков долазак на власт, али о утицају свештенства нема података. Могуће је да су они прећутно дали подршку узурпатору, јер је Црква још од времена Рекареда I играла главну улогу у избору краља. Према налазу новца на коме је стајало име *RUDERICVS*, узурпатор је владао Толедом, југозападном Хиспанијом (Лузитанија) и централним делом полуострва. Није познато коме су припале провинције Бетика и Галиција.

Чим је успоставио власт, Родерик је окупио војску за борбу против Арапа и Бербера, који су кренули у инвазију Хиспаније и под Тарик ибн Зијадом (*Tariq ibn Ziyad*) и другим генералима, започели са уништавањем градова на југу. Хроника из 754. сматра да су у почетку арапски напади били неорганизовани и да је Родерикова смрт и колапс визиготског племства, усмерила муслимане у коначно освајање Хиспаније, док арапски извори тврде да је гувернер Северне Африке, Муса ибн Носејр (*Musa ibn Nusayr*) имао план освајања Пиринејског полуострва. Павле Ђакон је записао

да су арапски напади вршени из Сеуте. Родерик је имао више сукоба са непријатељем у Бетики, али је убијен у борби, када га је већина племства напустила и повукла се према северу. Хроника из 754. тврди да га је племство напустило због жеље за преузимањем власти, сматрајући да ће убиством Родерика у борби против непријатеља, они преузети престо. Чињенице показују да је већина племства, која је пришла Родерiku, убијена са њим у борби против муслимана. Могуће да је део племства напустио Родерика, услед константних пораза на бојишту и слабо обучених војника за рат са опасним непријатељем.

Родерик је изгубио живот у бици код реке Гуадалате јула 711/712. године, близу језера Ла Ханда у провинцији Кадиз. Према египатском историчару, Абд ал-Хакаму (*Ibn Abd al-Hakam, 803-871*), Тарик ибн Зијад је кренуо из Картагене према Кордови, где се код Шедуње (могуће да је то Медина Сидонија) сусрео са Родериком. Нема довољно описа битке, али поједини историчари сматрају да су муслиманску војску чинили само берберски коњаници. Арапски извори по традицији пишу о великој Родериковој војсци (100.000 војника), што је немогућ број, јер он није владао целом Хиспанијом и од раније је већ имао више сукоба против Арапа, те је војска била знатно ослабљена. Муслиманска војска је имала око 12.000 војника (хришћански извори пишу о 187.000), док је Визигота било око 33.000. Визиготи нису били спремни за рат против Арапа и то се убрзо показало, за разлику од Франака, који су спремно дочекали арапске коњанике. Нема много података о самој бици и каснији извори тврде да је визиготско племство по крилу борбене линије одиграло кључну улогу, повлачећи се из борбе, што је довело до потпуног уништења пешадије и убиства самог Родерика. Несумњиво је да су неспремни визиготски војници изгубили битку против брзих муслиманских коњаника и стрелаца, искусних и жељних победе. Колико је битка била крвава, говори податак да су сви визиготски војници који су остали до краја са Родериком, убијени и да је преко 3.000 арапских војника пронашло смрт близу реке Гуадалате. Хроника из 754. сматра да је главну реч у издаји Родерика имао Опа (*Oppas* или *Oppa*), син Егике и брат или полубрат Витице. Можда је он био разлог пораза, али ни он није дуго поживео да би се супротставио Арапима. Након пада Толедо под муслиманску власт, Опа је убијен. Јевреји су стали на страну муслимана и пришли њиховој војсци, због чега их каснији извори оптужују за слом Визигота и арапски продор у Хиспанију. Хроника из 754. пише да је Толедо пао под арапску власт 711. године и да је већина племства

убијена као освета за бекство Опе, који је био заповедник града. Визиготска престоница пала је након битке код Гуадалате, те бисмо арапско освајање Толеди могли да померимо у 712. годину.

Родерикова жена Егило (*Egilo*) се касније преудала за једног од арапских гувернера Хиспаније.

Када је Агила II умро 713. или 714. године, наследио га је Ардо (*Ardo, Ardonus, Ardabastus*, 713/714-721), који се сматра последњим визиготским краљем у историји. Териториј којим је он владао била је Септиманија и област северно од Пиринеја, укључујући мали део Каталоније, док је остали део Хиспаније пао у арапске руке. Године 716. Арапи су ушли у Нарбону и почели са освајањем последњих остатака Визиготске краљевине. У тој борби је убијен и Ардо пре него што су муслимани освојили последњи део некадашње државе.

Привредни и друштвени односи и рана феудализација

Од времена уласка Визигота на тло Римског царства 376. до 507. године, када су се узмичући пред Францима, повукли из Аквитаније у Хиспанију, протекла је 131. година. У том тренутку сви Визиготи су већ били рођени на тлу Царства, на коме су владали римско право, институције и привредно-друштвени односи из времена позне антике. Генерација Визигота која је рођена на простору Царства почела је брзо да се прилагођава новом стању.

Визиготи су држали Хиспанију и тек мали део Галије (Септиманију) до реке Роне, те одвојени природном границом – Пиринејским планинама од остатка Европе, започели сопствени развој у односу на остале Германе. У Хиспанији су Визиготи постали владајућа мањина у односу на Хиспаноримљане, а без контакта са осталим Германима нису више могли да се етнички повезују са народима блиским себи по крви и језику. На почетку VI века, тачније у тренутку доласка Визигота у Хиспанију, заједно са Свевима чинили су свега 3-4% од укупног становништва на полуострву. Због тога је процес стварања ранофеудалне привредне и друштвене структуре вршен великим уделом античких традиција и елемената који су већ затечени на полуострву, произишлих из постепеног напуштања робовласништва, слично као у Ромејском царству или Италији, али са специфичностима који су својствени Пиринејском полуострву.

У насељима где је живело искључиво германско (визиготско) становништво, у првој половини V

века, још увек су постојали остаци старе германске родовске заједнице. У *Codex Euricianus*-у написаног око 480. године, нема ни речи о родовској заједници, што би значило да је наступио брзи процес распадања родовског друштва. У овом законуку помињу се само фрагментарно подаци о некадашњем постојању суседске општине или марке. У односу на *Lex Salica*, франачког краља Хлодовеха I, објављеног око 500. године, у коме има доста примера о обичајном праву Франака, Визиготи су у то време доста напредовали у даљем развоју друштва и привреде. Неограничено власништво над обрадивом површином и осталом земљом већ је постојало, што је био зачетак приватног власништва које је водило ка даљем привредном и друштвеном развоју, односно ка даљој имовинској и друштвеној диференцијацији код самог визиготског становништва. У насељима где су Визиготи заједно живели са локалним хиспаноримским становништвом, разградња родовских односа вршила се брже, јер су Германи били под утицајем Хиспаноримљана који су се чврсто држали античких традиција.

Доласком на териториј некадашњег Западног римског царства, у област Галије и Хиспаније, Визиготи су прихватили постојеће имовинске односе и брзо су почели да напуштају родовску структуру, као и сва друга германска племена која су ступила на тло некадашњег Царства. Визиготи су брже од осталих прихватили затечени систем и даље га развијали што води ка коначном напуштању родовског (код Визигота) и робовласничког (код Хиспаноримљана) система.

Код Визигота је алодијално поседовање земље остварено већ у првој половини V века, да би у другој половини истог века, мали приватни земљопоседи, процесом имовинске диференцијације, западали у озбиљне проблеме. *Codex Euricianus* нас обавештава да многи Визиготи више не поседују сопствену земљу или је немају довољно, због чега морају да одлазе на туђа имања и да као радна снага обрађују туђе њиве. На тај начин они западају у робовски или зависан положај од крупног визиготског или хиспаноримског земљопоседника. Такав економски положај имао је одраза и на правни систем државе. Брак осиромашеног Визигота са кћерком велепоседника био је срамота и готово немогућ, а судске казне биле су веће за сиромашно становништво од богатих, за иста кривична дела. Некада јединствена и хомогена визиготска целина се под новим привредно-друштвеним односима разграђује што даље води новим законским одредбама и економском сиромашењу већине у односу на мањину. Док је један већи део сељаштва сиро-

машио услед губитка имања или смањења обрадиве површине, мањи део се богатио услед повећања земље и располагања робовском или зависном радном снагом. Богаћење је вршено на рачун сиромашних, јер су прикупљали њихова имања и тако повећавали радну снагу и обрадиву површину. Убрзо ће ти велепоседници део сопственог имања дати у обраду осиромашеним сељацима, уз услов да од плодова којег добију са земље, газди дају договорени део.

Овакав начин богаћења мањег дела визиготског становништва, услед даљег економског развоја, водио је ка повољнијем привредном и друштвеном положају у вези са развојем Визиготске краљевине. Још у време родовског друштва, родовска и ратничка аристократија окупљена око вође (краља) доласком на нови териториј, добијала је знатно веће комплексе земље које су одузимане од локалног хиспаноримског становништва. Уз то, краљ је даривао велика имања из свог краљевског фиска, као награду за вршење различитих државних функција. На тај начин се поред средњеимућног сеоског становништва, стварала и визиготска земљопоседничка аристократија тесно повезана са краљем, притом добијајући посебне послове на двору, војсци или администрацији. Осим земље, крупна аристократија је добијала и људе на њој (обрађиваче), робове и колоне, те је користећи њихов рад на сопственом имању градила темељ сопствене друштвене важности. Имовинско и друштвено раслојавање Визигота вршило се у три групе (аристократија, средњеимућни и колони са робовима), упоредо са диференцијацијом међу Хиспаноримљанима.

Категорије становника у измењеним привредно-друштвеним односима

У тренутку рушења Западног римског царства, главни део обрадиве површине у јужној Галији био је у власништву латифундиста. Поред њих, мање површине је држао слој мањих земљопоседника, који се у изворима помињу као *plebs* или *rustici* („народ“, „сељаци“) и њихов део претрпео је знатне губитке визиготским досељавањем, јер су били принуђени да уступе 2/3 свог обрадивог земљишта и 1/3 другог земљишта, укључујући делове зграда и инвентара. У селима у којима су заједно једни до других живели Галоримљани (и Хиспаноримљани) и Визиготи, такви сељаци падали су у дугове и били принуђени да продају преостале делове имања, због чега су губили сопствену слободу издржавања. Хиспаноримски сељаци западају у исте проблеме

као и визиготско становништво даљим процесом економске диференцијације. Изгубивши сопствену земљу, хиспаноримски, као и визиготски сељаци, одлазили су на имање крупног земљопоседника, преузимали део његове обрадиве површине уз услов да газди имања дају део од плодова свога рада (*precaria data*). Постојала су још два облика прекарија: *precaria oblata* и *precaria remuneratoria*, у условима када сељак више није имао довољно радне стоке, алата, семена или када је имао мало имање, због чега је морао да је предаје латифундисти или цркви, да би ту исту земљу (можда и повећану обрадиву површину), уз додаток стоке, алата и семена, добијао као посед који ће обрађивати уз обавезу да новом газди тог имања плаћа у натури.

До почетка VII века процес економског пропадања хиспаноримских слободних малих земљопоседа, достигао је ниво којим је назив *pauperes* („сиромаси“) постао синоним за слободног сељака. Такви сиромаси, *inferiores* („нижи“) су за разлику од крупних земљопоседника (*majores* – „виши“), постајали деградирани на нижу друштвену лествицу у правном и социјалном погледу. То се одражава и на законске прописе, те за исто кривично дело постоје различите казне за људе из посебних друштвених слојева: за лажно сведочење *inferiores* је кажњаван ропством, док је *majores* морао да плати нанету штету. Људи из нижег друштвеног положаја не могу да туже суду оне из вишег сталежа, али и веродостојност на суду таквих људи има ограничења. Некада слободни хиспаноримски сељаци осиромашењем су западали у економску зависност од крупног земљопоседника и постајали обрађивачи туђе земље, што је водило губитку социјалног статуса пуноправности у друштвеним односима у краљевини. Бити слободан и равноправан гледало се искључиво преко имовинског стања. Осиромашење и економска несамосталност смањивали су слободу и једнакост што је водило паду на друштвеној лествици.

Овакав економски развој је некада слободне и независне обрађиваче земље, Визиготе и Хиспаноримљане, водио ка положају непосредних обрађивача земље, које је Визиготска краљевина преузела од некадашњег Западног римског царства, као и све друге германске државе које су заузеле некадашњи римски териториј. Они су познати као колони. Они су обрађивали земљу која је припадала државном фиску, Цркви или световном земљопоседнику, уз услов да власнику земље плаћају од плодова које уберу са ње. Док су прекаристи били зависни од газде имања, али су сачували личну слободу, мада смањеним правима и падом на друштвеној лествици, колони нису смели да напусте земљу ве-

лепоседника по сопственом нахођењу. Морали су да плаћају обавезе у природи, али и да раде на оном делу имања које је газда задржао за себе у обраду. Покушај колона да побегне са имања кажњавао се његовим претварањем у роба. Тако је положај колона био врло тежак, јер је везан за земљу без могућности да је својевољно напусти, а визиготска држава је само убрзала развитак колонатског система, које темеље вуче из касноантичко доба.

Робовска радна снага била је веома распрострањена код Визигота. Робова је у целини било доста, на имањима визиготске и хиспаноримске аристократије, Цркве, средњих земљопоседника и краљевском фиску. У законодавству постоје бројни прописи којима се штитила робовска експлоатација, чак има чланова који дозвољавају претварање слободних људи у робове због неплаћених дугова, продавање слободног човека у ропство, отмице, силовања, проституцију или јеврејске послове. Због бројних чланова у визиготском законнику којим је слободан човек могао да постане роб, постоји разлика у односу на римско право, чак и друга германска законодавства. У том погледу је визиготско законодавство отишло најдаље у односу на друге германске државе тога времена. Разлог је био једноставан: потражња велепоседника за радном снагом везаном за земљу са смањеним правом, била је много већа него у другим германским државама.

То није значило враћање у класично античко робовласничко друштво. У реалном животу је положај роба био сличан положају колона. Остала је правна дефиниција роба и његовог статуса, али се изменио начин и опсег коришћења робовске снаге у односу на антички период. Уместо некадашњег целокупног вишка производа и остављања само крајњег минимума, довољним да једва преживи роб, земљопоседнику је сада припадао утврђени део робовског рада и плодова које би овај убрао са земље. Већи део тих плодова остајао је робу на коришћење. Роб је сам обрађивао земљу коју је добијао од газде имања, али је имао обавезу да кулчари – ради и на имању власника обрадиве површине, коју је овај оставио за себе у обраду. Од роба, тачније његове способности, зависило је колико ће плодова убрасти са добијеног имања. Роб је имао обавезу да обрађује добијену земљу и да ради на газдином имању одређени број дана у години. До краја VI и почетка VII века и та обавеза је измењена, те је тако роб могао слободно да располаже земљом, док су робови са краљевског фиска могли добијено имање да продају уз услов да купац буде роб са другог краљевског фиска и тако би обавеза која произилази из поседовања и обрађивања так-

ве обрадиве површине остала непромењена. Такав однос мењао је друштвени статус роба, јер му је повећан вергелд, злостављање роба постаје кажњиво, а робови добијају могућност да сведоче на суду. Током VII века робови добијају дозволу служења војске, што је у почетку, у време доласка Визигота у Хиспанију, била привилегија искључиво овог германског народа. У почетку право служења војске нису имали ни Хиспаноримљани, али су они и касније вешто избегавали да улазе у војну службу.

Робовима се повећава значај у држави и њихов положај у друштву, због чега су бројни велепоседници у VII веку ослободили робове. Ослобођени роб није губио контакте са својим бившим господаром и није ослобођен обавеза према њему, а то се најбоље види у примеру роба цркве, где је ослобођени роб добијао земљу од свог бившег газде, што га је опет везивало за ту исту земљу, јер он и његови наследници нису могли да је напусте својевољно. Роб плаћа газди обавезе у природи и ради на његовом имању.

Земљопоседник је у развоју привредно-друштвених процеса имао исти циљ, да на своју земљу веже радну снагу, доделивши део свог имања на обраду, захтевајући да му се за уступљену обрадиву површину плаћа у природи и да се на осталом газдином имању неколико дана у години та радна снага искористи. На тај начин положај слободних закупаца, прекариса и колона, пада на друштвеној лествици, док се издиже положај робова. Временом се све категорије изједначавају добијањем дела газдине земље на обраду са обавезом плаћања власнику у природи и радним обавезама од неколико дана у години на сопственом газдином имању. Зависно од друштвене лествице на којој се налазе непосредни произвођачи, број тих радних дана се разликује, те једино она показује одређене разлике међу њима самима. Обавеза је иста, али неједнака, но она је својствена друштвеном систему који се изграђује у раном средњем веку. Социјално-економско изједначавање више категорија непосредних произвођача укључивала је визиготско и хиспаноримско пауперизовано сељаштво, као и колоне и робове. Изједначаване су све категорије и тако сврставане у исте групе под истим условима невезано за етничко порекло тих категорија становништва. Временом су све категорије ишле ка јединственом типу у коме је крупни земљопоседник додељивао део земље уз обавезу да му произвођачи плаћају обавезе у природи, али гледано у целини, визиготских сељака било је најмање, јер су Визиготи у Хиспанији били мањина у односу на већинско хиспаноримско становништво, али и поред тога владари су били искључиво Визиготи.

Крупни земљопоседници и условно поседовање земље

Све ове околности имале су утицаја на развој крупног земљопоседа у Визиготској краљевини. Постојао је он још у време античког Рима и доласком Германа није претрпео велике губитке. Визиготи су гушће населили само северне области Хиспаније и ту су узимали 2/3 обрадивног земљишта и 1/2 шума, док је на југу полуострва визиготском краљу припао домен римског царског фиска. Хиспаноримљани су на тај начин задржали огроман део земље, што је битно утицало на убрзање стварања раносредњовековног земљопоседа, јер је био под јаким утицајем касноантичких привредних и друштвених односа, због хиспаноримских латифундиста, односно црквених имања и царског фиска. Визиготска краљевина се због тога битно разликује од Франачке, где се крупни земљопосед спорије развијао, услед постојања јаког слоја слободних франачких сељака, који у процесу ране феудализације нису брзо нестали, те су латифундисти постепено морали да прелазе међураздобље укључивањем некада слободних имања у свој посед.

У законодавству визиготских краљева V века, појављују се одредбе којим су се штитила имања Хиспаноримљана, као и њихови непосредни произвођачи на њима (колони и робови), потврђујући власништво према римском праву. До почетка VI века, осим код Хиспаноримљана, појавио се визиготски крупан земљопосед прве сеобене фазе. У тој фази чланови ратне и родовске аристократије, окупљене око краља, добијали су већа и плоднија имања, али тај процес се наставио и након коначног насељавања Визигота у Хиспанији. Краљеви су поклањали својим војним и цивилним службеницима имања из свог краљевског фиска (које су пак, сами преузели од некадашњег римског царског фиска), за одређене заслуге, као награду или захвалност за вршење државних функција. У почетку је краљ додељивао земљу у трајни, алодијални посед, те је земљопоседник могао том земљом да располаже по својој вољи, да је даје у наследство или продаје. Такве дарове добијали су и Хиспаноримљани, који су пришли новој власти и радили у државним службама, у складу са римским правом који се примењивао на локално становништво.

У каснијем периоду долази до промене тих почетних односа стварањем: 1) система условног поседовања земље, а не више апсолутног као раније и 2) стапањем приватно-правних поседовних односа између обрађивача и власника имања са јавно-правним овлашћењима тих власника земље

над обрађивачима путем преласка смањених компетенција државне власти у руке велепоседника. Та два процеса развоја нових обележја остварила су се до почетка VIII века у својим почетним облицима. Њихов даљи развој, који је ишао ка формирању феудалне структуре друштва, прекинут је доласком арапских муслимана, што је условило нови привредно-друштвени систем под муслиманским утицајем.

У Визиготској краљевини VI века, краљевски дар понекад добија назив *beneficium* („доброчинство“), мада тај израз у то време још није имао правно значење, које је настало касније. Такав посед је у VI веку значао да чланови породице земљопоседника којем је даровано то имање, нису имали никаква права на њу. Краљ је ту земљу даривао искључиво земљопоседнику лично у виду награде за вршење службе. Обрадива земља је дарована бенефицијару (земљопоседнику) управо као материјална база за вршење даљих државних или војних послова. Бенефицијар је добијао приходе са те земље и без бриге за egzистенцију могао је да се посвети државним или војним пословима. Бенефицијарова породица није имала никакво право на ту земљу, већ он лично. Такво имање није могло да пређе у наследство или буде продато, већ је било у његовом поседу док је радио у служби или у каснијем периоду до краја његовог живота. Смрћу бенефицијара земља се враћала на располагање краљу. Било је то условно поседовање земље, где је бенефицијар (земљопоседник) држао земљу у власништво до краја службовања или свог живота, без могућности да је преда у наследство или прода.

Временом је долазило до честих и обилнијих даривања земље од стране краља вршиоцима различитих служби, што је озбиљно смањивало краљевски фонд. Слабљењем краљевске власти, односно јачањем световне и црквене аристократије, бенефицијари су почели да се боре да дарована земља не буде проглашена условним поседовањем, већ трајним и безусловним власништвом, као што је то било у V веку. У условима јачања аристократије, долазило је до побуна, завера, издаје и свих других средстава, са намером да се примора краљ да условно поседовање земље претвори у трајно и поред краће или дуже обавезе коју су земљопоседници имали према владару. Систем условног поседовања земље није био познат само у односу краљ – крупни земљопоседници, већ је силазило ниже на хијерархијској лествици. Велепоседници су даривали део свог имања мање угледним људима и тако тражили од њих верност и службу, а ови су даље то исто радили нижима од себе.

Условно поседовање земље било је изразито у

црквеном земљопоседу, те су обе цркве, правоверна и аријанска, даривале земљу ситним сељацима као прекариј, уз обавезу да цркви плаћају у натури и врше радове на осталом црквеном имању. Црква је даривала земљу клиру и световним људима као врсту награде због вршења одређених послова. Када би особа престала да обавља посао, морала је да врати земљу цркви. У цркви је служба углавном обављана доживотно, што значи да је додељена (даривана) земља остајала у доживотном поседу. Уколико је бенефицијаров наследник започео исти посао са црквом, добијао је земљу натраг, али са новим уговором склопљеним директно са њим.

На овакав начин је давање (даривање) земље постојало генерализовано, то јест, бенефицијари (крупни земљопоседници), који су имање добијали директно од краља и сами су постајали патрони, јер су самостално даривали земљу нижима од себе за цивилну службу, али и члановима приватних војних трупа (*bucelarii* или *saiones*). Тако је изграђивањем хијерархије од почетка VI века у друштвеној структури почео да се развија пирамидални однос у привредном систему. На врху је стајао краљ као највећи поседовалац земље, испод њега су били земљопоседници који су имање добили службом у краљевској власти, ниже од њих на друштвеној и хијерархијској лествици били су они који су земљу добијали од земљопоседника који су радили у краљевској служби. На нижој лествици били су поданици који су земљу добијали од оних из вишег друштвеног нивоа, док су се на дну налазили непосредни обрађивачи земље – колони и робови. Они су једини истински обрађивали земљу, док су сви друштвени слојеви изнад њих били власници. Својим радом колони и робови издржавали су читаву пирамидалну хијерархијску структуру новог друштвеног поретка, а њима самима остајало је најмање хране, довољно да преживе.

Друштвени поредак који се на овакав начин изграђивао, унео је нове проблеме непосредним обрађивачима земље. Сви они који су управљали земљом или њеним делом, желели су да непосредне обрађиваче (прекаристе, колоне и робове) прикују за земљу и тако трајно осигурају приходе са имања којег су стекли. Они који су земљу добили као условно поседовану од дароватеља из вишег друштвеног ранга, покушавали су да их приморају да им признају као трајни и неограничени посед. Сви виши држаоци земље, почевши од краља до крупних земљопоседника, чинили су све да даровану земљу нижем слоју, задрже као своју и да их приморавају на послушност и верност.

Због слабљења краљевске власти у Визиготској краљевини и честих насилних промена владара и

отворених побуна, земљопоседници су настојали да добијену земљу задрже у трајно власништво, док су краљеви покушавали да давно или скоро даровано имање третирају као условно поседовање уз обавезу да земљопоседници верно служе у државним и војним сужбама. Краљ Хиндасвинт је успео да велепоседнике присили да признају земљу као условни посед, наметајући им државне дужности, те од оних који су устајали на побуне, одузимао сва имања и прикључивао их краљевском фиску. У време његовог наследника Рецесвинта, аристократија је успела да се избори, те је VIII сабор у Толеду донео закључак да се одузета имовина из ранијих времена мора вратити крупним земљопоседницима након окончања њихове државне службе. Са тим сабором започиње жестока борба аристократије и владара око задржавања земље у трајно власништво. У другој половини VII века аристократија је односила победе у борби са краљем око проширивања својих, а сужавања краљевих права на земљу. У начелу је условно поседовање земље остало до краја постојања визиготске државе, али крупни земљопоседници су стекли право да том земљом располажу као са алодом, тачније, добили су могућност да је предају у наследство, уз обавезу да и наследници дају верност краљу и врше државну службу.

Упорна борба краља и крупних земљопоседника око одржања условног поседовања земље, била је због војне службе. Војна дужност је у начелу била обавезна за све слободне људе, али пропадањем сељаштва и његовом пауперизацијом и претварањем у зависне обрађиваче туђе земље, представљало је опште вршење војне обавезе немогућим. Био је то разлог да се поседовање одређеног имања де факто и правно веже за вршење војне службе. Крајем VII века Визиготско краљевство може да се ослани само на крупне земљопоседнике, због чега их обавезује да са одређеним бројем својих људи, колона и робова пође у војску. Краљева војна снага зависила је од одлука крупних земљопоседника и одлука колико ће људи повести са собом у рат. Уколико би се земљопоседник оглушио о краљевом наређењу, то је значило подривање политичког система и директан удар на краља.

Условно поседовање земље имало је још једну карактеристику: сваки бенефицијариј је постајао штићеник дароватеља и то се вршило *комендацијом*. У развијеном средњем веку у Западној Европи, комендирање или предавање у заштиту моћнијем или богатијем од себе вршило се свечаним полагањем заклетве, те се симболички обред састојао од полагања склопљених руку штићеника у склопљене руке заштитника. У време краља Егике

постојала је забрана полагања заклетве било коме осим краљу, али у реалности су се нижи слојеви комендацијом предавали у заштитништво моћнијима од себе. У визиготској држави је у другој половини VII века то била изражена особина свих друштвених слојева.

Јавноправна власт патрона над штићеником

Заштитништво моћних над мање моћнима све до последњег нивоа хијерархијске лествице, заштитништво земљопоседника над условно слободним, али поседовно несамосталним обрађивачима, претварало је моћне заштитнике у заступнике пред органима власти, те су постајали бранитељи пред свим опасностима који су могли да се надвију над немоћнима. Такав заштитнички однос у којем се ступало комендацијом, полагањем заклетве верности заштитнику, добио је својство заштитникове јавноправне власти над штићеником, чиме се у једној особи заштитника здружују приватноправна овлашћења са елементима јавноправне власти, која из руку краља и његових неспоредних представника прелази у надлежност крупних земљопоседника.

У историји се Франачко краљевство узима као најбољи пример изградње феудалног система у Западног Европи, где се прикупљање политичке власти у рукама крупних земљопоседника вршило тако да сениори добијају делимично или потпуно судско право у лакшим прекршајима над људима на свом властелинском имању, али и право убирања државних дажбина. Та права добијала су законску основу давањем имунитетних повеља, које су забрањивале државним функционерима да наведене функције обављају на имунитетном имању, тачније, имању тог земљопоседника.

У Визиготској краљевини нису сачуване имунитетне повеље, те на основу других извора сазнајемо о преласку јавноправних овлашћења у руке крупне аристократије и стварању приватне власти на свом властелинском имању, што је водило ка политичком осамостаљивању земљопоседника у односу на краља и државу. Постепено се вршила приватизација јавноправне власти крупне аристократије над непосредним обрађивачима, јер је социјална и економска зависност разних категорија обрађивача (колони, прекариса, робова, букеларија или ослобођеника) била по садржају различита, због чега је и јавноправна власт земљопоседника на њима била различита. Права различитих категорија обрађивача била су другачија, те је земљопоседник

морао да води рачуна о различитим јавноправним овлашћењима. Земљопоседник је имао по традицији јурисдикцију над робовима, док је остале категорије изједначавао међусобом штићенички однос. Земљопоседници (патрони – заштитници) имали су право да им суде за сва дела која нису садржавала смртну казну. Патрон је судио, одређивао казне и извршавао их. Земљопоседник је могао да одговара пред вишим судом уколико би се оглушио о своја заштитничка права. Патрон је имао обавезу да своје заштитнике брани од напада треће стране и пружи им безбедност на свом имању. На тај начин је земљопоседник (патрон) постао правни субјект уместо својих поданика.

До краја VII века је прелазак јавноправних обавеза у руке земљопоседника и подвргавање судској власти слободних и неслободних људи на свом властелинском имању, достигао велике размере. Средином VII века закони су признавали само два извора судске власти: 1) краљевску пуномоћ и 2) договор странака да изабере трећу особу која ће им судити. Крајем VII века објављен је пропис према коме је право на суђење могла добити она особа којој то право препусти судија. Локалне судије више нису имале снагу пред моћним земљопоседницима, због чега се вршило уступање судске власти у корист крупне аристократије. На тај начин земљопоседници (патрони) постајали су власници земље, коју су обрађивали непосредни обрађивачи, везани за свог газду, али и судије истим тим обрађивачима, чиме је ниже становништво на друштвеној лествици било у потпуној милости свог господара.

У другој половини VII века дошло је до промене у војној обавези, према којој је војне трупе морао да формира патрон из редова зависних људи са сопственог имања. У то време је настао и систем приватних цркава. Земљопоседници су за себе и своје обрађиваче подизали цркве и манастире и даривали им земљу за обраду. Тако су свештеници и монаси на земљопоседниковом имању изузимани од зависности и одлука епископа и подвргавани власти патрона, који им је омогућио материјални опстанак даривајући им земљу и духовни мир, зидајући цркве и манастире. Верска делатност тих свештеника и монаха вршена је увек у корист власника имања. На тај начин је проширена власт земљопоседника над непосредним обрађивачима земље и осим привредног, управног, судског и војног, добија и верску. Земљопоседник је заокруживањем свих функција, постао господар живота над непосредним обрађивачима, одлучивајући о свему. Иако је човек који је обрађивао ту земљу био најважнији чинилац у целом хијерархијском

ланцу, јер је једини он истински обрађивао имање, он није имао скоро никаква права и о његовој судбини одлучивао је велепоседник.

Присвајање државних функција од стране земљопоседника према свим људима на свом имању, пратило је упоредо и настојање истих господара земље да се ослободе подложности од врховног владара – краља. У више случајева се та крупна аристократија не покорава краљевим наредбама, не дозвољава краљевим службеницима да врше било какву службу на њиховом имању, не желе да се одазову позивима на краљевски суд, нити плаћају порезе држави и не врше војну службу. Земљопоседници на силу покушавају да изузму себе од делатности краљевских службеника, док над својим људима са имања врше управне, пореске, војне и судске функције. Такво узурпирање државних компетенција у стопу прати свештенство на земљопоседничковом имању у односу на Цркву. На тај начин се државна власт смањује, краљ постаје мање важна личност, а приватна лица (крупна аристократија) постаје све значајнија вршећи бројне функције уместо краљевих службеника.

Прелазак јавноправних и државних функција у приватноправну власт земљопоседника над непосредним обрађивачима земље, вршило се на још један начин: државни службеници који су у почетку били носиоци управних, судских, пореских и других функција, користили су свој положај и постепено постајали приватноправни господари над становништвом. На тај начин су војводе, грофови, судије, чиновници краљевског фиска и управници државних имања почели да се понашају аутономно и да становништву намећу додатне дажбине, које би ови били у обавези да плаћају као да су били држаоци само њихове приватне обрадиве површине. То што врше неку управну, судску, пореску и другу функцију, та лица тумаче као аграрну и дажбинску обавезу становништва са државних имања и тиме произвољно намећу обрађивачима земље додатне порезе и обавезе.

Привредни и друштвени развој у Визиготској краљевини који се развијао током VI и VII века, структурално је изменио економски и друштвени поредак у држави. Замењено је касноантичко устројство, затечено у тренутку сеобе у Хиспанију и прихваћено од Визигота у почетку, но развојем нових еволутивних процеса, доводило до укидања старог робовласничког система и зачетка новог ранофеудалног. То укидање робовласничког система није проглашено једним документом, нити коначним нестанком робова, већ систематским мењањем његове привредно-друштвене основе. Било је немогуће оставити даљи развој економ-

ских и друштвених односа експлоатацијом искључиво старог робовласничког поретка, због чега су земљопоседници почели да додељују део своје земље радној снази на обраду уз одређене обавезе. Земљопоседници се одричу дела свог имања у корист непосредних обрађивача, али тако осигуравају за себе део плодова, што као обавезу самостални обрађивачи морају да дају због господарева уступљене земље. При том су обавезни да раде на остатку господаревог имања одређени број дана у години.

У таквим кореним променама привредних и друштвених односа, земљопоседници врше изједначавање различитих категорија држалаца земље око једног основног – непосредног обрађивача. У том реструктурирању и сами земљопоседници преко условног поседовања земље имају обавезу да врше државну или војну службу, што води ка стварању пирамидалне хијерархије у држави. У даљем процесу економског јачања, земљопоседници на све начине покушавају да ту пирамиду устројства граде на рачун краљевске власти и његове надлежности, смањујући владареву власт. Смањујући улогу краљевске (државне) власти, појачавају сопствену на својим властелинским имањима, одузимајући сва права држави према обичном народу у своју корист. Земљопоседници преузимају јавноправне функције од краљевских чиновника и тако проширују своју аутономију у односу на краља. Такви економски и друштвени процеси крупне аристократије водиле су слабљењу краљевске власти, његовом зависношћу од земљопоседника и Цркве, али тај рани почетак феудализације Визиготске краљевине водио је ка сепаратизму појединих области и покрајина у Хиспанији. Крупни аристократи ће у борби за смањење краљевске власти и отвореној побуни против њега, позивати и војске других држава, те је средином VI века велепоседник Атангид ступио у савезништво са РOMEЈСКИМ царством против краља Агиле, док је гроф Сизенад имао контакте са Францима против краља Свинтиле. И касније су то чинили други крупни земљопоседници, покушавајући да прошире личну власт, а смање краљеве компетенције. Није сигурно, али могуће је да су поједини визиготски магнати у тој борби са краљем позвали почетком VIII века арапске муслимане у помоћ, што се убрзо показало као одлучујући чинилац у коначном рушењу визиготске државе. Падом Визиготске краљевине под муслиманску власт и већина тих земљопоседника изгубила је имања и сва права, због чега је цео ранофеудални поредак нестао за више векова.

IV Словени у раном средњем веку

1. ПОРЕКЛО СЛОВЕНА

Не постоји неко контроверзније и мистериозније питање од историје Словена у европској историји. Намерно је скрајнуто истраживање Словена, свесно су ниподаштавана питања о њиховој прапостојбини, као и етничко-лингвистичка тумачења. Много се зна о Келтима, Германима и Турцима, чак и о њиховим прапостојбинама, карактеристикама, језику, друштвеним раслојавањима и слично. Довољно је видети радове западноевропских историчара, све врви од историје Германа и Келта. У историјским атласима могу се пронаћи чак и најмања германска и келтска племена на просторима широм Западне Европе, док на мањем делу Централне и већем Источне Европе, стоји само натпис Словени. Западноевропски историчари као да не желе да се детаљније позабаве тим питањем, можда свесно прећуткујући због неких савремених политичких или религијских конфротација са водећом словенском државом – Русијом. У историји као науци, тога не би смело бити, али очито да проучавања Словена у последња два века на тлу Европе, не иду у правцу даљег разјашњења.

Међу појединим словенским историчарима и бројним поштоваоцима друштвених наука, постоји веровање старо 150 и више година, да нордијска или народски позната као германска школа, свесно избегава проучавање историје Словена, јер наводно би ишло против историје многобројних германских народа у Централној Европи. Постоји (не)оправдани разлог за такву сумњу, која наводно потиче још од периода Кримског рата (1853-1856), када је након пораза царске Русије, император Александар II (рус. Александр II Николаевич, 1855-1881) морао, као један од услова за потписивање примирја, да прихвати германско тумачење историје, да би на Балканском полуострву заживео од Берлинског конгреса 1878. године, када је као један од услова за независност балканских држава, било одбацивање дотадашњих словенских тумачења историје и прихватање германске историјске школе. Истина, до данас није пронађен ниједан званичан документ који би потврдио ове сумње, због чега остаје да прихватимо званичну историју или наста-

вимо да верујемо у одређене „теорије завере“.

Тумачење Словена

Постоје многобројна питања која се могу поставити историчару о Словенима. Ко су Словени? Одакле потичу? Да ли је њихово етничко, културно и језичко биће тачно дефинисано? Да ли се о њима може говорити као о целини или неком савезу, можда некаквим блоком усмереним у одбрану од германских и латинских народа? Које разлике међусобно раздвајају словенска племена? Шта је било првобитно јединство? Да ли су традиције и обичаји били заједнички у целом словенском свету? Како су се развијали у односу на Западну Европу и азијске народе? Да ли су их раздвојиле различите религије и конфесије, туђи језици и друге установе основане под утицајем несловенских народа? Шта су Словени донели старом континенту на духовном, политичком и културном плану? Да ли су Словени и Германи трајно поделили Европу на два неједнака дела у којој не постоји могућност уједињења у једну целину?

Одговоре на ова и многа друга питања није лако донети. Потребна су бројна тумачења, упоређивања, сагледавања словенског света онаквог какав је некада био и какав је данас. Потребно је повећати разноликост приступа у проучавању да бисмо избегли проблем поједностављења тако важног проблема. Историја Словена остаје нерасветљена, питања је много, мишљења и тумачења различита, али ниједно не доноси коначан одговор који би био опште прихваћен у историјској науци. Постоје два супротна тумачења која се никада неће сједнити: 1) званична историја која о Словенима пише тек од VI века, као да до тада нису постојали, већ се одједном појављују на историјску сцену, ниоткуда. Само су се појавили. Званично, историја не одступа од свог тумачења иако су темељна проучавања, подробна и стручна испитивања ране прошлости Словена остала неистражена; 2) снажна национална осећања која сходно политичким односима међу словенским светом, стварају посеб-

не проблеме у истраживању. Под политичко-економским притисцима, као што су ратови, санкције, инфлације, драматичне промене у развоју културе, посебно под утицајем спољног фактора, међу бројним словенским народима у одређеним тренуцима, јављају се снажна национална осећања која посебно делују на историју као науку и тумачења многобројних историјских питања. Историја је једина научна дисциплина коју свако може да тумачи и проучава на свој начин, чак и ако није професионални историчар. Управо се ту упада у замку, а сама историјска наука трпи невиђене последице. Квази историчари и историчари под притиском разновразних околности, ступају на сцену у временима политичких и економских криза, када почињу да шире своје теорије о историји Словена и њиховом надчовечанству у односу на друге народе у Европи. У тим тренуцима, никога није брига за методологију у истраживањима, нити продубљивању додатних проучавања већ постојећих извора. Између званичне историје, која никако не може бити истинита када пише о Словенима, али и квази науке која говори о Словенима као надљудима, треба пронаћи средину. Заправо између антипода, увек је логично ићи средњим путем, чврсто се држећи историјских чињеница и покушавати да хладне главе растумачите нејасне и недовољно истражене податке.

Сложена питања захтевају одговоре из многих угла посматрања, а пре свега је потребна комплементарност интердисциплинарних прилаза које нуде археологија, лингвистика, етнографија, антропологија, етимологија, социологија, историја уметности, књижевност и друге науке, које постају помоћне историјске науке у проучавању историјских нејасноћа. Са развојем природних наука, данас је почела да се развија посебна грана, која преко ДНК анализа, проучава генетско порекло свих становника планете. Управо ДНК анализе, које раде стручне лабораторије, дају веома занимљиве податке о генетском пореклу народа у Европи. Не постоји етнички чист народ, већ читава „супа од поврћа“, те према томе, нико не може да се позове на етнички чисту расу, како су о томе „певале“ вође нацистичке Немачке у ближој историји.

Словени данас представљају посебну лингвистичку и културну грану у оквиру индоевропских група народа. Вероватно још од неолита населили су велика пространства Централне и Источне Европе и тако постали народ на раскрсници света. Нашли су се између западне индоевропске групе, предвођени немирним германским племенима и источне индоевропске групе, чији су се припадници проширили далеко у области степа и пустиња

крајњих европских граница и Централне Азије, где су њихова кретања била непредвидљивија и сложенија. У раном средњем веку са Далеког истока појавио се још један фактор који је оставио снажан утисак на Словене – турска и монголска племена. Централни положај Словена на тлу Евроазије, те стални приливи народа из далеких степа са истока, као и Германа са севера и запада, објашњавају сурову борбу Словена за опстанком и формирањем сопствених држава. Та борба омогућава да се схвати истрајност словенских племена, њихова снажна воља да живе и даље се развијају, не везујући се за германски Запад, нити губећи идентитет са народима са Истока. Без обзира на значајне утицаје напредних цивилизација са којима су долазили у контакте, Словени су на све начине покушавали да сачувају своје карактеристике.

Словенски простор у који спадају геополитички, језички, духовни, привредни, друштвени и психолошки, познат је само у деловима у модерној историјској науци. Центар словенског простора био је карпатски басен, који се ширио у правцу према Балтичком и Црном мору, тачније од горње Висле до средњег тока Дњепра, обухватајући данашње словенске независне државе. Више стотина векова живели су као целина, да би у периоду свеопштег кретања током IV века, изазваног доласком Хуна и хаотичним покретима широких размера на континенту, који су били условљени германским покретима, дошло до коначне поделе међу словенским племенима. Кретање Германа са запада и севера, те Хуна и касније Авара са истока, означио је коначно учвршћивање на тлу од Балтичког до Јадранског мора, те до Прицрноморја и Каспијског мора.

Тако је обједињен словенски простор у раном средњем веку, који је остао до данас. Многобројни народи постали су суседи Словенима: на северу Балти и Финци, на западу Германи, на истоку турско-монголска племена и на Кавказу Јермени, Грузини и Персијанци. Словенски простор је као раскрсница светова повезао културу, религију, политику Германа и Скандинавију са ромејским и азијским светом. У односу на Германе и турско-монголске народе, који су у Великој сеоби народа започели опште померање и радикално изменили структуру евроазијског простора, Словени се нису посебно кретали, већ су остајали на својим просторима, лавирајући између ратнички настројених Германа, Хуна и Авара. Логично да је услед притисака народа из централноазијских степа, дошло до извесних померања Словена око Припјата, те одлазака северније према Карелији, али чињенице показују да великих кретања словенских племена није било. У односу на Германе, који

су препешачили Европом од III до VI века и у исто време, Хуна и Авара, Словени су се у највећем делу задржали на својој прапостојбини. У свеопштем хаосу у Великој сеоби народа, Словени су, можда, и најбоље прошли, али неће проћи дуго времена, када ће наступити доба жестоких сукоба Словена и Германа, од времена Карла Великог и који се наставио кроз векове до Првог и Другог светског рата, све до данас.

Коначни удар словенском јединству направиће Мађари током IX века, који су се као клин забацили у Панонију и тако трајно раздвојили Западне од Јужних Словена. Некадашње јединство свих словенских племена, биће завршено оног тренутка када папски бискупи буду послати међу Западне и Јужне Словене. Римокатоличко учење коначно ће удаљити Западне, Јужне и Источне Словене, до непрепознатљивости. Германски продор (крсташки ратови против Словена) и римокатолички бискупи, коначно ће уништити и последњу наду у словенско јединство. Данас су Чеси, Хрвати и Пољаци много ближе Немцима и Италијанима, него Србима и Русима.

Прапостојбина и лингвистички проблеми

Прапостојбина Словена нам није позната, јер нема сачуваних историјских и археолошких доказа, али је несумњиво реч о већем делу Централне и Источне Европе. Научници се споре око датовања када су Словени дошли у Европу са простора Централне Азије, а последње теорије показују да на тлу старог континента живе преко 12.000 година. Постоје многобројне хипотезе о прапостојбини словенских народа, а сви историчари који их заговарају, проналазе доказе у старијим текстовима, углавном средњовековним или касноантичким. Као и бројне друге историјске недоумице, у проучавању овако важног питања о пореклу и постојбини Словена, углавном се полази од дневне политичке ситуације, те сходно томе се и тумачи по свакојаким принципима. Преовладале су две теорије: 1) Словени су се раширили по централној, јужној и источној Европи са крајњег североистока Карпата и територији Галиције, Подолије и Волиније; 2) Словени су долазком из Централне Азије у далекој прошлости, одмах населили широка пространства од Висле до средњег Дњепра. У I миленијуму пре нове ере, та прасловенска заједница поделила се на три групе: 1) на западни део од Висле до Одре, 2) на северни око извора Дњепра или чак Дона, 3) на југоисточни део средњег тока Дњепра, Буга и Дњестра, укључујући

и дунавско-панонски басен.

Да би настанили тако широке европске просторе пре нове ере, Словени су морали да буду бројнији у односу на одређене староседелачке народе. Сви су говорили једним јединственим протословенским језиком, чак и након почетка Велике сеобе народа у IV веку. Доказ за јединствени језик, јесу ромејски мисионари Свети Ђирило и Методије, који су превели богослужбене књиге на један литургијски, тачније, старословенски језик са подручја грчке Македоније и тим књигама ширили правоверје у удаљену Моравску и Чешку.

Словени су највећа индоевропска група народа на тлу Европе. Сматра се да се праиндоевропским језиком говорило у IV миленијуму п.н.е. док се прасловенски језик издвојио у I миленијуму п.н.е. Сви уважени лингвисти света тумаче праиндоевропски језик (*PIE*) као хипотетички, заједнички за све индоевропске народе, али нема директних доказа о њему, јер не постоје писани остаци. Методом компарације, речи и гласови реконструисани су да би се дошло до усвојеног закључка. Тако се звездицом или астериксом (*), користи ознака речи које су реконструисане, као што су **wódr* („вода“), **k'won* („пас“), **tréyes* („три“) и слично. Из прасловенског језика потекли су сви данашњи словенски језици, али он сам нема писаних трагова. Све што знамо о њему долази из анализе постојећих словенских и старословенског, те осталих индоевропских језика.

Бројне су теорије (хипотезе) у тумачењу прасловенског језика, а једна од оних који највише завређују пажњу је *Курганска претпоставка*, која се заснива на поређењу данашњих језика. Према тој претпоставци, прасловенски језик је настао од прабалтословенског језика, који је, опет, настао од источног огранка праиндоевропског језика у степама Понта, а познат је и као *сатемски*. Прабалтословенски језик вероватно је постојао од III до I миленијума п.н.е. Овај језик је био близак индоиранском и прагерманском језику.

Сатемски језици су грана индоевропских језика и обухватају индоиранске, балто-словенске (балтичке и словенске), албански и низ изумрлих језика, као трачански и дачански. Подела на *кентумске* и *сатемске* језике настала је анализом гласовних промена, почев од протоиндоевропског језика. Они језици код којих је палатализацијом меко *к* постало *с*, називају се сатемски. Они језици код којих је депалатализацијом меко *к* постало тврдо *к*, називају се *кентумски*. Своје називе групе су добиле од речи *сто* (100) у латинском *centum* и авестанском *satəm*. Кентумски језици су грана индоевропских језика и обухватају: италске (укључујући

романске), келтске, германске, хетитски, тохарски, те грчки и претпоставља се већи број изумрлих језика (венетски, илирски, антички македонски).

Авестански језик је изумрли језик из групе североисточноиранских језика, којим се говорило до VIII века п.н.е. На авестанском су написане свете химне и канони *зороастријанске Авесте*. Постоји у два облика: стари авестански (гатски авестански) и млади авестански језик.

Сатемски језици показују особину промене палато-велара из протоиндоевропског језика у африкату и фрикативне сугласнике са предњом артикулацијом. Оно што је у санскриту *ś*, то је у авестанском, руском, српском и јерменском *s*, литванском *š*, албанском *th*. Сатемска гласовна промена обично се илуструје примером речи *ioo*. Протоиндоевропска реч за *сто*, постала је авестански *satəm* (група је добила име због тога), персијски *cad*, литвански *šimtas*, руски и српски *сто*, док је на другој страни латински *centum* (кентум), енглески *hundred* (где је *h* настало од *k*), грчки (хе)жамон, велшки *cant* и слично. Јерменски као сатемски језик заснива се на примеру од свега неколико речи.

Највећу сличност у оквиру индоевропских показују словенски и балтички (тачније балтски) језици. У балтичке језике спадају живи источнобалтички језици литавски и летонски и мртви западнобалтички језици: гољадски, јатвјашки и пруски (који се говорио дуже него претходна два – до XVIII века). Сличност се може видети у примерима: литавски *galvą, gurklis, vilkas*, прасловенски **golva, *gьrdlo, *vьlkъ* (срп. глава, грло, вук) и слично. На основу више језичких црта које су утврђене као заједничке за балтичке и словенске језике, постоји теорија која се посебно развијала у XIX и XX веку код немачких и пољских лингвиста, да је после распада индоевропске језичке заједнице постојао период балтословенског језика, који називају и *балтословенским језичким јединством*. Супротну тезу заступали су углавном француски лингвисти, који су тврдили да су балтословенски језички односи и балтословенске везе и сличности, првенствено последица међујезичких контаката и паралелног развоја одређених појава у балтичким и словенским језицима. Новија истраживања пак, указују да поред многобројних сличности постоје крупне разлике, те су прасловенски и прабалтички као суседни језици и посебне гране исте индоевропске језичке породице, током дугог постојања у непосредном контакту развили комплекс заједничких особина. Чак између самих балтичких језика постоје уочљиве разлике у односу према словенским језицима, при чему се западнобалтич-

ки језици виде као језици прелазне природе, јер их једне особине зближавају са источнобалтичким језицима, а друге са прасловенским језиком. У индоевропеистици и славистици још увек не постоји заједничко решење, али сви лингвисти истичу да балтословенске сличности и подударности, поред тога што могу бити генетске или ареалне природе (последица старијих или новијих балтословенских језичких контаката), могу бити и последица независног паралелног развоја неких структурно сличних појава у балтичкој и словенској групи језика. Проблем настаје када се укључе други фактори, који нису од истог значаја за разрешавање односа балтословенског језика.

Проблем је у тумачењу протословенског језичког савеза, који је био у контакту са неким протобалтичким дијалектима, а вероватно одређен и неким балканским, рецимо илирским и трачким, те германским и другим елементима и прерастао је у прасловенски језик, док се дијалекатска издиференцираност протословенског донекле сачувала на балтичкој периферији, да би се после приближавања прасловенског скитском (западноиранском језику) средином I миленијума п.н.е. прасловенски језик сасвим одвојио од старих балтичких дијалеката. Нису, међутим, трајно престали контакти Словена са Балтима. Поједина словенска племена стварала су са Балтима племенске савезе. Подаци хидронимије (лингвистичка дисциплина о називима вода) показују да су носиоци те културе (мошчинске археолошке културе) говорили западнобалтичким језиком. Од друге половине I миленијума нове ере, када се Источни Словени државно организују и јачају, почиње интензивна словенизација становништва које је говорило балтичким језицима, што је најзад у знатној мери и довело до изумирања западнобалтичких језика.

Да је словенски настао од прабалтословенског језика, указује чињеница што су у данашњим словенским језицима добро очуване речи за унутрашње воде, које су овде најважнији елемент предела у односу на друге топониме. Слично је и са речима за биљке и животиње које насељавају близине великих водених површина, које такође имају велики ниво сличности у већини живих словенских језика. На основу лингвистике можемо утврдити да су Словени насељавали области поред великих река, којих је на истоку и југоистоку Европе било у великом броју. Словени се археолошки могу идентификовати са *Курганском културом* (1500.-1200. г.п.н.е.), као и са *Културом поља погребних урни* (XIII-VII век п.н.е.). У североисточном делу ареала средњоевропске заједнице поља погребних урни, развила се *Лужичка култура* која

се делимично идентификује са Протословенима, а делимично са Протогерманима. *Култура гробних хумки* или *Хигелгребер* култура име је за више културних група бронзаног доба распрострањених од Рајне до Карпата, које су карактеристичне по подизању хумки, а у којима се јављају исти или слични бронзани налази. Ова култура се ширила од запада ка истоку и захватила је и област централног Балкана пре свега северну Бачку. Неки од облика јављају се у Банату, Срему и западној Србији. *Култура поља са урнама* је култура позног бронзаног доба, током које се формирају некрополе које су равна поља са урнама без надземне конструкције, по чему је и добила име. Носиоци ове културе директни су наследници *културе тумула*. Формиране су три велике културне целине: 1) *Лужичка* у северној Немачкој и Пољској; 2) у јужној Немачкој од Рајне до Тирола; 3) *средњоподунавска* у Аустрији, Моравској, Словачкој, западној Мађарској и северозападном Балкану. Лужичка култура је култура бронзаног доба, која је потиснула културу поља са урнама из области која обухвата југоисточну Немачку, Чешку и Словачку. Лужичка култура је захватила и Шлезизију и јужну Пољску као и северне делове Мађарске. Насеља ове културе карактеристична су градинског типа са широким и високим одбрамбеним бедемима. Носиоци ове културе су своје мртве спаљивали. Северозападно од области лужичке културе простирала се област поморске културе, чији су носиоци, највероватније, говорили периферним балтичким дијалектом. Трговина ћилибаром била је основа за развој ове културе, за којим је владало интересовање у медитеранским цивилизацијама. Представници поморске културе су живели у насељима без утврђења, у надземним стаништима или у земуницама. Ни лужичка ни поморска култура не сматрају се доказано словенским културама, јер за такву претпоставку у њима нису пронађени довољно убедљиви археолошки докази. Гледано са археолошке стране, нема разлога да се истовремене културе Подунавља не припишу прецима Словена.

Под утицајем миграција племена поморске културе у област лужичке културе, између Висле и Одре, формирала се *култура звонастих погребних посуда* (од V до II века п.н.е.). У овој култури су утврђене особине које је повезују са каснијим словенским културама. Њен почетак временски се приближно подудара са периодом (средина I миленијума п.н.е.) за који многи научници везују постојање словенског етноса као сасвим извесну чињеницу, а просторно се култура звонастих погребних посуда приближно подудара са територијом великопољских говора, који доста доследно

одражавају фонолошке особине прасловенског језика. Није у потпуности истражена ова култура, јер од IV века п.н.е. продиру Келти у Централну Европу, у тренутку који се подудара са претпостављеним формирањем словенског етноса и културе звонастих погребних посуда. Нејасна је судбина неких каснијих северних римских провинција које су Келти у IV веку п.н.е. разорили (пример је племе Венета и становништва провинције Норик), а чији се називи доводе у везу са Словенима и чија се могућа северноилirsка припадност доводи у везу са илирском компонентом у култури звонастих погребних посуда. Нису довољно проучене ни последице келтског насељавања данашње Шлезизије и Мале Пољске, те уочене везе између келтске и западнословенске архитектуре храмова и слично.

Као наставак звонастих погребних посуда, формира се крајем II века п.н.е. пшеворска култура (названа према граду Пшеворску у југоисточној Пољској), која је трајала до V века нове ере. Њене границе често су се мењале од средње Лабе, у ранијем периоду, те касније од Одре до горње Тисе и горњег Дњестра. Насеља пшеворске културе већих су размера и обично нису утврђена. Савремена археологија о пшеворској култури нема јединствен закључак. Неки сматрају да је пшеворска култура словенска, са присуством неких других етничких елемената (германских), док други сматрају да је словенска и германска, а трећи да је та култура искључиво германска. У већем периоду постојања пшеворске културе (од краја III века п.н.е. до краја II века н.е.), истовремено с њом постојала је у области Полесја, јужно од реке Припјат и на западу од средњег Дњепра зарубињецка култура (према украјинском градићу Зарубињци), која се, према керамици и неким другим елементима, такође наслања на културу звонастих погребних посуда. Карактеристична су мања насеља, обично на обалама река, понекад и на узвишењима. Од II до V века нове ере, зарубињецку културу смењују *черњаховска култура* и *кијевска култура*. Черњаховска култура се развијала у пространој области која се само делимично подударала са зарубињецком културом, захватајући простор од Карпата на западу до десних притока реке Доњец на истоку, те од средњег тока Дњепра на северу до Црног мора на југу. Кијевска култура је обухватала област северног дела средњег Подњепровља и јужни део горњег Подњепровља и тока реке Десне. Поред сличности са зарубињецком, черњаховска култура показује утицај пшеворске културе, али и иранске и трачке елементе. Карактеристике черњаховске културе су: неутврђена насеља, шира примена гвозденог оруђа, пољопривредна производња, са-

храњивање спаљивањем (са пепелом у урнама), али пре свега скелетно сахрањивање, што је типично за Германе и Сармате.

Од археолошких култура касноантичког доба, треба поменути *културу карпатских кургана* (III-V век н.е.). Ова култура је била словенско-дакогетска или дакогетска. Простирала се између обронака Карпата, Дњестра и горњег Прута. Нова истраживања упућују на детаљније проучавање словенских култура у Панонији, посебно југоисточним областима. Поред археолошких открића, на словенску Панонију указују и списи Псеудо-Цезарија, који пише да уз Дунав живе дивљи Склавени и питоми Подунавци – Фисонци. Приск је описао народ који користи чамце издубљене у деблу, пије медовину и пиће од јечма, једе просо, а говори језик који није ни германски ни хунски, што се слаже са другим историјским описима Словена, а тешко би се могло приписати неком другом познатом народу тога времена.

Последња археолошка култура, за коју се са сигурношћу може рећи да је словенска, зове се *прашка култура* из VI и VII века, настала на основама позне пшеворске, черњаховске, кијевске и неколико мањих култура које су биле разорене у хунској најезди крајем IV и у V веку. Простирала се од Лабе на западу до Дњепра на истоку, то јест, обухватала је ширу област од прапостојбине Словена, јер временски једним делом припада и периоду словенских сеоба.

На основу свега наведеног можемо извести три хипотезе које се у науци издвајају и које су по природи радикално другачије једне од других: 1) аутохтона хипотеза која тврди да је словенска прапостојбина северно од Карпата, 2) алохтона хипотеза која тврди да су Словени дошли на подручје Карпата и Балканског полуострва, те области данашње Пољске, Чешке и Словачке, током V и VI века н.е. 3) хипотезе које тврде да Словени потичу из Подунавља или са Балкана.

Посебно је јака германска историјска школа, која упорно негира Словене на простору Централне Европе, Балкана и значајног дела Источне Европе пре V и VI века н.е. Једна хипотеза тврди да су постојала два таласа насељавања Словена: Прасловени (Венети), као и Словени који су се са њима мешали и створили данашње Словене. Та хипотеза покушава решити врло сложена питања која излазе из археолошких налаза на словенским територијама. Недавно се појавила радикална хипотеза, која заговара да су Словени аутохтони у Европи још од последњег леденог доба, где су Германи и Романи настали због језичних промена након територијалних освајања, а та се хипотеза заснива на једном од

тумачења генетике и теорији развојка људи у више центара, за разлику од признате теорије да су сви људи потекли са једног места – из Африке. Поменута хипотеза тврди да је словенска прадомовина укључивала подручја која Тацит наводи као Германија, а додатну забуну уноси чињеница да су неки словенски народи настали због потпуне асимилације древних несловенских народа.

Проучавајући протословенски језик, лингвисти се не могу договорити како је даље текао развој овог језика и када је започет процес распадања јединственог језика. Консензус о броју фаза у развоју словенског језика и његова периодизација и терминологија, ни мање нису решив проблем, као и тумачење прапостојбине Словена. Ваљда то иде једно са другим. На основу више лингвистичких студија, могли бисмо оквирно да направимо једну периодизацију словенског језика, који се покапа са одређеним историјским догађајима: 1) протословенски језик (око 1500. г.п.н.е.-300. г.н.е.) обележеним дугим и стабилним периодом постепеног развоја; 2) ранословенски језик (око 300. г.н.е.-600. г.н.е.) обележен је периодом брзих фонолошких промена. У њему и даље не постоје дијалекти, већ је реч о јединственом језику свих Словена; 3) средњесловенски (око 600. г.н.е.-око 800. г.н.е.) у коме се појављују најраније дијалекатске разлике. Настављена је брза фонолошка промена, али и експанзија словенског говорног подручја на велике делове Европе. Иако су започеле дијалекатске варијације, још увек су већине гласовних промена јединствене и доследне у њиховој примени. До краја ове фазе, самогласници и консонантни фонеме углавном су исти, те из тог разлога реконструисане протословенске форме, које се могу наћи у научним радовима и етимолошким речницима, обично одговарају овом периоду; 4) каснословенски или старословенски (око 800. г.н.е.-око 1000. г.н.е, чак до 1150. године у Кијевској Русији) је последња фаза у којој цело словенско говорно подручје говори једним језиком, али у коме се убрзавају дијалекатске разлике, а звучне промене све више умножавају.

Ни о узроцима распада прасловенског језика не постоје општеприхваћена мишљења, али обично се као важније издвајају две групе узрока: 1) лингвистички (престанак закона затвореног слога, односно појава закона отвореног слога према којем се сваки слог мора завршавати на вокал, монофтонгизација дифтонга, умекшавање тврдих консонаната пред вокалима предњег реда и слично); 2) ванлингвистички (величина територија на којој се говорило прасловенским језиком, слабење веза између појединих племена, све веће разлике у сте-

пену развоја између појединих племена, контакти са суседним несловенским племенима, сеобе и слично). Треба имати у виду да је формирање појединих језика по правилу дуг процес и да је неопходно разликовати време почетне или неке касније фазе формирања прасловенског језика од времена његовог постојања као посебног језика.

Иако постоји литература о словенској етногенези и глотогенези, њена сложена проблематика остаје неразјашњена. Због недостатка нових археолошких открића или нових интерпретација познатих чињеница, словенска етногенеза неће одмахни сувише далеко у проучавању. Прапостојбину Словена можемо покушати пронаћи на основу реконструкције прасловенског језика и реконструкције словенске културе до Великих сеоба. Када се говори о прапостојбини Словена, уобичајено се означава простор који су насељавали Словени до Велике сеобе, односно много векова пре него што су о њима забележена прва подробнија историографска сведочанства. Тешко је при том одвојити питање одређивања граница тог територија од других питања словенске етногенезе и глотогенезе. У времену када се одвијао процес формирања индоевропских народа доминирала су два облика: 1) диференцијација једног народа на два или више млађих народа или 2) мешање народа и њихово стапање у неки нови етнички елемент. Та два облика етногенезе повезана су и тако је у појединим случајевима примарно диференцирање народа, језика и култура, а у другим етничко, језичко и културно мешање. Има доста примера у којима се етногенеза и глотогенеза разилазе, а као пример може послужити мађарски језик, као сродан са народима Хант и Манси, који живе источно од Урала (одакле су преци Мађара дошли у Панонску низију), али се Мађари антрополошки и етнографски знатно разликују од својих далеких језичких рођака, јер су умногоме усвојили културу средине у којој су се нашли. Словени се, истина, знатно више разликују у антрополошком него у језичком погледу.

Проблем прапостојбине Словена умногоме је одређен решењем проблема прапостојбине Индоевропљана, али и ту има неслагања. Према једној тези, прапостојбина Индоевропљана је у V и IV миленијуму п.н.е. обухватала широки простор од Рајне до западне Украјине, према другој још широј, од Рајне до горње Волге, а према трећој она се локализује северно од Црног мора и дуж Волге, са каснијим ширењем у балканско-подоунавско подручје и даље у Централну Европу, затим у Закавказје, Иран, Малу Азију и источни Медитеран. Новија руско-грузијска лингвистичка истраживања локализују источну Анатолију (Мала Азија), јужни Кав-

каз и северну Месопотамију. У савременој индоевропеистици највише пажње привлаче последња два гледишта, будући да су новија и боље аргументована од претходних.

У XIX веку је предложено више хипотеза о прапостојбини Словена, које су се често темељиле на једностраним и недовољно поузданим изворима, рецимо само на летописима или хроникама, тако да немају посебну научну вредност. У њима се Словени у потпуности или делимично убрајају у Келте, Готе, Гете, Трачане, Дачане, Илире или неке друге народе. Први научни покушај утврђивања прапостојбине Словена учинио је тридесетих година XIX века велики проучавалац словенске историје и културе, Словак Павел Јозеф Шафарик (свк. *Pavel Jozef Šafárik*, 1795-1861). У књизи *Slovanské starožitnosti* („Словенске старине“) из 1837. године. Шафарик је на основу анализе историографских извора изградио теорију о словенској прапостојбини која је касније названа *карпатском теоријом*. Та теорија је посебно у XIX веку била доста популарна и говори да се најстарија словенска постојбина налазила северно и североисточно од Карпата, на територију Галиције, Подолије и Волиније. Истина, Шафарик у свом делу није губио из вида ни летописни податак о словенским племенима у Подунављу пре њиховог одласка на друга територија, али се то у каснијим научнопопуларним школским и сличним интерпретацијама тзв. карпатске теорије углавном изостављало.

Развојем упоредно-историјског правца у лингвистици током XIX века, многи лингвисти су пажњу усмерили на проучавање проблема степена сродности између појединих индоевропских језика, посебно тамо где је постојала уочљива структурна сличност, рецимо између словенских и балтичких (балтских) језика. Таква проучавања водила су покушајима релативне локализације простора на којем се говорило прасловенским језиком, а према њима Словени су живели северозападно од иранских племена, југоисточно од балтичких, источно од германских и били су у даљем контакту са Келтима и Италима на југозападу, а на југу са Грцима, вероватно и са Илирима и Трачанима. Та схема била је ипак доста условна и статична, а аргументација једнострана.

Од краја XIX и током XX века у решавању проблема прапостојбине Словена почињу све више да се узимају у обзир и чињенице из области ономастике (лингвистичке дисциплине о властитим именицама), а затим и археолошке и антрополошке чињенице, као и проучавање назива биљног света и риба у словенским језицима.

Висланско-одринска хипотеза

Ова хипотеза је настала још крајем XVIII века, али је тек након Другог светског рата заживела у радовима пољских лингвиста. Указује на словенску прапостојбину између Одре и Висле с тим да су се временом границе шириле на околне области. Пољски лингвисти, посебно Тадеуш Лер-Сплавински (пољ. *Tadeusz Lehr-Splawiński*, 1891-1965), који је најпотпуније аргументовао ову тезу, имају утемељење на чињеницама многих других наука, не само лингвистике. Један од чврстих аргумената јесу хидроними, који се између Висле и Одре проналазе, а које су врло сличне са облашћу око Дњепра, истина са деминутивним и хипокористичним суфиксима: у Пољској постоји река Коломња, а у Украјини Коломијка или у Пољској Осна, а у Белорусији Осница. На основу ових хидронима, може се донети закључак да су изведене основе млађег постанка и да је териториј на којој се ти водени токови налазе насељен касније.

Да су Словени живели на обали Балтичког мора, као главни аргумент, узимају се сви словенски језици, јер имају реч за море приближно исте гласовне структуре. Има лингвиста који оспоравају ову тврдњу, сматрајући да се прасловенско **more*, односило на језера, мочваре и слично, а не на оно што данас представља тај појам.

Средњодњепарска хипотеза

Ову хипотезу су заступали поједини лингвисти, попут Чеха Нидерлеа (чеш. *Lubor Niederle*, 1865-1944), Пољака Мошињског (пољ. *Kazimierz Moszyński*, 1887-1959), руско-немачког лингвисте Фазмера (нем. *Max Julius Friedrich Vasmer*, 1886-1962), да би након Другог светског рата највише присталица имала у тадашњем Совјетском Савезу. Најдаље је у тумачењу ове хипотезе отишао Рус Федот Петрович Филин (1908-1982), који је тврдио да се прасловенски речнички фонд односио на ствари које имају значаја за практичан живот и стварност, а то је шумски и степско-шумски појас, што одговара данашњој јужној Белорусији и северној Украјини. Еквиваленти тих речи на српском језику били би: језеро, блато, дубрава, борик. Називи дрвећа: бреза, јасика, орах, липа, врба или дивљих животиња, птица и речних риба: медвед, лисица, вук, рис, јелен; гуска, лабуд, врбана, сом, штука, лосос.

Анализирајући словенску лексику, лингвисти ове хипотезе тумаче да у прасловенском језику нису постојале речи везане за море или морске рибе,

нити речи које би упућивале на степену, а врло мало је постојало речи које се односе на планински рељеф. Наравно, са овим тумачењем не слажу се многобројни лингвисти и наводе конкретне доказе као противаргумент.

Дунавско-панонска (балканска) хипотеза

Ово је најстарија хипотеза о словенској прапостојбини и своје тврдње проналазе у летописном податку из XII века „Повест минулих лета“ (стсл. *Повѣсть времяньныхъ лѣт*, рус. *Повесть временных лет*), познатији као „Несторова хроника“, написана крајем XI и почетком XII века у Печерском манастиру. Монах Нестор пише да су Словени од давних времена насељавали области Паноније и источног Балкана (Угарске и Бугарске), пре него што су одатле кренули ка новим територијама у Европи. Он наводи многобројна словенска племена и области у којима су живели. Многи словенски писци XVIII и XIX века писали су о балканском пореклу Словена, да би са почетка XX века ова теорија била запостављена и одбачена. Проблем је недостатак раније литературе, која је нестала у бомбардовању београдске библиотеке 1941. године и других градова у којима су се налазили важни списи, мада су немачки нацисти из бројних словенских библиотека, трајно однели огромну писану грађу, која до данас није враћена, нити било ко тражи да буде враћена.

Темеље ове хипотезе поставио је Шафарик, но мање је познато да је он указивао и на друге могућности. Подржавајући „Повест минулих лета“ и Шафарик је указао на могућност да су Словени боравили у Подунављу, пре него што су почели да насељавају друге делове Европе. Двојица немачких научника, археолог Херман (нем. *Joachim Herrmann*) и слависта Кунстман (нем. *Heinrich Kunstmann*, 1923-2009) развили су тезу по којој су се Словени кретали са југа према северу, подразумевајући да се њихова прапостојбина налазила на Балканском полуострву. Доказујући своју хипотезу, као пример давали су топониме око Иљменског језера на основу топонима са Балкана. Кунстман је сматрао да су Далмација, Епир и некадашња област римске провинције Превалитана (југозападна Србија, Црна Гора и Албанија) биле главне у исељавању Словена према северу.

Савремена лингвистика је оживела ову хипотезу, пре свега у радовима Трубачјова (рус. Олег Николаевич Трубачёв, 1930-2002), Кобичјева (рус. Вениамин Павлович Кобычев), те Лепосаве Тр-

буховић. Ова стара идеја опет је оживела у пуном сјају на основу лингвистичких, историјских, етнографских и других аргумената. Скреће се пажња на сличност назива племена Венета са северног Јадрана (данашњи назив за Венецију) и једног од словенских етнонима – *Венеди*, посебно на чињеницу да се у летопису „Повест минулих лета“, експлицитно каже да су се Словени звали *Норци* (док су живели на Дунаву) и да више античких извора помиње уз Ските и народ Неури. Историјски је познато да су у IV веку п.н.е. Келти разорили провинцију Норик у горњем Подунављу, време које већина савремених слависта узима као извесно да је прасловенски језик средином I миленијума п.н.е. био формиран. Није познато шта се десило са Норичанима, да ли су уништени под најездом Келта, асимиловани или се преселили на непознат териториј. Није утврђена ни етничка припадност Норичана, тако да је могло бити северноиришко или словенско.

Трубачјова је често помињање Дунава у руским и белоруским народним песмама, наводило на закључак да су преци Руса морали живети у прошлости много ближе овој реци него данас. Тако је Трубачјов указао да је прадомовина Словена била између Прибалтика и Илира на југу Балкана, да би се између њих „забили“ Келти. Говорећи о Илирима, мора се схватити да они нису представљали хомогену етничку групу, већ да се под тим именом означава читава група хетерогених етничких елемената, које су насељавале просторе од Епира до Истре.

Одређени број хидронима из области горњег и средњег Подунавља (Дунав, Мура, Тиса) налазе се на словенском североистоку у облику деминутивних и хипокористичних изведеница, што би навело да су у евентуалним словенским сеобама са Дунава преко Карпата, називи неких река могли бити пренесени у нову постојбину. Етнографска проучавања утврдила су да у белоруском фолклору има доста песама о Дунаву, иако је Белорусија прилично удаљена од ове реке. Археолог мр Лепосава Трбуховић допушта могућност да су Панонци из I в. н. е., које описује Дион Касије, у ствари Словени, а познати руски слависта О. Н. Трубачјов, подупире подунавску теорију о прапостојбини Словена на основу нових етимолошких истраживања.

На основу идеје о подунавској прапостојбини Словена, могли бисмо да донесемо закључак да су словенске сеобе на југ у VI веку (како тврди нордијска историјска школа), заправо биле сеобе у правцу из којег су Словени десетину векова раније отишли на север, уз могућност да неки никада и нису напустили териториј старе постојбине. Хипотеза о подунавској прапостојбини Словена не

мора бити неспојива са неким другим хипотезама, ако се има у виду да се териториј прапостојбине могао у далекој прошлости и знатно мењати, односно, ако се претпостави да су постојале две прапостојбине Словена. Подунавска прапостојбина је у том случају могла претходити некој каснијој.

Теорија лингвисте Алинеија

Марио Алинеи (*Mario Alinei*, 1926) је италијански лингвиста и у својој дугогодишњој каријери објавио је преко 50 радова на тему еволутивне лингвистике, а сарађује и са Српском академијом наука и уметности. Његова теорија је прихваћена на универзитетима у Холандији, Шпанији и Италији. Сам Алинеи је говорио да су крајем последње деценије XX века, три археолога и три лингвиста, независно један од другог, поставили нове теорије о пореклу индоевропских народа и језика које утврђују на аутохтоност и непрекинут континуитет од палеолита. Компаративном анализом лингвистике, археологије и генетике, Алинеи је открио да су неолитске технолошке иновације у Подунављу довеле до наглог демографског раста становништва и развоја језика и културе. Овај научник тврди да је то најважнији мотивациони погон ширег развоја језика и поставља своју чувену тезу да се аналогно развоју палеолита, мезолита и неолита може поставити модел хронолошког датовања језика. Нагласио је да за разлику од Западне Европе, где неолит почиње у II миленијуму п.н.е., једино на Балканском полуострву може се пратити континуитет старе европске цивилизације преко телова већ од VIII миленијума п.н.е. Навео је да су археологија и савремена генетика потврдиле да је Балкан једини европски регион где су најстарија археологија и генетика неспорно доказане.

Са оваквим сазнањем, Алинеи је поставио тезу о аутохтоности европске цивилизације у Подунављу и њеном непрекинутом континуитету све до данас. Овај научник се оштро успротивио тврђењу да су Словени дошли на Балкан у VII веку и тврди да за тако нешто не постоје никакви археолошки нити историјски докази. Алинеи чврсто стоји на закључку да су Словени (Јужни) живели у Подунављу још од палеолита, чиме је практично срушио званичну индоевропску теорију, али и званичну („германску“) теорију о доласку Словена у Европу и на Балкан. Ниједна од званичних верзија о касном насељавању Словена не може да одговори на питање: који је то кључни фактор могао да натера Словене да оставе своја огњишта у бронзаном до-

бу да би постали доминантна популација Европе? Такозвана теорија о “миграцији Словена” пуна је недоследности као и непостојања историјских података. Словени (Јужни) су у својој подунавској постојбини (касније са Грцима и другим народима Балкана) развили земљорадњу и мешану пољопривредну економију, карактеристичну за Европу. Алинеи је уверен да су прве металуршке културе на Балкану словенске и тесно повезане са Анатолијом (Мала Азија). Словенски териториј данас на простору Европе скоро је идентичан територију који Словени заузимају практично од палеолита.

Алинеи сматра да Словени још увек заузимају половину Западне Европе у географском и етничко-језичком смислу. Он је убеђен да Словени живе на тлу Европе, где живе и данас, још од почетка палеолита. Он се надовезује на тумачење других лингвиста да су Словени живели на огромном територијалном простору од Балтика, преко северне Италије, све до Мале Азије, а народе као што су Венети, Трибали, Трачани, Пеластаи, Фриги, Лици и Лиди сматра прасловенским корпусом. Југозападни део Словена одувек се граничио са италским народима на северу Италије, као и са Алпима, затим пружао преко данашње источне Немачке све до Балтика и Северног мора. На истоку и југоистоку границе Јужних Словена простирале су се од средине Паноније до данашње Грчке, захватале Малу Азију (Турска) и Бугарску све до Црног и Каспијског мора. Због свега наведеног, овај италијански научник сматра да је потребно већ једном коначно срушити традиционалну историјску хронологију о касном досељавању у Европу и на Балкан, јер би било немогуће да заузму тако велики европски простор, када су се остали народи већ разместили на старом континенту. За њега је једини логичан закључак да су Словени из Подунавља (Лепенски вир, Старчево и Винча) покренули развој земљорадње, занатства, религије, уметности, језика и културолошки развој који је касније условио рађањем урбаних култура Старе Грчке, Етрурије и Рима. То за сада, на жалост, није прихваћено као званична теорија од стране западних научника.

По њему је најстарија словенска група – јужнословенска, заправо, не постоји никакав други севернословенски језик, већ су западнословенски и источнословенски језици настали од јужнословенског. Примогеност јужнословенског језика постоји у доказима, јер лингвистички обухватају и источне и западне, због чега представљају заједнички именитељ свих словенских језика. Званична историја, како год је називали, признаје примогентност Германа, али Алинеи доказује да су они

у ствари прихватили тековине неолитске културе Балкана, самим тим и део језичке културе Јужних Словена, што је тврдио и амерички лингвиста Свадеш (*Morris Swadesh*, 1909-1967), изјавивши да се грана германских језика издвојила из словенских језика. Да би доказао своју тезу о настанку језика још у палеолиту, те доказао могућност датовања језика синхроно са археологијом, италијански научник је направио три листе словенских речи из периода палеолита, мезолита и неолита које практично представљају најстарији супстрат европских језика. Оно што је најзанимљивије јесте да је Алинеи ставио старолатински, старогрчки и старословенски у исту хронолошку равну, чврсто верујући да су сви они позајмљивали једни од других.

Алинеи иде даље у свом доказивању и жустро се противи досадашњим теоријама и наглашава да су јудеохришћанска и пангерманска теорија неопростиво зауставиле развој лингвистике, скративши старост језика на 5.000 година, на супрот антрополошким доказима да је језик вероватно старији од 50.000 година. Он је ставио неолитску културу Подунавља као првобитни језички темељ Европе, одакле се проширио целим континентом. Из непознатог разлога се у српској науци, пре свега лингвистици, историји и археологији, не придаје пажњу теорији великог италијанског научника, те се стиче утисак да се свесно одбацује Подунавље и Србија као центар интересовања и проучавања научних кругова Србије и Западне Европе. Управо повезујући континуитет од палеолита до данас отворен је пут за нова истраживања у српистници и прихватајући овакву научну теорију, српски језик више никада не би био изгубљен и насилно удављен у имагинарном простору и времену без икаквих корена. Прихватајући Алинеијеву теорију о развоју језика у палеолиту и Словенима у Подунављу из древних времена, значило би да се мора одбацивати целокупна европска и блискоисточна историја, а то никоме у Западној Европи не би одговарало. Ако су Словени заиста живели у Подунављу и на Балкану још у палеолиту, то би значило да се мора преиспитати и целокупна историја Старе Грчке, Рима, Келта, Германа, односно да историчари од почетка почну да пишу нову (праву) историју Европе.

Надовезујући се на Алинеијеву теорију, мора се рећи да су током историје, са познатим археолошким и генетским утврђеним факторима, Европљани се мирним миграцијама ширили са Балкана (Подунавља) према северу, западу, југу и истоку носећи са собом језик, митологију и обичаје палеолита. Савремена генетика, археологија и лингвистика давно су дошли до закључка да је Европа генетски

јединствена, и то 96% према митохондријалном X хромозому, а да 4 главне хаплогрупе или еволутивни маркери Y (мушког хромозома) могу само дати податке о историјским кретањима мушке популације. Слично тврди и Алинеи, који каже да археологија и савремена генетика потврђују да је Балкан редак регион где је насељавање популације из Анатолије (односно Африке) генетски неспорно доказано. Уосталом, сва досадашња генетска истраживања (ипак је генетика егзактна наука) указују на то да је 80% европске генетике конзистентно још од палеолита и да нема никаквих прекида у континуитету развоја европских народа. То потврђују генетичари попут Сфорце (*Luigi Luca Cavalli Sforza*, 1922) и Сајкса (*Bryan Clifford Sykes*, 1947).

Полемика о словенској прапостојбини и правцима мигрирања из године у годину добија све више на замаху. У науци је већ широко прихваћено становиште да се миграције јужнословенских племена нису дешавале одједном. Утемељена је претпоставка да се те миграције нису одвијале ни “праволинијски”. Све је извеснија и могућност да долазак Словена на Балканско полуострво није текао из једног смера. Изгледа да ће у том смислу историчари, филолози и други научници, морати озбиљно да преиспитају чињенице које су избиле на светло дана након опсежних истраживања словенских назива у Северној Европи, посебно на простору око реке Лабе, те између Лабе и Одре, према коме су се након упада Гота у I веку н.е. “померила” нека словенска племена, попут Велета (Љутића) и Ободрита (Бодрића).

Несумњиво да је прапостојбина Словена била у области између Балтичког мора на северу, Одре на западу, те Дњепра на истоку и Подунавља на југу, а нове хипотезе које се стидаљиво појављују у научним круговима, све више завређују пажњу, јер оне директно руше постојеће званичне теорије у историји, археологији и лингвистици.

2. СЛОВЕНСКИ ЕТНОНИМ

Име Словена

Поред тумачења постојбине неког народа, обавезно је проучити порекло његовог имена, јер оно може да укаже на неке важне чињенице, пре свега да ли је то име аутохтоно или није и да ли има посебних веза са местом на коме тај народ живи. За проучавање словенског имена, морамо у обзир узети и имена које су Словенима давали представници других народа у својим списима. Ономастика

и етимологија су уз бројне друге друштвене науке, покушали да протумаче етноним Словена, али до данас научници нису дошли до јединственог закључка.

Словенско име први пут је записано грчким писмом као *σκλαβηνός* (лат. *sklavenos*), у делу Псеудо-Цезарија (IV-V век) под називом *Caesarii Dialogi (Questiones et responsiones)*. Уз етноним *Словени*, који се односи на све словенске народе уједињене у јединствену структуру, од корена *слов-* или *слав-*, изведено је данас више етнонима са мањим разликама у изговору, који имају уже значење, попут појединачног народа, области или града: Словенија, Словенци, Словачка, Словаци, Словинци, Славонија, Слован и слично.

Готово сви слависти се слажу да је у прасловенском језику етноним имао основни вокал *о*, (**slovēne*), док су облици коренске морфеме са вокалом *а* (српски *Словени*, руски *Славяне*, хрватски *Славени*), млађи јер се појављују касније од корена *слов-*, а којег има и у старословенском језику као *словѣне*.

Има различитих хипотеза о значењу имена *Словен*. Најприродније је да га повежемо са појмом слово, јер у великом броју словенских језика има исто значење – *реч*. Има још примера са коренском основном *слов-*: глагол *словити* („бити познат“, рус. *слыть, слыву*), придев *пресловутый* или *слава*. Слично су размишљали слависти XVIII и XIX века. Чешки филолог Добровски (чеш. *Josef Dobrovský*, 1753-1829) је претпоставио да постоји и топоним **Slovu*, од кога је изведено име народа, на исти начин на који је монах Нестор у „Повест минулих времена“ писао да су нека словенска племена добила имена по месту у којима су живела (Пољани, Древлани, Северјани и слично). На читавом словенском простору на тлу Европе, могу се пронаћи на стотине топонима и хидронима у којима се јавља корен *слов-*: *Слава*, *Славка*, *Славина*, *Словак*, *Славија*, *Слован* и слично. Проблем код потврђивања хипотезе Добровског, јесте недостатак топонима или хидронима у облику *Слави* или *Слови* на простору од Балтика до Прицрноморја.

У другој половини XIX, посебно у XX веку, појавила су се друга решења етнонима *Словен*, која свакако не треба одбацити. Роман Јакобсон (рус. *Роман Осипович Якобсон*, 1896-1982), један од највећих слависта и уопште лингвиста прошлог века, посебно је указао на староруску реч која је настала на сличан или готово исти начин: *кличане* („хајкачи“, „који гоне дивљач виком“, староруски *кличь*). Донео је занимљив закључак за Словене као народ који је себе видео као људе који владају словом, тачније говоре, баш као што код многих

словенских народа, постоји другачији назив за Германе – *Немци*. Наиме, многи словенски народи у додиру са Немцима, због великих језичких разлика, нису могли међусобно да се споразумевају, те из тог разлога словенска племена називала су германска племена немима, због немогућности споразумевања па отуда и назив *Немци*. Реч води порекло из чешког језика у ком чеш. *němý* има значење „нем“, од чега је постало чеш. *Němci*, која се касније проширила на друге словенске језике. Једини језик који не припада словенској групи језика, а користи словенски назив је мађарски на ком се *Немац* каже мађ. *Németek*.

Јакобсоново тумачење прихватају поједини лингвисти, индиректно потврђујући могућност настанка имена *Словени*, на основу тумачења имена *Немци*. У даљем појашњењу ове хипотезе, лингвисти објашњавају да је арапска реч *arab* („онај који јасно говори“) супротна арапској речи *a'am* („онај који нејасно говори“, или „странац“), која је уједно и један од арапских назива за Персијанце. Грчка реч за странца βαρβαρος у етимолошким речницима тумачи се као реч ономагопејског порекла и у вези је са глаголом који значи „лајање“.

Има пак, лингвиста који су за објашњење порекла етнонима *Словен*, узимали готски глагол *slawan* („ћутати“), што бисмо могли да схватио као „народи који ћути“, то јест, слично онакво тумачење какво су имали Словени према Германима („неми“). Недостатак овакве етимологије лежи у чињеници да не постоји пример у којем је неки народ узео за самоименовање реч којом га са негативном конотацијом називају представници неког другог народа.

Ако се вратимо на извођење етнонима **slovēne* од апелатива **slovo*, појавиће се проблем са суфиксом *-ēninъ/-aninъ* које етници изводе по правилу из топонима, што опет враћа на хипотезу Добровског да за именицу **slovēne* мора постојати и одговарајући топоним, а који истраживања још нису могла да утврде. Пољак Отрембски (пољ. *Jan Otrembski*) је пронашао занимљиву паралелу **slovēne* са литванским селом *Šlavėnai* на реци *Šlavė*.

Другачију хипотезу заступају српски филолог Милан Будимир (1891-1975) и Пољаци Лер-Сплавински и Розвадовски (пољ. *Jan Michał Rozwadowski*, 1867-1935), који тврде да је име Словена потекло од хидронима, чији је корен **slov-*, односећи се на воду. Паралеле се проналазе у грчком κλύζω („запускујем“) и латинском *cluo* („чистим“) и стоаса („место куда отичу отпадне воде“), мада примера има и у словенским језицима попут српског апелатива *славина*, хидронима *Slawa*, *Slawica* (пољски), Славница (српски), староруског епитета Дњепра – *Словутичь* и слично.

У западном суседству Словена (у области данашње западне Немачке) живело је келтско (можда германско) племе Немети (лат. *Nemetes*), које се појављује у I веку п.н.е. Ово племе је оставило трага у словенским топонимима у данашњој Чешкој, Словачкој и Мађарској: *Nemetprona*, *Nemetgurab*, *Nemetice*, док се као презиме *Nemet*, често појављује код Мађара. Уједно, Мађари за Немца кажу *немет*. Мађари су у Панонију дошли тек у IX веку, када племе Немета већ одавно више није било на историјској сцени, што значи да су ови топоними били преузети од Словена, тачније да су Словени први називали своје западне суседе **немет*, што је могло тек касније еволуирати преко народне етимологије у *неметсь*. Важан закључак за мађарско преузимање *немета*, јасно указе да су Словени у тренутку доласка Мађара у Панонију били већинско становништво у тој области.

Историчар и лингвиста Мар (рус. *Николай Яковлевич Марр*, 1864-1934) и још неки совјетски научници изнели су хипотезу да етноним **slovēne* треба извести из назива иранског племена Сколота, што је стари назив за Ските, који су према дотичној хипотези били језгро Словена, мада не постоје историјски, археолошки, лингвистички или неки други довољно чврсти докази. У руском језику глагол *сколотитъ*, преводимо као „сакупити“, односно у императиву глагола *сколоті*, значило би „сакупљени“. Присталице хипотезе о Скитима у латинском, грчком и арапском језику, сматрају да је етничко име Словена ушло у облику са веларом *κ* у првом слогу: лат. *sclavus*, грч. *σκληβηρός*, арап. *Skalab*, *Skaliba*. У арапски језик је ушла преко грчког, што објашњава *κ* у основи у најстаријим арапским изворима у којима се помињу Словени. У грчком и латинском језику појава велара *κ* објашњава се за фонетски систем, не баш типичним изговором сонанта *л*, поготову у секвенци *сл-*. У појединим словенским језицима данас, сачувало се такозвано меко *л*, али не увек са истом артикулацијом: у руском, пољском и македонском, другачије од средњоевропског *л*. У историјским изворима, написаним на латинском језику, река Висла пише се као *Viscla*, *Viscula*, *Vistla*, *Vistula*, док више ромејских извора, поред наведеног бележења словенског имена са словом *К* (κάππα) у првом слогу пишу на истом месту и *Θ* (θήτα), тако да се на овај етноним наилази као *Σκληβηροί* или *Σθλαβηροί*, показујући да су различити писци налазили различита графичка решења за записивање гласа или гласовне групе коју нису имали у матерњем језику. Ако искористимо Марову хипотезу, онда би сами Словени на одговарајућем месту изговарали *κ*, те не би било потребно да се у грчком и латинском

запису њиховог имена нађу и другачији гласови.

Фински лингвиста Микола (фин. *Jooseppi Julius Mikkola*, 1866-1946) је почетком XX века, протума-чио етноним **slovēne* као „саплеменици“ или „сродници“, јер се у грчком и келтском језику могу наћи речи сличног значења, чија би структура упућивала на то да су настале из истог праиндоевропског корена. Најбољи пример је грч. **λαός* („народ“), келт. **sluagos* и ирс. *sluag* – („гомила“, „војска“).

Пољски лингвиста Де Куртене (пољ. *Jan Niesi-sław Ignacy Baudouin de Courtenay*, 1845-1929) је у енциклопедијском чланку о Словенима из 1900. године, порекло етнонима објаснио полазећи од тврдње да су међу Словенима била врло раширена сложена лична имена са наставком -слав у другом делу (Јарослав, Владислав, Мирослав и слично) и од претпоставке да су Римљани због тога за словенске робове и словенски народ уопштили назив *slavus*, који су касније прихватили и сами Словени. Сличну претпоставку имају поједини немачки научници, који назив читавог народа изводе из новогрчке речи за роба *σκλάβος*, то јест за Словене *σκλαβηνός*. Тешко је, готово немогуће, да један народ прихвати погрдно име, које му је наметнуо други народ, колико год се поједини немачки научници упињали да прославе своју хипотезу. Као противаргумент Де Куртеневој хипотези, постоји чињеница да Римљани и Грци нису имали превише, нити интензивне контакте са Словенима, да би се латински или грчки назив за читав народ могао проширити и прихватити на словенском територију, који није био тако мали. У историјским изворима писаним на латинском језику, дужи облик етнонима Словена и краћи облик назива за роба, појављују се скоро истовремено, мада први нешто раније, а у употреби се никада не мешају.

Има у историји и посебно лингвистици још много хипотеза које су се развијале посебно у XIX и XX веку, али ниједна није доказана, нити поуздано решена. Питање етнонима у тесној је вези са словенском прапостојбином и остаје нада да ће се у блиској будућности открити јасни докази, који ће потврдити неке од бројних хипотеза о етногенези и глотогенези и самим тим и расветлити питања везана за име једног великог европског народа. Данас се, као и у прошлости, сувише појављују проблеми у тумачењу прасловенског и праиндоевропског језика, због чега ни проблем порекла словенског етнонима, који је вероватно настао у процесу словенске етногенезе, не може бити потврђен.

Венети и Анги

Етноним *Венети* повезује се са многобројним европским племенима који су на историјску сцену ступали у одређеним временским периодима и потом нестајали. Са више и мање сличног изговора, појављивали су се као *Венеди*, *Венди*, *Виниди*, *Винди*, *Инди*, *Гвинони*, *Гутони*, *Енети*, *Генети*, *Бенети*, *Венели* и слично. Сва наведена племена живела су од Нормандије и Бретање на западу, до северног Јадрана, Мале Азије, Карпата на југоистоку, те до Балтичког мора на северу, за које се верује да су припадали италској (илирској), галској (келтској) и балтичкој (балтској) етничкој групи. Ако узмемо да су припадали балтичкој групи, онда их можемо повезати са Словенима или словенизираним Балтима. Сва наведена племена живела су близу воде (обале мора, језера, мочваре, реке), на шта упућује етноним у различитим варијантама: келтски *Wand*, *Wend*, *Wond* („река“), *Vin* („вода“), литавски *Vanduo* („вода“), дански *Vand* („вода“), немачки и енглески *Wint(er)* („зима“). Руски етнограф и филозоф Надеждин (рус. Николай Иванович Надеждин, 1804-1856) је претпоставио да се појам *Венета* није односила на представнике одређеног племена или народа, већ на становнике приобалних и мочварних области уопште, укључујући и Словене.

Занимљиво да Летонци називају Естонце *Vede*, док Естонци и Финци називају Русе *Vene*, *Venaja*, *Venelased*, *Venäläiset*. Нису ретки примери да један етноним код различитих народа има различита значења. Најбољи пример јесу балкански Власи, чија различита значења постоје код Срба, Хрвата, Румуна и других народа.

Руски филолог и историчар Шахматов (рус. *Алексей Александрович Шахматов*, 1864-1920) је претпостављао да су све три основне групе Вента келтског порекла, тражећи ослонац у келтским речима *wenos* („пријатељ“) и *wenua* („братство“). Слично томе у средњовековној Баварској је низ топонима имао облик карактеристичан за келтски језик и коренску морфему *венд-/венн-*, на пример: *Wenededunum*, *Windobona*, *Winidoba*. То не значи да на тим просторима никада нису живели Словени или да су та места била искључиво келтска, јер у изворима у којима су уписани ти топоними, стоји објашњење да је реч о словенској шуми, словенском језеру и слично.

Ако је етноним Венети био словенски и ако су га Словени употребљавали као своје име, мада то никада није доказано, онда остаје питање: зашто није оставио трага у словенским језицима? Повезивање етнонима Венети са називом источнос-

ловенског племена Вјатичи (рус. Вятичи), коме се претпоставља у корену рефлекс прасловенског **vet-* („велики“), што су предлагали слависти попут Нидерлеа и других, ни семантички ни фонетски не може бити убедљиво аргументован. Поједини несловенски народи данас, као и у прошлости, овај етноним користе за именовање Словена (немачки погрдни *Windische*), због чега је логично да га сами Словени никада нису усвојили нити употребљавали, као што сами Немци никада нису прихватили словенски назив *Немци* и *Немачка*. Можда је реч *Венети* коришћен у семантичкој вези са називима речних и мочварних места, али аргументација која се наводи код научника не може се сматрати довољном да би се могло говорити као о утврђеној чињеници. Немци још и данас у појединим подручјима Крањске, Корушке и Штајерске, називају Словенце Вендима или Виндима, као и Лужичке Србе у Немачкој (*Wenden*).

За многа германска племена, Словени су били *Венди* или *Виниди*. Град Словењ Градец у данашњој Словенији, Немци су називали *Windischgrätz* или *Windischgraz*. За Пољаке је Балтик и *Zatoka Wenedzka*, јер је Птоломеј још у II веку н.е. Гдањски залив називао *Венедским заливом*. Занимљиво је да Балтичко море, које се у изворима може пронаћи као „Сарматски океан“ или „Скитско море“, нема немачку етимологију. Германи који су живели близу Римског царства Балтичко море су називали *Wildamor*, односно *Wilten- Meer*. Има много топографских имена, као што су: *Windehausen*, *Windischthal*, *Windsberg*, *Windischgratz*, *Wenddorf*, *Wendeburg*, не само у оним областима где данас живе Немци са Словенима, већ и онде где Словена нема већ више од миленијума, а где су се населили Немци. Тако данас Немци говоре *Winde* или *Wende* (множина *Winden* или *Wenden*), док се у старонемачком појављују *Winid* или *Wined*. Одакле толико имена са коренском основом *венд-* или *винд-*, немогуће је одговорити, но извесно је да су тако називали Словене у свом суседству.

Италијански лингвиста Девото (ита. *Giacomo Devoto*, 1897-1974) је у књизи „*Origini indoeuropee*“ из 1964. године, посумњао да су Венети у ствари Словени, на основу проучавања пољског слависте Налепе (пољ. *Jerzy Nalepa*, 1926). Сличан закључак имали су италијански венетолози Просдокими (ита. *A. L. Prosdocimi*) и Пелегрини (ита. *G. B. Pellegrini*) који су рекли да се Венети могу убројати у етнички словенска племена.

Занимљиво је да се име *Венети* или *Венди*, може повезати у прошлости не само са Словенима, већ и са другим народима, који су били од Словена

прилично различити. Венети се појављују у малоазијској покрајини Пафлагонији, које већ Хомер у „Илијади“ помиње под именом *Евстои*; други су Венети живели у старој Галији при реци која се данас зове Лоара, а трећи и најзнатнији Венети живели су у горњој Италији, али њима је траг још до данас сачуван у имену познатог града *Venezia*. Шта су били пафлагонски Венети, односно, ког племена, немогуће је одговорити; галски су Венети били келтски огранак, а горњоиталски Венети илирски огранак. Било је покушаја да се докаже да су ови горњоиталски Венети били Словени и да су временом романизовани, али ти су докази веома слаби и ништа не доказују.

Ромејски писци су између 552. и 602. године поменули у својим списима велику групу Словена и Анта (грч. *ανται*, лат. *Antes*). Микола, Д. В. Бубрих, Јакобсон и други слависти изводили су етноним *Анти* из назива племена *Вјатичи*, односно **vętičь*, тачније од етнонима Венети, са претпоставком да Скити, Сармати и Алани нису познавали назалне вокале, можда чак ни за иницијално *v-*, због чега се развило у Ванти и Анти. Облик Вантит за Словене може се пронаћи код неких арапских и јеврејских писаца, док се облик *Анти* сачувао до XIX века код адигејског народа на северном Кавказу. Постоје радикално другачије хипотезе етнонима Анти, који поједини лингвисти тумаче као „они који живе на крају, уз границу“ (крајишници), јер староиндијско *ántas* значи „крај“, док *ántyas* преводимо као „крајњи“. У готском језику *andeiš* значи „крај“, од кога се изводе савремени немачки *Ende* и енглески *end*.

На померање Словена око Висле, несумњиво су утицали Готи, који су се преселили из Скандинавије, мада су утицаје имали и Хуни и Авари. Један од најбољих примера било је кретање Словена (Алана) са Вандалима преко већег дела Европе и одласка у Северну Африку. „Утрехтска хроника“ (*Cronica de Trajecto*) из XV века забележила је напад Саксонаца и Словена (*Veleta*) на Британију од 416. до 420. године. У истој хроници пише да је Утрехт у првим вековима нове ере имао назив *Viltenburh*, по словенском племену *Viltima* (*Veleti*). *Viltenburh* сасвим сигурно није словенски етноним, већ германски, али је вероватно постојао неки претходни словенски назив града. Према овој хроници, Утрехт је постојао 500 година, док га није освојио Дагоберт Меровиншки, променивши му назив у *Traiectus*. Овај податак о словенском Утрехту баца ново светло на словенску распострањеност у Европи. О заједничком упаду Саксонаца и Словена у Британију, писао је и Мавро Орбин у књизи *Il Regno de gli Slavi* из 1601. године, позивајући се

на друге изворе. Беда Венерабилис помиње протеране Словене из Британије назад у Холандију („*Holandiam vel Slavoniam*“). Још занимљивије се један град близу данашњег Ротердама називао *Slavenburch*. Данас је то град *Vlaerdingen* и у њему постоји улица *Slavenburch*. Аустријски историчар Ебendorfer (нем. *Thomas Ebendorfer*, 1388-1464) је записао да је *Wiltenburch* седиште *provinciae Veletaborum*.

Федот Филин иде сувише далеко, тумачећи етноним Анти од туркијског *ant* („заклетва“) и монголског *and(a)* („побратим“), на основу савезништва Словена са Аварима и њиховим заједничким нападима на Ромејско царство. Проблем у овој хипотези је што су ромејски писци бележили Анте и пре доласка Авара у Европу, а поред тога савезништво Словена и Авара је било краткотрајно и ретко су били у пријатељским односима, због чега би као и у случају немачког *Windische*, тешко словенски народ могао да прихвати као свој етноним. Има још много других хипотеза које су многобројни лингвисти и историчари покушавали да потврде, али коначни закључак до данас не може бити изведен. При том, име *Анти* помиње се врло кратко, тек неких педесет година, али нико са сигурношћу не може потврдити да се није могао јавити пре 552. или након 602. године. Једноставно не постоји у документима након 602. године. Није сачуван у топонимима, ни хидронимима, због чега је, можда, прихватљиво тумачење да је то био назив за племенски савез, о којима је Прокопије Цезарејски писао као о безбројним племенима Анта. Можда је тај савез био чисто словенски, можда са неким несловенским народом, где би се *Антима* назвали Словени. Можда је управо преко племенског савеза потекло име и *Венета*, које су могли да преузму ромејски писци у својим делима. Када се тај савез распао онда је нестало и име Анта и Венета, оставши само имена појединих словенских племена, која су преживела буран раносредњовековни период. Све су то нагађања, без јасних доказа, историјских, археолошких и лингвистичких.

Има још неколико етнонима који се везују за Словене попут *Норци* или *Спори*, који се повремено појављују у историјским изворима, међутим, на основу бројних хипотеза, може се закључити да је аутохтони словенски етноним ипак *Словени*. О Венетима и Антима тешко је судити, без јасних доказа, али већина лингвиста слаже се да су то етноними за Словене добијени од суседа. Дешава се да се назив једног дела народа погрешно уопшти на цео народ (Швабе за све Немце, а не само за покрајину Швабију). Можда је баш на тај начин Јорданес назвао Венетима све Словене, а не само оне најбли-

же Германима. Када је други пут поменуо Венете, користио је и етнониме *Склавини* и *Анти*, додатно уносећи забуну. Због интензивних етничких и језичких контаката, издиференцираност аутохтоног назива од страног, вероватно није била тако оштра, посебно на периферији словенског простора. Најстарији записи о Словенима, који потичу од грчких и римских историчара, несумњиво нису добијали податке од самих Словена, већ од неких других народа који су им били ближи. Из тог разлога је лако могло доћи до погрешака у употреби тих етнонима. Најважније је да у најстаријим сачуваним списима о Словенима, нигде не пише да је то нов народ, који се појавио из дубине Азије у Централну Европу, као што су писали о Хунима и Аварима, већ као о народу чије порекло писци сматрају толико познатим да нису налазили за потребно да опширније објашњавају одакле и када су дошли на простор на којем живе.

Прокопије је у VI веку писао да је некадашњи заједнички назив за Склавине и Анте био *Spóroi*, од грчког *sporádēn*. Нидерле је сматрао да би то могла бити скраћена форма од грчког *Bospóroi* (*Bosphórioi*), како су се називали припадници Боспорског краљевства око Приазовја од V века п.н.е. до IV века н.е., али је на крају одбацио ту претпоставку сматрајући да у то време није било Словена на том простору. Према многобројним хипотезама, управо са тих простора могли су кренути сарматски Срби према словенском свету. Име *Спориин* јавља се само на једном месту у XIII веку, као име једног планинског предела северно од Никшића (Оногшта) као *Спориинхъ*. По свему судећи то није топографска ознака, већ етника. Колико год храбра претпоставка, не сме се у потпуности избацити из размишљања да су Спориин једно од старосрпских племена чије је име чувало спомен на некадашње исходиште Срба. Прокопије у Спорима види заједничке претке свих Словена што може указати на значај Срба у некадашњем словенском свету.

Топоними у словенском свету

Иако западни историчари покушавају да негирају Словене пре V-VI века на простору великог дела Централне Европе, већ их стављају у један узак појас далеко на Истоку Европе, готово је немогуће а не приметити сличност у словенским називима на подручју старог континента. Језичко јединство на читавом простору словенског света указује на заједничке топониме од севера данашње Пољске

до граница Грчке и Урала. Има многобројних примера који указују на један језик и исту етничку групу народа који су живели на широком географском простору. Узимајући само неколико примера треба показати ту сличност.

Српско име реке *Лаб* која извире на Копаонику и протиче кроз Косово и Метохију, има сличну коренску основу са реком *Лаба* (чеш. *Labe*, луж.срп. *Łobjo*, пољ. *Łaba*) која извире у Чешкој и већим делом пролази кроз Немачку. Почетком XIV века бележи се податак да у горњем току реке Лаб постоји дворач краља Милутина под називом *Врхлџаб*, док у Чешкој на Лаби постоји стари град *Vrchlabí*. Двострука подударност имена реке и града у Србији и Чешкој указује на пренос са једног места на друго и то са севера на југ, где хидроним има потврђен антички корен (античка река *Albis*).

На јужнословенском простору постоји читав низ словенских имена са аналогијама на словенском северу, пре свега у горњим областима Лабџе, Одре и Висле. Да бисмо могли једно географско име да пренесемо са једног места у друго, потребно је задовољити одређене критеријуме вероватноће. Име мора бити забележено релативно рано са обе стране и покушати пронаћи временску блискост појаве имена у двама областима. Требају се искључити или оставити по страни као мало вероватне могућности различитог порекла оба топонима или њихове заједничке апелативне заснованости, а које су настајале независно на различитим странама словенских земаља. Као вредне помена јесу оне специфичне аналогиије које на једном месту имају потврђено несловенско порекло (пример хидронима *Лаба*) или представљају архаичну и специфичну словенску формацију, која се не може пронаћи на неком трећем месту (срп. *Гостивар* и чеш. *Hostivař*). Посебно значајна су два или више имена груписаних на релативно уском географском простору са сличним аналогијама као што су хидроними *Оскова* и *Ваџетина* у источној Босни у сливу Спрече и реке и насеља *Oskava* и *Vacetin* у горњој Моравској. *Vacetin* је стари словенски топоним, док се *Oskava* сматра предсловенским хидронимом.

Када постоје тако јасна преклапања онда тежина сваког подударња два имена омогућава нам доношење поузданих закључака. Занимљив је обласни назив *Бојмија* и хидроним *Бојмица* (*Boymitsa/Боймица/Μποέμιτσα*) на два места у Егејској Македонији. Данас постоје као засебне области *Горња Бојмија* између падина Кожуфа и Градешке планине, Плауша и Беласице, обухватајући слив истоимене реке, али и *Бојмија* источно од падина планине Пајак до Вардара где пролази река *Бојмица*. У

XIV веку српски и ромејски извори помињу жупу *Бојми/Бојмија*. Познати проучавалац трачких и дачанских имена Иван Дуриданов, анализирао је целокупну хидронимију вардарског слива и повезао са античким називом Чешке *Bohemia*. Данас у Словачкој постоји град *Bojnice* на реци Њитри, док у Чешкој налазимо топониме *Bojmici* и *Bojmani*.

Године 1019. на простору југозападне Македоније забележен је назив Заодрије, док у Малој Пољској постоји место *Zaodrze* уз реку Одру. Сам хидроним реке Одре могуће да се јавља у топониму *Одри* у доњем Пологу, док се у Чешкој јавља назив насеља *Odry* на горњем току Одре у Шлезиви. На горњем Пологу налази се средњовековно место Здуње, које је слично чешком топониму *Zdouň*. Пољско племе Лех (пољ. *Lech*, *Lechici*) данас је изједначено са свим Пољацима, иако је било још неколико пољских племена који су учествовала у стварању јединствене пољске државе, а сличан топоним *Лешок* може се пронаћи код Тетова, док се у средњовековним изворима помиње назив *Лешовскъ*, чије рушевине народ назива *Лешан-град*. Жупа *Опоље* близу Призрена поклапа се са именом града и племена *Opole* у јужној Пољској на Одри. У Опољу се налази село Бродосавце, које је идентично са чешким *Brodslavy* у Плезењском крају. У записима од XIV до XVI века појављује се топоним *Повилско* више Призрена, док се у Пољској налази на средњовековни *Povidlско*, данас *Powidzsko*. Жичка повеља бележи топониме *Требовумићи*, *Љутоглави*, *Дрстник*, а слична имена могу се пронаћи у Чешкој као *Třebovčice*, *Litoblavy*, *Drsník*. Позната црква краља Стефана Дечанског – *Дечани*, првобитно је била село и највероватније је сачувало пренесено име лужичко-српског, касније старочешког племена *Dečany*, које је живело у северној Чешкој на десној обали Лабџе око града *Děčina*.

У Србији се у XIV веку појављује село Опава на Ибру, док на североистоку Чешке постоји река и насеље *Opava*. Слично се у Херцеговини јавља сеоце *Четољуб*, а на северозападу Чешке насеље *Citoliby*. Потребно је истаћи да се чешко насеље *Цитолуби* на немачком зове *Zittolib*, а Константин Порфирогенит у свом делу описујући Травунију помиње град *Zetlibe*. Постоје такозвани *ојконими*, насеља која су имена добила по насељеницима и углавном су везана за крчење и освајање обрадивих површина. Посебно је заступљен у Чешкој и на некадашњем лужичко-српском простору, мање је заступљен у Пољској, док код Источних Словена није карактеристичан, а нема га ни у македонско-бугарској топонимији. На Балкану се појављује у западној Србији и око Дрине.

Осим конкретних топономастичких доказа о повезаности Словена на широком словенском простору, као посебну чињеницу блискости племена указује заједничка митологија и епска традиција. Занимљиве топографске податке показује нам песма Тешана Подруговића о женидби Тодора Јакшића, коју је записао Вук Караџић. Садржај је прилично архаичан и јасно указује на древни балтословенски мит заоденут у псеудоисторијски облик, показујући да су Срби морали знати неку митску причу још у прапостојбини коју су преносили вековима све до данашњих дана. Временом је мењано име главном јунаку песме и другим личностима из прапостојбине у ново балканско-српско окружење, а помињу се и народи који нису живели у близини Словена у древним временима. Тако је сачувано име Тодора Јакшића који проси кћерку будимског краља, али му је претима Иван Звијездић од града *Звијезде* на реци *Трутини*. Једина река која би могла да се прихвати под тим именом (*Trotina*) је десна притока горње Лабе у југоисточној Чешкој коју помиње још свештеник, писац и историчар Козма Прашки (чеш. *Kosmas Pražský*, 1045-1125) шпо. године. У југозападној Пољској извире река *Kwisa* (нем. *Queis*, гор.луж. *Hwizdź*) чије је старо лужичко име било *Gvězda*, које одговара српском Звијезда.

3. СРБИ И СЛОВЕНИ У НАЈСТАРИЈИМ ИЗВОРИМА

Проблем проучавања Срба и Словена

У народе чије порекло и најстарију историју не познајемо спадају Срби, баш као што је случај са Словенима у целини. Сви покушаји археолога, лингвиста, историчара и других научника да објасне одакле су кренули, када и којој етничкој групи припадају, остаје без одговора. Данас постоје многобројне теорије о Србима, али ни за једну не можемо са сигурношћу рећи да је веродостојна. О најстаријој историји Срба не знамо ништа, због чега у науци преовладавају различита мишљења, не само о пореклу, већ и о етничкој припадности. Званична историја о њима говори да су се одједном појавили у VII веку, други, пак, тврде да су аутохтоно становништво на Балкану, трећи да су Срби дошли у првим вековима нове ере, словенизирајући се у Панонији и слично. Тако научници о њиховој прапостојбини говоре о Балкану, северним обалама Црног мора, Лаби и Зали у Централној Европи, Кавказу, Малој Азији. Најстарију историју Ср-

ба тражимо у поречјима Припјата, Буга и Дњепра, у данашњој Пољској, поречју Лабе и Зале, Русије, Сибира, Чешке, Балкана...

Никако не може бити неважан одговор на питање одакле су Срби? Није свеједно тражити одговор у областима данашње Немачке, Пољске, Чешке, Русије или Балкана. Где год да су живели, на Србе је вишевековни живот на једном територију морао оставити трага: на структуру језика, религију, друштвене односе, материјалну културу и облику уређења. Ако су се касније доселили на Балканско полуострво, онда су морали почети живот у новим географским условима са традицијом из ранијег живота. Зато је важно сазнати где је била прапостојбина Срба. Није мање значајније питање да ли се досељавање на Балкан дешавало у релативно кратком временском периоду, од неколико година или од неколико деценија. Географски детерминизам несумњиво је утицао на Србе у прапостојбини, можда су живели у изолованим подручјима са посебним климатским карактеристикама за које ми не знамо. Зато је лако погрешити у доношењу закључка о најстаријој прошлости Срба за неку област, ако они нису имали никаквих веза са њом. Важно је одредити да ли су они живели ближе Германима, Келтима, Илирима или азијатским народима, а то би се препознало пре свега у језику.

Када би се пронашло коначно решење о прапостојбини Словена, несумњиво је да бисмо лако могли одговорити на питање о прапостојбини Срба и обрнуто. Да ли Срби припадају словенском ентитету или су временом словенизирани, то је тешко рећи. Велика је повезаност Срба и Словена, због чега би лако могли пронаћи одговоре на сва питања која вековима остају нерајашњена. Само треба, за почетак, одговорити на прво питање. Главни проблем настаје у недостатку писаних извора и археолошких налаза, те научник лако може упасти у замку различитих непотврђених теорија. Сведоци смо да се на Балканском полуострву већина нација олако позива на своју аутохтоност, покушавајући да друге, тек формиране нације, избаци из светске историје. Међутим, осим Грчке, ниједна друга балканска држава никада није, нити постоје планови у скорој будућности о великим државним пројектима, у којима ће археолози кренути у озбиљна истраживања балканске прошлости. Најлакше је позивати се на аутохтоност, но када научна истраживања требају кренути, политичари свих држава одмах се позову на недостатак новца. Тако остају тврдње, сумње, претпоставке, нагађања и непотврђене теорије.

Једно од важних питања које треба поставити,

проучавајући Словене и Србе је: да ли су они могли живети у близини Германа у најстаријој прошлости ових народа? Да ли је још у том историјски непознатом периоду, могло доћи до сукоба између Словена и Германа? Да ли се тај антагонизам само пренео на касније векове о којима има сачуваних докумената? Тај антагонизам се у каснијем средњовековном периоду прилично распламсао, али можда та мржња води у дубоку прошлост. Кома је припадала Централна Европа у тренутку када писци почињу да пишу о њима? Обострана нетрпељивост две велике групе народа, још из најраније прошлости, морала је остати убележена у књигама. Како то да у изворима нема ни трага о неким њиховим сукобима, који би покренули кретање великих маса, што би изазвало притиске на границе Римског царства? Ако већих сукоба није било, јер их нема убележених у изворима, можда није ни постојала превелика мржња Словена и Германа. Можда су све до појаве азијских номадских племена у IV веку нове ере, живели једни поред других, чак се поједина словенска племена мешала са германским без већих или чак никаквих сукоба? Можда је релативно велики географски простор Централне Европе, а слаба насељеност, омогућила шире или уже области „ничије земље“, који су били обострано поштоване између народа? Можда су постојали речни или сувоземни путеви, који су поштовани као границе. Најбољи пример постојања неписаног поштовања правила јесу „ћилибарски путеви“, који су водили са Балтичког до Црног и Средоземног мора, у чијој су трговини учествовала племена различитих етничких елемената. Тај пут могао је да постоји хиљадама година без икаквог проблема. Можда су те „путеве благостања“ урушили Римљани са југа или тек номадска племена из Азије, те је уништењем постојећег поретка, дошло до општег померања племена у Европи.

Историја је једина наука која је подложна озбиљним променама, од стране политичара, војсковођа, црквених поглавара, озбиљних и неозбиљних писаца, научника и аматера. Званична историја раног средњег века мора бити ревидирана, јер већ деценијама лингвисти указују на озбиљне рупе у њеној поставци. О Германима се скоро све зна, о Словенима ништа, заправо, намерно су скрајнути из европске историје и не постоји добра воља да се нешто конкретно уради. Крајња тумачења о старој Германији и прапостојбини Словена, доводи званичну историју до апсурда. А ваљда ниједном историчару није у интересу да своју науку доведе до апсурда? Велики број западних историчара (такозвана нордијска школа), говори о германској земљи све до Висле, искључујући сваку могућност

да се на том простору налазе Словени. Можда се понекада појаве нека словенска племена, али то је више статистичка грешка, него чињеница. Одкуда онда историјска чињеница да се Словени крајем VI и почетком VII века помињу на западу све до Лабе, односно одкуда да се нађу на тако широком простору између Висле и Лабе? Да ли се свесно изоставља „Утрехтска хроника“ из XV века и писање Беде Венерабилиса о заједничком нападу Словена и Саксонаца на Британију почетком V века и словенски градови у данашњој Холандији? Да ли је словенска маса могла да продре тако далеко на Запад, а да није било области насељене Германима? И где су оједном нестали Германи? Апсурдна званична историја о касноантичком и раносредњовековном периоду, посебно о положају Словена искључиво у Источној Европи (Русији) и о њиховом каснијем кретању према западу и југу, последица су утицаја многих фактора на историјску науку. Оувек је важно да победници пишу историју. На жалост и поред свих данашњих техничких могућности, остаће да победници у војним и економским конфликтима тумаче историју на свој начин, тврдећи да једино они држе тапију истине. Бројни писани документи из VI и VII века, пишу о словенском простору од Дњепра до Лабе, чак и западније до Атлантика, али у савременим тумачењима западних историчара нема ни помена о томе.

Зато је важно растумачити историју Словена, да бисмо могли протумачити историју Срба или обрнуто. Можда су односи и схватања међу народима пре две хиљаде година били такви да су живели у условима које ми данас никако не можемо разумети. Какав год да је извор, макар и оскудан, немамо право да га одбацујемо и ниподаштавамо, јер према другим изворима о том истом простору, можемо наћи податке о другим народима. То не може бити лоше, већ само доказ о другачијим условима у којима су људи некада живели. Има доста примера да су у прошлости на једном истом простору живела племена различите етничке припадности, а да међу њима нису постојали трајни сукоби. У прошлости нису постојале нације, нити тајне владе, нити различити језуитски редови, спремни да изазову највеће катаклизме другим нацијама зарад сопствене користи. Прошлост требамо гледати из угла прошлости, никако данашњих политичких проблема.

Додатни проблем настаје у тумачењу топонима у историјским изворима, посебно називима племена, река и планина. Увек се морамо критички и опрезно односити према списима, а посебну тешкоћу изазива стално питање, да ли се називи река и планина из тих списа подударују са данашњим њихо-

вим називима. Има примера где су реке, планине, покрајине, села и градови временом добијали нова имена или се на постојећа прикључивала нова. Да ли су писци описујући Карпате, Лабу, Вислу, Дњепар, заиста посетили те реке и места или су само о њима слушали и тако записивали? Увек морамо имати у виду да су многобројне информације добијене из извора настале тек на основу друге или треће руке, што обично води ка погрешним приказивањима географских локација. Много је примера да писац запише и нешто што у ствари није лично видео, већ тек чуо, неку непроверену вест, понекад само из једине жеље да покаже себе значајним, а већ једноставним размишљањем да се неки догађај заиста тако десио, како је он замислио у својој глави. Много је географских уопштавања у историјским изворима и несумњиво је да су називи попут Сарматија, Скитија, Германија, настали на сличан или готово исти начин и да су касније генерације прихватале те списе као црвено слово, а да је реалност у ствари била потпуно другачија. Римљани су имали доста контаката са Германима на граници Рајне. Занимљиво да је чак почетком XX века постојао проблем у тумачењу појма *Централна Европа*, јасно је да се могло десити да у време када су римски писци писали о Германима, сматрали Германијом не само област на граници са Галијом, већ много источније, чак до Висле. Посебан проблем направили су Готи, који су се спустили из Скандинавије на ушће Висле у чисто словенске области, као и нека друга германска племена, која су могла да наведу римске писце да несвесно прошире териториј Германије у области у којима су Германи били само незвани гости и брзо се исељавали у друге области. На крају би испало да од Цезара до V века н.е. у целој Европи живе само германска племена. На исти начин могли су настати појмови *Сарматија* („земља Сармата“) или *Скитија* („земља Скита“), о којима су прво писали старогрчки писци из Грчке, Мале Азије или колонијама на Црном мору. Скити и Сармати нису јединствена етничка група, нити је до данас у потпуности решено питање о њиховом пореклу. Посебно су о Скитима писали и азијски извори и тако долазимо до Скита од Прицрноморја до чак Алтаја. У археолошким истраживањима установљено је да су народи који се у списима помињу као Скити у централноазијским деловима имали косе очи, односно, били су типичан представник турско-монголских народа, док су у Источној Европи били бела раса. Ако за читав конгломерат народа, који нису чак ни исте расе, извори говоре о једном народу – скитском, како је могуће тек протумачити тако велики словенски простор? За Грке и Римља-

не то су били неки варвари са севера, који нису ни били вредни посебног детаљисања, те све народе (варваре) стрпавали под једним именом – *Скити* или *Сармати*. Тако су настајале забуне писаца око Германије и Сарматије, те се Тацит збуњивао коме да прикључи Венете – Германима или Сарматима. Један од разлога те забуне јесте могуће римско размишљање о Германији чак до Висле, док су источни извори (грчки и азијски) сматрали Сарматију далеко на запад, до Висле и Одре. Већ је наведено да се у појединим документима могу наћи имена за Балтичко или Црно море као *Скитско* и *Сарматско море*.

На основу оваквих крупних забуна око Германије, Сарматије и Скитије, било је још лакше начинити грешку у препознавању Словена, те се због тога појављују у изворима под више имена: Словени, Анти, Венети, Спори и слично. Словени и Анти су имена која су се знатно касно појавила, тек код Прокопија и Јорданеса, док старији грчки и римски извори пишу о Венетима у разним варијантама. Најзанимљивије је да ни у једном извору не могу се наћи географска пространства под именом Склавинија, Венетија, Антија и слично. Јорданес је писао да су Венети многољудан свет који је подељен на три велике групе, који су живели на огромном територијалном просторству. Логично питање мора бити постављено: колико је хиљада година морало проћи да би се та маса поделила на три велике групе које помиње Јорданес у VI веку н.е.? Свака група је била додатно подељена на мања племена, свако са посебним називом и одређеним животним простором. Ако званична историја говори да су Словени дошли у Европу током VI века, онда се треба запитати: где је тако велика маса, коју помиње Јорданес, могла живети пре VI века? Ако су дошли одједном у Европу, зар није логично да као Хуни и Авари нападну Германију? Ако Словена није било пре VI века у Централној и Источној Европи, ко је онда ту живео? Зар је огромна источноевропска равница, која заузима приближно 40% европског континента и уједно је највећа равничарска целина, била пуста све до доласка Словена у VI веку? То није мали простор, већ почиње од Висле и завршава се на Уралу.

Сазнање званичне историје о Германији, Сарматији и Скитији на прелазу из старе у нову еру, није баш најјасније. Таквим тумачењима долазимо до закључка да су само Германи, Сармати и Скити живели у великом делу Европе, а одакле су се појавили Словени, то, изгледа, никога не занима. Зато ће решавање намерно наметнуте мистерије Словена, коначно решити и најстарију прошлост Срба, јер је једно са другим повезано. За најранију

историју Словена немамо јасне описе географских положаја, већ само појединачне наводе неких река као Дунава, Дњепра, Висле, Одре, Лабје, Дњестра, али ту настаје додатни проблем. Да ли је писац мислио на целе токове тих река или само на поједине делове? Наведене реке прилично су дуге од више стотина до више хиљада километара и ако се у изворима помене да су племена живела на Дунаву или Дњепру, научници обично узимају целу дужину реке или њен највећи део. Треба имати у виду да племена нису била милионска и да је немогуће да племе од 100.000 људи насели читав ток једне реке. Зато када Јорданес описује Дњестар, Дњепар или Дунав и Вислу, чак и Карпате, ми у ствари и не знамо о којим деловима тих река и планина је он размишљао. Слично је са Прокопијевим текстом, описујући Херуле и Словене. Бројни су такви извори који дају само општа имена река, планина, језера, а које ми не можемо да растумачимо.

Говорећи о Панонији, која је тако важна за Словене, западни историчари помињу само Хуне и Аваре, ревностно избегавајући било какве наводе да су на том подручју живели Словени. Хуна и Авара је било релативно мало, а познато је да су насељавали највише централне делове, због чега остаје питање шта је са источним и западним делом Паноније? Некадашњи антички и раносредњовековни картографи, често су уцртавали карте малих димензија или са највећим рекама и планинама, уносећи имена многобројних племена. Све испада тако згуснуто да помислите да је у читавој Европи била невероватна гужва за простор и обрадиву површину. У реалности је то све било супротно. Простора је било изузетно много, а племена су била популационо малобројна, те су раздаљине између народа биле изузетне.

У проучавању ране прошлости Срба, постоје питања на које не можемо дати одговор. Од XVII века писци на Балканском полуострву покушавају да докажу порекло Срба и његов етноним, али све остаје у домену хипотеза, без конкретних доказа. Највећи проблем чине квази историчари, који својим сулудим теоријама, уништавају сваки иоле озбиљан покушај доказивања српског аутохтонизма на Балкану или откривања његове прапостојбине у неком другом делу Европе. Они ни не схватају да својим аматеризмом уносе лошу хармонију у озбиљна научна истраживања. Ако вековима историчари и лингвисти нису одгонетнули одакле су Срби и Словени дошли, како онда могу квази историчари са својим сулудим теоријама о најстаријем народу на свету?

Досадашња конкретна историјска проучавања могу да потврде Словене (можда и Србе) у Пано-

нији и на Балканском полуострву од III века н.е. Да бисмо их померили дубље у прошлост, потребно је још много истраживања, ишчитавања нових или постојећих извора. За почетак је добро што је наука одмакла од VII века и контроверзне тврдње о тадашњем доласку Срба на Балкан и од VI века и доласку Словена у Европу. Сви западни историчари, пишући о последњим вековима јединственог Римског царства, посебно „кризе III века“, напомињу да су Германи и Словени озбиљније почели да насељавају римске провинције на северу – Германи у Галији и преко Алпа, а Словени у Панонији, Балкану и области Венеције. Криза која је захватила Римско царство у III и IV веку натерала је многобројне римске латифундисте да напусте своја имања у Панонији и Норичу, као и на Балкану и повуку се дубље у унутрашњост, због чега су читаве граничне провинције остајале празне. У изворима јасно могу да се виде покушаји римских царева да се договоре са Словенима и Германима о насељавању тих провинција у својству колона. Словени и Германи почели су да насељавају опустела римска имања, док је један број „варвара“ почео да се регрутује у римску војску. Тако је римска војска високо „варваризирана“. Још веће насељавање Словена десило се у време Константина Великог, што је забележено у бројним текстовима. Већ на почетку IV века можемо констатовати да је Балканско полуострво постало словенско, много пре доласка Гота и других германских племена, који су прокрстарили овим подручјем. И у каснијим вековима имамо интензивна словенска насељавања на Балканском полуострву. Тај процес није престајао. О томе пишу и западни историчари, осим онда када требају да пишу искључиво о Словенима. Тада се враћају на већ превазиђену тврдњу, која је на жалост, још увек званична историја, да су Словени дошли у VII веку по одобрењу цара Ираклија! Због чега код западноевропских историчара постоји овакво крупно неслагање, тешко је разумети, али писати о Словенима од III века, а онда се враћати на VII век, прилично је сумануто.

Није јасно колико је већих или мањих словенских племена дошло на Балкан, одакле и којим путевима и у којим временским размацима. Јасно се примећује да Римско, касније Ромејско (Источно римско) царство од смрти Константина Великог није могло да контролише границу на Дунаву. У теорији, Ромејско царство је контролисало читав Балкан, у пракси ромејска војска више векова није могла да уђе у унутрашњост Балканског полуострва. Већ од V до средине VII века Словени (Срби) преплавили су читаво Балканско полуострво, насељавајући се до крајњег југа, чак на Крит. Коли-

ко је ситуација била озбиљна по Константинопољ, јасно указују њихови извори из друге половине VII и VIII века и великим борбама цара да из Константинопоља стигну до Солуна или неког другог града у Грчкој. Сам улазак у Солун слављен је као величанствена победа. Уосталом, зар нису Свети Ђирило и Методије научили словенски језик управо из околине Солуна? Долазак Бугара на Балкан у пределе насељене Словенима, довео је до делимичног словенизирања Бугара. Потребно је бити јасан, Бугари никако не могу бити убројани у Јужне Словене, јер су они делимично словенизирани. Истина је да су прихватили словенски језик, али није било могуће у потпуности да се словенизирају, јер је у наредним вековима пристизала велика група других турско-монголских племена на Балкан, попут Печенега и Кумана, а прихватили су и масу становника које су ромејски цареви пресељавали из југоисточне Мале Азије и северне Месопотамије у Тракију. О бројности Словена (Срба) говоре и ромејски подаци о њиховим масовним пресељавањима, које су предузимали цареви у Константинопољу на просторе Мале Азије и Сирије.

Остаје непознато из ког правца су дошли Срби на Балканско полуострво: преко доњег Дунава са простора Карпата, из Паноније где је већинско становништво било словенско, чак и у време доласка Мађара или преко данашње Аустрије? Није јасно када су дошли на Балкан, да ли је то било у III и почетком IV века или током V века. Није познато ни где су првобитно почели да учвршћују власт, односно где је било језгро Срба на Балкану из које се касније развила прва српска држава. Није познато да ли су Срби сачињавали једну бројну компактну етничку целину или се под тим именом нашао једна мања групација, под чијим је именом и организацијом било више сродних племена.

Читава западноевропска, на жалост и сама наука међу словенским народима, базира се на једном једином документу, који је у ствари пун нејасноћа и нетачности. Реч је о спису ромејског цара Константина VII Порфирогенита, која је међу германским историчарима постала црвено слово, нешто јасно и веродостојно. У ствари, са научне тачке посматран његов спис, код објективних историчара изазива озбиљну полемику, која је нарасла до несагледивих размера. Но о овом спису ће касније бити детаљније речи.

Најстарији записи о Србима

Чешки историчар Јиречек (чеш. *Konstantin Josef*

Jireček, 1854-1918) је писао да се словенски етноним први пут на Балканском полуострву помиње тек у VI веку, нагласивши да то име није ни било у употреби за народ пре VI века, али да је до тог времена тај народ већ био познат на западу и југу. Водећи се овом Јиречековом тврдњом, потребно је поставити питање: ако је на Балканском полуострву живео народ пре VI века који је од тог времена прозван Словени, како се онда раније називао? Антички писци морали су некако да назову тај народ, а картографи у својим картама упишу његово име. Јиречек је додао да су се Словени раније називали Венеди, Винди, Анти и Скити.

Мавро Орбин (*Mavro Orbini* или *Mauro Orbini*, умро 1610) је у свом делу *Il Regno degli Slavi* („Краљевство Словена“), навео да су се Словени иселили из Скандинавије око 1640. године п.н.е. и населили огромна пространства Сарматике, појављујући се под разним именима – Венеди, Словени, Анти, Верли (Ерули), Алани (Масагети), Хири, Скири, Сирби, Даке... На Балканском полуострву је међу Словене идентификовао Србе и убројио Илире, Трачане, Споре, Роксолане, Рашане.

Због свега наведеног, морамо се вратити у касноантички период и пробати распознати од писца, да ли се помињу Словени, Срби и на ком простору.

Помпоније Мела (*Pomponius Mela*, умро 45 г.н.е.) је био римски географ родом из Хиспаније. У свом познатом делу *De situ orbis libri III* („Опис земље у три књиге“), која је послужила као један од главних извора Плинију Старијем, поменуо је Србе у Прикавказском басену. Његова књига доноси податке далеко старије од самог аутора, јер поред других племена, на црноморском приморју наводи се племе *Serri*. Овај топоним се у карти коју је израдио Помпоније Мела, може наћи на више различитих локација у тадашњем познатом свету.

На простору црноморског приморја, Херодот (*Ἡρόδοτος Ἀλικαρνασσεύς*, 484. п. н. е.-око 425. п. н. е.) је писао о планини *Monte Serrorum*, које би можда могло да се лоцира као планина Балкан. Херодот јужније од ове планине наводи топоним *Трибалска равница*, често мешајући Србе и Трибале. Многобројни проучаваоци Херодотових списа, закључују да Трибалска равница може бити Подунавље и Срем. Враћајући се на Помпонија Мелу, он напомиње насеље *Serbinos/Servinos* у Панонији.

Плиније Старији (лат. *Gaius Plinius Secundus Maior*, 23.-79. н. е.) је у делу *Naturalis historia* поменуо бројне топониме за Србе и њихова насеља. У његовим записима на Балканском полуострву налази се место *Serbbinum* у Панонији, *Vendum* на

горњој Драви, те *Serretes* и *Oserriates* на Сави. Плиније је писао да Венети живе око Висле, због чега је хрватски филолог Томислав Маретић (1854-1938) установио да је реч о једном огранку словенског народа. Плиније је о Венетима писао око Лоаре у Галији и горњем Јадрану, укључујући и делове данашње Италије око Венеције. Он наводи око Азовског мора *Maecotici*, *Vali*, *Serbi*, *Arrechi*, *Zingi*, *Psesii*. Око Азовског мора, Дона и Волге наводи племе $\Xi\epsilon\rho\beta\omicron\iota\text{-}\Sigma\iota\rho\beta\omicron\iota$. Плиније од реке Кура у Закавказју до Азовског мора и Волге наводи племе *Surbani*.

Плиније је пред топонима *Serbbinum* у Панонији, сличне топониме документовао у Закавказју, а тамо помиње и топоним *Servii*, као и на простору северне Месопотамије. На Криму је Плиније Старији поменуо град *Sarbacon*, као и *Serberion* на ушћу Дона у Азовско море. На основу података Плинија Старијег и Птоломеја, Ортелиус (*Abraham Ortelius*, 1527-1598), фламански картограф, географ и математичар, израдио је 1590. године карту Паноније и Илирика (*Pannoniae et Illyrici Veteris Tabula*).

Научници наводе да је племе *Serri* живело између северозападног Кавказа и источне обале Азовског мора, што би одговарало Плинијевим наводима за племена *Servii* и *Serrei*. Подаци Помпонија Меле и Плинија Старијег, који су живели у I веку н.е. углавном се подударaju, што би значило да је племе *Serri* живело од Паноније и Подунавља до Кавказа. Ако је то истина, онда бисмо могли да посумњамо да је реч о једном народу, вероватно Словенима, који се у ранијим изворима помињу као Срби.

Клаудије Птоломеј (грч. Κλαύδιος Πτολεμαῖος, око 100-око 170. г.н.е.), грчко-египатски научник и картограф, живео је у Александрији и служио се чувеном библиотеком, највећом у историји, те је имао могућност да се у изради свог рада послужи старијим изворима, данас трајно изгубљеним. Он је израдио још богатије картографске приказе словенских (српских) племена средином II века. У великој мери служио се картографским подацима Марина из Тира (грч. Μαρίνος ὁ Τύριος, око 70-130. г.н.е), грчког географа, картографа и математичара.

Клаудије Птоломеј на својој карти уписује на простору Балканског полуострва занимљиве топониме: у близини данашњег Сиска уписује *Serbinum*, на картама Римског царства наводи се као *Servitium*. Птоломеј о великом словенском пространству бележи назив *Veneti*. Недалеко од данашње Купе убележио је насеље *Vendum*, док код данашњег Липљана на Косову и Метохији, насеље *Vendenis*. Клаудије Птоломеј је у својој карти на југоисточним обалама Црног мора учртао насеље

Serrbanissa. За народе Кавказа пише *Serboi*, што потврђује раније радове Помпонија Меле и Плинија Старијег. Клаудије Птоломеј је близу малоазијског града Цезареје, забележио град *Serbetos/Serbetis*. За оближње језеро Херодот и Диодор Сицилијски (грч. Διόδωρος Σικελιώτης, I век п.н.е.) записали су топоним *Сербонијско језеро*. Описи обојице прилично су истоветни, пишу о његовом дугуљастом облику, с тим што Диодор наглашава да је дубина чудновата.

На основу свих поменутих података угледних античких историчара и највећи скептик би морао да застане и запита се у вези са многобројним топонимима. Клаудије Птоломеј је Венде сместио уз западне обале Балтичког мора, док их Полибије (грч. Πολύβιος, 200-118. г.п.н.е.) помиње уз приобални појас Јадранског мора, наглашавајући да је реч о веома старом народу, који се од Келта разликује по језику и одећи.

Страбон (грч. Στράβων, 64/63г.п.н.е.-око 24.г.н.е.), грчки историчар, географ и филозоф, поменуо је *Siraces-Sirbaces vel Srbaces-et Aorsi*, који живе у Западној Азији по планинама све до Азовског мора и Кавказа, те Дона и Волге и одликују се русом косом и плавим очима.

Један од најпознатијих историчара римског доба је Тацит (*Publius Gaius Cornelius Tacitus*, 56 г.п.н.е.-око 117 г.н.е.), који помиње Србе у латинизованим именима. У делу *Ab excessu divi Augusti* (познатијем као *Annales*), писац наводи племе *Siraci* које је живело на обалама реке Танаис (данашњи Дон) и које се може довести у везу са Србима, посебно због вође племена који се у латинизованој верзији зове *Zorsin (Zorsines Siracorum)* који је владао око 50. године п.н.е. Страбон је навео *Sirbaces/Srbaces* заједно са Аланима (*Aorsi*), а за њих Тацит пише да су се заједно борили против Римљана на Босфору око сто година након поменутог вође Зорсина, то јест, око 50. године н.е. Тацитова друга књига *Historiae* даје више података о Србима пре нове ере, под именима староседелачког становништва који живе на територију, а које римски легионари желе да окупирају. У том делу он наводи *Sarmatarum ac Sueborum gentes* (становници целе Сарматије), помиње Венде у Норикуму са градом *Vindellicorum (Augusta Vindellicorum)* је данашњи Аугзбург, а наводи и становнике *Vindicis* и *Vindonissae* у насељу *Vindobona* (данашњи Беч), Рашане (*Thrasciae*), Раце у провинцији *Raetia*, Панонце (*Pannoniacae*) у Панонији, Далматинце као становнике Далмације (*Dalmatiae*), Јазиге, Роксолане и многе друге. Изузетно важан податак које наводи Тацит је да се земљорадничко староседелачко становништво назива општим именом *in nos Sarmatarum ac*

Sueborum gentes и тако их изједначава са Сарматима, тачније даје податак да на огромном простору Сарматије живи само један народ. Притом, Тацит пише да су одреди из Сарматије непријатељски настројени према Римљанима и да су састављени само од једног народа за које наводи име *Sue(r)bae*. На једном месту писац помиње име двојице владара – *Cuda* и *Италија*, док се у другим деловима текста наводи један народ који испуњава целу Сарматију – *Suebi*. Штета је што ниједан од историчара у Европи није детаљније узео Тацитове текстове, јер ако један озбиљан историчар као што је Тацит, искључиво пише о једном сарматском народу на више места у књизи (*Sue(r)bi*), онда би морали детаљније читати текст на латинском језику и покушати боље објаснити српско порекло. Можда су западни историчари и детаљно читали његова дела, али свесно су прећутали тако значајне податке.

Записи о Словенима и Вендима

Корнелије Непот (лат. *Cornelius Nepos*, по.г.п.н.е.-28.г.п.н.е.) је био римски полиограф и енциклопедиста, али његова дела нису сачувана. Помпоније Мела је записао да је Корнелије Непот причао како је Квинту Метелу Целеру (лат. *Quintus Caecilius Metellus Celer*, умро 59. г.п.н.е.), док је био заповедник Галије као проконзул, краљ Боја (у другим изворима помиње се краљ Свева, у трећем краљ Батаваца), поклатио Инде, који су допловили због трговине, али су услед буре избачени на обалу Германије. Немогуће је претпоставити да се овде ради о Индијцима, јер је било врло тешко у то време да доплове из Индије чак до Батавије, због чега већина научника тумачи Инде као Венде (најзападнија словенска група у то време). Непотов текст није сачуван и ми га преузимамо од Помпонија Мела, али је врло могуће да је чувши за Венде, писац помешао са Индима у току писања свог дела. У то време ни највећи научници нису имали посебну представу о свету, континентима и океанима који га окружују, због чега је Непот могао да сматра да је било могуће допловити из Индије до германске обале. Пошто се за Словене зна да су живели на обали Балтичког мора, при ушћу Висле, можда чак и западније од те реке, а повезујући да су антички писци писали о Вендима (Венетима) у Европи, можемо бити уверени да се овде ради о Словенима. У науци се један део Балтичког мора називао *Sinus Venedicus*, мислећи на област између Висле и Мемела, но могуће да се протезао и западније, обухватајући обале обе Помераније, што би јасно указало

да су Непотови Инди у ствари Венди. Наравно да је потешко имати дозу резерве, јер нисмо сигурни да ли је Непот заиста писао о томе или је то нека Помпонијева измишљотина. У даљем тумачењу његових речи потребно је запитати се, како је могуће да Инди превале толику раздаљину између Индије и Германије, да би у бродолому били заробљени од краља Боја, Свева или Батаваца? Можда Непот није ни чуо за Балтичко море, те подручје око мора, већ био уверен да између Индије и Германије постоји неко Индијско море? Можда то и нису били становници Индије? Ако Непот није знао за Балтик и подручје око њега, самим тим није могао да зна ништа о Словенима, што даље води да Римљани у његово време нису имали никакво знање о јужним обалама Балтичког мора. Ако је тако, онда би то морало да се односи и на Корнелија Тацита и његов спис „Германија“. Ако Непот није правио јасну разлику између Венда и Инда, како је могуће да само сто година касније, Тацит буде сигуран у пространство Германије на истоку и географске положаје племена која су ту живела? Није чудно што велики број научника сматра да је Тацит, пишући о Германији, мислио на територију близу Галије и уопште Римског царства и да су даљи описи унутрашњости континента нетачни.

Гледајући Непотову причу, пренесену преко Помпонија Мела, најлогичније је да се ради о Вендима (Винидима), то јест, Словенима са јужног Балтика, а не о Индијцима. Српски историчар Константин Николајевић (1821-1877) је покушао да објасни гласовне промене, које се могу јавити у изговору назива и имена, односећи се на Словене. Он је као пример навео *Анду (Indi)*, *Анми (Antes, Entes, Евџоу)*, *Ванду (Vandi, Vendi, Venedi, Vindi, Vinidi)*, *Вантми (Venthi, Veneti)*. У случају да је Николајевић у праву, онда се може десити да су Римљани и Германи словенски изговор речи Венди исто изговарали, али не и писали, због чега је могло доћи до мешања са *Инди*. Ипак остаје да је главни проблем мешања Венда и Инда само географска неупућеност у Венде и Индију, као и великог простора који их раздвајају. Непот је говорио о вештим морепловцима Индима, али ако као извор узмемо англосаксонску поему *Widsith*, у којој се говори о данском краљу Фроту (*Frotho*) који ратује против Источних Гота на Балтику и том приликом је био у савезу са Вендима (Словенима), долазимо до нове претпоставке. Ако је тај рат истинит, онда се можда десио крајем IV и почетком V века, јер је херој из тих ратова, Офа, живео у IV веку. Готи су кренули према Прицрноморју средином II века, што значи да су ти ратови измишљени или је део Гота остао. Ако је овај рат истинит, а не обична по-

ема, онда су Венди били искусни морепловци, јер су Фроту помагали у чамцима и лађама.

У Псеудо-Цезаријевим „Дијалозима“ (*Dialogi* или *Questiones et responsiones*), састављеним почетком V века, али са изворима и подацима из IV века, први пут наилазимо на име *Словен*. Научници упозоравају да његов текст треба читати пажљиво, јер поједини описи звуче прилично чудно и невероватно. Он помиње Словене и друге народе, али довољно да можемо да им одредимо постојбину. На по. питање (дело је састављено од 218 питања и одговора) о томе како седам звезда утичу на рађање сваког од нас, те се земља дели на седам крајева и сваком управља по једна звезда, аутор у одговору између осталог наводи Склавине и Фисонце, који се називају Подунавцима. За Склавине каже да радо једу женске дојке, јер су пуне млека и при томе одојчад разбијају о стене као штакоре, док се ови други (Фисонци) уздржавају и од допуштеног и природног уживања меса. Словени су дивљи, слободни и без владара, да своје вође и старешине стално убијају на гозбама или на путу и међусобно се довикују као да вукови завијају, док се Фисонци покоравају сваком ко наиђе и нису прождрљиви.

Није познато на које је то Фисонце (Подунавце) аутор мислио, јер се више нигде не помињу, нити у једном извору. Фисон се у Библији наводи за реку Дунав. Аутор овде представља на истом простору или врло близу једни другима, да живе два потпуно различита народа, једни дивљи (Словени), други питоми (Фисонци), али то би било немогуће, јер би „дивљи“ Словени несумњиво напали мирне Фисонце. Постоји контрадикторност у Псеудо-Цезаријевим речима да Словени не воле владаре и да су слободни, док одмах додаје да своје вође радо убијају. Можда је мислио на честе промене владара код Словена, јер их убијају у побунама или нечем сличном, али је немогуће да живе слободно, а имају владаре. Слична контрадикторност се јавља у опису да су Словени дивљи, одмах додајући да имају гозбу, свечани обред везан искључиво за цивилизована друштва. Тешко је поверовати да су Словени заиста јели дивље мачке и лисице, бар не у нормалним околностима. Немогуће је поверовати да су лисице уопште јели, јер лисичје месо ретко једе и животиња. Лисичје месо је киселог укуса и ако би га било ко појео имао би гадне проблеме. Можда се знало да Словени уместо новца користе крзно куна и веверица, тако да је одатле извучено и да једу те животиње, а лисица има крзно сличне боје веверичијем и ласичијем. Вести су у то време путовале данима и месецима, тако да је долазило до великих одступања од истине због тога што су се сазнања преносила усменим путем. На основу

приче о вуковима, могло би се установити да аутор потиче из Киликије (Мала Азија). У Киликији је у то време било распрострањено веровање о демонима, који себе дозивају као вукови. Та бића су била олчечење највећег зла и дивљаштва. Веровање у такве демоне касније се јавља и код Турака. С друге стране, не мора да значи да је из Мале Азије, јер је вук код Словена био једно од светих животиња. Вук је и до данас посебно везан за словенске народе и често се покушава умилостивити разним народним даровима у току зиме. На неки начин се стиче утисак да аутор пореди Словене са овим бићима, то јест, нема баш сјајно мишљење о Словенима, због чега би логично размишљање било да све наведене податке које овде износи о Словенима, помало дотерује, трудећи се да Словене прикаже у што горем светлу. Забележено је да многи народи, не само Словени, „разбијају одојчад о стене као штакоре“. Лав Ђакон (грч. Λέων ο Διάκονος, рођен око 950) је писао слично, али је код самих Словена било познато за Љутиће, Померанце и Словенце.

Најзанимљивије у овом тексту јесте што аутор прича да Словени и Фисонци живе на другом крају земље у односу на Вавилонце. Утисак је да није могао мислити на доњи ток Дунава, јер Месопотамију од доњег Дунава одваја само Мала Азија и Црно море, због чега би било нелогично да је писац прилично неупућен у величину и облик Земље. Псеудо-Цезарије је морао знати да би други крај Земље, тада познатог света, могла бити једино Западна Европа која излази на обале Атланског океана, укључујући и британска острва. Да се Словени налазе на доњем Дунаву, аутор би морао да помене Готе, који су до друге половине IV века живели на подручју данашње источне Румуније. Иначе је аутор поменуо Готе (што значи да је знао за њих), говорећи да они реку Фисон називају Дунавом. У другој половини IV века на подручје Карпата и Источне Европе појављују се Хуни, тако да би аутор сигурно морао да чује за њих и да пише о њима. То би могло да наговести да Готи и Хуни нису могли да наметну власт Словенима на простору доњег Дунава или су Словени живели у Панонији и чак западније у области данашње Аустрије. Након Словена и Фисонаца, Псеудо-Цезарије помиње Лангобарде, Норе и Западне Гале, што оставља утисак да познаје некакав распоред племена, али то није сасвим сигурно. Лангобарди су се крајем IV и почетком V века налазили недалеко од средњег Дунава, крећући се од доње Лабе према Панонији, док су Нори вероватно становници провинције Норик. Занимљиво је помињање Западних Гала, а не Германа и уопште он од Германа помиње само Лангобарде, мада не каже којој групи народа при-

падају.

Ромејски дипломата и историчар Приск (грч. *Πρίσκος*, V век) је писао о хунском вођи Руи, који је спремао поход на Амилзуре, Итилмаре, Тоносурсе и Бојске и друга подунавска племена која су стално улазила у ромејску војску. Немогуће је утврдити етничку припадност и географски положај наведених народа, али се могу наћи различите претпоставке, најчешће да је реч о неким хунским племенима која су живела у источним деловима хунског савеза, али све више се развија мишљење да је реч о Словенима. Наиме, Псеудо-Цезарије је своје дело писао почетком V века, док је Приск писао након посете хунском табору 434. године, што значи да су на том простору где су живели Хуни, морали бити насељени и Словени (и Подунавци) који се помињу код Псеудо-Цезарија. Оба писца пишу о Дунаву као одредницу за географски положај народа, с тим што Псеудо-Цезарије пише о Словенима и Фисонцима, док Приск наводи Амилзуре, Итилмаре, Тоносурсе и Бојске и друге подунавске народе. Приск даље пише да су горе наведена племена склона да улазе у ромејску војску. Ако је овде реч о хунским племенима, онда је чудно да прелазе на страну Ромејског царства у тренутку када Хуни крећу у велику офанзиву у Панонији и на саме границе Ромејског царства. Треба подсетити да су Хуни освојили Сирмијум 441. године, врло брзо након Присковог текста. Према ранијем споразуму Хуна и Ромеја у Маргусу 434. године, Константинопољ се обавезао да не ступа у савез са народима који су у сукобу са Хунима. Ако хунски вођа Руа спрема поход на Амилзуре, Итилмаре и друге, ако су то уопште хунска племена, зашто би он устајао против њих, ако су они са њим у савезу? Зар није логичније да неки други народи, још увек слободни или тек покорени, устану против хунске власти и приђу Ромејима?

Поједини истраживачи сматрају да Тоносурци и нису могли бити хунског порекла, док се име Бојска много векова раније помиње у Тесалији и Епиру, док још Хуни нису ни помишљали да прокрстаре Централном Азијом и дођу у Европу. При свему томе, Константин Порфирогенит у свом делу помиње земљу Белих Срба, коју назива Бојки, северозападно од Константинопоља, док је Шафарик земљу *Боики* пронашао у источној Галијици. Ако се многи научници слажу да је земља *Бојка* била словенска, онда не смемо *Бојске* уврстити у Хуне, већ је логичније их назвати Словенима. Тумачећи споразум према којем Ромеји нису смели да ступају у савез са хунским противницима, логичније је да је ту реч о давању сагласности Константинопоља да неће пружати подршку народима који

ратују против Хуна, плашећи се да не дође до заједничких напада на хунски савез. Хуни су освојили Сирмијум 441. године, што значи да су до те године ратовали између Дунава и Тисе и да је било неосвојених „цепова“ у којима су живели Словени, који су, можда, из страха од хунских напада прелазили на ромејски териториј. То би било логичније него сва наведена племена једноставно убројати у Хуне. Поред Бојска, како их наводи Приск, а које прилично подсећају на словенску земљу Бојку, за Итимаре бисмо могли да посумњамо да се ради о Моравцима, јер се у старијим хроникама налазе имена *Maravari*, *Marabani*, *Marbarii*. За Амилзуре се може претпоставити да је реч о Полапским Милчанима, јер се они у изворима налазе као *Milcieni* и слично. За Тоносурсе многи научници изводе Полапске Србе, јер *-surci*, подсећају на *Surbi*, *Surfe*, *Surpe*, *Surui* и слично.

Да је реч о Словенима у области од доњег Дунава све до Висле, о којима на чудан начин извештавају Псеудо-Цезарије и Приск, може послужити још неколико доказа. Научници чамце-моноксиле, који су се користили за превоз варварских племена преко Дунава и Саве, доводе у везу са Словенима, то јест, сматра се да су они искључиво коришћени код Словена. Приск је у свом раду навео да је на путу за хунску престоницу нуђен медовином и камоном. Лингвисти су утврдили да је *медос* прилично стара словенска реч и да је камон био у употреби у Римском царству, доста рано прихваћен од Словена, што јасно указује да су Римљани/Ромеји имали ранијих контаката са Словенима од којих су преузели поједине речи и изразе. При свему томе, Приск додаје да многобројна племена, која живе међу Хунима доста тешко говоре хунски, латински или готски језик, што опет јасно упућује да нису турско-монголског, германског и ромејског порекла и да их је најлогичније повезати са Словенима. У Панонији су као и на доњем Дунаву живела словенска племена много пре доласка Хуна, с тим што су проласком Хуна кроз области Дњепра, Дњестра и Дона, повукли са собом и поједина словенска племена као и Источне Готе, са којима су стигли у Панонију.

Ромејски дипломата и историчар Јорданес (грч. *Ιορδάνης ο Αλανός*, лат. *Jordanes*, VI век) је највише писаних сведочанстава оставио о Готима. Многи историчари приписују Јорданесу аланско порекло, али је био у родбинским везама и са остроготском династијом Амала. У свом делу *De origine actibusque Getarum* („О пореклу и делима Гота“), Јорданес доноси значајне податке о Словенима. Описујући реке које протичу кроз Дакију и планинске ланце које иду према северу, писац наг-

лашава да од извора Висле на неизмерном пространству живи народ Винида. Он наглашава да су имена тог народа различита према месту и роду, првенствено се називају Словенима и Антима. Наводи да Словени живе од града *Novietunens* и језера званог Му(р)сијанско, све до Дњестра и Висле. За Анте, Јорданес каже да су најхрабрији међу Словенима и да живе на простору северно од Црног мора између Дњестра и Дњепра. Писац пише да на обали „океана“ (Балтичко море) где се у три крака изливају воде Висле, живе *Vidivarii*, састављени од много мањих племена и да иза њих на обали Океана живе мирни Ести (вероватно Естонци).

На другом месту, Јорданес наводи да Венети припадају једном стаблу (егничкој групи) с тим што се јављају у три имена као Венети, Анти и Словени. Тај народ је покорио Есте и владао је свим народима Скитије и Германије. Да не би било забуне, Јорданес описује Скитију која се граничи са Германијом све до места где извире Истер (Дунав) и Му(р)зијанског језера, протежући се све до река Тира, Дњестра и Вагасола, као и великог Дњепра и планине Тавра. Описујући Скитију, писац помиње *Сере* (можда Србе?), који живе уз обалу Каспијског мора. Скитија се на југу граничи са Персијом, Албанијом Кавкаском, Иберијом и Понтом, све до доњег Дунава.

Јорданес је своје дело писао половином VI века (највероватније 552. године), али поред савремених описа, несумњиво је у своје дело уписао и стање из прошлости, односно распоред појединих племена неколико деценија и векова пре његовог живота. То указује да се Јорданес служио неким старијим изворима, који нису сачувани, али увек требамо бити пажљиви у одмеравању сваке његове написане речи. Описујући Дакију он није поменуо ниједну реку западно од Тисе, што значи да је говорио искључиво о Банату. Пишући о планинским венцима, он је навео део Карпата који са севера окружују Дакију и делимично на западне делове те планине. Наводећи тај део Карпата он помиње да од северних обронака живи маса Винида. Није се ту зауставио већ је одмах додао да они живе све до Висле. На огромном простору од Висле, преко Карпата све до Дњепра и Дона, Јорданес говори о многобројном народу Винида (*Winidarum*), где су најистакнутији Словени и Анти. Географски се ради о огромном простору, због чега је немогуће да су га заузимала само словенска племена, посебно у време Велике сеобе народа, када су бројна германска племена прешла на чисто словенски териториј од данашње Пољске до Прицрноморја и ту остала неколико векова. То значи да су германска племена живела близу словенских или заједно са словен-

ким, можда у некој врсти савеза и да су касније кренула даље на запад, док су Словени остали на свом територију улазећи у савез са Хунима и Аварима или ратујући против њих као и против Ромеја. Једини који су кренули са германским племенима био је део Алана.

Прокопијеви (*Προκόπιος ὁ Καισαρεύς*, око 500 – око 554) подаци о Словенима спадају у изворе првог реда, посебно они који се односе на нападе на Балканско полуострво. Описујући Словене с краја V и почетка VI века, он практично помиње Западне Словене. Објашњавајући готске ратове за 495. годину Прокопије пише да су Лангобарди поразили Херуле, због чега су се ови морали повући међу Варне, пролазећи сва словенска племена. Истина, Прокопије није рекао где се битка одиграла, нити којим су се путем повукли Херули. Пошто нема јасних података где су се тачно налазили Лангобарди и Херули са краја V и почетка VI века, уопштено бисмо могли да их поставимо на средњем Дунаву, можда у јужним деловима данашње Словачке. Варни су, пак, могли да живе јужно од острва Ригена или уз доњу Лабу, чиме би долазак Херула до данашње северне Пољске, значио пролазак кроз те словенске земље о којима Прокопије пише. Има ту доста сличности са Јорданесовим помињањем Словена од извора Висле, даље према северу. Идемо ли даље у Прокопијеву ближу прошлост, можемо се позвати на Корнелија Непота и његово помињање Инда, ако одбацимо тумачење да се ради о људима из Индије, већ Винидима (Венетима-Словенима), што се поклапа са писањем све тројице писаца о словенским земљама. На поменутом простору ми немамо ниједно германско племе, јер су претходно Лангобарди већ били на средњем Дунаву, док су Вандали, Свеви и Бургунди одавно напустили те области. Према томе, ту су једино могли живети Словени (Венети). Прокопије и Јорданес су чак писали да су Словени живели и западније од Висле, западније од Одре, што би срушило германску тезу о чисто германској земљи.

Вибије Секвестер (лат. *Vibius Sequester*, IV/V/VI век) је написао *De fluminibus, fontibus, lacubus, nemoribus, gentibus, quorum apud poetas mentio fit*, то јест, листу географских имена. Он помиње *Suevis a Cerveciis dividit*, што многе научнике доводи у везу са Србима. Остаје непознаница када је тачно живео Вибије и да ли је наводећи Цервејце, имао у виду раније изворе или савремене податке. Ако је писао половином VI века, као што се претпоставља, онда остаје питање како то да су се Свеви граничили са Србима, када су они још са Вандалима и Аланима кренувши према Хиспанији и још 407. године били на Рајни при ушћу Мајне? Франци су близу

Лабе у савезу са Саксонцима поразили Туринжани 531. године, али се Свеви уопште не помињу у том догађају, што би значило да су половином VI века западно од Лабе могли живети само Саксонци и део Туринжана. Ако је као савременик писао о Србима и Свевима, онда је могао писати почетком V века, јер су на прелазу IV на V век, Свеви живели на оним просторима где су касније живели Саксонци и Туринжани. Ако се заиста ради о Србима, онда је Вибијусов текст најстарији савремени податак који Србе смешта у Полабљу.

Посматрајући Јорданесово писање о Словенима северно од извора Висле, Прокопијево писање о Херулима како пролазе подручје насељено Словенима, онда је могуће поверовати у тумачење Вибија Секвестера, да су Срби на Лаби живели још у време када су преко реке живели Свеви.

Ромејски историчар Теофилакт Симоката (грч. Θεοφύλακτος Σιμοκάτ(τ)ης, прва половина VII века), који се сматра последњим античким историчарем, у својој „Историји“ је написао да су Ромеји у Пропонтиди (око Мраморног мора) ухватили тројицу који су се изјаснили као Словени настањени на граници *Западног океана*, те да је каган послао у њихову земљу посланике који ће однети поклоне и скупити војну силу, али пошто су Словени одбили, ова тројица су кренула да одговоре кагану. Према њиховим речима путовали су петнаест месеци, но када је каган чуо одговор, затворио их је, али су они побегли у Тракију код Ромеја. Теофилакт наводи да се овај догађај десио 592. године и да је ту реч о аварским уходама. Било је то већ време када је на Балканском полуострву живело много Словена (Срба) и лако су Ромеји могли по језику да открију да ли су то заиста Словени или Авари. Можда је реч о Словенима који су у аварској служби, али је овде најзанимљивије открити одакле Словени на Западном океану. Прво, најлогичније тумачење Западног океана био би Атлантук. У изворима се често као *Океан* наводи Балтичко море, због чега долази до нејасноћа. Има навода да су Словени кретали све до Атлантика, појављују се у појединим изворима Словени у доњој Рајни и данашњој Холандији, но реалније је да је крајња западна граница Словена била Лаба. Ако Западни океан тумачимо као Балтичко море, онда ће то бити још једна потврда да је балтичка обала, као и данашња источна Немачка, Пољска, Чешка и Словачка – словенска земља од пре нове ере. Ако протумачимо о путовању Словена чак 15 месеци да би дошли до кагана у Панонију, онда бисмо могли да схватимо да су путовали са обале Балтика. Од обале Балтичког мора, до доње Тисе има преко хиљаду километара, само ваздушном линијом, а копненим

путем још више. При том треба имати у виду и временске прилике, што води на закључак да они нису путовали зими и у касну јесен. Да су Словени са Балкана, Паноније или доњег Дунава, не би било разумљиво да они помињу Западни океан, већ би се оправдали на другачији начин, знајући да је Балкан већ био пренасељен Словенима. Авари су у то време доминирали у Централној Европи и често подузимали походе према западу и северозападу, што не искључује могућност да су ступили у везу са Словенима са обала Балтика.

Грчки историчар, политичар и војсковођа Дексип (лат. *Publius Herennius Dexippus*, око 210-273), написао је три књиге, где су *Σκυθικά* (*Scythica* – историја римских сукоба са Готима) и *Χρονική ἱστορία* (*Chronike Historia*), послужиле као извор Јорданесу за писање свог дела. Јорданес се позива на Дексипа, који је забележио да су Вандали толико удаљени да једва могу стићи за годину дана, што указује на обале Балтичког мора.

Млађи извори о Словенима

Енглески краљ Алфред Велики (стр.енг. *Ælfrēd*, енгл. *Alfred the Great*, 871-899) је у „Опису Германије“ дао занимљиве податке, несумњиво преузимајући их из старијих извора. Он наводи да северозападно од Моравана живе Далеминци, источно од Далеминаца живе Хрвати, док северно од Далеминаца живе Срби (*Surpe*). Западно од Далеминаца, Алфред је поменуо Суселце (*Sysile*), док северно од Хрвата (*Horiti*) налази се земља *Maegtha*, док северно од њих живе Сармати до планине Рифен. Алфред на још једном месту у свом тексту доноси занимљиве податке о Словенима. Помиње Осте који на северу имају морски рукавац, а помиње и *ond Vinedas ond Burgendan*, а јужно од њих живе Хефелди (*Haefeldan*). Бургунди, каже аутор, имају на западу морски рукавац, а на северу Шведе, док су источно од њих Сармати, а јужно Срби (*Surfe*).

Само дело прошло је бројне анализе научника, но сви се слажу да су неки делови доста нејасни, иако је писано крајем IX века, када је одавно завршено крупније померање народа на континенту. Занимљив је опис Срба и Хрвата. Мало је нејасно што Далеминце ставља јужније од Срба, када је познато да су Далеминци (Гломачи) у ствари Срби (Полапски) и то једно од најмоћнијих племена у Полабљу. Чврсто је мишљење да су Суселци још једно српско племе и остаје чудно зашто их је Алфред одвојио у свом навођењу. У суштини је Алфред добро описао географски положај племена. Алфред помиње

земљу *Maegtha* и Сармате, што је очигледно презето из неког старијег извора у којем је за северо-источни део Европе коришћен термин Сарматиа, док је апсолутно нејасно која је то земља *Maegtha* (ако је уопште постојала). Познато је од раније да су северно од Хрвата још у VI веку живели словенски *Литцики*, због чега је чудно како то да Алфред не помиње ниједно пољско племе, јер је познато да је средином X века, дакле око 50 година касније од писања дела, створена пољска држава.

Да је Алфред користио старије изворе, који нису одговарали стању у другој половини IX века, посебно говоре тумачења племена источно од Одре и северно од Карпата. Ако Хрвате ставља на горњој Висли, те близу помиње Сарматиају и земљу *Maegtha*, Алфред у тој области познаје још само „земљу Висла“. Анонимни Баварски географ из IX века је написао текст *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* („Опис градова и земаља северно од Дунава“), који је савременик Алфредовом тексту. Упоредимо ли два текста, видећемо велику разлику у опису племена источно од Одре. Алфред користи податке из старијих извора, који не одговарају савременим околностима. Алфред помиње на истом простору Бургунде, Осте, Србе и Винеде, што је нелогично, јер су Бургунди још 407. године прешли Рајну са Свевима и Аланима. Док је Алфред овде нејасан, Баварски географ описује детаљније племена у тој области, наводећи чак насељена места и не помиње Бургунде, Осте и Винеде. Поставља се и питање ко су Ости? Којој етничкој групи припадају и да ли су уопште постојали? Баварски географ помиње следећа племена: *Nortabrezi*, *Vuilci*, *Bethenici*, *Smeldingon*, *Morizani*, *Hehfeldi*, *Surbi*, *Talaminci*. Из наведеног се види велика разлика у навођењу племена. Готово је извесно да северно од Хефелда (Хавељана) нису постојали Ости као посебна етничка група.

Алфред пише да се Срби налазе јужно од Бургунда, а пошто су Бургунди напустили те просторе почетком V века, значило би да је аутор навео старији извор, али и да су Срби на тим просторима живели много дуже и пре доласка германских племена из Скандинавије, то јест, да су Германи дошли у чисто словенске земље.

Још један врло важан текст о Словенима је „Повест минулих лета“ (Несторов или Лаврентијевски летопис) са краја XI или почетка XII века, чији је значај велики, посебно због навођења многобројних словенских племена и њиховог географског простора. Писац је константовао да су Словени један од 27 народа од Јафетовог стабла. Јафет (грч. *Ἰάφεθ*) се у Старом завету помиње као један од

тројице Нојевих (грч. *Νώε*) синова и брат Хамов (грч. *Хаμ*) и Семов (грч. *Σημ*). Јафет се често сматра најмлађим Нојевим сином, мада га неки сматрају старијим. У „Књизи постања“ (5:32 и 9:18), Нојеви синови су наведени у редоследу; Сем, Хам и Јафет, али су обрнутом редоследу наведени у поглављу 10, па би по том тумачењу Јафет био најстарији Нојев син. Верници га сматрају праоцем беле расе европских народа, док за Сема верују да је праотац Семита и жуте расе у Азији и Америци, док је Хамит праотац црне расе Африке.

Монах Нестор пише да су се након дугог времена Словени учврстили на Дунаву, где се сада налазе Угарска и Бугарска, наводећи да су се одатле раширили на све стране, добиши имена по местима на којима су се настанили. Помињање Угарске и Бугарске, јасно указује да су Словени били насељени у Панонији, на доњем Дунаву и делу Балканског полуострва. Писац, наводећи овај простор, сигурно није мислио на распоред племена у своје време, већ је користио неки старији извор, јер наводи да су сада на том месту настањени Угари и Бугари. Да је реч о вишевековној прошлости пре пишевог времена, јасно указује да су племена добила имена тек када су се раселила одатле. Писац није навео правце кретања тих Словена и њихово насељавање, већ помиње само Мораву и племе које се касније назвало Чесима. Он не зна које је било старо географско име, али зна да су се на новом простору временом развили Чеси, док су ови први добили назив по реци Морави – Моравци. Можемо закључити да су та племена имала неки старији назив пре него што су се доселила на простор данашње Чешке и Моравске. Писац није навео сва племена из далеких времена, али када је требао ближе да опише те старе Словене који су населили Моравску и Чешку, он је навео само Беле Хрвате, Србе и Хорутане. Зашто није навео да су на простору Паноније и доњег Дунава живели Бели Хрвати, Срби и Хорутани, већ тек онда када помиње прелазак у Моравску и Чешку? За далеку словенску прошлост писац није могао да наведе називе племена, која су кренула да траже нова територијална просторства. Однекуд је сазнао да се не само у његово време, већ много раније у Моравској и Чешкој знало за Беле Хрвате, Србе и Хорутане, као давнашње становнике тог или оближњег простора. Овде постоји невероватна сличност са текстом Константина Порфирогенита о простирању Срба и Хрвата и њиховој прапостојбини. Могуће је да су се служили истим извором или неким усменим народним предањем. Ово не треба да буни, наима, монах Нестор се послужио неким прилично старим извором, који је говорио да су Слове-

ни дошли у Европу са југа. Можда се Нестор овде збунио пишући да су Словени дошли са југа (Балкана), а затим пише о Србима и Хрватима који из Централне Европе насељавају Балкан. У данашњој историографији се признаје само кретање из северозапада на југоисток (Пољска и Чешка према Балкану) и никако обрнуто, док у старијој историографији постоји тврдња о кретању југоистока према северозападу (из Балкана према Пољској и Чешкој). Најзначајније код „Несторове хронике“ је да он не говори о прапостојбини Срба и Хрвата у источној Галицији.

О Србима је занимљив податак донела Ана Комнина (грч. *Άννα Κομνηνή*; 1083–1153), ромејска принцеза и историчарка, кћерка Алексија I Комнина. У свом делу *Ἀλεξιάς* („Алексијада“), описујући дешавања на Балкану, на једном месту пише о неким Ветонцима. Описујући географски положај Драча, она пише о мору (Јадранском) које иде до италске обале, које се савија на истоку и северу до варвара Ветонаца, чија земља лежи насупрот Апулије. Она више није поменула Ветонце нити објаснила детаљније, ко су и одакле воде порекло. Она је Драч описала у вези са дешавањима из 1018. и 1114. године, због чега је најразумљивије да их повежемо са Словенима (Србима), који су већ имали своју државу на Балкану. Пошто она пише о мору и источним обалама, сасвим сигурно је мислила на Неретљанску област и Захумље. Враћајући се на Константина Порфирогенита, он наводи да на тим јадранским обалама живе Срби. Ако је Ана Комнина назвала Ветонцима становнике Травуније и Захумља, које је претходно Порфирогенит назвао Србима, онда је логично да тај назив *Ветонци* потиче из предбалканске постојбине. Порфирогенит је писао да су Срби дошли из прапостојбине *Бојке* (Полабље), те је потребно упоредити да ли се у изворима за становнике Бојке налази назив *Ветонци*.

Србија је у време Ане Комнине била и те како позната држава Ромејском царству, због чега је могуће претпоставити да је Ана покушала да покаже своје знање о пореклу Срба, управо користећи старији назив који више није био у употреби. Ако погледамо област Лаба – Зала – Одра – Мајна, видећемо много насељених места са кореном *Wet-, Wit-, Beth-, Byt-, Vet-, Vit-*, те тако налазимо *Wettin, Wetha, Wittenberg, Wittenburge, Witenborn, Wittenburg, Wittendorf, Wittenförden, Wittensee, Wittenweier, Wittinga, Wittingen, Bethenici, Вуџно, Вуџен и Вуџенци, Вуџин, Вејта, Ветин, Витенци* и слично. Из наведених примера се јасно може видети да сви имају корен од исте основе Вит- или Вет-. Немачки историчар Петер Албин (лат. *Petrus Albinus*, нем. *Peter von Weiße*, 1543–1598) је у свом

делу *Commentarius novus de Mysnia, Oder Neue Meysnische Chronica (Meißnische Land- u. Berg-Chronica*, „Нова Мајсенска хроника“), први писао о ратовима Франака против Срба 806. године на десној обали Зале, када су Франци саградили два града, један близу обале Зале (град Ветин), а други близу Лабе (град *Витенберг*). Албин додаје да су та два града првобитно подигли Битини, једно вендско племе. Занимљиво је да оба града имају у свом имену коренску основу *Vem/Bum*, баш као и племе које Албин наводи – *Bum*. Оба града налазе се у области Полапских Срба, док назив племена *Битина*, звуче врло слично Аниним *Ветонцима*.

Адо од Вијена (лат. *Adonis Viennensis*, умро 874) је био архиепископ Вијена у Лотарингији. Написао је *Chronicon sive Breviarium chronicorum de sex mundi aetatibus de Adamo usque ad annum 869.* у коме се на једном месту описују неки Витинги у Алби (*Viutungi et Albi*) који су дуго наговарали Саксонце на устанак. Манли (нем. *Christoph Manlius*, 1546–1575) је написао како *Peucerus* сматра да су неки Витини становали око Берлина и Браденбурга. Ти Витини су становали и јужније од Браденбурга, према Витенбергу и Цербсту, чија подручја многи историчари доводе у везу са српским племенима. И наведени Витинги имају у основи Вит. Познати немачки историчар Аделунг (нем. *Johann Christian von Adelung*, 1732–1806) је писао о словенском пореклу назива *Wettin*. Он помиње на једном месту *Withen* и закључује да су Словени један од најраспрострањенијих народа старог света. Тумачећи етноним *Словен*, Аделунг је претпоставио да је морало имати неко шире значење од обичног локалног, које је одговарало огромном простору који су они заузимали. Покушао је да протумачи то *Словени*, на примеру *Deuten, Deutchen, Hunnen, Gotthen, Witthen, Jazygen, Almag* и слично са значењем „људи“. Тумачећи да су *Withen* и *Wettin* словенског порекла и да су Словени један од најраспрострањенијих народа старог света, онда се мора закључити да су Словени заузимали велики географски простор у Европи, дубоко продирући у области данашње Немачке.

Шафарик је поменуо Ветенике (*Vjetniker, Wjetniker*), истичући да се *Вјетници* појављују 811. године, када је Карло Велики повео војску против њих и Глињана, опустошивши њихове земље. Шафарик о Вјетницима (Ветеницима) износи тврђење на основу „Мајсенске хронике“, тумачећи да су они живели на источној обали Лабје. У самој „Мајсенској хроници“ помињу се као *Bethenzr, Bechelenzi, Bethenclereri*. Шафарик се позива и на Баварског географа, који племе *Bethenici*, смешта близу Смеддинга и Моричана. Немачки хроничар

Титмар Мерзебургски (*Thietmar*, 975-1018) је у свом делу *Chronicon Thietmari* поменуо *dicti slavonice Vethenici Cucesburgienses*, јасно указујући на словенско порекло Ветеника. Пољски историчар Лелевел (пољ. *Joachim Lelewel*, 1786-1861) је у свом делу *Géographie du moyen âge Tome I* (1852), тврдио да су *Bethenici*, које помиње Баварски географ, временом нестали, што упућује на закључак да су били племе, а чији назив је имао значење пограничних чувара, граничара. И он сматра да су живели на десној обали Лабе код града Витенберга.

Пољски историчар Бјеловски (пољ. *August Bielowski*, 1806-1876) је у *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski*, уз „Титмарову хронику“ и Ветенике, записао да су словенски народ и да су становали на источној обали Лабе. Немачки историчар Посе (нем. *Hans Posse*, 1879-1942) је своје последње године посветио у служби нацистичког вође Хитлера, те је логично што је за Ветине рекао да су немачког порекла, названи по истоименом граду, додавши да су Вајс (*Weiss*), Шмит (*Schmidt*) и Палацки (*Palacký*) закључили да су Ветини словенског порекла. Пољски историчар Богуславски (*Wojciech Bogusławski*) је тумачио да су *Bethenici*, које помиње Баварски географ, у ствари словенски Битенци (*Byteńcy*) и сместио их уз Лабу у суседству Лињана. Слично је закључио и Нидерле, да су српски Ветеници (*Vettenici*) живели уз Лабу близу Лињана. И други историчари и лингвисти тумаче Ветенике као словенско/српско племе на подручју од Бојценбурга у западној Померанији до Витенберга.

Као закључак, треба се вратити на српског историчара Николајевића, који је рекао да су *Србъ*, *В-анд* и *Слово*, три старе речи које осим етимолошког значења имају још више важности. Он наводи да се од најстарије форме *Анд/Ант*, претворили у облике *Ванд/Вант*, *Вад*, *Вед*, *Вед*, *Вѣд*, *Вѣд*, *Ват*, *Ват*, *Вет*, *Вет*, *Вѣт*, *Вит*, које су наставиле да се формирају развојем словенских језика. Да је то *Vet-/Vit-* оставило трага међу самим Словенима, види се из етнонима за разна племена као *Вати*, *Ватичи*, *Вѣда*, *Вѣта*, *Вѣтници*, *Ветаница*, *Витанци* и слично, од Волге до Зале и од Балтика до Јадранског мора.

Арапски писци о Србима и Словенима

Арапски научници из средњовековних времена вазни су не само за исламску (арапску), већ науку у целини. Поред писаца који су се бавили искључиво исламским светом, има оних који су доста путо-

вали и оставили нам значајне податке о европским, азијским и афричким народима са којима су се сусрели. Саме арапске халифе су слале дипломате широм тадашњег света да упознају друге народе и државе, а њихови извештаји посебно су важни историчарима и другим научницима. На тим путовањима арапске дипломате су оставиле значајне податке о Србима и Словенима.

Један од њих је ибн Фадлан (*Abmad ibn Fadlān ibn al-Abbās ibn Rāšid ibn Hammād*, X век) који је по задатку абасидског халифе Муктадира (*Abu l-Fadl Ja'far ibn Ahmad al-Mu'tadid*, 908-929) у Багдаду посетио 921. године бугарског кана на Волги, присуствовао паганској сахрани једног Варега и тако оставио опширан опис свог пута, које ће касније Јакут ал-Хамави (*Yāqūt ibn-'Abdullāh al-Rūmī al-Hamawī*, 1179-1229) уврстити у своју књигу *Kitāb mu'jam al-buldān* („Речник земаља“). Ибн Фадлан је у свом извештају између осталог описао Русе, које он назива *Rūs* и *Rūsīyyah*, које већина научника повезује са *Русь* народом о коме ће касније бити више речи. Ибн Фадлан помиње *Rūs* као трговце, који имају своја седишта на обалама река у непосредној близини Бугара. Описао их је као високе попут палминих дрвећа, тетовиране од прстију до врата и наоружане секирама, мачем и дугим ножевима. О њима пише као савршеним телесним примерцима, мада додаје да је хигијена одвратна, али да се они чешљају свакодневно. Сматра их посебно вулгарним. Његов опис доноси доста контраста и обичном читаоцу изгледа чудно, али упоређујући га са другим исламским путником, Персијанцем ибн Рустахом, приметитиће се огромна разлика у њиховим описима тих Руса. Ибн Фадлан је описао сахрану једног Варега (Руса) чије је тело постављено на брод које укључује људске жртве.

Немачки оријенталиста и нунизматичар Френ (нем. *Christian Martin Joachim Frähn*, 1782-1851) је оставио значајно дело посвећено Ибн Фадлановом опису Руса (*Ibn-Fozzlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit* из 1823. године). Барон Розен (рус. Виктор Романович Розен, 1849-1908) је 1878. године објавио значајну књигу *Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах*.

Андалужанин ал-Бакри (*Abū 'Ubayd 'Abd Allāh ibn 'Abd al-'Azīz ibn Muḥammad ibn Ayyūb ibn 'Amr al-Bakrī*, 1014-1094) је оставио важне податке о географији, а његова књига *Kitāb al-Masālik wa-al-Mamālik* („Књига о путевима и краљевинама“) из 1068. године, оставила је значајне податке о Атлантику, Сахари и Централној Африци, али најбитније чињенице пренео је из другог извора, јеврејског писца Абрахама бен Јакоба, познатог и као ал-Тартуши (*Abraham ben Jacob ulu Ibrāhīm*

ibn Ya'qūb al-Tartushi, X век), који је дао занимљиве податке о словенским земљама. Пошто је постојала пракса да писмено разговарају хришћански и муслимански владари, тако се бен Јакоб једном приликом нашао у мисији као посланик кордовског халифе ал-Хакама II (*al-Hakam II ibn 'Abd al-Rahmān III*, 961–976) у Мерзебургу на двору Отона I (*Otto I*, 962–973) у пролеће 973. године. Те године је Отон примио једну бугарску делегацију у граду Кведлинбургу. Писац објашњава да се словенске земље протежу од Средоземног мора до Океана на северу и како су сви Словени некада били уједињени под једним краљем, али због неслоге земља се распала на више мањих. Наводи да су у то време када је он посетио Немачку, управљала четири словенска владара: 1) бугарског владара не именује, 2) Болеслав као краљ Чешке, Прага и Кракова (вероватно се мисли на Болеслава II (967–999), 3) Мјешко као краљ Севера (Мјешко I, 960–992), 4) Након (Накуна) на крајњем Западу као вендски краљ. Бен Јакоб даље пише о њиховим земљама, а Праг (Фрага) наводи као највеће трговачко место где су јефтино жито и други производи. О Мјешку пише да се посебно брине о својим војницима, као о својим синовима. Занимљиво је да он пише о пољским суседима, Немцима и Русима и помиње да се на једном острву западно од Руса (Финска) налази град жена, очито мислећи на приче о Амазонкама. О Бугарима пише да их је видео у Мерзебургу, где су носили златне и сребрне токе о појасевима и чуо да је њихов владар изузетно моћан и влада по закону и да су примили хришћанство преко Ромеја. Бен Јакоб наставља са описом и каже да се јужно од Бугара налази Константинопољ, на истоку и северу су Печенези, а западно је Венеција у морском заливу који се завршава у Фурланији. Словени живе на обалама овог залива од његовог почетка у Средоземном мору. Источно од њих живе Бугари, а западније други Словени. Очигледно је да овде бен Јакоб описује Србе на Балканском полуострву за које каже да су најхрабрији и да живе у тешко проходним планинама. За Словене каже да су храбри и ратоборни и да нису тако расцепкани на више држава, већ уједињени, ниједан други народ не би могао да одоли њиховим нападима. Писац даље описује културно-историјске податке, чак и музичке инструменте које су користили.

Ал-Бакри је у своје дело уметнуо део ал-Масудијевог текста који говори о распаду јединствене словенске заједнице и наводи племена: Сраби (Сорби), Дулаби (Дулиби/Дуљеби/Дулеби), Намцин (Немци), Срби, Мизази (могуће да је реч о Моравцима), Хајрави (могуће да су Хрвати), Сасин (можда Саси) и Хшабин (Кашуби). За племе

Намцин пише да су најратоборнији од свих словенских племена, али да се боје Срба. Од наведених племена ал-Масуди пише да су неки примили хришћанство, тачније припадници су јакобитске секте, док други не припадају монотеистичким религијама већ су пагани. За Србе је писао да спаљују свога владара када умре, као и своје јахаће животиње. За Србе додаје да имају сличне обичаје као Индијци иако ови живе далеко источније и немају никаквих додирних тачака. Док леш гори, Срби се радују и веселе, а као разлог наводе да се бог смиловао мртвацу и одвео га на боље место. За жене умрлог пише да себи разрезу руке и лице, а она која је неизмерно волела свог мужа обеси се од муке. Након тога и њу спале, како би била са својим мужем на „оном“ свету. Жене се удају и не варају, према речима писца, али мушкарци не воле невине жене. Даље о Словенима пише да су њихове земље врло хладне и да им сви бунари и извори воде замрзну. Да би се окупали, Словени посебно граде дрвене кућице зване изба у којој озидају камену пећ и доводе воду. Поред додатних описа о Словенима, завршава текст речима да ратују против Ромеја, Лангобарда, Франака и других народа.

Још један важан извор за Словене је ал-Казвини (*Abu Yahya Zakariya' ibn Muhammad al-Qazwini*, 1203–1283), арапски или персијски научник. Написао је *Aja'ib al-makhlūqāt wa-gharā'ib al-mawjūdāt* („Чудесна створења и чудне ствари које постоје“) у којој се налазе одломци из бен Јакобовог дела. Поред горе наведених података, налазе се још неке занимљиве чињенице. За Шлезвиг пише да људи бацају новорођену децу у море да би се сачували од додатних трошкова живота, а њихове жене могу слободно да се раставе од мужа по својој вољи. За становнике Шлезвига пише да певају очајно и да им из грла излази глас сличан лавезу паса. За разлику од Словена који су чисти, за Франке писац пише да су изузетно прљави, али перфидни и ниског карактера и само једном или два пута годишње се перу хладном водом, док одела не перу никад, све док се сама не распадне.

Ибн Рустах (*Ahmad ibn Rosta Esfabāni или Ahmad ibn Rustah*, X век) је персијски истраживач и географ који нам је оставио занимљиве податке о Словенима у књизи *al-'Alak an-nafisa* („Књига драгоцених забелешки“). Путовао је у Новгород народу Русь, а описао је и Хазаре, Мађаре, Бугаре и многе друге народе. За Русе је написао да живе на острву које је прекривено дебелим растињем и шумама. Нападају друге Словене користећи бродове и претварају их у робове које продају. Немају својих обрадивих површина, већ живе једноставно од онога што узму од других Словена. Када се роди

син, отац долази до новорођенчета са мачем у руци и каже да га не оставља без имовине, већ му даје мач са којим ће обезбедити све што му је потребно. За Русе је ибн Рустах писао да су веома чисти и носе чисту одећу, а жене посебно воле да се украшавају златом, што се у потпуности разликује од ибн Фадлановог описа. Добри су трговци и пажљиво се односе према својим робовима. За Русе додаје да имају доста градова и пријатељски се односе према странцима нудећи им своје колибе за преноћиште.

Санскрт и српски (словенски) језик

Последњих деценија појавило се доста радова везаних за санскрт (санскр. *samskṛtam*) и његовом односу са српским језиком. Санскрт је језик древне Индије и у Азији има статус као латински и старогрчки у Европи. Свети списи хиџуизма као и махајана (санскр. *mahāyāna*) и ваџрајана (санскр. *vajrayāna*) у будизму, као и сикизму и џаинизму, написани су на санскрту. Иако се данас сматра мртвим језиком, у Индији је један од званичних језика, којим говори неколико милиона становника и учи се у појединим индијским заједницама. У Индију је стигао око 1800. године п.н.е. са северо-запада у експанзији номадског (иранског) народа познатог као *Аријуци*. Та група Аријаца (Аријеваца) која је кренула према Индији, говорила је индоиранским језиком и од њега су се развили ведски и санскрт као књижевни језици. Класични санскрт има 48 гласова, а нерачунајући алофоне има 35 фонема. Деванагари (хин. *devanāgarī*) је абутида писмо које служи за писање санскрта са лева на десно и слоговног је типа, тачније, сваки слог има одговарајући знак.

Да би се изучиле индоевропске језичке старине и недоумице, потребно је да се осврнемо дубље на санскрт који има великих сличности са данашњим европским језицима. Упоредјујући га са српским језиком, приметиле се да су многобројне речи у санскртском истог значења као и на српском, а забележене су пре више од три хиљаде година. Као прва историјска забелешка је реч *Serbh* са значењем „родбина“, „семе“. И у данашњим језицима, индијском и српском има много речи истоветног значења. Потребно је навести само неке од многобројних речи из санскртског и српског:

Agnih/agni – огањ; *anūcīna* – унук; *athar* – олар; *atjah* – тркачки коњ; *antarījam* – антерија (комад одеће); *apāra* – безгрешан, пун врлина (*pārah* – лош, зао човек, грешник и *pāpat* – невоља, грех, порок, кривица); *aruṣṭa* – запуштен, неисхрањен;

amah – замах, силина; *ambarja* – амбар (сакупљати, нагомилавати); *arh/arhati* – титуле (архиепископ); *aśrih* – оштро, оштрица; *as, asti* – ја, јесам; *ātta* – отет; *āntikā* – старије (антика); *āpat* – апатија, несрећа; *ārāla* – рало; *itvara* – утвара (онај који хода, лута, може бити свиреп); *eṭati* – хитати, ићи; *irā (iṛa – kṣīra)* – ракија (пиће које освежава и радује); *iṣ, iṣṭhati* – искати, желети, чезнути, захтевати; *udāvah, udāvahati* – удавати, оженити; *uddharati* – ударити, ишчупати, уништити; *upadas* – опадати, нестати; *upānat* – опанак; *upānājati* – опонашати; *ubhnāti* – убити; *ubhau* – оба; *uṣara* – натољен сољу, усољен; *ṛc* – реч; *ṛcati* – хвалити, славити, величати; *ṛdžra* – риђ, црвен, рђа; *odžah* – оцак; *oṣṭhah* – уста; *kakh, kakhati* – кикотати се, смејати се; *kaṭakah* и *kārikā* – карика ланца; *kaṭāhah* – котао, колевка, котарица; *kādajati* – кидати; *kadačchakah* – кутлача, врста кашике; *kadā* – када; *ko si* – ко си; *kutah* – одкуд; *kanduh/kandukah* – кандило (посуда у којем сагорева миришљава супстанца); *karkatah* – рак; *karvarah* – курвање, грех, преступ; *kākaruka* – кукавица, плашњив; *kāsate* – кашљати; *kākuvāk* – кукање, кукњава; *kukara* – онај који има криву (сасушену руку) и у источној Србији старачки штап се назива кукаља; *kučara* – куче; *kuṇḍžati* – гунђати; *kuṭah* – кућа, породица (*kuṭi* – кућа, породица); *kūpah* – купа; *kūp, kūpjate* – копнати, занемоћати, слабити; *kupjati* – кипети од беса, бити узбуђен; *kurkurah* – курјак, пас; *kuṣnati* – кушати, пробати; *kuṣṇah* – крпа, сиромашан човек; *krṣ, karṣati* – кршити, цепати, савладати; *koṭih* и *koṭah* – кота (крај или врх нечега); *korita* – корито, удубљење у земљи; *kolah* – кола, сплав; *koṭarah* – котарица, удубљење; *koṣah* – кожа, омотач; *klath, klathat* – клати; *klam, klāmati* – клонуту; уморити се, исцрпети; *khadžakah* и *khadžadžikā* – кашика; *khadikāh* – кађење; *gaṇḍžadžikā* – конопља, ганџа; *gajah* – гајење, одгајање; *garh, garhati* – грдити, одуђивати, прекоревати; *guṇḍž, guṇḍžati* – гунђати; *goṣṭhī* – гости, друштво; *grabh, grbhnati* – зграбити, ухватити; *grīvah* – грива, врат; *čaṭukā* – чатура, дрвена посуда; *čatur* – четири (број); *čaraṇa* – чарапа; *čarṣaṇi* – чаршија; *čāmarikā* – чемерика; *čāru* – чаробан, омиљен, драг; *čitva* – Чивутин, гомилато, акумулирати; *čitraja, čitrajati* – цртати; *čhatrah* – шатра, чадор; *čhal, čhalajati* – шалити; *čhid, čhinatti* – кидати, сећи; *džangala* – џунгла; *džīv, dživati* – живети; *džīvah* – живот, живо биће; *džukutah, džukuta* – џукела, џукац, пас; *džñā, džāpati* – знати.

Поред наведених речи треба поменути још неке: *bāgas* – бог; *braṭh* – брат; *bhalā* – бела; *chatā* – чета; *deti* – дете; *div* – див; *dasā* – десет (број); *damā* – дом; *dve* – два (број); *čāṣakaha* – чаша; *girjā* – го-

pa; *grad* – град; *iskra* – искра; *lip* – леп; *lot* – љут; *laghī* – лаки; *ljubbvā* – љубав; *matr* – матер, мајка; *malā* – мали; *more* – море; *mil* – мили; *nabas* – небо; *nāva* – нови; *parahā* – прах; *pratī* – против; *pancā* – пет (број); *pena* – пена; *rabh* – роб; *rosā* – роса; *sa* – со; *sīla* – сила; *sas* – шест (број); *sthānam* – стан; *sabbhā* – соба; *svarati* – свирати; *stala* – стол; *sūdate, sūdajate* – суд, судити, правилно упутити, расправити; *taṭa* – тата; *tā* – тај; *tamaha* – тама; *tvār* – ствар; *traṣṭī* – трести; *trang* – траг; *tamas* – тама; *trīni* – три (број); *trijdosā* – тринаест (број); *tadā* – тада; *vṛṣ* – врт; *vatarā* – ватра; *vī* – ви; *vas* – вас; *vivā* – живи и слично.

У санскртском језику имена родбине потпуно су идентична српском на примр: *тата, нана, брат, прија, сестра, стрина, свекар, свекрва, девер, кум, свастика*. Истоветност је и са другим речима: *гувно, хлад, стока, говече, јама, апсара, мапа, рака, јад, мед, гудити* и друге. Сличност српских и обичаја у Индији велики је: отмица девојке, уношење и паљење бадњака, гатање, мотиви на везовима и надгробним споменицима, друштвено и државно уређење и слично. Код паганских Срба наилази се на обичај спаљивања мртвих.

Старословенски бог неба или раја – *Сварог* има парњака у санскртској речи *svargahā* (негде где иду правдене душе, пре него што се врате у свет реинкарнацијом). Упоредујући старогрчки, староримски и старословенски пантеон са индијским, приметимо невероватне сличности. Грчки бог неба *Зевс* и римски бог Јупитер имају праслику у једном божанству из Рг Веде под именом *Djauṣpītā* или *Djauṣpitr* („отац неба“).

На основу тек оскудно приказаних одабраних извора овде, можемо видети да тумачење Срба и Словена иде далеко дубље у прошлост, него што то представља званична историја, написана од историчара на Западу. Већина поменутих касноантичких и средњовековних писаца користила се старијим изворима, који до данас нису сачувани. Западни историчари држе се искључиво извора који пишу већ о времену када су Срби дошли на Балканско полуострво и постали значајнији политички фактор на њему. Углавном се скоро сви ослањају на једну једину тезу да су Словени дошли „однекуд“ током V века, док су се Срби на Балкану појавили током VI и VII века, тек по допуштењу цара Ираклија. Главни извор који се држи таквог тумачења, постаје и једини међу многобројним европским историчарима, који су олако усвојили и словенски историчари. Реч је о тексту ромејског цара Константина VII Порфирогенита, али њега је потребно детаљније проанализирати.

По свему судећи, сеобе су биле главне одре-

днице српске историје још од најранијих времена. Осим географских простора, мењала се дијалекатска припадност, можда језички и антрополошки карактер. Историја народа показује да се у асимилационим процесима може показати идеолошки артикулисана самосвест у односу на језик и расни тип народа. Постоје јаке индиције да су предбалкански Срби имали високо идеологизовану племенску структуру и да се паганство Полапских Словена и Срба, међу њима, најдуже одржало као најживајије међу свим Словенима због чега нам је и најбоље познато преко њих. Ал-Масуди пореди Источне Србе са Индијцима због својих религијских обичаја, које супротставља осталим Словенима. Примањем хришћанства Западни Срби губе свој политички субјективитет, док се Источним затире чак и име, што јасно указује на њихову инкомпатибилност племенске – паганске религије са новом хришћанском. Хришћанство су обично најлакше примали народи на нижем ступњу духовног развоја, попуњавајући недостајуће сегменте религијске свести, него код народа где се хришћанска догма директно супротстављала већ укореним есхатолошким представама сопствене религије. Једино су Јужни (Балкански) Срби пребродили христјанизацију, изузев Неретљана, очувавши свој идентитет. Није реч само о замени старог са новим идеолошко-религијским системом, већ трансформацијом старог и његовом прилагођавању новом, а као доказ јесте висок конзервативизам српског фолклора, који под танком хришћанском догмом, чува многе архаичне самобитности. Један од примера државне идеологије је Орбинов податак да је цар Душан Силни сахрањен „уз свете ватре“, који није довољно објашњен, али се може повезати са ал-Масудијевим писањем да Срби спаљују себе и своје коње када им умре краљ или неки вођа. О самоспаљивању говори и епска традиција о Душановој смрти. Управо је епска традиција најбоље сачувала претхришћанско идеолошко наслеђе у народу. Срби су у односу на остале словенске народе утемељени чврсто на епској традицији, коју је разрадио Чајкановић (Веселин Чајкановић 1881-1946), као и Викандер (*Stig Wikander*, 1908-1983) и Думезил (*Georges Dumézil*, 1898-1986). Њихова сазнања су да је не само основни мотивски репертоар косовских песама (косовски циклус епских песама) прастар, већ он директно оличава идеологију једног претфеудалног ратничког сталежа, а најближе аналогије су у индоиранској традицији од „Махабхарате“ до „Шахнаме“, као и у обичајима и веровањима античких Скита, садржаним у античкој литератури и фолклору данашњих Осетина. Епски садржај стално се појављивао у новом

руху под утицајем одређених политичких и војних догађаја и могли су бити предестинирани идеолошки условљеним начином реаговања племена на нове изазове историје. Нит српског националног континуитета је растегнут дубоко у прошлост кроз широке просторе, а све је одређено колективном свешћу, који се показао као најпостојанији елемент националног бића.

4. ТУМАЧЕЊЕ КОНСТАНТИНА ПОРФИРОГЕНИТА О СРБИМА

De administrando imperio

Ромејски цар Константин VII Порфирогенит (грч. Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, 908-959) важан је за историју Срба због свог списатељског талента. Он је не толико значајан цар, колико историчар. Тумачећи порекло Срба, научници су увек полазили од његовог дела „О управљању царством“ или „Спис о народима“ (лат. *De administrando imperio*). Писано на грчком језику, дело у оригиналу има другачији назив Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν („За мог јединог сина Романа“). Дело је наменио свом сину Роману II, али без неког посебног наслова, да би му наслов на латинском 1611. године наденуо први приређивач штампаног издања, холандски класичар Јохан Меурс (лат. *Johannes Meursius*). Анализирајући рукопис научници су утврдили да је писано између 948. и 952. године. Цар је превасходно био заинтересован за разне науке и уметности, а далеко мање за државничке послове. Око себе је окупио ромејске учене људе из различитих области са којима је радио на састављању дела компилаторског и енциклопедијског карактера. Тако је настало дело *De administrando imperio*, за које се узима да је лично цар писао, мада постоји сумња да су то написали његови људи, док у новије време постоји сумња у фалсификат текста.

Управо је ово дело једини познати старији извор у којем су сачувани подаци о претбалканској отаџбини Срба, но баш због тога све више постаје контроверзан у науци и склон дубљим анализама, чак одбацивањима. Појавиле су се читаве нове хипотезе, противне Порфирогенитовом делу. Тако смо добили хипотезе да су Срби дошли из источне Галиције, данашње Пољске, Саксоније, Чешке, односно све је јача аутохтонистичка струја која одбацује таква тумачења и заговара тезу да Срби нису ни напуштали Балканско полуострво. Због свега наведеног, научници ће морати да наставе још дубље да улазе у анализу дела и пробају да нађу доказе за

своје тврдње или одбаце све наведене. У самом делу има доста података о прапостојбини Срба, али и Хрвата. У многим деловима списка, они се некако допуњују, због чега је потребно додатно пажљивије ишчитавање. Важан је податак о њиховом доласку на Балканско полуострво, које данашња наука све гласније почиње одбацивати.

Спис читамо по поглављима у којима се говори о Арапима, Лангобардима, Словенима, Печенезима, Угрима, Венецијанцима. У XXX глави дела, Порфирогенит наводи да су Хрвати победили Аваре и покорили Далмацију, док је део Хрвата остао са својим архонтом (владарем) у суседству Франачке и названи су Белим Хрватима, али су потчињени франачком краљу Отону (Ромеји нису признавали другима титулу цара). Занимљиво да Порфирогенит пише о аварском насељавању Далмације, а да Бели Хрвати живе у Багибарији, одакле је део Хрвата кренуо према Балкану. У наредној XXXI глави, цар пише да Хрвати у Далмацији порекло вуку од некрштених Белих Хрвата, који станују са оне стране Турске (мислио је на Угарску), близу франачке државе и у суседству некрштених Срба.

XXXII глава доноси податке о Србима. О Србима насељених на Балкану пише да воде порекло од некрштених Срба, званих Бели Срби, са оне стране Угарске у земљи која се зове Бојка. У земљи Бојки Срби су од давнина насељени, а у суседству су им Франачка и Бели Хрвати. О Захумљу као српској држави у Далмацији, Порфирогенит пише у XXXIII глави. Цар наводи да Захумљани као Срби потичу од оног архонта који је пребегао цару Ираклију. Названи су по планини Хум, због чега су на српском (словенском) *Захумљани* – „Они из брда“. Наводи два града Бону и Хум и каже да из тог брда потиче река звана Бона, што значи „добро“. Порфирогенит даље даје занимљиве податке: пише да род антипата (проконзула) и патриција Михајла, Вишетиног сина, архонта (владара) Захумља, потиче од некрштених становника са реке Висле, који се зову Литцики, населивши се на реци званој Захумла.

Ове Порфирогенитове речи послужиле су научницима да вековима тумаче прапостојбину Срба и Хрвата, да би званична историја потврдила тезу да су Срби на Балкан дошли у време цара Ираклија. Потребно је анализирати ово дело и пре свега установити шта су старији извори, јер је несумњиво писац користио неке раније списе, али је важно и потврдити шта је неистина, то јест, царева лична конструкција.

„О Србима и земљи у којој сада обитавају“

Овако гласи наслов XXXII главе дела *De administrando imperio*. На основу Порфириогенитовог описа Срба и навођењу њихове постојбине близу Франачке, научници су у последња два века покушали да дођу до одређеног решења, али је све до данас остало пуно нејасноћа. До средине X века, када је спис написан, Ромејско царство је имало вишевековне контакте са Србима на Балкану и несумњиво су знали много о српском пореклу.

Пишући да Срби са Балкана воде порекло од некрштених Срба, мора се поставити питање да ли су Ромеји то сазнали одмах по доласку Срба на Балканско полуострво или тек у IX и X веку? На какве то некрштене Србе мисли Порфириогенит и да ли су то из VI или IX века? Ко је могао да направи разлику између Белих Срба и Срба, крштених и некрштених? Да ли су о томе причали сами Срби или су на неки свој начин о томе сазнали Ромеји? Како су могли уопште да направе разлику између једних и других Срба? Из које год прапостојбине да су дошли Срби, засигурно је да нису били хришћани, тек доласком на Балканско полуострво започиње постепено покрштавање, што сведоче словенски светитељи из IV и V века (Свети свештеномуч. Иринеј епископ сремски, пострадао 304). Најразумљивије је да су Ромеји сами направили разлику међу Србима и прихватили да Срби хришћани воде порекло од Срба, који у време писања дела још увек нису били правоверни. Ако је такво тумачење истина, онда то значи да су половином X века на простору данашње источне Немачке, Пољске и Чешке, живели Срби који су још увек били пагани. Та група Срба из Централне Европе из које се издвојила посебна група која је неколико векова раније кренула према Балкану, у X веку морала је бити још увек велика и било је немогуће да су у то време, чак и знатно касније, били уништени и да им се изгубило име. То би значило да до XIII, можда чак до XIV века, у Централној Европи мора постојати у изворима неки траг о Србима и њиховим сродницима на Балкану. Одласком једног дела народа на Балкан, Срби који су остали у својој постојбини морали су да задрже своје име, традицију, језик и географски положај. То би значило да се на врхунцу средњег века, морају наћи српски топоними у Централној Европи. Чак и да су нестали Срби у Централној Европи током X или XI века, до данашњих дана је морала да се сачува традиција на њих, трагови материјалне културе и језички утицај, као што се и даље говори о Илирима и Трачанима из античког периода све до данас. Ако је део Срба дошао на Балкан у VI веку, а Порфириогенит пише

о некрштеним Србима половином X века, то може значити да су обе групе Срба морале живети заједно на једном географском подручју најмање четири до пет векова, можда и много више. Одласком дела Срба на Балкан, они нису одмах могли изгубити заједничке црте у језику, традицији и другим особеностима.

Наводећи назив *Бели Срби*, научници су се запитали да ли су то Срби сами рекли Ромејима или су ови на неки други начин сазнали? Ако се погледају старији извори, још из касне антике, приметиле се да аутори нигде не наводе Беле Србе, већ само Србе. Мало је вероватно да су се Срби сами називали Белима, јер када су се населили на Балканском полуострву нигде се не помиње Бела Србија. Већина научника због тога сматра да им је то име наденоу сам Порфириогенит, повезујући их са Саксонијом и реком Лабом која се звала *Albis*. Можда то име потиче од германских народа, који су тако покушали да означе њихов географски (полапски) положај? С друге стране, не постоји непоразум око Беле Хрватске, јер је у науци познат њен положај. Пишући о Белим Хрватима, наводећи да су им суседи Бели Срби, могуће да је аутор покушао да означи исто порекло или приближно исти простор. О томе где се конкретно налази тај простор, цар пише да је то иза оне стране Угарске. Овај податак није добио од Срба, већ је довољно знао о географији европског континента и политичком стању у своје време. Разлог томе је што су се Мађари појавили у Панонији тек пред сам крај IX века. Порфириогенит је очито од раније знао где се налазила прапостојбина Срба коју је у свом делу уклопио, сходно политичкој ситуацији у Централној Европи свога времена. Писац се није задржао само на том опису, већ јасно пише да се српска постојбина звала *Бојка*, бришући сваку недоумицу на који део Европе је мислио, тврдећи да се налазила иза Угарске. Баш ту је створена недоумица око положаја земље Бојке. Старији историчари XVII и XVIII века изводили су назив од келтског племена *Boii* у данашњој Чешкој, можда Баварској, док су историчари од Шафарика до данас, тврдили да је реч о источној Галицији. Несумњиво да би коначно разрешење где се налазила земља Бојка, утврдило и прапостојбину Срба.

Порфириогенит пише да се Бојка налази одмах из Угарске, да након ње наводи Франачку и Белу Хрватску. Могуће је да су о земљи Бојки говорили Ромејима сами Срби, а најзанимљивије је што писац овде не помиње савременији назив *Бохемија* или зашто није поменуо Моравску, која је већ била позната по својој Великоморавској кнежевини и раду Светих Ђирила и Методија, док са друге

стране наводи Саксонију? Ако је пак мислио на источне делове Европе, зашто није поменуо као ближе орјентире неке руске или пољске градове и реке? Ако су Срби населили Балканско полуострво крајем VI и почетком VII века, то би значило да су морали из своје прапостојбине кренути неколико деценија раније, што би било на почетку VI века. Келти су напустили Централну Европу у IV веку п.н.е. те да тај простор, северно од римских провинција Норика и Паноније, све до првих векова средњег века није имао неки посебан географски назив. Због тога је нејасно када су могли настати називи Бојка, Бела Србија и Бела Хрватска. Почетком средњег века помињу се *Voiohemium* и *Baiuvaria* (код Порфиrogenита је то Багибарија) и оба етнонима изводе се од келтских Боја и територијално покривају данашњу Чешку и Баварску. До данас је остао назив по келтским Бојима за Бохемију и Баварску и нигде нема помена о Белој Србији и Белој Хрватској, осим код Порфиrogenита. Он сам пише да се код Срба и Хрвата земља назива Бојка, што значи да су употребили назив који су од раније знали.

Навођењем да Срби живе поред Франачке и Беле Хрватске, Порфиrogenит даје конкретни географски положај Срба, али многи историчари одбацују ове наводе и земљу Бојку стављају далеко према истоку, а не уз границу са Франачком. Зашто би Срби говорили Ромејима, ако су се доселили на Балкан у VI веку да су живели уз Франке, када је од ње Галиција прилично удаљена? Почетком VI века Франци су чинили снажан савез племена на Западу, те покоравашем Турингије 531. године, дошли су у додир са Полапским Словенима. Ту нема ничег спорног, ако је истина да су Срби кренули ка југу наког 531. године, знајући да су им суседи Франци који су освојили Турингију. За такве тврдње не постоје докази, већ само нагађања. Значајна кретања народа у V веку могла су више утицати на кретање Срба. Поред хунске супремације у Централној Европи и њиховог повлачења након пораза на Каталунским пољима 451. године, могли су изазвати значајно премештање Словена северније од Хуна, али не треба искључити ни померање Вандала и Лангобарда, који су са собом повукли и део Полапских Срба. То значи да би Срби на Балкан дошли знатно раније, пре него што су Франци покорили Турингију половином VI века.

Поједини научници стављају Словене много западније од Лабе и Зале, чак до извора Мајне, што би Србе довело у суседство са Францима знатно раније. То би значило да је словенски простор ишао до Рајне, те би земљу Бојка могли да тражимо не у Чешкој, већ у данашњој источној и централ-

ној Немачкој, што би даље водило томе да су Германи дошли на словенски териториј и постепено их протерали одатле. Ако је ова чињеница тачна, онда би Словени и Срби живели на том простору много пре VI века, чак са почетка нове ере. Можда су Срби пренели вести Ромејима о својој прапостојбини, но сасвим сигурно нису могли да говоре о Белим Хрватима или Великој Хрватској, већ само о Хрватима. Несумњиво је да Срби и остали Словени нису могли да познају термине *Бели* или *Велики*, јер је могао да постоји само један простор насељен Хрватима. Можда су ти термини настали код самих Словена, тек када су Хрвати прешли на Балкан, а можда је Порфиrogenитова измишљотина. Сама пишчева конструкција xxxii главе о Србима написана је нејасно и не сме се узимати олако. Пре свега не може се узети као једини извор који говори о прапостојбини Срба, а занемаривати касноантички писци који Србе помињу на другим просторима, док Порфиrogenит говори о претбалканским Србима, њиховом насељавању и временима блиским самом ромејском цару и то би била прилична разлика од најмање 400 година. Ако је тачан податак о прапостојбини Срба коју је написао Порфиrogenит, онда можемо искључиво њега искористити као извор, само у случају ако је писац користио неки старији текст који све то наводи. Пошто то до данас није откривено, остаје једино да Порфиrogenитово дело *De administrando imperio* назовемо најранијим покушајем писања историје Срба. Текст можда није измишљен, јер његови подаци имају логичну повезаност и аргументе, могуће да је користио и неке старије списе као релевантне изворе, али исто тако можемо тврдити да је текст у потпуности фикција самог писца. Ни једно не смемо одбацити и оповргнути, јер су потребни докази.

Порфиrogenитов текст о Србима на Балкану у периоду између VI и половине X века, када је писан, прихваћен је од свих историчара као релевантан. Историчари додатно покушавају да поједине догађаје сместе у хронолошке оквире, али нико не спори имена која писац наводи као Вишеслав, Радослав, Просигој и друге. Пишући о српским владарима из периода VII, VIII и IX века, несумњиво да је писац морао користити неки извор, јер је немогуће да је он тек тако знао о њима. О њима је могао да сазна преко текста неког старијег писца, службених бележака Ромејског царства, који су уредно водили евиденцију о словенским нападима и њиховом насељавању и преко српске традиције. Простим размишљањем може се разумети да ако историчари не оспоравају Порфиrogenитове наводе о српским владарима, онда не би требало ни

оспорити његово сазнање о прапостојбини Срба. Када неки народ уђе на простор озбиљне државе какво је било РOMEЈСКО царство, најлогичније је да ће домаћини покушати да сазнају све о новопридошлицама, одакле су, какве су њихове особености, начин живота, какво оружје користе, какав је друштвени систем и слично. Ако су Срби дошли на Балкан у VI или VII веку, зашто онда нико из РOMEЈСКОГ царства није писао о њима све до Порфирогенита половином X века? Где су званична царска документа о досељавању Срба на ромејски териториј? Ако су Срби дошли непосредно пре досељавања Бугара на Балкан, зашто има више података о Бугарима? Да ли то може значити да су Срби дошли много векова раније од оног што је усвојила званична историја? Највише чуди то што долазак Словена (Срба) на Балканско полуострво никако не може бити прећутано, јер су Словени преплавили Балкан од Паноније све до Крита. Како је могуће да се у целом царству не напише ни један једини ред о народу који је преплавио Царство? За Белу Хрватску зна се географски положај на основу других извора, због чега је Порфирогенитов опис прихватљив, али није логично да о Хрватима зна где је била прапостојбина, док о Србима није ни сам сигуран. О Хрватима је морао сазнати из истих извора као и о Србима, али због нечега се о Србима мање познају чињенице. Много је ствари које треба узети у обзир када се тумачи Порфирогенитов спис и процењивати његова веродостојност.

Пишући о некрштеним Хрватима, као и некрштеним Србима, цар то није могао чути од њих самих, већ је то он додао, покушавајући да одвоји покрштене Србе и Хрвате са Балкана од оних из прапостојбина. Није објаснио зашто је уз Србе и Хрвате ставио придев „Бели“ или „Велика Хрватска“? Несумњиво је да се сами Срби и Хрвати тако нису називали, већ је то, можда, покушај Порфирогенита да их повеже са реком Лабом (*Albis* – „Бела“). Занимљиво је да на крају свог описа, цар Константин VII пише да су Срби живели тамо од давнина, што би могло да значи да су једино на том простору живели и нигде више, тачније, да се претходно нису населили из неке друге области. Можемо разумети да Срби и други Словени живе у области коју је Тацит назвао Германијом, више векова, чак миленијум или можда више миленијума? То би значило да је на великом европском простору, словенски народ живео сасвим сигурно од VI века п.н.е. можда и раније, знатно дуже од германских племена.

О Хрватима

XXXI глава Порфирогенитовог дела *De administrando imperio* односи се на Хрвате. Цар Константин VII пише да су Хрвати населили Далмацију, дошавши из Беле Хрватске која се налази у близини са Франачком и некрштеним Србима иза Угарске (он наводи Турке). Угарска је послужила Порфирогениту као оријентир иако је знао да су Мађари дошли у Европу знатно касније. Тешко је прихватљиво да су Хрвати сами себе називали Белима, већ је вероватније да им је тај назив доделио сам ромејски цар. И у опису Беле Хрватске, писац наводи да су живели у близини Франака, што би јасно указало да не можемо тражити њихову прапостојбину на истоку у Галицији. У односу на опис Срба, где стоји да су им суседи Франци, Порфирогенит код Хрвата наводи да они живе у близини Франака, што није исто. То би могло да значи да су се Срби граничили са Францима и да се иза српске земље налази Бела Хрватска, знатно удаљена од Франачке. Постоји и друго објашњење, али не оно из времена могуће сеобе Срба и Хрвата на Балкан, него у време писања Порфирогенитовог дела, половине X века. Можда је писац имао у виду да су Франци (Немци или Саксонци) у то време били знатно ближе области Беле Хрватске. Такав опис не би имао изворни значај, јер је разлика од најмање три или четири века прилично велика. Франци, односно Немци су се до половине X века померили знатно источније према чисто словенским крајевима.

Описујући да су Франци у близини, а Срби директни суседи, то може значити да су се Срби налазили између Франака на западу и Хрвата источно од њих. Поједини историчари оспоравају ове тврдње и упорно смештају Србе и Хрвате у Галицију, далеко од Франачке. Зашто би Порфирогенит писао упорно о Францима као непосредним или блиским суседима, ако за то није имало потребе? Даљина је велика између Галиције и Франачке или Немачке, тако да стална тврдња да су Франци суседи Србима и Хрватима који су у данашњој Украјини, источној Пољској или Белорусији, апсолутно би била беспредметна. У односу на Србе, за које Порфирогенит константује да живе у земљи Бојки, за Хрвате то не тврди, што може значити да они нису живели у Бојки, већ у непосредној близини. Ако Бојку повежемо са Бохемијом (Чешком), то би значило да Хрвате треба тражити у Пољској или Словачкој. У односу на Србе, о Хрватима се на основу других извора зна географски простор. Тај простор може се налазити у Бескидима (планински венац у спољашњим западним Карпатима,

унутрашњим западним и источним Карпатима на подручју Чешке, Пољске и Словачке) и у Судетима (планински ланац у Чешкој на граници са Пољском и Немачком). Истина да је то већи географски простор, због чега их је приближније поставити око извора Висле са Краковом.

Описујући положај Хрвата, није познато да ли је цар Константин VII говорио о Србима као суседима из VI или половине X века. Најлогичније је да је Франке (Немце) поменуо као блиске суседе, мислећи на X век, јер су Саксонци 928. године заузели Јану (Гану) тврђаву Гломача, да би убрзо заузели и област Милчана, те до половине X века стигли до горње Нисе и Бобре. У Чешкој је скоро до краја IX века главну реч водила Великоморавска кнежевина, да би их сломили Мађари, који су до 955. године правили проблеме свима у Централној и Западној Европи и тако успоравали продор Саксонаца у том правцу. Продор Саксонаца био је најбржи од 928. године преко Горње Лужице, те је то и повукло Порфирогенита да помене близину Франака. Да су се Франци (Немци, Саксонци) нашли између Срба и Хрвата, онда цар Константин VII не би писао о Србима као суседима Хрвата. Граница између Срба и Хрвата могла је бити у северноисточној (можда северозападној) Чешкој, северној Моравској или данашње Горње Лужице. На основу свега наведеног, Порфирогенит је могао да пише о српској и хрватској прапостојбини између горње Лабје, горње Зале, горње Висле, укључујући и област данашње Чешке Републике.

Константин VII Порфирогенит је писао да су Хрвати победили Аваре и населили се у Далмацији, док је део Хрвата остао у суседству Франачке и сада се зову Бели Хрвати, сарађујући са Мађарима, ступају са њима у сродство, али и да су некрштени. Притом, напомиње да Бели Хрвати признају власт краља Отона, који се назива Саксијом (Саксонски). Гледајући претходни опис и овај, видеће се знатна временска разлика, јер овде писац отворено пише о сарадњи Белих Хрвата са Мађарима, који су дошли у Панонију тек крајем IX века и тако прескаче неколико векова. Могуће да ову главу није писало исто лице, јер одавно постоји сумња да *De administrando imperio* није ни писало једно лице (Порфирогенит) већ група његових писара или језуитских фалсификатора у XVI или XVII веку. Овде писац пише о догађајима из половине X века, повезујући досељавање Хрвата и савремене догађаје. Писац пише о директним хрватским суседима Францима, а не Србима. Претходно је писао да су Франци у близини Хрвата, а њихови директни суседи су Срби.

Порфирогенит (ако је он уопште писао) наводи

Отон I Великог, који је на власт ступио 936. године. Он није одмах добио надимак „Велики“, већ знатно касније у току владавине у борби против Мађара. Пишући о Белим Хрватима, Порфирогенит (да верујемо да је он писао) наводи да се они граниче са Францима (Немцима), што јасно указује да пише о половини X века, јер је у VI веку Немаца било знатно даље, на левој обали Зале. Писац не пише о Србима, што нас наводи на закључак да је знао да су Срби-Гломачи пали под власт Немаца 928. године, да би убрзо били савладани и Милчани. На тај начин је немачка граница била померена до области Белих Хрвата, мада Срби нису у потпуности уништени, али писац више не обраћа пажњу на њих, јер су изгубили самосталност и потпали под власт Немаца.

Писац наводи да се Хрвати сада зову *Бели Хрвати*, упућујући да се они нису раније тако звали (што се противи претходном Порфирогениновом писању), већ тек након одласка дела Хрвата на Балкан. Има очитог размимоилажења са претходним подацима о Хрватима, притом мешајући сеобу Хрвата у Далмацију са краја VI века, са политичком и војном ситуацијом из половине X века. Уз то, писац више не пише о Србима и ону страну Угарске (иза Мађарске), већ пише само о граници Немаца са Хрватима. То може да укаже да су дело писала најмање два писца у различитим временима.

Порфирогенит (или ко год да је аутор) наводи да Бели Хрвати живе у љубави са Мађарима и ступају у сродство, указујући да су земље Мађара и Белих Хрвата биле у суседству на подручју данашње Моравске и Словачке. Преко Бескида тешко је успоставити везу, због високих планинских венаца, али преко реке Мораве, њене притоке Таје и северне мађарске равнице, био би могућ контакт двају народа. Тако су Бели Хрвати могли преко Мораве да се повежу са Дунавом, што би значило да су живели не само око Кракова, већ и у горњој Моравској.

Занимљив је детаљ које помиње писац да Беле Хрвате стално пљачкају Франци (Немци), Мађари и Печенези. Пошто се Печенези нигде не помињу као суседи Хрвата, могуће да је реч о нападу са истока, који су упадали и пљачкали да би се, затим враћали у своју област далеко источније. Да су се којим случајем Срби налазили источније од Хрвата у Галицији, било би логично да прво њих помене Порфирогенит као жртве пљачке, али о њима нема нигде речи. Печенези су у X и XI веку држали област између Карпата и реке Прута, док су између Прута и Дњестра држали само област јужно од Могиљова.

Насељавање Срба на Балканском полуострву

Порфирогенит је у xxxii глави написао да су два брата наследила власт од оца над Србијом, а један од њих је са половином народа пребегло цару Ираклију. Цар га је примио и дозволио му је да се насели у Сервији у солунској теми. Истина, историчари до данас нису донели јединствен закључак о прапостојбини Срба, макар се задржали на Порфирогенитовом тексту. Цар Ираклије је владао Ромејским царством од 610. до 641. године и не знамо на ком простору су Срби могли да живе у то време, јер је то био турбулентан период од iv до vii века уз велика померања племена широм Европе. Ако прихватимо хипотезу да су се Срби доселили на Балкан у време цара Ираклија, који је већи део своје владавине провео на Блиском истоку, ратујући против Персије и муслиманских Арапа, треба сагледати каква је била политичка и војна ситуација на Дунаву, Сави и у Панонији. У то време су се водиле борбе против племена која су наваљивала Ромејско царство, због чега треба поставити питање: да ли је могуће да Ромеји и њихови непријатељи дозволе Србима да мирно пређу преко територија у којима су вођене борбе да би се населили око Солуна?

Од друге половине vi века многобројна племена притискају северну границу Ромејског царства на Сави и Дунаву и изузетно су непријатељски расположени према Константинопољу. У таквим околностима Ираклије долази на власт. Миран пролазак Срба кроз већи део Централне Европе, прелазак на Балкан без проблема, како то пише писац у време када Ромеји воде жестоке ратове против Персије и муслимана, тешко је вероватан. У свеопштем неред у Централној Европи, пролазак Срба кроз немирна подручја без икаквих проблема путем дугим преко 2.000 километара, да би пребегли Ираклију (писац наводи да су пребегли цару), заиста може оставити много питања без одговора. Како је могуће прећи области у којима се воде жестоке борбе, где нема никаквог реда и правила, да би се пребегло у једну далеку земљу у којој се не познају никакве друштвене околности? Логичније је да се пребегне у неку много ближе, суседну земљу, преко планине или реке која одваја две државе, али пребећи пешице у земљу удаљену преко 2.000 километара на почетку средњег века, равно је невероватном подухвату. Око 623. године Само је организовао велики племенски савез словенских племена против Авара у које су ушла племена око Лабe и Паноније. Савез је постојао негде до 60-их година vii века, директно усмерен против Авара. Срби у том тренутку нису могли кренути пут Бал-

кана, прећи мирно преко непријатељског аварског територија и ући у Ромејско царство. Нити је било могуће да одустану од словенског племенског савеза под Самом и прићи Аварима. Претпоставимо ли да су Срби могли доћи у Царство пре 623. године и стварања словенског савеза, тачније у првој деценији Ираклијеве владавине, не смејемо занемарити чињеницу да се у ромејским изворима помињу словенски напади на Солун 614. 618. и 630. године. Године 626. Авари са Словенима из Паноније и Карпата, подузимају велики напад на Константинопољ, што јасно указује да су Словени у сталним сукобима са Ромејским царством. Због тога је немогуће прихватити Порфирогенитово писање о “пребегавању” Срба цару Ираклију. Треба имати у виду да су Авари држали само један део Словена под својом директном влашћу у централној Панонији, док су са онима на истоку Паноније и Карпатима, као и онима на Балкану били у некој врсти савеза, мада не увек јер након прихватања примирја између Авара и Ромеја, Словени са Балкана су сами кретали у нападе на Царство.

Ромејски извори тога времена стално пишу о пребезима Србима и Хрватима, због чега би могло бити постављено питање: да нису они напустили један (словенски или аварски табор) и прешли на страну Ромеја у том рату? То не би било могуће ако су и даље живели у Полабљу, јер да су напустили словенски племенски савез, морали би прво прићи Аварима, а онда њих напустити да би прешли Ромејима, али то нигде није забележено. Најлогичније је да су Срби морали живети близу ромејске границе пре него што су „пребегли“ Ромејима. Једине две области које су најближе Сави и Дунаву јесу старе римске провинције Панонија и Норикум. Пре него што је дошло до словенско-аварских сукоба од 623. године, у изворима налазимо податак да су заједнички словенско-аварски напади на Царство били учестали у другој половини vi века. Сирмијум је освојен 582, Салона 602. године, што јасно указује на заједнички савез Авара и Словена у Панонији. Језгро аварске моћи налазило се у централном делу Паноније, док су источну Панонију скоро у потпуности насељавали Словени, обухватајући и Карпате, тачније данашњу Румунију. Ромејска граница на Сави и Дунаву од почетка Велике сеобе народа и продора Хуна у Панонију, била је фиктивна, слабо брањена, а сами ромејски цареви слабо су били заинтересовани за подузимање неког већег подухвата против племена на Балканском полуострву, да би дошли до двеју река и успоставили јачу контролу. Ромејско царство вековима је било окренуто ка Италији, Малој Азији и Блиском истоку, мирећи се са варварским насељавањима на

полуострву. Док су Авари кретали из Прицрноморја према Панонији, они су са собом повукли део Источних Словена, који су се од 567. године населили у источној Панонији, чинећи окосницу аварско-словенског савеза против Ромеја у другој половини VI века.

Само Царство је пролазило кроз низ проблема још од времена цара Јустинијана, када су вођени ратни походи за ослобађање изгубљених територија на Средоземљу, те кроз епидемије заразних болести, природних катастрофа, до побуне народа у престоници, а све то је након смрти Јустинијана исцрпало државну благајну и народ. Долазак Ираклија на власт био. године означио је наставак вишевековног рата против Персије и слање највећег дела војске у Малу Азију, Јерменију и Сирију. Држава се нашла у великом проблему, док је цар стао на чело војске на Блиском истоку, далеко од свих дешавања на Сави и Дунаву. Не постоје никакви докази да су Срби и Хрвати населили Балканско полуострво у време цара Ираклија. До данас ниједан доказ за такву тврдњу не постоји, иако је прихваћена у званичној историографији. Посебно је немогуће прихватити тврдњу да су Срби тражили дозволу цара Ираклија, који је у велико водио ратове против Персије, а само Царство налазило се у кризи, јер су Персијанци у једном тренутку дошли надомак Константинопоља. При свему томе је ромејска граница на Дунаву и Сави вековима била небрањена. Да су Срби и Хрвати дошли на Балкан у време цара Ираклија, онда су се морали налазити негде у Панонији неко одређено време, можда и више деценија, да би из Паноније прешли на Балкан, али о томе нема доказа. Не постоји ниједан запис у коме пише да су Срби и Хрвати живели у Панонији, макар било само десет година.

Словенских кретања у Европи није било превише, нити су биле тако радикалне, као што су их подузимали Германи. Док су Германи крстарили од Скандинавије, преко Полабља, Прицрноморја, Балкана, Рајне, Галије, Хиспаније, чак до Северне Африке, Словени су се кретали у оквиру свог словенског територија, које није било географски мало на простору Европе. Словени нису били номади као турско-монголска племена, да би за релативно кратко време могли да пређу велике удаљености. Немогуће је да су словенски ратници упали на Балкан са женама и децом, већ су морали претходно осигурати нови простор да би се могле настанити читаве породице. Треба имати у виду да су Словени већ живели на Балкану, Панонији, Норикumu још крајем III и почетком IV века, када су позивани од Римљана да наседе опустошена имања римских латифундиста и ту остану у својству ко-

лона или уђу у римску војску као плаћеници. Ми не знамо о којим словенским племенима се ради и верујем да то никада нећемо сазнати. Историчари се држе Порфирогенитове приче о Србији из Угарске у суседству Франака, али нема доказа за то. Нема доказа ни да су живели у Галицији. Ако нема доказа ни за једну претпоставку, одакле су се Срби створили на Балкану? Зашто се одбацује хипотеза о Србима на Балкану много векова пре него што то тврди званична историја и Порфирогенит?

Занимљиво је да Порфирогенит пише да становници Травуније, Захумља и Паганије, воде порекло од Срба из Србије, али не наводи на коју Србију мисли, ону са Балкана или ону из Полабља. Писац чак не пише ни до које границе на Балкану су живели Срби, као да их нема нигде на Балкану осим на јадранској обали, а притом ромејски извори пишу да је Балкан био преплављен Словенима све до Крита. Не треба испустити из вида и долазак Бугара на Балкан и њихов договор са Словенима које су затекли преко Дунава. Ко су били ти Словени? Како је могуће да су Срби почели да формирају прве државе на Балкану само на јадранској обали, а да у изворима не постоји ни речи о Србима у централном делу полуострва или о онима око Солуна, када се зна да су ромејски цареви подузимали праве ратне походе да би из Константинопоља ушли у Солун и тај улазак тријумфално славили? Порфирогенит даје у свом делу географски опис Травуније, Захумља, Паганије и Хрватске, али о географском опису Србије и Босне нема ни једне речи. Немогуће је да су Срби живели само на јадранској обали, док је териториј садашње Босне и Србије био ненасељен или слабо насељен. Франачки писац и дворанин Ајнхард (*Einhard*, око 775-840) је написао *Vita Karoli Magni* („Живот Карла Великог“) у којем помиње Србе у данашњој Босни. Он је описао устанак панонског кнеза Људевита (818-823), да би након угушења устанка, Људевит побегао из Сиска и прешао код Срба. Ти Срби су могли живети око реке Уне, можда западније, али свакако на простору Лике. Тако бисмо териториј Срба могли да сагледавамо од личко-гатачког простора, до јадранске обале (Травунија, Захумље, Паганија), преко Босне, Рашке до Бугарске.

Порфирогенит пише да је један брат кренуо ка Балкану са половином народа, док је други брат остао са другом половином народа. На ком географском простору су остали ти Срби у прапостојбини? Заговорници хипотезе да су Срби дошли из источне Галиције преко доњег Дунава, немају никакве доказе за своју тврдњу. Да је део Срба остао на својој постојбини, о томе би морало остати извора у време писања Порфирогенитовог дела,

половином X века. За разлику од Галиције, постоје јасни докази да су 928. године Немци, после много деценија борбе, савладали српске Гломаче. У првој половини X века, постоји потврђен податак да су Срби живели у Полабљу и ратовали против Немаца. Српских топонима насеља, река и планина нема у Галицији, макар им претходно наметнули власт неки други народи или племена, немогуће је да врло брзо, за коју годину или деценију, нестају сва српска имена и етничко обележје. О Србима у Галицији не пише ни Несторова хроника, већ Беле Србе, Беле Хрвате и Хорутане, смешта у области Моравске и Чешке. Аварско-словенски савез је крајем VI и почетком VII века, озбиљно уздрмао Ромејско царство. Убрзо након 582. године, пао је већи део ромејске Далмације до Цетине, док су 602. Авари заузели Салону. Авари су преко Истре продрли у северну Италију, док су пресечене копнене везе Ромеја са Апенинским полуострвом. Још крајем VI века највећи део Далмације је био изгубљен за Константинопољ. У таквим околностима није постојала никаква ромејска граница на Сави и могуће је да су Срби, као нов словенски елемент, дошли на Балканско полуострво, али никако тражећи одобрење било ког ромејског цара, јер за тим није било потребе. Можда су ти Словени у савезу са Аварима, који су сломили ромејски отпор у Далмацији, у ствари били Срби? Како доказати и једну и другу претпоставку?

Према Порфиригеновом писању, Хрвати су населили девет насељених градова, али јасно указује да су Лика, Крбава и Гацко улазиле у српску област, односно биле одвојене од Приморске Хрватске, а прихватајући Ајнхардово писање о Људевиту и његовом бежању Србима 822. године око Уне, уз доказане српске земље Травунију, Захумље и Паганију, онда јасно можемо одредити западну границу Србије. Враћајући се на писање о два брата која су поделила народ, где је један прешао у Ромејско царство под царем Ираклијем, можемо створити нову хипотезу. Можда су та два брата живела на западном делу Балкана, на горе описаним српским територијама, када је један од њих на Ираклијев позив прешао на ромејски териториј. Тај Ираклијев позив можда је био више апел за помоћ, јер су ромејске границе на Балкану биле у распаду и слабо брањене, због чега би позив да се Срби населе око Солуна, више био покушај Ромеја да преко Срба бране своје северне границе од Авара, других Словена и касније Бугара. Ову тезу не можемо прихватити, али ни одбацити. Једноставно нема доказа, већ све остаје у домену претпоставке. Протеравши ромејску власт из Далмације крајем VI века, те области нису могле опустети, већ су на-

сељене Аварима и Словенима. Мада су Авари, као и раније Хуни, више имали тенденцију да пљачкају на Балкану и Западној Европи, да би се одмах враћали са пленом у Панонију. Дакле, најреалније је да су у Далмацији остајали Словени. Заправо, Словени су већ живели на Балкану од „кризе III века“, да би под царем Константином Великим, почетком IV века, уследило масовније насељавање, тако да је могуће да су они подигли побуну против Ромеја у Далмацији и уз помоћ Авара их протерали са тог простора, али о било каквој побуни Словена не пише Порфиригенит. То што писац тврди да је Ираклије дозволио Србима из околине Солуна да населе опустошене области у Далмацији, нема никаквог смисла, јер је Ромејско царство тешко контролисало Србе око Солуна, а посебно Србе на западном делу Балкана. Не постоји никаква логичност да Словени (Срби) и Авари сруше ромејску власт у Далмацији, напусте те области и касније добију дозволу од цара Ираклија да се населе. Такво прихватање тумачења је сулудо.

Уз све недоумице, појављује се још једна. Порфиригенит пише да су Хрвати поразили Аваре у Далмацији и протерали их одатле да би се они онда населили. То би значило да Хрвати нису учествовали у аварско-словенском савезу у другој половини VI века, када су срушили ромејску власт у Далмацији, већ да су дошли знатно касније, чак у односу на Србе. Читајући шта су писали папа Гргур I и Тома Архиђакон (лат. *Thomas Archidiaconus*, око 1200-1268) о дешавањима у Далмацији и упоредимо са Порфиригеновим писањима, стиче се утисак да су Авари и Словени дошли у залеђе Салоне око 582. непосредно након пада Сирмијума, али да су саму Салону заузели тек 602. године. Цар Ираклије је на власт дошао тек 610. године, што значи да он никакве везе нема са падом Далмације и наводним позивањем Срба и Хрвата да се населе у већ словенски насељеној Далмацији. Ако су Хрвати и дошли у Далмацију на позив цара Ираклија, то би значило да су они морали ратовати против Словена који су ту већ деценијама (вековима) живели и против Авара, које су на крају протерали, али то би морало да се деси тек у првој или другој деценији Ираклијеве владавине. Да би Срби и Хрвати пришли Ираклију и напустили своју словенску сабраћу и кренули у рат против њих, а у корист Ромеја, морао би постојати неки прилично значајан разлог. Такав разлог научници још увек нису пронашли. Аварским војницима је од освајања Сирмијума 582. године, до освајања Салоне 602. било потребно читавих 20 година да од Саве стигну до Дунава. Како је могуће да за 30 година Ираклијеве владавине (610-641), цар позове Србе и Хрвате да

из прапостојбине дођу на Балкан, пређу тако велику даљину, наседе се у околини Солуна, оснују свој град Сервију, живе неко одређено време, покају се и напусте област Македоније, пређу Дунав незадовољни, предомисле се, потраже дозволу од стратега Сингидунума, овај затражи дозволу Ираклија, који их касније насели на јадранској обали? За 30 година толико „акције“ није успело ни номадским племенима какви су били Хуни, Авари или Гок Турци, а не Србима који су били навикнути на селачки начин живота.

Порфиригенит наглашава да су Хрвати поразили Аваре и Словене у Далмацији, протерали их и ту се населили. Да ли је могуће да Хрвати са женама, децом и стоком, нападну искључиво аварске коњанике (аварске жене и деца су живела у Панонији) и за кратко време их протерају без икаквих проблема? Жене, деца, стока и друга имовина морали су бити ван ратних сукоба, негде у позадини, али у хрватској позадини налазила се аварска Панонија. При свему томе, треба имати у виду Словене настањене у Далмацији, који су ту живели доста дуго и који су одлично познавали терен за разлику од Срба и Хрвата, којима је све било непознато. Ту нема никаквог логичног закључка. Авари су у Панонију дошли 567. године и поред све снаге они нису могли заузети Сирмијум, удаљену ромејску тачку у аварском мору све до 582. године. Пуних 15 година је моћна аварска хорда безуспешно наваљивала на град. Упоредујући тај податак са доласком Срба и Хрвата из далека и брзе победе над противником и насељавањем на њиховом територију у Далмацији, чини се немогућим. Или су Срби и Хрвати живели непосредно уз Балкан, пре него што су напали аварско-словенски савез у Далмацији или су морали да наседе Балкан знатно раније. Порфиригенова тврдња никако не може бити прихватљива.

Контроверзно XXXIII поглавље *De administrando imperio*

Порфиригенит у XXXIII глави дела *De administrando imperio* пише о пореклу рода Михајла Вишевића, кнеза Захумља. Писац наглашава да је Захумље била ромејска земља, али су је Авари покорили и остала је пуста, након чега је цар Ираклије населио Србе који су дошли на Балкан по његовом одобрењу. Захумљани су добили име по планини Хум, са градовима Бона и Хум. Иза брда протиче река Бона што значи „добро“. Михајло је био антипатар (проконзул) и патриције, син Ви-

шетиног архонта Захумљана, те Порфиригенит наглашава да потиче од некрштених становника са Висле, који су се називали Литцики и населили се на реци званој Захлума.

Ови подаци су значајни, јер бацају ново светло на порекло Срба. Поред хипотезе о Полабљу и источној Галицији, поједини историчари прихватили су идеју о пореклу Срба из данашње Пољске. Потребно је детаљно разјаснити шта је писац желео да каже: да ли род Вишевића потиче од Срба, који су раније населили Захумље или он потиче од другог народа, односно да ли су Срби већинско становништво у Захумљу, док је род Михајла Вишевића другог етничког порекла? Ако се сагледавају сва поглавља у Порфиригеновом делу у којима се помињу Срби, приметитиће се да писац остаје при свом тумачењу да је претке Срба довео исти архонт који је населио Србе у другим областима у којима они сада живе. Укратко, један архонт је довео све Србе и сви потичу из једне области. Проблем настаје када се детаљно прочита XXXIII поглавље и упореди са претходним који пишу о прапостојбини Срба. У ранијим поглављима нема ни речи о Србима са Висле и Литцикима, нити о било каквим могућностима да се њихов териториј простира чак до Висле. У XXXII поглављу писац пише о некрштеним Белим Србима иза Угарске у земљи која се зове Бојки, док су им у суседству Франци и Бела Хрватска. У XXXIV поглављу, пишући о Травуњанима и Конављанима, постоји само обавештење да они воде порекло од некрштених Срба и оног архонта који се населио на ромејском територију дозволом цара Ираклија. Описујући Пагане (Неретљане) у XXXVI поглављу пише исто да воде порекло од некрштених Срба и истог архонта који их је „овде“ населио. Примећује се да нигде нема речи о Висли, нити наговештаја да некрштени Бели Срби имају било какве додире са том реком. Како протумачити да један исти писац у више поглавља даје сличне податке, док у само једном поглављу потпуно супротне о тим истим некрштеним Србима? Према тумачењу већине историчара, земља Бојка могла се налазити у Чешкој, мада има појединаца који се чврсто држе своје хипотезе о источној Галицији. Нема ни помисли да би се земља Бојка могла наћи између Висле и Варте.

У односу на друга поглавља о Србима, XXXIII доноси одређене дилеме: писац јасно указује да су Захумљани Срби, али додаје да Михајло, архонт Захумљана, потиче од некрштених становника (не помиње Србе) на реци Висли који су названи *Литцики* и населили се на реци званој Захумља. Да ли је писац свесно указао на разлику између Срба и Литцика? Разумљиво би било да се ради о две ет-

ничке групе, јер да је то једно племе (народ), онда не постоји разлог зашто би изоставио да каже да су Литцики живели северно од Беле Хрватске, као што у претходном поглављу јасно указује да Бели Срби живе западно од Беле Хрватске. Да су Срби живели између Висле и Варте, онда писац не би писао о Францима као суседима и земљи Бојки, нити да су живели са оне стране (иза) Мађарске. Зашто би уопште писао о земљи Бојки, о Белим Србима, да би их на крају назвао *Литцики*? Порфиригенит (ако је он писао), по свему судећи, желео је да нагласи да већину становника Захумља чине Срби, који су дошли из Беле Србије, али о њима не даје посебно податке, сматрајући да је о њима довољно написао у претходном поглављу. Са друге стране, пишући о Михајлу Вишевићу он наглашава да је његов род различит од Срба и да он потиче од Литцика. Овде Порфиригенит јасно указује на постојање рода, зна име његовог вође и ставља до знања из које етничке групе се тај род развио, уједно дајући и географски опис те групе. Када би се утврдило да су осим Срба и Хрвата, на Балкан дошли Литцики, као посебна словенска група са Висле (можда директни преци данашњих Пољака), то би значило насељавање више етничких словенских племена од онога што је званична историја прихватила. Очито да је Порфиригенит са јасним разлогом морао нагласити Михајлов род и његово порекло, наводећи чак и племе. Треба имати у виду да је један Словен (ма ког племена био) имао титулу антипатра и патриција, што није мала ствар у Царству, због чега горе написан детаљ још више добија на тежини. Не постоји разлог зашто писац не би нагласио да су Михајло и његов отац Вишета – Срби, чије порекло води од некрштених Белих Срба. Зашто то не би написао? Сигурно су Ромеји морали знати више о Михајлу и његовим заслугама за Царство, да би му доделили ромејске титуле, самим тим би знали и о његовом пореклу. Истина, ми не знамо са ког дела Висле је дошао Михајлов род, сувише је то неодређен појам, али довољно занимљив да установимо да су на Балкан дошли и Словени са Висле. Порфиригенит је знао за Вислу и било би разумљиво да пишући о географском подручју Белих Срба у претходној глави, помене и ову реку у свом опису. Да су Литцики Срби (или Хрвати) писац би морао да нагласи да потичу од Белих Срба (или Белих Хрвата). Међутим, он само пише Литцики, без икаквих помисли на Србе и Хрвате.

Порфиригенит је дао уопштене податке о Србима у Захумљу, наводећи само да потичу од архонта који је дошао на Балкан у време цара Ираклија, што би значило да они потичу из земље Бојки,

водећи порекло од Белих Срба. Писац не даје никакав конкретан опис који део Захумља су Срби населили. Са друге стране, пишући о Михајлу и његовом роду који има порекло од Литцика са Висле, Порфиригенит јасно указује који део Захумља су населили: око реке зване Захлума. Историчари нису сигурни где се тачно налазила ова река, те има више претпоставки, а једна од њих је данашња река Залома у Невесињском крају. Око Захлуме насељени су Литцики, али то не значи да на том подручју нису били насељени и Срби. Није јасно ни ко је први населио Захумље, Срби или Литцики. Да су Литцики населили Захумље, то се онда може потврдити на основу археолошких и лингвистичких истраживања овог племена у Пољској и на јадранској обали. Литцики са Висле морали су говорити истим језиком којим су причали у Пољској и на Јадрану, најмање још век или два. Знајући да су Литцики живели између Висле и Варте, њихов долазак на Балкан морао је ићи кроз Моравска врата, планински превој између југоисточних Судета и западних Карпата, кроз који се пробијају реке Одра и Бечва. Пролазећи кроз те пределе, Литцики су морали налетети на Беле Хрвате и вероватно кренути са њима на Балканско полуострво. Најближи и најлакши начин да Срби, Хрвати и Литцики дођу до Балкана јесте пролаз преко Моравске, Словачке и западне Паноније. Нема разлога да они прелазе Карпате и најдужим путем крену ка југу Европе. Ако би се усвојила таква тврдња, онда би се насељавање Срба и Хрвата могло одвијати западно од линије Тиса – Велика Морава – Јужна Морава – Вардар, док би источно од тих река била насељена источнословенска племена која су продирали преко Карпата и доњег Дунава и касније се утопила у Србе или се бугаризовала.

Прочувавајући историју Пољске, потребно је анализирати Литцике и њихову улогу у стварању јединствене пољске државе. Да ли су *Литцики* једино име за најраспрострањеније племе пољске групације Словена који су могли имати и друго име међу самим Пољацима? Немогуће је лако доћи до одговора. Претпоставка је да су Литцики могли представљати веће племе или групу племена, који су у раном средњем веку сачињавали основу за формирање касније пољске групе. Пољски историчар Левицки (пољ. *Anatol Lewicki*, 1841-1899) је назив Литцки доводио у везу са именом *Льсткѡ* (Лестко, пољ. *Leszek*, *Lestko* или *Lestek*), који је био деда Мјешка I (пољ. *Mieszko I*, 960-992), првог пољског кнеза. Левицки пише да је Лестко могао живети крајем IX века, док поједини историчари тврде да је живео до 40-их година IX века. Још увек није историјски потврђен, мада га многи истори-

чари повезују са племеном Литцика (*Lestkowici*). Тешко је прихватљиво да је цело племе добило име по једној особи (Лестко), већ би било разумније да је особа могла добити име од етнонима племена. Несумњиво да је облик *Литцики* старији од облика *Лестко*. Уосталом, ако је Порфириогенит користио неки старији ромејски извор из VII века у коме је поменуто да је поред Срба и Хрвата, на Балкан стигло и племе Литцика, онда нема сумње да треба одбацили тезу етнонима племена са Лестком, Мјешковим дедом са краја IX века. Чак и да су Ромеји сазнали о Литцицима тек средином IX века, несумњиво је да би Михајлови преци знали одакле потичу и од ког племена. Постоје тумачења појединих научника према којем *Линзике* (уместо *Дитцике*) одговара словенском *Лед`ска*, што је старији израз за Пољаке, али и то остаје у домену претпоставке. Можда су преци Михајла и Вишете, долазећи на Балкан и причајући Ромејима о свом пореклу и пренели име свог племена, које су ромејски писци забележили као *Литцики*.

Осим што је потребно даље истраживање могућег пољског племена на Балканском полуострву, треба имати у виду, да ако су они заиста дошли са Висле на Балкан током VII века, онда су на Висли морали живети више векова, што јасно указује да је околина те реке била насељена Словенима доста дуго у прошлости. Порфириогенитова писања о прапореклу Белих Срба у земљи Бојки, као и Литцика око Висле, могли би добити потврду из текстова других писаца: Корнелије Непот је писао о Индима (Вендима); Прокопије је пишући о Херулима који су ишли према Варнима, поменуо све Словене на путу; Јорданес је објашњавао постојбину Венда северно о Карпата до извора Висле; Теофилакт Симоката о Словенима са границе Западног океана и слично.

5. ИСТРАЖИВАЊЕ СРПСКОГ ИМЕНА

Име Срба

Поред различитих хипотеза о пореклу Срба, који постају све више комплексније, ни мање теже није истраживање српског имена. За многа германска или турско-монголска племена наука је утврдила значење њихових имена, на основу лингвистике, али такав случај није са појединим словенским племенима. Један од најчешћих начина постанка имена неког племена је усвајање имена свог бога заштитника или у облику следбеника тог бога. Наравно словенска племена су пре примања

хришћанства била паганска, као и германска због чега има логике у таквом тумачењу. Тако су настали Асирци по свом главном богу Асуру, Атињани по богињи Атине и слично. Други начин добијања имена је преко краља или династије и углавном су им такве називе давали други народи: Мињани по Мини, Могдони по Мигдону и слично. Трећи начин је по граду или држави: Римљани по Риму, Картагинци по Картагини, Спартанци, Ђеновљани... Ниједно од ових имена није означавало народ у целини, већ су били део веће скупине народа или посебне етничке групе. Четврти начин добијања имена неког племена или народа, јесте по неком стварном или измишљеном својству од стране његових суседа. Тако су настајали Грци, који никада нису прихватили тај словенски етноним, већ остали на свом хеленском – Хелени; Немци који су одбацили словенски етноним и прихватили име мањег германског племена Дојча; Венди које су Словени одбацили као германско или римско име и слично. Постоје народи са више имена, зависно од страних назива, али које су сами народи прихватили: Германи и Алемани за Немце, Енглези и Саксонци, Срби и Рашани и други.

Српско име до данас није званично прихваћено у науци, те уместо коначног прихватања неке теорије, све више настају нове са новим тумачењима и доказима. Овде ће бити наведено само неколико њих о пореклу имена *Срби*.

Једно од честих тумачења имена Срба полази од Сербона, једног од врховних богова Старих Срба у антици. Био је заштитник владарске класе и ратничког сталежа. Био је пагански бог Сунца, а његова жена Сербона је богиња месеца. Као заштитник племства, власти и поретка, према митологији, одлучивао је ко ће и какав бити владар. Под његову власт је спадала целокупна хијерархија власти и друштва, а он сам је штитио људски род од безакоња, непријатеља, учећи га доброту и племенитости. Као оружје користио је тешку тољагу познату као толлом, уз обавезу да држи ред и закон. Животињско оличење Сербона је орао, који је био његов гласник. Обично је имао два орла које је слао при избору владара или неке племићке части. Према таквом тумачењу, Стари Срби су добили име од паганског бога Сербона и као његови заштитници на земљи, добили улогу борбе за правду и поредак.

Поједини лингвисти изводе да Србин значи „сродник“ или „сарадник“, док неки изводе од лезгинске речи *ser* („човек“), односно *ser-bi* „људи“. Тешко је прихватити тумачење на основу лезгинског језика, јер он спада у групу наско-дагестанских (североисточне кавкаске) језике и са словенским језицима нема апсолутно никакве додире. Има на-

учника који сматрају да су се остаци Анта (Словена) на Кавказу утопили у Лезгине, који данас живе у Русији (Република Дагестан) и делимично у Азербайџану, близу Каспијском мору.

Развојем палеолингвистике и компаративне лингвистике од XIX века, почиње да се износи тврдња да српски етноним није уопште словенски. Лингвисти који заговарају такву хипотезу, доказе траже у словенским племенским називима, које је по правилу указивало на област у коме је племе живело или на припадност некоме или нечему. Тако се називи племена Будини, Пољани, Северјани и слични, граде уз помоћ суфикса *-ни*, *-ри*, *-ти*. Код имена *Срби*, примећује се да се не уклапа у овај етнонимички тип. Словенска племена нису практиковала племенске назива са завршецима *-би*, *-арби* или *-орби*. Више научника је заступало хипотезу да етноним *Срби* потиче од Карпата, тачније, везан је за становнике ове планине. Руски научник Рудељов (*В. Г. Рудељџ*) је тврдио да су Словени, пре него што су добили име Венеди, носили етноним *Карбони* по Карпатима, тврдећи да их је Птоломеј у II веку н.е. поменуо као Карбоне касније прозване Карпатима. Он сматра да је од корена *карб*, настало име *Сарб* (*Серб*, *Сорб*), повезујући их са Лужичким Србима, које Немци називају *Sorben*. Други руски научник, Стрижак, Србе доводи пре Карбона са скитским *Калипидима* (*Карпидима*). Треба одмах додати да име Калипида није скитско, већ грчко и немају додире са Карпатима, јер су живели на доњем току реке Дњестар. Слависта Ватрослав Јагић (1838-1923) сматра да име Срби није словенско, а слично размишља и пољски слависта Брикнер (пољ. *Aleksander Brückner*, 1856-1939), који наглашава да би велика етничка група као што су Срби добила назив по Карпатима, онда би назив овог планинског венца био раширен, пре свега, у источнословенској средини и тако доспео у документа. Међутим, у старијим списима се Карпати помињу као *Гора* или *Горска земља*.

У пореклу етнонима Карпата, поједини научници полазе од иранског, тачније сарматско-скитско-аланског оквира. Сармати се појављују на простору Украјине од II века п.н.е. до IV века н.е. и ту су оставили значајне трагове. Треба имати у виду да су многи антички и раносредњовековни писци област од Урала до Висле називали *Сарматија*, а Балтичко море често називали Скитским или Сарматским морем. У појединим западним списима може се пронаћи назив Сарматија за област данашње Украјине све до XVII века, иако је она већ вековима била позната као Малорусија. Бољар Ј. Хмељницки је све до 1685. године носио титулу кнеза Сарматije. Претпоставка је да су Сармати дали

имена Дњепру (*Danopris*) и Дњестру (*Danastis*). Сармати се појављују у Прикарпатју током I века н.е. док су веће аланске групе живеале на простору данашње Румуније, често вршећи притиске на границе Римског царства. Присталице иранског (аланског) порекла Срба, покушавају да докажу да се река Прут почетком нове ере, називала Сарматском (аланском) реком, док су се Карпати називали *Сауромати* или *Сарбати* (Српске планине). Када су се Готи појавили на Прицрноморју, велики део Алана је прешао на Карпате у данашњу Румунију, улазећи у блиске контакте са Источним Словенима са тих простора. Већ је наглашено да римски и грчки писци не праве јасну разлику између Словена, Сармата и Скита, што указује да су их сматрали једном етничком групом (народом) или нису познавали североисточне европске области у довољној мери. Ова друга претпоставка тешко је прихватљива, јер су Римљани и Грци, вековима увозили ћилибар са Балтика, односно са неким народима тих простора морали су трговати. Грци су имали своје колоније на Криму и на обалама Црног мора, што доказује да су они добро познавали народе са севера, које су сматрали варварима. Тацит је писао да су Венеди (Словени) позајмили много обичаја од Сармата. Нагласио је да се због мешања са Сарматима, изглед Венда квари и све више наликују Сарматима (Србима). Поједини научници сматрају да је до блиских контаката Сармата и Словена могло доћи од целог Прикарпатја до горње Висле, што би могло да потврди писање Константина Порфириогенита о Белим Србима у Чешкој. Тако заговорници аланске хипотезе о Србима покушавају да докажу да су Срби, као аланско (сарматско) племе, продрли у словенске области и временом се словенизирали. На Кавказу се појављују *Serboi*, које помињу антички писци и који су имали своју државу у неком облику скоро осам векова. Од VIII века цела се област северног Кавказа назива Аланија. Врхунац моћи достигли су у XII и XIII веку, а колику важност су имали, показује податак да су често склапали бракове са грузијском владарском кућом и члановима угледних породица из Константинопоља.

Ђура Даничић је о имену Срба писао да потичу од староиндијског израза *sarvb* у значењу „брани-ти“, „штитити“, док је филолог Милан Будимир (1891-1975) тврдио да је име *Србин* био израз највеће части и власти у друштвеној елити. Само име Србин не изговара се у свим словенским језицима истоветно, већ се прилагођава изговору. Чак га ни сами Срби нису увек и свуда исто изговарали. У прошлости се може препознати као *Срблин* (множина *Србли*). Осим у српском, једино у чешком

језику се између слова с и р не пише никакав вокал, док у другим језицима, који немају вокал р, морају га претходно додати: грчки *Serbloi*, немачки *Sorabi*, док се код других појављују као *Sorbi*, *Serbi*, *Surbi* и слично. Не постоји вокал који није уметнут између с и р. Лужички Срби такође имају више имена, које су добијали од других народа, али се са сигурношћу може утврдити да се мисли на Србе (нема другог народа са сличним обележјем, као што се на пример и Словаци и Словенци обележавају једним адјективом *словенски*). Руси пишу *Серб*, али изговарају *Сјерб* и слично.

Три велика научника, историчар Фердо Шишић (1869-1940), филолог Томислав Маретић (1854-1938) и српски историчар и публициста Натко Нодило (1834-1912), слажу се да је немогуће установити порекло имена Србин и Хрват. Слично је писао словеначки филолог Грегор Крек (1840-1905). Скоро потпуно исто схватање имали су научници у Србији: академик Милан Будимир, историчар Алекса Ивић (1881-1948) или Живко Петковић. Ипак, овде треба поменути запажања неких признатих писаца у свету науке.

Лучић (лат. *Johannes Lucius*, 1604-1679), историчар из Трогира, одбацио је свако повезивање имена *Срби* са латинским и грчким робовима (*servi*). Лучић наводи да због тврдоће изговора, Грци нису могли рећи Србли или Срблин, већ су уметали додатна слова и добијали *Serbli* или *Serbuliani*, а држава је постала *Servia*. Порфирогенит је сам напоменуо да су Срби већ имали то име пре него што су дошли на Балканско полуострво, односно пре било каквих контаката са Латинима и Грцима, што јасно указује да је немогуће неки народ назвати робовима, пре него што уопште дође до блиских сусрета. И италијански лингвиста Томазо (ита. *Niccolò Tommaseo*, 1802-1874) је одбацио тумачење *Срби* на основу појма *роб*. Он је додао да реч *schiafone* исто код Италијана значи *роб*, али да је прави превод *Словен*. Овде треба додати да је доказано да су познати средњовековни скјавоне мачеви, у ствари српски мачеви, били прилично популарни у Европи.

Чешки слависта и историчар Добровски (чеш. *Josef Dobrovský*, 1753-1829) је писао да реч Србин долази од речи *Сармат*, скраћено и алтерирано. И Шафарик је у почетку заступао слично тумачење, али га је касније одбацио прихватајући Сармате за медијски (међански) народ. Шафарик је на крају донео закључак да је смисао народног имена *Срб* јасан, то јест да та реч не означава ништа друго него нацију, *gens*, у значењу које му одговара индијска реч настала из истог корена *serim* (*natio*). Овакав начин означавања је прилагодљив, тако да се нала-

зи и код других народа попут Немаца, чије домаће име *Thiutisk*, *Diutisk*, *Deutsche*, најприродније може да се изведе од готског *thioda* (*natio*, *gens*), старонемачког *diat*, летонског *tauta*. Исто тако код Скандинаваца, чија се домовина у прастаро време звала *Manabeimr*, што значи „земља људи“ и слично. Ваничек (*A. Vaníček*) иде толико далеко да Спор (Sporoi) извучи од Птолемејеве *Serboi*, *Sirboi* и Плинијеве *Serbi*. Он додаје да префикс су, означава „рађање“ или „стварање“ нечега. И чешки слависта Сутнер је тврдио да реч *Србин* има првобитно значење „човек“ или „предак“, односно *Срби* – „људи“, „народ“.

Немачки историчар Цојс (нем. *Johann Kaspar Zeuss*, 1806-1856) је прилично детаљно објашњавао етноним *Србин*, закључујући да се слаже са германским *Suevus*, *Vandalus*. *Suevi/Suebi*, познато германско племе, Цојс директно доводи у везу са Србима, односно са Немцима. Немац Екерман (нем. *Karl Eckermann*, 1834-1891) је покушао да објасни да *Србин* значи „народ“, док пруски историчар Лео (нем. *Heinrich Leo*, 1977-1878) пише да је етноним *Срби*, заједничко име за све Словене јужно од Љутице (Вилца) и да долази од санскртског основа *Сарб*, срп. „ићи“, „грчати“, „клизати“, нем. *Strom*, *strömen* и лат. *serpere*. Ово старо име *Срби* означава Србе, Венде, као лутајућа племена у сталном покрету и мора да им је било наденуто или од других или од њих самих у старо доба, док су још водили номадски живот. Француски слависта Робер (*Cyprian Robert*, 1807-1860/65) је тврдио да *Србин* означава оружане Словене, тачније „ратнике“. Сличне наводе има Живко Петковић који чак наводи неке невероватне сличности: у Туркменистану *srbaz* значи „војник“, док персијски *serbaze* (*serbaz*, *srbaz*), означава „човека који се не плаши смрти“. Слична тумачења постоје код још неких историчара XIX века, који су сматрали да код Малоруса (Украјинаца) сирбин значи „паметан и узвишен човек“, а да слично значење код Лужичких Срба има реч *Сораб* и *Сорб*. Код Белоруса *сарб* или *сјарб* има значење „силе“, односно „маса народа“. У санскртском језику *serb/serbh*, значи „силити се“.

Милан Будимир је српско име везивао за сарбско подунавско племе *Singa* или *Sigina* (*Siguna*), претпостављајући да је старији облик имена *Србин* било *Simbin*. Поред назалног суфикса постоји и друга ликвидна л у облику *Serbaloi*, поред познатог *Serboi*. Он је подунавско племе *Singa* и њихова копља од гвожда *sigunna*, довео у везу са трачким *zibunthides* у покушају наслуђивања српског имена и српског апелатива. Будимир Србе повезује са Трипољем и наглашава да је важан производни елемент трипољске текстилне мануфактуре био

kanap(b)id, који помиње и Аристофан као *kimberikos hiton*. Атинска држава је у време Пизистрата (грч. Πεισίστρατος, умро 528/527 г.п.н.е.) увозила жито из трипољске области, где се појављује термин *Kimmerioi*, повезан са античким племеном Кимерима (*Kimberoi*). Као један од доказа постојања сарадње Атине и Трипоља, даје назив за крзнено платно *kunakes*, које поједини етимолози покушавају да повежу са српским (словенским) зоонимом *kauna* (куна), чије је крзно одвајкада било посебно вредно. Будимир је српско име повезао са црвеном бојом, коју су могли носити само људи племенитог рода. Ако се посматра на тај начин, онда се име *Срби* може довести у везу са латинским фитонимом *sorbus* и тако би слично староруским Вјатичима, представљали чланове на врху друштвене пирамиде која је носила искључиво црвену боју. Будимир је реч *sebar* довео у везу са пеластичким корадикалом *zibysthides* (*sibistid*, трачки *Srbid*), упоређујући га са латинским *simpulum*, *simpurium* и грчким *kimberikos*, те препознајући га са српским (словенским) *симбер/симбро*, слично топониму *Семберија*. Будимир је јасно покушао да српски термин *себри* (*sebri*, *simb(e)roi*) повеже са семантички блиским језичким сродницима у трачким и другим индоевропским језицима.

Српско име за све Словене

Постоји снажно уверење међу појединим научницима да етноним *Срби* није везано за једно словенско племе, већ за све Словене. Један од највећих заговорника те претпоставке је Шафарик, који је писао да домаће, прастаро име Словена у укупности или њиховог већег дела је било *Срби/Серби*, а да су их странци називали *Венди*. Он је нагласио да се то заједничко име за сва словенска племена сачувало само у Горњој и Доњој Лужици и на Балкану.

Име Срба помињу Плиније Старији и Птоломеј са другим народима на простору Волге и Дона. И Баварски географ је писао да је земља *Serviana* тако велика да су сви словенски народи потекли из ње и додаје да су то сами Словени потврдили. И Немац Цојс је нешто слично константовао. Он помиње етноним *Zerinani*, која је толика држава била да су из ње потекла сва словенска племена и како они сами тврде, порекло им потиче одатле. Цојс уопште није доводио у питање етноним *Zerinani*, осим значења *Срби*, јер како је сам нагласио, ниједно друго словенско племе не би могао да повеже са тим именом.

Посебно занимљив извор потиче с почетка XIV

века, који је познат као „Далимилова хроника“ (чеш. *Dalimilova kronika* или *Kronika tak řečeného Dalimila*), написан у римованим стиховима. Реч је о тексту писаном на чешком језику, али је преведен и на немачки. О аутору се не зна много, већ се помиње само његово име *Dalimil Mezeřícký*, мада се у неким документима наводи као *Zak Hynek z Dubé* и *Havel Lemberka*. Хроника бележи историју Словена у 106. поглавља, од потопа и вавилонске куле у којем пише да су се одатле разишли Срби свуда по свету, све до почетка XIV века. Оно што је најзанимљивије, аутор овде уопште не помиње Словене, већ искључиво Србе, као назив за све Словене. Текст пише да су се Срби након што их је Бог казнио преселили из Вавилона у област Медитерана. Несумњиво да је аутор користио неке старије изворе, пре свега се држао „Козмове хронике“ (лат. *Chronica Boemorum*) из прве половине XII века, али је свој рад заснивао и на словенску усмену традицију. У поглављу I аутор пише да су Срби живели на обалама мора, а да су се касније населили Грци и Римљани. У поглављу II налази се податак да у српском језику постоји земља која се зове *Хрватска*, а у којој је живео Пољак под именом Чех. Није познато на коју област је аутор мислио, али читајући делове „Хронике“, можемо пронаћи сличност са Порфиригеновим писањем: Бела Хрватска се помиње око Кракова код Порфиригенига, баш тамо где је настала Пољска, док се Бела Србија (земља Бојка) налазила у Чешкој, с тим што чешки аутор не помиње Словене, већ искључиво Србе. С друге стране, поједини научници покушавају да протумаче да је аутор имао у виду Балканско полуострво, јер су у претходном пасусу поменути Срби са Медитерана. При том је племић Чех морао да напусти Хрватску, јер је убио човека, због чега је морао да бежи далеко са својом браћом, те се тако настанио у Бохемији.

Сличности постоје са „Несторовом хроником“ старијом 200 година од „Далимилове хронике“ у погледу тумачења прапостојбине Словена (Срба) на Балкану. Нестор пише да су дуги историјски период Словени били насељени поред Дунава, где сада постоје мађарске и бугарске земље, због чега они који су се населили поред реке Мораве назвали Моравцима, а остали Чесима. Ту су живели Бели Хрвати, Срби и Карантанци. Власи (Римљани) су напали Дунавске Словене, населили се међу њима и почели да врше насиље, због чега су Словени морали да се преселе поред Висле (Вистуле) и тамо се назвали Љасима. Од ових Љаха, неки су се назвали Пољацима, неки Љутићима, Мазовљанима, а неки Поморанима. Један део Словена се населио око Дњепра, где су се назвали Пољанима. Такође су се

звали Древлџанима, јер су живели у шуми. Неки између Припјета и Двине назвали су се Дреговичима. Остала племена поред Двине назвала су се Полотима, јер су живела поред мањег потока Полота, који је утицао у Двину. Словени на Иљменском језеру били су познати по карактеристичним именима. Изградили су град који су назвали Новгород. Они који су куће подизали поред река Десне, Сем и Суле назвали се Северјанима, те су се тако Словени коначно поделили. У средњем веку је постојало врло раширено уверење да је словенска прапостојбина било Балканско полуострво.

Чешки слависта Добровски је писао о Србима као заједничком називу свих Словена. Упоредивши Јорданеса и Прокопија из VI века, Добровски је тврдио да су имена *Венди* и *Спори* (*Срби*) оба главна имена истог народног стабла, уверавајући да је етноним *Спори* само друго име за *Србе*. И Екертман је слично потврдио, нагласивши да су *Винди*, *Спори* и *Срби* општа имена свих Словена. И он је додао да је етноним *Спори* у ствари *Срби* и да је заједничко име свих Словена, које су потврдили Плиније Старији и Птоломеј. Дубровчанин Бандури (*Anselmo Banduri*, 1671 или 1675-1743) је у делу *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae in quatuor partes distributae*, превео Порфиригенове речи „у наречју Словена“ изразом „у наречју Срба“ (*Serblorum idiomate*), сматрајући их синонимима.

И Француз Робер је био сличног мишљења, наводећи да су се у почетку сви Словени називали *Срби* или *Венди*, али признајући да не зна које је име од ова два старије. Писао је да је име Србин исто што и Венд и да се односило на све Словене, позивајући се на Птолемеја који је поменуо Србе као *Serboi/Sirboi* и Плинија Старијег. У уводном предавању на чувеном *Collège de France*, Робер је прогласио Србе за прасловенски народ и додао да је српски језик првобитни прасловенски језик. Он је сматрао да ако неко жели да проучи Словене, мора да упозна најстарији језик, који је кључ за разумевање осталих словенских језика, али и протумачити обичаје и законе, који су сачували оригинални тип са најмање алтерације. Робер је тврдио да је све то нашао у Илирији (Балкану), након дуго година проучавања на северу Европе. Тврдио је да је пронашао „мајку“ свих словенских племена (почетно племе). На северу није успео због дубоке латинизације који је модификовао првобитни карактер Пољака и Чеха, док је код Руса пронашао измењен словенски ген азијатских импอร์ตација, као што је у Пољској пронашао латинске импอร์ตације. Проучавајући Србе на Балкану, он је схватио да су они најстарији међу Словенима.

Немачки етнограф Кол (*Kohl*) је етноним *Срби* тумачио као име за све Словене у прошлости, као што се код Немаца задржало *Алемани*, које Французи и данас сматрају ознаком за све Немце. Тако је Кол рекао да је назив *Срби* остао само ознака за један део Словена, а не више за целу етничку групу. И слависта Перволф (*Josef Perwolf*, 1841-1892) је признао да је етноним *Срби* било много шире у прошлости него што је данас. Он је записао да је народно име *Србин* било јако распрострањено међу свим Словенима, а да је данас сачувано само код Срба на Лаби (данас само у Лужици) и Срба на Дунаву (Балкану), али је додао да о везама ових Срба не знамо ништа.

Грегор Крек је слично тумачио етноним *Срби*, позивајући се на Баварског географа, те је установио да су имена *Срби* и *Венеди* били заједнички за сва словенска племена, али да су она временом (од VI века) као колективни називи потиснути у корист етнонима *Словени* за западну групу племена и *Анти* за племена са истока. Постепено је и ту дошло до даљег индивидуализирања и појављивања чисто племенских имена. Крек је на крају рекао да име *Срби*, које је некад означавало словенски народ у целини, све више се сужавало и данас припада само становницима двеју Лујица и јужнословенском племену Срба. За Лујичане је рекао да их данас зовемо *Сорби* само зато да их одвојимо (разликујемо) од Јужних Срба, од којих су већ језиком оштро одвојени. Оно што је Крек закључио врло је важно. Наиме, он је рекао да код свих укупних имена мора се имати у виду да су их писци стављали у везу са појединим словенским народима, а не генерално са свим Словенима, те увек имају посла са деловима, не са целином. То не искључује да једно или друго од ових имена која припадају само једном делу означава у исто време и целину, јер би се на крају морало доћи до схватања да је Словенима једно заједничко име уопште недостајало или да је ово, иако је постојало у предисторијско време, после заборављено.

Управо у вези са последњим Крековим размишљањима, било је међу страним научницима покушаја да се етноним *Срби* усвоји, барем за све Јужне Словене, но проблеми који су настали на Балкану, посебно у XX веку, искључили су такву могућност, чак довели до апсурда у стварању вештачких народа и историја на почетку XXI века. Оснивач модерне германистике Грим (нем. *Jacob Grimm*, 1785-1863) је писао да је име *Срби* најбољи назив којим би се граматички могли обухватити сви народи на Балкану, који су истог порекла и језика. Грим је нагласио да нема славнијег имена за све Јужне Словене од имена *Срби* и да ниједно друго јужнословенско племе

нема такву историју, као што је има српска. И Добровски је нешто слично писао. Он је сматрао да ако би имао такву слободу да предложи име за све Словене, то би било име *Срби*.

Срби су себе називали *Србима*, док су их странци називали различитим именима. Мађари су их често називали *Раџима* или *Рашанима* и у званичним документима чак до почетка XX века може се пронаћи *Rasciani*. Хрвати су Србе врло често називали *Власима* и *Шизматицима*, док су Аустријанци често користили термини *Илири*. Схвативши значај илиризма, Хрвати су захтевали од Аустријанаца да њих тако називају. Има још много имена које су користили странци, док су Срби од времена Немањића до данас остали искључиво *Срби*. Сами Срби никада никоме нису наметали своје име, али су често кроз историју били присиљавани да прихватају туђа имена.

Викентије Змајевић, надбискуп Бара, у једном је извештају из 1707. године послатом Риму, истакао да Срби дословно држе до свог имена, па чак и шизматици ван српског територија. Године 1750. Матија Караман, надбискуп Задра, писао је венецијанским властима о Србима у Далмацији и Боки Которској, где наглашава да се чврсто држе свога имена *Serbi/Serviani* и свог илирског језика. Занимљиво је запажање о илирском језику којим говоре Срби. Славонски књижевник, научник и фрањевац М. П. Катанчић је 1784. године написао да се Илири свуда *Србљима* зову, не само они у Србији, већ у целој Илирији, чак и Дакији, нарочито они који следе грчку веру (православље). Непознат мађарски аутор је на латинском језику 1790. године записао да Србе и Босанце, Мађари називају *Раџима* по Рашкој држави, али да они себе тако не називају, већ Србљима, нити свој језик називају рашким, већ српским или словенским. Мађарски историчар Лајош Талоци (мађ. *Lajos Thallóczy*, 1856-1916) је потврдио да Мађари називају Србе *Раџима*, на основу порекла становништа, али да се сам народ називао Србима или Хришћанима, док су у високим аустријским круговима познати као *Славено-Илири*. Мађарски етнографи Хунфалви и Швикер су потврдили да се у XVIII веку појављују појмови *Natio Rasciana*, *Natio Illyrica*, које римокатолички свештеници читају као „илирски или српски језик“. Адолф Гринхолд је рекао 1846. године да Срби говоре илирским језиком и са незнатним дијалекатским разликама се он говори у Србији, Босни, Херцеговини, Далмацији, источним и јужним деловима Хрватске и многим угарским жупанијама и сви се служе ћирилицом. Француски географ Елисеј Рекли је закључио да у правој *Словенији* (мислећи на словенску земљу, прапостојбину

свих Словена), иако једини носе име свих Словена, заједничко име за целу расу, они то одбијају и носе назив *Срби* који значи „слободан народ“, прихватајући га као своје сопствено име.

Иранска хипотеза

У историји до данас није донесен коначан закључак о пореклу Срба, иако је званична историја прихватила Порфиригенов спис као једини релевантан. Историјска тумачења не могу се заснивати само на једном извору, посебно ако поред тог, постоји још неколико других извора који пишу потпуно другачије. Нордијска или познатија као германска историјска школа већ од '80-их година XX века је побијена у тврђњи о српском и уопште словенском насељавању Балкана око 620. године, тек по добијању дозволе од ромејског цара Ираклија. Нешто раније међу историчарима су се почеле појављивати нове хипотезе на основу додатних научних открића, која не смеју бити олако одбачене или прихваћене. Баш као што је немогуће прихватити Порфиригенов текст као црвено слово, јер има доста нелогичности, а новија истраживања указују на могући његов фалсификат, односно, инкорпориран део текста у XVII веку од стране „минхенско-бечких школараца“, јер су они често писали или допуњавали „историју за понети“ као некакву брзу храну која ће бити олако прихваћена од стране свих, због чега не треба одбацити ни остале хипотезе о пореклу Срба. Таквих хипотеза има много и свака у себи носи неку нову чињеницу, за коју ће бити потребно додатно истраживање у лингвистици, археологији и другим сродним наукама. Највећи проблем данас представља незаинтересованост политичара који управљају земљама у Источној Европи и на Балкану, јер без њихове воље немогуће је спровести озбиљнија археолошка истраживања. Поред наведеног Порфиригенига, свакако је потребно поменути још неке важне хипотезе о пореклу Срба.

Једна од релативно новијих хипотеза о пореклу Срба везује се за Иран (Персију), тачније Алане. Ова хипотеза заснива се на писању старијих писаца који помињу Србе међу Сарматима и Аланима на Кавказу, где су првобитно били једно од сарматских (аланских) племена, које је живело у аланској постојбини северно од Кавказа, одакле се у време хунске најезде преселило у Централну Европу, где се временом стопило са Словенима, којима је дало своје име. Тако је створен назив *Стари Срби* за оне који су некада живели на Кавказу и говорили алан-

ским језиком, као покушај јасног диференцирања од словенизираних Срба са Балкана.

Српско име помиње се још у античко доба, код грчких, римских и кинеских писаца. Помпоније Мела је у I веку н.е. писао о племену *Serri* у Прикавказском басену, несумњиво користећи неке старије изворе. Плиније Старији је на више места у Европи навео име *Serbbinum* и *Serretes*, али је јасно навео племена која живе око Азовског мора: *Maecotici*, *Vali*, *Serbi*, *Arrechi*, *Zingi*, *Psesii*. Додао је да око Азовског мора, Дона и Волге, живи племе $\Xiερβοι$ - $\Sigma\rhoβοι$. Плиније је навео племе *Surbani* од реке Кура у Закавказју до Азовског мора и Волге. Сличне етнониме као *Serbbinum*, Плиније је навео у Закавказју, као и топоним *Servii*, чак на простору северне Месопотамије. На Криму је Плиније Старији поменуо град *Sarbacon*, те *Serberion* на ушћу Дона у Азовско море. Новија истраживања указују да је племе *Serri* живело између северозападног Кавказа и источне обале Азовског мора и то би се подударало са Плинијевим наводима за племена *Servii* и *Serrei*. Подаци Помпонија Меле и Плинија Старијег, који су живели у I веку н.е. скоро су иста, што би значило да је племе *Serri* живело од Паноније и Подунавља до Кавказа. Клаудије Птоломеј је у својој карти на југоисточним обалама Црног мора уцртао насеље *Serrbanissa*. Народе Кавказа назвао је *Serboi*, што указује на сличности са радовима Помпонија Меле и Плинија Старијег. Клаудије Птоломеј је близу малоазијског града Цезареје, забележио град *Serbetos/Serbetis*. За оближње језеро Херодот и Диодор Сицилијски записали су топоним *Сербонијско језеро*. Страбон је забележио *Siraces-Sirbaces vel Srbaces – et Aorsi*, који живе у Западној Азији по планинама све до Азовског мора и Кавказа, те Дона и Волге и одликују се русом косом и плавим очима.

Веза лингвистике и географије једна је од најважнијих у процесу тумачења етнонима *Србин*, те самим тим и његовог порекла. Народи који су кретали у сеобе, преносили су са собом на нови териториј називе насеља, река и планина, на шта су указивали многи палеолингвисти упоређујући архаизме наслеђених из појединих индоевропских језика. Палеолингвисти су као и компаративисти у етимологији, забележили „иранску везу“, односно санскрт као корен свега. На основу истраживања многих филолога, словенски језици су најкасније прекинули везу са санскртом од свих индоевропских језика.

Једна од теза говори да име *Срби* води порекло од *Едит Сара*, монументалног древног аријевског светилишта из долине Синда (*Sindh*, *Sindhi*) у данашњем Пакистану и везује се за корен речи

sar-, који на партском језику значи „савршенство“, „највиша моћ“, „највише место“. Тако би значење Едит Сара значило „највише могуће савршенство“. Санскртска реч *srmbh* означава „блиставост и светлост“, односно „јасноћу“, док халдејска *sarab*, са кореном *sar-*, значи „бујност“, „светлосну силу“, „жар“. Изведене речи *sarab*, *surab*, *sarebit*, упућују на „светлост“, „преузвишеност“, „јачину“. Од санскртског је пренесено у латински као *surio* („светлост“, „топлота“), *sertum* („спаљивање“) и *severus* („ватрени“). Из латинског у немачки пренесено је *sehre*, *sehr* („ватра“ и „спаљивање“). Комплекс Едит Сара је сачињен од пирамидалних ватришта, а према неким древни текстовима, народ који га је саградио, веровао је у небеске богове и себе сматрао „небеским народом“. За имена Сармата, лат. *Sarmatae* или *Sauromatae*, грч. $\Sigma\rho\rho\rho\rho\rho\rho$ или $\Sigma\rho\rho\rho\rho\rho\rho$, постоји више значења, а једно од њих је да *saura/sura*, може имати значење „светлости“, „сунца“, „сјајности“ и *mata* („вера“, „доктрина“, „схватање“, „мишљење“), што би значило да су Сармати били у служби светлости, тачније њени обожаватељи. Сунце је у директној вези са култом ватре, који се посебно поштовао у Едита Сару. Скитски назив Сармата сачувао се у грчком језику и временом је проширен по хеленском територију на Понту, те су се владари Босфорског краљевства често називали *Сауроматима*. Плиније Старији је изједначио Сауромате и Сармате, сматрајући их истим народом. Трубачјов се ослањао на Плинија Старијег и потврдио да су Сармати сами себе називали Аријцима (*Arraei Sarmatae*).

Етноними *Сауромату/Сармати* и *Срби* настали су из истог језичког корена или једне групе корена – *sur* или *sar*, који ствара широко семантичко поље у значењу „светлост“, „сјај“, „небо“, „сунце“. Везу Срба и Сармата треба тражити у географској блискости два народа и широкој употреби апелатива *sur-v(b)i* и *sr-bi*. Као потврду потребно је тражити ономастику на *sur*, *sar*, *svar*, који се често појављује у области Сармата, али и Европе, Азије и Блиског истока. То се објашњава постојањем аријевских племена који су поштовали култ ватре и светлости. Занимљиво да је Србима врховни пагански бог Перун владао громовима и муњама. Имена *Срби* и *Сармати*, можда се односио на све Словене и могао би се објаснити истозначношћу ових апелатива, с тим да је назив *Србин* древан и одржаван је захваљујући већини оних којима је он био етничко одређење или специфично обележје култа.

Пољски историчар и археолог Сулимирски (пољ. *Tadeusz Sulimirski*, 1898-1983) је писао да су Срби племе источног порекла (иранског) и цити-

рајући ал-Масудија забележио да је обичај сахрањивања код Срба сличан индијском и кавкаском. Он наглашава да је то посебно важно, додајући да су се Срби још у IX веку позивали на недефинисану *Источну Србију*, као своју прапостојбину. Сулимирски иде толико далеко да их смешта у Ларестан у данашњем Ирану.

О блискости српског језика и санскрта, говоре и поједини британски академици, али посматрајући историјске карте Јоханеса Блава (*Willem Janszoon Blaeu*, 1571-1638), те мапу „Светске хронике“ из 1493. године, „Минстерове карте“ из XVI века, али и Плинијево о положају Срба, те мапе краља Алфреда Великог, приметитиће се да многобројни топоними (ортоними, хороними, хидроними, нисоними) звуче прилично слично или исто на широком географском подручју. Упоредујући келтски, словенски (српски) и санскрт, видеће се много идентичних назива река, насеља, планина у Британији, Европи преко Предње Азије све до Индије.

Руски лингвиста Потевња (рус. Александр Афанасьевич Потевня, 1835-1891) је етноним Срби, довео у везу са оружјем. Ову хипотезу прихватили су многи лингвисти. Он је као доказ узимао литванску реч *sarbas/sarvas* („оклоп“, „панцир“) и *sarbutas* („оклопљен“), чији је првобитни облик *sarbatos* („наоружан“). Цојс је корен речи *sr̥b* („мач“ или „оружје са сечивом“), доводио у везу са Србима. За једну врсту сабље, Пољаци и Французи користе појмове *sarvat*, *servet*, *saurobata*. Овај корен је исти са санскртском речи *sarb*, *sr̥b* („тући“, „сећи“, „убијати“). На партском језику реч *sarbar* се може поделити на *sar* („глава“, „првенство“, „највише место“) и *bar* („одсечак“), што би могло да представља „ратника који сече главе непријатељима“. Један од највећих заступника несловенског порекла Срба је Трубачјов, позивајући се на Птоломејеве Србе са подножја Кавказа, сматрајући их индоаријским племеном (прецима Словена), где се један део њих преселио у Индију у II миленијуму п.н.е. Индоаријска етимологија српског имена, може бити и иранска с обзиром на блиско језичко сродство Индоаријца и Иранаца. Тако би од речи *ser-bi* „главосече“ постала основа за име једног народа. Као доказ, Трубачјов наводи да је обичај одсецања главе противницима био утемељен код Скита и Сармата, мада није био непознат ни Словенима и вероватно Полапским и Балканским Србима. Плиније помиње племе *Sephalotomi* у источном прибрежју Црног мора, чије име на грчком значи „главосече“, одмах након етнонима *Serri*, а које Трубачјов преправља у *Serbi*, сматрајући да друга реч није назив другог племена, већ превод првог. Истина, Плиније на другом месту помиње Србе као *Serni*,

а Трубачјов објашњава само први члан *ser-* („глава“, стр.инд. *śiras-*, стр.ирн. *sarab*) из индоиранских језика, док глаголски елемент *-bi* не може објаснити, јер је индоевропски корен **bhei* („ударати“, „сећи“ – у српском значи „убити“), није потврђен у индоиранским језицима.

Ђура Даничић је корен *sr̥b-* тумачио као „бранити“, док поједини лингвисти извлаче корен *sarv-* („хранити“, „сакупљати храну“). Већина лингвиста се слаже да овај корен потиче од иранске висоравни, односно да има сарматско порекло. Санскртско *sar/serv*, скитско *sarv-* и сарматско *sarb-*, очигледно имају заједничку основу. Упоредујући их са данашњим европским језицима попут грчког, италијанског или шпанског, приметитиће се да уместо *Serbia*, пишу *Servia*.

Хајне-Гелдерн (нем. *Robert Baron (Freiherr) von Heine-Geldern*, 1885-1968) је био познати аустријски археолог, етнолог и историчар антике. Он је Беле Србе и значење њиховог имена довео у везу са највишом индијском кастом Бра(х)манима. Индоевропска реч *brahman*, значи „бео“, „светао“ и односи се на боју коже. Корен речи *bra-*, директно је повезан са светлошћу и сјајем. На руском означава „светиљку“ или „свећњак“, док је у француском *brandon* „варница“ или „бакља“, а *brand* је „буштиња“, *brasiller* „светлуцање“. Хајне-Гелдерн тврди да су брамани древни рођаци свих Аријеваца (Индоевропљана) који су из Азије дошли у Европу, док су други народи временом населили Индију. Немачки научник сматра да су *sr̥b* и *hrv* идентични, то јест да српско *s* у потпуности одговара иранском *h*, а српско *b*, одговара новогрчком *v*, јер је старогрчка *b* (бета) прешла у *v*. Тако је од старог корена *sr̥b*, настао нови *hrv*. Слично је тумачио и Сулимирски, изјавивши да име *Хрват* има исту историју као име *Србин*. Аварска реч *hourata/horbata* сачувала се у бугарском језику и означава „људе“ или „народ“, директно сугеришући да је неко источноиранско племе сачувало име преко Хуна, док друга хипотеза настанка имена Хрвати, тумачи преко иранске речи *hourvati* „сточари“. Овакво тврђење потврђује Раткај (*Juraj Ratkaj Velikotaborski*, 1612-1666), сплитски хроничар, који је написао да се хрватско име први пут помиње почетком XII века и везано је за сточаре, племена *Horbovita* или *Horbiča*, које је насељавало Загорје. Међутим, прихватањем овакве Раткајеве тврђење, званична историја би морала одбацити целокупну рану историју Хрвата све до XII века, а то у тренутним светским политичким околностима не би било могуће.

Руси су Сармате називали *Серебима*, тачније *Сребренима* и тај придев сребрни везан је за

Краљевске Сармате, уједињеним под јаким централном влашћу у Источној Европи. У вези са њима појављују се *себри*, као племићка каста која је из својих редова давала владаре, али је занимљиво да се овај назив појављује у средњовековној Србији и Душановом закону и односио се на слободне чланове заједнице са одређеним, не баш великим иметком. Сама реч *сребро* је сарматска, мада је баштине балтичкословенски и старогермански језици. Не треба да чуди повезивање са Сарматима, јер су они били познати по богатој опреми и накиту од сребра које су посебно поштовали.

Занимљиви су појмови *жупан* и *жуна*, која се чврсто укоренила у српској средњовековној држави, чији су владари носили тако значајну титулу и имали важну политичко-административну улогу. Код Сармата су вође носиле баш титулу жупана. Основни извор појма жупа је санскрт и означава „заштићено склониште“ (*gṛh, gṛha*). Код Срба је *жуна* имала шире значење и односила се на долину реке и њену околину где су подизана насеља. На санскрту се чувар жупе назива *goran*, што је прилично слично српском *жупан*. Промена гласа *g* у *ж*, не треба да чуди, јер се то појављује на више места, рецимо *gar* – жар.

Антрополог Жупанич (сло. *Niko Županič*, 1876-1961) је истакао да се називом оружја именовано онај који га носи и као пример узимао кавкаске народе који су користили речи *ser* и *sur*. Ако се узму тумачења других научника да су Срби били одређена војна каста, онда би такво тумачење могло имати смисла. Амијан Марцелин је у IV веку писао о сарматском племену Алана – *Serboia*, као изузетно вичним ратовању. Он је забележио да су они ратујући против Римљана имали добре оклопе на себи и на коњима, а да им је главно оружје био дуг и закривљен мач и дуга тешка копља ношена о гвозденој куки и причвршћена коњу за врат. Коњаници су у борбу ишли у густо збијеним редовима, тако да непријатељ није могао да пробије линију. Оваква тактика, како је нагласио Амијан Марцелин, довела је до реформе свих војска у Азији, пре свега код Хуна и Кинеза. Оклопљени коњаници су били главнина аланске војске, због чега су и Римљани морали да изврше сличну реформу своје коњице.

Поред Плинија Старијег и Клаудија Птоломеја, који Србе помињу на Кавказу, Србе у Сарматији такође наводе и Тацит, Прокопије, Јорданес, Вибије Секвестер и Ајнхард. Веза између Срба и Сармата тешко је доказива, док противници иранске (аланске) хипотезе чврсто држе да је реч само о случајности у подударности појединих етнонима.

Заговорници иранске хипотезе стоје на становишту да су се под притиском Хуна у IV веку, Срби

преселили из Кавказа и Прикавказја у Централну Европу (Полабље), а као део тога доказују да је део Алана кренуо са Вандалима и Свевима према Западној Европи, да би у Хиспанији и касније Северној Африци формирали државу. Потомци Алана из касне антике који данас живе на Кавказу, називају се *Осетини* (*Осети*). Присталице иранске (аланске) теорије уверени су да је осетински језик сличан или истоветан језику Старих Срба, пре него што су се ови други словенизирали.

Један део присталица иранске хипотезе сматра да Срби нису били део Алана, већ да су представљали сарматско племе блиско Аланима. Сулимирски је претпоставио да су Срби као део сарматских Алана, кренули са Хунима ка Европи и сачињавали посебну групу, која је имала задатак да на новоосвојеним областима одржава хунску власт. Након Атилине смрти 453. године, Срби су источно од реке Зале постали независни, задржавши власт над локалним словенским становништвом у Полабљу, са којим су се временом стопили (словенизирали), прихватили словенски језик, али задржали своје племенско име.

Константин Порфирогенит и Ајнхард чврсто су се држали тезе да су Срби дошли на Балкан из Полабља, односно јасно указивали на западнословенско порекло, што је присталице иранске хипотезе довело до закључка да су Срби као посебно сарматско (аланско) племе наметнули своју власт Полапским Словенима, сачувавши српско име. Тако је један део Срба кренуо према Балкану, док је други остао у Полабљу, чији су потомци Лужички Срби. Руски археолог и слависта Седов (рус. Валентин Васильевич Седов, 1924-2004) је изнео тезу да су Срби били део прасловенског племена, које је у давној прошлости живело у северном Прицрноморју, а да је име добило словенско-иранском симбиозом.

Рашани и Руси

Покушавајући да протумаче српско име, научници су дошли до још једног имена за које постоји неколико претпоставки. Реч је о *Расима/раси/Рашанима*. Старији облик имена је *Расу/Раши*, нешто касније се појављује са наставцима -ани, -ини, -ени. Једна од претпоставки је да име потиче од *Роксолана* или *Роса*, јер су се се потписивали на молбама упућеним цару као *Roksaimi*. Насеље *Рас* забележено је код Порфирогенита у IX веку. Као народ Рашани (*Rasciani*) појављују се у XII веку и управо од тог времена се у латинским текстовима

често појављује име за српску државу између Дрине и Велике Мораве као *Rascia* или *Russa*. Данте (лат. *Dantes Aligherius*, 1265-1321) је у својој *Divina Comoedia* („Божанствена комедија“) за Србију написао *Rascia*.

Први део име *ra-* има више значења као „сјај“, „светлост“, „љубав“, „ватра“, али и „злато“, „давати“, „кретати“ и слично. Иако суфикс *-ra* има више значења, често има ознаку божанства. Тако се може наћи у именима многих богова древних народа попут *Su-ra*, *Mit-ra*, *Ind-ra*, *Amon-ra* и могли бисмо их тумачити као: *Mit-ra* (бог веза/уговора), *Ind-ra* (бог воде). *Ras'* са деривацијама *raśmi* („сјај“ или „зрак светлости“), *raśanā* („зрак светлости“, „појас“, „узда“, „зависност од нечега“), *raśi* у вези је са светлошћу и религиозном припадношћу. Могуће да је у сродству са *raj*, *rāj* („светлети“, „блештати“, „владати“). Исто тако *rā* и *rās* би значило „дати“, „поклонити“, „подарити“, „повиновати се“, „покорити се“. Од њега су настала *rāta* („дат“, „поклоњен“), *rāti* („племенит“, „великодушан“, „дар“, „поклон“, „жртва“), *rāvan* („даривати“, „поклонити“), *rātna* („поклон“, „богатство“, „добро“, „благо“) и слично. Целокупна семантика указује на културну одређеност и праксу као што је поштовање соларног круга и давање жртве. Култ се у древним временима сматрао „савезом“ или „везом/уговором“ са узајамним обавезама. Према том принципу, бог „узвраћа“ указану му жртву и пажњу и та веза је слична односу старијег и млађег у којем млађи приноси дар да би од старијег добио помоћ. Српски етнолог Тројановић (Сима Тројановић, 1862-1935) је имао такво запажање за Србе, сматајући да Срби никада не употребљавају реч *жртва*, нити старословенску реч *треба*, због чега жртва не постоји ни у Вуковом речнику. Ипак је потребно нагласити да је Вук Караџић у свом „Рјечнику“ („Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма“ из 1818. године) реч *дар* превео поред обичног значења и значењем *жртва*. У интеграцији са божанством, *жртва* постаје елемент чији корени воде порекло од ведског *rāśi* и *rāśhtrā* („краљевство“, „земља“) у смислу „држава“, „народ“, „поданици“.

Рашани и Раси могу бити у вези са *ras* (*rāsate*, *rāsita*, *rārāsyate*, *Rasana*) или *ru* (*rāva*, *Rāvan*, *Rāvana*, *Ru*, *Ruta*) или *raṭ* (*raṭati*) у значењу који се односи на језик (говор) или призивање. Слично томе појављује се *ṛṣ* („ићи“, „кретати“, „насрнути“, „ранили“, „убити“), а све у вези са култом, ратом, смрћу и славом, то јест одласком на „онај“ свет. Реч *las* синоним је са *ra* и *ras* („светлети“, „сијати“, „блештати“, „играти“, „треперити“). Имајући у виду семантичку подлогу и познату алтернацију *r/l*,

могли су бити потпуно замењени.

Израз *rasa* нема адекватну етимологију (*rāsa/rasā*). Стоји у вези са „биљним нектаром“ или „течношћу“, „есенцијом“, „срж“ нечега, попут животног флуида (крви). Можда је постојао корен сличан *sṛ* („тећи“, „цедити“), где је *sṛ* могло прећи у *rs-ras*, јер има сличности са ведским *rasā* („влага“, „роса“). Семантички и коренски би они таквим тумачењем били истоветни. Као пиће *rasa* је исто што и *sura* – свето пиће, неопходно у култу, поштовању бога.

Митска река која тече око Земље и атмосфере назива се *Rasa*, слично грчком Океаносу и ово име може се пронаћи у протоиндоевропском језику, те се тако на Кавказу појављује као *Pasa*, *Pauska*, чак на Тибету као *Pasa* или *Lasa*. Значење имена изведено је од глагола тећи. Њена алтернација *ra* и *lasa* (*ra/las*) јасно указују на „сјај“, „светлост“, „блештавост“ и слично. У митском предању може значити колевку *Pasa* и *Pašana* који „говоре“, „слове“, „славе“ и слично. Има научника који *Pasa* сматрају другим називом за галаксију Млечни пут. Земаљски пандан била би река *Volga* која се некада називала *Pa* (северноирански **Rahā*, грчки *Rhā*, авестански *Raṅhā*, док је Херодот помиње као *Oaros*) и њено име може се довести у везу са *Pacu* и *Pašanu* (*ra/rā* „светлост“, „блештавост“). Исто тако може се извести од *ras* „правити шум, буку, звук“. Волга има сличне семантичке вредности као *valg* „тећи“, „скакати“, „играти“ или „звучати“, „шумити“ и *valh* „говорити“, „славити“.

Таквим објашњењем мора се поставити додатно питање: ако је митска *Pasa/Pasha*, није ли *Pa* (*Volga*) земаљски завичај *Pasa/Pusa/Rasena*, истих оних који „светле“, „вичу“, „певају“, „славе“? Поједини научници покушавају да потврде своју хипотезу о Индоевропљанима на тај начин. Проблем настаје када *Rasā* касније постаје „доњи свет“ (пакао) попут река у „доњем свету“ код старих Грка. У самој *Pṛg Vēdi* нема таквих идеја о „доњем свету“. Код свих протоиндоевропљана, умрли иду у „горњи свет“ (небо), где настављају да живе у посебном духовном – „вечном светлу“. Први пут „доњи свет“ се појављује у *Atharvaveda* (санскр. *Atharvaveda*) као *naraka loka*, односно место „вечне таме“. Пагански Словени нису знали за пакао. „Несторова хроника“ помиње као највећу казну губитак слободе или ропство. Уколико би се прекршио уговор, хришћанима се претило страдањима у „загробном животу“, док је за пагане казна била да немају помоћи од Перуна и других богова, да погину од сопственог оружја и буду робови у „загробном животу“.

Оваквом логиком име *pus/Pus* може да се изведе од протоиндоевропског корена **reudh*, чији

су староиндијски рефлекс *ruc, rudb, rub, ru, ruj, rish, rusb*. Та семантичка поља слична су или врло блиска са *sur, srbh, surbh, śur*. Тако би *ruc* значило „сијати“, „светлети“, „зрчити“; *rūci* као „сјај“, „блесак“, „белина“, „блиставост“ и слично је ведском *roka/rokas* („светлост“, „сјај“, „блиставост“) и *rūśat* („блистав“ или „сјајан“). *Rudb* је млађа верзија протоиндоевропског **reudb* („бити црвен“, „рић“). Од овог корена настали су многи индоевропски језици са сличним значењем: српски рус, руда, рудети, румен; латински *russus, rusa*; литвански *raùsvas, rūsvas*; грчки *ρουσιοσ*; румунски *russeus*; немачки: *Rost*; француски *roux, rousse* и слично. У протоиндоевропском језику исто значење је *ser-, sor-* („црвен“, „румен“, „рујан“), које су сачуване у данашњим језицима: литвански *sàrtas*; летонски *sàrtas*; латински *sorbum, sorbus*; шведски *sarf* и слично.

Глагол *rub* значи „дизати се“, „расти“, „излазити“ и има још једну форму *rudb*. *Ru* значи „поцепати“, „растргати“, док *ruj* „уништити“, „ударити“, „повредити“, „убити“, а слично томе јавља се *rish* „повредити“, „уништити“, „руинирати“ и *rusb* „убити“, „ранити“. *Ruci/руси* семантички и лексички сродно је са срби, словени, раси, Срби, Словени, Раси. Постоје етноними *Рус, Рус-ин, Рос, Рокс*, грчки (ромејски) *Ρωσ*, турски *Urus*, естонски *Ruotslane*, немачки *Reusse-Russe* и слично. Када етноними потврђују аутоидентификацију, онда се не могу оправдати разне егзонимне хипотезе (норманска, кавкаска и друге), нити обичне топономастичке етимологије. Географски називи (хидроними, ороними и други) немају неутрално значење, већ су вредносно импрегнирани.

6. САРМАТИ И АЛАНИ

Сармати

Иако Сармати и Алани не спадају у словенску етничку групу, потребно је рећи нешто о њима у покушају додатног објашњења њихове везе са Словенима. Због повезивања Срба, Хрвата и Чеха са Сарматима од стране појединих научника, потребно је додатно објаснити њихову прошлост.

Археолошка истраживања указују да су Сармати након доласка са иранске висоравни, живели на граници између Европе и Азије, обухватајући териториј источно од Дона до реке Урал, а на северу уз Волгу све до Саратова. Мешовитог су порекла и у њиховој култури запажају се разни елементи народа из позног бронзаног доба, пре свега Меота и

Скита, са којима су Сауромати (Сармати) одржавали блиске везе.

Страбон је као главна сарматска племена навео Јазиге (*Iazyges*), Роксолане (*Roxolani*), Аорсе (*Aorsi*) и Сираке (*Siraces*). Листа сарматских племена знатно је дужа: Алани (мада није сигурно да ли су директно потекли од Сармата или са њима били у сродству), Анти (западни историчари их упорно стављају у Сармате иако је доказано да се ради о Словенима), Аркараганти (*Arcaragantes*), Лимиганти (*Limigantes*), Басилени (*Basileans*), Јаксамате (*Iaxamate*), Метанасте (*Metanastae*), Краљевски Сармати (*Ourgoi*), Саји (*Saii*), Срби (*Serboi*), Спали (*Spali*), Масагети (*Massagetae*), Вали (*Vali*) и Тигригети (*Tyrigetae*).

Појављују се у VII веку п.н.е. у Источној Европи, живећи у релативном миру са својим западним суседима – Скитима. У III веку п.н.е. долази до сукоба против Скита у Понтијским степама северно од Црног мора. У наредних пет векова Сармати доминирају тим областима. Плиније Старији је све народе од Висле до Дунава назвао Сарматима и ту се јасно доказује да римски и грчки писци често у својим књигама мешају Словене и Сармате, чак Балтичко море називају Сарматским. Новија археолошка истраживања након 2000. године у Мађарској, јужној Украјини и Русији, указују на женске ратничке гробове, тачније, у око 20% новооткривених гробница налазе се скелети жена обучених за борбу са оружјем. Можда су управо оне биле инспирација Грцима о Амазонкама (женама-ратницама са севера).

Сармати су говорили дијалектом скитског језика, који припада источноиранској групи језика класичне и касне антике, а који се говорио на широком подручју Евроазије. Изузев осетинског језика, који је настао од аланског, сви остали антички источноирански језици су изумрли. Модерни источноирански језици, као што је вахански, који припада хотаносаском језику (хотански и саки), којим се говорило у Краљевини Хотан и Тумшук у древном басену Тарим у данашњем Синкјангу (Кина), немају посебних додира са античким источноиранским језицима.

Сармати су према античким изворима имали дугу плаву косу и браду, да би тек лекар Гален (грч. *Κλαύδιος Γαληνός*, 129-200/216 г.н.е) написао да Сармати и народи са севера (Словени?) имају црвенкасту косу. Поједина племена су се трајно населила на тлу јужне, источне и северне Европе и то: Роксолани око ушћа Дунава у Црно Море, Јазиге у Панонској низији у области Дунава и Тисе. Аркараганти или Слободни Сармати (лат. *Sarmatae liberi*) били су владајући слој (*domini*) Сармата,

који је због побуне зависног становништва (*servi*) Лимиганата био принуђен да се сели из низије око доњег тока Тисе и склања на териториј Римског царства, где су добили простор за становање од цара Константина Великог. Једини извор у коме се говори о владајућој класи Сармата је Јеронимова „Хроника“ (лат. *Eusebius Sophronius Hieronymus*, грч. Εὐσέβιος Σωφρόνιος Ἱερώνυμος, око 347-420). Чешки географ и оријенталиста Томашек (чеш. *Wilhelm Tomaschek, Vilém Tomášek*, 1841-1901) име племена је узимао као чисто иранско са значењем „они који воде рат“, док је Вернадски (рус. Георгий Владимирович Вернадский, 1887-1973) њихово име и порекло изводио преко осетинског језика. Први део имена *Arçarag-* превезивао је са осетинском речи *äqäräg* („тих“, „нечујан“), док је други део имена *-Antes* идентичан са Антима које помињу Јорданес и Прокопије. Спајајући два значења добили би „Тихе Анте“ (Словене), за које је Амијан Марцелин писао да су потражили уточиште код Римљана. Управо овај податак може повезати словенско насељавање Римског царства у Панонији, Норичу и на Балкану крајем III и почетком IV века.

Лимиганти су познати Сармати-робови (лат. *Sarmatae servi*) и живели су на подручју данашње Србије (Бачка и Банат) у касноантичко доба. Настајивали су непроходно мочварно подручје у долини Тисе све до њеног ушћа у Дунав. Прихваћено је да су били сарматско племе (лат. *Limigantes Sarmatae*) или већа група племена, јер Амијан Марцелин пише да су живели дуж римског лимеса и наводи неколико племена као Амикенце (лат. *Amicenses*) и Пикенце (лат. *Picenses*). Несумњиво је да су имена добили по римским логорима на Дунаву, Акуминкуму (лат. *Acumincum*) и Пинкуму (лат. *Pincum*). На историјску сцену ступили су око 334. године, када су се побунили против својих господара, тачније Слободних Сармата (лат. *Sarmatae liberi*) и протерали их. Нападали су такође и пљачкали Мезију (лат. *Moesia Superior*), суседно римско подручје преко Дунава. Због тога је цар Констанције II у два наврата морао војно да интервенише против њих. Вернадски име племена тумачи преко осетинског језика, где *Limig-* на осетинском *ламмаг* значи „слаб“, а *Antes* доводи у везу са Антима (Словенима), те би назив племена био „Слаби Анти“. Други извод назива племена преко осетинског је реч *лымән* са значењем „пријатељ“. Вернадски је на Лимиганте гледао као на словенско племе, а као чврст доказ својим тврдњама, видео је у њиховим сламнатим крововима на кућама и чамцима по којима су били познати, а које су га подсећале на словенске моноксиле. Вернадски је име *Ламмаг* повезао са каснијом етничком групом *Лемка*, који

живе на Карпатима. Проблем је што је његова аланско-осетинска претпоставка прихватљива на Западу, док је чврсто одбачена било каква могућност да је реч о словенском племену.

Код Птоломеја је међуречје Дунава и Тисе означено као област Јазига. Због тога су Домашевски и други научници закључили да су Лимиганти и Аркарагани живели управо на том простору. Јазиги су се касније, после свог јачања у новом станишту, проширили изван Међуречја, то јест на исток, јер су запад и југ до каснијег времена били непрекидно у римским рукама и то не указује само истоветност обе стране Тисе, него и у великој мери и бројност Јазига. О томе сведоче и подаци из времена сукоба између Аркараганата и Лимиганата. Више од 300.000 Аркараганата је пребегло на римски териториј. Ни број оних који су пребегли Виктовалима није био безначајан, пошто су касније под новим краљем помогли Римљанима у борби против Лимиганата. Обе групе су биле бројно инфериорне у односу на Лимиганте. Потребно је додати и оне Јазиге које побуна није захватила, а који су, пошто су практиковали лов на људе, исто тако располагали робовима и били тако моћни да су као и ослобођени Лимиганти, упркос губицима и даље пустошили римске провинције. Не треба веровати свему што пише у изворима, нити доносити претеране закључке. Провале номадских народа обично су се сводиле на брзе, изненадне препаде мањих одреда, а бројка од 300.000 Аркараганата вероватно је претерана. Поставља се питање да ли је низија између Дунава и Тисе тада могла пружити довољно средстава за живот толиком броју људи са слободом кретања, утолико више што је код њих неговано и коњогајство? Узрок све чешћих упада Јазига у римске провинције Панонију и Мезију вероватно није била само склоност ратовању и пљачки (а касније и притисак Германа), него делимично и ограничењем животног простора и пренасељеност.

Након што је Константин Велики победио Готе 332. године, Лимиганти и друга сарматска племена су побунили, незадовољни својим положајем, истакавши право на земљу 334. године. Тада је више од 300.000 Сармата по одобрењу римског цара, који се лично појавио на Дунаву, добило дозволу да насели Балканско полуострво. Војно способни су прешли у римску војску, док су остали населили опустошена римска имања. Лимиганти су према писању Амијана Марцелина нестали са историјске сцене под владавином цара Констанција, но занимљива је чињеница да више нико не помиње многобројне Сармате на Балканском полуострву, а немогуће је да тек тако нестану или се стопе са локалним становништвом. Управо таква размиш-

љања наводе поједине научнике да уместо имена Сармата помисле да је реч о Словенима, јер је познато да су их римски и грчки писци врло често мешали.

Сачувани су историјски записи о ратовима 236-238. и 260-271. године, као и да је Рим, између 290. и 330. године упутио чак осам казних експедиција, опустошивши сарматски териториј, после чега су цар Галерије Максим и његови наследници, Константин Велики и Лициније, носили у свом називу титулу *Sarmaticus Maximus*.

Јазиги су били једно од сарматских (источноиранских) племена, које је живело између Тисе и Дунава на подручју данашње Бачке, где су се доселили у I веку нове ере из области око реке Дњепра. Дошавши на простор између Тисе и Дунава, Јазиги потишују Дачане према истоку, док остатак локалног становништва потпада под њихову власт. Често су упадали преко Дунава на римски териториј, да би их Римљани 174. године потукли и приморали да ступе у службу Рима. Након тога је велики број Јазига-коњаника завршио у Британији у одбрани граница Царства, а било је и планова да се земља Јазига прикључи Царству као посебна провинција Сарматија. Када су се Римљани повукли из Дакије пред најездом Гота, Јазиги су брзо потпали под власт овог германског племена, да би од времена Константина Великог опет стекли самосталност. Нешто касније на просторе Тисе и Дунава стиже нови талас Сармата (Словена?), који постају владајући слој друштва. У IV веку је избио сукоб међу Јазигима, да би се на крају поједина племена одвојила од њих, попут Ардагарата. У време најезде Хуна, Јазиги нестају са историјске позорнице, а научници претпостављају да су се словенизирали услед великог прилива Словена са истока, који су дошли са Хунима. Приск је описујући путовање хунском вођи Атили, описао становништво Бачке и нигде није поменуо Јазиге. На основу његовог описа може се видети да је становништво које је живело на том простору било словенско.

Масагети су још једно сарматско (источноиранско) племе, које је у касној антици живело на североистоку Персијске империје око реке Араксес, обухватајући данашња територија Туркменистана, јужног Казахстана, Афганистана и Узбекистана. Херодот је писао о њима и њиховим борбама против Персије, као и убиству персијског краља Кира Великог. Према тумачењу научника, значење имена племена је „Снажни Гети“, јер у Авести *massa* значи „величина“, „снага“. Амијан Марцелин је писао да су Алани наследници Масагета, а слично је писао Клаудијан (лат. *Claudius Claudianus*, око 370-око 404), римски песник. Прокопије је, пак,

тврдио да се некадашњи Масагети данас називају Хуни, а исти закључак извео је Евагрије Схоластик (грч. *Εὐάγριος Σχολαστικός*, око 535-око 594), ромејски великодостојник и историчар цркве. Сулимирски и још неки лингвисти повезивали су Саке (стр.пер. *Sakā*, лат. *Sacae* – израз који се користио за Ските) са Масагетима, створивши Индо-Скитску краљевину у II веку п.н.е. на простору данашњег Пакистана.

Роксолани су у почетку били настањени у степама данашње Украјине између Дона и Дњепра. Име су добили по аланском *ruxs alan* што значи „Светли Алан“, мада се може тумачити и преко иранског *Raochshna* „бело“, „светло“, „сјајно“. Од I века н.е. настанили су се северно од Дунава у данашњем Банату. Ратовали су против Царства, да би од времена кризе III века прешли на римски териториј и постепено се романизовали и словенизирали. За њих се сматра да су преци Алана, али је Страбон уверен да су они најудаљенија грана од свих скитских народа. Према појединим теоријама, Роксолани су били састављени од два племена *Rux (Rus)* и Алана. Јорданес их помиње као *Rosomones*. Руски историчар Иловајски (рус. Дмитрий Иванович Иловайский, 1832-1920) је чврсто стајао на становишту да су Роксолани у ствари словенски Русь, који су се појавили у Источној Европи након нестанка Роксолана са историјске сцене. Занимљиво је да више места на Истоку Европе носе назив по овом племену: код Дњестра, у Одеској области, чак на простору Македоније.

У време Велике сеобе народа Сармати полако нестају са историјске сцене. Део Сармата је кренуо са Готима према западу, део је покорио од Римљана, док су остали пали под власт Хуна и Источних Словена. Посебан проблем праве римски и грчки извори који Сармате доводе до Висле на Западу, да би касније о том простору писали о Венедима (Словенима), што може указивати да су они Сармате и Словене сматрали једним народом или несвесно Словене називали Сарматима.

Срби (*Serboi/Sirboi/Σερβοι*) се у западној историографији сматрају источноиранским племеном, а на основу грчких и римских текстова. Живели су на северном Кавказу, највероватније на доњем току реке Волге. Константин Порфирогенит је поменуо два сарматска племена *Krevatades (Krevatas)* и *Sarban (Sarbani)*, који јасно могу бити идентификовани као *Хрвати* и *Срби*. Они су локализовани око реке Терек између Аланије и Цанарије (северозападни део Грузије у данашњој провинцији Мцхета-Мтијанети). Арапи су забележили у X веку племе *Sarban*. Поставаља се више питања, због чега историчари са Запада упорно негирају било как-

ве контакте данашњих Срба са Србима са Кавказа? Због чега се одбијају прихватити имена *Surbii, Suurbi, Serbloi, Zeriuani, Sorabi, Suebi, Surben, Sarbi, Serbii, Serboi, Zirbi, Surbi, Sorben* за данашње Србе? Да ли је могуће да су у прошлости постојали Срби, који немају баш никаквих додирних тачака са данашњим Србима (лужичким и балканским)? Да ли је могуће да на свету постоје два велика народа која имају иста имена и то баш српско име? Прилично чудно ако се гледа објективно, што и јесте обавеза сваког историчара.

Алани

Алани (лат. *Alani*, грч. *Ἀλανοί, Alanoi*, пинј. *Alanliao* и осе. *Iron*) припадају источноиранској (скитско-сарматској) групи народа. Значење имена потиче од иранске речи *Aryan* са значењем „племенит“, „узвишен“. Има доста варијаната аријанског имена, као што је и назив данашње државе Иран (*Iran*), које има исто значење. То је покушај повезивања индо-иранских (аријевских) народа са древним Аријцима (Аријевцима). За саме Алане могу се пронаћи многобројна слична имена у историјским изворима, као *Alanguo, Alauni, Halani*, али и *Asi, As, Os*, те тако добијамо румунски *Iasi*, бугарски *Uzi*, мађарски *Jász*, руски *Jasy* и грузијски *Osi*, а све то су корени данашњих Осетина са Кавказа, који су директни наследници древних Алана.

Скоро у исто време појављују се у грчким, римским и кинеским изворима. Амијан Марцелин у IV веку пише да су Алани потомци Масагета, док Дион Касије каже да су они у ствари Масагети. Највероватније је да су Алани спој различитих иранских народа, укључујући Сармате, Ските, Масагате и Саке. Научници их повезују са *Yancai* (пинј. *Yancai*, вјд.ц. *Yen-ts'ai*) који се помињу у кинеским текстовима. Јанкаи први помиње дипломата Жанг Ђијан (*Zhang Qian*, умро 133 г.п.н.е) у II веку п.н.е. Била је то древна номадска држава у близини Аралског мора и сматра се да су њени становници били ирански народ сарматске групе. Када је Јанкаи у I веку п.н.е. признао власт државе Кангџу (пинј. *Kangju*, вјд.ц. *K'ang-chü* – народ Канг који је био индоевропског, полуномадског порекла, могуће блиски иранским Согдијанима) у Централној Азији, постала је позната као *Alanliao* (пинј. *Alanliao*). Често се у римским изворима Јанкаи повезују са Аорсима, моћним сарматским племеном између Дона и Аралског мора, нарочито код Страбона. У III веку се у тексту *Weilüe* (пинј. *Weilüe*, „Кратска историја Веи“, писана између

239. и 265. године) историчара Ју Хуана (*Yu Huan*) помиње да се Јанкаи ослободила зависности Кангџу државе и сада се зове *Alan*.

У I веку н.е. Алани прелазе западније од Централне Азије и постају доминантно племе међу Сарматима. Тада почињу да ратују против Парта о чему пише Вологасес I (*Vologases I*, 51-78), партски краљ, а сличне податке налазимо код јеврејског историчара Јосифа Флавија (лат. *Titus Flavius Josephus*, хеб. *Yosef ben Matityahu*, 37-око 100) у књизи „Јеврејски ратови“ (*Bellum Judaicum* или *De Bello Judaico*). Јосиф Флавије пише о Аланима као скитском племену, који живи близу Азовског мора и прелази преко „Гвоздених врата“ (*Hyrkania*, древна регија, тачније сатрапија, која данас обухвата северне делове Ирана и јужне делове Туркменистана), те упадају у Партију, Медију, Јерменију и пљачкају. Тај податак указује да су они још увек живели источно од Каспијског мора, да би већ у II веку чврсто држали под својом влашћу област између доње Волге и Кубања. Те су области раније биле насељене Аорсима и Сиракима, који су или асимиловани или протерани према западу. Алани у то време постају доминантна сила међу Сарматима, који релативно хомогенизују своју културу под њиховим утицајем.

Године 135. Алани су упали у Малу Азију преко Кавказа и опљачкали Јерменију и Медију, да би их протерао гувернер Кападокије, Аријан (лат. *Lucius Flavius Arrianus*, 86/89-146/160). Он је оставио важан извештај *Ἐκταξις κατ' Ἀλανών* („Рат против Алана“), који детаљно описује римске војне тактике.

Кад су Готи почели да насељавају Прицрноморје око 250. године н.е. они су срушили аланску доминацију на том простору, али су Алани по свему судећи имали значајан утицај на готску културу, пре свега у развоју коњице међу овим германским племеном и развојем уметности, која се ослањала на цртеже животиња. Долазак Гота у Прицрноморје довео је део Алана до повлачења према Дону, где су дошли у контакте са Хунима, због чега Амијан Марцелин пише да су били налик Хунима, али по својим навикама и начину живота били су мање дивљи од Хуна. Јорданес је писао да су Алани били равноправни у борби са Хунима, али по култури и изгледу у потпуности су се разликовали. Вегеције (лат. *Publius Flavius Vegetius Renatus*, крај IV и почетак V века) је написао војну расправу *Hunnorum Alannorumque natio*, о Хунима и Аланима, упоређујући њихове војне вештине.

Амијан Марцелин пише да су око 370. године започели сукоби између Алана и Хуна, јер су Хуни напали Алане са Дона побивши већину, док су

преживели морали прихватити савез са њима. Тај савез Алана и Хуна је напао Готе 375. године, након чега започиње ширење према западу. Кад је дошло до напада Хуна на донске Алане, остатак Алана је са другим Сарматима почео да мигрира према западу, те је тако један део тих Алана учествовао са Готима у борби против Римског царства 378. године код Хадријанопоља, у којој је убијен цар Валенс. Тих деценија Алани су били подељени на много група, те су једни подржавали Хуне, други Римљане, трећи Готе. Најзападнији Алани придружили су се Свевима и Вандалима у нападу на Галију. Гргур Турски помиње у књизи *Liber historiae Francorum* да је алански краљ Респиндал (*Respendial* или *Respindal*) спасао Вандале 31. децембра 406. године, када су ови прелазећи Рајну и ушли у сукоб са Францима. Друга група Алана под краљем Гоаром (*Goar*) прешла је у исто време Рајну, али одмах приступила Римљанима и по њиховом одобрењу се настанили у Галији, где су учествовали у политичким збивањима у тој римској провинцији.

Под Гоаром Алани су ступили у савез са Бургундима које је предводио Гунтер, подржавши узурпатора царског престола Јовина (лат. *Jovinus*, 411-413). Гоара је наследио Сангибан (*Sangiban*), под чијим су заповедништвом Алани од Орлеана однели кључну улогу у заустављању Атиле и његових Хуна у бици код Шалона (Каталунска поља) 451. године. При крају V и током VI века, Алани у Галији губе независност услед сукоба Франака и Визигота. Да би смањио побуне у Галији, Флавије Аецције је населио Алане широм Галије, највише у провинцији Арморика (Бретања). Тако се појављују насеља која носе аланско име, као што су *Allainville*, *Yvelines*, *Alainville-en Beauce*, *Loiret*, *Allaines*, *Eure-et-Loir*, те *Les Allains*, *Eure*. Лично име Алан које је настало у Бретањи вероватно потиче од овог народа. Од других области у Галији, Алани су били насељени претежно око Орлеана и Валенса. У зиму 464. године под краљем Биоргором (*Biorgor rex Alanorum*), Алани су из Галије прешли Алпе и упали у Лигурију, да би их зауставио Рицимер, заповедник цареве војске, притом убивши Биоргора.

Под краљем Респиндалом, један део Алана је кренуо даље са Вандалима и Свевима, те су 409. године населили Хиспанију, највише у области Лузитанија. Алани су под краљем Атаком (*Attaces* или *Addac*) 418. године доживели страховит пораз од стране Визигота и њиховог краља Валије, а сам Атак је убијен у борби. Након битке, Алани су сугерисали вандалском краљу Гундериху да прихвати аланску круну и тако уједини два племена, чиме је нестао јединствен алански идентитет у Хиспанији.

Већина преживелих Алана је са Вандалима прешла у Северну Африку 429. године, где су основали нову државу. Заједнички краљ је носио титулу *Rex Wandalorum et Alanorum*.

Постоје неки трагови Алана у Португалу, пре свега у Аленкеру (*Alenquer*), што може бити германско име за Алански храм (*Alan Kerk*), са претпоставком да су они основали тврђаву. Данас се на грбу града налази Алаунт, изумрла раса паса чији корени потичу из Централне Азије и Источне Европе, а који су нестали у XVII веку. Сматра се да је већина данашњих раса паса у Европи настала од Алаунта. По веровању, Алани су посебно гајили Алаунте по чему су ови пси и добили име. Сматра се да су Алани учествовали у изградњи тврђаве Торес Ведрас и Алмурол, као и градских зидина у Лисабону, а њихови трагови могу се пронаћи у темељима цркве Света Луција (*Igreja de Santa Luzia*) у Лисабону.

Амијан Марцелин је записао да су Алани били високи и плави што јасно упућује на иранску (аријску) групу. Алански језик припада источноиранској групи и идентичан је или врло близак протоосетинском језику, о чему је писао и ромејски песник и граматичар Јован Цецес (грч. Ἰωάννης Τζετζής, око 1100-1180) и који је био у рођачкој вези са Маријом од Аланије (*Maria* или *Martha*), ромејском царицом удатом за Михаела VII Дуке и касније Нићифора III Вотанијата. Она је била кћерка грузијског краља Баграта IV (*Bagrat IV*, 1027-1072). Цецес је написао неколико реченица на аланском у свом делу, а већина речи имају сличности са модерним осетинским језиком, укључујући поздрав *Da ban xas* („добар дан“).

Током IV и V века, већина Алана је покрштена у аријанство, да би у XIII веку под притиском монголских хорди, Источни Алани били гурнути јужније према Кавказу, где су се помешали са многобројним кавкаским племенима, чинећи три територијалне целине. Око 1395. године Монголи под Тимуром упали су у северни Кавказ и побили већину Алана. Преостало аланско становништво које је успело да преживи монголске нападе, поделило се на више група. Дигорци (осе. *Дыгур*, *дыгуретта*, подгрупа Осетина који причају дијалектом источноиранског осетинског језика) су под утицајем Кабардинаца (каб. *Къэбэрдейхæр*, који себе сматрају припадницима Адигејаца) у XVII веку исламизовани. Након 1767. године цела Аланија је дошла под власт Русије, услед чега је нова власт знатно ојачала православље на северном Кавказу. Велика већина данашњих Осетина припадници су православља, док је мањи део муслимански.

Алани су били добри јахачи и живели су полу-

номадским начином живота. Чували су стада коза, коза, оваца и коња и боравили у јуртама или на колима. Радо су јели млечне производе (јогурт и кефир) и месо, што је својствено свим номадским народима. Типична за аланску уметност је грнчарија са сликама животиња у скитско-сарматском стилу, које касније налазимо и међу Германима, посебно Готима, али и у меровиншкој Франачкој, што јасно указује на јак алански утицај. Ратници су имали лукове исте као и Скити, а сарматски дуги двосекли мач, кама и копље препознатљиви су за све Алане. За разлику од осталих сарматских племена, Алани су најрадије у битку одлазили као лаки копљаници на коњима. Омиљена тактика им је била као и код других степских народа, да одглуме бекство и онда изненада крену у контранапад.

Аланија

Аланија (*Alania*) је била средњовековна држава Протоосетина на северном Кавказу. Настала је након проласка Хуна и поделе међу самим Аланима, због чега су једни кренули на Запад док су други остали на Кавказу борећи се против локалних народа. Кавкаски Алани су заузели севернокавказку равницу и подножје овог планинског ланца уз извориште реке Кубањ на западу и Арвик (класура Дариал) на истоку.

Аланија је била непрелазни чинилац у ромејско-арапском и хазарско-арапском рату током VIII века. Теофан Исповедник је писао о мисији Лава III Исавријанца Аланији, почетком VIII века. По наредби тадашњег цара Јустинијана II, намера је била да се подмити алански владар Итакес (*Itaxes*) и тако прекине своје древно пријатељство са Краљевином Абхазијом, која је била у добрим односима са халифом ал-Валидом I (*Al-Walid ibn Abd al-Malik*, 705-715). Лав је успео да склопи савез са Аланима, али није смео да се врати у Константинопољ преко Абхазије, да би тек након неколико месеци успео да се врати у ромејску престоницу. Када је Лав III постао ромејски цар, дошло је до напада халифе Омара II (*Umar ibn Abd al-Aziz*, 717-720) на Аланију. Хазарски владар Барџик (*Barjik*) је 722. године пришао у помоћ Аланима, да би заједнички напали Арапе, наневши пораз генералу ал-Нахранију (*Tabit al-Nabrani*). Након те битке, Хазари су подигли неколико својих тврђава на простору Аланије, попут Хумара на врху Калежа изнад Кубањске долине. Арапски генерал ал-Малик (*Maslama ibn Abd al-Malik*) је упао 728. године преко „Аланске капије“ (класура Дариал) и

опустошио Аланију. Осам година касније (736), будући халифа Марван II (*Marwan ibn Muhammad ibn Marwan*, 744-750) је упао кроз „Капију“ и уништио Аланију. Персијски историчар и географ ал-Факих (*Ibn al-Faqih al-Hamadani*, X век) је у X веку записао да је 758. године арапски генерал ибн Усајид (*Yazid ibn Usayd*) напао преко „Капије“, али су Алани успели да одбију тај напад.

Због честих муслиманских напада са југа, Алани су временом потпали под власт Хазарског каганата. Заправо, водили су се као савезници, али главну реч су имали Хазари, посебно у IX веку када су заједно ратовали против Ромеја, а главни заповедник био је хазарски каган Бењамин (*Benjamin*). Према „Шехтеровом писму“ (познат и као „Кембрицки документ“, *Schechter Letter*) које је написао анонимни хазарски аутор, већина Алана је у то време већ била прихватила јудаизам. Почетком X века Аланија је потпала под утицај Ромејског царства, због чега је алански владар покрштен, а убрзо су православље прихватили и други Алани. Сам чин покрштења аланског владара је сачуван у писму константинопољског патријарха Николе I Мистика (*Νικόλαος Α' Μυστικός*, 852-925), послато локалном архиепископу Петру. Персијски научник ибн Рустах је посетио Аланију између 903. и 913. године и потврдио да је алански владар хришћанин.

Алани су пружили подршку Ромејима у рату против хазарског кагана Арона II (*Aaron ben Benjamin*) почетком 920. године. У овим сукобима Алани су доживели пораз, а њихов владар је заробљен. Арапски историчар ал-Масуди је записао између 943. и 956. године да су Алани отпали од православља, протерали ромејске свештенике и мисионаре и вратили се јудаизму. Аронов син је оженио кћерку аланског краља и тако је Аланија дошла под власт Хазара, све до слома Каганата током 960-их година.

Осетини

Осетини (или Осети) припадају источноиранској групи народа који живе на северном Кавказу. Сматрају се потомцима Алана из касне антике и средњег века. Етноним *Осети* овај народ је добио од Руса, који су пак, преузели од грузијског *Osi* (јединина *Osebi*), те је *Oseti* постала „Земља Оса“. Грузини су то име дали током средњег века и користили се код других иранских племена на централном Кавказу и према неким претпоставкама настао је на основу аланског самоодређења *As*. Осети нису имали никакво име на свом језику, због чега су прихвати-

ли етноним *Осети* и пре него што су дошли под власт царске Русије. Када је почетком 1990-их година порастао осетински национализам, дошло је до постављања питања имена народа, услед сукоба са осетинским подгрупама Дигорцима и Иронцима. Главни проблем је настао око дигорског дијалекта, тако да су осетински научници почели да развијају заједничко етничко име. Због тадашњих сукоба између Јужне Осетије и Грузије, међу Осетинима је почео да заживљује етноним *Аланија/Алани*, име средњовековног сарматског народа. Осети су убрзо прихватили аланску историју, порекло и укључили име *Аланија* као званично заједно са именом *Северна Осетија* 1994. године.

Међу Осетинима постоји пет подгрупа: *Иронци*, *Кударци*, *Туалци*, *Хсанци* и *Дигорци*.

Иронци (осе. *Ир*, *Ирæттæ*) говоре иронским дијалектом, који је један од два главна дијалекта у осетинском језику. Већина становништва су православни, док је само мањи део исламске вероисповести. Иронски ендоним је етимолошки повезан са другим иранским ознакама као што су *Irani* и *Alani* (*Aryan*, Аријци) на основу санскртског *ārya* – „племенити“.

Кударци (осе. *къудайрагтæ*) се воде званично као подгрупа Иронаца. Живе на подручју клисуре Кудар на северозападу Дзау дистрикта у Јужној Осетији. Говоре кударо-дзау субдијалектом, који је део иронског дијалекта у осетинском језику.

Туалци и Хсанци су мање подгрупе међу Осетинима. Туалци живе на простору централне Осетије, док Хсанци насељавају источне делове Јужне Осетије.

Дигорци (осе. *дигора*, *дигорæнттæ*) су још једна подгрупа међу Осетинима. У књизи „Ашхарацујц“ (*Ashkharatsuyts*, „Географија“) коју је написао јерменски научник Ананија (*Anania Shirakatsi*, 610-685) и која описује географију Персије, Месопотамије, Јерменије, Грузије и других кавкасских области, појављује се етноним *ashtigor*, који се узима као корен имена Дигораца. Узимајући овај податак у обзир и још неке чињенице, научници су закључили да се дигорски дијалекат одвојио од протоосетинског у време монголске инвазије. У књизи „Ашхарацујц“, Дигорци су се одвојили од Алана и током времена је то име почело да улази у употребу код других народа – у XVIII веку за путнике и у руским документима. Нова истраживања у XX веку показују да су Дигорци можда иранизовани Адигејци, тако да би први део имена *dig-*, могло имати исту основу са ендонимом *Adyge*, док је други део имена *-or* био префикс за множину, који се јавља код многих кавкасских језика.

Дигорци чине већину у западном делу Север-

не Осетије (Аланије), у Дигорском, Ирафском и Моздок дистрикту. Насељавају и делове Кабардино-Балкарије. Дигорија је прилично касно прикључена Русији у односу на друге делове Осетије. Током XVII и XVIII века, већина Дигораца је исламизована под утицајем суседних Кабардинаца, али је у XIX веку већина тих муслимана емигрирала у Малу Азију (данашњу Турску). Дигорци који данас живе у Дигорији су хришћани, док они у Ирафу припадају муслиманској религији.

Осетински језик припада источноиранској групи језика. Граматика је прилично сложена и садржи поред осталог и девет падежа, седам вокала, два дифтонга и укупно 35 слова у азбуци. Именичка промена је аглутинативна. Осетински језик нема чланове и не разликује родове. Фонологија је под јаким утицајем кавкасских језика. За осетински се може рећи да важи правило „пиши као што говориш, читај како је написано“, односно разлике између написаног и изговореног су изузетно мале. Најближи језици осетинском су јангобски који се говори у долини реке Јангоб у Зарафшау у Тацикстану и пашто којим говоре Паштуни у области Афганистана и западног Пакистана. Присталице иранске (аланске) теорије Срба сматрају да су *Стари Срби* говорили језиком сличним аланском (протоосетинском) језику.

Већина Осетина су православни хришћани, а покршетни су под утицајем Ромејског царства у другој половини X века и касније јаким грузијским утицајем у XII и XIII веку. Мањи део Осетина (Дигорци) су примили ислам, али од како је Осетија постала део Русије 1774. године, Руска православна црква снажно делује на том простору. Иако је хришћанство утемељено у Осетији, становници се и даље придржавају своје традиције и претхришћанских ритуала.

Јаси

Још једно источноиранско племе су Јаси (мађ. *Jászok*), које данас живи у северозападној Мађарској у регији Јасшаг/Јазигија (мађ. *Jászság*). Иако су очували свест о свом осетинском пореклу, данас себе сматрају Мађарима и говоре мађарским језиком. Јаси корене вуку од Алана (Осетина), од којих и носе име, мада има чврстих доказа да име вуче од Јазига, још једног сарматског племена које је са Роксоланима насељавало источну Панонију и западне делове Дакије у I веку п.н.е. Град Јаши је добио име по њима. Јашки језик је дијалекат осетинског језика.

У Мађарску и делове Молдавије дошли су заједно са Куманима током XIII века из Аланије под притиском Монгола на Кавказу. Примео их је мађарски краљ Бела IV (мађ. *Béla IV Árpád*, 1235–1270), надајући се да ће им они помоћи да зауставе монголску најезду на Панонију. У прва два века су се бавили искључиво сточарством, да би након тога прихватили мађарски начин живота и потпуно се асимилovali. Јашки језик је временом нестао, мада су сачували свој идентитет.

7. ПОДЕЛА СЛОВЕНСКИХ ПЛЕМЕНА

Историчари се не могу сложити око многих питања у вези Словена, посебно данас када је уплив политике у науку све већи. Тако историчари појединих европских држава свесно покушавају да тумаче поједина историјска питања са данашње тачке гледишта, а не са историјске, без уплитања данашњих политичких и војних проблема. Један од проблема је основна подела Словена на три групе: Западне, Источне и Јужне, као и поделе унутар тих група. Немачки, енглески и други западни историчари имају своје тумачење тих подгрупа (мањих племена унутар три велике словенске групе), док сасвим другачије виђење имају пољски, српски, руски или други словенски историчари. Потребно је бити што објективнији у разматрању тих подгрупа, покушати држати се историјских извора, ако их уопште има. Многобројне словенске подгрупе су током времена нестајале: сједињавале се са другим подгрупама, германизовале услед честих немачких напада на словенске области или прихватала власт већих словенских племена и тако губиле свој идентитет. Због тога је потребно поменути све словенске подгрупе током раног средњовековља, односно почетака стварања првих словенских држава до средине средњег века.

I Јужнословенска племена

Постоји неслагање међу историчарима у тумачењу појединих јужнословенских племена. Основни проблем настаје код именовања појединих јужнословенских група племена, као и њиховог порекла и ране историје, а све потиче од различитих историјских извора (западних, балканских или источних), јаког римокатоличког утицаја на Балканско полуострво и политичке интересе појединих европских држава. Примећује се да ово превазилази

само историјско (научно) тумачење чисто историјског питања и прелази на дневнополитички и религијски проблем. Балканско полуострво као раскрсница Европе одувек је пожељан териториј моћним западним силама, док је граница на Дрини вештачки створена у Ватикану требало да представља, по тумачењу папа, границу између римокатоличанства и православља, али такву вештачку поделу историја балканских народа и нација није могла да прати и одувек је била другачија од онога како су поједини моћници желели и тумачили. У таквој констелацији односа, највише трпи историја као наука и балкански народи.

У јужнословенска племена спадају: а) Савез седам словенских племена и друга источnobалканска племена, б) Јужно-балканска (српска) племена, в) Далматинско-српска племена, г) Српска племена

а) Савез седам словенских племена и друга источnobалканска племена

Погрешно је ову групу словенских племена називати бугарским племенима, јер Бугари немају словенско, већ алтајско (турско-монголско) порекло. Доласком на Балкан једног дела Бугара у VII веку, они су прихватили споразум са Словенима који су насељавали данашњу западну Бугарску и делимично се словенизирали. У науци је прихваћено да су Бугари словенски народ, што никако не може бити истина, јер су они у процесу словенизације само делимично словенизирани, односно више векова је трајао прилив новог алтајског становништва на Балкан, посебно на просторе Бугарске (Кумани, Печенези и други). Бугари су примањем хришћанства почели да користе хришћанска и словенска имена и културу, али никада процес словенизације није завршен у потпуности. Словени су као посебна етничка група нестали кроз неколико векова на тлу Бугарске, односно бугаризовани су и мешани са новопридошлим алтајским народима, који су кроз велики период средњег века пристизали на Балкан. Словенски елемент је нестао кроз неколико векова у Бугарској, тако да осим прихватања словенских имена и језика и ромејске културе, ништа друго не може повезати Бугаре и Словене. Новија генетска истраживања Бугара указују на словенско-алтајску мешавину народа. За разлику од Поволошких Бугара, балкански Бугари више су словенизирани, али не у довољној мери да би се могли прозвати словенским народом. То се јасно може видети и данас, где становништво на западу Бугарске има словенске одлике, док они на истоку, близу Црног мора и Турске имају више алтајских

особености.

1) Савез седам словенских племена се у ромејским изворима помиње као *ἑπτὰ γένη* и чинили су га Словени који су дошли на југ Европе пре VI и VII века, насељавајући исток Балканског полуострва. Они су одиграли кључну улогу у стварању бугарске државе и народа на Балкану. Реч је о већем словенском савезу на Југу Европе, које је насељено знатно раније од онога што тврде западни историчари. Највероватније је реч о Источним Словенима, који су Балкан населили у време проласка Хуна или Авара кроз Источну Европу или су их повукли са собом Алани, које су кренули са Готима према Балкану. С почетка Велике сеобе народа у другој половини IV века, маса Словена са Прицрноморја и других делова данашње Русије, кренула је према западу и југу, пролазећи кроз Карпате и доњег Дунава, насељавајући источне делове Балканског полуострва. Није постојала никаква граница између Словена на истоку и југу Европе. Та граница биће успостављена знатно касније, током средњег века, када почиње да се развија романизовани елемент у Карпатима, односно да се ствара влашки и молдавски идентитет. Као што су Мађари прекинули природну везу Западних и Јужних Словена, тако су романизовани Словени (Румуни) на Карпатима, прекинули везу Источних и Јужних Словена на доњем Дунаву. Савез седам словенских племена насељавао је Малу Скитију (данашња Добруца) и Мезију. У изворима се помињу њихова насеља после 602. године, али је несумњиво да су постојала знатно раније. Теофан Исповедник је записао да су доласком Бугара 679/680. године, они били расељени и наметнут им је данак. Сам назив *Седам племена* јасно говори о броју уједињених словенских племена у савез против непријатеља. Несумњиво је да су на Балкану лакше могли ући у савез источнословенска племена, него у савез са јужнословенским током раног средњег века. Постоји претпоставка, која по свему судећи није далеко од истине, да су на Балкан дошли у време кризе III века у Римском царству или почетком IV века, након договора са Константином Великим, када су постали федерати царства у својству колона на напуштеним римским имањима и као плаћеници у римској војсци. Након коначног распадања античког Римског царства, Словени са Балкана су често кретали у нападе на ромејске области, у савезу са Хунима, Аварима или другим словенским племенима. Када су признали власт бугарског хана Аспаруха, они су заједно са Бугарима кретали у нападе на Константинопољ. Бугари су их искористили као граничаре према немирним Аварима на северозападу и западу, што је ослободило Словене од

директне бугарске власти, давши им већу слободу у односима са Србима и другим околним народима. Није још увек у потпуности разрешен однос Бугара и Словена на Балкану пре бугарског примања хришћанства. У X веку Бугари су коначно прихватили словенски језик, одбацујући свој алтајски-бугарски, можда из разлога што је било лакше у споразумевању са Србима, Ромејима и другим народима или једноставно је било лакше прихватити старословенски језик од различитих алтајских дијалеката које су са собом доносили Кумани, Печенези и други, који су долазили у Бугарску.

2) Северци се у ромејским изворима наводе као *Σέρβηται* и припадали су источнословенској групи, које је пре VI века почело да насељава области јужно од доњег Дунава. Значаније насељавање овог племена започело је 602. године, када их је поразио ромејски цар Маврикије. Име племена указује на блискост са другим источнословенским племеном истог имена – Северјанима. Ова чињеница указује на две претпоставке: да је Балканско полуострво прадомовина овог племена, које се у неком тренутку поделило и део кренуо према североистоку, тачније у данашњу Русију, док је део остао на Балкану или је било обрнуто, да је део овог племена кренуо из Русије на Балкан. Њихово источнословенско порекло не долази у питање, због чега је вероватнија претпоставка да су они дошли из данашње Русије на Балкан. Северци су почели да се насељавају на Балкану још у време када су доминантни на простору данашње Бугарске били Трачани. Део Трачана су убили, док део протерали у планине. У време оснивања Ромејског царства, Северци су већ живели на Балканском полуострву, због чега нема посебних записа о њима током Велике сеобе народа. Године 680. бугарски хан Аспарух им је наметнуо своју власт, те су они морали да признају постојање Првог бугарског царства на својој земљи. Доласком Бугара, Северци су делимично протерани са свог територија (Добруца – са румунске и бугарске стране) и преселили се нешто источније, до обала Црног мора. Признали су власт Бугара и као савезници нове балканске силе, ослобођени су плаћања данка. Имали су задатак да штите јужне границе Бугарске од напада Ромеја. Године 767. хан Паган је започео преговоре о миру са Ромејима и лично се састао са царем Константином V. У овим преговорима учествовао је одбегли хан Сабин, кога је ромејски цар планирао да постави за бугарског владара и преко њега врши утицај на свог северног суседа. Мир је формално успостављен, али одмах након тога је Константин V послао војнике у Тракију са циљем да ухвате Славуну, кнеза Севераца. Славун је ухваћен и јавно погубљен и тиме је ос-

лабио отпор Севераца, после чега су успешно прешли планине и продрли у Бугарску североисточно од Старе планине. Спалили су неколико бугарских војних логора и стигли до реке Тиче (данас Камчија), када су наишли на јак отпор и морали су се повући. Више кнезова из племена Севераца је узимало високе положаје у Бугарској, све до 971. када су Ромеји освојили бугарску престоницу Преслав. Један од најпознатијих кнезова био је Семир, жупан земље око античке тврђаве Рација, близу данашњег Арчара у Видинској области за време кнеза Бориса I (852-889). У процесу спајања Севераца и других словенских племена на тлу Бугарске, током X века, створен је бугарски народ, који је прихватио словенски језик.

3) Смољани су древно словенско племе, које је током VII века живело у Родопима и долини реке Месте, око данашњег Благоевграда. Побунили су се против Ромеја 837. године, успоставивши савез са бугарским ханом Пресијаном. У тим нападима су успели да стигну далеко на југ до Филипа, заузимајући већи део Македоније. До X века су нестали као посебно словенско племе, утопивши се у новонастали бугарски народ. Град Смољан на југу Бугарске носи име по овом племену. Област у којој су живели Смољани касније је носила назив *Велика*.

4) Струмљани или Стримонци су живели дуж реке Струме, обухватајући подручје источне и Пиринске Македоније. Имају вендско порекло, то јест, њихови корени су западнословенски и у сродству су са Шлеском групом. Њихова прадомовина је Шлезеја и доласком на Балкан, вероватно још у време постојања јединственог Римског царства, задржали су дијалекат из Шлезеје. Данас има доста сачуваних топонима везаних за *Струму*, што на пољском има ознаку река и водених површина. Имали су великог удела у словенској опсади Солуна 677. године, а према писању *Miracula Sancti Demetrii* („Чуда Светог Димитрија“ из VII века), посебно су били вешти у коришћењу лаких бродова и са њима улазили у северни део Егејског и Мраморног мора, борећи се против Ромеја. Могуће је да су учествовали приликом арапске опсаде Солуна.

5) Верзити, Берзити или Брсјаци су током VI века насељавали област данашње Р. Северне Македоније и Косова и Метохије. Своју земљу називали су *Верзитуја* (Берзитија). Није позната тачна локација овог племена, већ постоје озбиљна спорења међу научницима. Већина сматра да су живели у западном делу данашње Р. Северне Македоније, тачније између Драча и Скопља. Први пут се помињу у изворима у *Miracula Sancti Demetrii* у вези са словенском опсадом Солуна 616. године, где су учествовали и Драговити, Сагудати, Велегезити,

Вајунити, Смољани и други. Крајем VII века признали су власт Ромеја, задржавши аутономију. Пре него што су признали ромејску власт, током VI и VII века, Верзити су заједно са околним српским племенима имали снажну словенску (српску) кнежевину, која се у изворима помиње као *Sclavinia*, али то је општи етнимим, који се за словенске државе може пронаћи у источној Панонији, на Карпатима, у Централној Европи. По свему судећи, реч је о једној од српских држава. Верзити су основали градове Велес, Кавадарци, Прилеп, Битољ, Охрид и Дебар. Теофан Исповедник је записао да је 773. године, бугарски хан Телериг послао 12.000 војника у земљу Верзита са циљем да заробе што више људи и преселе их у Бугарску. Међутим, у бици између Ромеја и Бугара, хан је доживео пораз и морао је да се повуче. Теофан по други пут помиње Верзите 799. године, када су већ признавали ромејску власт, али имали аутономију. Теофан пише да су Верзити имали свог архонта (кнеза) Акамира (Окомир), који је учествовао у борби за ромејски престо у Константинопољу, пружајући подршку Иринуној опозицији, то јест синовима Константина V. Акамир је у дослуху са ромејским трупама из теме Хелада, покушао да свргне царицу Ирину, али није успео. Нема података како је завршио, али је вероватно убијен. Теофан Исповедник је записао да су Верзити у IX веку признали власт Бугара. Баварски географ је описујући словенска племена средином IX века, поменуо племе *Vereziti*, у области данашње југозападне Пољске, западне Чешке и источне Немачке, тачније између градова Бауцен – Ерфурт – Праг – Краков, управљајући над десет градова. Племе под истим именом појављује се на Истоку, око града Бреста у данашњој Белорусији, али о повезаности Верзита са Балкана, Централне и Источне Европе, нема података.

6) Драгувити, Драговичи или Драговити су почетком VII века насељавали област западно од Солуна. Године 616. словенски савез племена под вођством драгувитског кнеза Хацона (можда је скраћена верзија имена Хотимир) опсела је Солун. У новој словенској опсади Солуна 676-678. године, Драгувити су учествовали, али се у изворима помињу само једном у вези израде опсадног оружја. Главни нападачи у тој опсади били су Ринхини и Сагудати. Није јасно да ли су у тој опсади Драгувити имали улогу израде опсадних справа или су учествовали у самом нападу, скривајући се иза имена Ринхина или Сагудата. Ромејско царство им је наметнуло власт, што доказује основана епископија Драгувитија на њиховој земљи у IX веку, да би у другој половини X века, Ромеји основали тему Драгувитија. Источнословенско племе Дреговича

живело је у данашњој Белорусији и има слични етноним као јужнословенско племе Драгувита (Драговича), али није познато да ли је реч о могућој миграцији и у којем правцу. За источнословенске Дреговиче познато је да су име добили по старословенској речи за мочвару, што се и данас сачувало у белоруском језику (*дрэ́тва*). Могуће је да порекло балканских Драгувита потиче са истока, јер су на Балкану били насељени у две области, западно од Солуна (око Верије) и на реци Драговици, левој притоци Марице (око Филипопоља). Ово племе је познато по прихватању богумилске јереси (Драговићка црква) у XII веку.

б) Јужно-балканска (српска) племена

Код појединих историчара погрешно се ова група словенских племена назива Грчко-македонска група. Већина Словена са простора централног Балкана никада није хеленизована, док је македонски народ формиран након 1945. године и доласка комунистичког режима у Југославију. Део племена је врло касно хеленизован у позном средњем веку и зато их не треба називати грчко-македонским, јер су новија истраживања потврдила да је реч о српским племенима, а поједина су имала источнословенске корене. Иако у раном средњем веку нису били део српске државе, можемо их извесно сматрати Србима, мада су имали контакте са појединим несрпским племенима на том простору.

1) Језерити или Језерци су заједно са Милинзима населили Пелопонез, у планинском ланцу Тајгет (Пентадактил) и у изворима се појављују између VII и X века. Бавили су се пољопривредом и делимично сточарством и прилично се разликују од Милинга својом мирољубивошћу и нератоборним погледом на свет. Словени су населили читаво Балканско полуострво и о томе су писали ромејски извори, а археолошка истраживања су потврдила да су стигли до крајњег југа Грчке, чак до Крита. У таквим условима било је немогуће Ромејима да успоставе власт на већем делу Балкана, чак и значајном делу Грчке. Када су Ромеји успоставили власт над целом Грчком у X веку, већи део Пелопонеза и даље се називао словенском земљом – *Мореја*. Константинопољски патријарх Никола III Кирдиниат Граматик (Νικόλαος Γ' Κυρδιναίτης ἢ Γραμματικός, 1084-1111) је писао да су Словени 218 година одржавали превласт у Грчкој и да се Ромеји нису усудили да се појаве на Пелопонезу. Он је напоменуо да су Словени практично одвојили Пелопонез од Царства у време цара Теофила (Θεόφιλος, 829-842) и његовог сина Михаила III (Μιχαήλ Γ', 842-867),

због чега има врло негативно мишљење о њима. Разумљиво је да као Ромеј и хришћанин има негативни поглед на паганске Словене који су заузели ромејску земљу, те његов текст о словенским плачкама и поробљавањима треба узети са великом дозом резерве. Патријарх Никола III наводи да је цар Михаил III послао протоспатарија Теоктиста Вријенија са великом војском да покори Словене. Он је успео да покори велики део Пелопонеза, али је према речима патријарха Николе III, једини слободни и даље су остали Језерити и Милинзи у Елосу и Лакедемонији. Словени се последњи пут на Пелопонезу помињу у изворима у XV веку, што може бити претпоставка да су коначно хеленизовани или расељени на неки други териториј. Пелопонез је носио словенски назив Мореја све до 1822. године, када су Грци изборили независност своје државе и одмах вратили старогрчка имена. Ромеји су у средњем веку знали за племе Језерита, али остаје нејасно да ли су то име сами Словени наденули или су их тако прозвали Ромеји. Име вуче корене од прасловенске речи **ezero* („језеро“) и у овом случају би значило „становници језера“, али остаје нејасно поред ког језера су живели. Могуће је да су то име добили тек када су се преселили на Пелопонез, јер област коју су населили Елос (Ἐλος) значи „мочвара“. Њих помиње Константин Порфирогенит у свом делу *De administrando imperio*, објашњавајући да су платили данак Царству од 300 златних номизми. Порфирогенит даље наводи да су подигли устанак против цара Романа I Лакапина (грч. Ρωμανός Α' Λακαπηνός, 920-944), али их је стратег Кринит Аротрас (Κρινίτης или Κρηνίτης Ἀροτρᾶς) савладао и натерао на плаћање данка. Године 1340. помиње се епископија Језеро, што значи да је ово племе оставило значајан траг у топонимима.

2) Милинзи или Мелинзи су живели на Пелопонезу око планинског ланца Тајгета, близу племена Језерита. Није познато порекло њиховог имена. У време цара Теофила у првој половини IX века, Милинзи су са осталим словенским племенима на Пелопонезу имали потпуну власт и скоро у целости одвојили полуострво од Ромејског царства. Када су Ромеји касније успоставили власт на Пелопонезу, део Словена су протерали, део хеленизовали, али најупорнију борбу водили су Милинзи и Језерити у брдима Лакедемоније. На крају су и они морали да признају власт Константинопоља и плаћају данак. И њих помиње Константин Порфирогенит, који наводи да су Царству платили данак од 60 златних номизама, а када су се побунили у време Романа I, савладао их је стратег Кринит Аротрас у борбама између маја и новембра 934. године и као казну морали су да плате 600 номизама. Мелин-

зи су постепено прихватили хришћанство, грчки језик и културу, те је њихов словенски идентитет трајно нестао. Истина, Мелинзи се наводе да су у XIII и XIV веку ратовали као плаћеници франачких владара из Ахајске кнежевине и грчких династија из Морејске деспотовине. Уједно се помињу цркве Милинга у Лаконији, што може да укаже на постојање посебне мелиншке заједнице. О свему томе је забележила „Морејска хроника“ (Το χρονικόν του Μορέως) из XIV века. Поједини грчки историчари позносредњовековну тему Кинстерну или Гизерну идентификују са земљом Мелинга на северозападу полуострва Мани, на југу Пелопонеза. Мелинзи су до позног средњег века правили проблем Ромејима и у религијским питањима. Међу њима је било раширено богумилско учење и са опасном јереси је Константинопољ водио озбиљне верске борбе. Године 1167. одржан је јеретички сабор у Сен Феликсу, на којем се одлучивало о територијалном разграничењу богумилских (катарских) цркава у Европи.

3) Вајунити, Вајонити или Бајунити су веће јужнословенско племе, које се појављује између VIII и XI века у југозападном делу Балкана. Прво насеље подигли су на горњем току Бистрице, да би се постепено преселили на источну обалу Јонског мора, након низа неуспешног покушаја да освоје Солун (614-616). Њихово седиште се налазило око 800. године у данашњем Епиру и јужној Албанији, где су подигли своју кнежевину *Вагенетију* (данашњи епирски регион Теспотија). Етним племена вероватно потиче од ратничке особености, јер словенски *војун* (*вајун*) може означавати „ратника“, „војника“. Дуго су се опирали покрштавању, али када су Ромеји наметнули власт, прихватили су хришћанство, грчки језик и културу. Ромеји су до почетка XI века успоставили своју контролу над Епиром и данашњом јужном Албанијом, но топоним Вагенетија остала је још доста дуго у употреби, вероватно до XIII века. Један део Вајунита се преселио на Пелопонез близу Милинга. У периоду између XIII и XVI века, Вајунити су хеленизовани и касније ће постати део грчке нације, док је доласком Турака Османлија, током XVI и XVII века део хеленизованих Вајунита албанизован. Има доста вајунитских топонима, који су се дуго задржали на простору Епира и јужне Албаније, међу њима Вијаније или Вијантије, које је било у употреби све до XVI века, када је замењено шиптарским именом Делвина или река Војуша, која је данас промењена у шиптарски Вјоса или Аос.

4) Сагудати или Сагудаи су у VII веку насељавали Пелопонез, а од VIII до XI века полуострво Халкидики. Заузели су мали териториј, између добро

утврђеног Солуна и Свете Горе. Њиховим насељавањем на том простору прекинута је комуникација Солуна и Константинопоља, због чега је једина веза доста дуго била преко мора. Њихова земља се звала *Сагудатија*, коју су Ромеји презриво називали Субделитија. Први пут се у тексту помињу 686. године као савезници Авара у опсади Солуна. Дуго су се држали словенског паганства, али постепено су почели да прихватају православне обреде, да би на крају сви прешли на хришћанство. Ромеји су успели у потпуности да овладају земљом Сагудата до почетка XI века, мада је и пре тога било великих сукоба између овог племена и константинопољских царева. Позната је побуна Сагудата у време Михаила III, али доживели су пораз. У периоду између 1081. и 1118. Ромеји су у потпуности протерали Сагудате са простора између Солуна и Свете Горе у Битинију (Мала Азија). Године 1204. помиње се у изворима село Сагудаи близу града Никеје. До краја постојања Ромејског царства, Сагудати су подвргнути хеленизацији, а са доласком Турака су потурчени.

5) Велегезити су живели на југу Балкана. Први пут их наводи ромејски извор *Miracula Sancti Demetrii* 616. године са другим словенским племенима и Аварима у опсади Солуна. Они су моноксилима опустошили обалу Грчке и острва у Егејском мору. Након пораза под Солуном, Велегезити су се населили у Тесалији око залива Волоса и створили земљу *Велегизитију*. „Чуда Светог Димитрија“ наводе да су се населили између Деметријаса и Фтиотик Тебе (Тесалијске Тебе) на северним обалама Пагастеичког залива. Ова област се и назива *Βελεχάτουια* (*Belechatoia*) крајем XII и почетком XIII века, када је дошла у руке Венецијанаца. У XIII и XIV веку се наводи земља *Λεβαχάτων* (Левахатон) и село *Λεβάχη*, који вероватно имају корене од Велегезита. Племена је током VIII века покрштено, што сведоче подигнуте цркве у том периоду на земљи Велегезита.

6) Ринхини или Влахоринхини чинили су савез племена на полуострву Халкидики и источној обали Струмице. Према одређеним тумачењима они су можда били словенско-аварског порекла, а име племена потиче од неке локалне реке између доњег Вардара и доњег тока Струмице. И они су током VII века, као и друга словенска племена, учествовали у опсади Солуна. Због сталних словенских напада на Ромеје и прекинутог пута између Константинопоља и Солуна, те пиратерије у Егејском мору, цар Констанс II је 658. године кренуо у поход на Словене са циљем да направи пролаз до Солуна. Том приликом су словенска племена која су поражена у том сукобу, била потчињена Кон-

стантинопољу. Тада је цар велики број Ринхина и Струмљана преселио у Малу Азију, са намером да ратују против Арапа, уједно им наметнувши данак. Извори наводе Пребонда као архонта (кнеза) Ринхина, кога су око 675. године заробили Ромеји због напада на Солун. Он је успео да побегне, али је опет ухваћен и због новог покушаја да побегне и подигне устанак цар га је погубио, после чега су се словенска племена око Солуна подигла на нову опсаду. Овај владар се помиње једино у *Miracula Sancti Demetrii*, а аутор га назива краљем Ринхина. Исти извор наводи занимљив податак, да је Пребонд течно говорио грчки језик и облачио се на ромејски начин, што може да упућује на јаку хеленизацију Ринхина већ у то време. Средином VIII века због унутрашњих проблема у Царству ослабила је власт над Словенима око Солуна и они су се вратили пиратерији и престали плаћати данак. Константин V је 759. године покренуо војни поход против Словена, где су се на главном удару нашли Ринхини. Након овог похода Ромеја, ово племе се више не наводи у изворима.

в) Далматинско-српска племена

1) Хорутани или Карантанци су живели у Источним Алпима и крајњем југозападу Паноније. Њихови корени су по свему судећи западнословенски, али је током VII века дошло до значајног прилива српских племена на те просторе, због чега се данас оправдано сврставају у Јужне Словене. Руске хронике их бележе као *Хорутане*, док их западноевропски писци наводе као *Карантанци*, а по њима је земља у којој су живели добила име – Карантанија. Етноним *Карантанци* вуче порекло од келтског племена Карна (лат. *Carni*), које је живело у Алпима и на келтско-илирском језику означава „стену“, „камен“, тако да би Карантанце могли назвати „становницима стена“. При крају Римског царства и почетком средњег века, у списима се наводи ово племе као *Slavini* и *Venedi*, што јасно указује на њихово словенско порекло. У другој половини VI века, Карантанци су признали власт Авара, да би од друге половине VII до прве половине VIII века водили озбиљну борбу против Бавараца, Лангобарда и Франака. Словеначки историчар Графенауер (*Bogo Grafenauer*, 1916-1995) је навео, на основу језичких података, да су Карантанци у Источним Алпима сачињени од племена са Карпата и српске Мораве и земаља са југоистока (Србија). Фредегар у VII веку (око 630. године) бележи да се у Источним Алпима, област назива *marka Vinedorum* („Вендска марка“). У истом веку

основана је и Салмска држава на ширем простору Централне Европе. Након распадања Салмске државе, Карантанија све више постаје независна, да би се 664. године по први пут нашла у изворима код Павла Ђакона. Несумњиво је да су они у VII веку имали своју државу, а колики је био њихов значај доказује рукопис *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, о односима Бавараца и Карантанаца. Поједини словеначки историчари уверавају да Карантанци нису преци данашњих Словенаца, што доказују и различити етноними племена. Несумњиво је да су Карантанци, ипак, преци Словенаца, јер се ови други први пут помињу тек средином XIX века, а од касне антике до новијег доба Словени су непрестано живели на том територију. Хронике између IX и XIII века називају Карантанцима све алпске Словене на ширем подручју, док их руски текстови препознају као Хорутане. Карантанци су изгубили независност у IX веку, када су потпали под власт Франака и Бавараца, да би у наредним вековима велики део био германизован под утицајем немачких и аустријских власти, но остало је словенско становништво све до данашњих дана.

2) Гачани или Гудушчани заједно са Бодрићима и Тимочанима помињу се у изворима на простору данашње источне Србије 818. године, када су се побунили против бугарске власти. Помињу се у *Annales regni Francorum* и код франачког писца и научника Ајнхарда. Они су се 818. године појавили у Херисталу код цара Луја Побожног, тражећи заштиту и савез са Францима против Бугара. Има неслагања међу историчарима: једни сматрају да су они били део Савеза седам словенских племена, који су имали утицаја у словенизацији и стварању бугарског народа, што значи да су имали источнословенске корене, док их други сматрају српским племеном, јер су живели близу српске државе и имају сличности са Србима. Ајнхард наводи да су се због Бугара, Гудушчани преселили у Либурију и Далмацију (Лика, Гацко, северна Далмација), тачније између реке Купе и далматинске обале, можда чак до реке Гудуче близу Задра, где је њихов кнез Борна постао франачки вазал, примивши титулу кнеза Далмације и Либурије (*dux Dalmatiae atque Liburniae*). Овај кнез се код многих историчара сматра зачетником прве хрватске династије на Балкану.

Током XIX и XX века велики број немачких, аустријских и других западноевропских историчара покушали су да докажу да је ово вандалско (чак готско) племе или хрватско, али овакви подаци не могу се пронаћи ни у једном савременом извору из VIII и IX века. Велики је проблем уплитања не-

научних података у историјску науку и стварање вештачких народа на просторима где се у историјским изворима не могу пронаћи. Због урођеног опортунизма у својој сиромашној историји, Хрвати данас повезују своје порекло са Романима, Германима или Словенима, зависно о потреби и политичким односима. Један од конкретних доказа њиховог тумачења „историје“, јесу удбеници историје из времена злогласне Независне Државе Хрватске, где за школску 1941/42. годину пише да имају готско порекло, да би годину дана касније (1942/43) писали о иранско-кавказској теорији. Онда су након Другог светског рата почели да својатају српска племена Гудушчана, Тимочана, Браничеваца и Мораваца, који су под притиском Бугара прешли из данашње источне Србије на просторе Далмације, Лике и Гацка. Једина консеквентност Хрвата у тумачењу „сопствене историје“, јесте „гусарење“ по туђим историјским чињеницама и уметање свог имена у те чињенице.

Појам *Хрват* неодређена је етничка категорија и означава сваког становника планинског гребена, познатог као *хрбат*. Управо овакво тумачење може објаснити разлоге зашто се на широком словенском простору помињу *Хрвати* и то искључиво у планинским областима. Тако се помињу Бели Хрвати (племе Југа) међу Источним Словенима у Подкарпатју око града Пшемисла или међу Западним Словенима (чешка група), тачније у Шлеској и Судетима, планинским масивима у данашњој Чешкој и Пољској. Искључив разлог поделе западнословенских Хрвата на Источне и Западне, јесте планински венац Судета који их је раздвајао. И трећи су Хрвати који се помињу у далматинском и словеначком Загорју, брдовитој области западног Балкана. На широком простору од Пољске, Чешке, преко Украјине, Србије, до Словеније, могуће је пронаћи топониме са именом *Хрват*, *Рват* или *Хрбат* и сви се налазе у брдовитим или планинским местима. Хрвата нема у етничком смислу и они се не наводе нигде у тумачењу словенских племена раног средњег века. Уобличавање Хрвата дело је Јосипа Франка (*Josip Frank*, 1844-1911), пореклом аустријског Јеврејина, који је 1900. године на „Свехрватском католичком конгресу“ у Загребу, по први пут јасно дефинисао идентитет Хрвата, као искључиво римокатолике на Балкану, то јест, сви који су били римокатоличке вероисповести по њему су морали бити Хрвати. Овакво тумачење уобличено је 1900. године, али корене има знатно раније и о томе говоре архиви у Аустрији и Ватикану. Не постоји ниједан доказ да је постојала хрватска држава на западном Балкану у раном средњем веку, нити иједан писани доказ да су се „хрватски“

краљеви сматрали Хрватима, што се упорно умиће у западноевропским и ватиканским круговима. Наследници гудушчанског кнеза Борне основали су нову државу на западном Балкану, али она није могла бити етнички хрватска, већ српска (или ако их прихватимо као Источне Словене), источнословенска. Историја као наука трпи несагледиве штете због свесног лажног тумачења историје Словена на Балканском полуострву и стварању нових идентитета, народа, језика и нација, на просторима на којима се не могу документовати, нити археолошки потврдити.

Племена Гудушчана, Мораваца и Тимочана свесно су жртвована у стварању народа за које не постоји ниједан релевантан историјски извор у раном средњем веку. Хрбат никако не може бити народност, већ су то људи који су живели иза планина (Шлеске, Судета, Карпата, Загорја, Динаре). Једини истински хрвати на простору Балкана су Загорци чакавског наречја. Сви Словени у раном средњем веку говорили су истим старословенским језиком и због тога не постоји никаква нејасноћа око тумачења *хрбата* (становника иза брда), а каснијим стварањем словенских дијалеката и језика на Балкану *хрвати* су постали *загорци* („они који живе иза горе“, „за гором“).

3) Браничевци су српско племе које је насељавало област данашњег Браничева у Србији. Име племена долази од словенске речи „бранити“ или „борити“. Ал-Масуди их помиње као *Branicabin*. Пали су под бугарску власт 805. године, да би заједно са Бодрићима, Гудушчанима и Тимочанима подигли устанак 818. године, али када су видели да је немогуће изборити слободу, потражили су помоћ међу Францима цара Луја Побожног. Тако је њихова земља постала део Франачке 822. године, али су Тимок и Браничево још неко време били споран териториј око кога су се отимали Франци и Бугари. Године 824. и 826. бугарски хан је слао изасланике да реши проблем границе, али је све остало на томе. Шафарик наводи да су Браничевци у ствари Предененти (лат. *Praedenecenti*), који се помињу у *Annales regni Francorum* 822-824. године, као спорно племе између Франака и Бугара, но они су живели у Дакији и области данашњег Баната, што би могло да значи да су Браничевци управљали над много већим територијем него што се то сада сматра. У наредним вековима прихватили су власт Рашке (Србије) и нестали са историјске сцене као посебно српско племе.

4) Моравци или Морављани су били српско племе које је живело на подручју Велике Мораве. Они су заједно са Браничевцима, Бодрићима и Гудушчанима покорени од Бугара 805. али су по-

дигли устанак 818. године. Ово племе је врло брзо изгубило своју самосталност, прихватајући рашку (српску) власт већ у наредном X веку. Поједини румунски историчари повезују Преденеценте са племеном које наводе као *Merehani*, као племе које је живело у Дакији и Банату. Баварски географ је племе *Merehani* поменуо као Моравце из данашње Моравске, али може бити да су у Банату живели српски Моравци, што би указивало на знатно већу област којом су управљали. Само мањи део Моравца и Браничеваца се преселио у Либурију и Далмацију, где су заједно са Гудушчанима створили нову кнежевину, док је већи део остао на својим областима око Мораве и Браничева и касније признали власт Рашке (Србије). Браничевце и Моравце само због тог мањег дела који је прешао у Далмацију, историчари убрајају у далматинску групу, али је оправданије сврстати их у српску групу племена.

5) Бодрићи или Ободрити су према франачком писцу Ајнхарду у ствари били *Predenecenti*, живећи у Дакији и Банату и тако били северни суседи Бугарима. Око племена Преденецената има доста неслагања међу историчарима, те се узимају као Бодрићи, Моравци и Браничевци. Племо Бодрића има западнословенске корене и као посебна група Полапских Словена живели су на простору данашње источне Немачке и западне Пољске. Одакле Бодрићи на Балкану и да ли је реч о истом племену са оним из Централне Европе, остаје неразјашњено. Баварски географ наводи да је други део племена Бодрића, под именом *Ostertrezi*, управљао над 100 градова, док је први део истог племена *Nortertrezi* живео на северу. Управо због овог текста, скоро сви историчари верују да је реч о једном истом племену, чији је један део прешао са севера на југ или обрнуто. Бодрићи су се успротивили бугарском хану 818. године и затражили помоћ од Франака. Убрзо су ступили у савез са Људевитом Посавским, да би на крају признали власт Франака. У *Topographia Magni regni Hungarie* из 1750. године, које су израдили Мађари, балкански Бодрићи су названи *Срби* (*Serbulijani*, *Serbli* и *Serblii*), а то исто наводи и историчар К. Николајевић, позивајући се на један извор из 552. године у којем пише да су Србљи – Бодрићи и Словени опустошили Илирик. Има доста сачуваних имена бодрићких кнежева. Први који се појављује у изворима био је Радагаст 664. године, док је последњи Прибислав II, који се након 1178. године више не наводи. Под српским краљем Милутином (1282-1321), земља Бодрића је постала део Србије.

г) Српска племена

1) Срби или Бели Срби су племе које је живело на централном и западном Балкану, излазећи на далматинску обалу, где су формирали мале кнежевине током VIII и IX века. Према писању Константина Порфирогенита, потичу од Белих Срба (Полапски Словени) који су живели од Судета и Лабје (данас југоисточна граница Немачке и северни део Чешке), али овај извор треба узети са великом резервом. Име *Бели Срби* може означити једино *Западни Срби* (бело је код Словена означавало запад). Историчари до данас покушавају да направе везу између балканских Срба и Полапских Срба (Сорба), који су касније ушли у савез са Лужичанима и до данас једини преживели вишевековну германизацију. Но, језичка разлика ова два народа прилично је велика, због чега мора бити одбачена хипотеза да су балкански Срби пореклом Полапски Словени. Племо Срба појављује се на широком простору од севера Чешке, већих области у Пољској, преко Шлеске и Великопољске, до Лужице и Мајсена на истоку Немачке. Срби се појављују на Балкану, али према писању античких писаца Срби су живели и на Кавказу и Прицрноморју. Јасно је да се овде ради о једном великом народу, за кога су Херодот и кинески извори писали да су након Индијаца, најмногбројнији народ на свету. Остаје велика могућност да су сви Словени у ствари имали српско заједничко име, јер се термин *Словени*, појављује тек у V-VI веку код западних писаца. Словени као народ нису могли настати у V-VI веку, јер се археолошки и лингвистички може пратити њихово постојање пре нове ере. Ако се име Словен појављује тек у VI веку н.е. које је онда било њихово раније име? Западни писци их препознају као *Венеди* или *Венети*, али они сами нису себе тако звали. Једино што остаје јесте име *Срби*, што потврђује и чешка „Далимилова хроника“. Ко су онда Срби на Балкану? Најизгледније да је реч о Рашанима, племену које је формирало Рашку државу у раном средњем веку са престоницом у Расу. Временом је српско име нестало међу осталим словенским племенима, а једини су га у имену државе и народа сачували Рашани и Полапски Срби. Словени у данашњој Словачкој, Словенији и делу Пољске (Словинци) прихватили су западно име за овај народ, те су тако постали Словази, Словенци и Словинци, док је српско име трајно заборављено. Оваква тумачења нису никаква великосрпска идеја или ненаучна хипотеза, већ заснована на многобројним историјским изворима. Рашани на Балкану, који су једини задржали јединствено име *Срби*, поред Лужичких Срба у Немачкој, били су највеће јужнословенско племе, које је око себе

објединило мање племенске заједнице (Моравци, Браничевци, Неретљани, Травуњани, Тимочани, Велегезити и други). Српска племена окупљена на централном Балкану су током VII, VIII и IX века створили више мањих кнежевина, али временом су се присајединили са највећом државом – Рашком. Званичну теорију о српском досељавању на Балкану тек по дозволи римског цара Ираклија у првој половини VII века, одбацили су поједини западни историчари још 80-их година XX века, као нетачну и произвољну, засновану на једином извору, које је за своје унутрашње потребе написао ромејски цар Константин VII Порфирогенит половином IX века. Према најновијим тумачењима, заснованим на римским текстовима из III и IV века, Срби се са сигурношћу могу потврдити на Балкану од тог времена, тачније, од кризе III века, када су Срби (Словени) по договору са римским царем населили опустела римска имања у својству колона или као плаћеници улазили у римску војску. Такав систем примењиван је и са Германима у северној Италији и Галији. Најновија истраживања указују на јак прилив Срба (Словена) у време цара Константина Великог, када су постали његови савезници у борби за престо. Ако се у будућности буду наставила истраживања касноантичког периода на Балкану и Италији, можда ће доћи до новог открића, односно о појави Срба и знатно раније пре III века, али за сада је доказано српско (словенско) постојање од кризе Римског царства. Истина, историчари не смеју одбацивати ни Алинеијеву теорију о српском (словенском) аутохтонизму на Балкану, јер је овај италијански научник показао прилично снажне доказе за своју тврдњу.

2) Неретљани су били српско племе које је насељавало простор од Неретве до Цетине у Далмацији и суседна острва. У каснијим изворима може се пронаћи име *Maronia*, за Неретљанску земљу (Паганија како се другачије звала, јер су се они најдуже опирали примању хришћанства), а сами Неретљани *Mariani*, што би могло значити Приморјани или Приморци (становници Приморја). Били су добри морепловци, посебно гусари и водили су велике борбе против Венецијанаца за превласт на северном Јадрану. Касније су ушли у састав јединствене српске државе током средњег века.

3) Захумљани су српско племе које је живело између Дубровника и Неретве и ту основали малу српску кнежевину током VIII века. Име племена потиче од речи „иза брда“ (хум на словенском значи „брдо“). У каснијим вековима присајединили су се Рашкој.

4) Травуњани су српско племе које је било насељено између Дубровника и Котора и ту су осно-

вали кнежевину Травунију почетком IX века. Касније су се ујединили са Рашком.

5) Конављани су српско племе које је живело на Конављима. Почетком IX века су се ујединили са Травуњанима и формирали кнежевину која је касније уједињена са Рашком. Били су најмање српско племе на простору Приморја (Далмације).

6) Дукљани су српско племе које је живело до Драча, тачније до Љеша, Улциња и Бара, све до Котора и граничили се са Рашком. У X веку ујединили су се са Рашком у јединствену српску државу.

7) Тимочани су српско племе које је у раном средњем веку насељавало област данашње источне Србије, западно од реке Тимока, али се помињу и у Срему око Сирмијума и Банату и доњем Дунаву. Године 805. потпали су под власт Бугара, да би 818. заједно са Бодрићима, Браничевцима и Гудушчанима подигли устанак. О њима прве податке даје Ајнхард, који је забележио да су дошли у Херистал код Луја Побожног да потраже савезништво и помоћ против Бугара (*Legati Abodritorum ac Bornae, ducis Guduscanorum et Timocianorum*). Поддржали су устанак Људевита Посавског 819. године, да би бугарски хан против њих покретао два велика похода 827. и 829. године. Део Тимочана се преселио у Далмацију, део прешао Дунав и населио Блатенску кнежевину, док је део пришао Србима у Рашкој.

II Западнословенска племена

У западнословенска племена спадају: 1) Пољска (Лехитска) племена, 2) Шлеска племена, 3) Поморани (Поморјани), 4) Полапски Словени (Љутићи, Бодрићи, Лулички Срби), 5) Чешка племена

а) Пољска племена (Лехитска група)

1) Лендзјани (Љахи или Лендзичи) су живели у области савремених граница Пољске и Украјине и поред Пољана били су директни утемељитељи пољског народа. Етноним *Лендзјани* (Лендзичи) изведено је од протословенског и старопољског *леда* („необрађено поље“). У савременом пољском језику постоји реч *љад*, („земља“). Име племена засигурно долази од пољопривредног система спаљивања земље, односно етноним *Лендзјани* би могли да протумачимо као „земљорадници који су спаљивали шуму да би дошли до обрадиве површине“.

2) Западни Пољани су практично оснивачи пољске државе, од којих је и добијено име за

пољски народ. Током VI века населили су обале Висле и Одре, а главно седиште постао је град Гњезно. Кроз векове су успели да наметну власт многим суседним племенима и уједине их под својим именом. Са територија Пољана у првој половини XI века основана је Пољска краљевина, а кнез Пољана уједно је постао и први краљ Пољске из династије Пјаст. Име Пољана појављује се и код Источних Словена око Дњепра, то јест на ширем простору словенских степа и шума. Временом се име Пољана задржало само на простору Пољске, док се око Дњепра и Кијева име изгубило. Тако је кроз векове остало једино име Пољана за лехитско (љашко) племе, док су друга имена настала за Источне Словене. Не би требало мешати западнословенске и источнословенске Пољане који су живели око Кијева и које је описао Нестор у својој хроници. Једни су учествовали у стварању пољског, други руског народа. Пронађени стари пољски новац са хебрејским писмом, које су раније користили источнословенски Пољани, може да укаже на блискост између једних и других, можда чак и источнословенско порекло Пољана из Пољске. Уосталом, према легенди о три брата, двојица (Чех и Љех) су кренули према западу и северу са истока, тачније из Русије према Чешкој и Пољској.

3) Гопљани су западнословенско племе које је временом постало део пољског народа. Појављују се у изворима од VII до IX века око језера Гопло, са центром у Крушвици. Према изворима они су управљали над 400 градова, али археолошка истраживања око језера до сада нису пронашла већи град на том простору. Постоји веровање код појединих пољских историчара да су Гопљани били део западнословенских Пољана или једно од њихових мањих племена са престоницом у Гњезну, односно да на њих не треба гледати као посебно племе, али о томе нема чврстих доказа.

4) Љубушани се као лехитско племе помињу око 900. године на обе обале средњег тока Одре, јужно од ушћа Варте. Баварски географ наводи ово племе под именом *Leubuzzi*. Њихово седиште је био град Љубуш (Лебус) на западној обали Одре.

5) Мазовљани су населили средњи ток Висле у области данашње Мазовије, заједно са Пољанима, Висланима и другим источнолехитским племенима, те су сви они учествовали у стварању јединственог пољског народа у средњем веку. Први пут се помињу у „Несторовој хроници“, а о њима је писао и Анонимни Гал. Њихово седиште је био Плоцк, мада има још значајних градова: Ломжа, Визна (Гмина), Черск, Беханов, Плоњск, Закрочим и Гројец. Њихови западни суседи били су Пољани и Кујављани, на југу Лендзјани и Вислани, на северу

и североистоку балтијска племена Пруси и Јатвиги, а на истоку источнословенско племе Волињана. Могуће је да су Мазовљани имали блиске везе са балтијским племенима са којима су се орођавали. У IX веку у потпуности су населили равничарске делове данашње Мазовије, а до XIV века су насељавали северне делове (доњи ток Висле, делове Мазурије), источне делове (Подљашје) и на југу (област Радомске шуме). Процес пресељавања на нове области пратио је асимилацију локалних Балта. Мазовљани су знатно касније постали део Пољака у односу на друга лехитска племена и дуго су успели да задрже Војводство Мазовију, све до 1526. године када је постала део пољске краљевине.

6) Сјерадзјани су живели око горње Варте и од других Лехита били одвојени реком Нер близу Лођа. По имену племена названо је и њихово седиште – Сјерадз. Њихова земља данас припада западном делу Војводства Лођ.

7) Вислани се у изворима помињу од VII века у данашњој Малопољској. У IX веку образовали су кнежевину са седиштем у Кракову, мада је било и других важних градова: Сандомјеж, Вислица и Страдов. Крајем истог века потпали су под власт Великоморавске кнежевине и били покрштени. Током X века су их покорили Пољани и прикључили новооснованој држави Пољској.

8) Кујави или Кујављани су живели између средњег тока Висле и горњег тока Нотеча, пре свега око језера Гопло, можда чак и свих језера повезаних са реком Нотеч. У X веку Кујави су ушли у састав Пољске. Име потиче од старопољске *кујава*, што је једна врста плодне земље, те је назив пренесен на цело племе. Око језера Гопло живели су Гопљани, због чега се код многих пољских историчара узима да је реч о једном истом племену. Ово језеро је важно, јер се сматра једним од најважнијих области око које су Лехити основали пољску државу. Са тог места је пољски владар Мјешко I покрштен по латинском (римском) обреду.

б) Шлеска (Силезијска) племена

Шлеска племена су живела на простору Шлеске (Шлезије) у раном средњем веку. Већи део Шлеске ушао је у састав Велике Моравске 875. године, а након 990. до прве половине XI века постала је део Пољске. За Шлеска племена је доказано да припадају лехитској (пољској) групи племена и учествовали су заједно са Пољанима, Висланима, Померанима и Мазовљанима у стварању јединствене пољске државе и народа. Ових пет племенских група темељ су пољске културе и језика. Код поједи-

них чешких и немачких историчара има покушаја да се представе као чешка или немачка (германска) племена.

1) Силезани (Слензани, Шлезани) су племе или савез племена, који су живели на средњем току Одре у области данашње Горње и Доње Шлезације све до Вроцлава. Имали су снажног удела у стварању пољског народа и делимично Чеха. Баварски географ их помиње под именом *Sleenzane* и наводи 15 градова којима су управљали. Племо је добило име од реке Слензе (Слеже) и истоимене планине, мада је могуће да име потиче од старопољске речи *Ślagwa* („влага“) што указује на реке, острва и влажну климу. Име целе регије Шлезације добијено је преко овог племена. Немачки историчари сматрају да име потиче од германских вандалских Силлинга, који су, наводно, насељавали Шлезацију пре Словена. Силезани и Опољани чине два главна племена у Шлезацији. На северу су им суседи били Пољани, на истоку Вислани, на западу Лужички Срби, а на југозападу и југу Чеси и Моравци. Живели су око Вроцлава, где су подигли тврђаву Тумски (Вроцлав) у IX веку или раније, који је у то време био острво на Одри. „Прашки документ“ из 1086. године за Силезане наводи име *Zlasane*, док их Титмар од Мерзебурга помиње као *Silensi*. О њима су знали и Ромеји и Франци. Изградили су снажну друштвену организацију и били успешни у подизању насеља (градова) врло рано, засигурно пре него што их уопште и помињу историјски извори. Археолошка истраживања указују на утврђења изграђена од шлезацијских племена још у IV веку, што је јасан доказ о раној словенској историји на простору Централне Европе, која несумњиво иде уназад у период пре нове ере. Ова археолошка истраживања важан су доказ одбацивања званичне историјске (западноевропске) теорије о насељавању Словена на простору Чешке, источне Немачке и Пољске тек у VI веку, на некадашњим германским земљама. Откривен је дугачак зид који се протезао од града Јелења Гора до Кросно Одрањске, обухватајући са обе стране реку Бобр. Постојање овако дугог зида јасно указује на сарадњу шлеских племена у његовој изградњи. Могуће је да су сва племена пре IX века била уједињена, те да је касније дошло до њиховог одвајања или су били у некој шлеској конфедерацији. Зид је несумњиво имао улогу одбране од суседних племена, вероватно Пољана или Полапских Словена, јер у то време још увек није било Немаца на тим просторима. У другој половини IX века били су под контролом Велике Моравске, да би 990. године ушли у састав Пољске. Планине Слежа и Изерскија Гора (Сјепија Гора) била су света места за паганске Словене, где су вршили

одређене обреде. Религијско поштовање вуче корене из Лужичке културе у којем се поштовао култ сунца 1300. године п.н.е. Ове планине су посећивали сви Западни Словени, као вид ходочашћа паганских светих места, а посебно је негована легенда о борби добра и зла, када су након борбе анђели искористили планину да затворе улаз у пакао. Током немачких напада на Словене у Горњој Шлезацији дошло је до делимичне, а у Доњој Шлезацији потпуне германизације словенског становништва. Данас се потомци овог племена – *Шлеси*, у Пољској и Чешкој воде као посебна подетничка група или као посебан народ. Овај народ је свестан своје посебности и на прелазу XX у XXI век почео је да расте шлезацијски национални покрет за аутономијом и признавањем шлеског језика.

2) Бежунчани су живели у горњем току реке Лужичка Ниса у граничној области са Лужичким Србима и другим шлеским племенима. Баварски географ их помиње као *Besunzane*. У другој половини I миленијума н.е. Бежунчани су запосели тремеђу данашње Немачке, Пољске и Чешке на обе обале реке Нисе и области око данашњег пољског града Згожецеца, док су се на истоку простирали до реке Квисе. Били су окружени другим западнословенским племенима, а према писању Баварског географа, на истоку су им суседи били Бобрјани, на југу чешка племена, на западу и северозападу лужичко племе Милчана, а на северу племе Жаровљана око града Жари. Седиште Бежунчана налазило се око брда Ландескроне (нем. *Landeskronen*, луж. *Sedlo*), близу данашњег немачког града Герлица. Сем Баварског географа ниједан други извор не помиње Бежунчане, а разлог је, по претпоставци многих историчара, био у томе што су се релативно рано, већ у X веку спојили са већим племеном – Милчанима. У каснијим нападима Немаца на словенске крајеве, готово сви су подвргнути германизацији, а они који су се томе упорно супротстављали били су побијени.

3) Бобрјани се у изворима помињу од IX до XI века и вероватно је реч о малом племену које је зависило од својих суседа. Племо носи име по реци Бобр, где су пронађена археолошка насеља тога времена. Помињу се у само једном извору, због чега њихово постојање не прихватају многи историчари. Њих не наводи Баварски географ, нити Титмар од Мерзебурга, који су писали о Словенима. Једини извор који пише о Бобрјанима је „Прашки документ“ из 1086. године, који бележи границе прашке бискупије из 973. године, када између осталог помиње и пет Шлеских племена (Шлески Хрвати, Силезани, Требовљани, Бобрјани и Дједошани). Археолошка истраживања показују да су

живели људи у том периоду између шума Доње Шлезиије дуж средњег тока Бобра.

4) Шлески Хрвати се помињу у „Прашком документу“ из 1086. године, да су живели у X веку на простору око града Клодско. Није познато њихово раније право име, те има претпоставки да су били део некадашњих Чешких Хрвата, мада су вероватно били одвојени Судетским планинама, што би значило да немају заједничке корене. Историчари немају јасан став о Шлеским Хрватима и њиховој земљи око Клодска, а засигурно је да немају никаквих заједничких тачака са балканским Хрватима. Они се више посматрају као житељи планина, него као посебно словенско племе.

5) Дједошани (Дјадосани или Дједошичи) су живели око средњег тока Одре и доњег тока Бобра, око данашњих пољских градова Глогов и Шпротава. Помиње их Баварски географ у IX веку као *Dadosesani* и *Diadesi*, те да су контролисали 20 градова. Претпоставка је да су они управљали над суседним племеном Бобрјанима. Титмар од Мерзебурга у својој хроници пише о овом племену и састанку пољског кнеза Болеслава Храброг и немачког цара Оттона III 1000. године на периферији дједошанске земље у месту Илава, које је данас западни део града Шпротаве. Исти писац наводи да су 1015. године две војске ратовале у шумама Дједошана, које су историчари локализовали источно од Шпротаве. И „Прашки документ“ из 1086. године пише да је северна граница бискупије стизала до земље Дједошана. Ово племе је живело у североисточним областима које су контролисала шлеска племена, окружена другим западнословенским племенима. Са севера и истока, њихови суседи били су Пољани (занимљиво је да овде многи научници не праве разлику у археолошком материјалу између Дједошана и Пољана), на југоистоку Требовљани, на југозападу Бобрјани, док је на западу живело мало лужичко племе Жаровљана. У време похода против Словена, Немци су делимично уништили ово племе, а они који су преживели германизовани су, без икаквог сећања на словенске корене.

6) Голенжичани (Голенжици) су живели на подручју Горње Шлезиије, на горњем току Одре, југоисточно од града Јесењика и северозападно од извора Висле. Једини који их помиње је Баварски географ, који пише да су управљали над пет градова, а највећи град који се наводи близу је данашње Лубомије. Треба поменути Хотјебуз и Храдец на Моравици (он се у средњем веку помиње као *Gradice Golenziczke* – Град Голенжичана). Већи део земље Голенжичана уништила је Великоморавска кнежевина при крају IX века, а са уништењем Хотјебуза,

основан је нови град близу данашњег Ђешина. Има неслагања код историчара да ли су Моравци заиста владали над Голенжичанима, те остаје да се додатно археолошки истражи та област. Године 990. Голенжичани су потпали под власт Пољске. Тек 1137. године споразумом Чеха и Пољака, мањи део земље Голенжичана око Опаве припао је Чесима, док је остатак ушао у састав Пољске, након чега је пољски владар саградио два утврђења Ђешин и Раћибож.

7) Опољани су живели на горњем току Одре са главном тврђавом Ополе. Име града и племена долази од старословенске речи *опале*, што значи специфичан вид самоуправе. *Ополе* се састојало од десет племенских старешина који су управљали тврђавом. Овај старословенски термин добиће другачије значење у средњовековној Пољској, који ће постати административни управни облик, највише ради наплате пореза. Помиње их Баварски географ под именом *Opolini*, те да су контролисали 20 градова, међу њима највеће Ополе и Тошек. Живели су близу Дједошана, Бобрјана и Голенжичана, а њихово свето брдо било је данашња Света Ана на којем су ишли на поклоњење словенским боговима. Године 875. освојила их је Великоморавска кнежевина, а у првој половини X века постали су део Чешке. Од 990. године потпали су под власт Пољске.

8) Слупљани су живели западно од реке Нисе Лужичке. Иако су живели на полапском (лужичком) тлу, припадају лехитској (пољској) групи племена. Били су једно од племена које се подигло на побуну против Саксонаца између 936. и 940. године. Могуће је да име њиховог седишта Слубице потиче од имена племена.

в) Померани

Поморјани (Померани) се у изворима појављују од раног средњег века све до XVI-XVII века на доњем току Одре и обалама Балтичког мора. Око 900. године у изворима се за Поморјане помиње област између Одре на западу, Висле на истоку и Нотеча на југу. По њима је ова област добила име – Поморје (Померанија). Иако су учествовали у стварању пољске државе и народа, Померани имају традицију борбе за независност, посебно у XI веку. У то време се њихова област проширила западније од Одре у земљу Љутића. Од друге половине XII века Померани су се нашли под снажном германизацијом, те оно мало што је остало свесно своје поморјанске традиције данас се називају *Кашуби*, док су већина постали Немци и Пољаци.

1) Кашуби припадају померанској групи који су насељавали ушће Висле до Жарновског језера. У изворима се први пут помињу у X веку код ал-Масудија, који их бележи као *Kuksabin*. Они Померани (Поморјани) који нису у процесу германизације постали Немци или прихватили пољску народност, остали су до данас познати под именом Кашуби, задржавши своје културне и језичке особености. Њихово седиште био је Гдањск, а од средњег века имали су посебне односе са Србима, због чега им се једна од престоница у прошлости називала Београд. Име племена потиче од речи кашуб (*kassub*) што је традиционални огртач чланова овог племена.

2) Пижичане први помиње Баварски географ средином IX века, под именом *Prissani* са напоменом да контролишу 70 градова. Несумњиво је да су живели много раније на простору западне Помераније на десној обали Одре, где су основали насеља Пижице и Старград. На западу су се граничили са Украинима, на северу са Волињанима, док су се на југу и истоку налазила друга померанска племена. У X веку су потпали под власт пољске Пјаст династије, да би у XI веку померанска племена успела да изборе независност. До краја XII века Померанија је ушла у састав Пољске, а затим Светог римског царства немачког народа. Тада су Немци насилно почели да германизују Пижичане и друга племена, што је за последицу имало да је већина народа изгубила свест о својим словенским коренима.

3) Волињани су живели на острву Волињ у Померанском заливу. Њихово седиште био је град Волињ на истоименом острву. Баварски географ их помиње под именом *Uelunzani* (мада се помињу и под именом *Velunzani*), који су управљали над 70 градова. У односу на друга западнословенска племена, териториј Волињана био је прилично мали, али густо насељен на једном острву. Постоји веровање међу пољским историчарима да су Волињани имали главну улогу међу Померанским племенима, образлажући да је град Волињ био важан трговачки центар који је сарађивао са Јомсборгом, Винетом, Јумном и Јулином. Поједини историчари ово племе убрајају у Љутиће, али је извесно да припадају Померанима. У другој половини X века Пољаци су ратовали против Волињана у покушају да им наметну власт, али је острво Волињ тешко пострадао 1043. године од данско-норвешког краља Магнуса Доброг (нор. *Magnus Olavsson*, 1035-1047), али без успеха да освоје град. Због немогућности да продају своју робу у Пољској, Волињани су претрпели велике штете средином XI века, али успели су да очувају своју независност. Нове нападе Данци

су покренули 1098. године. Године 1121/1122. Пољаци су успели коначно да освоје острво и убрзо покрсте цело племе. До краја века изгубили су своју посебност и утопили се у пољски идентитет. Данци су уништили град Волињ у нападима 1173. и 1184. године, те су до краја XII века они контролисали острво.

4) Словинци су живели у западној Померанији око Лебског језера. Њихова позната насеља била су Слупск и Леба. Имају велике сличности са Кашубима, посебно у језику. Себе називају Лебским Кашубима (пољ. *Kaszubi (nad)lebscy*). У новом веку почеле су да се јављају религијске разлике између Словинаца и Кашуба. Словинци су прихватили протестантизам и до краја XVII века многи су прихватили немачку народност и језик, док су Кашуби као римокатолици остали блиски са Пољацима.

г) Полапски Словени

Полапски Словени су у раном средњем веку били највећа и најјача западнословенска група, али су их први суседи Немци у неколико векова скоро у потпуности побиили или германизовали. Полапски Словени деле се на три веће групе: Љутиће, Бодриће и Лужичке Србе, а они на мање подплеменске заједнице. Немци су их све до XIX века често називали *Вендима*.

У Љутиће спадају:

1) Брежани су насељавали средњи ток Лабе и доњи ток Хафела. Главно седиште био је град Хоболин. Одвојили су се од својих суседа Хавелаана (Стордорјана), али су остали у племенском савезу Љутића. Њихова земља на истоку ишла је од реке Рече до језера Јамно, а на југу до градова Плоти и Реско. Око 1100. године Саксонци и Бодрићи су опсели Хоболин, те су Брежани били приморани да се прикључе бодрићком савезу. Касније су успели да се ослободе, али су до краја XII века признали немачку власт, после чега је њихово седиште променило име у немачки Хафелберг.

2) Черезпењани су се заједно са Хижанима населили северно од реке Пене, од чега су добили име (у преводу: „Око реке Пене“). Њихова средишња земља била је око Тетеровског језера у данашњој немачкој покрајини Мекленбург-Западна Померанија, у рејону Демин, Густров, Малхин, Пархим и Тетеров, обухватајући реке Рекниц, Требел и Пене. Први пут се помињу крајем VI-почетком VII века када су основали град Тетеров. У IX веку су на острву у Тетеровском језеру подигли тврђаву у којој је столовао кнез и које је било светилиште паганског бога Световида. Године 936. постали су део

Немачког царства, но Черезпењани су са још три љутићка племена око Ретре, подигли устанак против Немаца 983. и успели да се ослободе германске власти. Љутићки савез се распао 1057. године, када је уследила унутрашња борба за превласт. На једној страни нашли су се Доленчани и Ратари (Љутићи), док су на другој страни Черезпењани и Хижани у савезу са Бодрићима. У тим сукобима Бодрићи су искористили слабост љутићких племена и напали Черезпењане, заузевши већи део њихове земље. Ови ратови ослабили су Полапске Словене и због тога су често били мета немачких напада, посебно од крсташког рата против Словена 1147. године. Данци су напали 1170. године, да би до краја XII века коначно ушли у састав Немачке. Након тога су Немци спровели оштру германизацију већине области под Полапским Словенима и у том процесу Черезпењани су германизовани.

3) Хижани (Кесини, како је преузела западна историографија од Немаца) су били настањени на обалама Балтичког мора, између река Варнов и Рекниц. Име племена потиче од старословенске речи хьжъ („рибарска колиба“ – рыбацкая хижина и касније је прешла у немачки језик као *Kietz*). Први пут их бележе извори у X веку, а њихов центар се налазио у граду Хижину (данас Кесин) у долини реке Ворони (данас Варнов) на подручју данашње североисточне Немачке. Овај град први пут се описује у изворима 1121. године, али до краја XII века одбрамбену улогу преузима Росток који се налазио западније, док је древни словенски Хижин уништен од Немаца. Године 936. земља Хижана постала је део Билунг марке (граничног региона Немачке), али у устанку Словена 983. године успели су да се ослободе, када су Љутићи направили већи савез племена. Средином XI века (1057) дошло је до сукоба унутар Љутићког савеза у коме су учествовали Хижани на страни Черезпењана против Ратара и Доленчана. У почетку су односили победе, али у рату против Саксонаца нису могли да се одбране. Саксонци (Немци) заједно су са Бодрићима потчинили Хижане у два напада 1114. и 1121. године. Колико је било тешко за све Словене против Немаца, показује чињеница да су некадашњи хижански савезници – Черезпењани морали да учествују против своје браће 1114. са 300 лаких коњаника. До краја XII века Хижани су германизовани и њихов словенски идентитет трајно је изгубљен.

4) Доленчани (Доленци) у изворима се појављују између X и XII века. Живели су источно од Доленског језера и доњег и средњег тока истоимене реке на простору данашње североисточне Немачке. Први их помиње у изворима саксонски хроничар Видукинд из Корвеја (нем. *Widukind von Corvey*,

око 925-после 973). Титмар од Мерзбруга назива их Доленчанима и Далеминцима, што је немачки назив овог племена, док је словенски био Гломачи. Новија истраживања, пак, указују да и етноним *Доленчани* има словенско, а не немачко порекло. Хелмонд од Бозау (нем. *Helmold von Bosau*, око 1120-после 1177) у свом делу *Chronica Slavorum* („Словенска хроника“) помиње Доленчане и сукоб унутар љутићког савеза. Он је навео и Черезпењане, Ратаре и Хижане, што може да укаже на њихово преимућство унутар савеза у односу на друга племена међу Љутићима. Хелмонд тврди да су Доленчани и Ратари претендовали на примат, посебно ови други, због паганског светилишта Ретре. Доленчани и Ратари су ратовали против Хижана и Черезпењана, али су највероватније постојала три велика рата између њих, а већ први рат су изгубили Доленчани, због чега су у помоћ позвали Бодриће и Саксонце. Сами Доленчани и Ратари подигли су се на устанак против Саксонаца 1100. године, али је тај устанак крваво угушен од саксонског војводе. До краја XII века Доленчани су германизовани и утопили се у немачку културу.

5) Дошани су припадали љутићком савезу, али је изгледније да су били део Хавељана или да су се од њих одвојили. Живели су на обалама реке Хафел, десне притоке Лабе и на горњем току Досе. Први пут се наводе 946. године, када су прикључени Хафелсбергској бискупији, што може да укаже да су претходно морали потпасти под власт Немаца (Саксонаца). Учествовали су у побуну Словена против Саксонаца 983. али убрзо су коначно побеђени и германизовани.

6) Два племена помињу се под именом *Морицани*: први *Morizi* између Мурицког и Доленског језера и други *Morizini* на Лаби око Магдебурга. О њима нема других података.

7) Нелетичи су насељавали земљу између реке Зале и Мулде на простору данашње Саксоније. Нелетиче историчари убрајају упоредо у Љутиће и Лужичке Србе, јер су се граничили са племенима која су сигурно била Лужичка. На северу су им суседи били Жирмунти, на североистоку Нижичи, на истоку Суселци, на југу Худичи, док су на западу били Немци. Због оваквог распореда племена, најлогичније их је убројати у Лужичке Србе, али не сме бити искључена могућност ни да је реч о једном од племена Љутића. Нелетичи су заједно са осталим словенским племенима између Лабе и Зале до IX века ушли у савез Лужичких Срба. У X веку освојили су их Немци, као и остала лужичко-српска племена. Племена између Зале и Мулде брзо су германизована, прихватајући језик и културу Немаца.

8) Рујани (Рујини, Русы, полаб. *Rani*) су живели на острво Ригену пре VI века, што потврђују археолошка истраживања. У списима се помињу у првој половини VIII века, док их Баварски географ из средине IX века помиње под именом *Ruzzi*. На њиховом острву се налазило паганско светилиште Аркона, које је поштовано у читавом словенском свету. Вероватно су припадали бодрићком војном савезу, али засигурно су припадали Љутићима. Године 1168. Данци су уништили Аркону и покорили Рујине, али 1234. успели су да се ослободе данске власти и прошире своју земљу на обале данашње немачке покрајине Мекленбург-Западна Померанија, где су основали град Стрзелово (данас Штралзунд). До друге половине XIII века већина Рујина била је германизована, прихватајући немачку власт у потпуности. Гулцина је последња припадница овог племена која је умрла 1404. године, а која је са својим мужем говорила словенским језиком.

9) Ратари или Редаријци живели су јужно од реке Пене, притоке Одре, између Доленског језера и гоњег тока Хафела и Досе. Њих је као посебно племе увео Шафарик у историју, али о њима има историјских записа. Видукин од Корвеја их помиње као *Redarii* и *Redares*, али се у другим списима могу пронаћи као *Riedere* и *Rede*. Титмар од Мерзебурга их наводи као *Redarii*, *Rederii* и *Riedirii*, а Адам од Бремена као *Retharii*, *Retheri* и *Rederi*, док Хелмонд од Бозауа под именима *Ridari*, *Rederi* и *Riaduri*. Њихово седиште и светилиште била је древна словенска Ретра (Ридегост) у коме се налазио храм паганског бога Радагаста.

10) Речани су живели у горњем току реке Хафел. О њима нема много података, због чега се претпоставља да су једно од мањих љутићких племена. Суседи су им били Украини и више мањих подплемена.

11) Спревљани (Шспревљани) су око 720. године мигрирали на исток данашње Немачке, насељавајући област између река Шпре и Хафел. Њихово име потиче од реке Шпре, која је тада имала словенски назив Спревја („на десној страни“). У области овог словенског племена данас се налази Берлин. Суседи на западу били су им Хавељани, а главно седиште им је био Бранибор (данашњи Бранденбург, део Берлина – Копеник или Копаница). Нису знали за централизовану власт, то јест власт једног кнеза, већ је свака тврђава имала свога владара. О њима нема много археолошких остатака, нити записа. У изворима се помињу једино 948. и 965. године, када су већ били део немачке државе.

12) Хавељани, Хевељани или Стодорјани насељавали су Хавелију, средњи ток реке Хафел.

Први их помиње Баварски географ средином IX века под именом *Hebfeldi*, описујући период од 817. до 840. године. Под именом *Hæfeldan* помињу се у географској допуни англосаксонског превода Павла Орозија везаном за 890. годину. О животу око Бранибора под именом *Hevellun* наводе се у *Chronica Slavorum*. Хавељанска област протезала се дуж обала реке Хафел, по чему су добили име, од данашњег Шпандауа до Ратенова. Главно седиште хавељанског кнеза од почетка IX века био је Бранибор (данашњи Бранденбург), који је у то време носио назив Брена. Хавељанска принцеза Драгомира (чеш. *Drabomira ze Stodor*, око 877 или 890-после 935) удала се 906. године за чешког кнеза Вратислава I (чеш. *Vratislav I*, 915-921) и из тог брака родила су се двојица синова, каснијих чешких владара, Свети Вацлав (чеш. *Svatý Václav*, 921-935) и Болеслав I Окрутни (чеш. *Boleslav I. Ukrutný*, 935-967/972). Хавељани су се мање бавили пољопривредом за разлику од већине осталих западнословенских племена, већ су више били оријентисани ка лову. На земљи Хавељана откривена је велика количина сребрног новца из XI века, што очигледно припада горњем слоју друштва, који су поседовали земљу и учествовали у трговини. Од познатих насеља треба поменути Ратенов, Потсдам и Шпандау. Када су Немци освојили земљу Хавељана 928/929. године, прикључили су је Источној саксонској марки. Хавељански кнез Тугомир је прихватајући хришћанство по латинском (римском) обреду потчинио земљу Хавељана Немцима 940. године. Године 948. основана је Бранденбуршка бискупија са циљем да покрсти све Хавељане. Када је дошло до великог словенског устанка 983. године, Хавељани су се ослободили Немаца и протерали све бискупе, вративши се паганству. Заједно са Спревљанима учествовали су у овом устанку против Немаца, али и других словенских племена. Последњи хавељански кнез био је Прибислав-Хајнрих, који је засигурно био хришћанин, јер је имао поред словенског и немачко име. Његов претходник звао се Мајнфрид и убијен је од стране паганских устаника овог племена. Прибислав се, по обичају тога времена, називао краљем и ковао свој новац и у току владавине јужне делове хавељанске земље поконио је свом крштеном куму Албрехту Медведу (нем. *Albrecht der Bär*, 1123-1187/90), првом маркгрофу од Бранденбурга и војводи од Саксоније. Познато је да су Немци од раније освојили земљу Хавељана, те остаје нејасан однос Прибислава-Хајнриха и Хавељана са Немцима у то време. Његов наследник Албрехт именован је за управитеља Северне марке, након чега је 1157. године земља Хавељана коначно нестала са историјске

сцене. Њихова земља у потпуности је ушла у састав маркграфовије Бранденбург.

13) Украни или Укри су племе или племенски савез, који се археолошки појављује у VI веку, а извори их помињу до XII века на обалама реке Укер (Икер), као и између Лабе и Зале све до Шчећинског залива, на простору Помераније. Централни део њихове земље налазио се око језера Оберукерзе и Унтерукерзе. Данас та област носи назив Укермарк на североистоку немачке покрајине Бранденбург. Видукин од Корвеја помиње ово племе у тексту који датира из 934. године. Бискуп Бранденбурга пише о њима 948. године. Племе носи назив по реци Укер (Икер), но вероватно је река добила име по њима, јер етимолошки појам сеже до балтословенске речи *vikru* („брзо“). Њихово седиште био је Пренцлау, а од већих градова под њиховом контролом били су још Пазевалк и Икерминде (Укерминде). У првој половини X века Украни, као и већина осталих љутићких племена, попадају под власт Саксонаца (Немаца), да би 954. године маркграф Источне саксонске марке Геро I, уз подршку немачког цара, покренуо велику кампању у коначном покоравану Украна и отимања њихове земље. Украни су се ослободили у устанку Словена 983. године, али су били под сталним војним нападима Немаца и Пољака. До XII века земља Украна ушла је у састав Помераније и постала зависна од немачких феудалаца. Немци су их брзо германизовали и они су нестали као словенско племе. Немају никаквих додирних тачака са данашњим Украјинцима, колико год имена била слична.

14) Замчичи су живели око језера Рипин на северозападу Бранденбурга. У изворима се појављују под именом *Zamcici* и *Zamzizi*. О њима нема много података, због чега остаје нејасна њихова историја.

15) Земчичи или Семчичи насељавали су средњи ток реке Лабе. О њима нема других података.

У Бодриће спадају:

1) Бодрићи као племе (а не јединствен словенски савез), често се у изворима називају Ререги или Рароги и појављују се пре VI века источно од доњег тока Лабе, између залива Визмар и Шверинског језера. Постоји претпоставка да корене вуку из Доње Шлеске. Њихова главна седишта били су Махелен и Шверин на простору данашњег Мекленбурга. Чине главно племе у стварању бодрићког савеза племена. Под кнезом Никлотом (1029-1160), Бодрићи су коначно изгубили независност, а он је постао оснивач Мекленбуршке династије. Изабран је за кнеза Бодрића 1129/1130. године, укључујући Черезпеане и Хижане и на том положају остао је све до смрти 1160. године. У то време је управљао Шве-

рином, Квечином и Малховом и снажно се опирао саксонским владарима, који су покретали походе против Словена. Борио се против покрштавања Словена и због тога имао снажну подршку многих племена. Под њим су се Бодрићи, претходно покрштени, вратили паганству и због тога је био често на удару Немаца и Данаца. Ипак је улазио у савезе са Саксонцима против Данаца, видевши да је немогуће ратујући у исто време против два моћна непријатеља. Године 1147. нашао се на удару Саксонаца, који су опсели Добин, због чега је био принуђен да плати данак. Године 1160. Данци и Саксонци заједно су напали Словене и док су Данци ударили на Рујине, Саксонци су убили Никлота, после чега су Бодрићи доживели слом. Њихова земља је подељена, а Мекленбургом до реке Пене завладали су Немци. На земљи Бодрића у XIII веку основано је немачко војводство Мекленбург.

2) Бутинци су живели на источној обали доњег тока Лабе. Њихови северни суседи били су Глињани, а на југу Смолинци. У изворима се први пут јављају у *Chronicon Moissiacense* („Хроника Моасак“) 811. године, у контексту похода Карла Великог на словенске области. Последњи их помиње Баварски географ средином IX века.

3) Древани или Древљани су живели у данашњој области Лихов-Даненберг у немачкој покрајини Доња Саксонија. Име племена значи „људи дрвећа“ и данас се сачувало у имену шумовите и пољопривредне области у Доњој Саксонији, под именом *Drawehn*. У IX веку освојили су их Каролинци и прикључили саксонском војводству. *Annales regni Francorum* бележи да је Карло Велики подигао тврђаву Хехбек на земљи Древљана. Данас териториј јужно од Хамбурга, које су некада насељавали Словени, назива се Линебуршка пустош или Вендланд (равница на северозападу Немачке) близу града Линебурга. Древљански дијалекат словенског језика изумро је до средине XVIII века, а њихов словенски идентитет знатно раније, јер су се они међу првима нашли на удару у процесу германизације.

4) Глињани, Лињани или Ливијани (на различитим језицима њихово име звучи другачије) су живели на реци Елдена, десне притоке Лабе у данашњем Бранденбургу. Име племена потиче од глине, које је било у изобиљу у њиховој земљи. Варни су били њихови северни суседи. Њихово седиште био је Лачин, данас немачки Ленцен, на реци Локниц у близини Витенберга. Године 929. дошло је до велике битке између Словена и Немаца близу Лачина, где су Словени доживели страховит пораз. Други већи град Глињана био је Потлустим, данас Путлиц. Између 1100. и 1120. године син бодрићког кне-

за Хајнрих Мстивој (Мистуј) је са 200 Саксонаца и 300 Словена коначно поразио Глињане, да би њихову земљу 1136. године поделио Албрехт Медвед.

5) Смолинци су живели близу Древлана на западној обали Лабе. Кнез бодрићког савеза, Траско (око 795-810) опустошио је њихову земљу, док су Франци водили безуспешну кампању против њих и Глињана 808. године, али су током IX века пали под власт Саксонаца. Нису дозволили да буду у потпуности германизовани и у томе им је помогла изолованост њихових насеља, те су задржали свој идентитет све до XVIII века. Баварски географ их помиње у свом тексту под именом *Smeldinger*.

6) Вагри су живели на полуострву Вагрија у данашњој немачкој покрајини Шлезвиг-Холштајн. Били су највише северозападно бодрићко племе у раном средњем веку. Појављују се пре VII века источно од данашњег Шлезвиг-Холштајна. Њихово име Ва(г)ри је записао Видукинд од Корвеја, који их бележи као *Waris* и *Waaris*, док их Тирмар од Мерзебурга наводи као *Abodriti et Wari*, а Адам од Бремена као *Waigri, Vagri* и *Waigros*, Хелмонд од Бозауа их наводи као *Wagiri* и *Wairi*, а Саксонски Аналист (*Annalista Saxo*) из средине XII века, који је писао у војводству Саксонији, бележи их као *Uuaigiri*. Тацит је у свом делу „Германија“ навео племе *Varini*, Плиније Старији *Varinnae*, а Прокопије под именом *Varni*, али их данашњи западни историчари не препознају као словенско племе. Енглеска поема *Widsith* помиње их као *Wärne/Werne*, а Фредегар као *Warni*. Седиште овог племена био је Старград (Стариград), а када су га освојили Немци, променили су га у Олденбург. Почетком X века покорио их је Отон I Велики, те су их папски бискупи убрзо покрестили. У Старграду је 968. основана бискупија, али у словенској побуни 983. и 990. године, Вагри су се вратили паганству и протерали папске свештенике. Касније су опет пали под немачку власт, али су 1066. Вагри устали на нови устанак и успели да остану независни скоро сто година. Под управом паганског кнеза Крута (убијен 1093), успели су да преузму вођство у бодрићком савезу племена. На Балтичком мору постали су опасни пирати, нападајући Викинге на данским острвима. Саксонци су опустошили земљу Вагра 1138/1139. године, да би почели да се насељавају у јужним и централним деловима 1142. године. Једина област која је остала насељена Вагрима, била је на северу око Старграда и Литјенбурга, али до краја XII и почетка XIII века, скоро сви Вагри били су германизовани. Последњи пут појављују се 1147. године, када су напали новоосноване немачке колоније, али безуспешно. Од XVI века у Русији је почела да се развија хипотеза

о првој руској династији, која се знатно разликује од званичне историја по којој се тврди да потичу од Викинга. Први од западних научника који је покушао да докаже хипотезу, био је немачки научник Минстер (нем. *Sebastian Münster*, 1488-1552), који је тврдио да руски Варјази не потичу од Викинга, већ од словенских Вагра-Варина. На његов рад наставља се аустријски дипломата, историчар и писац Херберштајн (нем. *Siegmund Freiherr von Herberstein*, 1486-1566), који је као саветник амбасадора у Москви у првој половини XVI века, успео међу првим Европљанима да се упозна са руским хроникама и на основу њих донео одређени закључак: сами Руси су Балтичко море називали Варјашким, што је Херберштајн у почетку сматрао да је због Швеђана, Данаца и Пруса, међутим, схватио је да се на граници са Либеком и Холштајном налазила земља Вагра (острво Вагрија), због чега је постао уверен, а на основу руских хроника, да је Балтичко море добило назив по њима. Херберштајн је додао да се Вандали (Вагри) нису много разликовали по обичајима, језику и вери (пагани) од Руса, а у једном тренутку су Вагри били доминантни у бодрићком савезу, због чега је било природно да Руси назову море по њима, а не Викинзима, како се то обично сматра, јер било би апсолутно немогуће да Руси прихвате веру, обичаје и језик од странаца (Викинга). Енглески историчар Шор (енг. *Thomas William Shore*, 1840-1905) се у свом делу *Origin of the Anglo-Saxon Race* („Порекло англосаксонске расе“) позвао на Вагре, рекавши да су их савезници Англи називали Варинги, а да су у руској историји забележени као Варјази. Етноним Русь, може се протумачити од Русць, односно Рујини, од становника острва Риген. Ово острво је дуго било место на коме су живели Вагри, а које је у целом словенско-паганском свету заузимало посебно место.

7) Варни, Варнаби или Врани су имали споредну улогу у бодрићком савезу. Живели су на реци Варнов у Мекленбургу. Име реке Варнов потиче од словенске речи Воронья и значи „врана“. Један од најважнијих центара Варна у другој половини IX века, био је Радоним и налазило се на Штернбершком језеру. Још једно важно седиште Варна налазило се близу града Фридрихсрухеа у рејону Пархим. Адам од Бремена први их је поменуо у свом делу, под именом *Warnabi*.

8) Полаби или Полабљани насељавали су земљу дуж десне обале Лабе, североисточно од Хамбурга, на југу до реке Траве. Западно од њих били су насељени Немци, северно од њих Вагри, на истоку Бодрићи и Глињани (узводно од Лабе), а на југоистоку Древлани. Били су веома слични Древланима, те их поједини историчари и не сматрају

посебним племеном. О њима је писао Адам од Бремена у XI веку. Седиште им је био Ратибор (данашњи немачки Рацебург). Главно паганско божанство Полабљана била је Жива, женска богиња живота. Године 1139. потпали су под немачку власт, покрштени су, док је њихова земља подељена на грофовију Холштајн и војводство Мекленбург. Убрзо су германизовани, а последњи човек који је говорио полапским језиком умро је у XVII веку.

У Лужичке Србе спадају:

1) Срби или Сорби преци су данашњих Лужичких Срба. Баварски географ их помиње под именом *Surbi*. Насељавали су област северно од Рудне горе, између река Зале и Мулде у њиховим горњим токовима у данашњој немачкој Саксонији. Њихови суседи на северу били су Суселци, Нелетичи и Худичи, на истоку Далеминци, на западу Немци и на југу Чеси, као и неколико мањих племена, које су касније ушле у састав Срба. Руски археолог Седов сматра да су Срби повезани са каснијим насељавањима Словена између Лабје и Зале почетком VII века, тако долазећи на териториј који су од раније насељавали Словени из прашко-корчакске културе. Први пут у изворима појављују се 631. године као словенско племе (*gens*) са својим кнезом (*dux*). У почетку су населили обале Мулде, да би касније покорили сва словенска племена између Зале и Лабје, оснивајући племенски српски савез. У овај савез ушли су Далеминци, Коледичи, Суселци, Житичи, Худичи, Нелетичи, Нуджичи и друга мања племена. Већ од VII века Словени између Лабје и Зале у малим групама почињу да се крећу према западу, мешајући се са немачким племенима у Турингији. Током 30-их година VII века Срби су ступили у контакте са Францима. Ушавши у Самов племенски савез (Самова држава), Срби су се под кнезом Дерваном привремено ослободили франачке власти. У IX веку Срби су проширили териториј свог племенског савеза на земљу Лужичана, те се тако њихов етноним протеглао на исток до реке Одре међу Лужичанима, Милчанима и другим племенима. Земља Срба (Сорба) је тако подељена на племенске области које су укључивали 50 „градска округа“, са центрима у утврђеним насељима (градовима). Градови су постали седишта аристократије и служили су као уточиште свим људима у случају напада непријатеља. У IX веку је кнез свих племена у савезу постао Милидух и његово име помиње се у изворима 806. године. Он је предводио устанак против Франака и често је нападао њихову земљу. Убијен је у борби против Франака, заједно са још једним словенским кнезом Нуситом (Несито) 806. године, близу града Вајсенфелса. Сукоб између Срба и Франака започео је крајем VIII

века и према изворима вођено је 14 великих ратова између њих. Словени су често имали успеха, али када се Франачка распала, дошао је још озбиљнији непријатељ – Немци. Током X века Немци су успели да освоје велики део лужичко-српских земаља, а становнике су већином германизовали. Данас се Лужички Срби називају *Serby*, а своју земљу називају *Serbja*, иако је део немачке државе, но чврсто се држе своје традиције и идентитета.

2) Лужичани као племе преци су каснијим Лужичким Србима настањеним у Доњој Лужици, која је данас део Немачке. Баварски географ их наводи под именом *Lunsizi*. Живели су дуж реке Шпре, односно у области која данас одговара Доњој Лужици. Западни суседи су им били Нижичи, на северу Љубушани и Пциони, на југу Милчани, док су на истоку живела силезијска племена попут Дједошана. Од IX века земља Лужичана ушла је у савез са Сорбима и тај заједнички етноним почео је да се шири на околне области. Почетком X века земљу Лужичана освојили су Немци. Лужички Срби су заједно са Милчанима постали главна племена, која су учествовала у формирању српско-лужичког етноса, а чији је приоритетни задатак био борба за слободу од немачког покорвања. Име историјске области Лујица приширена је до Будишина у коме су живели потомци Милчана. Подела на Горњу и Доњу Лујицу настала је тек у XV веку због тадашњих политичких разлога.

3) Милчани су преци Лужичких Срба који су настањени углавном у Горњој Лужици. Први их је забележио Баварски географ средином IX века под именом *Milzane*, нагласивши да су управљали над 30 градова. Били су насељени око Будишина, који је у раном средњем веку носио назив *Будишинска земља* и одговара данашњој Горњој Лужици. Заједно са Слубљанима, Жаровљанима и другим словенским племенима, Милчани су имали важну улогу у окупљању новопридошних Словена са Лабје и Одре. Они су јасни представници суковско-дзедзицке културе (западнословенске раносредњовековне археолошке културе између V и VII века, на простору између Лабје и Висле), која се надовезује на претходну пшеворску културу (II век п.н.е. до IV века н.е. распрострањеној у јужној и централној Пољској), што је важан археолошки доказ постојања Словена у Централној Европи много пре VI века, како то упорно покушавају да докажу немачки и други западни историчари. Милчани су касније дошли под утицај српске (русенске) културе, која је имала важног утицаја у уједињењу свих српских (српских) Лужичких племена. Њихови суседи на западу били су Далеминци и Нишани, на северозападу Нижичи, на истоку од реке Бобр

била су размештена шлеска племена (Бобрјани, Дједошани и други), на северу Лужичани и на југу чешка племена. Када су у IX веку Сорби (Срби) почели да шире свој териториј, почиње да се протеже српско (сорбско) име међу западнословенским племенима, укључујући и Милчане све до средњег тока Одре. Лужичани, Срби и Милчани темељ су лужичкосрпске групе племена. Године 806. Будишин су спалили Франци, док их је 932. освојио Хајнрих I Птичар, захтевајући да се покрсте, али у томе је био само делимично успешан. Отон I их је победио 963. године, да би их маркгроф од Мајсена покорио око 990. године и тада је земља Милчана дошла под власт Немачког царства. Део Милчана је германизован, док се део спојио са Лужичанима у Доњој Лужици у српску етничку групу. Титмар од Мерзебурга је за покорену земљу Милчана дао назив *Gau Milsca*, док су је Пољаци знали као *Milsko*. Милчани су били познати још дуго, појављујући се и у чувеној песми *La Chanson de Roland* („Еп о Роланду“) писаној између 1040. и 1115. године.

4) Худичи или Хутичи су насељавали средње токове Зале и Мулде у данашњој немачкој покрајини Саксонији и рејону Лајпцига. На северу су им суседи били Нелетичи и Суселци, на истоку Далеминци (Гломачи), на југу Срби (Сорби), а на западу немачка племена. Као и друга словенска племена између Лабe и Зале, Худичи су међу првима у IX веку ушли у племенски савез Лужичких Срба. У X веку покорили су их Немци, те су убрзо германизовани.

5) Далеминци или Гломачи сматрају се једним од директних предака Лужичких Срба. Живели су између Лабe и Мулде северно од планине Рудне горе, на данашњем територију Саксоније. Северно од њих живели су Суселци и Нижичи, источно од Лабe простира се земља Милчана и Нишана, западно од Мулде живели су Лужички Срби, Худичи и друга племена, док су на југу живели Чеси. Далеминци се јављају у раном средњем веку и припадају једним од првих племена која спадају у лужичку групу Словена. Археолошки се њихов траг јавља знатно пре VII века. Баварски географ их помиње као *Talaminzi (Dala-Daleminzi)*, док у изворима из X века појављују се под именом Гломачи и Галомачи. Нису познати разлози промене њиховог имена. Руски археолог Седов сматра да ранији етноним – Далеминци, припада племену из прашко-корчакске културе (археолошка култура Словена између V и VII века, која се простира од Лабe до Дунава и средњег тока Дњепра), док је племе под именом Гломачи везано за каснију словенску русенску културу. Титмар од Мерзебурга наводи да племе под именом *Glomacze* живи на простору

које је данас исушено језеро близу града Ломашц. Први пут се о њима сазнаје 805. године, када су их нападе франачке трупе Карла Великог у походу на Бохемију. Стварно освајање њихове земље започео је 928. године немачки краљ Хајнрих I Птичар, који је према писању Видукинда од Корвеја, заузео и уништио њихову главну тврђаву Гану, вероватно близу данашњег Штаухица, побио браниоце и подигао сопствену тврђаву близу Мајсена. Земља Далеминца је ушла у састав Источне саксонске марке, да би 965. постала део Мајсенске марке. Далеминци су покрштени и германизовани у наредним вековима.

6) Коледичи су насељавали долину Зале, притоку Лабe. *Annales Bertiniani* („Бертински анали“ или „Западнофраначки анали“), писани у другој половини IX века до 966. године, наводе Коледиче под именом *Colodici, Coledizi, Cholidici u Colidiki*, док их Титмар од Мерзебурга помиње као *Colidici*. Њихови суседи су били Худичи, Нелетичи, Нуджичи, Жирмунти и Житичи. *Annales Bertiniani* пишу да су 839. године Саксонци освојили земљу Коледича, заузели њихово седиште Кезигесбург и још II градова. У X веку ће овај немирни регион трајно бити прикључен Немачкој, док ће Коледичи бити покрштени и германизовани.

7) Суселци или Суселци насељавали су горње токове реке Мулде у области данашње немачке покрајине Саксоније. Западно од њих живели су Нелетичи, северозападно Жирмунти, на северу и истоку Нижичи, док су се на југоистоку између Лабe и Мулде налазили Далеминци и на југозападу између Мулде и Зале племе Худича. У VIII веку почели су да се уједињују са суседним племенима, да би коначан облик добили у лужичкосрпском савезу племена. Почетком X века освојили су их Немци, да би се још неко време опирали њиховој сили, но на крају су покрштени и германизовани.

8) Жирмунти су живели између река Мулде и Зале и њиховим ушћима у Лабу у области данашње немачке Саксоније. Северно од њих налазило се љутићко племе Моричана, на истоку Нижичи, на југоистоку Суселци, на југу Нелетичи, док су на западу живела германска племена. У првој половини X века Жирмунти су се нашли на удару немачких војника, али након дуге борбе, њихова земља је подељена немачким великашима, а они су културно и етнички асимилирани у немачки народ.

9) Житичи су насељавали басен Зале, притоке Лабe. Нема много података о њима, осим да су почетком X века дошли под немачки утицај, као и многобројна друга западнословенска племена. Након низа борби, земља Житича је ушла у састав Немачког царства, а они су германизовани.

10) Нелетичи су насељавали област доњих токова река Зале и Мулде у данашњој немачкој Саксонији. На северу су им суседи били Жирмунти, на североистоку Нижичи, на истоку Суселци, на југу Худичи и на западу су били распрострањени Немци. Још у IX веку су ушли у лужичкосрпски савез, али су у X веку освојени од Немаца и након безуспешне борбе њихова земља је ушла у састав Немачке, а они су германизовани.

11) Нижичи су насељавали обале Лабе од града Белегоре (данас Белгерн) до ушћа Мулде у Лабу у данашњој немачкој Саксонији. Њихов северни сусед било је мало племе Плона, на истоку Лужичани, на југу Милчани и Далеминци, на југозападу Суселци, а на северозападу Жирмунти. Рано су постали део лужичкосрпског савеза племена, али почетком X века су освојили их Немци и кроз неколико векова германизовали у потпуности.

12) Нишанима или Нижанима, етноним није јасно утврђен, јер се у изворима јављају обе варијанте. Ако је право име Нишани, онда је њихово име изведено од реке Нисе, док у случају Нижана, једино могуће решење су речи *низ* и *низина* („равница“). Живели су на обалама реке Лабе, северно од Рудне горе око града Дрездена, којег су основали. Западно од Нишана живели су Далеминци, северно и источно Милчани, док су јужно живела чешка племена. У IX веку је проширен териториј лужичкосрпског племенског савеза и тиме ширење српског етнонима на области између Зале и Одре, укључујући Нишане. Почетком X века су их покорили Немци, након чега је део Нишана германизован, док је део ушао у етнички састав Лужичких Срба.

д) Чешка племена

Важно је напоменути да се у раном средњем веку нигде не налази име *Чеси* или *чешка племена*, већ је тај етноним настао знатно касније. Прашко-корчакска култура потврђује постојање словенских племена на простору Бохемије (Чешке) и Моравске, да би након одласка Лангобарда из Централне Европе у Италију, чешка племена почела да насељавају горњи ток реке Лабе. Племена која су живела на простору данашње Чешке по својим особеностима, културном јединству и дијалекту, улазе у чешку групу племена и управо ће она одиграти главну улогу у процесу уједињења и стварања чешког народа. Југоисточно од чешких племена живели су Моравци, на североистоку шлеска племена (Слензани, Дједошани, Бобрјани и Требовљани). У

процесу уједињења чешких племена, долазило је до насељавања словенских племена са истока Европе. Племена су добијала имена по местима у којима су становала, изузев Дудлеба и Хрвата, који се могу пронаћи и на другим словенским просторима.

1) Чеси или Чехи као посебно племе у раном средњем веку насељавали су централне делове Бохемије (Чешке), тачније централни и доњи ток Влтаве. Име свог племена пренели су у каснијем процесу уједињења са другим племенима, те је тако остао заједнички етноним државе и јединственог народа. У раном средњем веку заузимали су релативно малу област, но били су најбројнији у односу на друга чешка племена. Граничили су се на југу са Дулебима, Зличанима и Пшованима на истоку, Литомјержичима на северу и Лучанима на западу. Седиште племена налазило се у Прагу. У IX веку међу Чесима на власт долази династија Пшемисл, која ће се у наредним вековима борити са конкурентским династијама Славниковица из Зличанског племена и Вршовичима из племена Лучана, за превласт над осталим чешким племенима. На крају су Пшемисловичи успели да савладају противнике и под својом влашћу уједине сва племена у јединствену чешку државу. Потребно је напоменути да се у раносредњовековним изворима нигде не може пронаћи име *Чеси* или *Чехи*, већ да је тај етноним настао касније, али је потврђено постојање словенског племена око Прага у којем је владала династија Пшемисл. Управо због тога су историчари назвали ово племе *Чеси*.

2) Дјечани су насељавали басен Лабе у Рудној гори и чешког басена (северна Чешка). Њихово седиште био је град Дјечин. Помиње их „Прашки документ“ из 1086. године као део прашке бискупије.

3) Дулеби или Дудлеби помињу се у IX веку у горњем току Влтаве, недалеко од града Дудлеби. Ал-Масуди их у свом тексту помиње као Дулаби. Дулеби су једно од најстаријих словенских племена које се помињу у изворима поред Срба и Хрвата. Врло вероватно је да су као и Срби и Хрвати били насељени у више области, независно једни од других, а њихова насеља резултат су миграција и етногенезе.

4) Ханаки су субетничка (подплеменска) група која је живела у плодном басену Хане у централној историјској области Моравске. Незванично седиште Ханака био је Оломоуц. Насељавали су Оломоуцки крај и део Пардубицког краја, а временом се већина преселила у Праг. По етничкој припадности Ханака, постоји неслагање међу научницима. Званична чешка историографија и етнографија, Ханаке посматра као Чехе, али сами

Ханаки у већини случајева сматрају другачије. Они сматрају да су субетничка група (подплеменска заједница) Мораваца, јер су насељавали централни део Моравске и никада нису раздвајали своју судбину од Мораваца. Имена Мораваца и Ханака позната су још у раном средњем веку и они су одувек били сматрани делом моравске етничке групе. Великоморавска кнежевина старија је политичка организација од Чешке и међу Моравцима никада није избрисана из сећања, чак и када је постала део чешке државе, односно Моравци као и Ханаки, никада себе нису сматрали Чесима. Моравци су више него Чеси поштовали рад Светих Ђирила и Методија, који су највише радили у земљи Ханака. Управо „Житије Светог Методија“ пише да је у централном делу Моравске (у земљи Ханака) подигнуто 20 цркава од камена. Када је у XV веку дошло до снажног верског и политичког учења Јана Хуса (чеш. *Jan Hus*, око 1372-1415) у Прагу, већина Мораваца је негативно реаговала на њега и антихуситски отпор је био најснажнији у Моравској, тачније у Оломоуцу. Чешки лингвисти, за разлику од историчара и етнографа, не укључују централноморавске дијалекте у чешки језик. Једним од тих дијалеката говорили су Ханаки. Јужно и западно од Ханака живели су Хораки, који су били највише чехиризована субетничка група Мораваца, за коју се сматра да говоре моравско-чешким дијалектом. Источно од Ханака живели су Загороки, који такође спадају у Моравску групу. Моравски Словаци су били суседи Ханака.

Хораки су субетничка група која је живела на југу и југозападу историјске области Моравске, у планинама чешко-моравског планинског појаса. Овај етноним често се употребљавао у Аустро-Угарској да означи становнике чешко-моравског Похорја, који су живели на западу и југу од Ханака. Живели су у сливу Свратке и Свитаве у брдовитом подручју између Брна и Знојма. Као и код Ханака, међу научницима не постоји јединствено мишљење о етничкој припадности Хорака. Чешки историчари и етнографи сматрају их Чесима, али сами Хораки себе не виде као Чехе, већ као подгрупу Мораваца, који насељавају од ране словенске прошлости бившу моравску престоницу – Брно. Њихова историјска судбина никада није била одвојена од Мораваца и других моравских субетничких група. Проблем у данашњој историји као науци је што нико не посматра Моравце као посебну етничку групу, већ их сви сврставају у чешку словенску групу.

5) Зличани су једни од древних чешких племена, који су насељавали област око данашњег града Коуржима. Реком су били одвојени од словенског

племена Бохема. Зличане помиње „Далимилова хроника“ и други извори. У раном средњем веку су основали Зличанску кнежевину и почетком X века прикључили источну и јужну Чешку, односно земљу Дулеба. Престоница њихове кнежевине било је Либице над Цидалини. Зличанска династија Славниковци (чеш. *Slavnikovci*) борила се против Прага за уједињење целе Чешке и највероватније су држали Вишеград близу самог Прага под својом контролом. Године 955. Зличани су морали да признају власт династије Пшемисл.

6) Литомјержичи су мало западнословенско племе, које се археолошки датира од V века у северној Бохемији (данашњи Устечки крај и Либеречки крај) на ушћу Лабе и Охрже (Охре), близу данашњег града Литомјержица. Заједно са Дјечанима и Пшованима рано су постали део племенског савеза, који је под вођством Чеха учествовало у формирању чешке државе под династијом Пшемисл.

7) Пшовани или Псовани се појављују у IX и X веку као фракција Полапских Срба у чешкој долини на ушћу Влтаве и Лабе, близу данашњег Мјелника. Њихови главни центри били су Псов, који се налазио на реци Псовка, десне притоке Лабе, те Стари Болеслав и Прибори. Име племена потиче од имена града или реке. Њихови суседи на западу били су Чеси, на истоку и североистоку Чешки Хрвати и на северозападу Литомјержичи. Према легендама, пшовански кнез Славибор имао је кћерку Људмилу, која је била удата за првог чешког кнеза Борживоја (чеш. *vořivoj I*, 867-889). Пшовани су међу првим племенима учествовали у стварању јединствене Чешке.

8) Лучани су живели око реке Охрже. Име племена потиче од словенске речи *луг* („шума“). Изгубили су у борби за превласт међу чешким племенима и касније су морали да признају чешку власт. Најпознатији њихов кнез био је Влатислав, легендарна личност из града Жатеца. Био је син Војена, трећег по реду легендарних чешких кнезова и брат кнеза Внислава. Владајућа династија Лучана били су Вршовци или Вршовичи (чеш. *vršovci*), који су дуго водили борбу са Пшемисловичима и Славниковцима за превласт над чешким племенима. Управљали су Жатецом и касније Литомјержицама, те се дуго опирали покрштавању. Име династије потиче од латинске речи *Ursus* („медвед“). Када су их Пшемисловичи поразили, чланови династије Вршоваца су се преселили у Пољску и у друге европске земље, употребљавајући грб Вршина (Равич). Пољски и чешки историчари сматрају да је племе Лугијаца, које се појављује у периоду Велике сеобе народа, у ствари предак племену Лучана, али то одбијају немачки историчари и тврде да су

Лугијци германско племе. Име Лугијаца и Лучана потиче од исте словенске речи – луг, због чега је врло могуће претпоставити да се ради о истом словенском племену.

9) Лемузи су живели око реке Лабе близу града Теплица у подножју Рудне горе. У истој области налази се село Стадице из кога је, према писању Козме од Прага, поникао Пшемисл Орач (чеш. *Přemysl Oráč*, VIII век), први легендарни кнез Чеха и оснивач династије Пшемисл.

10) Седличани су према археолошким остацима населили у VI веку горњи ток Охрже и били једни од активних учесника у оснивању чешке државе и народа. Њихови суседи на западу били су Баварци, а на северу Саксонци и Срби (Сорби). Основали су град Седлец, данас познат као Карлови Вари. Били су независни до доласка Пшемисл династије, која је заузела њихову земљу.

11) Хбани или Хбанови појављују се у IV и V веку заједно са многим другим словенским племенима. Њихово порекло је са северног Закарпатја. На простору Чешке су живели у горњем току Охрже и касније су заједно са својим источним суседима Седличанима, Лучанима и другим племенима, учествовали у стварању Чешке. Њихово седиште био је Хеб.

12) Ходи или Ходови су субетничко чешко племе које је живело око градова Домажлице, Тахов и Пршимда (Примда). Њихов задатак био је да чувају границу чешких племена од Бавараца, због чега су били директни поданици чешког владара и имали посебне привилегије. Тако су они постали владареви граничари према Немцима. Само име потиче од чешке речи *chodové*, што би се могло превести као „ходачи“, „шетачи“, „граничари“. У изворима се појављују релативно касно, тек у XIII веку, те данас постоји неслагање да ли су они као посебно племе живели у раном средњем веку или су се накнадно издвојили, односно касније населили из неке друге словенске области. Поједини извори указују на њихово порекло од заробљеника, који су ухваћени током војних кампања Чеха против Пољака у XI веку, тачније око Нотеча, близу Ђезна. Можда се на тај начин може објаснити етничка разлика у односу на суседе у Чешкој или чак источнословенски дијалекат. Чешки владари су временом стекли поверење у њих и они су добили одговорност да чувају границе земље. Живели су у области Ходско, које је добило име по њима, то јест близу града Домажлица.

13) Домажличичи се појављују током V и VI века у подножју Шумава, планинског ланца данас на чешко-немачко-аустријској граници и планинског венца Чешки лес (близу данашњег града Домаж-

лица) и заједно са својим суседима Седличанима, Дулебима и Чесима учествовали у стварању јединственог чешког народа.

14) Чешки Хрвати су једно од најпознатијих чешких група између Пшована и шлеских Силенжана. Њих наводи „Прашки документ“ из 1086. који идентификује границе прашке епархије 973. године. У тексту се наводе *Psouane, Crouati et altera Chrouati, Zlasane*. Састоје се из два дела: Источних Хрвата (*Charváci*) и Западних Хрвата (*Charvátci*). Често се у текстовима налази име Црни Хрвати што се односи на Источне Хрвате, мада је међу историчарима више употребљивији назив Чешки Хрвати. Живели су јужно од планинског ланца Крконоше и западно од Јизера, десне притоке Лабе. Источни Хрвати су живели источно од Западних Хрвата и Зличана, док су Западни Хрвати живели североисточно од Пшована. Од Шлеских Хрвата одвајао их је планински ланац Судета, обично локализован у Кладској земљи. Чешки Хрвати се често појављују у историјским изворима под заједничким именом свих хрватских племена као Небалкански Хрвати. У свим историјским изворима, Хрвати се наводе као становници планинских ланаца, што наводи многе историчаре на претпоставку да није реч о посебном словенском племену, већ брђјанима (словенска реч *хрбат* – „становници брда и планина“). Тако би појам *Хрвати* била неодређена етничка категорија, а у изворима се наводе као *планински Словени*, без посебног етничког појма и специфичног критеријума. То што се појављују као Балкански, Шлески или Чешки Хрвати, само указује на њихово географско порекло, а не на етничку посебност, јер се појављују искључиво у планинским и брдовитим областима.

15) Моравци данас живе на југоистоку Чешке и у Моравској Словачкој. Етноним племена потиче од реке Мораве, а слично су по реци име добили Ханаки, субетничко племе моравских корена. Говоре моравским дијалектом чешког језика. Чешки научници их сматрају једним од чешких племена, али сами Моравци то не прихватају и тврде да имају другу етничку структуру. Остаје неразјашњено питање да ли се ради о посебном народу или о припадницима чешког народа, можда чак и словачког. Проблем је настао у VIII веку када су на простору Чешке и Словачке настале три кнежевине: Бохемија, Моравска и Њитра. Моравска је освојила 833. године Њитру из које је створена Великоморавска кнежевина, док је Бохемија претеча касније Чешке. Чеси се данас позивају на 60-те године XIX века, када су моравски политичари прихватили државноправни програм чешке круне, чиме је дошло до истицања заједничких циљева моравских и

чешких политичара у оквиру Хабзбуршке монархије. Након пада комунизма, крајем XX века, моравски национални идентитет се пробудио и данас себе сматрају другачијим од Чеха. Први пут се у изворима помињу у *Annales Regni Francorum* 822. године, мада је племе основано неколико векова раније. Баварски географ их бележи као *Marharii*, настањеним између Бохема и Бугара (Авара). Када се распала Великоморавска кнежевина, њен западни део је ушао састав Војводства Чешке, а источни део у Кнежевину Мађарску. Део који је пришао Чесима прихватио је чешку народност, док од дела који је припао Мађарској касније је створен словачки народ.

III ИСТОЧНОСЛОВЕНСКА ПЛЕМЕНА

У источнословенска племена спадају: 1) племена североистока, 2) племена севера, 3) племена југа и 4) дулебска група

а) Североисточна племена

1) Бужани су живели у басену горњег Буга, по чему су добили име. До краја XI века почињу да се називају *Волињани* (по области Волињ). Баварски географ наводи да су држали под својом контролом 230 градова са центром у Бужску (Буск). Поједини научници сматрају да су Бужани и Волињани раније били познати као Дулеби, али нема конкретних доказа. Током X века су прикључени Кијевској Русији и убрзо нестали као посебно племе.

2) Волињани су племе или племенски савез у које су временом ушли Бужани. Много руских историчара верује да су се сјединили Волињани, Древљани, Пољани и Дреговичи у посебну Дулебску групу на југозападном краку Источних Словена, те су постали посебна група у оквиру ове групе Словена. Крајем X и почетком XI века живели су у басену горњег Западног Буга и у близини извора Припјата. Према изворима крајем X века држали су 70 градова, са центрима у Волињу и Владимиру Волињском. Управо због Волиња, већина руских историчара укључује Бужане у Волињане. У другој половини X века цела област је прикључена Кијевској Русији.

3) Вјатичи су чинили савез више источнословенских племена. Појављују се у изворима од VIII до XIII века у басену горњег и средњег тока реке Оке, која данас обухвата области Москве, Брјанска,

Калуге, Орјола, Рјазањска, Смоленска, Туле, Вороњежа и Липецка. Име потиче од вође племена Вјатка, што је скраћена форма словенског имена Вјачеслав. „Несторова хроника“ пише да су два брата Радим и Вјатко, са својим Љасима стигли на реку Оку, те су тако настала два источнословенска племена. Ако изузмено типичан средњовековни пример прихватања имена племена по свом вођи и базирамо се само на лингвистику, приметитиће се индоевропски корен **ven-t* („мокро“, „влажно“). Слична реч је на прасловенском **vet*. Најреlevance нија верзија имена овог племена долази од **vętitji*, што у себи садржи прасловенски корен **vet-* и значи „велики“. Ако упоредимо са етнонимом Венеди (Венети) и чак Вандали, видећемо исти корен. У суштини би могло да значи „велики народ“ или „велики људи“. Арапски извори бележе териториј Вјатича под именом *Вантит*. Археолошка истраживања показују да су Вјатичи прешли са леве обале Дњепра, можда чак горњег тока Дњестра, у области око Москве и да су им корени западнословенски (љашки).

4) Донски Словени су племе или савез племена, који су током IX и X века насељавали горњи ток реке Дона. Није тачно утврђено колики су териториј контролисали, нити која су подплемена улазила у њихов састав, нити какав су однос имали са суседним Вјатичима и другима. Због недостатка јасних доказа, историчари су их изоловали у посебну групу у оквиру североисточних племена. Познато је да су се на североистоку граничили са Мешчерима (једно од три нестала племена Поволошких Финаца између Оке и Кљазме. Временом је део словенизиран, а остатак је пришао Татарима) и Мордвинима (још једно угрофинско племе које данас настањује аутономну републику Мордовију). На југу су се налазили степски предели насељени углавном Аланима. Крајем X века су их напали Печенези, због чега су морали да напусте Дон и преселе се око реке Оке у Рјазањској области.

5) Червјани (Серивани или Зерујани) се помињу у спису Баварског географа као *Zeriuani*, *Zuireani*. Овај анонимни писац је записао да су од овог племена потекла сва словенска племена, то јест да су они почетак Словена. Ове речи би могле да представљају још једну потврду о заједничком пореклу свих словенских племена. Код појединих научника постоји покушај да се Серивани (Зерујани) повежу са Србима, због сличности имена, али о томе је већ писано у књизи. Поједини историчари их смештају у југозападне делове Белорусије.

6) Болоховци су живели на граници Кијевске и Галицијско-Волињске кнежевине, у горњим областима Јужног Буга и сливовима река Горињ, Случ

и Тетерев. Најближи суседи Болоховцима били су Уличи и Тиверци (у периоду од VIII до X века у северној Подолији) и Волињани и Дулеби у горњем Побожју (средњи ток Јужног Буга у данашњој Николајевској области). У изворима се помињу још у XII и XIII веку, углавном као пољопривредници. Мање су страдали од Татара у односу на друга источнословенска племена. Поједини румунски научници покушали су Болоховце да повежу са Волохима (Валахи, Власи) и тако их прогласе румунским племеном, али археолошка истраживања јасно су доказала да се ради о чисто словенском племену. Колико год Румуни покушавали да докажу своје романско порекло (Власи), за то нема доказа, али то је посебна тема.

7) Радимичи се појављују између IX и XII века (у изворима од 885. до 1169. године) као племе или савез племена. „Несторова хроника“ бележи да су Радимичи од рода Љаха (Пољаци), али да су населили руске области и прихватили руску власт и име. Међу научницима не постоји јединствено мишљење о овом племену. Живели су око горњег Дњепра и Десне до реке Сож са својим притокама у данашњим областима Гомељ и Могилјов у Белорусији. Име племена долази од њиховог вође Радима, који је свој народ преселио из љашких (пољских) крајева међу Русе. До краја X века потпали су под власт Кијевске Русије. У изворима XII века помињу се њихови градови: Кричев, Славгород, Гомељ, Рогачјов и Чечерск.

8) Северјани су били племенски савез између VIII и XI века и живели на простору данашњих области Черњигова, Сумија, Брјанска, Курска и Белгорода. Није јасно порекло имена савеза, већ има више хипотеза: 1) једна од претпоставки је да потиче од Сабира (грч. Σάβιροι, рус. Сави́ры), који су у II веку н.е. насељавали западне делове Прикаспијског басена. Могуће је да су њихови корени од огурских Турака или Хуна. Почетком VI века преселили су се на северни Кавказ, а средином истог века доживели су поразе од Авара и Сасанида, да би се касније придружили Поволошким Бугарима на средњој Волги. Већина Сабира временом је словенизирана и нестала са историјске сцене; 2) друга претпоставка је да имају скитско-сарматске корене, можда директно иранске и да је корен њиховог имена *чёрный* („црн“), што се види у имену града Черњигова. У областима у којима су живели има доста иранских хидронима на рекама Сејм и Десна (Сејм, Сев, Ропша, Амоњ, Тускар, Нетхар, Апажа, Хорол, Хоропут, Есман и слично). Само име реке Сејм (стр.рус. Семь) има иранске корене у преводу *тёмная*, стр.авест. *су́ата*, стр.инд. *су́ата* („тамно“). Слично је и са именом реке Сев (стр.авест.

су́ава, стр.инд. *су́ава* – „црно – браон“, „тамно“); 3) још једну хипотезу узимају лингвисти у обзир: старословенски корен речи за *рођак*; 4) могуће је да су Северјани првобитно били Јужни или Западни Словени, јер се под истим именом помиње племе између VII и X века на десној обали доњег Дунава, које су контролисали Бугари, те да су одатле прешли у данашњу Русију. Пре доласка Бугара на Балкан, Северјани (Северци) масовно су живели у области Тракије. Током VIII века појављују се у области данашње Пољске и леве обале Дњепра, што може да укаже на почетак миграције дела Северјана према североистоку.

6) Племена севера

1) Кривичи су савез источнословенских племена које се појављује од VI до X века на горњем току Западне Двине, Дњепра и Волге. Бавили су се земљорадњом, сточарством и гранчаријом. Међу градовима које су основали налазе се Смоленск, Полоцк и Изборск. Током IX века потпали су под власт Кијевске Русије и убрзо су постали део староруског народа. Кривичи су били подељени у четири веће групе: 1) псковску, 2) полоцку, 3) тврскую и 4) смоленску. „Морејска хроника“ (Το χρονικόν του Μορέως) из XIV века пише о племену *Κριβιθσκαν* на Пелопонезу, што може да укаже да је део овог племена кренуо из Русије ка југу из одређених разлога. Кривичи су били једно од највећих источнословенских савеза племена и контролисали су области северне Белорусије, до Подвиње и Подњепровља. Њима су пришла мања локална словенска племена, те балтијска и западнофинска племена, која су се брзо словенизирала. Научници се не слажу око порекла имена. Једни заговарају хипотезу о прародитељу, словенском кнезу Криву (Константин Порфирогенит помиње *Κριβιτσηροι*), док други сматрају да потиче од имена првосвештеника, који је имао важну улогу међу паганским Словенима. Сличан проблем јавља се у тумачењу прадомовине Кривича. Једна група научника заговара Карпате, док друга група области данашње северне Пољске. Старије хронике наводе да су Белорусију населили Срби, Бели Хрвати и Хорутани током VI и VII века. Савремени руски лингвисти, пак, сматрају да је дијалекат Кривича оригинално са северозападне словенске дијалекатске групе. Више векова је трајао процес насељавања северне Белорусије и области данашњих балтичких држава. Словени су дуго живели као већа целина у горњем току Припјата, да би одатле кренуо процес насељавања севера током

VIII и IX века. Белорусију су населили Кривичи, Радимичи и Дреговичи. Северни Кривичи су подigli Новгород, који ће касније имати важну улогу у историји Русије, а древни псковски дијалекат био је говор Северних Кривича. Западни Кривичи су основали Полоцк, а Јужни Смоленск (Њоздово). Летонци Русе називају *Кривјеви* (лет. *Krievi*, латг. *Krīvi*), а Русију *Krievija*. Кривичи су блиско сарађивали са Викинзима и сам Порфиригенит то потврђује, пишући да су бродовима долазили до Константинопоља. Последњи кнез Рогволод помиње се 980. године, када је са синовима убијен од новгородског кнеза Владимира Свјатославића. „Ипатијевски летопис“ последњи пут бележи Кривиче 1128, а полоцког кнеза 1140. и 1162. године. Након тога се више не појављују у руским хроникама, док су се у западноевропским појављивали све до XVII века. Када је основана Кијевска Русија, Кривичи су заједно са Вјатичима учествовали у насељавању источних области (Тверска, Костромска, Владимирска, Јарославска, Рјазањска, Њижегородска), те области северно од Москве и Вологде, словенизирајући мања финска племена.

На југозападу је полоцка група Кривича прозвана Полочанима. Полочани припадају Кривичима и насељавали су Витебск, Минск и северне области. Касније су формирали кнежевину Полоцк. Полочани су контролисали обале Западне Двине до Балтичког мора и на југоистоку се граничили са Смоленским Кривичима, на северу и истоку са Изборским Кривичима и Иљменским Словенима, на западу са Балтима и на југу са Дреговичима. На југу се Полочани проширили уз реку Свислоч, до средњег тока Березине у земљу Дреговича. Име води од реке Полота. Њихова највећа насеља су Полоцк, Витебск, Лукомљ, Изјаслављ, Усјати, Копис, Минск, Орша, Друцк и Логојск.

Псковски Кривичи су северна група Кривича у области Пскова. Помињу се између VIII и XII века, на реци Велика, језеру Псков и округу Гдов. Од VIII до X века центар је био Изборск, основан у VIII веку, али је касније померен у Псков.

2) Иљменски Словени се често помињу само као Словени. Појављују се крајем IX века око језера Иљмен и горњег тока реке Молога. Археолошка истраживања указују на блиску везу Иљменских и Балтичких Словена и релативну изолованост од осталих Источних Словена. За разлику од других Словена, код Иљменских не може да се говори о скандинавској компоненти, то јест није било посебних веза са Скандинавцима (Викинзима). На основу религије, легенди, обичаја, многобројних речи, изградњи објеката и одбрамбених структура, може се потврдити да су били блиски са племени-

ма у Померанији. Због тога историчари верују да су то Словени који су дошли са обала Висле и Одре у Иљменску равницу у првој половини I миленијума н.е. Сачувано је много легенди, али пре IX века нема поузданих података, јер нема сачуваних писаних извора. Једна од легенди каже да је основан град Словенск/Новгород, много пре наше ере. Друга легенда базирана је на „Јоакимовом летопису“ (рус. Иоакимовская летопись) из XVII века, који се заснива на изгубљеним текстовима X и XI века. „Јоакимов летопис“ пише да је кнез *Словен* основао Велики Град, те је касније власт прешла на његовог сина Вандала и да је укупно његова династија владала све до IX века. Синови кнеза Вандала били су легендарни Избор, Владимир и Столпосвјат, који су владали над три града, названа у њихову част. Исти летопис пише да су се у првој половини IX века под кнезом Буривојем, борили против Викинга и изгубили. Након битке кнез је побегао на острво у град Бјарми, а Викинзи су наметнули данак становништву. Словени су изабрали Буривојевог сина Гостомисла за кнеза, који је победио непријатеље и дуго владао у миру. Историчари тврде да је та легенда преузета од Западних Словена, јер се код балтичких Словена помиње краљ Гостомисл који је умро 844. године. Легенда о тројици синова – кнежева, подсећа на многе руске и уопште словенске легенде, а „Јоакимов летопис“ указује да је главна владајућа династија дошла од Владимира, али ниједно име не наводи. Најстарије насеље Иљменских Словена је Стара Ладога, подигнута између VII и IX века. Последњи пут се у писаним изворима ово племе помиње 1036. године.

в) Племена југа

1) Тиверци се први пут помињу у IX веку, када су се населили у међуречју Дњестра, Прута и доњег Дунава, укључујући Буцак (јужни део Бесарабије). Прва их наводи „Несторова хроника“, напомињући да их је највише живело од Дњестра до Црног мора. Главно занимање била им је земљорадња, а колико су били бројни доказује насељавање широких влашких области, где се почињу интензивно бавити сточарством. На истоку, у области Дикоје (Диви) Поље, које је први описао Херодот као скитску област, а која је обухватала слабо насељена подручја прицрноморских и приазовских степа између Дњестра на западу, те Дона и Хопјора на истоку, нападала су их разна турско-монголска племена. Сарађивали су са Кијевском Русијом, да би њен део постали средином X века. До XII века

постало им је све теже да бране свој териториј од честих напада Печенега и Кумана (Половци). Због све чешћих притисака, већина је напустила своју земљу и преселила се на север, те се временом стопили са другим источнословенским племенима. Мањи део Тивераца који је остао, током XIII и XIV века је населио западне делове Молдавије и Буковину и временом је романизован и поунијаћен. Сматра се да су тиверски градови Алчедар, Екимаци, Царјовка, Руд и други.

2) Уличи се помињу од VIII до X века дуж доњег тока Дњепра, Јужног Буга и црноморске обале. Њихово име различито се чита, зависно од начина писања у списима: Уличи, Улучи, Угличи, Улутичи, Љутићи, Лучани. „Несторова хроника“ пише да су Уличи и Тиверци седели на Дњестру до Дунава, све до мора. Њихова престоница био је град Пересечењ на доњем Дњепру (мада има мишљења да се налазио у Бесарабији). У првој половини X века морали су да се боре за независност против Кијевске Русије, али их је 922. године савладао војвода Свенелд и наметнуо им данак. Свенелд је у име кијевског кнеза Игора морао да осваја свако место посебно, јер су Уличи пружали жесток отпор. Кијевски Руси су три године држали под опсадом Пересечењ, да би се на крају град предао. Свенелд је од Игора добио на управу земљу око Пересечења, али за Уличе то није био крај. Под све већим нападима турско-монголских племена, Уличи су заједно са Тиверцима напустили своју домовину и кренули на север, где су се ујединили са Волињанима. Последњи пут се помињу у хроникама из 970-их година.

3) Бели Хрвати су живели око града Пшемисла на реци Сан, притоци Висле. Није познато њихово право име, већ је преузето од Константина Порфирогенита, а нешто касније их помиње под истим именом и „Несторова хроника“, мада се могу пронаћи и под именом Карпатски Хрвати, јер су живели на обронцима Карпата и изворима Висле. Порфирогенит је изричит у томе да су они заједно са Србима напустили свој териториј и населили се на Балканском полуострву по одобрењу цара Ираклија, али његова тврдња никако не може бити доказана, нити прихватљива као званична. Многи историчари су одбацили такве тврдње као недоказане, посебно зато јер се име *Хрвати* у западним средњовековним списима помиње знатно касније. Становништво које је остало око Пшемисла је према писању „Несторове хронике“ пало под власт чешког племена Зличана и њиховом династијом Славниковцима (чеш. *Slavnikovci*), током X века, који су владали у граду Либице. Чешка војска под династијом Пшемисловаца (чеш. *Přemyslovci*)

уништила је Зличанску кнежевину 995. године, док су Бели Хрвати потпали под пољску краљевину. Последњег локалног кнеза Собеслава убили су Пољаци близу Прага 1004. године. Временом су се утопили у пољски народ, док поједини историчари верују да су карпатски Бели Хрвати преци карпатских Русина.

г) Дулебска група

Дулеби су савез племена које се у изворима помињу под заједничким именом или са локалним подплеменским именима. Живели су на територију западног Волиња од VI до X века. Главни центар било је Зимновскоје (Зимноје) у Волињској области. Трубачјов је етноним Дулеба (**dudlebi*) извео од германског **daudlaiba* („насеље умрлог“), због близине германских станишта, заправо Вилдбарк културе (источна Померанија – Мазовија), која се повезује са Готима. Претрпели су продоре Авара са истока, а „Несторова хроника“ пише да су Авари ратовали против Словена (између осталих и Дулеба) и да су вршили насиље над словенским женама. Године 907. учествовали су са Кијевском Русијом у нападу на Константинопољ, да би средином X века сами потпали под власт Кијева. Скоро сви руски историчари слажу се да у дулебску групу или дулебски племенски савез улазе племена Волињана, Древлана, Пољана и Дреговича.

1) Волињани су припадали дулебској групи као племе или племенски савез. Појављују се крајем X и почетком XI века у сливу горњег Западног Буга и близу извора Припјата. Према изворима крајем X века контролисали су седамдесет градова са центрима у Волињу и Владимиру Волињском. Највише су се бавили земљорадњом и занатством, посебно ковањем, ливењем и керамиком. „Несторова хроника“ описује Волињане као руско племе, што је још један доказ да су источнословенска племена на југозападном краку у целини била руска. Арапски географ ал-Масуди је у другој половини X века поменуо Волињане и Дулебе. Он наводи да су Волињани били посебно моћни и да их друга словенска племена од давнина посебно поштују, то јест да су Волињани имали власт над њима. Ал-Масуди је поменуо и кнеза Мацака, кога су остали словенски кнежеви поштовали, а он имао примат над њима. Када је дошло до свађе међу племенима, појавио се раздор међу њима и они су почели да напуштају првобитну хијерархију, самим тим и власт Волињана. У суштини је немогуће потврдити или одбацивати ал-Масудијев текст, но чињеница је да су Волињани

и Кијевска Русија озбиљнију сарадњу почели да изграђују у другој половини X века. Године 988. кнез Владимир од Кијева поставио је сина Всеволода за кнеза Владимира Волињског и тако основао Волињску кнежевину.

2) Древлјани су живели у украјинском Полесју (данас у области Житомирска и западне Кијевске области). На истоку су допирали до Дњепра, а на северу до Припјата где су живели Дреговичи. Име племена, према опису хроника, потиче од живота у шумама („између дрвећа“). Поједини историчари покушавају на основу хроника да утврде да су Древлјани, заједно са Дреговичима, Пољанима са Дњепра, Кривичима, Србима, Белим Хрватима и Хорутанима населили током VI и VII века области око Дњепра. Имали су развијену племенску организацију са својим кнезом на челу. Извори наводе кнеза Мала, који је са најбољим људима владао земљом Древлјана. „Несторова хроника“ пише да за разлику од Пољана, Древлјани живе зверским животом, убијају једни друге, једу све нечисто, да није било бракова међу њима и да су отимали девојке крај воде. Радимичи, Вјатичи и Северјани су живели слично Древлјанима: у шуми, говорећи погрдно, нису имали бракове, већ су отимали жене, неки су имали по две, чак три жене. Ове податке хроничара треба узети са резервом, јер је Нестор као хришћанин имао негативан став према паганским обичајима. Првобитно се центар овог племена налазио у Коростењу, касније у Овручу. Пољани су једно време признавали власт Древлјана, али је превласт однела на крају Кијевска Русија. Кнез Олег (879-912) први им је наметнуо данак, истина уз велике борбе Древлјана за независност. На крају су Древлјани учествовали са Кијевом у нападу на Константинопољ 907. године. Након 912. покушали су да се осамостале, но кнез Игор их је победио и наметнуо још већи данак. У јесен 945. године, у покушају да сакупи данак, Древлјани су убили Игорa, везујући му тешка дрва за ноге и тако га раскомадали. Древлјански кнез Мал покушао је да се приближи Игоровој жени Олги у намери да преко ње дође до власти у Кијеву, али она је извршила освету, тако што је древлјанске изасланике живе закопала. Извори пишу да је Олга након тога кренула са војском и коначно сломила отпор Древлјана, који су тако трајно пали под власт Кијева.

3) Пољани су источнословенско племе које је насељавало десну страну средњег тока Дњепра. Исто име носи западнословенско племе, које се населило око Њезна и које је касније окупило друга лехитска племена и створило пољски народ и државу. Према историјским и археолошким изворима, земља дњепарских Пољана, пре примања хришћанства,

простирала се око река Дњепар, Ирпењ и Рос, док је на западу стизала до земље Древлјана, на северозападу са јужним областима Дреговича, на југозападу Тивераца, на југу Улича, док су се на истоку граничили са Хазарима. Древлјани, а убрзо и Хазари, наметнули су им данак, вероватно средином VIII века. Седиште Пољана био је Кијев, али су имали они још неколико важних насеља: Вишгород, Белгород на реци Ирпењ (сада је село Белгородка), Звенигород, Трепољ (сада је село Трипоље), Васиљев (сада је село Васиљков) и други. Према писању „Несторове хронике“, Пољани су се драстично разликовали од осталих словенских племена, пре свега по моралу и облику друштвеног живота: водили су миран живот, поштовали жене, родитеље, практиковали бракове, за разлику од Вјатича, Радимича и Древлјана. Код Пољана је била развијена племенска заједница, која је потчињена кнежевској власти и његовој дружини. Код њих је посебно негован лов, риболов и пчеларство у односу на друге Словене који су више практиковали земљорадњу, сточарство и трговину дрветом. Последњи пут се у хроникама Пољани помињу 944. године, када је кијевски кнез Игор нападао Ромејско царство. Западнословенски Пољани се, пак, помињу све до 1208. године у „Ипатијевском летопису“.

4) Дреговичи чине савез племена, који се у изворима појављују од IX до XII века у области Гомеља, Бреста, Гродњенска и Минска, који чине данашњу Белорусију. Источни суседи Дреговича били су Радимичи, североисточно Кривичи, јужно Древлјани и северозападна балтичка племена Јатвиги и Литванци. По тумачењу лингвиста, име племена потиче од балтијског корена *дрегува* („мочвара“, белор. *дрыгва* – „блатно/мочварно место“) и словенског суфикса *-ичи*. Дреговичи су првобитно живели на јужном краку Источних Словена, али временом су се преселили у данашњу Белорусију до реке Њемен. Извори пишу о пореклу Дреговича, заједно са Древлјанима, Пољанима са Дњепра, Кривичима (Полочанима) од Срба, Белих Хрвата и Хорутана, који су на просторе Русије дошли током VI и VII века. Константин Порфирогенит их познаје под именом *δροуговѝται*, као племе потчињено Русијама. Он напомиње да су они некада имали свог кнеза. Седиште овог племена био је град Туров. Потпадање Дреговича под власт Кијева, вероватно је завршено током X века, када је основана Туровска кнежевина, док је северозападни део њихове земље дошао под власт кнежевине Полоцк.

8. СРБИ ДО СРЕДИНЕ IX ВЕКА

Најстарији елементи српске државности

Најстарији елементи српске државности настали су у дубокој прошлости, али због свих наведених проблема око њеног проучавања, који су наведени у претходним поглављима, не постоји могућност детаљног проучавања историчара. Потребно је још много истраживања у археологији и лингвистици, да би се открила рана прошлост Срба. На историјску сцену Срби се појављују знатно касније у историјским изворима, након дуготрајних процеса који су пратили овај народ.

Држећи се текста Константина Порфириогенита, сазнајемо да су прве српске државе настале на обалама Јадранског мора у данашњој Далмацији, али данашња наука проналази доста сумњивих чињеница код овог ромејског цара, због чега је немогуће прихватити тезу о српском досељавању на Балкан у време цара Ираклија. Несумњиво је да су Срби имали свог владара (вођу) и да су власт наслеђивали његови синови. Званична историја не познаје ниједног српског владара све до IX века, док историчари у XIX веку познају читаву српску династију од Свевлада I (Самовлад, Само, 492-530) још од 492. године. Занимљиво је овде поменути да Чеси доводе своје постојање од краља Сама (Свевлад, чеш. *Sámo*, 623-658), међутим, он је владао у VII веку и немогуће га је повезати са Свевладом српским. „Псеудофредегарова хроника“ је наставак „Хронике“ коју је писао Фредегар и важна је за историју Франачке државе у VII веку. „Псеудофредегарова хроника“ пише о Саму и Дервану (кнезу Лужичких Срба), који се одвојио од Франачке 631/632. године и пришао Саму. Чешки историчар Полацки, пак, пише да су се Чеси организовали тек у IX веку и са Моравском створили нову државу под Свјатоплуком, те да са Самом немају директних веза. О српској држави писао је Миошић (Андрија Качић Миошић, 1704-1760) монах у фрањевачком манастиру у Заострогу који је тврдио да је српска држава основана још 490. године са престоницом у Скадру. Миошић је навео све владаре од 490. године до Стефана Немање. О Скадру као старој српској престоници од 490. до 1171. године, писали су и многи историчари у XIX веку, да би од краја тог века у Србији била прихваћена западноевропска историјска мисао. Скадар са околином је 1913. године, када је српска војска изашла на обале Јадрана, у огромној већини био насељен Србима православне, римокатоличке и муслиманске вероисповести и нико од њих није говорио нити је знао албански језик. Потребно је

ново истраживање у архивама широм Европе, али и археолошка ископавања на Балканском полуострву, али о томе не постоји политичка воља ни у Србији, нити у другим државама, а сваки покушај доказивања да је званична историја Срба искривљена, наилази на подсмех у српским научним круговима, који ни на који начин не желе да говоре о ревизији званичне историје.

Менандар Протектор је писао да је једно аварско посланство било упућено 578/579. године словенским (српским?) старешинама, пре свега Даурентију (Дауритију) са захтевом да се потчине и плаћају данак Аварима. Они су сложено одбили такав захтев спремни да ратују. Овај део Менандаровог текста јасно указује о снази Срба спремних да ратују против Авара и Ромеја, не дозвољавајући да се покоре било коме. У ромејским изворима има доста записа о српским (овде Ромеји упорно пишу о Словенима, као да се ради о неким другим словенским племенима) нападима на зидине Константинопоља. Генерал Коментиол (грч. *Κομνητιολος*, умро 602) је под царем Маврикијем започео кампању на Балкану, по први пут након дуго времена, када је кренуо у противнапад са намером да што даље потисне непријатеље од ромејске престонице. На путу за Хадријанопољ, Коментиол је наишао на велику групу Словена које је предводио Ардагаст (овде се мисли на Радгоста или Радогоста). У тој бици Ромеји су однели победу, те је непријатељ морао да се повуче. Године 594. војсковођа Приск је прешао на леву обалу Дунава са намером да спречи даље насељавање Словена преко реке. Ромеји су опустошили околну земљу, јер је у том тренутку словенска главнина под Радгостом већ била на Балкану. Овде је највероватније реч о неком источнословенском племену које је живело у данашњој Румунији и често прелазило на Балкан у пљачку ромејских земаља, у области данашње Бугарске. О ромејским акцијама у унутрашњост Балкана нема записа, осим да је Јустинијан I покушао да утврдити лимес на Дунаву. Данашња западна Србија, Босна и велики део Далмације били су тешко приступачни, тако да постоји велика могућност да ромејска војска није ни покушавала да напада, пре свега јер је водила ратове против Персије, због чега је главнина војске била послата на Исток и самим тим је већи део полуострва био препуштен насељавањима Срба.

Крајем VI века ромејски извори помињу још једног словенског краља (Словени нису у то време познавали титулу краља, већ су своје старешине називали кнезовима) Мужоку (Мужик, Мусоки), кога је напао војсковођа Приск 594. године, након рата против Радгоста. Према ромејским извори-

ма, Мужок је чуо да су Ромеји разбили Радгостову војску и кренуо је да му помогне, те им је послао велики број чамаца да би их пребацио на свој териториј. Овде се јасно може приметити да је Мужок готово извесно држао велику област под својом влашћу и Ромеји пишу да он шаље војнике да извиде ромејске положаје. Уједно је најближи сусед Радгоста и њих раздваја река и несумњиво је да су савезници у борби против Ромеја. Земља Мужока засигурно би се налазила у данашњој Бугарској. Према изворима, Приску је било потребно 3.000 војника да би напао Мужоково насеље, што јасно указује о словенској снази. Приск је однео победу, али не у отвореној борби већ издајом у словенским редовима.

Око Никопоља се у то време налазила још једна словенска област под контролом Пирогоста (Пирагаст) о којем пише Теофилакт Симоката. Он је 597. године са својим трупама заузео териториј уз реку Дунав, а његова војска је прерушена у шуми сачекала ромејске војнике. Први Ромеји који су налетели били су побијени, да би их тек главнина ромејске војске разбила. Пирогостови људи су били постројени уз обалу и напали су Ромеје копљима. Пошто нису могли да издрже напад Словена, Ромеји су почели да одступају од обале. Одступајући успели су да узврате и убију Пирогоста, погодивши га стрелом. Изгубивши свог вођу, Пирогостови војници су почели да се повлаче. Ромеји су имали велике губитке, чак 1.000 војника је убијено у тој борби. О Пирогосту су писали још Теофан Исповедник и Анастасије Библиотекар (лат. *Anastasius Bibliothecarius*, око 810.-око 878.), главни библиотекар и архивиста римских папа, познат и по томе што је краће време био истакнут као антипапа. „Стратегикон“ цара Маврикија констатовао је да има много словенских краљева и да се они често међусобно сукобљавају, те Ромеји користе такву ситуацију и поједине придобијају на своју страну путем дарова, нарочито оне најближе Константинопољу.

Постојање тројице Словена са великом војском и обласћу које су контролисали у данашњој Бугарској, а пре доласка Бугара на Балкан, јасно указује да су и централни и западни делови полуострва били насељени Словенима (Србима). Могуће је да су сва тројица били тек војни заповедници и слушали команду неког словенског кнеза који је владао великим територијем. То би значило да је на Балкану морала постојати већа словенска држава и да су Ромеји практично изгубили власт над великим делом полуострва знатно раније.

Српске области

Срби и поједина источнословенска племена преплавила су Балканско полуострво. Довољно је видети да је цела околина Солуна била насељена Словенима и да је ромејски цар морао силом да се пробија до самог града. У ширем залеђу Солуна од 614. до 616. године, помињу се многа словенска племена, међу њима Драговити, Сагудати, Велегезити, Вајунити и Верзити. И поред снажне хеленизације у наредним вековима, успомена на њих сачувана је све до XIII века, док у појединим случајевима и знатно дуже. Између 674. и 677. године у ширем залеђу Солуна појављују се још две словенске заједнице познати као Струмљани и Ринхини. Имена су изведена од река Стримон (Струмица) и Рихиос, што указује да је процес настајања ширих словенских заједница текао и на новом територију. До краја VII века у близини Солуна налазило се седам јаким и добро организованих словенских група и свака има свој териториј и свог кнеза. Овде није реч само о Србима, већ има доста и Источних Словена, који су непрестано прелазили Дунав и долазили на Балкан остајући дуже или краће време. Највећи део тих источнословенских племена насељавао је источне делове Балкана, односно данашњу Бугарску и делове Македоније и Тракије.

Словенским нападима на Солун 614-616. године, руководио је кнез Хаџон и њега ромејски извори помињу као егзарха. Ромеји су вођу Ринхина, Првуда, назвали краљем 674. године. Био је то врло утицајан владар, поштован од својих људи, знао је грчки језик и понашао се као прави Ромеј. Због све веће моћи, постао је непријатељ солунском намеснику, због чега је ухапшен и погубљен. Уследила је побуна Ринхина, Струмљана и Сагудата, касније и Драговита, који су сви имали засебне кнезове. Све ово јасно показује да су Словени око Солуна били прилично снажни, а посебно су видљиви елементи државности, јер су имали посебан териториј под својом управом и власт оличену у кнезу. Несумњиво је да су и код Срба од раније постојали елементи државности на Балкану, ако негирамо писање о формирању српске државе 490. године. Словени су своју снагу показали приликом опседања Солуна 614-616. и 618. године, а заједно са Аварима извели су велики напад на Константинопољ 626. године. Све то доказује да Ромеји нису имали никакву контролу на Балканском полуострву, сем крајњих области на југу Грчке и у Тракији. Због тога је неприхватљива прича Константина Порфирогенита о посебној дозволи цара Ираклија да се Срби (српска племена) населе на Балкану.

Најраније српске државе које се наводе у ромејс-

ким изворима, формиране су у Далмацији. Србија, Паганија (Неретљанска кнежевина), Захумље, Конавли и Травунија чисто су српски (словенски) топоними, које не познаје латински и грчки језик. Постојање више српских држава показује територијалну раздробљеност етничког простора Срба, но нејасно је шта је водило овој појави. Могуће да је географска специфичност јадранске обале и њене залеђине имала снажан утицај. Читавом дужином протежу се Динарске планине све до обала Јадранског мора и на том подручју нема уздужних, нити попречних великих речних долина, попут Велике Мораве и Вардара у централном делу полуострва, које су од најстаријих времена представљале природне саобраћајнице између севера и југа Европе. Реке су кратких токова, оне нешто дуже као Тара, Пива, Морача, имају дубоке кањоне што их чини скоро непремостивим препрекама. Нешто лакше кретање било је долинама Неретве, Врбаса, Босне и Дрине, али њихови горњи и средњи токови испресецани су клисурама, тако да је било потребно доста напора да се заобиђу. Таква раздробљеност рељефа била је изузетно погодна за насељавање Срба и формирање држава, које су излазиле на Јадранско море. У мањим природним географским целинама које су од античких времена биле погодне за земљорадњу, Срби су почели да стварају жупе.

Свака група Срба која је насељавала поједину жупу у почетку је била везана крвним сродством са суседном групом, што је омогућило брзом развоју жупа. На челу такве родовско-територијалне заједнице, углавном се налазио старешина из најугледнијег рода или породице и он је постајао жупан. Врло је могуће да је знатно раније нестао родовски систем код Срба, јер је територијална компонента имала примат над родбинским везама, што може да наведе на закључак да се распадање родовског друштва код Срба десило већ током IV или најкасније V века, када би засигурно као крајње требало ставити српско појављивање на Балкану. Жупе код Срба нису биле приближно територијално једнаке и зависно од тога је и друштвени положај жупана био другачији. Жупе су код Срба биле организоване у мањим географским целинама са десетак селских насеља. На величину жупе утицао је начин организовања становника и само земљиште. Често се може пронаћи у средњовековним српским жупама подела једне веће на две мање „горњу“ и „доњу“, задржавајући првобитно име: Ибар, Полог, Лепеница и слично. Нешто касније одлучујућу превагу однели су друштвени односи, те је у једној котлини без већих природних препрека, стварано више жупа, а најбољи пример је Метохија.

Најстарији помен титуле жупана у изворима

потиче из 777. године са подручја данашње Словеније. Помиње се као *jopan, qui vocatur Physo* (жупан Фисо). Несумњиво да се жупе и жупани јављају на Балкану знатно раније иако то није забележено у изворима. У почетку је власт жупана била територијално ограничена границама једне жупе, али то је био један од кључних елемената српске државности, који је постао темељ свих српских држава у првој половини средњег века.

Словени су насељавали велике географске области, не само на Балкану већ и у знатном делу Паноније. Ромејски извори пишу о Склавинијама и свака је имала свог кнеза, којег писци називају краљем. Постојање посебних словенских области са великим бројем становника под влашћу једног владара (кнеза), јасан је показатељ државности, али Словени у Панонији и данашњој Румунији нису створили ниједну државу онаквог типа какву су стварали германски народи на простору некадашњег Западног римског царства. Слична појава може се видети код Срба и других Словена насељених у Македонији и Тракији. Ту је основан низ Склавинија, како их помињу Ромеји, али без јасне етничке или територијалне одреднице. Скоро ниједна од тих „склавинија“ није признавала ромејског цара и често су водили ратове против Константинопоља. Фактичка власт Ромеја одавно је престала да постоји на огромном делу Балканског полуострва, још од времена првих словенских насељавања крајем III, посебно током IV и V века. Констанс II је водио прави рат кренувши из Константинопоља према Солуну 658. а слично је радио и Јустинијан II 688. године, када је ушао у рат против Словена и Бугара. Рат се настављао из века у век, без икаквих могућности да Ромеји слома непријатеља и овладају полуострвом. Константин V је 758. године водио поход против непријатеља и успео да сломи „склавиније“ у Македонији, док су они у Тракији морали да прихвате власт Константинопоља. Чести ратови Ромеја на левој обали Дунава, као и у Македонији и Тракији, разлог су што није формирана ниједна словенска држава на том простору, која би имала институције сличне онима у германским земљама на Западу. Словени у источној Панонији и Дакији често су се премештали у нове области (посебно на Балкан) што их је онемогућавало да формирају чвршћу власт. Доласком номадских Бугара, Словени који су били насељени у данашњој Бугарској, склопили су договор са новопридошлим народом и ушли у јединствену заједницу. Бугари су временом наметнули своју власт, али су зато делимично словенизирани.

Још једна велика словенска (српска) заједница била је насељена око Солуна, у Тесалији и Епиру.

Верзити су пуна два века успели да сачувају своју самосталност, да би бугарски хан Телериг послао 12.000 ратника 773. године, да их поробе и насеље унутар бугарског територија. Верзити су контролисали области око Преспе, Охрида, Битоља и Прилепа. У изворима се може пронаћи име *Верзитија* што доказује да је на Балкану већ била прихваћена чињеница да је тај териториј припадао Верзитима. Године 799. помиње се *Велзитија* у Тесалији. Велегезити су два века чврсто држали под својом влашћу Тесалију и тиме је фактички одвојили од Ромејског царства. Крајем VIII века на челу племена нашао се кнез Акамир, који се умешао директно у сукобе за престо у Константинопољу, покушавши да збаци царицу Ирину и на власт доведе синове Константина V. Вишевековно постојање посебних српских (словенских) области на Балкану, независних од престонице на Босфору, које су имале своје кнезове, потврђује започет процес стварања држава. Процес није завршен до краја и те државе никада нису формиране, а слично се десило са Струмљанима и Ринхинима. Првуд је најпознатијих кнез Ринхина, али њега су Ромеји убили 674. године у близини Солуна. Ромеји су на све начине покушавали да зауставе стварање словенских (српских) држава на Балкану, пре свега ратовима, подмићивањима и другим лукавствима. Успели су у источним деловима полуострва, али за кратко, јер се уместо Словена, појавио још опаснији непријатељ – Бугари.

Другачије је било у централним и западним деловима Балкана, јер није постојала никаква могућност да Ромеји упадну са војском и обезглаве српске владаре. Дукља, Травунија, Захумље, Паганија (област Неретљана) и Србија у залеђу, биле су дуго недоступне за Константинопољ. Константин Порфирогенит их још половином X века назива „склавинијама“, што може да сведочи да су и словенске области око Солуна, Епира и Тесалије, такође српске, јер их ромејски извори називају истим именом. У развоју политичког живота, српске државице на обали Јадранског мора могу да се изједначе са словенским областима ближе Константинопољу, но док је у околини Солуна, у Тесалији, Епиру и Тракији, ромејски цар успео да уништи започете државне процесе, дотле су до краја VIII века на обали Јадрана створене српске државе у пуном смислу. Већ у почетку је створена значајна разлика у оствареном степену државности, али за то постоје оправдања. Државе на Јадрану биле су довољно удаљене од Константинопоља, Солуна и Бугарске, где су током VIII и IX века кренули велики сукоби Ромеја и Бугара, те су имале могућност да развију своју државност у пуном смислу. Тешкоћа у

изградњи државе била је разбијеност рељефа, тако да се некадашња компактна српска целина, разбила на више области, где је било тешко покушати створити јединствену државну заједницу. Саме жупе су биле прилично разбијене због густих шума, високих планина, мочвара, дубоких кањона, клисура, због чега је саобраћај између њих био отежан. То је један од најважнијих разлога зашто је било потребно доста времена да се успостави чвршћа веза између жупа, која је даље водила укрупњавању и на крају стварању јединствене српске државе.

Паганија

Најзападнија српска држава звала се Паганија или Неретљанска област и простирала се између ушћа Неретве и Цетине, обухватајући три жупе Расток, Мокро и Дален. Док се жупа Дален налазила у унутрашњости, дотле су прве две излазиле на обалу. Паганији су током VIII века прикључена оближња острва Брач, Хвар, Корчула и Мљет. Становници Паганије су Срби и ту нема никаквих нејасноћа, али сама област је изолована од осталих српских територија, што је касније имало озбиљних последица. На копну су се налазила насеља Мокро, Веруља, Острок и Славинеца. Град Мокро је основан на темељима раносредњовековног града Макара, од кога је данас постала Макарска. За насеље Веруљу сматра се да је њено име сачувано у данашњем називу места и залива Вруља, али и у називу насеља Брела. Град Острок налазио се на месту данашњег Заostroга између ушћа Неретве и Подгоре. За Славинецу је тежа убикација, тако да постоје претпоставке да се град налазио на месту данашњег насеља Градац између Заostroга и ушћа Неретве. Било је тешко повезати у једну целину копно са четири острва која су припала Паганији. Могуће је да нису постојали довољно снажни елементи државности, јер се у изворима не помиње већа улога Паганије у односу на друге српске државе. Неретљанске вође су се називале судије иако се црква њима обраћа као краљевима. Титуле племства биле су кнез, чувар блага, капетан, витез и ризар.

Име Паганија дошло је од Ромеја, јер становници – Неретљани, нису прихватили хришћанство када је то учинио велики број Срба у другим деловима Балкана. Јадранска обала Паганије простире се 75 километара од ушћа Неретве у Јадранско море на истоку до реке Цетине на западу. Била је широка 10 до 20 километара. Мало је било обрадивих површина, већ углавном шума и мочвара. Зато су

брзо развили морепловство и били добри у гајењу маслина, смокава и винове лозе. Изван Биокова и Мосора и на острвима, гајили су стоку и обрађивали поља. Неретљани су се најбоље сналазили у гусарству. Главни тип брода који су Неретљани користили била је *сагена* од почетка IX века, варијација викиншког дракара. Сагена је био дуг, релативно плитак брод, који се одликовао великом брзином, узаним трупом, оштрим луком и јарболом током IX и X века. Имао је два или три јарбола и поседовао је 16 или 18 весала укупно. Њиме је управљао око 40 чланова посаде који су у исто време били и војници. Сагене су били чврсти бродови, јер су пловили и зими дуж читавог Јадрана, што им је омогућавало гусарство током целе године. Служиле су и као ратни бродови и као трговачки, уз кондуре са круништем на прамцу и крми. Друга врста брода који су Неретљани користили је *кондура*, сличан сагени, али много мањи, са посадом од 20 људи. Било је и других типова бродова и баржи који су користили становници Паганије.

Пирати из Паганије су почели да развијају своје бродоградитељске вештине, када су муслимански Арапи почели значајније да угрожавају воде Ромејског царства. Већ половином 642. године, Срби су испловили са далматинске обале и напали беневентански Сипонте у заливу Монте Гаргано. Убрзо су арапски напади на Јадрану постали све већи, што је условило да Срби још више крену у развој својих бродова. Између 827. и 828. године, док је поморска сила Венеције била заузета кампањом на Сицилији, Неретљани су покренули велике пљачкашке походе, али када су се венецијански бродови вратили, пирати су се повукли. Један од неретљанских заповедника је покршен у Венецији 829. године, означивши мир између двају зараћених страна. Не осећајући посебну обавезу лојалности, чим су се прилике на Јадрану и у Венецији погоршале, Срби су наставили са својом старом навиком, прекршивши одредбе мировног споразума. Када су Неретљани опљачкали и убили неке венецијанске трговце који су се враћали из Беневента 834/835. године, дошло је до новог рата. Венецијански дужд Пјетро Традонико је 839. повео велику флоту против Срба и да би их поделио и покорио, успоставио је мир са традиционалним савезницима Неретљана – Гудушчанима под кнезом Миславом и са неким неретљанским племенима под кнезом Дружаком. Венецијански напади су покренути и 840. године против неретљанског кнеза Људислава, али без већих успеха. Дужд Пјетро је у походу изгубио више од 100 људи и морао је неславно да се врати у Венецију. Срби из Паганије су искористили тренутак када је арапска флота напала Венецију

и сами покренули веће акције против непријатеља. До саме Венеције дошли су 846. године и опљачкали оближњи Каорле. Неретљани су били први који су преузели иницијативу у борби, али у односу на остале Србе, ово је било због личне добити и загарантованог добијања плена.

Срби у Паганији су до друге половине IX века покушавали да оставе гусарство, орјентишући се на другачији начин живота. Половином марта 870. године отели су емисаре ромејског епископа, који су се враћали са црквеног сабора у Константинопољу. Као пагани и противници покрштавања, покушали су да задрже свој политеизам, али их је ромејски цар Василије I војно умирио, после чега је цела Далмација потпала под власт Константинопоља. Убрзо су Неретљани послали изасланике у ромејску престоницу и затражили да пређу у хришћанство. Тако је престоница на Босфору ставила Неретљане под своју заштиту.

Арапски муслимани су напали и опљачкали неретљански Брач 872. године. И каснијих година је муслиманска флота доминирала Јадранским морем, све док их Ромеји нису протерали са далматинских обала. Када је ромејска флота напустила Јадранско море, Неретљани су се вратили гусарству, што је изазвало нови поход Венеције на Паганију 886. године. Венецијански дужд Пјетро I Кандијано је 887. године лично кренуо са 12 галија да нападне Неретљане и тада је потопио пет српских бродова у луци Мокро. Венецијанска војска се искрцала у близини Мокрог, успевајући да уђе дубље у непријатељски териториј. Срби са Неретве су узвратили противнападом 18. септембра 887. године и нанели тежак пораз Венецијанцима. Дужд Пјетро једва је преживео борбу. Били су то догађаји који су натерали Венецију да крене у стварање савеза и своје спољнополитичке планове у потпуности окрене ка Далмацији.

Захумље

У изворима се помиње кнежевина (архонтија) Захумље као област од Дубровника до реке Неретве, то јест Паганије. Била је територијално значајно већа од Паганије и највећим делом граничила се са Србијом. Ромејски извори јасно наглашавају да у Захумљу живе Срби и да је то једна од српских држава. На словенском језику име Захумљана значило је „они иза брда“, а велико брдо се заиста налазило у овој кнежевини. Нису нам познате прве жупе у Захумљу, јер се не наводе у изворима, већ тек у документима из каснијих векова сазнајемо за

Стон, Попово, Жапско (Зажабље), Луку, Велику, Горимоту, Вечериће, Дубраву и Дабар. Можда у најранијем периоду постојања Захумља поједине наведене жупе нису постојале, већ су основане касније, али за то нема доказа. Жупа Стон је обухватала околину града Стона и равничарске делове Пељешца. У жупу Попово улазило је Попово поље, док се Жапско налазило испод планине Жабје и од реке Купе према Јадранском мору. Лука се простирала јужно од Требижата и Брегаве, обухватајући обе обале Неретве. Жупа Велика заузимаала је подручје Љубушког око Требижата. Горимот је по свему судећи Имотско поље, односно Имота. Вечерићи се налазила на десној обали Неретве, заузимајући Мостарско блато, док је Дубрава на левој обали Неретве покривала долину Брегаве. Дабар је заузимао Дабарско поље.

Било је више већих насељених места (градова) у Захумљу. Константин Порфирогенит помиње Бону и Хум, али било је и других: Стон, Мокрискик, Јосли, Галумаиник и Добрискик. Стон се налазио на месту данашњег Стона, а Мокрискик у мочварној равници у западном делу Мостарског блата. Јосли се налазио на месту данашњег насеља Ошље, док се за Галумаиник претпоставља да је био смештен код данашњег села Глумине. Насеље Добрискик се везује за жупу Дабар у Дабарском пољу. Град Бона је Благај на Буни и у непосредној близини се налазио Хум, који је касније назван Захум на Бишћу. Политички центри били су Стон и Бона, али када је касније Стон постао и епископија, главну реч добио је у односу на све остале градове у Захумљу.

До почетка X века Захумље је имало све елементе државности, због чега је добило на значају међу Србима у другим деловима Балкана. Најстарији познати владар Захумља био је Михајло Вишевић (913-926). Није тачно познато када се родио Михајло, већ постоји претпоставка између 880. и 890. године. Константин Порфирогенит је записао да његов род потиче од некрштених становника са Висле који се називају Литцики, покушавајући тако да га племенски одвоји од Срба који су живели у Захумљу. Михајло Вишевић је учествовао у значајним догађајима тог времена. Био је вешт и способан политичар. У то време се Захумље налазило у склопу Србије под влашћу врховног српског архонта (кнеза) Петра Гојниковића (892-917), који је био кум бугарског владара Симеона Великог (893-927), тада најмоћнијег владара на Балканском полуострву. Несумњиво да је Михајло желео да одвоји своју земљу од Петра и то је показао 912. године, када је пресрео и заробио Петра Бадоарија, каснијег дужда Венеције и сина тадашњег дужда Урса, који се

враћао из Константинопоља. Михајло га потом не прослеђује свом суверену Петру, већ га шаље директно Симеону, стекавши тако његово поверење и истакавши своју тежњу да буде равноправан иако је био Петров вазал.

Снага Симеонове државе засигурно је приморала Петра да отпочне преговоре са Ромејским царством око евентуалне заједничке акције, јер је претпостављао да ће Симеон када заврши са Константинопољем кренути на Србију и уништити је, као што су раније покушавали његови претходници. Преговори су отпочели 917. године на инсистирање драчког стратега Лава Рабдуха на простору Паганије, што је било најудаљеније од Симеонове Бугарске. Намера је била да се покрену заједничке акције Срба, Ромеја и Мађара против Симеонове Бугарске. Иако је сусрет Петра и Лава вођен у највећој тајности, Михајло Вишевић је о њему обавестио Симеона у покушају да стекне пријатељство са Бугарином. У намери да спречи стварање ширег савеза, Симеон је одмах послао војску на Петра. Петар Гојниковић се без борбе предао док је Павле Брановић, Петров брат од стрица, постао нови врховни архонт (кнез) Срба. Михајло Вишевић је добио слободу да прошири свој утицај на Паганију, а када је дошло до слома Србије 924. године, помиње се као врховни представник, односно владар Срба у приморју северно од Дубровника. Извори не наводе да ли је после пада Србије номинално признао Симеонову власт, али је готово сигурно владао независно, чак иако је можда само формално признавао нечију власт. Када је срушен Симеон, Михајло Вишевић је брзо постао савезник Ромеја од којих је добио титулу антипатра и патриција.

Учествовао је на црквеном сабору у Сплиту 925, да би заједно са краљем Томиславом напао ромејски град Сипонт на југу Италије 926. године. У изворима тога времена Михајло се помиње као краљ (*Michael rex Sclavorum*), што указује на његов велики углед. Нагли успон Захумља под Михајлом Вишевићем, нестало је његовом смрћу. Захумље и Паганија су убрзо потпали под власт Србије под Чаславом Клоникировићем и тако постали део уједињене српске државе.

Травунија

Травунија или Требиње простирала се између Дубровника и Котора. Константин Порфирогенит пише да је земља Травуњана и Конавањана једна и да у њој живе Срби. У почетку се један број жупа уједињавао око Требиња, док одређени број око

Конавла, да би до почетка IX века дошло до стварања јединствене државе Травуније. Српски кнез Властимир је удао своју кћерку за Крајину, сина Белоја, жупана Травуније. Након женидбе, Властимир је уздигао свог зета за кнеза (архонта) Травуније. Вероватно да је од Крајине Травунијом почела да владара нова династија, док су до тог времена управљали жупани, бирани из жупанског рода.

Белоје (Велоје) је био отац Крајине и вероватно један од владајућих жупана. Он је први познати владар Травуније, а њега наводи Порфирогенит у свом тексту. Исти извор пише и о Крајини који је владао Травунијом средином IX века, јер се оженио Властимировом кћерком 847/848. године. Нема сумње да је самостално владао Травунијом, али се сматра да је признавао врховну власт кнеза Србије. Крајину је наследио син Хвалимир који је владао током друге половине IX века, да би њега наследио Чучимир у првој половини X века. За све време управљања носили су титулу кнеза (архонта) Травуније и слободно владали својом земљом, али и били под влашћу архонта Србије. Травунија је постала прва српска област у Приморју, која је прикључена Србији у својству удеоно кнежевине, али са великим степеном аутономије.

Травунију су сачињавале жупе: Требиње, Љубомир, Фатница, Рудине, Крушевица, Врм, Рисан, Драчевица, Конавли и Жрновница. Жупа Требиње се налазила у Требињском пољу и била је повезана са суседним пределима као Шума, Површ, Врсиње и Луг. Жупа Љубомир је територијално мања од Требиња и смештена у истоименом пољу. Фатница је покривала истоимено поље са малом површином. Жупа Рудине је покривала зараван на северу Билећких Рудина, док би жупу Крушевице требало тражити између Рудина и Врма. Сам Врм се налазио источно од Требиња обухвативши висораван око реке Сушице, леве притоке Требишњице. Рисан је имао врло малу површину око самог града Рисна. Жупа Драчевица је већа и значајнија у залеђу Херцег Новог и била је подељана на три дела: Суторину, Кутско и Камено. Конавли су имали велики значај поред Требиња и имали развијен политички живот кроз читав средњовековни период. Привредни живот Конавла омогућио је опстанку већег броја људи, те су они развили чврсту основу за политички систем и могли су имати знатан број војника. Константинопољ је на Конавле у другој половини IX века гледао као на посебну територијалну и управну јединицу са архонтом, те су одржавали присније контакте са Ромејским царством. Иако су Конавли имали велики значај, првенство је добило Требиње, посебно од времена Крајине, када је он уздигнут до ранга кнеза. На крају је до-

шло до уједињења Требиња и Конавла, али још неколико векова су Конавли имали своју посебност у односу на остале жупе. Елементи државности који су створени у Конавлима нису могли нестати врло брзо након уједињења. Жупа Жрновница се простирала од Цавтата према Дубровнику, тако да су је Дубровчани постепено потчињавали, да би је на крају у потпуности преотели.

У Травунији је било пет већих градова: Требиње, Врм, Рисан, Лукавете и Зетливи. Стари град Требиње се налази близу данашњег истоименог града, док се Врм налазио у истоименој жупи, али му је временом значај преотела тврђава Клобук. Данашњи Рисан је подигнут близу средњовековног града, с тим што је једно насеље излазило на обалу, а друго било повучено на месту где су Леденице. За Лукавете и Зетливи претпоставка је да су се налазили северно или јужно од линије Требиње – Рисан. Можда их треба тражити у жупи Конавли. Један би требао да се налази код извора реке Љуте. Близу извора се налази Градац и други локалитети, што може да сведочи о главној улози у Конавлима. Временом је и ова српска кнежевина припојена Србији, што је било природно, јер је у њој живело српско становништво, а и политичке прилике на Балкану условљавале су постојање веће државе ради лакше одбране од непријатеља.

Дукља

Четврта српска држава на Приморју била је Дукља. Територијално се простирала према Драчу, тачније до Љеша, Улциња и Бара, све до Котора и граничила се са Србијом. Нема сумње да су Срби населили Дукљу иако Константин Пофирогенит није оставио много података о њој. Кратко је описао после Травуније, а пре Паганије, а пошто су ове наведене области биле српске, онда нема сумње да је и Дукља била српска. Низ докумената и хроника између IX и XIII века јасно доказују да су Срби насељавали Дукљу. Франачки хроничар Ајнхард у својим „Аналима“ описао је устанак панонског кнеза Људевита, који је потом побегао Србима који су држали велики део Далмације, што је још једна чињеница о српским територијама дуж скоро читаве Далмације. Овај извор је важан, јер је за сада најстарија и прва хроника која помиње називе српских области у Далмацији, у чијем саставу се налазила Дукља. Из овог извора се јасно доказује да су Срби једино словенско племе које се помиње, а које насељава Далмацију између експанзивне Бугарске на истоку све до избеглог словенског пле-

мена Гудушчана на западу око данашње Лике до северних делова Далмације.

Да не би било забуне, Гудушчани (Гачани, Кучани) су словенско племе које се уз Бодриће и Тимочане први пут помиње на тлу данашње источне Србије 818. године, под влашћу Бугара у време владавине хана Крума. Ајнхард пише о њима наводећи њихов долазак у град Херистал 818. године, када су се појавили пред цара Луја Побожног, затраживши помоћ и савез са Францима против Бугара. Тимочани, Браничевци и Гудушчани припадају српској групи племена око града Гудускума (лат. *Guduscum*). На истоку су се граничили са источнословенским племенима (Седам словенских племена и Северци), да би се временом ујединили са Србијом. Ајнхардови „Анали“ наводе племе Гудушчана које је пребегло од Бугара у области Либурније и Далмације (Лика, Гацко, северна Далмација). Када су постали франачки вазали, гудушчански владар Борна добио је титулу кнеза Далмације, а потом и кнеза Далмације и Либурније (*dux Dalmatiae atque Liburniae*). За кнеза Борну већина западних историчара покушава да пронађе зачетника прве хрватске династије на простору Балкана, иако о томе нема апсолутно ниједног историјског извора.

Ромејски извори често Дукљу до краја XI века називају Србијом (Земља Срба), због чега нема никаквих сумњи ко је насељавао ту област. Под притиском Ромеја, Дукља је потиснута од обале између Бара и Љеша, као и око Котора. Име је изведено од античког града *Doclea (Dioclea)*, према којем су названи и Срби у Дукљи. У њој су постојале жупе Лушка, Подлужје, Горска, Купелник, Облик, Прапратна, Црмница, Кучева и Грбаљ. Жупа Лушка се налазила на данашњем Љешкопољу, између десне обале Мораче и Ситнице. Подлужје се простирало од Љешкопоља до обала Скадарског језера, док се источније на северној обали језера налазила жупа Купелник. Жупа Облик се налазила на истоименом брду (Тарабош) јужније од Скадарског језера уз десну обалу Бојане, до града Свача. Прапратна се простирала између Улциња и Бара, док је Кучева чинила залеђе града Будве. Западније од Скадарског језера и око Вирпазара налазила се брдовита Црмница коју су Паштровске планине одвајале од мора. Грбаљ је најзападнија жупа Дукље између Будве и Тиватског залива. Источно од Подгорице и северније од Цијевне, простирала се жупа Горска са градом Медуном. Од већих градова треба поменути Градац, Новиград и Лонтодокла. Граце или Градац у Грбљу основано је на темељима средњовековног Градца, док се Новиград можда налазио близу Будве. Лонтодокла се несумњиво налазила

близу античке Дукље.

Први познати владар Дукље био је архонт (кнез) Петар (Петрислав), познат искључиво на основу његовог печата који је пронађен и који се данас налази у Берлину. На њему је на грчком језику написано „Петар архонт Дукље амин“ (+ΠΕΤΡ(Ο)Υ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΔΙΟΚΛ(Ε)ΙΑ(Σ) ΑΜΗΝ). Није тачно утврђено када је владао, те претпоставке иду од средине IX века, до краја X века.

Дукља је у другој половини X века имала своје архонте, мада је Порфирогенит не наводи као архонтију. Истина, он не назива архонтијом ни Паганију и Конавле, но могуће да је ипак постојала одређена категорија српских области: Србија је имала првенство у односу на остале, да би иза ње долазили Травунија и Захумље, а тек онда Дукља и Паганија. Могуће да је таква подела заснована на величини сваке области појединачно и степена развијености своје државности. Изнад других области налазиле су се оне у којима је постојала наследна власт. У Србији је постојала наследна власт од најранијих времена, а и територијално је била највећа. На степен државности утицали су друштвени и природни чиниоци, као и величина самих области. Захумље, Травунија и Дукља биле су састављене од неколико жупа са невеликим бројем становника и као такве нису биле довољно војно снажне да се супротставе било коме. Државност се развила до одређеног нивоа у српским државицама на Приморју, али изнад неке невидљиве границе више се није могло. Ни црквена организација у Захумљу почетком X века није могла да помогне у даљем изграђивању државе. Управо је у X веку одлучујући примат стекла Србија у односу на остале српске области.

Србија

Срби који су се населили у унутрашњост Балкана били су одвојени од Срба у Приморју. Због многобројних високих планина попут Маглића, Проклетија, Комова, Дурмитора, Трескавице, Височице, Прења и Чврнице, била је отежана комуникација и у почетку стварање јединствене српске државе на ширем простору. Најјужнији појас жупа који је улазио у састав Србије биле су: Морача, Оногшт, Комарница, Пива, Гацко, Невесиње, Вишева, Ком, Идбар, Неретва и Рама. Оне су се простирале дуж граница са српским државицама на Приморју. Немогуће је у потпуности одредити тачне границе Србије у раном средњем веку. На северозападу се Србија простирала до жупа Це-

тине, Имотског, Ливна и Пливе, те је могуће да се граница настављала северније до реке Саве. На југоистоку је граница ишла до долине Ибра, јер се у тим областима помиње погранични Рас. Србија је имала много жупа, али у изворима нису све поменуте, већ углавном оне у близини Приморја. Од српских градова треба поменути Достиник, Чернавуск, Међуречје, Дреснеик, Лесник, Салинес, те Катера (Которац) и Десник. Има прилично неслагања код научника о убикацији ових градова. Једини изузетак је Салинес који се налазио на месту каснијег града Соли, данашња Тузла. Овај град би могао да буде најсевернији, што би значило да су остали набројани били јужније. Достиник се налазио у пограничном подручју са Бугарском, вероватно на југоистоку државе. Поједини научници га повезују са средњовековним српским селом Др-сником из XII века у Метохији на левој обали реке КLINE близу ушћа у Бели Дрим. Град Чернавуск се повезује са жупом Црна Стена у којој је касније подигнут манастир Милешева, али не постоје јасни докази за ту тврдњу. Друга претпоставка је да се Чернавуск налазио код данашњег Прибоја на Лиму, јер је близу село Црнузи. За Међуречје постоји више локалитета, а проблем настаје код потврђивања међуречја, којих у Србији има доста. Једна од претпоставки је средњовековни град Сокол, властеоске породице Косача на Шћепан Пољу између Пиве и Таре. Сокол је археолошки истражен, али нема раносредњовековних налаза. Друга претпоставка је међуречје Праче у Дрину, северно од Горажда. Ту је постојао средњовековни град Самобор. Југозападно од Самобора постојао је град Нови на Дрини. За Дреснеик се сматра да је то данашња Пљевља или Дрежник, југоисточно од Ужица, што је прихватљива претпоставка. Лесник води порекло од леса (шуме), што доводи до немогуће убикације града, јер је централни Балкан (Србија и Босна) био покривен густом и на многим деловима скоро непроходном шумом још из времена антике. Поједини научници га повезују са Лешницом у Јадру. За Катеру (Которац) и Десник у Босни, убикацију треба тражити између Сарајевског и Зеничког поља, односно између Високог и Зенице у централном делу Босне. Град Рас ће нешто касније добити на значају, посебно од времена оснивања епископије, али је несумњиво да су у њему и његовој околини били насељени Срби. Темеље Рашке чине првобитне жупе Пнућа, Јелци и Горњи Ибар. Одатле ће моћ Раса почети да се шири у наредним вековима и довести до потпуне превласти над другим српским областима.

Босна је била жупа у Србији током VIII, IX и X века и око ње ће почети да се окупљају околне жу-

пе Врхбосна, Лепеница, Лашва, Брод и друге и тек у XI веку ће се издвојити у политичком смислу од Рашке. Још једна посебна српска област у почетку је била Дрина, око горњег тока реке Дрине са жупама Дрина, Сутјеска, Бистрица, Прибуд и друге. Појам „земље Дрине“ остао је до касног средњег века код појединих великаша. У земљи Дрини налазили су се градови Соко, Нови код Горажда, Самобор и тргови Хоча (Фоча) и Горажде. Већи број жупа постојао је и у долини Лима, али се Лим није истицао као посебна српска земља, мада је обухватао долину истоимене реке од Бијелог Поља до Прибоја. Око горњег тока Западне Мораве налазиле су се жупе Морава, Крушилица и Моравица, што је омогућило формирање „земље Моравице“, чији се назив одржао чак до средине XV века. Западно од Моравице у долинама Спрече и Усоре, створене су две земље: у долини Спрече жупе Соли и Треботић чиниле су целину, док је у долини Усоре централно место припало истоименој жупи, којој су се придужиле околне жупе. До XV века назив Усора покрио је подручје између Врбаса и Дрине. У долини Врбаса више је жупа чинило земљу познату као Доњи Краји. На подручју Ваљева између Дрине и Колубаре постојала је земља Срем са жупама Љиг, Колубара, Топлица, Пепељевац, Непричава, Тамнава, Уб, Обна и Радија.

Српска династија и борба за власт

Повезивање српских области у јединствену државу било би немогуће остварити без јаке династије. Засигурно је да су Срби имали своју династију од најранијих дана стварања државе на Балкану са својим самосталним кнезом као главним архонтом читавог народа. У почетку је право примогенитуре било тешко оствариво, чак ни много касније на врхунцу средњег века, међу српским династима то право није искључиво поштовано. Постојање династије од кључног је значаја за утврђивање етничке припадности и политичке свести, а снажна династичка породица могла је имати политичких утицаја на шире области и жупе ван свог државног територија. Због недостатка извора не можемо са сигурношћу да потврдимо имена српских владара из VII и VIII века, а које наводе српски историчари XIX века. Ако су поседовали нека документа, то је вероватно уништено у многобројним разарањима Србије у XX веку. Према традицији први познати српски владар звао се Вишеслав (мада се негде помиње као Војислав, а забуна настаје, јер се код Порфирогенита наводи као Βοισέσθλαβος), који

је владао Србијом око 780. године. Припадао је владарској породици Властимировић. Њега је на престолу наследио Радослав (грч. Ραδόσθλαβος), а њега син Просигој (грч. Προσηγόης). О политичкој и војној историји тројице српских владара нема података. Прве значајније податке имамо од Властимира (умро око 851. године), који је Србијом владао негде у четвртој или петој деценији IX века. По њему се српска династија назива Властимировић. Наследио је оца Просигоја на престолу, а упамћен је као владар који је управљао земљом када су се на Балкану дешавали крупни војно-политички догађаји.

Један од важних догађаја било је пресељавање Тимочана 818. године, који су под притиском Бугара морали да напусте области Тимока и пређу близу границе са Франачком. Желели су да се потчине Лују I Побожном, али их је на своју страну привукао Људевит Посавски тадашњи кнез Доње Паноније (*dux Pannoniae inferioris*) са седиштем у Сиску. Људевит је подигао устанак против својих франачких владара 818. године, након што је озбиљно оптужен од стране франачког двора. Када је поражен 822. године, Људевит је морао да бежи Србима што јасно доказује да се Србија простирала негде близу Сиска. Гостопримство му је пружио један од локалних жупана, али га је Људевит на превару убио и заваладао том жупом. Срби су свакако реаговали, јер је Људевит морао да бежи према западу, где су га локални становници убили. Ајнхард је искористио овај догађај и у својим „Аналима“ забележио да Срби држе велики део Далмације између Саве и Јадранског мора. Српске старешине (жупани) били су уједно и војни заповедници са седиштима у утврђеним насељима. Сваки жупан је имао одређену самосталност, али су сви били потчињени српском кнезу под чијом су се заштитом налазили.

Властимир је де факто био суверен владар, мада је могуће номинално признавао врховну власт ромејског цара иако нема доказа за ту тврдњу, а сигурно су Србији директно били подређени архонти српских државица на Приморју. Пред крај Властимирове владавине, око 851. године, Бугари су напали Србију, али нису познати разлози тог рата и постоје двојака тумачења. Једна теза каже да је пред крај Властимирове владавине дошло до анти-ромејског блока међу Србима, поткрепљен јаким политеистичким елементом. Због тога је дошло до побуне на челу са Властимиром. Из Србије су протерани хришћански мисионари и практично су Срби одбацили било какве споразуме са Ромејима. Због рата са Бугарском, Константинопољ није одмах реаговао, што су Срби можда и рачунали

подигавши устанак. Гусарење на Јадранском мору је појачано, посебно међу Србима у Паганији. Бугари су Србију почели да гледају као на претњу, јер је постала озбиљна сила која је могла да потчини словенска племена на простору Бугарске. Друга теза говори о тридесетогодишњем миру између Срба и Ромеја, закључен 815/816. године и који је истицао при крају Властимирове владавине. По истеку уговора, бугарски хан Присјам је око 846. године напао Ромејско царство, али није забележио веће успехе. Нема доказа у историјским изворима, већ само тумачења појединих историчара, да су се у том бугарско-ромејском сукобу укључили Срби на страни Ромеја, што је могло да изазове реакцију Бугара. Рат између Срба и Бугара је трајао три године, негде између 835. и 851. где је Србија успела да се одбрани од непријатеља. По први пут Срби су бранили своју независност и успели да се организовано супротставе противнику, јер су се бранили у густим шумама централног Балкана и својим планинама.

Властимир је до краја своје власти учврстио династију на престолу, проширио утицај на околне српске области, пре свега удајом своје кћерке за Крајину, сина травунијског кнеза. Иза себе је оставио тројицу синова, који су државни територији гледали као на династичко добро, али држава није припала у начелу примогенитуре најстаријем сину, већ је сваки син добио део државе на управу. Није јасно да ли су сва тројица Мутимир, Стројмир и Гојник, равноправни у тој подели или је ипак постојало одређено првенство најстаријег сина. Према неким изворима, Стројмир и Гојник су владали самостално, што је сметало најстаријем Мутимиру.

Најслабија карика у Србији била је привреда. Сточарство, лов и риболов били су једна од главних производних снага, док је друга била земљорадња рађена на примитиван начин. Мали број Срба се бавио занатством и трговином, због чега није било довољно материјалних средстава нити великог броја становника. Маса Срба живела је у данашњој Албанији, западној и централној Грчкој, као и око Солуна и у Македонији. Од војске је највише било тешко наоружане пешадије. Због слабо проходног терена и удаљености од главних комуникација, Срби су имали довољно времена да се организују и почну да јачају своју војску. Србе су највише угрожавали Бугари, посебно на простору данашње источне Србије, као и областима Вардарске и Егејске Македоније.

Људевит Посавски

Људевит Посавски (лат. *Liudewitus*) је био кнез Доње Паноније између 810. и 822. године и одржавао је добре односе са Србима и другим Словенима. Подигао је устанак против франачког цара Луја I Побожног 818. године. Луј Побожни је послао маркгрофа Кадолаха од Фурланије (800-819) да угуши побуну, након чега је овај опустошио земљу и мучио локално становништво. Људевит је покушао да успостави мир, али цар Луј није имао намеру да се зауставља. Панонци су подigli побуну, да би се 819. године вратио Кадолах са већом војском. Панонци су однели велику победу, док је Кадолах морао да се повуче у Фурланију, где је убрзо умро од болести. На сабору у Ингелхајму јула 819. године, Људевит је покушао да издејствује мир и смањење франачке самовоље над Словенима у Панонији, али је Луј одбио све предлоге. Људевит је почео да окупља савезнике за свој план, а његов традиционални савезник био је далматински кнез Борна (кнез Гудушчана), али је франачки цар успео да одврати Борну од савезништва, тако што га је прогласио за кнеза Паноније, уколико помогне Францима да угуше Људевитову побуну. Није требало много времена да Борна прихвати понуду. Људевит је покушао да савезнике пронађе код Карантанаца, који су били у суседству Фурланије. Тимочани су се придружили савезу, јер су они били угрођени од суседних Бугара. У јесен исте године франачка војска под командом новог маркгрофа Фурланије кренула је према Доњој Панонији, а за то време је Људевит окупљао око себе карантанске војнике дуж Драве. Франачка војска је успела да потисне Људевита и његове људе преко Драве. Франци нису одмах кренули за Људевитом, јер су морали да смире Карантанце. Кнез Борна је кренуо са Људевитовим тастом Драгомужом, те су на врхунцу битке на Купи, Гудушчани окренули леђа свом кнезу и прешли на Људевитову страну. Драгомуж је убијен у току битке, док се Борна извукао уз помоћ својих стражара. Људевит је након тога ушао у Далмацију у децембру 819. и опустошио многе крајеве. Јака зима је натерала Људевита да се повуче из Далмације, а према извештају које је Борна упутио цару Лују, његов противник је претрпео велике губитке од 3.000 војника и преко 300 коња.

У јануару 820. године Борна и Луј Побожни направили су савез у Ахену, са намером да коначно униште Људевитову земљу нападом са три стране. У пролеће је франачка војска већ била окупљена у Италији, Источној Франачкој, Баварској, Саксонији и Алеманији с циљем да у исто време нападне непријатеља. Из Баварске Франци су кренули кроз

Панонију да би напали дуж Драве, али Људевитова војска је успешно зауставила противника. Друга франачка војска је преко Алпа путем од Аквилеје до Љубљане ударила на противника, али је и ту Људевит био успешан у одбрани, јер их је зауставио пре него што су они прешли Алпе. Трећа франачка војска је из Тирола кренула према Карантанији, а Људевит је три пута покушао да заустави њихово напредовање, али безуспешно. Када су Франци са својим савезницима стигли до Драве, Људевит је морао да се повуче. Тако је било олакшано кретање франачкој војсци, после чега су кренули у општи напад. Људевит се повукао у тврђаву на брду, док се његов народ склонио у околним шумама и мочварама. Због заразе која се појавила у војсци, Франци су морали да се повуку и тако дају још мало времена Људевиту. Већина Карантанаца је признала фурланског маркгрофа, док је само мањи део остао уз Људевита. Кнез Борна је умро 821. године, а наследио га је нећак Владислав. Луј Побожни га је признао за кнеза Далмације и Либурије у фебруару 821. године на сабору у Ахену. На истом сабору створен је нови план напада са три стране, али је за то време Људевит почео да гради већа утврђења са намером да дуже издржи опсаду. Венецијанци су помогли Људевиту у архитектама и зидарима, али током последњег франачког напада 822. године, Венецијанци су побегли у Задар којем су управљали Ромеји.

Године 822. Људевит је схватио да не може издржати франачки напад и напустивши Сисак прешао је Србима. Могуће да је то било место Срб на ушћу Уне, али је то непотврђен податак. Људевит је преварио локалног српског жупана који му је пружио уточиште, те га је убио и завладао том облашћу. Срби нису могли да пређу ту Људевитову издају и вероватно су спремали да се коначно реше непријатног госта, али је овај побегао Владиславу, но тамо је убијен 823. године.

Српска племена на Балкану

Поред већ наведених Гудушчана, који су првобитно населили делове данашње источне Србије око града Гудускума (Кучево), а који су избегли на запад пред бугарским нападима 818. године, потребно је поменути још нека српска племена која су насељавала те области, а под притиском Бугара и каснијим уједињавањем са српском кнежевином, временом нестали са историјске сцене. Хрватски историчари гудушчанског кнеза Борну називају првим хрватским кнезом, али о томе нема никак-

вих доказа. Главни извор за побуну Људевита Посавског и кнеза Борне је *Annales regni Francorum (Vita Hludovici Imperatoris)*, анонимног франачког писца, који Борну назива *dux Guduscanorum et Timocianorum* 818. године, а 819. *dux Dalmatiae*, да би 821. добио титулу *dux Dalmatiae atque Liburniae*, што јасно доказује да о хрватском имену и држави нема ниједне речи. Борну је наследио нећак Владислав који је управљао тим територијем од 821. до 835. године. Управљао је и градом Нином и био веран вазал франачком владару.

Тимочани су још једно српско племе које је насељавало делове данашње Србије западно од реке Тимок, по чему су и добили име, као и у деловима Срема и Баната. Године 805. већи део њиховог територија потпао је под власт Бугара. Ајнхард је записао да су Тимочани заједно са Гудушчанима и Браничевцима дошли у Херистал 818. године, тражећи помоћ од Франака. Убрзо су се прикључили устанку Људевита Посавског, али су их коначно сломили Бугари под ханом Омуртагом 827. и 829. године, да би касније нестали као посебно племе.

Браничевци су још једно српско средњовековно племе које је насељавало области данашњег Браничева. Године 805. потпали су под власт Бугара и тако се нашли на граници са Србијом и Франачком. Није прошло много времена, када су 818. године подигли устанак против бугарске власти и са осталим племенима затражили помоћ од Франака. Под франачку власт су потпали 822. године и убрзо нестали. Браничевци су српско племе, а њихов етноним је настао од српске реч „бранити“.

Бодрићи (Ободрити) су становали на простору Дакије и највероватније се ради о истој групи као и Браничевци. Помиње их Ајнхард и повезују се са реком Бодрог у данашњој Словачкој, јер је мађарска верзија њиховог имена *Bodrog*. Са осталим племенима затражили су помоћ од Франака 818. године у борби против Бугара, али након слома Људевитовог устанка, често су прелазили под власт главних војних сила. Српски краљ Милутин их је у XIII веку коначно покорио и они су ушли у састав немањићке Србије. У *Topographia Magni Regni Hungariae* из 1750. године за Бодриће пише да су Срби (*Serbulijani, Serbli u Serblii*).

Северци или Северјани су првобитно насељавали обале река Дњепар, Десна, Сејм и Сула. У изворима се могу пронаћи као Севери, Северци и слично и јасно указује да су насељавали северне делове Европе. Теофан Исповедник их први помиње као Σεβεραϊζ, које су Бугари протерали из околине Варне. „Несторова хроника“ их наводи као Северјани на Десни, Сами и Сули, које је покорио руски кнез Олег 883. године, а што је прилично

далеко од Балканског полуострва. Део Севераца је стигао до Епира и југа Грчке.

9. ЛУЖИЧКИ СРБИ – ПОЛАПСКИ СЛОВЕНИ

Полапски Словени

Полапски Словени (доњ.луж. *Połabske Słowjany*, пољ. *Słowianie połabscy*, чеш. *Polabští Slované*) је заједничко име за многобројна мања племена, која су чинили део западнословенске групе народа (Лехите), живећи на широком простору око Лабе и данашње источне Немачке. Међу германске народе били су познати као Венди.

Баварски географ је у првој половини IX века саставио попис племена у Источној и Централној Европи, тачније источно од Лабе. Међу најзначајније наводи: Љутиће са 95 градова, Бодриће са 53 насеља, Милчане са 30 и Хавељане са 14 насељених места под сопственом управом. Руска историографија је Полапске Словене сврстала у три велике групе: Бодриће, Љутиће и Лужичке Србе.

У изворима се може пронаћи име Лехити (лат. *Lechites, Lekhites*, пољ. *Lechici*) за одређена полапска племена у Западној Европи, укључујући и претке данашњих Пољака, као и Померане. У лехитску групу спадају племена: Пољаци, Мазовљани, Пољани, Вислани, Гопљани, Лендзјани (Лендзичи, Љахи), Силежани, Померани, Полабљани, Радимичи, Вјатичи, Бодрићи, Љутићи, Украини, Рујини, Хавељани, Волињани и Пијичани. Многа од ових племена су сачињавала мање подплеменске заједнице. У лехитске словенске језике убрајају се пољски, померански и изумрли полапски. Као реликвија некадашњег времена сачувани су горњолужички и доњолужички на јужним деловима полапског простора. Због политичких, војних и црквених прилика у каснијим вековима, многа племена су нестала или се утопила у већа, изгубивши сопствено име и дијалекат. Последњи човек који је говорио полапским језиком умро је у XVIII веку. Тако су остали најјачи западнословенски народи: Пољаци, Чеси, Словаци, Померани и Лужички Срби.

Име и порекло Лужичких Срба

Лужички Срби (*Sorbs*, гор.луж. *Serbjja*, доњ.луж. *Serby*, нем. *Sorben*) припадају Западним Словенима који данас живе на простору источне Немачке.

Име води порекло од древних Срба који се помињу у раносредњовековним списима са простора Доње Лужице. „Фредегарова хроника“ у VII веку наводи владара Дервана (*Dervan, Derwan*, лат. *Dervanus*) као њиховог кнеза (*Dervanus dux gente Surbiorum que ex genere Sclavinorum*), који је пришао Самовој држави, након што је Само победио франачког краља Дагоберта I код Вогастисбурга 631. године. Фредегар пише да су Срби под Дерваном живели источно од реке Зале у Саксонији. Срби (*Surbi*) су живели у долини Зале – Лабе у Турингији. Судбина Лужичких Срба није позната након 658. године, за неколико деценија, мада се зна да су након неког времена опет постали франачки вазали.

Није познато да ли су Лужички Срби (Сорби) припадали истој групи у коју спадају балкански Срби и о томе има доста расправа међу научницима. Као посебно племе помињу се у VII веку, али несумњиво су и пре тога постојали на већем простору данашње источне Немачке, а као доказ постоје словенски називи за многобројне немачке градове. Од XIX века за становнике Доње Лужице (Лужичани, лат. *Luzici*) сматра се да су директни потомци Срба из раног средњег века са тих простора, док се за становнике Горње Лужице тумачи да су потомци Милчана (лат. *Milceni*). Према новим генетским истраживањима, Лужичани су блиски Чесима и Пољацима, што и не чуди, јер су им ови народи у најближем суседству. У VI веку Лужичани су заузимали просторе између река Бобр, Квисе и Одре на истоку, те Зале и Лабе на западу. На северу су обухватили данашњи Берлин.

Данас деведест посто свих етнонима река, поља, језера и насеља у немачким покрајинама Мекленбург, Саксонија, Брандербург, Померанија и друга, носе српска имена: Каменица, Бела Гора, Бела Вода, Ратибор, Дубравка, Рогозно, Стрела, Дреново, Трново и слично, иако тамо више нема Срба, осим у Лужици, која је само остатак некада моћне српске државе, која је цветала између V и X века. До данас је остала неразјашњена хипотеза о прапостојбини Лужичких Срба. Међу Лужичанима данас постоје две хипотезе: 1) доселили су се у раном средњем веку из заједничке прапостојбине свих Срба, са простора данашње јужне Русије, можда и источније или са Кавказа, те да су населили просторе које су претходно напустила германска племена Свеви, Хермундури и Вандали; 2) једна од све прихватљивијих хипотеза је да су Срби одувек живели на просторима данашње Немачке, то јест да су Словени живели у Централној Европи много пре Германа.

Ипак, међу немачким историчарима једина прихватљива теорија је о доласку Словена тек у

VI веку у чисто германске земље, иако то побијају и антички и раносредњовековни писци у својим делима. Многобројни словенски градови су изгубили своја првобитна имена, те су им Немци наденули нова током вишевековног похода против Словена и насилне германизације. Тако је од Старграда постао данашњи Олденбург, Бранибор је постао Браденбург, Шпандов је промењен у Шпандау, Растока – Росток, Држеждани – Дрезден, Кочебус – Котбус, Градац – Грац, Будишин – Баутцен, Житава – Цитау, Липск – Лајпциг, Торгава – Торгау, Јароброд – Ерфурт, Глухов – Глаухау, Лиупека – Либек и слично. Дуж читаве Лабе могли су се пронаћи топоними као што су: Волков, Туров, Тегерин, Раков, Зубков, Тресков, Клоков, Медов, Љуков и много других. Велики Радом (данашњи Шверин у Мекленбургу), као и Љубичин или Торнов, археолошки су истражени и показују снагу Словена у том делу Европе пре Велике сеобе народа у IV веку, односно много пре доласка германских племена из Скандинавије на те просторе. О великој луци и још величанственијем граду Винети на обали Балтичког мора, данас нема ни трага. Хелмонд од Бозауа је у XII веку писао о Винети као највећем словенском граду у којем су поред Словена живели Грци, чак и Саксонци и други народи. Научници о Винети говоре о периоду око I века н.е. мада постоје претпоставке да је постојао много раније.

Лужичка култура је култура бронзаног доба, која је потиснула Урненфелдер културу (културу поља са урнама) и јавља се око 600. године п.н.е. у области која обухвата југоисточну Немачку, Чешку и Словачку. Лужичка култура је захватила и Шлезивију и јужну Пољску као и северне делове Мађарске. Развила се из аутохтоних енеолитских традиција. Блиска је другим протословенским културама на истоку Европе, тако да је теорија о прапостојбини Словена у Централној Европи прилично вероватна.

Лужичани до краја X века

У изворима се наводи да су Лужички Срби 782. године још увек насељавали области између Лабе и Зале, као и да су пљачкали Турингију и Саксонију. Карло Велики је послао Адалгиса (*Adalgis*), Ворда (*Worad*) и Гејла (*Geilo*) у Саксонију са намером да одбију даље српске нападе. У борби са њима франачка војска је уништена. Већ 789. године Карло Велики је покренуо кампању против Љутића (*Veleti, Wiltzes*, нем. *Wioleten, Wilzen*), који су на-

сељавали данашње области североисточне Немачке. Карло је успео да стигне до Лабе и даље настави да слама словенски отпор правећи пустош. У тим нападима Франци су напали Лужичке Србе и Бодриће под кнезом Вишаном. Убрзо су сва словенска племена са тих простора морала да се предају и прихвате вазалски положај.

Према *Annales Regni Francorum*, лужички кнез Милидух (*Miliduch*) подигао је побуну против Франака и напао Аустразију. Франци су одговорили нападом на Бохемију 805. године у којем је убијен кнез Лехо (*Lecho*) од Бохемије. Године 806. Франци су успели да убију Милидуха и кнеза Нусита (*Nussito, Nessyta*) близу Вајсенфелса у данашњој Немачкој, односно некадашњем словенском граду Гори. Међу Лужичким Србима постоји легенда да Милидух није погинуо у бици и није сахрањен, већ са осталим српским владарима спава у једној пећини код Горелца (данашњи Герлиц) и пробудиће се када буде дошло време да васкрсне држава Лужичана.

До 816. године Лужички Срби су у потпуности признавали франачку власт. Франци су око 805. године успоставили Српску марку (лат. *Limes Sorabicus*, нем. *Sorbenmark* у преводу „Српска граница“), обухватајући источну Турингију у оквиру источних делова Франачке, односно област у којем се према најновијим археолошким истраживањима десио велики сукоб Германа и Словена 101. године н.е. Српску границу је подигао Карло Велики на рушевинама српских градова Ђевина, Солаве, Јароброда и Резна, оснивајући Магдебург, Хале, Ерфурт и Регензбург. Та граница је постојала до XI века и била је важна за економско, војно и етничко раздвајање између Германа и Словена. Граница се пружала дуж Лабе од севера на југ, те дуж Зале и Дунава. Под именом Српска граница појављује се у извору *Annales Fuldenses*, обухватајући другу половину IX и почетка X века. У истом извору се помињу тројица војвода. Тахулф (*Thachulf, Thakulf*, умро 873) је управљао од 849. године. Чим је умро августа 873. године, Лужички Срби су подигли побуну под вођством Сиуслија (*Siusli*) и уз помоћ других словенских племена покушали да изборе независност. Радулф II је са Лиутбертом (*Liutbert*, умро 889), надбискупом Мајнца, успео да пређе Залу и до јануара 874. године пљачком и пожарима натера немирне Србе на предају. Радулф II (*Radulf II*) је управљао границом до своје смрти 880. године. Војвода од Турингије Попо II (*Popro II, Vopro II*, умро 906) је највероватније преузео управу над границом 880. године. Те године су Гломачи (Далеминци) и Лужички Срби запретили да ће опустошити Турингију и уништити сва словенска места

која су у пријатељским односима са Германима. У три кампање Попо је успео да сломи словенске непријатеље и смири ситуацију на граници. Године 892. изгубио је управу над границом из непознатих разлога. Заповедници границе носили су титулу *dux Sorabici (limitis)* и често су били војводе од Турингије.

Саксонци су 840. године напали Лужичане код Кесигесбурга и успели да однесу велику победу, убивши лужичког кнеза Цзимислава (Чемислав, лат. *Cimusclus*). Према неким изворима Цзимислав је припадао мањем племену Коледичима (*Colodici*, пољ. *Kołodziej*) за које се сматра да су преци пољске династије Пјаст. Саксонци су заузели Кесигесбург и још једанаест утврђења, док су Лужичани морали да плате велики данак. Баварски географ је забележио да су Лужички Срби средином IX века управљали над 50 утврђења. Могуће да је Свјатоплук I од Моравске инкорпорирао у своју државу већи број тих утврђења.

Велика трагедија за Лужичке Србе одиграла се 4. септембра 922. године, код Ломчина на Лаби у којем је изгинула готово цела лужичка војска. Војска је била опкољена на Ломчину, те су Немци дали обећање да ће оставити становнике у животу уколико се град буде предао. Када је град отворио капије, Немци су поклали целокупно мушко становништво, а жене и децу одвели у ропство. Немачке хронике тог времена пишу да је у Ломчину убијено 120.000 становника. Вероватно су хроничари преувеличали број како би подigli значај немачке победе, али нема сумње да је убијено између 30-40.000 људи.

Лужички Срби су изгубили своју независност између 932. и 963. године, када је кампању против Словена на истоку покренуо немачки цар Хајнрих Птичар (нем. *Heinrich der Finkler*, 919-936), уз подршку папских свештеника, а као крајњи резултат њиховог покорвања није било само губитак слободе, већ германизација великог броја словенских племена. Немци су претходно били немилосрдни према Бодрићима и Љутићима, да би након њиховог покорвања све снаге упрегли према Лужичким Србима. Папски епископ Босо (*Boso*, умро 970) из манастира Свети Емерам, који је говорио словенским језиком, имао је великих успеха у покрштавању немирних Срба. Маркгроф Саксонске марке Геро II (*Gero II*), убио је 30 лужичких принчева на једној гозби као знак потпуне германске надмоћи. То је био повод за нову побуну Лужичких Срба. Део Лужице је 965. потпао под власт Светог римског царства, док је северни део Лужице подигао нову побуну 983. године. Под јаким германизацијом до краја X и почетка XI века,

Милчани су нестали са историјске сцене, док су Лужички Срби морали да признају немачку власт.

Културно средиште Горње Лужице је Будишин (нем. *Bautzen*), а Доње Лужице Кочебус (нем. *Cottbus*), а слична подела је и на два лужичка дијалекта: горњолужички који је под утицајем чешког и доњолужички под утицајем пољског језика. Са првобитних широких простора Лужички Срби су протерани под притиском Немаца на простор између Лабе и Берлина, између Будишина и Кочебуса, некада мочварно и пусто земљиште, које су они већим делом претворили у урбан крај.

Лужички Срби су једини Полапски Словени, који су преживели насилну германизацију и крсташке ратове Немаца и римских папа вођеним на истоку Европе. Лужички Срби спадају међу најзначајније Полапске Словене, поред Бодрића и Љутића. У оквиру ове три велике групације налазила су се мања племена као што су: Милчани, Гломачи, Хавељани, Нишани, Прекопјенци, Рујини (Рујани), Древлани, Глињани и други.

Бодрићи

Бодрићи (лат. *Obotriti*, пољ. *Obodrzyce*) су били једна већа словенска конфедерација племена на ширем европском простору. Назив племена доводи се у везу са именом реке Одре. У Западној Европи су живели на простору данашњих немачких покрајина Мекленбург и Холштајн, али Ајнхард у IX веку пише да је један део овог племена (*Abodriti Predenecenti*) живео у Дакији уз Дунав, као суседи Бугарима. Један број историчара сматра да су једно од мањих племена које је припадало Бодрићима били Браничевци, али је реалније да они припадају балканским Србима. Сматра се да је река Бодрог у вези са Бодрићима и њиховим именом, а која тече у источној Словачкој и североисточној Мађарској. Бодрог (мађ. *Bodrog*) је мађарски облик имена словенског племена Бодрићи, које су Мађари затекли у делу Паноније у време свог досељавања у ове крајеве. У *Topographia Magni regni Hungarie* из 1750. године, коју су израдили Мађари, Бодрићи су названи Србима (*Serbulijani*, *Serbli* и *Serblii*). Историчар Николајевић их сматра Србима и тврди да су Срби-Бодрићи опустошили Илирик и са Гепидима договорили слободан пролаз и превоз преко Дунава.

Немачки историчар Адам од Бремена (лат. *Adamus Bremensis*, друга половина XI века) је навео Бодриће под именом *Reregi*, због значајног трговачког словенског средишта Рерика. Насеље се на-

лази на јужним обалама Балтичког мора у близини Визмара и саграђен је око 700. године. У IX веку становници су били у савезу са Карлом Великим, који је користио луку за трговину, али су га 808. године уништили Викинзи по наредби њиховог владара Гудфреда (*Gudfred*).

У конфедерацију Бодрића спадали су: Бодрићи као највеће племе те заједнице и живели на простору од залива Визмар до језера Шверин; Вагри (*Wagri*, *Wagiri* или *Wagrians*) источно од Холштајна као део Саксоније; Варни (*Warnabi*, *Warnavi*, *Warnabi*, *Wranovi*, *Wranefzi*, *Wrani*, *Varnes* или *Warnower*) између Гоњег Варнова и Милденица; Полаби (*Polabi*) између река Траве и Лабе; Глињани у Ленцену; Смолинци близу реке Траве и Древлани (*Drevani*) у источном делу Доње Саксоније.

Бодрићи су били на страни Карла Великог у борби против Саксонаца и Љутића. Кнез Дражко (лат. *Thrasco*, *Drasco*, пољ. *Drożko*, *Dražko*, 795-810) је владао Бодрићима наследивши оца Вишана (*Witzan*, *Witzlaus*) на престолу. Вишан је 782. године напао Магдебург и у потпуности га уништио, што је изазвало рат против Љутића, који су мрзели Франке и нису могли да поднесу да Бодрићи буду њихови савезници. Саксонци су се опоравили од овог напада и у заседи сачекали Бодриће и у Линебургу убили Вишана. Дражко је наставио рат против Саксонаца, те уз подршку Франака сломио саксонску побуну 796. године. Године 798. дошло је до велике битке код Борнховеда (битка на пољу Свентана, *Schlacht auf dem Sven-tanafeld*) близу Нојминстера у Холштајну, у коме су Франци са Бодрићима уништили нордалбингишке Саксонце. Према изворима Саксонци су доживели страховит пораз, јер им је убијено око 4.000 војника. Карло је извршио масакр, док је преживеле Саксонце протерао са тих простора, претходно их натеравши да се покрсте. Велики део Холштајна је остао пуст, због чега је Карло населио Бодриће.

Од 808. до 1200. године, Бодрићи су се борили као савезници Каролинга и њених наследника из отонске династије против краљева Данске, јер су Скандинавци желели да владају целим Балтичким морем. Под кнезом Мстивојем (*Mstivoj*, *princeps Winulorum* 965/967-995) и његовим братом Мстидрагом (*Mstidrag*), Бодрићи су опустошили Хамбург 983. године, супротставивши се Немцима. Ово није била прва побуна Бодрића против Немаца. Претходно је Мстивојев отац Нако (*Nako*, *Nakon*) са својим братом Стојгњевом (*Stoigniew*) предводио велику словенску конфедерацију против Немаца, посебно војводе од Саксоније, Хермана Билунга (*Hermann Billung*, 936-973), јер нису же-

лели да прихвате хришћанство. Нако и Стојгњев су поражени од Отона I у бици код Раксе 16. октобра 955. године. Стојгњеву је одсечена глава, док је Нако, изгледа, прихватио хришћанство, јер је уследио тридесетогодишњи мир о коме пише Адам од Бремена. Његови синови Мстивој и Мстидраг су се вратили паганizmu и наставили борбу против Немаца. Борба је настављена и касније за време владавине Никлота (*Niklot, Nyklot*, умро 1160), који се жестоко борио против Немаца, јер су ови уз подршку папе покренули велики крсташки рат против Словена (нем. *Wendenkreuzzug*) 1147. године. Немачки мисионари предвођени Вицелином (лат. *Vicelinus*, 1086-1154), уз војну помоћ, успели су да покатоличе највећи број Бодрића, да би 1170. и званично признали врховну власт Светог римског царства, што је довело до њихове германизације и потпуног нестанка као посебног ентитета у наредним вековима.

Љутићи

Љутићи (*Veleti*, пољ. *Wieleci*, нем. *Wieliten, Wilzen*) су припадали лехитским Словенима и живели су на простору данашње североисточне Немачке. У немачким изворима се за њих често користи етноним *Vendi* или *Velenti*, да би се у X веку ustalio назив *Lutici* (Љутићи). Ајнхард је о њима писао као *Welatabians*.

О Љутићима се не зна много пре VI/VII века, али се на основу Баварског географа зна да су управљали великим територијем, јер он наводи да су контролисали 95 градова. Са јачањем немачких војводства започео је континуирани напад на словенска племена, а један од главних проблема била је њихова неуједињеност. Локалне подплеменске групе попут Хижана (*Kissini, Kessiner, Chizzinen, Kyzziner*) на доњем Варнову и Ростоку, одвојили су се и основали своју престоницу Хижин. Черезпењани (*Circipani, Zirzipanen*) су поред Требела и Пене основали престоницу Тетеров и насеља Демин и Густров. Доленчани (*Tholenzi, Tollensians, Doležanie*) су управљали источно и јужно од Пене, укључујући реку Толензе (Долеча), док су Редаријци (Ратари, *Redarier*) управљали обласћу јужно и источно од Толензе укључујући горњи Хафел, а Хавелани (*Hevelli*) су живели око Хафела. За Рујине (*Rani, Rujani*) се сматра да су некада припадали Љутићима и живели су на острву Ригену, које има посебно место за словенски свет. Љутићи су контролисали и реку Лајту у данашњој Доњој Аустрији.

Цепање Љутића на мање подгрупе вероватно је дошло због великог пространства којим су управљали и насељима која су била груписана искључиво око река, раздвојени великим густим шумама. Владар Љутића Драговит (лат. *Drogoviz, Dragovit, rex Wiltorum*), започео је своју владавину око 740. године. Због сталних ратова између Словена и Франака, Карло Велики је покренуо ширу кампању против непријатеља крајем VIII века, а пажњу је усмерио на Љутиће и Глићане. Уз подршку Фриза, Бодрића, Лужичких Срба и Саксонаца, Франци су успели да пређу реку Лабу и продру дубоко до реке Хафел, приморавујући Љутиће на предају 789. године. Драговит је признао франачку премоћ и предао таоце уз плаћање данка. Један од главних циљева Франака било је слање папских мисионара међу Љутиће са обавезом да буду покрштени. У X веку нестаје име *Velenti* и у изворима почиње да се појављује једино етноним *Љутићи*. Постоји сумња међу појединим историчарима да су се Љутићи први пут појавили тек током IX века и да немају никаквих додирних тачака са Велетима, који су у то исто време престали да се помињу. Забуна не постоји, јер су Љутићи живели на истом простору као и Велети и према речима Баварског географа, били су окупљени у четири подплеменске заједнице. Адам од Бремена их сматра истим племеном, док већина данашњих историчара прихвата двоструко име *Wilzen-Lutizen* (пољ. *Wieleci-Lucice*) за једно исто словенско племе. У другој половини IX века Велети нестају из књига, док се у исто време за исти простор појављује етноним *Lutician*. Неоспорно је да се ради о истом словенском племену, које је у једном тренутку променило име, можда не лично, већ су то урадили сами писци у својим аналима. Могуће да је слабљењем политичке и војне моћи Велета (Љутића) током борби против Немаца, дошло до одређене промене у политичкој номенклатури међу Полапским Словенима, али то остаје само претпоставка. Први који наводи Љутиће под именом *Lutici* били су *Anales Hildesheimenses* („Анали Хиделхајма“) 991. године у источној Саксонији, након чега га преузимају други писци.

Политички центар Љутића био је Ридегост (Ретра), древни словенски град, највероватније у данашњем Мекленбургу, који име носи по словенском богу домаћинства, односно заштитнику куће, укућана, њиховог напретка и гостопримства, по чему су Словени били посебно познати. У граду се налазио велики храм и кумир (кип рађен у дрвету), који је уједно био и заштитник града и становника. Првобитно је центар био град Брена (данас Браденбург на Хафелу) под контролом

Хавељана, али је међу Полапским Словенима у каснијем периоду доминацију преузела Ретра. Љутићи су чинили федерацију мањих племена између Варнова и Милденица на западу, Хафела на југу и Одре на истоку. Власт су представљале племенске старешине и заједнице насеља, а као и код Бодрића, највиша политичка институција била је скупштина слободних људи, али у изворима се проналази податак да је код Велета кнез имао велику функцију, док је код Љутића из каснијих времена народ био без владара, тачније сву власт је имала скупштина. Одлуке су тако доношене на основу консензуса свих слободних и када би била коначно утврђена, више није смела бити нарушена, у противном биле су примењиване тешке казне. Овакав начин владавине међу Словенима у периоду IX до XII века, није карактеристичан за остатак Европе, где је феудализам већ био близу врхунца, те је ово доказ архаичних словенских друштава које су сачувале древне обичаје упркос снажним феудалним суседима. Иако не постоји кнез (архонт), међу Љутићима је постојала хијерархија, тако да су на челу стајали племићи, пагански свештеници и слободни сељаци. Немачки историчар Титмар Мерзебуршки (*Thietmar, Dietmar* или *Dithmar, 975-1018*) је у *Chronicon Thietmari* између 1012. и 1018. године, описао друштвену диференцијацију кроз високе казне за прекршаје за лица са вишим социјалним статусом. У односу на друга полапска племена, попут Бодрића, Померана или Хавељана, културне разлике су биле готово не приметне, за разлику од Саксонаца, хришћанске културе и уопште германског света.

Године 983. дошло је до великог словенског устанка, предвођеним Бодрићима и Љутићима источно од Лабe, против Немачке и њиховог насилног покрштавања. Полапски Словени су номинално прихватили хришћанство под пристиском Хајнриха I Птичара и Отона I. Отон је претходно победио Бодриће и Черезпењане у бици код Раксе 955. године. Немци су од освојеног подручја источно од војводства Саксонија основали велику Источну саксонску маркгрофовију (*Marca Geronis, Marchia orientalis* или нем. *Sächsische Ostmark*), под контролом маркгрофа Героа I. Након смрти овог маркгрофа 955. године, ова велика област је подељена на више мањих маркгрофовија. Отон I је учинио све да што пре покрсти и германизује словенско становништво, те је 948. године основао бискупије у Хафелбергу и Браденбургу, а 968. надбискупију у Магдебургу, са појачаним мисионарским радом.

Надбискуп Адалберт од Магдебурга (*Adalbert von Magdeburg, око 910-981*), познат као „Апостол

међу Словенима“, први је направио озбиљне кораци у покрштавању Словена. Након његове смрти 981. године, наследио га је Гиселер (*Giselber von Magdeburg, умро 1004*), али је већ на почетку имао проблема са Словенима. Након пораза од Арапа у Италији 982. године, Отон II је остао на Апенинском полуострву где је умро годину дана касније (983), те је на власт дошао малолетни Отон III под туторством своје мајке Теофаније (*Theophanu, грч. Θεοφανώ Σκληραῖνα*) и Аделаиде Бургундске (*Adelaide*). Под таквим околностима, Словени су се одмах подигли на устанак, предвођени Љутићима и протерали политичке и верске представнике Немачког царства. Кренувши из Ретре, светог словенског града, Словени су стигли пред епископију у Хафелбергу 29. јуна 983. године и опустошили је, да би исто урадили у Браденбургу три дана касније, нападајући насеља западно од реке Тангер, уништавајући маркгрофовију Цајц. Занимљиво је да су заузимањем Браденбурга, Словени поставили саксонског хришћанина Кизу (*Kizo*) за заповедника града. Титмар Мерзебуршки је записао да су главни кривци за устанак били маркгрофови који су се неправедно односили према Љутићима. Словени су брзо проширили устанак, тако да су почели да уништавају бискупију Олденбург, стигавши чак до Хамбурга. Саксонска војска сакупљена на брзину однела је значајан успех у заустављању Словена иза Лабe, али су претходно Словени успели да униште Билуншку и Северну марку.

У августу 983. маркгрофови Мајсенске, Лужичке и Северне марке су се спојили са трупама бискупа од Халберштата, а на челу војске стао је надбискуп Гиселер. Та војска је успела да победи Словене код Белкесхајма близу Штендала. И поред победе, Немци су морали да ограниче своју власт на области западно од Лабe. *Annales Quedlinburgenses* („Кведлинбуршки анали“), писани између 1008. и 1030. године, бележе да су 985. године Саксонци покренули кампању са тактиком спаљивања земље, тачније огњем и клањем, да би велику словенску област претворили у пустош. Такве кампање касније су стално водили Немци против Словена. Немцима није био примарни циљ да освајају териториј, већ да што више униште словенске земље, опљачкају и побију становнике. Отон III је кренуо у једну такву кампању 986. године када је имао само шест година. Године 991. Немци су заузели Браденбург, али су га Словени убрзо ослободили, након што им је пришао један саксонски дезертер. Годину дана касније (992), Немци су пред овим градом доживели страховите губитке, да би га 993. освојили. Нови сукоби избили су већ 994. године.

На немачкој страни учествовали су бројне војво-

де, бискупи и надбискупи. У рату 994-995. године, уз цара су стали војвода од Саксоније Бернард I (*Bernard I*, 973-1011), војвода од Баварске Хајнрих II (*Heinrich II*, 955-976 и 985-995), заједно са својим сином и каснијим царем Хајнрихом II (*Heinrich IV II*), те бискупи од Регензбурга, Фрајзинга и Мајсена, надбискуп Гиселер, маркгроф Геро, војвода од Пољске Болеслав I (*Boleslaw I*, 992-1025), син војводе од Бохемије Собјеслав (*Soběslav*, умро 1004) и његов брат Војтјех Адалберт од Прага (лат. *Adalbertus Pragensis Voitecus*, пољ. *Wojciech*, 956-997). Због личних проблема појединци су се попут Хајнриха II (*Heinrich IV II*), вратили кућама да осигурају власт, због чега нису ни учествовали у кампањи против Полапских Словена. Други су пак, искористили ову кампању да се разрачунају са својим непријатељима који су, такође, требали да крену у словенску кампању. Почетком 996. Отон III је отишао у Рим да га крунише папа и тамо се договорио са Адалбертом Прашким о новим нападима против пагана, али је уместо Љутића одлучено да се крене на Прусе. Цар је покренуо једну мању кампању против Хавељана 997. да би исте године био убијен у борби против Пруса.

Рујини

Рујини (Рујани, Рујанци, Руни, *Rani*, *Rujani*) су насељавали острво Рујан (Риген) у Балтичком мору и данашње делове источне, северне и североисточне Немачке. Често су били у војном савезу са Бодрићима, Померанима и другим словенским племенима. Били су једно од најмоћнијих од неколико мањих словенских племена између Лабе и доње Висле све до XIII века. Рујини су међу последњима покрштени, тек када је уништен велики пагански центар у Аркони.

Полапски Словени су били пагани, обожавали су различите богове којима су подизали високе дрвене статуе у храмовима. Најмоћнији међу паганским божанствима био је Световид, бог рата и заштитник плодних њива, посебно поштован у Аркони на острву Витов северно од Рујана и код Срба на Балканском полуострву. Кумир Световида представљао је четири божанства спојена у једно и према тврђењима неких научника, ради се о Перуну, Сварогу, Лади и Мокош, који спојени гледају на четири стране света. Велики храм посвећен Световиду у Аркони на острву Витов, био је поштован од стране свих Словена, одмах након главног верског центра Ридегоста (Петра), којег су уништили Немци 1068/69. године. Тако је Аркона

постала незаменљива међу Словенима.

У центру Арконе налазио се дрвени храм посвећен Световиду, украшен обојеним дрворезом са двоструком оградом. Спољна ограда била је покривена дрвеним кровом, а унутрашњу су иза застора чинили четири стожера. У храму се налазио идол натприродне величине са четири врата и четири главе. У десној руци држао је рог израђен од разних врста метала, који је сваке године свештеник пунио пићем и на основу испарења предсказивао родну или неродну годину. У левој руци, спуштеној низ тело налазио се лук. Близу идола постављали су се узда, седло и други атрибути, посебно циновски мач, са канијом и балчаком од сребра. Једном годишње баш у време жетве, приношене су жртве испред храма и прослављан је празник уз велику гозбу. Свештеник је пред окупљеном масом народа прорицао обиље или оскудицу у наредној години и призивао Световида да земљи подари славу, а поданицима богатство. Испред идола био би стављен висок колач премазан медом иза кога је стајао свештеник и питао народ да ли га види. Присутни су одговарали да га виде, а он је тада изражавао жељу да га догодине не виде, како би наредне године жетва била обилнија. Сваки становник је морао даривати храм. У светилишту је чуван бели коњ за кога се веровало да припада Световиду. Нико није смео да га додирне, већ је само свештеник могао да га напаса и опрема. Веровало се да сам бог, који јаше на њему, предводи свој народ у борбама против непријатеља. Коњ је био важан у пророчанствима. Свештеници су испред храма постављали копча, пред сам полазак у борбу, те је извођен оседлан коњ да преко њих пређе и ако би при прескакању пошао десном ногом, сматрало се да ће исход бити повољан, а ако би кренуо левом, то је значило да ће исход битке бити неповољан. Идолима и храму било је посвећено и три стотине ратника и коња, који су целокупан плен из похода предавали храму. На тај начин се у Аркони и у храму накупила велика количина злата, сребра и тканина, која је привукла пажњу околних германских владара. Дански историчар и теолог Сакс Граматик (лат. *Saxo Grammaticus*, око 1150-око 1220) је у свом делу *Gesta Danorum*, записао да су све словенске земље плаћале порез храму, а поклони су стизали и од суседних владара, што је посебно иритирало папске свештенике и германске владаре, желевши да се дочепашу тог богатства.

У изворима је забележено обожавање седам словенских богова који су сви имали своје храмове и своје кипове на Ригену и то: Световид (код данских и немачких извора Свантевит), Поревит, Поренут, Рујевит, Црноглав Пизамар и женско божанство

Баба. Већина поменутих словенских божанстава били су поликефални, то јест вишеглави. Световид је имао четири главе окренуте ка четири стране света. Рујевит је имао седам глава и седам мачева и вероватно је био лично божанство острва, мада је то непотврђена чињеница. Поревит и Поренут су имали по пет глава. Поренут је занимљив зато што му је пета глава била на грудима, челом додирујући кажипрст његове леве руке, а брадом десни кажипрст.

Сама Аркона је са истока, југа и севера била заштићена високим гребенима, који су се стрмо спуштали у море, док је са запада био земљани бедем. Положај града пружао је безбедност становницима, те су они могли да се баве гусарењем и пљачкањем оближњих области. Трећина плена предавана је храму. Град је на Видовдан 15. јуна (28. јуна) 1168. године, на дан Световида, уништио дански краљ Валдемар I (*Valdemar den Store*, 1146-1182) уз подршку бискупа Абсалона (*Absalon*) од Роскилдеа. Аркона је уништена до темеља, храм и кип су спаљени, а Рујини насилно покрштени. Рујински кнез Јаромир је постао вазал данском краљу, док је острво са Арконом прикључено бискупији у Роскилдеу. Намера Данаца била је да од Арконе направе своју престоницу, али због страха од Немаца морали су да одустану. Уместо Арконе, исте године је данска престоница постао Копенхаген. Главни покретач уништења Словена била је римокатоличка црква, која је цео XII век позивала на крсташке ратове против Словена уколико се не покрсте. Према новим подацима у убијању и насилном покатоличавању Словена, једну од важних улога имали су витезови темплари. Данас римокатоличка црква слави Бернарда од Клервоа (лат. *Bernardus Claraevallensis*, 1090-1153), који је издао чувену заповест за уништење Словена (Веџа) и словенске религије и позвао све на крсташки рат против Полапских Словена на Балтику. У позиву римокатоличким витезовима на рат против Словена, стоји да нико не сме да склапа мир са непријатељем, да не узима било какав данак, све док се не покатоличе, а ако одбију онда да буду истребљени.

Саксонски историчар и свештеник Хелмонд од Бозау (*Helmold von Bosau*, око 1120-око 1177), писао је да једино Рујини имају краља од свих Полапских Словена и да не дозвољавају никоме да им наметне власт. Одлуке словенске скупштине морале су да добију одобрење Рујина. Према Хелмондовим речима, најмоћнији свештеник је био Дрвовид, који је као првосвештеник стајао одмах поред краља. Политички центар се налазио у Кореници на Ригену, али је велики значај имала тврђава Ругард, претеча данашњег Бергена. Насељена места су има-

ла зидове од дрвета и глине са циљем да штите становнике и верске објекте. Главни трговачки центар био је Ралсвик одакле су бродови кретали широм Балтика.

Рујини су учествовали заједно са Бодрићима у бици код Раксе 955. године против Отона I доживевши пораз. У другој половини XI века Бодрићи су проширили свој териториј и успели да наметну плаћање данка Рујинима 1093. године. Био је то један од разлога да Рујини 1100. године покрену опсаду Лиубица од којег је касније саграђен Либек. Овај напад Рујина, Бодрићи су успели да одбију. Рујини су напали Бодриће још 1123. и убили кнеза Валдемара, да би у зиму 1123/24. Бодрићи провалили на острво Риген, те су под притиском свештеници морали да преговарају о миру са непријатељем. Након што су Бодрићи претходно опустошили обалу, натерали су Рујине да плаћају велики данак. Нови напад Рујина на Лиубице десио се 1128. године.

Данци су 1136. извршили напад на Риген и натерали непријатеља да прихвати хришћанство, но чим се војска повукла, Рујини су се вратили паганству. Данци и Саксонци су у наредним деценијама више пута нападали острво, да би Рујини коначно независност изгубили 1168. године, када су морали да се покрсте, након пораза од Данаца. Рујини су се ослободили данске владавине 1234. године и проширили свој териториј на данашње области Мекленбург-Западна Померанија, где су основали град Штралзунд. Краљ Чешке и Пољске Вацлав II Пшемисл (*Václav II Přemysl*, 1278-1305) је потписао споразум са Рудолфом I Хабзбуршким (*Rudolf I*, 1273-1291), краљем Немачке, којим су Рујини потпали под власт Немачког царства. Велики број Рујина је германизован у наредном периоду, а последњи кнез Вишеслав (Вацлав) III Пшемисл (*Václav III Přemysl*, 1301-1305), који је уједно био краљ Угарске, Пољске и Бохемије, умро је 1325. године, након чега је Рујан изгубио ранији статус.

10. СТВАРАЊЕ ВЕЛИКОМОРАВСКЕ - САМО - ЧЕСИ - СЛОВАЦИ

Самова држава

У историјским изворима нема података о ранијем формирању словенске државе на простору Централне Европе пре VII века, што не значи да одређеног степена државне заједнице није било од Балтичког мора до Дунава и Саве. До данас је остало записано да је прва словенска држава

међу Западним Словенима био Самов племенски савез (Самова краљевина) која се протезала од Шлезије на северу до данашње Словеније на југу. Једини савремени извор је „Фредегарова хроника“ (*Fredegarii Chronicon*, писана око 660. године), која бележи да је Само био трговац, пореклом из сенонске земље, што је вероватно данашњи Суани у Белгији или Санс у Француској. Успео је да окупи неколико словенских племена против Авара. У неколико борби против непријатеља доказао је сву своју храброст, због чега су га уједињена словенска племена прогласила за краља (лат. *Rex Sclavorum*). Тако је 623. године формирана велика словенска држава, заправо то је више био савез племена него држава у класичном смислу.

О Самовом пореклу има доста расправа међу историчарима. Фредегар пише да је био Франак из покрајине Сенон(а)гије, али тај податак треба узети са великом резервом, јер су франачки (германски) писци често знали да свесно пишу о германском владару или чак племену, иако у суштини тај владар (племе) није имао никаквих додира са Германима. Уосталом и Самово име више је ближе словенском него германском корену. Каснији извор, као што је *Gesta Dagoberti I regis Francorum* („Добра дела Дагоберта I Франачког“), писана у првој трећини IX века, предузимају скоро у потпуности податке од Фредегара, док *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* („Покрштавање Бавараца и Карантанаца“), писана у Салцбургу 871/872. године, бележе да је Само био карантански (словенски) трговац.

Фредегар наводи да је Само почео да управља словенском државом у четрдесетој години владавине Клотара II, што одговара 623/624. години, те да је владао 35 година (658). Овде је могућа Фредегарова грешка почетка владавине Сама, јер су Авари претрпели пораз приликом опсаде Константинопоља, заједно са балканским Словенима (Србима) 626. године, након чега је дошло до устанка Словена у Панонији, који су до тада били директно потчињени аварском кагану. Тешко је прихватљиво да су Словени успели да створе тако велику државу на рачун Авара, пре њиховог пораза на Босфору. Фредегар наводи да је Само већ раније продавао оружје Словенима у Панонији и да је искористио устанак против Авара да се прикључи побуњеницима, после чега је убрзо изабран за владара. Једино што је споран датум његовог доласка на власт, који је вероватно био нешто касније од 623. године. Својим умећем у борби задивио је Словене, те је изабран да влада над више словенских племена. Фредегар пише да је Само желео да осигура престо брачним везама са свим словенским племенима,

због чега је оженио најмање дванаест жена и са њима добио двадесет два сина и петнаест кћерки.

Само се посебно прославио у бици код Вогастисбурга 631. године, поразивши франачког краља Дагоберта I. Разлог сукоба били су стални упади германских племена Алемана, Лангобарда и Франака из Аустразије на словенске области. Словени су лако успели да поразе Алемане и Лангобарде, но главни удар стигао је од Франака, да би Самова војска након три дана борбе однела величанствену победу код Вогастисбурга. Тачна локација битке до сада није откривена, те има више могућих места на простору данашње Чешке, Словачке и северне Аустрије. Већина франачке војске која је опседала словенски Вогастисбург била је убијена, док је мањи део успео да побегне оставивши оружје и другу опрему. Као резултат франачких похода на словенске области, Само је убрзо напао Турингију и више места опљачкао и уништио. Тада је владар Лужичких Срба – Дерван, напустио савез са Францима и пришао Саму.

Према археолошким налазима, Сомова држава се простирала на данашњу Моравску, Словачку и Доњу Аустрију. Насеља у каснијој Великоморавској и Њитранској кнежевини, често су иста као и она из времена Самове владавине. Данашњи териториј Чешке и Лужичка Србија на Лаби засигурно, као и држава Карантанија привремено, постале су делови Самове државе око 630. године.

Војвода од Турингије Радулф (*Radulf*, 632/633-642) је више година водио рат против Сама, али се сукобио са Францима, када је његово војводство требало да постане део Аустразије. Да би остао независан, Радулф је склопио савез са Фаром (*Fara*) од Баварске, који је био потомак некада моћне агилолфиншке династије и у тим годинама управљао великим поседима око реке Мајне. Око 640. године Сигиберт III од Аустразије је заједно са својим мајордомима Адалгиселом (*Adalgisel*, *Adalgis*) и Гримоалдом Старијем (*Grimoald I*, фра. *Grimaud l'Ainé*) упао у Фарову земљу и лако га савладао. Фара је убијен у бици, а његова земља је прикључена аустразијском краљу. Већи проблем је био војвода Радулф, који је утврдио своју тврђаву на реци Унструт. Године 641. дошло је до отворене побуне Радулфа против Сигиберта III, због чега је војвода од Турингије био приморан да потражи помоћ од Сама. Радулф је чак узео титулу краља Турингије, али је изгубио живот у борби 642. године.

Само је умро 658. године, али га ниједан од синова није наследио на престолу. Заправо, о Самовој држави (савезу) и нема података након 658. године. Претпоставља се да је савез престао да постоји убрзо након његове смрти, а археолошка истраживања

указују да су се Авари вратили на поједине области које су изгубили под Самом, пре свега у области данашње јужне Словачке.

„Фредегарова хроника“ је наишла на оспоравања од стране појединих научника, међутим, постоје подаци који су несумњиво тачни и прецизни у тексту што може да укаже да се писац ослањао на неког сведока. Можда је то био директно Сихарије (*Sicharius*), који је у време Дагоберта I обављао дужност изасланика Франачке међу Словенима. Фредегар је записао да су Венди (*Wends*, Словени) били елитна војна јединица Авара, пре подизања устанка и то доказује да су сами Словени тако говорили.

Карантанија

Карантанија је била најсевернија јужнословенска кнежевина настала у VI веку, али је више везана за Централну Европу и сукобе против Франачке, него са приликама на Балкану. Престоница је био Крнски град (Карнбург) на Господетском пољу на коме се и данас налази чувени камени престо.

Франци су од 591. године покушавали да продр у бившу римску провинцију Норик, док су Баварци често упадали у долину Пустертал у Доломитским Алпима, али су их одбијали Словени са тих простора. Са друге стране, Словенима су проблем правили Авари на истоку, упадајући и пустошећи. Тако су Словени почели да се озбиљније организују против непријатеља и око 600. године настала је Карантанска кнежевина дуж долине Драве, Мура и Саве. Није познато првобитно име кнежевине, јер се етноним *Carontani*, помиње тек око 700. године. Павле Ђакон је у другој половини VIII века записао *Carantanum*. Првобитно су те области населили Западни Словени током IV и V века из Моравске, да би на крају доминантна група постали Јужни Словени, што се види и по ширењу јужнословенског дијалекта. Године 577. под паганским Словенима пало је насеље Птуј, а хришћани са тих простора су протерани. Када су се Лангобарди повукли у северну Италију 568. године, Авари су овладали над Словенима у Источним Алпима. Свештенство у Аквилеји је забележило опадање древних епархија у Љубљани (*Emona*), Цељу (*Celeia*), Птују (*Poetovio*), Линцу (*Aguntum*), Светом Петру в Лесу (*Teurnia*), Золфелду (*Claudium Virunum*) и Шопрону (*Scarabantia*). Словени су се до 588. године утврдили на горњој Сави, а до 591. и на горњој Драви, где су убрзо ушли у сукоб са баварским војводом Тасилом I (*Tassilo I*, 560-610). Го-

дине 599/600. Словени су почели да утврђују Истру и улазе у северну Италију. Даље напредовање у Фурланској равници зауставили су Лангобарди 720. године.

У почетку су карантански кнежеви пришли Самовом племенском савезу, али након његове смрти 658. године, покушали су да пронађу новог савезника у борби против непријатеља, посебно Авара. Помоћ су им пружили Баварци уз услов да прихвате њихову врховну власт. Тако је Карантанија постала део баварског војводства и по други пут покрштена од папских мисионара из Салцбурга.

Један од кнежева које помињу извори био Борут је (умро 749. године). Завладао је великим областима Корушке и Штајерске, а због учесталих аварских напада, руку помоћи пружио му је баварски војвода Одило (*Odilo*, умро 748). Тако су Карантанци и Баварци потукли Аваре 744. и 745. године и зауставили њихове даље продоре у Карантанију. Борут је признао врховну власт баварског војводе, а као доказ потчињавања, послао је свог сина Горазда и братанца Хотимира као таоце војводи Одилу. Потпуна християнизација и зачетак феудалних односа завршени су под Гораздом и Хотимиром, да би до 788. Карантанија постала део Франачке. Салцбуршки бискуп је 767. године послао Модеста (*Modestus*), познатог као „Апостола од Карантаније“, да као викар сагради цркву на Господетском пољу. До паганског устанка Словена дошло је 772. године, али је баварски војвода Тасило III (*Tassilo III*, умро око 796), син војводе Одила, насилно угушио побуну и завладао Карантанијом, да би је на крају покорио Карло Велики, након што је збацио Тасила III. Германске (немачке) племићке породице добијају на значају у Карантанији, док сеоско становништво остаје искључиво словенско. Баварци су у каснијим вековима населили Корушку, где је убрзано почела германизација становништва.

Карантанци су дуго времена бирали свог кнеза на народним саборима, одржаваним на Господетском пољу код Крнског града. Народни великаши су бирали кнеза међу собом, да би након избора новоизабрани кнез седео на камени престо и тако званично постајао нови владар. Занимљиво је да се овај обичај одржао и након губитка самосталности, тачније пада под немачку власт. Корушке немачке војводе су све до краја средњег века и формално устоличаване на каменом престолу на Господетском пољу, иако он већ вековима није имао практичан значај. Кнез би се појавио у народном оделу, седео на камени престо и говорио на језику Словена, покушавајући тако да одржи традицију међу становницима који су некада из својих редова бирали владара.

Словени који су населили Источне Алпе прозвани су од романизованог хришћанског становништва Власима (*Vlabi* или *Labi*), а као доказ узимају се топоними Лашко, Лашки Ровт, Лаховче и слично. У позном средњем веку и током новијег доба, римокатолички свештеници, те у последњих 150 година, посебно међу Хрватима, усталило се пејоративно име за Србе – Власи. Прихватајући да су Срби Власи, то би значило да су словеначки корени у ствари српски, односно да су Срби током VI века населили Источне Алпе. Ипак, то нико не узима за озбиљно у данашњој историографији, посебно услед политичких прилика данас.

Моравска кнежевина – име и териториј

Великоморавска држава (лат. *Moravia Magna*, чеш. *Velká Morava*, свк. *Velká Morava*) или познатија као Моравија, прва је велика словенска држава на простору Централне Европе. Међу научницима има доста расправа о имену ове државе, јер формални назив није сачуван до данас, већ се преузима од Константина Порфирогенита, који је забележио Μεγάλη Μοραβία, у свом делу *De Administrando Imperio* око 950. године. Контроверзан је придев *Велика* у називу државе о којој је писао Порфирогенит и код појединих историчара постоји мишљење да је писац овде мислио на придев *Старија*, јер је то био стари словенски простор у Европи. С друге стране, постоји мишљење да је то био чест назив међу Ромејима за државе које су биле независне у раном средњем веку, те су поред Велике Моравске, Ромеји и бугарску државу називали Великом Бугарском.

Само име Моравска је занимљиво, јер не само да постоји река и област у данашњој источној Чешкој која носи то име, већ у Србији постоји више река са истоветним именом, али то није случајно. Има много топонима које повезују Балканско полуострво и данашњу Чешку, Словачку или Пољску, све до данашњих дана, због чега заговорници висланско-одринске хипотезе чврсто верују да је прадомовина Словена била управо у великим деловима Централне Европе све до Балтичког мора. Западни историчари и лингвисти покушавају да докажу да *Морава* има германске корене и да су их након одласка Германа са тих простора, Словени населили у VI веку, али за такву тврдњу не постоје чврсти докази. На основу нових лингвистичких истраживања, кретање Германа из јужне Скандинавије, пре почетка Велике сеобе народа у IV веку, било је у чисто словенским областима, никако об-

рунто. Етноним *Морава* могло је настати једино преко праиндоевропског језика, који није искључиво праотац германских, већ и романских и словенских језика. Тако би корен *mor-* могло да значи „вода“, „влага“, „море“ (словенски море, латински *mare*, велшки (келтски) *môr* или немачки *Meer*.) Ово је врло вероватно истинита тврдња, јер у Србији постоји више река Морава, а велика сличност јавља се и у називу реке *Mur* у Аустрији.

Термин *Велика Морава* може се пронаћи једино код Порфирогенита, док се у другим документима IX и X века не појављује термин *Велика*, већ *Моравска област* (*terra Marabensium*, *terra Marauorum*), Моравско краљевство (*regnum Marabensium*, *regnum Marahavorum*, *regnum Marauorum*) или на старословенском Моравска област. Такође се често у документима налази само *Моравија* (лат. *Marawa*, *Maravia* или *Maraba*, стсл. Морава, Марава или Мурава, арап. *Mrawat*) или *Краљевство Словена* (*regnum Sclavorum*), чак *regnum Rastizi*, односно *regnum Zuentibaldi*, по двојници владара ове државе Растиславу и Свјатоплуку.

Већина историчара се слаже да су језгро државе чиниле данашње области Моравске дуж реке Мораве у источној Чешкој и Словачкој. Археолошки налази потврђују тврдње да је у IX веку било више насеља и тврђава у том региону, што јасно сугерише на концентрисану политичку и војну моћ. На основу текста Алфреда Великог и описа путовања Светих Ђирила и Методија, могу се делимично утврдити границе ове државе. Алфред Велики пише да су на западу живели Туринжани и неки Бехеми (*Behemas*, могуће Бохеми – Чеси) и Бегвари (*Begware*, вероватно Баварци), на југу са оне стране Дунава налазила се земља *Carendre* (могуће Карантанија) са планинама Алпима. Источно од Карендре иза ненасељених области била је земља *Pulgare* (можда Бугарска) и источније од њих Грчка. Алфред наводи да је источно од Моравске била Висла, а источно од ње *Datia* (Дакија) у којој су некад живели Готи.

Истина, тачне границе Моравске државе немогуће је открити, јер недостају савремени извори. Монаси у манастиру Фулда, познати по својим анализама, слабо су познавали словенске земље, док су сами моравски владари водили освајачку политику и често мењали границе своје кнежевине. Врхунац државе достигнут је под Свјатоплуком у другој половини IX века, када су, сасвим сигурно, у састав државе улазиле јужна Пољска, Панонија и друге области. Поједини мађарски историчари доказују да Доња Панонија, тачније Блатенска кнежевина никада није била део Моравске, што потврђују и археолошка истраживања.

Има више занимљивих хипотеза о Моравској и њеним границама међу историчарима, али то изискује ширу причу и о томе ће бити речи другом приликом.

Хипотезе о простирању Великоморавске државе

За разумевање ране историје Моравске кнежевине, мора се поћи од посебног словенског племена – Мораваца, који су постали независни након слома аварске моћи почетком IX века. Први пут Моравци се помињу 822. године у *Annales regni Francorum (Annales Laurissenses maiores*, срп. „Анали франачког краљевства“), када је забележено да је цар у Франкфурту примио амбасадоре и поклоне многобројних Словена: Бодриће, Лужичке Србе, Љутиће, Бохема, Мораваца и Преденецента (*Praedenecenti*). Константин Порфирогенит око 950. године пише о Μεγάλη Μοραβία (Велика Моравска), додајући забуну, јер се термин *Велика* не наводи код других писаца.

Велика Моравска кнежевина је постала темељ приликом формирања Чехословачке државе 1918. године, односно архетип Чеха и Словака на простору Централне Европе у раном средњем веку. У уставима некадашње Чехословачке из 1948. као и Републике Словачке из 1992. године, потврђује се континуитет између раносредњовековне кнежевине и модерних држава. Покушај повезивања данашњих Чеха и Словака са средњовековном Моравском, није безразложан, јер у новије време велики број мађарских и западноевропских (посебно енглеских и немачких) историчара, покушавају да им оспоре то право, доказујући да средњовековна Моравска и није достигла баш такав ниво стабилне политичке и културне заједнице и да нема основа да Чеси и Словаци темеље своју прошлост на овој кнежевини. Овакав покушај одбацивања раносредњовековне историје са Чесима и Словацима, изузетно је опасан и штетан, али сведоци смо прекрајања историја широм словенског света у последњих сто и више година.

Традиционално схватање језгра Моравске државе је горњи ток реке Мораве у данашњој источној Чешкој. Словачки историчар и римокатолички свештеник Скленар (свк. *Juraj Sklenár*, 1745-1790), први је почео писати о језгру државе око Сирмијума (Сремске Митровице), одакле се држава ширила даље према Чешкој и Словачкој. Мађарски историчар Имре Боба (*Imre Boba*), први је оспорио традиционални поглед простирања Моравске,

средином XX века и закључио да се језгро налазило код Сирмијума. Оваква Имреова хипотеза, поделила је историчаре на оне који са гнушањем одбацују и оне који без посебно доказивања прихватају. Проблем у потврђивању овакве хипотезе лежи у непостојању археолошких доказа, који би могли да укажу на Сирмијум као центар стварања Велике Моравске кнежевине. Притом, река Велика Морава која се улива у Дунав, прилично је далеко од Сирмијума, односно тече кроз Балканско полуострво и нема никаквих додирних тачака са Централном Европом. Археолошка истраживања јасно показују да су у IX веку постојали важни центри моћи у насељима код места Микулчице и Брецав у данашњој управној јединици Јужноморавски крај у Чешкој Републици, односно да се тако доказује традиционално територијално простирање Моравске државе.

Након слома хладноратовског периода, стварањем посебних држава Чешке и Словачке 1991/1992. године, код мађарских историчара је дошло до покушаја оспоравања словачких граница и пребацивања тензија са политичких на научни ниво, тако што би оспорили историјску валидност словачког територија. Већина историчара одбацује алтернативне хипотезе о Моравској у Сирмијуму и прихвата као једино могућу ону која се проналази у историјским изворима IX и X века. Поједини британски историчари стају на страну мађарских хипотеза, тврдећи да не треба одбацивати археолошке налазе у корист писаних извора, али проблем је у томе што не постоје никакви археолошки докази који потврђују Сирмијум као језгро Велике Моравске.

Проблем је настао још од Скленара, који је у свом делу *Vetustissimus magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus* („Најстарија локација Велике Моравске и прва инвазија и долазак Мађара“) из 1784. године, тврдио да Мађари никада нису освојили територију од Словака, већ да су се поједине области добровољно придружиле Мађарској под Ладиславом I (*Ladislavus I*, 1077-1095) у другој половини XI века. Скленар је повезао Велику Моравску са Словенима на Балкану око реке Велике Мораве, који су прихватили назив племена по реци. Скленар покушава да прихвати „Несторову хронику“ и тврди да су Моравци живели не само на Балкану већ и у Панонији. Позива се и на Константина Порфирогенита, који је у *De administrando imperio* писао о Великој Моравској између Трајановог моста, Сирмијума и Сингидунума. Даље се писац позива и на франачке анале, у којима се налази податак да је Свети Методије био именован за епископа Паноније. Тако је по

овом словачком историчару и свештенику, први моравски владар Мојмир I (*Mojmir I*, око 820/830-их-846) у ствари владао у области Паноније и некадашње римске провинције Мезије, а да Њитрава којом је владао Прибина (*Pribina*, умро 833), није данашња Њитра у Словачкој, већ посебно место на југу Паноније. Према Скленаровом тумачењу, Мојмир је победио Прибину и освојио Њитраву, због чега је Прибина морао да бежи преко Саве, док је Мојмир проширио своју кнежевину према Дакији. Знатно касније је проширена Моравска према данашњој Словачкој и Чешкој у којој су живела друга словенска племена.

Скленарово тумачење прихватили су многобројни мађарски историчари, али је зато наишао на оштро противљење словачких, моравских и чешких историчара, који доказују да се Скленар није држао савремених извора већ их је свесно одбацавао.

Имре Боба се надовезао на Скленара и даље проширио своју хипотезу. Он тврди да Моравска није била независна на средњем току Дунава, односно да је Моравска у Панонији била део веће словенске државе (*Sclavonia*). Имре тврди да је *Sclavonia* створена после рушења аварског каганата и протезала се од Јадранског мора и Драве до Паноније. Људевит Посавски је, према овом историчару, управљао Панонијом у чији састав се налазила Моравска, али да је морао да бежи са трона због устанка против Франака. Управо његово бекство 822. је и први помен племена Мораваца, мада Људевит и Моравци можда немају баш никакве везе један са другим, као што то покушавају да представе поједини мађарски историчари.

Имре Боба проналази референце у аналима из манастира Фулда, које пишу да се седиште Моравске налазило јужно од Дунава и да су Немци прешли Дунав и 864. године напали Моравску. У том случају би Немци једино могли да нападну неко од српских племена, никако посебну државу Западних Словена на Балкану. Исти извор наводи да је Арн (*Arno von Endsee*, умро 892), бискуп од Вурцбурга, са војском из заседе напао групу моравских Словена када су се враћали у Моравску из Бохемије, али овакав податак може да наведе на више закључака. Румунско-амерички историчар Курта (*Florin Curta*, рођен 1965) у потпуности одбацује Имреову хипотезу, сматрајући да су Анали из Фулде несигурни, писани из прилично удаљеног манастира и да његови монаси нису добро познавали географију Централне Европе и Балканског полуострва. Врло је могуће да су писци ненамерно помешали реку Велику Мораву у Србији са Моравом у данашњој Чешкој.

Константин Погфировенит је четири пута поменуо Велику Моравску у *De administrando imperio*. За Моравце пише да су живели јужно од Мађара (Мађари су у његово време већ населили Панонију). Он за Моравце каже да су пагани и да живе на простору од Трајановог моста, Сирмијума и Сингидунума. С друге стране, Курта упорно тврди да Моравска, на основу примарних извора, никако није могла постојати код Сирмијума и да се састанак Светог Методија са угарским краљем десио на другој локацији од оне коју заговарају поједини мађарски историчари. Основна забуна међу историчарима, али и средњовековним писцима је постојање две Велике Мораве. Једна протиче кроз Србију и улива се у Дунав као њена десна притока, док друга протиче кроз источну Чешку и, такође се улива у Дунав, али као лева притока. На Балкану је живело српско племе Мораваца (Морављана) дуж Велике Мораве, док је посебно западнословенско племе Мораваца, такође живело дуж Мораве, али у данашњој Чешкој. Постојање двају река и племена са истим именом, могли су врло лако да унесу забуну међу раносредњовековним писцима, притом да се Морављани и Моравци на латинском језику пишу на исти начин. Могућа хипотеза је да су Моравци под Свјатоплуком проширили своју кнежевину из данашње Чешке према Панонији све до Тисе (Дакије), а можда су Словаци (Моравци) већ одмах након уништења аварског каганата, почетком IX века, населили источну Панонију све до Карпата, али то остаје претпоставка никако закључак.

Несумњиво је да је пре доласка Мађара у Европу крајем IX века, цела Панонија била насељена Словенима. Можда су Словени (не морају то бити искључиво Моравци) основали сопствену државу на Мури и Тиси и тако постали „тампон зона“ између Франачке и немирних Бугара. Ови Словени у источној Панонији деле заједничку материјалну културу са Србима на Балкану (Бјелобрdsка култура лоцирана на простору данашње Мађарске, Србије, Словачке, Хрватске и Румуније, а име је добила по археолошком налазишту Бијело Брдо, источно од Осијека, развијајући се у раздобљу између IX и XII века). Чак и након доласка Мађара у Панонију, већинско становништво је било словенско, које се временом мађаризовало, као што је случај био са Словенима на источном Балкану након доласка Бугара. Тако су Бугари временом прихватили старословенски језик, док су се Словени бугаризовали.

Немачки историчар Егерс (*Martin Eggers*), који је одбранио докторат 1995. године управо на овој теми, иде толико далеко да тврди да је Свјатоплук

био босанско-славонски владар који је управљао из града Чанада (данашња западна Румунија). Пошто је Босна у то време улазила у састав Србије, онда би ова хипотеза Егерса значила да је Свјатоплук био Србин, а то је тешко вероватно. Егерс наводи да је Свјатоплук ујединио велике области под својом влашћу 871. године, а већ 879. освојио западни део Балкана, док између 874. и 880. године Словачку и коначно прикључио целокупну Панонију 884. крунишући се за краља 885. године. Карантански кнез и краљ Немачке, Арнулф (*Arnulf*, 896-899), наводно му је поклонио Бохемију 890. године. Главни проблем Егеровог рада је што се скоро уопште није држао савремених писаних извора, већ користио измишљене текстове и апсолутно неистините списе, као што је „Летопис попа Дукљанина“, који је пун неистина и фиктивних података. Једно од упечатљивих података које наводи Егерс је поклон целе Бохемије од стране краља Арнулфа, моравском владару Свјатоплеку. Готово је немогуће прихватити тај податак, јер је познато да су германски, пре свега немачки владари, вековима спроводили крсташке ратове, скоро до истребљења против Словена, пре свега са намером да им отму што више територија и германизују становништво..

Великоморавска кнежевина до Растислава I

Након доласка Авара у Панонију 568. године, велики део Словена се нашао под директном влашћу овог номадског племена. Словени који нису били директно потчињени Аварима, улазили су са њима у савезе или чак водили отворене ратове против њих. Један део Словена око данашње јужне Словачке био је принуђен да плаћа данак и да са својим војницима учествује у пљачкашким походима заједно са Аварима. Западнији део Паноније ушао је у састав Самове државе у првој половини VII века, да би током овог и наредног века дошло до убрзаног развоја словенских насеља и културе на простору Моравске. Прво веће утврђено словенско насеље на тлу Моравске подигнуто је у другој половини VII, да би до краја истог века већ дошло до значајног развоја нове друштвене елите међу Словенима на простору Моравске, Чешке и Словачке. Били су то ратници на коњима, који су постали значајна војна јединица и међу Аварима. Током VIII века је настављен развој друштвене организације што се јасно види у изградњи утврђених насеља. Посебно је дошло до концентрације веће моћи на простору око реке Мораве, где је од раније дошло до јасне диференцијације међу самим Словенима. На тлу

Словачке значајнији утврђени градови подижу се половином VIII века, искључиво у областима која нису била под директном контролом Авара. Примарни циљ изградње утврђених насеља у Словачкој била је одбрана од Авара, али према појединим документима, Словени су утврђивали и области на северу у данашњим регионима Орава и Спиш, што указује на одбрану од других Словена са севера.

Археолошки извори показују постојање најмање три словенска племена на простору северне Моравске, Чешке и Словачке. Посебно значајне тврђаве подигнуте почетком IX века постале су Братислава, Рајхрад, Старе Место и друге и у њима је започео развој локалних центара моћи са тенденцијом да се шири на околне области.

Франачка је под Карлом Великим кренула у поход против Авара крајем VIII века и на крају довела до њиховог потпуног слома 805. године. Слом аварског каганата је омогућио Словенима на средњем Дунаву и Морави да започну са развојем своје државности.

Први познати моравски владар био је Мојмир I (чеш/свк. *Mojmír I*, око 820/830-их-846) од кога је настала династија Мојмироваца (чеш/свк. *Mojmírovci*). Могуће да Мојмир није оснивач династије, већ да је имао претходника, можда чак двојицу, али извори први бележе њега. Модерни историчари га сматрају оснивачем раносредњовековне моравске државе, који је у аманет својим наследницима оставио експанзионистичку политику. Појавио се 820-их година, али остаје непознато на који начин је дошао на власт и како је успео да уједини Словене у јединствену државу. На основу цркве у Микулчицама, која је подигнута у првој половини IX века, историчари базирају доказе да је Мојмир био покрштен, али то је још увек непотврђен податак, јер нема посредних доказа. У „Историји бискупа Пасау“ пише да је бискуп Регинар (*Reginbar*) масовно покрстио Моравце 831. године, али каснији догађаји указују на још увек јак пагански отпор, посебно јер је постојао пагански храм у Микулчицама све до средине IX века. У „Житију Светог Методија“ сазнајемо да су Свети Ђирило и Методије забранили литургију вршену на више начина, јер су Немци, Италијани и Ромеји имали своје посебне обреде. Притом су забранили и жртвовање према древним обичајима, што јасно указује да и поред покрштавања, Словени дуго нису могли да се одрекну својих паганских обичаја. Границе Мојмирове државе нису утврђене, али је познато да су Моравци проширили свој териториј током 830-их година. На основу Баварског географа, који је писао између 840. и 870. године, сазнајемо да су Моравци у његово време држали једанаест значај-

них тврђава. Због грађанских ратова у Франачкој, Мојмир је искористио прилику да збаци франачку власт и угуши локалне побуњенике и наметне им своју управу током 840-их година. Тако је Мојмирова држава постала озбиљан непријатељ Лудвигу II Немачком (*Ludwig II der Deutsche*, 843-876), краљу Источне Франачке (Немачке). Немци су напали 15. августа 846. године, наилазећи на слаб отпор Моравца. Мојмир је, по свему судећи, побегао пред инвазијом (или је убијен, остаје непознато), те је Лудвиг прогласио његово збацивање са престола. На престо је постављен Мојмиров нећак Рагислав (чеш. *Svatý Rostislav I*, свк. *Rastislav*, 846–870), који је прихватио вазалство према Лудвигу Немачком.

Кнежевина Њитра

Њитра (свк. *Nitrianske kniežatstvo*) је у историји позната као раносредњовековна кнежевина или војводство. Обухватала је област око града Њитре у данашњој Словачкој, а значајан развој започео је током IX века. Проблем проучавања историје Њитре јесте недостатак савремених извора, јер је била довољно удаљена од Франачке и Немачке да би наишла на посебну заинтересованост њихових аналита. Слично проблему решавања граница Моравске, међу историчарима има доста расправа о територијалном простирању Њитре. Слично је и са политичким статусом. Нема сумње да је Њитра имала висок степен аутономије, можда и потпуну независност, али је 833. или 870. године анектирана од стране (Велике) Моравске. Поједини историчари пак, сматрају да Њитра никада није имала пуну самосталност, већ да је од њеног почетка била под јаким утицајем суседне Моравске кнежевине.

Данашњи териториј Словачке је у V и VI веку био под јаким утицајем германских племена, која су крстарила тим просторима, посебно Квади и Лангобарди. Занимљив податак доноси Проконије пишући да је 540. године прогнани лангобардски принц Хилдигис (*Hildigis*) сакупио војску, састављену не само од Германа већ и Словена (*Slaveni*). Остаје нејасан однос словенских и германских племена, јер о томе нема никаквих извора, те остају само претпоставке. Сигурно је да су водили међусобне борбе, које су иначе карактеристичне још из античког доба између Германа и Словена, но да је било периода мира и развоја трговинских односа није познато, али сходно релативно брзом кретању германских племена према југу и западу Европе, ти односи нису се дубље могли унапређивати.

У другој половини VI века у Европу су ушли Авари и пореметили дотадашњи однос међу словенским и германским племенима, који су почели да консолидују своје области након распада хунског конгломерата. Авари су успели да наметну власт великом делу Словена у Панонији и деловима данашње јужне Словачке и Чешке, те су ови морали да плаћају данак и учествују у пљачкашким походима. Након страховитог пораза Авара пред Константинопољем 626. године, Словени у Бохемији и Моравској су се окупили у племенски савез под Самом, али то јединство није дуго потрајало, тек до 658. године, односно Самове смрти.

Када су Авари коначно уништени почетком IX века у франачким походима, Словени на простору данашње Чешке и Словачке почели су да се организују у озбиљне државне заједнице. Долази до убрзаног друштвеног и политичког развоја словенског друштва, као и у војној стратегији и наоружању. Археолошка истраживања показују да је словенско наоружање на почетку IX века прешло из борбене тактике номадског типа (карактеристичног за аварску војску), на тешку коњицу и тако стварања словенске војне елите. Управо почетком IX века долази до развоја тврђаве Њитра, која око себе окупља околна мања насеља.

Основне податке о развоју кнежевине сазнајемо из *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, писаног у Салцбургу 871/872. године, са намером да покрсти Словене на целокупном подручју од Бохемије, преко Моравске, Њитре до Паноније. Документ наводи да је Прибина (остаје непознато лице) прешао Дунав напустивши Мојмира, кнеза Моравске и дошао Радбоду (*Radbod*, 833-854) префекту Источне марке, која је основана 833. с циљем да разграничи германске од словенских области. Тај прелазак Прибине десио се вероватно 833. године. Радбод га је представио Лудвигу II Немачком, који је наредио да се овај одмах покрсти. Није јасно да ли је Прибина до тада управљао као независан владар или је био под директном Мојмировом влашћу. А можда су обојица у почетку управљала слободно мањим областима. У документу пише да је надбискуп Адалрам (*Adalram*, умро 836) од Салцбурга, освештао цркву у Прибинову част на његовом имању на Дунаву под називом Њитрава. Већи део историчара не прихвата закључак да је надбискуп од Салцбурга тек тако освештао цркву, већ сматрају да је тај део дописан у текст током XII века. Између 800. и 832. године неколико је утврђења у данашњој Словачкој добило на значају, али још брже и нестала са историјске сцене. Археолошка истраживања потврђују неколико таквих тврђава као што су Победим и Чингов, управо у

време када је Прибина побегао од Мојмира. Због недостатка писаних извора, остаје непознато шта је довело до наглог развоја и пада тих градова и да ли су они били разлог што је Прибина морао да бежи од Мојмира. Можда је Прибина заиста владао као самостални владар Њитре, што је довело до напада Моравске или је био припадник моравске аристократије и покушао да се осамостали од Мојмира.

Тако је Прибина постао први владар Њитре по одобрењу немачког владара, са независним политичким системом у односу на Моравску. Већина словачких историчара прихвата Прибину за оснивача Њитранске кнежевине, додајући да је он већ од самог почетка окупио верне људе око себе, који су раније били део племенске аристократије, но један део је морао да дође из редова слободних слојева становништва. Постоје претпоставке да је Прибина био друга, чак трећа генерација владара који нису управљали над једним словенским племеном, већ над два или три мањих племенских заједница у долинама река Хрон, Њитра и Вах.

Готово сви историчари се слажу да је Њитра изгубила самосталност тек након што је Прибина протеран из кнежевине, што је искористио моравски кнез и присајединио је својој држави. И ту има неслагања, те један део историчара тврди да је Њитра коначно изгубила самосталност 833. када је Прибина побегао пред Мојмиром, док други део историчара сматра да је Моравска трајно присајединила Њитру тек у време Свјатоплукове власти, односно 870. године. Насилно присаједињење Њитре Мојмировој (Свјатоплуковој) Моравској довело је до стварања Великоморавске државе. Становници Њитре су и након присаједињења у Великоморавску кнежевину, сачували своје специфичности у односу на Моравце, а очигледно су били свесни разлика у односу на суседно словенско племе. Мањи део словачких и чешких историчара сматрају да Прибина никада није стекао потпуну независност за Њитру, већ да је од почетка био потчињен Мојмиру и да је у покушају одвајања од моравског кнеза, дошло до Мојмировог напада и Прибиновог изгнанства.

Ни сама Њитрава, која се помиње у *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, није прихваћена од свих научника као данашња Њитра. Посебно се мађарски историчари противе том изједначавању, због чега се позивају на Авентинуса (*Johannes Aventinus*, 1477-1534), баварског историчара и филолога, који је идентификовао Њитраву негде на југу Баварске. Мађарски и поједини британски историчари свесно негирају чињеницу да су топоними Њитра и Њитрава забележени у списима из IX века за један исти град у данашњој Словачкој.

Блатенска кнежевина (Доња Панонија)

Блатенска кнежевина (свк. *Blatenské kniežatstvo*) се другачије назива Кнежевина Доња Панонија, која заправо никада није ни имала потпуну самосталност. Већина историчара сматра да је ова кнежевина била вазал Франачке од свог оснивања, док остали сматрају да је већ од самог почетка чинила део франачке државе без веће аутономије. Иако хрватски историчари истрају у тврђњи да је то била хрватска држава под именом Бела Хрватска, археолошка истраживања одбацују такву могућност, већ потврђују да је она блиска Словацима и Моравцима.

Словени су чинили већинско становништво у Панонији још пре доласка Авара. Када је успостављен аварски каганат, део Словена је потпао под директну контролу аварског кагана и били су дужни да му плаћају данак и са војском учествују у пљачкашким походима. Већински део Словена, углавном у источној Панонији и њеним рубним деловима, као и Словени на Балкану, нису потпадали под директну аварску власт, већ са њима улазили у савезе против Ромеја или неких других држава. Источну Панонију као и источне делове Балканског полуострва насељавала су многобројна источнословенска племена, која су се кретала заједно са Готима или нешто пре њиховог доласка у Прицрноморје, то јест у време доласка Хуна у Европу. Западни и централни део Паноније насељавала су западнословенска племена, због чега Блатенску кнежевину никако не можемо повезати са Србима или било којим другим мањим словенским племеном са Балкана, већ искључиво са Западним Словенима. Сваки покушај кривотворења историјских чињеница био би неприхватљив и самим тим мора се одбацити теза о хрватској држави у Панонији, јер о томе нема података ни у историјским изворима нити у археолошким истраживањима.

Почетком IX века нестала је аварска моћ, слоњена франачким мечем, што је дало могућност Словенима у Панонији да се прегрупишу и почну да развијају своју аутономију. Првобитно је Доња Панонија лежала између Драве, Саве и Дунава, док се Горња Панонија простирала северно од Драве. Франци су основали Источну марку (*Plaga Orientalis*) са циљем да контролише немирне непријатеље, а на њеним границама Словени су добила дозволу, као једна врста предстраже, да започну са формирањем посебних аутономних јединица – кнежевина.

Првих деценија IX века власт над Доњом Панонијом имао је Људевит Посавски од 810. до 823.

године, као франачки вазал. О њему се једино зна да је био Словен, али ком је тачно словенском племену припадао остаје да се нагађа, но управо због тога га данас историчари појединих балканских држава својатају. Када је Људевит подигао устанак против Франака, Луј Побожни га је збацио и престо понудио Борни, кнезу Гудушчана и Тимочана. Људевит је помоћ потражио међу Карантанцима, али Франци нису желели превише да чекају, већ су послали војску под заповедништвом фуранског маркгрофа Балдериха, који је успео да притисне Људевита и његову тек окупљену војску у централне делове кнежевине. У бици на Купи, Гудушчани су окренули леђа свом кнезу Борни и пришли Људевиту, те је овај успео да одбије непријатељски напад. Уследио је Људевитов напад на Далмацију у децембру 819. године, али у планинским сукобима против локалних Словена, Панонци су претрпели значајне губитке. Када је у јануару 820. године кренула франачка војска из три правца, Људевит је у почетку имао успеха, али је морао да се повуче. Тек због заразе која је избила у франачкој војсци, Људевит је могао да предахне. Већина Карантанаца је већ дуго била под притиском фуранског маркгрофа и на крају признала његову власт, чиме су окренули леђа панонском кнезу. Људевит је 822. године морао да бежи Србима из своје панонске престонице Сиска, видевши да је немоћан да се даље бори против Франака. Када је убио српског жупана, који га је прихватио, Људевит је преузео власт, али је схватио да више нема куд и послао изасланике на франачки двор спреман да прихвати франачког цара за свог врховног владара. Годину дана касније (823) Људевита су убили Гудушчани и Тимочани, када је пребегао њима.

Франци су након угушења устанка, прогласили реку Рабу за нову границу између Доње и Горње Паноније, чиме се тако језгро Доње Паноније преместило северно од Драве. Ситуација није била превише мирна. Ратимир је управљао Доњом Панонијом након смрти Људевита Посавског. Када су Бугари завладали Сремом, Ратимир је постао њихов вазал и отворено их подржао у рату против Франака 827. године. Бугари су бродовима преко Драве стигли до Штајерске, могуће и Корушке и опустошили те области. Цар Луј I Побожни (*Ludwig der Fromme*, 814-840) је 828. године сменио фуранског маркгрофа Балдериха, због неспособности да се супротстави Бугарима и марку поделио на четири грофовије. За то време је Ратимир владао Доњом Панонијом као бугарски вазал. Године 829. на чело франачке војске стаје будући владар Лудвиг II Немачки, али не успева да трајно протера Бугаре из Карантаније. Према неким

изворима, Бугари су те године покушали још један већи напад преко Драве. У самој Франачкој је било доста проблема због борби око престола, да би 833. године синови Луја Побожног устали отворено против оца и послали га у манастир, а државу међусобно поделили.

Када је моравски кнез Мојмир збацио Прибину 833. године и присајединио кнежевину Њитру, створивши тако Великоморавску кнежевину, протерани њитрански кнез је уточиште пронашао код Ратбода, префекта Источне марке, а када се са њим сукобио, пребегао је доњопанонском кнезу Ратимиру. Тако је Ратбод позвао Лудвига Немачког на рат против Доње Паноније, да би уследио брзи напад 838. године. Ратимир је побегао са престола, као и Прибина, али се овај други брзо измирио са Ратбодом. Да би се средила ситуација у самој Франачкој, Лудвигу је одговарао Прибина да смири непријатељство на границама према Бугарској, те га је прогласио за кнеза (војводу) Доње Паноније 10. јануара 846. године.

Лудвиг II Немачки није без разлога даривао Прибину, већ је у њему видео противтежу немирном Ратбоду, али и потенцијалној претњи која би могла стићи из Великоморавске или Бугарске. Прибинова престоница је постао Блатноград (јасан словенски топоним), данашњи мађарски Залавар на реци Зали, између малог и великог Блатног језера. Сам топоним Блатног језера јасно указује да су на тим просторима живели Словени већ дуго векова. Прибинова нова престоница била је добро утврђена, окружена мочварама и густим шумама, што је давало посебну стратешку важност. Прибина је од Лудвига II добио титулу кнеза (војводе) и тако је постао одан вазал свом владару што му је омогућило да влада пуне две деценије. На свом двору међу војницима је имао Карантанце, Франке, чак словенизиране Аваре. Надбискуп Салцбурга је добио задатак од папе у Риму и франачког владара да Доњу Панонију што пре покристи по латинском обреду и тако је започело подизање низа градова и цркава на том простору. Један од главних Прибинових задатака био је да окупи све Словене са ширег подручја и наговори их да постану лојани Франачкој. Његова власт се протирала од реке Рабе на северу, до Печа на југоистоку и Птуја на западу, али је несумњиво у одређеном периоду контролисао делове источне Паноније све до Тисе, области јужно од Драве, источну Славонију, западни Срем и Бачку.

Доњопанонски кнез је имао велику улогу у одлукама Лудвига Немачког против великоморавског кнеза Мојмира. Лудвиг му је за то даривао огроман посед у Баварској 846. године. Лудвиг II

Немачки је 12. октобра 848. године (или 847) претворио Прибинове поседе, заправо целу Блатенску кнежевину, у наследно лено Прибинове породице, изузев поседа која су припадала салцбуршкој надбискупији. Остаје нејасна Прибинова смрт 861. године. Можда је убијен у борби против великоморавског кнеза Растислава, који је подржао Карломана, Лудвиговог сина у борби за престо или је заробљен од стране Карломана и предат Растиславу.

Тако је нови кнез Доње Паноније постао Прибинов син Коцељ (свк. *Kocel'*, 861-874), легално изабран од Лудвига II Немачког.

Чеси и Словаци

Име Чеха и Словака јавља се у историји знатно касније у односу на Моравце и многобројна полапска племена. Чеси (чеш. *Čechové*) припадају Западним Словенима, који око себе окупљају мање подсловенске групе крајем IX века, стварајући чешку државу Бохемију. Само порекло чешког имена остаје непознато. Према једној легенди име племена је потекло од њиховог древног вође Чеха (*Čech*), који их је довео на просторе данашње Чешке. Поједини лингвисти узимају корен *čel-* („припадник људи“, „рођак“) за основу имена овог народа, што се прилично слаже са чешком речи *člověk* („човек“). Само име се мењало током векова, да би дијграф *čž* почео да се користи од XVI века, тачније у *Bible kralická* („Кралицка Библија“) у којој је први пут преведена Библија на чешки језик. Дијграф *čž* је замењен у *č* реформом језика 1842. године, те се уместо *Czechy* писао *Čechy*. Крајем XIX века суфикс у писању имена државе променио се из *-y* у *-sko*, иако се појам *ČESKO* први пут јавља 1704. али званично улази у употребу тек 1918. године. Моравци који данас живе у источној Чешкој покушавају да задрже своју самобитност и име, док у историји за тај простор постоји име Бохемија, које се задржало све до XIX века, када је почео да се развија чешки и пољски национализам. Иако је Војводство Чешка створена у IX веку, Краљевина Бохемија је основана у XI, а затим Земље бохемске круне у XIV веку. У Бохемију су спадале Чешка (као ужа област), Моравска и Чешка Силесија (Шлезеја).

Словаци (свк. *Slováci*) преузимају историју кнежевине Њитре и Доње Паноније и као посебно западнсловенско племе свој идентитет покушавају да изграде на темељима раносредњовековних државица које нису дуго постојале. Име *Словак* потиче од старословенског **Словенинѣ* (множина

**Slověně*). Са развојем словеначког дијалекта старословенског језика, настало је *Slovän/Slovan*, да би под утицајем чешког и пољског језика добијено *Slovák*, које се први пут помиње у месту Бардјејов 1444. године. Истина, нешто раније се појављује у Чешкој, 1375. и 1385. године. Промена се не односи на етногенезу самих Словака или рађању неког новог народа у XV веку, већ искључиво на језичке промене које су настајале у свим западнсловенским језицима. Старији облик никада није нестало, већ је сачуван у многобројним словачким речима, пре свега називу државе (*Slovensko*) и језика (*slovenský*). Занимљиво је да се име *Словак* често користило за сва западнсловенска племена, пре свега за саме Словаке, Чехе и Пољаке, заједно са другим облицима и није имао национални већ уопштени словенски облик.

Занимљив је однос Словака и Словенаца, који су једини задржали словенски етноним, мада поједина новија истраживања одбацују да је етноним Словен уопште коришћен међу самим Словенима, већ да су имали неко друго заједничко име. У појединим историјским изворима (посебно немачким и мађарским) за Словаке су се употребљавали различити етноними: *Slovyenyyn*, *Slowenyyny*, *Sclavus*, *Sclavi*, *Slavus*, *Slavi*, *Winde*, *Wende* или *Wenden*. Потребно је обратити пажњу да су Германи све Словене често називали Вендима, док романски народи Склавенима, што је касније употребљено у имену словачког народа. Првобитно име Словака из V/VI века и раније, није сачувано због недостатка извора, а једна од претпоставки је да није реч о једном племену, већ о савезу мањих словенских племена, која су се удружила под Самом, а касније са коначним уништењем аварског каганата и формирала кнежевине Њитру и Доњу Панонију (Блатенску кнежевину). Њитра је ушла у етничку свест Словака, али у овом раносредњовековном периоду тешко је претпоставити заједнички идентитет свих Словака на простору данашње Словачке, чак иако су блиско повезани на тако малој географској области. Њитра је убрзо потпала под власт моравских кнежева у новоформираној Великоморавској кнежевини у коју су били укључени и Чеси из Бохемије. Три одвојена ентитета Моравци, Чеси и Словаци нису могли бити уједињени у јединствен народ, јер је Великоморавска кнежевина постојала релативно кратко, но зато је процес сједињења различитих западнсловенских дијалеката са простора данашње источне и западне Словачке, те Источних Словена, који су насељавали источне делове Паноније, завршен крајем VIII и током IX века, постављајући темељ за каснији развој словачког језика.

Прекретница у словачкој етногенези био је X век, када је срушена Великоморавска кнежевина, а због нових спољнополитичких прилика (долазак Мађара у Панонију), довеле су до почетка развоја новог словенског народа – Словака. Постојање Мађарске и Пољске, створило је међу Словацима свест о самобитности, а коначно распадање старословенског на више словенских засебних језика, омогућило је формирање словачког језика. Иако Словачка као држава није постојала у средњем веку, Словаци су се држали свог посебног идентитета и јасно правили разлику у односу на Пољаке, Чехе, Мађаре и друге народе.

11. СТВАРАЊЕ ПОЉСКЕ

Име

Етноним Пољака укључује ендоним и егзоним. Ендоним или аутоним код Пољака употребљава се за изворни назив, које сами Пољаци користе у сопственом имену народа и државе, док се егзоним користи код других народа, који се у додиру културе и језика разликују од изворног назива. Тако сами Пољаци и већина других народа користи етноним западнорловенског племена Пољана (пољ. *Polanie*), док се у у једном мањем делу света употребљава назив једног другог западнорловенског племена Љаха (Лендзичи или Лендзјани, пољ. *Łędzianie*).

Назив *Łędzianie*, потиче од **łęd-jan-inъ*, односно протословенске и протопољске речи *łęda* („поље“). У данашњем пољском језику постоји реч *łęd* („земља“) и засигурно има исту коренску основу. Име племена у преводу је истоветно имену Пољана, а заправо је настало од пољопривредне технике, која је укључивала сечење и спаљивање шума због стварања обрадивих површина.

Можда су Пољани користили име *Polska* да би описали свој териториј у долини реке Варте. У X веку су успели да уједине племена између Одре и Буга, да би почетком XI века почела да се развија феудална држава, те је тако био проширен етноним *Polska* на шире подручје те уједињене земље. Првобитна област племена Пољана добила је назив *Staropolska* (Старопољска), касније *Wielkopolska* (Великопољска), док су земље освојене до краја X века, које су припадале Висланима и Лендзјанима, прозване *Malopolska* (Малопољска).

Занимљиво је да се у пољској литератури XVII века, Пољска назива и *Лехија*, али код пољског племства је у XVII и XVIII веку било популарно име *Sarmaci* (Сармати). Први пут име Пољске

јавља се у Европи 1003. године у тексту *Annales Hildesheimenses* („Хилдесхајмови анали“).

Пољани и легенда о оснивачу династије

Пјаст

Пољани су име добила од старословенске речи за поље и као западнорловенско племе припадали лехитској групи, насељавајући басен Варте у области Велике Пољске у VII и VIII веку. Током IX века Пољани су успели да уједине више мањих западнорловенских племена северно од Великоморавске кнежевине, да би касније под династијом Пјаст дошло до стварања јединствене пољске државе. Као темељ нове државе постали су Пољани, наметнувши своје име и мањим словенским племенима окупљеним у јединствену пољску државу. Најранији владар Пољана који је више полулегендарна личност, звао се Пјаст Колар (пољ. *Piast Kolodziej*, VIII/IX век), за кога се сматра да је оснивач Пјаст династије. Први пут се јавља у *Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum* („Хроника и дела кнежева Пољске“), писана између 1112. и 1118. године, анонимног писца, познатог само као *Gallus Anonymus*, за кога се сматра да није био Пољак, већ је рођен у Француској и живео у манастиру Сен Жил. Анонимни Гал је записао и име Пјастовог оца *Chościsko* (Котишко). Постоје два тумачења овог имена: једно је поједностављен изговор речи *Hastingsko*, од корена *Hasding* („дугоблаки“), док друго упућује на старословенску реч *chost* или *chwoist* („реп“). Истоимени писац помиње и Пјастову жену Жепиху (пољ. *Rzepicha*) и то два пута у тексту. Из овог брака рођен је Сјемовит (пољ. *Siemowit*), кога поједини пољски историчари сматрају првим правим владарем Пјаст династије. Сама „Хроника“ је занимљива, јер писац пише о неочекиваној посети двојице странаца Пјасту. Странци су затражили од Пјаста да учествују у прослави седмог рођендана Сјемовиту по паганском обреду. Као знак захвалности, гости су бацили чини да Пјаст увек живи у изобиљу и када су то видели окупљени, они су одмах прогласили Пјаста за њиховог новог кнеза уместо свргнутог Попијела.

Попијел II (пољ. *Popiel II*) је према легендама био кнез два протопољска племена – Гопљана и Пољана и последњи из династије Попелида (пољ. *Popielidzi*). Управо су Попелиди владали пре династије Пјаст над оба племена, а прави оснивач ове династије био је Љешко II (*Leszko II*), син Љешка I (*Przemysław*, након крунисања *Leszko I*). Ову двојицу оснивача Попијел династије, први помиње

бискуп Кракова Винсент Кадлубек (*Wincenty Kadłubek*, 1161-1223) у свом делу *Chronica seu originale regum et principum Poloniae*, писаној између 1190. и 1208. године. Према његовој причи, Пржемислав, односно касније Љешко I, прославио се у победи над Мађарима и Моравцима, након чега га је народ прогласио за кнеза. Нема археолошких доказа о постојању династије Попијел, већ само претпоставке историчара. Једна од могућих сценарија, које су разматрали историчари, покушава да постави Попијеле за династију која је око себе окупила другу породицу, касније династију Пјаст. Наиме, Попијели су били одговорни за образовање мушкараца из породице Пјаст, нешто као што је постојао однос у Франачкој између Меровинга и Каролинга.

Попијела II помиње Анонимни Гал, као и пољски свештеник и хроничар Јан Длугош (пољ. *Jan Długosz*, 1415-1480) и пољски научник и дипломата Марћин Кромер (*Marcin Kromer*, 1512-1589). Сви они наводе да је Попијел владао лоше и да се нашао под опсадом својих људи, који су га на крају свргли, предвођени Пјастом и затворили у Крушвици, где су га пацови појели. У хроникама се говори о врло окрутном Попијелу II, коме је једино стало до вина, жена и песме, те да је био под јаким утицајем своје жене, немачке принцезе. Због безакоња и посебно неспособности да одбрани земљу од Викинга, његових дванаест рођака су се заверила против њега. Међутим, уместо да га се отарасе, Попијелова жена је успела да наговори мужа да их отрује на једној прослави и њихова тела баца у језеро Гопло. Тада је дошло до опште побуне, због чега је Попијел II са женом морао да се склони у једну кулу близу језера. Тада је гомила пацова улетела у кулу и напала племенског кнеза и његову жену.

Тако је Пјаст Колар дошао на власт, а његова породица у наредним вековима владаће Пољском. Династија Пјаст води порекло из Гњезна, једног утврђења које је подигнуто између VIII и IX века у области где су живели Пољани. Према легенди, Пјаст је умро у 120. години живота, тачније 861. године.

Постоје две хипотезе имена *Piast*. Прва је корен пољске речи *piasta* („чвор“), а друга корен речи *piastun* („старатељ“ или „заштитник“). Можда је ова друга хипотеза реалнија, јер би у том случају Пјаст могао бити нека врста мајордома или управитеља куће династије Попијела, да би их касније збацили и сами преузели власт.

Археолошка истраживања показују на постојање четири велика упоришта или града у земљи Пољана: Гдеч – које је било кључно место одакле је Пјаст династија почела да шири своју власт; Познањ –

као највећи и вероватно главно упориште; Гњезно – вероватно као главни верски центар, мада за сада нема археолошких доказа; Остров Ледницки – које је заправо острво између Гњезна и Познања, што му и само име каже.

Врло је важно направити јасну разлику између Пољана на западу у данашњој Пољској, од Пољана на истоку, око Кијева. Врло мало научника заступа тезу да је реч о једном истом племену, заправо да је део Пољана пребегло из Кијева према Пољској, због честих напада Варјага, али за то нема никаквих доказа.

Лендзјани или Лендзичи

Лендзјани су западнословенско племе које је живело у источном делу Малопољске и Црвених градова између VII и XI века. Да не би било забуне, Црвени градови (пољ. *Grody Czerwieńskie*) су касније постали спорна тачка Пољске и Рутеније. Назив је настао за област између река Буга и Вепша и можда је име преузето од имена насеља Чермно, које је у средњем веку био један од највећих словенских градова у тој области. Вероватно су у раном средњем веку ту област насељавали Вјатичи и Радимичи заједно, које „Несторова хроника“ препознаје као Љахе (Лендзјане).

Због недостатка савремених извора, историчари се данас једино ослањају на писце који никада нису посетили те области, већ су само чули о њима, због чега могу настати забуне и нејасноће у њиховој најранијој историји, али и самом имену. Тако се у текстовима могу наћи различите варијације једног истог имена: *Lendzanenoi*, *Lendzaninoi*, *Lz'njn*, *Lachy*, *Landzaneh* или *Lendizi*.

Баварски географ је половином X века записао да Лендзјани држе под контролом 98 градова. Константин Порфирогенит их помиње као *Λενζανηνοί* у делу *De administrando imperio*, док их јеврејски историчар Јосипон (*Josippon* или *Joseph ben Gorion*, X век) бележи као *Lz'njn*, „Несторова хроника“ као *ляхи*, а ал-Масуди под именом *Landzaneh*.

Константин Порфирогенит је записао да су Лендзјани под кнезом Влодзиславом (*Włodzisław*) моноксилима долазили у Кијев и учествовали у поморским нападима на Ромејско царство. До данас није доказан тај речни пут до Дњепра, већ само претпоставка да су могли ићи реком Стир. Овде је Порфирогенит под Лендзјанима у ствари помињао Радимиче, који су насељавали област између река Сож и Дњепра узводно од Кијева. Они су се преселили у басен Дњепра током VIII века.

На основу Порфиригеновог списка, вероватно су Лендзјани заузели област Црвене Русије (Црвена Рутенија), тачније области које се данас називају Источна Галиција (западна Украјина), концентришући своје снаге у Пшемислу. Око ове области има још доста спора међу научницима, те због недостатка извора, остаје још увек нејасноћа докле су се Лендзјани тачно простирали, односно два источнословенска племена Бужани и Дулеби, јер се у „Несторовој хроници“ и они помињу око реке Буг.

„Ипатијевски летопис“ (рус. Ипатъевская летопись) сачињава збирку од три хронике: „Несторову“, „Кијевску“ и „Галицијско-волињску“ и спада у најважнији извор за најранију историју Руса. У њима се за Лендзјане појављује име Лаховѣ, који су се као већа група народа спустили до Висле. То је заправо једна од лехитске групе, које овај извор наводи: Пољане, Љутиће, Мазовљане и Померане. Када је Пјаст династија ујединила више западнословенских племена, етноним *Ляхи* почео је да се користи за све њих, те је касније настанком уједињеног пољског народа, остао други назив *Пољаци*, односно *Ляхи* (*Ласи*). Истина, сами Пољаци готово никад нису користили етноним Ляхи, већ се он задржао код појединих народа до данас, попут Литванаца, Мађара, Турака, Иранаца, Тацика или Јермена. У једној старој чешкој хроници наводи се да су према легенди, Пољаци добили име по Љеху, оснивачу Пољске. Шафарик пак, пише да *Лях* води порекло од *Lech*, које вуче корене из старословенске речи за „бразду“, „корито“ или „поље“. С друге стране, поједини научници сматрају да је слово *я* у речи *лях*, новијег доба, настало губљењем старословенског слова *л*, које је у данашњем пољском језику постало *л*. Тако би *лях*, вукло корене од *ладина*, што значи „пропланак“ или можда једну врсту насеља. То има смисла, јер су Словени на ширем подручју данашње Пољске, Белорусије, западне Украјине, све до Балтика, морали претходно да крче шуму да би могли доћи до обрадивих површина.

Основни проблем настаје у тумачењу најраније историје Словена на подручју Пољске. Историчари у Западној Европи прихватају једино тезу да су Словени на подручје Висле дошли тек у VI веку, када се први пут појављује етноним *Словени*, то јест тек када су са тих простора отишла многобројна германска племена. Прихватањем таквог закључка, дошли бисмо у озбиљан проблем, јер на основу археолошких налаза, Германа на великом простору Централне и Источне Европе није било, пре доласка Гота из Скандинавије. Исто тако је немогуће прихватљива теза да су једино Келти могли

насељавати скоро све области Европе, од британских острва, преко Централне Европе све до Балкана, чак Мале Азије. Ако римски и старогрчки извори помињу нека племена на северу са којима су сарађивали, пре свега у трговини њилибаром, онда се поставља питање ко је могао ту живети? Апсолутно је неприхватљива теза германских историчара да су Словени одједном дошли (одакле?!) у Централну Европу и населили празне просторе старог континента тек у VI веку. Да ли је уопште могуће прихватити тезу о ненасељеном простору великог дела Централне и Источне Европе, након одласка германских племена?! То никако не може бити прихватљиво.

За Лендзјане се зна да су 833. потпали под власт Великоморавске кнежевине, да би око 899. године, морали да прихвате власт Мађара, који су тек успостављали своју власт у Европи, да би у првој половини X века, према писању Константина Порфиригенига, плаћали данак кијевском кнезу. Већ средином X века, земља Лендзјана ушла је у сферу интересовања Бохемије (Чешке). Тек у XI веку ће за земље Лендзјана почети да се боре две државе – Пољска и Кијевска Русија. Њихова област касније ће бити подељена између Руса и Пољака, а највећу поделу направиће римокатоличка и православна црква у каснијим вековима. На крају су Лендзјани у Пољској временом прихватили јединствену пољску народност, а слична ситуација направљена је на просторима Кијевске Русије са Русима.

Легенда о три брата

Колико су блиско повезани Чеси, Пољаци и Руси, говоре легенде које су сачуване код сва три народа о три брата, Љеху, Чеху и Русу, који су постали оснивачи три словенска народа. Легенда се појавила први пут у *Kronika wielkopolska* („Великопољска хроника“), анонимног хроничара, која се писана од 1283. године, све до друге половине XIV века. Легенда каже да су три брата пошла у лов, али јурећи за пленом раздвојили су се и кренули у различитим правцима: Љех је кренуо према северу, Чех ка западу, док је Рус ишао на исток. Постоји много верзија ове легенде, неке искључиво регионалне, док оне у Чешкој и Пољској чак говоре само о двојици браће – Љеху и Чеху, свесно или несвесно искључујући Руса, можда због свих каснијих политичких сукоба између Руса и Пољака.

Пољска најстарија верзија помиње три брата који су заједно кренули у лов, али јурећи за пленом раздвојили су се у три различита правца. Рус је оти-

шао на исток, док је Чех стигао до Ржип планине у северозападним деловима данашње Чешке, а Љех отишао на север. Док је Љех пратио свој плен, нашао се лицем у лице са белим орлом који је чувао гнездо од непријатеља. Видевши орла и црвени залазак сунца, Љех је схватио да је то добар знак и ту решио да се насели. Тако је почео да гради град *Gnieszno* (пољ. *gniazdo* – „гнездо“), као знак заваљности орлу који му је уједно постао симбол на грбу. Кроз историју све до данас на грбу Пољске се налази бели орао са црвеном бојом у позадини, као симболом црвеног залазка сунца. Занимљиво је да „Великопољска хроника“ пише да су Словени потомци Јавана, сина Јафетовог, унука Нојевог. Према овој хронизи Јаван је имао три сина: најстаријег Љеха, средњег Руса и најмлађег Чеха.

Чешка варијанта ове легенде пише само о двојци браће – Чеху и Љеху. Најпознатија верзија сачувана је код Јирасека (*Alois Jirásek*, 1851-1930), чешког писца који је написао *Staré pověsti české* („Древне чешке приче“) 1894. године. Постоје старији текстови из XIV века, као што су *Dalimilova kronika*, те писаца Вацлава Хајека (*Václav Hájek z Libočan*) или Прибика Пулкаве (*Přibík Pulkava z Radenína*), али се у њима не наводи локација где су се населили Чех и Љех. Јирасек, пак, наводи да је то било иза Татра планине у долини Висле, где се простирала *Charvátská* земља (вероватно мисли на Белу Хрватску).

Друга верзија чешке легенде пише о Чеху који је био оптужен за убиство. Он је окупио људе око себе и са њима кренуо према заласку сунца, тражећи слободу. У „Далимиловој хронизи“ пише да када се Чех попео на Ржип планину, видевши равницу у даљини, схватио је да је стигао у обећану земљу и обрадовао своје људе, обећавајући да ће имати свега у изобиљу и да ће моћи да се бране од непријатеља. Прибик Пулкава наводи да је његов брат Љех прешао преко снежних планина на северу и стигао у равницу, где је основао Пољску.

Иако су легенде занимљиве за читање, истина је знатно другачија. Пољска и Чешка релативно су касно основане у односу на друге словенске државе. У Пољској је постојао друготрајан процес уједињења више племена у један (пољски) народ. Пре Чешке, на простору Бохемије и Моравске постојала је Самова држава и Великоморавска кнежевина, да би тек на развалинама ове друге, почела да настаје Чешка у X веку. Оно што је важно из ових легенди јесте чињеница да су писци још у позном средњем веку јасно распознавали три словенска народа, који су етнички и језички блиско повезани, то јест да имају заједничке корене. На жалост, на прелазу средњег у нови век, папство ће одиграти

кључну улогу у коначном менталном и духовном смислу одвајања ова три народа. Римокатоличка црква ће преко својих свештеника привући себи Чехе и Пољаке и трајно их одвојити од својих корена и братских односа са Русима, док ће пољске трупе дуго времена нападати руски териториј и насилно покатоличавати или унијатити руско православно становништво. До данашњих дана остала је незапамћена мржња народа, који имају исте етничке и језичке корене.

Велики простор у Централној и Источној Европи тако је постао средиште Пољске (Лехија, пољ. *Lechia*, што је други назив за Пољску), Чешке која у свом саставу укључује Бохемију, Моравску и јужне делове Шлеске (Силесије) и *Русь* (Русија или Рутенија).

Племенско раслојавање

Већина насељених места на простору Пољске, налазила су се у равничарским областима, највише уз реке, која су им била природна одбрана од непријатеља, јер су насеља, изузев појединих тврђава, саграђена без вештачких одбрамбених структура. Од VII века Словени су градили куће у потпуности изнад земље, заменивши дотадашње системе полуподземних стамбених јединица, но и даље су чиниле само једну просторију. Између племена су постојала широка ненасељена подручја, као једна врста превентиве од могућих напада. Међу пољским племенима крајем VI, пре свега током VII века, почињу да се издвајају већа фортификациска насеља, ојачана зидовима која су штитила од непријатеља. Био је то *gród* тип насеља, грађен на природно одговарајућим местима ради лакше заштите. У њима од VIII века почињу да се граде и већи стамбени објекти, да би убрзо такви градови постали прилично велики за рани средњи век. Зидови који су окруживали градове подизани су од дрвета, земље и камена. Неколико већих градова подигнуто је у Малопољској, док их је мање било у централној и северној Пољској. Становништво није живело искључиво у њима, већ у случају непријатељских напада би се повлачили у утврђене градове и касније се враћали својим кућама у околини. Градови су у IX веку постали језгра развоја друштва и државе, а због стратешких положаја почели су да окупују трговце из даљине. Међу познатим градовима подигнутим у VIII веку истичу се Миједзисвијец, у којем је живело племе Голенжичана или град Нашковице. Међу већим градом подигнутим око 770-780. године, истиче се Тштіњица, близу Јасла

у коме су пронађени значајни археолошки налази. Овај град је коначно уништен у првој половини XI века. Средином VIII века у градовима почиње да се развија нова друштвена структура, пре свега због учесталих аварских напада, због чега је била потребна нова племенска организација друштва.

Словени на тлу Пољске почињу организовано живети у већим насељима од VIII века, највише добровољним договором више мањих племена или након што би у рату једно племе савладало друго. Највећи број становника бавио се пољопривредом на пољима ван и унутар насеља. Орање је било примитивно воловима са дрвеним и гвозђем ојачаним плуговима. Шуме су крчене да би се добиле обрадиве површине, спаљиване и на њима је остављан pepeo као врста ђубрива. Ротација усева била је уобичајена пракса, као и систем усева зима – пролеће. Након неколико година обраде, земља је остављана у мировању да би могла одморити и вратити пуну плодност. Пшеница, просо и раж су најзначајнији плодови добијани са њива, али и боб, овас, грашак, јечам, конопља, сочиво, лан, јабука, крушка, шљива, бресква, трешње и слично. Свиње почињу од VIII века интензивније да се гаје у односу на остале домаће животиње, мада је било оваца, крава и других. Јеврејски писац бен Јакоб (*Abraham ben Jacob*) у X веку је описао парна купатила, тако популарна међу пољским Словенима, што су потврдили археолошки налази. У читавом словенском свету била је позната медовина, а Словени су били мајстори и у изради музичких инструмената.

Лов и риболов су били једна од важних привредних грана, не само због хране, већ и у трговини кожама и крзном. Дрво као грађевински материјал постало је важна трговачка роба, али у целини пољски су се Словени доста дуго налазили на периферији свих геополитичких и трговачких догађаја у Европи. То је имало утицаја на само друштво и његов развој, као и на примитивну обраду земље и производњу животног намирница. Занатство није било превише развијено, највише у близини рудника гвозђа, док се већина алата морала увозити. То се одразило и на производњу оружја, због чега су Словени традиционално били опремљени копљима, луковима и дрвеним штитовима, а нешто касније појавиле су се ратне секире и мачеви. Гледано у целини, пољска племена су живела релативно мирно у односу на Словене у Централној Европи или на Балкану, али та удаљеност је водила ка цивилизацијској отуђености, односно спорим друштвеном раслојавању у односу на Јужну, Западну или Централну Европу. Значајна промена десила се у IX веку, када су кроз пољски териториј

постали важни трговачки путеви који су повезивали Померанију и Балтик, док је Малопољска била важна област у трговини са панонским државама.

У процесу раслојавања пољског племенског друштва, дошло је до значајних промена у породицама, као основним јединицама једног племена у које је заједно живело више генерација. До друге половине VII века, те породице су биле прилично велике, када је интензивирао крчење шума претвараних у обрадиве површине. Од VIII века тај процес је знатно успорен, што је утицало на стварање мањих породица, тачније издавања млађих генерација од старијих у посебну породицу. Земља је и даље припадала породици, али власништво над земљом се даље постепено развија. Више породица или кланова удруживало се у *opole*, то јест сеоску самоуправу. Ополе су имали власништво над шумом, пашњацима, воденим површинама и унутар такве заједнице дошло је до додатног раслојавања и стварања већих политичких моћи. Припадници опола који су умели да се снађу и прошире границе свог деловања у односу на друга опола, постепено су постајали племе, око које су почела да се окупљају друга мања племена. Више опола је чинило племе, које је контролисало већи или мањи географски простор од неколико стотина километара. У племенима је створена јасна структура власти са два главна циља: обраде земље због прехранивања становника и одбране од непријатеља.

Сазивана је велика скупштина словенских племена на северу, које помиње Титмар од Мерзебурга, а он посебно наглашава скупштине Љутића. На тим племенским скупштинама био је потребан заједнички пристанак свих, али је постепено тај систем замењен племенским старшинама (владарима), чија реч постаје одлучујућа у доношењу одлука. Оваква окупљања племена у скупштину и истицање појединих племена у ратовима или привредном развоју, омогућило је постепеном уједињавању племена у протодржавним организацијама (племенским државама). Племенска демократија се најдуже задржала у мањим племенским заједницама или чак подплеменским, у којима су власт узимали сви мушкарци, али развојем племенских држава и истицањем племенских старшина, водили су ка стварању династичких породица и почетка опорезивања свих чланова заједнице са додатним обавезама на имању владајуће породице. Око владара почиње да се ствара војна аристократија (*družyna*), чији чланови више не обрађују своја имања, већ то постаје обавеза чланова племенске заједнице.

Пољске земље пре формирања јединствене државе

Пољска је основана касније у односу на словенске државе у Централној и Јужној Европи, што не треба да чуди, с обзиром на удаљеност од цивилизацијских токова у Европи, пре свега Ромејског царства или Франачке. Када је основана Великоморавска кнежевина у IX веку, јужни делови данашње Пољске (Шлезивија и крајњи јужни делови Малопољске) потпали су под њену власт. Ова држава је ослабила почетком X века, када су на историјску сцену ступили Мађари.

Након нестанка Великоморавске, почиње да се развија Чешка (Бохемија), која у свој састав укључује делове данашње јужне Пољске, пре свега у Малопољској коју су контролисали Вислани и Лендзјани, као и крајње јужне делове Шлезивије. Остатак пољских територија био је на периферији политичких догађаја, прошаран многобројним племенима, која су слободно живела, постепено се уједињавајући. Несумњиво да је трговина са Чешком и Немцима довела до додатног раслојавања пољских племена.

Баварски географ је записао много малих пољских племена, посебно на западу данашње Пољске, тако да су њихова имена данас сачувана само на латинском језику. Међутим, то је већ био период када је дошло до убрзаног распадања мањих племенских структура и стварања већих под другим именом. На прелазу из IX у X век у скоро свим областима пољских племена подижу се градови (*gród*). Они постају центри друштвених и политичких активности. У њима племенске вође имају своје седиште у којима се одржавају и скупштине. Градове све више посећују трговци и занатлије и они постају центри од важности.

Вислани

Вислани (пољ. *Wislanie*) су насељавали западне делове Малопољске. Раније су били део племена познатог под именом Карпи (Карпијци), добивши име по планинском ланцу Карпати, чије подножје су насељавали. Током IX века су створили племенску државу са градовима Краковом, Вислицом, Сандомјежом, Демблином, Нашаковицем, Подградзијем, Ставијем, Страдовом и другим. Великоморавски кнез Свјатоплук их је покорио између 873. и 885. године и приморао да се покрсте. Са успоном Чешке убрзо су потпали под њихову власт, половином X века, да би крајем истог века

постао део Пољске.

Подручје које су контролисали Вислани ишло је од области Карпата на југу, до извора Пилице и Варте на северу, те Дунајца на истоку и Скаве на западу. Све до средине VIII века, на овом подручју није било већих насеља, што може значити да су Вислани често мењали своје станиште. Три извора јасно указују да су Вислани постојали као посебно племе: „Житије Светог Методија“, Баварски географ и дело Алфреда Великог. Велика промена у њиховом животу настаје у VIII веку, када су почели да подижу градове, највише у облику прстена и на узвишењима, а њихова површина била је прилично велика, често прелазећи 10 хектара. Због величине Кракова, међу историчарима постоји претпоставка да је могао бити главни центар Вислана. Краков се налазио на трговачком путу који је из Паноније водио ка Балтику.

У другој половини IX века поједини градови су уништени, можда од стране Великоморавске или неког другог суседа, могуће Голеничана са којима су често били у сукобу. Почетком или средином X века, Чеси су заузели део висланске Шлезивије, што је посебно економски развило Краков, јер се он нашао на путу између Прага и Кијева. Археолошка истраживања нису пронашла сукоб Пољана и Вислана, због чега је једина могућа претпоставка да се област Вислана са Краковом мирно ујединила са Пољском под Болеславом Храбрим (пољ. *Boleslav Chrabryj*, 992-1025), који је заузврат прихватио висланску аристократију.

Померанија

Сама Померанија (пољ. *Pomorze*) има словенски етнимом („од мора“, „дуж мора“ или „Приморје“). Померани (пољ. *Pomorzanie*) су живели дуж обала Балтичког мора између ушћа Одре и Висле. Говорили су померанским дијалектом, који припада огранку лехитске западнословенске групе језика. Има великих расправа међу немачким и пољским историчарима о доласку Словена на те просторе. Немачки историчари заговарају хипотезу да су те области биле германске и да су након одласка Германа у VI и VII веку, дошли Словени, док пољски историчари покушавају да докажу да су Словени живели на тим просторима још од времена античког Рима и да су Римљанима извозили ћилибар.

Од IX до XI века на простору Помераније живело је неколико племена лехитске словенске групе. Међу историчарима има неслагања у тумачењу појединих племена, односно укључивање у лехит-

ску или полапску групу. Љутићи који су живели западно од Одре тумаче се као Полапски Словени, док они источно називају се Померани, иако је, највероватније, реч о истом племену. Слично је са Рујинима, који су живели на острву Ригену и делу копна и јасно су говорили полапским дијалектом, али са доста речи померанског дијалекта. Баварски географ је у Померане убројао Волињане, Пижичане, Укране (немају никаквих додира са данашњим Украјинцима) и Љутиће. Највероватније да је између IX до XI века постојало најмање десет мањих померанских племена између Одре и Висле, али за Волињане и Пижичане се са сигурношћу зна да припадају померанској групи. Померани никада нису развили већи племенски савез или државу и могуће је да су племена раздвојена рекама почела врло рано да се разликују на Источне и Западне Померане. Можда је још један од разлога због чега није створена држава, била густа шума. Колико је било тешко имати сталан међуплеменски контакт, говори податак да је било потребно три дана хода кроз шуму да би се стигло до суседног племена.

Почетком XI века област Волињана је била најгушће насељена у Померанији, док је слабо била насељена област Пижичана.

Померанија је била најнапреднији део Пољске у IX веку, јер су трговачки и цивилизацијски токови на Балтику развијени још од античких времена. Контакти са спољним светом преко трговине развијали су културу на том простору Европе. Откривени су археолошки налази новца са свих страна тада познатог света и трговци су радо долазили из далека, куповали локалне производе и тако развијали трговачке центре. На тај начин постепено су уздигнути Волињ, Пижице или Шчећин, који су и у каснијим вековима имали важан економски значај. Баварски географ је записао да су на том простору живела два словенска племена у 70 градова: Волињани (Велунжани) и Пижичани. Иако су били економски и цивилизацијски развијенији од других пољских племена, нису развили државну заједницу у Померанији, изузев краћег постојања града – државе Волиња.

Волињ је основан на истоименом острву крајем VIII века, а близина ушћа Одре у Балтичко море, уздигла га је у ранг важних трговачких средишта. За Волињ се сматра да је подигнут на темељима полулегендарних паганских градова Винете и Јомсборга, за које скандинавски историчари упорно тврде да су то била викиншка упоришта, но реч је о словенском насељу, истина, у њему су живели и различити народи, свакако и Викинзи. Због своје географске важности, Волињ се убрзо развио у велики европски занатски и трговачки центар. Адам

од Бремена је у XI веку записао да је Волињ један од највећих европских градова, насељен добрим, поштеним и гостољубивим Словенима и да су са њима живели Ромеји, Саксонци и други народи. Волињ је био пагански град, али су у њему слободно живели и хришћани. Као главно упориште Волињана, који су контролисали острво и шире копнено подручје, осим њега налазило се још неколико градова. Врхунац је волињски териториј достигао у X веку, када је подигнута нова лука за пристанак већег броја бродова, док је сам град подигао заштитне зидове и насипе. Археолошки налази потврђују трговину са многим народима, а пронађени су производи и новац са Блиског, чак Далеког истока. Један од најважнијих производа који се извозио био је накит, највише од ћилибара.

Још једна важна словенска лука у Померанији био је Трусо, источно од реке Висле, близу језера Друзно. Алфред Велики је превео Орозијево дело *Historiarum Adversum Paganos Libri VII* („Седам књига историје против пагана“) и путовање Вулфстана од Хедебија (нор. *Wulfstan fra Hedeby*) и Отара из Холугаланда (нор. *Ottar fra Hålogaland*), двојице путника и трговаца, који су из данске луке Хедеби путовали до Трусоа. Вулфстан је дао прилично детаљан опис Трусоа, али је град археолошки пронађен тек 1982. године у близини града Елблага. Трусо је уништен почетком XI века од стране скандинавских ратника и убрзо је заувек нестао са историјске сцене, а уместо њега на значају је добио град Гдањск. Овај град је имао две луке, а дрвени и земљани бедеми помогли су му да постане значајан занатски и трговачки центар. У њему су пронађене велике количине ћилибара и новца, чак из арапског света. Гдањск је постао центар викиншке трговине на источном Балтику, због чега је вероватно истинита претпоставка да су Викинзи уништили Трусо из разлога да Гдањск добије на значају у економском погледу, јер су се они осећали боље у њему него у већински словенском Трусоу.

Померанија није била повезана само са балтичким државама, већ и са унутрашњошћу Пољске. Почели су да се успостављају трговачки путеви са Малопољском и Панонијом и то је јачало јединство пољских племена и идеју о једној држави.

Године 983. Љутићи су основали федерацију у чији састав су ушли Черезпењани, Хижани, Долечани, Хавељани и Рујини. Циљ федерације била је одбрана од суседних непријатеља, пре свега Немца и папских свештеника. И Волињани су се често налазили на удару Немачке и касније Пољске. Први запис о неком померанском кнезу Сјемомислу (пом. *Zemuzil*, пољ. *Siemomysł*) води из 1046. године. Адалберт (Војтјех) Прашки (пољ. *Święty*

Wojciech Ślawnikowic, око 956-997) помиње 997. године *dux Pomorie* („кнез Поморја“), али не пише његово име. Највероватније је седиште тог кнеза било у Гањску. И Анонимни Гал у свом спису наводи имена неколико померанских кнезова у првој половини XII века. Почетком XIII века, анонимни мађарски писац пише *Gesta Hungarorum* („Летопис Мађара“) у којем се наводе борбе Померана, Пољака и Мађара.

Померани су се чврсто држали паганских божанстава, а најважнији центри поред Арконе били су Кореница на Ригену, Гицков, Волгаст, Волињ и Шчећин. У Шчећину се налазио храм Триглав (бог са три главе) и Свети орах.

У X веку започиње жестока борба Померанаца за своју независност, јер их често нападају Саксонци и Пољаци. У каснијим вековима, када је већи део Померана германизован, померанско име, као директни наследници сачували су Кашуби (*Kaszubi*), Словинци (*Słowiny*), Коцивијаци (*Kociewiaczy*) и Боровијаци (*Borowiaczy*).

Најстарија Пољска

Извори IX и X века више не помињу Пољане као још једно западнословенско племе, иако Баварски географ пише о Гопљанима (*Glopeani*), мада је то име вероватно извео од имена језера Гопло, но археолошка истраживања нису потврдила да је око самог језера било значајнијих насеља из тог времена. У IX веку је на простору Великопољске живело више племена: једно око горњег и средњег тока реке Обре, друго на доњем току истоимене реке, треће западно од Варте. Ту је смештено Гњезно, које у историји Пољске заузима значајно место. У IX веку племена у Великопољској још увек нису уједињена у јединствену заједницу, нити културну целину. Гњезно је у то време још увек изоловано од спољних утицаја, пре свега Великоморавске или центара са обале Балтика. Можда је управо то помогло у почетним фазама, односно олашкало првој династији Пјаст, да започне са ширењем територија, тачније уједињавању околних племена, што је почетком X века почело да показује обресе прве пољске државе.

Након полулегендарног Пјаста Колара, на власт долази његов син Сјемовит (пољ. *Siemowit*), кога наводи Анонимни Гал. Међу појединим пољским историчарима управо се он узима као први монарх из династије Пјаст. Према тексту Анонимног Гала, Сјемовита је за кнеза Пољана изабрала скупштина овог племена, позната као *wiec*.

Исти извор пише о Сјемовитовом сину Лешеку (*Lestek*, *Leszek*), али за њега још увек нема историјских потврда. Ако је заиста постојао, сигурно је био утицајна личност, посебно као син пољанског кнеза. Као што о њему нема историјских потврда, тако и о његовом имену има доста нагађања. Могуће је да има корене од пољске речи *łście* („лукав“) или је то деминутив словенског имена *Łscimir* или *Łscisław*.

Лешеков син се звао Сјемомисл (*Siemomysł*, *Ziemomysł*), трећи кнез из Пјаст династије. Прва тројица пољских полулегендарних владара били су пагани, али све се променило са Сјемомисловим сином Мјешком. Анонимни Гал је записао да је он свом сину оставио земље Пољана, Гопљана и Мазовљана, који ће касније Мјешко даље проширити.

Права историја Пољске започиње са историјски потврђеним владарем Мјешком I и од тог тренутка пољска историја окреће нову страну, а ова словенска држава постаје значајан чинилац у историји Централне и Источне Европе.

12. ЗНАЧЕЊЕ ИМЕНА РУСЬ

У најранијој историји Русије појављује се етноним Русь, што је било име за најранију руску државу од IX до XII века, регион у Источној Европи и заједнички етноним свих Источних Словена. Регион који је у почетку носио назив Русь у западним изворима се од XI века назива Рутенија, што је латински назив за Кијевску Рус (Русију).

Име Русь

Западни научници, по обичају, покушавају словенске етнониме да протумаче преко германских корена, те је једна од најзаступљенијих хипотеза имена *Русь*, као и финско име за Шведску, потекла од старонорвешког *Ruotsi* („људи који веслају“), јер су Источни Словени једино чамце користили прелазећи велика географска пространства. Тако научници покушавају име Русь да повежу са шведском обалом *Roslagen* („веслачка посада“) у Упланду или са *Roden*, што је било раније име. Овај покушај германизације Руса од стране западних научника, могли бисмо разумети и као словенизацију шведске обале, односно, уместо што западни научници покушавају да што више уплету германски утицај у стварање руског народа и државе, исто тако би могло да значи супротно: да су Источни Словени

имали своје насеобине на шведској обали, којој су дали име Рослаген (Роден) и да су одатле, у неком тренутку I миленијума п.н.е. почели да насељавају Источну Европу. Западни научници покушавају име *Русь* да повежу са финским *Ruotsi*, естонским *Rootsi*, севернолапонским и вируским *Ruotta* и *Roodsi* за Шведску, али то би могло да значи да су Шведску насељавали Словени, од којих је потекло име за германску државу, а то би даље водило једином закључку: Словени су насељавали Скандинавију пре Германа. Занимљиво је да су угрофински народи на северном Балтику и у Скандинавији поистовећивали име Русь са данашњом Шведском и Русијом. Угрофински народ Вепси, Шведску називају *Ročinta*, а Швеђане *Ročín*, док на коми језику за Русију се говори *Ročmu*, а за Русе *Roč*. Новија истраживања указују да се територија данашњег Упланда, Содерманланда и Остерготланда, некада називала *Roder* или *rođin*, док норвешки дијалекат има варијанте *Rosfolk*, *Rosskar*, *Rossmann*. Најзанимљивије је да западни научници у старту одбацују било какву могућност да су Словени, можда, били становници Скандинавије пре доласка Германа, односно да су од њих сачувани топоними, већ једино заговарају хипотезу о германским (скандинавским) топонимима Русије, уједно дајући име за руски народ, област и државу.

Као и у многим другим примерима, по свему судећи, тумачење имена Русь има политичку конотацију, сходно тренутним светским политичким околностима, а никако научним, пре свега археолошким и лингвистичким. Као што су немачки и енглески, а са њима и други западни историчари, упорни у тврђењу да Словена није било на простору Пољске, Чешке, Словачке и Паноније пре V/VI века, то јест да су те области населили тек када су се одатле иселили Германи, док им је неприхватљива било каква могућност словенског постојања на Балкану пре VII века, исто тако су заговорници германских идеја упорни у тврђењу да су Руси, наводно, добили име преко Германа из данашње Шведске, јер без њих Источни Словени не би знали како се зову, који је њихов териториј, језик, идентитет. Жалосно је да наука није на месту где би требала да буде, већ перфидан покушај германизације целе Европе, чак и на местима где никако није ни могло доћи до тога.

Најстарији извори о Русима

Најстарији руски извори бележе *мушкы рускиѣ* („руски мушкарци“) или ређе деминутив *русичы*.

У западним изворима се сматра да је то име потекло од викиншке елите, јер су их Словени називали Варјазима и први пут се помињу 839. године у *Annales Bertiniani* („Бертински анали“ или „Западнофраначки анали“), које су писали монаси манастира Сен Бертена у Франачкој, за период од 830-их до 882. године. У њима се помиње „народ рос“, када је ромејски цар Теофило послао изасланике Лују I Побожном. У вези са тим изасланством, *Annales Bertiniani* помињу народ Рос, чији је краљ хакан послао изасланике Теофилу ради успостављања пријатељских односа. Ти изасланици су затражили од цара Теофила помоћ да се врате кућама, јер су морали проћи „варварску земљу“. Године 839. у Константинопољ су се појавили Варјази (Викинзи) и у делегацији коју је Теофило послао Лују Побожном, нашла су се двојица Варјага, који се у аналима наводе као *Rhos vocari dicebant*. Касније се Луј распитивао о њиховом пореклу и они су одговорили да долазе из Шведске. Због франачког сукоба са Данцима и плашећи се да су дански шпијуни, Луј их је ухапсио. Писац *Annales Bertiniani* указује на народ по имену Рос, али ту информацију је могао добити једино од те двојице заробљених или од самих ромејских изасланика. Остаје неразјашњено тумачење одакле Викинзи међу Источне Словене, са каквим циљем и ко их је послао из Константинопоља у Франачку. Могуће је да су Викинзи из Шведске дошли међу Русе, одакле их је даље упутио руски владар (*хакан*) у Константинопољ. Све ово се дешавало пре званичног оснивања Дрвне руске државе (Кијевска Рус), када је било апсолутно немогуће повезати Викинге са Источним Словенима. Појава имена руског краља хакана, што може указивати на Хазаре, који су у то време имали снажну државу или на постојање државе Источних Словена много пре доласка Рјурика и његовог формирања Кијевске Рус, односно на постојање претвикиншке руске државе, која је позната као *Руски каганат*.

Дипломата, бискуп и историчар, Лиутпранд од Кремоне (лат. *Liutprandus Cremonensis*, око 920-972), посетио је Константинопољ 949. године и записао да су Ромеји Нормане називали Русима. Он је забележио да су их Ромеји звали Ρουσιος (*Rousios*), док су их Италијани називали Норманима, али објашњава да на пруском језику *nord* значи „север“, а *man* „човек“ и да је то само географска идентификација. Он даље наводи да је њихов краљ у то време био Ингер (Игор Рјурикович). Лиутпранд у свом делу *Antapodosis, seu rerum per Europam gestarum, Libri VI*, (у пренесеном значењу „Мера за меру у шест књига“) писане око 960. године, наводи неуспео напад Игора на Константинопољ 941. године,

али нигде није навео на основу чега су Ромеји Русе сматрали Норманима.

Арапски писци су Русе назвали *al-Rus* и о њима писали као о трговцима. Од краја IX века Арапи почињу да нападају прикаспијске државе. Арапски писци су често путовали у земље које су у близини халифата, са њима трговали или ратовали. Притом су писци редовно користили старије изворе, који до данас нису сачувани. Често су Арапи и Персијанци Русе називали *al-Saqaliba* (Словени), мада се ово име доста користи у уопштем смислу за све становнике шумских предела Источне Европе, без обзира на етничко порекло или језичке разлике. Тако бен Јакоб назива Словенима Чехе и Пољаке, ал-Масуди Саксонце, а ибн Фадлан турско-монголске Поволошке Бугаре. У првој половини X века, ал-Масуди је дао објашњење зашто Ромеји називају Русе баш тим именом. Он наглашава да име долази од речи „црвен“ или „рић“ и овај путописац посебно наглашава црвенило Руса и Словена уопште. Ибн Фадлан се сусрео са Русима 922. године и описао их слично да су румени и црвени. Ибн Фадлан народ око Астрахања назива *al-Rusiyyah* (а Викинзи никако нису могли стићи до Астрахања), док је ибн Рустах имао прилику да посети Велики Новгород и опише однос народа Русь са другим Словенима.

Персијски географ Ибн Хордадбех (*Abū'l-Qasim Ubaydallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh*, око 820-912), дао је детаљнији опис народа ал-Рус средином IX века у књизи *Kitāb al-Masālik w'al-Mamālik* („Књига путева и краљевстава“). Написао је да припадају Словенима и да се баве трговином. Продају коже зечева, црних лисица и медведа из најудаљенијих словенских крајева, близу Средоземног мора. Ромејски цар им наплаћује данак. Даље писац наводи да Словени плове реком Танис (Дон) све до хазарског града Хамлица (Хамлих, могућа престоница Хазара – Итил), ту им Хазари узимају десетак, те ови настављају Каспијским морем и одатле камилама путују до Багдада. Ту ибн Хордадбех наводи да су Руси хришћани. Ал-Табари (*Abū Ja'far Muḥammad ibn Jarīr al-Ṭabarī*, 839-923) је у књизи *Tarikh al-Rusul wa al-Muluk* („Историја пророка и царева“) описао један догађај из 644. године, када се пожалио заповедник Дербента. Ту је писац описао да се тај заповедник жалио што се налази између две непријатељске стране, Хазара и Руса, наводећи да су ти народи непријатељи целог света, посебно Арапа и да нико не зна како да се бори против њих. Због тога је заповедник Дербента захтевао да Арапи први нападну Русе и да ратују на њиховом територију. Историчари су анализирали ал-Табаријеве речи и установили да постоји велика

могућност да се заиста ради о Русима, јер је познато из персијских извора да су Руси у време живота овог писца напали Табаристан (део данашњег Ирана), а да је још у време персијског цара Хосрова I, подигнут заштитни зид у Дербенту од Хазара и Руса. Персијски писац XIII века Мухамед ибн Исфендијар (*Babā' al-Dīn Muḥammad ibn Ḥasan ibn Isfandiyār*), описао је руски напад на јужне обале Каспијског мора у првој половини IX века, док је ибн Фадлан посетио Поволошке Бугаре на Волги 922. године и забележио сјајан опис обичаја и изгледа Руса. Између осталог он је Русе описао као високе, плаве, витке, са црвеним лицем, те да сваки носи нож, секиру и мач. Даље описује њихове међусобне односе, трговачке способности, руски новац и још много занимљивих детаља. И ибн Рустах је у првој половини IX века оставио значајан опис Руса, но његов опис је нешто другачији. Наводи да Руси живе на мочварном острву, имају владара хакана, нападају Словене и продају их Бугарима (Поволошким) и Хазарима. Немају обрадиво земљиште, већ се баве пљачком и риболовом. У даљем опису ибн Рустах нема баш превише велико мишљење о Русима, али то можда треба приписати његовој необјективности из јединог разлога, јер су у то време већ постојали сукоби са њима. Ал-Масуди је писао о руским нападима на јужне обале Каспијског мора у првој половини IX века. Навео је да међу Хазарима живе Сакалиби (Словени) и Руси и ако муж умре, према обичају и жена се спали због њега. Ту писац наводи да Сакалиби и Руси служе у војсци хазарског владара, али се не потчињавају никаквим законима. Руси су састављени од многобројних племена и тргују са целим светом од Андалузије, Рима, Константинопоља до Хазара.

Багдадски писац ибн Мискавејх (ара. *Abū 'Alī Ahmad ibn Muḥammad ibn Ya'qūb, Abu Miskawayh*, 932-1030) је детаљно описао руски напад на прикаспијски град Берду 944/945. године. Ту наводи да су Руси велике и снажне грађе, веома храбри и никада се не повлаче, већ се боре до смрти. У борби користе копља, мачеве, штитове и ножеве, а ако неко од њих буде убијен, остали га сахране са оружјем и женом, ако је она пошла са њим. Због њихових моћних мачева, муслимани су ископавали гробове у потрази за руским оружјем. Арапски географ и путописац ибн Хаукал (ара. *Muḥammad Abū'l-Qāsim Ibn Ḥawqal*, умро око 978) је оставио запис о немуслиманима из 976. године, али је очито користио ранији извор, могуће персијског научника Абу Зајда ал-Балхија (ара. *Abu Zayd Ahmed ibn Sahl Balkhi*, 850-934) из 920-их година. Ибн Хаукал наводи да постоје три групе Руса: група која је најближа Бугарима и столује у Кијеву; друга

група је главна и највећа и зове се *as-Slaviyah* и њихов владар управља из Салауа; док се трећа назива *al-Arsaniya* и њихов владар управља у граду Арсе. Тргују са Хазарима и Ромејима, али Руси често нападају Ромеје. Неки од њих брију браду, али већина носи дугу плаву косу попут коњске гриве које плету у плетенице. Непознати аутор нам је оставио трактат *Hudud al-'Alam* („Границе света“) из 982. године, на основу ранијих извора и његови описи Руса више су блиски текстовима из прве половине IX века. Ту се описује огромна земља Русија, чији су становници ратоборни, непослушни и ратују против свих суседа. У тексту се наводи да њихов владар носи титулу хакана. Њихов главни град је Кијев, производе снажно оружје и продају крзна. Писац помиње град Слаба, који је у периоду мира центар трговине са Поволошким Бугарима и град Уртаб, у коме је забрањен долазак странаца, јер могу бити убијени.

Током IX века може се пронаћи етноним *Русь* на више места, док источни писци X века јасно наглашавају да Руси припадају словенској групи Источне Европе, без икаквог навођења на Викинге или било које друге Германе. Једна од контроверзних идентификација имена *Русь* била је са сиријским историчарем и мистиком Захаријем Ритором (470-553), за којег се сматра да је у својој хроници записао етноним *Hros*, али не постоје било какви докази који би могли да повежу ова два етнонима, нити њихову могућу сличност.

У свим овим изворима нема ни речи о Викинзима и викиншком пореклу Руса или Германа у целини.

Када су Викинзи стигли у Константинопољ 839. године, Ромеји су их назвали Ρῶς, али знајући речи Лиутпранда од Кремоне да су Ромеји Русе сматрали Норманима („Људи са севера“), што је било апсолутно разумљиво, јер је Русија северно од Константинопоља, онда не треба да збуни име Ρῶς за Викинге. За Ромеје су то били људи са севера и њима није било важно да ли су Словени или Германи. Константин Порфирогенит је у *De Administrando Imperio* описао да се народ *Rhos* налази у суседству Печенега и да од овог алтајског народа купују краве, овце и коње, јер се не могу пронаћи у Русији (*Rhosia*). Овакав Порфирогенитов опис може представљати једино ратничко племе са севера и он даље набраја имена са Дњепра које јасно укључује Русе у Словене.

Поједини западни извори из XII века, пак, стављају народ Русь у Викинге, који живе у Скандинавији. Они су протерани и населили су се међу Словене, који су били у међусобном рату. У таквим околностима, Русь почињу да владају над свим

Источним Словенима и балтичким Финцима. Немогуће је прихватити овакву хипотезу да су немирни Словени у вечитом међусобном рату, могли да позову неког страног владара (чак не Словена), као једини начин да се међусобно уједине. Оваква хипотеза никако не може бити прихватљива, јер је познато да је међу свим словенским групама, Западним, Јужним и Источним, увек постојало одређено племе које је наметало власт другима: Пољани и Лендзјани или Бодрићи, Љутићи и Лужички Срби међу Западним Словенима, те Срби међу Јужним. Никако не може бити прихватљиво да Руси нису знали за ово име пре доласка Викинга. Немогуће је да је група Викинга наметнула своје име свим Источним Словенима, јер ниједно словенско племе пре коначног уништења или потпадања под туђинску власт није прихватало туђе име, језик или културу. Најбољи пример су Полапски Словени, који су се вековима одупирали германизацији, али оног тренутка када су у потпуности поражени, германизовани су, прихватили немачка имена, језик и културу и одбацили словенски идентитет. Да су Источни Словени добили име *Русь* од Викинга, онда би морали прихватити германски (скандинавски-шведски) језик и културу и тако трајно одбацили словенски идентитет, али то се никад није догодило. Ниједно источнословенско племе није германизовано, нити је прихватило германски идентитет.

Најреалнија опција је да је народ Русь постојао пре доласка Викинга (Варјага), што значи да је већина источнословенских племена већ била уједињена под једним именом (Русь), пре него што ће доћи Варјази и преузети власт над њима, али без икаквог покушаја да их германизују. Заправо, десило се обрнуто, Варјази су врло брзо словенизирани и у наредним генерацијама одбацили су своју викиншку прошлост и идентитет, прихватајући у потпуности словенско име, језик, културу и обичаје.

Током IX и X века за Русе се у Европи почињу појављивати имена *Ruzi*, *Ruzzi*, *Ruzia* или *Ruzari*, али најпопуларније име било је *Rugii*, име које су западњаци везивали за Готе. У XI веку у западним анализама доминира име *Ruscia*, које између осталих помињу Титмар од Мерзебурга, Адам од Бремена, Козма од Прага и папа Гргур VII. Мање коришћени називи у том веку су *Rucia*, *Ruzzia* и *Ruzsia*. У XII веку све више у употребу улазе латински називи *Russia* и *Ruthenia* (*Rossia* и *Russie*) и они постају доминантни у романским језицима (међу којима спада и француски). Ови називи постају скоро једини који се користе у француским и енглеским изворима. Папство све више почиње да

користи *Ruthenia* у својим документима као примарни облик имена. Сви ови облици имена који су се мењали током векова, указују на забуну и непознавање у довољној мери народа Русь, односно њихове етничке припадности и прошлости. Повезивање са древним германским племенима, касније са Викинзима, Хазарима и другима, јасно указује на неодлучност у тумачењу Руса и руске државе и зато је апсурдно олако доносити закључак о њиховом викиншком (германском) идентитету. Такви брзопотезни закључци погубни су за науку у целини, посебно историју, лингвистику и археологију.

Међутим, ту се проблем не завршава. Заправо, има толико различитих тумачења да не чуди што су Руси релативно скоро почели детаљније проучавати своју древну прошлост, у покушају да научно потврде порекло имена Русь и историје пре формирања Кијевске Рус.

„Несторова хроника“ пише о држави Русь, која у свом саставу укључује балтијска, угрофинска и источнословенска племена, а име је добила по Варјазима. Овај извор напомиње да су пре доласка Варјага, балтијска, угрофинска и источнословенска племена имала засебне називе, али да су се под Варјазима ујединили под именом *Русь*. То би значило да су сва наведена племена добила јединствено име споља, можда чак од Варјага, који су били у тесној вези са Источним Словенима у оквиру новонастале државе Кијевска Рус. Можда би ове речи монаха Нестора могли да прихватимо као истините да се нису појавиле многобројне хипотезе о имену Русь, а које додатно усложњавају проблем. Писац хронике је навео да су области Русије, коју је он познавао у XII веку, била насељена Словенима још у време антике. Између осталих он наводи и источнословенска, балтијска и угрофинска племена. Важно је напоменути да монах Нестор пише да се први пут име Руска земља помиње 852. године (15. индикта 6360. године по словенском календару), када је почео да влада ромејски цар Михаило III (грч. Μιχαήλ Γ', 842-867). Заправо, ромејски цар је почео да влада 842. године, то јест десет година од онога што пише у хроници.

Поједини руски историчари се позивају на Аристотелове ученике, који су први поменули да далеко на северу близу Арктика и Северног пола, живе Скити – Рос (Σκυθας τους Ρως) и други Хиперборејци. Ромејски извори Русе називају *Ρος*, а не *Рус*, вероватно их поистовећују са демонским народом који се појављује у Старом завету под именом *Рош*. Први извор који се односи на народ Русь, везује се за опис напада Руса на ромејски град Амастрида, на јужним обалама Црног мора 830-их или најкасније 842. године. Тај напад је описан у

„Житију Светог Георгија Амастридског“ у којем је забележен народ *Ροσς*, као диваљ и необуздан. Првобитно су напали обале Пропонтиде близу Константинопоља, што може указивати да су се руски посланици појавили у ромејској престоници, када их је цар Теофило послао у Франачку, одакле их помиње „Бертинска хроника“. Но, већина историчара се не слаже са овом тврдњом и одбацује је као обичну спекулацију. Након руске опсаде Константинопоља 860. године, патријарх Фотије је у својим писмима ставио до знања да Ромеји добро познају Русе, а то је потврдио у писму из 867. године, упућеним источним патријарсима. Он их у том писму наводи као *Ρος*, тврдећи да се један део њих покрстио и нема ни једне реченице која би указала на њихово скандинавско порекло. Очито је да су Ромеји већ у то време добро познавали словенске Русе. Ромеји су често знали да напишу да су Руси скитског порела, али то не треба да чуди, јер су они мешали Ските и Словене, то јест сматрали су их истим народом.

Баварски географ је средином IX века забележио име Рус у опису словенских племена. Он наводи име *Ruzzi*, као народ који се не граничи са Франачком, већ живи далеко на истоку Европе. Поред поменутог племена, писац наводи и племе *Caziri*, које историчари идентификују као Рус-Хазари. Баварски географ је јасан да народ *Ruzzi* живи у источној Прусској и ни у једној речи не помиње Скандинавију. „Рафелштетенски царински прописи“ наводе народ Рути, као словенски народ који тргује са Баварцима, те један део историчара сматра да се ради о Русима који су трговали у Панонији и на средњем току Дунава, док други сматрају да се ради о Рујинима са острва Ригена.

Хазарски извори дају важна обавештења о Русима. У писму анонимног хазарског писца око 950. године, наводи се руски цар *H-l-g-w* и рат Руса против Хазара и Ромеја. Истина, рат против Ромеја се десио 941. године. Ту се описује да је ромејски цар напао град Самкерц, заузео га и кренуо на Х-л-г-в, где је наставио рат. Ту даље описује четворомесечне борбе на мору и победу Ромеја. У писму хазарског хана Јосифа око 960. године, наводи се ситуација непосредно пре пораза Свјатослава. Ту хан наводи да неће дозволити Русима да са бродовима крену према Дербенту, већ да ће их он зауставити и у рату победити, јер ако се Хазари не супротставе, Руси могу доћи све до Багдада.

Археолошки докази

Археолошка истраживања показују велике друштвене и економске промене код Источних Словена у IX веку и продор на обале Балтика. Истраживања не оспоравају продор Варјага 862. године, али је готово немогуће прецизно доказати порекло и тачну географску идентификацију народа на простору око Новгорода и шире. Половином VIII века, уз реку Волхов подигнута су Љубшанска тврђава, око које су живела угрофинска племена и на супротној обали скандинавска Ладога. Ладога је нападнута 760-их година и она је све до 830-их година била словенска (највероватније насељена Кривичима). Крајем 830-их година, Ладога је спаљена и долази до нових миграција народа на том простору, јер се опет појављује скандинавски материјал из тог времена. До средине IX века појављује се Рјуриково насеље, али на том простору упоредо су живели Словени, Угрофинци и Кривичи као веће словенско племе. Врло брзо је настао Велики Новгород у којем су се преселили сви наведени народи. Археолошка истраживања су указала да је Рјуриково насеље било насељено скандинавским војним и цивилним становницима, што значи да на просторе Русије нису дошли само војници, већ и њихове породице.

У другој половини IX века појављују се словенски градови Ѓоздово код Смоленска, Сарско насеље код Ростова Великог, Тимерево код Јарослава и други. И у њима је пронађен војни скандинавски материјал. Ова насеља су била важна у трговини са Истоком, али и јачању словенског присуства на том простору, но и скандинавског међу Словенима. Ибн Фадлан је описао начин сахрањивања, која је типична скандинавска сахрана са спаљивањем тела у чамцу и каснијем подизању кургана. Гробови овакве врсте пронађени су у Ладоги и Ѓоздову. Овакав начин сахрањивања, по свему судећи, првобитно се појавио код Скандинаваца на Аландским острвима, одакле се проширио на Шведску, Норвешку, Финску и у словенске земље око источне обале Балтика.

О важности тих простора, говори и трговачки пут 780-их година који је ишао од источног Балтика до Поволошких Бугара. У Ладоги је пронађен арапски новац датиран 786. године. Још пре оснивања Новгорода, тај простор је био важан због трговине са Арапима, Бугарима, Хазарима и Ромејима, а који је био посебно развијен у односу на саму Скандинавију или трговину између Скандинавије и источног Балтика. Тако је Ладога постала важан град кроз које је протикао арапски сребрни новац и ишао даље у Европу. На простору око Ладоге и

каснијег Новгорода, пронађен је викиншки, арапски, хазарски и ромејски новац, који датира са почетка IX века.

Археолошки, нумизматички и антрополошки материјали указују на снажно присуство Западних Словена са јужног Балтика на простору северозападне Русије, скоро равноправно са скандинавским. У свим градовима у тој области у VIII и IX веку пронађени су велики остаци керамике, карактеристични за Словене са обала јужног Балтика, што јасно указује на њихово снажно присуство. У исто време на простору Ладоге пронађена је керамика која одговара карактеристикама Западних Словена из Помераније и источне Пруске. Таква керамика се у IX веку појављује и међу Иљменским Словенима. Ова керамика се појављује у Скандинавији нешто касније у односу на северозападну Русију и може се пронаћи у централној Шведској, на Аландским острвима и у граду Бирка на острву Бјорко. У гробовима на ширем подручју Северне Европе, пронађена је керамика Словена са јужног Балтика, што доказује снажну трговину између народа и њихов међусобни утицај. Новија генетска истраживања указују на заједничке гене људи са простора северне Пољске, источне Пруске, балтичких држава, јужне Финске и северозападне Русије, где сви имају јужнобалтичке словенске гене. По свему судећи, на основу археолошких и генетских истраживања, дошло је до знатне миграције Западних Словена током VIII и IX века према северу и североистоку. Лингвисти су утврдили да је првобитни језик којим се говорило у Новгороду био сличан јужнобалтичким Словенима, а каснији дијалекат који је настао у једном од највећих руских средњовековних градова, био је прилично близак дијалектима доњолужичким, кашубским и полапским. Готово је немогуће прихватити дијалекат народа који је удаљен од једног центра хиљада километара, већ је једино могуће насељавање тог народа у том центру и његовој околини, што се и највероватније десило око Новгорода са Полапским Словенима и појединим племенима лехитске групе. Дијалекат народа у Великом Новгороду разликује се од оног којим се говорило у Кијеву и много је ближи западнословенским дијалектима, што је јаснији доказ о делимичном пресељавању појединих западнословенских племена на просторе око Новгорода.

Североиранска хипотеза

Заговорници ове хипотезе инстистирају да се ет-

ноним *Рос* разликује од *Рус*, према пореклу и да је много старији од овог другог. Народ које помиње Захарије Ритор у својој „Црквеној хроници“ у VI веку, звао се *Ерос* (*Хрос*) и њега писац смешта у северно Прицрноморје. Захарије пише да је то народ са великим удовима и да због тога не могу јахати, јер су сувише снажни. Историчар Вернадски је претпоставио да се ради о Русима на ушћу реке Кубањ и сматра да су своје име усвојили од Роксолана („Светли Алани“), који су, према његовом мишљењу, били део Анта. Пошто су Алани припадали источноиранској групи, могуће је да су Роксолани као Северни Алани, били преци Руса. Ипак, Вернадски верује да је владајући слој Руса етнички из Скандинавије.

Археолог Березовец (Дмитрий Тарасович Березовец, 1910-1970) је 60-их година XX века идентификовао аланско становништво на средњем и доњем току Дона. Археолог, историчар и слависта Седов име *Русь*, извео је од иранског корена **rauka-* и **ruk-* („светло“, „бело“, „сјајно“) и тај корен појављује се у време словенско-иранског суседства у северном Прицрноморју. Слично је и Трубачјов извео име Рус од иранског **ruksi* („бели“, „светли“), од чега је настало **rutsi* и **russi*, односно русь, што је слично осетинском (иرونском) рухс и дигорском рохс. Трубачјов је етноним Рос препознао у „Житију Светог Георгија Амастридског“ (Св. Георгије Амастридски, 750/760-802/811 или 825) у којем се појављује архаичан назив за народ ϱοϋς/ϱως, који је у VI веку живео на обали Азовског мора. Етноними *Русы* и *Русь* даље су се проширили у области волинцевске културе (археолошка култура VIII и IX века у међуречју Дњепра и Дона). У оваквом Седовом тумачењу може се наићи на блискост са другим претпоставкама о независном пореклу имена и каснијим спајањем ова два етнонима са северним (балтијским и угрофинским) *ruotsi* или се етноним *Русь* преко финских племена преселио у Скандинавију.

И историчар Вернадски је повезао име *Рус* са азовским племенима, као Рухс Асов („светли Асов“), који су према његовом мишљењу били део Анта. Овај научник ипак сматра да је каснији народ *Русь* настао мешањем скандинавских придошлица са локалним Словенима. Историчарка Галкина језгро народа *Русь* утврдила је на доњем Дону, а за настанак имена повезала је пораз Словена од номадских Мађара, те крајем IX века име Русь прелази од Руса – Алана (Роксолана) на Словене средњег Подњепровља (руски Пољани и Северјани). Историчар и археолог Брајчевски (рус. *Михаил Юлианович Брајчевский*, 1924-2001) је сва руска имена дњепарских притока, које наводи Констан-

тин Порфирогенит, тумачио од аланског језика, од кога је касније настао осетински, сматрајући да је руски народ аланског порекла.

Финска хипотеза

Структура имена *Русь* може да укаже на несловенско племе, јер је слично угрофинским *Чудь*, *Весь*, *Водь*, *Пермь*, *Сумь* и слично. Филолог и лингвиста Шахматов сматрао је да се форма *Русь* односи на *Ruotsi*, као староруско *Сумь*, што је слично финском *Suomi*. Он је сматрао да му методолошки разлози не дозвољавају да раздвоји савремено финско *Ruotsi* од имена *Русь*.

Финско *Ruotsi* односи се на Швеђане, а слично се на естонском овај народ назива *Rootsi*. Постоји претпоставка да је старо угрофинско становништво тако називало Скандинавце крајем VIII века, док су плаћали данак. У финском језику реч *ruotsi* има корене од староскандинавског *roþs-*, везано за пловидбу, транспорт реком/морем или становницима архипелага. Можда су Словени, који су несумњиво живели поред угрофинских племена, могли прихватити реч *ruotsi* у словенској форми *Русь*, као назив Викинга из данашње Финске, о чему сведочи и „Несторова хроника“. Хроника бележи да су се Варјази називали *Русь*, али наводи и друге: Свеи (Швеђани), Урмане (Норвеђани) и Англяне (Данци), док се други називају Готы. Када је кнез Олег отишао у Кијев 882. године, у листу племенских савеза након Варјага, наводи се племе Чудь (заједнички назив за више угрофинских племена) и тек онда Словени. Ипак, сами заговорници ове хипотезе признају да финско *Ruotsi* нема утемељеног објашњења са древноруским именом *Русь*, нити га је могуће утврдити.

Археолошка истраживања упућују на контакте Скандинаваца, Финаца и Словена средином VIII века у Старој Ладоги. У почетку се на том месту одвијала трговина финских племена са Скандинавцима, да би се до краја VIII века појавило снажно словенско присуство. Тако би речи *ruotsi* и *Варјази* у ствари били исти људи, због чега заговорници ове хипотезе имају објашњења зашто код скандинавског становништва постоји доста финских речи. Финска хипотеза је заснована на „Јоакимовском летопису“ у којој пише да је први кнез Рјурик дошао у Русију са својим људима из Финске. Историчари пак, сумњају у веродостојност „Јоакимовског летописа“ иако нема доказа о фалсификованом тексту, мада постоје претпоставке да је настао у XVII веку као компилација неких ранијих извора

из X и XI века.

Саксон Граматик је у XII веку, описујући легендарне данске и шведске краљеве VIII и IX века, поменуо у више наврата Русију, а њене житеље назвао је *Ruthenians*. Он је о Русији записао да је она изашла на обале Балтика у данашњој Курландији и Естонији, да је имала много вођа и снажну морнарицу у Балтичком мору. Овакав опис Русије Сакса Граматика, јасно указује на близину руског народа са Финском, док се на истоку налазила Пермска земља или како писац пише *Permland*, снежна област у којој је живело угрофинско племе.

Међу појединим западним научницима постоји мишљење да се под Русијом подразумева обала Свеаланда (историјска област у средњој Шведској), односно област Рослагена северно од Стокхолма и Упсале. Због тога постоји разумљиво тумачење да су се Швеђани називали *Ruotsi*, управо због Рослагена, јер су их Финци често посећивали због трговине. Године 1832. забележено је да су се Лапонци (Саами) назвали *Ruothi* и *Ruotteladz*, док су их Швеђани називали *Taro* и *Tarolats* („трговци“). Након тога је историчар Гедеонов (Степан Александрович Гедеонов, 1816-1878) изразио мишљење што фински назив за Швеђане *Ruotsi*, у ствари има корене од лапонског становништва. О лапонским насељима и њиховом називу *Ruothi*, може указати да се народ Коми назива *Роч* (*rot'šé*). Важно је напоменути да област Рослагена није постојала под тим именом између IX и XII века, јер је један део потпољен и први пут се након тога под истим именом појављује тек 1493. године.

У ромејско-руском споразуму из 912. године, као потписници наводе се викиншка (скандинавска) имена, који наглашавају да су од руског рода. Ипак остаје неразјашњено на који су род конкретно мислили – руски или шведски. Ова хипотеза даје доста занимљивих чињеница, али и даље остаје нејасноћа да би могла уопште бити прихваћена.

Норманска хипотеза

Заговорници ове хипотезе указују да народ Русь потиче из Скандинавије и да је у Источну Европу дошао у време великих викиншких похода. Викинзи су познати у западним изворима под овим именом, али и као Нормани („Северни људи“). Присталице норманске хипотезе покушавају да докажу да су оснивачи првих руских (источнословенских) кнежевина, Новгорода и Кијевске Рус, били Скандинавци (Викинзи). Потребно је указати да норманска хипотеза често изазива озбиљне

контроверзе, због својих екстремних политичких идеологизација, рушећи било какве научне поставке. Због тога су се у Русији и некадашњем СССР-у, појавили антинорманисти, односно научници који су одбацивали норманску хипотезу, док је у балтичким и западноевропским научним круговима, прихваћена искључиво норманска као једина веродостојна, негирајући било какво мултиетничко порекло и међусобни утицај култура и обичаја Словена, Викинга, Угрофинаца, Алана и алтајских народа у време формирања древне руске државе. Западни историчари нису присталице оних који покушавају да питање формирања најстарије руске државе и народа Русь сагледају из више угла, уз читање писаних извора и бавећи се новим археолошким истраживањима, а који се називају антинорманистима и исмевају их као ненаучне, у покушају да већ на почетку одбаце било какве наводе оних који не желе да прихвате уске норманске тврдње. Присталице норманске хипотезе (на Западу је то теорија), признају искључиво историјске изворе у којима се наводе Викинзи као оци руског народа и наводе да су једино Викинзи (Нормани) створили државу и тиме покушавају да наметну своју расну и германску супериорност над Словенима. Оваква тумачења западноевропских научника никако не воде научном дијалогу са словенским (руским) историчарима, већ рађају нове поделе у Европи, које су постојале не тако давно и због којих је убијено на десетине милиона Словена и других народа у XX веку. Прихватити искључиво норманску хипотезу (теорију?) и одбацивати остале изворе, води рађању нових расних и етничких подела у Европи, а то никако не може бити добро ни за кога.

Према древним руским изворима, да би спречили велике сукобе Словена (Кривичи и Иљменски Словени) против угрофинских Веса и Чуда, обратили су се Варјазима-Рус (*варягам-русь*), са предлогом да једног од Варјага поставе за свог кнеза. У изворима нема ниједне речи одакле су дошли ти Варјази, то јест са ког дела Северне или Источне Европе. Једино што се помиње је „иза мора“ и „пут реком Двином“. У исто време изједначавају се Варјази-Рус са Швеђанима, Норвежанима, Данцима и Готима. У каснијим појединим изворима мења се термин *Варјази* са именом *Немци* и тако уједињују Немци са Скандинавцима.

Извори који искључиво говоре о Варјазима, оставили су списак имена древногерманска и скандинавска до 944. године. Словенска имена или имена са словенским кореном појављују се у тим истим изворима тек од 944. године, иако су археолошки и други писани извори доказали словенска имена

и пре тог времена.

Само позивање Варјага је занимљиво. Према легендама из средине IX века и нешто каснијих извора („*Новгородская первая летопись 1016-1471*“), словенска и угрофинска племена послала су изасланике преко мора, али занимљиво је да претходно пише да су Словени и Финци протерали Варјаге, да би 862. године дошло до међусобног рата. Због великог пустошења и убистава, вође словенских и угрофинских племена су се договорили да за једног кнеза поставе неког ко неће бити од њиховог рода. У овим изворима се наводи име легендарног вође Иљменских Словена, новгородског кнеза Гостомисла (Гостомысл), након чије смрти је дошло до рата. Према истом тексту, међу могућим кнезом били су предложени Варјази, Пољани, Хазари и Дунављани (вероватно Срби), а „*Иоакимовская летопись*“, пише да је Гостомисл пре смрти рекао да би власт требало да наследи син његове средње кћерке Умили (*Умилы*), која је била удата за једног од вође Западних Словена – Гоцлава. Тај син се звао Рјурик. „Несторова хроника“, пак, пише да су племена одлучила да кнез постане неко преко мора од Варјага-Рус. Иста хроника бележи да су становници Новгорода од варјашког рода, а претходно су били Словени. Сам текст „Несторове хронике“, руски и скандинавски историчари читају другачије. Наиме, ови први покушавају да протумаче речи са старословенског, који се ипак разликује од новоруског, док ови други доказе о скандинавском пореклу Руса узимају од новијих превода исте хронике. На исти начин се читају и други извори, као „Новгородская четвёртая летопись“ („Четврти новгородски летопис“) из XV века, где постоје разлике у староруском и новоруском тексту, „Ипатьевская летопись“ („Ипатијевски летопис“) и друге. Занимљиво је напоменути да је у средњовековном Новгороду постојао обичај ангажовања кнеза изван града као владара, али то није био обичај међу Словенима пре доласка Варјага. Можда је баш због тога арапски писац Ибн Рустах у X веку записао да Руси нападају Словене и продају их Хазарима и Бугарима, мислећи на Варјаге.

„*Сказание о призвании варягов*“ („Прича о позивању Варјага“) управо је најспорнији текст, јер се у њему налазе огромне сличности са текстом Видукинда од Корвеја *Res Gestae Saxoniarum*, у којем пише да су Брити због великих међусобних ратова, одлучили да позову три саксонска брата – Лота, Уријана и Ангусела, са предлогом да они владају свим Бритима. Управо због овог дела текста, многи руски историчари сматрају да је „Сказание о призвании варягов“ обична легенда, написана од печерских монаха са намером да се Древна руска

држава представи као независна од ромејског утицаја.

„Лаврентијевски“, „Ипатијевски“, „Троица“ летопис, као и „Никифоров летописец вскорее“ из XIII века, „Кормчая книга“ из Новгорода (1280), али и редакција „Несторове хронике“, на коју се позивају многобројни руски историчари, јасно указује да је народ *Русь* заједно са Чудима, Словенима, Кривичима, позвао Варјаге са намером да им предају власт. Читајући историјске изворе несумњиво да ће доћи до забуне, јер није јасно, а готово је немогуће у потпуности бити сигуран да ли се ради о народу Рус пре доласка Варјага или су то били сами Варјази-Рус. Још једна могућа претпоставка је да су Словени око реке Русе себе називали Русима и пре него што су дошли Варјази, односно да су Варјази преузели име Рус од тих Словена, јер су населили управо те области. Можда управо тако треба читати историјске изворе да су Руси око реке Русе и Новгорода позвали Варјаге преко мора, који су постали и сами Руси. Учешће Руса у позивању Варјага потврђују „Владимирски летописац“, „Кратки новгородски летописац“ и „*Степенная книга*“ митрополита Макарија у којем јасно пише да су Руси, Чуди, Словени, Кривичи и цела земља, одлучили да позову Варјаге.

Поред неразјашњених руских и варјашких корена, извори дају још једну забуну. Наиме, „Лаврентијевски“ и „Новгородски“ летопис пишу да је Рјурикова прва престоница био Новгород, док „Ипатијевски“ наводи да је Рјурик почео да влада у Старој Ладоги, да би две године након смрти брата прешао у Новгород. Археолошка истраживања указују да је Новгород изграђен у X веку, али да постоји такозвано Рјуриково насеље, које је старије од самог града, док се Ладога појављује око 753. године.

Западноевропски и ромејски извори IX и X века, народ *Русь* препознају као Швеђане, Нормане и Франке, док их арапско-персијски текстови углавном одвајају од Словена или их стављају у њиховој непосредној близини. Највећу забуну у тумачењу имена *Русь* дао је ромејски цар Константин Порфирогенит, јер је у свом делу *De administrando imperio* навео реке око Дњепра на руском (словенском) и грчком језику, а све топониме тумачио искључиво на грчком. Он чак ту меша и латинске речи у тумачењу Руса и њихове земље.

Први пут се норманска хипотеза појављује међу шведским дипломатама у XVI веку, да би у XVII већ било објављено неколико књига шведских научника о шведском пореклу Руса. Немачки историчари додатно су ојачали норманску хипотезу својим радовима на Руској академији у првој половини

xviii века. Први који се успротивио овој хипотези и уопште представљању Источних Словена као неспособне да без туђе помоћи формирају сопствену државу, био је руски научник Ломоносов (рус. *Михаил Васильевич Ломоносов*, 1711-1765). Управо је он покушао да докаже Рјуриково порекло од Полапских Словена, због породичних веза са кнезовима Иљменских Словена. На Ломоносова се даље наставља рад историчара Татишчева (рус. *Василий Никитич Татищев*, 1686-1750). Он се позвао на „Јоакимовски летопис“ који говори да је Рјурик од норманског рода из данашње Финске ожењен кћерком кнеза Гостомила. Руски историчар Карамзин (*Николай Михайлович Карамзин*, 1766-1826) је прихватио норманску хипотезу, док је Соловјов (*Сергей Михайлович Соловьёв*, 1820-1879) признао норманско порекло првих кнезова, али је тврдио да је њихов утицај на формирање руског народа био занемарљив. Двојица највећих противника норманске хипотезе били су Гедеонов (Степан Александрович Гедеонов, 1816-1878) и Иловајски (*Дмитрий Иванович Иловайский*, 1832-1920). Гедеонов је Русе повезао са Бодрићима, док је Иловајски доказивао порекло Руса са југа (Балкана).

У време СССР-а се наставила расправа историчара који су заговарали норманску хипотезу и оних против ње. Новија истраживања указују на могуће постојање претвикиншке државе, односно постојање Руског каганата, који једино може бити словенска (руска) протодржава пре Кијевске Русије. Новији поглед руских историчара на најранију руску прошлост, ублажава норманску хипотезу, представљајући је кроз скандинавску трговачку улогу у Русији и њихове трговачке везе са Ромејским царством, односно Скандинавци би у том случају били једна врста катализатора социјалног раслојавања и друштвеног развоја Источних Словена и Финаца.

Словенска хипотеза

Антинорманизам или словенска хипотеза настала је у Русији у покушају доказивања чињеница која нису ишла у прилог заговорника скандинавских корена Руса и прве руске династије Рјуриковича. Нико не одбацује скандинавско учешће у руским политичким процесима, али њихов утицај није онако велики како их представљају западноевропски историчари.

Ломоносов је приликом одбацивања норманске хипотезе погрешно у идентификовању народа Руса са Прусима, сматрајући ове друге Словенима,

као и у погрешном тумачењу пруског и литванског језика, јер их је сматрао словенским. Ломоносов је своју тврђу базирао на посланици патријарха Фотија у којем се наводе Вагри, а које је он поистоветио са Варјазима. У древноруским изворима пише да су Варјази били народи који су живели на обалама Балтика, на основу које је Ломоносов извео закључак да су постојали Варјази-Руси и Варјази-Скандинавци. Оваквим закључком би био једино прихваћен навод у „Несторовој хроници“ о Варјазима-Русима. Ломоносов иде толико далеко да он корене руског народа проналази у области између Висле и Одре. Он овде очигледно мисли на западнословенско племе Вагра. У свом делу „*Древняя Российская история*“ упоредио је руску са историјом Римског царства и покушао да пронађе многобројне сличности, посебно у формирању паганског пантеона код ова два народа.

Иловајски је утицај Викинга у формирању Русије сматрао легендарним, због чега је за Рјурика и његову дружину тврдио да воде порекло са југа Европе. Иловајски је био присталица да су Руси дошли са југа, где су боравили око Дунава и на Балкану, доказујући важну улогу Словена у Великој сеоби народа, посебно у заједници са Хунима. Овај научник одбацује било какву могућност да су Словени добровољно могли да прихвате покорност неког другог народа, без пораза у рату. Истина, има логике, јер ниједан озбиљан народ у Европи у антици и раносредњовековљу није прихватио да добровољно изгуби слободу под туђим владарем. Словени су једино могли прихватити викиншку власт након пораза у рату, али то би условило велика пресељавања народа из Скандинавије, што би оставило трага у археолошким и писаним изворима, а тога нема. Треба имати у виду да Скандинавија ни на врхунцу своје моћи, када су Викинзи крстарили морима на западу и југу Европе, није била пренасељена да би могла маса становништва да се пресели у Русију. Сама Скандинавија је била кроз средњи век слабо насељена и економски неразвијена, иако се у појединим изворима представља као снажна и добро организована земља. Скандинавија као политичка творевина није била уједињена, већ подељена на више државица, које ни у ком случају нису могле организовати тако велики подухват у Русији, јер су више били окренути ка Британији и западној Француској, Исланду и Гренланду. Иловајски је одбацио наводе присталица норманске хипотезе о искључиво скандинавским именима првих кнежева, доказујући да су имена као *Игор* и *Олег* била словенска. О томе најбоље доказују имена скандинавских кнежева који се појављују у самој Скандинавији или у Бри-

танији, као што су *Харалд, Хакон, Ејмунд, Олаф*, а којих нема уопште на тлу Русије. О именима која се појављују у ромејско-руском споразуму, Иловајски објашњава да је то због паганског периода Руса, а таква имена могу се пронаћи и након њиховог покрштавања. Уосталом, Руси су имали контакте са многим народима, те је могуће преузимање личних имена, других речи и глагола.

О поистовећивању етнонима *Ruotsi* са Русима, Иловајски одбацује такву претпоставку наводећи да филолошки није доказан заједнички идентитет ова два етнонима. Шведска покрајина Рослаген и име *Rodhsin* („вслачи“) не може бити изједначено са именом *Рус/Рос*, јер су чак и сами норманисити одбацили такво поистовећивање. О „Бертинској хроници“, руски научник истиче да сам текст одбацује било какве тврдње норманских присталица, јер би прихватањем да су Варјази били део руског друштва у првој половини IX века, значило и постојање викиншких трагова у том периоду, али до данас није пронађен ниједан материјални или писани доказ, што може значити да је у том периоду могла постојати једино руска (словенска) држава, без икаквог утицаја Викинга, јер су се они појавили касније. Контакти Ромеја са Русима јасна су потврда, што показује и посланица патријарха Фотија и ако су Руси у ствари били Швеђани, зашто их ромејски писци нису тако назвали, већ искључиво *Руси*?

О арапским и персијским текстовима, Иловајски објашњава да не постоји једна реч која би могла да укаже на скандинавско порекло и закључује да су Арапи и Персијанци у другој половини IX и првој половини X века, познавали народ под именом Русь, као снажан народ који се граничи са Хазарима, Поволошким Бугарима и Печенезима, тргујући на Волги и са Ромејима. Нигде не постоји ни најмања назнака од арапских и персијских писаца да су Руси неки стран народ, који говори несловенским (германским) језиком или било шта слично. Саме скандинавске саге описале су толика викиншка путовања морима и рекама, али нигде не постоји траг о путовању Дњепром и његовим притокама. Постоје одређене сличности у руским и скандинавским легендама, али то никако не може указати на скандинавско порекло Руса. Легенде могу бити сличне код два суседна, чак веома међусобно удаљена народа, али то не може бити круцијалан доказ о етничком пореклу. Руси су имали односе са свим суседним народима, преко трговине, ратова, брачних веза и слично, те је нормално да је постојала размена култура, легенди и митова.

Ломоносов и Татищев су утемељитељи сло-

венске хипотезе, заснивајући је на реченици из „Несторове хронике“ у којем пише да су Словени и Руси један народ, да су се од Варјага назвали Русима, док су раније носили име Словени, понекада Пољани, али су то све биле словенске речи. У време писања ове хронике у XI веку, Руси су већ били свесни својих словенских корена, схватајући да је руски етнос проистекао од Словена-Пољана, а сам етноним дошао од Варјага. Географ Ибн Хордадбех је око 840. године записао да су Руси словенски народ и то је важан доказ о њиховом етничком пореклу, док их други арапски и персијски писци одвајају од Словена.

У совјетској Русији историчари су родно место Руса сматрали средње Подњепровље и идентификовали га са руским Пољанима, што је било званично прихваћено у совјетској историји. Седов је у новије време, на основу нових археолошких истраживања, померио језгро древних Руса јужније, у области између Дњепра и Дона.

На југоистоку Јитланда живели су Англи и нешто јужније Саксонци, који су касније населили Британију, док су се источније од њих налазила словенска племена. Тако се међу њима налазило племе Вагра (Вари) које је насељавало Вагрију. Кузмин и многи други руски историчари управо у овом словенском (полапском – бодрићком) племену, виде Варјаге. По свему судећи, њих је први учио Ломоносов, говорећи о Варјазима-Рус. Источни Словени су словенска племена на обалама Балтика, укључујући пољску Померанију, називали Вагрима (*Вагрии*), што може бити основа каснијег назива Варјаги (Варјази) у изворима. Археолошка истраживања река и језера на северозападу Русије, указују на јужнобалтичку природу Руса, никако на скандинавску. Ни на једном месту нису пронађени германски (скандинавски) материјални докази, који би могли да потврде норманску хипотезу. Археолошки материјал у Рјуриковом насељу до краја 860-их година, указује на сличности са материјалом пронађеним у Гдањску и Шчећину, односно на директну везу Источних Словена са јужнобалтичким регионом у којем су живела лехитска и полапска група Западних Словена.

Сличности јужнобалтичких племена са Русима, налазе се у писму пронађеном у XVII веку на простору Малорусије, у којем се наводи да су Руси од Поморја Балтичког. Ради се о писму хетмана запорошке војске Богдана Хмељницког (рус. *Богдан Зиновий Михайлович Хмельницкий*, 1596-1657) од 28. маја 1648. године. У даљем тексту стоји да је неки руски кнез четрнаест година управљао Римом, а име које се помиње је Одоацер (Одоакар), који је 476. године збацио последњег римског цара и

тридесет година владао северном Италијом. Касније је убијен од остроготског краља Теодориха. Занимљиво је да Одоакара славе позносредњовековни западнословенски писци, кога називају *словенским кнезом*, али већина *руским кнезом*. Пољски историчар XV века Јан Длугош јасно га назива *руским* или *руским кнезом*, са острва Ригена. Код словенских писаца тога времена, често се мешају имена *Russia, Rugia, Ruthenia* и *Rojna*. У савременој историографији званично је прихваћено да су Рујини источногерманско племе, а да је Одокар германског порекла, одбацујући све наводе словенских писаца XV, XVI и XVII века. Први који је унео забуну био је Јорданес у VI веку, који је за Одоакара записао да потиче са Ригена и да је од Рујина. О Одоакару има вести у „*Повест о взятии Царьграда крестоносцама (фрагама)*“ („Прича о заробљавању Цариграда од крсташа“), који је записао један од учесника тог догађаја. Наиме, 1204. године, латинска (западна) војска је под папиним благословом у Четвртој крсташкој рату заузела Константинопољ. Ту се кратко наводи да је писац из Рима у којем је некада живео зли Дедирк (Одокар). Варјаци на јужним обалама Балтика, који се појављују у текстовима из прве половине VIII века, указују на њихово словенско порекло. Хелмонд од Бозауа је записао да између Мекленбурга и Холштајна и нешто северније, постоји Вагрија и у њему Стари град, одакле је дошао Рјурик у Новгород. Стари град који наводи Хелмонд добио је немачко име Олденбург 1157. године и налази се у прадомини словенског племена Вагра. Постоји још један извор који наводи непосредно Вагре (Русе). Према тексту „Пут на Флорентински сабор“ из друге четвртине XVI века, помиње се да је митрополит кијевски Исидор са својом свитом пловио морем у мају 1438. године из Риге до Либек, да би од Либек коњима прешли руску земљу. Овде се појављује *руска земља*, мислећи на Словене са Ригена.

„Јоакимовски летопис“ из XVII века, представља компилацију текстова из X и XI века и у њој пише да је Варјак Рјурик словенског порекла, син средње кћерке Гостомила, праунуке Буривоја. Иначе, име Гостомил је било карактеристично за балтичке Словене. Слично је и са именом Буривој, Гостимировим оцем, јер јасно указује на словенско порекло. Аустријски дипломата фон Херберштајн два пута је посетио Русију, 1517. и 1526. године, а једно његово писмо је 1710. године објавио немачки научник Лајбниц (нем. *Gottfried Wilhelm von Leibniz*, 1646-1716) у којем пише да је област Вагрија око града Либек и цела је била насељена Словенима – Вагрима, Бодрићима и другима. Херберштајн је додао да је Вагрија одувек била земља трговине и

пре оснивања Либек. Притом је овај аустријски дипломата закључио да је врло вероватно да је по Вагрима названо море (Балтичко), а могуће је да су они кумовали именима Викинга и Руса.

У немачким изворима могу се пронаћи словенски корени многих насеља: бодрићки у Мекленбургу и српски у Браденбургу. Немачки географ Хубнер (нем. *Johann Hübner*, 1668-1731) објавио је *Lexicon genealogicum* у којем пише да је руска династија започела са Рјуриком, потомком вендско-бодрићких краљева, који се око 840. године са двојцом браће (Сивар и Трувар) преселио у северозападну Русију. Године 1753. немачки теолог и историчар Бухолц (*Samuel Buchholtz*, 1717-1774), објавио је детаљну генеалогiju вендско-бодрићких краљева и кнежева у чијим гранама се јављају синови Годослава (Готлиб, кнез Бодрића, убијен 808. године и брат кнежева Траскона и Славомира): Рјурик, Сивар и Трувар, као оснивачи руске династије. Тако су двојица Немаца, Хубнер и Бухолц, израдили родословну таблицу руских владара од Рјурика, не повезујући их са Скандинавцима (Викинзима), већ са Бодрићима на јужним обалама Балтика. Упркос све снажнијој норманској хипотези, која је од XVII века све више узимала маха у научним круговима Западне Европе, двојица немачких политичара и научника. Велика расправа вођена је међу Немцима о Рјуриковом пореклу почетком XVIII века. Тако су 1717. године двојица научника из града Гистрова, Томас и Штибер, одбацили као ненаучне скандинавско Рјуриково порекло и потврдили да је од рода словенског племена Вагра.

„Житије Светог Ђирила“ пише да је овај хришћански светитељ у Корсуну 860/861. године, написао Јеванђеље и Псалтир „руским словима“, како би помогла да их схвате Руси у Панонији. Овде је реч о глагољици, но занимљив је навод руских слова у Панонији, односно, схватање да су Словени у Западној Европи у ствари Руси. Да се Руси не без разлога појављују у Централној Европи, потврђују *Inquisitio de theloneis Raffelstettensis* („Рафелштетенски царински прописи“), који регулишу односе близу Линца између 903. и 906. године. Овим прописом регулисани су трговински односи у источној Баварској и у њему се помињу Словени, али и новчана јединица скот (*skoti*), која има словенске корене, што имплицира на снажне немачко-словенске трговачке односе из IX, можда чак и VIII века. Многе речи из Централне Европе појављују се у Русији, а то што арапски, персијски, франачки, ромејски, немачки и други извори наводе име Русь на ширем словенском простору од Мекленбурга до Урала, само указује на могуће по-

рекло Руса из Централне Европе. На простору Европе у првој половини I и почетком II миленијума н.е. многобројни извори помињу име Рус: Прикарпатска Рус, Кијевска Рус, Приазовска (Тмутараканска) Рус, Прикаспијска Рус, Подунавска Рус, Риген-Рус и још десетак других. Највише помена појављује се на јужној обали Балтика, око Либека, острва Ригена, ушћа Њемена, обале Ришког залива (ушће Западне Двине) и западног дела Естоније (Роталија – Русија) са острвима Сааремаа (Езељ) и Хијумаа (Даго). Важно је напоменути да од најстаријих времена постоји иста или слична легенда код Руса, Пољака и Чеха о три брата – Русу, Љеху и Чеху, који су од истог оца и из исте куће кренули на пут у три различита правца, те да су они зачетници руског, пољског и чешког народа.

Присталице словенске хипотезе су уверени да су облик етнонима *Русь* носила и поједина балтијска племена. Курши или Курони (*Корсь*), Жемајти или Жемаиши (*Жмудь*), Јатвиги или Судувјани (*Ятвязь*), Голади или Галиндијани (*Голядь*) и чак Срби (*Сербы*). Заговорници ове хипотезе иду толико далеко да термин Чудь не тумаче угрофинским пореклом, већ словенским.

Имена слична Русь на староруском језику носила су поједина неугрофинска племена: *Донь* (*Даны-Данци*), *Мурь* (*Мауры-Мавари*), *Сурь* (*Сирийцы-Сиријци*), *Скуфь* (*Скифы-Скити*), *Латынь* (Латини-Римљани), као и посебне групе: *Чернь*, *Чадь* и *Челядь*. Тешко је прихватити овакву претпоставку, јер би у том случају значило да су истог порекла народи од Данске, преко Сирије, Рима, све до Северне Африке, а то је готово немогуће, јер нико никада није доказао да је на тако великом географском подручју могао да живи један народ. За тако озбиљну тврдњу потребни су докази, којих за сада нема.

Хипотеза се своди на реконструисану реч **roud-s-ь*, која има корен у протоиндоевропском језику **rōd-/*roud-/*ryd-* и везана је за црвену боју. Ова реч лингвистички се може пратити код Словена пре нове ере и касније се поједностављивала у периоду стварања словенских дијалеката и језика. Ова реч има сличности са угрофинским *Ruotsi* и сличним језицима: лапонски *ruossa*, коми *rot's*, удмуртски *dzwts*, остјакски *ruts* и *rut*, вогуљски *ros* и *rus* или ненецки *luca* и *lusa*. У тунгуском и бурјатском језику појављује се *luca*, у укагирском *lusi* и *luci* и сви имају исто значење. У карелском дијалекту појам *ruotsi* односи се на Финце и Финску. Како год се сагледа, код свих хипотеза постоји снажна повезаност источнословенских и угрофинских племена, што и не чуди, јер су живели у непосредном суседству или су им Словени наметали власт у одређе-

ном периоду, да би на крају нека од њих била словенизирана услед међуплеменског мешања.

Тумачење топонима

У тумачењу етимологије речи *Русь*, морају се сагледати и топоними који се појављују у области касније државе Русије. Јужноруска или другачије, средњеднепровска етимологија највише је прихваћена код руских и некадашњих совјетских историчара, који су етноним везивали за средњи ток Дњепра. Историчари име Русь изводе од хидронима *Рось* (стр.рус. *Рвьсь*), што је име десне притоке Дњепра јужно од Кијева. Археолошка истраживања нису доказала постојање споменика на том простору из древнорусских времена, те због непостојања конкретних археолошких доказа немогуће је у потпуности прихватити ову тврдњу о реци Рось као главног фактора за име народа.

„Воскресењски летопис“ (рус. *Воскресенская летопись*) је сверуска хроника из средине XVI века, настала као потреба московских кнежева, у којем постоји занимљив податак о имену *Русь*. У овој хроници пише да су Словени дошли са Дунава и населили се око Ладошког језера, да би се затим населили око Иљменског језера и због њега се прозвали Иљменским Словенима, а затим *Русь* по реци Русса која се улива у Иљменско језеро. Помињање реке Русса је, по свему судећи, накнадно додат текст, али потребно је још истраживања.

Почетком XVI века аустријски дипломата фон Херберштајн први је записао име *Руссия*, што је произишло, по тумачењу неких научника, од имена древног руског града Русс/Руса, близу Великог Новгорода. Херберштајн је записао да се Руса некада давно називала Стара Русија, што би значило Древна Русија и који је припадао управи Новгорода. Старая Русса је град који се налази у Новгородској области и до XVI века је имала назив *Руса*, због чега су многобројни руски лингвисти тумачили да је управо име овог града био разлог прихватања јединственог имена за руски народ. Своје утемељење доказују и реком *Порусья* у Новгородској области и која се у древним временима исто називала Руса. „Сказание о Словене и Русе и городе Словенске“ („Легенде о Словенима и Русима и градовима словенским“) је текст из XVII века о словенском насељавању Новгорода, о историји пре Рјурика и о епским (древним) временима руског народа. У том тексту се наводи да је град добио име у част легендарног хероја Рус, који је живео на том месту 2395. године п.н.е. Према наводима научника, овај спис

је настао у касном средњем веку на темељима претходних легенди. Научник Татишчев је уверен да је управо Стара Руса место првобитног појављивања имена *Русь*, односно да је овај град кумовао имену руског народа.

Након распада Кијевске Русије на више кнежевина *Русь*, ово име је сачувано на више места:

1) постоји у именима *Поросје* и *Переяславског кнежества* (Кнежевина Перајаслављ).

2) налази се у топонимима Кијевске кнежевине (*Кијевског кнежества*).

3) посебно у топонимима око Кијева (изузев земље Древлана), Черњигова (у земљи Северјана) и Перејаславља.

4) простире се на земље које су од IX до XII века биле укључене у Кијевску Рус, укључујући и североисточну *Русь*.

Након што су Монголи уништили Кијевску Рус 1240. године, име *Русь* почиње да обухвата све источне словенске области, да би од времена Ивана I Калите (*Иван I Данилович Калита*, 1325-1340/41), Великог кнеза Московског, Новгородског и Владимирског, владари почели да носе титулу *Всја Руси* (стсл. *Всей Руси* – „Целе Русије“), угледајући се на титулу митрополита кијевског, који је носио титулу *митрополит Кијевский и всја Руси*.

Поросије (рус. Поросје) је историјско подручје древне (најстарије) Русије, омеђено рекама Стугна и Рос, десне притока Дњепра. Област је обиловала богатим пашњацима за стоку и пољопривреду. Први словенски насељеници Поросије били су, по свему судећи, Дулеби и Пољани, да би се под притиском Печенега, Пољани преселили на север. Владимир I (рус. *Владимир I Святославич*, 978-1015) је успешно ратовао против овог алтајског племена и успео да у Поросију сагради утврђење Роден, али је највише утврђених градова подигнуто за време Јарослава Мудрог (рус. *Ярослав Владимирович Мудрый*, 1010-1054) у XI веку, када је установљена Пороска одбрамбена линија.

Етноним *Русь* је сачуван у другим историјским именима: Бела Рус (*Белая Русь*), Црна Рус (*Чёрная Русь*), Црвена Рус (*Красная* или *Червоная Русь*), а из ових имена настале су две крупне области у правцу север – југ и запад – исток: Мала Рус (*Малая Русь*) и Велика Рус (*Великая Русь*).

Бела Рус

Није утврђено порекло термина *Бела Рус* (*Белая Русь*). Према једној претпоставци ова област је била независна од монголско-татарских ханова, што

би значило да бела боја представља слободу, независност. По другој претпоставци, име области потиче од беле боје косе или одеће становника, док трећа указује да је становништво било хришћанско, насупротив Црним Русима који су дуго остали пагани. Четврта претпоставка указује да бела значи „велика“ или „древна“ (најстарија).

Има међу руским научницима хипотезе да су боје представљале стране света, што није својствено само за руска племена (Бела, Црна и Црвена Рус) већ и за друге словенске народе (Бели Срби и Бели Хрвати) и за степске народе као што је Бела Хорда (*Белая Орда*), но овај последњи етноним је потекло од Кинеза. Тако би бела боја представљала запад, плава исток, црна север, а црвена југ.

У периоду од XII до XV века назив *Бела Рус* наводи се за земље североисточне Русије и Велике Кнежевине Москве, да би од XV до XVII века, била везана за земљу Русију у целини. Постоји веровање да се први пут у писаним изворима име *Бела Рус*, наводи 1135. године у „Раскољничкој и Ростовској хроници“ приликом помена Ростовско (Владимирско)-Суздаљске кнежевине. Савремени научници су пронашли термин *Бела Рус* у „Дублинском рукопису“ из друге половине XIII века, за област близу Балтика. У тексту се наводи да је Вајсланов брат (*Вайслан, Vaislanum*) проповедао хришћанство у Белој Русији (*Alba Ruscia*) и наводи се да је проповедао и Карелима. У изворима се за седиште Беле Русије наводи Москва, а московског кнеза називају *Белим кнезом* или *Белим царем*, док га Татари називају *ak padişah* („бели цар“). Венецијански картограф Фра Мауро (*Fra Mauro*, умро 1464) је у својој карти из 1459. године, за област између Волге и Белог мора, написао Бела Русија (*Rossia Biancha*), уз објашњење да се област уз Бело море логично назива Бела Русија, уз Црну реку – Црна Русија, а уз Црвену реку – Црвена Русија, додајући да Татари Бело море називају *Ak deniz*, Црну реку – *Kara su*, док Црвену реку – *Kizil su*.

Римокатолички кардинал немачког порекла, Никола Кузански (лат. *Nicolaus Cusanus*, нем. *Nikolaus von Kues*, 1401-1464) је на својој карти из 1459. године Велику кнежевину Москву назвао Бела Русија (*Russia Alba sive Moscovia*), односно сву област источно од Дњепра, док се на карти из 1491. године, направљеној на бакру, Русија назива Белом Русијом, а област под контролом Велике кнежевине Литваније и Краљевине Пољске, означава као Црвена Русија (*Russia Rubra*).

Венецијански дипломата и путописац Контарини (ита. *Ambrogio Contarini*, 1429-1499), написао је „Путовање у Персију“, као извештај венецијанском Савету, које је касније објављено под називом

Questo e el Viazo de misier Ambrogio Contarini 1476. године. Између осталог он наводи Великог кнеза московског Ивана III (рус. *Иван III Васильевич*, 1462-1505), као господара Беле Русије. Контарини наводи Нижу (Доњу) Русију (*Rossia Bassa*) и истиче Луцк и Житомир као веће градове, искључујући Кијев и Горњу Русију (*Rossia Alta*), што одговара североистоку Русије.

Руски историчар и писац Карамзин је у делу „Историја Руске државе“ (*История государства Российского*), превео писмо Великог кнеза Ивана III, послато у Рим рођаци последњег ромејског цара Константина XI, Софији Палеолог, 1472. године у којем се потписује као кнез Беле Русије.

Италијански научник Рускели (*Girolamo Ruscelli*, 1518-1566), израдио је карту 1561. године, где је Белу Русију (*Rossia Bianca*) сместио у области Новгород и Холмогора, док је немачки научник Минстер, на карти из 1550. године, Белу Русију ставио источно од Дњепра у области реке Десне и Сејма. Италијан Гванини (лат. *Alexander Gwagninus*, 1538-1614) је био војни заповедник у Витебску и успео је да запише да се центар Беле Русије налази у Москви, док је француски капетан Маржерет (фра. *Jacques Margeret*, око 1565-1619) био у Москви и записао да постоје две Русије: једна је царевина и зове се Бела Русија, док је друга Црна Русија којом управља Пољска, све до Подолије. Често се у италијанским књигама XVII века наводи да се цела Русија, заједно са Москвом, назива Бела Русија, док пољски краљ управља Црном Русијом. Немачки историчар и географ Клавер (лат. *Philippus Cluverius*, нем. *Philipp Cluver*, *Clüver*, 1580-1622) је у свом делу *Introductio in universam geographiam*, објављеном 1624. године, указао да се највећи део Русије назива Бела или Велика Русија (*Ultima Europae regio est Russia Alba sive Major*), коју он често назива Московија или Велика кнежевина Беле Русије (*Moscovia sive Russiae Albae Magnus Ducatus*). Слично је писао немачки научник Ројтенфелс (*Jacob Reutenfels*, XVII век), који је у свом делу *De rebus Moschoviticis ad Serenissimum Magnum Hetruriae Ducem Cosmum Tertium* из 1676. године, записао да је престоница Беле Русије првобитно био Владимир, а касније Москва. Швајцарски историчар, теолог и хелениста Хофман (*Johann Jacob Hofmann*, 1635-1706), саставио је енциклопедију *Lexicon Universale* 1698. године у којој Кнежевину Москву назива Белом Русијом и наводи да је некада седиште било у Владимиру, али да је касније пренесено у Москву. По њему је Русија подељена на Црну на југу, која је под влашћу Пољске и на Белу на северу, која излази на Северни ледени океан, док се на југу граничи са Малом Татаријом (Кримским ханатом). Францу-

ски картограф Сансон (*Nicolas Sanson*, 1600-1667) је у својој карти из 1648. године, означио савремену Русију као Белу Русију или Московију (*la Russie Blanche ou Moscovie*).

Има још много примера који би се могли навести, где се под Белом Русијом сматра данашњи териториј Русије и тако је било вековима, али је у новије доба дошло до значајних промена. Под утицајем пољске литаратуре Бела Русь почиње повремено од XIV века да се односи на Русине из данашње западне Украјине. Тако се у „Пољској хроници“ из 1382. године за Полоцк наводи да се налази у Белој Русији. Све више се код Пољака Галицијска област почиње називати Бела Рус, нешто касније Мала Рус. У књизи под називом *Introductio In Ptolemei Cosmographia*, објављеном 1512. године, наводи се да се под Белом Русијом сматрају све области које припадају Великој Кнежевини Литванији, заједно са Великим Новгородом. Пољски римокатолички свештеник и историчар Кромер, 1548. године је назвао Белом Русијом све области унутар Литваније са Смоленском као најзначајнијим градом. Фрањевачки монаси из Ошмјана (Ашмјана) наводе 1585. године да Бела Русија припада Великој Кнежевини Литванији, док папски нунције у Варшави шаље писмо Риму 1622. године у коме наводи да је Бела Русија област од Риге (главног града Ливоније) до границе са Москвом у које спадају Полоцк, Орша, Витебск, Могиљов и други градови.

Није познато да ли је свесно дошло до замене имена Црна и Црвена Русија у Белу Русију за области које су потпале под власт Пољске и Литваније и да ли је све потекло из папског Рима, јер се највише наводе римокатолички свештеници и монаси, који међу првима инсистирају да је Бела Русија област под римокатоличком Пољском и Литванијом. Ако се зна да су сви ранији западни извори бележили да је област данашње Русије у средњем веку називана Белом или Великом Русијом, како и зашто је дошло међу пољским историчарима и писцима, те римокатоличким свештеницима и монасима, да Белу Русију поставе у области где је живело већинско римокатоличко становништво у Пољској и Литванији? Један од могућих главних разлога јесте покушај представљања праве Русије покорене од римокатоличке Пољске и Литваније и свесног покушаја утицаја римокатоличанства на православну Русију, која је била сматрана „трећим Римом“ (стубом православља), након пада Константинопоља под османску власт. Познато је да су крајем XVI и током XVII века Пољаци освојили већи део западне Русије са Москвом и ту насилно ширили римокатоличанство. Најбољи резултат у насилном ширењу папства учињен је током ова

два века на просторима данашње западне Украјине, источне Словачке и јужне Белорусије, односно у областима под директном влашћу римокатоличких свештеника. Ту је народ насилно прихватио римокатоличанство или унију.

Пољски писац и историчар Старовољски (пољ. *Szymon Starowolski*, око 1588-1656) је 1632. године навео да шест војводства Беле Русије припада Пољској: Новогрудско, Мстиславско, Витебско, Минско, Полоцко и Смоленско. Под насилним утицајем пољских и литванских власти, те римокатоличких свештеника, руска држава у XVII веку прихвата нову промену имена и Белу Русију почиње да сматра око области Полоцка, Мстиславска, Витебска и Смоленска, док је друге области данашње Белорусије око Бреста и Каменца, сматрала литванским територијем. Руски цар Алексеј (рус. *Алексей Михайлович*, 1645-1676) почиње да носи титулу „Господар, цар, аутократ и велики кнез целе Велике и Мале и Беле Русије“, да би након 1655. године, када су освојени велики делови данашње Белорусије, Украјине и Виљнуса, почео да носи титулу „велики кнез Литваније, Беле Русије и Подолије“. Невероватно је да су Руси тако лако прихватили да назив Бела Рус буде избрисана из сопствене свести за целу Русију и постане назив за област на Западу, за које је вековима постојао други етноним. Због чега су московски Руси прихватили такву насилну промену имена Бела Рус, под снажним утицајем пољских, литванских и папских писаца, остаје до данас нејасно. Термин Бела Рус више се никада није односила на Москву и целу (Велику) Русију, већ искључиво на западне делове руских земаља око данашње Белорусије, западне Украјине и источне Пољске. Остаје нејасно колико је велика улога папства била у таквој промени свести западних Руса и њиховог унијаћења.

Пољски хроничари су одиграли несумњиво велику улогу, јер су они посебно у XVI веку Белу Русију сматрали све до Москве и Великог Новгорода. Занимљиво да је у Литванији све до краја XV века за Велику Кнежевину Москву и Велики Новгород, постојао термин Бела Рус, а то доказује и карта из 1542. године. Од краја XVIII века (1796), образује се Белоруска губернија у Витебску, да би тако временом почела да се ствара посебна белорусна нација и етнички териториј, као одвојен етнички и политички ентитет од руског народа, иако историјске чињенице не доказују да је било када у средњем веку постојао посебан белоруски идентитет. Иако историја јасно указује да су на простору источне Европе у раном средњем веку живела руска племена и да су постојале руске кнежевине, под утицајем спољних (западних) фактора, у савременом добу је

дошло до радикалних промена и стварања нових етничких и политичких структура, које започињу да стварају нову (искривљену и нетачну) историју.

Црна Рус

Ова област се налазила у западним деловима руског света и у ширем смислу је *Russia nigra* био назив за све земље које су потпале под власт Пољске и Литваније, као једна врста контраста Белој Русији (*Russia alba*), који се односио на Велику Кнежевину Москву и уопште Велику Русију. Овај назив се може пронаћи у западноевропским изворима од XV од XVII века, али о њему нема ниједног податка у руским текстовима тог периода. Западноевропски картографи и историчари имали су великих проблема између XVI и XVIII века да разумеју ромејске термине Велика Рус и Мала Рус, покушавајући да Црну Русију представе у тачним границама са Малом Русијом, али је проблем посебно настајао због пољских и литванских тврђења да владају Белом Русијом. Проблем мешања боја у западним изворима тога времена био је приличан. Тешкоће у схватању Црне, Црвене и Беле Рус са једне стране, те Мале и Велике Рус, са друге стране, доводили су тадашње научнике до збуњености. Тако су поједностављивали термине и Црну и Црвену Рус стављали у границама Мале Рус, којом су управљали Пољаци и Литванци, док су поједини немачки картографи разумели да је Црвена Рус у ствари Мала Русија, а Црна у ствари Велика Русија.

Потребно је напоменути да су овакве забуне око боја створили сами западњаци, покушавајући да одвоје одређене делове руских земаља као посебне ентитете, али како нас историја учи, у томе су и успели. Термин Црна Рус (*Чёрная Русь*) највише је у употреби била у литератури и историји XVIII века, повезујући га са кнежевином Гродно, основаном у XII веку, а које је била део кнежевине Литваније од XIII века. Тако је Црна Рус обухватала области око реке Њемен са Гродном, Новогрудском, Слонимом, Волковиском, Њасвижом, Здитовом и Мозиром. Сви ови градови данас припадају држави Белорусији.

До XIII века све наведене области биле су део двају кнежевина: Гродно и Полоцк, да би од тог времена постале језгро Литваније. У каснијим вековима нестаје назив Црна Рус и под влашћу Пољске и Литваније почиње да се назива Бела Рус. Није познато како и када је престао да се користи етноним Црна Рус и ко је наметнуо нови назив.

Црвена Рус

Червоная Русь или *Красная Русь* је још један непотпуно схватљив назив. Највише у употреби била је од XV до XVIII века и односи се на крајње западне делове руског света, који се данас налазе на западу Украјине и југу и југоистоку Пољске. У XV веку су на територију Црвене Рус основана два војводства: Руско (Рутенијско) и Белско и обе су биле део Пољске.

На истоку и североистоку граничила се са Подолијом и Волињем, на западу и југозападу са Карпатском Русијом (Карпатска Рус или Карпатска Рутенија), на југу и југоистоку са Буковином и на северу са Литванијом. Међу најзначајнијим градовима Црвене Рус спадају Љвов/Лвив, Звенигород, Галич, Тереховља, Санок, Кросно, Белз, Замошћ и Хелм. Област Црвене Рус је између X и XII века била позната као *Црвени градови*, које су руски хроничари обележили између горњег тока Западног Буга и горњег тока Стира. Име је потекло од града Червена. Од краја XVIII до почетка XX века област је носила назив *Галиција*, мада је у средњовековним западним изворима позната као *Рутенија*, али ту не сме бити забуне, јер је Рутенија латински назив за Русију.

У Црвеној Русији су живели Дулеби и Лендзјани са подплеменски заједницама *Лемки* и *Бојки*, да би се у каснијим вековима населили Пољаци, Јевреји, Јермени у други.

Први пут се Црвена Рус помиње у хроници из 981. године, када је прикључена Кијевској Рус, да би 1018. потпала под власт Пољске, а 1031. враћена Русима. Након распада Кијевске Рус, постала је део Галицијско-Волињске кнежевине, а 1240. године кнежеви су номинално признали власт монголске Златне Хорде. У XIV веку је потпала под власт Пољске, да би у састав Русије ушла у XVIII веку. Под управом Пољске спроведено је насилно унијаћење локалног православног руског становништва и до данас је тај териториј остао споран између Русије, Украјине и Пољске.

Мала Рус

Мала Русија (*Малая Русь*) је још један назив који је потекао споља, ван руског света и односи се на западне делове Русије. Као што се може приметити, у историјским изворима постоји забуна око имена појединих области, јер по жељи и схватању, писци и картографи су за једну исту област давали различита имена. Мала Русија (лат. *Russia/Ruthenia minor*)

је име региона који данас припада Украјини и први пут се појављује у ромејским документима у XIV веку и односи се на Галицијско-Волињску кнежевину, односно у константинопољској дефиницији на црквено-административне области западне Русије. Када је основана галицијска митрополија 1303. године у њој су улазиле епархије: Галиција, Пшемисл, Владимир Волињски, Холм, Луцк, Туров и сви се налазе у данашњој Белорусији.

У XIV веку је галицијско-волињски кнез понео титулу „кнез целе Мале Русије“, што указује да су Руси за те области прихватили тај назив. Године 1361. константинопољски патријарх је установио две митрополије, у Малој Русији са центрима у Новогрудку и Галичу и једну у Великој Русији (Кијев), те су тако коначно ова два етнонима прихваћена код Руса. Пољски краљеви су крајем XIV века понели титулу „краљ Љаха (Пољака) и Мале Русије“. Језгро Мале Русије чинила је Галицијско-Волињска кнежевина, али као што се примећује за исту област, Пољаци, Литванци, Руси и западни извори наводе више имена: Црвена Рус, Мала Рус, Црна Рус и на крају Бела Рус. Оваква забуна настала је споља, не из руског света. Према одређеним тумачењима руских научника, име Мала Рус настала је као противтежа имену *Велика Рус* од стране Ромеја, да би касније била прихваћена и у западним изворима. Врло вероватно је раздвајање Мале и Велике Рус, покушај не само територијалних претензија суседних држава (пре свега Пољске и Литваније), већ свесни расцеп јединственог руског народа православне вере. У томе су инспиратори таквих намера успели током XVI и XVII века преко унијаћења становништва, а крајем XIX и почетком XX века стварањем националистичких покрета Украјинаца и Белоруса.

Пољаци су успели да наметну назив *Бела Рус* за велики простор западних руских земаља, док су од XVII века почели да тумаче *Малу Русију* само у означавању Подњепровља (окоLINE Дњепра). Раније, у периоду XV и XVI века, Мала Рус је обухватала не само данашњу Украјину, већ и Белорусију, делове Литваније све до кијевске митрополије. Већ у XVII веку њен териториј је знатно смањен и ограничен искључиво на данашњу Украјину. Руски писци су прихватили ове термине и сами почели да их користе у својим текстовима. Мала Рус је опште прихваћен од руских световних и црквених власти, а то показују хронике и географске карте са краја XVII века, у којем се за западне делове (данашња западна Украјина) налазе називи *Русь*, *Русская земля*, *Црвена Рус* или *Мала Рус*. Тако су Руси из данашње Украјине постали Мали Руси, док они из данашње Русије – Велики Руси. У суштини реч је о

истом народу, али политички и верски прилично удаљеном.

Управо од XVII века почиње да се ствара нова политичка и етничка структура на простору Мале Русије, слично као у области Беле Русије. Велику улогу у стварању новог малоруског идентитета имали су папски Рим и Пољска, који су поунијатили велики део православног становништва и кроз векове их подупирали против цара у Москви. Средином XIX века малоруски националисти устаће против Русије и Руса и тада се појављује назив *Украјина*, која ће бити опште прихваћена под комунистичким режимом СССР.

Велика Рус

Термин *Великая Русь* појављује се у неруским изворима од XII века и односи се на данашњу Русију, те би придев „Велики“ требао да означи грандиозност ове државе. У изворима нису тачно одређене њене границе, али би отприлике требало да одговара територију из времена Ивана IV (рус. *Иван Грозный*, 1547-1584), без области Казања, Сибира и Астрахања, односно обухватао би данашњи европски део Русије и веће делове данашње Украјине: јужни део Сумске области са градом Путивљом, те Харковске области и Доњецке НР и Луганске НР. У етнографском и лингвистичком погледу, Велика Русија је представљала земљу великоруског народа и великоруског језика и изједначава се са данашњим термином Русија и руски народ и језик.

Овај етноним званично се први пут појављује код константинопољског патријарха, који је постављао руске митрополите крајем XII века. Због раздробљености руске земље на више кнежевина, али пре свега сталних татарских упада и политичке нестабилности, 1300. године је кијевски митрополит Максим морао да напусти Кијев и пресели се у Велики Владимир на реци Кљазми. Након тога је Кијев изгубио и главно верско средиште свих Руса, а претходно је већ био изгубио политичко средиште, због чега су кнежеви Галиције започели да стварају сопствене митрополије, независне од Кијева или других руских центара. Тако је 1305. године основана галицијска митрополија. Одмах затим су област нове митрополије, која је била састављена од шест галицијско-волињских епархија, Ромеји почели да називају Малом Рус(ијом). Осталих 12 епархија, укључујући кијевску и черњиговску и даље су остале под управом митрополита из Великог Владимира, који се 1325. године преселио у Москву. Раздвајање и стварање нових епархија на

тлу Русије током XIV века, имало је јаког утицаја на свеопште прихватање имена Мала Рус. Временом је све више термин прихваћан и у политичком смислу за област Галицијско-Волињске кнежевине. Године 1335. галицијски кнез је у документу себе назвао „кнез целе Мале Рус“.

Додатно смањивање области под управом митрополита из Москве догодило се 1317. године, када је основана православна митрополија Литванија са седиштем у Новогрудку (Мали Новгород). У ромејском црквеном спису поводом оснивања митрополије Литваније, пише да се она налази близу епархија Велике Русије са седиштем у Малом Новгороду. Нова промена десила се 1347. године на сабору у Константинопољу, када је установљено да је подела руских митрополија била незаконита и тада је утврђено да сви епископи Мале Русије буду потчињени кијевском митрополиту, односно да цела Мала и Велика Русија чине једну митрополију. Јасно је да је подела Русије на Малу и Велику потекла из Константинопоља, пре свега у црквеним питањима епархија и митрополија, али да се врло брзо прихватила у политичком смислу и међу самим Русима и њиховим западним суседима.

Пољска је 1370. године затражила од Константинопоља да оснује нову митрополију за област која је била под њиховом влашћу и у документима из тог времена, може се установити да су Ромеји називали Малом Русијом области у Галицији, које су биле под управом Пољске. Само годину дана касније (1371), литвански кнез је писао константинопољском патријарху жалећи се на митрополита руског и тражећи да се оснује нова митрополија која ће укључивати Кијев, Смоленск, Малу Русију, Новосил и Њижни Новгород. Патријарх из Константинопоља је 1375. године пристао да удовољи жељама Литванаца и послао је посебног митрополита за Литванију и Малу Русију. Званично је 1380. године дошло до нове поделе митрополије на Малу и Велику Русију, пре свега под снажним притиском Пољака и Литванаца на Константинопољ. Једина намера римокатоличких држава била је да што више одвоје православне Русе под својом влашћу од Руса у Великој Русији, јер би могли лакше политички и верски да их покоре, што су у наредним вековима то и учинили.

Под спољним притисцима, нова подела митрополија десила се 1458. године, када су од једне створене две митрополије. Западни митрополит је понео титулу „литвански и целе Русије“ (или „кијевски и целе Русије“), док је источни добио титулу „московски и целе Русије“. У црквеним круговима имена Мала и Велика Рус више се није појављивало све до краја XVI века, али назив запад-

ног митрополита, који је признавао власт Пољске и Литваније носио је титулу „целе Русије“, иако је у Великој Русији постојао други митрополит. Једино објашњење је црквени, самим тим и политички покушај наметања власти целој Русији, која је била независна од Пољске и Литваније. Константинопољски патријарси су одиграли значајну улогу у црквеном одузимању великог територија руској држави и директном нападу на њену слободу. Од краја XV до краја XVI века термин *Мала Рус* нигде се не наводи у текстовима, док *Велика Рус* добија више на географско-политичком значају, мање на црквеном. Све време у документима се поред назива Велика Рус, наводи и Бела Рус, док су западни делови руског света под Пољском и Литванијом били Црвена и Црна Рус. Под снажним пољским, литванским и папским притиском између XV и XVII века, Бела Рус све више нестаје из свести Руса за Велику Рус и постаје део западног руског света, који признаје власт Пољске и Литваније.

Највећи део наведених етнонима дошао је споља. Руси су познавали једино термин *Русь*, да би касније и сами почели редом да прихватају поделе на Белу, Црвену, Црну, те Малу и Велику Рус. Од једног јединственог народа и језичког простора, спољни фактори су вековима „вајали“ огромна руска просторства и на крају успели да их одвоје из руске свести и православља. Од тих западних области, што је уједно и колевка руског идентитета, настали су у XIX и XX веку нове нације, које у већини презиру Русију, Русе, руску културу и православље. Прича о руским етнонимима није узалудна, већ представља јасан доказ спољног утицаја на промену свести једног народа, његовог идентитета, културе, језика и обичаја. Руски народ је најбољи пример да су спољни фактори, још у средњем веку избрисали део руске земље и створили нешто сасвим ново, иако су западни крајеви руског света познати по томе што представљају језгро (корене) Руса и њихових првих држава.

Западни владари и писци прихватили су термине Велика и Мала (Бела) Русија. Било је покушаја Пољака да Велику Русију назову *Московском Рус*, а не *Велика*, но ово име је већ остало упамћено на Западу. У свим картама и текстовима, за данашњу Русију може се пронаћи искључиво термин *Велика Рус*. Сами становници Русије (Московске) врло ретко, готово никада, нису говорили *Велика Рус*, већ су своју државу препознавали само као *Русија* или *Руска земља*. Они су на руске земље гледали као на целину, а православно становништво Русије, Пољске и Литваније, називали Русима. Ипак, снажан западни притисак имаће утицаја на руски двор и постепено ће све више почети и међу самим

руским писцима да се прихвата термин *Велика Русија*. Тако је монах Иља (*Илья*) у једном препису књиге 1539. године, написао за Ивана IV да је самодржац целе Велике Русије и навешће Велики Новгород и Псков као део Велике Русије. Управо ће у XVI веку сами Руси коначно прихватити назив *Велика Русија*, што сведоче списи из тог времена. Тако ће свесно или несвесно прихватити стране називе за Русију – Малу, Белу и Велику и не удубљујући се превише у све околности које такви термини носе са собом.

Занимљив текст даје лексикограф и поета Памва Беринда (*Памва Беринда*, умро 1632) у свом лексикону „*Лексикон славеноросский альбо имен толкование*“ из 1627. године, у којем хвали широк и славни словенски језик Велике и Мале Русије, Србије и Бугарске, указујући да говоре једним језиком. Исте године је издао „*Триодъ постная*“ у којем пише да књигу издаје за Великорусе, Бугаре и Србе и друге (попут православних Малоруса).

Треба напоменути да се епитет *Велика Русија* наводи и пре црквеног појављивања у XIV веку, али да она није имала исти или сличан смисао. Константин Порфирогенит је пишући о Русији, за њену величину написао „Велика“, док су поједини француски писци с краја XII века били одушевљени руским богатством и раскошом и њеном географском величином, због чега су записали *Roussie la large* и *Roussie la grant* (велика). Краковски епископ је средином XII века записао да је Русија толико велика и да представља други свет на земљи, а да је руски народ по бројности сличан звездама. У шведском епу *Heimskrigla* из XIII века, пише да је Русија „Велика Шведска“, сматрајући Русију за земљу својих предака, величајући њену географску величину. И други су писали о великој Русији, али само у одушевљењу њеног географског простора, али касније су религија и политика уплели прсте.

Велике и Мале земље у очима средњовековних писаца

Још у античком периоду за одређене области давали су се називи *Велики* и *Мали*, али посебно у средњем веку су ти термини били опште популарни. Тако је у време цара Јустинијана постојала *Maior* (Велика) и *Minor* (Мала) *Armenia*, где се Велика Јерменија налазила на Кавказу, а Мала била њена колонија на обали Средоземног мора, на југу Мале Азије. Код хроничара између XII и XIV века појављују се термини Велика и Мала Влашка. Велика Влашка је заузимала просторе Тесалије

(посебно планински део), док је Мала обухватала западне делове од Пинда у Етолији и Акарнанији. Потребно је подсетити да су управо те области и друге делове централне Грчке, вековима насељавали Срби и друга племена која су дошла из Источне Европе, скоро у потпуности независно од власти у Константинопољу.

Страбон је познавао Малу Скитију у делти Дунава, док се у раном средњем веку појављује Велика Скитија, коју су познавали и руски хроничари. Под Великом Скитијом тада је улазила цела Русија и Северна Азија. На картама и у текстовима, између XIII и XVII века, на простору некадашње Велике и делом Мале Скитије, појављује се Велика Татарија на истоку, заузимајући скоро све делове Северне Азије и Мала Татарија у северном Прицрноморју.

У XV веку Влашко војводство назива се Велико, док је Мало у Молдавији. Османски Турци су им дали имена Бела и Црна Влашка, где се Бела изједначава са Великим, а Црна са Малим. Постоје велике сличности са Белом или Великом Рус и Црном или Малом Рус. Многи писци су у XII веку редовно употребљавали термине *Велика* и *Мала* за многе делове Европе. Мађарски мисионари су у XIII веку путовали кроз Русију у потрази за Великом Мађарском, односно северном Југром (то је данас Хангија-Мансија на Уралу у Тјуменској области). Мађари су Југру сматрали својом прадевином. Мађари су писали на латинском о томе како су Татари опустошили Велику Мађарску (Југру), Бугарску (Поволошки Бугари), Куманију (земљу Кумана), Русију, Пољску и Моравску. Италијански фрањевац и први Европљанин који је посетио Монголску империју, Карпини (лат. *Iohannes de Plano Carpini*, ита. *Giovanni da Pian del Carpine*, око 1185-1252), оставио је забелешке о татарском (монголском) нападу на Велику Мађарску и Велику Бугарску. Овај фрањевац је поделио Индију на Велику на истоку и на Малу у Африци (Етиопија). Фламмански монах-фрањевац Гијом де Рубрук (*Guillaume de Rubrouck*, око 1215-око 1295) је доста путовао. Он је поистоветио Велику Мађарску са Башкиријом, док је за Поволошке Бугаре написао да живе у Великој Бугарској, сматрајући да Бугари са Балкана живе у Малој Бугарској.

Француски писац Бартоли (*Bartoli*) је у XIII веку поделио Славију на Велику и Малу. Велика Славија је по њему била Србија, Далмација, Карантанија и друге области на Балкану, док се Мала Славија налазила у Бохемији (Чешка) и земљама Саксонаца и Пруса. Исти писац је поделио Прусе на Велику и Малу Бартију, по древном пруском племену Барта (лат. *Barthi*, *Barthoni*).

Након уједињења лехитских племена, основана је јединствена пољска држава, но картографи и писци XIII века желели су посебно да издвоје одређене делове Пољске, а убрзо су сами кнезови почели да носе титуле које одговарају географским терминима. Кнез северозападне Пољске почео је да носи титулу „кнез Пољске“ (*dux Poloniae*), а касније „кнез Велике Пољске“ (*dux Maioris Poloniae*). Насупрот региону Велике Пољске и новој кнежевој титули, појавила се Мала Пољска око Кракова. За Велику Пољску сматрало се да је она језгро (корен) пољског народа, док је област Мале Пољске накнадно присаједињена.

Хроничар Готфрид од Витерба (лат. *Godefridus Viterbiensis*, око 1120-око 1196) је у свом делу *Speculum regum* из 1183. године, забележио да се област око данашњег Париза, под влашћу француских краљева, назива Мала Франкија (лат. *Francia parva*), док териториј данашње западне Немачке у долини Рајне, носи назив Права (Велика) Франкија (лат. *vera Francia*).

Ово је само један мали показатељ опчињености средњовековних писаца и картографа о именима земаља и њиховим поделама на Велике и Мале. Првобитно је Русија фасцинирала све путнике, који су је посетили или чули за њен огроман географски простор. Тако се за Русију говорило велика, али то није утицало на њену промену свести и идентитета. Много опасније је дошло при крају средњег века из Константинопоља, Пољске, Литваније и од римокатоличких свештеника. Сви они су имали кључну улогу у разбијању јединственог руског простора, народа и језика на више мањих. Ово није једини пример у европској историји, где су спољни чиниоци радикално мењали прошлост и садашњост одређеним народима и наметали им своје политичко, религијско, језичко и етничко виђење.

Руски каганат

Биће потребно још доста проучавања да би се потврдило постојање Руског каганата, као претече касније древне руске државе – Кијевске Рус. О каганату нема довољно доказа, али не може са сигурношћу ни да буде оповргнуто. Није без разлога започето у Русији велико проучавање најстарије руске прошлости, са новим археолошким истраживањима и детаљнијим ишчитавањима историјских извора. Многи руски научници верују да ће нова проучавања показати чињенице које су до сада сакривене и да ће, можда, ускоро бити на-

писана нова, истинитија најстарија руска историја.

Руски каганат је хипотетичка држава, која је формирана у првој половини IX века и претходи каснијој Кијевској Рус. У многобројним изворима IX века наводи се да је руски владар носио титулу хакана (кагана). Најранији извор који помиње хакана датирани је 839. године, када још увек нису постојале варјашке државе у Кијеву и Новгороду. Каган је титула коју су носила алтајска (турско-монголска) племена и на тлу Европе најпознатији су били аварски владари са том титулом. Одкуд онда таква титулатура међу Русима? Једино могуће решење било би њено преузимање од Хазара. У изворима X века, о руском владару нема ни једне речи о његовој титули хакана, што значи да у том периоду та титула више није била у употреби. Проблем настаје у томе што се титула појављује у текстовима из XI и XII века и примењује се на кијевске кнезове. Сигурно је да ту титулу није званично носио кијевски кнез, јер је у то време руско друштво било покрштено, већ је, по свему судећи, остао упамћен као реликт прошлости код руских хроничара. У суштини не постоји јединствено мишљење научника о овој древној руској држави, због недостатка писаних извора и археолошких доказа, који би са сигурношћу потврдили њено постојање. Ако је држава постојала, остаје нејасно када је основана, колико је трајала, где су биле њене границе, која руска племена су улазила у њен састав. Већина историчара верује да ако је постојао руски каганат, онда је то могло бити непосредно пред формирање варјашке државе у Кијеву. Историчар Геденов први је увео термин Руски каганат 1862. године, али о њему још увек има доста расправа.

Први помен каганата јавља се 839. године у *Annales Bertiniani*, хронике манастира Сен Бертен у Франачкој, у којем пише да је у Ингелхајм стигло ромејско посланство Лују Побожном. Заједно са ромејским посланицима цара Теофила, нашли су се и људи за које „Бертински анали“ пишу да су од народа Рос (*Rhos*) и да њихов владар носи титулу хакана (*chacanus*). Ови посланици првобитно су се појавили у Константинопољу и затражили од цара Теофила помоћ, напоменувши му да ће морати да се врате кроз варварски териториј, пун опасних племена и да би тиме њихови животи били угрожени. Луј Побожни их је даље испитивао и сазнао, према писању ових анала, да они потичу од Свева (*Sueones*), због чега је посумњао у њих да су дошли као шпијуни у Франачку, те их је задржао ради детаљнијих испитивања. Термине које наводи писац „Бертинских анала“ као *Rhos* и *chacanus* у ствари су превод са грчког пропратног писма цара Теофила упућеном цару Лују Побожном, у којем се наводе

као *Ῥῶς* и *χακανος*. Није сигурно да ли су Ромеји знали за постојање неког руског каганата и уопште Руса или су за овај народ и владарску титулу чули од руских посланика који су посетили Константинопољ.

Следећи извор који говори о каганату било је писмо Лудвига II Немачког из 871. године, упућено као одговор на писмо ромејског цара Василија I, у којем се франачки владар спори око титула страних владара и наводи да су Франци за разлику од Ромеја називали хаканом (*chaganum*) аварске, а не хазарске и норманске (руске) владаре. Није познато писмо Василија I, јер није сачувано, но несумњиво је да су Ромеји на основу ова два извора из 839. и 871. године, руске владаре сматрали хаканима (каганима). Сачувано писмо Лудвига II налази се у *Chronicon Salernitanum* („Салернитанска хроника“) из X века. Помињање нормана („северни људи“) у писму цара Лудвига II није изненађујуће, јер је познато из других извора да су они у свим латинским изворима идентификовани са Русима. Један од најбољих примера у којем су Руси називани норманима био је венецијански летописац Јован Ђакон (лат. *Johannes Diaconus*, умро око 1018), који их је забележио у свом делу *Chronicon Venetum et Gradense (Chronicon Sagornini*, „Венецијанска хроника“). Лиутпранд од Кремоне је записао слично, као дипломата који је посетио Константинопољ 949. и 968. године.

У IX, X и XI веку појављују се арапско-персијски географи, који су између 870. и 890. године забележили сјајне информације о Источној Европи. Међу писцима се помињу ибн Рустах, Абу Саид Гардези (пер. *Abu Sa'īd Abdul-Hay ibn Dhahḥāk ibn Maḥmūd Gardēzī*, умро 1061), Худуд ал-'Алам (пер. *Hudud al-'Alam*, X век), ал-Марвази (пер. *Ahmad ibn Abdallah Habash Hasib Marwazi*, 796-после 869) и други, који су забележили да се Руси разликују од Словена, живе на острву (језерска острва) и њихов владар носи титулу хакана (*khāqān rus*). Ово је једини опис политичке и територијалне структуре руског каганатства, за разлику од претходних франачких текстова у којима може постојати много објашњења, јер персијски географи јасно стављају до знања ко су Руси. Они наводе име *al-Russiyah*, да живе на језерском острву, те да је оно велико три дана хода, обрасло густом шумом и мочварама и да је цело острво пуно влаге. Географи наводе да њихов владар носи титулу хакан-рус, да нападају Словене на чамцима, заробљавају их и продају Хазарима и Поволошким Бугарима. Немају обрадиво земљиште, већ отимају од Словена. Ал-Јакуби (*Ahmad ibn Abu Ya'qub ibn Ja'far ibn Wabb Ibn Wadīh al-Ya'qubi*, умро 897/898) је 889.

или 890. године, записао да су Арапи опсели људе на Кавказу, те су ови затражили помоћ од ромејског цара, Хазара и Словена (*al-Saqaliba*). Код арапских писаца често се мешају Рус и *al-Saqaliba*, описујући арапске нападе на обале Каспијског мора у IX и X веку. Ибн Хордадбех у својој књизи *Kitāb al-Masālik w'al-Mamālik* („Књига путева и краљевстава“), нигде не наводи титулу кагана за руског владара. Ибн Фадлан у свом спису за руског владара наводи титулу *malik* („краљ“).

Када је формирана Кијевска Русија, митрополит Иларион (умро око 1055) је у своја два трактата „Слово о законе и благодати“ („Беседа о закону и милости“) и „Исповедание веры“ („Исповедање вере“), написаним 1040-их година, назвао кнеза новгородског и Великог кнеза кијевског, Владимира I (рус. Владимир Святославич, „великим каганом наше земље“ и „каган наш Владимир“, док је његовог сина Јарослава Мудрог, назвао „благоверном нашем кагану Георгију“ и „благоверном кагану нашем Јарославу“. На саборном храму Свете Софије у Кијеву постоји кратак натпис на којем пише „Спаси Господе кагана нашег“. Научници верују да је текст упућен Јарославу Мудром. У епу „Слово о полку Игореве“ („Слово о Игоревом походу“) из друге половине XII века, руски тмутаркански кнез на Таманском полуострву и источном Криму назива се каганом.

Важно је напоменути да се титула кагана нигде не наводи у руско-ромејским споразумима из 907. 911. и 944. године, нити у Порфиријеновом делу *De cerimoniis* (грч. Περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως) у којем се описује протокол ромејског цара са страним дипломатама и строги хијерархијски поредак.

Због недовољног изворног и археолошког материјала, руски научници не могу се договорити око његовог постојања, самим тим и могућег територија који је каганат заузимао. Има више могућих локација: 1) Средње Подњепровље, 2) словенски север, где је забележено раније скандинавско присуство (Ладога – Новгород – Росов Велики – Стара Руса), 3) Приазовље (област од Крима до реке Кубањ), 4) међуречје средњег Дона и горње Оке, до средњег Подњепровља, 5) средњи Дон и басен Северског Доњца.

Као што нема јединства у погледу територијалног простирања Руског каганата, тако међу научницима нема договора о самом значењу титуле хакан (каган). Најчешће се тумачи као одржавање руске претензије на суседне области, пре свега на изједначавању политичких права са Хазарима и покушају доминације над суседним словенским племенима. Нешто мање прихваћена хипотеза је руско вазалство према Хазарима, јер је у окви-

ру хазарске државе, постојало неколико мањих (млађих) каганата. Најмање прихваћена хипотеза је да су Руси својим каганом сматрали хазарског владара. Научници су се највише бавили појавом самог имена Рус (*Рус*) у „Бертинским анализима“, али и титуле хакана. Највише је прихваћено да је латински назив *chaganus* у ствари титула кагана, док су поједини научници тај латински назив повезали са скандинавским именом Хакон. Највише пажње усмерено је на сукоб „норманиста“ и „антинорманиста“ међу научницима, у другој половини XIX века, јер су једни упорно стајали на скандинавском имену, а други на титули. У тим расправама појавила се и трећа хипотеза да су наведени посланици у ствари били Хазари, које су Руси унајмили као своје посланике. Разлог оваквог тумачења лежи у самим „Бертинским анализима“, јер пише да је њихов краљ (краљ тих посланика) имао титулу кагана и да се нигде не наводи руски народ чији владар носи ту титулу. До данас није коначно прихваћена као званична ниједна од наведених претпоставки.

Историчар Гедеонов је први установио термин *Руски каганат* и описао га као посебну државу пре доласка Варјага, тачније формирања Рујурикове државе. Овај научник је установио да на основу тренутних историјских извора није могуће коначно прихватити постојање државе пре Варјага, јер се извори знатно међусобно разликују у самој суштини, али закључује да је постојање Руског каганата непобитна чињеница између 839. и 871. године, то јест пре формирања Рјурикове Кијевске Русије. Гедеонов сматра да је Руски каганат признавао врховну власт Хазара, али совјетски историчари након Другог светског рата су прихватили да, ако је уопште каганат постојао, онда није признавао власт Хазара, већ је био независан и борио се против свог моћног суседа за проширење територија.

Седов је идентификовао Руски каганат са волинцевском културом (археолошка култура VIII и IX века између Дњепра и Дона), чиме би тако постали суседи Хазарима. Седов доказује своју хипотезу тиме да су Хазари изградили низ камених утврђења на граници у време ромејског цара Теофила. Установљено је да су се становници волинцевске културе називали *Пољани* и *Роси* (Руси), док је главно седиште те археолошке културе био Кијев.

Има и другачијих мишљења. Тако историчарка Галкина (рус. Елена Сергеевна Галкина, 1978) сматра да су Руси аланско племе и да су управо они главни носиоци салтово-мајацке културе (археолошка култура из средине VIII и почетка X века на југу Русије и југу Украјине) на Дону. Интересантно је виђење појединих руских историчара који заговарају хипотезу о аланском пореклу Руса, односно

сличности Срба и Руса. Према познатој аланској хипотези, Срби су били источноиранско племе које се проласком кроз словенске области временом словенизирано и као такво дошло на Балкан. Истина је да Срби и Руси не познају своју најранију прошлост, јер нема довољно сачуваних писаних и материјалних доказа, док се уз све то појављују различите германске хипотезе, које се без детаљнијих проучавања проглашавају званичним и једино истинитим. Да би се дошло до неких нових сазнања, који би значајније утицали на древну српску и руску прошлост, владе наведених држава, заједно са акадemiјама наука и многим другим институцијама, морали би да уложе велике напоре и новчана средства, али за тако нешто никада није постојала озбиљнија жеља. Руси покушавају са времена на време и имају одређених резултата, док је код Срба све стало још крајем XIX и почетком XX века. Историја се пише на основу писане грађе, лингвистичких и археолошких истраживања, али у Србији се и данас учи од историчара који су писали пре сто и више година. Срби и Руси морају радити на истраживању своје најраније прошлости, јер без познавања својих корена, прадомовине, долази до губитка сопственог идентитета, а тога смо сведоци последњих деценија на нашим просторима. Када истина заћути, појаве се спекулације, нетачне чињенице, које врло брзо постају прихватљиве и на крају признате као једине релевантне. Зато је комплексно проучавати рану прошлост народа Европе, јер има много примера које се не слажу са писаним и археолошким изворима, али изгледа да је то највише својствено словенском свету, где је снажан уплив германских историчара из ранијих векова, повезаних са моћним политичким круговима у својим земљама. Зато Срби и Руси тумарају у предворјима ране историје у покушају да сазнају праву истину, али без уласка у главну одају, пуну историјског материјала, остаће изгубљени у ходницима времена. А тако изгубљени, наставиће да ниподаштавају и одбацују свој идентитет и прихватају туђ, несвојствен словенским особеностима, култури, језику, вери и утопиће се у нечији други народ или ће бити оснивани нови народи и нације, који ће се позивати на неке лажне историјске чињенице, а оне ће временом постати истина, без доказа, историјског материјала, али са снажним политичким упливом.

Још једна хипотеза о Руском каганату, говори да је хазарски каган побегао Русима и помогао им да подигну државу, док су у Хазарском каганату избили политички немири. Део руских историчара оштро негира постојање било каквог каганата пре формирања државе Кијевска Рус, јер по тумачењу

појединих научника, нема никаквих конкретних доказа о постојању руског каганата у IX веку. Једини разлог непостојања каганата виде у непостојању било какве државности код Руса, а да је та титула кагана значило само власт Хазара над јужноруским племенима.

V Франачка и Италија у VII и VIII веку

1. МЕРОВИНСКА ДРЖАВА ДО ПИПИНА МАЛОГ

Франачка након Хлодовехове смрти

Франачка држава је кренула убрзаним развојем за време Хлодовехове владавине, а најважнији резултат било је коначно уједињење под једним владарем, али то је одмах након његове смрти 511. године радикално изменило судбину ове германске државе у Галији. Започело је компликовано и крваво доба политичке историје Франачке краљевине, која је трајала кроз читав период династије Меровинга, све до доласка Каролинга на власт, да би на крају њени источни делови постали ново Римско (немачко) царство. Након Хлодовехове смрти уследио је период од педесетак година борбе за власт између његових синова и унука, за делове територија које су 511. године биле подељене. Био је то период међусобних борби за власт и титуле, али и поред тог грађанског рата, Франачка је проширивала териториј на рачун својих суседа. Држава је по други пут уједињена 558. под Клотаром I, али касније су уследили нови проблеми.

Хлодовех је имао четворицу синова: Теудериха, Хлодомера, Хилдеберта и Клотара. Сва четворица добила су део јединствене Франачке, што је за циљ имало стварање нових политичких јединица у држави: Ремса, Орлеана, Париза и Соасона. Тако је започело меровиншко нејединство, које ће трајати све до доласка Каролинга на власт.

Теудерих I (*Theuderic I*, 511-533/534) је био господар Аустразије, области североисточне Франачке, око средњег тока Рајне и Мозела. Обухватао је териториј данашње источне Француске, западне Немачке, Белгије, Луксембурга и Холандије. Кључни градови ове области били су Мец и Ремс. Његова мајка била је једна од Хлодовехових жена или љубавница из Келна. У почетку своје владавине у Аустразији, послао је сина Теудберта да убије скандинавског краља Хигелака (*Hugelac*, прот.гер. **Hugilaikaz*, лат. *Chlochilaicus*), за кога у епској песми „Беовулфу“ пише да је владао Гетима око данашње северне Холандије. Хигелак је напао Фризe и Франке, али је Теудеберт успео да одбије његов

напад.

Теудерих I је имао доста проблема са суседи-ма. Био је увучен у туриншку борбу за престо између двојице браће: Херманафрид (*Hermanfrid*) је обећао половину Турингије, ако му Теудерих помогне против брата Бадериха (*Baderic*), али након победе и доласка на престо, Херманафрид није испунио обећање. Бургундска краљевина под Сигисмундом (*Sigismund*) и Годомаром (*Godomar*) забрињавала је франачке владаре, због чега су сва четворица Хлодовехових синова морали да ратују против њих. У тој борби Гондомар је успео да побегне од франачке освете, док је Сигисмунд заробљен од стране Хлодомера. Сигисмунд је своју кћерку Суавеготу (*Suavegotha*) дао за Теудериха, но Гондомар је успео да окупи Бургунде и протера Франке из своје државе. У новим борбама двеју држава, Хлодомер је изгубио живот, иако је Гондомар поражен.

Када је убијен Хлодомер у бици код Везеронса, Теудерих је са Хилдеригом и Клотаром, отео део територија око Санса и Берија, којим је до тада управљао његов брат. Теудерих је све време желео да се освети Херманафриду, јер је овај одбио да испуни обећање. Због тога је у савезништву са својим братом Клотаром напао Турингију, коју је брзо заузео. Краљ Бертар (*Berthar* или *Bertachar*), који је дошао на власт у Турингији, удао је своју кћерку за Клотара, чиме је склопљено пријатељство. Теудерих је умро 534. године, а на престо у Мецу ступио је његов син Теудеберт. Имао је кћерку Теодехилду (*Theodechild*), која је основала манастир Светог Петра од Вифа у Сансу.

Хлодомер (*Chlodomer*, *Clodomer*, 511-524) је био други Хлодовехов син и управљао је облашћу око Орлеана, са Буржом, Вујеом и околином, којим је некада управљао римски одметник Сијагрије. У њега су укључење бискупије Тура, Поатјеа и Орлеана. Био је ожењен Гунтеухом (*Guntheuc*), која је могуће унука бургундског краља Годегисела и са којом је имао три сина: Теодебалда (*Theodebald*), Гунтара (*Gunthar*) и Клодоалда (*Clodoald*). У рату против Бургунда 523-524. године, вероватно на наговор своје мајке Клотилде (*Clotilde*), борио се са својом браћом и успео да победи непријатеља. Убрзо је

Годомар са својим и савезничким трупама остроготског краља Теодориха Великог, напао Франке у Бургундији и протерао их из државе. Тада је дошао до битке код Везеронса у Изеру 25. јуна 524. године, у којој је Хлодомер убијен. У знак освете Франци су убили Сигисмунда и његова два сина. Клотар и Хилдеберт успели су да победе Бургунде под Годомаром и његове савезнике Остроготе.

Хлодомерова жена се преудала за Клотара, али овај није желео да чува децу свог брата, те је наредио њихову ликвидацију. Двојица Хлодомерових синова су убијена, док је Клодоалд успео да побегне од ножа свог стрица. Клодоалд је отишао у манастир Ногент, где је постао игуман, одрекао се престола и касније постао светац.

Хилдеберт I (*Childebert I*, 511-558) је био трећи Хлодовехов син и на управу је добио Париз са облашћу некадашњих Салијских Франака око реке Соме, као и Руан, Ле Ман и Бретању. Са својом браћом учествовао је у сукобима против Бургунда 523. године. Након убиства свог брата Хлодомера у бици код Везеронса, пружио је подршку Клотару да убије своје братанце и тако дошао до територија којим је владао његов брат. Послали су изасланике код Хлодомерове удовице Гунтеухе, којој су понудили да њени синови постану монаси и тиме се коначно одрекну престола или буду убијени, на шта им је она одговорила да би радије да они буду мртви, него да поднесе да заврше у манастиру. На крају су убијена њена два сина, док је трећи, Клодоалд, успео да побегне, а она сама преудала се за Клотара. Хилдеберт је анектирао Шартр и Орлеан 524. године, док је остатак некадашње Хлодомерове земље преузео Клотар.

Хилдеберт I је наставио борбе против Бургунда, те 532. опсео Отен, а 534. срушио Бургундско краљевство у савезништву са Клотаром и Теудебертом од Аустразије. Као део плена од уништења Бургунда, добио је на управу Макон, Женеви и Лион. Када се остроготски краљ Витигес повукао из Провансе под налетима Франака, 535. године, Хилдеберт је добио Арл и Марсељ. Уз помоћ брата Клотара, угушена је побуна 536/537. године и тако су коначно прикључена та два града његовој власти.

У Визиготској краљевини је Хилдебертова сестра Клотилда, жена краља Амалариха, позвала у помоћ своју браћу. Као правверна, писала је браћи да је њен муж аријанац малтретира и захтева од ње да прихвати ту аријанску јерес. Због тога је Хилдеберт одмах послао војску и победио Визиготе, због чега су ови морали да се повуку у Барселону. Клотилда је умрла на путу за Париз из непознатог разлога. Господар Париза и северозападне Франачке, која је ускоро добила назив Неустрија,

водио је и касније ратове против Визигота. Године 542. освојио је Памплону и опсео Сарагосу уз помоћ брата Клотара, али је убрзо морао да се повуче. Иако је напустио освојене градове, у Париз је донео значајан реликт – тунику Светог Винсента, у чију је част саграђен манастир Светог Винсента, касније преименованог у манастир Светог Жермена де Пре.

Хилдеберт је умро 13. децембра 558. године и сахрањен је у манастиру који је основао. Тако су у манастиру Светог Жермена сахрањивани сви краљеви Неустрије до 675. године. Са својом женом Ултраготом (*Ultragotha*) имао је две кћерке: Хродоберге (*Chrodoberge*) и Хродесинде (*Chrodesinde*). Оснивање цркава и манастира не може да га оправда од убиства његових нећака и проширивања територија на рачун рођеног брата. Био је грамзив и то показује проширивање територија под његовом управом. Освојио је делове Бургундског и Визиготског краљевства (Прованса), као и области у Галији. Иако га савременици описују као религиозног владара, његова дела и убиства чланова из сопствене породице, не могу га поставити на пиједестал најбољих.

Клотар I (*Chlothar I*, 511-561) је на управу добио две области: једна је била око Соасона, са градовима Лаон, Нојон, Камбре, Мастрихт, Амијен, Арас, Сен Квентан и Турне, као и доњи ток реке Меузе, док је друга била у Аквитанији са градовима Ажен, База и Периге. Као и његова браћа и Клотар је био амбициозан и решен да прошири териториј којом је управљао, а за то је био спреман да уради било шта.

Учествовао је са својом браћом против Бургунда 523/524. године, а главну корист из тог рата имао је он и Хилдеберт I. Након смрти његовог брата Хлодомера у бици код Везеронса, оженио је удовицу Гунтеуху, узимајући целокупно њено богатство које је наследила од свог првог мужа, наредивши ликвидацију двојице својих братанаца у страху да не затраже престо које им је по закону припадао. Од некадашње области којом је управљао његов брат Хлодомер одузео је Тур и Поатје.

Клотар је имао још жена, јер је франачки обичај била полигамија, што је нарочито примењивало племство. И Хлодовех је имао више жена, што за саме Франке није било ништа необично, али у супротности са животом који је заговарала Црква. Моногамија је била тешко прихватљива Францима, те је било потребно време да би се та пракса усталила. Клотарова жена Ингунда (*Ingund, Ingonde*), кћерка туриншког краља Бадериха, замолла је свог мужа да помогне у проналажењу адекватног мужа за њену сестру Арегунду (*Aregund*,

Aregunda), али он је и њу оженио. Занимљиво је да је Клотар у савезу са својим братом Теудерихом, напао Херманафрида од Турингије 531. године, јер овај није испунио обећање о поклањању дела своје државе, због помоћи које је добио како би остао на власти, због чега су Франци решили да освоје његову државу. Тада је Клотар са Теудебертом, Теудериховим сином, освојио Турингију, али је уследила свађа између братанца и стрица око принцезе Радегунде (*Radegund*). На крају је Клотар одвео са собом у Соасон, јер су је заробили његови војници. Клотар је и њу оженио, тако да је она постала његова шеста жена по реду. Радегунда није била типична краљица. Носила је скромну одећу, храну је поклањала сиромасима и више је времена посвећивала у молитви, него световном животу. То је нервирало Клотара, јер Радегунда није поклањала превише пажње мужу, због чега је он често нападао. Ипак, имала је утицаја на његове одлуке у помиловању заробљеника и уопштеног понашања. Њу је водила вера, а она је своју доброту покушавала да пренесе и на своју околину. Повукла се са двора и покушавала да води монашки живот, али Клотар то није дозволио. Док је бежала кроз поља, житија су записала да је овас нагло растао, како би прикрио њен траг, да би на крају и сам Клотар схватио да је боље да јој допусти да се она посвети Богу. Основала је први женски манастир у Европи Сен Кроа у Поатјеу и након смрти проглашена је за светицу.

Године 532. Клотар је са својом браћом водио други рат против Бургунда, након чега су срушили суседно краљевство и поделили га. Клотар је узео Гренобл, Ди и околна места. У то време започињу сукоби на граници са Визиготима. Чести визиготски напади и обрнуто, реметили су мир у јужној Француској, због чега је Клотар послао своја два сина Гунтара и Теудеберта, да покушају да слома противника и заузму делове Провансе. Гунтар се убрзо вратио из рата, док је Теудеберт наставио са борбама и успео да заузме Дио ет Валкјер и Кабријер. Тих година Теудерих се разболео, што је Клотар одмах желео да искористи и почео да се договара са Хилдебертом о нападу на свог брата како би отео његове земље. Док су се двојица владара договарала, Теудерихов син, Теудеберт, схватио је шта се спрема и дигао опсаду Арла и брзо се вратио у своју област, да би неколико дана касније његов отац преминуо. Одмах су Теудерихови вазали подржали Теудеберта, те је на миран начин дошао до престола, а његова два стрица морали су да напусте план о нападању. Временом се ситуација променила, тако да је Теудеберт наговорио стрица Хилдеберта да нападне Клотара, тако да је овај био

принуђен да бежи. Док су опседали градове у Клотаровој земљи, олуја је уништила њихову опрему, коње и путеве, што је довело до потпуног распада удружене војске, што је био разлог за њихово повлачење, те је убрзо договорен мир са Клотаром. Нови проблеми настали су када је Теодахад убио Амаласвинту, кћерку Теодориха Великог, чија је мајка била франачка принцеза Аудофледа (*Audofleda*), сестра краља Хлодовеха. Клотар је запретио ратом уколико Теодахад, нови краљ Острогота, не плати 50.000 златника као надокнаду за убиство. Ти златници нису стигли до Клотара, јер су их током опсаде отели Хилдеберт и Теудеберт.

Када је Ромејско царство нападо Остроготску краљевину 535. године, чиме је започео вишедеценијски готски рат, краљ Витица је, у покушају да Франке одоброволи да не уђу у савезништво са Ромејима, понудио 537. године део Провансе на самој Азурној обали, на југу данашње Француске, која је делила Франке и Остроготе, заједно са северним Алпима као и у горњој Рајни и Дунаву. Тада су Оранж, Карпантра и Гап припали Францима. У пролеће 542. године Хилдеберт и Клотар су са својим синовима кренули у правцу Визиготске краљевине, заузели Памплону и опсели Сарагосу, но морали су да се повуку.

Теудерихов унук Теудебалд (*Theudebald*) умро је 555. године, као краљ Аустразије коју је 547/548. наследио од свог оца Теудеберта. Клотар је одмах кренуо са војском у Мец и позивањем на Салијски закон, поделио са братом област којом је владао Теудебалд. Оженио је Вулдетраде (*Vuldetrade*), Теудебалдову жену и кћерку лангобардског краља Ваха. Овај брак осигурао му је законску сукцесију Краљевине Велики Мец и пријатељство са Лангобардима, које је утврђено још у време владавине Теудеберта. Црква није могла да се сложи са овим инцестозним браком, те је присилила Клотара да се разведе од Вулдетраде, после чега је Црква посредовала у њеном венчању за баварског војводу Гарибалда. Да би Клотар задржао пријатељство са Лангобардима, своју кћерку Хлотсинду (*Chlothind*) удао је за лангобардског принца и будућег краља Албоина.

Клотар је 555. године напао Саксонце, који су живели у горњем Везеру, Лаби до обала Северног мора. Саксонци су током прве половине VI века често узнемиравали северне делове Франачке и пустошили читаве области у том региону. Саксонци су се побунили против Клотара, због чега су Франци морали да се повуку из саксонских области, плаћајући значајан годишњи данак, али је заузврат франачки владар успео да добије 500 крава годишње као надокнаду од Саксонаца. Током 555. и

556. Саксонци су опет устали против Клотара, могуће на позив Хилдеберта. Клотар је био свестан да тешко може да смири северне суседе, те је покушао да од њих добије званично признање и тако проба да среди проблем, али су ови то одбили. Клотарова војска, жељна крви и нових територија, захтевала је од свог владара да нападне Саксонце. Након жестоке битке у лето 556. године, у којој су обе стране претрпеле тешке губитке, Франци и Саксонци су постигли примирје.

Оверњ је била богата римска провинција, која је у време Визигота и Франака уништена, посебно под Теудериховом владавином, тако да је становништво често устајало на побуне. Теудеберт је браком са Галоримљанком из старе сенаторске породице покушао да смири незадовољно становништво. Када је Клотар преузео земље Теудебертовог унука, Теудебалда, Оверњ се нашао на мети. Клотар је био заузет сукобима против Саксонаца, те је своја два сина, Хариберта и Гунтрама, послао да скрше побуну. Ту побуну предводио је Клотаров син, Храм, који је покушао да збаци свог оца. Хариберт и Гунтрам су упали у Оверњ и Лимож, сломили отпор побуњеника, док је Храм успео да се повуче до манастира Сен Жорж Нигремон, али до битке није дошло услед олује. Храм је послао изасланика својој полубраћи, рекавши да је Клотар убијен у сукобу против Саксонаца, а та вест брзо се проширила Бургундијом и Галијом и стигла све до Хилдеберта. Могуће да је сам Хилдеберт први пустио такву вест, покушавајући да искористи сукоб оца и сина и прошири територију на Клотаров рачун. Храм је проширио утицај у централној Француској, као и области око Шалона. Оженио је Халду (*Chalda*), кћерку Вилахарија (*Wiliachaire*, *Willacharius*), војводе од Орлеана, који је признавао Хилдебертову власт.

Након смрти Хилдеберта у децембру 558. године, Клотар је ујединио све франачке земље под своју власт, као што је то претходно урадио његов отац Хлодовех. Хилдеберт није имао деце, тако да је Клотар без проблема заузео његове области. Храм је схвативши да не може преживети у Франачкој, затражио од Канаоа I (*Chanao I*, 550-560), господара Бретање, уточиште и помоћ у војсци. Када је Храм побегао у Бретању, Клотар је са војском ухватио Вилахарија и његову жену и запалио их у базилици Светог Мартина. Базилику је касније реновирао. Током 559. Храм је уз помоћ новог савезника из Бретање, опљачкао и уништио много насеља која су признавала Клотарову власт. Клотар је са сином Хилперихом стигао у новембру или децембру 560. године у Домнонију (Бро Гвенед или Ванете, Доња Бретања), како се звала држава Канаоа I. У бици у

близини мора, Канао је убијен, док је Храм успео да побегне до једне кућице. Видевши да нема куда, предао се, али његов отац није могао да му опрости. Клотар је наредио да се Храм задави и заједно са женом и децом спали у тој кући. Схвативши шта је урадио, Клотар се, према историјским изворима, покајао и отишао у Тур, тражећи опроштај на гробу Светог Мартина. Умро је од упале плућа у палати у Компијењу 561. године. Иза себе је оставио уједињено краљевство, које је предао својим синовима. До краја његове владавине, под своју власт подвргао је и Баварце, мада су они очували одређену посебност и имали сопствене војводе, а браковима са меровиншком породицом, ступили у вазалски однос према њима. До смрти Клотара I граница франачке државе досезала је до средње Лабје, Зале и средњег Дунава, обухватајући све германске земље у Централној Европи, изузев области којим су управљали Саксонци и Фризи. На тај начин је Франачко краљевство постала највећа и најмоћнија германска држава на тлу некадашњег Западног римског царства. Краљ ујединитељ сачуван је у Соасону, у својој престоници.

Клотар је био амбициозан, тврдоглав, жељан територија и спреман да до њих дође по сваку цену, чак и убиствима. Није презао ни од чега, а на удару се нашао и Црква, којој је 561. године подигао порезе, иако је претходно прихватио да се римско право односи на правоверну цркву. Бискуп Тура је одбио такво решење, због чега је напустио епархију, одричући се Клотара. Краљ је упражњену епископску столицу понудио свом рођаку Баудину (*Baudin*), не мислећи превише о црквеној хијерархији. Због тврдокорног става да се канонско право не може мењати према краљевом расположењу, Клотар је сменио епископа Трира. Истина, уз подршку својих жена Ингунде и Радегунде, подигао је или реновирао више цркава и манастира, али то га не може оправдати за бројна недела према члановима породице, обичним људима и Цркви.

Гргур Турски је записао да је Клотар имао седам синова са више жена: са Ингундом је имао синове Гунтара (*Gunthar*), Хилдериха (*Childeric*), Хариберта (*Charibert*), Гунтрама (*Guntram*) и Сигиберта (*Sigebert*), као и кћерку Хлотсину (*Chlothasind*), док је у браку са Арегундом имао сина Хилпериха (*Chilperic*), а у браку са Хунсином (*Chunsine*), сина Храма. Имао је са неименованом женом (љубавницом) сина Гондовалда (*Gondovald*), али је он по закону био нелегитиман.

Четири Клотарова сина су након његове смрти поделила краљевство. Након тешког и спорог уједињења 558. године, Франачка се опет нашао пред поделом већ 561. године.

Нова подела Франачке краљевине

Хариберт I (*Charibert I*, 561-567) је био други Клотаров и Ингундин син. Њихов најстарији син Гунтар, умро је нешто пре очеве смрти. Хариберт је на управу добио област око Париза који је постао његова престоница, западну Галију, која почиње да носи назив Неустрија (између Соме и Лоаре), као и Аквитанију, Новемпопуланију (крајњи југ Аквитаније уз Пиринејске планине), Руан, Тур, Поатје, Лимож, Бордо, Тулузу, Каор и Алби.

И он је као и његов отац и деда, имао више жена. Једну званичну – Ингобергу (*Ingoberga*) и више незваничних. Имао је више кћерки и само једног сина, Хариберта, из брака са Теодогилдом (*Theodogilda*, *Theudechild*), али је умро у раној младости. Због своје разуданости и бруталног понашања, Црква га је екскомуницирала, чиме је тако постао први из династије Меровинга, којег се свештенство одрекло.

Своју кћерку Берту (*Bertha*) удао је за кентског паганског краља Етелберта (*Aethelberht*). Са њом је у дивљу Енглеску кренуо епископ Лиудхард (*Liudhard*), а њен значај за Кент био је велики, посебно у ширењу хришћанства, са доласком Светог Августина 597. године.

О самој Харибертовој владавини немамо много података, сем да је био незгодан владар, склон разним ексцесима и поред познавања законика. Умро је 567. године и сахрањен је у једном војном логору у Бретањи. Одмах по смрти, његова браћа су поделила Харибертову земљу између себе, уз услов да Париз буде заједнички. Његова жена Теодогилда предложила је да се уда за Гунтрама, но Савет који је био одржан у Паризу 557. године, због брака Клотара са својом рођаком, забрањивао је такве инцестуидне бракове. Гунтрам је одбио брак и послао Теодогилду у манастир у Арлу.

Гунтрам (*Guntram*, 561-592) је добио области некадашње Бургундске краљевине, са неким проширењима, као и област Салијских Франака на северу. Његова престоница постао је Орлеан. Имао је три жене и поред свих сплетки које су довеле до смрти његовог сина Гундобада, Гргур Турски о њему пише као о позитивној личности и добром краљу. Са трећом женом је добио два сина, Клотара и Хлодомера.

И поред позитивних речи код Гргура Турског, Гунтрам није био различит од своје браће. Због свог начина живота, свог дивљаштва и окрутности, при крају владавине окренуо се молитви и покајању. Гргур пише да је владао по хришћанском принципу, штитећи потлачене, помажући болесне и да је отворио своје ризнице када је наступила глад

и куга. Колико год био милостив, према Гргуровим речима, на њега је два пута покушан атентат. Учествовао је у подели територија након смрти свог брата Хариберта 567. године. У борби за територија 573. био је заробљен од брата Сигиберта I од Аустразије, да би овај позвао у помоћ другог брата, Хилпериха I од Соасона. Но, разударени и дивљи франачки краљеви брзо су мењали своја мишљења, те је Гунтрам ушао у сукоб са Хилперихом и пришао Сигиберту. Оданост и задата реч за франачке владаре била је сувише немогућа мисија. Када је Сигиберт убијен 575. године, Хилперих је одмах започео са инвазијом на братову земљу, али је Гунтрам послао генерала Мумола (*Mummolus*), најбољег војсковођу тога времена у Франачкој, са циљем да одбаци непријатељску војску. Мумол је поразио генерала Дезидерија (*Desiderius*), после чега се непријатељ повукао из Аустразије.

Гунтрамова два сина, Клотар и Хлодомер, умрла су 577. године од дизентерије, после чега је посинио свог синовца Хилдеберта II, Сигибертовог сина, кога је већ пуне две године штитио и бранио од напада Хилпериха. Хилперих је 581. године напао Гунтрама и преотео му више градова, да би 583. добио подршку самог Хилдеберта II. Због немогућности да га убију, прихватили су мир и Хилперих је повукао своје трупе. Гунтрам је 584. године заузео Тур и Поатје, али је морао да се повуче, јер је отишао на крштење свог другог братанца Клотара, који је владао Неустријом. Тај обред је требао да се одржи у Орлеану, али није, због чега је Гунтрам наставио да осваја у Септиманији.

Године 584. или 585. неки Гундовалд (*Gundowald*) је тврдио да је незаконити син Клотара I, те се прогласио за краља, узимајући више градова у јужној Франачкој, попут Поатјеа и Тулузе, којим је управљао Гунтрам. Када је Гунтрам напао, Гундовалд је морао да побегне у Пиринеје, да би га на крају предали сами његови људи, након чега је погубљен.

Фредегунда (*Fredegund*), једна од Хилперихових жена, која је имала јаког утицаја на свог мужа, покушала је 587. године да убије Гунтрама, али није успела. Због тога је Гунтрам отишао новембра 587. у Трир с намером да склопи споразум са Хилдебертом: Сигибертова жена, Брунхилда (*Brunhilda*), Хилдебертова сестра Хлодосинда (*Chlodosind*), те његова жена Фаилеуба (*Faileuba*), као и двојица епископа, Магнерик од Трира (*Magneric*) и Агерик од Вердена (*Ageric*), склопили су споразум са Гунтрамом о савезништву, познатог као „Споразум у Анделоту“. Гунтрам је прихватио да усвоји Хилдеберта II, који ће га наследити на престолу, уз обавезу да му Хилдеберт помаже у сламању би-

ло које племићке побуне. Тур и неколико градова припали су на управу Хилдеберту, који ни раније није показивао знаке верности.

Те исте 587. године, Гунтрам је приморао Вароха II Бретонског (*Waroch*, брет. *Gwereg*) на послушност и плаћање данка, који је прекршио након споразума из 578. године. У покушају да нападне Нант, Варох је доживео пораз и обавезао се на плаћање 1.000 солида, али договор није испоштовао, те је 588. уследио нови сукоб зараћених страна. Већ 589. или 590. године Гунтрам је послао двојицу племића Беполема (*Beppolem*) и Ебрахаина (*Ebrachain*) против Вароха II, који су од раније били у сукобу са њим. Ебрахин је био у сукобу са Фредегундом, која је позвала у помоћ Саксонце да нападну Бајо и помогну Вароху II. Беполем је убијен у борби, док је Ебрахин успео да натера Вароха на предају и прихватање ранијих услова, али ни то није вредело, јер је бретонски владар наставио по свом. За то време је Гунтрам покушао да сломи побуну у Септиманији и коначно је заузме у целости, али безуспешно.

Гунтрам је умро 592. године у Шалону на Саони, а наследио га је Хилдеберт II по ранијем договору. Сахрањен је у Шалону и врло брзо након тога га је римска црква прогласила за свеца. У побуни Хугенота у XVI веку, његов pepeo је разбацан, једино је сачувана лобања.

Сигиберт I (*Sigebert I*, 561-575) је управљао североисточном Франачком, познатом као Аустразија, са престоницом у Ремсу, односно подручјем око Мезе и Мозела, са средњим Порајњем и земљом Алемана, Туринжана и Бавараца. Након Харибертове смрти 567. године, добио је део његове земље. Због све опаснијих аварских напада, Сигиберт је био приморан да престоницу пресели из Ремса у Мец, а 562. и 568. године успео је да одбије два аварска упада у Аустразију.

Око 567. године оженио се Брунхилдом, кћерком визиготског краља Атанагида. Гргур Турски је о томе писао са одушевљењем, објашњавајући да је Сигибертова жеља била да се ожени достојном женом из неке краљевске породице и да се разликује од његове браће, који су се женили обичним женама, без угледа и богатства. Када је то схватио Хилперих, затражио је од Атанагида руку његове друге кћерке Галсвинте (*Galswintha*). Убрзо је Хилпериху досадила Галсвинта, а на наговор његове љубавнице, Фредегунде, визиготска принцеза је била убијена. Брунхилда је тражила освету за убиство своје сестре. Сигиберт и Хилперих су већ били у рату, али је овај догађај још више унео мржње у меровиншкој породици, а и њихови наследници су наставили са ратом. Сигиберт је 573.

године освојио Поатје и Турен, те већи део Хилперихове земље. У тренутку када је Сигиберт почео да слави и тек што је себе прогласио за краља Хилперихових територија у Витри ен Артоа, двојица атентатора по Фредегундиној наредби убила су га 575. године.

Наследио га је син Хилдеберт, под регенством мајке Брунхилде, да би убрзо стали под Гунтрамову заштиту.

Хилперих I (*Chilperic I*, 561-584) је био син Клотара и Арегунде, који је већ 561. године покушао да преузме читаво краљевство, заузимајући велико богатство у Бернију и Паризу. Његова полубраћа приморала су га да са њим подели краљевину, након чега је он завладао Соасоном, Амијеном, Арасом, Теруаном, Камбреом, Турнеом и Булоњом, то јест северозападном Франачком.

Већ од почетка своје владавине, Хилперих није био у добрим односима са Сигибертом, а та мржња претвориће се у дугогодишњи рат. Сигиберт га је у почетку победио и умарширао у Соасон, где је заробио свог братанца Теудеберта. Нови рат је избио 567. године, када је требало поделити Харибертову земљу. Хилперих је одмах упао у нове Сигибертове области, али је овај успео да га протера. Године 573. Хилперих је ушао у савез са Гунтрамом против Сигиберта, али је Гунтрам убрзо променио страну и напао доскорашњег савезника.

Када је Сигиберт оженио Брунхилду, из љумборе је Хилперих оженио њену сестру, претходно се одрекавши брака са Аудовером (*Audovera*). Није прошло много, када је напустио и визиготску принцезу Галсвину и оженио љубавницу Фредегунду, злу и лукаву жену, спремну да убије зарад мало власти. Галсвинта је пронађена задављена у кревету, да би убрзо кренуо нови рат против Сигиберта и његове жене Брунхилде. Фредегунда је послала двојицу својих слугу, који су убили Сигиберта, но рат је настављен са његовом женом и њеним заштитником Гунтрамом. Хилперих је успео да освоји Тур и Поатје, као и неке делове у Аквитанији, а касније је често подизао побуне на истоку, којима је владао Хилдеберт II.

Хилперих је 578. године ушао у рат против Вароха II Бретонског. Велика франачка војска састављена делом од саксонских плаћеника, сломила је отпор Бретонаца, после чега је Варох II био приморан да плати данак и преда Ван, а свог сина пошаље као таоца у Хилперихову престоницу. Варох није одржао договор, али је касније против њега устао Гунтрам.

О Хилпериху у суштини не знамо превише, осим текста Гргура Турског, који га је отворено презирао, називајући га „Нероном и Иродом свог

времена“. Због одузимања Тура од Аустразије и црквених земаља, али и именована епископа од људи са свог двора, који нису ни били свештена лица, посебно у покушају да донесе закон о другачијем тумачењу Светог Тројства, на Хилпериха су били огорчени многи. Хилперих је у Неустрију донео ромејски закон ослепљивања, то јест вађења очију. И поред негативних особина које је имао, као и сваки други франачки краљ, покушао је да пише стихове, реформише франачко писмо и смањи казне за жене, које су постојале у Салијском закону.

У септембру 584. године Хилперих је изабен од стране непознате особе у Шелу. Из брака са Аудовером и Фредегундом имао је више деце, али већина је умрла у раној младости. Наследио га је Клотар из брака са Фредегундом, док са Галсвинтом није имао деце.

Хилдеберт II

Хилдеберт II (*Childebert II*, 575-595) је владао Аустразијом и Провансом у почетку под регенством своје мајке Брунхилде. Када је његов отац Сигиберт убијен 575. године, Хилдеберт се налазио у Паризу. Тада му је помогао један од верних племића, Гундобалд (*Gundobald*), који га је одвео у Мец и прогласио за суверена. У том тренутку је имао само пет година, те је практично током свој владавине био под утицајем своје мајке и племства.

Убиством Хилпериха 584. године и самопроглашавањем за краља Гундовалда, Хилдеберт II са својом мајком Брунхилдом морао је да осигура своје место у Франачкој, ставши у потпуности на страну Гунтрама, иако је ранијих година његова мајка знала да у име свог сина подржи Хилпериха. Споразумом у Анделоту 587. године, Гунтрам је потврдио да ће његов наследник бити Хилдеберт II, те су заједно угушили бројне побуне племства, које је било наговорано од Фредегунде и Клотара II.

Када је умро Гунтрам 592. године, Хилдеберт II је припојио бургундски териториј и себе прогласио за краља Франака, директно се супротставивши Клотару II. Сарађивао је са Ромејским царством и покушавао да приближи своју земљу цару у Константинопољу. У више наврата је улазио у савезништво са царем Маврикијем против Лангобарда у Италији, али без већих успеха. Умро је млад 595. године, оставивши иза себе двојицу синова: Теудеберта II (*Theudebert II*, 595-612), који је добио Аустразију на управу са престоницом у Мецу, као и Поатје, Тур, Ле Пиј ан Веле, Шатоден

и Бордо као и покрајине Шампањ, Оверњ и Алеманију и Теудериха II (*Theuderic II*, 595-613), који је владао Гунтрамовом Бургундијом у Орлеану са градовима Ажен, Тулуза, Сент, Ангулем, Нант, Анже, Периге, Блоа, Шартр и Ле Ман. Но, то је већ време жестоких борби у Франачкој за сваки педаљ земље и за врховну власт у којој ће на крају победити Клотар II.

Клотар II до 613. године

Клотар II (*Chlothar II*, 584-613, краљ 613-629) је наследио земљу свог оца Хилпериха, који је убијен 584. године. Као подршку имао је лукаву и злу мајку Фредегунду. Већ од раније се водио рат између Хилпериха и Сигиберта, али након убиства двојице владара, тај рат није престао, већ су наставиле да га воде њихове жене. Тако је започео рат познат као „краљевска освета“, који је окончан тек 613. године. Фредегунда је поред сукоба са Брунхилдом настојала да елиминише Хилперихове синове са Аудовером. Иако су та деца умрла у раној младости и Фредегундина деца су такође умрла врло рано, те јој је једини преживели син остао Клотар. Да би њему обезбедила дугу владавину, спремила се за нове сплетке. Два извора за овај меровиншки период имају два потпуно различита виђења: Гргур Турски је врло негативан према Фредегунди, док је Фредегар (*Chronique de Frédégaire*) непријатељски расположен према Брунхилди. Чињеница јесте да је Фредегунда негативна историјска личност, због свих догађаја у које се лично умешала и бројних завера којима је руководила.

Када је Хилперих убијен септембра 584. године, Брунхилда је наредила напад из Аустразије на Неустрију, где су опљачкана многобројна места. Убрзо је Хилперихова кћерка Ригунда (*Rigunth*, *Rigundis*) кренула за Визиготску краљевину да се уда за Рекареда, Лиувигилдовога сина, но заробљена је од стране војводе од Тулузе, Дидијеа (*Didier*), који је опљачкао, то јест узео цео мираз, због чега је брак са визиготским престолонаследником пропао. Овај војвода је касније подржао Гундовалда, који се прогласио за краља. Док се Ригунда одала развратном животу и често улазила у сукоб са мајком, која је покушала да је убије 589. године, за то време се у целој Франачкој водио грађански рат.

Већи део Хилперихових људи напустио је Фредегунду и прешао на Гунтрамову страну. Схвативши да не може против већине франачких племића, Брунхилда је затражила од Гунтрама да усвоји њеног сина Клотара, заштити га, дајући му

Неустрију на управу све до пунолетства њеног сина. Брунхилда и Хилдеберт II су планирали напад на Париз, али то није дозволио Гунтрам. Брунхилда је тражила од Гунтрама да зароби Фредегунду, оптуживши је за убиство Сигиберта, Хилпериха и других из меровиншке породице. Гунтрам је сазвао састанак племства Велике Неустрије, који су прихватили Клотара за Хилпериховог наследика и тако ударили темељ његовој владавини. Гунтрам га је након тога усвојио и постао његов заштитник, као што је то раније урадио са Хилдебертом II.

Ансоалд (*Ansoald*) и Аудон (*Audon*) били су једина два генерала која су остала уз Фредегунду, када су је сви напустили. Ансоалдов задатак био је да врати сва места која су отпала од Неустрије након Хилпериховог убиства. Када је Гунтрам прихватио Клотара, Ансоалд се заклео на верност њима двојици. Гунтрам није слушао Фредегунду у потпуности, већ је по својој процени мењао епископе и остале на кључним функцијама у Неустрији. За то време су Брунхилдини људи упали из Аустразије и ставили Лимож, Тур и Поатје под своју контролу, уз помоћ епископа Гргура Турског и Венанција Фортуната (*Venantius Fortunat*, око 530-600/609). Гунтрам је одмах реаговао, пославши војску да врати изгубљене градове. Фредегунда је послата у епархију Руан, где је стављена под надзор епископа Претекстата (*Pretextatus*).

У лето 585. године у Паризу је требало да буде обављено крштење Клотара II, на које је Гунтрам требао да буде кум и на коме су требала да учествују три епископа и три стотине племића, као потврда Клотаровој власти, али та церемонија није одржана. Било је покушаја да се крштење обави у граду Троа, али Аустразија (Брунхила) је све време одбијала и тражила од племства да не прихвати Клотара, а од Гунтрама да се одрекне Фредегундиног сина. Ипак је Клотар крштен у Бургундији октобра 585. године.

Док је Гунтрам водио рат у Септиманији, Фредегунда је успела да побегне из Руана. На недељној миси епископ Претекстат је избоден, мада није одмах умро. Фредегунда је, да би отклонила сумњу са себе, позвала лекара, али епископ је оптужио њу да стоји иза свега, као и убиства разних чланова династије Меровинга. Јавно је оптужио и осудио пре него што је издахнуо. Фредегунда је напустила Руан, решена да сломи сваког непријатеља. Око себе је почела да окупља племство и епископе и тако успела да дође на власт. Гунтрам је покушавао да ослаби њен утицај међу племством, чувајући своје сизеренство над делом Неустрије између Лопаре и Сене, да би 587. године ушао у Анже, Сент и Нант. Фредегунда је покушала да одобровољи

Гунтрама, шаљући изасланике, али ови су одмах ухапшени. Можда из страха да и он не буде убијен, тек Гунтрам је прекинуо односе са Фредегундом и племством које је стаало уз њу и почео све више да се приближава Брунхилди и Хилдеберту II. Тада је 587. године коначно склопио споразум у Анделоту. Када је Гунтрам умро 592. године, појавили су се нови проблеми у Франачкој између Брунхилде и Фредегунде.

Мир у Аустразији и Бургундији трајао је само до Хилдебертове смрти 595. године. Тада су његова два сина поделила територију: Теудеберт II је наследио Аустразију, а Теудерих II Бургундију. Удружили су се против свог рођака Клотара II, али то јединство владало је само до 599. године, када су два рођена брата међусобно заратила.

Клотар II је 593. године, са само девет година живота, стао на чело војске, више симболично, али важно, приликом одбране Неустрије од напада аустразијског војводе Винтрија (*Wintrio*). До 596. године о њему се говорило као о способном владару, мада је главну реч још водила његова мајка Фредегунда. Коначно је Фредегунда умрла 597. године и тако оставила сина да сам влада.

Теудеберт II и Теудерих II су 599. године победили Клотара II код Дормела, у близини Монтро Фон Јона. Клотар је био принуђен да потпише споразум по коме је смањен његов териториј на регионе Буве, Амијен и Руан, док су остатак поделили победници. Тада је уследио рат између победника – двојице браће. Године 604. Клотар II је преузео напад на Теудериха, али је у тим сукобима заробљен његов четворогодишњи син Меровех (*Merovech*), након битке код Етампа. По Брунхилдиној наредби, Меровех је убијен од стране војводе Бертоалда (*Bertoald*), што је још више појачало сукобе. Већ 605. године Клотар II је напао Теудерихову земљу, али није успео да је освоји. До краћег мира дошло је 607. године, када је Клотар обећао да ће бити кум Теудериховом сину Меровеху.

Теудеберт II се 606. године оженио Ерменбергом, кћерком визиготског краља Витериха, али већ 607. је протерао у највећој срамоти, што је разљутило Витериха, који је ушао у савез са Клотаром II, Теудерихом II и лангобардским краљем Агилулфом, но ништа значајно нису остварили на бојишту. Теудеберт II је имао четворицу синова са једном од љубавница, али они нису били законити.

Теудеберт II је ушао у сукоб против Теудериха II 610. године и у почетку је односио победе, што је натерало Теудериха да затражи помоћ од Клотара II, обећавши да ће му вратити северну Неустрију. Теудеберт је сломљен 612. године у биткама код Тула и Цилпиха у близини Келна. Теудерих II је

према договору уступио северну Неустрију Клотару II, али се предомислио и опет напао. Теудерих је умро од дизентерије у Мецу 613. године, чиме је била распуштена војска, а Брунхилда одмах прогласила свог унука Сигиберта II (*Sigebert II*, 602-613, Теудебертов син) за владара Аустразије.

У том тренутку су мајордом Аустразије Варнахар (*Warnachar*) и Радо (*Rado*), мајордом Бургундије, господари палата двеју области, окренули леђа Брунхилди и обе земље предали Клотару II. Брунхилда се није предала, већ је са својим унуком изашла на бојиште код Ена у северној Франачкој, но тада су патрициј Алет (*Aletheus*), војвода Роко (*Rocco*) и војвода Сигвалд (*Sigvald*), напустили старицу и њеног унука и пришли Клотару. Брунхилда и мали Сигиберт II су морали да беже. У бици је Клотар однео победу, лично убивши Бертоалда, осветивши смрт свог сина Меровеха. Клотарова војска је стигла код језера Нојшател у близини Орбеа и убила Сигиберта II и његовог брата Корба (*Corbo*), док је Брунхилда заробљена. Клотар II је наредио елиминацију многих из тог огранка меровиншке (аустразијске) породице. Једино је поштедео живот Меровеху, коме је био кум и могуће Хилдеберту (мада је он побегао). Брунхилди је суђено за оптужбу да је наредила убиство десет чланова меровиншке (неустријске) породице, али и многе друге војводе. Мучена је три дана 613. године и убијена черечењем између четири коња (поједини извори говоре да је један коњ вукао док није умрла). На тај начин је Клотар II остао једини франачки краљ, чиме је ујединио Франачку под једном круном, након вишедеценијских грађанских ратова.

Клотар II – краљ уједињене Франачке

Када је коначно ујединио Франачку, своју престоницу је преселио у Париз. Значајније од самог уједињења Франачке под Клотаром II, било је јачање моћи мајордома. И непосредно пре 613. године мајордоми у све три престонице, Теудеберта II, Теудериха II и Клотара II, добили су на значају. Мајордом је у почетку био краљев слуга, заповедник палате, задужен за све послове на двору и лично је одговарао краљу. За време последњег грађанског рата, мајордоми су се бринули о краљевом имању и надгледали племство, које је често мењало стране. Један од најзначајнијих мајордома тога времена био је Варнахар, мајордом Аустразије и касније Бургундије, који је био главни актер у рушењу Брунхилдине власти и њеном убиству 613. године. Он је остао на функцији до 626. године. Има

претпоставки да је његова жена Берте (*Berthe*) била кћерка Клотара I, чиме је постао део меровиншке породице.

Нови краљ ујединитељ је 18. октобра 614. године издао „Паришки едикт“ (*Edictum Chlotarii*), којим су регулисана права племства и забрањени државни послови Јеврејима. Овај едикт је један од најважнијих докумената меровиншке династије и обележава даљи развој у франачкој монархији. Он представља један од последњих капитулара, правног документа, који је уређивао односе везане за државну надлежност, а примењивали су их надбискупи, бискупи и други и регулисала је црквене и световне односе са државом. Поједини историчари на едикт гледају као на низ концесија, које су добили аустразијски племићи, подржавши Клотара II против Брунхилде и Сигиберта II. Занимљиво је да се Клотар II одриче дела својих овлашћења у корист племства, што данашњи историчари сматрају темељем за феудални поредак, који се развијао у наредних хиљаду година на простору Западне Европе. Едикт је садржао 27 тачака (поглавља) и намера му је била да врати мир и дисциплину у држави и сузбије побуну.

На документ би требало гледати више као на исправку разних неправилности и злоупотреба насталих у правосудном систему за време грађанског рата. Не можемо бити сигурни да је цео текст био краљева идеја или његових људи са двора или је великог удела у писању имало племство. Поједине његове одредбе биле су формулисане да потврде одлуке прелата, Петог синода у Паризу, који је непосредно завршен пре издавања едикта. Епископи (бискупи) су претходно донели одлуку о слободном избору, но Клотар II је изменио њихову одлуку, прихватајући да не може он бирати бискупе на франачком територију, али је имао право вета на посвећење већ изабраног свештеника. Бискупи су, са друге стране, добили право да именују судије у краљевом одсуству и добили јурисдикцију над свештенством.

Грофови нису имали право да намећу нове порезе, док је Јеврејима забрањен рад у државним службама (једино ако се покрсте), које је резервисано искључиво за франачко племство. Јеврејима су задржана права да се жале на злоупотребе хришћана. Забрањено је удавати жене против њихове воље. Судија је могао бити изабран само у свом региону у ком је живео, што је давало више права племству да прошири своју власт и тако смање краљев утицај. Слободни људи могу бити осуђени само ако им кривица буде доказана. Занимљиво да је једна од тачака било свечано краљево покајање за многе грешке које је краљевска власт починила у про-

шлости, са обећањем да такве грешке више неће чинити.

Све ове концесије нису задовољиле племство у Бургундији, због чега је Клотар II морао на посебном сабору 616. године, тамошњој аристократији да додели бројне уступке. Снага мајордома била је све очигитија, те је краљ 617. године у близини Париза донео одлуку о доживотном именовању мајордома, а то се пре свега односило на Варнахара и Рада. Тим уступцима, краљ је изгубио законске могућности, те је већи број закона усвојених у време Клотара II била последица утицаја племства.

Због партикуларизма који је био исувише јак у Аустразији, Клотар II је морао да умирује локално племство, постављајући десетогодишњег сина Дагоберта за краља Аустразије 623. године. Била је то једна врста захвалности према двојици најјачих племића у том делу Франачке: епископу Арнулфу од Меца (*Arnulf*) и мајордому аустразијском, Пипину I Ланденском (*Pepin I*). Била је то готово полуаутономна област у којој су ова двојица племића имала кључне улоге. Клотар II је регион Ремса уступио Неустрији, али је касније Дагоберт 626. године, преговарао о његовом враћању.

Клотар II је у свом понашању и начину владања, пре коначног уједињења, показивао карактеристичну меровиншку црту дивљаштва, али у једном се разликовао од својих рођака: није практиковао полигамију, већ је био веран једној жени. Имао је три брака иза себе, али никад са више жена у истом тренутку. Поштовао је цркву и њене прописе, знајући да је то једна од кључних институција у држави са којом не би ваљало улазити у спорове. Био је инспирисан својим стрицем Гунтрамом, који се при крају владавине посветио цркви, те је покушавао да влада као побожан краљ и на све начине буде са Црквом у савезништву. Године 617. потврдио је споразум о пријатељству са Лангобардима и уопште, трудио се да буде у добрим односима са покрштеним германским племенима.

Клотар II је умро у својој 45. години живота 18. октобра 629. године. Сахрањен је у базилици Светог Винсента у Паризу, која је касније постала део цркве Светог Жермена. Иако је умро млад, владао је дуже од својих рођака, изузев његовог деде Клотара I. Његова влада није значајна по уједињењу Франачке, већ по смањењу краљевских компетенција, као и јачања племства, пре свега мајордома. Клотар II је јачањем мајордомских функција усмерио Франачку краљевину ка новом правцу, који је имао кључног утицаја на нестанак меровиншке династије са историјске сцене у VIII веку.

Иза себе је оставио двојицу синова, који нису били од исте мајке: Дагоберт је владао Аустра-

зијом, док је Хариберт II управљао Неустријом.

Дагоберт I и његови наследници

Већ 629. године је уследила нова подела франачке државе. Дагоберт I (*Dagobert I*, 629-639) је већ био господар Аустразије од 623. године, али је главну улогу имало племство. Те исте године је Клотар II изузео од Аустразије Алзас, Вогез и Арден, но под притиском племства, морао је да их врати. Дагоберт је од Алзаса формирао ново војводство између 629. и 631. године, са првим војводом Гундоином (*Gundoin*), у намери да се боље организује и брани од напада Алемана и насртаја племства из Бургундије. У војводство су ушли Вогез, Бургундска врата (плато између планине Јура и Вогеца), као и део данашње Швајцарске.

Када је Клотар II умро 629. године, племство Неустрије је прогласило Хариберта II (*Charibert II*, 629-632, Дагобертов полубрат) за свог краља. Хариберт је још био малолетан, тако да је његов ујак Бродульф (*Brodulf*, брат Харибертове мајке Сихилде (*Sichilde*)) постао регент. Дагоберт није могао да прихвати такву ситуацију и убио је Бродулфа, окупирајући Неустрију. Након тога је Хариберт II са делом племства отишао у Аквитанију и заваладао независно од свог полубрата. Управљао је Тулузом, што је била његова престоница, као и Аженом, Перигеом, Каором и Сентом, укључујући и поседе у Гаскоњи. Оженио се Гиселом (*Gisela*), кћерком Амана (*Amand*), господара Гаскоње. Борио се против Баска у области која ће касније постати Војводство Гаскоња. Баски су често правили проблеме у Гаскоњи, јер су сами били под притиском Визигота. Године 578. узмичући пред Визиготима, део Баска између горњег Ебра и Бискајског залива, трајно је населио Гаскоњу.

Према изворима није постојао отворен сукоб између полубраће. Хариберт II је 631. године постао кум Дагобертовом сину Сигиберту. Међутим, 632. године је Хариберт II умро у граду Бле (Жиронде), а могуће да је убијен по наредби Дагоберта. То је могућа претпоставка, јер је Харибертов син Хилперих, убијен по Дагобертовој наредби исте године, након чега је Аквитанија опет уједињена са Франачком.

Дагоберт је предводио војску 631. године против Сама (*Samo*), господара словенске државе у Централној Европи, али доживевши тежак пораз код Вогастибурга у западној Чешкој, морао је да се повуче и одустане од претензија према словенским земљама. Са Визиготима, Лангобардима и Ромејс-

ким царством одржавао је добре односе. Покушао је да уништи Саксонце, али је морао да се задовољи плаћањем данка, мада се Саксонци никада нису држали договора.

Аустразија није могла да прихвати јединство са остатком франачке државе, желећи посебност у односу на остале области. Племство предвођено мајордомом Пинином Ланденским, подигло је побуну 632. године. Да би смирио немирно племство, Дагоберт је 634. године прогласио свог трогодишњег сина Сигиберта III за краља Аустразије и тако учинио исто, као што је II година раније урадио његов отац.

Дагобертова престоница био је Париз, али је у Мерзбургу саградио величанствен дворач, а у Сен Денију велику цркву. Иако је био одан цркви, Фредегарова хроника нема лепо мишљење о Дагоберту, оптужујући га да је живео блудним животом са три жене истовремено и више љубавница. Краљ је умро 639. године, оставивши двојицу малолетних синова иза себе: Хлодовеха II и Сигиберта III. Тако су мајордоми преузели државне послове, док је племство тражило и добијало нове уступке.

Хлодовех II (*Clovis II*, 639-657) је заваладао Неустријом и Бургундијом. Његова мајка Нантхида (*Nanthild*) била је регент до своје смрти 642. године, али су праву власт имали мајордом и племство. То је значило додатно смањење краљевске власти у корист световних великаша. Хлодовехова жена Балтхида (*Balthild*) била је Англо-Саксонка, која је продата у ропство у Франачкој. Њен господар је био мајордом Ерхиноалд (*Erchinoald*), коју је поклонио краљу. Хлодовеху II је она родила три сина: Клотара, Хилдериха и Теудериха, који ће касније постати краљеви. У суштини, његова владавина је била безначајна, тако да његова смрт 657/658. године, никога није узнемирила.

Сигиберт III (*Sigebert III*, 634-656/660) је званично владао Аустразијом, као други Дагобертов син, али у реалности сву власт имали су мајордом и племство. Његово племство је покушало да се дочепу Турингије, али их је поразио војвода Радулф (*Radulph*) 640. године. Фредегарова хроника пише да је он лично стао на чело војске у борби против Туринжана, иако је имао само десет година. Мајордом Гримоалд Старији (*Grimoald*), син Пипина Ланденског, успео је да наговори краља да усвоји његовог сина Хилдеберта. Када се Сигиберту III родио син Дагоберт II, мајордом Гримоалд Старији сматрао се изданим и угроженим, те је смрћу Сигиберта III, у коме је можда и сам учествовао, протерао Дагоберта II у Ирску. Сигиберт III је умро или је убијен у 25. години живота, без значајније улоге у Аустразији.

Клотар III (*Chlothar III*, 658-673) је био најстарији Хлодовехов син. Његова мајка Балтхида била је регент, јер је он био малолетан. *Historia Langobardorum* бележи да је у његово време, Франачка упала у Провансу и Италију, дошавши до логора краља Гримоалда I од Беневента у близини Астија. Гримоалд је исценирао своје бекство, те су Франци ушли, опљачкали логор, да би их током ноћи напали Лангобради и протерали назад. Почетком 60-их година VII века појавила се куга у Франачкој, од које је умрло доста људи. Након смрти мајордома Ерхиноалда заменио га је Еброин (*Ebroin*) са својим агресивним и окрутним карактером, те наставио да увећава своју моћ на рачун краља. Желео је да одлучује о свему, не питајући ништа краља. Клотар III је умро 673. године, а на престолу га је наследио брат Теудерих III.

Хилдерих II (*Childeric II*, 662-675) је владао Аустразијом и Бургундијом. Био је други Хлодовехов син и дете када је изабран за краља. Када је Клотар III умро 673. године, за његовог наследника је изабран Теудерих III, али се део бургундског племства није сложио са избором и позвали су Хилдериха да преузме круну Неустрије и Бургундије. И заиста, уз подршку племства, Хилдерих је напао свог брата и протерао га, ујединивши круну све три државе. Тада је аустразијског мајордом Вулфоалда (*Wulfoald*), прогласио мајордомом Неустрије и Бургундије, протеравши тако мајордома Еброина. Адалриха (*Adalrich*), једном од племића који су од почетка бити уз њега, даривао је титулом војводе од Алзаса, фактички одвајајући ту област од Аустразије. Због веће подршке аустразијском племству, тројица неустријских великаша Бодило (*Bodilo*), Амалберт (*Amalbert*) и Ингоберт (*Ingobert*) убили су краља и његову жену у шуми Ливри 675. године.

Теудерих III (*Theuderic III*, 657-691), трећи Хлодовехов син, био је краљ Неустрије и Бургундије у два наварата 673. када га је протерао брат Хилдерих II, као и 675-691. Титулу краља Аустразије узео је 679. године и тако за краће време ујединио све круне. Мајордом Еброин, који се вратио из изгнанства, прогласио га је за краља без подршке племства. Након Еброинове смрти 681. године, за мајордома Неустрије изабран је Варатон (*Waratton*), који је склопио договор о ненападању са Пипином Херисталским (*Pepin II*), мајордомом од Аустразије. Након смрти Варатона 686. године, нови неустријски мајордом Бертар (*Berthar*) заратио је са Пипином. У бици код Тертрија 687. године, Пипин је уништио противника и натерао краља Теудериха III да смени Бертара и постави Нордеберта (*Nordebart*). Приликом склапања мира Пипин је наметнуо своју власт и тако постао

главни мајордом за све франачке земље. Када је Теудерих III 679. године постао краљ свих области, фактички је Пипин постао главни мајордом у држави. Узео је титулу *dux et princeps Francorum* (војвода и принц од Франачке), више се односећи на војну функцију, са огромним владарским правима. Та титула је означила промену равнотеже у земљи, те уместо до тада доминантне Неустрије, главна постаје Аустразија, а Пипинова породица, то јест, Арнулфинзи (*Arnulfings*) постају једна од кључних у Франачкој. Из те породице биће створена нова династија у наредном веку. Теудерих III је из више бракова оставио четворицу синова, који су владали краће време.

Дагоберт II (*Dagobert II*, 676-679) је био син Сигиберта III и као мали протеран ван земље, након смрти свог оца од стране мајордома Гримоалда Старијег, који је свог сина прогласио за краља Аустразије. У Ирској, где је наставио да живи, покушавао је да пронађе људе који ће му помоћи да се врати у Франачку и преузме престо. За то време је Хлодовех II уз помоћ неустријског племства успео да протера мајордома Гримоалда и његовог сина, краља Хилдеберта, али не знамо тачну годину тих догађаја, вероватно између 657. и 661. године, што значи да је то ипак учинио Хлодовехов син Клотар III. Главну реч је водио мајордом Еброин, но убрзо се побунило аустразијско племство, те је за краља ове области изабран Клотаров брат – Хилдерих II. Млади краљ је убијен 675. године у близини Мاستрихта, након чега је уследила борба између аустразијског племства око новог владара. Тај владар је условно владао, док су главну реч имали племићи, али желели су свог краља и тако наставили са својим партикуларизмом у односу на Неустрију. Мајордом Вулфоалд је био решен да на престо доведе Дагоберта II, док су његови противници за краља изабрали Хлодовеха III, сумњиву личност. Мајордом Еброин је на све начине покушавао да заштити свог човека, Хлодовеха III, али је Вулфоалд однео победу и уз помоћ епископа Јорка, Вилфрида (*Wilfrid*), на престо Аустразије довео Дагоберта II 676. године. Нови краљ је владао мирно и побожно, више водећи рачуна о градњи цркава и манастира, него што је водио бригу о држави, која је препуштена мајордому на управу. Дагоберт II је несумњиво био интелигентан и образован владар, али тешко да је могао сломити моћ племства, пре свега мајордома. У време отвореног непријатељства између Аустразије и Неустрије, глава се лако губила. Тако је 23. децембра 679. године убијен Дагоберт II у шуми, близу Стене на Мези у Арденима. Вероватно да је убиство наредио мајордом Неустрије, Еброин. На месту где је

Дагоберт II убијен, брзо је почео да се шири његов култ, да би га 1068. године прогласили Светим Дагобертом. Ширећи култ у Лотарингији и Алзасу, римокатоличка црква га је званично прогласила за свеца. Након његове смрти, Аустразију су поделили великаши, али је Пипин II Херисталски успео да ојача и коначно сломи моћ Неустрије и након битке код Тертрија, прихвати Теудериха III.

Хлодовех III (*Clovis III*, 675-676) је узурпирао аустразијски престо 675-676. године. Има сумњиво порекло иако поједини историчари покушавају да га представе као сина Теудериха III или Хлодовеха II. Имао је подршку дела племства из Аустразије, али пре свега од мајордома Еброина. У борби је убијен 676. године, после чега је на власт дошао Дагоберт II.

Хлодовех IV (*Clovis IV*, 691-695) је био Теудерихов син и од очеве смрти 691. године преузео је франачки престо са само девет година. Умро је у тринаестој години, а све време је главну реч у држави имао Пипин Херисталски.

Хилдеберт III (*Childebert III*, 695-711) је био краљ Франачке након смрти свога брата Хлодовеха IV. И под његовом владавином главну реч је имао мајордом Пипин, мада се у појединим документима појављује да је краљ својевољно доносио одређене уредбе. Умро је 23. априла 711. године у Сент Етјену, а сахрањен у близини Компијења. Након његове смрти започео је убрзани процес отцепљења појединих делова Франачке: јужна Галија, Бургундија под епископом Оксера – Савариком (*Savaric*), Аквитанија под војводом Одом Великим (*Odo*) и Прованса под Антенором (*Antenor*).

Дагоберт III (*Dagobert III*, 711-715) је био син Хилдеберта III и са дванаест година је наследио оца на престоу Франачке. Пипин Херисталски је концентрисао сву моћ, али је након смрти 714. године неустријско племство изабрало свог мајордома. Немамо податке о краљу, осим да је то време када су Фризи нападали са севера, док се на југу одвајале области од Франачке. Епископ Саварик је током 714. и 715. године освојио Орелан, Невер, Авалон и Тонер, док је Одо Велики ушао у Тулузу, а Антенор прогласио Провансу независном.

Клотар IV (*Chlothar IV*, 717-718) је био краљ Аустразије. Било је то време новог грађанског рата, а сву подршку Клотар је добијао од мајордома Карла Мартела (*Charles Martel*). Карло је са војском упао у Неустрију 717. године, борећи се против Хилпериха II и мајордома Рагенфрида (*Ragenfrid*). У бици код Винсија (Ле Ру де Вињ) у близини Камбреа, 21. марта 717. године, Карло је однео велику победу. Краљ и мајордом дали су се у бекство, но Карло је одустао од даље јурњаве, окренувши се

против Плектруде (*Plectrude*), своје маћехе, која је владала у Келну. Након ове битке Карло је прогласио Клотара IV за краља Аустразије и тако наставио борбу против Неустрије. До нове битке дошло је 718. године, када је Карло однео још једну победу над Хилперихом у близини Соасона. Хилперих II је морао да бежи код свог савезника, Одоа Великог у Аквитанију, но убрзо му је Одо окренуо леђа. Када је Клотар IV умро 718. године, Карло је био спреман да призна Хилпериха, али уколико овај призна Карлу сву власт у држави. Тако је и било.

Хилперих II (*Chilperic II*, 715-720, право име Данијел, *Daniel*) је вероватно био син Хилдериха II, али о томе нема доказа. Можда није ни био из меровиншке династије. За краља Неустрије проглашен је 715. године, да би 718. постао краљ читаве Франачке. Младост је провео у манастиру, да би након смрти Дагоберта III 715. у својој четрдесет и трећој години, постао краљ Неустрије. Мајордом Рагенфрид га је сматрао својим оруђем, али није било баш тако. Хилперих II је био интелигентан човек, борац, са жељом да постане истински вођа, због чега је лично стајао на челу војске у биткама. Године 716. са Рагенфридом је кренуо у Аустразију на позив Плектруде, која није желела да на место мајордома дође копиле Пипина Херисталског – Карло Мартел. Њима у помоћ пришао је и краљ Фриза Радбод (*Radbod*). До битке је дошло у близини Келна, а победу је однео Хилперих. Док је Карло бежао у планине Ајфел, Хилперих и Плектруда су се разрачунавали у Келну са његовим присталицама. Плектруда је признала Хилпериха II за краља и предала му аустразијску ризницу. Карло Мартел се није предавао. Његово време ће тек доћи и то врло брзо. Док су се победници враћали у Неустрију, Карло их је напао у близини Малмедија. У бици код Амблева, близу Амела, 716. године, Карло је разбио непријатељску војску предвођену краљем Хилперихом, мајордомом Рагенфридом и фризијским краљем Радбодом. Након ове победе Карло Мартел у следећих 25 година није изгубио ниједну битку. Његова тактика навлачења противника, односно лажног повлачења, која је противника увлачила у замку, била је опште позната. Следеће године (717) победио је Хилпериха II у бици код Винсија, након чега је за краља Аустразије прогласио Клотара IV. Већ 718. године је Хилперих у савезу са Одом Великим напао Карла код Соасона, али је доживео још један пораз. Клотар IV је те године умро, после чега је Хилперих II признао Карла Мартела за мајордома и дао му сва овлашћења, а овај њега за јединог краља Франачке. Краљ Хилперих II није дуго поживео. Умро је 720. године, препустивши власт Карлу Мартелу.

Карло Мартел

Карло је био син Пипина Херисталског и његове друге жене Алпаиде (*Alpaida*). Имао је брата Хилдебранда (*Childebrand*), који је постао војвода од Бургундије. Историчари га називају нелегитимним Пипиновим сином, због више жена које је имао његов отац, али у том случају би многи меровиншки владари били нелегитимни. Полигамија је била широко распрострањена у Франачкој и немогуће да се закон морао поштовати једино у случају Карла Мартела. Заправо, главни проблем је направила његова маћеха, Плектруда, која је желела да главне функције преузме њено потомство.

Још од времена Дагоберта I, породица Пипионида (Арнулфинзи) постала је кључна у Аустразији избором на месту мајордома краљевске палате. Контролисали су краљев трезор, имање, издавали уредбе и све остале послове у име краља. Пипин Херисталски је успео да уједини Франачку под аустразијском доминацијом и за себе узме титулу *dux et princeps Francorum*, које је наследио његов син Карло. Када је Пипин Херисталски умро децембра 714. године, Плектруда је изабрала свог унука Теудоалда (*Theudoald*), Гримоалдовога сина, за новог мајордома, али је он имао само осам година, због чега је дошло до побуне племства. Плектруда је затворила Карла у тамницу у Келну, знајући да овај има подршку великог дела аристократије. Већ 715. неустријски великаши прогласили су Рагенфрида за мајордома, док су аустразијски пружили подршку Карлу Мартелу, устајући против Плектруде. Карло је успео да побегне из тамнице, након чега је отворено ушао у рат против маћехе. После битке код Амблева и Винсија, Карло је успео да ојача своју моћ и за краља Аустразије прогласи Клотара IV. Карло је протерао Фризе, чак је ушао у њихов териториј, те је западну Фризију прикључио Франачкој, док је Саксонце протерао преко Везера 718. године, да би сломио отпор Хилпериха II код Соасона. Након Клотарове смрти 718. године, Карло се договорио са Хилперихом и прогласио га за краља Франачке, а за то је добио највишу моћ у држави. Тако је Карло Мартел потврдио свој положај у држави и својој породици.

Од 718. до 723. године Карло је однео неколико значајних победа против непријатеља, а даривањем земље и новаца, на своју страну је привукао епископе и монахе. Покорио је Баварце и Алемане и протерао паганске Саксонце. Крајем 718. године напао је Саксонце на Везеру, у области Липе и Рур, односећи велику победу у Теутобуршкој шуми. Већ 719. отео је западну Фризију, а фризијски владар Алдегисел (*Aldegisel*) обећао је да ће прихвати-

ти хришћанство, због чега је Карло послао епископа Утрехта Вилиброрда (*Willibrord*) да покрсти то племе. Епископа Винфрида (*Winfred*, касније је постао познат као *St. Boniface*) послао је међу Алемане и друга германска племена преко Рајне да их покрсти.

Када је 720. године умро Хилперих II, Карло је одмах за краља прогласио Теудериха IV (*Theuderic IV*, 720-737), још увек малолетног сина Дагоберта III. Главну реч у држави имао је мајордом Карло и више се нико није обазирао на краљеве, који су били само марионете у рукама породице Арнуфинга. Године 724. Карло је још једном поразио Саксонце, после чега је уследила мања побуна неустријског племства, предвођена Рагенфридом. Карло је лако сломио отпор побуњених, те је Рагенфрид послао своје синове у заробљеништво и за то добио Анжу на управу. Између 720. и 723. године сламао је отпор Бавараца, који су ојачали под војводама из породице Агилолфинга (*Agilolfings*) и постепено водили Баварску ка независности. Баварци су ушавши у савезништво са Лиутпрандом (*Liutprand*), лангобардским краљем, отворено устали против Карла Мартела. Франачки мајордом је покорио Алемане, а Хугберт Баварски (*Hugbert*) је признао врховну власт Франачке. Још два пута је Карло морао са војском да улази у Баварску, 725. и 728. године, да би 730. у борби убио алеманског војводу Лантфрида (*Lantfrid*), који је себе прогласио независним од Франачке. Након убиства Лантфрида, Карло није изабрао новог алеманског војводу, директно прикључујући тај немачки териториј франачкој држави. Још у време Пипина Херисталског и првих похода на Баварце, између 709. и 712. године, Франци су основали бискупију у Салцбургу, која ће временом имати кључну улогу у ширењу папства код западнословенских и делова јужнословенских племена.

Велики проблем Франачкој претио је са југа из Хиспаније. Након муслиманског освајања Пиринејског полуострва, Арапи су спремали велику војску да нападну Аквитанију. Био је то номинално франачки териториј, али је практично Одо Велики владао самостално. Када су муслимански Арапи опсели Тулузу, престоницу Аквитаније, Одо Велики је затражио помоћ, успевши да побегне из града непосредно пре опсаде. Битка за Тулузу одиграла се 9. јуна 721. године. Муслимане је предводио гувернер Андалузије, ал-Самх ибн Малик ал-Хавлани (*Al-Samh ibn Malik al-Khawlani*, 719-721), иза кога је стајала велика војска. Карло Мартел није био спреман да помогне, већ је желео да види исход битке. Након три месеца опсаде Тулуза

је била спремна на предају, када је Одо Велики стигао са великом војском и изненада напао непријатеља. Уследио је покољ и опште расуло муслимана. Ал-Хавлани је успео да избегне са мало војске, али убрзо је умро. Била је то величанствена победа аквитанског војводе. Након ове битке Арапи су до 725. године извршили неколико мањих напада на југ Франачке (до Отена), али никад са озбиљнијим намерама. Ова победа је подигла углед Оду Великом широм Аквитаније. Папа га је прославио и даривао, проглашавајући га заштитником хришћанства. Због свега тога је Карло Мартел био још удаљенији од јужне Франачке све до 732. године.

Нови гувернер Кордове Абдул Рахман ал-Гафики (*Abdul Rahman Al Ghafiqi*, умро 732), 730. године је почео озбиљније да спрема нову војску за напад на југ Франачке. Није смео да дозволи грешку муслиманске војске из 721. године. Знао је франачки мајордом да су муслимански Арапи највећа претња за Франачку и до краја свог живота је будно мотрио ка својим јужним границама. Због тога је сматрао да му је потребна војска коју ће стално тренирати, састављена од ветерана, а која ће се повећати новом војском у рату. У раном средњем веку војне трупе су биле доступне тек када би се обавили пољопривредни радови – усеви засејани и пре и тек после жетве. Да би имао сталну коњицу и за време пољопривредних радова, морао је да плати војску, те је одузимао црквена имања, иста она која је ранијих година поклањао. Црква је била оштро против, претећи да ће га екскомуницирати. Арапски извори бележе да муслимани нису имали високо мишљење о франачкој војсци, сматрајући их разулареним варварима неспособним за веће битке. Тек касније ће схватити значај Карлових припрема и обуке.

Ал-Гафики је 732. године са великом војском прешао западне делове Пиринеја, преко Наваре и опљачкао Гаскоњу, уништавајући град Ош, кретајући ка Бордоу. Услед олује која је захватила град, бранитељи нису успели да одбију напад непријатеља. Када је заповедник града убијен, становници су предали Бордо Арапима. Ал-Гафики је кренуо према реци Гарони, тачније реци Дордоњи у намери да коначно сломи Одоа Великог. У директном окршају, Одо Велики је доживео страховит пораз, већина његових војника је убијена на бојишту, док се остатак разбежао. Муслимани су кренули у уништавање цркава и манастира широм Аквитаније. Знали су Арапи у ком правцу да наставе пут. Тур је био богат град и не толико далеко од места на коме су однели величанствену победу. Иако се Одо Велики и Карло нису превише поштовали,

чак је франачки мајордом скоро читаву деценију покушавао да сломи отпор независног војводе са југа, улазак арапских муслимана и њихова пљачка, натерала је Франке да се реорганизују и удруже. Одо Велики је спремио нову војску, колико је био у могућности након пораза на реци Гарони и прикључио се Карловим трупама. На прагу је била одлучујућа битка за Франачку.

Битка код Поатјеа (или Тура како то наводе поједини историчари), заправо је битка одиграна између ова два града (20 км од Поатјеа), октобра 732. године, а позната је у арапским изворима као *ma'arakat Balât ash-Shuhadâ* („битка мученика“). О месту битке, данашњи историчари сматрају да је око река Клен и Вјен у близини Поатјеа и Тура. Немогуће је написати колико су биле велике војске, јер се извори апсолутно не слажу. Од 15.000, до чак 80.000 на франачкој страни, до 20-80.000 на муслиманској, но све те бројке треба узети са великом резервом. „Хронка из 754. године“ даје занимљиве податке о самој бици, али и ту треба бити обазрив о броју војника. Историчари се данас не слажу ни око питања којих војника је било више, те једни заговарају да је муслимана било више од Франака, док други верују у супротно, а трећи, пак, заговарају тезу о равноправној војној сили. Извори се не слажу ни око броја губитака на обе стране. Нема прецизних података и то још више уноси забуну у тумачењу ове битке. Тврдња да су муслимани имали страховите губитке, руше поједини извори, који пишу о пљачкању Лимузена у тренутку њиховог повлачења. Тврдња о великим франачким губицима умањила би значај њихове победе.

Карло Мартел је применио своју познату тактику навлачења противника, повукавши се у брдо и шуму, што је разбило борбену линију муслиманске коњице. Седам дана су две војске излазиле на мање сукобе, док су Арапи чекали појачање. За то време Карлове трупе су успеле да се концентришу на једном месту и спреме одбрану. Арапи нису могли да процене величину франачке војске због шуме. Абдул Рахман ал-Гафики и Карло Мартел чекали су доста дуго да непријатељ први крене. Арапи су знали да ако желе да стигну до Тура и опљачкају га, морају да сломе франачку војску. Након дуго размишљања, арапски заповедник је наредио покрет. Карлова одлука о чекању противника на брду и шуми, била је кључна. Арапска коњица је разбила своју борбену линију, као и пешадија, ризикујући да буде нападнута у шуми. Франци нису имали тешку коњицу, већ су своју снагу усмерили на тешку пешадију, која је са Карлом стекла вишедеценијско искуство. Поједини историчари верују да је франачки пешадицац на себи имао оклоп тежак

до 34 килограма. У формацији фаланге, пешадија је могла да издржи нападе непријатељске коњице, уз додатну предност коју је носио терен. Није Карло без разлога одабрао тај простор за бојно поље. Арапи су имали искуства на равном и пустињском терену, али у сред октобра, на непознатом брдовитом земљишту, у шуми и без знања о моћи противникове војске, њихов покушај је био осуђен на пропаст. Могао је Карло да чека у дубокој дефанзиви, но хладноћа је натерала Арапе да крену.

Арапска коњица је жестоко напала, ушавши дубоко у непријатељски табор, али тешка франачка пешадија је успела да одоли. Године тренинга сада су се исплатиле, као и силна одузимања црквених имања. Добро обучени, мотивисани и дисциплиновани, франачки војници су успели да издрже први удар. Арапска копља и мачеви нису могли да сломе франачку жељу да протерају непријатеља из своје земље. Војници су стајали један уз другог фанатично одолевајући. Део арапске коњице која је ушла дубоко у франачки табор, покушала је да дође до Карла, али пешадија је успела да их одбаци. Битка је и даље била неизвесна, муслимани су нападали, док су Франци чврсто држали одбрану уз огромне жртве на обе стране. Међу арапском позадином прочула се вест да стиже франачко појачање из Бордоа, што је натерало прву линију да се повуче, ради утврђивања свог логора. Карло је кренуо у офанзиву у намери да нападне противнички логор и прекине снабдевање. Његова намера била је да пошаље извиђаче, који би направили хаос у непријатељској позадини, ослободили робове, који би устали против Арапа. Абдул Рахман ал-Гафики је беснео због повлачења његове коњице. За то време Карлове трупе почеле су да опкољавају непријатеља. Сутрадан су обе војске чекале. Муслимани нису одмах кренули на непријатеља, док је франачки мајордом размишљао да га противник покушава намамити да изађе у равницу, што би било кобно по његову војску. Зато је наредио строго чување формације без даљег кретања. Франачка извидница је кренула у муслимански табор. Након детаљног франачког рекогносцирања муслиманског табора, Карло је могао да одахне. Муслимани су током ноћи напустили бојно поље и повукли се према Хиспанији.

Пораз Арапа био је изазван лажном вешћу да стиже франачко појачање из Бордоа. У арапском табору су се налазиле жене и конкубине са децом муслиманских војника, те су они били разлог повлачења коњице из битке. Бесан Абдул Рахман ал-Гафики није желео да напусти битку, захтевајући од својих војника да остану и боре се до краја. Само мали део војника је остао са њим. У покушају да

окупи своју војску, убијен је у борби са франачком пешадијом. Сукоб у муслиманском табору о преузимању команде након убиства ал-Гафикија, као и међусобно непријатељство многобројних муслиманских племена, али изнад свега жеља да се сачува сопствена породица, довели су до победе Франака. Арапска грешка било је потцењивање противника и сигурност да Карло неће помоћи Оду Великому. Арапи ниједном нису послали извидницу непосредно пре борбе. Војни историчари сматрају да су Арапи морали прво да нападну Карлову војску, не обазирјући се на аквитанску војску Одоа Великог. Муслимани су изгубили доста времена ратујући против Одоа и пљачкајући у Аквитанији, уместо да су прво сломили отпор јаче франачке војске. Арапи су били неприпремљени за битку код Поатјеа и то све чињенице показују. Немогуће је предвидети шта би се десило да се битка одиграла у аквитанским равницама у летњим месецима, у периоду обављања пољопривредних радова. Несумњиво је да су Арапи лако освајали и пљачкали градове у Аквитанији, што указује на неслогу у Франачкој. Историчари се данас слажу да је ова битка била одлучујућа у заустављању продора ислама у Западној Европи. Тешко је рећи докле би стигла муслиманска војска да су победили у бици код Поатјеа (Тура). Продор ислама био би несумњиво значајан не само у Галији, већ и другим деловима Европе.

Након битке код Поатјеа (Тура), Карло Мартел је наставио да своју пажњу усмерава ка јужним границама, те је 736. и 737. године успео да одбије нови муслимански напад из Хиспаније. Када је Одо Велики умро 735. године, франачки мајордом је имао намеру да Аквитанију присаједини Франачкој и тако укине немирно војводство, али је племство изабрало Хунолда (*Hunold*), Одовог сина за војводу, да би се 736. године са тим сложио и сам Карло, након новог муслиманског упада у Провансу, пружајући подршку војводи Моронту (*Maurontus*) против франачког мајордома. Арапи су ушли у Авињон, Арл, Агд, Безје и Вилнев де Магелон, на позив војводе од Провансе, јер је овај желео да задржи свој положај, док је Карло са својим братом Хилдебрандом упао у долину Роне, разбијајући арапске трупе у Авињону и Арлу. Моронт је био принуђен да бежи у Марсељ. У новој бици близу Авињона, Моронт је морао да бежи преко Алпа. Хунолд у почетку није желео да призна Карла за главног у држави, али након сламања отпора у Прованси, није имао избора.

Нови заповедник Андалузије, Укба бин ал-Хаџџац (*Uqba b. Al-Hajjaj*, 734-740/742), нападао је јужну Франачку, са намером да се освети за пораз код Поатјеа 732. године. Иако је доживео пораз

у Прованси 735. године, његова војска је остала у једном делу војводства, те су често нападали Лион, Бургундију и Пијемонт. Карло је одговарао на нападе, вршећи препаде 736. и 739. успевши да протера Арапе из свих области сем Нарбоне, која је ослобођена тек 759. године. Заповедник Нарбоне, Јусуф ибн абд ал-Рахман ал-Фихри (*Yusuf ibn Abd al-Rahman al-Fibri*, 747-756), имао је споразуме са неколико околних градова о одбрани од Карлове војске. Опсада Авињона, коју су 736. године извршили Карло и његов брат Хилдебранд, била је увод у коначно разбијање муслиманске силе на југу Франачке. Освајањем Авињона и његовог спаљивања, Карло је добио на значају код локалног становништва, да би одмах прешао реку Рону и ушао у Септиманију у намери да опседне Нарбону. Ним је убрзо пао и спаљен је од стране франачке војске, али је Нарбона успела да издржи Карлову опсаду. У бици код реке Бер 737. Арапи су успели да одбаце Франке од Нарбоне и тако се ослободе притиска. Павле Ђакон и Псеудофредегарова хроника иду толико далеко да Франке називају „Божјим народом“, који је успео да победи и протера муслимане из своје земље. Након битке код Поатјеа, ово је била друга велика победа Карла Мартела над арапским муслиманима 736. и 737. године, још једном зауставивши непријатељске продоре у франачку дубину.

Карло је око 734. године поставио своје људе на одговорна места у Бургундији, почевши од војводе и тако ојачао своју власт у том делу Франачке. У исто време је извршио нове нападе на Фризију, али та област ће још дуго времена бити немирна према Францима. Те године (734) је дошло до битке код ушћа реке Боарн у данашњој Холандији. Фризе је предводио пагански војвода Попо (*Popo, Vubo*), који није желео да прихвати франачку врховну власт. Фризи су се побунили 733. године у Вестергу, а када је са војском ушао франачки мајордом, они су примили хришћанство и признали франачку власт. Део Фриза, који није прихватио Франке, напао је своје сународнике извршивши освету. Када су се Фризи 734. године побунили под вођством Попа, Карло Мартел је морао одмах да реагује спремивши поморску и копнену силу. У Вестергу и Остергу није било отпора, али наишавши на реку Боарн, видели су велику фризијску војску. У борби која је уследила, Карло Мартел је нанео страховит пораз противнику. Попа је убијен, као и многи његови заповедници. Убиством Попе, поражен је фризијски паганизам. Карло је наредио да се паганско светилиште (*fana*) уништи, а кипови однесу у Франачку, као део величанствене победе. Франци су овом победом стекли контролу над фризијским

земљама, западно од реке Лауерс. Фризи који су признали франачку власт, постали су њихови вазали. Ван Франачке остала су племена која су живела у источној Фризији, у данашњој Немачкој и која су наставила да се буне.

Док је Карло био окупиран ратом против муслимана на југу Франачке, 737. године је умро краљ Теудерих IV. Као главни у држави, мајордом Карло једноставно није изабрао новог краља. Узео је титулу *maior domus* и *princeps et dux Francorum* и све до своје смрти оставио упражњен краљевски престо. То што пуних седам година Франачка неће имати краља, никога у држави није бринуло, јер је о свему одлучивао лично Карло. Он је био задовољан званично нижом функцијом од краљевске, те није сматрао да треба да се прогласи за новог краља и тако устолочи нову династију. Сва моћ била је концентрисана у његовим рукама, одлучивао је о свему, а племство је морало њему да се покоравало. Титула краља није била важна. Историчари воле да називају тих седам година без краља у Франачкој *interregnum* („међувлашће“), али у суштини то није било тако. Иако није било краљевске личности, Карло Мартел је обављао све функције и без краљевог одобрења. Био је то релативно миран период за Франачку, осим краће побуне Саксонаца и сукоба у Вестфалији 738. и устанка у Прованси, предвођеним војводом Моронтом.

Карловом заслугом, четири нове бискупије у Баварској кренуле су са озбиљним радом, у Салцбургу, Регенсбургу, Фрајзингу и Пасауу. У чину архиепископа (надбискупа) и митрополита, Бонифације (*Boniface*, Винфрид) је у Мајцну надгледао процес покрштавања Источних Германа и Западних Словена. Посебно ће Салцбург одиграти кључну улогу у ширењу папства у словенске земље, које су трајно одвојиле Западне од осталих Словена у верском погледу. Папа Гргур III (*Gregorius III*, 731-741) је тражио помоћ од Карла против лангобардског краља Лиутпранда, али франачки мајордом није могао да устане против свог савезника. Занимљиво, али пре само једне деценије, Црква је претила Карлу екскомуникацијом због одузимања имовине, да би тражењем помоћи, папа отворено стао на франачку страну, надајући се помоћи против Лангобарда. Био је ово само почетак успешне сарадње Карлових наследника са црквом у Риму.

Карло Мартел је умро октобра 741. године у региону Пикардија на северу Франачке. Сахрањен је у Сен Денију. Годину дана пре смрти, Карло је Франачку поделио својим синовима из брака са Ротрудом (*Rotrude*), као сопствени домен. Карломан (*Carloman*) је на управу добио Аустразију, Алеманију и Турингију, док је Пипин (*Pippin*) до-

био Неустрију, Бургундију и Провансу, са Мецом и Триром, а Грифо (*Grifo*), син из брака са Сванахилдом (*Swanahild*), непосредно је пред смрт даривао имањем широм државе. Аквитанија и Баварска биле су аутономне, уз признавање вазалског односа. У току ове поделе државе, нико није поставио питање избора новог краља. Карло је занемарио свог најмањег сина Бернарда (*Bernard*) у подели територија. У том тренутку нико није могао да се супротстави Карловим одлукама. Својом способношћу поразио је унутрашње непријатеље, као и Арапе, Саксонце, Фризе и смирио немирне Алемане и Баварце. Развојем нових бискупија и ширењем хришћанства, задобио је римску цркву, те су папе од противника, постале његови савезници, а тај савез ће у блиској будућности постати још јачи.

2. ВЛАДАВИНА ПИПИНА МАЛОГ

Карломан

Карломан (*Carloman*, 741-747) је територијом коју је добио од оца, владао као мајордом. У сарадњи са својим братом Пипином, натерали су Грифа да одустане од нове поделе земље, те је он морао 742. године да се замонаши. Карломан је као и Пипин и даље носио титулу мајордома, али њима двојици тек је предстојало време да се докажу као искусни државници и војни заповедници. Племство из Аквитаније, Баварске и Алеманије побунило се против двојице браће, док су Саксонци вршили пљачкање пограничних крајева. На челу устанка стао је Грифо и његов зет, баварски војвода Одило (*Odilo*, *Oatilo*). У садејству браће, Карломан и Пипин су смирили Аквитанију и започели рат против Алемана. Један од разлога побуне било је непостојање законите краљевске власти, због чега су браћа пронашла једно дете из меровиншке породице. Био је то Хилдерих III (*Childeric III*, 743-751), који је 743. године изабран за краља, након чега су Карломан и Пипин наставили фактички да владају. О краљу Хилдериху III не знамо много. Претпоставља се да је он био син Хилпериха II или Теудериха IV. Није се бавио државним пословима, већ је више био фигура, док су Карломан и Пипин држали све функције у својим рукама.

Браћа су 742. и 745. године водили акцију против Хунолда Аквитанског, а 742/743. покорили су немирне Саксонце. Против Одила Баварског борили су се 742. и 744. године, после чега је дошло до помирења. Одило је прихватио вазалство према

Франачкој и брак са Хилтруде (*Hiltrude*), кћерком Карла Мартела.

Карломан је пружио сву подршку Бонифацију у Мајнцу у ширењу хришћанства међу паганске Германе. Бонифације је остао познат као „Апостол Немаца“, а уз помоћ франачке државе доста је учинио у развоју цркве. Карломан је био један од најзаслужнијих за сазивање *Concilium Germanicum*, првог великог синода (концила) римске цркве у Франачкој, који је одржан 21. априла 742. или 743. године у источним деловима Франачке. председавајући заједно са Бонифацијем, имао је кључну улогу у доношењу одлука Синода. Један од циљева сазивања синода била је Бонифацијева жеља да се изврши реформа цркве по одређеним питањима, да се заштити црквена имовина од световног племства и да се наметну строже смернице свештенству. Међу присутнима били су епископи Келна, Стразбура и Бурбурга, док се нису појавили епископи Утрехта, Меца, Вердена, Шпајера и Лијежа, а оштро против концила били су епископи Ремса и Мајнца. Усвојено је да архиепископи (надбискупи) и епископи буду свештена лица, који ће заменити лаике постављене у време Карла Мартела. Епископи су били дужни да посећују своје парохије. Ниже свештенство је било дужно да једном годишње посети епископа и покаже своје активности. На Велики четвртак епископи су посвећивали уљем (миро) уз обавезу да у свим епархијама испоруче Свето миро. Свештенству се забрањује да носи оружје и лови, те да у својој кући живи са женом. Правила Светог Бенедикта постала су обавезна у свим манастирима. Одлуке сабора имале су за циљ да уведу строжа правила у франачкој цркви, услед пада ауторитета међу свештенством и блудним начином живота. Иако је Бонифације однео победу усвајајући нова правила, у једном није успео: црквена имања која су одузета у време Карла Мартела, остала су у рукама световног племства. Карломан није био спреман да врати имање, знајући да би племство могло да подигне побуну. Карломан је као дубоко религиозан човек желео да остане у најбољим односима са Бонифацијем, због чега је даривао земљу на коме је саграђен један од најважнијих манастира у римској цркви средњег века – у Фулди.

Према противницима, мајордом од Аустразије није имао милости. Након побуне 746. године у Алеманији, Карломан је сазвао скупштину алеманског племства у Канштату, да би на хиљаде великаша ухапсио и погубио након суђења. Био је то „Крвави суд у Канштату“, на коме су војвода од Алеманије, Теудебалд (*Theudebald*) и на хиљаде племића оптужени за велеиздају. Након тога

је укинута Војводство Алеманија и прикључено Франачкој. Овај догађај још више је подигао на значају Карломана и његову породицу, који је тако јасно ставио до знања свима да морају водити рачуна како ће деловати у држави. То се посебно односило на баварску династију Агилолфинга. Карломан се повукао са места мајордома 15. августа 747. године, пострижен је у Риму од папе Захарија (*Zacharias*, 741-752), након чега је отишао у манастир Монте Касино око 130 километара јужно од Рима.

Карломанов син Дрого (*Drogo*), постао је нови мајордом Аустразије, али је наишао на проблем свог стрица Пипина, који је желео да уједини Франачку. Бонифације није могао да одлучи на чију страну да стане, јер су у то време 747/748. године, обојица сазвали црквене саборе. Када се Пипину родио син Карло 748. године, позиција Дрого је ослабила међу свештенством. Уз папину подршку, Пипин је сменио краља Хилдериха III, крунисавши се титулом краља 751. године, због чега је Дрого морао да бежи. Када су 754. године у Франачку дошли папа Стефан и Карломан, Пипин је заробио свог брата у Вијену да би убрзо био ухапшен и Дрого и послат у манастир. Карломан је умро августа 754. године у Вијену, а сахрањен је у Монте Касину.

Пипин Мали и Константинова даровница

Пипин Мали (фра. *Pépin le Bref*, нем. *Pippin der Kleine*, 741-768) је након смрти Карла Мартела постао мајордом Неустрије. Након повлачења његовог брата Карломана у манастир, Пипин је на све начине покушао да уклони свог братанца Дрого са места мајордома Аустразије и тако постане једини *dux et princeps Francorum*. Пипинов полубрат Грифо, побегао је из манастира код баварског војводе Одила са намером да га наговори на побуну против Пипина. Грифо није био задовољан што је у подели Франачке 741. године остао без конкретне области у којој би неограничено владао, већ је добио само мања имања широм државе. Када је Одило умро 748. године, Грифо је покушао да лично преузме управу над Баварском и уклони малолетног Тасила III (*Tassilo III*), Одиловог сина. Годину дана касније (749), Пипин је поразио Грифа и на место баварског војводе поставио седмогодишњег Тасила. Грифо је побегао, али је наставио да се бори против Пипина у намери да га збаци са места мајордома.

Пипин Мали је фактички имао сву власт у Франачкој, иако је држава имала легитимног

краља из династије Меровинга. Од времена Карла Мартела, мајордом је заповедао војском, водио све административне послове у држави и био заповедник страже, односно, објединио је војну и цивилну власт. Због тога је франачки мајордом почео да поставља питање, због чега је он обавезан да буде слуга краља, који осим титуле нема никакву власт. Пипин је имао контролу над племством и био у одличним односима са римском црквом. Схвативши да уз помоћ папе може доћи до веће титуле, послао је делегацију у Рим са питањем папи Захарију (*Zacharias*, 741-752): да ли краљевску титулу могу носити они који немају никакве власти или је правилно да она припадне ономе који заиста управља својом земљом?

У то време је већ било изграђено мишљење на Западу да је папа овлашћен доносити одлуку о световној власти на Земљи. У VIII веку долази до озбиљне пукотине у односима Рима са Константинопољем и лаганог разлаза са Источним црквама. Римски папа је почео да шири учење о својој непогрешивости и једином исправном тумачењу вере кроз њега. Папа је своју тврдњу доказивао *Константиновом даровнициом*, лажним документом који се тих година појавио у црквеним круговима у Риму. „Константинова даровница“ (лат. *Donatio Constantini*) је био лажни документ, којим су папе у VIII веку, када је и написан негде у Италији, доказивале да је цар Константин Велики крштен од папе Силвестера I (*Silvester*, 314-335), те му је у знак захвалности цар даривао столицу Светог Петра, моћ и достојанство, као и супремацију над остале четири васељенске цркве у Александрији, Антиохији, Јерусалиму и Константинопољу, као и над свим црквама на планети. Да би се одржала слава и моћ цркве Светог Петра и Павла у Риму, цар Константин јој је, наводно, даривао имања у Јудеји, Грчкој, Азији, Тракији, Африци, Италији и многим острвима. Колика је похлепа римских папа ишла далеко у лажном документу из VIII века, показује даље „Даровница“. Наводно је папи Силвестеру и његовим наследницима на папском трону, Константин Велики доделио царске инсигније, тијару и град Рим са свим покрајинама и местима у Италији и западним регијама (Западна Европа).

Најранија алузија на овај лажни папски документ, било је писмо из 778. године, у коме папа Хадријан I (*Hadrianus I*, 772-795) подстиче франачког краља Карла Великог, да је његов отац Пипин Мали, гарантовао суверенитет Папске државе, пратећи „Константинову даровницу“, те да и Карло треба да обдари цркву у Риму. Први папа који се директно позвао на лажну „Даровницу“ у дипломатској преписци са Константинопољем, био

је Лав IX (*Leo IX*, 1049-1054) у писму из 1054. године, упућеном константинопољском патријарху Михаилу I Керуларију (*Μιχαήλ Α΄ Κηρουλάριος*, 1043-1059), у коме наводи велики део самог документа, тврдећи да је истинит и тако подижући расправу латинске цркве са православном на још већи ниво. Исте године, дошло је до Велике шизме, то јест, коначног отпадања цркве у Риму од православља. Папе су током XI и XII века често цитирали „Даровницу“, приликом сукоба папства са владарима Западне Европе, покушавајући да се представе као једини истински владари на Земљи под којима се налази сваки световни владар. Током средњег века на Западу је преовладало мишљење о аутентичности „Даровнице“, мада је Отон III (*Otto III*, 996-1002), немачки цар, у својим писмима први посумњао у његову истинитост. Крајем XV века, са развојем хуманизма, отворено је почело да се говори о лажном документу, које су римске папе потурале као веродостојан. Кардинал Никола од Кузе (*Nicolaus Cusanus*, 1401-1464) јавно је објавио да је документ фалсификат. Лоренцо Вала (*Lorenzo Valla*, 1407-1457), италијански хуманиста и реторичар, у свом трактату *De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio* („О подметнутој „Константиновој даровници“), потврдио је да је „Константинова даровница“ фалсификат. Био је то пионирски научни рад, који је разбио папски мит о апсолутној моћи на Земљи. Енглески прелат, Пикок (*Reginald Pecock*, 1395-1461), бискуп Чичестера, дошао је до сличног закључка, да је „Константинова даровница“ лажни документ, а што је тумачио на основу језичког и палеографског обележја. Иако се у одређеним деловима текста могу наћи формуле царске канцеларије, већина текста није одговарала начину писања документа из IV века. Коришћени су поједини термини који су у употребу ушли неколико векова касније (*fief*), а пре свега датум који стоји на „Даровници“, у супротности је са историјским чињеницама. Наводи се четврти конзулат Константина Великог 315. као и конзулатство Галиканија (*Galicanus*) у 317. години, а тај анахронизам додатно утемељује неистинитост документа.

Папа Пије II (*Pius II*, 1458-1464) је написао трактат 1453. године, пре него што је изабран за папу, у коме је покушао да прихвати неистинитост документа, али и похвали да је римска црква захваљујући Карлу Великому добила велику моћ. Убрзо је изабран за папу, након чега трактат није објављен. Крајем средњег века многи италијански великаши ушли су у отворени сукоб са папом и у својим писмима потврђивали неистинитост документа. Занимљиво да је све до краја XVI и почетка

XVII века, остало прихваћено да је „Константинова даровница“ оригинал, док Цезар Баронијус (*Caesar Baronius*, 1538-1607) у свом делу *Annales Ecclesiastici (Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum* 1198, „Црквени анали“), објављиваним од 1588. до 1607. године, није потврдио лажност документа, после чега је скоро универзално прихваћено то тумачење.

Са данашње тачке гледишта, сматра се да је „Константинова даровница“ написана средином VIII века, у време папе Стефана II (*Stephanus II*, 752-757), како би му помогао у преговорима са Пипином Малим и добијању већег утицаја на световно племство и владаре. Папа Стефан II је 754. године прешао Алпе и помогао Пипину да устоличи сопствену породицу на краљевски престо Франачке и коначно укине династију Меровинга. У замену за ту помоћ, Пипин је даривао папи земљу у Италији, коју су претходно Лангобарди одузели од Ромејског царства. Та земља ће постати темељ Папске државе, чиме ће бити утврђена власт папства на западу Европе у наредних једанаест векова.

Нова краљевска династија у Франачкој и савезништво са папом

Папа Захарије је био притиснут од Лангобарда, те схвативши значај Франачке и способност Пипина Малог, није имао разлога да се двоуми. Поздравио је Пипинов потез о окончању неспособне династије у Франачкој и постављању темеља за устоличење нове владајуће породице у држави. Захарије је одговорио на Пипиново писмо да краљевска власт треба да припадне ономе ко је заиста способан да влада. Након тог папиног одговора, Пипин Мали је сазвао сабор племића у Соасону 751. године, којим је дотадашњи краљ Хилдерих III збачен са престола и протеран у манастир, чиме је званично престала да влада меровиншка династија. За новог краља изабран је Пипин. У избору новог краља извршена су два обреда: по античком обичају краљ је подигнут на рукама сопствене војске, чиме је његов избор добио на легитимности, јер су тако изабрани и многи римски цареви; те црквеним обредом помазања посвећеним уљем и тако краљевском достојанству приписан верски карактер, након чега је владар постао и званично заштитник римске цркве.

Након избора новог краља уз јаку подршку папства, Дрого је морао да бежи из Франачке, док је Грифо опет устао на побуну, али је убијен у бици код Сан Жан де Морена 753. године. Пипин Ма-

ли је помазан уљем 751. године у Соасону од стране надбискупа Мајнца, но да би додатно подигао своју моћ, лично је папа Стефан II дошао у Франачку и по други пут, у раскошној церемонији, помазао Пипина у цркви Сен Дени 754. године, додавши још једну титулу новом владару – *patricius Romanorum*. Било је то прво забележено крунисање једног световног владара од стране папе. Да би додатно осигурао власт својој династији, јер је Франачка била позната по многобројним побунама племства, Пипин Мали је затражио од папе да помаже уљем и његова два сина: Карла и Карломана.

Околности су ишле Франачкој на руку, јер је у Италији папа имао проблема са Лангобардима, те му је једини ослонац био Пипин Мали. У првој половини VIII века, Ромејско царство је наметнуло тешке порезе итаљским поседима, који су пре свега оптеретили римску цркву. Папа је одбио да их плаћа, због чега су равенски егзарх и римски дукс одлучили да до новца дођу силом. Папа је уз помоћ војвода од Сполета и Беневента успео да се одупре и протера Ромеје. Када је цар Лав III Исавријски (Λέων Γ' ο Ίσαυρος, 717-741) 726. године почео да иступа против икона, што је био почетак доба иконоклазма, цела Италија са папом на челу уста-ла је против Константинопоља. Егзарх је убијен у Равени, а царске су војсковође широм Апенинског полуострва протеране. У Риму и његовој околини сву власт је приграбио папа, док су Лангобарди освојили Болоњу и смањили ромејски териториј у своју корист. Године 730. цар је у Константинопољу објавио едикт о забрани поштовања икона, после чега је папа Гргур III (*Gregorius III*, 731-741) сазвао синод у Риму 731. године, на којем је донесена одлука о искључивању из Цркве свих оних који су противници икона. И Ромејско царство је жестоко реаговало. Прво је флота кренула према Италији, али када је уништена у Јадранском мору, Лав III је донео наредбу да се сви царски поседи на Западу, укључујући Илирик, Сицилију и јужну Италију, изузму од компетенције папе и доделио константинопољском патријарху. Тако су папски поседи конфисковани у корист Ромејског царства. Равенски егзархат је у административном смислу одвојен од римске области, која је формирана као посебан Римски дукат, а југ Италије са Сицилијом, такође је постао посебна управна област.

Лав III је несвесно раскомадао ромејски посед у Италији и препустио Лангобардима да брзо нападну и заузму већи део тих области. У низу напада Лангобарди су смањили териториј Римског дуката и Равенског егзархата, док се папство одржавало лукавим односима са Лангобардским

краљевством на северу и његовим војводствима на југу у Сполету и Беневенту. Истина да је папство својим утицајем одбило нападе Лангобарда на Равенски егзархат 732/733. и 743. године, али је 751. лангобардски краљ Аистульф (*Aistulf*) коначно срушио егзархат уласком у Равену и тако ту област припојио свом краљевству. Тако су се радикално изменили односи у Италији у корист Лангобарда, а једини посед Ромеја на северу остала је Венеција. Папство је морало да се штити од Лангобарда, а једину подршку могли су добити из Франачке. Падом Равенског егзархата у лангобардске руке, папство је покушавало да од Лангобарда добије ту област и тако припоји подручју којем је, наводно, у име Ромејског царства де факто управљао папа лично. Лангобарди су тај захтев одбили и наметнули тешке порезе Римском дукату, уз претњу да ће силом освојити све италске регионе, ако се успротиве одлукама лангобардског краља. То је био највећи разлог папе Стефана II да крајем 753. године крене пут Франачке у покушају да добије помоћ. Папа је морао да буде задовољан преговорима са Пипином Малим. Пипин је обећао да ће папи „вратити“ Равенски егзархат и потврдити териториј „Римске републике“. Овде долазимо до једне од највећих лажи у историји Европе и света: папа је разговарао са државом која није имала никаквих својих области у Италији и чији је краљ обећао „враћање“ одређених области римској цркви, који заправо никада нису ни били папски. Равенски егзархат је до рушења од стране Лангобарда 751. године, припадао Ромејском царству, који је био правни наследник Римског царства. Папство ни у ком смислу није могло бити потражилац Равенског егзархата, јер је егзарх постављан од стране цара у Константинопољу и једино њему је одговарао за све послове у својој области, док су сви порези прикупљани у име Царства. Слично је са „Римском републиком“, која је правно била део Ромејског царства, никако папства. Лукави папа Стефан II је од Пипина Малог 753. године добио нешто што никада није било његово и на тај начин започео са једном опасном праксом – присвајања туђих територија у своје име. Са друге стране, Пипин Мали као франачки краљ, није имао овлашћења да поклања териториј на који ни он није имао права, нити је икада неки франачки владар успео да га освоји. Није то била случајност, већ добро испланирана идеја папе да се коначно одвоји од Константинопоља у верском и територијално-политичком погледу. То неће бити преседан, већ почетак озбиљних политичко-верских сукоба који ће Европу потресати све до данашњег дана.

Ducatus Romanus

Ducatus Romanus је био ромејски округ у оквиру Равенског егзархата, којим је управљао царски функционер са титулом *dux*. Папа није био господар града Рима, већ је њиме управљао Сенат и дукс. Равенски егзархат је био подељен у две територијалне области: Равеном са околином управљао је егзарх, док је дукс у Риму био одговоран за Рим, Лацијум, области северније од реке Тибра до реке Гариљано у Кампанији. Папа је у ранијим вековима до средине VIII века, покушавао да се домогне власти над том облашћу, због чега је често био отворена опозиција цару у Константинопољу.

Ромејско царство (Источно римско царство) је након пропасти Западног римског царства, остало једини правни наследник античког Рима, укључујући Италију, Хиспанију, Балканско полуострво и Северну Африку. Цар Јустинијан је покушао да изврши рестаурацију Царства, ослобађањем Италије, Северне Африке и делова Хиспаније од германских варварских племена, који су у IV веку успели да сруше Западно царство. Папство није желело да гледа на Ромејско царство као на наследника јединствене римске империје, већ је са њим улазило у отворен сукоб, сматрајући себе јединим господарем свих земаља на планети. Јачањем папизма у средњем веку, та идеја ће довести до отвореног сукоба са Константинопољем, али и многим германским краљевима у Немачкој, Француској и Британији.

Доласком Лангобарда у Италију и слабљењем ромејске моћи на полуострву, ново германско племе успело је да освоји већи део северне Италије, али веза између Рима и Равене остаће чврста. Пентаполис (пет кључних градова на обали Јадранског мора: Анкона, Фано, Пезаро, Римини и Сенигалија) са Перуђом био је преко Апенинских планина повезан са Римом. Сламањем једног дела ове стратешке везе, Рим не би могао да издржи нападе Лангобарда, због чега је било важно одбранили тај териториј. Проблем је био у томе што је Лангобардска краљевина била уским ромејским појасом одвојена од војводства Сполето и Беневент на југу. Тако су се интензивирали напади на ромејски териториј што је коначно довело до пада Равенског егзархата 751. године. Лангобардски краљ Лиутпранд је 728. године успео да заузме тврђаву Сутри, која је доминирала на путу према Перуђи. Папа Гргур II је успео да наговори краља да Сутри поклони апостолима Петру и Павлу.

Liber Pontificalis („Књига папа“) је попис свих папа са биографијама до XV века. Начин на који је настала и писана током векова, доводи у сумњу

њену историјску вредност, посебно када се имају у виду многобојне неистине уписане у њој. Уписано је да је краљ Лиутпранд поклањањем Сутрија папи, почетак стварања Црквене државе у Италији и тиме званично призната од Лангобарда. Истина је да је ово апсурд, јер су папе и након 728. године признавале царску власт и званичнике који су слали из Константинопоља у Рим. Истина да су папе искористиле моменат предаје Сутрија као темељ за изграђивање папске државе, који су почели да намећу појединим германским државама на Западу. Папа је затражио од Лиутпранда да врати Сутри, да га не би погодила казна Апостола Петра и Павла. Побожни лангобардски краљ је несумњиво пао под те речи, након чега је званично предао тврђаву апостолима Петру и Павлу, не папи лично, нити виртуелној Папској држави. Лиутпранду је било небитно шта ће папа урадити са тврђавом, јер он није желео отворено да је врати Царству, нити је предао лично папи у власништво. Ту настаје спор у тумачењу Лиутпрандове одлуке. За римске папе то је био почетак утемељења Папске државе, а за Ромејско царство предаја Сутрија цару у Константинопољу заобилазним путем, преко папе. Папе су свесно почеле све више да се позивају на двојицу апостола, тврдећи да они штите Рим од свих зала. Војвода од Сполета Трансамунд (*Transamund*), освојио је 738. године тврђаву Галезе, северно од Непија, који је штитио пут према Перуђи. Папа Гргур III је платио великим новцем да му војвода поклони тврђаву. Да би одобровољио Трансамунда, затражио је од њега савез против Лиутпранда, али је лангобардски краљ освојио Сполето, опсео Рим, већину римског дуката опљачкао и уништио, освојивши четири важне пограничне тврђаве: Блера, Орте, Бомарцо и Амелија и тако одсекао комуникацију са Равеном и Перуђом. Од 739. године папа се окреће по први пут Франачкој, моћној германској држави која је омогућила Бонифацију да успешно покрштава у немачким земљама. Папа је послао писмо величајући мајордома Карла Мартеда, несумњиво уз сагласност ромејског дукса у Риму, са молбом да заштити гроб Апостола. Карло је одговорио на лепе речи папе, примио поклоне, али одбио да му помогне против Лангобарда, јер су му ови пружили савезништво против муслимана.

Након Гргура III, нови папа Захарије је променио политику у односима са Лангобардима. Захарије је ушао у савезништво са Лиутпрандом против Трансамунда, због чега му је краљ поклонио четири освојене тврђаве у римском дукату, након папине посете у Терни. Лиутпранд је поклонио и више обрадиве земље, које су раније преотели Лангобарди прихвативши мир на двадесет година.

Када су Лангобарди напали Равену, егзарх је затражио помоћ од папе да посредује у преговорима. Иако је побожни Лиутпранд раније био да режљив према папама, овог пута није дозволио да падне под Захаријин утицај, али је напустио опсаду. Након Лиутпрандове смрти 744. године, нови краљ Рахис опсео је Перуђу 749. но папа је успео да умири његове амбиције, али када је овај смењен, а на престо дошао Аистулф, судбина Егзархата била је запечаћена.

Војни походи Пипина Малог

Краљ Пипин је 752. године своју пажњу усмерио на Септиманију, искористивши унутрашње сукобе арапских муслимана. Долином Роне стигао је до Нима, Вилнев де Магелона, Безјеа и Агда, након чега је гроф Нима, Ансемунд (*Ansemund*), признао врховну власт Франачке. Пипин је напао најјаче муслиманско утврђење у јужној Франачкој, Нарбону, али није успео да је освоји. Године 754. дошло је до побуне у Ниму, коју је предводио Ерменијард (*Ermeniard*), против грофа Ансемунда. Иако је Ансемунд убијен, побуна је брзо угушена, а краљ је изабрао Радулфа (*Radulf*) за новог грофа. Франачка војска је коначно сломила арапски отпор у Нарбони, освојивши је 759. године, чиме је пало последње муслиманско упориште у јужној Галији.

Пипин Мали је након посете папе 754. године морао да одржи реч, те је у два војна похода 755. и 756. године, поразио Лангобарде и приморао Аистулфа да у два уговора у Павији, преда папи териториј некадашњег Равенског егзархата и призна врховну власт Франачке. Аистулф није могао лако да се одрекне освојених територија и први уговор је прекршио, због чега је Пипин приморао лангобардског краља на нови уговор, али и својом посебном повељом 756. године потврдио је папи посед некадашњег Равенског егзархата и власт над Римским дукатом. Тако је нелегитимно створена Папска држава. Политички положај Папске државе од почетка је био контрадикторан, јер је њене темеље утврдио франачки краљ војним походима против Лангобарда, који су претходно отели териториј од Ромеја, правног наследника античког Римског царства. Уступање тог територија од стране краља Пипина Малог папи, такође је нелегитиман чин, уперен директно против Ромејског царства, са којим Франачка у том тренутку није ни била у сукобу. Папа ниједним актом није поништио легитимитет Ромејског царства, практично је добијеним територијем владао под протекторатом Франачке

краљевине. Овакав противзаконити чин Ромејско царство је покушало да реши упућивањем захтева Пипину Малом исте 756. године, да ослобођени територију од Лангобарда врати Царству. Франачки краљ је тај захтев из Константинопоља одмах одбио, потврдивши тако да је он компетентан да одлучује о односима и територији у Италији.

Након успостављања власти у Септиманији и довођења Италије практично у протекторат, Пипин Мали се окренуо Аквитанији, у којој је као независан од Франачке владао војвода Ваифар (*Waiofar, Waifar*, 745-768). Почетак сукоба Пипина и Ваифара датира из 753. године, када је војвода од Аквитаније одобрио азил Грифу, полубрату франачком краљу, који је морао да побегне након што је покушао да узурпира престо војводе од Баварске. Грифо је убијен 753. године у бици код Сен Жан де Морена, кретајући из Аквитаније према Италији. Када су нешто касније Пипинове трупе напаале муслимане у Септиманији, са леђа је Франке напао Ваифар. Више локалних хроника је записало овај догађај, међу њима и „Хроника Моазак“ (лат. *Chronicon Moissiacense*), анонимна компилација откривена у манастиру Моазак.

Одмах након пада Нарбоне 759. године, Пипин је све снаге усмерио на Аквитанију. Већ 760. године пали су Тулуза, Родез и Алби. Исте године је Пипин осудио Ваифара због одузимања црквених имања широм Аквитаније, те напао Бери и Оверњ. Франци су опустошили већи део Аквитаније већ у првим годинама напада. Ваифар се није предао, већ је наредио двојци својих верних вазала да окупе своје војске: гроф од Буржа Хуниберт (*Chunibert*) и гроф од Оверња Бландин (*Blandinus*). Циљ је био напад на противника код места Шалон на Саони. Према настављачу Фредегарове хронике, већину војника чинили су Баски (Гаскоњци), који су били професионални војници. Та војска је ушла у Бургундију и опустошила је, али под притиском Пипина, морали су да се повуку, након чега су Франци освојили Бурбон, Шантел и Клермон у Оверњу, приморављујући Бландина, грофа од Оверња да се преда. У тим тренуцима, Пипин је контролисао већи део Оверња и могао да планира нове нападе на Ваифара. Године 762. Пипин је са војском напао Бери и Поату, да би након дуже опсаде Буржа, приморао грофа Хуниберта на предају. Тур је пао исте године, а гроф од Поатјеа је морао да положи заклетву франачком краљу. Све ове догађаје описују и „Анали франачког краљевства (лат. *Annales regni Francorum*, познати и као *Annales Laurissenses maiores*).

Видевши да је немогуће победити Пипина, војвода Ваифар је 763. године понудио краљу да

плаћа данак уз додатни поклон у злату, у замену за градове који су пали у руке Францима, али та молба је одбијена. Исте године је Пипин ушао дубоко у Аквитанију, долазећи до Лимузена и Керсија. Ваифар је између 763. и 766. године морао да повуче своју војску из великог дела Аквитаније: Поатјеа, Лиможа, Сента, Перигеа и Ангулема. Постоје расправе код појединих историчара, ко је срушио зидове ових тврђава, али извесно је да је Ваифар наредио пре повлачења војске да тврђаве буду срушене, јер се у изворима наводи да је Пипин Мали наредио подизање зидова ради лакше одбране. Био је то период великих бруталности обеју војски, пљачкања, спаљивања, уништавања усева и винограда и ненастањених манастира. Већина војника је до 766. године напустила Ваифара и пришла на Пипинову страну, али рат није био готов. У последњој фази рата, 766/767. године, борбе су вођене у Перигору, Ангуму и Бордоу, областима близу Гаскоње. Хронике пишу да је Пипин уништавао све пред собом: градове, тврђаве, села, чак и њиве на којима више није било могуће радити. Године 768. ухваћен је Ваифар и већина његове породице, а Пипин је био немилосрдан према њима – сви су убијени у шумама Перигора. Ваифаров син или рођак Хуналд II (*Hunald II*), није прихватио Пипинову власт и повукао се у планине, где је наставио да се бори против Франака. Војводство Аквитанија је укинато и припојено непосредној краљевској власти, а он је поделио на грофовије које су му биле одане.

Франачки краљ је између 753. и 758. године ратовао против Саксонаца на северу, али није успео да им наметне власт, већ је добио признање номиналне зависности уз обавезу да му плаћају невелики годишњи данак, али Саксонци се нису превише придржавали договора. У Баварској је војвода Тасило III верно испуњавао своје вазалске дужности, али услед превеликих намета и сталних ратовања у том војводству избила је побуна 763. године. Баварски војвода је те године са војском напустио франачку кампању у Аквитанији, правдајући се да је болестан. Франачке хронике су га због тога оптужиле да је игнорисао заклетве дате краљу, правдајући се лажним изговорима. Касније ће Карло Велики уз подршку папе Хадријана I, оптужити војводу за бунтовност захтевајући адекватну казну.

Многобројни војни походи приморавали су Пипина Малог да своје вазале одржава у верности даривајући им многобројна имања. Због тога није могао да врати цркви она имања које још његов отац Карло Мартел одузео због муслиманске опасности. Пипин је наставио са одузимањем црквених имања, али да би одобривољио свештенство, 765. године је наметнуо обавезу свим становницима и

поседницима да плаћају цркви десетину од својих плодова у натури.

Пипин Мали је умро 768. године у кампањи у Аквитанији у својој 54. години живота. Сахрањен је у Сен Денију. Према франачком обичају, држава је подељена између његових синова Карла и Карломана I. Источари му дају мањи значај у односу на његовог оца Карла Мартела или сина Карла Великог, но несумњиво да је његов значај био велики. Склонио је династију Меровинга и своју породицу довео на власт, ударивши темеље сарадњи са папом. Нелегитимно је створио Папску државу, која ће трајати све до 1870. године. Наставио је да јача тешку коњицу, коју је започео његов отац, али и да одржава војску која је створена у време муслиманског надирања у јужну Галију. Успео је да сломи отпор у Аквитанији и Гаскоњи и те области прикључи Франачкој, те протера муслимане из Септиманије. Мисионарски рад у Немачкој и западнословенским земаљама, који је подупро свим средствима, имаће сјајне резултате, а тај посао наставиће његов син Карло Велики. Феудализам је стајао на чврстим ногама и почео да се шири у Франачкој и околним земаљама. Из два брака имао је седморо деце, али само двојица синова су наследила власт. Франачка држава ће у блиској будућности постати најјача сила у Западној и Централној Европи.

3. РАЗВОЈ ФЕУДАЛИЗМА У МЕРОВИНСКОМ КРАЉЕВСТВУ

Привредно-друштвени односи Франачке у време династије Меровинга обухватали су два различита подручја: једно је било саставни део некадашњег Западног римског царства између Рајне, западних Алпа и Пиринејских планина (римска Галија), док је друго било источно од Рајне, које никада није било трајно део римске империје. У подручју некадашњег Западног царства, основу становништва чинили су Келти и Римљани. У те области стигла су германска племена тек са Великом сеобом народа у IV и V веку. Источно од Рајне живело је искључиво германско становништво, које је у свом суседству имало словенска племена. Германи источно од Рајне нису били под утицајем римских привредно-друштвених односа, мада је он продирао при крају постојања Западног римског царства, али је био исувише слаб да би могао радикално да измени тадашњу економско-социјалну структуру племена. Био је то разлог да се формирање ранофеудалних привредно-друштвених односа у Франачкој династије Меровинга, одвија на два различита

начина: 1) западно од Рајне у језгру франачке државе, синтезом двају распадајућих процеса, односно напуштањем касноантичких робовласничких односа и процеса напуштања и промене германских родовских односа, 2) источно од Рајне процес феудализације вршио се постепеним напуштањем родовских односа, без директног утицаја процеса разградње и напуштања класичних робовласничких односа који су били темељ античког Рима и он се спорије развијао у односу на оне земље које су некада биле под римском влашћу.

Западно од Рајне, тачније на простору некадашњег Римског царства, процес сједињења компонента у промени привредно-друштвених односа развијао се тако што се приватни власнички облик, зависан од колона и робова, модификовао прихватањем система производње на основу зависности непосредних произвођача од поседника имања. Долазак слободног германског становништва, још увек у родовским односима на тло Западног царства, успоравао је тај процес и наметао постепено дуготрајну промену германских сељака у зависне обрађиваче земље, те постепено долази до скорог изједначења статуса са колонима и *servi casati*-ма. Због ранијег привредно-друштвеног односа који је постојао у касноантичком периоду, дошло је до убрзања процеса феудализације на простору римске Галије, у односу на области источно од Рајне. Феудализација је доста спорије ударала темеље на Истоку, јер није постојао приватни велики земљопосед са неслободном радном снагом, нити је постојала могућност да се на радикалан начин процес убрза, те да за кратко време маса слободног германског становништва постане зависни обрађивач земље на имањима латифундиста. Са јачањем франачке државе и бржег развоја процеса феудализације у Галији, започео је постепени утицај у области преко Рајне, у покрајинама које су признавале франачку врховну власт. Утицај који је временом бивао све јачи из Франачке, са одређеним закашњењем, преносио се на источне делове државе, те уз одређене специфичности следио правац даљег процеса феудализације друштва.

Развој феудализма западно од Рајне

Према Салијском закону, слободна франачка села познавала су алодијално поседовање земље, без могућности да је отуђе, док су шуме и пашњаци остајали у власништву читавог колектива. Доласком Франака у римску Галију, сусрели су се са већинским галоримским становништвом, посебно јуж-

но од Лоаре, но бројна германска села живела су одвојеним (племенским) животом, независно од староседелаца, али у времену када је започела еволуција изградње аграрног система код староседелаца у коме је земљопоседник држао за себе мањи део обрадиве површине, а већи део разделио на мање површине које су самостално обрађивали колони и *servi casati*, уз услов да власнику дају део плодова у природи, као и да одређени број дана раде на имању које је земљопоседник оставио за себе, чиме је започео постепени процес који је утицао и на саме слободне франачке сељаке. При том, франачки краљ је преузео имање некадашњег царског фиска, док је родовско-племенска аристократија, окупљена око краља, добијала све више обрадиве површине као део заслуга због војних и цивилних послова, чиме су се претворили у земљопоседничку аристократију, а то је даље водило ка гушењу независности некада слободних германских сељака, који постају зависни од земљопоседника.

Галоримски и германски колони су тако, етнички различити, у привредном и друштвеном погледу потпуно изједначени, ступајући у зависност од земљопоседника Галоримљана или Франака, који су на све начине покушавали да дођу до још веће обрадиве површине. Крупни земљопоседници су до нове земље долазили краљевим поклонима или на рачун до тада слободних и независних сељака, који су услед немогућности да плаћају порез, своју земљу продавали велепоседнику и остајали на њој, али у статусу прекариса или колона. Када је економски уништена привредна и друштвена самосталност већине независних, малих власника имања и када су постали зависна радна снага на имањима крупних земљопоседника, процес феудализације је почео да се убрзава.

Алодијално поседовање земље сеоских породица уз развој пољопривредне технике, довео је у другој половини VI века до коначне превласти малих сеоских породица у селима франачке државе. Оне постају суседске општине (марке), где мале сеоске породице покушавају да слободо располажу својим имањем и плаћају држави порез. Едиктом краља Хилпериха I, којим се признаје право наслеђивања имања и кћеркама, долази се до преломне тачке у даљем процесу феудализације. Озакоњењем отуђивања земље, у коме је женски наследник могао да удајом пренесе имање у другу породицу, ступило се у вишу фазу привредних и друштвених односа. Убрзо су меровиншки краљеви право располагања обрадивим површинама генерализовали, што је водило у слободу поклањања, залагања и продавања земље по слободној вољи њеног власника. На тај начин је алодијална земља добила статус потпу-

ног приватног власништва. Приватно поседовање земље, колико добро деловало на почетку, водило је брзом стварању имовинских разлика међу сељаштвом и рађању нове аристократије. Крајем VI века те имовинске разлике постале су изузетно велике, да се у сеоским општинама јасно разликују три категорије слободних сељака: 1) средњи слој који је поседовао стандардну обрадиву површину (*bufo*) и обрађивао је лично, у најбољим случајевима имао је два или три роба, а уз то је имао стоку и пољопривредни алат; 2) виши слој чинили су богати чланови општине, који су поред стандардне обрадиве површине (хуфе), имали и додатну земљу добијену поклоном од краља и могле су бити две или више хуфа; 3) нижи слој, који није имао стандардну земљу, јер у процесу раслојавања је изгубио различите делове сопствене земље, нити је имао довољно стоке и алата.

Нижи слој је стално економски пропадао и губио део свог имања, задуживао се да би платио порезе, што је водило ка даљој продаји своје земље да би на крају у потпуности изгубио и постао зависан радник на имању великог земљопоседника. На тај начин слободни и осиромашени сељаци морали су да постану зависни од господарева земље, губећи економску слободу. Даљим процесом привредно-друштвеног развоја, тај сељак је изгубио и личну слободу и трајно је везан за земљу велепоседника. Тако се развијао феудализам на грбачи најсиромашенијег сељака у корист богатих земљопоседника.

Виши слој у сеоској општини све више је повећавао своје имање. Земљу је могао да добије на више начина, но у почетку је сам обрађивао са неколико кућних робова. Временом ће на њихово имање доћи осиромашени сељаци, који ће добити део земље и за то плаћати власнику у природи. То је време када виши сељачки слој још увек не може да живи од туђег рада на својој земљи. Постепено ће виши слој добијати додатну земљу од краља или куповином од осиромашеног сељака и тако проширивати своју обрадиву површину на којој ће радити велики број зависних сељака, колона и робова, те тако чланови вишег слоја постају мали властелини, који сопственом снагом не учествују у обради земље.

Економска и социјална диференцијација у Франачкој утиче на све три категорије слободних сељака. Поред унутрашњих услова који су довели до осиромашења или богаћења, постојао је и спољни утицај и он је везан за раст великог земљопоседа. Краљ је преузео некадашњи царски фиск и добио велико имање. Са тешњим везама краља са свештенством и Црква добија све више земље. То повећање краљевског и црвеног имања

почело је да се шири на суседне сеоске општине и да задире у њихов привредни и друштвени систем. Осиромашени сељаци више нису губили свој алод само од сељака из вишег сеоског слоја из своје општине, већ од земљопоседника са стране или од Цркве. Када краљ додели земљу неком аристократи, он шири своје имање на рачун осиромашеног сељака, узимајући његов алод и тако његово имање улази у сеоску општину, иако он није званично његов члан. У даљем процесу развоја феудализма, крупни земљопоседници стичу још више земље директном куповином или добровољним и принудним даривањем, прекаријем, насилним путем или краљевским поколоном за верност у служби. Крупни земљопоседник стиче више обрадивих површина у једној и више суседских општина. Укрупњивањем свог имања и додатним богаћењем велепоседник временом почиње да подвргава све више сељака у општини под своју власт, на крају и читаву општину, која постаје његово власништво (властелинство). Некада независни и слободни сељаци општине, коначно потпадају под власт крупног земљопоседника и на његовом имању постају зависни сељаци. Та земља је некада била њихова, али економским пропадањем били су принуђени да је дају крупном земљопоседнику, губећи своју слободу. Земљопоседник је земљу додељивао сељацима на обраду или као прекариј, уз обавезу да му плаћају део плодова у природи и одређени број дана у години раде на остатку властелиновог имања. Коначни процес феудализације на врхунцу средњег века, претвориће те некада слободне сељачке, а касније колоне у кметове.

Крупни земљопоседници су добијали све више имања у сеоској општини и тако је претварали у сопствено власништво, али упоредо са тим вршио се процес стварања карактеристичног условног типа поседовања крупног имања и формирао класу феудалаца, који уз поседничка права у сеоској општини, све више добија овлашћења ослабљене централне власти услед грађанских ратова или владавине неспособних краљева.

Раздобље од родовских односа до пуног развоја феудализма, историчари сврставају у три раздобља:

1) Први период када се од родовске заједнице друштво претвара у суседску општину у коме је алод слободан и наследан посед, али неутуђив. У то време германско друштво напушта родовске односе, али алод иако слободан још увек није потпуно приватно власништво, већ се предаје у наследство по силазној мушкој линији. Породице на тим имањима економски су независне, док велики земљопоседи још увек нису почели да узимају

земљу од малих поседника. То је још увек време непосредне личне обраде земље уз помоћ неколико робова и колона. То раздобље се назива претфеудално, јер велики земљопоседи нису још увек довољно снажни да одузимају земљу малим поседницима нити да сељаштво присиљавају на кметски рад. Тај период је међураздобље од робовласничког и родовског, са једне стране и феудалног, са друге стране.

2) Ово је раздобље у коме се врши процес економског осиромашења сељака што води даљем раслојавању друштва и започиње везивање слободних сељака за земљу крупног земљопоседника, те тако све више почињу да се приближавају колонима и робовима. То је рано феудално доба у којем крупни феудалци покушавају да дођу до све већих имања.

3) Отуђивање алода постаје омасовљено од стране крупних земљопоседника, што је водило све већем везивању некада слободних и независних сељака за имање феудалца. Више није било разлике међу феудалцима, те су они могли бити франачки, галоримски и црквени. Осиромашени сељаци укључују се равноправно у властелинства световна или црквена. До краја развоја овог раздобља постоје две јасно развијене класе: 1) зависни сељаци, колони и робови, који временом постају кметови и 2) крупни земљопоседници – франачки и галоримски. То је време пуног феудалног друштвеног и привредног развоја и он чини темељ средњовековног периода.

Основни разлог за стварање феудализма било је формирање крупног земљопоседа, који осим колона и робова подвргава и сељаштво, које је некада било слободно, али је услед економског пропадања, изгубило сопствени алод и било везано за земљу феудалца. Доласком Франака у Галију, у почетку је постојала јасна разлика између германског народа и Галоримљана, али услед развоја нових привредних и друштвених процеса, та етничка разлика се губи, да би у завршном процесу феудализма нестала таква подела, већ је створена нова: са једне стране су зависни непосредни обрађивачи земље, а са друге феудалци, те више није била важна подела на Франке и Галоримљане услед међусобног повезивања.

Развој феудализма источно до Рајне

У области источно од Рајне никада није била уврђена римска власт, нити је живело римско становништво у античком и касноантичком перио-

ду. Због тога није постојао касноантички велики земљопосед домаћег становништва, на којем су радили колони и робови уз добијени део земље на самосталну обраду, уз услов да плаћају данак у природи и одређени број дана у години раде на осталом поседничковом имању. Услед тог недостатка, развој ранофеудалног и феудалног привредног и друштвеног система није се вршио распадањем робовласничког друштва и напуштањем родовских односа, као и њиховим повезивањем, већ се заснивао искључиво на старијим родовским односима и његовим постепеним напуштањем и самосталним преобликовањем у нови поредак. Када је Франачка успоставила власт источно од Рајне, несумњиво да је модел касноантичке организације крупног земљопоседа у областима некадашњег Римског царства, био полазиште за раслојавање друштвених и економских чинилаца у стварању нових односа у источним деловима државе. Државни службеници и свештенство које је дошло у источне области, неумњиво је имало додатне утицаје на распадање родовских односа и почетка развоја новог система. Услед постепене спонтане разградње родовских односа код Источних Германа, велики земљопосед је почео све више да узима маха, због чега је његов развој утицао на подвргавање слободне сеоске општине на исти начин како се дешавало у областима западно од Рајне.

Германи источно од Рајне прошли су све оне фазе као и Франци на Западу, али се код њих тај процес одвијао доста спорије. Најбрже је захватио области око средње Рајне, које су биле уз саму Франачку, док су у удаљенијим деловима државе, стигле знатно касније, у Турингији, Баварској, Фризији, а најкасније у Саксонији у којој је најспорије продрла франачка власт. Закони који су настајали источно од Рајне од краја VI до средине VIII века, као што су Рипуарски, Алемански или Баварски, као и повеље о поклањању или уступању обрадивих површина, посебно цркви и манастирима, јесу доказ да су Германи на истоку Франачке коначно напустили родовске односе и кренули путем ране феудализације. И овде је као на западу државе почетак новог привредно-друштвеног процеса, било претварање сеоске родовске заједнице у суседску општину и већ у VII веку је источно од Рајне започео убрзани развој имовинске диференцијације у селима и преласка алода у отуђиву земљу. Према *Lex Baiuvariorum*, који је настао почетком VIII века, види се да је у то време била активна трговина обрадивом и необрадивом земљом, као и ливадама, уз право на искоришћавање шума. У *Lex Baiuvariorum* примећујемо да су Баварци отишли даље у алодијалном поседовању земље у односу на

Франке са краја V века. Но, разлика од два века је исувише велика. У Баварској је већ у VII веку алод постао отуђив и власник је могао неограничено да располаже њиме. Истина да право на отуђивање још није подстакло на директно отуђивање. Држаоци алода, који из неког разлога нису сматрали да је потребно отуђити земљу, настављали су да је обрађују и предају у наследство по силазној мушкој линији. Поједини чланови сеоских општина су пак, ушли у процес отуђивања земље и продавали делове имања или у целости предавали другим земљопоседницима, чак и цркви. Разлог тог предавања земље другом лицу, били су свакодневни проблеми: приликом наслеђивања имање се смањивало међу наследницима, што је довело до тога да је немогуће преживети само од добијене земље; често је долазило до задуживања, те услед немогућности да се дуг врати, власник имања је морао да га прода; због казни према законнику, које власник није могао да плати, једино решење била је продаја земље; имање је могло да буде уништено услед ратних пустошења, након чега је много теже могло да се опорави за нове пољопривредне послове, јер би улагања била већа; болести или дужност да се учествује у војним походима онемогућавали су власника да се посвети свом имању, због чега је оно остајало необрађено; земља је могла бити дата у залог или да постане задужбина. Сва домаћинства која из ових разлога нису могла да живе од земље, морала су да траже друго решење. Тако су до тада слободни сељаци постајали прекаристи, зависни од својих суседа на чијем имању су дошли, али су могли да дођу да раде и на црквеном имању или на земљи крупних феудалаца који нису били из исте суседске општине, већ имање добили краљевим поклоном. Уколико је слободни сељак изгубио своје имање у целости, једина могућност да преживи било је добијање земље од велепоседника по тежим условима од прекариста, после чега је постајао зависан сељак на туђој земљи са обавезом да плаћа дажбине у природи и ради одређени број дана у години на остатку власничковом имању. Тај процес се током VII и посебно VIII века развија источно од Рајне, где видимо различите категорије држалаца земље:

- 1) У појединим областима Немачке, чак до X и XI века могу се наћи неокрњени алоди слободних и независних сељака, који су чланови слободне или делимично зависне сеоске општине. Та општина је остала слободна у потпуности или је делимично пала под зависност неког крупног земљопоседника;
- 2) На истом простору могу се наћи слободни сељаци који су део свог алода препустили другом власнику, али су остатак задржали за себе и оста-

ли независни обрађивачи; 3) Некадашњи слободни сељаци који су своје имање у целости предали другоме у власништво и ту исту земљу добили као прекариј, при чему су успели да сачувају делимично своју слободу, уз обавезу да новом власнику земље плаћају дажбине у натури и одређени број дана у години раде на остатку његовог имања; 4) Бивши власници алода који су своје имање делимично или у целини претворили у неслободну земљу и тако сами постали делимично или потпуно зависни, изгубивши своју слободу, чиме су трајно и наследно везани за имање новог власника; 5) Бивши слободни сељаци који су различитим путем (комендацијом су ступали у личну зависност од моћније особе) изгубили личну независност, али су привремено сачували део од свог алода, који је у одређеном временском периоду, према ранијем уговору, морао да пређе у власништво патрона; 6) Бивши слободни сељаци, који су економски пропали због презадужености или превеликих казни и тако изгубили своју слободу и земљу, постали су робови, уз обавезу да раде на туђем имању директно или су могли да од неког велепоседника добију мали део земље.

На рачун сељака који су пропадали и постајали зависни, постоји друга, мања група, која откупљује или на друге начине долази до имања некада независних сељака, постајући властелини. У документима пре доласка Карла Великог на власт, источно од Рајне је већ почео да се утврђује властелински слој на рачун обесправљених сељака и такве можемо сврстати у више група: 1) земљопоседници који уз основну имају и непотпуно додатно имање, стечено куповином од сељака који је изгубио слободу и своју земљу обрађује лично уз помоћ неколико властитих робова; 2) земљопоседници који поред основне имају и више додатних имања, чак две или три хуфе. Ова друга група земљопоседника своја имања почиње да шири у својој, али и суседској сеоској општини. Он лично обрађује своје основно имање, док на додатном раде робови. Такав земљопоседник није велепоседник, јер обрађује земљу сопственим радом; 3) земљопоседник поред основне има додатно још две или три хуфе, али и он обрађује имање сопственим радом, док робови и колони раде на додатном и основном имању уз обавезу плаћања данка и дужности да ради на газдином основном имању неколико дана у години. Земљопоседник је власник целокупне земље, али он директно руководи над основном, док је додатну предао на обраду робовима. Он није властелин у пуном смислу, јер лично учествује у обради земље; 4) на имању земљопоседника поред основног робовског рада, налазе се и људи који су

изгубили слободу услед заробљавања, дугова или других казни, али раде и сељаци који су у процесу економског пропадања изгубили своје имање и постали зависни. Они су и даље званично слободни, али осиромашени и због тога принуђени да раде на имању земљопоседника. Такав земљопоседник је мали властелин, јер има ограничени број радне снаге. Дажбине које плаћају зависни сељаци и робови и даље су мале, да би земљопоседник могао да настави да проширује своја имања и живи од њих, због чега додатно мора да сопственим радом буде укључен у обраду земље. Структура његовог имања у смислу властелинства је остварена, јер око основне земље, на којој се налази земљорадничков дом, има објеката за стоку и алат, док на додатној земљи живе зависни обрађивачи. Земљопоседник има статус обогате сељака само из разлога што са сопственим радом учествује у обради имања; 5) истински властелин јесте земљопоседник који има довољно велико имање, чија је структура у смислу властелинства остварена, при чему он лично не учествује у обради земље, већ живи искључиво од рада зависних сељака, робова и других. Такав властелин може да ради у државној служби (цивилној или војној) или да као потпуно слободан обавља било какве друге дужности невезане за своје имање.

Источно од Рајне цео процес формирања властелинства био је спорији у односу на франачку Галију и привредно-друштвена диференцијација се одвијала независно од распадајућих процеса касноантичког робовласништва и родовских односа. Стварање имовинске диференцијације врши се у истој сеоској општини и дубоко је испреплетана, јер су осиромашени сељаци у већини случајева продавали или губили своју земљу од већих земљопоседника из исте сеоске општине. Постојало је правило којег су се сви држали: осиромашени сељак, услед немогућности да преживи на свом смањеном имању (или ако је земљу изгубио због задужености), предавао је земљу вишем земљопоседнику коме је требала радна снага. Тако је осиромашени сељак, да би преживео, прелазео на имање вишег земљопоседника, уз обавезу да ради на њој, плаћа дажбине и одређени број дана у години ради на газдином непосредном имању. Самом вишем земљопоседнику је одговарао тај систем, јер земља није остајала необрађена, а он сам је добијао део плодова у натури од зависне радне снаге и био слободан за обављање појединих државних послова. Овакав процес наставио је да се развија и на врхунцу средњовековног периода израђује се систем у коме самостални и слободни мали власници имања, бивају притиснути од крупних земљопоседника чиме губе своју незави-

сност, а њихово имање постаје власништво велепоседника. То је време када крупни земљопоседници на различите начине покушавају да мале власнике, подвргну себи и то чине економским притисцима, прикривеним или отвореним насиљем у сарадњи са државном администрацијом.

Феудализација у земљама источно од Рајне развијала се постепено од распадања родовских, преко претфеудалних и ранофеудалних односа до потпуне феудализације, која је економско-социјални темељ средњег века. Истина да су крупни земљопоседници и свештенство из франачке Галије, ширећи власт источно од Рајне, убрзавали тај процес и покушавали да дођу до нових имања на рачун слободних сељака у тим областима. Око краља који је успоставио своју власт, изграђује се локална цивилна и војна администрација, што је водило ка стварању крупних земљопоседа у власништву војвода, грофова и других краљевих службеника, али и цркве. Сви они врше различите притиске на слободне власнике малих имања, који под притиском пропадају и постају зависни обрађивачи на земљи велепоседника.

Колико год се развијао феудализам источно од Рајне у VIII и IX веку, он је још увек неразвијен у односу на франачку Галију и то се види у више облика: 1) поред формирања властелинстава и даље у том периоду постоје слободни сеоски алоди; 2) у истој сеоској општини једни уз друге живели су слободни мали земљопоседници и зависни сељаци који су економски пропали и били принуђени да дођу на имање крупних земљопоседника; 3) дуго се одржао слој виших властелинстава, чија је организациона структура остварена, али карактер тих земљопоседника и даље није властелински, јер су приморани да поред робовске, укључе и сопствену радну снагу; 4) осиромашени сељаци који су постали зависни од земљопоседничког имања, још увек нису радно оптерећени у пуном смислу у односу на зависне сељаке у франачкој Галији; 5) крупни земљопоседнички слој још увек није у потпуности изграђен, иако они држе земљу зависних обрађивача.

Није јасно какву, чију и колику земљу су држали крупни земљопоседници, добијену краљевим, војводским или црквеним даровницама: да ли је то ничија и необрађена земља или је то била земља некада слободних сељака. Забуна настаје, јер источно од Рајне франачки краљеви нису затекли имања царског фиска, јер тај териториј није улазио у састав Римског царства, који би касније наследио франачки владар, нити је имао колоне и робове на њима. Чију земљу је краљ даривао и одакле радна снага на њој, јер је било немогуће да слободни

сељаци преко ноћи постану робови и колони везани за земљу крупног феудалца, још увек није разјашњено. Немогуће је одговорити на то питање, јер документи са простора данашње Немачке из VII и VIII века не дају довољно података о томе. Гледајући развој феудализма у остатку Европе, која никада није била под римском влашћу или у ван европским државама, примећује се дуготрајни процес промене јавноправних и државних пореских дажбина слободних сељака у феудалну земљишну ренту. Могуће је да би на тој основи даривање имања од стране краља или војвода световној аристократији и цркви, у почетку било уступање краљевских или војводских права на јавне дажбине слободног сељаштва у сеоским општинама. Каснијим развојем та права сматрају се за исто порекло као радне обавезе и плаћање у природи са земље крупних земљопоседника, коју су населили зависни сељаци са свим обавезама које су им наметнуте. И ова чињеница модификованог настанка крупног земљопоседа утицала је на спорији развој феудализма источно од Рајне и његовој непотпуној зрелости, чак у време династије Каролинга. Тек неколико векова након ове династије, на простору Немачке започиње процес неограничене власти над непосредним обрађивачима, са развијеним имунитетом, ленским системом (систем вештачког поседовања имања) и развојем пирамидалне хијерархијске структуре.

Баварски законик

Иако нема посебног објашњења историје Баварске у овој књизи, потребно је посветити пажњу на Баварски законик, који је важан у процесу развоја феудализације источно од Рајне. Овај законик има више имена *Lex Baiuvariorum*, *Lex Bajuvariorum* и слично и представља скуп племенских закона Баварске од VI до VIII века. Прву компилацију закона саставио је први опат Нидералтајха, Еберсвинд (*Eberswind*), између 741. и 743. године, да би баварски војвода Одило наредио допуна законика 748. године. Ово је један од најбоље документованих германских законика.

Делови Баварског законика идентични су са *Codex Euricianus* (Визиготским закоником) и *Lex Alamannorum* (Аламанским закоником), што потврђује да је он млађи у односу на претходна два. Израда компилације закона датира из времена када је франачки утицај био сувише јак у Баварској, то јест када су баварске војводе већ били вазали франачком краљу. Одмах након устанка у Бавар-

ској 743. године, војвода Одило је био приморан да призна врховну власт Франачке и синове Карла Мартела, Пипина Малог и Карломана. Године 739. црква је у Баварској подељена на више бискупија од стране Бонифација (Винфрид, епископ Мајнца). Често се у *Lex Baiuvariorum* наводе ове бискупије, што показује допуњавање законика у каснијем периоду.

Поједини научници тврде да поред сличности са визиготским и аламанским законцима, *Lex Baiuvariorum* није у потпуности копија претходна два, већ је сам Баварски закон развијан постепено, почевши од времена Теудеберта I од Аустразије. До данас је сачувана верзија из времена војводе Одила, јер је допуњаван каснијим текстовима и речима које одговарају половини VIII века. Увиђајући да је започет од времена меровиншког краља Теудеберта I, може се закључити да су га иницирали франачки владари, јер им је био потребан писани документ и тако спречени било какви покушаји побуна или одвајања Баварске од франачке власти, односно утврђивање франачког господарства у Баварској.

Сам законик састоји се од појединачних чланова који регулишу плаћање казне у новцу жртви или породици жртве. Сачувани текстови релативно су малог формата, што указује да је био стално при руци господару суда. Текст је писан, по обичају, на латинском језику. Подељен је у XXIII одељка. Одељци од I до VI регулишу права различитих друштвених слојева, а од VII до XXIII баве се кривичним и приватним правом. Између осталих, закон регулише односе Цркве, свештенства, црквене имовине, заштите владара (војводе), његове имовине, дужности у војним операцијама, док је династија Агилолфинга призната као владајућа породица и у самом закону се наводе остале баварске племићке породице: Аниона (*Anniona*), Фагана (*Fagana*), Хахилинга (*Habilinga*), Хуси (*Huosi*) и Троца или Дроца (*Trozza/Drozza*). У закону се регулишу односи слободних људи, али је потребно напоменути да он прави разлику између оних који су слободни и оних који су ослобођени, што јасно указује на започет процес феудализације источно од Рајне. Казне за кршење закона разликују се од статуса појединаца и односе се на слободне, ослобођене и неслободне. Закон се бави и улогом жене, казнама оправданог убиства, зависно од њеног статуса слободне или неслободне, неверства и прељубе. Уједно постоје казне за мушкарце, слободне и неслободне, везане за убиство или злостављање жене. Овај закон је у Баварској остао на снази до 180. године, а најстарији сачувани текст датира из периода око 800. године.

4. ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ И КУЛТУРА МЕРОВИНШКЕ ФРАНЧКЕ

Краљевска власт и односи са црквом

Франци су у родовском друштву бирали најспособнијег вођу са којим су кретали у сеобе и војне походе. Као и код свих осталих германских племена, вођа је имао титулу краља, мада не у онаком облику који познајемо у развијеном средњем веку. Хлодовех је оснивач династије Меровинга, који је ујединио Салијске и Рипуарске Франке и своју власт формирао на темељу освајачких права на простору римске Галије. Краљ је имао потпору своје ратне дружине и осталих наоружаних мушкараца из племена. Франци су ушли на териториј Западног римског царства са намером да се трајно наседе. Била је то освајачка мисија Франака уз сламање последњег римског владара на том простору. Због тога је државни териториј Франачке схватан за ратни плен победника, никако у својству правног наследника Римског царства.

Франци су Галију сматрали својим пленом и тако су се односили и меровиншки краљеви у погледу наслеђивања престола. Власт су наслеђивали краљеви синови у начелу приватног поседовања, због чега се држава комадала на онолико делова, колико је претходни краљ имао синова. Тако се од јединствене државе, де факто и де јуре стварале нове државе са заједничком традицијом, народом и економском основом. Те подељене области по неписаном правилу биле су у константном рату за превласт над осталима и где би у тој борби владар једне области сломио отпор друге и ујединио државу под својом влашћу. Сваки краљ из своје области (државе) имао је мајордома (управитеља палате), војну дружину и војску, а услед сталних грађанских ратова, да не би био издан од својих људи, краљ је морао аристократији додељивати земљопоседе, као врсту награде за верност у служби, што је довело до јачања и повећавања феудалаца, а смањења краљевских функција. У почетку је краљевска власт била деспотска под Хлодовехом и његовим непосредним наследницима, али све више постаје зависна од воље феудалаца и њихове верности краљу, што је за узврат довело до јачања улоге мајордома и крупних феудалаца.

Меровиншка династија је на почетку своје владавине имала другачији однос према Цркви, него што је то било у каснијем периоду. У почетку су Меровинзи постављали епископе по својој вољи, често из редова дворјана, који су иако цивили, преко ноћи постајали свештеници и врло брзо долазили до функција бискупа или надбискупа. Краљ

је одобравао црквене саборе и вршио притиске да се донесу одлуке које су ишле њему у прилог. Он је одобравао црквене одлуке независно од става свештенства. Краљ је строго контролисао комуникацију свештенства у Франачкој са папством у Риму.

Краљеви нису имали стално седиште своје управе, већ се цео двор селио са имања на имање. Када би се исцрпеле залихе на једном имању или на ловиштима није било довољно животиња за лов и забаву, двор се са целим управним апаратом селио на друго имање. Тај систем је постојао скоро у целој Европи и задржао се доста дуго, све до XIII века.

Краљевска власт је немилосрдно утеривала пореска потраживања од становништва. Приходе је трошила алкаво и без икакве одговорности. Краљ је сматрао да нема никакве обавезе према обичном становништву и фактички их гурао у крило феудалаца. Нису постојали никакви јавни радови, школство, нити било каква социјална брига за људе. Државни службеници су добијали од краља земљу и тако остајали верни свом владару, док су уједно вршили притисак на слободне сељацима у одузимању земље и везивању за своја имања. Војска није добијала плату, а обавеза феудалаца била је да се са одређеним бројем људи, зависно од величине имања, јаве на краљев позив у рат. У почетку меровиншке владавине, систем поклона имања феудалцима и новчаних даривања давао је сјајне резултате, али временом је било све теже чувати ту верност према краљу. Владар је морао стално да даје новац и нова имања да би одржао верност свог аристократе. Даривање имања под Меровинзима била су углавном трајна и неограничена, што је водило ка јачању крупних земљопоседника и додатном слабљењу краљевске власти. Готово је немогуће било вратити поклоњено имање, а једина прилика била је да се велепоседник оптужи за издају, због чега би му се одузела цела имовина, али и то је било тешко без војне силе. Због обимних даривања, краљев фиск се смањивао и све теже је владар долазио до земље коју је поклањао велепоседнику за своју верност. Краљ је све више губио своју власт, док су световни и црквени аристократи добијали моћ. Управо је аристократија улазила у нове борбе за власт, не питајући краља, посебно у време када су суверени били малолетни. Мајордом и војводе све више добијају сизеренске функције, док су краљеви постајали играчке у њиховим рукама.

Унутрашња управа Франачке

Са Великом сеобом народа у IV и V веку, нестала је римска организација Галије, осим основних јединица. Свака провинција делила се на територија којима је управно средиште био град (*civitates*), а који је био и епископско седиште. Меровинзи су задржали *civitates* као основу за административну поделу државе. У сваком граду – седишту административне власти, налазио се краљев представник са титулом *comes*. Франци нису први који су наследили античку традицију, већ су пре њих на простору Галије ту праксу преузели Визиготи и Бургунди, чији су краљеви постављали своје људе у градовима са титулом *comes* и тако баштинили касноантичку традицију. Комес је у Франачкој имао војну, управну, судску и пореску улогу и био је одговоран директно краљу.

У чисто германским насељима, Меровинзи су формирали традиционалне германске округе (*pagusa*), на чијем челу се налазио *graf* и по овлашћењима је био једнак комесу. Убрзо ће комес и граф, због истих функција бити спојени. Краљ је преузео имање царског фиска, који је нестао рушењем римске власти у Галији, али он је изузет од власти комеса и графа. Постојали су посебни управници краљевог фиска, који су имали судску, управну и финансијску власт.

У областима где је живело галоримско становништво, меровиншка династија је задржала све пореске обавезе из касноантичког периода, којих је било више: земљишни порез, главарина, не директни порези (путарине, трошарине и слично) и јавне обавезе у које је спадала дужност народа да дочекају краља и његове службенике са свим обавезама које из тога проистичу, али и обавезу градње и одржавања путева, мостова, тврђава и дужности превоза робе. Краљ је временом почео све те обавезе да проширује на франачко становништво, које је са великим отпором прихватало нове дужности.

У односу на друга германска племена, која су освојила делове Западног римског царства, Франци су још за време Хлодовехове владавине донели одлуку да су сви слободни људи (Франци и Галоримљани) дужни да служе војску. То је један од битних фактора који је временом изједначио становништво, након чега се ушло у процес стварања француског народа, поред економског пропадања франачког и галоримског сељаштва и стварање феудалаца, због чега је нестала етничка подела.

Процесу нестанка етничких разлика, придонело је и ширење германског судског система у области где су били насељени Галоримљани. Код Франака је обичај био да се суди на скупштинама стотина

(*mallus*), на које су присуствовали чланови сеоске општине или породичних заједница слободног становништва. Тој скупштини председавао је стотник (*thunginus*). Сведочио се усмено или у судском двобоју (ордалија), а сви присутни доносили су пресуду. Највероватније да су још у време Хлодовеха судски спорови предати у надлежност комеса. Та пракса пренесена је у области где је већинско становништво било галоримско, јер је била обавеза најугледнијих становника града да заједно са Францима, присуствују суђењима, на чијем челу се налазио комес дотичног града (*civitates*). На тим заједничким суђењима, главну улогу имали су германски правни обичаји: новчане казне, заклетве, судски двобоји. Трећина од новчаних казни припадала је краљевској благајни (*fredum*), а део је остајао комесу. Управник *civitatesa* је од краља добијао имање на подручју којем је управљао са правом на искоришћавање, а не у трајно власништво.

Аристократија и дворске службе

У меровиншкој Франачкој није постојала етничка разлика у пословима државне администрације. Основа да би неко радио била је заклетва и верност краљу и тај се положај исказује правом на троструки вергелд: лице мора да се јавно изјасни о личном подаништву према суверену и такви људи постају краљеви верници (*fideles* или *leudes*). Ту обавезу давања заклетве краљу имали су чланови војне дружине, службеници на двору, војводе, комеси (грофови) и свештенство. Када је лице дало заклетву верности краљу, од суверена је добијало земљопосед на коришћење. На тај начин се стварала службеничко-земљопоседничка аристократија, која јача и постаје доминантна у држави, те заједно са свештенством постаје кључан фактор у подвргавању слободних сељачких имања у своја властелинства, а сељаке у зависне обрађиваче њихове земље.

На краљевском двору постојале су функције преузете из касноантичке традиције. Централне канцеларије на двору имале су назив *scrinia* и у њима су радили бројни писари под надзором *referendaria*. Писари из главне канцеларије имали су улогу у разним политичким и дипломатским мисијама, које је краљ по потреби слао широм државе или у иностранство. Краљевску ризницу надгледали су коморници, док је снабдевање храном била дужност пехарника (*princerna*). Настојник штале је био *comes stabuli* из ког је настала реч *connétable*, а њему су били одговорни коњушари (гер. *marishalk*, од чега је настао маршал). Старе-

шина дворске послуге звао се сенешалк. Све ове функције биле су изузетно велике у држави, а доказ томе јесте да су они ускоро добили важне политичке, управне и војне дужности. Најважнију функцију на двору имао је *maior palatii* (*maior domus*), управитељ краљевског двора. Његова улога била је да контролише све дворске службенике и у његовим рукама били су управни и финансијски послови двора. Врло брзо је стекао кључну политичку улогу у држави, смањујући улогу краљевске власти.

Краљ је био носилац највише судске власти у држави, али је он те послове поверавао дворском суду, а чланове је бирао по својој вољи из редова најугледнијих леуда. На челу дворског суда налазио се палатин или дворски гроф (*comes palatii*). Суд се бавио решавањем спорова краљевских леуда, јер су они били изузети од локалних судова.

Мајордом и војводе

Функција мајордома све више добија на значају са слабљењем краљевске власти. Од почетка VII века постају све моћнији, располагајући приватном војском, док су у исто време заповедали краљевом гардом и организовали привреду на краљевом фиску. У почетку су мајордоми били главни представници крупних земљопоседника код краља, али временом су искористили своју улогу на двору и постали заштитници краљева, фактички преузимајући власт у својим рукама. Тако су постали главни непријатељи крупних земљопоседника, да би током VIII века дошло до отворене борбе између феудалаца и мајордома. Многи крупни земљопоседи схватили су да се морају борити против мајордома у стицању званичне краљевске власти. Велики део њих је, посебно на југу Франачке, отворено иступио са својим аутономашким и сепаратистичким идејама, што је била објава рата мајордому.

Војводе су били важан фактор у животу Франачке, посебно у време грађанских ратова. Заповедали су великим војним трупама и држали под своју власт више грофовија. До почетка VII века постали су превише моћни, због чега улазе у отворену борбу против повећања компетенција мајордома на краљевом двору и његовој жељи за преузимањем власти. Својим војводствима управљали су све више аутономно у односу на престоницу, а многи од њих отворено су проглашавали независност од Франачке.

Црква

Франци су рано прихватили правоверје у односу на остала германска племена која су на тло Западног царства долазили као аријански јеретици. Због тога су Франци постали одани римској цркви од доласка у Галију и уз снажну подршку локалних свештеника изграђивали своју власт. Црква је имала користи од сарадње са меровиншком династијом. И она се обогатила, повећавајући своја имања на рачун сељаштва, уједно радећи многе функције у краљевској власти. Епископ је сматран за државног службеника, те му је краљ додељивао функције надгледања комеса (грофа) у градовима широм државе. Због своје оданости владару, црква је током VII века добијала специјалну заштиту краља (*tuitio*) и бројним повељама им је био загарантован имунитет. То је значило да је црква ослобођена плаћања земљарине, главарине, разних казни, царине, путарине, сајмиштарине, а нису имали ни обавезе да угосте краља и његове дворјане, које је по правилу било наметано обичном народу. Црква је могла да забрани грофу, чак и краљевим службеницима, да дођу на црквени посед и да врше управне и судске функције или да прикупљају порезе. Црквена имања постала су једна врста државе у држави, а епископије (бискупије), каптоли и манастири имали су делом и краљевска овлашћења.

Црква је управљала болницама, помагала сиромашине, незбринуте и угрожене. Школство је било у рукама свештенства и састојало се од учења читања, писања и рачунања, без даљих продубљивања у науку. Само мали део становништва је могао да се школује и то углавном они младићи, који су се определили за свештенички или монашки позив.

Један од главних послова цркве у време династије Меровинга био је мисионарски рад. Франци су у време Хлодовеха I већином били пагани, иако је њихов краљ званично прихватио правоверје. Временом је хришћанство продирало из романизованих јужних делова Франачке према северу, али су села остајала већином и даље паганска. Области источно од Рајне остаће још дуго паганске и тамо ће Карло Мартел и Пипин Мали пружити сву подршку свештенству у мисионарским походима. На Истоку су углавном у покрштавање ишли монаси из ирских и англосаксонских манастира, што је разлика у односу на Франке у Галији, који су покрштавани из локалних епископија. У Галији су епископи прво покрстили становнике у градовима, јер су се ту налазила епископска седишта. У селима се прилично одржао паганизам, чак је и појам *paganus*, дуго означавао житеље села. Током VII и VIII века свештенство дубље улази у села, чиме

је започео коначан процес потпуног покрштавања западног дела државе. Црква и крупни земљопоседници све тешње сарађују, те се изграђују цркве и манастири на њиховим имањима. Црква није бирала свештенство на властелинским црквама, већ сам феудалац лично, који им дарује земљу за издржавање. Те властелинске цркве постају седиште жупа, али тај процес је завршен тек у време династије Каролинга.

Проблем у ширењу хришћанства била су многобројна села на великим удаљеностима, на којима су свештеници препуштени сами себи, при чему су се крупни земљопоседници често мешали у духовни живот својих сељака. Ни свештенство није било превише образовано, јер су основе биле читање, писање и рачунање. Црква није превише пажње поклањала верским и догматским питањима, јер је била усмерена у послове јавног живота, изградњом сопствене моћи, ширењем сопственог имања и поседовањем бројних бирократских функција. Због тога је велики број свештеника био полуписмен, знање латинског језика на коме је обављана миса, врло лош, а веровање у различите митове постајао све већи и код обичног народа и код свештенства. У односу на свештенство у Ромејском царству или Риму, центрима у којима се стално расправљало о догматским питањима, у Франачкој је ситуација бивала све примитивнија.

Живот у Франачкој

Натурална привреда је била основно обележје меровиншке Франачке. Градови нису ни били налик на оне из касноантичког периода, већ су више личили на већа села. Трговина је изумирала, новчани оптицај сведен на минимум, путева готово да није било, осим остатака из римског доба. Меровинзи нису градили путеве иако су убирали путарине. Да би се превезла роба у удаљенија места, прибегавало се речним или морским везама, јер је било лакше него се мучити на копну. Градови на обали мора или ушћу река, све више су добијали на значају: Руан на Сени, Дурстед на Рајни, Нант на Лоари, Бордо на Гарони, Квентовик на Каншу или Марсељ на Рони.

Франачка је своју трговину највише обављала са земљама на Средоземном мору, што је и логично, јер су то биле богатије државе у односу на Британију или германска племена на северу. Из тог разлога посебно су се развијале луке Марсељ, Нарбона и Арл. Франачка је увозила луксузну робу, свиле, миомирисе, јужно воће и вина, зачине, папирус и

слично. Држава није производила нешто посебно чега већ није било на тржишту или што земље на Медитерану нису саме производиле. Франачка је пажњу усмерила на производњу жита, вина и уља, но тих производа је било више у многим државама на југу. Египат је био житница тада познатог света, а у Италији се производило изузетно вино и уље. Земљопоседници и сељаштво у Галији нису били превише заинтересовани за трговину, те су главни трговци у држави били Ромеји, Сиријци, Јевреји, касније Арапи. Народи са Истока имали су своја стоваришта у франачким лукама и караванима су одлазили у градове унутрашњости, чак до лука на Атлантском океану. Због незаинтересованости домаћег становништва да се бави трговином, краљеви су склапали уговоре са страним трговцима, који су постајали дворски добављачи и по наруџбини двора одлазили на пут, куповали робу и враћали се у Франачку. Временом је све активнија постајала трговина са Британијом, док су у Фризији набављали високо квалитетно сукно. У ратовима против Словена или германских племена са севера, Франци су долазили до робова, које су даље продавали јужним државама. У целини, трговина је била слабо развијена, далеко од античких времена, због незаинтересованости домаћег становништва за трговином и недостатком новца. Теудеберт I, краљ Аустразије, био је први владар који је ковао златан новац са својим ликом, али је убрзо престало ковање краљевог новца. Услед честих грађанских ратова и слабљења краљевских функција, локални владари, епископи и световни аристократи, ковали су сопствени новац у ограниченим областима. Од почетка VIII века, златног новца више није било на тржишту, те натурална привреда постаје доминантна. Стока, кожа, оружје постали су главно средство плаћања, при чему су поједини производи имали устаљену тржишну вредност у апстрактном новцу.

Због развоја натуралне привреде, живот обичних људи је био досадан. Нема података о начину живота сељаштва, јер о томе ниједан извор није писао, али претпоставља се да се сводио на свакодневни тежак рад на имањима добијеним од крупних земљопоседника и његовој посредној земљи. Нешто више података има о животу више класе, пре свега дворјана. Краљеви су полудивљи владари, разударени, полигамни, одани свим врстама порока, бескрупулозни, окрутни, скоро без икаквог морала и достојанства. Ретко који владар је дуже живео, јер услед честих грађанских ратова, атентати су били редовна појава, али и сам начин живота је био веома лош, због чега су болести харале. Жене и љубавнице краљева нису заостајале у

свом дивљаштву и окрутности, изузев појединих које су свој живот посветиле цркви и духовности, али таквих је било ретко. Скоро све су склоне сплеткама, љубомори, оговарањима, многе плаћају убице да извршавају атентате на конкурентном двору или да елиминишу друге љубавнице. Такве жене су често убијале децу свог мужа, које је имао из другог брака, у покушају елиминисања потенцијалних наследника на престолу.

Ни остали на двору нису заостајали за својим краљевима и њиховим женама и љубавницама. Многи од њих превазилазе и краљеве у својој окрутности да би се домогли појединих функција или имања. Мајордом Еброин посебно се истиче у бескрупулозности и болесној амбицији. Издајство је редовна појава у Франачкој и њоме су склони подједнако и староседоци и Франци. Галоримљани, некада народ који је наследио античку традицију и културу, након доласка полудивљих Франака и сами су се варваризовали. Гледано у целини, меровиншка Франачка је варварска држава у пуном смислу, а једино што их одваја од класичних дивљака било је правверје у које су истински покушавали да верују. Било је уобичајено да богати и сиромашни одлазе на гробове светаца, тражећи опрост грехова, а било је нормално да крупни феудалци издашно помажу цркву у новцу или земљи, те градњи нових сакралних објеката у покушају да на тај начин окају своје грехе. Управо је у Франачкој утемељено мишљење да ће сваки грех бити опроштен, ако се поткупи свештенство различитим поклонима. Неће проћи много времена, када ће то постати основна девиза римских папа, да неко давањем новца може добити опрост за сва злодела која почини. Такво размишљање феудалца и прихватање од стране папства, водило је још већим зверствима и окрутностима богаташа према сељаштву, заробљеницима и сиромасима.

Охрабрени феудалци доводе обичан народ у још већу беду, а због неадекватне обраде земље и честих природних непогода, скоро редовно долази до неродних година, које на све стране изазивају глад. Народ је слабо ухрањен, хигијенски услови нису постојали, нити су Франци уопште познавали тај термин, а суша, поплаве, непознавање унапређења производње на имању, били су фактори који су доводили до честих епидемија заразних болести. Држава је била стално у грађанским ратовима, који су додатно разарали земљу, убијали цивиле, уништавали усеве, што је утицало на живот обичних људи, јер су они били највише изложени свим пошастима. Због свега наведеног, жеља и способност за културним животом није постојала. Била је то непрестана борба за голи живот, опстанак и

преживљавање сиромашних, а додатно богаћење аристократије, које није ни размишљало о култури, науци, просвети, јер већина њих је била неписмена.

Разарања услед честих ратова и општа декаденција која је погодила све аспекте друштва, уништавали су и оно мало културних остатака из касноантичког периода. Мало је цркава сачувано из VI и VII века, мада се зна да су биле просторно мале. О зидном сликарству и мозаицима нема података, док се рељеф сводио на урезивање на стубовима и надгробним плочама. Једино вредно помена било је украшавање рукописа и књига у манастирима, као што је „Старозаветно Петокњиже“ из Тура, настало између VI и VII века. На њему су приказани људски и животињски ликови са одређеном уметничком вредношћу. Посебно се цени израда иницијала, мада су у држави солидно рађени производи од злата, а естетску вредност имају украси на ручицама мачева и ножевима, реликвијама, крунама, прстењима и слично. Сачувано је име једног уметника, био је то Елигије (*Eligius*) из Аквитаније, који је постао епископа Ноајона и касније проглашен за свеца.

Латински језик који се користио у цркви, радикално се мењао од краја IV века, а под Меровинзима добија још бржу трансформацију. Деклинација нестаје, а да би се разликовали падежи, почињу да се користе предлози *de*, *ad* и други. Уопштено се језик поједностављује у глаголском, временском и другим облицима. Речник је осиромашен, избачене су разлике у изразима и језик се упрошћује до најосновније граматике. Временом долази до спајања франачких и уопште германских речи са латинским, што чини основу народног говора, који се касније развио у француски са својим посебним дијалектима. Латинска курзивна минускула мења се и претвара у нечитко писмо, украшено различитим увојцима, чиме настају разне лигатуре од две графеме чинећи један глиф. То писмо добија своје име – *merovingica* и користи се у дипломатској и црквеној преписци. Због нечиткости, још теже је научити писмо, што одвраћа многе од његовог коришћења. Књижевна делатност је врло слаба и сведена на преписивачки рад.

Истина, сачувано је име једног песника, Венандија (*Venantius Honorius Clementianus Fortunatus*, око 530-600/609), епископа и аутора црквених химни и других песама. Након њега више нема сазнања да се ико усудио да пише стихове. Од књижевних писаца, потребно је поменути Гргура Турског, који је написао *Historia Francorum* у десет књига из друге половине VI века. Током VII и VIII века појављује се још неколико историјских књига, али највише

су се писала житија светаца и та литература је била најпопуларнија. Сачувано је око 40 житија, а најстарије је из друге половине V века. Једини писци историјских и црквених дела били су епископи и монаси, док код световних људи немамо сазнања да се неко бавио књижевним радом. Гледано у целини, меровиншка Франачка је била далеко од цивилизацијског РOMEЈСКОГ царства у сваком погледу и тек ће Француска почети да се приближава том нивоу у позном средњем веку.

5. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ И РАЗВОЈ ФЕУДАЛИЗМА У ЛАНГОБАРДСКОМ КРАЉEVSTVУ У VII И VIII ВЕКУ

Лангобарди од друге половине VII века до краља Лиутпранда

Перктарита је на престоу наследио син Кунинкперт (*Cunincpert*, *Cunipert*, 688-700), но врло брзо га је у побуну сменио Алагис (*Alabis*, *Alagis*), војвода од Бреше (раније војвода од Трента). Била је ово друга Алагисова побуна против краља. Први пут је устао против Перктарита, али краљ га је заробио и помиловао. У другој побуни 688. године, протерао је Кунинкперта на острво на језеру Комо, али због своје тираније није се дуго задржао на престоу. Изгубио је поверење војвода и народа да би 689. године Кунинкперт добио подршку из Пијемонта и стао на чело војске против тиранина. Коначна одлука догодила се у бици на Корнате (Корнате ди Ада, близу места Лоуди). Пре почетка битке Кунинкперт је понудио Алагису да у двобоју реше питање краља и не проливају узалудно лангобардску крв, али је овај ту понуду одбио. Постојао је страх да краљ не буде убијен у борби, због чега је Ђакон Сено (*Seno*) молио Кунинкперта да му да свој оклоп, како би он уместо њега учествовао у бици. У току битке Алагис је дошао до краља и убио га, али када му је скинуо шлем, схватио је да то није био Кунинкперт. Схвативши да је Кунинкперт жив, а да се жртвовао свештеник, Алагис је обећао да ће напунити бунар свештеницима, јер су га издали. На вест да је краљ убијен, међу војском је дошло до метежа, али након великих убеђивања, Кунинкперт је успео да смири своје војнике који су наставили борбу. Након великог крвопролића на обе стране, Алагис је пао у борби и Кунинкперт је могао да прогласи победу. Много је војника убијено са обе стране, а они Алагисови војници који су преживели саму битку, утопили су се у оближњој реци услед бежања од непријатеља. Алагисова

глава и ноге одсечене су, док је Сено сахрањен по краљевском церемонијалу на улазу у цркву Светог Јована. Кунинкперт је свечано ушао у Павију, потврдивши своју краљевску титулу. Једини који је описао ове догађаје, а Алагиса оптужио за тиранију и непријатељство према цркви био је Павле Ђакон.

Није то била једина побуна немирних војвода против краља Кунинкперта. Војвода од Фурланије Ансфрид (*Ansfrid*), побунио се 694. године, претходно протеравши дотадашњег војводу од Фурланије Родоалда (*Rodoald*). Напао је Верону, али га је ту краљ заробио и ослепео, да би на крају био ликвидирао. У Фурланији је постављен Родоалдов брат Адо (*Ado*) за војводу, уместо узурпатора Ансфрида.

Кунинкперт је важан због црквеног питања. Још од доласка Лангобарда у Италију, постојао је раскол међу свештеницима на северу Апенинског полуострва. Краљ је успео да помири патријархе у Аквилеји и Граду што је био значајан процес у уједињењу са римском црквом. Био је први лангобардски краљ који је ковао новац са својим ликом, али његова владавина остаће упамћена по многобројним побунама немирних војвода. Умро је 700. године оставивши престо малолетном сину Лиутперту коме је регент постао Анспранд.

Лиутперт (*Liutpert*, 700-702) није дуго надживео оца. Због малолетства је његов регент био Анспранд (*Ansprand*), војвода од Астија. Након осам месеци владавине, дошло је до побуне под вођством војводе од Торина Рагинперта (*Raginpert*), који је збацио Лиутперта и себе прогласио за краља. Рагинперт је истина имао краљевске крви, јер је његов отац био Годеперт, а деда Ариперт I. Да би осигурао власт својој породици, свог сина Ариперта (*Aripert II*, 702-712) прогласио је за наследника 702. године. Анспранд није одустао од власти и до битке је дошло 702. код Новаре у којој је доживео пораз, након чега је морао да бежи у Баварску. Његов непријатељ Рагинперт умро је исте године, чиме се поставило питање новог краља. Ситуацију је искористио Анспранд, који је збацио Ариперта II и вратио Лиутперта на престо, али до нове битке је дошло код Павије у којој је Ариперт II заробио Лиутперта и потом га удавио у свом купатилу 702. године, док је Анспранд морао да бежи у Баварску.

Ариперт II је имао краљевске крви, био је војвода од Торина, те био потомак баварске династије. До 703. године је успео да учврсти своју власт у краљевству, мада је био свестан да га многе војводе нису прихватиле са симпатијама, те да је Анспранд и даље највећа претња. Године 703. војвода од Сполета Фароалд (*Faroald*), напао је Равенски егзархат,

но Ариперт II је одбио да му пошаље помоћ, јер је желео добре односе са Ромејским царством и папством, свестан да не може у исто време контролирати немирне војводе у својој држави и ратовати против моћне империје из Константинопоља и папства у Риму. Као знак пријатељства, даривао је папу Јована VI (*Ioannes VI*, 701-705) великим имањем у Котијским Алпима, планинском ланцу који се пружа дуж садашње границе Француске и Италије.

Словени су без престанка упадали из области данашње Словеније и југоисточне Аустрије према Венецији и Падској низији, те је скоро сва лангобардска војска била усмерена у избацавању словенских трупа и учвршћењу граница. Анспранд је 711. године стигао у Италију са великом војском коју је добио од Теудеберта, војводе од Баварске, а подршку је добио и од Словена. Његова војска је брзо напредовала и дошавши пред Павију, изазвао је Ариперта на битку, но овај је већ кренуо да бежи према Торину. У покушају преласка у Франачку, Ариперт II се 712. године утопио у реци Тичино. Био је то последњи представник из баварске династије који је носио гвоздену круну. Марта 712. Анспранд се прогласио за краља, али је умро јуна исте године.

Лиутпрандова владавина

Нови краљ Лиутпранд (*Liutprand*, 712-744) био је први владар након низа деценија који је владао дуже од десет година. Сматра се за најуспешнијег лангобардског краља у историји, јер је у преломном историском периоду доносио важне одлуке, односећи победе над својим противницима. Његов отац Анспранд морао је да бежи у Баварску, те је Лиутпранд младост провео у изгнанству, знајући да може бити убијен, ако се једног дана врати у Лангобардску краљевину. Његов старији брат Сигиперт (*Sigipert*) ослепљен је по наредби краља Ариперта II, док су његовој мајци Теодаради (*Theodarada*) и сестри Аурони (*Aurona*), одсечени носеви и уши. Лиутпранд је остао поштеђен мучења, јер је био сувише мали када је његов отац побегао пред Арипертовим злочинима.

Када је његов отац постао краљ, Лиутпрандова каријера је брзо почела да напредује. Дан пре него што је Анспранд умро, војводе су краљу обећале да ће Лиутпранда прихватити за новог владара.

Лиутпрандов савезник био је баварски војвода Теодо I (*Theodo I*, 670/680-716/717), што је и разумљиво, јер је нови лангобардски краљ са оцем

Анспрандом живео у Баварској скоро целу деценију. Баварска војска је помогла Анспранду да дође на власт у Павији 712. године, а сарадњу је продубио његов син браком са Гунтрудом (*Guntrud*), баварском принцезом. Смрћу Теодоа 717. или 718. године, сарадња Бавараца и Лангобарда је ослабила, јер су се у политичком погледу радикално разликивали. Баварци су желели све већу аутономију у односу на Франке, чија је власт све дубље продирала у области источно од Рајне, док су се Лангобарди бавили проблемима у самој Италији. Лиутпранд је искористио проблеме у Баварској и 726. године пожеleo њихове тврђаве на реци Адије.

Ситуација у Италији се променила 726. године. Био је то почетак процеса који је трајно изменио политичку слику Апенинског полуострва и коначно истргао од ромејског утицаја. Лиутпранд је до те године покушавао да буде у добрим односима са Ромејима и папством, али је цар Лав III доношењем првог од више едиката против икона, започео опасну борбу против Цркве. Папа Гргур II је наредио да се народ у Италији одупре царској одлуци и остане веран поштовању икона. Када је ромејски војвода од Напуља покушао да спроведе царску одлуку о уништавању свих икона у граду и околини, дошло је до побуне становника те су га у гужви на улицама убили. Лиутпранд је искористио побуну италског становништва и већ 726. године отворено устао против Константинопоља, направши градове у Емилији. Године 727. прешао је реку По и заузео Болоњу, Римини, Анкону и Озимо и скоро целу Емилију и Пентаполис. Освојио је Класис, равенску луку на Јадранском мору и тако пресекао комуникације егзарха са Константинопољем. Уследили су нареди у Равени у којој је егзарх Павле убијен.

Арапски и маварски муслимани су са Балеарских острва често нападали Корзику између 713. и 719. године. Корзика је признавала власт Ромејског царства, али због недостатка помоћи, Лиутпранд је као заштитник правоверја, помогао становницима острва, да би га 725/726. године прикључио Лангобардској краљевини. Лангобарди су врло брзо почели да насељавају Корзику и граде цркве, чиме су придобили становнике, који су им остали верни и када је Франачка окупирала острво.

Пре него што је коначно пала Равена, Ромеји су пружили отпор и покушавали да што пре крену у ослобођење изгубљених територија. Део лангобардске војске остао је око Равене, док је краљ стао на чело велике војске са којом је кренуо на Рим. Папа Гргур II је дочекао Лиутпранда у месту Сутри 728. године. Папа је успео да убеди лангобардског краља да одустане од напада на Рим и са њим склопио два значајна споразума, које ће папство

врло брзо погрешно протумачити. Према споразуму из Сутрија, Лиутпранд је поклатио Сутри и више места у региону око Рима, апостолима Петру и Павлу. У споразуму стоји да краљ није поклатио градове римској цркви, нити некаквој непостојећој Папској држави, али папство је од тада често тумачило тај споразум као почетак стварања Папске државе у Италији.

Тих година је цар Лав III послао патриција Евтихија (*Ευτύχιος*) у Равену са титулом егзарха и задатком да одбрани град од непријатеља. Евтихије је стигао у Напуљ са намером да наговори становништво да му се придружи у борби против Лангобарда и на своју страну привуче папу. Уколико би успео, циљ му је био да одмах сломи отпор војводства Сполета и Беневента и крене према северу Италије. Двојица војвода Трасамунд II (*Thrasimund II*) и Годескалк (*Godescalc*), лако су се предали ромејској војсци, која је кренула на Рим у коме се налазио Лиутпранд. Лангобардски краљ је водио рачуна да папа не приђе Евтихију, што би га натерало на повлачење према северу. Занимљиво, али Евтихије и Лиутпранд брзо су се споразумели 730. године у близини Рима: Лиутпранд је у замену за Сполето и Беневент одустао од опсаде Равене и пустио Евтихија да уђе у град. Папа је играо лукаву игру са двојицом важних људи у Италији. Гргуру II је одговарало савезништво Лангобарда против Ромеја, чији је цар устао против поштовања икона, а подршку Ромеја је покушавао да задржи да би држао Лангобарде на одстојању, плашећи се да Рим и цела Италија не падну под њихову власт.

До новог сукоба Лангобарда и Ромеја дошло је 737. године, када је Лиутпрандова војска успела да сломи отпор Равене и уђе у град, али су се Ромеји присабрали и вратили га под своју власт. Нови сукоби избили су 739. године, када је папа Гргур III стао на страну војвода од Сполета и Беневента против Лиутпранда, због чега је лангобардски краљ извршио инвазију на централну Италију. Равена и Рим су опустошени, а Евтихије је морао да бежи у Венецију. Он је тражио помоћ од Венецијанаца у ослобађању Равене, те је убрзо успео да се врати у град. На краља Лиутпранда јаког утицаја имале су папе. Често су мењале његове првобитне планове, а то се десило и 741. године, када је планирао да покори немирно војводство Сполето, али папа Захарије је отишао у Павију и успео да га наговори да одустане од напада и чак врати нека претходно освојена територија од Рима. Лангобарди су напали Равену 743. године, али Евтихије није могао да пружи јачи отпор, јер је ситуација у граду била катастрофална: сиромаштво и слабо опремљена војска нису могли против јаког противника. Архи-

епископ Равене Јован V, тражио је помоћ од папе у смиривању непријатеља. Папа Захарије је кренуо у дипломатску борбу, а на путу према Павији сусрео се са Евтихијем и равенским грађанима у Л'Аквилу, молећи га да их спасе од Лангобарда. Многи историчари тумаче ове догађаје као коначну моћ папе у односу на ромејску власт и покушавају да оправдају стварање Папске државе, иако је тај чин био апсолутно нелегитиман. Истина да је папа био у добрим односима са Лиутпрандом тих година, али то не значи да је он фактички требао да добије целу Италију на управу. На преговорима у Павији, Лиутпранд је одустао од Равене и повукао се на свој териториј.

Године 733. Лиутпранд је прогласио *Notitia de actoribus regis*, шест декрета у покушају да сузбије узурпацију јавног земљишта од стране локалних моћника. Детаљно су објашњене дужности и одговорности управника области и градова. *Notitia de actoribus regis* је претеча каролиншких капитулација. Да би заштитио земљу од халапљивих управника, краљ је наредио да дају заклетву на Јеванђељу, у којој неће смети да раде против краља и његових интереса.

У односима са Франачком, Лиутпранд је покушавао да остане у добрим односима, иако је то значило захлађење према старом савезнику – Баварској. Карло Мартел и касније његов син Пипин Мали, постали су сувише моћни да је било боље бити са њима у савезништву, него против њих. Лиутпранд је прешао Алпе 736/737. године и са војском помогао Карлу Мартелу да избаце муслимане из Арла и Екс ан Прованса.

Када се озбиљно разболео 735/736. године, лангобардски краљ је изабрао свог нећака Хилдепранда (*Hildepbrand*) за свог савладара. Војвода од Сполета Трасамунд II је уз подршку Годескалка (војводе од Беневента), подигао побуну 738. године, али када их је Хилдепранд победио, ушавши у Сполето и Беневент, двојица војвода су морали да беже у Рим и потраже заштиту од папе Гргура III. Лиутпранд увређен, одмах је кренуо у освајање римског војводства. Након освајања Орте и Бомарца, опсео је Рим. Папа је ушао у преговоре са лангобардским краљем, али је послао и делегацију Карлу Мартелу, молећи га за помоћ. Папа Гргур III додељује Карлу титулу патриција, тражећи помоћ од њега против Лиутпранда кога је извређао невероватним речима. Иако Лиутпранд није ударио на самог папу, већ је захтевао да се предају двојица војвода, папа је тешким речима оптужио лангобардског краља, са којим је до тада био у одличним односима. Карло Мартел није могао да удари на свог савезника, памтећи да су му Лангобарди помогли у протери-

вању муслимана са југа Франачке, те је затражио да зараћене стране преговарају. Када је 741. године за папу изабран Захарије, врло брзо је склопљен двадесетогодишњи мир између римске цркве и Лиутпранда, уз обавезу да Лангобарди напусте опседнуте области и задатком да реновирају срушене градове.

Лиутпранд је умро 744. године након низа година ратовања. Успео је да уједини под своју власт велики део Италије, да сломи отпор немирних војвода и склопи споразум са папством на обострано задовољство. Лангобардска краљевина је достигла врхунац под његовом владавином. Поред територијалних проширења, радио је на допуни Ротаријевог законика (*Edictum Rothari*) и утврђивању градова. Сахрањен је у цркви Сан Пјетро у Чел д'Оро у Павији. Наследио га је нећак Хилдепранд.

Лангобардска краљевина до Карла Великог

Нови краљ Хилдепранд је умро исте 744. године. Био је способан војсковођа, а прославио се у опсади Равене 734. године. Када се разболео краљ Лиутпранд, прогласио га је за савладара и био прихваћен од осталих војвода, али није успео дуго да влада у односу на свог рођака. У побуну која је подигнута 744. године, на власт је дошао војвода Фурланије, Ратхис (*Rathis*, 744-749). У почетку је одржавао добре односе са Равенским егзархатом и папством, да би из непознатог разлога променио политику и опсео Перуђу. Папа Захарије је успео да га убеди да напусти опсаду, што је овај учинио, абдициравши са престола и повукавши се у манастир Монте Касино. Немирног духа, још једном је подигао побуну 756. године, али га је победио Дезидерије и он се вратио у манастир.

За новог краља је изабран Аистулф (*Aistulf*, 749-756), војвода од Фурланије и Сполета. Када је његов брат Ратхис постао краљ, Аистулф је изабран за војводу од Фурланије, да би на крају наследио краљевски престо у Павији. Аистулф се није превише обазирао на раније односе са Ромејима и папством, већ је стално нападао у циљу проширења територија своје краљевине. Равенски егзархат је срушен 751. чиме је заувек изгубљен за Ромејско царство, мада се исте године на удару нашао и Рим. Исте године је освојио Истру од Ромеја, после чега се његова држава почела ширити према Балканском полуострву.

Папа је био беспомоћан и узнемирен због губитка власти у Италији. Видевши да Ромејско царство неће одбранити папство, окренуо се Франачком

краљевству и тако ударио темељ пријатељским односима са Каролинзима. Када је папа Гргур III 741. године, непосредно пред смрт, затражио помоћ од Карла Мартела, овај је одбио правдајући се пријатељством са Лангобардима и њиховој подршци у борби против муслимана. Ситуација се изменила деценију касније. Уз папину подршку, Карлов син Пипин Мали, прогласио се за краља 751. године, те је тако збачена меровиншка династија. Године 753. папа Стефан II је кренуо пут Франачке да лично убеди новог краља у савезништво са римском црквом. Годину дана касније, Пипин Мали је ушао са војском у Италију, поразио Аистулфа и земље које су освојили Лангобарди у римском војводству и Егзархату, предао их лично папи након чега је створена Папска држава.

Аистулф је умро у лову 756. године, а за новог краља је изабран Дезидерије (*Desiderius*, 756-774). За војводу од Сполета је изабран Албоин (*Alboin*), док је Анселм (*Anselm*) проглашен за војводу од Фурланије. У тренутку када је проглашен за краља, Дезидерије је био војвода од Истре и Тоскане, које је добио од Аистулфа на управу. Када је Аистулф умро, његов брат Ратхис је напустио манастир и кренуо у борбу за престо, али уз подршку папе Стефана II, Дезидерије је победио противника, прогласивши се за краља. На крунисању је Дезидерије обећао да ће вратити многе градове Папској држави, али односи са папством нису баш били сјајни. Папа Стефан III ће се касније побунити због брака Карла Великог са Дезидеријевом кћерком Десидератом (*Desiderata*) 770. године. Због тога је лангобардски краљ престао са враћањем градова Папству и њиховој реконструкцији.

Војводства на југу Италије су као и раније устајала против краља у Павији и стално добијала подршку папе у Риму. Исте године када је Дезидерије крунисан, изабрао је сина Аделхиса (*Adelchis*, *Adalgis*) за савладара. Војводе од Сполета и Беневента, Албоин и Лиутпранд, затражили су од папе подршку и замолили га да преговара са Францима о пружању помоћи, како би се два војводства одвојила од Лангобардске краљевине. Обојица су прихватили врховну власт Франачке. Лиутпранд се побунио 758. године, али га је Дезидерије поразио и војводство предао на управу Арехису (*Arechis*). Исте године је краљ свргао Албоина у Сполету и то војводство лично присвојио.

Када је папа Павле I (*Paulus I*, 757-767) умро 767. године, дошло је до кризе у избору новог римског поглавара. Дезидерије је заробио једног монаха Филипа (*Philip*) из манастира Светог Вите на Есквину, једном од седам легендарних брежуљака источно од Рима и у недељу 31. јула 768. године

прогласио га за папу. Антипапа никада није био прихваћен од латинских свештеника, а истог дана се вратио у манастир и о њему нема више података.

Однос Папства са Дезидеријем никада није био добар. Стефан III је отворено био против лангобардског краља и оштро се противио браку Карла Великог са Дезидеријевом кћерком, вероватно се плашећи да две државе могу ступити у савезништво, што би значајно утицало на саму Папску државу. Ипак, до своје смрти 772. године, Стефан III је склопио примирје са Дезидеријем. Нови папа Хадријан I (*Hadrianus I*, 772-795) никада није марио за Лангобарде и на све начине је покушавао да Франке одврати што даље од Дезидерија. Када се Карло Велики растао од Десидерате 771. године, Папство је подржало развод пруживши сву подршку франачком владару. Карло је вратио Десидерату у Павију, но ситуација се закомпликовала исте године, када је Герберга (*Gerberga*), удовица Карловог брата Карломана затражила подршку од лангобардског краља, након смрти њеног мужа. Дезидерије, љут што је Карло на срамотан начин вратио његову кћерку, прихватио је Гербергину молбу и званично признао Карломанове синове за наследнике франачког престола. Лангобардски краљ је затражио од папе Хадријана да се одрекне Карла и крунише Карломанове синове, али је овај то одбио. Уследио је напад Лангобарда на Пентаполис. Папини и Дезидеријеви изасланици су се састали у Тионвилу, на северу Франачке, али уз Карлову подршку, папа је остао при својој одлуци. Затегнута ситуација довела је до рата 773. године, када су Карло Велики и његов стриц Бернард (*Bernard*) напали преко Алпа. Лангобарди су доживели пораз код Мортаре, да би се убрзо под опсадом нашла Павија. Дезидеријев син Аделхис, за тренутак се склонио у Верону, где су се налазили Карломанова жена и синови, да би чувши вест о приближавању франачке војске, напустио град и побегао у Константинопољ, где је од Константина V добио титулу патриција.

Опсада Павије је трајала до јуна 774. године, када је Дезидерије отворио капије града у замену за безбедан пролаз за себе, војнике и цивиле. Умро је у манастиру Корби у Франачкој 788. године, где је био протеран. Карло Велики је узео титулу *rex Langobardorum*. Павле Ђакон, главни извор за историју Лангобарда, даје занимљив податак: краљ Лиутпранд је усвојио Пипина Малог, када су односи двеју држава били на врхунцу и када је лангобардски краљ помогао Карлу Мартелу да избаци муслимане из јужне Франачке. Ово је једна од чињеница на коју се позивао Пипин Мали када се крунисао за краља 751. године, истичући легити-

митет, јер је био усвојени син Лиутпранду. Карло Велики се проглашавајући краљем Лангобарда, позвао на његовог оца Пипина Малог.

Аделхис је до краја живота сањао да се врати и ослободи Лангобардску краљевину од Франака, али то се никад није десило. Многи Лангобарди никада нису прихватили франачку власт у Италији и веровали су да ће се Аделхис вратити. Године 787. царица Ирина је понудила брак између њеног сина Константина VI и Карлове кћерке Ротруде (*Rotrude*), али до њега никада није дошло. Ромеји су спремили војску под командом сакеларија и логотета Јована и спремили додатне трупе на Сицилији под заповедништвом патриција Теодора. Када је ромејска флота стигла у Калабрију крајем 788. године, дочекала их је војска под војводама Хилдебранда од Сполета (*Hildebrand*) и Гримоалда III (*Grimoald III*) од Беневента, са франачким трупама под Винигесом (*Winiges*). У бици Ромеји су поражени, након чега је коначно срушен сан Аделхиса о ослобађању Лангобарда од франачке власти.

Феудализација Лангобардске краљевине

Лангобарди су дошли у Италију у време када је започео процес распадања родовске заједнице. Освојивши нови териториј, краљ и војна аристократија преузели су имања некадашњег царског фиска и земље одбеглих или убијених италских земљопоседника. Остатак родовске заједнице преузео је имања мањих држалаца земље или она која су била напуштена. У односу на Визиготе и Франке, Лангобарди нису делили земљу са староседеоцима, већ су је преотели у потпуности, протеравши или побивши њене претходне власнике. У развоју села, родбинске заједнице формирале су независне привредне јединице у велике породице од 3 или 4 генерације у чијем је колективном власништву припадала обрадива површина, док су шуме и ливаде остајале заједничке у оквиру сеоске заједнице.

Привредно-друштвени односи Лангобарда врло брзо се мењају након успостављања власти у Италији. У Едикту краља Ротарија из половине VII века, до тада основне привредне јединице сеоских заједница, велике породице, распадале су се у мање од свега једног брачног пара, док су се колективни поседи великих породица распарчавали на слободне алоде малих породица, којим је отац породице могао да располаже по својој вољи: продаје, дарује, поклања и слично. Шуме и пашњаци и даље су били добро целе заједнице. Њиве и ливаде препуштале су се после жетве и косидбе, али

и земље на угару, стоци целе сеоске заједнице на испашу. На тај начин сеоске општине су се претварале у суседске општине (марке).

Постојање алода је водило ка бржој имовинској диференцијацији, што је довело до раслојавања друштва и стварања хијерархије. У родовској заједници, чланови су били равноправни у свим пословима и имали су потпуну слободу у односу на робове и ослобођенике. Они су се звали слободни сународници (*fulcree*), али већ у *Edictum Rothari* из 643. године, примећујемо измењену дефиницију термина *fulcree*. Он сада означава потпуно слободног човека, који није ни у каквој зависности од неког господара (патрона). То је значило да је од тог времена већ било зависних сељака везаних за земљу велепоседника, али и да је остао део слободних на сопственим имањима. Такво друштвено раслојавање означава да је процес имовинске диференцијације већ био у току у селима широм Италије. Док су се једни богатали, ширили своја имања на рачун својих суседа, други су економски пропадали и приморавани да раде на земљи велепоседника, да би прехранили своје породице. Они су у том раном периоду и даље, званично, били слободни, али везани за земљу крупног земљопоседника.

Лангобардски краљ и аристократија око њега богатали су се, преузимајући царски фиск и имања италских земљопоседника. Ту земљу обрађивали су италски робови и колони или војни заробљеници. Нису то робови из касноантичког доба, већ су добијали део земље да би прехранили породицу, али за то су плаћали дажбине у природи и били обавезни да раде на имању господара више дана у години. Господари су давали слободу робовима, но они су остајали везани за земљу, али су добијали већу земљу за сопствене потребе, што је водило ка већим дажбинама и обавезама. Најнижији ступањ ослобођених робова звали су се алди (*aldi*) и њихов положај је био најближији робовском. Алди је обрађивао господареву земљу, део добијао за сопствене потребе, али по површини је то било мало имање, са највећим обавезама према власнику. Правно он није био независан, јер је за његова дела одговарао господар. Он је слободно располагао добијеном земљом од господара, чак је могао да има своје робове. Брак алдија са слободном женом, значио је губитак женине слободе, док је брак неког роба са слободном женом био забрањен и тај роб би био осуђен на смрт, а жена би постала ропкиња. За повреду алдија, казна је била тежа него за обичног роба, што указује на виши друштвени положај алдија у односу на обичног роба. Уколико би господар свом робу дао слободу у рангу алдија или ако је тај роб рођењем припао слоју алдиона,

онда би такав роб постао алдион. Могуће да је алдионат био у традицији код Лангобарда и да датира од самих почетака распадања родовских односа. У време распадајућих процеса родовске заједнице, алди су постајали губитком слободе или економском пропашћу, мада су то могли да буду и ратни заробљеници.

Виши степен слободе од алдија имали су робови који су добили потпуну личну слободу, али су били везани за земљу свог заштитника (патрона). Такав човек је *fulcfree*, који је на друштвеној лествици једнак са некада потпуно слободним чланом заједнице, који је у процесу економског пропадања лично остао слободан, али зависан од велепоседника на имању. Половином VII века *fulcfree* је означавало слободног човека, економски везаног за имање крупног земљопоседника (патрона), који је то могао да постане осиромашењем и економским пропадањем, те због тога био принуђен да ради на имању патрона или ако је био алди или роб, а добио слободу од свог господара.

На основу *Edictum Rothari*, целокупно лангобардско друштво можемо поделити у четири категорије: 1) потпуно слободни и независни људи (*fulcfree et haamund*); 2) слободни, али економски зависни (*fulcfree*); 3) полуслободни и алди; 4) робови. Изнад ове четири категорије становништва налазила се војна и цивилна аристократија, која у краљевој или војводској служби, поседује крупна имања стечена протеривањем италијанских земљопоседника у време досељавања и добијањем додатне земље од владара и војводе.

Краљевска власт је била изборна, а након спорузма краља Клефа са војводама око 575. године, краљ је у области сваког војводства добио велика имања. Престоница краљевине налазила се у Павији и краљ је имао своје дворске службенике (маршал, мајордом, ризничар, мачоноша и слично). На појединим краљевским имањима управљали су посебни службеници – *gastaldi*. Било је судских и управних чиновника – *indices*. Исте службенике имале су војводе широм Италије. Сваки државни службеник имао је имање, које су обрађивали алди, робови или *fulcfree*. Сви службеници, од војних дружина до најугледнијих дворјана, имали су привилеговани статус слободних људи, који се разликовао од обичних слободних сељака.

Слободне сељаке (*fulcfree et haamund*) у другој половини VII и почетка VIII века, документи све чешће називају *arimani* или *exercitales*. Њихова главна обавеза била је да учествују у рату на позив краља или војводе. Током VIII века долази до раслојавања аримана у две категорије: једни напредују на друштвеној скали и добијају већа имања,

док други пропадају. То је јасно видљиво у законима из прве половине VIII века, где се на основу имовног стања разликују војне обавезе. Аримани који су имали имање са најмање 7 кућа зависних сељака (*casae massariae*), имали су обавезу да у рат крену на коњу и у оклопу са потпуним наоружањем. Били су то већ мали властелини, јер су живели од зависне радне снаге. Аримани са најмање 40 југера земље, који су у обради имања учествовали лично својим радом, и нису део доделили зависном становништву, у рат су кретали са теретним коњем, наоружани штитом и копљем. Аримани са једним коњем и малим имањем, имали су обавезу да у рат крену само са штитом и копљем. Из ове последње категорије аримана, заповедник (*iudex*) који је стајао на челу трупа из те покрајине, могао је да остави шесторицу на својој земљи, да раде до завршетка рата, а њихове коње користи за вучу на свом имању. Аримани који нису имали земљу и коња, у рат су кретали само са штитом, луком и стрелама, а *iudex* је могао да остави десеторицу на свом имању. Аримани из прве две категорије били су најбогатији и потпуно слободни и независни. Последња два слоја већ су ушла у процес губљења економске слободе. Због скромног поседовања или недостатка сопствене земље, могли су да буду везани за земљу крупнијег феудалца, уместо да крену у рат. Тако су постајали зависни обрађивачи туђе земље, у том тренутку само док траје рат, али најзначајније је да они не обрађују државну земљу, већ приватну неког државног службеника. Био је то почетни стадијум у коме се јавноправне обавезе претварале у приватноправну службу. Разлике које су настале економским раслојавањем међу ариманима, јасно препознају документи. Прва два слоја аримана, која у даљем процесу постају још богастији, називају се *homines primi* („први“, „важни људи“) и заштићени су вергелдом од 300 солида. Друга два слоја аримана добијају назив *homines* или *minimae personae* („ситни људи“, „мање важне особе“) и вергелд им је ограничен на 150 солида. Аримани из последња два слоја и даље су слободни, али због осиромашења, они западају у привремену зависност до завршетка војног сукоба. На тај начин приближавају се слободним, али трајно зависним обрађивачима имања велепоседника.

Током VIII века приближавају се једни други ма слојеви непосредних обрађивача, који су услед економског раслојавања везани за земљу крупног земљопоседника. У том периоду, робови и алди све више добијају личну слободу, уз везивање за имање патрона. Они су зависни од патрона, добијају од њега део земље на личну обраду, уз обавезу да плаћају дажбине и раде на остатку газдиног

имања одређени број дана. Друга група слободних и независних људи из редова *fulcree et haamund*, услед осиромашења запада у зависност као обрађивачи на имањима крупних земљопоседника, а временом и последња два слоја аримана улазе у исти процес. У време краља Аистулфа, закони су забранили свим ослобођенима од робовске снаге и лично слободним људима, а везаним за земљу патрона, да напуштају свог газду, осим ако им то лично повељом не одобри господар имања. Оваком процесу наметања везивања осиромашених за земљу велепоседника, помогло је сиромашење слободних и независних људи са малим парцелама. Долази до све брже пауперизације, због чега комендацијом улазе под заштиту велепоседника. Они своја мала имања предају велепоседнику у власништво, са обавезом да остану на њој и наставе да је обрађују, због чега плаћају дажбине у натури и раде на остатку земљопоседничког имања.

Да би феудалац дао део своје земље на обраду слободном човеку без имања, морао је да се уради писмени уговор (*libellus scriptus*), а све је било према Лиутпрандовом закону из 727. године. Та земља коју добија слободан човек на обраду уз плаћање дажбина, назива се *libellarius*. Тај непосредни обрађивач земље правно је и даље слободан, али прихватањем тог имања од феудалца судски је зависан од њега. Власник имања је делимично одговоран, ако злочин почини његов непосредни обрађивач, због чега је дужан да плати одштету или да кривца приведе суду. Ова одговорност феудалца је почетак судске и имунитетне власти над обрађивачима са његовог имања.

На Апенинском полуострву упоредо се развијао феудализам у Лангобардској краљевини и ромејским територијама, који је раслојавао друштво на крупне земљопоседнике и зависне обрађиваче на њиховим имањима. Разлика у развоју феудалних односа ипак је постојала. Дуго су се процеси феудализације развијали различито међу Лангобардима и Ромејима. Слабљењем ромејске власти и ширењем Лангобардске краљевине према централној и јужној Италији, на новоосвојене области, Лангобарди брзо успостављају свој привредно-друштвени систем. Истина на југу Италије још дуго ће се задржати касноантичка основа у развоју феудализма. Осим аграрних односа, постојали су и други привредни облици: занатство и трговина. И поред сиљних разарања италских градова од почетка Велике сеобе народа, многи италијански градови остали су неоштећени: Павија, Верона, Пјаченца, Лука, Пиза, Чивидале, Тревизо и други. Доласком Лангобарда у те градове, није замро привредни живот, мада је било доста теже производити, али та прив-

редна делатност је опстала. Од половине VIII века многе занатлије и трговци све више напредују. Долази до све веће производње и трговине са ближним и даљим местима. Градови који су остали у рукама Ромеја, попут Равене, Гаете, Напуља, Амалфија, наставили су да послују са Константинопољем и Истоком у целини. Ромејски градови у Италији све више тргују са градовима под лангобардском влашћу. У два јужна лангобардска војводства, Сполету и Беневенту, посебно се издвајају златари, ковачи, оружари, сукнари, ципелари, котлари, сапунари и други. Били су то слободне занатлије лангобардског и италског порекла. У време краља Аистулфа, закон из 755. године је поделио занатлије у више категорија: *potentes* (моћне), *sequentes* (просечне) и *minores* (мале). Те разлике означавају да је већ половином VIII века дошло до богаћења одређених занатлија у односу на остале. У Италији је било различитог новца, које су ковали градови у оквиру Лангобардске краљевине, док је на ромејском територију у употреби био царски златник, солид од чистог злата (3 грама) и тремиса (*tremis*), који је имао 1/3 вредности солида.

Постојање робно-новчаних односа са поседовањем земље крупних земљопоседника, убрзавали су процес друштвеног раслојавања и стварања хијерархије. За разлику од остатка Западне Европе, на простору Италије се врло рано одустало од натуралне привреде, што је убрзало процес феудализације, али и његов завршетак. Аграрна привреда на Апенинском полуострву није се сводила на основно намиривање животних потреба, већ су се производи гомилали, а то је водило даљем пласману на тржиште. Са развојем занатске производње и увоза скупочене робе из иностранства, трговина је постајала све значајнији фактор. Новчана делатност, развој занатства и трговине имали су кључни значај у развоју градских центара у Италији и у њиховом привредно-друштвеном односу. Баштињењем касне антике, те развојем раносредњовековних економских односа, са јачањем трговине на Медитерану, привреда у многим италским градовима толико ће се развити да ће брзо надрасти феудалне односе, због чега ће доћи до раног рушења феудалних односа у односу на остатак Европе.

6. ИСТОРИЈА ВЕНЕЦИЈЕ ДО СРЕДИНЕ IX ВЕКА

Почеци Венеције

У време Римске империје, Аквилеја, основана 181. године п.н.е. била је административно средиште

области северозападног Јадрана, речна лука и раскрсница путева према Риму, Централној Европи и Балкану. Градо у њеној непосредној близини постао је база за римску морнарицу, док је нешто јужније, Кјођа, контролисала трговину према Падови. Када су Аларихови Готи опустошили Аквилеју 402. године, становништво је морало да бежи у лагуну. Према легенди, коју су касније Венецијанци често говорили, град Венеција је основана 25. марта 421. године у области пешчаних острва (*lidi*) познатих као *rius altus* (*Rialto*). Лагуна која је настала од ушћа североиталских река Соче и Таљаменте, до Бренте и Поа, ограђује приобалне рукавце мора, одвајајући је од пучине. Лагуне чине пространство слане и слатке воде, песка и блата. Северно од Соче до Пијаве, лагуна је сужена, од Језола до Кјође подручје је шире и са отвореним морем спајају је пролази, дугољасте приобалне траке (лиди), да би се јужније дошло до избочине коју чини делта реке По и на крају стигло до затворене лагуне између Комакја и Равене. У централној области у којој је смештена Венеција, вода је мирна и не превише дубока, мада изложена снажним плимама и осекама. На таквом мочварном подручју издвајају се бројна острва, Мурано, Бурано, Торчело и друга, те веће острво Ријалто, око које је груписано шездесетак мањих острвца, која се једва појављују из воде, смештена око меандра, будућег Великог канала. Било је доста теже доћи до такве обале и освојити је, а баш та тешкоћа опстанка на води и блату, натерала је становнике да постану предузимљиви и одани свом граду.

Када су Атилини Хуни 425. године разорили Аквилеју и околна места, народ је морао да бежи даље од копна, према острвцима у лагуни. Становништво окупљено на том месту, око 466. године је увело систем владавине заснован на трибунима, чиме је започео живот Венеције. Нове невоље за североисточну Италију дошле су са Остроготима, који су 493. године сменили Одоакара и основали престоницу у Равени, што је изазвало ново бежање домаћег становништва према Венецији. Када је умро остроготски краљ Теодорих Велики, његов службеник Касиодор (*Casiodorus*) је 537. године послао писмо трибунима да му помогну да превезе намирнице из Истре у Италију, због велике глади. Трибуни су у Венецији имали управне и судске власти и помоћ коју су затражили Остроготи од њих, свакако да је додатно подигао њихов статус у народу. Ово писмо даје важан податак: већ од почетка постојања, Венеција се бавила поморском трговином дуж околних обала и према Истри, те риболовом и добијањем соли из мора.

Долазак Лангобарда у северну Италију 568. го-

дине, изазвао је масовно и трајно исељавање становника у Венецију. Осим сиромашних који су долазили, било је земљорадника, занатлија, војних и верских достојанственика. Патријарх Аквилеје преселио се у Градо, док су Тревијани населили Ријалто и Торчело, становници Падове дошли су у Маламоко, а Фриуљани у Граду и Каорлу. Из многих других места људи су долазили у Кјођу и Језоло, чиме се моментално број становника Венеције повећао више пута за кратко време. Када су Лангобарди опсели Одерцо, ромејски дукс (Венеција је припадала Ромејском царству) је основао град Читанову или Хераклеју, по цару Ираклију, који је постао политичко средиште. Торчело је постало трговачко средиште, а Градо верски центар. Овим мочварним приобалним појасом управљао је посебан дукс, који је био подвргнут равенском егзарху, да би између 680. и 700. године дукс директно одговарао цару у Константинопољу, што је значило да је Венеција отргнута од Равенског егзархата и са својим политичким средиштем у Хераклеји, добила једну врсту аутономије. Насељавање из градова северне Италије настављено је и касније, кад год би Лангобарди напали ромејски териториј. До краја VII и почетка VIII века, Лангобарди су претели од Ромеја скоро целу приобалну област до граница Равенског егзархата, а константинопољском цару је остао посед у венецијанским лагунама. Најважнија насеља у северозападном Јадрану постали су Градо, као седиште патријарха до 1451. године, Каорле који је најстарија епископија на том простору основана 598. док је Хераклеја (Читанова) постала епископија 640. године. Језоло је у почетку био насеље сиромашних и криминалаца, док је Торчело од оснивања важио за богато трговачко средиште, а од 640. је имао и своју епископију. Маламоко је добио епископију 640. године, да би од друге половине VIII века постао седиште млетачког дужда. Кјођа је била центар за вађење соли и касно је добила епископију, тек 1000. док је Ријалто био уточиште за најсиромашније.

Дужд и цивилна управа

Дужд (од титуле *dux*, венец. *Doxe de Venexia*) је био управник, тачније главни магистрат Венеције. Дуждеви су доживотно бирани од стране венецијанске аристократије, а главну реч у том избору имао је прокуратор базилике Светог Марка. Дужд није био монарх у класичном смислу, јер је Венеција остала република, нити је титула била наследна већ изборна, а његово звање не може да

се изједначи ни са титулом војводе. За дужда су се употребљавале титуле *Monsignor el Doxe* („Господар дужда“), *Serenissimo Principe* („Пресветли кнез“) или *Sua Serenità* („Његова пресветлост“). Због честе употребе титуле *Serenissimo Principe*, Венеција се у документима често назива *Република Серенисима*. О избору дужда сазнајемо из документа 1172. године, када га је бирао одбор од 40 претходно одабраних људи од Великог савета. Те године по 20 гласова добила су два кандидата. Због сличних проблема приликом гласања, 1229. године је број чланова повећан на 41. Правила у избору дужда уведена 1268. нису се мењала до коначног укидања Републике Венеције 1797. године. Новим правилима смањен је утицај великих породица и то је учињено компликованим изборима. Жребом је изабрано 30 чланова Великог савета, да би новим жребом број смањен на 9. Та деветорица бирали су 40 чланова, а новим жребом дошло би се до 12. Тих 12 чланова бирали су нових 25, чији би број био смањен жребом на 9, а они би бирали 45 чланова. Од 45 број би жребом био смањен на 11, да би они коначно изабрали 41 који су бирали дужда. На тај начин је спречено свако мешање великих породица у избор дужда Венеције.

Прокуратори базилике Светог Марка (венец. *Procuratori di San Marco*) имали су једну од најпрестижнијих функција у Венецији, готово у рангу дужда. Формално су се старали о базилици Светог Марка и њеној имовини, која је била под дуждевим покровитељством. Бирани су из редова венецијанске аристократије. Неписано правило је било да се из редова прокуратора бирао нови дужда. У почетку је постојао само један прокуратор, а то сазнајемо из документа из 1049. године у којем се помиње само једно име. Већ 1231. помињу се двојица, касније шест, а 1442. њих девет, који су бирани доживотно. Поред обавезе о базилици, њихова улога је било старање о сиромашнима, а имали су надзор над извршењем тестаментa, уколико би грађани тестаментом имовину давали у добротворне сврхе, због чега је улога прокуратора била брига над том имовином. На врхунцу средњег века, сами прокуратори поделили су функције: *Procuratori de Supra* је водио бригу о самој базилици, *Procuratori de Ultra* је водио рачуна о имовини на Великом каналу (Дорсодуро, Санта Кроче и Сан Паоло), *Procuratori de Citra* се старао о имовини ван Великог канала у Сан Марку, Кастељу и Канаређу. Имали су право на сопствени суд, уколико би ушли у спор са странкама. Посебно су титулирани са *Missier* у односу на осталу аристократију која је ословљавана са *Ser*. Носили су гримизноцрвену одећу, царску боју тоге. Имали су

бројне повластице.

Због прилива нових становника и немирних лангобардских суседа, Венецијанци су брзо формирали војне одреде за одбрану на чијем челу су стајали трибуни. Док је ова област остала у саставу Ромејског царства, трибуни су били заповедници локалне милиције и носиоци управне и судске власти. Према најстаријим документима било је више трибунских функција: нижи трибуни носиоци власти у појединим насељима, велики трибун у Торчелу који је био посредник између нижих трибуна и дужда. Први дужда Венеције био је Паулуције (лат. *Anafestus Paulucius* или *Paulicius*, *Paolo Lucio Anafesto*, 697-717) и у време његовог управљања је по први пут споразумно извршено разграничење са Лангобардским краљевством. Граница је ишла од залеђа Хераклеје према југу, опкољавајући лагуну.

Паулицијев наследник је био истарски *magister militum* Марцелије (лат. *Marcellus*, венец. *Marcello Tegalliano*, 717-726). У тренутку његовог именовања, Ромејско царство је у знак добрих односа, прикључила Истру Венецији.

Политичке прилике од првих дуждева до средине IX века

Када је цар Лав III 726. године донео Едикт о забрани поштовања икона, у Италији је дошло до опште побуне. У Хераклеји Венецијанци су изабрали сопственог дужда – Орса (лат. *Ursus*, венец. *Orso Ipato*, 726-737). Страхујући да ће отворено непријатељство према Ромејима отворити врата за лангобардске нападе, Орсо је задржавао лојалан став према Константинопољу. Лав III га је даривао титулом хипата (*ὑπάτος*), достојанством сличном римском почасном конзулу у Римском царству. Његови потомци наследили су презиме Ипато, управо на основу титуле. Због своје привржености Царству, становници Венеције су га збацили са власти и убили. Егзарх је укинуо функцију дужда и у следећих пет година је на по 12 месеци постављао *magister militum*. Тај систем је укинут 742. године, када је дошло до побуне народа, због чега је Константинопољ допустио да се опет изабирају дужда, трибуни и свештенство. За новог дужда изабран је Теодато Ипато (лат. *Theodatus Ursus*, венец. *Teodato Ipato*, 742-755), син Орса Ипата. Он је исте године седиште дуждеве власти преселио из Хераклеје у Маламоко. Када је Равенски егзархат укинут 751. године, једини представник ромејске власти у северној Италији био је вене-

цијански дужд. Исте године је Пипин Мали уз папину подршку збацио меровиншку династију са власти у Франачкој и себе прогласио за краља. Уследила је вишегодишња борба Франака и Лангобарда за власт у Италији, услед чега је Венеција практично постала независна држава. Теодато је смењен и ослепљен 755. године од стране Гала Гаула (*Galla Lupanio*, 755-756). У том тренутку у Венецији су постојале три струје: једна је била за блиске везе са Ромејским царством, друга је била профраначка и апсолутно непријатељски расположена према Ромејима и Лангобардима и трећа је била републиканска, која је покушавала да извуче што већу независност за Венецију и остане по страни у сукобима који су захватили тај део Европе. Гала Гауло је свргнут са престола и ослепљен непуних годину дана касније. Он је оснивач династије Бароци.

Сви дуждеви покушавали су да изграде династију, трудећи се да свог сина прогласе за придруженог владаоца, а касније и наследника. Уз помоћ лангобардског краља Дезидерија, Доменико Монегарио (*Domenico Monigario*, 756-764) је уклонио Гала Гаула и постао дужд у опасним тренуцима за Италију. Да би задовољио подељене фракције у граду, номинално је власт делио са три трибуна, но покушавао је да ојача своју власт. Од његовог времена, Венеција од малог рибарског места постаје озбиљан играч у поморској трговини. Бродоградња је почела да се развија и кренули су први трговци према Јонском мору и Леванту. Грађени су брзи и чврсти бродови, који су могли да носе већи терет, а развој трговине радикално је мењао слику града. Када је Доменико желео да пошаље поклоне папи Павлу I, дошло је до устанка у коме је збачен и ослепљен, а на његово место је дошао Маурицио Галбајо (лат. *Mauricius Galba*, венеч. *Maurizio Galbaio*, 764-797), први дужд који је на власти остао дуже времена (23 године) и под којим је Венеција кренула у правцу независности и економског просперитета. За разлику од свог пролангобардски оријентисаног претходника, Маурицио је нагињао према Ромејском царству, због чега се оштро супротстављао осталим фракцијама у граду. За верност према Царству, цар Лав IV му је доделио титуле *magister militum* и *hypatos*. Дошло је до сукоба са краљем Дезидеријем, јер је венецијански клир вукао према Францима. Лангобарди су опустошили Истру и заробили дуждског сина Ђованија. Преко папе и притисака Карла Великог, Маурицио је успео да ослободи свог сина, кога је на све начине покушавао да постави за наследника и у чему је добио сагласност цара у Константинопољу. Проширио је венецијански посед на цели Ријалто, а на острву Оливоло (данас Кастело) подигао

је цркву Светог Серђа и Вакха и катедралу Светог Петра 775. године, која је подигнута у ранг епископије. Један од разлога за подизање нове епископије била је честа борба Хераклеје и Језола за превласт, што је био разлог да много становника бежи у Маламоко и Ријалто. Управо ће Ријалто почети значајно да се развија, да би у XIII веку име Венеција, као уже име градског насеља, било везано управо за то острво.

Ђовани Галбајо (*Giovanni Galbaio*, 787-804) је успео да наследи свог оца на месту дужда. Имао је подршку из Константинопоља, али не и свештенства из Града. Црква је била потпуно уз Карла Великог, који је срушио Лангобардску краљевину, али противила се и трговином робљем. Карло Велики је и сам био веран цркви, те је подржао укидање трговања робљем. У време дужда Мауриција, патријарх је чак забранио трговину у Папској држави и запленио робу венецијанских трговаца. Улазећи у све већи сукоб са Црквом, Ђовани је за епископа Оливола прогласио свог 16-годишњег нећака Кристофера (*Christopher*). Патријарх је одбио да га призна, наводно због година, али у ствари због антифраначког става. Дошло је до отворене битке, војска је послата у Градо, заробила је патријарха и бацила га са торња. Профраначке присталице морале су да побегну у Треviso, тада под франачком влашћу, док је за новог патријарха изабран Фортунат (*Fortunatus*), нећак претходног патријарха. Он је одмах побегао у франачки део Италије. Опозиција је изабрала за вођу побуне Обеларија (*Obelerio degli Antenori*, 804-811) и одмах напала Венецију. Ђовани је са својим људима побегао у Мантову 803. године, а на место дужда је проглашен профраначки Обеларио. Породица Габајо касније ће се вратити у Венецију и наставити борбу за власт под именом Кверини (*Querini*).

Франачка власт је освајајући лангобардску Италију желела да заузме и Венецију, мада су знали да је профраначка фракција на власти у граду. У Хераклеји је и даље била јака проромејска фракција, док су у Маламоку најјачи били заговорници републике. Када се патријарх Фортунат вратио из Карлове престонице Ахена, затражио је да Венеција буде стављена под заштиту Франака (практично да буде франачки териториј). Обеларио је признао суверенитет Франачке и начинио омаж цару Карлу 805. године у Ахену. За себе је изабрао жену из Франачке – Каролу (*Carola*). Ромејско царство није могло да дозволи нову крађу територија након случаја са Папском државом и кренуло је са флотом према Венецији. У борби са Францима код Комакија, Ромеји су поражени 809. године, мада се борба Ромеја против Франака наставила до

812. године. Обеларио је подигао свог брата Беата (*Beato*) за савладара, а ускоро и другог брата Валентина (*Valentino*). Била је то кап која је прелила чашу. Народ је устао на побуну, позвавши Карловог сина Пипина у помоћ. Пипин је опсео Венецију, али је Обеларио пружио отпор. Пипин је заузео Кјођу, Градо, Хераклеју и Језоло, али је народ устао на отпор на Ријалту, након чега се франачки краљ повукао. Према споразуму Ромејског царства и Франачке из 812. године, Венеција је припала Константинопољу, док су Ромеји признали царску титулу Карлу Великом и врховну власт Франачке над Истром и Далмацијом. Иако су дуждеви номинално признавали царску власт, која им је и даље додељивала титуле, Венеција је фактички била независна држава. Као независна, Венеција је кренула сопственим привредно-друштвеним путем, којим је избегла потресе, а који ће се касније појавити у Италији. На челу отпора против Обеларија, стао је Ањело Партичако (*Agnello Participazio*, 811-827). Збацивши Обеларија 811. године прогласио се за дужда. Обеларио је две деценије провео у егзилу у Константинопољу, да би се 832. године вратио и покушао да дође до власти. У близини Маламока је подигао побуну, али је дужд Ђовани Партичако срушио два града, да би га заробио и убио.

Ањело је био проромејски оријентисан, али и поред тога, да би Ромеји задржали суверенитет над Венецијом, дужд је пристао да му као надзорни орган буду додељена два ромејска трибуна. Седиште управе је преселио из Маламока у Ријалто. Везивање Венеције за Ромејско царство, пресудно је утицало на даљи развој града. Венеција је постала посредник у трговини Истока и Запада и управо та улога ће означити економску и политичку моћ Републике у средњем веку. Ањелова кућа на *Campiello della Cason* у Ријалту, постала је прва дуждева палата у историји Венеције. Први је почео да кује венецијански новац, што је само потврдило фактичку независност од престонице на Босфору. Ријалто је постао политички, трговачки и верски центар. Управо је под дуждом Ањелом почела да ниче модерна Венеција на каналима и мостовима, уз мелиорацију земљишта и додатне фортификације. Три човека изабрана су да надгледају све послове око учвршћења лиди према мору, копању канала и учвршћењу острва и изградњи нових и јачих објеката. Тако су Торчело, Ријалто, Бурано и Хераклеја учвршћени, а на њима су почеле да ничу нове зграде. Створен је Велики канал, а подигнути су и многобројни мостови.

Последње године владавине, Ањело је имао породичних проблема. Његов старији син Ђустинијано (*Giustiniano*), налазио се у Константи-

нопољу, због чега је морао свог млађег сина Ђованија (*Giovanni*) да именује за савладара. Када се Ђустинијано вратио, побунио се због одлуке свог оца. Још већи проблем је настао када је за савладара проглашен и трећи син Ањело (*Agnello*), после чега је дошло до отворене борбе са Ђустинијаном. Профраначки Ђовани је протеран у Задар, док је за наследника коначно проглашен Ђустинијани.

Два венецијанска трговца су 31. јануара 828. године донела из Александрије, у којем су владали арапски муслимани, тело Светог Марка, сакривено испод свињских полутки, због строге арапске контроле у египатској луци. Знајући да Арапи не подносе свињско месо, једини начин да прокријумчаре тело био је управо тај. У Венецији су свечано дочекани од патријарха Града, дужда и епископа Оливола. Дужд је наредио да се поред његове палате сагради капела у којој ће се наћи мошти Светог Марка. Од тог тренутка он ће постати заштитник Венеције, док ће лав са крилима, његов заштитни знак, украшавати заставе републике.

У првој половини IX века Венеција је била препознатљива по дужду са широким овлашћењима, два трибуна, која су му помагала у послу, који су долазили из редова крупне земљопоседничке аристократије, али и великом улагању у трговину. Венеција учвршћује своју власт у лагуни и оближњим приобалним областима на граници ромејског, словенског и франачког утицаја. Она је повезала трговину Истока и Запада, због чега ће постати моћна поморска држава.

Ђустинијано Партичако (лат. *Agnellus Iustinianus Participiacus*, венец. *Giustiniano Participazio*, 825-829) је због добрих односа са Ромејима добио титулу хипата од цара Лава V. Пре него што је изабран за дужда, неко време је провео у Константинопољу, да би убрзо ушао у сукоб са својом браћом и оцем око власти. Цар Михаило II је понудио војну подршку Венецији у замену за један војни контингент у борби против Аглабида на Сицилији. Иако су Франци стварали спорове преко патријараха Града и Аквилеје, Ђустинијано је успео да подигне углед венецијанске цркве у Европи. Посебно су значајне мошти Светог Марка пренесене из Александрије у Венецију. Арапски муслимани нису благонаклоно гледали на ходочашће хришћана у Александрију, али сада су хришћани кретали пут Венеције да се поклоне светитељу. Ђустинијано је пред смрт позвао брата Ђованија да се врати из Константинопоља и доделио му титулу дужда.

Након смрти Ђустинијана 829. године, његов брат Ђовани (*Giovanni I Participazio*, 829-836) постао је нови венецијански дужд. Ђовани је претходно био протеран у Задар, а затим је отишао у

Константинопољ, но његов брат га је изабрао за наследника, а потврдио га Велики савет. Наставио је са изградњом базилике Светог Марка. Његова владавина пуна је интрига и сукоба. Обеларио, некадашњи дужд, вратио се из прогонства у Константинопољу и одмах подигао побуну у Вигилији у близини Маламока. Ђовани је одмах реаговао и спалио та два острва да би заробио на крају Обеларија и убио га. Нову побуну је подигао један трибун, Карозо (*Caroso*), који се прогласио за дужда и владао пуних шест месеци. Ђовани је морао да бежи код немачког цара Лотара I (*Lothair I*), изненађен да су побуну подржале многе аристократске породице, до тада верне дужду. Ђовани се вратио, сменио Кароза и ослепео га, уводећи диктаторску владавину. То је изазвало још већи револт код народа и аристократа, те је вођа побуне Масалики (*Mastalici*), 836. године извео заседу испред цркве Светог Петра у Оливолу. Ђовани је заробљен, пострижен и послат у манастир у Градо.

Династија Партачако је смењена, а за новог дужда изабран је Пјетро Традонико (лат. *Petrus Tradonicus*, венец. *Pietro Tradonico*, 836-864) родом из Истре. Био је неписмен, због чега је сва документа потврђивао печатом. Истакао се као војсковођа, али и као добар управник Републике. Свог сина Ђованија прогласио је за савладара, настављајући традицију ранијих дуждева. Претходни покушаји да оца наследи син на месту дужда, нису били успешни, а тако ће се наставити и касније. Аглабидски Арапи више су деценија пустошили медитеранске обале и често нападали градове на Јадрану, да би 841. уништили венецијанску флоту у бици код Сусака (ита. *Sansego*), јужно од Пуле. озбиљно је био нарушен углед Венеције, познате као „заштитнице Јадрана“. Био је то разлог да нова венецијанска флота нападне Арапе у Барију и Таранту. Венецијанци су морали да се боре против Арапа, али и Словена који су све више напредовали на мору. Пјетро Традонико је са великом флотом напао Паганију (Неретљанску кнежевину) 839. године, једну од малих српских држава у јужној Далмацији, јер су Срби често нападали венецијанске бродове, који су се са робом враћали из Беневента. Склопио је мир са жупаном Дружаком (лат. *Drosaiico*), али до новог сукоба је дошло већ 840. године, када су Венецијанци поражени. Наредних година водиле су се интензивне борбе са Србима из Паганије. Године 846. српски бродови су упали у венецијанске лагуне Каорле, али су морали да се повуку. Немачки цар Лотар I је због добрих односа са дуждом прогласио независност Венеције, мада је правно гледано она признавала ромејски суверенитет, што је према споразуму Франачке са

Ромејима из 812. године и било потврђено. Још један у низу нелегитимних историјских одлука, почевши од стварања Папске државе, наставили су да руше ромејску власт на Медитерану од стране Франака, Немаца и папе.

Привредни односи у Венецији

У првим насељавањима на венецијанска острва, становници су морали да се боре са мочварама и блатом, као и налетима мора. Основни посао Венецијанаца било је рибарство и вађење соли. Со су размењивали са копненим градовима за робу коју је било немогуће узгајати на мочварном терену. Та размена соли за другу робу, помогла је Венецијанцима да развију трговину. Живот на води је одређивао становнике на морепловство. Неће проћи много времена, када ће људи са лагуне постасти сјајни морепловци. Због сталне борбе са водом, започела је регулација терена, постављање брана од плиме, насипа, исушивање тла и продубљивање канала. На новој земљи је требало саградити зграде, мостове и друге објекте. Немамо податке о самом насељавању лагуна, али очито да је било тешко водити сталну борбу са природом.

Област од Града до Каорлеа је било у власништву патријаршије у Граду. Јужно од Каорлеа до Кјође формиран су земљопоседнички односи какви су постојали у другим деловима ромејске Италије. Није постојала могућност да се развију крупни земљопоседи, због оскудности обрадиве земље, али су имућни земљопоседници и Црква имали знатна земљишта. Ту земљу препуштали су на обраду зависним сељацима. У оним областима где је било могуће развити пољопривреду, постојала је земљопоседничка аристократија и њени чланови су вршили трибунске функције, односно имали су судску, управну и војну власт у својим местима, на исти начин као земљопоседници у остатку ромејске Италије. Војска је попуњавала редове из локалног становништва, највише зависних обрађивача земље. Тако су у Венецији почели да се повезују приватноправни односи власника земље са јавноправним овлашћењима, због својих управних, судских и војних функција.

У области између Каорлеа и Торчела, Црква и трибуни били су највећи држаоци земље. Јужно од Торчела највећи држаоци обрадивих површина били су трибуни. У почетку дужд није поседовао никакву државну земљу, већ само своју приватну. У VIII веку дуждеви су успели разним средствима, чак и оружјем да присвоје од трибуна и Цркве

знатне делове земље између Каорлеа и Језола.

Становници без земље или мали земљопоседници, радили су као закупници на имањима већих земљопоседника — трибуна, Цркве или дужда, плаћајући дажбине у природи уз додатне радне обавезе. Дугови су се плаћали пољопривредним производима, воћу, поврћу, перадима, јајима, вину, рибом, морским птицама, дрвету, а од радних обавеза то су били обрада имања које је остало земљопоседнику, учествовање у бродским посадама, укрцавање робе и слично. Нема сачуваних докумената о узгоју житарица, тако да се може претпоставити да се она није гајила у Венецији, већ искључиво увозила иако је на острвима и каналима било доста млинова. Највише су се производиле маслине и грожђе, али и друго воће и поврће. Сточарство је било развијено још од најранијег периода Венеције. Говеда, коњи, свиње и овце највише су се узгајале на пашњацима многобројних острва. Рибарство је било најразвијеније, али и лов. Вађење соли је била кључна привредна грана која се даље продавала у италијанским градовима. На свим местима широм Венеције могле су се наћи солане, али је Кјођа била центар производње у којој се развио четворогодишњи сајам. Развојем морнарице, Венецијанци су продају на Истоку, мада се развила и трговина свежеом и усољеном рибом и дивљачи.

Због тешког терена, Венецијанци су били принуђени да већи део својих послова обављају чамцима и бродовима, што је водило да трговина врло брзо постане значајна привредна грана. Увозили су воду за пиће, житарице и другу робу коју сами нису могли да производе. Дрво је било важно за Венецију, пре свега због изградње бродова. Мада је било шума, морали су додатно да увозе дрво, због чега су склапали споразуме са Лангобардима и касније Францима о сечи шума ван Венеције. У почетку је трговина била везана само за североисточну обалу Италије и Истре, а пловило се једрењацима и лађама на весла због плићака око острва. Падом Равенског егзархата под лангобардску власт, Венеција је остала једино ромејско упориште у северној Италији. То је омогућило развој града, те од краја VII века, венецијански бродови крећу према Јонском мору и Леванту. Венеција је постала посредник у трговини Истока и Запада, те већ у другој половини VIII века њихови бродови тргују са Апулијом, Сицилијом, Грчком, Малом Азијом, Египтом и Блиским истоком. Иако се трговина знатно развијала, било је то још време када су Бари и Амалфи и даље били трговачки центри ромејске робе, одакле се даље слала према јужнофраначким лукама. Главна лука у Венецији за робу са Истока

налазила се у Торчелу. На врхунцу средњег века, Венеција је успела да преузме примат од других италијанских лука, а њени бродови постају главни у трговини робом читавог Медитерана. У Венецију долазе из великог дела Европе да купују робу, уговарају нове послове или венецијанским бродовима шаљу робу даље на Исток. Свила и ланене тканине, мирођија, шећер, вино, лекови, накит и многа друга луксузна роба дотерује се у Венецију, одакле креће копненим путем према Италији и Централној Европи. Венецијанци су посредници у продаји дрвета, лана, као и гвожђа и другог метала Ромејима. Од првих дана постојања града, једна од најактивнијих послова била је трговина робљем из словенских и германских земаља, због чега су се често бунили патријарси у Граду. У каснијим крсташким походима у словенским земљама, много словенских робова је стизало у Венецију и ту продавано богаташима широм тадашњег света или су робове продавали у италијанским и франачким градовима, а највише арапским муслиманима на Блиском истоку.

Венеција је око 800. године изградила снажну флоту, а већ 840. имају 60-ак бродова са по 200 војника на сваком. Ратна флота штити сопствене трговачке бродове, који робу превозе у Александрију, Бејрут и друге блискоисточне луке. Торчело је до почетка IX века био главна венецијанска тржница, због повољног положаја у дубини лагуна, што му је омогућавало већу заштиту од пиратских бродова. У почетку су се становници бавили разменом робе, али у VIII, посебно у IX веку, трговина се одвијала у новцу, пре свега у пословању са Ромејским царством и источним земљама. Занатство до IX века није било довољно развијено, те су главне грађевинске радове изводили радници из ромејске државе, који су долазили у Венецију у нади да ће добро зарадити. Бродоградња је до краја VIII века била ограничена на израду мањих лађа, да би тек од половине IX века започела производња већих бродова налик на ромејске лађе. До IX века занатлије су радиле производе за локално тржиште, а изузев продаје соли, рибе и робова, до тог времена је трговина углавном била посредничка и транзитна, али неће проћи много времена када ће Венеција постати највећи трговачки играч на Медитерану.

Куће су у почетку грађене од дрвета и биле су високе, због мањка простора. Цркве и јавне зграде биле су од дрвета, да би у VIII веку почели да ничу камени објекти. Ријалто је постајао све значајније одредиште за аристократе, пре свега Оливоло, који је постао епископско седиште, а затим су и други спрудови добијали на значају. До средине IX века Венеција је остала слабо урбанизована са ви-

ноградима, соланама, повртњацима, воћњацима, ловиштима, шумама и мочварама. Њена будућност је светла, али до тог времена мораће да прође још неколико векова.

VI Ромејско царство и Бугарска у VII и VIII веку

1. РОМЕЈСКО ЦАРСТВО ОД КОНСТАНСА II ДО ДОЛАСКА БУГАРА НА БАЛКАН

Владавина Констанса II

Славна владавина цара Ираклија завршена је губитком огромних територија на Блиском истоку, катастрофалним поразом пред налетом ислама. Потпуно клонуо духом, пред њим је нестајала моћна хришћанска империја. Физички и психички Ираклије је био сломљен. Трагичан је био и његов породични живот. На дан свог крунисања, оженио се Фабијом Евдокијом (Φαβία Ευδοκία), са којом је имао сина Ираклија Новог Константина (Консантин III, Κωνσταντῖνος Γ', фебруар-мај 641) и кћерку Евдокију Епифанију, која је боловала од епилепсије као и њена мајка. Када је Евдокија умрла августа 612. године, Ираклије се по други пут оженио већ 613. својом сестричином Мартином (Μαρτίνα), због чега су се народ и Црква успротивили. Било је ово родоскрнављење, тешка повреда канонског права и државних закона. Ираклије је волео своју сестричину и супругу Мартину, иако је народ презирао. Родила му је деветоро деце, од тога је четворо умрло врло рано, док су два старија сина била богаљи од рођења, због инцестоидног брака. Мартина ништа није препуштала случају, већ је на све начине покушавала да престо осигура свом сину Ираклону (Ираклије II, Κωνσταντῖνος Ἡράκλειος, фебруар-септембар 641), уместо Ираклијевом сину из првог брака. Породични сукоби изазвали су незадовољство у народу, у тренутку највеће опасности по државу, у време када је исламски мач брзо освајао области на Блиском истоку. Ираклије је умро II. фебруара 641. године након дуге болести.

Ираклије је Царство оставио двојници својих синова, у покушају да не повреди своју жену Мартину, нити царска права свог првог сина, те су тако Ираклије Нови Константин и Ираклон постали савладари. Разлика у годинама је била очигледна: Константин је имао 28, док Ираклона тек 15, али је њихов отац наредио да владају заједнички у миру. Покушао је да обезбеди Мартину, те је наредио да је обојица сматрају мајком и царицом. Када је

јавно прочитан царев тестамент, створила се јака опозиција против Мартине у већ незадовољном народу. Истина, народ је прихватио двојицу владара, али никако није могао Мартину, оштро се противећи да она као жена заступа Царство пред страним изасланицима. Под јаким притиском Мартина је морала да се повуче, али је наставила да води огорчену борбу против Константина III уз подршку патријарха Пира I (Πύρρος, 638-641). Када је Константин III умро од туберкулозе, након само четири месеца владавине, већина је посумњала да га је Мартина отровала. Мартина је фактички сама преузела власт, јер је њен син још био малолетан, тако да је одмах послала у егзил више Константинових присталица и уз подршку патријарха Пира, њеног главног саветника, оживела политику монотелитизма. На патријаршијску столицу у Александрији је враћен Кир, који је постао не само важно црквено, већ и политичко лице, у тренутку када су арапски муслимани продирали у ромејски Египат. По Мартинином налогу, Кир је одустао од даљег пружања отпора муслиманима и ступио у преговоре о мирном предавању Египта непријатељу. Уговор је склопљен новембра 641. године, у време када су Мартина и Ираклије II већ били збачени са власти.

Дошло је до велике побуне широм државе. Генерал Валентинијан Аршакуни (Ουαλεντῖνος, Βαλεντῖνος), јерменског порекла, предводио је трупе из Мале Азије, које су стигле до Халкидона. Затражио је да десетогодишњи син Константина III, Констанс II (Κώνστας Β', 641-668), буде придружен Ираклију II као савладар. Мартина је због тога крунисала за савладара и свог млађег сина Давида (могуће и сина Маринуса), после чега је избила општа побуна у Царству. Одлуком Сената Мартина и њени синови су збачени са престола, а власт је преузео Констанс II (заправо, његово право име је било Константин, али га је народ прозвао Констансом, што је остало упамћено у историји). Овај владар је касније добио надимак *Pogonatos* („брадати“), због дуге браде коју је носио. Патријарх Пир је протеран у Африку, због свог секташког учења. Мартина је одсечен језик, Ираклију II нос, што је по први пут да се сакаћење применило за цара у ромејској

држави. Очито да је та пракса преузета из Персије, што је био чин трајног губитка власти. Мартина и њени синови протерани су на Родос, да би убрзо умро Ираклије II (могуће да је убијен).

Констансов отац Константин III био је браку са рођаком из другог колена – Григоријом (*Γρηγορία*). Технички је и овај брак био родоскрнављење, али у поређењу са браком Ираклија и Мартине, народ, војска и Црква морали су да прихвате Констанса као мању незаконитост. Одлука сената да збаци Мартину и њене синове са власти, показала је да ова институција још увек није потпуно уништена, а нови цар се у почетку ослонио на њу. Млади Констанс II је у говору приликом ступања на престо, одржаном у сенату, нагласио да су Мартина и Ираклије II збачени божјом помоћи и сената. Цар је нагласио сенаторску побожност и борбу за истину, тражећи од њих да остану његови саветници и старатељи. Мали Констанс II није сам написао овај текст којим се велича улога сената. Дошао је из пера самих сенатора, али јасно показује значај ове институције у тешким тренуцима за државу. Дуго је Сенат био потиснут јаким царевима (Јустинијан и Ираклије), но сада је његов значај био изражен. Под Ираклијевом династијом, сенат је радио као врховни суд и саветник владару. Неће проћи много времена, када ће Констанс II почети да влада самостално, пун самољубља, као и сваки члан његове породице.

За Ромејско царство те године су биле преломне у односима са суседима. Муслимани су константно напредовали, ширећи ислам на хришћанским територијама. Према договору са Арапима, последње ромејске трупе напустиле су Александрију 12. септембра 642. године, укрцавши се за Родос, да би муслимани свечано ушли у град 29. септембра. Арапи ће своју власт брзо проширити дуж северноафричке обале, до Триполија, али када је умро Омар, нови халифа Осман (*Uthmān ibn Affān*, 644-656) је опозвао Амр ибн ал-А'аса из Египта што је охрабрило Ромеје. Ромеји су спремили флоту под заповедништвом Манојаа и 645. кренули на Египат. Александрија је убрзо освојена, али не задуго. Амр ибн ал-А'ас је враћен у Египат и са великом војском је потукао Ромеје, те коначно 646. године ушао у Александрију. Док се ромејска војска повлачила, Копти су се са својим монотелитским александријским патријархом, још једном покорили арапским муслиманима, показавши да ће радије бити муслимански робови, а не равноправни у Ромејском царству, не слутећи да ће неколико векова касније постати мањина у сопственој земљи. Александрија је трајно отргнута од хришћанског Константинопоља и све до постојања

Ромејског царства више неће бити у истој држави. Најбогатија и привредно најјача област ромејске империје – Египат, заувек је изгубљен за правоверне хришћане.

Још већи проблем по Ромеје појавио се у Картагинском егзархату, где је Григорије Патрициј (*Γρηγόριος*) подигао побуну против Константинопоља. Као прохалкидонски присталица, устао је против Констансове верске политике. Године 646. побуна је достигла врхунац. Као егзарх Картагине и рођак цара Констанса, сматрао је да има легитимно право да се прогласи за владару у Северној Африци, али му околности нису ишле на руку. У Картагини је већинско било православно становништво, али све јачи је постојао монотелитски утицај, под протераним патријархом Пиром I и избеглицама из Египта. Схвативши значај верских раздора, Григорије је у Картагини 645. године помирио Максима Исповедника, тврдокорног халкидонца и монотелиту Пира. Чак је Пир одбацио ово учење и локални синоди прогласили су монотелитизам за јерес. Тих година (642-643), арапски муслимани су кренули са освајањем Киренаике и источне Триполитаније заједно са Триполијем, да би се за тренутак примирили, због ангажованости у Персији. Картагинском егзарху није се допало олако предавање Египта непријатељу и брз напредак у Северној Африци, због чега је подигао глас. Европски писци су забележили да се Григориј прогласио за цара Картагине и тако напустио Константинопољ и његову политику, због разочараности у ратним дешавањима против Арапа. Арапски извори пак, тврде да је разлог отцепљења био новац који је Констанс II тражио од егзарха. Григориј је наишао на снажну подршку ромејског становништва у Северној Африци и код Бербера. Могуће је да су га подржали Максим Исповедник и папа Теодор I (*Theodorus I*, 642-649), јер су се противили Констансовој верској политици. Халифа Осман је наредио напад на Картагински егзархат 647. године. Под заповедништвом Абулаха ибн Са'ада (*Abdallah ibn Sa'ad*, 646-656), гувернера Египта, 20.000 војника је упало у Егзархат. Стигавши до провинције Бизацине, сукобили су се против Ромеја. До одлучујуће битке дошло је код Суфетуле (Сбеитла) у данашњем Тунису. Григорије је убијен у борби као и већина хришћанских војника. Арапи су опустошили Егзархат, док су се Ромеји повукли у тврђаве. Схвативши да не могу да освоје утврђена места тако лако, Арапи су прихватили да задрже већи део Егзархата и добију данак у злату. Ова битка није означила рушење Картагинског егзархата, али су последице биле значајне. Бербери у данашњем јужном Тунису и Алжиру, напусти-

ли су односе са Константинопољем и прихватили добре односе са Арапима. Муслимани су освојили већи део Егзархата, чиме је започела исламизација овог простора, што је означило коначно слабљење ромејског утицаја у Северној Африци. За новог егзарха је изабран Генадије (Γεννάδιος), ромејски генерал. Цар Констанс II није изабрао Генадија званично, заправо, војска га је извикала на то место, јер је успео да се договори са Арапима о примирју и повлачењу из дела Егзархата уз годишњи данак од 330.000 номизама. Признао је Констанса II за цара, схвативши да је немогуће одвојити Картагину, када на леђима стоји исламска опасност.

Арапи су на свим правцима доминирали. Напад на Јерменију кренуо је 642/643. године, а 647. је будући халифа Муавија ибн абу Суфјан (*Mu'āwiyah ibn Abī Sufyān*, 661-680) упао у Кападокију и освојио Цезареју Мазаку. Годину дана касније (648), Муавија је упао у Фригију, али није успео да заузме Аморион, да би 649. извршио први поморски напад на Крит. Изласком на Средоземно море, пустињским Арапима је наметнут нови задатак – изградња морнарице. Прве халифе нису показивале интересовање за изградњу флоте, али је Муавија увидео предност напада са мора. Након Омарове смрти, Муавија је кренуо у изградњу флоте, те је 649. могао да крене у прву поморску експедију. Кипар је нападнут, а његово средиште – Констанца брзо је пала. Уследио је напад на Крит, Киликију и Исаврију, након чега су Ромеји затражили примирје од три године. Муавија је искористио примирје за изградњу веће флоте. Већ 654. Муавија ибн абу Суфјан је опустошио Родос, односећи вредности са острва. Једном јеврејском трговцу из Едесе продати су делови кипа бога Сунца из античких времена на 900 камила. Ускоро је пао Кос и опет је опљачкан Крит. Ромеји су били свесни јачања арапске морнарице и близине Константинопоља. Констанс II је наредио изградњу флоте, те је лично стао на чело 655. кренувши према непријатељу. Прва велика ромејско-арапска поморска битка одиграла се 655. године код Феникса (позната и као битка јарбола) испред ликијске обале. Ромејски бродови су подигли заставу са крстом, певајући псалме у покушају да заплаше непријатеља, али су ови одговорили подизањем заставе са полумесяцем и цитирањем делова Курана. Управо су заставе на јарболима остале тако упечатљиве за ову битку. Губици су били тешки за обе стране, али су коначну победу извојевали Арапи. Цар је једва избегао смрт у бици, напуштајући Ликију, а Теофан Исповедник (Θεοφάνης Ὁμολογητής, 758/760-818), хроничар овог доба, записао је да се Констанс II извукао јер је заменио одећу са једним од његових

официра. Арапска победа је означила доминацију муслимана на копну и мору у источном Средоземљу. У наредна четири века, водиће се огорчене борбе између Ромеја и Арапа за превласт на копну и мору. Био је то крсташи рат Ромејског царства у циљу одбране сопственог територија. Тај крсташки рат Ромеја против муслимана, вођен је искључиво у циљу одбране сопствене државе, народа и вере, јер су они били под ударом муслиманских хорди из пустиња и он се значајно разликује од каснијих папских крсташких ратова, који су пре свега за циљ имали пљачкање богатих градова на Блиском истоку, а не одбрану вере и народа. Халифа Осман је спремао напад на Константинопољ, али је све пропало 656. године, када је избио грађански рат у Халифату.

Искористивши ситуацију у Халифату, Констанс II је 658. године напао Србе на Балканском полуострву, који су још од времена рата Ромеја против Персије под Ираклијем, успоставили доминацију над великим делом полуострва. Констанс II је успео да сломи њихов отпор у Македонији и већи део Срба са те области, насели у Малу Азију. Срби су у Анатолији прикључени у ромејску војску са циљем да бране границе од муслимана, а колико је велики број пресељених становника, говори податак да је 5.000 Срба 665. године пришло Арапима, те су насељени у Сирији. Иако је већи део Балкана остао под српском доминацијом, први значајнији поход Констанса II, још од Маврикијевог доба, означио је да се Царство враћа у Европу и да од ње неће одустати лако. Већ 659. године искористио је ситуацију и ушао у Медију у западном делу Иранске висоравни, где је народ устао против Арапа. Муавија ибн абу Суфјан је договорио примирје са Ромејима и чак прихватио да им плаћа данак.

Турос и сукоби у Италији

Још од времена царице Мартине продубио се спор око монотелитизма. Верске размирице су посебно биле јаке у Картагинском егзархату, где је огорчење становништа било велико. Сирија, Палестина и Египат пали су под муслиманску власт и због сукоба миафизита и правоверних, те су Арапи олако освојили те области, а слично је и Картагински егзархат био пред колапсом. Док је у Константинопољу јачала миафизитска идеја, дотле је Северна Африка била стуб одбране православља. Максим Исповедник (Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, око 580-662) је дуго година био вођа православне опо-

зиције. Био је монах и теолог, творац широког теолошког система, који обухвата хришћанску мисао од Оригена (Ὠριγῆνης, 184/5-253/4) до (Псеудо) Дионисија Ареопагита (Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, V/VI век), укључујући и хеленске неоплатонисте, попут Плотина (Πλωτῖνος, 204/5-270) и Прокла Дијадоха (Πρόκλος ὁ Διάδοχος, 412-485). Управо је у Картагини постао теолошки писац и веома утицајна духовна фигура у читавој Северној Африци, високо цењен од стране егзарха, а у народу сматран светим човеком. Монотелитизам је имао корена у Константинопољу, јер су њега заступали цар Ираклије, патријарх константинопољски Сергије I, патријарх александријски Кир и касније константинопољски патријарх Пир. Ираклије је „Ектесисом“ покушао да помири зараћене стране, забрањујући вођење спорова о једној или две воље у Христу и којим се учење о једној вољи проглашава православним. Римски папа није могао да прихвати такву дефиницију, те су је одбацивали и Северин (*Severinus*, мај-август 640) и Јован IV (*Ioannes IV*, 640-642). Сукоб се распламсао у Картагини између Максима Исповедника и Пира. Максим је заступао позицију да је Христос имао подједнако и људску и божанску вољу, док је Пир доказивао да две воље имплицирају две вољне особе. Максим је одговорио да у том случају мора бити три воље у Светом Тројству. Максим је тврдио да воља припада природи, након чега је Пир признао две воље на темељу две природе. На сабору у Картагини 645. године, Пир је прихватио диотелитичку дефиницију, званично се одрекавши јереси. Са Максимом је отишао у Рим на разговор са папом Теодором I (*Theodorus I*, 642-649), али сазнавши за то, Констанс II је послао Олимпија (Ὀλύμπιος, равенски егзарх од 649-652), који је успео Пира да врати монотелитизму. Папа Теодор I је писао константинопољском патријарху Павлу II (Παύλος Β', 641-653), износећи да је монотелитизам јеретичко учење, но Павле је од папе захтевао прихватање јереси, што је довело до шизме источне и западне цркве, у којој је папа екскомуницирао Павла II 649. године, назвавши га јеретиком.

Констанс II је 648. године имао 17 година и није се превише разумео у верска питања, али је схватио да се проблем све више продубљује што слаби државу политички, економски и територијално. Те године је издао „Типос“ (τύπος – „узор“, „образац“), који је наређивао да се монотелитски „Ектесис“ уклони из нартекса Свете Софије, али је још одлучније него његов деда, цар Ираклије, заобишао основно питање, забрањујући сваку даљу расправу о проблему енергије и воље у Христу. Уведене су строге казне ко би се оглушио о царски

едикт. Свештена лица, администрација и официри били би смењени са функција, а монаси изопштени. Сенаторима би била одузета имовина, док за обичне грађане предвиђене су телесне казне и протеривање. „Типосом“ се црквени спор вратио 170 година уназад, до Зеноновог „Хенотикона“ и тумачења природе у Христу. Типос није могао да задовољи православне нити монотелите, а царев покушај да спорна питања гурне у страну и тако измири зараћене, забрањујући даљу расправу био је немогућ. На Западу је била незамислива идеја прихватања било каквог монотелитског учења, нити царева забрана разговора о томе. Папа Мартин I (*Martinus I*, 649-655) је сазвао Латерански сабор у октобру 649. године, на коме је учествовало 105 епископа, осим једног сви са Запада. Истина, било је доста Грка, који су побегли пред царевим прогонима, пре свега се истакао Максим Исповедник, за кога се верује да је на сабору био један од кључних теолога и да је формулисао многе чланове одлуке. На пет седница је усвојено 20 тачака, међу којима је анатемисан монотелитизам и царев „Типос“, али није оптужен сам цар, већ патријарси Сергије и Павле II, а одлуке су послате цару у Константинопољ. Констанс II није признао Сабор и наредио је да се учесници ухапсе. Латерански сабор из 649. године стајао је потпуно под грчким утицајем и ослањао се на узоре Васељенских сабора и православних темеља.

Равенски егзарх Олимпије добио је наређење да ухапси у Риму папу Мартина, а све епископе натера да потпушу „Типос“. Олимпије је схватио да ће доћи до отворене побуне целе Италије против Константинопоља, те му није било у интересу да ратује против Лангобарда и италског становништва у исто време. Зато је одлучио да отцепи Италију од Царства и подвргне је својој власти. Константинопољ није предузео ништа против узурпатора, који је силно мотивисан кренуо са војском према Сицилији. Ромејско царство није ни могло да реагује, јер је тих година арапска флота уништавала многе области на обалама Мале Азије, а штету су трпела и многобројна острва. Ситуација се у Италији променила када је Олимпије умро 652. године. Нови равенски егзарх Теодор Калиопас (Θεόδωρος Καλλιόπας), са војском је стигао у Рим 15. јуна 653. године и ухапсио болесног папу. Мартин је доведен у Константинопољ и крајем децембра 653. изведен пред Сенат. Папа је оптужен за издају, пре свега због давања подршке узурпатору Олимпију, док се о верском питању није ни говорило. Осуђен је на смрт, али му је казна промењена у прогонство. Умро је од зиме и глади у Херсону на Криму априла 656. године.

Ускоро је ухапшен и Максим Исповедник, који је у ланцима послат у Константинопољ, где га је дочекала разударена гомила вукући га улицама града. У тамници је провео дуго, пре него што је уопште изашао на суђење. Оптужен је за јерес (јер се строго држао православља), заверу против цара, издају и сарадњу са Арапима и предају Египта, Африке, Александрије и других места, за сарадњу са Олимпијем и Григоријем Патрицијем, вођом побуне у Картагини. Протеран је у Тракију, а на молбе неких свештеника да прихвати „Типос“ одговарао је да је Господ изнад свих царевих одлука. На новом суђењу 662. године због наводне јереси, тешко је мучен, језик и десна рука су му одсечене и протеран је са својим ученицима у најзабаченије делове државе. Максим Исповедник је послат на Кавказ у данашњу Грузију, где је умро од глади 13. августа 662. године. Након Шестог васељенског сабора 680/681. године, Максим Исповедник је проглашен за светитеља. Његово православно учење запостављено је у римској цркви, док у православним црквама заузима значајно место. Симеон Нови Богослов (Συμεών ὁ Νεός Θεολόγος, 949-1022) и Григорије Палама (Γρηγόριος Παλαμάς, 1296-1359) сматрају се настављачима његовог учења, који су каснијих векова преносили народу и постали свитељи православне цркве.

Поред догматског спора, развијао се и политичко-црквени, пре свега у односу Цркве и државе. Максим Исповедник је инсистирао да цар као световно лице нема права да се меша у црквена и догматска питања, јер је то обавеза Цркве. Иако је још код раноромејских црквених отаца постајала слична тврдња, Максим је био први који се за независност Цркве борио свом снагом жртвујући и себе самога. Црква је за Максима изнад световних власти, те цар нити било ко други, нема право да се меша у верска питања.

Након хапшења папе Мартина и Максима Исповедника, као и сламања верске опозиције, Констанс II се осетио довољно моћним. Због губитка огромних територија на Блиском истоку, цар се окренуо Западу, у нади да ће изгубљена територија надокнадити без већих проблема у Европи. Његова намера била је да престоницу пресели из Константинопоља у Италију, како би успешније организовао борбу против Арапа и у покорности држао римског папу. Константинопољски патријарх му је био одан, али у ромејској престоници је све више јачала опозиција, пре свега у сенатској аристократији и вишем свештенству. Цар се плашио да опозиција не прогласи његовог брата Теодора за савладара на штету његових синова, који су претходно крунисани (Константин IV је 654. а Ираклије

и Тиберије 659. године). Да би предупредио такву ситуацију, Констанс II је присилио Теодора да се замонаши 660. године, да би убрзо наредио његово убиство. Теодорово убиство је још више подигло опозицију, а царско непријатељско држање према становницима Константинопоља достигло је врхунац. Уз политичких, војних и овај је разлог био тако важан у одлуци да се престоница премести на Запад. Ромејско царство је овим чином доказало да се није одрекло Запада, након многобројних проблема са германским племенима у Италији. И даље је постојао ромејски сан да обједини Исток и Запад под својим скутом, као што је то некада урадио Јустинијан, али биће то последњи трзај таквог покушаја. Већ наредог века политика ромејских царева промениће се и они ће напустити Запад да би све снаге концентрисали на Истоку, као свом темељу опстанка. Одлазак Констанса II из Константинопоља била је једна врста непријатељске демонстрације према становништву престонице, које је отворено устало против његове аутократије.

Задржавши се неко време у Солуну, Констанс II је кренуо ка Атини, да би тек 663. године стигао у Таранто, где је сломио краће нападе лангобардских трупа под командом беневентанског војводе. У почетку је имао успеха, јер му је више градова отворило капије, да би на крају опсео сам Беневент. Због недостатка војних и финансијских средстава, одустао је од опсаде и сместио се у Напуљ. На тај начин је пропао покушај ослобађања Италије од Лангобарда. Млак и не баш заинтересован покушај Ромеја да избаци непријатеља са Апенинског полуострва, за мање од једног века трајно ће довести до губитка ове важне области за Царство. Констанс II је отишао у Рим, где га је дочекао папа Виталијан (*Vitalianus*, 657-672), заборављајући или, напротив, добро паметићи судбину папе Мартина I. Цар је свечано дочекан са целокупним свештенством и масом народа. Констанс II је био први ромејски цар, који је посетио Рим од рушења Западног римског царства. Није се дуго задржао, тек дванаест дана и углавном је време провео у црквеним службама и разним свечаностима. Напустивши град 17. јула 663. године, Констанс II је преко Напуља кренуо ка Сицилији, сместивши се у Сиракузи. Управо је у том граду основао нову резиденцију. Његова намера била је да његова жена са синовима пређе у Сиракузу и тако трајно напусти Константинопољ, али се становништво престонице на Босфору побунило. Сицилија је била добра база за одбрану Царства од Арапа и Лангобарда. Локално становништво није било превише задовољно царевим доласком, јер се његов деспотизам испољио на исти начин као и у Константинопољу. Тешки

порези наметнути Калабрији, Сицилији, Сардинији и остатку Картагинског егзархата, те велики терет издржавања двора, довео је становнике до стања побуне. Створена је завера, а главну улогу одиграо је царев слуга. У ноћи 15. септембра 668. године, слуга је убио Констанса II у купатилу. У завери су учествовале угледне ромејске и јерменске породице, а Јерменин Мезезије (Μεζέσιος), генерал у ромејској војсци и припадник богате породице, проглашен је од војске на Сицилији за цара. Почетком 669. године на позив новог цара Константина IV, сина Констанса II, равенски егзарх је сломио устанак на Сицилији, а Мезезије као и већина главних побуњеника су погубљени. Тело Констанса II је пренесено у Константинопољ и сахрањено у цркви Светих Апостола.

Константин IV и сукоб са Арапима

Константин IV (Κωνσταντῖνος Δ΄, 668-685) је био најстарији син Констанса II, који је крунисан за савладара 654. године. Био је одговоран за престоницу, када је његов отац отишао на Сицилију, да би након убиства Констанса II био изабран за цара. Његова два брата Ираклије и Тиберије остали су савладари до 681. године. Чим је ступио на власт, одмах је започео са угушивањем побуне на Сицилији уз подршку папе Виталијана, да би након седам месеци прогласио победу.

Главни проблем је долазио са Истока. Халифа Муавија ибн абу Суфјан је 668. године добио позив од Сабориоса (Σαβώριος), јерменског генерала у служби Ромејског царства. Он је био један од незадовољних Констансовом владавином и директно је учествовао у његовој смени. Године 667. био је постављен за стратега теме Арменијакон у североисточној Анатолији, где је подигао побуну против цара. Послао је молбу халифи Муавији у Дамаску у којој је тражио помоћ обећавајући огроман новац, што је арапски лидер прихватио. И Константин IV је послао изасланика у Дамаск, али није успео да наговори Муавију да постане ромејски савезник. Сабориос је кренуо са трупама према западу, придобивши већи део Анатолије на своју страну. Утаборио се у Хекапољу у Битинији, очекујући арапску војску. Патрикије Нићифор, одан цару, напао је са војском Сабориоса и убио га, чиме је побуњеничка војска почела да се осипа. Док су арапске трупе стигле под заповедништвом Фадхале ибн Убајда (*Fadhala ibn Ubayd*), побуна је практично била угушена, али су муслимани кренули према Халкидону, те уз помоћ Муавијиног сина Јазид

(*Yazid ibn Mu'awiya ibn Abi Sufyan*, 680-683), искористили прилику и заузели Аморион, који су Ромеји врло брзо ослободили. Док су се водиле битке у Анатолији током 669. године, Арапи су напали Картагински егзархат и Сицилију. Године 670. Арапи су заузели Кизик на крајњем северозападу Мале Азије, у непосредној близини Константинопоља, одакле су припремали нове нападе. Пре тога је пао и Хиос. До 672. године под муслиманску власт су пали Смирна и многи градови на малоазијској обали. Арапи су све више претили самој ромејској престоници, пустошећи многе градове у Егејском и Јонском мору. За то време Срби су већ опседали Солун.

Арапски муслимани су пажљиво планирали напад на Константинопољ. Да би извели тако грандиозан план, морали су да обезбеде базу у Кизики и обалу Мраморног мора, да би опсели град са мора и копна. Циљ је био да се пресече пут према граду, чиме би ромејска престоница изгубила снабдевање храном. Током 672. године муслимански бродови требали су да осигурају транспорт од Сирије до Кизика. Флота под заповедништвом Мухамеда ибн Абдалаха (*Muhammad ibn Abdallah*) зиму је провела у Смирни, док је друга флота под Абдалахом ибн Кајсом (*Abdallah ibn Qays*) зимовала у Ликији и Киликији, а трећа флота под Халидом придружила се касније. Најбољи извор за овај период је Теофан Исповедник, који је записао да је Константин IV, сазнавши за спремање велике непријатељске флоте и сам наредио јачање ромејске поморске силе. Ромејски бродови су били опремљени новим оружјем – „грчком ватром“ (Γύρρο Πύρ), које је код Ромеја било познато као „морска ватра“ или „ромејска ватра“. Био је то течан пламен, који се избацивао из неке врсте сифона и који се називао стрепте. Никада се није сазнао прави хемијски састав ове запаљиве течности, али сматра се да је сигурно један од основних састојака била шалитра (калијум нитрат) и нафта. Теофан је записао да је ново оружје измислио архитекта Калиник из града Хелиополиса у Сирији, који је донео у Константинопољ непосредно пред почетак опсаде града. Много векова је Ромејско царство успешно користило ово оружје против непријатељских флота. Није било могуће одбранити се од ватре, јер је она горела и у води. Ромејски историчар Јован Кинам (Ἰωάννης Κίναμος, 1143-око 1200), записао је да су тек бродови италијанских република успели након дуго времена да пронађу решење за грчку ватру, облагајући своје бродове тканинама натопљеним у сирће. Историчар Георгије Пахимер (Γεώργιος Παχυμέρης, 1242-1310) је записао да су Ђеновљани штитили своје бродове осушеним волујским кожа-

ма.

Још једна арапска флота, под заповедништвом Гунаде ибн абу Умаје (*Gunada ibn abu Umayya*), освојила је Тарсус у Киликији и Родос 673. године. Управо је Родос постао центар снабдевања арапских бродова на путу према Константинопољу и база за нападе по читавом источном Медитерану. Ромеји су покушали да нападом на Египат одвуку пажњу муслимана од Константинопоља, али безуспешно. Све време припрема за опсаду ромејске престонице, арапска коњица је упадала у Малу Азију, пустошећи и пљачкајући. Опсада Константинопоља започела је 674. године под командом Абдул Рахмана ибн абу Бакра (*Abdu'l-Rahman ibn Abu Bakr*) и трајала је до 678. али немамо довољно података о самој арапској акцији. Многи историчари сматрају да Абдул Рахман ибн абу Бакр, син халифе абу Бакра, није ни учествовао у опсади престонице на Босфору, јер је умро 666. године. Због недовољно извора везаних за сам почетак опсаде града, остаје нејасно право име арапског војсковође. Борбе су трајале током пролећа и лета, да би се Арапи у јесен и зиму повлачили у Смирну и опет следеће године опседали град. Теофан није превише обратио пажњу на све године опсаде, док код арапских историчара нема конкретних података о опсади, већ уопштених о нападима на Царство тих година. Ал-Јакуби (*al-Ya'qubi*) и ал-Табари (*al-Tabari*) записали су да је Муавијин син, Јазид I, кренуо према Константинопољу са појачањем 676. док је ибн Кајс водио кампању 677. године, али без тачног податка у ком правцу. За то време Срби су нападали Солун и околне градове, а Лангобарди Равенски егзархат.

Константин IV је успевао да одоли арапским нападима, који су често одустајали и врло брзо се враћали опсади града. У јесен 677. или пролеће 678. године ромејска флота је потукла арапску у великој поморској бици и могуће да је тада убијен арапски адмирал Јазид ибн Шагара (*Yazid ibn Shagara*), јер муслимански извори пишу да је он поражен 677/678. године. У исто време је арапска војска под командом Суфјана ибн 'Авфа (*Sufyan ibn 'Awf*), поражена у Малој Азији од генерала Флороса, Петрона и Кипријана, губећи чак 30.000 војника (према Теофановим речима). Због тешких пораза на копну и мору, Арапи су напустили опсаду Константинопоља 678. године, након скоро пет година покушавања да продру у највећу тврђаву тадашњег света. Док су се арапски бродови повлачили према Сирији, скоро сви су уништени у олуји код места Силиона на југозападу Мале Азије. Била је ово сјајна победа Ромеја над највећим непријатељем у том тренутку. Искористивши потпуни

пораз против Ромеја, Мардаити са Аманус (Нур) планине у Хатају, мала миафизитска секта, устала је на побуну против муслимана. Због очајног стања у коме се нашао, халифа Муавија је започео преговоре са Ромејима. Док су преговори трајали, Арапи су покушали да прођу што повољније, те су под заповеништвом 'Амра ибн Мура (*Amr ibn Murra*) упали 679. године у Малу Азију, али морали су да се повуку. Према споразуму, Арапи и Ромеји су склопили мир на 30 година, под условом да халифа плаћа 3.000 номизама годишње, уз 50 коња и 50 робова. Током 679/680. све арапске трупе повучене су са ромејских обала и острва, укључујући и Родос. Код Арапа је избио други грађански рат 680. године, док су Јерменија и Иберија признале врховну власт Царства, а Кипар постао кондоминијум између Ромеја и Арапа.

Значај одбране Константинопоља био је огроман. Срце Царства, око кога су се окупљале многе области Европе и Азије, одбранио се својим прстеновима који су окруживали град (великим зидинама), али и грчком ватром. Да су Арапи освојили град, тешко да би Ромејско царство опстало, јер су многе области од раније имале сепаратистичке тежње, док су друге биле под притиском ромејских непријатеља. Победа Константинопоља учинила је крај муслиманској непобедивости. Арапи више нису били непобедива сила још од Ираклијевог времена, а „исламски мач“ добио је достојног противника. Углед халифа је опао у Сирији, Месопотамији, Персији, Египту, што је довело до новог грађанског рата. Заустављено је муслиманско освајање, мада ће још много времена морати да прође, када ће Ромеји моћи да прогласе коначну победу над непријатељем. Три кључна догађаја која су зауставила арапски продор даље у Европу јесу победа код Константинопоља 678. и 718, те победа Франака код Поатјеа 732. Најзначајнија је свакако победа из 678. године, јер је арапска офанзива била жестока, опсада дуготрајна, а Константинопољ последња брана за муслиманску инвазију у Европу. Европска култура се спасла од ислама и могла је даље да се развија. Углед Ромејске империје је достигао нове висине, посебно на Западу, у Италији, док су Авари и Срби послали честитке и поклоне тражећи мир и пријатељство. Мир са Арапима је ослободио Ромеје од притисака у Анатолији, након чега је земља почела економски да се опоравља.

Арапска опсада Константинопоља огледа се и у дубљим односима двају народа. Много легенди исписали су арапски историчари о сукобима Арапа и Ромеја. Извори пишу да је Абу Ајуб ал-Ансари (*Abu Ayyub al-Ansari*), један од првих пратилаца и барјактар самог Мухамеда, пао пред зидине ро-

мејске престонице, где је сахрањен. Када је Константин IV запретио уништењем гроба, халифа је запретио да ће се осветити хришћанима на Блиском истоку, те је цар одустао од плана. Када су Османлије освојили град 1453. године, дервиш Шеих ак Шамс ал-Дин (*Sheikh Ak Shams al-Din*) и султан Мехмед II (*Mehmed el-Fatih*), открили су гроб, изградиле мермерну гробницу и џамију у близини.

2. БУГАРИ И ЊИХОВ ДОЛАЗАК НА БАЛКАН

Порекло Бугара

О имену Бугара тешко је дати тачан етимолошки одговор, нити му је лако ући у траг пре IV века н.е. Постоји више етнонима које можемо узети као корен за извођење имена једног народа: прототурска реч *bulgha* („мешати“, „узнемиравати“, „збунити“) је слична турском *bulga-* или *bulya* са суфиксом *-r*, што означава „мешати“. Велики број турских, мађарских и бугарских историчара се данас слаже са претпоставком да је реч о народу помешане крви, односно да није реч о једном племену исте крви, чак и расе, већ је то читав конгломерат мањих племена под заједничким именом, исто као и Авари. Западни историчари пак, тврде да је изгледније да су то људи који су се побунили, произвели неред у Централној Азији против легитимне власти и да су као устаници лутаали азијским просторима. Бугарска школа присваја германско тумачење да су „Бугари“ у ствари „борбени људи“, „ратници“, али постоје и радикалније тврдње да порекло вуку од Гота и Гепида, односно да су потомци Хуна који су напустили Панонску низију и кренули према Централној Азији. Има различитих тумачења, прихватљивих, до митских. Једна од њих име народа изводи од града *Balkh* у Бактрији, што је мање изводљиво, друга говори о реци Волги, јер узима за основу *yylga* („влага“). Поједини турски историчари изводе име из *bel-gur* или *bil-gur*, од турског *balağur* („пет Огура“).

Заиста, *oğur* има етимолошку везу са турско-монголским Кутригурима (*Kuturgur* → *Quturğur* → **Toqur(o)ğur* ← *toqur* – „девет“), које се појављује у протобугарском језику, *toquz* у турском и Оногура (*Uturgur* → *Uturğur* ← *utur/otur* – „тридесет“), односно *otuz* у турском. Ако бисмо *gur/gor* протумачили као „земља“, изводећи од алтајског суфикса *-gir*, који има сличности са *yir*, добили бисмо значење „земља“, „место“. Данашња историјска наука тумачи *oğuz* или *oğur*, од турског **og/ug*, са значењем „сродство“ или „бити сличан“,

као најрелевантнији податак. Ови изрази у почетку нису имали никакве сличности са *oq/ogsiz* („стре-ла“) и *oğul* („дете“, „син“) или *oğuş/uguş* („племе“, „клан“) и глагола *oğşa-oqşa* („бити као“, „подсећати на“). Кутригури и Утигури вуку порекло од истог претка, који су временом ушли у савез са Бугарима, али не можемо рећи да су од њих настали Бугари. Немамо довољно доказа за такво тумачење. Чињеница је да су Кутригури и Утигури живели на истом простору као и Бугари и Оногури, али нам не даје за право да их укључимо у чистокрвне претке Бугара. Прокопије је писао о савезништву два хунска племена који имају кимерско порекло. Можда је Прокопије био разлог због чега су каснији ромејски извори Оногуре и Бугаре сматрали истим племеном.

Тешко је потврдити теорију да су се бројна хунска племена стопила са Оногурима у једно племе, јер је био исувише кратак временски период након њиховог сусрета. Бројна огурска племена (Оногури, Токуз Огузи, Утигури, Кутригури и Ујгури) кренула су према Европи 463. године, док су Хуни још увек били у Панонској низији под Денгизихом. Године 468. Хуни су изгубили од Острогота код Басијане у Срему, што показује да је већина Хуна у то време и даље била у Европи. Било је немогуће да се за кратко време уједине хунска племена са Огурима северно од Црног мора, јер се први пут у изворима бугарско име помиње већ 481/482. године. Приликом повлачења Хуна према Прицрноморју, постоји могућност савезништва Хуна са Огурима, због чега би могли да потврдимо теорију о „мешању“ или „узнемиравању“ (племенима које узнемирава – напада своје суседе). Поједини кинески историчари покушавају да повежу Бугаре са малим варварским племеном са севера Кине из IV века – Булуоци (Ци, вјд.ц. *Chieh*). Кинески извори о племену Ци пишу да корене вуку од Јуежи народа, то јест да су припадали Хунну (Ксиун-ну) конфедерацији, али да су имали и кавкаске елементе. Према „Књизи Веија“ (пинј. *Wei Shū*, 506–572), класичном кинеском историјском тексту који је писао Веи Шу, Ци потичу из Шанкси провинције. Има сличности Бугара са појединим кинеским племенима. Токуз Огузи је било политичко име за девет турских племена, у којима се помиње племе Пугу (*Pugu, Bogu, Buqut*), као бугарско племе. Пугу се помињу у кинеским изворима од 103. године п.н.е. до VIII века н.е. чинећи једно од „девет племена“, а након Ујгура били су међу највишим племеном у рангу. Михаил Сиријац (Михаил Сиријски, патријарх Сиријске цркве 1166–1199) је записао да су на реци Танаис (Дон) у земљи Алана дошли Бугари и Пугури. Ни ову тврдњу о племену Пугу као

о Бугарима, не можемо да узмемо са сигурношћу без додатних лингвистичких, археолошких, историјских и других проучавања. Порекло Бугара остаће нејасно до даљег.

Миграција Бугара

Ако узмемо да је њихова домовина у области данашњег Казахстана и степа према Каспијском мору, постоји велика могућност да су, након додира са хунским племенима, кренули према Црном мору. Први пут се помињу у изворима из 480/481. године, када као савезници ромејског цара Зенона, улазе у рат против Острогота. Мовсес Хоренаци (*Moses Khorenatsi*, око 410-490) је у својој „Историји Јерменије“ из V века, описао две бугарске миграције са Кавказа у Јерменију: прва је везана за период владавине јерменског краља Вараздата (*Varazdat*, 374-378), када су се у земљу коју Мовсес назива *Вананд* у провинцији Карс, у данашњој Турској, преселили Бугари, док је друга миграција из времена Аршака III (*Arshak III*, 378-387), када је дошло до великог немира на Кавказу, што је довело Бугаре у Јерменију да опљачкају и населе ту област. Обе миграције узроковане су одређеним поремећајима на Кавказу и његовим степима из друге половине IV века. Највероватније да је експанзија Хуна у источноевропске степе, била главни разлог за напуштање дотадашњег територија и пресељавања масе Бугара у Јерменију. Топоними за реке *Bolha* и *Vorotan*, притоке реке Арас, познате су као *Bolgaru-chaj* и *Vanand-chaj* и потврђују присуство Бугара на тлу Јерменије.

Акацири, једно од турких племена у хунској конфедерацији, око 463. године је нападнуто од Шаратура (*šara* – „бели“ Огури), једно од првих огуридских племена које је ушло у понтокаспијске степе, под притиском других племена из Унутрашње Азије. Приск је записао да су 463. године изасланици Шаратура, Огура и Оногура дошли у Константинопољ и пожалили се да су истерани из своје земље од Сабира, које су пак, напали Авари. Бугари нису поменути у том догађају, али је несумњиво да је кретање Авара пореметило читав поредак у Централној Азији, који је изазвао домино реакцију на многобројна турско-монголска племена. Павле Ђакон је описујући историју Лангобарда, навео да су почетком V века у северозападним Карпатима *Vulgares* убили лангобардског краља Агелмунда (*Agelmund*). Логичније је да су Вулгарес били Хуни, који су харали тим просторима. Половином V века Бугари су већ били у Прицрноморју, те је би-

ло сасвим логично да их ромејски цар искористи против Острогота. Када је Теодорих Страбон напао Царство, цар Зенон је наговорио Бугаре да нападну Остроготе са леђа 480/481. године, али доживели су пораз. Нови напад Бугара на Остроготе догодио се 486. и 488. прво као савезници Ромеја, а касније као савезници Гепида. Када су Остроготи напустили Балканско полуострво и преселили се у Италију, онда су Илирик и Тракија остали отворени за бугарске нападе. Комес Марцелин наводи да су 493. године поразили и убили *magister militum* Јулијана, да би 499. године прешли Дунав и у Тракији на реци Марици разбили ромејску војску од 15.000 људи, под командом *magister militum* Ариста (*Aristus*). Већ 502. године још једном су опустошили Тракију без јачег ромејског отпора. Нови напад је изведен 528/529, када су поразили генерале Јустина (*Justin*) и Бадуарија (*Baduarius*). Ромејски генерал готског порекла Мундус (*Mundus*), договорио се са царем Јустинијаном Великим и 530. убио 5.000 Бугара који су упали у Тракију. Ромејски хроничар Јован Малала (лат. *Ioánnēs Malálas*, грч. *Ἰωάννης Μαλάλας* око 491-578) је о истом догађају записао да су Ромеји заробили бугарског вођу у тој бици. Већ 535. године је *magister militum* Сит (лат. *Sittas*, грч. *Σίττας*) победио Бугаре на реци Јантри, притоци Дунава.

Енодије (*Ennodius*, 355-после 395), Јорданес и Прокопије често су мешали Хуне са Бугарима. Бугари су заједно са Скитима, Готима и Хунима 515. године записани као *Виталијанови плаћеници*. Хуни (Бугари) су према изворима, напали 539. године Балканско полуострво, да би их у Тракији зауставили генерали Аскуп (*Ascum*) и Константиол (*Constantiolus*). Након новог напада Бугара, двојица ромејских војсковођа су заробљена. Прокопије је забележио да су 539. и 540. године Хуни прешли Дунав, опустошили Илирик и стигли до Анастасијевог зида пред Константинопољем. Овако брз прелазак великих територија, од Прицрноморја до престонице на Босфору, доказује да су били невероватни коњаници, баш као и свако турско-монголско племе.

Јорданес је описао станиште Бугара. Била је то степа изнад Црног мора, а Јорданес је забележио да су се ту Хуни поделили у два племена: Акацире (*Akatziroi*, *Altziagiri*), који тргују са Херсоном на Криму и Савире (*Saviri*), док Хунгури (*Hunuguri*), а вероватно мисли на Оногуре тргују кожом. Управо је кожа била један од важних роба у средњем веку, са којом су трговали народи из Источне Европе (Словени и многобројна турско-монголска племена). Захарије Ритор из Митилене (*Zacharias*, око 465-536), писао је да је око Каспијског мора до

Прицрноморја била хунска земља, а да иза њих (према Кавказу) живе Бугари, који имају свој језик, пагани су и варвари. У односу на Алане који имају насељена места, Бугари живе у шаторима. Живе од пљачке, стоке и рибе. Управо на примеру Алана види се да су Бугари још увек били номади у односу на Алане или Словене.

До средине VI века Бугари се више не помињу у изворима, као да су нестали. На њихово место долазе Кутригури и Утигури, бугарски сродници. Између 548. и 576. године, највише у време цара Јустинијана, преко дипломатских игара и подмићивања, ова два племена су ушла у међусобни рат. Када су довољно ослабили, Кутригуре су покорили Авари, док су Утигури признали власт Западног турског каганата. Огури и Оногури се у изворима из VI и VII века више повезују са покорављем Авара и Турака, да би тек од VIII века ромејски извори Оногуре све више доводили у везу са Бугарима. Ромејски извори пишу о Оногурским Бугарима, који сами себе називају Оногурима.

Бугари су дошли на Балканско полуострво као велика конфедерација Хуна, Авара, Оногура, Кутригура и Утигура, али и многобројних других турско-монголских племена из Централне Азије. Као искусни коњаници, што је одлика свих номадских племена, били су у стању да се супротставе Ромејима и Словенима.

Стара Велика Бугарска

У ромејским изворима је познат појам *Παλαιά Μεγάλη Βουλγαρία* или *Patria Onoguria* (Стара Велика Бугарска), на простору између Дњестра и доње Волге пре средине V века. У VI веку Западни Турци су покорили Утигуре, чиме је њихов териториј био крајњи запад турског каганата. „Именик на бугарските ханове“ („Именик бугарских ханова“) је кратка рукописна књига, која садржи имена појединих раних бугарских владара и кланова, године њиховог доласка на престо према цикличном бугарском календару и дужине њихове владавине уз догађаје попут ратова. Написан је на старословенском језику. Из њега сазнајемо прва имена ханова који владају по неколико векова: Авитохол (*Avitohol*) је прво име које се помиње у запису, за кога се каже да је владао 300 година. Постоји озбиљна тврдња да је он сам Атила Хунски, јер се у даљем тексту наводи Дуло клан који влада Бугарима, а као његов наследник записано је име Ирник (Ерник је Атилов син), који је владао 150 година. Друга теза о Авитохолу, коју заговарају

поједини историчари, тумачи име из библијских времена, јер су још мисионари који су ширили учење Старог завета азијским степима, говорили о Јафету (*Japheth*), претку евроазијских народа, који је у латински ушао као *Avitus*, то јест турски *Awit*. Највероватније је да су Авитохол и Ирник само митолошка имена у бугарској традицији, покушај да се повеже старија турско-монголска историја владајућих кланова са бугарским доласком у Европу, на исти начин као што ће касније Мађари себе сматрати директним потомцима Атиле и хунских владара у Панонији.

Истраживања су показала да је порекло Дуло клана турско и врло је могуће да се ради о истом клану које се као *Duolu* или *Tu-lu* помиње код Западних Турака. Први Турски каганат је постојао од 552. до 581. године, да би избио грађански рат међу Гок Турцима, после чега су створена два нова каганата – Западни и Источни. Западни каганат предводили су *Onog* (десет стрела), пет *Duolu* и пет *Nushibi* племена. Већина историчара данас сматра да је Кубрат први историјски бугарски владар, припадао Дуло клану Западних Турака, односно оних Оногура који су ушли у састав Западног турског каганата. Даљим проучавањем, поједини историчари узимају Мохоту (*Mohotu*, *Moheduo*, *Külüg Sibir*) са Органом (*Organa*), као Кубратовим ујаком из Ерми клана. Јован из Никију је писао да је Органа био вођа Оногурских Бугара од 617. до 630. године, док се други не слажу са тим, тврдећи да је Органа исто што и Гостун (*Gostun*) из Ерми клана, који је владао Бугарима док Кубрат није преузео престо. Са друге стране, постоји тврдња украјинских историчара да је Дуло династија Хунну (Хсиунг-ну) владајућа династија *Tu-ko* (кинески *D'uo'klo*), чиме се директно повезују Хунну са Хунима и Бугарима. У временима затегнутих односа модерне Бугарске и Турске, бугарски научници су на све начине покушавали да докажу своје иранске (аријевске) корене и тако сруше теорију о турско-монголском пореклу, али је тешко ићи против истине. Протобугарски језик припада турској групи, тачније оногурској грани и данас је најближи чувашком језику. Занимљиво је да се турски *dul/tul* („велики“, „моћан“, „ратни коњ“), такође може узети као један од важних чињеница у тумачењу појма Дуло клана, као и хунски *dul + lu* („коњаник“).

Кубрат (*Xubraat*, *Qubrat*, *Qobrat*, *Κούβρατος*, *Κοβρατος*, од турског *qobrat/quvrat* – „окупити“) је између 632. и 635. године створио Стару Велику Бугарску. Младост је провео у Константинопољу, али нема података када је то било, тек само претпоставка да је у то време владао цар Ираклије. Јован из Никију пише да је Кубрат постао хришћанин у

Константинопољу, могуће да је тај чин тражио Органа, његов ујак, као добру вољу због савеза са Ромејским царством, против аварско-сасанидског заједништва. Патријарх Нићифор I (Νικηφόρος Α', 806-815) је касније записао да је Кубрат 635. године срушио аварску доминацију, закључивши споразум са Ираклијем и проширивши утицај на Аваре у Панонији. Ујединивши Кутригуре и Утигуре под једним владарем, створио је моћну конфедерацију, која је позната и као *Оногурија*. Тешко је потврдити да су панонски Авари признали Кубратову владавину, чиме се његова држава простирала чак до Централне Европе. Својим синовима Батбајану (*Batbayan*), Котрагу (*Kotrag*), Аспаруху (*Asparukh*), Куберу (*Kuber*) и Алцеку (*Alcek*), наредио је да заједно владају без сепаратизма, но браћа, по обичају, нису могла остати у миру, посебно под притиском Хазара са истока. Кубратова престоница је била Фанагорија на Таманском полуострву у источном делу Крима. Кубрат је умро између 650. и 655. године, а његов гроб је пронађен у једном селу у близини Полтаве 1912. године и у њему су откривени предмети од злата и сребра тежине око 50 килограма. На пронађеном прстену уписана је на грчком титула патрикија, што потврђује добре односе са Ромејским царством.

Престо је наследио његов најстарији син Батбајан, али његова браћа нису послушала очев савет, те су поделили земљу. Стара Велика Бугарска се распала до 668. године под притиском Хазара. Батбајан је владао Полтавом и деловима северно од Црног и Азовског мора. Котраг је овладао облашћу око Волге, те се сматра оснивачем Поволошке Бугарске. Котрагови наследници су проширили територију према данашњем Татарстану, да би након посете Багдадског халифата 922. године Бугари примили ислам. Аспарух је створио нову моћну бугарску империју на Балкану, док се Кубер помиње у списима „Чуда Светог Димитрија“ (лат. *Miracula Sancti Demetrii*) из друге половине VII века, као хришћански владар око Солуна. Према изворима је постао један од главних каганових људи око Сирмијума, да би се у отвореној побуни између 670-их и 680-их прогласио за владара тих области. Кубер и његови људи затражили су од ромејског цара да се населе око Солуна, што је овај прихватио. Цар је наредио српским Драгувитима да снабдевају храном Куберове људе. Већина је Авара желела да се врати у Панонију, те је Кубер затражио од цара да га прогласи владарем аварског народа и тако спречи њихов одлазак у Панонију, али је овај одбио. Кубер је руководио нападом на Солун, али је одбијен. Многи данашњи историчари покушавају да докажу постојање посебне

бугарске државе око Солуна, али је то немогуће потврдити, јер су у то време око тог града живеле масе српских (словенских) племена са својим независним областима од Константинопоља. Јустинијан II је краткотрајно покорио Србе око Солуна, да би 689. године у заседи био убијен од Бугара, међутим, ту нема речи о бугарској држави на тлу Македоније. Пети Кубратов син, Алчек, са групом Бугара се преселио у централну Италију, на планину Матезе у беневентанском војводству, добивши дозволу од лангобардског краља Гримоалда I, након што је већина његових људи убијена у Франачкој по наредби Дагоберта I, јер су се Бугари неко време обрели у источним франачким деловима.

Прво бугарско царство под Аспарухом

Аспарух је основао нову државу у степама данашње Украјине након што су Хазари разбили бугарско јединство 668. године. Предвођен војском од 30.000 до 50.000 људи, Аспарух се спустио до доњег Дунава у тренутку када су арапски муслимани опседали Константинопољ. Када су Ромеји одбацили Арапе и 680. године склопили мир са њима, Константин IV је напао Бугаре који су склопили савезништво са седам словенских племена на Дунаву. Битка код Онгала у лето 680. године, била је пресудна у судбини источног Балкана. Бугари су се повукли у мочварне области делте Дунава, због чега су Ромеји могли да нападају у мањим групама. Због снажне одбране и неспособности да се пробију дрвени бедеми, морал ромејских војника је драстично опао, што је искористила бугарска коњица и кренула са Словенима у противнапад. Рањен, цар је морао да се повуче у Анхијал, што је изазвало панику у војсци, јер се сматрало да је Константин IV побегао са бојишта. Док је ромејска војска кренула у повлачење, Бугари су напали и поразили противника. Бугарски коњаници су одмах прешли реку и кренули да се насељавају до Старе планине. Већ 681. године упали су у Тракију и још једном поразили Ромеје. Константин IV је био сломљен и затражио је мир. Уговором из 681. године, Ромејско царство је признало стварање бугарске државе на тлу Балкана, уз обавезу да јој плаћа годишњи данак, што је било понижавајуће за Царство које је претходно разбило Сасаниде и Муавијине Арапе, а морало да се покори номадима са севера. Након битке код Онгала слика Балканског полуострва радикално се изменила.

Аспарух је формирао бугарску државу уз савезништво појединих словенских племена са просто-

ра Источне Европе и делте Дунава. У изворима се помињу Северјани и Савез седам словенских племена. Аспаруху се приписује изградња Плиске и Силистре, те границе од Дунава до Црног мора. Бугарски владар је убијен у рату против Хазара на Дунаву између 695. и 701. године. У Аспарухово време држава је била позната као *Бугарски каганат*, да би тек знатно касније била уздигнута на ранг царства. Потребно је имати у виду да су у тренутку доласка Бугара на Балкан, већину становника полуострва чинили Срби (Словени). У изворима се наводи између 30.000 и 50.000 Бугара који су се спустили до Дунава, дакле тек између 120.000 и 200.000 људи са женама и децом, који су се населили на просторе данашње Бугарске. У прва два века живота на новом територију, Бугари су задржали своју турску (оногурску) традицију, титулу хана за владара, језик и обичаје. Постепено ће почети да усвајају српски језик, лична имена и топониме. Владлајућа династија је остала бугарска, на већинском српском и словенском простору. Исти случај десио се са Визиготима у Хиспанији, Францима у Галији, где је већинско хиспаноримско, односно галоримско становништво признало власт германских племена. Временом су се два народа ујединила, створивши нове народе и језик – шпански и француски. Визиготи нису успели да германизују Хиспаноримљане, као што ни ови нису успели у потпуности да их романизују, већ је створена мешавина једног и другог народа из које су настали Шпанци. Иста ситуација десио се и у Галији са германским Францима и романизованим Галоримљанима, након које су настали Французи. Данас се за Французе и Шпанце каже да припадају романској групи народа, али детаљније посматрано, то није у потпуности истина. Слична ситуација дешавала се са турским Бугарима на Балканском полуострву. Прихватајући словенски језик и мешајући се са њима и другим Словенима, делимично су се словенизирали, али никада у потпуности. Данас их историографија препознаје као словенски, тачније јужнословени народ, али тај појам је потребно узети са великом резервом. Бугари који су остали у Прицрноморју, односно Поволошкој Бугарској, нису се словенизирали и каснијим утицајем ислама и Монгола додатно се одвојили од балканских Бугара. Данашња бугарска нација прославља несловенско (турско) порекло, позивајући се на трачке претке, мада са њима нема никаквих додира, јер су Трачани нестали много векова пре доласка Бугара на Балкан. Трачани су као и Илири ушли у процес словенизације још од времена III и IV века или ако се прихвати Алинејева тврдња о словенској правдомовини на Балкану, онда су већ били Словени.

При том, Бугари данас прихватају словенски идентитет, а данашњи бугарски језик има корене у старословенском језику, којим се говорило у средњем веку на простору централног Балкана.

Бугари су изгубили териториј источно од Дњестра, али у савезништву са Словенима са Карпата, одбранили су се од Авара из Паноније, задржавши доминантну улогу у новоствореној држави. Тако је започела нова историја Бугара на Балкану, која ће играти једну од кључних улога у животу Србије и Ромејског царства.

Друштво и социјална структура

Бугари су били типично номадско друштво из Централне Азије, који су се сезонски кретали са великим стадима у потрази за пашњацима. У додиру са староседелачким становништвом, овладели су многим занатима: ковачким, столарским и другим. Политички доминантно племе или клан, давало је име читавој конфедерацији и често су подстицани од стране моћнијих суседа, Ромејског царства, Персије, касније Арапа, јер је било лакше контролисати их преко једног владара, него наговарати више племенских вођа. Племена су имала политичку улогу у свим номадским друштвима, а своју власт заснивала су на сродству и када је међу њима владала кохезија, могли су да покоре друга племена. Као и свако номадско племе и Бугари су били на нижем цивилизацијском ступњу, јер нису били у стању да развију културу и друштво до степена као седелачко становништво. Доласком на Балкан сигурно да су прве генерације Бугара још увек живе у јуртама, али брзо су прихватили нов начин живота под утицајем већинског српског и ромејског становништва, што се огледа у изградњи чврстих објеката, развоју пољопривреде и културе.

Бугари са Дунава имали су развијен клан и војни административни систем заснован на унутрашним и спољашњим племенима, којима је управљао један клан. Вођа је имао титулу хана (*khan/kana*), али племство у класичном смислу још увек није постојало. Племенство се развијало преко бојног поља, те је свако имао шансу да постане угледна личност у племену. Данас су плаћали покорени народи, што је помогло у одржавању клана на власти. Кавхан (*kavhan*) је била друга важна титула код Бугара и могли бисмо да га разумемо као „главног званичника“. Под српским и ромејским утицајем, у каснијој бугарској држави на Балканском полуострву, појављује се грчка титула *archon* (ἄρχων), те српска књаз и цар. У бугарским и ромејским изворима

појављује се титула *kana sybigi* и ако бисмо могли да преведемо *sybigi/subigi*, било би „господар војске“, на основу турске *syu-beg*. У старотурском (орхон турском и старојугурском) језику, којим су говорили Гок Турци и Ујгури од VII до XIII века, појављује се титула *syubashi*. Термин *ubige/uvege* на куманском значи „висок“, „моћан“, „светли“. Каснијим раслојавањем друштва, горњи слој почиње да носи назив боила, нешто позније *бојар*, а лингвисти се не могу сложити око његовог корена: од старотурског до староиранског, што означава „племство“. Бугарско племство ће касније бити подељено на велике и мале боиле (бојаре).

У војној служби појављује се титула *bagatur* (тур. *Bagadur* – „херој“) и представља високи војни положај. У X веку се појављује титула *alogobotur* (тур. *alp, alyp* – „заповедник“) и *bagatur. Kolober/qolovur* вуче турско порекло, али се о њему не зна превише. Слично је и са многим другим титулама које се јављају у Бугарској о којима не постоји објашњење. Поред турских титула, појављује се и српски жупан, као вођа клана, вођа племена.

Религија

Нема много сазнања о религији номадских Бугара, али је највероватније да су као и свако турско-монголско племе били шаманисти. Извесно је да је њихово врховно божанство био Тенгри у које су веровала сва турска и монголска племена. У Хунну (Хсиунг-ну) конфедерацији Тенгри је био врховно божанство, али вероватно да је поштован и пре постојања ове државе. Било је то мушко божанство повезано са небом, сунцем и светлошћу. Умај је била богиња плодности, док су најсветија створења посебно поштована код номадских племена били коњи (посебно бели) и орлови. У турско-монголским заједницама поштвала су се и небеска тела, те осим сунца, често се могу пронаћи и симболи звезда и месеца.

Поједини историчари сматрају да су Бугари били монотеисти и да је код њих био развијен хенотеизам. У њему се веровало у једног бога, али није искључивало веровање у друга божанства. Управо се преко хенотеизма покушава схватити брзи прелазак многих турско-монголских племена на ислам у каснијем додиру са Арапима.

Да би се божанство Тенгри доказало код Бугара, указују одређени споменици и натписи. Постоји сличност имена *Tengri* и *Turā*, које је врховно божанство Чуваша, који се традиционално узимају као потомци Поволошких Бугара. Данас Чуваши

имају другачију религијску основу, јер су у додиру са оближњим угрофинским племенима повезали многобоштво са појединим елементима ислама и тако створили посебно шаманистичко учење. Панизам је везан за систем кланова, тако јаким код Бугара, а остаци тотемизма и шаманизма сачували су се и након преласка преко Дунава. Многи извори говоре да су се Бугари непосредно пре примања хришћанства на Балкану бавили врачањем, магијом, обожавали ватру и воду, те жртвовали псе сунцу, месецу и звездама. Жртвовање паса је било јако раширено код Бугара, а кости паса и јелена могу се пронаћи у гробницама бугарских аристократа. Вук је имао посебан значај у ритуалима и обожавању. Поред класичног сахрањивања, Бугари су спаљивали мртве, а у гробовима су се остављали лични предмети, храна, ређе оружје или одећа, али и жртвоване животиње. Због поштовања култа Сунца, југ је имао посебно значење. Сви објекти и светилишта, као и јурте, имали су улаз са југа, врло ретко са истока. Своје мртве су сахрањивали у праву север – југ, где је глава смештана на северу. Примањем хришћанства, смер је промењен у исток – запад. Код Поволошких Бугара, проналазимо и утицај зороастризма, то јест елементе иранских верских утицаја, тако да се јавља синкретизам бога Тенгра и иранског бога сунца Хвареа. Сличности има и у распореду храмова, који су касније претварани у хришћанске цркве.

Хришћанство је код Бугара продирало преко Срба, којих је већински било у западним и централним областима, као и преко Ромеја, који су на све начине покушавали да покоре своје нове суседе. Поволошки Бугари су прихватили ислам под утицајем халифа из Багдада, што је знатно удаљило бугарске кланове у Прицрноморју од оних на Балкану.

Језик

Бугарски језик се говорио на ширем евроазијском простору од Кавказа, преко Прицрноморја до источних делова Балканског полуострва. Бугарски спада у турску језичку групу, познату као огурска грана језика (Лир – турски језик). Једини данас живи језик који припада овој грани је чувашки, док су некада њим говорили Оногури, Бугари и Хазари, мада има претпоставки да је и хунски убрајан у исту групу.

Огурска грана језика је карактеристична по –r завршетку у односу на –z завршетак код других турских грана. Ту разлику можемо видети у самом

називу народа *Oğur* и *Oğuz*. Даљим развојем језика поједина слова су прелазила у друга због чега су почели да се удаљавају једни од других: $\acute{s} \rightarrow O\check{g}$, l ($t\acute{a}\acute{s}$ – $t\acute{a}l$, „камен“); $s \rightarrow \acute{s}$; $\acute{c} \rightarrow \acute{s}$; $k/q \rightarrow \check{g}$; $y \rightarrow j$; \acute{s} ; $d, \delta \rightarrow \delta - z$ (X век), r (XIII век); $\check{g}d \rightarrow z - r$ (XIV век); $a \rightarrow l$ (после IX века).

Огурска племена се често повезују са Мађарима (*Onoğur* → (*H*)*ungar*). Мађари су мешавина финско-угарских и турских корена, под јаким оногурско-бугарским и хазарским утицајем. Мађарски језик има много турских и бугарских речи, што им даје блиске везе са тим народима. Због политичких односа већина бугарских историчара и лингвиста покушава да докаже иранске језичке корене, али то је немогуће. Једину везу са иранским (аријским) језицима имају преко српског, којег су усвојили након доласка на Балканско полуострво. Српски језик је добио посебну бугарску редакцију даљим развојем језика, када се међу свим Словенима цепао старословенски језик. Лако је доказати да стари бугарски језик није потекао од неке иранске језичке групе, већ да баштини турске корене. То се примећује у многим речима: огурски **ikir*, монголски *ikere*, мађарски *iker* и турски *ikiz* – „близанци“ или „два“. Огур. **tengir*, тур. *tengiz*, мађ. *tenger* – „море“. Огур. *jürük*, тур. *yüzük*, мађ. *gyűrű* – „прстен“. Огур. **säl*, чуваш. *sil*, тур. *yel*, мађ. *szél* – „ветар“ и слично.

Бугари су користили турске руне, као и сва остала турско-монголска племена, да би доласком на Балканско полуострво почели да употребљавају грчки алфавет упоредо са рунама и тек касније ћирилицу. Службени језик Бугара био је грчки, да би од IX века преовладала бугарска верзија српског (старословенског) језика. До краја тог века на Балканском полуострву је нестао стари бугарски језик, за разлику од Поволошких Бугара, који су наставили да говоре својим старим језиком, мада се временом и он мењао под утицајем турског, монголског и словенског језика. Код Бугара су се око 200 година упоредо одржавали стара бугарска традиција и језик поред српског (старословенског), што се види и у именима прва два основана града на Балкану – Плиске и Преслава. Христијанизација и словенизација убрзали су нестанак старог бугарског језика и традиције. Бугарска црква је узела српски дијалекат са простора Македоније, те данас има скоро 95% сличности између савременог македонског и бугарског језика. Македонски језик је сачувао великим делом особине старог српског говора из средњовековног периода, којим се говорило на простору данашње јужне Србије, Косова и Метохије и источне Србије. На Волги су Бугари користили турске руне и арапско писмо, који су

остали у употреби до краја XIII или почетка XIV века. Могуће да је управо под утицајем других језика, на основу старог бугарског, настао данашњи чувашки, као наследник некадашњег говора тих простора. Пошто су стари бугарски и хазарски изумрли, данашњи лингвисти имају пуно проблема у даљем проучавању језика, јер нема довољно сачуваних споменика који нам дају могућност детаљног проучавања.

Етничка припадност

У етничком проучавању Бугара морамо поћи од различитих културних, политичких и језичких чинилаца, који су обликовали Бугаре као посебан народ. Ако претпоставимо да Бугари нису били јединствено племе, већ попут Авара читав конгломерат различитих племена, коме је власт наметнуо један клан, онда долазимо до питања проучавања њихове етногенезе. Да би конфедерација племена могла опстати, зависило је од њихове способности прилагођавања окружењу у коме су се нашли, а то је утицало на традицију, језик и религију. Срби и Бугари су успели да се на једном, релативно малом простору, прилагоде једни другима, чиме је њихова структура постала и остала довољно јака да преживе у временима тешких криза и спољних опасности, стварајући једну модификовану народност са јаким српским (језик) и бугарским (етничким) утицајем. Авари и Хуни у Панонији нису успели да се прилагоде новим условима, због чега су нестали са тих простора. Мађари су попут Бугара успели да се прилагоде у Европи, прихватањем хришћанства и мешањем са Словенима у Панонији, којих је било више у односу на новопридошле Мађаре, усвајајући доста од суседних традиција (словенских и германских).

Најбољи начин обједињавања више племена у заједничку групу код номадских народа, била је ратничка елита која је владала над масом хетерогених елемената. Тако су преко ратничке елите брзих коњаника, усвајане нове традиције и мисао, која је добијала политичке ознаке, што је водило масу народа да прихватају елиту као званичне владаре. И сама номадска елита, да би била прихваћена од групе племена над којима је владала, усвајала је митско порекло своје породице чиме су обједињавали шаманистичко и етничко јединство. Бугари у конфедерацији племена, углавном турско-монголских, у свом кретању широм Централне Азије, Прицрноморја и Балканског полуострва, имали су контакте са различитим етничким

елементима, које су прихватили уз себе. Поред алтајских Турака, као основног елемента, Бугари су привукли разна угрофинска, кавкаска, иранска племена, те јерменске, семитске, словенске народе и разне анатолске етничке групе. Од VI до X века, Бугари су своју културу изграђивали на остацима сарматско-словенске културе широм евроазијског платоа, док су упоредо на Кавказу прихватили јерменске елементе, касније арапске (исламске). Због бројности Словена од Паноније, преко Прицрно-морја до Кавказа (преко аланског елемента), разни турско-монголски и угрофински језици су нестали до XI века, што доказује бројност Словена и нестанак, односно словенизацију турских племена.

Генетска и антрополошка истраживања указују да су племена евроазијске степе етнички била хетерогена, јер је то простор којима су народи пролазили и кретали даље према Европи или Азији још у старом веку. Од данашње Украјине до централних делова Кавказа, од XIII века п.н.е. до VII века п.н.е. на основу скелетних остатака, утврђујемо европску (индоевропску, аријевску) генезу, да би касније био детектован долазак источноазијских племена, које коегзистира са постојећим аријевским на истом простору. У области западне Кине (Таримски басен) пронађени су скелети древних кавкаских супстрата, што доказује јако присуство индоевропског човека у Источној Азији. Ови налази везују се за древне Тохаре (Тохарце) и тохарске језике који ће касније асимилovati турски Ујгури.

Турско-монголска племена Централне Азије, порекло вуку са више различитих подручја и мешани су са различитим етничким групама. Већина језика је мешањем са староседелачким племенима у Централној Азији, била модификована, због чега су настајале нове вештачке конструкције, што је водило ка стварању нових етничких заједница. Несумњиво је да су турско-монголска племена имала додире са Индоевропљанима из Централне Азије, али није познато у којој мери су утицали једни на друге, односно, да ли је једна група потпала у потпуности под другу. ДНК анализе народа из Централне Азије указују на јаку генетску хетерогеност, што укључује различитост халогрупа, самим тим и више етничких елемената. Бугари са Балкана и Чуваши са Волге, као наследници Поволошких Бугара, имају различиту халогрупу и знатно се удаљавају од Татара, Башкира, Турака, Ујгура или угрофинских елемената у данашњој Русији и Централној Азији, што говори о јаком мешању са индоевропским народима, пре свега Словенима.

Данас због политичких и културних разлога постоји покушај удаљавања или приближавања народа, зависно од потребе. Бугари са Балканског

полуострва у појединим случајевима покушавају да докажу своје иранско (аријевско) порекло, у другом стоје чврсто на темељима Јужних Словена, док трећа група покушава да докаже да су они једини наследници оних Бугара из Централне Азије у односу према Чувашима, Башкирима, Карачајцима или Балкарима.

3. ОД КОНСТАНТИНА IV ДО ПРОПАСТИ ИРАКЛИЈЕВЕ ДИНАСТИЈЕ

Шести васељенски сабор

Неуспех у борби са Бугарима, којим је Ромејско царство било принуђено да призна постојање једне варварске државе на свом некадашњем тлу, Константин IV је надокнадио успешном верском политиком. Сви ранији проблеми који су избијали због моноенергитизма и монотелитизма, настајали су због покушаја помирења православља и миафизитизма, но то је даље водило затезању односа између Константинопоља и Рима, јер у многим стварима су се њихови погледи разилазили. Губитком Сирије, Палестине и Египта, који су били главна упоришта миафизитизма, више није постојао интерес на инсистирању компромиса између правоверја и јеретичких учења. Монотелитска политика Царства постала је беспредметна, због чега је Константин IV у споразуму са папом Агатоном (*Agatho*, 678-681), те константинопољским патријархом Георгијем I (*Γεώργιος Α'*, 679-686) и антиохијским патријархом Макаријем I (*Macarius I*, 656-681), који је живео у ромејској престоници након пада Антиохије под муслиманску власт, сазвао сабор у Константинопољу са задатком да раскине са монотелитизмом.

Шести васељенски сабор хришћанске цркве започео је са радом 7. новембра 680. и радио је до 16. септембра 681. године. Имао је необично много седница, чак 18, што није било својствено ранијим саборима. Одржан је у царском двору у свечаној сали са сводовима, због чега је познат и као Трулски сабор. Било је присутно 174 епископа, а римски епископ (папа) Агатон, био је представљен са своја три изасланика: презвитера Теодора и Георгија и ђакон Јована. Представнике јерусалимске и александријске цркве представљали су ромејски презвитери (Теодор – представник јерусалимског патријарха и Петар – заступник александријског патријарха), јер након пада под муслиманску власт нису бирани патријарси тих двеју цркава. Цар је учествовао у првих 11 седница и директно у дис-

кусијама, те на завршној седници од 16. септембра 681. године. На почетку заседања прочитано је писмо папе Агатона у коме је изнесено веровање цркве да је Христ имао две воље, божанску и људску, што је већина учесника прихватила. Александријски патријарх Макарије остао је при свом монотелитском учењу, због чега је осуђен и смењен.

Сабор је дефинисао учење о Христу о две воље или хтења и две енергије или дејства. Читане су одлуке Трећег и Четвртог васељенског сабора, на којима је решавано питање о две природе у личности Богочовека. Читајући одлуке Петог васељенског сабора, пажљивим истраживањем учесници су открили кривотворени уметак миафизита, које је потекло од патријарха александријског Макарија, а које су се тичала воље у Христу. У Христу су два природна хтења или воље нераздвојно, неизменљиво, неразделиво и несливено и два природна дејства која нису супротстављена, већ људска воља у Господу уступа, не противречи и не супротставља се, већ се потчињава божанској и свемогућој вољи. У Христу су два природна дејства, неразделиво, неизменљиво, нераздвојно и несливено, те две природне воље и дејства, која се међусобно сагласно слажу ради спасења људског рода. Моноенергитизам и монотелитизам су осуђени као јеретички, као и све њихове присталице, укључујући папу Хонорија I и четири претходна константинопољска патријарха (Сергије, Павле, Пир и Петар), који су стајали на страни Ираклија и Констанса II, али и патријарх александријски Макарије, презвитер Стефан и други.

Константин IV је учинио све напоре да се одлуке Шестог васељенског сабора утврде у свим деловима Царства, а сачуван је и његов указ који је ради обнародовања био прикачен на улаз у цркву Свете Софије и садржи историју сабора и његове одлуке.

Последње године Константина IV

Након завршетка Шестог васељенског сабора, дошло је до раздора у царској породици. Константин IV је попут свог оца Констанса II тежио за неограниченом владавином. Одлучио је да одузме сва царска права својој браћи Ираклију и Тиберију, која су имали још од времена њиховог оца. Та одлука је изазвала оштру опозицију, посебно у војсци. Трупe теме Анатоликona устале су против цара, бранећи постојећи владарски ред, захтевајући да као и до сада тројица носе царску круну. Константин IV није желео да одустане од својих намера, те је одузео звања својој браћи, а крајем 681. године

је наредио да им се одсеку носеви, док су носиоци побуне у теми Анатоликona погубљени. Био је то царски државни удар, који је носио последице у структури државне власти. Константиновим одузимањем царских титула својој браћи и њиховим трајним елиминисањем са престола преко сечења носева, коначно је утврђен принцип царске власти, самим тим и монархијски ред наслеђивања престола уз преношење владарских права на најстаријег сина самог владара. Константин IV није одмах посегао за крунисањем свог сина, јер је тек крајем фебруара 685. Јустинијана прогласио за савладара, док је до тог времена утврђивао самовладу. Институција савладарства остала је значајна, као средство за утврђивање наследства престола, али у погледу вршења царске власти, он више није учествовао уколико је цар био пунолетан и способан за самостално владање. Тако је од 681. године цар држао сву власт у рукама, чиме постаје аутократор – самодржац (*αὐτοκράτωρ*).

Константинова владавина је оставила дубоке трагове у политичким и верским питањима, унутрашњој и спољној политици Царства. У септембру 685. године цар је умро од дизентерије у својој тридесеттрећој години живота.

Први период владавине Јустинијана II

Јустинијан II (*Ἰουστινιανός Β΄*, 685-695; 705-711) је имао једва 16 година када је наследио свог оца на престолу. У односу на оца није био разборит, већ је више личио на свог деда по необузданошћу, а властољубље, тако јако изражено код свих представника Ираклијеве династије, посебно се испојило код Јустинијана у крајњем деспотизму. Несвестан висине и озбиљности царског достојанства, заносио се славољубљем, позивајући се на свог узора Јустинијана I, али је незрело водио државу. Својим деспотизмом управљао је Царством у покушају да прослави своје име, али је иза себе остављао мржњу и рђав глас.

У тренутку доласка на власт, у арапском свету је беснео грађански рат, а нови халифа Абд ал-Малик ибн Марван (*Abd al-Malik ibn Marwan*, 685-705), који је ступио на власт исте године кад и цар у Константинопољу, пожурио је да осигура мир са Ромејима склопивши нови уговор који је Царству донео значајне користи: повећан је данак, а приходи са Кипра, Јерменије и Иберије подељени су између две стране. Кипар је остао кондоминијум и тако ће остати у двојном власништву још неколико векова. Као део споразума 687. године је 12.000

Маронита, који су се стално бунили против муслиманске власти, Јустинијан II преселио из Либана на ромејски териториј. Поред тога је дозвољено да Мардаити и Кипрани буду укључени у ромејску морнарицу. Мардаити су насељени широм Пелопонеза, на острву Кефалонији, у области епирског Никопоља и код Аталеје на јужној обали Мале Азије. Становници Кипра су пресељени у област Кизика, који је тешко страдао приликом арапске опсаде Константинопоља.

Осигуран миром на Истоку, Јустинијан II је могао да се посвети приликама на Балканском полуострву, где је политика након доласка Бугара почела да се компликује. Током 687/688. године, пребацио је коњицу из Анатолије у Тракију у намери да покори Србе и Бугаре. Први на удару нашли су се Срби 688/689. године, према којима је покренуо велики поход. На путу према Македонији, сукобио се са Бугарима, да би ускоро продро до Солуна, где је живела маса српског становништа. Ромејски извори јасно говоре да је путовање из Константинопоља у Солун био јако ризичан, због српског живља на читавом простору Македоније. Била је потребна јака војна сила под командом самог Јустинијана II да пробије непријатељске трупе и уђе у Солун. Тај чин је прослављен у Царству као велики ратни подвиг, а Јустинијан II је даривао цркву Светог Димитрија значајним поклонима у знак захвалности. Покорене Србе ромејски цар је преселио из Македоније и саме близине Солуна у Малу Азију. Након пресељења из времена Констанса II (658), ово је било друго велико пресељење, а Јустинијан II је преселио Србе у тему Опсикон у провинцији Битинија. Од пресељених Срба, према појединим изворима, Јустинијан II је могао да формира војску од 30.000 људи. Ако је број истинит, онда бисмо могли да говоримо о невероватној бројци од најмање 120.000 Срба са женама и децом, који су пресељени у Анатолију, само са простора Македоније. Прилив нових снага знатно је ојачао ромејску војску, а пре свега је допринео економском јачању опустошене земље, након арапских и претходно персијских најезда. Пресељавање Срба била је невероватна и најзамашнија колонизација из тог времена, чак већа него пресељавање Мардаита.

Јачање ромејске војске у Малој Азији и пресељавање Мардаита, пре свега Кипрана који су признавали власт обеју држава, наљутило је Арапе, који су протествовали код Јустинијана II. Уверен у своју снагу, ромејски цар је презриво одбацио све протесте, због чега је дошло до рата 691/692. године. Године 692. Ромеји су однели победу над непријатељем у Јерменији, али је убрзо уследио нови сукоб.

У бици код Севастопоља у Киликији (или Сулусарају) на арапској страни је заповедао Мухамед ибн Марван (*Muhammad ibn Marwan*), а на ромејској главни заповедник био је Леонтије (Λεόντιος), док је Србе предводио Небулос (Νέβουλος). Иако су Ромеји били близу победе, 30.000 Срба (у појединим документима помиње се 20.000) пришло је Арапима, што је довело до страховитог пораза Царства. Само један извор (Теофан Исповедник) тврди да је Јустинијан II наредио масакр над преосталим Србима у Малој Азији, највише међу њима било је жена и деце, док други извори не пишу о томе. Срби који су пришли Арапима населили су Сирију, према граници са Малом Азијом и као граничари наставили да живе на том простору. За то време подигнута је побуна у Јерменији, која је припала Арапима 694/695. године.

Под Јустинијаном II утврђује се тематски систем, а у царској повељи од 17. фебруара 687. године, наводе се поред Равенског и Картагинског егзархата, стратези тема Опсикон, Анатоликон, Арменијакон, Тракије и поморске теме Карависијаникон. Теме у Малој Азији настале су у време владавине Ираклија, док је тема Тракија створена под Константином IV у време бугарског насељавања. Јустинијан II је формирао тему Хелада у централној Грчкој, ради одбране од Срба и Бугара. Вероватно да је Јустинијан II створио војну и управну организацију у области Стримона, јер је у његово време насељена маса Срба на том подручју. Гледано у целини, највећи део Балканског полуострва био је насељен Србима и под њиховом контролом, док су источним областима управљали Бугари (између Дунава и планине Балкана). Јужни део Балканског полуострва око данашњег Солуна и Грчке припадао је Царству, иако званично није укинута Илирска префектура, због реалног стања ствари на терену она се постепено угасила. Тематско уређење које све више добија на значају, пре свега у Малој Азији, мада корене хвата и на Балканском полуострву, постаје важан за привредни развој Царства. Пресељавањем Срба у области које су већ дуже времена биле опустошене, војна и управна организација оживљавају. Циљ Ромеја у рату против Срба није био само заузимање територија, већ пре свега насељавање масе становника у Малу Азију као војнике или сељаке. На тај начин јачала је ромејска војска и привреда.

Ромејско царство је за разлику од Западне Европе и процеса феудализације, кренуло другим путем. Док су у Визиготској и Франачкој краљевици јачали крупни земљопоседи на штету ситних и слободних сељака, што је довело до њихове пауперизације и претварања у зависне сељаке везане за

земљу аристократе (властелина), докле је на Истоку привредни систем ишао другачијим правцем. Почев од VII века Ромејско царство настоји да створи јаку класу независних сељака, што је водило ка стварању војске стратиота (*στρατιώτες*), који у економском и социјалном погледу припадају сељачком staleжу. У касноантичком периоду, привредни систем се развијао у корист крупног земљопоседа и слабљења малих и слободних поседа. Постојало је слободно сељаштво, али у недовољном броју и нису имали посебну улогу, док су кључну имали колони на имањима велепоседника. Након кризе између VI и VII века крупни земљопосед је изашао ослабљен након ратова против Персије и Арапа на Блиском истоку и Малој Азији, те Картагинском егзархату и Срба и Авара на Балканском полуострву. То је водило ка развоју малих земљопоседа, које су држали слободни сељаци и стратиоти нове тематске организације, која се утемељује током VII века. Развојем јаког слоја слободних сељака, држава више није осећала недостатак радне снаге и војске, које су у ранијем периоду постојале због куге, глади, ратова, варварских похода. Нова радна снага дошла је изван државних граница, пре свега од Срба и других Словена, који су пресељавани широм Царства. И ранијих векова је долазило до озбиљних словенских најезди, још од периода III века, али развој тематске организације у VII веку, омогућио је Царству да пресељава становнике Балканског полуострва у Малу Азију и јужну Грчку. Ромејско царство више векова није могло да контролише највећи део Балканског полуострва и тек у појединим покушајима неких царева да успоставе контролу, успевали да дођу до појединих области, већ су једноставно препустили читав простор Словенима и Аварима. Након консолидације Царства од цара Ираклија и окретања државе према Балкану и Малој Азији у VII веку, ромејски цареви су могли да се посвете приликама на европском тлу. Јачањем тематске организације, успостављањем чврсте власти на простору Македоније и данашње Грчке, Ромеји су могли да крену са пресељавањем Срба. Српски елемент је одиграо кључну улогу у привредном развоју средњовековне ромејске државе, јер без њега огромне области Царства остале би опустошене без могућности да се на ваљан начин развије тематски систем. Стратиоти (сељаци-војници) су добили од државе обрадиву површину у трајно и наследно власништво, уз обавезу да служе као војници. Слободно сељаштво је пак, досељавањем Срба у Малу Азију појачало удео у аграрној структури ромејског села, те су та два слоја непосредних обрађивача (стратиоти и слободни сељаци) били кључни у привредном и друштвеном

развоју Царства од VII века на даље.

Нови привредни систем најјасније се огледа у земљорадничком закону (*νομος γεωργικός*, *nomos georgikós*), у коме се може сагледати живот сељака у Ромејском царству у другој половини VII века. Односи се на нова насеља која су настала након масовног пресељавања становништва на Балкану и Малој Азији. Из текста стичемо утисак да се ради о насељима у шумовитим и брдским пределима, јер се стално говори о крчењу шума, обрађивању ледина, као и о нападима дивљачи на сеоска стада. Земљораднички закон препознаје сељаке као независне и слободне обрађиваче земље. Плаћају порез држави, слобода кретања им није ограничена, нити одговарају крупном земљопоседнику. И даље је било зависних сељака у држави, али не превише, док је број слободних сељака био највећи у односу чак и на велепоседнике. Сељаци су господари покретне и непокретне имовине на свом имању, а поред земље и стоке, поседују и робове, који ће у привреди Царства имати важну улогу још неколико векова. Законом је заштићена приватна својина, што је важно, јер су тиме осигурани од потенцијалних напада велепоседника. Сељаци су чланови сеоских општина и на више начина међусобно су повезани. У приватном власништву налазе се виногради, воћњаци, оранице и баште, а било је примера да је и шума постајала индивидуално власништво. У суштини шума и водене површине су остале у заједничком власништву општине. Индивидуална својина је настајала поделом земљишта од стране општине и према потреби могле су се вршити нове поделе. Пашњаци су остајали заједнички док сеоска стада чувају пастири које је издржавала читав општина. Држава је у закону видела сеоску општину као административно-фискалну јединицу, те је за свако село одређивала општу пореску своту, док чланови општине заједнички сноси одговорност за плаћање свих дажбина према држави. Епивола, касноантички порески систем који је предвиђао принудно додељивање необрађеног земљишта власницима имања, са обавезом његовог плаћања, замењен је новим системом, према коме се порези за необрађено или напуштено земљиште преноси на суседе, али им даје право коришћења тог земљишта. Нови систем заједничке одговорности за пореска плаћања први пут је уведен у Земљорадничком закону. Главни циљ закона јесте преношење пореских плаћања, а не додељивања земљишта, јер је то само последица преношења пореза. Ромејско царство препознаје власника имања као онога ко плаћа порез. Управо је преко Земљорадничког закона, овакво схватање ударило темеље за привредни живот државе у наредним вековима.

Сељаци су обрађивали земљу плугом, узгајали житарице, винову лозу и држали стоку за своје потребе. Породица као власник једног имања имала је право остављати је у наследство у мушкој лози или замењивати са суседима за неку другу земљу, али без могућности да је продаје. Такво имање је добило назив мерос (μέρος – „удео“), јер је некада била извршена подела првобитно јединственог земљишта, које је било у власништву сеоске заједнице. Има сачуваног заједништва у Земљорадничком закону: након обављене жетве или бербе са њива уклањале су се ограде и она се претварала у заједнички пашњак. Док је на њиви још било рода, сусед је могао да уђе у њиву и користи плодове, али није смео да одвезе својој кући. Губитком плодова кажњавало се заоравање и сејање туђе земље. Сеоска општина је колективно обављала разне послове које су биле у интересу целог колектива: мелиорације, наводњавање, крчење, а заједнички су били пастири или мајстори за путеве и мостове. Земљораднички закон је донесен у време цара Јустинијана II крајем VII или почетком VIII века, а иако садржи пуно од норми феудалног права, он је у суштини успорио процес феудализације ромејског друштва. Царство је кренуло другачијим путем у односу на Западу Европу у развоју привредно-друштвених односа. Сам закон Ромеји су називали „словенским (српским) законом“, јер је у доброј мери садржавао дух и суштину обичајног права Срба (Словена) у Ромејском царству. Ромеји су покушали да у новим околностима који су озбиљно изменили демографску слику Царства, примењујући словенско обичајно право, вежу нове становнике за земљу. Да би учврстили своју власт над Србима, Ромеји су усвојили и делове њиховог обичајног права. Под утицајем германске историјске школе, данашња наука одбацује овакво тумачење, те велики број одредаба које су очито словенске (српске) у закону (пример плаћања пореза), приписује искључиво ромејским. Казне за кршење закона биле су јасне и прилично тешке према тежини самог деликта: ослепљивање, одсецање руке, одсецање језика, жигосање, шибање од 12, 30 или 100 удараца (има чак и неограничен број удараца).

Ромејско царство је очувало робно-новчане односе у граду, што је унапређивало аграрну привреду и пласирање на тржиште. Сељаци су морали да плаћају порез држави у новцу, због чега су били заинтересовани да део својих производа изнесе на градско тржиште. Распадање касноантичких велпоседа и формирање малог, независног сељачког поседа изменио је структуру владајуће класе у друштву. Од друге половине VII века појављује се неколико категорија: у аграрним областима јавља

се имућнија аристократија, уз њу се формира војно-управна аристократија окупљена око стратега тема, док се у престоници око цара окупља ново племство функционера из државних служби. Војни управитељи у темама, као и цивилни функционери, добијали су од владара одређене бенефиције. Цар није желео да уништи тек формиране независне сеоске општине, јер су они плаћали порез, нити да ради против привредне самосталности стратегиота, те због тога није могао да додељује имања својим функционерима, нити као трајни посед нити као бенефициј, јер би тако изгубио пореске и војне обвезнике. Цар је својим службеницима у државним службама и војним управама у темама, као награду за вршење својих послова додељивао део државних пореских прихода у новцу или натури. Све државне службе зависиле су од цареве воље и милости и он је могао било коме да одузме звање и функцију. Награђивање је могло да се врши на неколико начина: директним исплаћивањем из државне ризнице (солемниј), док су цркве и манастири ослобађани од пореза или су и они добијали право на удео у порезима, које је плаћало неко село или више њих. Сва права била су привремена, док је трајала служба. Потомци државних службеника нису наслеђивали функције, већ су морали да започињу каријеру испочетка. Владлађућа класа је развијањем стратегиотске службе и сеоских општина, осигурала војну одбрану државног територија и пореску сигурност, због чега је држава све више економски јачала. Ромејско царство ће наредних векова наставити да штити слободне и независне сељаке потискујући развој крупног земљопоседа, а фискалном политиком успешно је попуњавала државну касу. На Западу Европе процес је био другачији. Слободно сељаштво је нестајало под теретом крупних земљопоседника, који су на све начине настојали да смање краљевску власт и на својим властелинствима добију што је могуће више од владарских компетенција.

Развој царске власти од времена Константина IV све више је јачао. У периоду VIII и IX века власт се концентрише око цара и двора, што постаје опште призната политичка нужност. Долази до снажног развоја државности и узвишења царске власти до институције заштићене божјом милошћу. Православна црква и цар постаће две главе у једном телу, које ће са успехом водити државу и народ у свом политичком и духовном развоју.

Још једна важна промена из времена Јустинијана II било је раздвајање главарине од земљарине, те се главарина убире од сваког становника без обзира у ком делу државе живи, док је земљарина остала везана за земљу и плаћао је онај ко ту земљу

обрађује. На тај начин је раскинута веза између обрађивача и земље, јер није било потребно насилно везивати сељаштво за имања и тако му наметати неслободу, јер је он сам као власник био заинтересован за свој земљопосед. И у том домену се ромејски систем радикално разликује од оног на Западу. Одржавање слободног сељака била је потреба у Царству и као политичка и друштвена, те као резултат тог развоја феудализам се знатно успорио за више векова.

Поред царског и црквени земљопосед је био прилично велики. Даривањем земље и христијанизацијом новопридошлих Срба и Мардаита, знатно је ојачала моћ Цркве у материјалном и духовном смислу. Растао је број монаха, а са порастом броја манастира развијао се манастирски земљопосед, јер су га даривали побожни Ромеји од цара до скромних сељака. Развојем цркве и јачањем царског ауторитета, дух хришћанског мистицизма све више продира у живот народа и тако почиње да се пропагира веровање у божанско порекло царске власти и блискост цара и његовог царства надземаљском свету. Јустинијан II на новцу ставља натпис „слуга божји“ и на новцу по први пут у историји Царства појављује се Христов лик.

За време његове владавине у Константинопољу је одржан Петошести сабор (Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος), познат и као Трулски сабор, који доноси велики број канонских одлука као допуну догматским одредбама Петог и Шестог васељенског сабора. Његове одлуке православне цркве поштују равноправно са одредбама свих Васељенских сабора. Одржан је 691. или 692. године и на њему су састављена правила која се тичу положаја цркве и хришћанског живота, а која нису регулисана на претходна два Васељенска сабора. председавао је константинопољски патријарх Павле III, а осим њега присуствовали су александријски, јерусалимски и антиохијски патријарси, док је римског папу представљао митрополит Василије. Укупно је 213 отаца потписало одлуке сабора. Црква се скоро два века бавила христологијом, која је коначно приведена крају. Сачувани су неповређено учење и вера Цркве у Господа Христа Богочовека, наспрот Несторијевом радикалном дељењу природа у оваплоћеном Христу и Евтихијевом сливању или претапању човечанске у божанску природу, као из овог изведеног монотелитизма и моноенергитизма који су се појавили у VII веку.

Значај Петошестог сабора није само у томе што је донео највећи број канона, чак 102, већ и у томе што је својим првим правилом потврдио све претходне Васељенске саборе. Саборски оци су потврдили 85 Апостолских правила. Потврђена

је важност и значај канона свих претходних сабора. Васељенски значај имају правила или канони локалних или помесних сабора који су одржани у: Анкири, Неоцезареји, Гангри, Антиохији, Сердики, Лаодикеји, Константинопољу, Картагини и Александрији. Општехришћански значај и карактер имају и правила следећих светих отаца: Дионисија Александријског, Петра Александријског, Григорија Чудотворца, Атанасија Великог Александријског, Василија Великог, Григорија Ниског, Григорија Назијанина, Амфилохија Иконијског, Тимотеја Александријског, Кирила Александријског и Генадија Константинопољског.

Низ донесених правила уносили су ред у области обављања богослужења, живота клира, монаха и верника. Посебан спор настао је око питања свештеничког целибата, јер је сабор дао право ожењеним мушкарцима да постају свештеници и ђакони и установљена је екскомуникација за сваког ко би свештеника покушавао да одвоји од његове жене. Римска црква под папом Сергијем I (*Sergius I*, 687-701) није признала одлуке Трулског сабора, јер су нека правила била против римске цркве. Канони сабора бавили су се разликама у ритуалним обредима и свештеничкој дисциплини у разним деловима Цркве. У јерменској области на Светој трпези је приношено само вино, не мешајући га са водом кад се приноси бескрвна жртва, што је осуђено, као и избор деце свештеника за свештенике што је проглашено за јудејски обичај и строго забрањено, али и једење јаја и сира у суботу и недељу за време поста. У римској цркви је осуђен обичај забране општења са женом ономе који треба да буде рукоположен за ђакон и презвитера, чиме се нарушава породични живот свештеничких особа, али се осуђује и пост суботом осим у време великих постова или представљања Христа као јагњета у храмовима, што је било прилично распрострањено на Западу. Има још доста канона који осуђују погрешне обичаје римске цркве, због чега папа није желео да призна одлуке сабора, а што је био увод у раскол јединствене православне цркве. Римска црква је непризнавањем одредаба јасно ставила до знања да не жели да се води додашњом православном вером, те ће у наредним вековима све више одступати од православних канона и приближавати се хетеродоксији. Сабор је за руковођење Цркве примио 85 апостолских правила, док римска црква само 50. Папу је посебно разљутила одлука о једнакости и равноправности римске и константинопољске цркве.

Због одбијања да прихвати одлуке сабора, Јустинијан II је наредио хапшење папе Сергија и његово збацивање са римског трона. Равенски егзарх Заха-

рије умало је изгубио живот услед побуне италског становништва на вест о хапшењу. Као одговор на хапшење, Сергије је почео да уводи новотарије у римску цркву, још више заоштривши сукоб са Константинопољем. У Визиготској краљевини краљ Витица је натерао XVIII сабор у Толеду да прихвати одлуке сабора, због чега су га напали многи каснији хроничари и римокатолички свештеници. Фруела I (*Fruela I*, 757-768), краљ Астурије, поништио је одлуку Толедског сабора и окренуо леђа правOVERЈУ. Енглески монах Беда Венерабилис и Павле Ђакон, осудили су одлуке сабора, након чега су скоро сви свештеници на Западу Европе почели да напуштају православну веру. Иако ће тек у XI веку доћи до коначне Велике шизме и отпадања римске цркве од православља, већ крајем VII, посебно у VIII веку дошло је до великог разилажења у догматским и обредним питањима источних цркава и Рима. Данас римокатоличка црква не признаје одлуке Петошестог сабора, за разлику од православних цркава на Истоку.

Трулски сабор је важан и због осуде паганских обичаја: један од њих је славење старих паганских празника, попут Брумалија у коме се мушкарци и жене прерушавају и маскирани пролазе улицама у поворкама или су се певале песме Дионисију у време бербе грожђа и другог воћа. Канонским одлукама забрањени су сви пагански обичаји, који су успели да преживе толико векова.

Након нове кризе између константинопољске и римске цркве, уследила је криза коју је изазвала ромејска аристократија, незадовољна јачањем слободног сељачког и стратиотског поседа. Јустинијан II је имао изражен антиаристократски став, који је отворено и безобзирно испољавао. Дошло је до отвореног сукоба цара и аристократије. Јустинијан II је запретио потпуним уништењем аристократије, али се у тај сукоб умешао још један елемент. Пресељено становништво и поред добијања земље, није могло да се помири са губитком вековног огњишта и насилним премештањем на супротне крајеве државе. Немилосрдни фискализам изазвао је мржњу становништва против руководиоца финансија, јер је Јустинијан II захтевао строго плаћање пореза, услед опседнутости грађења грандиозних објеката. Својом безобзирношћу у скупљању пореза, посебно су се истакли сакеларије Стефан и логотет Теодот. Крајем 695. године избила је побуна против цара. Странка плавих прогласила је за цара Леонтија, стратега теме Хелада и некадашњег заповедника војске у бици код Севастопоља Киликијског из 692. године. Двојица безобзирних скупљача пореза су убијена, а младом Јустинијану II је одсечен нос, после чега

је збачен са престола и послат у прогонство у Херсон на Криму. Сечењем носа, стављено је до знања Јустинијану II да он више није легитиман за царски престо, али он није желео тек тако да се преда.

Пропаст Ираклијеве династије

Након смене Јустинијана II Ромејско царство је ушло у период немира који је трајао више од двадесет година. Доба унутрашњих проблема довело је Царство пред нове спољне опасности и нове територијалне губитке. Јустинијан II је на престолу заменио Леонтије (*Λεόντιος*, 695-699), који је претходно имао неке успехе као војни заповедник у рату против Арапа 686. године у Грузији и Јерменији, али је доживео пораз 692. године од истог непријатеља. Због тог пораза Јустинијан II га је ухапсио и затворио на две године. Након побуне је ступио на царски престо, али од почетка није био омиљен у народу. У покушају да консолидује државу није се превише упуштао у војне операције и управо та неактивност и дефанзивни став коштаће Царство значајног губитка територија. Омајадска династија је оснажила халифат и чекала погодну прилику да крене у нова освајања на Северу Африке. Сада су добили сјајну прилику коју нису смели да пропусте. Још је Констанс II правио планове о пресељењу престонице на Сицилију, одакле би лакше могао да брани Италију и Северну Африку од непријатеља. Но, тај план је пропао његовим убиством, после чега више нико у Константинопољу није обраћао пажњу на Картагински егзархат и проблеме које су они имали. Халифа Абд ал-Малик ибн Марван послао је 697. године експедицију у Картагину, која је успела да освоји град. Леонтије је, схвативши да је изгубио Африку, послао флоту у циљу ослобађања града и протеривања Арапа. До одлучујуће битке за Картагину дошло је 698. године. Ромејску војску су предводили Јован Патрицијски и друнгарије (*δρουγγάριος*) Тиберије Апсимар (*Tiberius Apsimarus*). Ушавши у картагинску луку, изненадним нападом заузели су град, што је довело до општег расула међу арапским снагама и масовног бежања према Кајруану. За то време емир Хасан ибн ан-Ну'уман ал-Гасани (*Hasān ibn an-Nu'umān al-Ghasānī*), који је освојио Картагину претходне године, био је усред војне кампање у Магребу. Чувши за ромејско ослобађање Картагине, повукао је војску у Кајруан са намером да што пре узврати ударац. Према одређеним подацима, око 40.000 арапских војника се налазило у близини Картагине, спремни да ударе свом силом. Са

друге стране, стање у ромејског војсци није било идеално, јер су постојале велике унутрашње несугласице. Ромеји су позвали некадашње савезнике да им се придуже у борби против муслимана: староседеоце Бербере, са којима су имали добре односе од раније и Визиготе. Истина, визиготски краљ Витица је послао 500 војника у помоћ, али опште стање ромејске војске није давало наде за успешну одбрану града. Хасан ибн ан-Ну'уман је био бесан због олаког пада Картагине под ромејску власт, сматрајући да су га становници града издали. Једино што им је понудио била је предаја или смрт. Цар Леонтије је послао поруку да град мора остати ромејски по сваку цену, макар сви изгинули. Ромејска војска је изашла из града и директно напала муслиманску војску, али доживевши пораз на отвореном, остатак војске је морао да се повуче у тврђаву у намери да издржи опсаду града, јер је имао ослобођену луку, те су могли слободно да се снабдевају намирницама. Муслимани су свим силама нападали на зидине Картагине. Свакодневно су покушавали да се попну мердевинама на зидине. Када су уследили муслимански напади са мора, ромејски заповедници су наредили повлачење што је значило коначни пад Картагине и уништење великог дела града. Тако је Ромејско царство трајно изгубило Картагински егзархат и територија у Северној Африци. Ромејска војска се повукла на Корзику, Сицилију и Крит са намером да брани та острва од муслиманских напада.

Јован Патрицијски је убрзо убијен у завери на Криту, коју је организовао његов колега Тиберије Апсимар. Сам Тиберије није имао намеру да се више враћа у Северну Африку, већ је кренуо са војском према Константинопољу. Стигавши у престоницу подигао је побуну против Леонтија 698. године и ускоро добио подршку странке зелених. Леонтију су одсечени нос и језик и послат је у манастир Псаматион у Константинопољу, а сам Тиберије је проглашен за цара.

Тиберије III (Τιβέριος Γ', 698-705) је био германски поморски официр, друнгарије приморске теме Кивиреота. Његово право име било је Апсимар (Αψίμαρος, *Apsimaros*), али га је променио у Тиберије, схвативши да може искористити побуну у Константинопољу и прогласити се за цара. Као владар Тиберије III није ни покушао да ослободи Картагину или да барем заустави даљи напредак муслимана на Северу Африке. Арапски муслимани су до првих година VIII века изашли на Атлантски океан, да би 711. године освојили Сеуту и тако заузели последње северноафричко упориште, после чега су одмах кренули са нападима на Хиспанију. Тиберије III је прогласио свог брата Ираклија

за патрикија и главнокомандујућег (μονοστράτηγος, *monostrategos*) Истока, с циљем да ојача копнену и поморску одбрану Мале Азије. Тиберије III је однео неколико мањих победа у северној Сирији 700. и 701. године (код Антиохије и Самосате), да би муслимане напао и у Јерменији искористивши побуну Јермена, но то је изазвало арапске противнападе 703. и 704. на Киликију, али су Ромеји успели да нанесу тешке губитке непријатељу.

Тиберије III је покушао да ојача војску, знајући да ће ратови против муслимана бити дуготрајни. Пажњу је усмерио према Кипру, као једној важној геостратешкој тачки. Јустинијан II је преселио масу Кипрана на Балканско полуострво, што се одразило на ситуацију на самом острву, којим су заједно управљали Ромеји и Арапи. Тиберијеви изасланици су успели у Дамаску да ослободе заробљене Кипране из последњих ратова, те су се они вратили у своје место рођења. Ромејски део острва се појачавао војском, схватајући да јачањем одбране може ослободити читав Кипар од муслиманске власти. Радио је на реновирању константинопољских зидова, али и много других важних послова за Царство.

У међувремену је 704. године Јустинијан II побегао из Херсона и прешао на хазарски територији код кагана Ибузира Главана (*Busir Glavan*, Βοῦζυρος Γλαβάνος). Ибузир је желео да искористи Јустинијана II да притисне Ромејско царство и због тога је био спреман у потпуности да помогне бившем цару да овај дође на престо. Своју сестру је удао за Јустинијана II, која је прешла у хришћанство и узела име Теодора, по жени цара Јустинијана I. Сарадња бившег цара са Хазарима узнемирила је Константинопољ, те су убрзо на хазарски двор стигли изасланици захтевајући Јустинијанову предају. Тиберије III је понудио новац Ибузиру, да овај преда свог зета двојици ромејских убица. Када је ту вест пренела Теодора свом мужу, он је решио да бежи, но пре него што је напустио Фанагорију, својим рукама је задавио двојицу убица. Јустинијан II је морао да бежи и након много лутања стигао је до западне обале Црног мора. Ступио је у везу са бугарским ханом Тервелом и тако осигурао себи подршку. Тервел је био спреман да помогне, али је Јустинијан II морао да му преда новац, обећа царску титулу и руку своје кћерке Анастасије. Са јаком бугарско-српском војском под заповедништвом самог хана Тервела, Јустинијан II је стигао пред зидине Константинопоља у јесен 705. године. Три дана је Јустинијан II убеђивао становнике да отворе капије, али безуспешно. Његови војници су открили напуштени водоводни канал испод градских зидина, кроз које су ноћу ушли

Јустинијан II и неколико његових присталица. У изненађеном граду је настала пометња видевши стране војнике. Тиберије III је побегао пред супарником у Созопол. Још једном је извршен државни удар у Константинопољу у кратком временском периоду. Јустинијан II се вратио на престо, прекршивши дотадашње правило да човек са одсеченим носем не може владати, због чега је добио надимак Ринотмет (ὁ Ῥινότμητος – „одсечени нос“). Носећи златну протезу није марио за таква правила. Његова воља да се врати на престо и освети својим непријатељима, показала је да дисквалификација одсецањем носа није довољна да се неко удаљи од престола. Због тога овај варварски чин више није примењиван на збачене царе и претеденте. Једино што га је испуњавало била је освета онима који су га 695. збацили са престола. Након више месеци скривања Тиберије III и његов брат Ираклије су ухваћени. У фебруару 706. године ланцима су доведени на Хиподром, заједно са Леонтијем, који је до тада живео у манастиру. Становништво их је извргло руглу, а сам Јустинијан II је ставио ноге на вратове Леонтија и Тиберија III, симболишући тријумф над њима. Казна је била строга – ликвидација. Убијени су или ослепљени и протерани многи њихови помагачи попут константинопољског патријарха Калиника I (Καλλίνικος Α', 693-705), који је помогао Леонтију да дође на власт. Јустинијан II је до краја своје владавине био обузет осветом, а због своје обузетости убијањима противника, запостављао је државне послове и занемаривао спољну политику.

Јустинијанова друга владавина од 705. до 711. године обележена је ратовима против Бугара и Арапа, као и сузбијању опозиције у Царству. Истина, Јустинијан II је доделио титулу цезара хану Тервелу, мада је она изгубила свој некадашњи царски значај, али и даље је била почасна и највиша, одмах иза царске. Први пут је страни владар добио ову титулу, због чега је добијао посебно признање од ромејског становништва. Године 708. Јустинијан II је напао Бугарску, вероватно покушавајући да врати територија која је хану Тервелу покљонио 705. године у знак захвалности на помоћи коју је добио. Цар је у тој борби поражен, блокиран у Анхијалу морао је да прихвати мир и повуче се са војском. Овакву ситуацију искористили су Арапи, који су 709. године опсели Тиану, једну од најважнијих пограничних тврђава у Кападокији. Ромејска војска је била слаба са неспособним заповедницима, јер су најбољи пали као жртва Јустинијанове освете. Тиана није могла да издржи опсаду и била је принуђена на предају. Приликом рације у Киликији 710. и 711. године, Арапи нису наишли ни на какав отпор,

зауевши више утврђених места. Један мањи муслимански одред стигао је чак до Хрисопоља.

Јустинијан II је више био заинтересован за одмазде према својим поданицима, запостављајући рат у Малој Азији. Његова намера била је да се рачуна са свима у Равени и Италији. Папи Јовану VII (*Ioannes VII*, 705-707) је наредио да прихвати одлуке Петошестог сабора. Припремио је казнену експедицију против Равене под патрикијем Теодором 709. године. Равена је страховито опљачкана, епископу су ископане очи, а најугледнији грађани доведени у ланцима у престоницу и погубљени. Бруталност је дала резултате, те је папа Константин (*Constantinus*, 708-715) посетио Константинопољ крајем 710. године, прихватајући неке од царевих захтева и помирење римске и константинопољске цркве. Ово ће бити последњи пут да је римски папа посетио Константинопољ све до папе Павла VI (*Paulus VI*, 1963-1978) 1967. године.

Крволочни тиранин је изазвао против себе побуну крајем 710. или почетком 711. године. Народ више није могао да трпи страховиту репресију. Херсон је био центар побуне, јер се на њему налазило више протераних генерала. Вардан је био један од њих, који је скупио довољно војника да се супротстави цару. Јустинијан II је послао војску да угуши побуну, али је и она прешла на страну побуњених. Хазари су подржали побуну, чија се власт тих година проширила на Крим. За цара је изабран Вардан, који је узео име Филипик (*Φιλιππικός Βαρδάνης*, 711-713). Побуњеници су заузели Константинопољ, док је Јустинијан II био на путу за Јерменију и није стигао да брани град. Ухапшен је и погубљен изван престонице у децембру 711. године, а глава му је послата у Рим и Равену, те Филипику као трофеј. Убијен је и мали Јустинијанов син Тиберије из брака са хазарском принцезом. Тако је на неславан и крвав начин завршила Ираклијева династија.

Борбе за престо

Филипик је био Јерменин из Пергама и пре него што је дошао на власт добио је снажну подршку миафизитске странке. Велика криза у коју је ушло Царство у време иконоборства, заправо је започела још у време цара Филипика, иначе безначајног владара. Он је вратио христолошке расправе у живот, али је изазвао још већи проблем око слика. Још увек није ту било речи о култу икона, али је проблем око слика из Филипиковог времена искоришћен као средство за обрачунавање са про-

тивницима. Као Јерменин уз снажну подршку миафизита, он није могао да се окрене православљу и прихвати га, мада није отворено покушао да успостави миафизитизам, већ је стајао само као његов бранилац. Један од првих Филипикових аката била је смена константинопољског патријарха Кира (Κύρος, 705-712), 712. године и устоличавање Јована VI (Ιωάννης ΣΤ', 712-715), који је имао симпатија према миафизитима. Укинуте су одредбе Шестог васељенског сабора и миафизитизам је проглашен за једино допуштено учење у већински православној држави. На царском двору је уништена слика Шестог васељенског сабора, као и натпис на Милијској капији пред двором, постављен као успомена на сабор, а на његово место је подигнута слика цара и патријарха Сергија, зачетника монотелитизма. Иако је ово био директан удар на православље, део виших црквених кругова је прихватио цареве одлуке, чак му помогао у раду, а миафизитска и монотелитска јерес је сада имала сву власт у држави. Као одговор на то, римска црква је одбила да призна новог цара и патријарха, чиме су опет у спор ушли Рим и Константинопољ. Филипик је након устоличења послао своје „вјерују“ у монотелитском духу и своју слику, која је у Риму одмах одбачена, нити се ковала на новцу, а царско име било је забрањено да се помиње у молитвама и при датирању повеља, што је било уобичајено. Када је Филипик уклонио слику Шестог васељенског сабора, папа је урадио супротно, наредио је да се у цркви Светог Петра поставе слике свих шест сабора, директно се противећи царевим одлукама. Занимљиво је да је нешто пре распламсавања иконоборства, проблем слика повећавао напетост између Рима и Константинопоља. Све ово се дешавало на почетку VIII века, који ће на крају бити пресудан у даљим верским и политичким односима Рима и престонице на Босфору. Нико није слутио да ће проблем слика и распламсавање иконоборства, водити политичким потресима и коначном одвајању Рима од Константинопоља и окретању ка Франачкој и касније Немачкој. Проблеми око икона водиће проблемима у тумачењу обредних традиција, живота свештенства и на крају самог Символа вере, да би римска црква коначно напустила православље половином XI века.

Погоршала се и спољнополитичка ситуација, јер су Арапи искористили кризу Царства и извршили нове нападе под халифом Ал-Валидом I (*Al-Walid ibn Abd al-Malik*, 705-715). Бугарски хан Тервел је, позивајући се на освету за смењеног Јустинијана II, објавио рат Филипiku и са војском стигао до зидина Константинопоља 712. године, опљачкавши околину престонице. Податак да су бугарске

трупе могле лако проћи кроз Тракију, стићи до константинопољских зидина и опљачкати околину, показује да је ромејски одбрамбени систем био уништен, а посебно слабост војске у балканском делу државе. Цар је морао одмах да реагује, те је пребацио војску из теме Опсикион на Балкан, да би ојачао одбрану европског дела Царства. Опсикијанци су се због пресељења побунили против цара у Тракији крајем маја 713. а неколико њих је успело да уђе у град и ослепи Филипика 3. јуна исте године.

Иако је војска збацила Филипика, за новог цара је изабран цивилни чиновник, протоасекрит (ἀσκηκρητής) Артемије, који је након крунисања узео име Анастасије II (Ἀρτέμιος Ἀναστάσιος Β', 713-715). Убрзо након крунисања, Анастасије II је кренуо у дисциплиновање војске и погубио офицере који су учествовали у завери против Филипика. Један од првих одлука новог владара било је опозивање Филипикових монотелитских одредаба и свечано признање одлука Шестог васељенског сабора. Враћена је слика сабора коју је претходно уклонио Филипик, док су слике цара и патријарха Сергија уклоњене. Патријарх Јован VI је 715. године смењен и постављен Герман I (Γερμανός Α', 715-730).

Арапи су спремали напад на Константинопољ, продревши до Галатије 714. године. Анастасије II је покушавао на све начине да приволи непријатеља на преговоре. Његови изасланици нису успели у дипломатској борби у Дамаску, после чега је цар подузео реконструкцију константинопољских зидова и ромејске флоте, постављајући најспособније људе у војсци. Смрт халифе Ал-Валида 715. године помогла је Анастасију II да промени ситуацију у своју корист. Послао је војску под командом Лава Исавријског да нападне Сирију, док је флота добила задатак да се концентрише на Родосу и заустави арапску поморску трговину, те изврши притисак на муслиманску обалу. Војска из теме Опсикиона је доласком на Родос подигла побуну и убила адмирала Јована и за цара прогласила Теодосија, скупљача пореза у њиховој теми. Овај се дао у бекство, покушавајући да избегне овакву опасну почасти, али га је војска пронашла и натерала да прихвати царску круну. Уместо борбе против Арапа, дошло је до шестомесечног грађанског рата. Након шест месеци опсаде Константинопоља, Анастасије II је напустио град и побегао у Никеју, док је Теодосије устоличен на престолу уз помоћ „Гото-Грка“, хеленизованих Острогота, који су у време сеобе народа живели у областима теме Опсикион. У новембру 715. године Теодосије III (Θεοδόσιος Γ', 715-717) је званично преузео царску титулу, док се Анастасије II повукао у манастир у Солуну.

У центру даљих догађаја, Теодосије III није играо главну улогу, већ Лав Исавријски, стратег теме Анатоликона, непознатог порекла, рођеног у северној Сирији. У време Јустинијана II он је са родитељима пресељен у Тракију, где је 705. године помогао свом цару да се врати на престо, после чега је добио титулу спатариа (*σπαθάριος*), да би убрзо кренуло његово уздицање. Своје војне способности је доказао на Кавказу у једној мисији, те је од цара Анастасија II добио титулу стратега теме Анатоликона. Арапи су ушли дубоко у Малу Азију док је флота контролисала обалу. Теодосије III је 716. године склопио споразум са Тервелом, који је ишао на руку Бугарима. Године 717. Лав Исавријски је устао против Теодосија III, споразумевши се са стратегом теме Арменијакон – Артаваздом (*Ἀρταβάσδος*), коме је обећао кћерку и високу титулу куропалата (*κουροπαλάτης*). Лав је заробио у Никомидији царевог сина, што је значајно утицало на Теодосијеву одлуку да напусти престо 25. марта 717. године. Теодосије III и његов син касније су постали монаси. Није ово била само борба за престо, већ борба за премоћ у држави између теме Анатоликона и Арменијакона, са једне стране и Опсикциона са друге, која је подржавала Теодосија III.

Повлачење Теодосија са престола, означила је завршетак једног бурног периода у ромејској историји, који историчари често прескачу у описивању Ромејског царства, а који је обележен са седам државних удара. Период од 695. до 717. био је обележен анархијом и несигурношћу и непосредном опасношћу споља. Уласком Лава у Константинопољ и крунисање у Светој Софији, означило је ново доба Царства, обележеним новим арапским нападима, верским сукобима, али је створена чврста и трајна влада и основана је нова династија. Теодосије III се 729. године појављује као епископ у Ефесу и 754. као учесник у иконокластичком сабору у Хијерији. Ипак је тешко претпоставити да је реч о некадашњем цару Теодосију III, већ о његовом сину. Цар Теодосије III је сигурно имао једног сина и највероватније да је његово свештено име било Теодосије. У суштини, Теодосије III након смене са царског трона, више није имао никакву важну улогу у држави, а једина добра ствар је што је уопште преживео након државног удара, јер је већ постојало неписано правило да после устоличења новог владара, претходни буде ликвидираан.

4. ЛАВ III И ИКОНОКЛАЗАМ

Лав III Исавријски (*Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρός*, 717-741) је смирио унутарполитичке неприлике у Царству, али је пре свега остао упамћен по одбрани престонице од Арапа и иконоклазму. Његово право име било је Конон (*Κόνων*), али је узео ромејско име Лав, да би могао лакше да напредује у војној служби. Његова способност довела га је до царског трона.

Опсада Константинопоља

Након прве арапске опсаде Константинопоља 674-678. године, између два народа је дошло до периода мира, услед другог грађанског рата у Халифату. То су Ромеји искористили и успели од Дамаска да извуку плаћање данка, али и одређена територија на истоку. Када су 692. године из грађанског рата као победници изашли Омајади, Јустинијан II је спремао војску за нове сукобе. Резултат је био низ арапских освајања у Јерменији и Кавказу, као и стални упади на ромејски териториј у Малој Азији. Из године у годину муслимански су генерали освајали све више ромејских тврђава, да би након 712. ромејски одбрамбени систем почео да показује знаке колапса. Арапски напади су бивали све дубље у Малој Азији и све озбиљније претили самој ромејској престоници. За све време арапских напада, Ромејско царство је преживљавало унутрашњу кризу кроз седам државних удара, те неспособних владара и њихових службеника. Док су Арапи све више концентрисали снаге за директан напад са циљем да униште Царство, дотле су Ромеји водили борбу за власт у Константинопољу.

О другој опсади Константинопоља писали су многи ромејски и арапски писци, но често они знају да буду контрадикторни. Историчари се углавном ослањају на изворе из каснијих периода, не на савременике догађаја. Један од најчешће цитиранијих је Теофан Исповедник, мада су и записи патријарха Нићифора I (*Νικηφόρος Α΄*, 806-815) такође важни. Обојица су користили неки старији извор, вероватно неког писца из времена Лава III. Арапски писци нису обрађали посебно пажње на саму опсаду и код њих има мање описа догађаја.

Успешни арапски продори кроз Малу Азију отворили су врата за нови напад на Константинопољ, чије је припреме започео још халифа ал-Валид I. Након смрти ал-Валида, власт је преузео његов брат Сулејман (*Sulayman bin Abd al-Malik*, 715-717), који је наставио са разрадом идеје о нападу

на ромејску престоницу, са још већом снагом у складу са арапским пророчанством да халифа носи име великог пророка Соломона, који ће освојити Константинопољ. Халифа се закleo да ће учинити све да покори Ромејско царство и заузети град на Босфору, макар морао да води рат цео свој живот. Арапске снаге су започеле концентрисање велике војске у равници Дабик, северно од Алепа под директном контролом самог халифе. Док су припреме биле у пуном јеку, Сулејман се разболео и команду предао свом брату Масламу (*Maslama ibn Abd al-Malik*). У то време муслиманске снаге су шириле границе своје државе у свим правцима, на истоку према Централној Азији и Индији, док су на западу покоравали Хиспанију, али највећа жеља био је Константинопољ и постављање полумесеца у центру града. За муслимане није било веће жеље, него да поставе џамију у срцу православног света, у престоници која ће доминирати светом кроз читав средњи век и која ће прогањати све муслиманске владаре у безуспешној намери да покоре овај град.

Арапске копнене припреме и посебно изградња велике флоте примећене су од ромејских шпијуна. Цар Анастасије II је послао изасланике у Дамаск да преговарају о миру, но највише да извиде праву ситуацију на терену. Анастасије II је био свестан арапског напада на Константинопољ, због чега је кренуо у утврђивање града, поправку зидова, довлачења оружја и набавке хране. Намера је била да се обезбеди храна за најмање три године опсаде. Када је Анастасије II послао флоту 715. године да блокира арапске бродове, на Родосу је дошло до побуне војске и убрзо његове смене. Док се водила борба за престо и коначно устоличење Теодосија III за цара, докле су Арапи наставили да граде своју флоту. У борби за превласт тема, победио је Лав који је збацио Теодосија III, прогласивши се за новог владара на Босфору.

У таквим хаотичним условима за Ромеје, Арапи су кренули у остварење свог циља. У септембру 715. године Сулејман ибн Му'ад (*Sulayman ibn Mu'ad*) продро је у Киликију и заузео значајно утврђење Лулон. Почетком 716. његова војска је ушла дубље у Малу Азију. За то време је арапска флота под командом Омара ибн Хубајра ал-Фазарија (*Umar ibn Hubayra al-Fazari*), генерала и гувернера Ирака, пловила дуж киликијске обале, док је Маслама ибн абд ал-Малик завршавао обуку војске у северној Сирији. Арапи су желели да искористе катастрофалну ситуацију у Царству, константне борбе за престо и честе грађанске ратове. Поједини историчари тврде да је Лав III Исавријски, пре него што је изабран за цара, имао контакте са Масламом, спреман чак да постане арапски вазал. Маслама је

пружио подршку Лаву у његовој намери да постане цар, очекујући да додатно ослаби Царство преко свог човека, који би прихватио арапску власт. Халифа Сулејман је планирао освајање Аморијума у Фригији, кључне тврђаве на путу за Константинопољ, која би постала база за даље продоре. Аморијум је био значајно ослабљен, те услед борбе за престо, одбрана града је била изузетно слаба. Уместо да искористе ситуацију и врло лако заузму град, они су направили грешку – заиграли су на Лава Исавријског. У преговорима са челницима Аморијума, Арапи су затражили да Аморијум призна Лава за новог цара. Истина, челни људи града су прихватили захтев за предају, али нису отворили капије Арапима. Лав се налазио у близини и искористио је ситуацију. У преговору са војском успео је да уђе у Аморијум и тако осујети предају града, док су арапске залихе већ биле на измаку, што их је натерало да се повуку. Лав III Исавријски је из Аморијума отишао у Писидију, да би на крају успео да збаци Теодосија III и прогласи се за цара. Лавов успех у Аморијуму подигао је његов углед међу Ромејима. За то време је Маслама већ прешао планину Таурис и са војском кренуо према Анатолији. Маслама још увек није био обавештен о Лавовом лукавству и окретању леђа Арапима, те арапска војска пролазећи кроз теме Анатоликон и Арменијакон није пустошила градове и села, већ становнике сматрала савезницима. Када је Маслама налетео на арапску војску која се повлачила из Аморијума, сазнао је да га је Лав издао, због чега је одмах кренуо на Акроинон и одатле према западу са намером да избије на обалу где је требало да проведе зиму. На путу према обали Арапи су уништили Сард и Пергам, док је флота зимовала у Киликији. За то време је Лав ушао у Никомедију и заробио Теодосијевог сина. У пролеће 717. године већ је био пред Константинопољем у намери да што пре свргне Теодосија III. Ушавши у град 25. марта 717. Теодосије III је збачен, Лав проглашен за цара, док је његов савезник Артавазд добио титулу куропалата и руку царево кћерке Ане.

Сиријска „Зукнинова Хроника“ (*Zuqnin*) из VIII века, писана у манастиру Зукнин код данашњег Дијарбакира, извештава да је Арапа било „безброј“, док Михаил Сиријски пише о чак 200.000 војника и 5.000 арапских бродова, али је несумњиво да су те бројке претеране. Арапски историчар и географ ал-Масуди наводи 120.000 арапских војника, док Теофан Исповеник 1.800 бродова. Посебно је припремљена нафта, која је годинама спремана за овако велики догађај. Као запаљива материја, требала је да одигра једну од кључних улога при самој опсади града. Посебан конвој од 12.000 људи, 6.000 ка-

мила и 6.000 магараца, превозило је залихе, док је историчар и патријарх Сиријске цркве Бар Хебреус (*Abū 'l-Faraj bin Hārūn al-Malaṭī, Bar Hebraeus, 1226-1286*), записао да је постојала војска још од 30.000 добровољаца (*mutawa*) спремних за цихад (Свети рат). Колико год бројке биле претеране, као и увек у историјским изворима, да би се додатно дала важност некој победи, несумњиво да је у опсади Константинопоља арапска војска била знатно бројнија од Ромеја. Многи историчари верују да је муслиманска војска укључена у опсади, била бројнија од читаве ромејске војске у Царству. Муслиманску војску највећим делом су чинили Сиријци и становници северне Месопотамије у посебном одреду *abl al-Sham* („људи Сирије“), што није чудно, јер су се Омајди највећим делом и ослањали на Сирију и њене становнике. Док се огромна арапска војска кретала према Константинопољу, халифа Сулејман је послао сина Дауда (*Daud*) да заузме тврђаве око Митилене исте 717. године, док су 718. настављени напади на Јерменију. О бројности ромејске војске немамо података. Цар Анастасије II је кренуо у реформу војске, али након његове смене, могуће да је све заустављено. Сигурно је да су Бугари помогли Ромејима, јер је непосредно пре напада, Лав III скопио споразум са ханом Тервелом о сарадњи, вероватно и подршци против Арапа.

Почетком лета 717. године Маслама је наредио да се арапска флота придружи копненим трупама, која је прешла Дарданеле код Абидоса у Тракији. Арапи су на путу према Константинопољу темељно уништавали градове и села, пљачкајући све на шта су наишли. Средином јула или августа Арапи су стигли пред зидинама ромејске престонице и у потпуности га изоловали са копна градећи двоструки опсадни зид од камена, а између њих се налазио муслимански војни логор. Видевши озбиљност ситуације, Лав III је према арапским изворима, покушао да откупи град и тако га спасе уништења, те је био спреман да плати по један златник за сваког становника града, али је Маслама одбио било какве преговоре. Арапска флота је стигла 1. септембра и усидрила се у Хебдомону (данашњи Бакиркој). Два дана касније арапски бродови су почели да заузимају све константинопољске морске прилазе, али и да обезбеђују заштиту од евентуалних напада из суседних лука, тако да су убрзо заузеле Халкидон, Еутропиос и Антемиос и осигурали јужне прилазе Босфору. Други део флоте је осигурао прилаз из Црног мора, док су мањи бродови улазећи између Галатије и Клеидиона, пресекали све комуникације престонице са остатком света. Када је јужни ветар стао, а почео да дува северни, ромејске ескадриле су нападе са

грчком ватром 20 тешких бродова од 2.000 војника. Теофан је записао да су се многи удавили или били спаљени, док се део спасао отпловивши до Принчевих острва на Оксеји и Платеји. Победа је охрабрила Ромеје, а онеспокојила Арапе, који су имали циљ да блокирају зидове са мора и пробају да се попну на њих током ноћи. Исте ноћи је Лав III наредио да се постави ланац између града и Галатије и тако затвори улаз у Златни рог. Арапска флота није имала храбрости да нападне и повукла се у Состениону, даље на север у европском делу Босфора.

Арапи су били добро снабдевени храном, чак се у појединим списима помиње податак да су са собом понели пшеницу да би је засадили на пољима Тракије, уверени да ће Константинопољ пасти. Неуспех арапске морнарице омогућио је Ромејима да наставе снабдевање града. Муслимани су претходно уништили ромејска села у Тракији и од њих више нису могли било шта да очекују, као што је њихова морнарица могла делимично да се снабдева из азијских предграђа Константинопоља, јер су и она страдала у нападима. Опсада се продужила у зиму, те арапски извори дају податке о преговорима двеју страна, док ромејски у потпуности то игноришу. Зима 717. на 718. била је изузетно оштра, снег је покрио терен на више од три месеца. Залихе хране понестале су међу Арапима и уследила је глад. Војници су били приморани да једу своје коње и камиле и другу стоку, као и корење дрвећа. Због недостатка хране морали су да прибегну канибализму, чак да једу сопствени измет. Уследила је епидемија болести у арапским редовима. Павле Ђакон претерује у броју умрлих од глади и болести, чак 300.000, али несумњиво да је број умрлих био велики. Ситуација се поправила на пролеће 718. године са новим халифом Омаром II (*Umar ibn Abd al-Aziz, 717-720*). Послао је додатну флоту да помогне у опсади, а пре свега донесе храну и оружје: 400 бродова из Египта и 360 из Северне Африке. Послата је и додатна војска из Сирије, преко Мале Азије. Бродови из Египта упловили су у Никомидијски залив, док су бродови из Северне Африке упловили јужно од Халкидона. Лав III је послао ромејске бродове да нападну новопридошлу флоту и у томе је успео. Већина арапских бродова је уништена грчком ватром, док су храна и оружје пали у ромејске руке. Какав ударац за арапску флоту. Била је то потпуна победа Ромеја на мору. Уследила је победа и на копну: ромејска војска је сачекала арапско појачање које се кретало из Сирије, те је јужно од Никомедије у близини Софона, потпуно уништила непријатеља. Ромејска флота је сада опет могла да изађе на море и држи

контролу у близини престонице. Арапи су имали значајне губитке у бици против Бугара, а Теофан наводи чак 22.000 убијених муслимана. Уз глад и болести, Арапи су претрпели знатне губитке у борби против Бугара уз уништenu флоту. Није познато да ли су Бугари упали у Тракију према ранијем споразуму са Лавом III или су Арапи свесно ушли на бугарски териториј у потрази за храном. Има неслагања у изворима о улози Бугара приликом опсаде Константинопоља и њиховој помоћи Ромејима.

Очигледно је било да је опсада Константинопоља пропала, те је халифа Омар II наредио Маслами да се повуче. Након 13 месеци опсаде Арапи су 15. августа 718. године почели да се повлаче. Датум се поклопио са црквеним празником Успењем Пресвете Богородице, којој су Ромеји приписали победу над непријатељем. Приликом повлачења Арапи нису нападнути од Ромеја, али су претрпели значајне губитке. Флота је доста уништена у олуји у Мраморном мору, док је остатак бродова запаљен приликом проласка поред пробуђеног вулкана на Санторинију. Поједини су се насукали на ромејској обали и предали су се Ромејима. Теофан Исповедник пише да се сиријске обале докопало свега пет бродова, али је потребно узети тај податак са резервом. Арапски извори наводе да је чак 150.000 војника страдало у опсади Константинопоља, али и тај број је сигурно претеран, јер су средњовековни извори скоро редовно преувеличавали бројеве.

Друга опсада Константинопоља је била много опаснија од оне из 674-678. године, јер су Арапи овог пута покренули силну копнену војску и флоту, са унапред планираним акцијама да пресеку град од остатка света на копну и мору. У односу на прву опсаду, када су се Арапи повлачили током зиме и враћали на пролеће, сада је то била континуирана опсада без повлачења. Арапи су започели опсаду са великом војном силом, добро снабдевени, али једном великом грешком: кренули су у освајање ромејске престонице, надајући се да ће падом Константинопоља, лако заузети остатак државе. Арапске базе у Сирији биле су далеко, а ромејска флота је успела да уништи непријатељске бродове и тако онемогући даље снабдевање арапске војске у Тракији. Грчка ватра је и овог пута била један од кључних чинилаца у победи Ромеја над непријатељем. Зидине Константинопоља и вештина Лава III, као и способност ромејске морнарице, чак и у најтежим тренуцима, срушили су арапски сан о освајању највећег и најзначајнијег града на свету у то време. Више никада арапска војска неће бити тако близу да покори величанствени град на Босфору.

Неуспех арапске опсаде утицао је на даље ратовање двеју сила. Граница између држава се стабилизовала између Тауруса и Антитауруса, са нападима и контранападима на непријатељски териториј. Иако су погранични градови често прелазили у руке једних и других, у суштини се граница одржала скоро два века и сачекала ромејска освајања у X веку. Изузев краће акције под Харуном ал-Рашидом 782. године код Хрисопоља, никада више арапска војска неће стићи тако близу ромејске престонице. Опсада Константинопоља 717/718. године и ромејска победа, сматрају се данас међу судбоносним биткама у историји цивилизације. Зауостављено је ширење ислама на Балканско полуострво и у Европу, а уз победу Франака код Потјеа 732. године, исламски продор је заустављен и у Западној Европи. Ислам је остао у Хиспанији и све до XIV века и продора Османлија, Европа је била сигурна од муслиманског полумесеца.

Неуспех скупе експедиције уздрмао је темеље омајадске државе. Уложена су огромна финансијска средства, људство и флота, а резултат је био катастрофалан. Пораз пред Константинопољем је натерао Арапе да се повуку из Киликије и других ромејских области које су освојили ранијих година. Једино су задржали Мопсуестију, јер је она била важна тврђава у одбрани Антиохије. Ромеји су успели да се опораве од опсаде и чак запоседну западне делове Јерменије. Ромејска флота је 719. године извршила напад на сиријску обалу, спаливши лаодикејску луку, док су 720. или 721. напали и опљачкали Тинис у Египту. Лав III је успео да врати контролу над Сицилијом, где је након вести о опсади Константинопоља, локални племић Василије Ономагулос (*Βασίλειος Ονομάγουλος*) окренуо леђа Царству и прогласио се за цара 717. године, узимајући име Тиберије. Василије је имао подршку гувернера острва Сергија који се одметнуо од Константинопоља. Лав III је био жељан освете, те је убрзо након арапског повлачења са Босфора, послао хартуларија (*χαρτουλάριος*) Павла, коме је доделио титуле патрикија и стратега Сицилије, да угуши побуну. Када се ромејска флота појавила пред Сиракузом, становници су предали Василију и остале побуњенике, који су ликвидирани, а њихове главе послате цару. Остали побуњеници су пострижени, унакажени и протерани. Сергије је успео да побегне код Лангобарда и вратио се тек када му је дата гаранција да му се неће судити. Арапи су након две године консолидовања снага, наставили да нападају Царство и у наредне две деценије водиће још много борби, али никада више као 717/718. године. После тог страховитог пораза, Омајади нису могли да се опораве, а након пораза у другим дело-

вима Халифата, дошло је до унутрашње нестабилности, која је на крају довела на власт нову абасидску династију.

Административне промене и Еклога

Искусство борбе за власт и потпора претендентима за престо, која је долазила из малоазијских тема, дала је прилику Лаву III да изврши поделу и смањи јаке теме на неколико нових и мањих. Западни део теме Анатоликон одвојен је у засебну тему Тракесион (назив је добила по трачким трупима које су ту биле насељене), док је источни део Опсикциона претворен у тему Букелариона (по старим Букеларима). Приморско-острвска тема Карависијанаца је подељена: јужни приобални предео је постао тема Кивиреота, док су острва окупљена у посебан друнгаријат Егејског мора. Од средине VIII века, а вероватно чак и раније и Крит је добио ранг теме. Подела великих тема и стварање нових под Лавом III и каснијим владарима VIII века, било је несумњиво усавршавање тематског уређења започетог још под царем Ираклијем. Био је то тек скроман напредак, а врхунац у његовом организовању биће у IX веку.

У осигурању царске власти и нове династије Исавријанаца, било је крунисање Лавовог сина Константина V за савладара 720. године, мада је он тада имао само две године. Да би попунио царску благајну, Лав III је повећао порезе што се није свидело народу.

У развоју ромејског правног система, велики значај има скраћени зборник римског права, познат као Еклога из 726. године. „Еклога“ представља избор најважнијих важећих одредаба приватног и кривичног права, а пре свега је пажња усмерена на породичном и наследном праву. Основни циљ објављивања „Еклогe“ био је да поред преопширних и непрегледних законика из времена Јустинијана I, пружи судским установама законик, који би по обиму и материјалу одговарао практичним потребама судства у држави. За основу је узето Јустинијаново римско право, јер је оно било темељ ромејског правног система до последњег дана постојања Царства, али није остало само на ексерпирату тог права, већ се кренуло са одређеним изменама сходно времену. У суштини, „Еклога“ одступа од Јустинијановог права, јер је под утицајем канонског права и источног обичајног права. У њему су ограничена права главе породице (*patria potestas* – „очева моћ“), који је према римском закону био изражен и који се односи на децу и по-

томке у мушкој линији и усвојене особе. Права жене и деце су тако проширена управо ограничавањем права главе породице. У кривичном праву јављају се промене које нису посебно надахнуте хришћанством. Уводе се телесне казне, које нису постојале у Јустинијановом праву: сечење носа, језика и руку, ослепљивање, шишање или паљење косе и браде и слично. У појединим случајевима ове варварске казне замењивале су смртну казну, која је постојала у Јустинијановом праву, док на другим местима замењују новчане казне. Телесне казне које се појављују у „Еклоги“ цара Лава III, а којих није било у ранијим римским и ромејским законикима, показују да су оне постале нормална појава у Царству већ у VII веку, а коју је неколико последњих царева осетило на својој кожи. Управо одступања у законима који се појављују у „Еклоги“ у односу на Јустинијаново право, само потврђују већ устаљено обичајно право Царства из VII века. Такве промене нису настале одједном и код једног владара, већ су временом допуњаване, но само указују на то да су се појавиле озбиљне промене након Јустинијановог времена, а пре свега под утицајем хришћанских схватања и прихватањем азијских – деспотских метода.

Објављивање „Еклогe“ помогло је у сређивању прилика у судству, пре свега у борби против корупције судија, а најбољи начин за то је било увођење одговарајућих плата. „Еклога“ је имала утицаја на каснији правни систем Царства и шире, међу многим словенским земљама и у Бугарској. Лав III је овим закоником имао за циљ да ојача централну власт, али и ојача начело приватног власништва и легализује неке новине у привредним и друштвеним односима. Био је ублажен положај робова, јер су дате олакшице за њихово пуштање на слободу, док је смањењем моћи главе породице (оца) довело до распадања великих породица на мање у селима широм државе. Побољшан је пропис о давању земље у закуп, што је спречило процес сиромашења дела слободних сељака и њиховог претварања у најамнике.

Иконоборство

Настојање Лава III да учврсти своју власт и среди унутрашње односе у Царству, јачањем царског ауторитета, најдраматичније последице имало је у црквеним питањима поштовања икона.

Избијањем иконоборства (иконоклазам, *eikonoklastēs*, εἰκονομαχία, *eikonomachía*) ромејска држава је запала у кризу која ће скоро век и по претво-

рити Царство у поприште жестоких унутрашњих борби и трзавица са неслућеним последицама. Иконоборство ће додатно закомпликовати односе са папом у Риму, а политичке последице осетиће се у целој Европи. Након иконоборског покрета, више ништа неће бити исто на старом континенту. Криза се одавно наговештавала, а добивши облик борбе око икона, може се објаснити посебним симболичним значајем који се приписивао икони у православном хришћанству. Култ икона на Балканском полуострву и Малој Азији вековима се ширио и постао је један од најважнијих израза побожности и припадности цркви. Било је и раније противника том култу, сматрајући да је хришћанство пре свега духовна вера и те опозиционе струје су деловале пре свега на Истоку у средиштима где је вековима постојала верска нетрпељивост, где је миафизитска јерес имала доминацију, а секта Павликијанаца, противника свих облика спољашњег црквеног култа, постајала све значајнија. Ширење ислама у претежно миафизитским областима и муслиманско учење о сликама и симболима, додатно је унело нерасположење према култу икона који је водио ка отвореном непријатељству. Противници Лава III који је покренуо ово питање, оптуживали су га да је био под јеврејским и муслиманским утицајем, те да није компетентан да се бави тим проблемом. Истина да је Лав III прогонио Јевреје и присиљавао их на покрштавање, али то не значи да није био под утицајем њиховог учења у којем је постојала строга забрана верских слика. Иако је Лав III водио скоро непрестане ратове против муслимана, не значи да није био подложен исламском учењу о сликама и симболима. Лав III је један од ретких ромејских владара који су уопште прогнали Јевреје, то је било својствено више Западној Европи и римокатоличкој цркви, али поступци Лава III против јеврејске науке, вероватно су биле у вези са јачањем њиховог елемента на само Царство. Ромејски писци не повезују толико Лава III са јеврејским учењем, већ са његовом наклоношћу према арапској култури, која се деценијама ширила на просторе Мале Азије и значајно утицала на животе људи у тим областима. Иконоборство је управо настало у источним покрајинама Царства, баш тамо где су били јаки муслимански и многи јеретички утицаји. Спој тежњи за духовном вером, под утицајем многобројних јеретичких и секташких тумачења хришћанства, противника спољних црквених обреда, уз додатни утицај јеврејских и муслиманских тумачења, распламсали су сукоб из кога је Царство изашло тешко оштећено са озбиљним последицама. Арапи након 718. године више никада нису опсели Константинопољ и поред сталних вој-

них сукоба дуж границе двеју држава, те наредни период ромејско-арапских односа пре свега је био рат против продирања источних култура у чисто православну државу. Лав III који је зауставио под константинопољским зидовима арапску војску и натерао их на срамно повлачење, отворио је пут и чак помогао у ширењу муслиманског утицаја у Царству.

Занимљиво је да су први против слика устали Омајади, тачније халифа Јазид II (*Yazid bin Abd al-Malik*, 720-724), који је 722/723. године наредио да се униште све хришћанске иконе у држави. Није то био само напад на иконе, већ и све култне слике које су представљале жива бића. Сличне мере је предузимао и Јазидов претходник Омар II. Иконоборске струје биле су све јаче у Малој Азији, вероватно под арапским утицајем, те се у редовима вишег клира формирала јака иконокластичка група. Главни представници групе постали су митрополит Тома Клаудиопољски и епископ Константин Николијски. На страну иконоборства је стао и сам цар Лав III, који је имао сиријско порекло и на крају дуго година је радио на Истоку.

Рани хришћани су поштовали свеце и иконе, кроз којих је деловала божанска милост. Веровање у важност физичког присуства божје милости, повезало је мошти светаца и икона са самим Господом. Тако су верници већ у раном хришћанству почели да посећују света места на којима су се налазиле мошти светитеља или Свети гроб у Јерусалиму. Реликвије или свети објекти који су били у додиру са самим Христом, Богородицом или неким светитељем имали су код верника посебно значење. Мошти светаца су били део обожавања, јер је преко њих деловало божје присуство, но они нису могли бити репродуковани, већ су условљавали да верници обилазе света места, кренувши у ходочашће. Икона је имала исти симбол код верника, јер преко слике делује божја милост, али је то у немирним временима повећавало опозицију. Сlike у облику мозаика или икона у црквама, чак и слика на градским капијама, биле су популарне од времена Јустинијана I и све више су добијале духовни значај, јер су оне саме деловале на човеков живот, штитиле га од демона, непријатеља, неверника и уопште физичке силе. Једна од значајних прекретница десила се око 570. године, преко нерукотворина (*ἀχειροποίητα*, *acheiropoieta*, „икона која није направљена људском руком“), које су имале за циљ да докажу божанско одобрење употребе икона. Две најпознатије такве иконе су Свети Мандилион (*Ἅγιον Μανδύλιον*) из Едесе, платно на коме се према предању чудесно појавио Исусов лик и представљао прву, то јест, најаутентичнију икону

у хришћанству и Слика Камулијана из Кападокије, Исусова слика коју помиње Захарије Ритор, а која се у време Лава III налазила у Константинопољу. Ова друга икона је сматрана за палладијум (*palladium*), тачније слику која својом моћи може да спаси град или државу од невоља. Приликом персијско-аварско-словенских напада на Константинопол 626. године, патријарх је носио чудесне иконе дуж зидина града и тако се, према веровању Ромеја, престоница на Босфору спасла од непријатеља. Драматични догађаји који су погодили Царство у VII веку били су основа за проширење употребе слика и икона у исповедању вере. Иконе су све више добијале на значају као реликвије преко којих делује божанска милост. Молећи се пред иконом, верникове молитве стижу до светитеља и самог Господа. Црква није била иницијатор промена у животу самих верника, а подршка коју је иконоборски покрет добио од делова самог врха Цркве, указује на покушај успостављања неке врсте институционалне контроле над популарном праксом у народу.

Велика промена догодила се при крају VII века, када је Јустинијан II ставио Христов лик на аверсу свог златника. Тај чин је изазвао бес код халифе Абд ал-Малика ибн Марвана и он је трајно прекинуо са употребом ромејског златника у Халифату и започео са ковањем чисто муслиманског новца са словима уместо сликама. Ислам је одбацио приказивање људи и животиња, као и верских слика. Једино су дозвољени биљни и апстрактни симболи, који су коришћени у украшавању сакралних и верских објеката. У односу на потпуну забрану људских или животињских мотива код муслимана, ромејски иконоборци нису се противили приказивању људи на сакралним сликама, већ су сву борбу усмерили према верским сликама – иконама. Иконоборци су желели да укину иконе у цркви, сматрајући да оне нису постојале у раном хришћанству. У теолошком погледу то је било питање двају природа у Христу, које је у то време било толико често предмет спора. Иконоборци су сматрали да иконе нису могле представљати божанску и људску природу Господа, већ само једну. Иконокласти су чврсто стајали на страни да физичко приказивање бога на икони представља несторијанизам, док приказивање људског и божанског не може бити остварено кроз једну мешовиту природу, што је миафизитизам. Према тврдњи иконоборца, иконе су јеретичке и због тога их је требало забранити.

Проблем иконоборства је поделио Цркву, клир, обичан народ, те су једни друге оптуживали за јерес, а напори да се сломи противник били су велики и ризични са циљем потпуног уништења про-

тивника. Многи, скоро сви иконоборски текстови уништени су када је победила иконодулска струја (*εικονόδουλοι*, *eikonodoulos*, „присталице икона, супротно од иконоборца“). Најбољи извор за ово важно питање у Царству јесу Теофан Исповедник и патријарх Нићифор, обојица ватрани иконодули. Теолошки списи Јована Дамаскина (*Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός*, 675/676-749), Теодора Студита (*Ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης*, 759-826) и патријарха Нићифора, доказали су јеретичко тумачење иконоборца у одбијању поштовања икона, али до коначне победе правоверних, Царство је проживело тежак период.

Лав III је 726. године по први пут отворено иступио против култа икона. На њега су јаког утицаја имали епископи иконоборци који су те године посетили престоницу, али и земљотрес или подводни вулкан, који је избио између острва Санторинија и Тиразије, изазвавши цунами и доста жртава на обали, што је цар протумачио као божји гнев због поштовања икона. Одмах је почео да говори народу да је култ икона противан хришћанству, тумачећи да је он достојан да говори о томе, јер њему је бог поверио царску власт, те он није само световни владар, већ и првосвештеник. Такво тумачење већ на самом почетку иконоборства, поставило је питање односа Цркве и државе. Лав III и сви остали цареви који су били отворени иконоборци, покушавали су да искористе сукоб и потчине Цркву својој власти, али то је било немогуће, јер је Црква већ тада била сувише моћан и важан фактор.

Одмах након царевих првих проповеди против икона, војска је, по царевој наредби, кренула у отворену борбу. Један официр је скинуо Христову икону изнад Бронзане капије царског двора, што је изазвало побуну народа, те су у том метежу линчовали официра који је починио тако гнусан чин. Побуна је захватила целу Грчку. Тема Хелада је отворено устала против Лава III и прогласила свог цара Космаса, а велика флота под командом Агалијаноса Контоскелеса (*Ἀγαλλιανός Κοντοσκέλης*), кренула је ка престоници. Већ на самом почетку иконоборства, 726. године, европски део Царства је изабрао страну. Лав III је успео да угуши побуну, али ромејски део Балкана није могао бити у потпуности утишан. Истина, цар је у својим првим проповедима иступио отворено против икона, али још је то било са великом опрезношћу, но већ 727. године је наступио отворено против својих противника, да би тек 730. започео са радикализацијом објавивши едикт против икона. Цар је током 726/727. године још увек преговарао са клиром у осигурању подршке у спровођењу даљих акција. Његова намера је била да придобије константино-

пољског патријарха и папу, чиме би добио апсолутну слободу у борби са противницима. Патријарх Герман I (Γερμανός Α', 715-730) оштро се успротивио, а сличну реакцију је добио и од папе Гргура II. Папа је одбацио иконоборску идеју Лава III, али није смео да раскине са Царством у потпуности, јер му је требала подршка због немирних Лангобарда у Италији. Папа је настојао да умири побуњене становнике Италије, који су отворено устали против царевог идеје.

Најзначајнији противник иконоборства био је Јован Дамаскин, који је заузимао високи положај на двору халифе у Дамаску, пре него што се замонашио у јерусалимском манастиру Светог Саве. Он је написао три говора у одбрану култа икона, који су постали најзначајније литерарно дело у православљу по овом питању. Јован Дамаскин у икони види симбол у неоплатонском смислу, а икону Христа доводи у везу са његовим оваплоћењем. Управо је Јованово тумачење култа икона ударило правац православној цркви по питању икона. Материја не заслужује да буде одбачена, јер је она условљење идеје и зависна је од духа и његов је израз. Одбацивати ту везу, значи прихватити манихејски дуализам, који материју и дух сматра опречним и непомирљивим. Поштовање икона је оправдано, јер се Христ као Господ отеловио, да би на крсту био разапет и умро и тако спасио човечанство од греха, те због тога иконе сведоче истинитост Христовог теловљења и његовог васкрсења, који чини живот вечни.

Након неуспелих преговора, цар је одлучио да предузме силу и озакони своју вољу: 17. јануара 730. године сазвао је на царском двору сиентион, скупштину виших световних и духовних достојанственика у намери да изради едикт против култа икона. Лав III је сматрао да није потребно консултовати се са Црквом, нити објективно расправити такво питање, већ се изненадио што је опозиција постајала све већа. Патријарх Герман је одбио да потпише царев едикт, након чега је одмах смењен, а већ 22. јануара је постављен нови патријарх Анастасије (Αναστάσιος, 730-754), који је без поговора признавао све царевог одлуке. Едикт од јануара 730. добио је законску основу и сада се отворено кренуло у борбу против икона и њихових поштовалаца. На Западу је папа Гргур III одржао два сабора у Риму на којима су осуђени цареви поступци, а сви иконоборци екскомуницирани, но Лав III је убрзо одговорио конфискацијом папских поседу у Калабрији и на Сицилији, одвајајући их као и Илирик од папске надлежности и стављајући их под управу константинопољског патријарха. Нешто пре тога, 727. године, у Равени је избила

побуна против царевог иконоборства, а флота коју је послао Лав III уништила је олуја. Равена и јужна Италија нису прихватили царевог одлуке о забрани поштовања култа икона и пркосили су његовим наредбама. Потпуни раскид Лава III са папом имао је далекосежне последице на односе Константинопоља и Рима. Папа је у почетку покушао да се ослони на Лангобарде, али видевши да они желе да искористе несугласице у Царству и подвргну неосвојене делове Италије, окренуо се Франачкој. Из те везе родила се повезаност интереса куће Каролинга и папе, која је на крају велики део Италије укључила у франачку државу, а западну (римску) цркву, политички и верски потпуно одвојила од Константинопоља и Истока. Догађаји из VIII века, који се чине тако неповезаним, заправо су део великог паза у односима Рима и Константинопоља, царске и папске власти. Управо ће VIII век означити коначан разлаз Константинопоља и царске власти, са једне стране и Рима и папе са друге стране. Римска црква ће све до 1054. године званично остати православна, али од средине VIII века, све више ће се удаљавати од православних тумачења и обреда. Спорови ће постајати све већи, а у њих ће бити укључене поједине западноевропске државе. Папа више никада неће потражити ослонац у Константинопољу, већ у Франачкој, касније у Немачкој. Престоницу на Босфору, римске папе ће гледати са све већим гнушањем, а коначна подела половином XI века и Велика шизма, трајно ће направити ране, које до данашњих дана нису могле да се залече.

5. КОНСТАНТИН V И ВРХУНАЦ ИКОНОКЛАЗМА

Артаваздова узурпација

Лав III је остао упамћен као победилац Арапа, али је због иконоборства остао омражен владар. Умро је јуна 741. године, али народ није посебно туговао за њим. У браку са Маријом имао је четворо деце: две кћерке, Ану (удата за Артавазда) и Ирину, те двојицу синова, Константина и Козма. Константин V (Κωνσταντῖνος Ε', 741-775) је познат као Копроним (Κοπρώνυμος, *Kopronymos*), што је био погрдни надимак по измету, јер је наводно обавио велику нужду у крстионици или пак у пурпурну тканину којом је био обмотан. Он је већ више од двадесет година био савладар свом оцу и његова права на престо нису била спорна. Његов отац га је оженио веома рано, већ 732. године. Када су Арапи запретили Царству, Лав III је затражио

савезништво са Хазарима. Каган Бихар (*Bihar*) је прихватио савезништво, а да би учврстили односе, његова кћерка Цицак (*Tzitzak*, „цвет“) удала се за четрнаестогодишњег Константина и након покрштавања је узела име Ирина (*Eirēnē*, „мир“).

Јуна 742. године Константин V је прелазео тему Опсикион, у намери да нападне Арапе под халифом Хишамом ибн абд ал-Маликом (*Hisham ibn Abd al-Malik*, 724-743), али изненада га је напао зет Артавазд. Био је то онај Артавазд који је као стратег теме Арменијакона помогао Лаву III да освоји царску круну и као награду добио његову кћерку Ану, титулу куропалата и место комеса теме Опсикиона. Као заповедник најважнијег војног округа, Артавазд је имао снажну подршку у војсци и пожелио је да преузме престо. Његов успех је био утолико већи, јер је он иступио као бранилац икона. Борба за престо између Константина V и Артавазда била је у знаку борбе око поштовања култа икона. Константин V је поражен и морао је да потражи уточиште у Амориону, док је Артавазд кренуо ка Константинопољу да се крунише за цара. Константин V је добио подршку тема Анатоликона и Тракесиона, док је Артавазд имао подршку тема Опсикиона и Тракије. Константин V је за регента у престоници поставио Теофана Монуа, но овај је стао на страну узурпатора, као и многи други виши чиновници и већина становника града. Царева иконокластичка политика није наишла на добар пријем, што је био пресудан разлог да већина прихвати Артавазда. Узурпатора је крунисао патријарх Анастасије, који је променио страну и одрекао се иконокластичке политике и Константина V. Артавазд је одмах крунисао старијег сина Нићифора за савладара, док је млађег Никиту (*Νικήτας*) поставио за врховног заповедника војске и послао у тему Арменијакон. Култ икона је враћен у Константинопољ и великом делу државе. Можда је баш та ситуација са Артаваздом, још више утицала на Константина V да постане ватрени присталица иконоклазма од свог оца.

Константин V је у Амориону наишао на огромну подршку. Његов отац је некада управљао темом Анатоликона, те није чудно што су пружили подршку и његовом сину. Тракесијска тема, која је недавно одвојена од Анатоликона, такође је пришла цару. С друге стране, Артавазд је добио невероватну подршку европских тема, пре свега Тракије, чији је стратег био син Теофана Монуа. У Малој Азији уз Артавазда су биле једино теме Опсикиона и Арменијакона, у којима је раније управљао. Проблем је настао када је Артаваздова иконофилска политика била све јача, због чега је подршка малоазијских тема постајала све хладнија.

Константин V се показао као способан војсковођа, а то је додатни разлог што су стратеги тема почели да се окрећу њему. Када су Артаваздове опсикијанске трупе ушле у тему Тракесион, а пре него што је Никита са војском из Арменијакона стигао да помогне свом оцу, Константин V је маја 743. године нанео непријатељу тежак пораз код Сарда. Затим је снаге усмерио према Никити и августа 743. га разбио код Модрине и заробио, а његову војску натерао у бекство. У два победама, Константин V је успео да сломи отпор непријатеља и септембра месеца 743. године са војском је стигао пред константинопољским зидинама. Након краће опсаде, престоница се предала и он је 2. новембра ушао у град свирепост се обрачунавши са непријатељима. Артавазд и његова два сина су ослепљени на Хиподрому, док су његове присталице побијене или осакаћене. Патријарх Анастасије је осрамоћен, тако што је натрашке седео на магарцу, вођен по Хиподрому, али је остао на патријаршијској столици, не због неког посебног поштовања, већ је Константин V на тај начин желео да дискредитује највиши црквени положај и Цркву уопште. Шеснаестомесечна владавина Артавазда је завршена, а са њим је иконофилство поражено. Занимљиво да је Рим под папом Захаријем, признао Артавазда за легитимног цара, али је његов пораз био јасан знак и за самог папу. Иако су папе у наредним вековима све више напуштале халкидонску догму и на крају одбациле православље у Великој шизми 1054. године, у тренутку великог иконоборства ромејских царева, они су стајали чврсто на темељу правоверја, бранећи га до последњег даха.

Врхунац иконоклазма

Константин V је био велики војсковођа, али још већи иконоборац него његов отац. По физичкој и психичкој природи, ни мало није личио на Лаву III. Константин V је био сложене природе, пун противречности, нервозан, напрасит, неуравнотежен, али даровит. Своју свирепост је исказао врло брзо након ступања на власт, а мржња према узурпатору и осталим непријатељима била је доказ његове сировости и болесне жеље за доминацијом.

Као највећи иконокласта, борац против поштовања култа икона, иконокластичка криза под Константином V је само убрзала процес потискивања Рима од Истока и Константинопоља од Запада. Биће то ненадокнадив губитак, а само ће историја показати колико радикално су отишле две стране у верском, политичком и друштвеном погледу. Уни-

верзалност Ромејског царства нестаће на папском Западу, као што ће универзалност римске цркве трајно нестати са ромејског Истока.

У почетку је Константин V био приморан да се опрезно односи према култу икона, због Артаваздове узурпације и подршке коју је добио од европског дела државе, посебно у самој престоници. Иако напрасит и нервозан, Константин V је умео да сачека. Тек када је коначно утврдио своју власт и решио се свих унутрашњих непријатеља, кренуо је у отворену борбу против иконодула. Лав III је забрану икона спровео кроз закон у државном савету, али је Константин V отишао много даље, јер је желео да Црква, коју је претходно деградирао, донесе трајну одлуку путем црквеног сабора. Да би осигурао доношење одлука сабора по свом нахођењу, претходно је цар поставио своје присталице на епископска места и чак оснивао нове епископије. Вршена је невероватна пропаганда, а на скуповима су наступали најљући противници култа икона, те је често долазило до сукоба и туча са иконодулима. Након тога су иконодули хапшени и мучени у тамницама. Развила се литератurna пропаганда, у којој је сам Константин V узео највећег учешћа. Написао је чак тринаест теолошких трактата, од којих су само два сачувана у фрагментима. Цар је преко својих списа покушавао да удари правац будућем црквеном сабору, са намером да се коначно реши икона. Иконодули су посматрали икону као симбол у неоплатонском смислу, стварали јасну разлику између иконе и њеног архетипа, док је Константин V кретао од оријенталних мистичних представа, сматрајући да икона мора бити истоветна са архетипом. Учење Константина V против поштовања култа икона је ишло много даље, него теорије које су се развијале под Лавом III. Прва генерација иконобораца је сводила своје теорије највећим делом на оптужбу да је поштовање икона у ствари идолопоклонство и противно вери. Константин V је отишао много даље од тог поједностављеног тумачења, а циљ му је био да сруши тврдње иконодула да је сликање Христа у његовом човечанском облику потврда истинитости његове инкарнације. Због тога је Константин V порицао саму могућност сликања Христа због његове божанске природе. Такво царско тумачење је превазилазило расправу о култу икона и враћало се на христолошке расправе ранијих векова, које су побијене на Шест васељенских сабора. Најрадикалније струје иконокласта додиривале су се са учењем миафизита, а један од таквих представника био је Константин V. Иако је православље утврђено у Ромејском царству преко Васељенских сабора, поједини цареви су иступали отворено или прикривено као присталице миафи-

зитизма. Лав III и Константин V су имали сиријско порекло, а на источним ромејским границама је и даље био јак миафизитски покрет, посебно у Сирији и Јерменији, али након масовних пресељавања становништва и у многим другим областима Царства остали су јаки миафизитски утицаји.

Добро припремљен преко пропаганде и царевих списа, сабор се састао 10. фебруара 754. године на царском двору у Хијереји, на малоазијској обали. Последња седница је одржана 8. августа 754. године у Влахернској цркви у Константинопољу. На сабору је учествовало 338 епископа и ниједан иконодул међу њима. Сви епископи унапред су одређени према царској одлуци. Сабору нису присуствовали патријарси васељенских цркава (патријарх Анастасије је умро крајем 753. године), нити римски папа или његови изасланици. Ниједна православна црква, нити Рим нису прихватили одлуке овог сабора. Латерански сабор 769. је анатемисао учеснике сабора, да би коначно Седми васељенски сабор 787. године, поништио све његове одлуке и вратио култ икона. Разбојничком (неканонском) сабору је председавао Теодосије Ефески, син бившег цара Тиберија III. Иако су присутни епископи прозвали сабор васељенским, он то не може бити, јер ниједна васељенска црква није присуствовала, нити прихватила његове одлуке. Сабор се држао царевих списа, које су били водиља присутним епископима. Тежиште је стављено на христолошке теме. Прихватајући тезу да је немогуће приказивање Христа на иконама, присутни епископи су пажљиво водили рачуна да не дођу у супротност са одлукама Васељенских сабора и на све начине покушали да изоставе миафизитске ставове који су се налазили у Константиновим списима. Прихватити миафизитске ставове, значило је одбацивање одлука претходних Васељенских сабора, а то је водило у јерес. Да би доказали своју правоверност, разбојнички епископи су напали иконодуле, покушавајући да докажу да поштоваоци икона падају у несторијанство или миафизитство, било да сликају Христову човечанску природу, самим тим раздвајајући Његове нераздвојне природе, баш као несторијанци, односно приказујући Његову божанску природу, спајајући неспојиве природе попут миафизита. Позивали су се на делове Светог писма и дела црквених отаца, да би на крају оштро осудили све слике верске садржине. На последњој седници у Влахернској цркви, Константин V је извео епископа Константина Силејског, кога је цар претходно самовласно одредио за патријарха, а присутни епископи прихватили за новог црквеног поглавара. Одлуке сабора објављене су на тргу пред масом народа. Одлукама је било

наређено уништавање свих икона, поштовање култа икона је проглашено кажњивим и бачена је анатема на све присталице икона, као и на патријарха Германа I, Јована Дамаскина и друге.

Тако је Константин V однео убедљиву победу на намештеном неканонском сабору. Остало му је да одлуке сабора спроведе у дело на било који начин, чак и мачем. Иконе су избациване из цркава и других места, замењиване световним. Световно сликарство је сада било једино дозвољено, пре свега оно које је величало цара и његов двор. Иако је Константин V имао сву власт у држави, чак је контролисао и саму Цркву, опозиција није поклекла, већ је са још већим фанатизмом наставила да се бори. Започела је огорчена борба двеју струја, која ће шездесетих година VIII века достићи врхунац. Иконофили су почели да се окупљају око игумана Стефана Новог (Ἅγιος Στέφανος ὁ νέος, 713/715-764/765) из манастира Хрисополиса. Константин V је покушао да придобије игумана на своју страну, али када је видео да је то немогуће, прво га је протерао на острво Проконесос (Мармара), да би новембра 765. (или 764), Стефан Нови био ухапшен од царевог генерала Михаила Лаханодрокона (Μιχαὴλ Λαχανοδράκων), а након свирепог мучења био је убијен на улицама престонице од руље. Опозиција није била уништена убиством Светог Стефана Новог, већ је све више расла. Податак колико је опозиција постајала озбиљнија, говори да је Константин V наредио погуљење 19 виших чиновника и официра, попут протостратора (πρωτοστράτωρ), логотета дрома (λογothētēs τοῦ δρόμου), доместика екскубита (δομestικός τῶν ἐξκουβίτων), комеса Опсикциона, стратега Тракије и Сицилије. Највећи противник Константину V било је монаштво. Тако је од борбе против иконофила, кренула борба против монаштва. Антимонашка политика Константина V имала је подршку у Малој Азији, пре свега у војним редовима, чак код дела становника саме престонице. Константин V је тражио од монаха да се жене са монахињама јавно на Хиподрому и тако се одрекну монашког живота. Манастирима је конфискована имовина у корист државе и војске. Сами манастири су претварани у касарне или зграде других намена. Био је то врхунац иконоклазма. Колико год цареве одлуке биле строге и имале подршку војске и малоазијских тема, толико је моћно ромејско монаштво постајало све јаче. Михаил Лаханодрокон, стратег Тракесијске теме, био је један од највећих царевих бораца против иконодула. Он је у својој теми приморавао монахе да се одрекну монаштва и ожене, у противном би били ослепљени и протерани. Тако је кренула велика емиграција монаха из Мале Азије према јужној

Италији и Сицилији, што је допринело хеленизацији тих области. Ту су почела да се развијају нова средиштва ромејске културе и православне вере.

Константин V је од почетне борбе против икона, кренуо у отворен напад на монаштво, да би на крају у својој неуравнотежености, забранио и култ светаца и Богородице. Царева лудост би сасвим сигурно водила отвореном грађанском рату или насилној промени догмата у Цркви да није дошло до његове смрти. Та верска страховлада довела га је до отвореног непријатељства против православља, те не чуди што је био један од најомраженијих ромејских царева свих времена.

Борба против Арапа

Ситуација на граници према Арапима била је повољна, јер је муслиманска снага била значајно уздрмана након борби са Лавом III. Осим тога, у самом Халифату су се дешавале промене изазване унутрашњом кризом. Владавина династије Омајада је била при крају, а након грађанских ратова збачени су 750. године. Нова династија Абасида је пренела престоницу из Дамаска у Багдад, чиме је стални притисак из Сирије ослабио.

Константин V је био способан војсковођа и добар администратор. Извршио је даље реформе тема и формирао нове војне јединице познате као тагмата (τάγματα). Била је то елитна војска, посебно значајна од VIII до XI века. Циљ ових реформи је било смањење опасности од завера и побољшање одбрамбене способности државе. Са овим реформама Константин V је кренуо војну кампању у три правца.

Године 746. Константин V је искористио унутрашњу кризу Халифата под Марваном II (*Marwan ibn Muhammad ibn Marwan*, 744-750), упао са војском у северну Сирију и заузео Германикеју, родно место његове породице. Организовао је пресељавање великог дела локалног становништва у Тракију, те се чак у IX веку помињу насеља сиријских миафизита у том делу Балкана. Ромеји су однели значајну победу на мору, када је стратег теме Кивиреота (заповедник ромејске морнарице), уништио арапску флоту код Кипра 747. године, послату из Александрије. Још већи успех Ромеји су имали у походу на Јерменију и Месопотамију из 752. године, усмерену против нове династије Абасида и њиховог халифе ас-Сафаха (*Abu al-'Abbās 'Abdu 'llāh ibn Muhammad as-Saffāh*, 750-754). Тада су пале у ромејске руке две важне тврђаве Теодосиопољ и Митилена, уз значајно пресељавање локал-

ног становништва у Тракију, према граници са Бугарима. Биле су то значајне победе ромејске империје, али без трајних добити, јер су Арапи убрзо узвратили и преотели изгубљене тврђаве, али је Константин V показао да је прошло време када су Ромеји морали само да се бране од опасних Арапа. Царство више није водило дефанзивну политику, већ је било спремно за освајачке подухвате. Још од времена арапског повлачења код Константинопоља 718. године, рат Ромеја и Арапа углавном се сводио на пограничне борбе, где је једна сила успевала да преотме другој погранична утврђења, да би их ови други убрзо ослободили.

Бугари и рат против Ромеја

Након што су Бугари формирали државу под Аспарухом, а Ромејско царство их прихватило 680. године, након пораза код Онгале, нова држава је у почетку имала много проблема на новоосвојеном територију између реке Дунава и планине Балкана. У то време Бугари су водили рат против Хазара на истоку, да би сам Аспарух изгубио живот 700/701. године. Бугари су изгубили територија источно од Дњестра, после чега су сву пажњу усмерили на Балканско полуострво. Прихватили су споразум са Србима и источнословенским племенима, којих је било већински на том простору, те је бугарски хан постао поглавар државе, уз обавезу да брани границе од Ромеја, док су Словени добили аутономију уз услов да бране границу на Дунаву.

Хан Тервел (700-715/721) се први пут наводи у ромејским изворима 704. године, када је прихватио одбеглог цара Јустинијана II. Тервел је помогао свргнутом цару да се врати на престо у замену за поклоне, новац, цареву кћерку и пријатељство. Са 15.000 бугарских коњаника, Јустинијан II је стигао пред Константинопољем и на крају успео да уђе у град и преузме царски престо 705. године. Цар је одржао обећање, наградио Тервела бројним поклонима, титулом цезара, чиме је постао први страни владар са тако великим звањем добијеним од ромејског цара и територијално проширење у североисточној Тракији, области која се зове Загора. Није познато да ли је Јустинијанова кћерка Анастасија била удата за Тервела као што је претходно био договор.

Три године касније, када је Јустинијан II учврстио престо, напао је свог савезника у намери да врати територија које је поклатио бугарском владару. Тако је дошло до битке код Анхијала 708. године. Ромеји су стигли испред Анхијала несвесни

да су Бугари били у близини. Бугарска коњица је напала Ромеје, док је српска пешадија ударила на непријатељски камп. Већина Ромеја је изгинула у борби, док је остатак заробљен са великим бројем коња и оружја. Јустинијан II је успео да се спаси напуштајући битку и повлачећи се према Константинопољу. Када је дошло до побуне у Малој Азији, Јустинијан II се обратио Тервелу за помоћ, али је добио слабу подршку од 3.000 војника. Када је Филипик заробио Јустинијана II, дозволио је Бугарима да се повуку. Тервел је искористио несигурно стање у Царству и 712. године упао у Тракију, пљачкајући до зидина Константинопоља.

Према бугарском „Именику“, Тервел је умро 715. године, али Теофан Исповедник пише да је бугарски хан учествовао у покушају да врати Анастасија II на царски престо 718/719. године. То значи да је он закључио нови уговор са Ромејима, односно са царем Теодосијем III из 716. године, према коме је Царство наставило да плаћа данак, уз додатне територијалне уступке у Тракији и више трговачких споразума. На другом месту Теофан бележи да је тај договор из 716. постигнут са бугарским ханом Кормесијем. Овде има неслагања у изворима. У арапској опсади Константинопоља помиње се Тервел у појединим списима, док у другим пише да је умро 715. године. Могуће да је Кормесије био Тервелов изасланик који је са Ромејима потписао споразум из 716. године.

Када је Лав III ступио на престо, непосредно пре арапске опсаде ромејске престонице, цар је потписао нови споразум са Бугарима у којем се ромејски сусед обавезао на помоћ. У првим бугарско-арапским борбама, Бугари су однели победу. Приликом бугарског напада на арапски логор доста муслиманских војника је убијено и заробљено, због чега су Арапи били принуђени да прокопају два рова око кампа као заштиту од непријатеља. Почетком лета 718. Арапи су у отвореној бици доживели страховит пораз од Бугара, а Теофан Исповедник пише да је чак 22.000 муслиманских војника убијено. Било је то кључно савезништво Бугара са Ромејима, који су прилично допринели у одбрани Константинопоља од пада у муслиманске руке. Тервел је још једном доспео у центар пажње, када је 719. године помогао свргнутом Анастасију II да дође на престо. Тражио је од Анастасија 360.000 златника да би му послао своје војнике. Анастасије II није успео да се дочепи царског трона, јер је наишао на хладан пријем код становника престонице. У међувремену је Лав III послао писмо Тервелу у којем је подсећао бугарског хана на ранији споразум и затражио да у циљу мира између двеју држава, повуче помоћ Анастасију II, што је овај на крају и

учинио. На крају је Тервел послао Лаву III много завереника, који су уточиште пронашли у Плиски.

Након Тервелове смрти на власт је дошао Кормесиј (буг. Кормесий, 721-738), али овде има доста неслагања у изворима. Бугарски „Именик“ бележи да је он владао 28 година и да је био трећи по реду бугарски хан. Поједини историчари пак, сматрају да је он владао од 715. до 721. године, али и о томе нема чврстих доказа. Није познато да ли је то исти Кормесиј који је 716. године потписао споразум са Ромејима, а којег помиње Теофан. Једно је сигурно, у периоду за који се узима да је владао, није било сукоба против Ромеја, што значи да су се обе стране придржавале ранијих споразума.

Следећи бугарски хан који се наводи је Севар, али и код њега се извори и историчари не слажу око времена владавине. „Именик“ нам даје податак да је он последњи из Дуло клана. Поједини историчари сматрају да је владао од 721. до 737. док у другим хронологијама наилазимо на податак од 738. до 754. године. Ни за његове владавине нема помена у ромејским изворима о нападима са севера, што би значило да су две државе и даље били у добрим односима.

Севара је наследио Кормисош, кога „Именик“ сврстава у Укил (Вокил) клан. Овај клан припада турском племену са простора Трансоксијане у раном средњем веку. Нема тачних података о овом клану, већ се у бројним списима повезује са Јужима (Хунну – Хсиунг-ну), малом кинеском државом Хутце, Токуз Огузима и Ујгурима, но сасвим сигурно да је реч о турском клану из неке од турских племена. Етноним *Вокил* је оставио трага у имену јунака Векила (*Vekil*) у огузком епу „Књига Деде Коркута“ (тур. *Dede Korkut*, осм. *Kitab-i dedem Korkut*). И за Кормисоша постоји неслагање у времену његове владавине: 737-754, односно 753-756. Није јасно да ли је промена династије на бугарском престолу била насилна, али је владавина Кормисоша упамћена као почетак рата против Ромеја. То је време када Константин V већ води ратове против Арапа и пресељава становнике Сирије и Јерменије у Тракију, утврђујући границу према северном суседу. Кормисош је захтевао наставак плаћања трибута, али је Константин V одбио било какав разговор о томе. Бугари су упали у Тракију 756. године и стигли до Анастасијевог зида. Тако је кренула епоха великих сукоба Ромеја и Бугара. Константин V је изашао на отворену битку и поразио непријатеља. Ромејски цар је у Бугарима видео главног непријатеља Царства у том тренутку. Сву пажњу је усмеравао према северу и није чудно што је против Бугара водио чак девет похода.

За то време у Бугарској је збачен Кормисош и

на власт је дошао Винех (756-762) из истог Укил (Вокил) клана. Константин V је против Бугара кренуо копном и морем (чак 500 бродова према изворима), да би се две војске сусреле код Маркелија, близу данашњег Карнобата. Нису познати детаљи битке, али су Ромеји однели важну победу. У новом споразуму двојице владара потврђене су раније границе, а Винех је морао да пошаље своје синове као заробљенике у Константинопољ. Године 759. Константин V је опет ушао у Бугарску, али је његова војска упала у заседу. Битка код Ришког превоја на Старој планини била је кобна за велики број ромејских војника. Бугари су нанели велики пораз Ромејима, а Теофан пише да су убили стретага теме Тракије, заповедника града Дrame и многобројну војску. Винех није кренуо у напад на Царство, већ је затражио мир. Винех се сукобио са бугарским племством, које је било жестоки противник Срба и источнословенских племена у Бугарској и спремно да по сваку цену сачува своје привилегије. Винех је масакриран као и његова породица.

Године 762. за новог бугарског хана је изабран Телец (762-765), припадник Угаин клана (корени вуку из турских племена). Извори пишу о њему као о храбром и енергичном владару, али припаднику антисрпске фракције у бугарском племству. Затегнутост према Ромејима достигла је врхунац 762. године, када је Телец формирао добро обучену и наоружану војску. Огромна маса Срба и других словенских племена напустили су Бугарску и пришли Ромејима, јер су добили заједничког непријатеља. Константин V их је населио у Битинији у Малој Азији, где је раније већ насељавано српско и источнословенско становништво. Са новим српским елементом, Мала Азија се додатно словенизирала. Патријарх Нићифор је записао да је 208.000 Срба (Словена) насељено 762. године. На упад Телца у Тракију, Константин V је одговорио упадом у Бугарску. Послао је флоту од 800 бродова, која је одвезла већи одред коњице на делту Дунава (сваки брод је превозио 12 коњаника), а цар је лично напао Бугарску преко Тракије. Две ромејске војске су се ујединиле код Анхијала и ту је 30. јуна 763. године дошло до велике битке у којем је Константин V покушао обухватни покрет, односно двоструко обавијање (војни маневар у којем снаге нападају оба непријатељска крила). Битка је трајала цео дан и завршена је потпуним поразом Бугара. Телец је утврдио планински превој са својим трупима и бројном српском пешадијом (20.000 људи). Онда се предомислио и војску извео у равницу. Срби су напустили Телца и пришли Ромејима. Била је то највећа војна победа Константина V, коју је про-

славио тријумфалним уласком у престоницу и свечаним играма на Хиподрому. Поражени Телец је убрзо смењен, а Бугарска се за више година нашла у унутрашњој кризи.

Константин v се отворено мешао у унутрашње питање Бугарске, а на престо су долазиле проромејска или антиромејска струја. Хан Сабин се помиње као владар 765-766. године. Већина историчара сматра да је он био Србин (Словен), мада име може да сугерише на латинске или иранске корене. Он је највероватније био зет некадашњем хану Кормисошу. Био је проромејски орјентисан, схватајући да само уз подршку Константинопоља може да сломи јаку бојарску групу која је била противник Ромеја и Срба. Тајно је послао изасланике у Константинопољ са намером да преговара о миру и помоћи, али бугарски бојари су сазнали за преговоре и побунили се, што је био повод за Сабинову смену. Напуштен од већине, Сабин је успео да побегне у Месемврију 766. године, а одатле у Константинопољ. Остатак живота је провео у прогонству.

За новог хана је изабран Умор (766), али се није дуго задржао на престолу, свега 40 дана. Припадао је Укил (Вокил) клану, те је вероватно био рођак Винеху и Кормисошу. Могуће да је смењен, јер је и он припадао проромејској струји. Уместо њега, за новог владара је изабран Токту (766-767), који је припадао антиромејској струји. Пре него што је ишта урадио значајно, дошло је до побуне, због чега је са својим братом Бајаном кренуо да бежи према северу, али је ухваћен на Дунаву и убијен заједно са братом и присталицама. Након Токтуа, на власт је ступио Паган (767-768), проромејски орјентисан, који је преговарао са Константином v у Тракији. Атмосфера је била сувише наелектрисана, а Константин v је инсистирао на томе да он има права да се меша у бугарске послове, јер је он дужан да уништи анархију у држави, која је довела до смене његовог пријатеља Сабина. На крају је споразум склопљен и два владара су се вратила у својим престоницама. Изненада је Константин v напао Бугарску, ушавши дубоко у унутрашњост, палећи сва места у самој близини престонице Плиске. Константин v се након тога вратио, не желећи да трајно уништи Бугарску, но међу самим Бугарима је дошло до побуне. Паган је оптужен од бојара и становника за неспособност да се супротстави непријатељу, због чега је овај морао да побегне у правцу Варне, али су га на путу убиле слуге.

Хаотична ситуација у Бугарској смирила се када је енергични Телериг (768-777) преузео власт 768. године. Иако га ромејски извори први пут помињу 774. сматра се да је он наследио Пагана на прес-

толу 768. године. Бугарска је под његовом влашћу опет постала јака као у време Тервела, а војна моћ је изгледала све озбиљнија. На пролеће 773. године, Константин v је кренуо у нов поход на Бугарску, примењујући тактику двоструког обавијања, као у бици код Анхијала. Успео је да савлада Бугаре и натера их на преговоре. Телериг је покушао октобра 773. године да продре у Тесалију, али су их Ромеји одбили. У мају 774. године Константин v је кренуо са великом војском и флотом у правцу Бугарске. Стигавши до Варне, цар није кренуо даље, већ се необјашњиво повукао. Убрзо су две стране склопиле примирје, али је Телериг са 12.000 војника упао у Берзиту у Македонији, октобра 774. године. Ромеји су сазнали за бугарске планове преко својих шпијуна у Плиски и Константин v је дочекао непријатеља спреман. Ромеји су поразили непријатеља након дуге борбе, а Телериг је сазнао имена шпијуна и јавно их погубио у Плиски. Телериг је лукаво одиграо улогу: тајно је послао изасланике у Константинопољ указујући да жели да напусти бугарски престо и тражећи уточиште у Царству. Од цара је затражио да му обећа да му неће судити и затражио је списак Ромеја у Бугарској који би му помогли у тој намери. Цар је објавио имена својих људи у Плиски, које је Телериг све ликвидирао.

Колико год било Царство надмоћније од Бугара, није постојала могућност трајног одржавања мира са њима. До краја живота Константин v је водио ратове против Бугара. Умро је у једном походу против северних суседа 14. септембра 775. године. Константин v је имао три брака и седморо деце. Његов први син Лав, из брака са хазарском принцезом Цицак, наследио га је на престолу.

Ратови против Ромеја значајно су ослабили Бугарску. Војна снага је била уздрмана, а државна управа паралисана. Телериг је потражио уточиште у Константинопољу 777. године, бежећи од унутрашње кризе која је захватила Бугарску. Цар Лав iv је доделио Телеригу титулу патрикија, а бивши бугарски хан је прихватио хришћанство узевши име Теофилакт (Θεοφύλακτος) и оженивши се царевом рођаком Ирином. Изгледало је да Ромејско царство опет успоставља доминацију на Балканском полуострву, након много векова, али ратови против Бугара нису престали. Непријатељство двеју држава тек ће се развијати, а битке постајати све веће и са још више жртава.

Константинов разлаз са Римом

Велики успеси Константина v у ратовима против

Арапа и Бугара, били су условљени његовим ограничавањем на Исток. У Италији је Константинова владавина доживела потпуни слом, а затегнути односи Рима и Константинопоља све више су се повећавали, посебно због цареве иконокластичке борбе. Папа се трудио да одржава добре односе са престоницом на Босфору, јер је рачунао на ромејску помоћ против Лангобарда. Друга сила није постојала, којем би се Рим окренуо. Папа Гргур I је изјавио да он не жели да постане лангобардски бискуп, што само потврђује притисак који је долазио из Падске низије. Иконокластичка борба је коначно раздвојила Рим од Константинопоља. Од раније је тињало незадовољство папа, пре свега у изједначавању константинопољске цркве са римском, али и ромејском доманицијом у Италији, насупротив покушајима папа да воде главну реч на полуострву. Година 751. била је прекретница која ће трајно раскинути везе два центра. Равена је пала у лангобардске руке и тако је ромејски ослонац у Италији престао да постоји. Нешто раније се на италском хоризонту појавила нова сила, на коју се папа у потпуности ослонио, а чија је заштита имала обостране користи. Била је то Франачка под новом династијом Каролинга. Након састанка папе Стефана II са Пипином Малим у Понтиону у јануару 754. године, темељи савеза Рима и Франачке су ударени. Франци су основали Папску државу, а Каролинзи званично прихваћени за краљевску династију у Франачкој, те је тако Запад трајно окренуо леђа Константинопољу.

6. РОМЕЈСКО ЦАРСТВО ДО ПОЧЕТКА IX ВЕКА

Лав IV

Константина V на престолу је наследио син Лав IV Хазар (Λέων Δ' ὁ Χαζαρος, 775-780). Он је још 751. године постао савладар свом оцу и још као малолетан је био договорен брак са Гиселом (*Gisela*), кћерком Пипина Малог, али је тај брак раскинут. У децембру 769. године оженио се Ирином Атињанком (Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία), познатом и као Ирина Сарантапахјана (Εἰρήνη Σαρανταπήχαινα) што је било презиме породице из које је потекла.

Када је 775. године преузео власт, Лав IV је наставио са иконоклазмом, али не са тако жестоким акцијама против иконодула. Истина да је затворио извесне чиновнике, али то је била једина иконокластичка мера из времена његове владавине. Није се одрекао иконоборства, али је одустао од очевог екстремног прогањања противника. Одустао је од

антимонашке политике коју је Константин V тако ревностно примењивао, чак је почео да доводи значајне монахе на важна митрополитска места, а Павле IV Кипарски (Παύλος Δ', 780-784) је 780. изабран за константинопољског патријарха. Иако је иконоклазам званично постојао у држави, цар је напустио радикалне методе његовог оца, што је условило опадањем иконоборског покрета у целини. Била је то природна реакција на Константинове екстремне методе борбе против иконофила, али главну реч је ту имала пре свега царева жена Ирина. Била је присталица поштовања култа икона, јер је њена породица Сарантапехос била поборник икона.

Царева браћа Нићифор и Христофор за очевог живота су добили титулу цезара, а тројица млађе браће титулу нобилисима (νοβελίστιμος), међутим, Лав IV није ниједног од њих уздигао на ранг савладара, већ свог малолетног сина Константина, рођеног јануара 771. године и тако наставивши са традицијом коју су поставили његов деда и отац. У изворима проналазимо податак да је војска инсистирала да за савладара буде изабран царев син, те је Лав IV крунисао Константина 26. априла 776. године, наводно излазећи у сусрет жељи војске. Знајући да може доћи до побуне његове браће, цар је затражио од сенатора, представника престоницке и провинцијске војске, као и градских сталеза, писмену заклетву на верност младом Константину, да ће га прихватити као јединог легитимног престолонаследника. Оваква писмена заклетва коју је Лав IV тражио од својих поданика била је јасан сигнал да је цар одустао од деспотске владавине Лава III и Константина V, када су обојица царева након свршеног чина и крунисања својих синова, једноставно наметали своје одлуке народу. У случају Лава IV, избор престолонаследника је био покушај приказивања као акт народне воље, а инсистирање да се добије писмена гаранција од сената, народа, војске, трговаца и занатлија, јасно указује на значај свих установа у држави. Још занимљивији податак јесте промена у схватању ромејске војске о владалачком систему и избору престолонаследника. Није прошло много времена, тек један век, када је у време Константина IV дошло до оштрог противљења војске због царевог искључења браће из права наследства. Сада је војска инсистирала на ограничавању права престола на најстаријег царевог сина, што је велика промена у размишљању војске. Принцип да се најстарији царев син прогласи за савладара, још увек није био учвршћен у Царству, а пример Лава IV и његовог инсистирања на писменој заклетви свих становника у држави, јасно указује на ту чињеницу. Царева браћа нису

могла да се помире са таквом одлуком, те је дошло до побуне под Нићифором, али су завереници брзо откривени и послати у прогонство у Херсон. И у примеру побуњеника, Лав IV је желео да се ослони на вољу народа, те је сазвао силентион (скупштину) на Магнаварском двору, затраживши да она донесе коначну одлуку о казнама завереника.

У време Лава IV на абасидском престоу је владао халифа ал-Махди (*Abu Abdallah Muhammad ibn Abdallah al-Mansur*, познат као *al-Mahdi bi-llah*, 775-785), који је нападао Царство између 777. и 780. године, да би на крају био одбијен од ромејске војске предвођене Михаилом Лаханодрасом, због чега је морао да одустане од даљих акција. Лав IV је лично стао на чело војске против Бугара, али је умро у току кампање.

Његова смрт септембра 780. године означила је долазак на власт његове жене Ирине. Око цареве смрти данас постоји много неслагања. Теофан Исповедник је записао да је цар умро од грознице пренесене преко камења са круне из Свете Софије, док поједини историчари сматрају да је он већ био болестан када је преузео власт, мада постоје тврдње да је био убијен, чак сумњају и на његову жену, али то су све претпоставке.

Долазак Ирине на власт и сазивање васељенског сабора

Званично је престо преузео Константин VI (*Κωνσταντῖνος Σ'*, 776-797), али је у тренутку очеве смрти имао само девет година, због чега је регентство преузела његова мајка Ирина. Одмах је дошло до побуне предвођене Лавовим полубратом, Нићифором, али је енергична царица савладала противнике и натерала их да се постриже и живот проведу у манастиру. Највероватније је да су побуну преузели иконоборски елементи, у којој су били умешани и високи државни чиновници, што говори да је Царство већ на почетку Ирине владавине кренуло путем иконофилства. Долазком на власт Ирина је одмах започела са рестаурацијом култа икона, али није могла одмах да озакони такво стање, знајући да су у држави још увек јаки иконокласти. Скоро пола века је иконоклазам имао главну реч у Царству, на најважнијим државним и црквеним функцијама налазиле су се присталице иконоборства, а нарочито је снажну потпору против поштовања култа икона пружала војска, још увек верна традицијама Константина V, омиљеног у војним редовима.

Крајем 784. године патријарх Павле IV је нате-

ран на абдикацију, а за новог црквеног поглавара је изабран Тарасије (*Ταράσιος*, 784-806), један од бивших Ирининих секретара и оданих људи. Чим је рукоположен за патријарха 25. децембра 784. године, Тарасије је уз Ирину подршку започео са припремама за сазивање васељенског сабора, који је имао задатак да опозове све одлуке Иконокласичког сабора из 754. године и успостави култ икона. Влада је ступила у везу са Римом и источним патријарсима, који су од реда поздравили Ирину жељу за рестаурацијом култа икона и потврдили долазак на сабор. Пре него што је одржан васељенски сабор 31. јула 786. године, у Константинопољу у цркви Светих Апостола је сазван сабор који је прекинула војска, верна успомени на иконокласичке царе. Царица Ирина је одмах извршила промене у редовима војске, те све иконокласичке офицере и војнике послала у Малу Азију, наводно спремајући поход против Арапа, а у престоницу довела иконофилске трупе из Тракије. Разаслати су нови позиви за сабор који је ради сигурности одржан у Nikeји.

Седми васељенски сабор

Седми васељенски сабор се састао у Nikeји, последњи који признају све православне цркве, одржан у истом граду у коме је цар Константин Велики сазвао Први васељенски сабор. Под председништвом патријарха Тарасија, у присуству 350 епископа и многобројних монаха, Сабор је започео са радом 24. септембра 787. године у цркви Свете Софије. Одржано је укупно седам седница, а сабор је затворен 13. октобра 787. године. Сабору су присуствовали изасланици папе Хадријана I (*Hadrianus I*, 772-795). Сам сабор је био одлично припремљен, а толико седница одржаних за кратко време доказује да се присутнима журило у доношењу одлука, због страха да иконокласички елементи не прекину заседање.

Важан проблем је требало решити, а тиче се епископа који су у својим епископијама спроводили иконокласичке одлуке ранијих царева. Једно од најбољих решења за све је било прихватање свих епископа, који би се претходно одрекли јереси. Већина иконофила је схватила да је велики број епископа васпитаван у духу иконоклазма и да је најбоље вратити их на пут правоверју. На тај начин помиловани су и примљени у црквену заједницу Константин Николијски, Теодосије Ефески и Тома Клаудиопољски. Такво решење је, пак изазвало оштре протесте монаха и игумана Студитског ма-

настира, на челу са игуманом Платоном (Πλάτων) и његовим нећаком Теодором Студитским. Управо на Сабору се испојио антагонизам у Ромејском царству, који ће остати карактеристична црта до краја постојања државе: антагонизам између радикалне монашке струје познатих као *зилоти* („ревносни“, на грчком су познати као Γρησιών Ὁρθόδοξων Χριστιανῶν, „Истински православни хришћани“), који су се са непопустљивошћу држали канонских одредаба, одбацујући сваки компромис умерене струје (познатих као „политичари“), а која се прилагођавала политичким приликама и царевим одлукама, спремна на компромисе и сарадњу са световном влашћу. На Седмом васељенском сабору победу је однела умерена струја.

Зилоти су преживели пад Константинопоља и нестанак Ромејског царства, а данас им је центар у манастиру Есфигмену на Светој Гори. Канонске помесне православне цркве их сматрају православном фундаменталистичком сектом. Живе углавном изоловано у посебним мушким или женским манастирима и не мире се, како тврде, са „екуменским уједињењем“ са римокатоличком и протестантском црквом, за шта оптужују канонску православну цркву. Зилоти се чврсто држе учења светих отаца да не може бити никакве сарадње са онима који су отпали од православља у Великој шизми 1054. године и тако напустили Бога Живога, због чега су постали јеретици, а било каква сарадња са јеретичима један је од највећих грехова и отпадништво од Бога. Зилотизам се одвојио од канонског православља по питањима екуменизма и реформе календара.

Студитски манастир ће од времена Седмог васељенског сабора постати центар зилота. Манастир се налазио у Константинопољу и посвећен је Светом Јовану Крститељу, а основао га је средином 7 века патрициј Студит. У време иконокласичког покрета постао је центар поштовања култа икона и борбе против иконоборских јеретика. Био је најзначајнији манастир до краја постојања Царства. Његов устав се проширио на Свету Гору и православне манастире читавог света. Касније су тај манастир Турци Османлије претворили у џамију 1486. године.

У верским питањима већина је присутних на Сабору била потпуно сложна. Прочитан је низ сведочанстава из Светог писма и патристичких списа, саслушане су одлуке Иконокласичког сабора из 754. године и текст који је побијао његове одлуке, а који је саставио патријарх Тарасије, након чега су присутни епископи осудили иконоборство као јерес и наредили уништење иконокласичких списа и тако успоставили култ икона.

Формулисано је учење да предмет поштовања јесте личност представљена на икони и да је потребно правити разлику између обожавања (*латреиа*), које приличи само Богу и поштовања (*проскуннхисис*), које доликује светима. Потврђена је и озакоњена вера Цркве да су Свете иконе достојне поштовања као видљиви изрази вечне и непролазне лепоте, пре свега Господа Христа као Богочовека. Човек је икона, слика Бога невидљивог, јер је створен по слици и прилици Божјој. Бог је зато постао човек, оваплотио се, да би показао да је човек најлепши и најдивнији Божји створ. На сабору је одато признање бранитељима Светих икона какви су били: патријарх Герман I, Јован Дамаскин, Георгије Кипарски, многобројни монаси који су свој живот положили бранећи иконе (Свети Стефан Нови, Андреј Каливит, игуман Јован и други). Донесен је *орос*, исповедање вере у вези с питањем Светих икона. Овај орос је остао све до данас критеријум и мерило богословско, хришћанске мисли о иконама у Цркви као таквим. У његовој основи је богословље Светог Јована Дамаскина, најодлучнијег апологете од безбожне иконокласичке јереси, која је у основи христолошка. Седми васељенски сабор је донео укупно 22 канона. На петом седници је потврђено да је иконокласичка јерес потекла од Јевреја, арапских муслимана и манихејаца, чиме се потврђује да су Лав III и Константин V били под јаким источњачким утицајима.

На свечаној закључној седници (многи је сматрају осмом седницом), 23. октобра 787. године на Магнаварском двору у Константинопољу, одлуке Сабора су потврдили Ирина и млади Константин VI својим потписима.

Православна црква прославља Свете оце Седмог васељенског сабора 11. октобра по јулијанском календару. Сабор нису прихватиле цркве у царству Карла Великог (Немачка, Француска, Шпанија). Сабор у Франкфурту из 794. године и „Карловске књиге“ изјашњавају се против поштовања икона.

Ирина и Константин VI

Иконокласички елементи нису коначно поражени након Васељенског сабора и то се показало у сукобу мајке и сина за престо. Ирина није била спремна да препусти власт свом сину Константину VI, те се млади цар бунио против таквог стања и све више је долазио у сукоб са мајком и њеним саветодавцем евнухом Ставракијем (Σταυράκιος). Овај евнух је био један од најзначајнијих људи свога времена. Од 781. године је добио од царице титулу ло-

готета дрома (једна врста министра спољних послова), а од раније је имао титулу патрикија. Ирина се у суштини ослањала на своје људе, што је изазивало бес код генерала оданих ранијим царевима, који су сви од реда били жестоки иконокласти. Још један разлог зашто Ирина није имала поверења у генерала, јесте издаја Цацеса (*Τατζάτης*), стратега теме Букелариона, који је 782. године пребегао Арапима. Био је то снажан ударац по Царство, непосредно пред Харун ал-Рашидов (*Harun al-Rashid*, 786-809) успон на власт. На Цацесову сугестију, Харун ал-Рашид је затражио преговоре са Ирином, а када су стигли њени изасланици на челу са Ставракијем, заробљени су по халифиној наредби. Управо тада је Цацес напустио Царство и преселио се у Халифат. Ставракије и остали пуштени су на слободу, тек када је Ирина била приморана да прихвати Харунове услове: трогодишње примирје и данак који су Ромеји морали да плаћају од 70.000 или 90.000 златних динара, уз 10.000 свилених хаљина.

Већ следеће године (783), Ставракије је стао на чело војске против Срба у Грчкој. Војска је кренула из Константинопоља, преко Тракије и Македоније, упала у јужну Тесалију, централну Грчку и Пелопонез. Експедиција је имала великих успеха, јер је те области опет ставила под своју власт, прикупила велики плен, а локално становништво је било приморано да призна врховну царску власт. Ово је још један доказ да је до друге половине VIII века, српско (словенско) становништво било већинско на Балканском полуострву и да Ромеји нису имали никакву власт над њима. Ставракије је тријумфално ушао у Константинопољ и свечано прославио на Хиподрому у јануару 784. године.

Сукоб са Константином VI је почео 788. године, када је Ставракије поред Ирине требао да изабере жену седамнаестогодишњем младом цару. Константин VI је био незадовољан, јер је претходно пропала веридба са Ротрудом (*Rotrude*), кћерком карла Великог. Ирина је иницирала разговор са Францима о том браку, али је на крају самостално одустала 787. године. Уместо Ротруде, Ставракије и Ирина су изабрали Марију од Амније (*Μαρία της Ἀμνίας*), унуке магната из теме Арменијакона. Од тог тренутка Константин VI је отворено кренуо да вређа Ирину и њене службенике, пре свега Ставракија. Са неколико својих оданих људи планирао је да ухапси Ставракија и пошаље га у изгнанство на Сицилију, док би он преузео савладарство у пуном смислу. Ставракије је сазнао за планове и убедио Ирину да Константина VI стави у кућни притвор, а његове помагаче ухапси, мучи и пошаље у прогонство. Ирина је затражила од војске заклетву лојалности њој, пре него њеном сину. Овај захтев

је изазвао побуну војске у теми Арменијакона који се проширио широм Анатолије. Војска је затражила да Константин VI буде ослобођен. Ирину владавину задесили су бројни неуспеси: против Арапа који су под Харуном ал-Рашидом однели неколико важних победа, против Бугара који су под ханом Кардамом наметнули Царству плаћање данка, против Франака у Италији, где је ромејска војска покушала да на власт доведе Аделхиса, сина свргнутог лангобардског краља Дезидерија. У октобру 790. године малоазијска војска је прогласила Константина VI за јединог легитимног владара, чиме су практично извршили државни удар. У децембру 790. године и поред подршке престолничке војске, Ирина је морала да прихвати пораз и званично призна сина за јединог владара. Међу првим одлукама Константина VI била је наредба да Ставракије буде бичован, пострижен и протеран у тему Арменијакон. Протерани су сви остали евнуси и службеници одани његовој мајци.

Ирина је напустила царски двор, али је остала у Константинопољу, захтевајући да јој оставе титулу царице. Царичине присталице су константно вршиле притисак на цара да врати мајку на царски двор. Из непознатих разлога Константин VI је прихватио да Ирина буде враћена на двор 15. јануара 792. године, са титулом царице и чије име би било читано у прогласима након Константиновог имена. Попуштање младог цара разљутило је његове присталице. По свему судећи, враћен је и Ставракије на двор, преузевши активну улогу у државним пословима. Овакви догађаји натерали су војску теме Арменијакона на нову побуну, под заповедништвом Алексија Мозеле (*Ἀλέξιος Μωσηλέ*), који се налазио у Константинопољу. Побуњеници су све чешће помињали име цезара Нићифора, кога је поштовала иконокластичка опозиција као најстаријег потомка Константина V. Цар је одмах реаговао, наредио је да се Нићифору ископају очи, а осталој четворици стричева одсеку језици. Алексије Мозеле је ухапшен и ослепљен, вероватно на наговор Ирине и Ставракија, јер су били жељни освете, због тога што је Алексије учествовао 790. године у њиховом збацивању са власти. Због таквог развоја догађаја, долази до још веће побуне у теми Арменијакона, да би Константин VI морао да води рат против својих доскорашњих савезника у пролеће 793. године. Устанак је угушен на свиреп начин, чиме је млади цар навукао на себе мржњу, уместо некадашњих симпатија које је у тој теми уживао.

Константин VI се убрзо сукобио са православном странком, јер је јануара 795. године отерао своју прву жену Марију и оженио се дворском дамом Теодотом. Теофан Исповедник пише да су два

разлога зашто је Константин VI отерао Марију: први је што је Ирина изабрала Марију за жену, а не он, а други је да је у шест година брака имао две кћерке са њом, а не синове. Марија је са кћеркама послата у манастир насилно, док је у септембру 795. године Теодота званично постала царица. Црква није одобравала овај брак, јер је Марија насилно протерана, због чега би брак са Теодотом била легализација прељубе. Чак и царева присталице нису могле да прихвате овај брак. Царско венчање је обично обављао константинопољски патријарх, но Тарасије је невољно признао брак, али није желео да учествује у венчању. У „Михеанском спору“ (μοιχός – „браколомство“), Теодотов ујак Платон и њен рођак Теодор Студитски, обојица зилоти из Студитског манастира, покренули су протесте против брака и позвали на екскомуникацију свештеника Јосифа, који је царски пар венчао. Зилоти су отишли толико далеко да су затражили екскомуникацију свих оних који су примили причест од Јосифа, имплицитно оптуживши цара и двор. Цар и царица су у следеће две године покушали да се помире са зилотима, међутим, безуспешно. Константин VI је изгубио стрпљење. Цар је почетком 797. године послао трупе у манастир Сакундион на планини Олимп у Битинији, где је Платон био игуман манастира. Теодор Студитски је бичован са још десет монаха и сви су протерани у Солун, док је Платон затворен у Константинопољу. Заоштрио се сукоб између зилота и патријарха Тарасија, оптуживши га за опортунистичко држање према царевом браку и у свом огорчењу против патријарха, иступили су из црквене заједнице. Константин VI је изгубио подршку међу иконофилима, претходно изгубивши подршку иконокласта због Седмог васељенског сабора.

Царица Ирина је искористила опште незадовољство у држави и уз подршку чиновника кренула у заверу против сина. Ирина је подмислила тагму (τάγμα – „батаљон, елитна јединица царске војске“) да осујете цареву експедицију против Арапа и чим се Константин VI вратио у престоницу 17. априла 797. године, Ирина је наредила његово хапшење. Константин VI је ослепљен по мајчиној наредби у сали у којој га је пре 27 година родила. Нико у држави се није побунио против таквог Ирениног чина. Ирина је постала једини владар Царства, прва царица у историји државе. Историчари тврде да је она носила титулу „цар Римљана“ (βασιλευς), а не (βασίλισσα – „царица“), међутим за то нема основе. Само у два правна документа је потписана као *цар* (василевс) и на једном златнику који је пронађен на Сицилији. У осталим документима, новцу и на печатима, носила је титулу царица (василиса). Није

познато када је Константин VI умро, вероватно пре 805. године, од задобијених рана убрзо након што је ослепљен. Сахрањен је у манастиру Свете Еуфронисе, коју је подигла његова мајка Ирина.

Самостална Иренина владавина

Ирина се на престолу није снашла. На двору је владала атмосфера интрига и сплетки, у којима су главну реч водили евнуси Ставракије и Аетије (Αέτιος). Да би одобривољила становништво, додељивала је финансијске олакшице, смањивала порезе, не обазирјући се на државну благајну. Повластице су биле углавном намењене манастирима, којима се Ирина у потпуности окренула. Расположење престоничког становништва јој је било врло важно, јер се плашила нових побуна у престоници. Да би одобривољила становнике престонице, укинула је градски порез, смањила царине које су у лукама наплаћиване у име Константинопоља у Абидосу и Хијеросу и које су значајно пуниле државну касу. Становници престонице су били одушевљени царичиним потезима, као и зилоти у манастирима. Све то је финансијски додатно напрегло и уздрмало државни буџет.

Самосталну владавину царице Ирине највише је оптерећивало ривалство двојице евнуса, Ставракија и Аетија. Борба за престиж и постављање својих рођака на угледне државне позиције, све више их је доводило у сукоб. Аетије се први пут појављује 790. године као протоспатар (πρωτοσπαθάριος, високо судско звање, који су углавном добијали стратези тема), а посебно важну улогу у Царству добија након 797. године. Од тада је започело интензивно ривалство између двојице евнуса, јер су обојица постављали своје људе на позицијама моћи у намери да обезбеде контролу након Иренине смрти. Овај антагонизам је дошао до изражаја 797/798. године, а интензиван је у мају 799. када се Ирина озбиљно разболела. Аетије је добио подршку Никите Трифилиоса (Νικήτας Τριφύλλιος), доместика схола (δομέστικος τῶν σχολῶν – елитна војна јединица). Аетије је оптужио Ставракија да спрема заверу против царице. Ирина је сазвала силентион на двору у Хијереји, где је укорила њеног моћног министра, али била спремна да му опрости уколико јој се он извини. Ставракије је почео да спрема контранапад на Аетија, подмићујући чланове тагмата, мада су већ у то време већина угледних чиновника у престоници били на Аетијевој страни. Аетије се пожалио Ирени и она је фебруара 800. године забранила

свима из војске да комуницирају са Ставракијем. Убрзо након тога Ставракије се озбиљно разболео, но упркос томе, добијао је снажну подршку доктора, монаха и других да може постати цар иако је као евнух то законски било немогуће, због чега је наставио да подстиче побуну против Аетија у Кападокији. За то време Аетије је постао стратег теме Анатоликона, добивши тако једну од најважнијих војних функција у држави. Пре него што је Аетије угушио побуну, Ставракије је умро 3. јуна 800. године. Побуна је након тога брзо угушена, а након смрти свог главног противника, Аетије је постао други човек у Царству иза Ирине. Вероватно је наследио Ставракија на месту логотета дрома, државајући функцију стратега теме Анатоликона, додајући заповедништво над темом Опсикона.

Спољнополитички положај Царства под владавином царице Ирине био је катастрофалан. Године 781. Арапи су упали у Малу Азију и страховито поразили Ромеје у бици у Тракесијској теми. Ромеји су затражили мир, обавезајући се на плаћање данка. Арапски напади су настављени врло брзо са новим акцијама у Малој Азији. Аетије је однео победу над Арапима 800. али је доживео пораз већ 801. године. Аетијев брат Лав је именован за стратега тема Тракије и Македоније 801/802. године. Контролисати две теме најближе Константинопољу, која чини трећину војске у целом Царству, био је јасан знак да Аетије спрема брата за царски престо. Зато је Аетије био најглатији 802. године у одбацивању брачне понуде између Карла Великог и Ирине.

Није прошло много времена, почела се стварати јака опозиција против Аетија на самом двору, јер их је на увредљив начин третирао. Главни противник је постао Нићифор, логотет генику (*λογοθέτης τοῦ γενικοῦ* – једна врста министра финансија), те Никита Трифилиос, Аетијев некадашњи савезник и Лав Сарантапехос, царичин рођак. У страху да Аетије не узврати, завереници су ујутру 31. октобра 802. године упали у Велику Палату и прогласили Нићифора за цара. Ирина је свргнута и послата на Принчева острва, затим на Лезбос, где је умрла 803. године. О Аетију нема података да ли је преживео државни удар. У изворима се помиње да је патрикије Аетије убијен 26. јула 811. године у бици код Плиске, али није јасно да ли се ради о евнуху Аетију или неком другом.

Бугари и ратови против Ромеја до почетка IX века

Након Телерига на бугарски престо је 777. године изабран Кардам (777-између 796 и 803). У ромејским изворима Кардамово име први пут се наводи априла 791. године, када је Константин VI кренуо у војни поход на Бугаре у знак одмазде на бугарске упаде долином Струме од 789. године. Хан Кардан је схватио шта Ромеји спремају и узвратио, те су се две војске сукобиле у близини Хадријанопоља у Тракији. Ромеји су доживели пораз, а војска је журно морала да се повлачи према престоници.

Ромеји нису одустали и већ 792. године је Константин VI повео нову војску према Бугарској. Војска се утаборила код Маркелија (близу Карнобата), утврдивши своје положаје. Кардам је са војском стигао 20. јула 792. и заузео околна брда. Бугари су изградили бедем, блокирајући путеве према Ришком превоју и престоници Плиски. Неколико дана је Константин VI посматрао непријатеља не усуђујући се да нападне. Теофан Исповедник пише да су га лажни пророци убедили у победу што га је охрабрило да нападне. Пре него што се покренула ромејска војска, хан Кардам је део своје коњице поставио иза брда која окружују бојно поље. Због неравног терена, ромејска војна линија је била разбијена. Користећи такву ситуацију, Кардам је наредио контранапад и разбио противника. Бугарска коњица је пресекла пут Ромејима, који су кренули да се повлаче према свом логору и уништила бројну непријатељску војску. Кардам је присвојио ромејске залихе, царско злато и шатор. Бројни ромејски официри и војници су убијени у току борбе или повлачења, док се у последњем тренутку извукао Константин VI, бежећи према Константинопољу. У овој бици се појављује бугарско оружје *аркани*: дуг штап, који је на једном крају имао причвршћен конопац, сличан ласу. Искусни коњаник је могао са њим да избаци из седла противничког коњаника и ликвидира га. Након битке Ромеји су морали да прихвате плаћање данка све до 796. године, када су одбили да се покоравају непријатељу.

Теофан бележи да је Константин VI 796. године послао измет уместо злата, што је јасно била објава рата. Убрзо је ромејска војска кренула према северном суседу и опет су се две војске сусреле у близини Хадријанопоља. Две војске су 17 дана одмеравале снаге не улазећи у директан окршај, вероватно су за то време двојица владара водила преговоре. Мир је постигнут без борбе и практично су враћење сви услови из 792. године.

Кардамова владавина је била значајна за враћање

угледа Бугарске на Балканском полуострву. Успео је да консолидује немирне бугарске бојаре, који су ранијих деценија насилно смењивали ханове, што се одражавало на слабљење војске. Не знамо шта се дешавало у Бугарској између 797. и 803. године, јер се ромејски извори окрећу сукобима Ирине и Константина VI и каснијим сукобима двојице евнуха. Кардам је умро између 797. и 803. године, да би га наследио моћни хан Крум, са којим започињу још већи сукоби против Ромејског царства.

На основу извора видимо да су Бугарском управљали кланови са турским коренима. Иако је данас усвојено мишљење о Бугарима као Јужним Словенима, ситуација није баш кристално јасна. Истина, Бугари су између VII и X века почели да се словенизирају (можда је боље рећи србизирају), усвајајући старословенски језик као званичан, да би под Борисом I 864. године званично прихватили хришћанство. Бугарски бојари су све до X века у већини и даље имали турске корене, што додатно отежава прихватање Бугара као словенизиран народ. Словени (Срби) су били само једна од заједница на подручју које су населили Бугари. До краја XI века више других народа је апсорбовано у бугарску заједницу, пре свега Кумани и Печенези, који ће у каснијем периоду масовно насељавати Балканско полуострво, те бројни сиријски, јерменски и месопотамски елементи, који су ромејски цареви насилно пресељавали у Тракију. Управо је Тракија често падала у руке Бугарима, што је значило ново пресељавање делова становништва према унутрашњој Бугарској (простору између Дунава и планине Балкана). Идентитет свих тих народа стопиће се у бугарско име, прихватајући истоимену државу као своју. Данашњи Бугари позивају се на трачки идентитет, иако су од Трачана удаљени више од седам векова, док прихватање словенског идентитета може бити прихватљиво само делимично. Задржавајући старословенски језик, не значи и потпуно словенизирање Бугара. Прихватање многобројних турско-монголских народа у процесу насељавања Балканског полуострва у развијеном средњем веку, додатно компликује разумевање бугарског идентитета.

VII Британска острва до сеобе Викинга

1. БРИТАНИЈА ПРЕ ДОЛАСКА АНГЛОСАКСОНАЦА

Ибери и Келти

На старим географским картама света Британија је приказана као удаљен скуп острва, далеко од европске цивилизације. Међутим, постоје карте које британска острва обележавају тесно уз северну обалу Хиспаније, што нас наводи на чињеницу да је постојао редован поморски трговачки пут, који је спајао Медитеран са севером. Најстарије познато становништво Британије били су Ибери, тамнокоси омалени сродници преткелтског становништва Галије и Пиринејског полуострва. На обалама Велса, Шкотске и Корнвола, пронађени су споменици Ибера, који су населили острва између 3000. и 2000. године п.н.е. Преко Садерленда и Северног мора, Ибери су стигли до Скандинавије, што јасно указује да је атлантски поморски пут био развијен у давној прошлости. Ибери су знатно утицали на развој острвске цивилизације, пре свега у Велсу, Ирској и западној Енглеској. Развили су живу трговину британских острва са Хиспанијом и другим медитеранским земљама.

После 2000. године п.н.е. у источне и југоисточне делове Британије доселила се нова раса алпског порекла, а тај народ је познат под називом *Пехари*. Два народа су била блиско повезана културом, да би се на крају измешали на подручју данашњег Вилтшира, који је постао центар преткелтске цивилизације у Британији. Народ који је настао мешањем свакако је изградио Стоунхенџ око 1500. године п.н.е.

Цивилизација се развила само у малом делу Британије, углавном обухватајући приобалски део, док су планински предели на западу и северу били ретко насељени. Занимљиво је да ни најплоднији и најбољи делови острва за обраду земље нису били насељени. Те области су биле обрасле густом храстовом и јасеновом шумом и непроходним жбуњем. Шуме на тешком, влажном и мочварном земљишту биле су препрека за људе који су били наоружани тек каменим или бронзаним секирама. Ове шуме нису биле дирнуте све до доласка Римља-

на, а потпуно су их раскрчили тек Англосаксонци у Великој сеоби народа.

Нешто после 700. године п.н.е. у Британију је почео да пристиже први талас келтских досељеника, највероватније из горње рајнске области. Били су то Гојдели или Гаели (*Goidel, Gael*, Гели) и запосели су Ирску, одатле Шкотску. Њихово име се сачувало у називу келтског дијалекта *гелик* (*Gaelic*), којим говори становништво на крајњем северу Шкотске и у западној Ирској. Крајем V века п.н.е. доселили су се Брити (*Brythons*, Бретонци) и запосели данашњу енглеску равницу. По њима се данас називају острва. Брити су већ познавали употребу гвожђа, те су успели да протерају своје сународнике из јужног и источног Велса, Шкотске, Ирске и брдовитих предела Девона и Пенина. Трећи талас Келта стигао је око 100. године п.н.е. из северне Галије. Били су то Белги (*Belgae*), који су вероватно били измешани са Германима.

Келтска насељавања Британије била су део веће инвазије према Западу, које су предузели ови високи, светлокоси или црвенкоси и ратоборни људи, прегазивши медитеранску цивилизацију и успостављајући своју. Келтско померање је започело у другом миленијуму п.н.е. када су почели да користе бронзу, употребивши то знање у изради оружја. Када су стигли у Британију, већ су користили мач у облику листа, заменивши тако мање успешне ножеве и бодеже из раног и средњег бронзаног доба.

Келти су се измешали са иберским и пехарским становништвом, неједнако широм острва. На западу су преовладали Ибери и Пехари, док су Келти наметнули своју власт у осталим деловима Британије. Све до доласка Римљана Келти су развијали своју цивилизацију и племенску структуру. Тетовирали су и бојом премазивали своје тело, те је име *Бретон* (*Pryton*) значило „тетовирани човек“. Касније су Римљани називали келтско становништво из Шкотске *Пиктима*, што значи „обојени људи“.

У време Ибера основна друштвена јединица била је породица, која је окупљала потомке заједничких предака. Та рана заједница није била састављена од малих родбинских група, без међусобне економске, родбинске и социјалне повезаности.

Постојали су значајни односи који су их повезивали и уједињавали у стварању већих група, који су добили назив *клан* и *племе*. У почетку су размењивали храну и остале производе, те је вероватно та размена била базирана на примитивној подели рада, где су се одређене групе специјализовале за одређене послове. Друга значајна карактеристика међуродбинске сарадње било је тражење мужева и жена ван свог клана, у другим породицама (клановима). Породица је преко своје социјалне повезаности човеку уливала сигурност у економском и сваком другом смислу. Ако је неко напао неког из другог клана (породице), онда би клан платио одштету (*wergild*) или свог члана подржала у непријатељству, ако супротни клан не би прихватио одштету. Уколико би убио човека из свог клана, био би протеран. Овакав степен социјалне повезаности задржао се доста дуго у Британији. Све до напада Викинга у Енглеској породица је била организација од највишег значаја, док се све до модерног доба такав значај задржао у Шкотској, Велсу и Ирској.

На челу свих кланова налазио се поглавар, који је себе често називао краљем. Много је у Британији тога времена било краљева, који су били у сталном међусобном сукобу око превласти. Краљ је био не само најбогатији већ и најмоћнији човек у племену, јер је главнина ратног племена доспевала у његову ризницу. Келти су имали племенско-ратничку друштвену организацију. Обичан народ се бавио ратарством, док се изнад њега издизао слој ратника. Имали су богатство и углед који су расли упоредо са њиховим ратним победама. У њиховом интересу је било да ратно стање не престаје. Борбе су била келтска свакидашњица у којима су се огледали ратници надмећући се јунаштвом. Управо тако стање је погодно било још већем јачању ратничког слоја. Због опасности која је претила свакодневно, те од обести другог клана, обични земљорадник се радо стављао под заштиту оног ратника који би му обећао да ће га штити од самовоље суседних ратника. Заштиту од пљачке је могао пружити само јак господар и тако је сам народ допринео јачању ратничког staleжа. Државице које су Белги основали биле су у сталном међусобном рату, које су водили њихови краљеви за превласт а коју, међутим, нико није остварио. Келти се нису ујединили под једним владарем што би их учинило јаким спрам римског продирања. Управо је неслога између келтских краљева помогла Римљанима да освоје Британију.

Сеоске заједнице су уништене тек појавом капиталистичке индустријске револуције, што јасно указује да се односи хиљадама година нису мењали на простору Британије. Ограничења слободног

располагања обрадивим површинама у облику наследних прописа, јесу остатак права из келтске породице. Бројна права енглеских средњовековних краљева, извођена су не из њихових стварних положаја вође феудалног система, већ из некадашњег положаја вође клана у рату. Енглески средњовековни грбови остатак су тотема кланова. Основна заједница келтског друштва била је родбинска група, а више њих уједињавале су се базирањем на стварне или нестварне родбинске односе. Тако су настајали кланови, својствени за британска острва. Посед келтске родбинске заједнице (*gwely*), било је заједничко власништво подељено међу пунолетним мушким члановима, а сваки од њих је учествовао у пољопривредним радовима. Гвели је могао бити дељен много пута, али је остајао заједничко власништво породице, чуван као економско добро. Уколико би се повећала породица, која више није могла да се издржава од једног гвелија, део породице би се одвојио и формирао сопствени гвели на неком другом месту.

Келти су користили у пољопривреди мали плуг, који је био лаган, што је био разлог да два пута преравају земљу. Због такве обраде њихова земља је имала облик квадрата за разлику од издуженог облика поља, који се обрађивао тешким плугом. Управо су Белги увели тешки плуг у обради земље. Под Белгима је започето насељавање према долинама што је повећало број обрадивих површина. Белги су у поређењу са Гелима и Бритима имали развијену пољопривреду и јужни и источни делови Енглеске постали су под њима житородни крајеви, о чему је писао и сам Цезар. Белги су тесно сарађивали са Гелима, те је из те трговинске сарадње дошло до ковања новца. Брити су користили гвоздене шипке налик недовршеним мачевима, но убрзо је започело ковање златног новца по угледу на македонске златнике, које су трговци доносили из Европе. Ковани новац је после сваког новог ковања постајао грубљи, али од времена одласка римске власти из Британије све до Едварда VIII, златни новац није кован у Енглеској. Развојем трговине и пољопривреде вође кланова све више су добијале на значају, што је водило све већим њиховим овлашћењима.

Друиди

Келти су у Британији, као и они у Ирској и Галији, веровали у мноштво богова проистеклих из култа природе. Обожавали су природу придајући природним силама људске особине. Поред виших

имали су и нижа божанства: виле, вилењаке и друга чаробна бића. Друиди (*deru* – „храст“) су били свештеници са јаком организацијом, ослобођени било каквих плаћања и учествовања у рату. Њихова улога је остала обавијена велом тајне, које су фасцинирали странце. Имали су развијену организацију и руководили су духовним животом народа који их је изузетно поштовао. Свако је могао постати друид, те су родитељи често своју децу предавали свештеницима да би их научили и прикључили својој организацији. Припрема није била лака, трајала је чак и до двадесет година, а деца су учила напамет разне мудрости и ритуале.

Друиди су обављали различите послове: једни су обављали верске обреде и били судије, други су проучавали астрологију, док су трећи певали уз харфу знајући хиљаде стихова, мада су их и сами смишљали, четврти су били видари и врачевани са обавезом да проричу будућност и слично. На челу свих друида налазио се врховни друид. Био је члан старешинства кога су бирали на доживотну функцију. Скупштина се одржавала у шуми, као и сви њихови обреди, јер они нису имали верске објекте, нити су подизали кипове својих богова.

Када су Римљани дошли у Британију, показали су непријатељски став према друидима, не због њихове религије, већ друидске организације, јер су подстицали дух отпора против освајача. Јединство и морална снага подизали су храброст у народу, што је сметало Римљанима, због чега су предузели нападе на седиште друида на острву Англесију крај велшке обале. Године 59. н.е. Римљани су упали на острво и посели свете шуме које су биле друидски верски центар, погубивши све свештенике. Успомена на друиде још дуго се задржала код Келта, а многи обичаји прешли су у британски фолклор.

Римљани у Британији

Римљани су на Британију обратили пажњу због њене повезаности са Галијом. Када је Цезар освојио Галију сазнао је о земљи богатој житом и другим обиљем. Цезаров напад на Британију више је био стратешке него економске природе, јер је острво било центар галског отпора Римљанима. Келти су прелазили Ламанш и помагали својој браћи, док су галски ратници налазили уточиште међу племенима у Британији. Римљани су у почетку више кретали на Британију у казненој експедицији, у покушају да тако осигурају освајање Галије и смире немирно локално становништво. Римска војска је пљачкала освојена подручја што је стално иза-

зивало нове побуне. Када су Римљани покорили Галију 55. године п.н.е. судбина Британије била је запечаћена. Исте године (55. г.п.н.е.) је извршена инвазија на острво са две легије и коњице и укупно 10.000 војника. Пружен је јак отпор, што је наредне године довело 25.000 римских војника на британску обалу. Југоисточна Британија је у то време била подређена Касивелауну (*Cassivellaunus*), чији је главни град био, највероватније, Колчестер. Римљани су прешли Темзу и уништили Колчестер, али су се повукли са заробљеницима и уз келтско обећање да ће плаћати данак. Нема података да су Британци, заиста, плаћали данак.

У периоду од 55. године п.н.е. до коначног римског освајања 43. године н.е. ситуација у Британији се озбиљно изменила. Археолошка истраживања показују да је насељавање југоисточног дела Британије било убрзано. Трговина се увелико развила, посебно житом и кожом. Дошло је до знатног пораста становништва у насељима, што говори податак да је 50. године н.е. Веруламиум добио статус римског муниципија са цивилном управом и правом римског грађанства за његове становнике. Римљани под царем Клаудијем са четири легије (око 50.000 војника) освојили су 43. године н.е. келтско краљевство Катувелауна, формирано почетком нове ере под краљем Кимбелином (енг. *Cymbeline*) и постепено подвргли под своју контролу британско острво до брдских граница Шкотске. Ту су Римљани подигли Хадријанов зид, јужно од планине Чевиот. Југоисточна низија постепено се романизовала, никли су бројни римски градови у којима су живели трговци, ислужени војници, досељеници, представници римских власти и романизовани Келти који су имитирали римски начин живота. Изван насељених места налазила су се имања градског становништва. На њима су подизане виле и други објекти и експлоатисана је робовска и колонска радна снага. Што се одмицало од римских градова и њихове непосредне околине, налазило се на све бројнија келтска родовска села (*trews*).

Римска управа у Британији је била далеко од идеалне. Када је Будика (*Boudica*), краљица племена Ицени (*Iceni*) подигла побуну 60. године н.е. Келти су опустошили Веруламиум, Колчестер и Лондиниум, те су римски историчари забележили 70.000 убијених, мада је овај број свакако преувеличан. Будикина побуна је била најозбиљнији отпор Римљанима у јужној Британији, али лакоћа са којом су Римљани заузели острво показује постепено распадање келтског племенског уређења у том делу острва.

Римска окупација Британије трајала је скоро

400 година и знатно је утицала на развој келтског друштва на простору данашње Енглеске. Британија је под римском влашћу била подељена на грађански или низијски дистрикт и војни или планински. Велс и простор северно и западно од Пика до Хадријановог зида (подигнутог око 122. године н.е.), протезао се од Тајна до Карлајла и сачињавао је војни дистрикт. Мрежа путева и стражарница прекривала је читаву област. Северно од Јорка и западно од Честера и Керлиона није било значајнијих цивилних насеља. У тој области биле су смештене три легије по једна у сваком граду. Укупан број војника (легија и помоћних одреда) износио је око 40.000. Келтско становништво је у суштини навикло на римско војно присуство, изузев области око самог Хадријановог зида. Долазило је до устанака све до 200. године н.е. али у целини племенско уређење Келта није било нарушено, јер се много векова касније појављује у првим велшким законима. Осим метала који се копао у Велсу, та област је била пуста и сиромашна и није привлачила римско цивилно становништво. У грађанском дистрикту је ситуација била другачија. Била је то област богата житом и сваке године су огромне количине пшенице извожене у Галију, све до 360. године, када је дошло до престанка извоза, али то је време слабљења римске моћи на читавом острву и у Галији. У римском делу Британије никло је двадесетак нових градова, а пет је добило статус муниципија: Веруламиум, Камулдунум (Колчестер), Еборакум, Линдум и Глевум. Лондиниум никада није добио такав статус, иако је био већи од свих наведених градова и постао важан трговачки центар на Северу Европе. Келтски горњи слој је потпуно романизован и одвојен од остатка сународника. Племенске вође су постали римски поседници и достојанственици, а многи од њих ушли су у римску војску.

Земљорадња је била заснована на великим земљопоседима, коју су обрађивали колони и робови. Колонима је допуштано да део земље обрађују за себе уз плаћање пореза и додатни рад и тај систем је при крају римске власти постао опште прихваћен, јер је то било време исељавања и недостатка робовске радне снаге. У римској Британији упоредо су постајала два система: келтска племенска земљорадња и римска обрада, заснована на колонима и робовима. Под Римљанима је почело крчење шума, највише поред река и путева. Иако је горњи келтски слој романизован и у целини није дошло до јаког националног осећања у односу на Римљане, последице римске владавине биле су невероватно слабе. Путеви су остали након одласка Римљана, али њихови градови су напуштени и

нема доказа да су насељени након англосаксонске инвазије.

Претпоставља се да је у римско доба у Британији живело око милион становника, а да је римске војске било између 50.000 и 60.000. На острву су биле стално смештене три легије и 70 помоћних јединица у којима су служили становници Царства из Подунавља, Рајне и других области, али не Келти. Они су слати у друге крајеве државе, те су се на тај начин Римљани штитили од могућих побуна у војсци. Поред војног наметања власти, Римљани су користили још један вид покорављања Келта – преко латинског језика. У римским градовима на острву се говорио латински, потискујући локалне дијалекте. Брити нису имали јединствен језик, већ гомилу дијалеката што је отежавало међусобно комуницирање. Локални дијалекти нису имали писану форму, због чега је латински постао књижевни језик. Каснијим одласком Римљана, латински није сасвим нестало. Управо је латински језик преко романизованих Келта и Цркве, имао јаког утицаја на каснији развој староенглеског језика.

Криза III века у Римском царству почела је да утиче на све делове земље. Економски слом био је праћен опадањем броја становника и робова, а када су освајања достигла такав обим да је било готово немогуће асимилovati новоосвојене области, слом Царства је био изванредан. Диоклецијанова реформа је само успорила коначан пропаст римске империје, али слабости су остале, чак се погоршале услед непрекидних сукоба провинцијских супарничких генерала, који су покушавали да све легије под својом командом искористе у осигурању царске титуле. Британија као најудаљенија провинција патила је од свих унутрашњих проблема у држави, губећи велики део људске снаге због немирних војсковођа, попут Максимуса или Константина Великог. Британија није била изузетно важан део Царства и лакше је било напустити је због власти у кључним провинцијама државе.

Римско царство је било труло већ дуго времена, али није постојала довољно велика спољна опасност која би га уништила. Када је половином IV века кренула Велика сеоба народа, судбина римске империје је била запечаћена. Британија као најудаљенија провинција осуђена је да падне међу првима. Први напади нису дошли преко мора, већ од Келта из Шкотске и Ирске. У ранијем периоду такви су напади редовно одбијани, међутим, у великој кризи у којем се нашло Царство, више није било довољно војске која би бранила границе. Након релативног мира између 250. и 350. године, кренуо је читав низ напада на римску Британију, а колико је озбиљна ситуација, говоре подаци да су неприја-

тељи стизали до зидина Лондиниума. Римске виле биле су спаљене и опљачкане, а после 360. године више их нико није реновирао. Утврђена насеља су дуже издржавала нападе, али после 420. године и ковање новца је престало. Могуће да је при крају римске владавине у Британији, келтско племенско уређене почело да се успоставља.

Римска власт је успела да издржи прве нападе из Шкотске и Ирске, али 407. године два су догађаја трајно уништила римску власт на острву. Први је одлазак Константина Великог у IV веку са свим својим трупама смештеним у Британији, због намере да дође на царски престо. Други је прелазак огромног броја германских ратника преко Рајне у Галију, чиме је Британија практично била одсечена од Рима и легија која су непосредно напустила острво. Тако се 407. година обично назива годином одласка Римљана. Одлазак легија није значило коначно напуштање острва и повлачење Царства из Британије. Константин Велики је желео да осигура престо, због чега је повукао трупе, али је вероватно желео да их врати када би узео царску титулу. Одлазак Римљана је оставио Келте на милост непријатељима. Келти из јужне и источне Британије одавно су уништили племенско уређење, а римска цивилизација је одласком легија пресахла, те препуштени сами себи морали су да импровизују сопствену владавину и бране се од сународника са севера и запада острва, који су све време живели у слободи и племенској заједници. Келти под некадашњом римском влашћу одрекли су се сопствених корена због лажног римског идентитета, а сада су препуштени онима који су своје корене, клан и идентитет љубоморно чували. Али није највећа опасност претила из Шкотске и Ирске.

Када се око 450. године појавио нови непријатељ са истока – Англосаксонци, који су намеравали да населе Британију, римски градови су већ били напуштени. Романизовани Келти су се претходно повукли из градова. У ваздуху се осећала опасност и нека узнемирена тишина. Најбогатији и најцивилизованији део британских острва на који су се искрцали Англосаксонци, био је опустошен пре њихове инвазије. Више није постојала централна управа, тек неколико мањих кнежевина под контролом локалних поседника или великаша, који су са наоружаним групама већ уносили страх обичном народу и пре него што су уопште дошли Англосаксонци. Није било никога да се супротстави непријатељу. Римска владавина је одавно нестала, трагови те културе су избрисани, а келтска није утврђена. Англосаксонци су без већих проблема могли да населе Британију. Острва више никада неће изгледати исто.

Покрштавање Келта

Константин Велики је признао слободу исповедања вере хришћанима, после чега је започео убрзани процес хришћанизације целог Царства. До краја IV века хришћанство је проглашено за једину религију у држави. Римска војска и колонисти су пренели хришћанство у оне делове Британије у којем су боравили. За римским хришћанима остали су бледи трагови након повлачења са острва, али је правоверје ухватило корене у Ирској. У V веку се прочуо архиепископ Патрик (*Patrick*), који је утемељио хришћанство на ирском острву.

Након одласка Римљана, започели су племенски сукоби, који су нагонили обичне људе и жене да се окрену вери и спас потраже у манастирима. Са каквим заносом су приступали вери: монаси у манастиру Светог Патрика само једном дневно су јели хлеб са сољу, радећи тешке послове (упрезали су себе у плуг уместо волова). Нису поседовали личну својину, нити су прихватили помоћ за манастир. Све су постижали сопственим радом. Монаси у Ирској су се трудили да развију интерес за образовањем, те су они једни од ретких светлих тачака на мрачном средњовековном Западу, који су унапређивали културу.

Монаштво се развијало и у западном делу Британије. Манастир Багонор, близу Честера је крајем VI века имао преко 2.000 монаха. У тренуцима када је монаштво почело да се развија широм острва, дошло је до инвазије Англосаксонаца, који су уништавали манастире и затирали правоверје. Једино је опстало монаштво у Ирској, јер германска племена нису посебно надирали на то острво. Управо ће Ирска и Рим у наредним вековима одиграти кључну улогу у покрштавању паганских Германа.

2. АНГЛОСАКСОНСКО ОСВАЈАЊЕ БРИТАНИЈЕ

Име и порекло Англа

Англи (лат. *Anglii*) су први пут поменути у латинизованој форми код римског историчара Тацита. Име племена највероватније потиче од подручја у којем су првобитно били насељени: *Angeln* на немачком, односно *Angel* на данском језику. Ако бисмо прихватили ову хипотезу, корен имена би могли да изведемо од *angh* („узак“) и односио би се, највероватније, на „ушће“. Друга претпоставка корена имена је „кука“, јер **ang-* означава „кривину“, те бисмо могли да преведемо као „део при-

бора за риболов“. Ангелн се налазио на Јитланду (Јужни Шлезвиг), на обали Балтичког мора, вероватно код данашњег немачког града Кила.

Англи су припадали Ингвеонима, тврдећи да су потомци легендарног претка и бога Ингвија.

На основу латинског етнонима, земља Англа, коју су освојили на британским острвима, постала је *Англија*. Каснији историчари су писали о Енглеској као *Angelcynn* (-kin) и тако одвајали Енглеску и Енглеze од осталих становника британских острва. У изворима се, такође могу пронаћи још неколико форми имена: *Angelfolc*, *Engel*, *Englan*, *Englaland* и *Englisc*.

Тацит описује Англе као удаљено свевско племе и јасно их одваја од Семнона и Лангобарда. О подручју о којем описује да су Англи живели, Тацит наводи и друга германска племена: *Reudigni*, *Aviones*, *Varini*, *Eudoses*, *Suarini* и *Nuitones*. О њима нема превише описа код Тацита, нити прецизног географског положаја, али пише да су сва набројана племена поштовала *Nerthus* (богињу плодности, односно Мајку Земљу) и њено светилиште које се налазило на острву у мору. Истина, овај Тацитов опис светилишта и поједина наведена племена, имају више сличности са Словенима него са Германима. Једино је познато да су Англи живели у ушћима, увалама, рекама, мочварама и барама, која су била недоступна Римљанима, те због тога нису ни имали посебно интересовање за њих.

Пола века након Тацита, Птоломеј је писао о *Sueboi Angeilloi* (свевским Англима) између северне Рајне и централне Лабe, не додирући две реке, док су Лангобарди били на Западу, а Семнони источно од њих. Птоломеј их је у свом тексту одвојио од обала мора, али на основу његовог даљег описа других племена, не можемо бити сигурни да су они у међувремену напустили обалу и ушли у унутрашњост копна. Можда је део Англа напустио обалу и зашао у унутрашњост, док је већина остала на свом територију.

Према англосаксонским легендама, као што је староенглеска поема *Widsith*, сачувана у XI веку или Етелвердовом *Chronicon*-у, њихов први предак је био херој Шефа (*Sceafa*), који је на броду дошао са острва знаног као Скани (*Scandza*, данашња Шведска), док је Вилијам од Малмсберија (лат. *Willelmus Malmesbiriensis*, око 1095-око 1143) у својој *Gesta regum Anglorum* (*De Gestis Regum Anglorum*, „Дела енглеских краљева“, записао да је Шефа постао краљ Англа у Шлезвигу. Његова породица је постала *Scylding* (*Scefings*, *Skjöldr*), легендарна краљевска породица Данаца. Управо *Gesta regum Anglorum* наводи да су Хептархије (ἑπτὰ + ἀρχή = „седам држава“), седам англосаксонских др-

жава у данашњој Енглеској, поштовали истог бога Одина (стр.нор. *Óðinn*), те да је његов потомак био Шефа. Каснији енглески историчари су писали да су сви краљеви Мерсије потекли од Шефе.

Име и порекло Саксонаца

Саксонци (лат. *Saxones*, стр.сакс. *Sabson*) су, можда, своје име извели од *seax*, једне врсте ножа по којем су били познати. Трајан утицај тог ножа је остао у Есексу и Мидлсексу, који на својим грбовима имају по три сеакса (ножа). Поред две наведе краљевине и етноними Сасекс и Весекс јасно указују на саксонске корене.

Саксонце је прве поменуо, највероватније, Птоломеј у II веку н.е. у области доње Лабe. На другом месту се наводи племе *Axones*, што је вероватно пишчева грешка, јер Аксоне под именом *Aviones* претходно помиње Тацит. Једна од теорија је да су каснији писци покушавали да исправе име Авiona у Саксона (*Aviones* – *Saxones*), јер је сам Птоломеј на више места у својој књизи мешао прва слова, пишући о многобројним племенима северно од Римског царства. Стара Саксонија је била близу реке Рајне, тачније, северно од реке Липе, о чему је писао и Беда Венерабилис.

Први неприкосновени помен саксонског имена, који данас познајемо, појавио се 356. године, када је цар Јулијан Отпадник писао Магненцију у Галији. Зосим помиње Саксонце под именом *Kouadoi*, који су врло вероватно у ствари *Chauci*. Они су упали у земљу Салијских Франака из Батавије (данашња Холандија), након чега су Франци били принуђени да се преселе у Токсандрију (Белгија) по одобрењу цара Јулијана. Да би се заштитили од саксонских пљачкаша, Римљани су створили *Litus Saxonicum* („Саксонска обала“) са обе стране Ламанша.

Саксонци се у данашњој северној Немачкој први пут помињу 555. године, када је умро франачки краљ Теудебалд и када су Саксонци подигли устанак, који је угушио Теудебалдов наследник Клотар I. Касније су франачки краљеви улазили у савез или водили ратове против Саксонаца, зависно од ситуације са другим суседима. Туринжани су често били савезници Саксонаца против франачке власти, но велику победу је однео против њих Клотар II.

Након англосаксонске инвазије на Британију, потребно је јасно правити разлику међу Саксонцима: једна велика група је остала на континенту и наставила да ратује против суседа, док је друга група покорила део британских острва и формирала

бројне државе. Континентални Саксонци су се до краја VIII века консолидовали на простору Старе Саксоније, али их је убрзо покорио Карло Велики. Касније је створен политички ентитет Војводство Саксонија. Дуго су се одупирали да прихвате хришћанство и постану трајни део Франачке. У области данашње Холандије заузели су простор јужно од Фриза и северно од Франака, али са Карловим освајањем тих делова, убрзо је формирана бискупија у Утрехту. Саксонско војводство Хамаланд је имало важну улогу у формирању Војводства Фландрије. Мања саксонска група у пратњи Лангобарда 569. године је продрла у Италију, да би 572. упали у југоисточну Галију. Када их је Мумол поразио, према споразуму им је дозволио да се населе у Аустразији. Оно мало саксонских породица које је остало у Италији 573. године је кренуло према Прованси, населивши се у Авињону. Када су поражени од Франака, расељени су у Аустразији поред својих сународника.

Саксонци су освојили Анже 463. године, у време Хилдериха I, но то је вероватно био одговор на ширење Франака према Ламаншу, у тренутку када је кренула англосаксонска инвазија на Британију. Саксонци су у то време већ живели на обалама Ламанша, а у изворима се помиње град Гранвил у Нормандији, као место са кога су кретали у инвазију на Британију, но то може бити и било које друго место на обали Галије. У Бајеу су живели Саксонци крајем V века и често су водили сукобе са Бретонцима. Касније су постали савезници Бретонаца у рату против Гунтрама, а почетком 626. године Дагоберт I их је искористио у кампањи против Баска. Један од вођа Саксонаца, Егина (*Aighyna*, *Aeghyna*), формирао је дукс у Гаскоњи (Васконија). Он се наводи још 635/636. године у новим походима на Баске и као војвода, али није познат његов однос према франачком владару.

Јити

Јити (*Jutes*, *Iuti*, *Iutae*) су још једно германско племе које је учествовало у инвазији на Британију. Верује се да су пореклом са Јитланда (*Iutum*), по којима је полуострво добило име и дела северне обале Фризије. Беда Венерабилис је писао да су Јити живели на северу Јитланда, док их Тацит помиње као *Eudoses*, такође са северног Јитланда. У „Беовулфу“ се наводи племе *Eotenas*, које учествује у сукобу Фриза и Данаца, те се претпоставља да је ту реч о Јитима. Тешко је протумачити порекло имена Јита. Има више претпоставки, а највероват-

није је „дивови“ (*jotuns*), мање може бити и „непријатељи“. У изворима из VI века наводи се племе *Eucii* (*Euthiones*), који су у вези са Саксонцима, али нема конкретних доказа да су напустили северни Јитланд и населили се око Рајне, јер је то већ време интензивног насељавања Британије.

Оксфордски енглески речник наводи да су Јити идентични са Гетима из јужне Шведске. У изворима се Гети називају *Eotas*, *Iotas*, *Iutan* и *Geatas*, међутим *Widsith* и „Беовулф“, јасно разликују *Eotenas* од Гета. Могуће је да су Јити у ствари Гети или Готи, а поједини историчари тврде да су у тренутку када су Готи напустили јужну Шведску и прешли на континент, то исто учинили и Јити, преселивши се на Јитланд.

Англосаксонци

Староенглески етноним *Angul-Seaxan*, потиче од латинског *Angli-Saxones* и односи се на племена које Беда Венерабилис назива *Anglorum*, док их Гилдас (*Gildas Sapiens*, око 500-570), британски монах, једноставно назива *Saxones*. Сами Англосаксонци скоро да нису користили овај термин, јер није етноним, већ се ради од два германска племена. Они су употребљавали одвојене етнониме Англи и Сакси (Саксонци), чак локална (племенска) имена: *Mierce*, *Cantie*, *Gewisse*, *Westseaxe* и *Norþanhymbre*. Први пут се термин Англосаксонци појавио код континенталних писаца у VIII веку: Павле Ђакон користи тај термин да би их разликовао од континенталних Саксонаца. Хришћанска црква је више користила термин Англи, због познате приче папе Гргура I, који је видевши децу робове на римском тргу упитао ко су, добивши одговор да су Англи (дански *Angles*), разумевши као „Анђели“, што је убрзало слање хришћанских мисионара у Британију.

Прва конкретна употреба англосаксонског термина појављује се за време краља Етелстена у X веку: *Angelsaxonum Denorumque gloriosissimus rex* („најсјајни краљ Англосаксонаца и Данаца“) и *rex Angulsexna and Norþhymbra imperator paganorum gubernator Brittanorumque propugnator* („краљ Англосаксонаца и Нортамбрије, гувернер пагана и заштитник Британаца). У модерном велшком језику Енглези се називају *Saeson*, по Саксонцима, док у шкотском гелик језику *Sasannach*, а у ирском *Sasanach*. Енглези се сматрају увређеним због тога, те поједини њихови историчари претерују у тврдњи да је енглески језик посвећен од стране Цркве и да су они изабрани од Бога (јасно изражен раси-

зам и „поглед са висине“ према другим народима), док енглески непријатељи (ту се мисли на Шкоте, Велшане и Ирце) свесно користе првобитно име за пиратске пљачкаше из IV и V века.

Инвазија на Британију

Постоје записи о германском нападу на Британију, још пре распада Римског царства. Сматра се да је то било осам кохорти Батаваца у оквиру XIV римске легије под генералом Аулуsom Плаутијем (*Aulus Plautius*) у освајању острва 43. године н.е. Било је сасвим нормално да Римљани користе своје германске федерате у освајањима, те и у Британији. Грбови германских војника са породицама пронађени су на римским гробљима из тог времена. Миграција је настављена и поред одласка Римљана. У време кризе III века започеле су интензивне германске пљачке, да би након реформи Диоклецијана био саграђен низ утврђења на обали, који је имао задатак да одбрани становништво од германских бродова.

Могуће да су Англе, Саксонце и Јите покренула дешавања на континенту на коначно насељавање британских острва. Продор Хуна иза „врата народа“ (области између Урала и Каспијског мора), узнемирило је сва племена широм Европе, после чега је кренула Велика сеоба народа. Оскудан живот, песковита и мочварна земља, влажна и хладна клима, још један су индикатор који је натерао ова племена на коначну инвазију на Британију. Под притиском осталих германских племена, који су се повлачили под хунским и касније аварским притиском, Англосаксонци и Јити су били сатерани у неплодне пределе у равници поред Северног мора. Једино што им је преостало је да се отисну на пучину и крену у потрагу за сигурнијим местом и плоднијом земљом.

Почетком V века западноримски војни заповедници опозвали су већ од раније ослабљене контингенте римских војника, ради одбране Италије и Галије од германских провала. Врло брзо након одласка римске војске, главнина римског и романизованог становништва је напустила острво. Остало је келтско становништво и тај период је познат као келтски препород. Брити су почели да стварају неку врсту малих државица у области југоисточне Енглеске. Келти нису могли несметано да се развијају. Германи су почели интензивније са пљачком, док су са севера и запада нападали Пикти и Шкоти. У појединим тренуцима су ти напади били заједнички на Келте са простора данашње Ен-

глеске, те су тако Брити северно од Лондиниума 429. године морали да сузбијају заједничке нападе Пикта и Саксонаца.

Легенда каже да су сами Брити направили проблем, тако што је краљ Вортигерн (*Vortigern*, вел. *Gurtheyrn*, стр.енг. *Wyrtegeorn*), позвао Јите као најамнике да бране Кент од упада Пикта и Шкота. Јите су предводила два брата Хенгист (*Hengist*) и Хорса (*Horsa*), који нису били задовољни победом над непријатељем, већ су се окренули против Вортигерна, освојили Кент и почели да га насељавају. Године 441/442. Германи, пре свега Саксонци, кренули су у жестоке нападе, да би убрзо цео југоисток Енглеске пао у њихове руке. Већи део британског становништва је убијен у англосаксонским напади-ма, док се остатак повукао у планине на западном делу острва – у Велс. Данашњи Велшани потомци су тих келтских становника. Масовно досељавање Англосаксонаца и Јита је кренуло након 441/442. године, када се у њиховој постојбини сазнало да препрека више нема и да су келтски становници побијени и протерани, после чега је покренута инвазија у разним крајевима острва. Јити су заузели Кент и острво Вајт, док су Англи населили више подручја: Источну Англију (источна обала Енглеске између ушћа Стур и Воша), Нортамбрију (између реке Хамбер и Хадријановог зида) и Мерсију (унутрашњост Енглеске, западно од Воша). Саксонци су из северозападне Немачке запосели: Есекс (северно од ушћа Темзе), Сасекс (између области Лондиниума и јужне обале Енглеске) и Весекс (западно од реке Ејвон до Корнволских брда). У насељавању су учествовали и Фризи из данашње Холандије, који су населили југ Енглеске у неколико мањих група.

Долазак Германа 441/442. године на острво било је систематско пресељавање читавих родова и породица. Заузимање великих области у Енглеској је било праћено убијањима келтског становништва, уништавањем градова и римских утврђења. Германске вође су забраниле свако мешање са Келтима, а ко би се оглушио о заповеди, одмах би био убијен. Део Келта је избегао преко Ламанша, населивши стару римску провинцију Арморика, која је добила ново име *Бретања*. Социјално уређење освајача је било племенско, а колико је било варварско показује чињеница да су се међусобно сукобљавали, ако би се показало да претендују на исту освојену област на острву. Отпор Келта у целини је био слаб, но и поред тога, средњовековни писци су подигли краља Артура (*Arthur*) на пиједестал хероја у епским причама о витезовима округлог стола. Развој англосаксонске Енглеске је почео на рушевинама пређашњих цивилизација,

без континуитета са римским и келтским начином живота и владања.

Има доста расправа о брзом германском освајању Енглеске. Једна од честих тврдњи јесте да су романизовани Келти били сувише под утицајем луксузног живота, одвојени од својих сународника, док друга тврдња говори о неслози и непостојању духовне кохезије, стању општег расула, међусобних сукоба, док је германски притисак био јак, упоран и дуготрајан. Све што је вредело у Британији доласком Германа је нестало, изузев путева, који су преживели и Викинге и читав средњи век. Водовод и канализација нестале са острва и појавиће се тек у модерном добу, а парна купатила више никада неће прорадити. Планска градња градова, стадиони, позоришта и остали објекти, појавиће се након више од хиљаду година.

Око 500. године је дошло до битке код Бадона (лат. *Bellum in monte Badonis*). Средњовековни енглески и велшки писци придали су огroman значај овој бици, помињући и краља Артура, док је прошла непримећено у англосаксонским хроникама. Гилдас је поменуо Амброзија Аурелијана (*Ambrosius Aurelianus*), као организатора британског отпора. Ток битке, место и година до данас нису утврђени, али Гилдас пише о последњем великом покољу над Германима. Овај монах иде толико далеко да је забележио да су након битке Брити претели острво од Саксонаца, али да је касније избио грађански рат. И Беда Венерабилис је писао о бици на брегу Бадон, где су освајачи побијени и за једну генерацију спречени да се насељавају на острву. И каснији британски извори пишу о самој бици, а то потврђују археолошки извори. Истраживање гробних места (Саксонци су у ово доба били пагани, док су Брити били християнизовани), показује да се граница померила око 500. године. Након тога, Англосаксонци су се одржали у данашњем Кенту, Сасексу, Норфоку и Сафоку, као и у околини Хамбера. Брити су изгледа контролисали упоришта северно и западно од Лондиниума и у јужно од Веруламиума, затим крајеве западно од линије Крајстчерча у Дорсету до ушћа реке Ејвон северно од Трента, те од Трента до Хамбера и на северу дуж реке Дервент до Северног мора.

Током VI века наставило се напредовање Англосаксонаца. Победа код Диорхема у Глостерширу је довела Саксонце до Бретонског канала. Године 577. Весекс је под краљем Кевлином (*Ceawlinom*) и његовим сином Кутвајном (*Cuthwineom*), разбио Брите у бици код Диорхема у данашњем јужном Глостерширу. Након убиства три британска краља, Саксонци су освојили Коринијум (*Corinium*), Глевум (*Glevum*) и Аква Сулис (*Aquae*

Sulis). Британска племена су развојена у две групе саксонским освајањем и оне су касније постале познате као Корнволци и Велшани. Године 613. после битке код Честера, држава Мерсија је проширила територију до Ирског мора. Брити су тако пресечени на три дела и морали су да се повуку у планинске пределе Девона и Корнвола, Велса и Камберленда.

Има више извора који пишу о германској сеоби у Британију, али су највећим делом из каснијих периода. *Chronica Gallica A. CCCCLII* („Галска хроника из 452“) у форми анала, једна је од првих у којима налазимо податке о германској инвазији из 441. године. И Прокопије је у VI веку писао да су у Британији живели Англи, Фризи и Брити, напомињући да након 411. године више није било римске војске на острву. Значајан извор за рану историју Британије даје нам Гилдас у књизи *De Excidio et Conquestu Britanniae* („О пропасти и освајању Британије“) из VI века, који детаљније описује живот на острву и германску друштвену структуру. Беда Венерабилис је још један значајан писац историје Британије, који је написао дело *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* („Црквена историја енглеског народа“) из VIII века, али он има доста грешака. *Tribal Hidage* чини списак од 35 племена, састављен је између VII и IX века. Даје нам интересантне податке о државама основаним на простору Енглеске. *Anglo-Saxon Chronicle* је историјски запис у виду анала, писаног од краја IX до средине XII века. Има још доста хроника које нам дају одређене податке о германској инвазији и формирању држава, али поред писаних извора, важне податке добијамо на основу археолошких ископавања.

Данас су у истраживања укључене и ДНК генетске и биолошке анализе, лингвистика и друге науке. На основу свих истраживања, историчари покушавају да дођу до податка о броју Германа који су населили британско острво. Ни ту се научници не могу сложити, те број варира од 20.000 до 100.000 људи. Чак и ако подигнемо на 200.000 Англосаксонаца и смањимо на само 800.000 Брита, опет су Брити у значајној већини, чак 4:1 у односу на освајача. Има доста примера у свету где је моћна мањина постала у релативно кратком временском периоду доминантна, што је условило да већина прихвати њихову културу и начин живота. Слична судбина била је у развоју језика, где староенглески није био под посебно јаким утицајем латинског и келтског. До средине VI века део Брита је напустио енглеску низију и преселио се у Велс, Ирску или Бретању, док је већина једноставно напустила свој језик и културу и усвојила англосаксонску, да би мешањем са освајачем и нестали као посеб-

на етничка група. Истина, Англосаксонци нису у потпуности уништили британску културу, већ се у каснијем периоду појављују келтска имена на листама англосаксонске елите. Краљевску породицу у Весексу је основао човек по имену *Cerdic*, што је несумњиво келтско име које потиче од *Caratacus*. Овај податак може да говори да је Кердик био преколом Брит, али да се његова породица временом англосаксонизовала. И његови наследници су имали келтска имена, што указује да су успевали да задрже свој идентитет међу Германима. Последњи владар са келтским именом био је *Caedwalla* који је умро 689. године.

Несумњиво да је доласком германских племена дошло до опадања локалног келтског становништва. Сви градови су били уништени и дуго ненастањени. Лондиниум је једини град који је непрекидно насељен, јер је његов положај у срцу мреже путева учинио да се развије као значајан трговачки центар. Обрадива површина се знатно смањила, док су велики шумски простори након крчења из времена римске владавине, били напуштени, те су прва англосаксонска насеља погиднута поред река, а најгушће су били насељени Кент и долина Темзе. Смањење британског сеоског становништва је било велико због ратних пустошења и расељавања.

3. АНГЛОСАКСОНСКО ДРУШТВО И ХРИШЋАНСТВО

Англосаксонско друштво

Рат је за Германе био природно занимање, као и бављење пољопривредом. Пресељењем у Британију нису мењали свој дотадашњи начин живота. Организовани у братства и племена, заједно су оснивали села. Родовско друштво је још у старој постојбини почело да се мења, пре свега у смислу припадништва широј заједници од племена, што је водило ка развоју првих држава – краљевина на тлу Енглеске. То нису ни биле државе у пуном смислу, али је устројство краљевске власти био кључан чинилац у уједињењу народа и стварању већих државних заједница. Англосаксонске државице на простору Енглеске водиле су непрестане међусобне ратове, упркос истом пореклу и језику.

Прелазни степен између племенског уређења и феудализма био је карактеристичан за Англосаксонце. С једне стране је хајд (*hide*) типичан за племенски систем, док је са друге градска општина чинећи локалну заједницу, која са родбинском заједницом није морала имати било каквих до-

дира. Развој градске општине у процесу стварања друштвене хијерархије међу германским племенима на острву, чини унутрашњу историју раздобља до инвазије Викинга. На простору Енглеске, изувез Кента, хајд је имао улогу некадашњег гвелија, односно чинио је посед типичне сеоске породице. То је земља коју је могао обрадити плуг са осам волова. Није могуће открити колико је јутара чинио један хајд. У Источној Англији хајд је имао око 120 јутара, док је у осталим државама на тлу Енглеске имао око 40 јутара. У односу на келтски гвели, који је био економска и друштвена заједница, код Англосаксонаца хајд је чинио градску општину. Обична градска општина је у ствари село која се значајно разликовало од келтских насеља, често насељено једном породицом или неколико породица родбински блиске. Келтски заселак се поклапао са гвелијем, док је хајд био распарчан на мање делове од једног јутра широм читаве површине општинских заједничких поља. Таква поља, у већини случајева два или три, обрађивана су према одређеном циклусу. Ако су то била три поља, на једном од њих у јесен је сејана пшеница, раж или озими јечам, док је на другом пољу у пролеће сејан зоб, грашак или јари јечам, а треће поље је остављано на угару. На местима где је постојао двопољски систем, једно је сејано, док је друго било под угаром. Након жетве поља су служила за испашу стоке целе градске општине. Поседник хајда је имао право на општинске ливаде и шуме. Хајд је углавном сматран поседом главе породице, али није било приватно власништво, нити га је могао продати, а право на њега је било ограничено различитим ограничењима. У почетку је хајд био војнички посед са обавезом да у току рата власник имања пошаље наоружаног човека. Непосредно након сеобе поседник хајда је још увек био слободан ратник. Због сталних ратова међу англосаксонским државама, хајд више није могао да издржава ратника, те поред сељака (*ceorl*) као поседника хајда, налазимо и великаша (*thane*) који је постао професионални војник, а кога је краљ даривао или чак сам доделио неки посед никада мањи од пет хајда (600 јутара), некада чак и већи. Временом међу самим кеорлима долази до диференцијације, те мањи део њих постају властелини (барони), док већина пропада. Хајд је највише могао да се подели на осам делова, јер је могао да се оре са осам волова. У каснијем англосаксонском периоду, када долази до уједињења многих државица на тлу Енглеске, хајд више није био удео сељака у општинској имовини, већ виргејт (*virgate, yardland*), ораница за два вола или бовејт (*bovate, oxgang*), ораница за једног вола. Виргет је износио приближно 30, док бовејт 15 јутара земље.

Било је и поседника са мањим поседом од два до пет јутара земље. Оваква имања више нису била део општинских имања, јер су били мали да би могли издржавати једног вола, те више нису могли учествовати у заједничком орању. Уместо волова, оваква мала имања обрађивана су мотиком и лаким плугом. Власници таквих имања се називају међаши (*bordars*) и колибари (*cotters*) и најчешће су занатлије (ковачи, колари и слично) или су живели од надничења на туђим имањима.

Много пре доласка Викинга, хајд је престао да буде реална јединица за поделу земље, због чега је ова реална јединица углавном добијала значење у опорезивању и администрацији. Слично је са поделом на кланове, јер је након 900. године уведена подела на стотине (*hundreds*), прво у Весексу, под Алфредом, касније његовим потомцима, а на крају у целој земљи. Почетком VII века властелин је постајао феудални лорд, а кеорл близу кметства. Приватно власништво је већ добијало главно обележје и почела се уобличавати друштвена хијерархија. Држава је из војничког стања након сеобе, почела да се преобликује на нови систем који није постојао у ранијем периоду док су Англосаксонци још били на континенту.

Англосаксонско друштво је било варварско, али је већ пре сеобе у Британију започео процес распадања родовског друштва. Некадашњу једнакост свих чланова заменила је структура породица вишег и нижег рода, односно стварање јаке ратне аристократије, која је пришла краљу и од њега добила различите олакшице, али и квалитетну земљу за обраду. Краљ је изнад свих у друштву и он одлучује о свему у заједници. Већ од самог стварања германских државица на острву, краљеви су кренули у стварање династија. Цело племе је дужно да се покорава краљу и његовим одлукама, а њега штити војна аристократија настала из времена ратова против Брита. Племо идентификује своју снагу и углед са личношћу самог краља, повезујући га са боговима. Код Англосаксонаца је већ од почетка краљевски престо наслеђивао мушки члан породице, али није постојало правило да то мора бити најстарији син. Управо непостојање права наслеђивања престола, нити одлука самог краља да још за живота одреди свог наследника, често је водило ка борбама међу претедентима за престо.

Англосаксонски двор је имао исте карактеристике као и код германских племена на континенту. Краљ је поштован као најмоћнији и најмудрији у племену, у сродству са боговима он је изнад свих људи. Поштовање које му је указивано, посебно су истицали чланови његове ратне дружине, те ако би краљ био убијен на бојном пољу, било је срамота да

га његови пратиоци надживе, због чега су морали да се боре све до своје смрти, чак иако је битка већ била изгубљена. У англосаксонским еповима често се могу пронаћи мотиви који описују оданост ратника према свом краљу, свесно чекајући смрт у борби која је изгубљена, али исто тако и кукавичко држање и издају ратника. Краљ је својим ратницима додељивао најбоља имања и друго богатство стечено у борби, а дружина је живела о краљевом трошку када није било ратова.

Већ приликом сеобе на острво, започело је стварање хијерархије у германском друштву и врло брзо, већ до стварања првих држава, краљ и његова породица су били на врху хијерархијске лествице, одмах испод њега је била војна аристократија, затим земљорадници који су поседовали мања имања и на дну робови. Временом су продубљиване друштвене неједнакости, те су краљ, војна и земљопоседничка аристократија започели са формирањем феудалног друштва, пре свега на рачун ситних и средњих земљопоседа. Пун феудализам ће се развити знатно касније, од краја XII века, али је у англосаксонско време стварање хијерархије почетак претфеудалног система.

Основни елемент феудализма је поседовање земље, што имплицира политичку власт. У суштини цела држава, све обрадиве површине, шуме и водене површине припадају краљу, али да би око себе имао одане људе, а своју династију учврстио, краљ је поклањао крупна имања својим људима, неретко чак и целе покрајине да њима управљају великаши као наследни господари, са обавезом да признају врховну власт краља. Обавеза великаша је да са војском на позив краља крене у рат под државном заставом. Великаш (властелин) је у вазалном односу према краљу, а посед који је примио од свог господара назива се лено. Уколико би издао свог господара, краљ је могао да одузме лено и преда га другоме. Властелин је могао део свог лена додељивати нижем од себе под истим условима под којима је и он добио земљу. Тако је деоба имања могла ићи до најнижег племића, који је био у обавези да у рат крене са једним слугом. Сви су они представници феудалне класе, јер поседују земљу, али је не обрађују. То је посао кмета који нема сопствену земљу. Кметови су некада имали сопствену обрадиву површину, али у процесу пауперизације је губили и добровољно прихватили да постану кметови на имању великаша. Дужни су да признају свог властелина за господара и њему плаћају порезе и додатно раде на имању које је властелин задржао за себе. Кметови заједно са земљом могу прећи у власништво другог властелина, ако је претходни изгубио краљеву милост. Убрзо након

сеобе на острво, земљорадник је морао да издржава краља и крупну аристократију која је кренула да се формира. У односу на германска племена која су срушила Западно римско царство и на његовим темељима почела да граде сопствене државе, преуевши многе римске елементе, пре свега ступивши у однос са староседелачким и римским становништвом, што је све био фактор који је водио ка развоју феудализма, на острву тог елемента није било. Римски утицај је нестао већ након њиховог напуштања Британије, а Келти нису наставили са ранијим системом. Развој феудализма на острву је текао под другачијим околностима у англосаксонским државама.

Док су Англосаксонци још живели на континенту, као и током сеобе на острво, сви мушки чланови племена учествовали су у ратовима. Ратници су се звали *thegn* или *thane*, а сељаци *ceorl*. Временом је ратник престао да обрађује земљу, не само у време ратова, док је сељак престао да ратује, што је водило ка приману кметске обавезе и стављању под заштиту ратника, јер су на простору Енглеске германске државице константно међусобно водиле ратове. Између ратника и кметова постојала је велика група слободних сељака, који су поседовали средња или мања имања, но у наредним вековима ће им световни и црквени феудалци наметнути зависност уз одузимање имовине или их водити до сиромашења, што је саме сељаке натерало да сопствену земљу предају феудалцу и као кметови буду везани на имање неког господара.

Хришћанство

Преобраћење Англосаксонаца није дошло из Велса, где се хришћанство учврстило још у време римске владавине. Због нетрпељивости и сталних сукоба између германских и келтских племена, нормализација односа није могла ни да се замисли, камоли спроведе. Велшани су сматрали да је долазак Англосаксонаца божја казна због њихових грехова, пре свега међусобних ратова којима је острво било изложено након одласка Римљана. Хришћанство је међу Англосаксонце стигло из Рима, нешто касније из Ирске, преко манастира Јоне. Овај прелазак на хришћанство је завршен половином VII века, када су се сукобиле секте противника са коначним тријумфом римског типа исповедања вере.

Године 565. монах из Ирске Колумба (*Saint Columba*, ирс. *Colm Cille*, 521-597), који је студирао у монашкој школи у Мовилу код мисионара и

оснивача манастира Финијана (*Saint Finnian*, око 495-589), стигао је у манастир Јона (мало острво у архипелагу Унутрашњих Хебрида близу западне обале Шкотске). Утицај манастира Јоне је постао изузетан, прерастао је у духовно царство Британије утичући на велике области острва: од западне Шкотске до дубоко у унутрашњост Ирске, обухватајући велики део северне Енглеске. Ускоро ће ирски монах Ејдан (*Aidan*, око 590-651) из Јоне, основати манастир Линдисфарн у договору са краљем Освалдом 634. године. Ова два манастира одиграће кључну улогу у покрштавању пагана.

Јуна 597. године Колумба је умро, док се у исто време Августин (*Augustine of Canterbury*, умро 604) искрцао на острво Танет, настављајући према престоници краља Етелберта у Кентерберију. Њега је послао папа Гргур I, јер се Августин одликовао дубоком вером и са много мисионарског ентузијазма је кренуо на удаљено острво. Као игуман манастира у Риму, папа га је изабрао да доврши посао покрштавања паганских делова Британије. Историчари често греше када кажу да се Британија покрстила под Августином, заправо велики делови острва су већ у време Римљана били покрштени, као што је Ирска, делови Шкотске и Велс. Августинов циљ је био да покрсти краља Етелберта у Кенту, који је већ био ожењен хришћанком Бертом (*Bertha*), кћерком Хариберта I Франачког, који је владао Паризом. Етелберт је прешао у хришћанство, почеле су да се оснивају цркве и ускоро је цео Кент био покрштен. Етелбертов закон је најранији написан на германском језику, који је познавао различите врсте казни. Кент је био богата државица са јаким трговачким везама на континенту, те је Етелберт контролисао трговину. По први пут након англосаксонске инвазије, новац је почео да кружи Кентом.

После преласка Кента на хришћанство ред је дошао на Есекс и Источну Англију. Едвин од Нортамбрије оженио се 625. године кентском принцезом и са њом је допутовао Паулинос (*Paulinus*, умро 644), први надбискуп Јорка. Убрзо су многи прешли на хришћанство, а након покрштења Едвина, Паулинос је провео двадесетшест дана крштавајући обраћенике у реци Глену. Слична масовна покрштавања вршена су у Свејлу и Тренту. У суштини хришћанство је споро примано код обичних људи. Када је Едвин убијен од мерсијског краља Пенде 633. године, враћање на старо у Нортамбрији је било толико брзо него прелазак на хришћанство. Религија ће још дуго остати у рукама краљева, који су из политичких разлога или истинског уверења прелазили на правоверје, а народ је само слушао и пратио краљеве одлуке.

Крунисањем краља Освалда 634. године у Нортамбрији, ситуација је почела да иде у корист мисионара. Нови краљ је васпитаван од ирских монаха из манастира Јоне, одакле је дошао Ејдан, који је основао манастир у Линдисфарну. Овај манастир ће одиграти главну улогу у покрштавању германских пагана на простору северне Енглеске и пре свега обратити у правоверје становнике Нортамбрије. Келтски тип хришћанства је био својом простом побожношћу и не посебном везаношћу са центром, много ближи обичном паганском становништву. Ејдан је постигао невероватан успех у мисионарству, али пошто није знао англосаксонски (староенглески) језик, Освалд му је помогао, јер је научио ирски док је био у изгнанству. Освалд је био Ејданов преводилац када је овај проповедао. Касније је заштитник Нортамбрије Свети Катберт (*Saint Cuthbert*, 634-687) био игуман манастира, затим епископ у Линдисфарну. Прво нортамбријско хришћанство је било мешавина херојског паганства и простоте са благом и борберном вером ирских мисионара. Била је то потпуно различита интерпретација хришћанства од оне која је долазила из Рима, а која је деловала као религија страха пробијајући се у јужној Енглеској. Када је Пенда убио Освалда, Нортамбрија је остала хришћанска, да би тек двадесет година касније било покрштено становништво Мерсије. И у Есексу су мисионари постепено покрштавали становнике, док је само Сасекс остао у паганству.

Године 664. одржан је сабор у Витбију на коме су присуствовали римски и келтски мисионари да расправе различитости у тумачењу вере. Разлике су биле дубоке него што се у почетку мислило. Посебан проблем је настао око тумачења прославе Васкрса и тачног облика свештеничке тозуре. Келтско хришћанство се развијало у слободној Ирској, никада подјармљеној и прилагођеној племенском уређењу становника. Организацију су чинили манастири који су у основи били групе пустињака и који су живели у најпростијим колибицама. Држали су мало земље, која је остала у власништву племенске општине. Није било локалне или епископске организације, а њихови монаси су били мисионари који су посећивали вернике и имали неодређену власт. Римско хришћанство је наследило римску дисциплину, али пре свега централизам, те римске законе са јасним власништвом и свештеничком хијерархијом. Већ неколико векова је била успостављена територијална организација бискупија и надбискупија. Најближа земља Британији у којој је деловало римско хришћанство била је Франачка, где су започели претфеудални односи. На сабору у Витбију победу је

однело римско хришћанство, што је уједно била победа феудализма. Врло брзо након сабора нортамбријска црква је ушла у токове римске цркве. Епископско седиште Нортамбрије је прешло из Линдисфарна у Јорк по наређењу Рима. Вилфрид (*Wilfrid, Wilfrith*, око 633-око 709), главни заговорник римског хришћанства на сабору у Витбију, постао је епископ Нортамбрије 668. године, док су се присталице келтске праксе повукли у манастир Јона. Вилфрид је у следећих девет година основао манастире, градио цркве, побољшао литургију (мису). Био је вешт дипломата и све је урадио на јачању ауторитета Цркве на острву. Гомилао је велико богатство које је према његовом наређењу требало бити изложено крај његовог одра. Сушта супротност од Катберта, аскете из Линдисфарна, који је живео на сировом луку или данима стајао у води до грла и молио се, но победу је однела Вилфридова пракса.

Свештеници су били једина писмена група у мору неписмених становника острва, због чега су добили на значају код мање просвећених краљева и великаша, преузевши послове високих државних функција и саветника владара. Писали су све повеље и тестаменте у држави, али су почели да поткопавају ослабљена општа права. Овај процес се најбоље примећује у порасту укњижене земље (*bookland*), према оној која је била у власништву народа (*folkland*). Народ је земљу држао према обичајном праву или својим посебним правима. Она није била заједничко власништво, али ниједан појединац није имао право на њу, већ је могао држати посед унутар система градске општине. Укњижена земља пак, била је она која је повељом или другом одлуком додељивана великашу. Тако је јачао положај властеле економски, јер је могао да користи службе којим је народна земља била обавезна краљу и правно, јер је његово право на земљу било чврсто и могао га је укинути тек краљев суд или Витан (*Witenagemot*, стр.енг. *witena gemōt*). Витан је политичка установа која је деловала на тлу Енглеске од VII до XI века као савет одличника, који су били краљеви саветодавци. Сматра се да је ова установа представљала аристократску еволуцију од старинских германских општих скупштина (*folk moot*). У Енглеској су се фолкмутови развили пре VII века у сазив најмоћнијих и најважнијих људи у држави, које је расправљало о кључним државним питањима. Примањем хришћанства облик витана се променио, те су Црква и држава међусобно испреплетене што се одразило на чланство у витану. Записи одлука донесених на витану обухватали су црквене и секуларне правне ствари. Родовска права су била још знатна, што Алфредов

закон појашњава да укњижена земља не сме отићи ван рода наследника, ако то забрани онај ко је ту земљу добио или ко му је доделио. Прве повеле ишле су у корист црквених институција, али када је установљено колику предност пружају, други световни племићи су тражили иста права.

Претњама и лукавствима, чак фалсификатима, Црква је осигуравала за себе више земље. Поседовањем све више обрадивих површина и моћ велепоседника постајала је све већа. Епископи и остали црквени достојанственици и монаштво постали су велика група која је живела у лагодном животу, због чега су се окренули сељаштву и организовали га према феудалном кметском систему. Световно племство није заостајало за црквеним, те су и они прибегавали кмећењу сељаштва и слободних људи. Црква је ширила писменост и тако дала подстрек развоју трговине и учвршћивању краљевске власти. Два века од примања хришћанства до доласка Викинга трајао је период постепеног, али солидног развоја држава на тлу Енглеске. За градњу објекта је послужио камен са порушених градова и села из римских времена. Проблем је био недостатак грађевинског материјала (камена), тако да су били принуђени чак да ваде камен из римских путева. Велика Вилфридова црква у Хексхему била је саграђена од камена донесеног из Велса. Световне куће, чак краљевске, грађене су од дрвета. Монашки скрипторији постали су главни преписивачки центри у којима су рукописи достигали висок ниво.

Теодор из Тарсуса у Киликији (*Theodore of Tarsus*, 602-690), био је епископ у Кентерберију од 668. до 690. године. Најпознатији је по реформи енглеске цркве и оснивања школе у Кентерберију. Ново поглавље цркве на острву је започело са њим, који је дошао из Рима по папином налогу. Рођен на граници Ромејског царства и Персије, детињство је провео у сталним ратовима и разарањима, да би као дечак био заробљен у Антиохији, а тамничке дане провео је у Дамаску и Јерусалиму 613-614. године. Када су Персијанци заузели Тарсус, Теодор је имао 11 или 12 година и тако је врло млад дошао у додир са персијском, а током заробљавања и сиријском културом. Касније се школовао у Антиохији, препознатљивој школи по егзегези. Дошавши у Енглеску Теодор је посветио нове епископе за дијецезе којима су архипастири годинама недостајали и сазвао сабор у Хертфорду 673. године, на којем су започете озбиљне реформе енглеске цркве, пре свега у тумачењу правилног прослављања Васкрса, успостављању надбискупске власти, правила о путујућим монасима, редовном сазивању сабора, браку и забрани живота у конку-

бинату и другим питањима. Предложио је поделу велике нортамбријске епархије на више мањих, што је довело до сукоба са епископом Вилфридом. Теодор је сменио и протерао Вилфрида 678. године, делећи његову епархију на више мањих. Сукоб са Вилфридом је потрајао до 686/687. године. Овај вешти свештеник је донео у Британију ширину схватања и државничку мудрост, коју неписмени и полудивљи англосаксонски краљеви нису имали. Највећи део историчара сматра Теодора за првог енглеског државника. Заједно са Хадријаном (*Hadrian*), основао је школу у Кентерберију на којој су предавања држана на латинском и грчком језику. Подучавао је црквену музику, увео различите текстове, знања о источним свецима и сасвим је могуће да је на Западу увео и Литанију Свим светима, важну литургијску новину. Његови ученици би након завршене школе били именовани за опате бенедиктинских манастира по јужној Енглеској, чиме је ширено Теодорово учење. Учествовао је у раду других сабора: у Хатфилду је у септембру 680. потврђена правоверност цркве у Енглеској по питању монотелитизма или на сабору у Твифолду код Алвика у Нортамбрији одржаном око 684. године.

Међу првим ученицима школе у Кентерберију био је Алдхелм (стр.енг. *Ealdhelm*, лат. *Aldhelmus*, око 639-709), родом из краљевске куће Весекса. Његова жеља за науком, учинила га је великим учењаком свога времена. На китњастом латинском језику писао је књиге за потребе цркве, но оснивао је и манастире, као што је Малмсбери у Вилтширу око 676. године у коме је био опат. До XI века у овом манастиру се налазила друга по величини библиотека у Европи. Алдхелм је био и епископ Шерборнеа, а његови ученици су постали мисионари у германским земљама на континенту.

У Мерсији није било тако познатих учењака, али је ова мала државица дала једног од првих домаћих светаца – Гутлака (стр.енг. *Gūðlac*, 673-714). Ушао је у касније англосаксонске епове, манифестујући кроз себе духовни живот тог времена. Био је из краљевске породице, у младости далеко од хришћанског начина живота. Пљачкао је сељаке предводећи разбојничку дружину. Након девет година распојасаног живота, окренуо се правоверју и молитви. Неко време је провео као монах, а онда се као испосник повукао на усамљено острво у мочвари. Живео је са животињама, мада су га посећивали ходочасници и већ за живота сматрали га светим човеком.

На северу Енглеске у брдима где извире река Твид, родио се један од најпопуларнијих светаца средовековне Енглеске – Катберт (*Cuthbert*,

око 634-687). Врло млад је постао војник, када је одлучио да напусти световни живот и посвети се молитви. Ступио је у манастир Мелроуз близу границе са Шкотском. Наставио је да проповеда хришћанство међу својим сународницима, који су се раније покрстили, али наставили да живе пуганским животом. Дуго је био игуман манастира Линдисфарн. Саградио је колибу и подигао велики зид да би се оградао од овог света. У текстовима га описују као човека са надчовечанском снагом и издржљивошћу, јер је могао да подигне громаде камена, које би обично подигла четворица, ноћу би се молио у хладном мору или на обали. Успомена на њега је остала жива у Енглеској, те се он данас сматра заштитником северне Енглеске.

У манастиру Џероу, основаног 674. године, живео је и радио Беда Венерабилис, један од најученијих људи свога времена и један од највећих енглеских историчара читавог средњег века. Дела је писао на латинском језику из историје, теологије, граматике и природних наука. Од своје седме године непрестано је проводио живот у манастиру Џероу. Поред свакодневних монашких обавеза, Беда је изучавао Свето писмо, латински и грчки језик и античку филозофију. Неке од његових књига започете су као уџбеници. Писао је пуно и невероватном лакоћом. До краја свог живота написао је 36 дела, углавном теолошких списа. У историографији је остао упамћен по својој „Црквеној историји“ завршеној 731. године, највише описујући покрштавање Англосаксонаца. По начину писања, његово дело се издаваја од других из времена раног средњовековља. Био је савестан у сакупљању података и објективан, што није било својствено историјским списима читавог средњег века. Његови списи се одликују јасним и непосредним латинским језиком, те кроз свој стил писања можемо продрети у саму личност Беде Венерабилиса. Он и Теодор из Тарсуса нису проглашени свецима иако су доста учинили на развоју хришћанства у Енглеској.

4. АНГЛОСАКСОНСКЕ ДРЖАВЕ У БРИТАНИЈИ

Политичка историја након англосаксонске сеобе састоји се од низа борби више малих државица на тлу данашње Енглеске. У почетку је доминирао Кент, затим Нортамбрија и Мерсија и на крају Весекс. Исход борби зависио је највише од снаге сваке државе понаособ, као и моћи појединих краљева. Етелберт из Кента, Едвин и Освију из Нортамбрије, Пенда и Офа из Мерсије и Егберт

из Весекса имали су великог удела у привременом успеху својих малих краљевина.

Кент је за надмоћ имао да захвали почетној културној доминацији својих франачких освајача и непрекидном контакту са континентом. Пад Кента је условљен малим географским простором и неуспехом у успостављању надзора над Лондиниумом и доњом Темзом. Кентова доминација трајала је од краја VI века до 616. године, да би првенство добила Источна Англија до 627. године. Нортамбрија је постала сила у исто време када је започело продирање напредне културе коју је увела келтска црква, али и снага ратоборног народа са северних енглеских пушара. Слабљење моћи Нортамбрије последица је исувише амбициозног покушаја проширења према Шкотској на северу и према Мерсији на југу. Држава је пострадала и због недовршене фузије својих саставних делова – Деире и Берниције, јер су те две покрајине константно биле у сукобу. Нортамбрија је своју доминацију имала од 627. до 659. године. Разлог успона Мерсије од 659. до 825. године, још увек није довољно јасан, али је несумњиво да су пораст становништва и његов напредак у богатим равницама Мидландса, као и ратно искуство у победама над Велсом, највероватније били кључни. Слабљење Мерсије је условљено недостатком добрих природних граница, јер је практично изложена са свих страна, што је представљало непрекидне ратне сукобе против суседа. Весекс је пак, био краљевина са dobrим границама, а позадина на југоистоку је била довољно пространа да омогући ширење. Имао је доста плодне земље и крајем VIII века је почео да успоставља контакт са франачком краљевином, којом је владао Карло Велики. Убрзо после 800. године Весекс почиње да се повлачи пред противницима, а коначни слом доживеће као и све остале англосаксонске државице због најезде Викинга. Први на удару нашли су се Мерсија и Нортамбрија, које су биле прегажене, али су убрзо и остале морале да уђу у сукоб против новог непријатеља.

Од англосаксонске сеобе на острво до доласка Викинга, на тлу Енглеске је формирано много малих држава, које су постојале у одређеном временском периоду. Неке су временом промениле име, друге нестале са историјске карте уједињењем са суседном државом или су једноставно сломљене у ратним окршајима. На југоистоку Енглеске постојале су државице о којима скоро да не знамо ништа. Потребно је дати приказ појединих држава и краљевина и њихов развој до доласка Викинга. Најважније државе на тлу Енглеске и Велса из англосаксонског периода, под контролом Англа, Саксонаца и Келта су: Берниција-Нортамбрија

(заузети од Англа из Берниције), Думнонија (југозападна Енглеска са Девоном и Корнволом, као и деловима Сомерсета и Дорсета), Дифед (југозападни Велс), Ергинг (југозападни Херефордшир, северни Монмутшир и Глостершир), Гвент, Брихејниог и Гливисинг (јужни Велс), Повис (централни Велс), Гвинед (северни Велс), Еамет (југоисточни Јоркшир), Ренегед (Камбрија и Ланкашир), Ебраук (околина Јорка и северни Јоркшир), Стратклајд (постојала око 900. до 1000. године у југозападној Шкотској, Камберленду и Вестморланду) и Годонин (Лотијан).

Поред наведених, постојале су државе које су биле под управом Англосаксонаца и које су доминирале острвом: Берниција (била је краљевина Англа пре него што се са Деиром ујединила и формирала Нортамбрију), Деира (била је краљевина Англа пре него што се ујединила са Берницијом и формирала Нортамбрију у области данашњег Јоркшира), Источна Англија (Сафок и Норфок), Кент, Хвике (углавном у Глостеру), Сасекс, Есекс (Мидлсекс и Сари), Весекс (формирана од Саксонаца са гоње Темзе и области насељене Јитима око Саутемптона укључујући острво Вајт), Мерсија (центар Рептона), Средња Англија (источни Мидландс, касније уједињена са Мерсијом) и Нортамбрија (основана од Берниције и Деире).

Немогуће је дати приказ свих држава у Британији пре доласка Викинга. Потребно је истаћи посебно историју седам најважнијих држава тога времена, односно њихову доминацију.

Кент

Кент (стр.енг. *Cantaware Rice*, стр.вел. *Ceint*) је био под јитском сеобом током V века. Несумњиво да је на овом простору већинско било британско становништво, а римски назив за регион *Cantiaca* утицао је на краљевство које су формирали Јити – *Cantware*. *Anglo-Saxon Chronicle* пише да је британски краљ Вортигерн, позвао двојицу јитских краљева, браћу Хенгиста и Хорса, да му помогну у борби против Пикта. Након доласка у Кент 449. године, Јити су поразили Пикте, но убрзо се окренули против Вортигерна и позвали сународнике да се населе на том делу Енглеске. Населивши Кент и острво Вајт, започела је германска историја југозападне Енглеске. Према „Хроници“, 455. године је дошло до битке Јита против Вортигерна у којој је Хорса убијен. Хенгист је преузео краљевство, а наследио га је син Еск (*Æsc*). Године 456. Јити су поразили Брите код Крекганфорда, након чега је

велики број Келта напустио Кент и преселио се у Лондиниум.

Јити су наставили да обрађују земљу коју су раније обрађивали Брити и Римљани, користећи римске путеве и објекте. Током VI века Кент је имао контакте са Меровинзима у Франачкој, али није јасно каква је била тачно та веза. Археолошки налази у Кенту указују на франачки материјал, што може да сугерише да је Кент имао трговински монопол са Франачком, јер таквог материјала нема у другим деловима Енглеске тога доба. Кентски производи пронађени су у Франачкој, Фризији, деловима северне Немачке и јужне Скандинавије, што јасно указује на економску превласт у односу на остале англосаксонске државе. Археолошки докази указују да је током VI века Источни Кент освојио Западни Кент, створивши јединствену државу.

Кент (*Kent*) се под тим именом први пут помиње у списима 597. године, до када је у краљевству успостављена нова елита. Овако рано помињање државе значи да је Кент био прва англосаксонска држава формирана у Британији. Беда Венерабилис пише да је у то време владао Етелберт (*Æthelberht*, око 558-616) и да је био бретвелда (хегемон) над свим осталим Англосаксонцима јужно од реке Хамбер. Кент је под њим доминирао германским народима у Британији и највероватније да је управо Етелберт био први познати, историјски признат германски владар на простору Енглеске. „Англосаксонска хроника“ пише да су у другој половини VI века германске државице водиле сталне међусобне ратове, већина у западном делу, према Велсу, али се они нису тицали Кента. Једина забележена битка коју је водио Кент, збила се 568. године против Весекса, где је Етелберт био принуђен да се повуче, али то не значи да је Кент изгубио превласт у односу на остале државе.

Најстарији англосаксонски законик написан на сториенглеском језику био је Етелбертов законик с почетка VII века. Данас је сачуван у *Textus Roffensis* (*Textus de Ecclesia Roffensi per Ernulfum episcopum*, „Анали Рочестера“) писаног између 1122. и 1124. године. Закон се бави очувањем јединства и стабилности државе до казни за телесне повреде. Висина казни је распоређена према социјалном рангу сваког човека и односила се на све људе од краља до роба. Разумљиво да је закон само прихватио раније усмено уобичајено право германских народа, изузев одредби који се тичу Цркве. Писан је на занимљив начин, где сваки члан креће од краља и завршава са робом. Исто тако, део о личним повредама почиње са косом и завршава са ноктом на ноzi. Поетско сазвучје и алитерација јасно указују на усмену позадину закона. Етелбертов закон због

свега наведеног, вуче корене од *alþeaw*, односно обичајног права, више него од личних краљевих одлука. Није познато када је тачно објављен, али је извесно након примања хришћанства. Кент је након покрштавања покушао да опонаша Римљане и своје становнике представи као цивилизоване у односу на остале Германе на острву. Хришћанство је стигло са Бертом, кћерком Хариберта I Франачког, која се удала за Етелберта. Постоји мишљење да је тај брак уговорио Августин Кентербериски, али за сада је тешко потврдити тај податак. Вергилд који се односи на свештенике у Етелбертовом закону врло је сличан осталим германским законима, пре свега *Lex Ribuaria*, као и швапском и баварском законуку. Законик садржи одштете за црквена лица, краља и двор, еорле (племство), кеорле (слободне), полуслободне, те описује казне за личне повреде, казне над лицима који нападају жене, слуге и робове. Црквена имовина је заштићена и покушава да се кроз одредбе закона смање друштвени сукоби и потреси. Плаћало се у шилинзима (*scilling*) и скитима (*sceatt*). Скит је под Етелбертом био јединица злата у вредности од зрна јечма и 20 скита су чинила 1 шилинг. Вредност једног вола је била у вредности једног шилинга. Сам текст је интересантан и због архаичних речи, попут двоструких самогласника, указујући на дужину изговора, који се у каснијим вековима више не појављују у енглеском језику.

Кент у овом периоду није имао престоницу, већ се краљ селио широм државе, прикупљајући храну од народа и дајући поклоне као замену. У списима из VII и VIII века постоји податак да су Кентом управљала два владара, али да је онај на истоку био главни у односу на потчињеног из западног дела краљевине, што би могло да указује на ранију поделу државе.

Током VII века моћ Кента је ослабила на острву, док је расла снага Нортамбрије и Мерсије. Према тексту *Tribal Hidage*, Кент је остао четврта држава у Енглеској по богатству, но то је већ доба бурне историје за ову англосаксонску државу. У време владавине Екберта (*Ecgberht*, 664-673) због малолетности, државом су управљали краљеви рођаци Етелред (*Ethelred*) и Етелберт (*Ethelberht*) између 664. и 667. године, да би на крају били убијени у краљевској дворани, вероватно због покушаја смене Екберта. Хлотхер (*Hlothhere*, 673-685) је наследио свог брата на престолу, да би га убио и сменио Екбертов син Едрик (*Eadric*, 685-687) у савезу са Саксонцима са југа острва.

Хлотхер и Едрик су познати по законуку, другом по реду из кентске краљевине. У њему нема верског садржаја, већ се бави законским процеду-

рама. Пошто у имену законика стоје имена двојице владара, могуће је да су Хлотхер и Едрик једно време владали истовремено, мада о томе нема доказа. Текст је сачуван у *Textus Roffensis* из XII века. У односу на Етелбертов законик и каснији Витредов, овај има мање архаичних речи, што упућује на неки каснији препис или чак могуће промене у каснијим вековима. Бави се казнама и другим одредбама: казна за убиство племића од стране слуге, казна за убиство слободног човека од стране слуге, оптужбе за крађе и одбрана оптуженог, одредбе за чланове породице убијеног слободног човека (жена убијеног има старатељство над дететом уз помоћ неког мушког старатеља – очевог рођака, све док дете не напуни 10 година), однос према украденој роби и оног ко је украо, како оптужити неког (оптужба, јемство и заклетва), казне за увреде и ремећење мира, начин угошћавања странаца и обавезе према њему, те стицање имовине у Лундевику. Занимљив члан закона је да лице које је оптужено мора положити заклетву и мора да се придржава до одлуке суда или да плати 12 шилинга. Тужилац и оптужени морају да затраже од судије прихватљиву казну којом би обојица били задовољни. Када пресуда буде донесена, онај против кога је пресуда мора да се закуне да је невин. Уколико оптужени одбије да се закуне, мора платити 100 шилинга (вергилд за слободног човека), а забрањено му је да се закуне у своју невиност у будућности. Још једна одредба је занимљива, пре свега показујући да је Кент држао Лондиниум (Лондон) у другој половини VII века. Ако кентски грађанин жели да купи имање у Лондону, мора то објавити у јавности у присуству два или три слободна грађанина доброг стања или краљевог полицајца.

Мерсија у другој половини VII века постепено потчињава Кент под својом влашћу. Кентска краљевска породица је током овог века управљала највише из Лундевика (Лондона), да би током 680-их година град пао у руке Мерсије. Изгубивши контролу над овим градом, Кент почиње да губи монопол у трговини, посебно могућност да контролише Темзу, што знатно економски ослабљује ову државу. Беда Венерабилис је записао да је мерсијски краљ Етелред напао Кент 676. године и уништио бројне цркве у држави. У наредним деценијама утицај Мерсије на Кент је знатно повећан. Између 689. и 690. године, бројни Саксонци који су признали власт Мерсије, нападају западни део Кента, а постоје документа која сведоче да је Етелред од Мерсије, прикупљао порезе од хришћана из Минстера на Тенету и Рекалвера, што значи да је Етелред контролисао источни део Кента.

Године 686. Кедвала, краљ Весекса, освојио је

Кент и њим владао годину дана, да би 687. дошло до побуне становника и убиства Мула, Кедвалиног брата. Кедвала се вратио у Кент и разорио бројне градове. Након тога је Кент постао играчка у рукама околних владара. Мерсија је поставила свог краља Освина (*Oswine*), али је он владао око две године, да би краљ постао Витред (*Wihfred*, 690/691-725). Био је син Екберта, некадашњег краља Кента. Са његовим доласком на власт Кент је успео да се консолидује. У почетку је владао заједно са Свефхардом (*Swæfheard*), сином краља Себија од Есекса. Након 692. Свефхард се више не помиње у списима, али сигурно да је Витред завладао Кентом самостално од 694. године, јер се те године наводи да је склопио мир са Инеом, краљем Весекса. Договорено је да Кент плати одштету од 30.000 фунти за убијеног Мула, али није сигурно да ли је Витред платио. Није познато да ли је фунта једнака са скитом, али ако јесте, то би значило да је једнак краљевом вергилду. Постоји претпоставка да је Витред уместо новца предао нека кентска територија Есексу.

Витред је познат под свом закоником са краја VII века (највероватније из 6. септембра 695. године). Законик је последњи од три позната кентска законика из времена пре доласка Викинга. Највише се односи на црквена питања, те црквених права и крађа. И овај закон је сачуван у *Textus Roffensis*. Сам текст говори о правима Цркве, казне против грешног брака и злостављања свештеника, ослобађање робова, казне за кршење црквених правила, ослобађања од кривице (заклетва), право цркве на ослобађање од кривице, као и казна за крађу. Закон је дозволио да се епископска реч, као и крајева, посматра као правно неспорна и није потребна никаква заклетва, док свештеници мањег ранга морају да се закуну пред олтаром. Црква је ослобођена плаћања пореза краљу са обавезом да се моле за краља и његову част. Уведене су казне за коришћење мяса током поста и давања поклона паганским идолима. Закон кажњава племство ако приморава своје робове да раде суботом. Уколико је лопов ухваћен у крађи, могуће је његово убиство без потребе да се плати вергилд. Уколико лопов није убијен већ заробљен, лопов може да се ослободи плаћањем казне и половине од тог новца иде ономе ко га је заробио. Краљ може таквог роба да убије, иако је платио казну или да га пошаље у ропство. Сваки странац који се креће ван стазе и не дува у рог како би дао сигнал, може бити убијен или заробљен.

Након Витредове смрти 725. године, Кентом су у наредних 40 година, владала по два или три владара истовремено. Ту поделу је изазвала Мер-

сија под краљем Офом, који је 764. године заузео Кент и поставио марионете за краљеве. До почетка 770-их година, Офа је владао самостално Кентом, али се становништво побунило. До битке између мерсијске војске и устаника је дошло 776. године код Отфорда, али не знамо крајњи исход битке. Околности указују да су након те године устаници преовладали. Екберт II (*Ecgberht II*) и Елмунд (*Ealhmund*) су по свему судећи деценију касније владали самостално у односу на Мерсију. Офа је 785. године опет напао Кент успоставивши свој ауторитет.

Кентербери је током VII века израстао у економски и политички центар. Слично се развијао и Довер и Рочестер. Кентербери је постао и важан верски центар, који је знатно утицао на ширење хришћанства у друге делове Енглеске. У овом граду и Рочестеру ковао се скит што јасно указује на економски развој Кента током VII века.

Берниција

Берницију (стр.енг. *Bernice*, *Beornice*, лат. *Bernicia*) су основали Англи током VI века у данашњој југоисточној Шкотској и североисточној Енглеској. У *Historia Brittonum* написаној око 828. године, Берниција се помиње под велшким именом *Berneich* и *Birneich*, што јасно упућује на ранију келтску државу или покрајину, можда пре доласка Англосаксонаца. Англи су формирали државу на том простору под именом *Bernice* или *Beornice*. Британска (келтска) држава је била формирана у области келтског народа Вотадини (*Wotādini*, *Votādini*, *Otadini*) од стране полулегендарног хероја Коела Хена (*Coel Hen*) око 420. године. Није познато када су Англи коначно освојили покрајину, али је вероватно то било око 604. године. Близу Берниције у велшкој литератури се појављују мања келтска краљевства као што је Гододин, који се вероватно касније ујединио са државом Англа. Могуће је да су још за време римске окупације острва, Англи као римски плаћеници, контролисали простор око Хадријановог зида, те тако се упознали са овим делом Енглеске, док су остали Англи стигли у VI веку из Деире.

Први краљ Англа у Берницији био је Ида (*Ida*, умро око 559), који је почео да влада око 547. године. Мало се зна о овом владару, но сигурно да је он основао краљевску династију која је у том делу Енглеске кренула са уједињавањем околних области. Његови потомци борили су се против Брита са успехом и на крају основали Нортамбрију. За Иду се

везује оснивање тврђаве Бамбург, која је одиграла важну улогу у уједињењу државе и каснијем ширењу хришћанства. Има нејасноћа у изворима, јер се у појединим текстовима (*Anglo-Saxon Chronicle*) помиње краљ Деире Ела (*Ælla*), који је наследио Иду на престо. *Historia Brittonum* пише да је Ида имао дванаест синова и да се под његовим унуком Етелфритом (*Æthelfrith*, умро 616) Берниција ујединила са Деиром након чега је основана Нортамбрија. Иду је наследио Глапа (*Glappa*, 559-560), а њега Ада (*Adda*, 560-568), још један Идин син. У појединим изворима пише да је Ада учествовао у бици код Каер Греуа, у којој су убијени британски краљеви Передур (*Peredur*) и Гурги (*Gwrgi*), мада тај податак треба узети са резервом. У *Annales Cambriae* („Велшки анали“) из X века, пише да се битка одиграла 580. године и да је највероватније ту битку предводио Ела, краљ Деире сломивши британски отпор и њихову државу. Етелрик (*Æthelric*, 568-572) је наследио Аду на престо, као још један Идин син. У току његове владавине Берниција је водила три велике битке против Брита од тога у две су бранили своју државу. Теодерик (*Theodric*, 572-579), Идин син, прогласио се за краља Берниције и често нападао државу Регед и Линдисфарн. Наследио га је брат Фритувалд (*Friðuwald*, 579-585), а њега Хуса (*Hussa*, 585-592), за кога није сигурно да ли је био Идин син или вођа друге фракције. Извори су забележили да су келтске државе Регед, Стартклајд и Елмет напали Берницију и скоро успели да је освоје. Свађе међу Бритима и коначан распад коалиције помогли су Хуси да одбије напад и ослободи претходно изгубљене области. Етелфрит (*Æthelfrith*, 593-616), Идин унук, по свему судећи је престо наследио 593. године, да би око 604. постао први краљ Берниције и суседне Деире. Касније су ове две државе формирале уједињену Нортамбрију, због чега се Етелфрит често сматра првим нортамбријским краљем, иако је уједињење дошло касније. Кроз своју владавину непрестано је водио ратове против Брита, а значајну победу над Гелима државе Рал Риате у бици код Дегсастана 603. године. Након ове битке, Гели са севера престали су да нападају Берницију. Етелфрит је убијен 616. године у бици и за одређено време је власт у држави преузела друга династија, али Идова породица се вратила на престо већ током 630-их година.

Едвин (стр.енг. *Eadwine*, 616-633) је наследио титулу краља Берниције и Деире, али у време владавине Етелфрита налазио се у егзилу, по тврђама појединих историчара у краљевини Гвинед. Око 610. године преселио се у Мерсију где се оженио Квенбургом (*Cwenburg*), кћерком краља Керла. Године 616. налазио се у Источној Англији, под

заштитом краља Редвалда. У то време су постојали затегнути односи између Берниције и Источне Англије, да би коначно Редвалд поразио и убио Етелфрита у бици на реци Ајдл 616. године. Тада је Редвалд поставио на престо Берниције и Деире свог штићеника Едвина. Нови владар Нортамбрије је потврдио Редвалдов примат као *bretwalda* (хегемона). Протерао је Етелфритове синове у Ирску и Шкотску. Не само да је на власт у Берницији дошла нова династија, захваљујући Редвалдовој помоћи, већ је Берниција изгубила примат у односу на Деиру. Смрћу Етелфрита и моћног Етелберта од Кента, Редвалд и његов штићеник Едвин доминирали су Енглеском у наредном периоду. Едвин је избацио Керетика (*Ceretic*), последњег британског краља Елмета 616. или 617. године. Мање краљевство Линдзи између ушћа Хамбера и река Видам и Трента, Едвин је заузео 625. године. Тих година Едвин је био у добрим односима са Кентом и желео је да ожени сестру краља Едбалда – Етелбург (*Æthelburg*). Едбалд је био спреман да уда своју сестру за Едвина, под условом да краљ Нортамбрије прихвати хришћанство. Већ у то време је Кент преко Берте био покрштен и сада је Едбалд захтевао исто од Нортамбрије.

Током 620-их година, Едвин је кренуо у рат против краљевине Даларадије и Улаида у Ирској. У изворима проналазимо податак да су Ирци 623/624. године јуришали на Бамбург. Након 626. године дошло је до борбе за престо међу Ирцима, што је олакшало Едвину пут у провинције у Ирском мору. Несумњиво је да су за Едвинове владавине границе Нортамбрије проширене на северу до Хамбера и Мерсије и на југу до Јужних висоравни и Шевиота. Тешко да би Едвин то сам успео да није имао снажну помоћ Источне Англије.

Питање примања хришћанства за Едвина било је врло значајно. Више пута се сусрео са тим питањем у свом животу: Паулинус од Јорка је спасао његов живот, док је још био у изгнанству, а други пут се сусрео са захтевом Едбалда и брака са његовом сестром. На Васкрс 626. године Квихелм, краљ Весекса, послао је атентатора, али овај није успео у својој намери. Због тога је дозволио крштење његове кћерке Енфлед (*Eanfled*), давши обећање да ће и он прихватити хришћанство ако буде победио Квихелма. Кент је у то време био под јаким франачким утицајем, а жеља Франака је била да покрсте своје сународнике на острву и тако прошире свој утицај. Едвин је под утиском свих догађаја са својим блиским људима прихватио хришћанство 12. априла 627. године. Та Едвинова одлука је изгледа утицала на Редвалдовога сина Еорпвалда да се и он покрсти. Покрштавање Едвина и Еорпвал-

да значило је да народ у тим државама прихвати хришћанство, но наредни догађаји утицали су да се становници врате паганству. Када су келтски мисионари изгубили превласт на острву, односно када је победило римско хришћанство, британски мисионари су се повукли из свих енглеских држава, после чега је Црква била ослабљена. Убрзо након Едвинове смрти, Паулинус је напустио Нортамбрију и тако повећао проблем за наредне мисионаре у том делу Енглеске.

Последње Едвинове године биле су прилично бурне. Након брака и учвршћивања савезништва са Кентом 625. године, Едвин је понудио заштиту мањем краљевству на острву Вајт и тако осујетио намере краља Квихелма. Квихелм је послао убицу да елиминише свог противника, али је завера откривена. Едвин није одмах реаговао, што може да укаже на неодлучност или неспособност да ваљано одговори на покушај убиства. На крају је успео да победи Квихелма и знатно прошири моћ своје државе. Око 627. године Едвин је владао Берницијом, Деиром, источном Мерсијом, острвом Ман и Англесижем. Савез са Кентом и недавно потчињавање Весекса подигли су Едвину углед у целој Енглеској. Око 629. године Едвин улази у озбиљне сукобе против Кавалона ап Кадфана (*Cadwallon ap Cadfan*), краља Гвинеда. Едвин га је поразио, али је био то тек почетак њихових сукоба. Касније је Кадвалон поразио Едвина и протерао га са својих територија. Главна битка одиграла се 12. октобра 633. године код Хатфилда Чејса у близини Донкастера. Едвин се сусрео са савезничком војском Гвинеда и Мерсије, предвођену Кадвалоном и Пендом. Битка је била катастрофална за Едвина и његову војску. Едвин и његов син Осфрит (*Osfrith*) су убијени, док је његовог другог сина Едфрита (*Eadfrith*) заробио Пенда и убрзо убио. Едвинова краљевина је опет подељена на Берницију и Деиру. Енфрит, син некадашњег краља Етелфрита, вратио се из изгнанства и преузео власт у Берницији, док је Едвинов рођак Осрик (*Osric*) постао владар Деире. Кадвалон је наставио да води рат против Берниције и није престао док га није поразио Освалд од Нортамбрије у бици код Хевенфилда 634. године. Едвинова глава је сахрањена у Јорку, а тело у Витбију. Његова жена Етелбург се са осталом децом и Паулинусом преселила у Кент.

Енфритов (*Eanfrith*, 633-634) долазак на престо Берниције 633. године вратио је Идову династију на власт. Био је ожењен пиктском принцезом са којом је имао сина Талоркана (*Talorcan*), који је касније постао краљ Пикта 653-657. године. Беда Венерабилис пише да је Енфрит напустио хришћанство и вратио се паганству, али је ситуација у Берницији

у целини била наклоњена паганizmu. Већина народа је након Едвиног убиства напустила правоверје. Није јасно да ли је постојао савез између Енфрита и Кадвалона, јер након Едвиновог убиства краљевина Гвинед није окупирала Берницију. У случају да је постојало пријатељство, оно није дуго потрајало. Кадвалон је 634. године убио Енфрита.

Деира

Деира (стр.енг. *Derenrice* или *Dere*) је била краљевина од 559. до 664. године, настала у долини Дервент коју су у другој половини 7 века заузели Англи. Њен териториј је постепено проширен од Хамбера до Тиса. Држава носи келтско име од *Deifr* („вода“) или од *Daru* („храст“). Енглески хроничар и монах Симеон из Дурама (*Symeon of Durham*, умро 1129), записао је да се Деира проширила од Хамбера до Тајна, али да је изгубила области северно од Тиса. На том простору раније су живели Брити са центром у Еборакуму (Јорк), коју је краљ Едвин освојио и прогласио својом престоницом давши му име Еофорвик (*Eoforwic*).

Први забележени краљ Деире је био Ела (*Ella*, умро 588), који је према разним претпоставкама на престо дошао између 558. и 560. године. Његова кћерка Аха (*Acha*) била је удата за Етелфрита од Берниције са којим је имала сина Едвина.

Елу је на престолу наследио син Етелрик (*Ethelric*, 588/589-604), али историчари нису успели да разјасне да ли је он уопште и постојао или је то машта средњовековних хроничара. У списима се помиње да је Едвинов син Елин, могуће Етелриков брат, морао да бежи у егзил, јер је Етелфрит од Берниције освојио Деиру. То би значило да је Етелрик убијен у борби, али све остаје на претпоставкама.

Етелфрит (*Ethelfrith*, краљ Деире и Берниције од 604. до 616) је био из Идове династије у краљевини Берницији. Беда Венерабилис наглашава да је водио ратове против Брита и да се истицао својим паганizмом. Посебно наглашава да је освојио више британских области од било ког другог англосаксонског владара. Учествовао је у бици код Катраете око 600. године, коју је подигла келтска држава Гододин из Хен Огледа (*Hen Ogledd* – „Стари Север“) против Берниције и Деире. Брити су напали код Катраете. Према неким изворима, Гододину су помогли Брити из Гвинеда и Шкотске. Готово сви келтски ратници су убијени у борби, након чега су врло брзо Англи покорили Гододин и проширили териториј на северу.

Едан мак Габраин (*Aedán mac Gabráin*) је био ирски краљ Дал Риате, који је узнемирен успесима Етелфрита, напао Берницију 603. године. Битка се одиграла код Дегсастана. Етелфрит је имао малу војску, али је однео велику победу. Ирски војска је скоро сва побијена, док је Едан успео да побегне. Беда Венерабилис пише да након ове битке Брити више нису нападали Англосаксонце све до његовог времена. На ирској страни се налазио Херинг (*Hering*), син бившег краља Хусе, што јасно указује на династичко ривалство у Берницији. Етелфрит се убрзо помирио са Ирцима, јер је касније водио кампање у другим деловима острва, а његови синови касније су уточиште пронашли у Дал Риати.

Етелфрит је освојио Деиру око 604. године, али нам околности нису познате на који начин и уз чију помоћ. Највероватније да је Деиру војно покорио, јер су Едвин и његов нећак Херерик (*Hereric*) морали да беже из земље. Има доста непознаница око Етелфритове власти у Деири и његовом приватном животу, јер извори пишу прилично различито. Берниција и Деира су биле уједињене у једну државу, али то још увек није била Нортамбрија у оном смислу каква је постојала касније.

Етелфрит је између 613. и 616. године напао келтску краљевину Повис и уништио противника у бици код Честера. На једној страни нашли су се краљеви Повиса, Роса и Гвинеда, могуће и Мерсије, јер је ова англосаксонска држава скоро редовно водила противничку политику према свом северном суседу. Пре саме битке, монаси из манастира Бангор требали су да присуствују бици и моле се за Келте, али по Етелфритовој наредби побијено је 1.200, док се 50 њих спасло бекства. Енглески историчари сматрају ову битку за кључну у раздвајању келтских државица у Велсу од келтских држава Старог Севера (северозападна Енглеска и јужна Шкотска).

Херерик је по Етелфритовој наредби убијен у краљевини Елмет, док је Едвин успео да се спасе у Источној Англији код краља Редвалда. Беда Венерабилис пише да је Етелфрит понудио велико богатство Редвалду да убије Едвина, али је овај одбио. Запретивши ратом, на крају је краљ Источне Анлије пристао да елиминише Едвина, али га је од те идеје одвратила његова жена сматрајући то недостојним чином. Због тога је Редвалд дигао војску и напао Етелфрита кога је убио у борби. Након убиства свог противника, Едвин је преузео власт у Берницији и Деири, док су Етелфритови синови Енфрит (*Eanfrith*), Освалд (*Oswald*) и Освију (*Oswiu*) побегли на север.

Едвин је владао до 633. године када је убијен у бици код Хатфила Чедса. Енфрит је кратко преузео

власт у Берницији, да би Освалд преузео власт и ујединио Берницију и Деиру. Након убиства Едвина, Деиром је завладао Осрик који је напустио хришћанство и вратио се паганству. Кадвалон је наставио да напада Берницију и Деиру, те је могуће да је Осрик убијен у тој борби 634. године.

Нортамбрија

Освалдов (*Oswald*, 634-642) отац Етелфрит први је завладао Берницијом и Деиром, али у то време је још увек постојала јасна подела између двеју држава. Када је Етелфрит убијен у бици 616. године, на власт је дошла друга династија, због чега су Освалд и његова браћа морали да оду у изгнанство. Освалд је младост провео у келтском краљевству Дал Риата, где је прешао на хришћанство. Могуће да је учествовао у борбама у Ирској за време егзила против других келтских држава.

Када је Кадвалон ап Кадфан у савезу са Пендом из Мерсије, убио Едвина у бици код Хатфила Чедса 633. године, јединствена држава је опет подељена на Берницију и Деиру. Након убиства Енфрита од Берниције 634. године, Освалд је са малом војском (највероватније Шкотима и Пиктима) напао Кадвалона код Хевенфила близу Хексхема 634. године. Сматра се да је ноћ уочи битке, Освалд имао визију Светог Колумба у којој је светац прорекао да ће Освалд победити. Беда Венерабилис пише да је пред битку Освалд подигао дрвени крст и молио се са својим војницима за победу. Нису познати детаљи битке, али нема сумње да су војници краљевине Гвинед доживели страховит пораз. Кадвалон је заробљен и убијен код места Ровли Бурн. Била је ово одлучујућа победа за Освалда и његову освету над немирним суседом.

Освалд је ујединио Берницију и Деиру у јединствену краљевину, али она још увек није понела назив Нортамбрија. Скоро сви извори слажу се да је Освалд постао *bretwalda*, то јест, најмоћнији англосаксонски краљ у то време, а понеки га толико уздижу да сматрају да га је одредио Бог да буде господар Британије. Несумњиво је да су га остали владари поштовали, али није јасно на колико великом територију се протезао његов ауторитет. Беда Венерабилис свакако претерује када пише да су под његовом влашћу народи читаве Британије: Англосаксонци, Брити, Шкоти и Пикти. Ирски извор *Annals of Tigernach* („Хроника Тигернаха“) из XII века, пише да су почетком Освалдове владавине англосаксонске краљевине устале против њега, што значи покушај да се стане на пут његовој домина-

цији јужно од Хамбера, али у томе нису успели. Могуће да је Мерсија стала на пут његовој доминацији, мада је вероватно да је одмах након битке код Хевенфилда Мерсија признала врховну власт Освалда. Несумњиво да је контролисао краљевину Линдзи, јер су његове мошти пребачене у манастир који се налазио у тој држави. На северу је контролисао Гододин. У ирским аналима пише да је преузео опсаду Единбурга 638. године, јер се у каснијим списима ова област помиње као териториј којом влада Освију. Освалд је био у добрим односима са Весексом, био је присутан на крштењу краља Кинегилса и оженио је његову кћерку Кинебургу (*Kyneburga*). Није јасно да ли је Освалдов син Етелвалд (*Aethelwald*) био из брака са Кинебургом или из неке раније везе.

Иако је још Едвин прешао на хришћанство 627. године, под Освалдом је започела истинска христијанизација државе. Чим је ступио на престо затражио је од ирских монаха из Дал Риате да пошаљу епископа који ће покрстити становнике Нортамбрије. Први епископ је био сувише оштар у проповеди, да би га заменио Ејдан који је са великим успехом ширио правоверје. Освалд је предао Ејдану острво Линдисфарн да сагради манастир, који ће значајно помоћи у коначном покрштавању Англосаксонаца. Освалд је био Ејданов преводилац, јер овај није знао староенглески језик. Беда Венрабилис пише да је Освалд још за живота постао живи светац због својих дела у животу. Беда истиче његову духовност иако се није одрекао власти и посветио искључиво вери. Пише да је помагао сиромашнима и странцима и да је посебно бринуо о становништву своје државе.

Освалдова владавина је прекинута у борби против Мерсије. Битка између две државе одиграла се 5. августа 642. године код Масерфилда (вел. *Maes Cogwy*) близу Освестрија. Краљ Мерсије Пенда успео је да на своју страну привуче келтског краља Киндилана ап Киндрвина (*Cynddylan ap Cyndrwyn*) из Повиса. Могуће да је на страни Мерсије био и Кадваладр ап Кадвалон (*Cadwaladr ap Cadwallon*) из Гвинеда. Нортамбијска војска је доживела пораз у тој бици. Беда пише да је Освалд молио да Пенда не убије његове војнике, када је схватио да је битка изгубљена. Пенда је био немилосрдан према Освалду: исекао га је на комаде. Његова глава и делови тела стављени су на стубове и тек наредне године је његов брат Освију преузео Освалдове мошти. Скоро сви извори пишу о борби хришћана (Освалд) против пагана (Пенда) и о великом мучеништву правоверних. Пенда је након ове битке постао доминантан краљ на острву. Убрзо након смрти Освалд је проглашен за свеца.

Освалда је на престо у Берницији наследио брат Освију (*Oswiu*, 642-670), док је Деиром завладао Освине (*Oswine*, 642-651). Освине је био син Осрика, некадашњег краља Деире. Освију је наставио да шири хришћанство уз помоћ Ејдана, што је било важно у наставку борбе против паганске Мерсије. Оженио се Едвиновом кћерком Енфлед (*Eanflaed*) 644. године. Први период владавине Освијуа проведен је у Пендиној сенци, јер је овај ширио моћ на острву између 642. и 655. године. Након седам година мира између некадашњих делова Нортамбрије, Освију је 649. године објавио рат Деири. Освине је одбио да ратује и повукао се код пријатеља ерла Хамвалда (*Humwald*) у Гилинг. Хамвалд је издао Освинеа и предао га непријатељској војсци. Освију је одмах наредио да га убију плашећи се могуће издаје или побуне. Убрзо након тога Пенда је почео да напада Освијуа, да би 651. године стигао до зидина Бамбурга.

Није јасно како је дошло до отопљавања односа између Освијуа и Пенде, но Освијуов син Елфрит (*Ealhfrith*) оженио се Пендином кћерком Кинебурх (*Cyneburh*), док се његова кћерка Елфлед (*Ealhflaed*) удала за Пендиног сина Педа (*Peada*). Педа се покрстио од Ејдановог наследника Финана. Педа и Елфлед су се прикључили мисионарима у ширењу хришћанства и подизању цркава. До новог сукоба Пенде и Освијуа дошло је 655. године, када је краљ Мерсије покренуо нове нападе. Освију је нудио богате поклоне, али је Пенда све понуде одбио. Освију је обећао да ће кћерку Елфлед послати у манастир и подићи десетак нових, ако победи свог старог непријатеља. До коначне битке дошло је 15. новембра 655. године код Винведа близу данашњег Лидса на реци Кок Бек. Пенда је позвао савезнике из Источне Англије и Велса у намери да коначно сломи Нортамбрију и избрише је са мапе. Има доста нелогичности у изворима о самој бици. Могуће да је чак Освију имао већу војску од Пенде. Очигледно је дошло до дезертерства у Пендиној војсци: Кадафел ап Кинфедв (*Cadafael ap Cynfeddw*) из Гвинеда се повукао из битке са својим војницима, док се Етелвалд (*Aethelwald*) од Деире повукао чекавши коначни исход битке да би пришао победнику. Пенда је са великим бројем својих војника убијен на бојном пољу. Убијен је и краљ Источне Англије Етелхер (*Aethelhere*). Много војника се удавило у реци, него што је стварно убијено од мача. Беда Венрабилис пише да је Пенди одсечена глава као освета за Освалдово раскомадано тело. Ситуација након битке била је знатно промењена. Доминација Мерсије је нестала са одсеченом Пендином главом, док је Нортамбрија узела примат. Северни део Мерсије је узео Освију,

док је јужни део додељен Педи. Битка је пре свега значајна, јер је елиминисала паганизам међу Англосаксонцима. Мерсија под Пендом чврсто се држала паганизма, али његовим убиством, ова држава је врло брзо покрштена.

Освију је поставио свог сина Елфрита за владара Деире и тако је започето коначно уједињење са Берницијом. Освијува моћ није дуго трајала. Педа је отрован на Васкрс 656. године, што је условило да Освију поставља гувернере провинција у јужној Мерсији. Године 657. или крајем 659. (има неслагања у изворима), три племића из јужне Мерсије, Ајмин (*Immin*), Ефа (*Eafa*) и Едберт (*Eadberht*), подigli су побуну и за владара поставили Пендиног сина Вулфхера (*Wulfhere*), а Освијуове присталице протерали. Занимљиво, али Освију је покушао да реши проблем политичким, уместо војним путем. Његов рођак Трумер (*Trumhere*) постављен је за Вулфхеровог епископа, што значи да је Пендин син и даље признавао Освијуов примат. Велшки извори пишу да је око 659. године Освију наметнуо плаћање данка појединим велшким државицама. У међувремену је савезник Освијуа, краљ Есекса Сигеберт (*Sigeberht*), убијен и на његовом месту постављен брат Свитхелм (*Swithelm*), који је задржао хришћанство у држави, али се оградио од Освијуа и утицаја ирске цркве.

На сабору у Витбију 664. године, Освију је прихватио победу римске цркве и њене обичаје, што је убрзало одлазак епископа Колмана из Линдисфарна. Освијуов син Елфрит је коначно утемељио римску цркву под утицајем Вилфрида, епископа Јорка. Елфрит је одрастао под утицајем ирске цркве, али је прихватање римских обичаја и протеривање Катберта и Ете Хексхемског (*Eata*), све то добило снажну политичку компоненту.

До краја свог живота Освију је остао важан политички чинилац у Енглеској. Нови надбискуп Кентерберија, Теодор Тарски, посетио је Освијуа 669. године. Беда пише да је краљ имао намеру да у пратњи епископа Вилфрида посети Рим, али се разболео и умро у фебруару 670. године. Наследио га је син Егфрит (*Ecgfrith*, 670-685), претходно се оженивши са Етелтрит (*Æthelthryth*), кћерком краља Источне Англије, Аном (*Anna*). Претходно је Егфрит владао Деиром, а сада је том облашћу заваладао Освијуов млађи син Елфвин (*Elfwine*). Освију је сахрањен у манастиру Витби.

Нортамбрија је као држава постојала све до доласка Викинга, али у војно-политичком погледу није више имала утицај као из претходног времена. Изгубила је контролу над Мерсијом, након побуне Пендиног сина Вулфхера, али је задржала доминантну позицију све до маја 685. године, када

је претрпела страховит пораз од Пикта у бици код Дан Нехтејна (битка код Нехтансмереа). Пикте је предводио краљ Бридеи III (*Bridei III*, 672-693), а Нортамбријце краљ Егфрит. Нортамбрија је очекивала да још једном сломи Пикте, као у бици Две реке 671. године. Егфрит је убијен у бици 685. године, намамљен у заседу, што је био почетак краја нортамбријске доминације. Егфрита је наследио полубрат Алдфрит (*Aldfrith*, 685-704), који је покушао да врати моћ Нортамбрији, али након његове смрти држава више није била сила као некада.

Источна Англија

Источна Англија (стр.енг. *Ēast Engla Rīce*) је била територијално мала краљевина Англа на простору данашњег Норфока и Сафока. Основана је половином VI века, а први краљ који постоји у списима је Веа (*Wehha*), а наследио га је син Вуфа (*Wuffa*, стр.енг. *Puffa*). Рани енглески извори пишу да су Вулфинзи (*Wuffingas*) били прва династија која је владала Источном Англијом. Име династије потиче од краља Вуфе, али о самој породици немамо данас много података, јер су Викинзи уништили у IX веку бројне манастире у којима су се налазили списи о Вулфинзима. Последњи краљ из ове династије био је Елфвалд (*Elfwald*, 713-749) који је умро 749. године.

Источна Англија је једно од првих области које су населили Англи половином V века. На том простору су некада живели келтски Ицени, мада је било и римских логора. Држава је у раном средњем веку покушавала да опстане у немирној Енглеској, пресецају бројним малим германским државицама. У списима из XII века налазимо податак да је Источна Англија чинила хептарију са још шест држава, мада је неизвесно да ли је тај податак истинит. Извесна је сумња у постојање само седам германских држава на тлу данашње Енглеске. О раној историји краљевине немамо довољно података, мада је о њој писао Беда Венерабилис, али податке треба узимати са великом резервом.

Најмоћнији владар из династије Вулфинга био је Редвалд (*Redwald*, око 599-око 624). Био је син Титиле (*Tytilla*), полулегионарног краља. Непосредно пред долазак Редвала на власт, Августин је стигао на острво из Рима (597. године), те су убрзо Етелберт од Кента и Сиберт од Есекса били покрштени. Беда Венерабилис пише да је Редвалд примио хришћанство у Кенту око 604. године, вероватно на Етелбертов позив, који му је био кум

на крштењу. Августин је умро око 605. године, што значи да се пре његове смрти Редвалд покрстио. Брак Редвалда са принцезом од Есекса помогао је у успостављању савезништва са суседним краљевством, док би његово покрштавање у Кенту значило да је Источна Англија ушла у сферу интересовања тада јаке кентске краљевине. Покрштавање краља није значило да је и становништво Источне Англије прихватило правоверје. Чак је Редвалдова прва жена, паганка, успела да га убеди да преиспита своју посвећеност хришћанској вери. Као резултат паганског притиска, у храму у Рендлешему постављена су два олтара, један посвећен Христу, други паганским идолима. То је јасна чињеница да се Редвалд није могао одрећи своје паганштине, наводно приморан притиском своје жене, али није могао да напусти хришћанство, које је тек прихватио, јер је био под Етелбертовим притиском. Када су наступили династички проблеми у Берницији, умешале су се околне државе. Етелфирт од Берниције је желео да елиминира Едвина, због чега је овај уточиште пронашао у Мерсији, а затим у Источној Англији. Редвалд је обећао да ће заштити Едвина, који је живео на краљевском двору са својим људима. Етелфрит је послао изасланике у Источну Англију, који су Редвалду понудили велики новац ако убије Едвина, али је овај ту понуду одбио. Чак је три пута Етелфрит слао све веће понуде и претио ратом, да би на крају Редвалд обећао да ће убити Едвина и његово тело предати краљу Берниције. Едвин је био обавештен о договарању двојице краљева (наводно га је Паулинус о свему обавестио). Редвалдова жена-паганка успела је да убеди мужа да је нечасно издати пријатеља у замену за богатство. Таква одлука краља Источне Англије значила је рат против Берниције. Године 616. Редвалд је кренуо са војском, својим сином Регенхером (*Rægenhere*) и Едвином према Берницији. До сусрета двеју војски дошло је код западне границе државе Линдзи, на источној обали реке Ајдл. У бици су убијени Етелфрит и Регенхер, но победу је однела Источна Англија. Редвалд је усталичио Едвина на место краља Берниције, док су Етелфритови синови послати у прогонство. Ова битка није само важна због Етелфритовог убиства и доласка Едвина на власт, већ је, пре свега, одређивала војни и политички врх међу државама Англа. У том тренутку најмоћнија држава у Енглеској била је Источна Англија. Чак га и Беда Венерабилис сматра наследником моћног краља Етелберта, називајући га *Rex Anglorum* („краљ Англа“). Није јасно колика је била стварна његова моћ, нити како је успео да га источни део Енглеске призна за бретвалда. Несумњиво да је постављањем Едвина за краља Бер-

ниције и Деире, Редвалд имао највишу власт у обе државе. У време Редвалдове владавине почиње да се развија Гипесвик (Ипсвич), који ће већ тада постати значајан трговачки град, а век касније добити значајну политичку улогу. Редвалд је умро негде око 624. године, вероватно пре него што је Едвин прихватио хришћанство (627) и Паулинус постао епископ Нортамбрије (625).

Наследио га је син паганин Еорпвалд (*Eorwald*, око 624-627/632), који је на крају покрштен 627. или 632. године по Едвиновом наговору. Управо због примања хришћанства, на оружје се уз подршку становника дигао паганин Рикберт (*Ricberht*), један од племића. Након убиства Еорпвалда, Рикберт је преузео престо Источне Англије, којом је владао три године. Након три године паганства, Еорпвалдов брат Сигеберет (*Sigeberht*) је уз помоћ рођака Егрика (*Ecgric*) збацио Рикберета и заваладао Источном Англијом. Сигеберт је први краљ Источне Англије, који је пре доласка на власт био покрштен и образован у хришћанском духу и први је владар који се повукао у манастир. Са Сигебертовом и Егриковом владавином, Источна Англија је коначно била покрштена.

Моћ Источне Англије се угасила убрзо након Редвалдове смрти. Било је то време успона Мерсије под краљем Пендом. Од средине VII до почетка IX века, Мерсија је доминирала областима од река Темзе до Хамбера, укључујући Источну Англију и југоисточне делове Енглеске. Пенда је сломио отпор Источне Англије, убивши Егрика и Сигеберта, који је касније постао светац. Егрика је на престолу наследио Ана (*Anna*, око 636-654), Редвалдов рођак, вероватно уз помоћ северних Англа. Током целе своје владавине водио је рат против Мерсије. Била је то борба за доминацију свих Англа у Енглеској. Уговорио је значајан савез са Кентом, тако што је своју кћерку Сексбург (*Seaxburh*) удао за кентског краља Еоркенберта (*Eorcenberht*). Поједине Анине кћерке отишле су у манастир и касније проглашене за светице, попут Етелбург (*Æthelburg*). Монаштво је посебно било развијено у Источној Англији под краљем Аном, преко многих чланова краљевске династије, који су се замонашили. Помагао је Кенвал, краљ Весекса, кога је 645. године протерао Пенда. Док је боравио у Источној Англији Кенвал се покрстио, вративши се на престо у Весексу 648. године као хришћански краљ, сасвим сигурно уз помоћ краља Ане. Своју кћерку Етелтрит (*Æthelthryth*) удао је 651. године за Тондберта (*Tondberht*), краља келтске државе Јужна Гивра и тако утврдио западну границу Источне Англије према Фену и острву Ели. Етелтрит се касније удала за Елфрита, краља Нортамбрије,

што је помогло у утврђивању границе Источне Англије према северу. Током своје владавине богато је даривао манастир Кнобересбург, изграђујући додатне објекте. Манастир је страдао под Пендом 651. године, но монаси су успели да сачувају драгоцености и књиге, јер је Ана напао мерсијску војску. У току битке Ана је заробљен и протеран из Источне Англије, вероватно код краља Меревала (*Merewalh*) у држави Магонсет, која је била марионета краљевине Мерсије. Године 654. Пенда је опет напао Источну Англију. Ана је успео да побегне из прогонства, окупи војску и сачекавши непријатеља код Балкампа, близу Блитбурга у Сафоку. Источна Англија је доживела пораз у бици, много војника је побијено, укључујући Ану и његовог сина Џурмина (*Jurmin*).

Пенда је након те битке поставио Етелхера (*Aethelhere*, 654-655) за краља Источне Англије, који је био само марионета у рукама краљевине Мерсије. Године 655. Пенда је покренуо напад на Освијуа, краља Берниције, а са њим је кренуо и Етелхер. До битке је дошло код Винведа, која се завршила катастрофално по Мерсију. Пенда је убијен, као и његов савезник Етелхер.

Последњи из династије Вулфинга био је краљ Елфвалд (*Elfwald*, 713-749) за чије је владавине забележен дуг период стабилности и мира. У његово време Ипсвич постаје важан трговачки центар, тргујући са областима око Рајне. У другој половини VIII века Источна Англија је остала у сенци моћне Мерсије све до 794. године, када је мерсијски краљ Офа убио краља Етелберта (*Aethelberht*) и лично преузео контролу над Источном Англијом. Кратку слободу је Источна Англија добила након Офине смрти 796. године, када је краљевином овладао Едвалд (*Eadwald*, 796-798), али је након две године нови мерсијски краљ Коенвулф заузео Источну Англију.

Етелстан (*Aethelstan*) је 825. године, након побуне становника Источне Англије, прогласио независност од Мерсије, да би га 826. Беорнвулф од Мерсије убио, као и Лудеку (*Ludeca*) 827. године. Док је Етелстан још владао, затражио је од Егберта, краља Весекса, помоћ у борби против Мерсије. Егберт је заузео део Источне Англије, док је остатак покушавао да избори независност од мерсијских краљева све до доласка Викинга.

Сасекс

Сасекс (стр.енг. *Sūþseaxna rīce*) је била краљевина Јужних Саксонаца. Формирана је на простору некадашње келтске државе Регнессес и током VII века је кратко контролисала острво Вајт и долину реке Меон. Према „Англосаксонској хроници“, мада се данас тај податак узима као мит, Сасекс је

формирао краљ Еле (*Ælle*), који је са три брода и три сина Кисом (*Cissa*), Кименом (*Cymer*) и Вленкингом (*Wlencing*) стигао у место познато као Кименшор 477. године. Хроника описује да су Саксонци побили локално становништво, а оно мало преживелих протерали у шуму. Године 485. Еле је водио битку против Брита код Меркредесбурна, те опсео тврђаве на обали, које су изградили Римљани. Трећу битку против Брита, Еле је водио код Андеритума, близу Певенсија 491. године, у којем су Саксонци масакрирали локално становништво. Према легенди, Елови синови су дали имена три важна насеља у Сасексу: Чичестер по Киси, Кименшор по Кимену и Винчелси по Вленкингу.

Археолошка истраживања указују да су Саксонци дошли у јужну Енглеску много пре 477. године. Главна област коју су првобитно населили у V веку била је између река Уз и Какмера у источном делу Сасекса. Првобитно је долазила мања група Саксонаца, који су као плаћеници служили у келтској војсци, али врло брзо је кренула германска сеоба и наметање власти локалном становништву. Нема много писаних извора о периоду од досељавања током V века до 607. године, већ се о том периоду више сазнаје на основу археолошких истраживања. Анали извештавају да је 607. године дошло до борбе између Сасекса и Кеолвулфа (*Ceolwulf*), краља Весекса. Да би заштитили своје границе према непријатељу, Сасекс је ушао у савезништво са Мерсијом. Пријатељство са Мерсијом додатно је ојачано када је краљ Етелвел (*Aethelwealh*, око 660-око 685), први историјски краљ Сасекса, прихватио хришћанство 681. године. Тадашњи мерсијски краљ Вулфхер претходно се покрстио и у знак пријатељства 661. године предао Сасексу долину Меона и острво Вајт. Вулфхер је био кум Етелвелу на крштењу у Мерсији. Етелвел је оженио Ебу (*Eabe*), принцезу из келтске државе Хвике, која је била зависна од Мерсије. Вилфрид је 681. године стигао у Сасекс у изгнанство из Нортамбрије, те је провео пет година покрштавајући становнике. Стигавши у Сасекс, Вилфрид је наишао на велику глад, због чега је научио Саксонце да пецају рибу, а ови су били импресионирани и спремни да се покрсте, схватајући велику могућност за успехом када прихвате веру. На дан масовног крштења падала је велика киша која је натопила суву земљу, што је додатно учврстило Саксонце у правоверје. Вилфрид је основао опатију Селси, која је постала седиште епископије све до 1075. године, када је премештена у Чичестер.

Године 685. у Сасекс је упао Кедвала, који је опустошио државу и побио много становника. Убио је Етелвела, да би га двојица ерлдомана Бертан

(*Berthun*) и Андан (*Andbun*) протерали из Сасекса. Убрзо је Кедвала постао краљ Весекса и опет напао Сасекс са снажном војском, поставивши Егвалда (*Ecgwald*) на престо. Годину дана касније (686) Сасекс је помогао Едрику од Кента да смени Хлотхера на престолу и прогласи се за краља. У том тренутку су границе Сасекса досезале до Кента, те је тако постала регионална сила. Едрикова владавина није дуго трајала, јер је Кедвала напао Кент. Моћни Весекс је убрзо напао Сасекс, а Кедвала је успео да се освети Бертану што га је претходно протерао. Наредних година Сасекс је морао да призна доминацију Весекса, док Беда Венерабилис пише да је стање било горе од ропства, док су свештеници морали да признају епископа у Винчестеру (Весекс). Кедвала је заузео острво Вајт побивши све становнике и сасешку краљевску династију.

О каснијем животу Сасекса немамо много сачуваних података, осим у појединим повељама. Године 692. помиње се краљ Нотхелм (*Nothhelm, Nunna*), који је даривао земљом своју сестру, а да је сведок био други краљ Ват (*Watt*). Није познат однос ове двојице, али поједини историчари верују да је Нотхелм био поткраљ, који је владао око данашњег Хејстингса. Хестинзи (*Haestingas*) су били једно мање англосаксонско племе које је живело око данашњег Хејстингса и признавало власт Сасекса. Двојица сасешких краљева су били рођаци краља Ине од Весекса и признавали његову врховну власт, што јасно указује да је Сасекс још увек био под влашћу Весекса.

Сасекс је остао под доминацијом Весекса 710. године, када се помиње да је краљ Нотхелм, заједно са Ином кренуо у кампању против келтске Думноније. Очигледно да је након тога Сасекс изборио независност, јер је 722. године забележено да је Ина опустошио краљевину, те три године касније убивши краља Елдберта (*Ædelberht*). Има доста контроверзних података о Сасексу до 765. године, када се наводе три краља Елдвулф (*Ealdwulf*), Елфвалд (*Ælfwald*) и Ослак (*Oslac*). У другом документу из 765. године наводи се краљ Осмунд (*Osmund*), док се исти краљ наводи 770. у повељи коју је потврдио Офа од Мерсије.

Коначно губљење независности Сасекса догодило се око 770. године. Офа је освојио Хејстингс, вероватно је ушао из Кента, где је претходно наметнуо доминацију. Цео Сасекс је контролисао 772. године, јер се претходни краљеви Елдберт, Елфвалд, Осмунд и Ослак помињу као дуксеви (*dux*). Можда Офа није успео да одржи контролу над Сасексом у периоду између 776. и 785. године, али након тога се у изворима говори о његовој доминацији. Након Офине смрти 796. године, Сасекс је

изборио независност.

Године 825. дошло је до битке код Еландана у којем су се сукобили Егберт од Весекса и Беорнвулф од Мерсије. Ова битка је коначно уништила доминацију Мерсије и успоставила власт Весекса у Енглеској. Од те битке Сасекс је све до доласка Викинга признавао власт Весекса. Након 827. године Сасекс се помиње као грофовија, понекада заједно са Кентом. Године 860. Етелберт (*Æthelberht*) се крунисао за краља Весекса, Сасекса и других краљевстава, што је значило коначно укидање ове државе.

Есекс

Есекс (стр.енг. *Ēast Seaxna Rīce*) је основан у VI веку, заузимајући области данашњег Есекса, Хертфордшира, Мидлсекса и краће време Кента. Држава се граничила на северу са Источном Англијом, на југу са Кентом, западу са Мерсијом, док је на истоку излазила на Северно море.

Историја краљевине Есекс није довољно документована, јер је сачувано свега неколико повеља. О историји Есекса нема података ни у „Англосаксонској хроници“. Једино име које је хроника забележила, био је епископ Мелит (*Mellitus*, умро 624). Био је први епископ Лондиниума, трећи архиепископ Кентерберија и један од важних мисионара у покрштавању Германа на острву. У Британију је стигао 601. године, по наредби папе Гргура I, а по жељи Августина, који је тражио од Рима учене мисионаре, да му помогну у великом послу. Године 604. изабран је за првог епископа Лондиниума, који је тада био престоница Есекса. Први краљ Есекса који је прихватио хришћанство био је Сиберт (*Sæberht*, око 604-око 616), нећак кентског краља Етелберта. Након крштења је дозволио Мелиту да оснује у Лондиниуму епископију. Папа Ггур I је намеравао да у Лондиниум (Лондон) пресели архиепископију, која ће деловати у јужној Енглеској, но у томе се успротивио Августин. Након Августинове смрти 604. године, Кентербери је остао архиепископија, задужена за јужну Енглеску, вероватно на инсистирање кентског краља, јер није желео архиепископов ауторитет ван своје краљевине. Мелит је присуствовао сабору епископа у Италији, фебруара 610. године, које је сазвао папа Бонифације IV (*Bonifatius IV*, 608-615). Можда је Мелитово присуство на сабору био покушај да се енглеска црква одвоји од франачке. У то време је на острву највећи проблем била одвојеност келтске и римске цркве, те келтско израчунавање Васкрса.

Након смрти Етелберта од Кента и Сиберта од Есекса око 616. године, дошло је до проблема у ширењу хришћанства. Сибертова три сина нису се покрстили, те су протерали Мелита из Лондиниума. Мелит је прво отишао у Кентербери, док под притиском паганског краља Едбалда није отишао у Галију. Вратио се на острво (у Кентербери) тек када је Едбалд прихватио хришћанство, но није отишао у Лондиниум, јер се Есекс вратио паганству. Године 619. постао је архиепископ Кентерберија.

О политичком животу Есекса сазнајемо од Беде Венерабилиса. У суштини Есекс је ретко имао пуну независност, јер је често био под доминацијом Кента, Источне Англије или Мерсије. Саксонци су почели да насељавају област Есекса у току 7. века, највише са простора Старе Саксоније (данашње немачке области Доња Саксонија, Вестфалија, западни део Саксонија-Анхалт). Као и остали Саксонци и ови који су населили Есекс чували су легенду о пореклу од Одина и његовог сина Сакснота (*Seaxnēat*). Сакснот је био посебно поштован саксонски бог. Генеалогичка краљева Есекса по легенди почиње са овим паганским богом. На основу скромних података, можемо закључити да је у одређеним периодима више краљева владало земљом у исто време.

Први забележен краљ Есекса, по једном рукопису из 9. века (*West-Saxon genealogy*), био је Есквин (*Æscwine*), који је почео да влада 527. године, али данас историчари сумњају у његово постојање. Први историјски прихваћен краљ Есекса је След (*Sledd*, 587-око 604). Познато је да је оженио Рикуну (*Ricula*), сестру кентског краља Етелберта, са којом је имао два сина Сиберта и Сексбалда (*Seaxbald*).

Сиберт је наследио оца на престолу око 604. године и познат је као први хришћански краљ Есекса, јер се покрстио већ 604. године код Мелита. Иако је уз помоћ Кента подигао епископију у Лондиниуму, његова три сина су остали пагани, што је утицало на живот краљевине у каснијем периоду. Након његове смрти око 616. године наследила су га два од три сина, Секред (*Sexred*) и Севард (*Saeward*). Отворено су практиковали паганизам, због чега је ослабило мисионарство у краљевини. Беда Венерабилис пише да је главни проблем протеривања Мелита била евхаристија (причешће хлебом и вином). Када су пагански краљеви затражили да и њих причести, Мелит је одговорио да се они прво морају крстити, због чега су они разљућени одлучили да га протерају. Убрзо је дошло до рата против Весекса, који их је поразио. Кевлин и Квикхелм, два краља Весекса, напали су са великом војском Есекс 626. године и убили противничке краљеве. На престолу су поставили Сигеберта I Маалог (*Sigeberht I*), сина

бившег краља Севарда. Он је ступио у савезништво са Пендом од Мерсије 635. године. На престолу га је наследио Сигеберт II Добри (*Sigeberht II*), рођак претходног краља. Под њим је дошло до покрштавања из Источне Англије и Берниције. Велика прослава покрштавања догодила се 653. или 654. године. На Сигебертов захтев, краљ Нортамбрије Освију, послао је епископа Кеда (*Cedd*) да покрсти становнике Есекса.

Није прошло много времена када се Есекс око 660. године вратио паганству под краљем Свитхелмом (*Swiðhelm*, 660-664). Највероватније да је са братом Свитфридом (*Swiðfrith*) убио Сигеберта II Доброг, оптуживши га да је пријатељ хришћана. Већ 662. године краљ Етелвалд од Источне Англије натерао је Свитхелма да се покрсти. Након његове смрти 664. године, на престолу су га наследила браћа Сигер (*Sigere*, 664-683) и Себи (*Sæbbi*, 664-694). Сигер се вратио паганству успевши да убеди становнике да је куга избила, јер су се одрекли паганских идола, док је Себи остао веран правоверју. Уследило је међусобно ривалство, те су обојица потражила савезништво код опасних суседа. Сигер је савезника пронашао у Весексу, док Себи у Мерсији. Краљ Вулфхер од Мерсије је упао у Есекс и успоставио доминацију. Вулфхер је удао за Сигера своју нећаку Осит (*Osyth*), кћерку поткраља Мерсије Фритуволда (*Frithuwold*). Тај брак није дуго потрајао (до 673), јер Сигер није желео да се одрекне паганства. Царуман (*Jaruman*), епископ Мерсије, стигао је у Есекс са намером да становништво врати у хришћанство. Себи је самостално завладао Есексом од Сигерове смрти 683. године. Године 686. Кедвала од Весекса је освојио Есекс, али је на престолу задржао Себију. Као Кедвалова марионета, Себи је предводио војску против Кента, заузимајући западни део те краљевине. Вероватно је тих година Себи основао опатију Вестминстер. Абдицирао је са престола и повукао се у манастир, а престо препустио својим синовима Сигехерду (*Sigeheard* 694-709) и Свефреду (*Swæfred*, 694-709).

Током 8. века краљеви Есекса су ретко самостално владали, већ су углавном били под контролом Мерсије или Весекса. Почетком 8. века краљеви Есекса су ковали сопствени новац (скит), али већ средином тог столећа, већи део државе укључујући Лондиниум, пали су под власт Мерсије. Последњи краљ Есекса био је Сигерд (*Sigered*, 798-825). Он је 812. године изгубио титулу краља, поставши војвода под притиском Мерсије, док је 825. године Егберт од Весекса коначно освојио Есекс. Након 825. године мерсијски краљеви су подржавали претенденте на престо Есекса, али ни-

су успели да освоје ову некадашњу краљевину због доминације Весекса.

5. КРАЉЕВИНА МЕРСИЈА

Почеци Мерсије

Мерсија (стр.енг. *Miercna rīce*) је једна од англосаксонских држава на тлу Енглеске. Порекло имена долази од староенглеског *Mierce* или *Murce*, што значи „граничари“. Почеци државе нису познати. Много више података имамо о Кенту, Нортамбрији, чак Весексу, него о Мерсији. Знатно касније је Мерсија примила хришћанство и постала политичка и војна сила у односу на остале англосаксонске државе на острву.

На основу археолошких истраживања, Англи су населили области северно од Темзе у VI веку, док је Мерсија основана дуж границе са Велсом на западу и државом Англа на северу. Тешко да ћемо сазнати које су тачно биле првобитне границе ове државе. *Tribal Hidage* наводи области: већи део јужног Дербишира, Лестершира, Нотингемшира, Нортемптоншира, Стамфордшира и северни Варвикшир.

Први краљ који се јавља у изворима звао се Креода (*Creoda, Cryda*) с краја VI века. Историчари данас сумњају у његову владавину, јер генеалогичка коју дају средњовековни историчари више је плод нагађања него реалних чињеница. Истина да је постојала Мерсија као држава крајем VI века, али је немогуће утврдити њене осниваче. Креоду помиње *Historia Anglorum* из XII века, која пише да је умро 593. године, али изгледа да је то нетачан податак, јер је те године умро Крида (*Crida*) из Весекса, а не из Мерсије. Центар Мерсије у то време постао је Тамворт, који ће постати седиште свих мерсијских краљева до краја постојања ове државе. Пиба (*Pybba*) је наследник Креоде на престоу. Има различитих података када је преузео власт (570. или 593.), а постоји проблем око утврђивања завршетка његове владавине (506. или 606. или 615.).

Наследио га је Керл (*Cearl*), те га Беда Венерабилис у *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, помиње као првог краља Мерсије. Могуће да то није његово право име, јер *ceorl* може бити преведен као „сељак“, а занимљиво да није укључен у генеалогичку мерсијских краљева. Своју кћерку Квенбургу (*Cwenburga*) удао је за Едвина, краља Деире.

Пенда

Са доласком Пенде (*Penda*, око 626/633-655) на власт, Мерсија постаје озбиљна политичка и војна сила у Британији. Бројни историчари и лингвисти наводе да је Пенда велшко (келтско) име, као што је имао његов претходник Пиба и касније његов син Педа (*Peada*). Беда Венерабилис пише за Пенду да је био најратоборнији краљ Мерсије у њеној историји.

Пенда ступа на историјску сцену у тренутку када Кадвалон ап Кадфан, краљ Гвинеда, улази у рат против Едвина од Нортамбрије, најмоћније англосаксонске државе у том тренутку. Кадван у почетку није имао успеха у рату, због чега је приволео Пенду да ступи у савез са њим. У октобру 633. године дошло је до битке код Хатфилд Чејса у којем је Едвин убијен, а један од његових синова, Едфрит заробљен. У једном од сачуваних рукописа пише да је Кадвалон након победе у бици наставио да уништава Нортамбрију, но није позната даља улога Пенде у пустошењу непријатељске земље. Беда Венерабилис наглашава да су пагани убили Едвина на монструозан начин, што се вероватно односи на Пенду и мерсијску војску, али може бити и увреда за хришћанске Брите, који су учествовали у тим акцијама, посебно јер су спалили Камподонум. Годињу дана касније (634) дошло је до битке код Хевенфилда у којој је убијен Кадвалон, али Мерсија није учествовала иако је била савезник келтске државе Гвинед. Беда не помиње Пенду ни у опсади градова којим је владао Осрик од Деире, што указује да Пенда није био краљ Мерсије пре 633. те да је након битке код Хатфилд Чејса подигао свој статус у Мерсији и убрзо изабран за краља. Било је потребно време да учврсти своју власт у краљевини, због чега није могао да учествује у даљим борбама свог савезника против Нортамбрије.

Након битке код Хевенфилда, краљ Берниције је постао Освалд, али активности Пенде против суседа нису познати. Постоји претпоставка историчара да је краљ Мерсије признао власт Освалда, али му није дозволио да шири доминацију јужно од Хамбера. Несумњиво да је Освалдова владавина била изузетна, као и његовог претходника Едвина, али је наишао на озбиљног противника у Мерсији. Пенда је убио Едвиновог заробљеног сина Едфрита, противно ранијој заклетви, а један од тумачења тог злодела је био притисак Едфрита на Освалда, због чега је краљ Берниције предложио да овај буде ликвидиран. Пенди није одговарало Едфритово убиство, већ му је он служио у функцији притиска на Освалда, те долази до још веће забуне око разлога и подршке око Едфритовог убиства. Могуће да

је Пенда био забринут да Едфирт у једном тренутку не преузме власт у Берницији и затражи освету над краљем Мерсије, због убиства оца и брата. Још једна од претпоставки је била борба династија у самој Мерсији, јер је Едфрит био унук претходног краља Керла.

У време владавине Освалда од Берниције, Пенда је ратовао против Источне Англије, које је поразио, убијајући краља Егрика и бившег краља Сигеберта, који је против своје воље доведен из манастира. Није познато када се десила битка против Источне Англије, али постоје докази да није могло бити пре 640/641. године. Била је то јасна Пендина жеља да докаже свом непријатељу Освалду да се не боји Нортамбрије и да је спреман за рат. У то време је Пендин брат Еова (*Eowa*) владао Мерсијом као поткраља, што је својствено свим англосаксонским државама да имају по два или три краља у исто време. Могуће да је Еова управљао северним деловима државе и освојеним територијама од краљевине Хвике.

У августу 642. године дошло је до битке код Масерфилда, познате на велшком језику као *Maes Cogwy*, због келтских савезника на страни Мерсије. Била је то битка између Пенде и Освалда. Мерсија је након битке код Хевенфилда признавала моћ Берниције (Нортамбије), али је Пенда спремао војску да елиминира моћ свог главног непријатеља. Узрок рата није познат, нити Беда Венерабилис помиње чињенице, јер је пристрасан у свом тексту. Због Освалдовога хришћанства, Беда прећуткује његов агресивни рат против суседа. Беда само наглашава да је Освалд умро у бици, борећи се за своју земљу и тако покушавајући да оправда његова злодела. Масерфилд је лоциран код Освестрија, који је у време битке био у краљевини Повис. Ако је та тврдња тачна, то указује да је Освалд био у офанзиви (први напао) на непријатељски териториј. Пенда је имао савезнике међу Бритима, Киндилан од Повиса, те Кадваладр из Гвинеда. Мерсија је однела победу у бици, а Освалд је убијен након мучења. Његово тело је исечено на комаде, а глава и руке постављени су на стубове. Пендин брат Еова је убијен у бици, што је омогућило краљу Мерсије да самостално влада до своје смрти. Несумњиво да је Пенда након битке код Масерфилда постао доминантан краљ у Енглеској, све до своје смрти 655. године. Моћ Нортамбрије је била слоњена, те је мерсијска војска наредних година често упадала у Берницију и Деиру.

Након битке код Масерфилда, Кенвал (*Cenwealh*) краљ Весекса, још увек паганин, оженио се Пендином сестром и тако постао савезник Мерсије. Проблем између два краља јавио се већ 645.

године, када је Кенвал протерао своју жену и оженио другу, што је био разлог да Пенда са војском упадне у Весекс и протера Кенвала у Источну Англију. Није познато ко је управљао Весексом док је Кенвал био протеран, но овај је већ након три године почео да спрема војску против Мерсије. Године 654. Пенда је напао Источну Англију и убио њиховог краља Ану, поставивши на престо његовог брата Етелхера. Нови краљ Источне Англије морао је да помогне Мерсији у нападу на Берницију 655. године. Борба против свог суседа није вођена искључиво због Кенвала, већ је Мерсија желела доминацију над читавом северном Енглеском, те управљање над Средњом Англијом, где је Пенда поставио свог сина Педу да влада.

Пендин главни непријатељ била је Нортамбрија (Берниција), те Беда Венерабилис пише да је пред смрт епископа Ејдана (августа 651), Пенда сурово опустошио крајеве Нортамбрије, опколивши престоницу Бамбург. Мерсијска војска није успела да заузме град након дуге опсаде, због чега су покушали да га спале до темеља, али Беда пише да је град спасио „Свети ветар“, након Ејданове молитве. Након смрти епископа Ејдана, Мерсија је још једном напала уништивши све пред собом, спаливши цркву у којој је Ејдан сахрањен, али Беда извештава да је његов гроб чудесно остао неоштећен. За све време мерсијских упада у Нортамбрију, краљ Освију није улазио у отворене борбе против Пенде, што јасно указује на слабост његове војске и доминацију паганске Мерсије.

Занимљиво да је поред јасног непријатељства између двеју држава, било тренутака отвореног пријатељства и да се Пендина кћерка Кинебурх (*Cyneburh*) удала за Елфрита (*Alhfrith*), Освијуовог сина, док се Педа оженио Освијуовом кћерком Елфледом (*Alhflaed*). Беда Венерабилис први брак ставља у 653. годину, док је женидбу Педе повезао са примањем хришћанства. Ширење хришћанства је почело у Средњој Англији у време Педине владавине. И поред свог паганског уверења, Пенда је толерисао ширење хришћанства у Мерсији. Крштење Педе је интересантно из више разлога: Пенда се није успротивио што је довело до убрзаног ширења хришћанства у Средњој Англији, док је Освију удајом своје кћерке за Педу, покушао да смањи утицај Мерсије на Нортамбрију и преко правоверја утиче на њену политику. Средња Англија раније није имала посебан политички значај, те је Пенда свесно подигао ову област у поткраљевство под владавином његовог сина. Она је добила на значају након мерсијске победе над Источном Англијом, а са овог територија је могао да шири утицај према Велсу и Нортамбрији. Келтска

краљевина Магонсет прихватала је мерсијску доминацију под Пендом, али и у каснијим вековима је остала под мерсијским утицајем.

Године 655. Пенда је напао Берницију са великом војском и бројним савезницима: Кадафел ап Кинфедв (*Cadafael ap Cynfeddw*), краљ Гвинеда, Етелхер од Источне Англије и чак 30 краљевских или племићких заповедника. Пенда је имао подршку Етелвалда од Деире, који је наследио Освина, јер је овај убијен 651. године по наредби Освијуа. Није познат разлог напада Мерсије на Берницију, али Беда сумња у Етелхера од Источне Англије. Историчари данас не верују да је разлог био Етелхер већ Пенда. И поред слободе да мисионари шире хришћанство у Мерсији, Пенда је након неког времена почео да гледа на Берницију која преко вере подрива моћ Мерсије и окреће народ против њега самог. Још један од разлога може бити супротстављање Освијуу да уједини Берницију и Деиру у једно краљевство. *Historia Brittonum* бележи да је Пенда опсео Освијуа у Стирлингу на северу Берниције. Освију је понудио велико богатство у покушају да купи мир, али је Пенда одбио решен да коначно уништи свог непријатеља. У том тренутку Освијуов син Егфрит, налазио се у заточеништву у Мерсији, али није познато на који начин је заробљен. Можда је то био неки од ранијих споразума о миру Пенде и Освијуа.

До велике битке је дошло код Винведа новембра 655. године. Иако извори пишу да је битка једна од најважнијих у англосаксонској историји северне Енглеске, нема превише детаља о њој. Две војске састале су се на обали реке Винвед, која до данас није тачно утврђена. Вероватно је једна од притока Хамбера. Већина историчара сматра да је реч о реци Кок Бек у краљевству Елмет, близу Лидса. Друга могућност била би река Вент, северно од града Донкастера, али такође може бити близу Освестрија или Винвика. Непосредно пре битке Освију је у молитви богу обећао да ће, уколико победи, његова кћерка бити замонашена и да ће он даривати дванаест имања за изградњу манастира. Пендина војска је била ослабљена, пре свега због дезертерства. *Historia Brittonum* пише да се Кадафел повукао са војском, док Беда Венерабилис тврди да се Етелвалд од Деире повукао, сачекавши исход битке. Пенда је убијен у бици, као и његов савезник Етелхер и велики број војника. Беда наглашава да се више војника удавило у реци услед велике кише, него што је убијено у борби. Пендина глава је одсечена, што је била освета за сва злодела која је овај починио над непријатељским владарима. Велика победа Освијуа означила је кратку доминацију Нортамбрије над Мерсијом. Северним

делом Мерсије је управљао Освију, док је јужним владао Педа, који је био Освијуов зет. Исход битке је значајан због коначног покрштавања Мерсије. Смрћу паганина Пенде, те владавином Освијуа и Педе, хришћански мисионари су успели да преведу становништво у правоверје.

Пендина владавина је важна из више разлога: од његове владавине Мерсије постаје сила на тлу Енглеске, а он постаје признати њен владар. Мерсијску доминацију је признавало више англосаксонских и келтских, паганских и хришћанских држава. Знао је да своју доминацију учврсти династичким браковима или личним и политичким везама. Био је последњи велики пагански краљ, а са његовом смрћу паганизам је коначно уништен на тлу Енглеске. Његова три сина су владали као хришћани, те ће Мерсија коначно постати хришћанска краљевина.

На Васкрс 656. године Педа је убијен, након што га је издала његова жена, Освијуова кћерка. Освију је тако заваладао читавом Мерсијом.

Вулфхер

Године 658. дошло је до побуне становника Мерсије под тројицом племића Ајмином (*Immin*), Ефом (*Eafa*) и Едбертом (*Eadbert*), што је довело до коначног збацивања нортамбријске власти. На власт је ступио Пендин други син, Вулфхер (*Wulfhere*, 658-675), који је постао први хришћански краљ уједињене Мерсије. Један од разлога Освијуовог пораза била је његова кампања на северу против Пикта. Вулфхер није могао на почетку своје владавине да збаци Освијуову бретвалду, али врло брзо ће Мерсија под њим постати војна и политичка сила.

Није познато када је Вулфхер покрштен, но пре него што је постао краљ Мерсије већ је био хришћанин. Мерсија је коначно постала хришћанска држава. Био је ожењен Еорменхилдом (*Eormenhild*), принцезом од Кента, те је преко ње почео да развија трговину са Кентом и Франачком. Извори посебно бежеле пријатељство са Вилфридом, епископом Јорка. Док је Вилфрид боравио у Рипону 667. до 669. године, Вулфхер га је позивао да посети Мерсију и буде епископ у његовој краљевини. Краљ Мерсије га је даривао бројном земљом, што је Вилфриду послужило у подизању цркава. Вулфхер је посебно обдарио манастир Медшемстед, који је подигао његов брат Педа у близини Питербороа.

Вулфхер је 661. године опљачкао Ешдаун у Весексу, што је био јасан сигнал на мерсијски војни

препород. Врло често је мерсијска војска плачкала око Дорчестера, да би овај град око 665. године био напуштен од стране Весекса. Године 661. Вулфхер је упао на острво Вајт, заузео га и послао епископа Еопу (*Eoppa*) да покрсти становнике. Убрзо је ово острво и област Меонвар око реке Меон, даривао свом кумчету Етелвелу од Сасекса, но Весекс је острво Вајт освојио 686. године. Мерсија је често упадала у Весекс, да би након смрти њиховог краља Кенвала, била подељена и признавала власт Мерсије. Касније ће Весекс одбацити власт Мерсије и постати њен озбиљан противник. Мала краљевина Хвике је такође признавала Вулфхерову власт. Етелвел од Сасекса је био ожењен Ефом (*Eafe*), кћерком краља Енфрита (*Eanfrið*) од Хвике, што је додатно повезало Сасекс са Мерсијом, а Етелвел је био покрштен под утицајем своје жене и Вулфхера.

Након смрти Етелвалда 664. године, краљ Источне Англије је постао Елдвулф (*Ealdwulf*, 663-713), али о односима са Мерсијом у време његове владавине не зна се много. Након 655. године и битке код Винведа, Источна Англија је као и Мерсија, морала да прихвати бретвалду Нортамбрије. Није познато да ли је Источна Англија признавала доминацију Нортамбрије, након што је Вулфхер одбацио њихову бретвалду. Када је 664. године умро Свитхелм од Есекса, а његова два сина Сигер и Себи дошли на престо, прихватили су власт Мерсије. Исте године је избила куга у Есексу, што је био један од разлога да Сигер одбаци хришћанство и врати се паганизму. Вулфхер је послао Царумана, епископа Личфилда, да врати становнике правоверју.

Егберт је 664. године постао краљ Кента са којима је Вулфхер имао родбинске везе. Ситуација у Кенту након смрти Егберта 673. године није довољно јасна. Изгледа да је тек годину дана касније, Хлотхер, Егбертов брат, ступио на престо, што значи да је Вулфхер за то време, можда, управљао Кентом. Несумњиво да је у то време, Вулфхер управљао Саријем, облашћу која је често прелазила под власт различитих држава. Сличан утицај Мерсије био је на Линдзи, где је Вулфхер постављао епископе и даривао манастире.

Године 674. Мерсија је напала Егфрита, Освију овог сина, мада о томе нису известили Беда Венерабилис и „Англосаксонска хроника“. Нортамбрија је победила, те је Мерсија морала да преда управу над Линдзијем и плаћа данак свом непријатељу. Тај догађај је имао утицаја на југ Мерсије, где је Вулфхер изгубио утицај, да би 675. године Есквин (*Æscwine*), краљ Весекса, напао Мерсију код Биданхефа. Није познато ко је однео победу из битке,

можда Мерсија, али је Вулфхерова војска претрпела велике губитке. Вулфхер је умро исте године (675) од болести. Његова жена је касније постала игуманија манастира Ели. На престолу га је наследио брат Етелред (*Æthelred*, 675-704).

Етелред

Етелред је био трећи Пендин син који је владао Мерсијом. Прва забележена акција новог мерсијског краља био је напад на Кент 676. године, када су опустошили ову државу и уништили Рочестер, седиште епископа Западног Кента. Није познат разлог овог напада, већ претпоставка да је Етелред желео да спречи Хлотхера да преузме контролу над Саријем, које је недавно потпао под власт Мерсије. Могуће је да су напад подстакли краљеви Есекса, као одговор на недавни покушај Кента да изврши напад на Есекс. Без обзира на разлог напада, Хлотхер је морао да прихвати доминацију Мерсије, док је Рочестер био толико уништен да су наредна два епископа морали да одустану од овог седишта и преселе се у другу епископију.

Почетком Етелредове владавине, Теодор (*Theodore*) епископ Кентерберија, започео је са озбиљном реорганизацијом мерсијске цркве. Године 675. уклонио је Винфрида са места епископа Личфилда, да би у наредних пет година Мерсија била подељена у пет епархија: Лестер, Личфилд, Вустер, Дорчестер и Херефорд. Етелред је остао упамћен више као побожан краљ, него као ратник. Често је даривао земљом цркве и манастире, а повезује се са оснивањем опатије Ебингтон у јужном Оксфордширу.

Оженио се са Острит (*Osthryth*), кћерком нортамбријског краља Освијуа, вероватно пре 679. године. Односи са Нортамбријом увек су били затегнути, изузев краћих периода када је долазило до брачних веза између синова и кћери двеју династија. До нове битке између Мерсије и Нортамбрије дошло је 679. године близу реке Трент у Линдзију. Није познат узрок битке, но Мерсија је однела победу. Линдзи је остао део Мерсије све до доласка Викинга. Елфин од Деире (*Ælfwine*) је убијен у борби, али је епископ Теодор покушао да измири две зараћене стране. Након ове битке код Трента, Нортамбрија више никада није могла да успостави доминацију у јужним деловима Енглеске.

Након тих догађаја у Нортамбрији је дошло до сукоба између Вилфрида и Егфрита, да би га касније краљ Алдфрит (*Aldfrith*, 685-704/705) протек-

рао из државе 692. године. Вилфрид је уточиште пронашао у Мерсији. Етелред га је прогласио за епископа Средње Англије, те му пружио помоћ у одбрани на сабору у Остерфилду 702. године, где је Вилфрид изнео свој проблем пред архиепископом Бертвалдом (*Berhtwald*) од Кентерберија.

Након 681. Етелред је своју пажњу усмерио према Весексу. Кедвала, краљ Весекса, значајно је ојачао своју краљевину између 685. и 688. године, но када је отпутовао у Рим на ходочашће, дошло је до сукоба у краљевини, пре него што је Ине ступио на престо. Кедвала је претходно покорио Сасекс и Кент, али његова абдикација је оставила нерешеним питањем југоисток Енглеске. Освине је завладао источним делом Кента, док је Свевхард, син краља Себија од Есекса, управљао западним делом. Етелред је пружио подршку обојици, посебно их даривајући, али то не значи да је одустајао од територијалних претензија према њима. Знао је Етелред да упадне у Кент са војском, кад год би сматрао за сходно. Главни непријатељ Мерсији постајао је Весекс. Док су остале англосаксонске краљевине губиле снагу, Мерсија и Весекс ће остати једине две државе које ће дочекати Викинге са одређеном војном моћи. Нортамбрија је доживела катастрофалан пораз од Пикта 685. године и коначно их удаљила од било каквих амбиција у Енглеској. За то време Мерсија је коначно ставила под своју власт Хвике. Последњи краљ Осхер (*Oshere*) умро је 685. године и тако је Хвике дошла под власт Мерсије.

Етелредова жена, Острит, убијена је 697. године из непознатих разлога. Беда Венерабилис пише да је то била освета мерсијског народа за убиство претходног краља Педе, кога је убила њена сестра. Могуће да је њено убиство било само знак наставка непријатељства Мерсије и Нортамбрије. Етелред је 704. године абдицирао, остављајући власт свом синовцу Коенреду (*Coenred*, 704-709). Етелред се замонашио и постао игуман у Барднију.

Коенред је слично свом рођаку, био више посвећен вери, него рату. Године 709. абдицирао је и повукао се у манастир, а престо је преузео Етелредов син, Кеолред (*Ceolred*, 709-716). У изворима се наводи да је Кеолред био луд и да је умро у бесу. Његовом смрћу Пендина лоза је престала да влада Мерсијом, док је лоза његовог брата Еове почела да управља државом.

У једном тренутку, пре него што је на престо ступио Етелбалд, Мерсија је освојила Рокситер, познат као велшки Пенгверн у некадашњем краљевству Повис.

Етелбалд

Мерсија је добила још једног моћног краља доласком на власт Етелбалда (*Aethelbald*, 716-757), унука некадашњег поткраља Еове. У време владавине Кеолреда, Етелбалд је био протеран у изгнанство, али ступивши на престо Мерсија је постала доминантна сила у Енглеској све до краја VIII века. Након његове смрти, кратко је владао Беорнред (*Beornred*, 757), да би на власт ступио Офа. Етелбалд и Офа су два најмоћнија мерсијска краља. Од 716. када је Етелбалд преузео власт, до Офине смрти 796. године, у Нортамбрији је владало чак 11 краљева и већина су умрла насилном смрћу, што јасно указује на мерсијску политичку и војну стабилност у односу на северног суседа.

До 731. године Етелбалд је држао целу Енглеску јужно од Хамбера као бретвалду. Истина, постојало је још неколико мањих држава на југу, али све су биле зависне од мерсијског краља. На почетку Етелбалдове владавине, Кент и Весекс имали су снажне краљеве, Витреда (*Wihfred*) и Ину (*Ine*). Витред је умро 725. док је Ине, један од најмоћнијих мерсијских непријатеља, абдицирао 726. године. Уследила је борба за престо у Весексу, али постоје индикације да је касније Весекс прихватио мерсијску доминацију. Могуће да је Етелбалд помогао Етеларду (*Aethelheard*) да ступи на престо Весекса, те касније његовом брату. Вероватно да је у то време Сасекс већ признао доминацију Мерсије. На основу кентских повеља можемо доказати да је Етелбалд био покровитељ кентских цркава, што упућује да су кентски краљеви прихватили бретвалду Мерсије. Лондиниум је већ тих година ушао у састав Мерсије, односно отргнут је од Есекса.

Етелбалд је морао да ратује да би одржао своју власт. Године 733. предузео је поход на Весекс, освојивши тврђаву Сомертон. Катред (*Cuthred*), краљ Весекса, напао је Мерсију 740. године. У изворима се налази податак да су Етелбалд и Катред водили рат против Велса, што би упућивало да је Весекс признао власт Мерсије у том тренутку. До новог међусобног сукоба дошло је 752. године, када је Катред победио мерсијску војску и натерао Етелбалда у бекство. До краја своје владавине, Етелбалд је наметнуо власт Весексу.

Док је трајао рат између Нортамбрије и Пикта, Етелбалд је, можда као савезник Пикта, опустошио нортамбријски териториј, спаливши Јорк.

У односима са црквом Етелбалд се није односио као његови претходници. Винфрид (Свети Бонифације), англосаксонски мисионар у Немачкој, послао је писмо, заједно са још седам епископа, мерсијском краљу 745-746. године, у ком га оп-

тужује за многе грехове: крађу црквених прихода, кршење црквених привилегија, наметање принудног рада свештенству, те силовање монахиња. Винфрид је затражио од Етелбалда да сместа напусти сва злодела против цркве и окаје своје грехе. Упркос негативном Винфридовом писму, постоје документа која указују да је Етелбалд помагао цркву. Под притиском цркве из Франачке и других земаља, Етелбалд је 749. године на сабору у Гамлију, издао повељу којом је ослобођена црквена земља од свих обавеза, изузев захтева да се изграде утврђења и мостови, што је била обавеза свих у држави. Овом сабору присуствовали су само епископи из Мерсије, што би могли протумачити да се одлуче нису односиле на цркве ван краљевине.

Етелбалд је убијен 757. године у Секингтону, близу краљевске престонице Тамворт. Није јасан разлог убиства, већ постоји податак да је атентат извршен током ноћи на краља и његове телохранитеље.

Офа

Након краће владавине Беорнреда, на власт је дошао Офа (*Offa*, 757-796). Ступивши на престо морао је брзо да стабилизује Мерсију, која је, очито, прошла кроз кратки грађански рат у време владавине Беорнреда, те успоставити контролу над Магонсетом и Хвикеом. У повељама из тог времена види се да је Офа брзо реаговао и да га је краљ Хвике признао за врховног владара, док су Магонсет и Линдзи освојени након краћих ратова.

Не зна се пуно о Есексу у VIII веку, али је извесно да су Лондиниум и Мидлсекс стављени под контролу Мерсије још за време краља Етелбалда. Офа је на почетку своје владавине успео да осигура својој држави Лондиниум и Мидлсекс, а то се јасно види из повеља везаних за доделу земљишта. Вероватно да је Есекс, који је задржао своју краљевску династију, у то време већ признавао доминацију Мерсије. Због краћег немира у држави, након смрти Етелбалда, Мерсија је кратко изгубила статус бретвалда у јужној Енглеској до 764. године, када се појављује Офин утицај у Кенту.

У Кенту се појавила нестабилна ситуација након 762. године, у којем је била јака традиција да двојица владара заједно владају, један западним, други источним делом државе. Пре 762. године Кентом су владали Етелберт II (*Ethelberht II*) и Едберт I (*Eadberht I*), могуће чак и Едбертов син Ердулф (*Eardwulf*). Те године је умро Етелберт II, да би се у наредне две године јавила имена нова

три краља: Сигеред (*Sigered*), Енмунд (*Eanmund*) и Хеберт (*Heabberht*). Није познато да ли је дошло до грађанског рата и смене династија на престолу у Кенту, али је 764. године Офа доделио земљиште у Рочестеру у своје име, а као сведок појављује се краљ Хеберт. У наредној Офиној повељи из 765. године, као сведок поред краља Хеберта, јавља се краљ Егберт (*Ecgberht*), што упућује да је Мерсија успоставила доминацију над Кентом. „Англосаксонска хроника“ је забележила да су Мерсија и Кент водили борбу на Отфорду 776. године, али није познат исход битке. У једној повељи из 784. године, помиње се само краљ Кента Елмунд (*Ealbmund*), што би могло да значи да је победу у бици на Отфорду однео Кент. Није познат ни разлог битке између двеју држава, али уколико су кентски краљеви признавали врховну власт Офе пре 776. године, могућ разлог била би побуна становника. Офа је опет успоставио ауторитет у Кенту од 785. до 796. године. У то време Офа је сматрао Кент само једном од покрајина Краљевине Мерсије, покушавајући да трајно елиминира кентску краљевску династију. Тек након Офине смрти 796. године, Кент је под Едбертом II (*Eadberht II*) успео да се осамостали.

Слично је било са краљевином Сасекс. Државом је владало неколико краљева, што је знатно ослабило њену моћ. Западни део Сасека брзо је признао доминацију Офе, док је источни део државе (око Хејстингса) покушавао да влада самостално. Вероватно је крајем 70-их година VIII века, Офа успоставио доминацију над целим Сасексом, слично као у Кенту.

У Источној Англији краљ Беона (*Beonna*) је завладао 758. године, издајући сопствени новац, што подразумева независност од Мерсије. Сопствени новац издао је краљ Етелберт II (*Ethelberht II*), ступивши на престо 779. године. Почетком 790. године Офа је успео да успостави доминацију над Источном Англијом, због чега је Етелберт II дигао побуну и по Офиној наредби је убијен 794. године.

Киневулф је 757. године постао краљ Весекса и брзо је ослободио територија, које је Етелбалд од Мерсије успео да освоји. До велике битке двеју краљевина дошло је 779. године код Бенсингтона у Оксфордширу, у којој је велику победу однела Мерсија. Весекс је након битке морао да прихвати мерсијског краља за бретвалда. Те године је Офа заузео неке области дуж Темзе. Истина да нема сачуваних повеља у којем се доказује да је Киневулф икада признао Офу за бретвалда. Након убиства Киневулфа 786. године, Офа је интервенисао у постављању на престо Беортрика (*Beorhtric*), који је званично признао краља Мерсије за врховног владара. Мерсијски новац је коришћен у Весексу,

да би тек након Офине смрти, Беортрик почео да кује сопствени новац. Године 789. Беортрик је оженио Офину кћерку Едбурх (*Eadburh*). Асер (*Asser*), велшки монах из IX века, записао је да је Едбурх владала земљом на тирански начин, као њен отац. Несумњиво је да њена моћ у Весексу проистиче из очеве подршке.

Однос Мерсије са Нортамбријом решен је браком Офине кћерке Елфлед (*Elffled*) са краљем Етелредом I (*Ethelred I*) у Керику 792. године. Нема доказа да је Нортамбрија пре и после овог брака признавала доминацију Мерсије.

Офа је највише ратова водио против бројних велшких краљевина. Једна битка је забележена у Херефорду 760. године, мада је Офа водио кампање 778, 784. те 796. године. Најпознатији реликт из односа Мерсије са велшким државама из Офиног времена је „Офин насип“ (вел. *Clawdd Offa*), велика земљана баријера која се протеже скоро дуж целе линије између Велса и Енглеске. На појединим местима широк је 19 метара и висок 2,4 метра. Била је то фортификацијска линија, можда дограђена уз ранији римски зид, сличан Хадријановом зиду на северу, који је требао да штити Мерсију од велшких упада, али и да буде добра тачка за нападе на Велс. Постоје насеља западно од насипа, која су у VIII веку носила англосаксонска имена, свесно предата Велшанима ради боље локацијске (стратешке) изградње насипа. Изградња насипа је била доста скупа, те јасно указује да је Офа морао имати значајне ресурсе на располагању.

Офа је био хришћански краљ, али ма колико био хваљен од Алкуина (*Alcuinus*, око 735-804), писца и учитеља, краљ Мерсије је ушао у сукоб са Јанбертом (*Janberht*), архиепископом Кентерберија. Јанберт је био присталица кентских краљева што је можда био разлог Офине интервенције у суседну државу. Офа је укинуо донацију Кентерберију, одузимајући неколико манастира. Папа Хадријан I је послао 786. године легатаре у Енглеску да испитају стање цркве и обезбеде каноне, као водиче свештеницима, краљевима и племству. Била је то прва папска мисија након Августина из 597. године, кога је послао папа Гргур Велики са намером да покрсти Англосаксонце. Легатари су посетили прво Кентербери, да би затим били примљени код краља Офе у Мерсији. Офа и песник Киневулф од Мерсије, присуствовали су сабору на којем се расправљало о циљевима папске мисије. Одржан је још један сабор са истим циљем на којем су присуствовали Офа и архиепископ Јанберт.

Офа је успео да смањи утицај Кентерберија, оснивањем архиепископије у Личфилду 787. године. Да би се основала нова архиепископија, морала је

стићи из Рима потврдна одлука, али о томе нема сачуваних података. „Англосаксонска хроника“ бележи сабор из 787. године у Челсију на којем је донесена одлука о оснивању архиепископије. Претпоставља се да је то био други сабор који је одржан у присуству легатара римског папе Хадријана, али нема доказа о томе. Хигеберт (*Hugeberht*), који је био епископ Личфилда, постао је први и једини архиепископ новоуспостављене архиепископије, а до краја 788. године добио је палијум (лат. *pallium*) из Рима, као симбол ауторитета. Нова архиепископија је укључивала већином Средњу Англију: Вустер, Херефорд, Лестер, Линдзи, Домок и Елмхелм. Кентербери је имао контролу над југом и југоистоком Енглеске. У каснијим писмима Коенвулфа, краља Мерсије након Офине смрти, послатим папи Лаву III (*Leo III*, 795-816) из 798. године, Коенвулф покушава да докаже да је Офа тражио оснивање архиепископије, јер је био у сукобу са Јанбертом, док је папа одговорио да је једини разлог била величина Мерсије. Могуће да је главни разлог био велики териториј којом је управљао Кентербери и да је због тога папство сматрало да би олакшало посао стварањем нове архиепископије, али је потребно имати у виду сукоб Офе и Јанберта. Још један могући разлог је Офина жеља да свог сина Егфрита (*Ecgrith*) прогласи за краља и да тај обред изврши црква. Изгледно је да је Јанберт одбио да изврши церемонију, због чега је Офи требао нови архиепископ. Само устоличење Егфрита за краља по црквеном обреду било је прво на тлу Енглеске, а још занимљивије је да је све било за живота већ постојећег краља Офе. Мерсијски краљ је желео исту церемонију коју су добили синови франачког владара Карла Великог под папом Хадријаном, имитирајући такав обред на свом двору. И поред оснивања архиепископије у Личфилду, Јанберт је успео да задржи превласт Кентерберија на тлу Енглеске. Након Јанбертове смрти 792. године, Офа је прихватио новог архиепископа Кентерберија, Етелхерда (*Ethelheard*), који председава самостално на саборима и појављује се у повељама као сведок, показујући да је Офа поштовао ауторитет Кентерберија у то време.

Офа је великодушно даривао цркве и манастире, оснивао нова, највише посвећена Светом Петру. Међу њима је опатија Светог Албана, основаног око 790. године. Манастир је подигнут на месту старе римске цркве, коју су уништили Англосаксонци око 586. године и посвећена је Светом Албану.

Односи са континентом били су доста развијени. Око 789. године Карло Велики је предложио да се његов син Карло Млађи, ожени Офином

кћерком Елфлед. Офа је узвратио писмом да се његов син Егфрит ожени Карловом кћерком Бертом, што је франачког краља озбиљно увредило, после чега је прекинуо контакте са острвом и наредио да се не дозволи англосаксонским бродовима да улазе у франачке луке. Алкуин је покушао да посредује и измири два краља, али односи су поправљени тек након Офине смрти.

Поједини историчари сматрају да је Офа други по важности у англосаксонској историји, пре доласка Викинга. Испред њега је само Алфред Велики. Покушај да се представи као први краљ који је започео са уједињењем Енглеске, није истинит, јер је његова титула била *Rex Merciorum*, док је војне и политичке акције спроводио само у циљу јачања Мерсије на рачун других држава. Нема конкретних доказа да је носио титулу *Rex Anglorum* („краљ Енглеске“), већ је то више жеља писца из X века.

Умро је јула 796. године, а наследио га је син Егфрит који је владао само 141 дан. Егфритовом смрћу није било ближих наследника, јер је Офа у време своје владавине спровео чистку међу најближим сродницима како би осигурао власт свом сину. За новог краља је изабран Коенвулф (*Coenwulf*, 796-826), који је био даљи Офин рођак.

Коенвулф и слом мерсијске моћи

Није јасно одакле је Коенвулф, већ има претпоставки да је био повезан са краљевском кућом из Хвике. Источна Англија је почела да кује сопствени новац, што значи да је успела да се осамостали од Мерсије, док је у Кенту дошло до побуне. Устанак је предводио Едберт III (*Eadberht III*, 796-798), који се налазио у изгнанству у Франачкој. Извесно је да је имао подршку Карла Великог, те је проглашен за краља Кента. Коенвулф није био спреман да војно крене на Кент пре него што би добио подршку папе. Писао је папи Лаву III, наглашавајући да је Едберт III недостојан да буде краљ, те је тражио да се седиште архиепископије пресели из Кентерберија у Лондиниум. Папа је прихватио да Едберт III не може бити краљ, али је одбио да пресели архиепископију. Када је стигло папино писмо 798. Коенвулф је одмах кренуо у акцију против Кента. Едберт III је заробљен, ослепљен и одсечене су му руке. Године 801. Коенвулф је поставио свог брата Катерда за краља Кента, који је владао до смрти 807. да би касније краљ Мерсије постао и краљ Кента, узевши титулу *rex Merciorum atque provincie Cancie*.

Сасекс је 811. године изгубио самосталног краља, тако да се од те године појављује *dux* или

caldorman за ову област. Око 805. године Коенвулвофо име почиње да се појављује на новцу Источне Англије, што значи да је Мерсија успоставила власт над овом државом. Након смрти пријатељски настројеног Беортрика, краља Весекса, нови владар Егберт, до тада изгнаник на двору франачког краља, баш као и Едберт III, кренуо је у јачање своје државе насупрот Мерсији.

Велшани су напали Мерсију 796. или 797. године, али је Коенвулф узвратио противнападом 798. године, убивши Карадога ап Меириона (*Caradog ap Meirion*), краља Гвинеда, контролишући ову државу до 810. када је избио грађански рат, да би на престо дошао непријатељ Мерсије, Хивел ап Карадог (*Huwel ap Caradog*), 816. или 817. године. Коенвулф је упао са војском у Гвинед, уништио Сноудонију и заузимајући териториј близу Роса. Наредне године је мерсијска војска девастирала Дифед.

Од 796. до 800. године у Нортамбрији су убијена или свргнута три краља и то може да указује на мерсијско мешање. Ердвулф (*Eardwulf*) од Нортамбрије је напао Мерсију 801. године, но убрзо је склопљен мир под непознатим условима. Године 806. смењен је Ердвулф са престола у Нортамбрији, што опет може бити да је Коенвулф стајао иза тога, али се овај вратио на престо 808. године и наставио рат против Мерсије.

Етелхерд, архиепископ Кентерберија, успео је да добије привилегију од папе 802. године, да успостави своју власт над архиепископијом у Личфилду, те је овај октобра 803. коначно укинуо ту архиепископију. Могуће да је пре тога Хигеберт већ био смењен са места архиепископа, јер се на сабору у Кловешу помиње као вођа цркве у Мерсији и игуман манастира. Када је Етелхерд умро 805. године, заменио га је Вулфред (*Wulfred*), који није био у добрим односима са Коенвулфом. Један од разлога сукоба био је краљев избор игумана у манастирима, мада су двојица папа, Лав III и Хадријан I, ту улогу препустили Офи и Коенвулфу. Исте одредбе потврдиће папа Паскал I (*Paschalis I*, 817-824), али спор између краља Мерсије и Вулфреда није био решен. До коначног помирења дошло је тек 826. или 827. године са Коенвулфовом кћерком. Истина, Вулфред је учествовао на проглашењу Коенвулфовог брата Кеолвулфа (*Ceolwulf I*, 821-823) за краља у септембру 822. године.

Коенвулф је умро 821. године спремајући војску за нападе на Велс. Био је последњи од мерсијских краљева, почевши од Пенде, који је остварио доминацију Мерсије над великим делом јужне Енглеске. У наредним годинама положај Мерсије знатно слаби, да би доминацију преузео Весекс.

Након кратке Кеолвулфове владавине, на власт

је 823. године ступио Беорнвулф (*Beornwulf*, 823-826). Коначан слом мерсијске супремације завршио се 825. године у бици код Еландана (позната још и као битка код Роуттона), јужно од Свиндона у Вилтширу. Егберт од Весекса је ојачао своју војску, која је започела са освајањем келтских територија у тренутку када је Беорнвулф извршио напад. Мерсија је доживела страховит пораз у бици, а она је са собом повукла низ консеквенци. Убрзо је Весекс освојио Сасекс, док су Кент и Есекс напустили Мерсију и признали врховну Егбертову власт. Источна Англија је уз помоћ Весекса подигла устанак против Мерсије, те је 826. Беорнвулф покушао да сломи отпор, али је убијен у току борбе.

Лудека (*Ludeca*, 826-827) је кратко владао Мерсијом, да би 829. године потпала под власт Весекса. Виглаф (*Wiglaf*, 827-829 и 830-839) је успео 830. године да ослободи Мерсију од власти Весекса, чак прошири териториј државе у Беркширу, али независност Источне Англије и моћ Весекса, који је заузео југоисток Енглеске, била је немогућа мисија за Мерсију, која није могла да врати своју пређашњу снагу. Беорнвулф (*Beorhtwulf*, 840-852) је био први краљ Мерсије који се сусрео са новим непријатељем – Викинзима.

6. КРАЉЕВИНА ВЕСЕКС

Почеци Весекса

Весекс (стр.енг. *Westseaxna rīce*) је била саксонска држава основана 519. године на тлу југозападне Енглеске, обухватајући данашње области око Дорсета, Сомерсета, Хемпшира и Вилтшира. У време римске власти област Весекса је била посебно важна за Римљане, који су подигли велики број сеоских вила и градова. Најпознатији градови тог времена били су Дорчестер (*Durnovaria*) и Винчестер (*Venta Belgarum*), а римски пут је спајао ову област са остатком Енглеске. Од Екситера, преко Дорчестера и Винчестера, те Силчестера, пут је водио према Лондиниуму. Бројни градови у Енглеској у називу имају „честер“ (*-chester*), што потиче од латинског *castra* („војни камп“). Поред свих проблема са Келтима и Пиктима, Весекс се под римском управом економски развијао, али повлачењем римске војске, почетком 7 века, криза је почела брзо да захвата све области Енглеске. Економски пад, повлачење римског новца и недостатак трговине, као и честе међусобне борбе, затекле су британско становништво неспремним пред најездом Англосаксонаца.

Вероватно су Саксонци дошли у Весекс првобитно, као и у другим областима Енглеске, као плаћеничка војска у служби локалних владара у замену за земљу, но та германска послушност кратко је трајала. У изворима има доста легендарних детаља, неусаглашених прича, што је својствено свим писцима који нису објективно сагледавали околности, већ се водили личним, политичким или верским разлозима. Беда Венерабилис, Ненијева *Historia Brittonum* (*Nennius*, велшки монах и писац из IX века), *Anglo-Saxon Chronicle*, те други, пишу углавном о Вортигерну и његовој борби против германских вођа Хенгиста и Хорсе и њиховом сламању келтских непријатеља. „Англосаксонска хроника“ бележи да је Кердик (*Cerdic*, 519-534) упадајући у Хемпшир са својим сином Кинриком (*Cynric*, 534-560) и војском у пет бродова, покорио Весекс и постао његов први краљ. Хроника пише да је Кердик водио жестоке борбе против британског краља Натанлеода (*Natanleod*), да га је убио 508. године као и 5.000 келтских војника, те коначно покорио Брите 519. када је званично постао краљ Западних Саксонаца. Многи данашњи историчари негирају ове чињенице, сматрајући да је Кердик владао касније (можда од 534. до 554.) или да је убијен у бици на брду Бадон у којој су Брити однели победу. И само име вуче корене од келтског *Ceretic*, што јасно баца сумњу у постојање овог краља. И његов син Кинрик вуче корене од келтског имена *Cunorix*, због чега је тешко утврдити веродостојност писања хронике о њему. Истина, хроника пише да је Кинрик проширио своју краљевину у Вилтширу 552. године и да је са својим сином Кевлином (*Keawlin*, 560-592) победио Брите у бици код Барбурија 556. године.

Кевлинова владавина је поузданије документована од његових претходника, мада се датуми владавине не слажу. Прва битка у историји Енглеске која се водила између самих Англосаксонаца, догодила се 568. године, у којем је Кевлин заједно са Кутом (*Cutha*, вероватно Кинриков други син) ратовао против Етелберта од Кента код Вибандуна (непозната локација) и успео да га победи. До 577. Кевлин је освојио од Брита Глостер, Сајренсестер и Бат (Сомерсет). Нову победу над Бритима је однео 584. године, када је додатно проширио териториј Весекса. Беда Венерабилис је записао, а то је потврдила и „Англосаксонска хроника“, да је Кевлин био један од седам краљева који су били бретвалда (хегемони) на простору Енглеске. Године 592. Кевлин је свргнут од свог нећака Кеола (*Keol*, 592-597), да би умро годину дана касније. Кеол је био Кутин син, који је у бици код Воденс Бурга 592. поразио Кевлина у великом међусобном покољу За-

падних Саксонаца. Наследио га је брат Кеолвулф (*Ceolwulf*, 597-611) на престолу, који је водио ратове против Брита и других саксонских краљевина. Једина забележена битка из времена његове владавине је била 607. године против Сасекса, највероватније за контролу острва Вајт и јужног Хемпшира.

Покрштавање и даљи развој краљевине

Године 611. на власт је дошао Кеолов син Кинегилс (*Cynegils*, 611-643). У изворима има нејасноћа са почетком његове владавине. „Англосаксонска хроника“ наводи да је 614. године Кинегилс заједно са Квихелмом (*Cwichelm*) победио у бици код Бендуна и побио преко две хиљаде Брита. Беда Венерабилис је записао да је Квихелм, краљ Весекса, који се наводи у бици код Бендуна, наредио атентат на Едвина од Нортамбрије 626. године, те да су 628. Квихелм и Кинегилс водили битку против Пенде од Мерсије. Поставаља се јасно питање: ко је био Квихелм? Да ли је то у ствари Кинегилс или његов син или нека сасвим трећа особа која је умрла 636. године. „Англосаксонска хроника“ тврди да је 636. године, непосредно пред смрт, Квихелм покрштен у Дорчестеру, док је исте године покрштен и Кинегилс од руке епископа Биринуса (*Birinus*) у Дорчестеру, а да му је кум на крштењу био Освалд од Берниције. Да ли је Квихелм био поткраљ Весекса у време владавине Кинегилса или његов син, а можда и краљ малог германског племена Гевисе (*Gewise*), смештеног у горњој Темзи, историчари ће тешко моћи да утврде.

Са примањем хришћанства краља Кинегилса, у Весексу је званично почело ширење правоверја, али то није значило да је народ прихватио нову веру. Кинегилсов син Кенвал (*Cenwalh*, 643-645; 648-674), који је на власт дошао 643. године, био је паганин. Он је неколико година касније покрштен, после чега је Весекс постао чврсто упориште хришћанства. У тренутку када је Весекс ушао у сукоб против Пенде од Мерсије, Кенвал је морао да побегне у изгнанство код краља Ане од Источне Англије. У изгнанству је провео три године (није познато тачно које године) и под утицајем хришћанског краља Ане, Кенвал је покрштен (могуће 647. године). Један од разлога примања хришћанства била је жеља да Весекс стави на чело савеза против паганског краља Пенде.

Када се Кенвал вратио у Весекс 648. године, почео је да шири хришћанство међу народом. Нова епархија у Винчестеру, која је некада припадала Литима, добила је главни задатак у покрштавању

Западних Саксонаца. Ширење Весекса на област племена Гевисе означио је Мерсију за будућег главног непријатеља, са којим ће водити борбе све до доласка Викинга. Вулфхер од Мерсије кренуће са војском на југ, те ће ратовати против Весекса око острва Вајт и долине Меон. У то време је мерсијски принц Фритуволд (*Frithuwold*) завладао Саријем и Беркширом, но када је Егфрит од Нортамбрије победио Вулфхера 674. године, а овај убрзо умро (675), Весекс и друга саксонска јужна краљевства ослободила су се притиска Мерсије. У време мерсијске моћи, епископи у Весексу били су под јаким утицајем Вулфхера због чега је често долазило до сукоба са Кенвалом.

Након Кенвалове смрти 672. године, власт је преузела његова жена Сексбурх (*Seaxburh*), а затим Есквин (*Æscwine*, 674-676), један од рођака претходног краља. Он је победио Вулфхера од Мерсије у бици код Биданхефда и зауставио даље напредовање свог непријатељског суседа 675. године. На престо је затим дошао Кентвин (*Centwine*, 676-686) који је у почетку био паганин, али се покрстио и убрзо замонашио.

Кедвала

Године 686. на власт је дошао Кедвала (*Cadwalla*, 686-688), који је за само две године владавине значајно увећао територију своје државе. Његово име вуче корене од келтског *Cadwallon*, али то не значи да је био Брит. Младост је провео у изгнанству да би 685. године почео да се бори за престо. Иако је био у изгнанству, успео је да окупи довољно велику војску и сукоби се са Етелвелом од Сасекса, кога је успео да убије. Њега су избацила из Сасекса двојица ерлдомена, Бертан и Андан, да би се онда окренуо преузимању власти у Весексу. Кедвала је осећао мерсијски притисак са севера, због чега је војска константно била у приправности, те је морао да одустане од освајања у том правцу и окрене се другим деловима Енглеске у потрази за новим територијем. Од његовог времена у изворима почиње све више да се пише о Весексу уместо дотадашњег уобичајеног назива Гевисе. Био је то јасан показатељ да Весекс полако преузима експанзију на околне државе, пре свега према Бритима и Сасексу.

Његовим доласком на престо Весекс је почео значајно да јача. Прво су уклоњени поткраљеви, који су сметали у успостављању јединства државе и јачању војске. Напао је Сасекс, сада као краљ Весекса и осветио се Бертуну за скорашње протери-

вање. Освојио је острво Вајт, које је још увек било паганско, побивши локално становништво и населивши Западне Саксонце. Арвалд (*Arwald*), садашњи краљ острва Вајт, пре него што је убијен, оставио је власт двојци млађе браће. Они су побегли са острва, али их је војска Весекса ухватила у Хемпширу и убила. Свештенство је затражило од Кедвала да не убија младе краљеве острва Вајт, јер су се непосредно након бекства покрестили, али је краљ Весекса био неумољив.

На основу повеље из 688. види се да је Весекс контролисао Сари. Претходно је напао Кент 686. године и могао да је касније учествовао у подизању манастира Ху, североисточно од Рочестера. Поставио је свог брата Мула (*Mul*) на место краља Кента, уместо краља Едрика. Мул је убијен у побуни у Кенту 687. године, што је изазвало нову акцију Весекса на суседну краљевину, остављајући Кент у стање хаоса. Вероватно је након новог напада лично преузео власт у суседној држави, за кратко је припајајући Весексу.

Када је дошао на власт у Весексу био је паганин, али је временом све више прихватао хришћанска начела, да би на крају решио да се покрсти. Пре него што је постао хришћанин, помагао је цркве и манастире. У тренутку напада на Сасекс, Вилфрид се налазио на двору краља Етелвела, а када је власт преузео Кедвала, обећао му је да ће цркви дати четвртину острва Вајт уколико га буде освојио. Обећао је да ће пустити Арвалдову браћу да се покрсте пре него што им буде суђено. Колико год био позитивно описан у изворима, Кедвала је владао далеко од хришћанског начела.

Абдицирао је 688. године да би отишао на дочашће у Рим, вероватно зато јер је умирао од рана задобијених у борби за острво Вајт. На пут је кренуо као паганин, да би га у Риму крстио папа Сергије I у суботу, дан пред Васкрс. На крштењу је узео хришћанско име Петар (*Peter*), али није дуго поживео. Након његовог одласка са престола, Весекс се нашао у мањој кризи, што је искористио Кент, који је на власт довео свог човека (Освине) и пришао Мерсији, отворено се супротстављајући Весексу.

Ине и период развоја Весекса

За новог краља Весекса изабран је Ине (*Ine*, 688-726). Није успео да сачува бројна територија које је његов претходник освојио на југу Енглеске, пре свега у Кенту, Сасексу и Есексу. Није јасно да ли је одмах преузео власт након Кедвалове смрти или

годину дана касније, јер се помиње велика криза у Весексу до доласка Ине на власт. Са Кентом је склопио мир 694. године, када је Витред од Кента дао значајну суму (могуће 30.000 фунти) Весексу због убиства Кадваловог брата Мула.

Сасекс је наставио да признаје доминацију Весекса, јер се његов краљ Нотхелм наводи у повељи из 692. као и 710. године, када је кренуо са Весексом у кампању против келтске државе Думноније.

Око Лондиниума и Сарија је било доста расправа и сукоба између Мерсије, Весекса, Есекса и Кента. Сви су их својтали, зависно од војне јачине. На крају многобројних ратова и расправа у које су била укључена и свештена лица, попут епископа Лондиниума и архиепископа Кентерберија, на сабору у Брентфорду 705. године одлучено је да Сари и Лондиниум не могу бити део Весекса.

Слично је било и са Сасексом, који се у изворима помиње као део Весекса, али 722. године изгнаник по имену Елдберт (*Ealdbert*) побегао је у Сари, што је изазвало Ину да нападне суседну државу. Три године касније Ине је још једном напао Сасекс, убивши краља Елдберта (*Ealdberht*). Ови подаци јасно указују да је Сасекс од раније успео да се одвоји од доминације Весекса и успостави пуну независност.

Ине је у савезништву са Нотхелмом напао 710. године Думнонију, убивши њиховог краља Герента (*Geraint*). Весекс се тако проширио на Девон до реке Тејмар. До нове битке између Весекса и Брита дошло је 720. или 722. године, код Хехила (највероватније у Корнволу). Брити су однели велику победу, а доказ за то је да све до 814. године није било нових сукоба у тој области. До битке против неидентификованог противника дошло је 715. године у Вуден Бороу (Вилтшир). Није јасно да ли је Весекс водио битку против Брита, Мерсије или неке друге саксонске државе. Све области које је Весекс држао северно од Темзе изгубљене су у време краља Ине.

Ине је започео са озбиљним променама у Весексу. Једна од крупних промена било је стварање округа: Хемпшир, Вилтшир, Сомерсет, Девон и Дорсет. Могуће је да су ови окрузи послужили члановима краљевске породице да завладају њима, признавши врховну власт краља Ине. Око 710. године насеље Хемвик је основано на западној обали реке Ичен, данас део Саутемптона, постало је кључно у развоју трговине, пре свега стаклом и кожом. Весекс је доста увозио страну робу, чак и луксузну, што јасно указује да је Ине био директно укључен у заштиту овог насеља и помагао развој и унапређење трговине са иностранством. Могуће да су први новчићи Весекса почели да се кују управо под владавином краља Ине.

Краљ Весекса је познат по свом законуку из датом вероватно 694. године или нешто раније. Закон кентског краља Витреда је објављен 695. године, а на основу споразума двеју држава из 694. и плаћања обештећења за убијеног Мула. Вероватно да су двојица владара заједно радила на писању ових законика. Поред временске близине када су оба законика донесена, постоји члан закона који се у готово идентичном облику налази у оба кодекса. Можда је то био покушај успостављања пријатељских односа двеју краљевина након дугогодишњих сукоба. Закон краља Ине сачуван је преко Алфреда Великог, који га је укључио у свој законик. Најстарији сачувани текст сачуван је у *Corpus Christi College (The College of Corpus Christi and the Blessed Virgin Mary)* у Кембриџу из 1352. године. У копији текста из Кембриџа пише да је Ине одбацио претходне законе, који му се нису допали, али није прецизирано о којим законима је реч. Могуће да су то закони који су застарели и нису били релевантни у време краља Ине. На почетку текста пише да су три особе учествовале у писању законика: епископи Еоркенвалд (*Eorcenwald*) и Хеде (*Hædde*), те Инин отац-краљ Кенред (*Cenred*). Ина је пре свега желео да овим законом подстакне јачање хришћанства у својој земљи, што се види из појединих чланова закона који се односе на заклетву, крштење и верску службу. Обраћена је посебна пажња на грађанска питања, више него у претходним кентским законима.

Један од чланова закона наводи да заједничка земља више кеорла (*ceorls*) може бити затворена. Кеорл који није оградни своје имање, а дозволи да стока одлута на туђе имање, сматраће се за кривца, ако буде направљена било каква штета. Сваки кеорл је имао своју земљу коју је држао. У закону нема појашњења о односу локалних феудалаца према кеорлу. То може да указује на јак краљевски утицај на локално племство и кеорле. У законима се појављује стока која пасе на отвореним пољима, што упућује да се систем отворених поља практиковао у Весексу у време краља Ине и да се одатле проширио на Линдзи и Деиру. Није свуда коришћен овај систем. У Девону није практикован. У овом законуку се први пут помиње јединица јард (*yard*) за величину земље. Јард је јединица земље једнака четвртини коже. Величина коже значајно се разликовала од области и држава у Енглеској, те је негде могла да достигне чак 49 хектара. Јард је током средњег века постао стандардна основа код енглеских сељака, позната и као *virgate*.

Уколико би се занемарило учествовање у краљевској војсци, казна је износила 120 шилинга за племића и 30 за кеорла. Могуће је да су кеорли

били у обавези да служе у војсци. Уколико би неко био оптужен за убиство, потребна је била заклетва једног лица високог достојанства да би се скинула сумња на оптуженог. Овде је јасна разлика у односу на ранија времена, јер у Инином закону сељак под заклетвом више није узиман као веродостојан чинилац. Прави се јасна разлика између англосаксонског и британског испитаника, у којем предност има Англосаксонац иако је западни део Весекса већински био насељен Бритима.

Ине је био хришћанин и помагао је цркву и манастире, а доказ колико је имао поверења у епископе, показује сам закон на који су радила двојица епископа. Први женски манастир основан је у његово време, опатија Вимборн, а основао је нову епископију у Шерборну. На сугестију епископа Адхелма, Ине је саградио Катедралну цркву Светог Андреја (Велшку катедралу) и реновирао манастир Глестонбури. Радио је уз помоћ епископа на успостављању организоване црквене организације у Весексу и сам председавао црквеним саборима у својој држави.

Ине је абдицирао 726. године, због жеље да са својом супругом Етелбург (*Æthelburg*) отпутује у Рим, где су касније обоје умрли. Много је људи у то време одлазило у Рим на ходочашће у нади да ће им помоћи да дођу до раја. Као што је Кедала напустио власт, тако се Ине одрекао краљевске титуле због мирног живота посвећеног вери.

Престо је касније заузимало више краљева, који нису имали посебну улогу у историји Весекса. Године 752. дошло је до битке код Еџа у близини Барфорда у којој је весешки краљ Катред (*Cuthred*, 740-756) однео велику победу над Етелбалдом од Мерсије и тако се ослободио мерсијске доминације, узевши златног змаја за свој грб. Након што је касније краљ Весекса Сигеберт (*Sigeberht*, 756-757) свргнут, вероватно мешањем Етелбалда од Мерсије, на власт је ступио Киневулф (*Cynewulf*, 757-786), могуће уз помоћ Мерсије. Убрзо је Етелбалд убијен у атентату, након чега је Мерсија запала у краткотрајну кризу, што је омогућило Киневулфу да крене у развој независног Весекса. Око 758. заузео је Беркшир од Мерсије, да би га поразио мерсијски краљ Офа у бици код Бенсингтона 779. године. После те битке Офа је преузео власт у Беркширу и Лондиниуму. Упркос поразу нема доказа да је Весекс пао под утицај Мерсије, већ је настао самостално да се развија. Киневулф је убијен 786. године од стране Кинехерда (*Cyneheard the Ætheling*), брата свргнутог краља Сигеберта.

Егберт

Весекс постаје сила на острву под краљем Егбертом (*Egbert*, 802-839). Историчари се споре око његовог порекла (кентског или весешког), али је његова владавина била пресудна у успостављању доминације Весекса пре велике инвазије Викинга на Британију. Непосредно пре његове владавине, Офа је успоставио мерсијску доминацију на острву, но Киневулф од Весекса је успео да осигура самосталност своје државе, док је његов наследник Беотрик (*Beorhtic*, 786-802) успешно сарађивао са Офом (био је и његов зет), те сачувао Весекс од непосредне мерсијске опасности.

Док је Беотрик био краљ, Егберт се налазио у изгнанству. Три или тринаест година је провео у Франачкој (овде има неслагања у изворима), код Карла Великог, који је имао великог утицаја на Нортамбрију, а подржавао је краљевине са југа Енглеске против Мерсије. У то време у Франачкој се налазио и Едберт, који је касније постао краљ Кента. Када је Беотрик умро 802. године, на престо у Весексу је ступио Егберт, вероватно уз велику помоћ Карла Великог, можда чак и папства. Мерсија се оштро противила Егбертовом проглашењу за краља. На дан крунисања новог краља Весекса, ерлдоман Етелмунд (*Aethelmund*) од Хвике, која је тада улазила у састав Мерсије, напала је свог суседа. Веостан (*Weohstan*), ерлдоман од Весекса, дочекао је непријатељску војску у Вилтширу. Веостан је највероватније био зет Егберту, јер је оженио његову сестру Албургу (*Alburga*). Етелмунд и Веостан су убијени у сукобу, док је војска Хвике доживела пораз и морала је да се повуче. У изворима немамо податке о даљем односу са Мерсијом у следећих двадесет година. Коенвулфа од Мерсије признавале су остале државе са југа Енглеске, али не и Весекс. По свему судећи, Весекс је наставио да живи као независна држава.

Године 815. Егберт је опустошио Думнонију и коначно овладао читавим Корнволом. Десет година касније, августа 825. Егберт је повео војску против Брита у Корнволу, који су се можда спустили из Велса или побунили у некадашњој држави Думнонији.

Једна од најважнији битка у англосаксонској историји пре доласка Викинга, одиграла се 825. године између Весекса и Мерсије. Битка код Еландана (позната и као битка код Роугтона у близини Свиндона у Вилтширу), вођена је између Егберта од Весекса и Беорнвулфа од Мерсије и коначно је срушила мерсијску супремацију у Енглеској, а уздигла Весекс у ранг најјаче државе на острву. Егбертова победа је трансформисала политичку

ситуацију у Енглеској. Егберт је послао свог сина Етелвулфа (*Aethelwulf*) са војском према Кенту. Весекс је освојио Сасекс, који је до тада признавао доминацију Мерсије, док су Кент и Есекс признали врховну власт краља Егберта. У савезу са Весексом, Источна Англија је одбацила власт Мерсије и прогласила независност. Очито да је Беорнвулф први напао Весекс у покушају да искористи њихову борбу против Брита у некадашњој Думнонији. Пораз мерсијског краља је значајно ослабио Мерсију и практично предао Енглеску у руке Весексу. Егберт је постао толико јак да је ушао у сукоб са епископима, који су били на страни Мерсије. Отворено је ушао у сукоб са архиепископом Вилфредом од Кентерберија, пленећи имовину ове архиепископије.

Егберт је 829. године напао Мерсију и заробио њиховог краља Виглафа, кога је послао у изгнанство. Тако је Весекс преузео контролу над ковницом новца у Лондиниуму, која је издавала новац за мерсијског краља. Исте године је Егберт напао Нортамбрију, краља Енреда (*Eanred*, 810-850) и страховито опљачкао државу. Након тога је дошло до састанка двојице краљева у Дори (предграђе Шефилда), где се Енред покорио Егберту. Годину дана касније Егберт је напао Велс и успешно водио кампање против Брита. Весекс је био доминантна краљевина на британским острвима у том тренутку.

Мерсија је 830. године успела да добије независност тако што се из изгнанства вратио Виглаф. Вероватно је дошло до побуне у Мерсији против Весекса. Могуће је да се Мерсија брзо опоравила, јер је врло брзо преузела власт у Мидлсексу и Беркширу, а вероватно да је и Есекс потпао под мерсијску орбиту. Виглаф је имао одличне контакте са свештенством у Кентерберију и другим епископијама, указујући да је Мерсија опет постала војна и политичка сила. Један од основних разлога зашто је Весекс брзо изгубио превласт над Мерсијом и Есексом био је недостатак подршке Франачке. Франци су помогли Егберту да дође на власт, али су подржавали Нортамбрију, коју је краљ Весекса напао и покорио. Након тога је Франачка наставила да сарађује са Нортамбијом, напуштајући пријатељске односе са Весексом. У самој Франачкој је дошло до нестабилности током 830-их година, што је одвојило њихове владаре да се превише баве питањима у Енглеској.

Упркос губитку апсолутне доминације у Енглеској, Весекс је наставио да буде једна од водећих држава, задржавајући контролу над југоисточним делом острва изузев Есекса. Мерсија није успела да врати контролу над Источном Англијом, која

је као независна држава дочекала прве викиншке нападе. Егбертови војни успеси коначно су уништили независност Кента и Сасекса, који су добијали поткраљеве или ерлдомене да владају у име краља Весекса.

На југозападу је Егберт доживео пораз од Да-наца 836. године, код Кархемптона у Сомерсету. Више успеха је имао против Брита 838. године у бици код Хингстон Дауна у Корнволу. Думнонија ће постојати још мало времена, али та година је означила коначан почетак краја једне од последњих келтских држава на тлу Енглеске.

Да би добио подршку цркве приликом наслеђивања престола, Егберт је даривао Винчестер и Кентербери 838. године. Архиепископ Кентерберија Кеолнот (*Ceolnoth*), прихватио је Етелвулфа за наследника престола. Овај догађај и каснија Етелвулфова потврђивања црквених привилегија, указују да је Црква признала Весекс као политичку силу на острву. Црквена подршка у крунисању и сарадња са Егбертом и његовим наследником, доказује да је Весекс била краљевина која није могла бити избегнута од важних политичких и војних питања у Енглеској.

Егберт је умро 839. године, а наследио га је Етелвулф (*Ethelwulf*, 839-858). Према Егбертовој одлуци, држава је остављена у наследство једино мушким члановима породице, како се не би губила преко брака женских чланова краљевске куће. Под краљем Етелвулфом започиње озбиљна инвазија Викинга, која ће радикално изменити политичку слику Британије.

7. ИРСКА И ВЕЛС

Ирска

Становништво Ирске у преисторијском периоду је било иберско, да би са почетка гвозденог доба у Ирској, око 600. године п.н.е. започело досељавање гелских Келта, који су се нешто раније одвојили од континенталних Келта и започели са насељавањем ирског острва. На северном делу острва је сачуван *La Tène* стил, назван по месту у Швајцарској и који се појавио изненада, вероватно након неког друштвеног преврата око 300. године п.н.е. Постепено мешање новопридошних Келта са староседеоцима створиће гаелик (гојделску) културу (*Gaelic*) током V века п.н.е. У том периоду је Ирска била подељена на више мањих државица у којој се култура знатно развијала. Војна аристократија у тим државама је чинила горњу класу друштва уз

обавезне друиде. Лингвисти од XVII века на овамо, почињу да називају језик Келта из Ирске гојделски, који је један од грана келтског језика. Нема сумње да су Келти преузели неке од речи Ибера на основу које је настао гојделски језик, који је ипак остао врло сличан континенталном келтском, као и гелском у Шкотској.

Римљани из Енглеске називали су Ирску Хиберија (*Hibernia*), по једном келтском племену које је живело на југу острва или Скотија (*Scotia*). Птоломеј је око 100. године н.е. описао ирску географију и племена што је важно за даље упознавање овог острва. Ирску је назвао *Mikra Brettania* (Мала Британија) у односу на веће суседно острво (*Megale Brettania*). Касније је Птоломеј Ирску назвао *Iouernia* (Ἰουερνία), што потиче од келтског **Iweriū*, а које се нешто измењено задржало у данашњем ирском језику као *Ériu* и *Éire*. Римљани никада нису владали Ирском, али је постојао њихов несумњив утицај на племена. Тацит је писао о прогнаном ирском принцу, који је уточиште пронашао код римског генерала Агриколе (*Gnaeus Julius Agricola*, 40-93) у римској Британији, покушавајући да се врати у Ирску и преузме власт. Не постоје докази да су Римљани напали Ирску или покушали инвазију на острво, те је непознат тачан однос између Рима и келтских краљева и племена.

Ирска конфедерација племена (*Scoti*) напала је и населила западни део Британије за време „Велике завере“ 367. године у којем су формиране нове келтске државе, попут Дал Риате (*Dál Riata*). Римљани су гојделске Келте, насељене у западној и северној Британији, назвали *Скотима*. Нешто раније (око 312. године) у *Nomina Provinciarum Omnium* („Именик свих римских провинција“) појављује се име *Скоти* као претња за Царство. Епифаније (Ἐπιφάνιος, око 310/320-403), епископ Саламине, 370-их година пише о племену Σκόττοι, указујући на њихове завере и препаде током 360-их година. Остаје непознаница о којим конкретно келтским племенима је реч, али несумњиво је да се ради о онима из Ирске. Није познато ни које области британског острва су нападали, али веза Ирске са новом облашћу на британском острву је постала тесна. До V века Дал Риата је изашла из центра у Алстери и проширила се у западној Шкотској. Даљим развојем државе, те ширењем утицаја на околне области, назив *Скоти* почиње да се примењује на читаву северну област британског острва. Тако је настало име данашње Шкотске.

Порекло имена Скота остаје нејасно. Иако је сачувано у латинским текстовима, *Scoti* нема латинско порекло, нити одговара келтском (гојделском) језику. Можда је то било почетно име неке посеб-

не друштвене групе, занимање или нешто сасвим треће. Историчари и лингвисти од XIX века покушавају да дођу до решења проблема, дајући различите термине као извор за етноним. Тако се изводи гојделски *Sgaothaich* („хорда“) или *Scuit* („ошишани мушкарац“ или „сломљен човек“) или од индоевропског појма **skot*, што је слично са грчким *σκότος* („тама“, „мрак“), те енглеског *scot* („порез“) и старонорвешког глагола *sköta* (активност у церемонији у којој се власништво над земљом пребацује на новог власника). Још једно занимљиво тумачење етнонима долази од самих Ираца. Према ирској и шкотској митологији, *Scota* је било име за две митолошке кћерке двојице египатских фараона, чији су преци били Келти. Касније су Римљани то име употребили за ирске пљачкаше и освајаче под именом Аргал (*Argyll*) и Каледонија (*Caledonia*), које су данас области у Шкотској.

„Велика (варварска) завера“ (лат. *Conspiratio barbarica*) је израз којим се описује талас пљачкашких похода Келта из Ирске – Атакота (*Attacotti*) и Пикта на римску Британију из 367. и 368. године, те Саксонаца и Франака са континента у тренутку побуне римске војске на Хадријановом зиду. У истом тренутку када је извршен напад на Британију, под ударом се нашаа и римска Галија. Амијан Марцелин је први забележио термин „Велике или варварске завере“ сматрајући да се тако велики напад на више области у исто време морао десити након договора варварских племена. Римска војска се није супротставила због исцрпљености Магненцијевим грађанским ратом 350-их година, те зато што се римска Британија није опоравила након чистки Паула Катена (*Paulus Catena*) над римском аристократијом, након завршетка рата. Римску војску је водило низ неспособних генерала у тренутку напада Келта, да би тек доласком Флавија Теодосија римски редови били консолидовани, а непријатељски напади заустављени.

Почетак средњовековног периода је обележен великим променама у Ирској. Политичка промена је обележена заменом племенске припадности новим династијама владајућих краљевстава по очевој линији. Многа мала краљевства и племена нестала су до VIII века. Ирски пирати су нападали целу дужину западне Британије на исти начин, како су то касније учинили Викинзи у Ирској. Од краја IV века започело је интензивно насељавање западне Британије, док су се келтски Брити почетком V века, преместили из области северно од залива Солвеј у дотадашње римске покрајине и тако потиснули гојделске Келте из Велса у западну Шкотску (област Аргал). Остале области Шкотске држали су келтски Пикти измешани са

Иберима. У Пиктланду су основане нове државе, као и у Корнволу, Велсу и Камбрији. Гојделски Келти у додиру са римском културом и хришћанством на тлу Британије, почели су брзо да прихватају правоверје. Појединци су се враћали у Ирску из новонасељених области и тако хришћанство преносили у своју постojбину. Рани извори пишу да су мисионари били активни у јужној Ирској, много пре Светог Патрика. На који год начин да је хришћанство стигло у Ирску, нова вера је брзо била прихваћена.

Традиција сматра да је озбиљан рад на покрштавању Ираца започео 432. године, када се Свети Патрик (лат. *Patricius*, ирс. *Pádraig*) искрцао на острво, започевши са великим послом превођења пагана у хришћане. Проспер Аквитански (*Prosper Aquitanus*, 390-455, познат и као Проспер Тирон), хришћански теолог и историчар, записао је да је Паладије (*Palladius*, умро 457/461) послат у Ирску од стране папе Селестина 431. године, као први ирски епископ, што значи да је на тлу острва већ било значајне групе келтских хришћана. По свему судећи, Паладије је радио искључиво са ирским хришћанима у краљевинама Ленстер и Миде, док је Патрик, који је највероватније у Ирску стигао 461. године, био мисионар међу паганским Ирцима у Алстеру и Конахту (Конот).

Патрик је сачувао и кодификовао традиционалне ирске законе и променио оне који су били у супротности са хришћанством. Заслужан је за увођење римског алфабета, што је омогућило ирским монасима да сачувају делове обимне усмене књижевности. Истина, не постоје докази који би повезали Патрика са горе наведеним подацима, јер је мит о њему, као најважнијем мисионару у Ирској, развијен у наредним вековима. Има доста контроверзи око његовог рада, деловања, чак самог доласка у Ирску, због чега историчари више значаја дају Паладију. Организовао је монаштво у Ирској, те су монаси касније одиграли велику улогу не само на острву већ и у Европи. Било је много духовних звања, посебно код младих Ираца оба пола. Имао је проблема у мисионарењу, посебно од друида, због чега је једном био 15 дана затворен са својим сарадницима и тек на интервенцију врло утицајних пријатеља је ослобођен. Патрик је формирао епархије које су се поклапале с подручјем појединих племена. Своје епископско седиште је основао у Армагху у Алстеру, где и данас стоје ирски кардинал примас. Прославио се и као чудотворац, а доказао се и у прорицању будућих догађаја. О Патриковој личности и животу изречени су многобројни митови. По једној од њих протерао је све змије и остале отровне животиње

из Ирске. Данас у Ирској готово да нема гуштера, змија, гмизаваца, чак ни слепих мишева. Покушаји да се у Ирској настане те животиње више пута су пропали.

У другој половини V века основано је много манастира и у сваком од њих је опат био верски поглавар једног од племенских области. Брзо су манастири постали центри учености на класичним језицима, као и на народном гојделском. Ирски учењаци су напредовали у учењу латинског језика и хришћанске теологије, због чега су научници из континенталних земаља радо долазили у ирске манастире. Ти центри су били важни у очувању латинског језика у раном средњовековном периоду. У Ирској и Британији развила се посебна уметност позната као *Insular (Hiberno-Saxon art)*, чије име потиче од латинске речи *insula* („острво“), посебно позната по илуминираним рукописима, обради метала и скулптурама. Развој културе је започео око 600. године у ирским манастирима, комбинујући ирски и англосаксонски стил. Најбоља дела урађена су током VIII века, непосредно пред викиншку инвазију. Ирска, Шкотска и Нортамбрија најважнији су центри у којима се развијала ова уметност. Утицај инсулар уметности био је посебно значајан на декоративне елементе романике и готских рукописа, да би у Ирској опстао све до XII века, када се спојио са романиком. Преживели примери инсулар уметности највише су илуминирани рукописи, металске и резбарије у камену, као и камени крстови. Површине су величанствено украшене према посебном шаблону, а најбољи примери су: 1) „Књига Келса“ (ирс. *Leabhar Cheanannais*, енг. *Book of Kells*), рукопис јеванђеља на латинском језику, који је име добио по месту Келс у коме се вековима налазио у манастиру. Датира у периоду између 725. и 825. године, а сматра се за најраскошније и најбогатије украшен рукопис на британским острвима из тог периода; 2) Ризница Ардаг (*Ardagh Hoard* или *Ardagh Chalice*) из VIII или IX века, богато украшен пехар и друго; 3) „Књиге из Дароуа“ (*Book of Durrow*) израђеног у опатији у Дароу. Реч је о најстаријем осликаном инсулар јеванђељу. Инсулар стил је био кључан чинилац у каснијем формирању романичког и готског стила у Западној Европи.

Ирска је претрпела озбиљну друштвену и политичку кризу појавом куге 660-их и 680-их година. Златно доба великих светитеља било је завршено, заједно са краљевима који су били инспирација за писање сага. Писци су се окретали ка Аеду Слејну (*Aed mac Diarmato* или *Aed Sláine*, умро 604. године) о којем је писао и Свети Колумба. Представљен је као велики краљ и јунак у ирским анаlima и са-

гама. Имао је шест синова, а двојица се истичу по својој храбрости: Диармаит (*Diarmait mac Aedo Sláine*, умро 665) и Блатмак (*Blathmac mac Aedo Sláine*, умро 665). Смрћу њих двојице, ирски писци су ставили тачку на једну величанствену еру.

Према старој традицији, Ирска је била подељена на пет држава (ирска пентархија) у којој је једна имала хегемонију над осталим: Миде, Конахт (Котот), Ленстер, Манстер и Алстер. Државе су биле у сталним међусобним сукобима, да би од почетка VII века започео концепт Високог краља Ирске (ирс. *Ard Rí na hÉireann*). Средњовековни ирски писци писали су о непрекидном низу Високих краљева хиљадама година уназад, али савремени историчари сматрају да је тај систем заживео тек у VIII веку. Високи краљ је председавао свим краљевствима које су, на крају, заједно формирали Ирску. Све државе су имале свог краља, али су номинално признавали власт Великог краља. Он је изабран из редова локалних краљевских династија, односно краљевином Миде са седиштем на брду Тари (ирс. *Cnoc na Teamhrach* или *Teamhair na Rí*), близу реке Бојн. Историјски гледано у VII или VIII веку је развијена хијерархија од *rí tuaithe* („краљ једне државе“), преко *ruiri* (овде је *rí* „владар мањих области“) до *rí ruirech* (овде је *rí* „владар покрајина“). Као политичка реалност, постао је тек са доласком Викинга у Ирску, мада се никада није темељно учврстио. У суштини, Велики краљ није створио никакву јединствену државу са једном краљевском династијом, већ је то и даље остала неподељена Ирска са мањим државама, које су само номинално признавале Великог краља. Уједињење гојделске Ирске никада није спроведено до краја, мада је постојала јединствена владавина права.

Рани писани правосудни систем је познат као закон *Брехон (Brehon)*, којом је управљала посебна класа правника под именом *брехони* (ирс. *breitheamh*). Није познато порекло раних ирских закона, али се сматра да су настали након сакупљања усменог обичајног права. Неки од тих закона записани су од стране хришћанских мисионара и свештеника. Свети Патрик је покушао да обичајно право повеже са црквеним законима, док је све законе у супротности са хришћанским веровањем једноставно изоставио. Сматра се да се најстарији забележен текст налази у Прологу *Senchas Már*, збирци најстаријих ирских закона. Иако се дуго веровало да је ова збирка из времена самог Патрика, историчари су утврдили да је настала три века касније – у VIII веку.

Друштвени поредак у Ирској темељио се на родовској организацији. Ирски род или клан је био патријархалан, а његово јединство је било обеле-

жено именом претка пред које се стављала реч *Uí* (данас је то *O'*). Географија и клима Ирске значајно су погодовали сточарству, пре свега говеда и оваца. Временом је све више долазило до стварања разлика у богатству унутар самих кланова, тако да су временом краљеви и поткраљеви (*aire*) и аристократија (*flaiths*) дошли до великих земљопоседа и на њој узимали као радну снагу слободне или полуслободне закупце. Нешто мање угледан друштвени положај имали су власници стада (*bo-aire*). У Ирској су живели слободни људи без имања, док су *saer-ceile*, били слободни закупци туђе земље. *Daer-ceile* били су обрађивачи туђе земље, чија је лична слобода била знатно смањена. На дну хијерархије нашли су се *fuidir*, ратни заробљеници или кажњени злочинци у положају робова.

Ирска је као подељена у више мањих држава дочекала почетак викиншких напада, али је њена удаљеност од главних центара, помогла да сачува свој идентитет, а Викинзи никада нису покорили Ирску, као што су успели у Енглеској.

Велс

Најранија пољопривредна заједница у Велсу појављује се око 4000. године п.н.е. што је означило почетак неолита. Метални алат се појављује око 2500. године п.н.е. у почетку бакар, затим бронза. Клима је у том периоду била нешто топлија, да би Велс почео значајно да се развија између 1400. и 750. године п.н.е. под нешто тежим климатским условима, јер је око 1250. године п.н.е. дошло до значајногхлађења. Као и у Енглеској и Ирској, међу првим становницима који су населили Велс, били су Ибери. Око 600. године п.н.е. у Велс су се населили Келти у два таласа, чиме је отпочео нови живот овог дела Британије. У другом таласу насељавају се Брити на простору Енглеске, Велса и шкотске равнице.

Римско освајање Велса је започело 48. године н.е. и трајало је пуних 30 година. У односу на Енглеску, Велс је брдовит посебно у централном и северном делу, што је омогућило локалним племенима да се бране од јаке римске војске. У тој одбрани највише су се истакла племена Силура (лат. *Silures*) и Ордовика (лат. *Ordovices*). Силури су били моћно ратничко племе са простора југоисточног Велса, о којима је Тацит писао да су имали тамније лице и коврцаву косу, те је био уверен да су дошли из Хиспаније. Ордовици су живели северније од Силура и били су познати по изградњи снажних утврђења и брдских логора. Римска војска под командом

генерала Публија Осторија Скапуле (*Publius Ostorius Scapula*), напала је Велс 48. године, да би на чело отпора стао Каратак (лат. *Caratacus*, вел. *Caradog*), вођа племена Катувелана (*Catuvellauni*) из југоисточне Енглеске, који је око себе окупио Силуре и Ордовике. Римљани су тек 78. године н.е. успели да покоре Велс, али је романизација извршена само у јужним областима и полуострву Говер. Племо Демете (*Demetae*) из југозападног Велса није ни улазило у борбу против Римљана, већ је одмах прихватило њихову власт. Иако нису имали утврђења и путеве, остали су једино велшко племе које је преживело одлазак Римљана и наставило да живи под својим именом.

Једини град који су Римљани основали у Велсу био је Кервент (*Caerwent*), а осим њега статус римског града добио је Кармартен (*Carmarthen*). Велс је богат рудама, те је освајачима служио искључиво за извлачење рудног богатства: злата, бакра, олова, цинка, сребра и слично. Језик је званично био латински, али је локално становништво наставило да говори британским (келтским) језиком, неприхватајући превише римску културу. Брда и шуме довољно су одвајале домаће становништво од освајача, осим горњег слоја Келта, који су прихватили романизацију, посебно након 212. године када је да то римско држављанство свим слободним људима у Царству. Најјачи утицај Римљана на Келте био је преко хришћанства, посебно након 313. године.

Рани извори укључујући и свештеника Гилдаса записали су да је 383. година била кључна тачка за Велс, јер је те године основано неколико краљевских династија. Магнус Максимус (лат. *Flavius Magnus Maximus Augustus*, 383-388, вел. *Macsen Wledig*) је повукао трупе из западних и северних делова Британије, узурпирао трон цара Грацијана и прогласио се за цара Британије и Галије. Пошто су војска и администрација напустили делове Британије, Магнус Максимус је пренео овлашћења локалним владарима, који би признали његову врховну власт. Велшки извори пишу о Магнусу као о оцу неколико велшких краљевских династија, укључујући Повис и Гвент. Тако је у Велсу створено мишљење да је он отац велшке нације. Каснија велшка генеалогичка убрја га у претка Пилара од Елисега (вел. *Croes Elisedd*, енг. *Pillar of Eliseg*, умро 855), чувеног краља Повиса, као и другим велшким племенима. *Breuddwyd Macsen Wledig* („Сан цара Максимуса“), позната велшка легенда пише о римском цару Максимусу, који је оженио чудесну Британку, рекавши да ће јој испунити све жеље. Она је затражила да њен отац добије суверенитет над Британијом, преносом власти из Рима у руке Бритима. Из тог брака рођени су наследници, који

су имали сва права на власт у Британији, а та нит није изгубљена све до средњовековних краљева. Занимљиво је да се на Магнуса Максимуса надовезао и Галовеј у Шкотској, област која никада није ни била под римском влашћу.

Након одласка Римљана, њихови обичаји су се задржали у јужним деловима Велса током V века. Кервент је остао под римском влашћу до коначног одласка Римљана са острва, док је Кармартен био напуштен још у IV веку. Крајем IV века дошло је до насељавања гојделских Келта из југоисточне Ирске у области северног, јужног и југозападног Велса, под непознатим околностима. Значајна ирска колонизација десила се на југозападу у Дифеду, где је сачувано доста натписа на камену на огамском (стр.ирс. *Ogham*), келтском писму које је у употреби било од IV до VII века. По својим графичким карактеристикама, огамско писмо представља један од најегзотичнијих алфабетских система писања. Огамски натписи састоје се од једне до пет водоравних или косих цртица које излазе из дебље основне линије, као што гране излазе из стабла. Свако слово је добило своје име по некој биљци, те се читава абетка назива још и *Beith-Luis-Nin*, што у преводу значи „бреза-брест-јасен“. Велс је постао хришћански пре Енглеске, због чега је „доба светаца“ (између 500. и 700. године) обележено изградњом многих манастира и деловањем светих људи, као што су епископ од Меневије и заштитник Велса, Свети Давид (вел. *Dewi Sant*, лат. *Davidus*, око 500-589), Илтуд (вел. *Illtud Farchog*, лат. *Hildutus*) и Теило (вел. *Teilo*, лат. *Teliarus*, око 500-560).

Када је кренула сеоба Англосаксонаца на Енглеску, Велс се само делимично нашао на удару, пре свега у долини Северна код Ланидлојса. Постепено су Германи успоставили власт над Енглеском и формирали сопствене државе, док је Велс остао под влашћу локалних Келта. Једна од најзначајнијих битака између Англосаксонаца и Велшана, десила се 616. године код Честера (вел. *Brwydr Caer*). Етелфрит од Берниције је стао на чело германске војске, док је комбинована велшка војска била састављена од војника из краљевина Повис, Рос и Гвинед. Селиф ап Кинан (*Selyf ap Cynan* или *Selyf Sarffgadaw*), краљ Повиса и Кадвал Крисбан (*Cadwal Crysbán*), владар Роса, убијени су на бојном пољу. Могуће да је убијен и Јаго ап Бели (*Iago ap Beli*), краљ Гвинед. Англосаксонци су однели велику победу, а према писању Беде Венерабилиса, Етелфрит је пре почетка битке убио велики број монаха из манастира Бангор на реци Ди, који су требали да буду сведоци саме битке. Етелфрит је наредио њихов масакр иако они нису носили никакво оружје, већ се молили за победу Велшана.

Постоји претпоставка да је пораз Велшана у бици код Честера трајно прекинуо везу између Велса и Старог Севера (*Yr Hen Ogledd*), британског говорног подручја, који се данас протеже између јужне Шкотске и северне Енглеске, укључујући краљевине Регед, Стратклајд, Еамет и Гододин, где се говорио старовелшки језик. Од три велике британске области након VIII века, једино је Велс преживео, док су Стари Север и Корнвол, заувек изгубљени.

Велс је био подељен на више малих краљевина, од којих је Гвинед на северозападу био једна од највећих, као и Повис на истоку Велса. У VI и VII веку Гвинед је био најмоћнија велшка држава, посебно под Мајлгуном ап Гвинедом (*Maelgwn Gwynedd*, умро 547) и Кадвалом ап Кадфаном (*Cadwallon ap Cadfan*, умро 634). Кадвалон је у савезу са Пендом од Мерсије, успео да упадне у Нортамбрију, заузме је и убије њиховог краља Едвина 633. године у бици код Хатфила Чејса. Око једне до две године је контролисао Нортамбрију, али он је био последњи Брит који је држао значајнији териториј у Енглеској, све до династије Тјудора. Због тога је постао национални херој свих Брита, док је код Англосаксонаца у Нортамбрији проглашен за тиранина. Кадвалон је убио Енфрита од Берниције 634. године, када је овај дошао да преговара о миру, што је ојачало позицију велшког владара. Освалд од Нортамбрије, Енфритов брат, убио је Кадвалона 634. године у бици код Хевенфила.

Кадвалонов наследник Кадафел ап Кинфедв (*Cadafael Cadomedd ap Cynfeddw*, 634-655), у савезу са Пендом од Мерсије нападао је Нортамбрију, али упркос успешним борбама, након његове смрти ће се Гвинед, као и остала велшка краљевства, фокусирати на одбрану својих територија, у почетку против све веће нортамбријске превласти, а затим растуће моћи Мерсије.

Краљевина Повис је као најисточнија велшка краљевина била под највећим англосаксонским притиском, посебно у Чеширу, Шропширу и Херефордширу. Првобитно је краљевина проширена на истоку у данашње енглеске области, те њена древна престоница – Пенгверн, различито се идентификује као Шрузбери или област северно од Бесчурча. Те области је касније трајно заузела Мерсија, која је под краљем Офом подигла насип (линију земљаних грудобрана), што је представљало једну врсту границе између Брита и Англосаксонаца.

Било је немогуће да један владар успостави доминацију над читавим Велсом и тако га уједини. Постојало је доста малих државица, но главни проблем је био наследни систем, где су сви синови (укључујући и нелегитимне) добијали једнаке дело-

ве од очеве имовине, што је даље водило уситњавању и новим поделама територија. Велшки закони прописују овај систем поделе за Велс у целини, не само за краљевске династије. Сваки краљев син (чак нелегитиман) могао је бити изабран за наследника престола (*edling*), те би незадовољни кандидати често стварали проблеме и побуне.

Велшани су себе повезивали са територијем, а не у смислу племена, те је тако било Гвента (вел. *Gwenhwyys*) и „људи од Гвента“ (*gwyr Guenti*) или Брихејнита (*Broccniauc*) из мале краљевине Брихејниог и слично. Велшки обичај је у супротности са појединим ирским или англосаксонским примером, где је териториј добијао име на основу људи који су тамо живели (Коноти за краљевину Конахта или Есекс од Источних Саксонаца). Код Велшана је териториј добијао име и на основу неког владара или оснивача династије: Гливисинг по легендарном краљу Гливису (*Glywys*) са почетка V века или Кередигон по Кередигу (*Ceredig*, умро 453), краља Манав Гододина (данашњи Лотијан у Шкотској).

Велс се у време доласка Англосаксонаца у Енглеску базирао на ратничкој аристократији. Од VI века потпуну власт су имали краљеви, који су своју легитимност заснивали на династичком наследству и војној способности. Краљ је морао бити способан да одбрани своје краљевство, прошири његове границе, штити хришћанство, буде великодушан и своје богатство дели са другима. Краљ је у сарадњи са локалним старешинама доносио судске одлуке, док је од VI до XI века имао око себе личну оружану групу (*teulu*), малу, брзу и тесно повезану, око које се окупљала већа војска за значајније битке. Веза између краља и његових телохранитеља била је блиска, а он је имао обавезу да им даје храну и смештај.

На локалном нивоу владала је аристократија, која је контролисала земљу и људе на њој. Они су имали веће обрадиве површине, учествовали у судовима и администрацији и помагали краљу у пресудама. У велшкој друштвеној хијерархији осим краља издвајају се: *breyr* (локални вођа), *uchelwr* (угледни човек), као и слободни сељаци и на крају кметови и робови. *Gwas* (слуга) је зависан сељак, али није кмет, док су робови чинили најнижи слој, којим су горњи друштвени слојеви могли да тргују.

Хришћанство је било једно од важних чинилаца у обичном животу сваког Велшанина. У Велсу се свештенство састојало од монаха и не монашког свештенства, које се појављивало у различитим временима и са различитим обавезама. Три главне функције биле су епископи (бискупи), свештеници (презвитери) и ђакони. Епископи су имали неку

врсту власти, али не у смислу пуне епископске власти. Монаштво је било јако у V веку, јер се Црква углавном састојала од манастира. Није познато колико су биле велике монашке заједнице, јер у изворима нема веродостојних података.

Посебан проблем који се појавио на британским острвима био је антагонизам између келтског и римског приступа хришћанству. Један од најважнијих питања било је мисионарство међу паганским Англосаксонцима, због чега је папа на све начине покушавао да сломи отпор келтских монаха и свештеника. Пресудан догађај био је синод у Витбију 664. године, где су победили римски (папски) верски интереси. Беда Венерабилис посебно наглашава утицај Светог Августина и његово постављање на месту архиепископа Кентерберрија по избору Рима, као коначну победу папе над британском (велшком) црквеном опозицијом. Беда иде толико далеко у својој књизи да пише о пророчанству о коначном уништењу британске цркве. Он као да је видео тај пораз велшких свештеника у масакру који је починио берницијски краљ Етелфрит 616. године код Честера, врло брзо након њиховог састанка са Августином (602. или 604. године), са којим су расправљали о келтском и римском хришћанству на тлу Британије.

Рани средњи век је важан за Велс, не само због сукоба са новопридошлим Англосаксонцима, већ и у усвајању савременог имена ове британске области. *Symry* води порекло од британског *combrogii* („сународници“). Први пут се појављује 633. године у *Moliant Cadwallon* (енг. *In Praise of Cadwallon*), поема коју је написао Афан Фердиг (*Afan Ferddig*, VII век) у име краља Кадвалона ап Кадфана. До краја VII века то име је ушло у употребу међу Велшанима. Кимри се односи на Велшане и Брите са простора данашње северне Енглеске и јужне Шкотске (*Yr Hen Ogledd*), наглашавајући да су Велшани и „људи са севера“ били један народ, другачији од свих осталих. Прихвативши тај назив, Велшани су постепено потиснули раније називе *Брити* и *Британци*. Назив нису прихватили Корнволци (корн. *Kernowyon*, енг. *Cornish*) из Корнвола, те Бретонци из француске Бретање, иако деле исто наслеђе, културу и језик са Велшанима и људима са севера. Свима њима историјске приче су сличне, о ратницима који воде праведне ратове, а они сами су толико повезани међусобно иако су физички раздвојени, те се њихова рана историја не разликује превише од Гвинета или Повиса. Велики део раније велшке поезије и књижевности написан је од људи са севера – од северних Кимра. Сва северна велшка краљевства и њихови становници, стопили су се касније у енглеско и шкотско краљевство,

а њихове раније историје данас су само краткотрајне фусноте каснијих краљевина, иако постоје јасни трагови Кимра из прошлости. У Шкотској се њихов утицај види у *Leges inter Brettos et Scottos* (*Laws of the Brets and Scots*, „Закони Брита и Скота“), кодификацију закона краља Давида I (*David I of Scotland*, 1124-1153) у којем се помињу *Brets* (Брити) и *Scots* (Скоти, гелски Келти), а где сам закон показује британски утицај. Неки од закона били су копирани у *Regiam Majestatem*, који је најстарији писани сажетак „Шкотског закона“, у којем се појављују *galnes* (*galanas*), што је познат велшки закон о убици и његовој породици, где су дужни да плате казну жртвиној породици. Преко латинизоване форме данас Велс има више имена *Cambrian*, *Cambric* или *Cambria*.

Јужни и источни делови Британије, који су трајно изгубљени за Брите, јер су постали део Енглеске доласком Англосаксонаца, код Велшана су познати као *Lloegyr* (*Lloegr* на модерном велшком) и односи се на Енглеску у целини. Протеже се од ушћа Хамбера до ушћа Северна, искључујући Корнвол и Девон. Становнике су називали *Lloegyrwys*, без обзира на етничку припадност, термин који се односио на Брите и Англосаксонце у Енглеској.

Са друге стране, данашњи Велс је добио име од Англосаксонаца. *Wales* и *Welsh* имају германске корене (једнина *Walh*, множина *Walha*), које и само потиче од имена келтског племена, познато Римљанима као *Volcae*, а који се неселективно користио за све Келте и касније све становнике Римског царства на северу. Англосаксонци су доласком у Британију, Велшане називали *Walisc* на староенглеском језику, док су њихову земљу назвали *wēalas*. Данашња имена на континенту попут *Wallonia* (Валонија) или *Wallachia* (Влашка), те народи *Vlachs* (Власи), имају сличну етимологију, мада то не значи да имају келтске корене, посебно не Власи.

8. ШКОТСКА

Преисторија и долазак Римљана

Људи су почели да живе у Шкотској око 8.500 година пре званичне историје Британије. У току последњег интергласијалног периода (130.000-70.000. године п.н.е), Европа се сусретала са значајном променом климе, која је била топлија него данас, те су становници континента кренули пут севера, јер данашњи Ламанш није постојао. Када се коначно лед повукао, око 9.600. године п.н.е.

Шкотска је опет постала усељива. У наредним миленијумима Шкотска је пролазила кроз мезолит, неолит и бронзано доба, које је почело око 2.000 године п.н.е. Север Британије се развијао независно од осталих делова Европе, мада је било појединих контаката са Енглеском и Ирском.

Најсевернија тачка Британија звала се Оркни (*Orcas*). У време Плинија Старијег (умро 79. године н.е.), римско познавање географије Шкотске и читаве Британије продужено је до Хебрида (*Hebudes*), Спољашњих Хербида (*Dumna*) и Каледонијске шуме, где су се становници називали *Caledonii*, због чега су Римљани називали читаву област Каледонија. Птоломеј Старији је на основу неких старијих извора и савремених описа, пре свега Агриколиних (лат. *Gnaeus Julius Agricola*, 40-93) освајања Британије, поменуо 18 племена у Шкотској. Многа имена су непозната, а што се иде према северу и западу, његови описи мање су поуздани, што јасно доказује да је римско знање тих простора било изузетно ограничено на посматрања обала са мора.

Римско освајање Британије је започело 43. године н.е. да би на крају основали провинцију *Britannia* на простору данашње Енглеске. Римски гувернер Квинт Петилиј Церијал (лат. *Quintus Petillius Cerialis*, 30-83) започео је инвазију на Шкотску 71. године н.е. првобитно нападајући Бриганте (*Brigantes*), моћно келтско племе око Еборакума (Јорка). Гнеј Јулије Агрикола је 78. године постао гувернер провинције Британија, да би одмах кренуо у жестоке нападе на Шкотску. Агрикола је описао да је војску довео до ушћа реке Таус (вероватно река Тај) и ту подигао више утврђења. Након што је римска војска однела важну победу на Граупијском брду (*Mons Graupius*) 84. године, против Келта и Пикта, Агрикола је заузео Шкотску до обронака висије са утврђењима и главним пролазима у Гаск Рицу и осигурао Инчтутил. Тако је створена прва римска граница између равничарских и брдских предела у Шкотској. Агриколини наследници на месту гувернера Британије нису били у стању или нису желели да ту границу помере даље на север. До краја I века граница римске експанзије је утврђена између Тајна и залива Солвеј, да би коначно повукли линију и тако трајно формирали јасну границу између Енглеске и Шкотске, изграђујући Хадријанов зид од једне обале до друге.

Око 141. године Римљани су покренули нове нападе на јужну Шкотску, те изградиле нови лимес од залива Форт до залива Клајд, који је постао познат као Антонинов зид. Био је то зид висине 20 метара, на којем се налазило 19 утврђења. Иако је

грађен 12 година, напуштен је нешто после 160. године. Римљани су се повукли на пређашњу линију, до Хадријановог зида. Истина, римска војска је водила још најмање четири велике кампање унутар Шкотске, али редовно се повлачила до Хадријановог зида. Велику кампању из 209. године предводио је цар Септимије Север, да би се након његове смрти годину дана касније војска повукла. Када је римска војска напустила Британију почетком V века, Пикти су постали доминантна сила на северу, док су на југу Шкотске владали Брити, дубоко везани културом и језиком са Велшанима. Римски утицај на културу и историју није сачуван, нити је икада био укорееен.

Шкотска након одласка Римљана

Након одласка Римљана из Британије, на простору данашње Шкотске живеале су четири групе народа. На истоку су били Пикти са државама од Форга до Шетланда. У касном VI веку доминантна сила је била краљевина Фортриу, чија се земља налазила у Стратерну и Ментајту, простирући се дуж источних обала данашње северне Енглеске. На западу су живели гојделски Келти у краљевини Дал Риата и тврђави Данад у Аргајлу, који су били у блиским везама са Ирском, од којих потиче име Шкота (*Scots*). На југу су живели Брити у краљевини Стратклајд, потомци народа који је био под утицајем Римљана, а које Велшани сматрају својим сународницима. За Велшане су они *Стари Север*, са Алт Кламом, што је британско име за престоницу у Дамбартон Року. На крајњем југу Шкотске и северне Енглеске, населили су се Англосаксонци, који су формирали краљевину Берницију.

Шкотска је у великом делу прешла на хришћанство под утицајем мисионара – ирских Скота, у вези са Светим Колумбом, у периоду од V до VII века. Циљ мисионарства од самог почетка је био да се оснују манастири и цркве, који су обухватали велике површине у мисионарском деловању. Поједини историчари сматрају да је келтско хришћанство преовладало на овим просторима, јер су игумани били значајнији од епископа, док су ставови према целибату били слободнији, због чега је било значајнијих разлика у односу на римску праксу исповедања вере, посебно форма са тонзуром или начин обрачуна Васкрса. Већина тих проблема је решена до средине VII века, победом римске цркве над келтском.

Пикти

Није нам познато како су Пикти себе називали, већ је ово име сачувано преко латинске речи *Picti*, коју је први употребио панегиричар Еуменије (*Eumenius*) 297. године, означавајући обојене или тетовиране људе. Тим термином Римљани су називали становнике северно од превлаке Форт – Клајд. На старонгелском су се називали *Pechts*, велшком *Fichti*, док су ирски Келти називали Пикте и Уладе из данашњег Алстера: *Cruthin*, *Cruthini*, *Cruthni*, *Cruithni* или *Cruithini*. У историји и лингвистици је опште прихваћено да је корен потекао од гојделског **Qritani*, односно британског **Pritani*. Закључак је да су Римљани називали сва келтска племена која нису успели да покоре *Cruthin*, а која су живела северно од Хадријановог зида.

Пикти су формирали снажну племенску конфедерацију на прелазу из гвозденог у рано средњовековног доба, северно од залива Форт а протезала се до Оркнија, али није јасно на који начин и са којим циљем. Могуће да је један од циљева била римска опасност која је претила са југа. Римски писци о њима су писали као о Каледонцима (*Caledonii*), мада се у изворима могу пронаћи и друга имена: *Veturiones*, *Taexali* и *Venicones*. Могуће је да су сва та имена чули од Келта са континента или других делова Британије и то искористили или се ради о неким мањим независним племенима која су се снажно одупирала непријатељу.

У суштини ради се о келтским племенима, али је несумњиво да постоје јасне разлике у односу на гојделске Келте и Велшане. Данас историчари праве јасну разлику између Келта (Велшана) са југа данашње Шкотске са Велшанима и Пиктима са севера, мада су они као пупчаном врпцом били повезани. Слично је и са језицима. Од јединственог келтског настаи су: гојделски (ирски), гелски (шкотски), велшки, пиктски и менски са острва Ман. У келтске језике још спадају: галски, корншки (корнволски), бретонски и келтибериски у Хиспанији.

Живели су као и већина других народа са Севера Европе од пољопривреде и сточарства у малим срединама. У односу на Келте из Галије или других делова Британије, Пикти нису имали већих утврђења или градове. Релативно већа насеља била су она у којима су живели локални владари, али то је више личило на село, него на типичан позноантички град и више је имало верски карактер. Једно од најпознатијих утврђења био је Бургхед са североистока Шкотске. У Шкотској све до XII века није забележен ниједан град. Познати су пирати и често су предузимали нападе на римске обале Британије.

У познијем средњовековном периоду није постојала јасна разлика између пирата и трговаца, већ су се сходно потреби и околностима водили једним или другим.

Иако су Римљани писали о Пиктима као о тетовираним људима, археолошки налази указују на друге податке. Натуралистички описи са монументалних камења показују да племство, ловци, ратници, мушкараци и жене немају тетоваже. Ово камење укључује натписе на латинском и огамском језику и сви су дешифровани. Ирски песници су писали о Пиктима као о људима сличним њима, док се за пиктску уметност појавио 1850. године термин *Celtic*, а касније *Insular*.

Пиктски језик је изумро, а на основу сачуваних података са споменика, потврђује се да су Пикти говорили инсулар келтским језиком, блиско повезаним са јужним британским језицима. Највише сачуваних натписа је на огамском, што не мора да значи да су Пикти били неписмени. Са каснијим примањем хришћанства развијала се писменост на латинском, где је у манастирима била развијена преписивачка делатност. Лингвисти су утврдили постојање историјских пиктских насеља. Области и насеља са префиксом *Aber-*, *Lhan-* и *Pit-* (*Aberdeen*, *Lhanbryde*, *Pitmedden*) била су пиктска. На основу имена места можемо утврдити снажан утицај гојделског келтског језика, који је долазио са југа Шкотске и снажно напредовао према северним деловима земље. Гојделски *Atholl* (Нова Ирска) појавио се у VIII веку у централној Шкотској или *Fortriu* (пиктска краљевина), такође има јаке гојделске утицаје. Са друге стране, средњовековна велшка традиција преписује Пиктима оснивање државе Гвинед и пише о њиховим краљевским породицама Аберффрау (*Aberffraw*) и Диневур (*Dinefwr*).

Први идентификован краљ Пикта Бридеј мак Мелхон III (*Bridei mac Maelchon III*, 554-584), јавља се у „Ирским анализима“ (*Irish annals*) и „Анализима Алстера“ (ирс. *Annála Uladh*). Сигурно је да није био једини краљ свих Пикта, јер се у изворима наводи Галам Кеналеф (*Galam Cennalath*, 550-555) као краљ Пикта, а могуће да је постојао и поткраљ за Оркни. Бридејева моћ налазила се у краљевини Фидах и претпоставка да је његова престоница био Крег Фадриг, западно од данашњег Инвернеса. Након његове смрти моћ је померена на државу Фортриу, која се ослањала на источне обале. Хришћански мисионари из манастира Јона започели су са покрштавањем Пикта од 563. године.

Пикти су вероватно плаћали данак Нортамбрији, јер су Англи проширили свој територију у време Освалда и Освијуа на северу. Таква је била

ситуација до владавине Бридеја III, када су Пикти разбили противничку војску у бици код Дан Нехтејна (*Dun Nechtain*) 685. године. Када је Егфритова војска напала, Пикти су се лукаво почели повлачити и тако навукли непријатеља у заседу код језера Лин Гаран. Егфрит од Нортамбрије је убијен у борби, а моћ његове државе је уздрмана на северним границама.

Пиктска краљевина је посебно постала моћна за време краља Енгуса I (*Oengus mac Fergussa*, 732-761), када је успео да покори Дал Риату на западу. Водио је ратове против Стратклајда, Ираца, Нортамбрије и Мерсије. Пуне две деценије је био најмоћнији владар читаве Шкотске. Његови наследници владали су до 839. године, када су их уништили Викинзи, што је пиктску краљевину довело у нову нестабилност све до доласка Кенета I (*Cináed mac Ailpín*, 841/843-858/859).

Рана историја Пикта није јасна. У каснијем периоду било је доста краљевских династија, који су владали бројним државама. У појединим су владала двојица, негде су постојали поткраљеви, но било их је и више на престолу у исто време. На основу *De Situ Albanie* (шкотског текста са почетка XIII века), долазимо до податка да је постојало седам пиктских краљевина: Кат се налазила у данашњем Кејтнесу и Садерленду; Ке у модерном Мару и Бахану; Киркин у Кинкардинширу и Ангусу; Фиб у Фифеу; Фидах се вероватно налазио близу Инвернеса; Фотла у Атолу; Фортриу у Морију.

Могуће да је постојао још малих држава или аутономних области, али нема конкретних сачуваних извора. На основу новијих истраживања, постоји вероватноћа да се у Оркнију налазило још једно краљевство. Колико год држава да је постојало, једно је сигурно: Пикти никада нису били јединствени. Једно од доминантних држава била је Краљевина Фортриу. Краљ Фортриуа се често у хроникама помиње као краљ Пикта. Занимљиво је да се престо наслеђивао по мајчиној линији, о чему су писали ирски анали и Беда Венерабилис. Могуће да је тај податак истинит, јер се зна да су Бридеј (*Bridei*) и Нехтан (*Nechtán*), синови Дер Илеја (*Der Ilei*), наследили престо преко своје мајке, принцезе једног од бивших краљева.

Ранији краљеви су били успешни војни лидери и тако су успевали да одрже своју власт, али је временом краљевство постало мање персонализовано и више институционализовано. Подршка Цркве и способност малог броја породица да контролише краљевине од друге половине VII века, били су посебно значајни за даљи развој шкотске историје. Слично је било и са комшијским државама у Дал Риати и Нортамбрији, где су се сусрели са знатним

потешкоћама, а стабилност сукцесије престола и правила која су раније постојала, била су завршена.

Фортриу

Краљевина Фортриу (*Fortriu*) је била једна од пиктских држава на простору Шкотске између IV и X века. Због оскудних и често противречних података из извора, о самој краљевини се мало зна, односно њено постојање је тешко одвојити од каснијих средњовековних легенди. Из тог разлога не зна се право име ове државе, а назив Фортриу, дали су сами историчари. У *Annála Uladh* помиње се *rex Fortrenn* („краљ Фортрена“), *la firu Fortrenn* („људи Фортрена“) и *Maigh Fortrenn* („равница Фортрена“), уз позивање на битке које се воде у *i Fortrinn* („у Фортрину“). Постоји сличан образац у гојделском језику где је *f* у британском *U/V, W* или *Gw*. *Fortriu* је модерна реконструкција староирског номинатива за облике речи *Fortrenn* у генитиву и *Fortrinn* у дативу, који се појављују у ирским хроникама. У англосаксонским хроникама, као и код Беде Венерабилиса, појављује се староенглески термин *Waerteras*. Данашњи научници под именом Фортриу подразумевају цели Пиктланд („Земљу Пикта“). У данашњем енглеском језику, историчари користе име за краљевину *Fortriu*, придев *Verturian*, а *Waerteras* се односи на етничку групу у Шкотској (Пикте). Амијан Марцелин је крајем IV века први забележио име *Verturiones* за народ са севера. Поједини научници повезују латинску реч *verturio* са велшком *gwerthyr* („тврђава“), сугеришући да је заједнички британски корен *vertera* и означава „људе са тврђаве“. У пиктском језику би та реч била **Uerteri*, али је све остало у домену хипотезе.

Још један проблем који се јавља око ове државе је њена локација. Традиционално мишљење да је смештена у централним пределима Шкотске, можда у срцу Стратерна (*Strathearn*), прихватљива је за већину научника. Проблем настаје јер постоје два Стратерна, један на југу, један на северу. У англосаксонским хроникама пише да се Фортриу налази северно од Маунта (*Mounth*, планински ланац на јужном ободу реке Ди у североисточној Шкотској), односно у Граупијском масиву (пик. *Am Monadh*, централни део Шкотске у Хајланду), које је посетио Свети Колумба. У каснијим шкотским средњовековним изворима наводи се локација Мори (енг. *Mora*, пик. *Moireibh*, *Moireabh*, лат. *Moravia*), што може бити јасна потврда где се налазила краљевина Фортриу. Северна локација

државе лакше објашњава њену изложеност напади-ма Викинга, односно разлог оснивања Краљевине Албе, која је почетак средњовековне шкотске државе под краљем Кенетом МакАлпином 843. године.

Дал Риата

Краљевина Дал Риата (*Dál Riata*) је име добила од староирских речи *Dál* („део“ земље) и *Riata* (сматра се да је лично име), те би у преводу значило „Ријатин део“ земље. Краљевина је обухватала западне делове Шкотске и североисточне делове Алстера у Ирској, преко Северног канала. Крајем VI и почетком VII века заузимала је области око данашњег Аргала и Лочабера у Шкотској и округ Антрим у Алстеру у Ирској.

Senchus fer n-Alban („Историја људи у Шкотској“) је староирски средњовековни текст из X века, који пружа родослове краљева Дал Риате и попис племена (кланова) у краљевини. Према том извору, у шкотској Дал Риати су живела три велика клана, да би се четврти додао нешто касније:

1) *Cenél nGabráin*, који су наводно потомци Габрана (*Gabráin mac Domangairt*), краља Дал Риате из средине VI века. Клан је доминирао краљевством до краја VII века. Каснији краљеви Албе и Шкотске установили су везу са Фергус Мором (*Fergus Mór mac Eirc*), легендарним краљем Дал Риате. Од позног средњег века, преко ренесансе, Фергус Мор се означава као оснивач шкотске државе и нације, а сви шкотски краљеви од Кенета I (*Cináed mac Ailpín*, 841/843-858/859), до постојања независне Шкотске, тврдили су да од њега вуку порекло. Историчари нису потврдили његово постојање, већ почеци Дал Риате почињу од његових унука Габрана и Комгала. Териториј клана Кенел нГабран налази се у Кинтајру и Кнапдејлу, а могуће да је обухватала острва Аран, Џура и Гиха. У појединим случајевима краљеви су из овог клана носили титулу краља Кинтајра. Краљевско седиште је било у Данаду или Аберту.

2) *Cenél nÓengusa* у Ајлеју и Џури наводно су потомци Енгаса (*Óengus Mór mac Eirc*), брата Фергуса Мора, али по свему судећи између њих није постојала никаква родбинска веза. У „Ирским аналима“ нема никаквих података о краљевима Дал Риате из клана нЕнгаса.

3) *Cenél Loairn* у Лорну, Малу, Морверну, Колонсеју и Арднамерхану наводно су потомци Лоарна (*Loarn mac Eirc*), легендарног краља Дал Риате из V века. Не постоје записи да је Лоарн икада био краљ Дал Риате, већ је његов значај у оснивању

клана Лоарн и истоимене државе. Могуће да је седиште клана било у Данолију, близу Обана. Главни религијски центар налазио се у Лисмору, каснијем седишту епископа Аргајла у позном средњем веку.

4) *Cenel Comgaill* у Ковалу и Бјуту наводно су потомци Комгала (*Comgall mac Domangairt*), краља Дал Риате са почетка VI века. Био је унук Фергуса Мора. На основу каснијих тумачења, овај клан је био важан у гојделизацији Пикта. Члан клана Даргарт (*Dargart mac Finguine*), оженио је пиктску принцезу Дер-Илеји (*Der-Ilei*) половином VII века, те су пиктски краљеви Бридеј IV (*Bruide mac Der-Ilei*, умро 706) и Нехтан III (*Nechtan mac Der-Ilei*, 706-724 и 728-729) били деца из тог брака.

Нема података о било каквим клановима у Ирској, мада се у изворима наводи *Cenel Chonchride* на Ајлеју, као потомци Фергуса Бека (*Fergus Becc*), још једног рођака Фергуса Мора. Касније се наводи још један клан *Cenel Baetáin* из Морверна (касније познат као клан *Maclean*), који је настао од клана Лоарна у исто време када се клан Комгајл одвојио од својих рођака. Могуће да је клан Лоарана био највећи од остала три, те се касније поделио на *Cenel Shalaig*, *Cenel Cathbath*, *Cenel nEchdach*, *Cenel Murerdaig*. Код клана Лоарна помиње се Ајргиала (*Airgialla*), мада није јасно да ли су то ирски досељеници из древне ирске федерације/краљевства или је неко сасвим друго племе.

Међу краљевским центрима у Дал Риати, Данад изгледа као најважнији. Мањи центри налазили су се у Данолију, седишту клана Лоарн, као и у Данаверти у јужном делу Кинтајра, земљи клана нГабрана. На простору Ирске главни центар Дал Риате налазио се у Дансеверик (*Dunseverick*).

Држава је највећим делом била на острвима и због честих путовања између Шкотске и Ирске, најбољи и најлакши начин кретања било је бродовима. Дуги бродови, слични каснијим викиншким, налазе се у многим изворима. Трговина је посебно била развијена.

Нема писаних извора о прехришћанској Дал Риати, тек са доласком монаха из манастира Јоне и почетка покрштавања становника почињу прве белешке. У ширењу правоверја велику улогу је имао Свети Колумба, а његово житије написано је на гојделском келтском, што јасно указује на ширење овог језика у Шкотској до краја VII века. Занимљиво је да у житију Светог Колумба пише да је морао имати преводиоца како би могао да разговара са многим становницима Дал Риате, указујући да у појединим областима ове државе нису живели само гојделски Келти, већ је било и Пикта. Колумба је основао манастир Јона у границама Дал Риате и тако осигурао да краљевство буде од великог

значаја за даље ширење хришћанства у Шкотској и северној Енглеској. Манастир се налазио на територију клана Комгајл, али је имао блиских веза са кланом нГабраном. Нема сумње да је манастир Јона био највећи религијски центар у држави, но било је још важних манастирских места као што су Лисмор на простору клана Лоарн, Епкрос који се већим делом историје налазио на пиктском територију у северној Шкотској, као и Кингарт на острву Бјуту. Било је и врло малих манастирских места попут Ега и Тиреа о којима су писале хронике. У Алстеру се главни црквени центар у ранијим временима налазио у Армоју и за њега се везују Свети Патрик и први епископ Свети Олкан (*Olcán*, V век). У каснијим вековима је опао значај овог центра, јер су се издигли манастири у Мовили (Њутаунардс) и Бангору. Манастири су поред верског имали и политички значај, а посебан престиж добијали су повезујући поједине свеце са њиховим оснивањем. Манастири су представљали извор богатства, угледа и културе. Писменост и школа налазили су се у манастирима, због чега су они били посебно важни краљевима. *Book of Kells* је почео да се израђује у манастиру Јона око 800. године, можда за двестогодишњицу смрти Светог Колумбе. Јона је био посебно важан у формирању инсулар уметности у комбинацији са медитеранским, англосаксонским, келтским и пиктским елементима.

Према *Duan Albanach*-у („Песма Шкота“), написаној у XI веку, Еркова (*Erc*, умро 747) је имао три сина: Фергус Мор, Лоарн и Енгас који су освојили Албу (Шкотску) око 500. године. Беда Венерабилис пак, пише да су Дал Риату освојили ирски Келти предвођени Реудом (*Reuda*). Можда је Беда преузео причу из ирске поеме о Каирпреу Риати (*Cairpre Riata*) и његовој браћи у *Sil Conairi*. Сувише је митског у оснивању краљевине, тако да званична историја започиње тек смрћу Комгала око 540. и његовог брата Габрана око 560. године. Историчари се доста споре око шкотских корена, да ли су они настали након ирске миграције у Шкотску или је само ирска војна елита стигла на острво и завладала локалним становништвом. Поједини историчари пак, сматрају да није постојала никаква инвазија из Ирске, а археолошки налази показују да се Аргајл разликовао од Ирске, пре и после наводне мигранице, али је извесно да је био део провинције у оквиру државе којом се управљало у Алстеру, те се због тога одвајао од остатка Шкотске. Нема сумње да је Аргајл био одвојен од других делова Шкотске природним путем, планинским гребеном Друим Албан (*Druim Alban*) и био ослоњен на поморску везу са Антримом (Ирском). То је омогућило да се у Аргајлу говори

гојделским, док су у другим деловима Шкотске говорили пиктским и британским (гелским).

Доста ствари остају нејасне, не само око оснивања краљевине, већ и наредних векова. Ако је Дал Риата основана у IV или V веку, онда је потребно имати у виду врло нестабилну политичку ситуацију у Алстеру, јер су изгубљене области у Улаиду (древни центар Емаин Маха), те Ајргила и Ул Нејла. Апсолутно остаје непознато да ли је Дал Риата била претходно уједињена или се то десило касније, са губитком територија у Улаиду и да ли је освајање кренуло из Ирске или из Шкотске (Аргјал). На основу лингвистичких и родословних таблица, закључује се да су њихови преци били Иверни (*Iverni*) и Дарини (*Darini*), са блиским везама у Улаиду и удаљеном Манстеру. Такође, за претке становника Дал Риате узимају се Робогди (*Robogdii*).

Историја краљевине је непозната пре средине VI, да би опет нејасна постала од средине VIII века. На простору Алстера је део који је припадао Дал Риати био мањи у односу на доминанту краљевину Дал Фиатах. Године 575. Колумба је приморао на споразум Едана (*Aedán mac Gabráin*) и Еда (*Aed mac Ainmuirech*), краља северног Ул Нејла. Циљ договора је било супротстављање Бетану (*Báetán mac Cairill*, умро 581), краљу Дал Фиатах и Високом краљу Ирске и Улаида, који је покушао да освоји Дал Риату и острво Ман. Након Бетанове смрти, краљеви Улаида наставили су да покушавају освајање суседне државе.

Дал Риата је највећи обим територија достигла под краљем Еданом, кога је рукоположио Колумба. Ако је то тачно, онда је то међу првим рукоположењем неког лица за краља од стране свештеника у Западној Европи. Едан је проширио територију према Оркнију и области Мете на реци Форт. Еданова моћ је била сувише велика, док се није сукобио са Етелфритом од Берниције 603. године код Дегсастана. Иако је Етелфритова војска била мања, однео је значајну победу, мада је његов брат Теодбалд (*Theodbald*) убијен у борби. Беда Венербилис тврди да је цела Еданова војска убијена, док је он сам побегао са бојишта и да након ове битке у наредних 130 година није долазило до сукоба са ирским (шкотским) краљевима. Едан је умро 608. године, но Дал Риата је наставила да се шири на острво Скај. Током VII века владари Дал Риате све више су имали проблема са ирским државама, које су све више притискале у Алстеру. Нортамбрија је натерала краљеве да плаћају данак, све док Пикти нису поразили Егфрита од Нортамбрије код Дан Нехтејна 685. године.

Дал Риата је касније имала намеру да освоји

земљу Пикта и створи Краљевину Албу, али пре него што се то десило у самој краљевини је дошло до промене кланова на власти. Клан нГабран је изгубио власт крајем VII века, када је на чело дошао клан Лоарн. Дуг период нестабилности у држави изазваној сукобима око власти, као и сталним нападима суседа, завршен је 730. године, када је Енгус (*Oengus mac Fergusa*), краља Пикта, напао свог суседа. Након треће његове кампање 741. године, Дал Риата је нестала из ирских анала за дужи временски период.

Године 768. појавио се Ед Финд (*Aed Find*, умро 778), који је ратовао против пиктске краљевине Фортриу. Он се прогласио за краља Дал Риате, као и његов брат Фергус (*Fergus mac Echdach*) 781. године. Није јасно да ли је овде реч о деловима некадашње велике краљевине или је становништво успело да се ослободи коначно пиктске власти. Вероватно да је Ед владао само делом некадашње краљевине. По свему судећи, Енгус је ефикасно уништио Дал Риату 741. године, да више никада није могла у целости да се ослободи пиктске власти. Мало је изгледно да су пиктски краљеви владали директно Дал Риатом, већ је извесније да су имали поткраљеве. Домнал (*Domnall mac Caustantin*) се наводи као краљ Дал Риате између 811. и 835. године, а њега је наследио последњи владар ове државе Ед (*Aed mac Boanta*), који је убијен 839. године у великом поразу Пикта од Викинга.

Стратклајд или Алт Клат

Краљевина Стратклајд (*Strathclyde*) је позната под именом Алт Клат (*Alt Clut*), како су Брити називали тврђаву Дамбартон. Држава је добила име по великој долини (*strath*), која је широка и плитка, те реци Клајд (*Clyde*). У изворима нема прецизних података о границама државе, али на основу топографије би се могло делимично одредити. На северу је достигала до језера Ломонд, до кога је могло да се стигне бродом из Клајда. Још једна граница на северу била је брдо Кемпси Фелс, док је на југу ишла нешто даље од долине реке Клајд и дуж обале достигала до Ејра.

Нема савремених извора о периоду између 400. и 600. године, већ каснијих, који су доста конфузни. Из тог доба сачувана су само имена двојице владара: Керетик (*Ceretic, Guletic*), познат као прималац писма од Светог Патрика и који је био краљ Алт Клата из друге половине V века. На основу писма потврђује се да је Керетик био хришћанин, као и цела елита државе. Његов потомак Ридерх

(*Rhydderch Hael*, умро око 614), био је савременик Еда мак Габраина од Дал Риате.

Христијанизација јужне Шкотске је значајно одмакла током V века, што се види из писма упућеног Керетику. Није познато како је дошло до покрштавања овог дела Шкотске.

Након 600. године има више података о Стратклајду у изворима, али њих треба врло пажљиво читати због многобројних легендарних података. Почетком VII века Едан (*Aedán mac Gabráin*) је можда био најмоћнији краљ Шкотске, а његова краљевина Дал Риата била је на врхунцу. Каснија велшка поезија пише лоше о њему, што би могло да значи да је преузео контролу над Стратклајдом. Када је Едан доживео пораз од Етелфрита од Берниције 603. године код Дегастана, Стратклајд је постао независан. Могуће да је у наредним деценијама краљ Берниције, касније Нортамбије, проширио територију према северу, мада није сигурно, јер су у првој половини VII века више водили ратове против Елмета, северног Велса и Мерсије, него према Стратклајду. Од VI до VIII века стално су вођени ратови између Стратклајда, Берниције (Нортамбрије), Пикта и Дал Риате за контролу мањих краљевина у јужној Шкотској.

При крају VII века, ирски анали извештавају да се водио велики број битака, углавном у областима дуж обале Ирског мора у којем су учествовали Брити. Могуће је да су они плаћеници или прогнани након покорвања њихових области од стране Англосаксонаца, али је извесно да је Стратклајд предводио кампању против Ирске, што је логично, јер је део њиховог територија излазио на море.

Током 40-их година VIII века, пиктски краљ Енгас (*Oengus mac Fergussa*), предводио је најмање три кампање против Стратклајда, али ниједан успешан. Нови напад Енгас је предузео 750. године у сарадњи са Едбертом од Нортамбрије, али Пикти су доживели страховит пораз код Магдока близу Милнгевија. Стратклајд је предводио краљ Теудебур (*Teudebur*), убивши Енгасовог брата Талоргана (*Talorgan*). Након Теудебурове смрти, његов син Думнагуал III (*Dumnagual*) дочекао је Пикте и Нортамбријце 756. године, када су ови опсели Дамбартон. Није јасно шта се десило у тој борби, већ постоји само податак да је нортамбријска војска побегла.

Након тога нема више података о Стратклајду до средине IX века, када почињу викингски напади.

Стари Север

Стари Север (вел. *Yr Hen Ogledd*) је назив за област данашње северне Енглеске и јужне Шкотске насељен Бритима, Пиктима, Англосаксонцима и Шкотима (Гојделски Келти) у појединим његовим деловима. Ефективна римска контрола никада није ишла преко линије Тајн – Солвеј, док је јужно од ње била завршена давно пре званичног одласка римске војске из Британије 407. године. Амијан Марцелин је писао да су Римљани још од II века н.е. почели да попуштају са контролом на северу, да би након 360. године дошло до расула и трајног напуштања тог дела Римског царства.

До 550. године Старим Севером су управљали Брити, осим приобалних делова, које су контролисали Англи у Берницији и Деири. На северу су живели Пикти, који су се називали Манау (*Manau*), а на северозападу Гојделски Келти из државе Дал Риата. На релативно малом географском простору живело је доста народа, раштрканих у много малих држава, међусобно посвађаних. Ратови су били крвави и дуги, а различите околности наметале су да се Брити бране или нападају. Велшке легенде су у каснијим вековима о Бритима из Старог Севера, писали као о својим сународницима, херојима који су се супротстављали, пре свега Англосаксонцима. Главни проблем је био успон Нортамбрије, састављене из два краљевства Берниције и Деире, која је почела да шири свој територију преко Хамбера на северу, те Клајда и Форта на југу, директно запретивши малим британским државицама. Занимљиво је да у таквој констелацији снага, британске државе нису улазиле у савезништва против Англосаксонаца или Пикта, већ су често водиле међусобне ратове, које су друге етничке групе знале добро да искористе. Једна од таквих битака између британских краљевина десила се 573. године код Арфдерида (*Arfderydd*). Сукоб је вођен између државе Арфдерида са једне и Стратклајда и Ебраука са друге стране. Један од мотива је био верске природе, јер је краљ државе Арфдерида био паганин, док су његови противници били хришћани. Каснија велшка хроника пише о овој бици као једној од три узалудне битке британских острва. Поред ове битке наводе се и битка Кад Годеу (*Cad Goddeu*, „битка дрвећа“) и битка код Камлана (*Cad Camlan*, наводно последња битка краља Артура у којој је подлегао повередама).

Едан мак Габраин, краљ Дал Риате, борио се као савезник Брита против Нортамбрије. Кадвалон ап Кадфан, краљ Гвинеда, био је савезник држави Мерсији против Нортамбрије. Иначе, Енфрит од Берниције се оженио Британком, која је имала

пиктско порекло. Из те англо-пиктске везе, родио се Талорган I (*Talorgan mac Enfret*, 653-657), краљ Пикта.

На простору Старог Севера није доминирала једна култура. Зависно од војне и политичке моћи, у почетку су доминирале мале британске државе, да би у VII веку доминацију преузела Нортамбрија, а 300 година касније опет се осетио британски утицај, те се та област ујединила са Стратклајдом у једну државу. Британске државе Старог Севера нису познавале престонице у данашњем смислу или на онакав начин како је постојало у англосаксонским државама. То није био административни центар, ни налик римском *civitas*-у. Краљ као владар и заштитник свих становника је путовао државом, одржавао судове, вршио свој ауторитет где год би то било потребно.

Данашњи научници говорећи о језику, наводе заједнички термин *Cumbric* (камбрички) за различите британске језике и дијалекте на Старом Северу. По свему судећи, језик је врло близак старом велшком, са одређеним варијацијама. Нема сачуваних текстова на овом језику, тек поједина имена из каснијих натписа, посебно сачуваних у староенглеском и шкотском језику. Највероватније да није постојала превелика разлика између камбричких и старовелшког језика, можда више географска, а не толико лингвистичка. Језик је нестao због ширења англосаксонских и шкотских држава, али и због каснијег доласка Викинга. Истина, сачуваo се делимично у области Дамбартона у Стратклајду.

Према велшким традиционалним причама, на стварање Велса је утицао долазак Кунедде (*Cunedda ap Edern* или *Cunedda Wledig*, V век) и његових синова из државе Гододин. Он се сматра праоцем краљевске династије Гвинед, једне од најмоћнијих и највећих раносредњовековних велшких држава. Сви каснији средњовековни велшки, ирски и енглески извори повезивали су Стари Север са Велсом и стварали јединствене легенде и митове.

Зависно од временског периода на простору Старог Севера постојало је много држава. У књижевним и историјским делима као највеће издвајају се:

Алт Клат краљевина која се касније називала Стратклајд са центром око Дамбартона. Она је једна од најуспешнијих британских држава са севера, једина која је преживела нападе и разарања непријатеља, те се као самостална држава помиње још у XI веку, пре него што је постала део Краљевине Шкотске.

Елмет са центром у западном Јоркширу у данашњој северној Енглеској, источно од Велса, налазио се најјужније у односу на остале британске

краљевине Старог Севера. Држава је опстала до почетка VII века.

Гододин се налазио у данашњој југоисточној Шкотској и североисточној Енглеској у области где је некада живело келтско племе Вотадина (*Votadini*). Краљевина се помиње у велшкој поеми *Y Gododdin*, која је са савезницима ратовала против Англа из Берниције и Деире у бици код Катраете (*Catraeth*) око 600. године. Скоро сви британски војници изгинули су у тој бици. Историчари верују да је ова битка омогућила Ангlima да врло брзо прошире свој териториј на рачун Брита и асимилују их.

Регед је укључивао велике делове данашње Камбрије у северозападној Енглеској. Нема много података о овој краљевини у изворима.

У историјским текстовима помињу се мање области, које су можда биле део већих краљевина, можда имале аутономију или биле независне. Од њих треба поменути:

Аерон је мала краљевина која се помиње у песми *Y Gododdin*. Вероватно се налазила у области Ејра у данашњој југозападној Шкотској. Могуће да је била део краљевине Регед.

Ејдин је област око данашњег Единбурга. Тесно је био повезан са краљевином Гододин. Осим Единбурга обухватао је оближња места Данедин и Кариден. Англи су га опсели 638. године и био је под њиховом контролом скоро пуна три века.

Манав Гододин је обухватао приобаље јужно од Форта, укључујући и делове Гододина. Не зна се много о историји ове области, осим да су често нападали Пикти и Англи. Нортамбрија је коначно заузела ову област током VII века.

Потребно је навести још Калхвинед на југоистоку Шкотске, Новант на југозападу, те Данатинга у северном Јоркширу.

У Стари Север су улазили Дал Риата, Нортамбрија (Берниција и Деира), те Пиктско краљевство.

Локација и језик

Постојала је јасна подела на пиктске, гелске (гојделске) и англосаксонске области у Шкотској. Места са префиксом *pit-* („земља“, „област“) јасно сугеришу на пиктска насеља или области око данашњих Пертшира, Абердина, Мори Ферта, Ангуса и Фифеа. У каснијим вековима је долазило до гојделске миграције према северу, те су се дешавале промене имена насеља и области. Рана гојделска насеља појавила су се у западним деловима Шкотске, у Ковалу, Арднамерхану и околним острвима,

да би се током VIII века проширили читавом западном обалом. Англи су се населили у јужноисточној Шкотској, у западном Лотијану, као и у мањој мери у југозападној Шкотској.

Рани средњи век је обележен драматичним променама у развоју језика. Данашњи лингвисти праве јасну разлику између две групе келтских језика: 1) *P-Celtic* у који спадају велшки, бретонски (француска Бретања) и корнишки (Корнвол); 2) *Q-Celtic* у који спадају ирски, манкс гојделски (острво Ман) и шкотски гелски. Пиктски језик остаје загонетан, јер Пикти нису имали писане изворе и све што је преживело су топоними и поједини изоловани натписи на ирском огамском писму. Иако је пиктски остао непознат, већина данашњих лингвиста верује да припада првој групи језика (*P-Celtic*). Историјски извори у каснијем периоду, јасно указују на промене имена места из пиктског на северу и камбријског на југу, у гелски, енглески и касније старонордијски.

Друштво

Основна јединица друштвене организације код Келта на острвима је *клан*. У каснијим изворима наводи се код Пикта порекло кроз женску линију владајућих породица, што би упућивало да је систем наслеђивања у пиктском друштву по мајчиној линији. Међутим, већина данашњих историчара сматра да је постојало порекло и кроз мушку линију, што значи да је постојао двоструки систем наслеђивања, где су важни мушка и женска линија.

Бројни извори, слике на камену и ирске хронике, указују да је друштво, као и у англосаксонској Енглеској, почивало на апсолутној доминацији војне аристократије, чији је статус зависио од њихове способности и спремности да се бори. Испод војне аристократије у хијерархији налазили су се слободни људи, који су држали сопствени посед. Нема сачуваних закона из раног средњег века у Шкотској, али на основу велшких и ирских закона, слободни људи су имали право да носе оружје, представљају сами себе у закону и добијали су компензацију за убиство рођака. Број робова је био прилично велики, а до њих се долазило у ратовима, препадима или куповином. Пикти су до робова највише долазили нападајући Брите из јужне Шкотске. Ако су као млади постајали робови, могло се десити да временом постану део домаћинства без могућности наслеђивања имања. Било је уобичајено да роб у средњим годинама добије слободу и настави да живи међу бившим власницима.

Закључак

Период од кризе III века који се појавио у Римском царству, до почетка IX века, обележило је распадање робовласничког и појаве раног феудалног система. Тако је робовска радна снага, својствена античком старом веку, постала непродуктивна, јер робовласницима више није доносио довољно производа за добар живот, мада је наведени период био далеко од било каквог човековог благостања. На темељима кризе робовласничког система појавио се нови фактор, можда и пресудни – германска и словенска племена, која су у Великој сеоби народа преправила териториј некада моћног Римског царства. Са кризом робовласничког система, дошло је до процеса распадања родовског друштва многобројних племена и у тој симбиози је настао нов економски и друштвени систем – феудализам. Власници већих имања почињу да предају део своје земље обрађивачима, који поред добијене земље за своје потребе, морају да обрађују и газдино преостало имање и плаћају одређене порезе у природи. На тај начин су се развили нови производни односи на тлу Европе, који ће обележити читав средњовековни период. Већи део имања је остао у приватном поседу крупног властелина, док је део предат ситним обрађивачима у трајни и наследни посед (не и трајно власништво), са обавезом да од те земље плаћа у природи наметнуте обавезе и одређени број дана у години ради на газдином имању.

Тако су нестали робови из привредног живота, а заменили их колони, који су условно имали већу слободу, али у каснијим вековима, посебно на врхунцу средњег века у XII и XIII столећу, неће много одмаћи од робовских права. Племена која су срушила Западно римско царство у Великој сеоби народа, започела су формирање сопствених држава, а првобитно је елита долазила само из редова племенске аристократије, но временом ће доћи до потпуног изједначавања елита из племенске и локалне (римске) аристократије, што ће водити ка формирању крупних феудалаца, стварања јединственог језика и народног идентитета.

У почетку је сачуван родовски систем са колективним поседовањем земље, али потреба за повећањем производње водила је ка приватизовању имања, од које су највеће користи имали племен-

ске вође, који су постајали краљеви, а њихова ратна дружина, као нова војна аристократија. Тако је дошло до процеса распадања родовског друштва уз отуђење земље, односно стварања приватног, алодијалног поседовања обрадиве површине и стварања хијерархије, где ће над слободним и неслободним људима управљати краљ и његова аристократија. Уз краља и његову дружину од које је настала војна аристократија, прилазе и богати локални становници негерманског порекла и они постају цивилна аристократија. Временом ће доћи до потпуног изједначења војне и цивилне аристократије са једном намером – да што више повећају своја приватна имања на рачун мањих обрађивача земље, што је био увод у вишевековни процес укрупњавања (богаћења) обрадивих површина и неситних слободних земљорадника, односно њихово предажење у колоне на имањима крупних земљопоседника.

Велика сеоба народа из половине IV века н.е. само је једна у низу великих сеоба народа, која су се дешавала миленијумима на тлу Европе, али ова је значајнија, јер су етничке групе својим размештањем на читавом старом континенту, довели до узајамног додира и мешања, утичући на све привредне, политичке и црквене односе. Тај процес се није одвијао у исто време у свим деловима Европе, као што ни феудализам није започео у исто време, нити се у истом веку завршио у свим европским земљама. Феудализам и претфеудални и ранофеудални односи започели су брже у државама које су настале на тлу некадашњег Римског царства. У тим процесима подједнако су утицали локални и новопридошли племенски чиниоци, док је у оним деловима Европе, где никада није постојала римска управа и римски властодршци, процес распадања родовског друштва и зачетака феудализма били су знатно спорији. Било је делова Европе у којима није постао никакав родовски (племенски) утицај, већ се заснивао на искључивом напуштању античког робовласничког поретка и постепеног стварања феудалних односа. У појединим деловима некадашњег Римског царства, где је након Велике сеобе народа на власт дошла нова германска управа, осећао се снажнијим локални римски утицај,

посебно на југу Галије, југу Хиспаније или у Италији и ту је на развој феудализма јачег утицаја имало локално галоримско, хиспаноримско и италско становништво. У северним деловима Галије или западним деловима Балкана, јачег утицаја је имало родовско друштво у односу на локално римско. Ромејско царство као правни наследник античког Римског царства сачувало је политички и економски систем, које су варвари срушили на Западу и тако је њихов утицај у каснијим вековима постао посебно значајан на новоформиране словенске државе. Иако се Ромејско царство темељило на континуитету античких традиција, до врхунца средњег века ни тамо није сачуван робовласнички систем, већ је врло рано одбачен и замењен новим економским односима, базирајући се на ситне земљопоседе слободних људи. Вековима је Константинопољ одржавао мала имања у односу на крупне земљопоседнике, због чега се знатно разликовало од Запада у којем је преовладао крупни земљишни посед спрам малог.

Колико год били различити процеси у свим деловима Европе, те утицај робовласничког и родовског, долазило се до истог решења: напуштање робовласничких односа и распадање родовских друштава и даљи напредак ка феудализму. Какви год постојали ранији привредни и друштвени односи у било ком делу континента, све је водило обликовању у исти феудални поредак. Саме политичке, привредне, друштвене и културне околности условили су настанку потпуног феудализма у XII и XIII веку. Главна особеност феудализма је велики земљопосед уз које иду додатне државне службе и обавезе, као и намера крупних феудалаца да додатно прошире своја имања на рачун малих и средњих слободних поседника, претварајући овог последњег у обрађивача земље на имању крупног властелина, уз добијање мањег имања за своје потребе, али обавезе да ради на феудалчевом имању и плаћа порез. Било је то једино могуће решење у таквим привредним и друштвеним околностима, у складу са тадашњим степеном развоја целокупног европског друштва. Није постојала могућност да се створи неки нови економско-друштвени систем, који би задовољио све људе и на некој равноправнијој основи дошло до поделе земље и државних функција.

Феудализам у свом историјском развоју био је једина могућа реалност за више од једног миленијума. Постоје само различити облици и путеви који су водили ка феудализму, што се примећује у јасним разликама на Истоку (Ромејско царство) и Западу. Одређене специфичности, различити регионални утицаји и околности, на крају су водили

ка истим суштинским једнаким решењима, односно ка феудализму.

Раздобље од I до почетка IX века може се представити у једној равни, односно низу догађаја. Од времена када је Исус ходао земљом, на врхунцу Римског царства, до крунисања Карла Великог за цара, може се поставити на једној линији свих догађаја не само у Европи, већ на Блиском истоку, Централној Азији и Северној Африци. Сваки догађај је условљен претходним и даље је условавао наредне: од настанка хришћанства и врхунца Римског царства у I веку, до економског и друштвеног слома античке империје, која је водила ка Великој сеоби народа. Продор Хуна из Централне Азије у Европу довео је до померања многобројних племена, која су срушила антички поредак, трајно уништила Западно римско царство и од њега створила хибрид племенских (германских) друштава и касноантичке римске културе. На Истоку је уздигнуто Источно римско (Ромејско) царство са својом престоницом Константинопољем, који је од свог оснивања до краја средњег века био највећи град у својој величини, култури, економији и развоју. Хришћанство је обликовало тек формиране германске и словенске државе, а управо је монотеистичка религија била један од главних узорака настанка ислама на Блиском истоку. Вишевековни рат хришћанског Ромејског и зороастријског Персијског царства, побудио је код Мухамеда идеју да једино стварањем монотеистичке религије, уједињени ратоборна и непријатељска арапска политичка племена у једну моћну друштвену организацију. Ислам је настао као жеља појединца да окупи све Арапе око једне идеје: излазак из арапске пустиње и владање над што већим просторима. Ширењем ислама, ширио се арапски утицај. Он ће бити од кључног значаја за развој науке и чувања многобројних античких дела, која би без Арапа била трајно изгубљена.

Средњи век је значајан, јер су управо у њему ударени темељи многим савременим европским државама. Политички поредак није био херметички затворен, већ се кроз векове развијао, унапређивао, баш као и сам феудализам. Ширење хришћанства у Европи био је важан чинилац за развој културе и друштвених односа. На Западу ће римска античка традиција у свом сировом облику бити сачувана преко папства и његовог Рима, пренесена на новоформиране германске државе и том симбиозом даље су развијани нови односи. Папство је до средине VIII века било снажније или слабије, зависно од самих папа и односима са Константинопољем, али када је успостављен однос са каролиншком Франачком, све је подигнуто на нов ниво, онај који

ће створити огромну пукотину у односима са патријарсима и царевима у престоници на Босфору. Пукотина ће постајати све већа и на крају довести до Велике шизме 1054. године. Црква је имала пресудан значај на политички, друштвени, културни, научни и економски однос на Западу Европе. На Истоку ће се равноправно развијати са царевом функцијом, мада ће у више наврата цар имати већи значај. Односи световне и црквене власти до почетка IX века имали су велики значај, али то је само увод у касније радикалне потезе једних и других, посебно у односима папства и световних владара.

Непрекинути низ догађаја од I до почетка IX века, који се међусобно условљавају или надопуњују, прекинут је у IX веку и све до XII века историјске догађаје можемо пратити кроз два, понекад и три паралелна низа, јер су друштвене и политичке околности у тадашњем познатом свету значајно промењене, односно постале су сложеније. Тако одређени чиниоци у појединим деловима Европе или Блиског истока, више нису имали значаја за читав свет или европски континент. Стварање руских кнежевина није имало никаквог значаја на догађаја у Европи или ослобађање малих шпанских државица од арапске власти у Хиспанији, нису водиле ка неким новим процесима у Централној Европи или на Балкану. Од XII века на даље има на десетине и стотине паралелних (одвојених и више пута повезаних) линија догађаја. Од тог времена је немогуће пратити историју европских држава кроз један однос, већ искључиво кроз више тих односа. Сложеност историјског процеса од XII века водиће ка развоју нових друштвених, политичких и економских односа, који ће на крају довести и до престанка средњег века и увести нас у нови век.

Феудализам као главни економски и друштвени чинилац, Црква и политички развој основни су елементи средњег века. Раздобље до IX века је међупериод у којем се мешају касноантички и раносредњовековни елементи. Европа је на прагу IX века кренула пуном паром ка новом привредном и друштвеном систему. Феудализам од тог времена више неће бити неки далеки систем, већ стварност који ће се изграђивати у свим деловима Европе. Истина, постојаће значајне разлике у његовом развоју, јер на Северу Европе биће у великом заостатку и никада неће достићи онакав врхунац као на југу или централном делу континента, али основни правац економских и друштвених кретања био је свуда одређен.

Историчари различито тумаче престанак античког и почетак средњовековног периода, али независно од тога, може се прихватити да је период од рушења Западног римског царства и почетка

Велике сеобе народа, све до краја владавине цара Јустинијана, можда чак до почетка владавине цара Ираклија, можемо назвати међупериодом. То је време када се коначно руши антички робовласнички систем, нестају родовски друштвени односи, започиње рани феудализам, а словенска и германска племена формирају своје прве државе. Средњи век је већ почетком IX века изашао из својих порођајних мука и упловиће у нов непрегледан низ вишедимензионалних односа. Световни и црквени поглавари водиће непрекидну борбу за превласт, крупни феудалци наметати власт ситним и слободним земљопоседницима и претварати их у колоне, а уз све то биће непрестана опасност од спољних непријатеља, непрестаних ратова и све чешћих епидемија (посебно у позном средњем веку). Европа и читав тадашњи познати свет улазе у IX век са новим околностима, који ће значајно обележити тако важан историјски период.

Скраћенице

арб. – арапски
бак. – бактријски
белор. – белоруски
брет. – бретонски
буг. – бугарски
вел. – велшки
венец. – венецијански
вјд.ц. – Вејд Цјајс (систем романизације за мандарински кинески језик)
гер. – германски
гор.луж. – горњолужички
гот. – готски
грч. – грчки
доњ.луж. – доњолужички
ита. – италијански
ирс. – ирски
каб. – кабардински
келт. – келтски
кин. – кинески
корн. – корншки (корнволски)
лат. – латински
латг. – латгалски

лет. – летонски
луж.срп. – лужичкосрпски
мађ. – мађарски
ман. – мандарински
монг. – монголски
нем. – немачки
огур. – огурски
осе. – осетински
осм. – османлијски
пер. – персијски
пик. – пиктски
пинј. – пинјин (помоћно кинеско латинично писмо којим се бележи изговор стандардног кинеског језика)
полаб. – полапски
пољ. – пољски
пом. – померански
пор. – португалски
прот.гер. – протогермански
санскр. – санскрт
свк. – словачки
сир. – сиријски

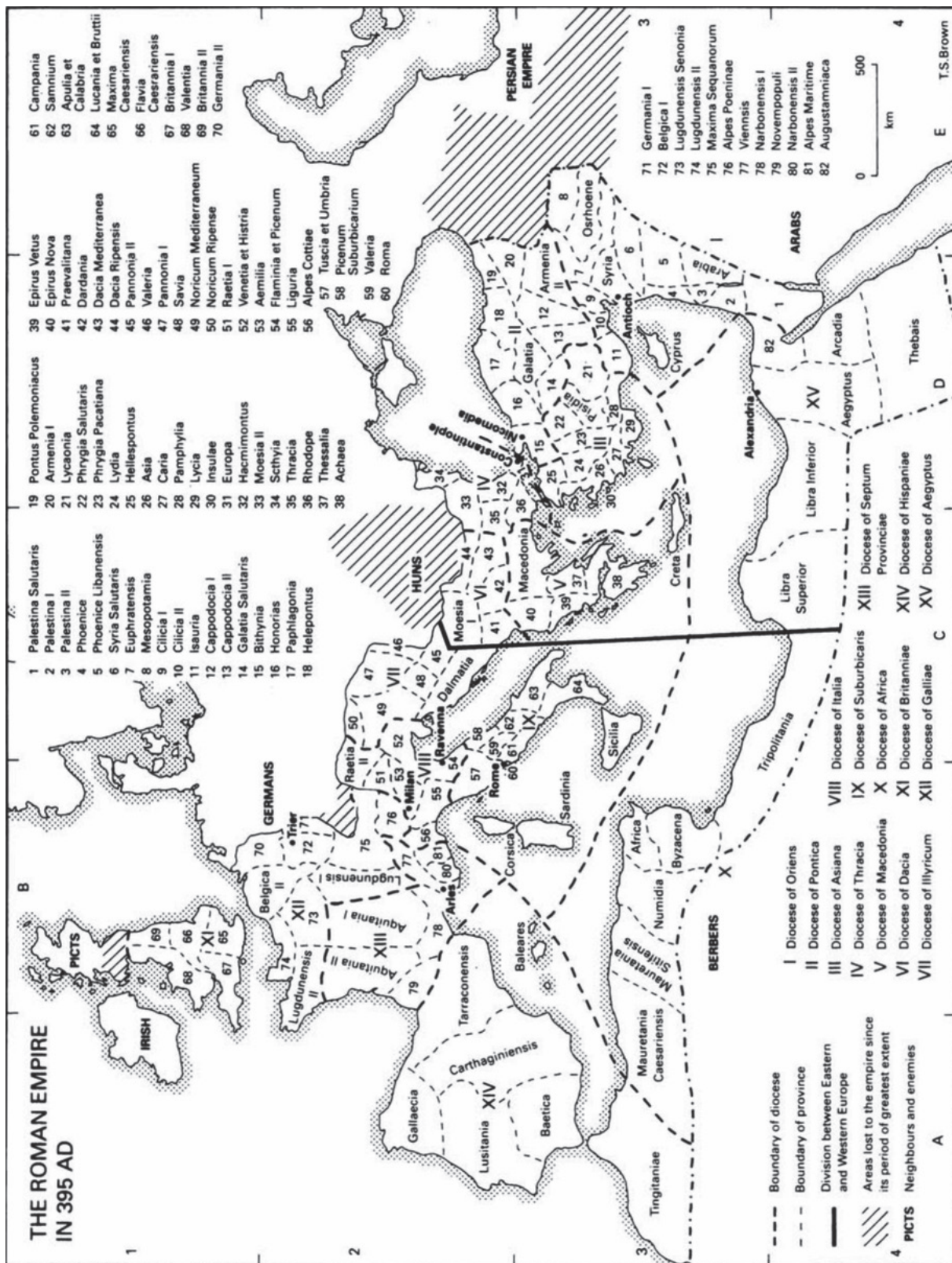
срп. – српски
стсл. – старословенски
стр.авест. – староавестански
стр.вел. – старовелшки
стр.енг. – староенглески
стр.инд. – староиндијски
стр.ирн. – староирански
стр.ирс. – староирски
стр.нор. – старонорвешки
стр.пер. – староперсијски
стр.рус. – староруски
стр.сакс. – старосаксонски
стр.турк. – туркијски
тур. – турски
фра. – француски
хеб. – хебрејски
хин. – хинду
чеш. – чешки
чуваш. – чувашки
шве. – шведски
шпа. – шпански

Додатак – Карте

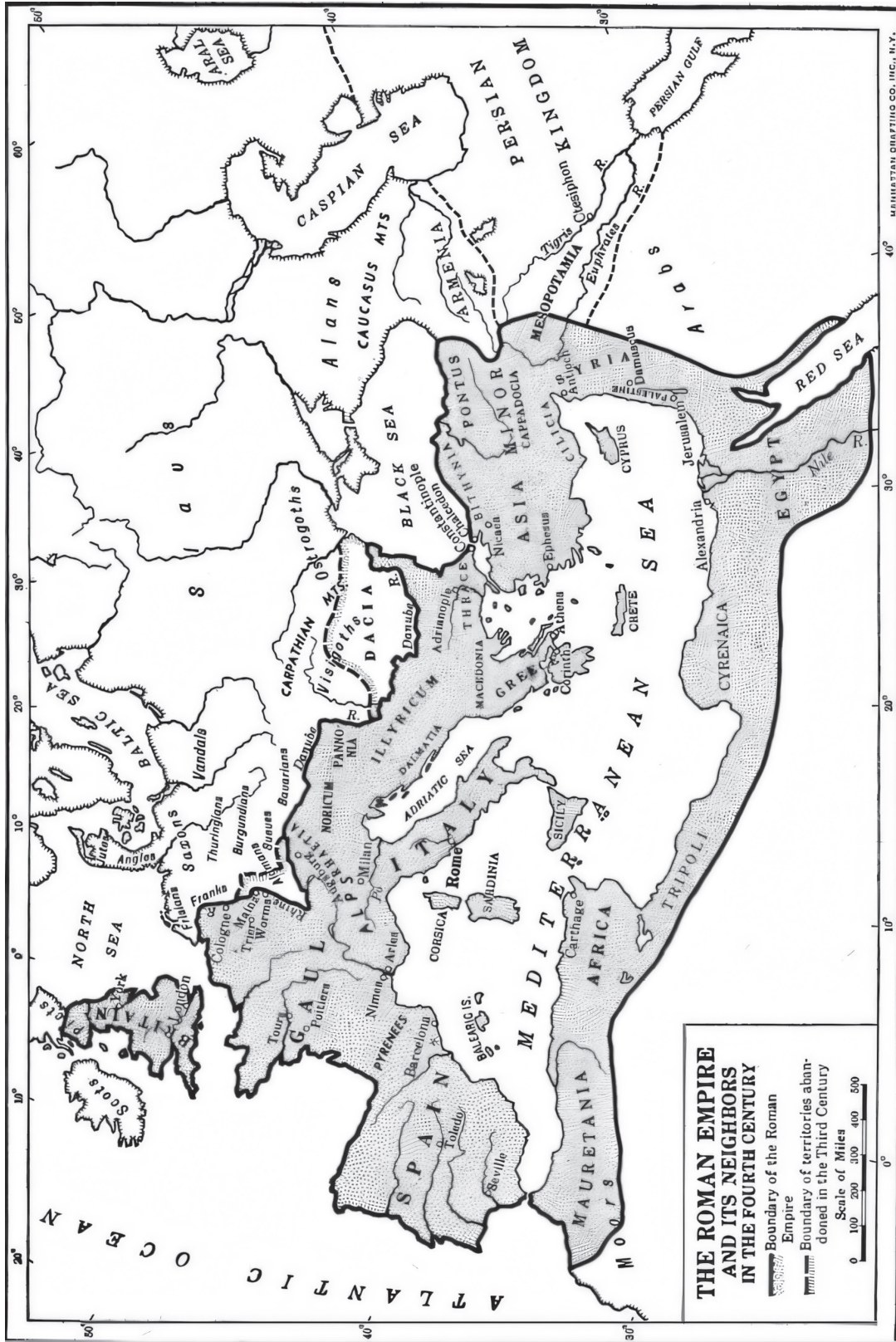
Првобитни план током писања књиге није укључивао историјске карте, али због опширнијег описа и нешто више података, потребно је да се читалац лакше снађе у читању коришћењем карата. Све карте преузете су из стране литературе, те се овде налазе у оригиналу на енглеском, руском и немачком језику.

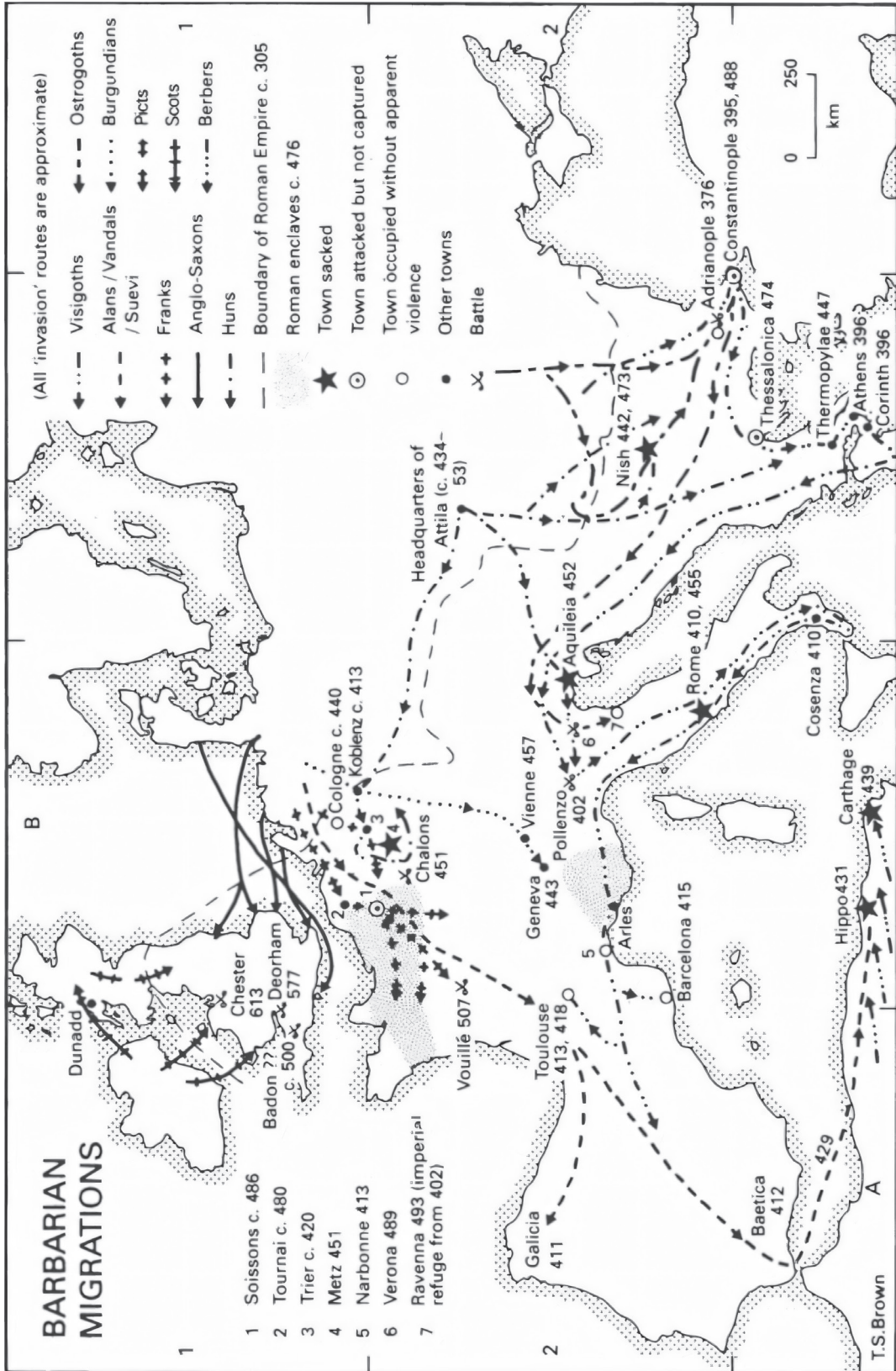
Карта 1. Римско царство око 300. године

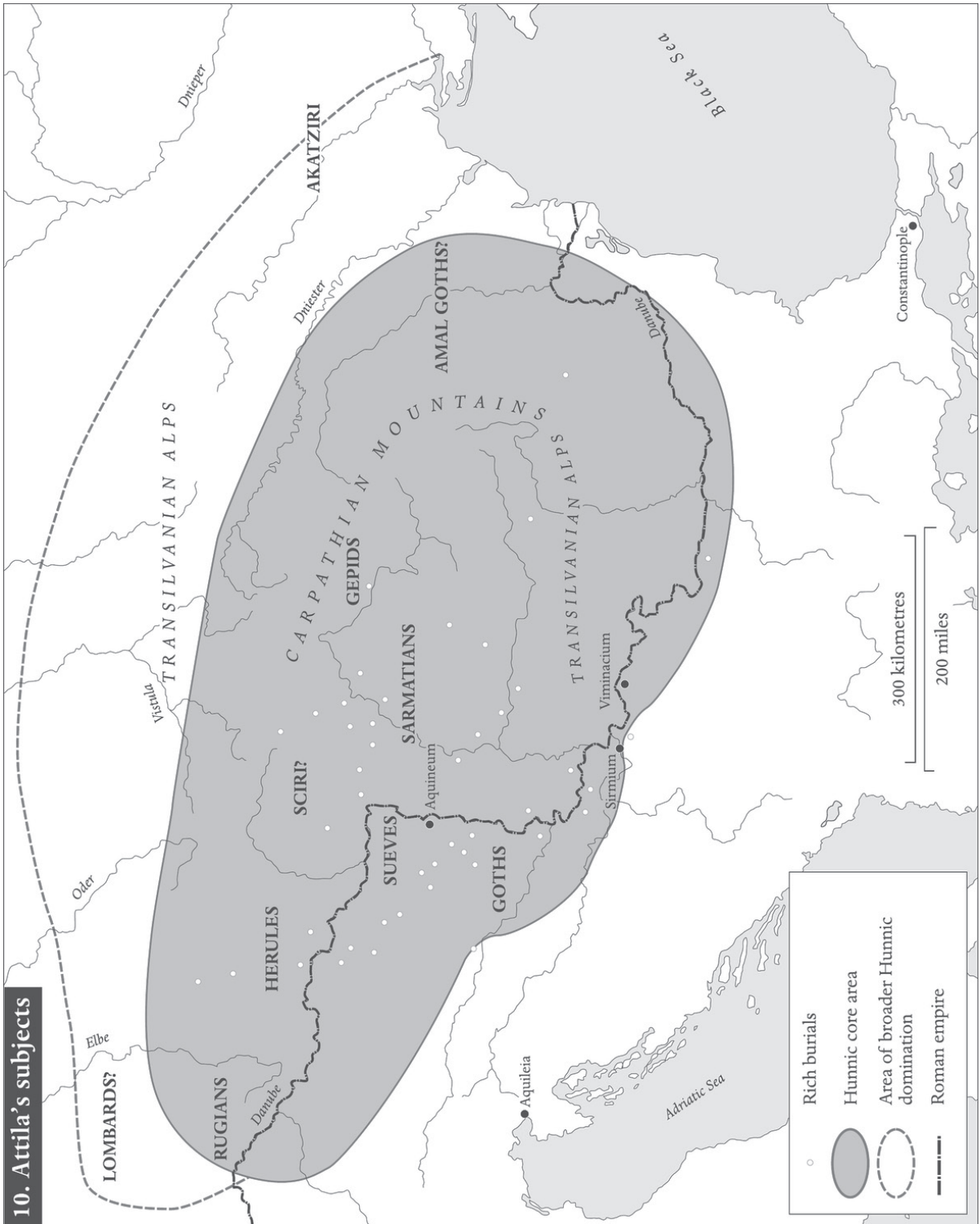
Карта 2. Римско царство 395. године

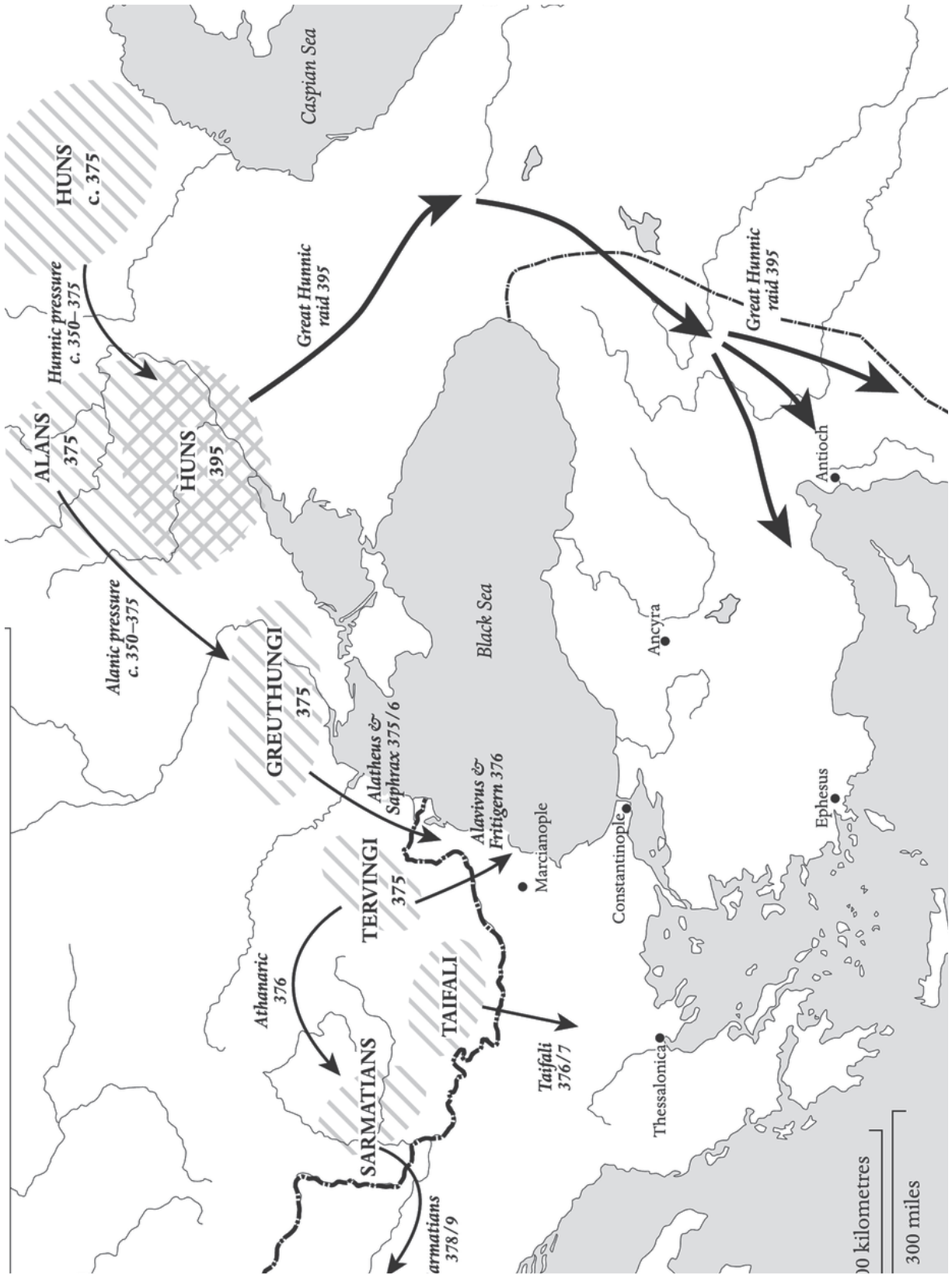
Карта 3. Римско царство и његови суседи у IV веку

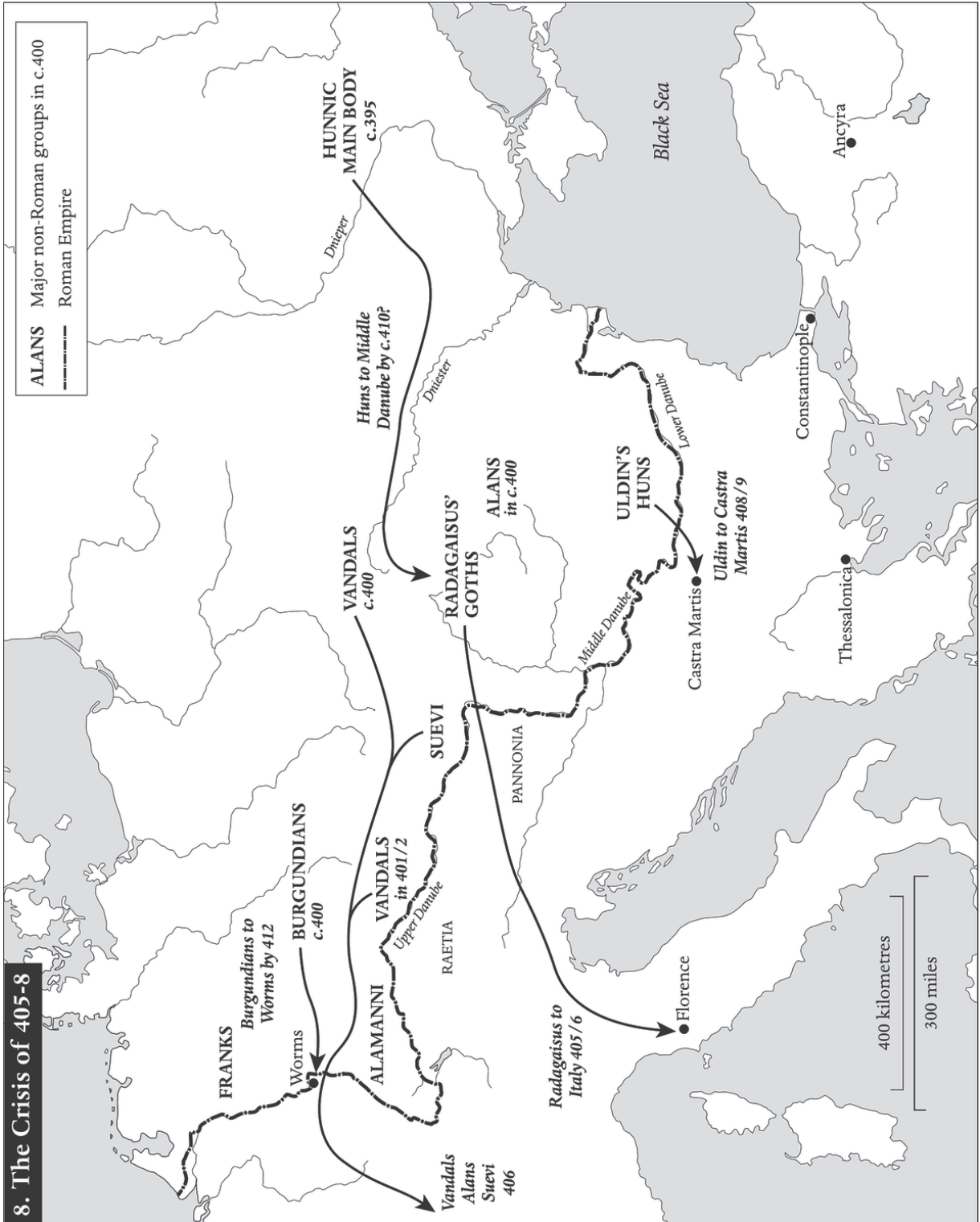
Карта 4. Велика сеоба народа

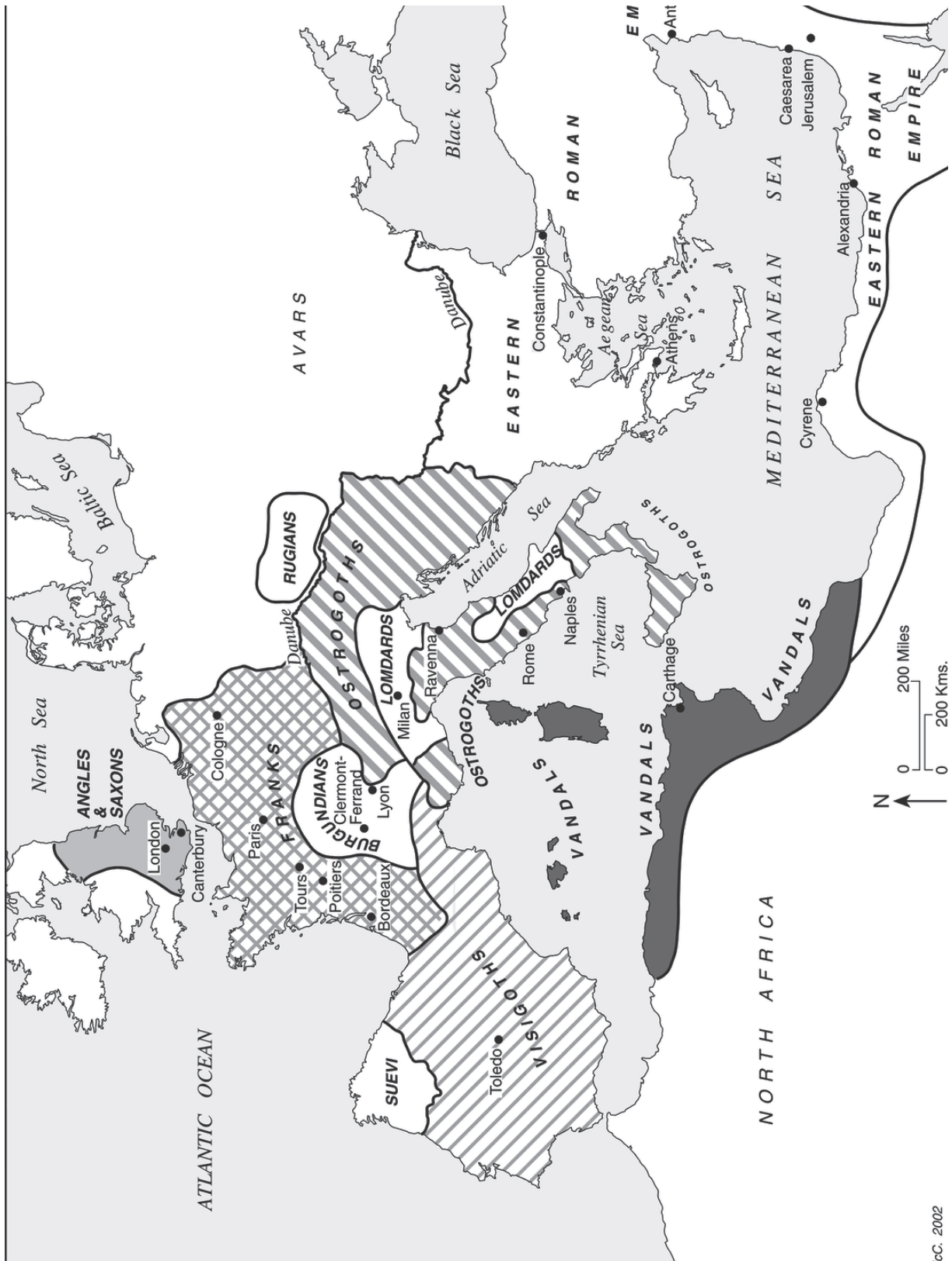
Карта 5. Хуни под Атилом

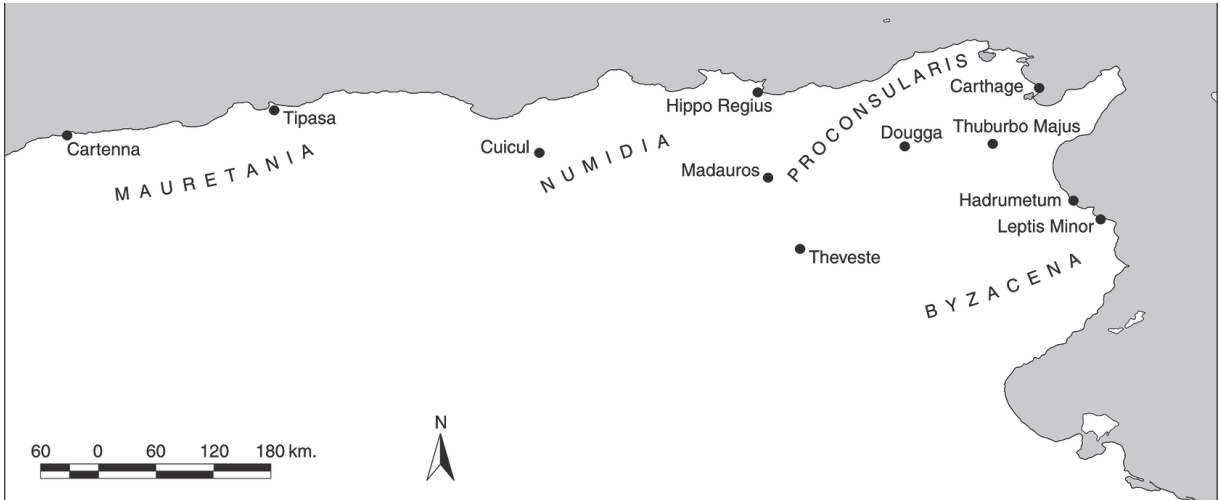
Карта 6. Кретање племена између 376. и 380.

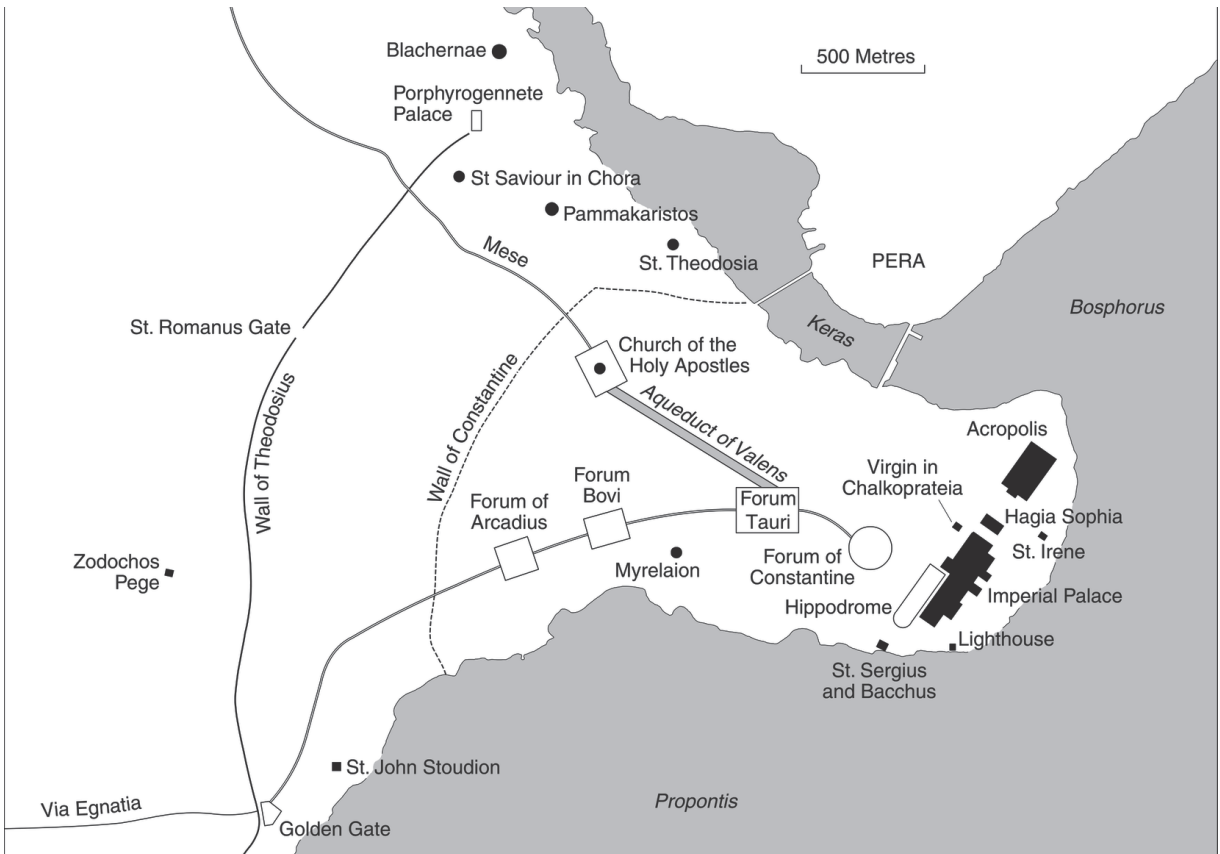
Карта 7. Кретање племена између 405. и 408. године

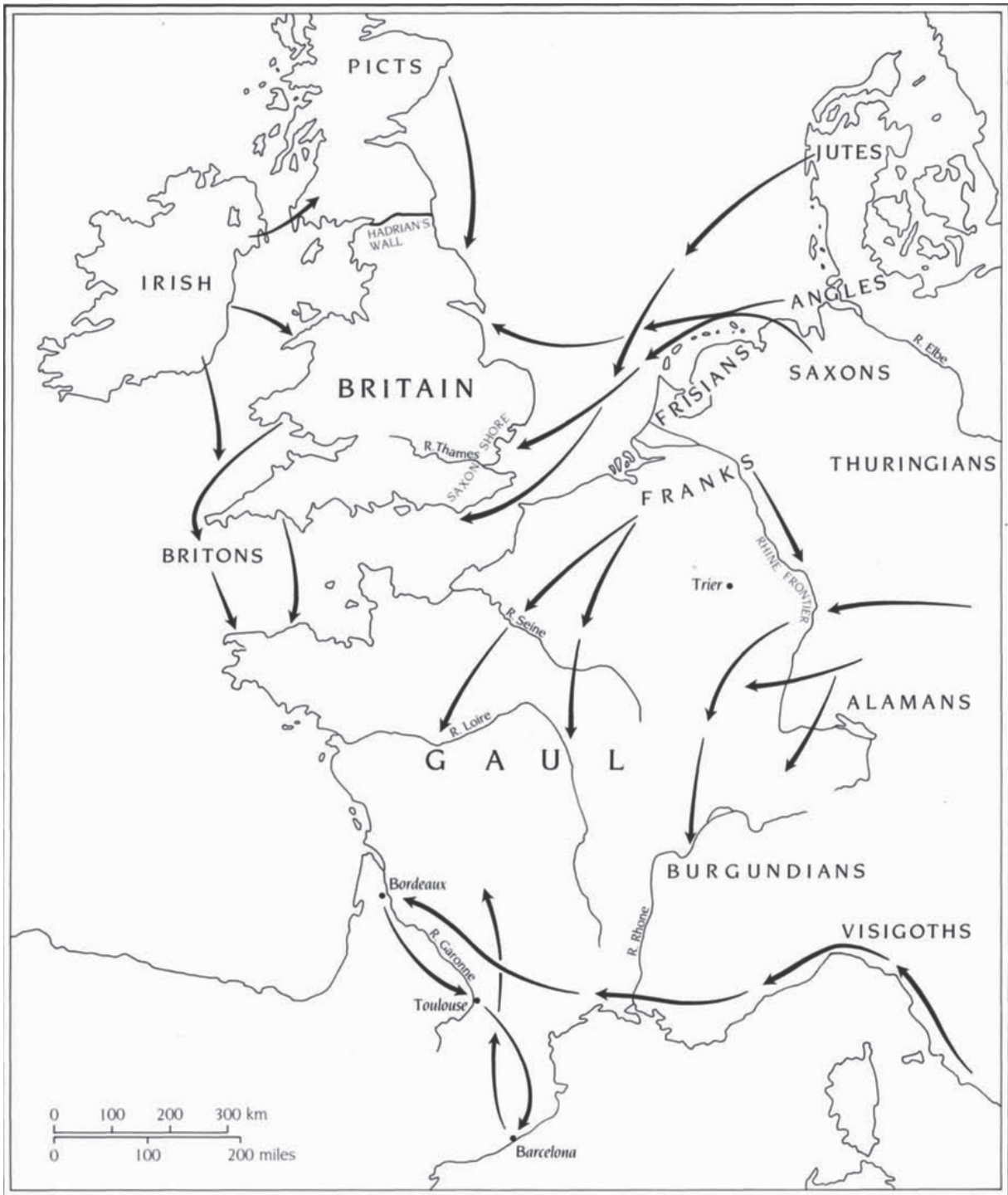
Карта 8. Германске државе

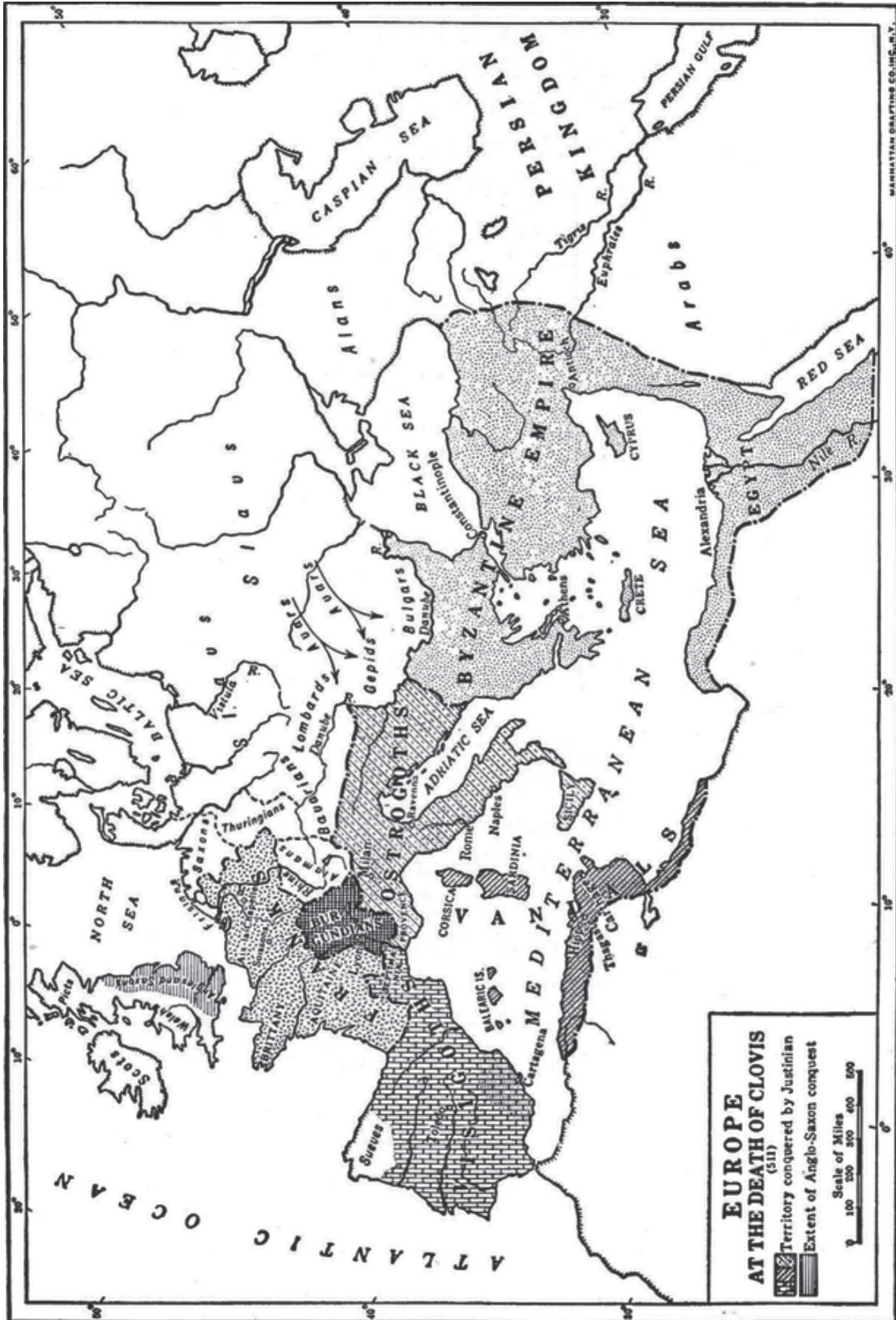
Карта 9. Алановандали у Северној Африци

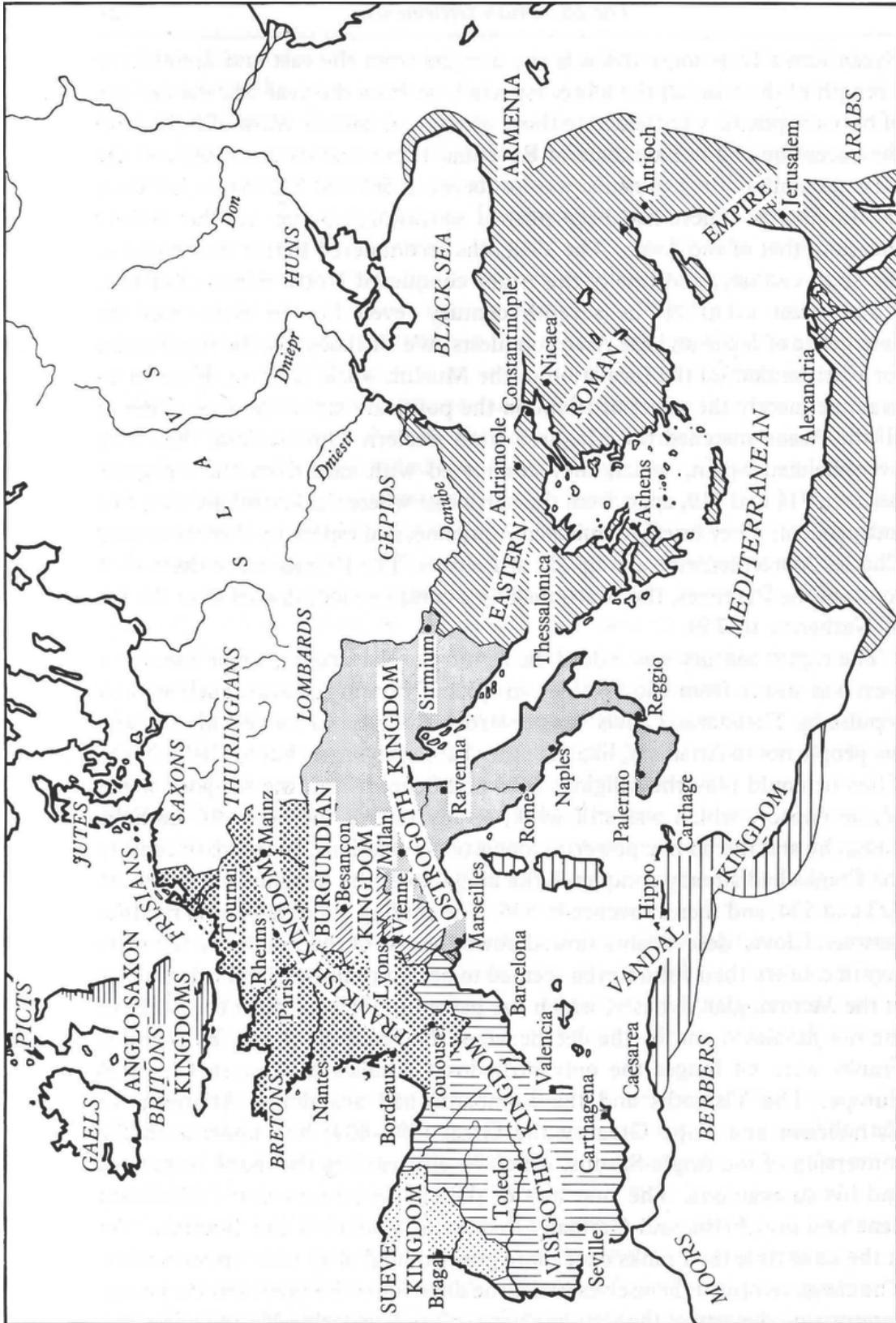
Карта 10. План Константинопоља

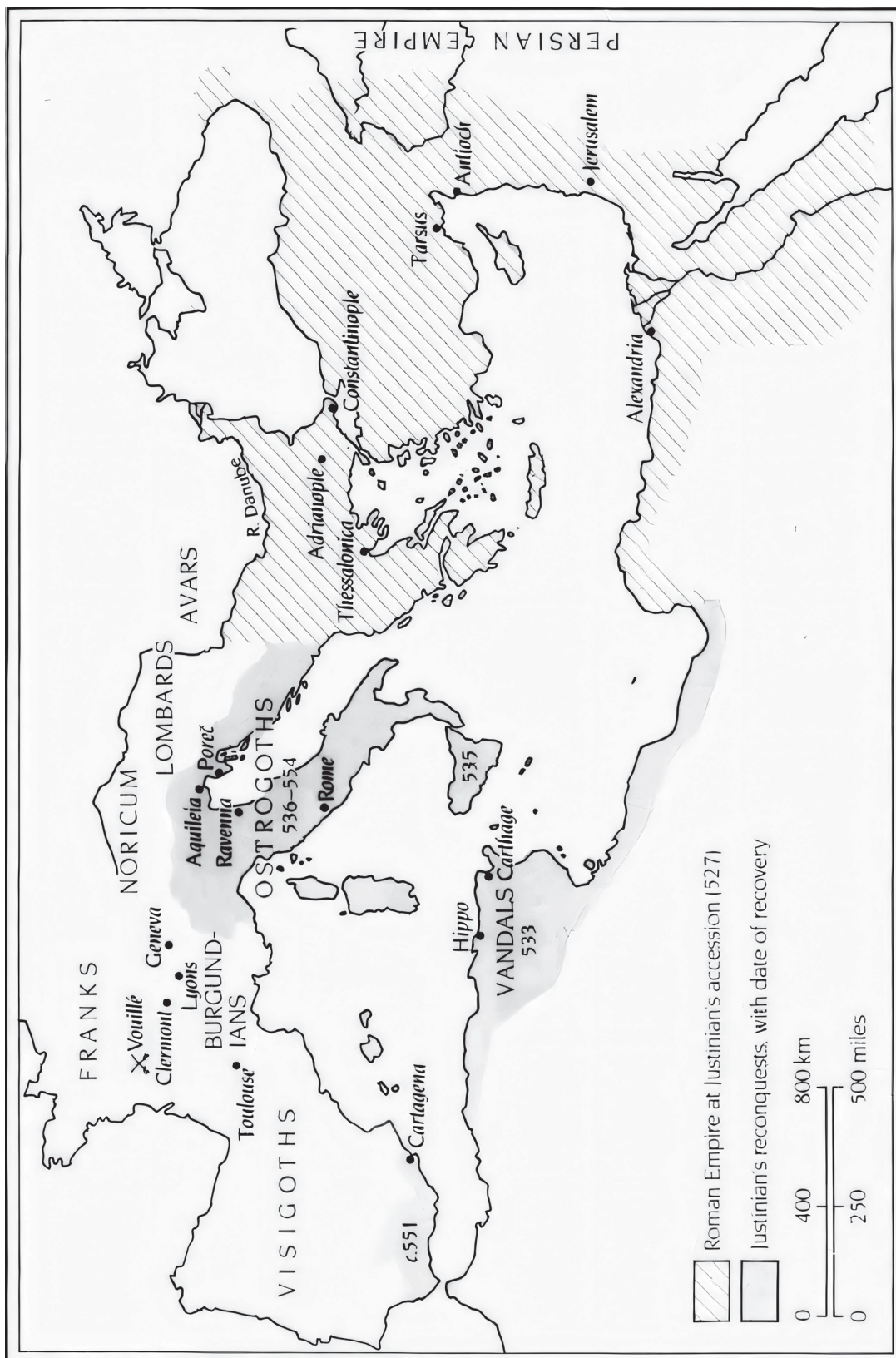
Карта 11. Кретање племена у Западној Европи током V века

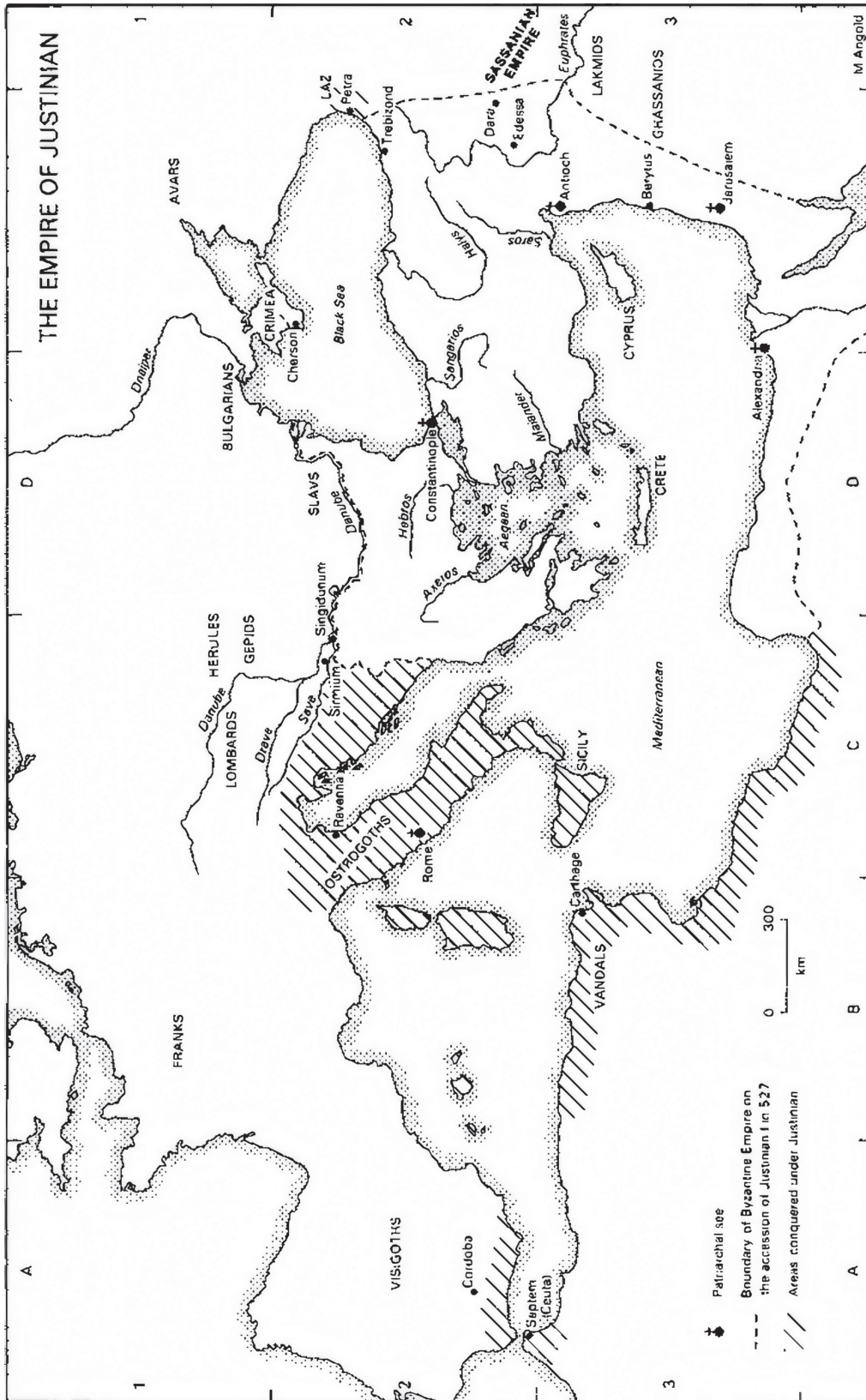
Карта 12. Европа у време Хлодовехове смрти

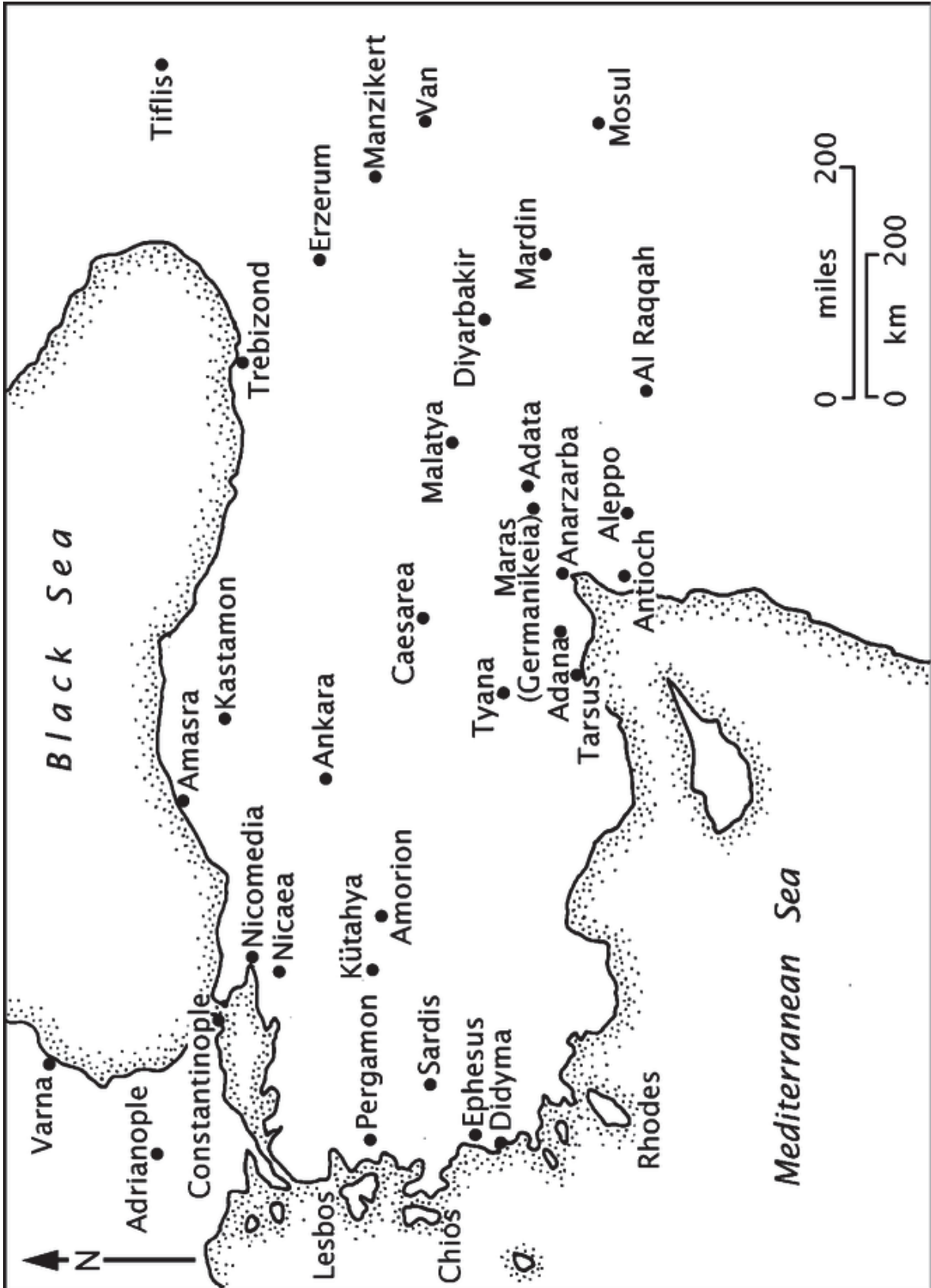
Карта 13. Варварске државе током VI века

Карта 14. Медитеран у време цара Јустинијана I

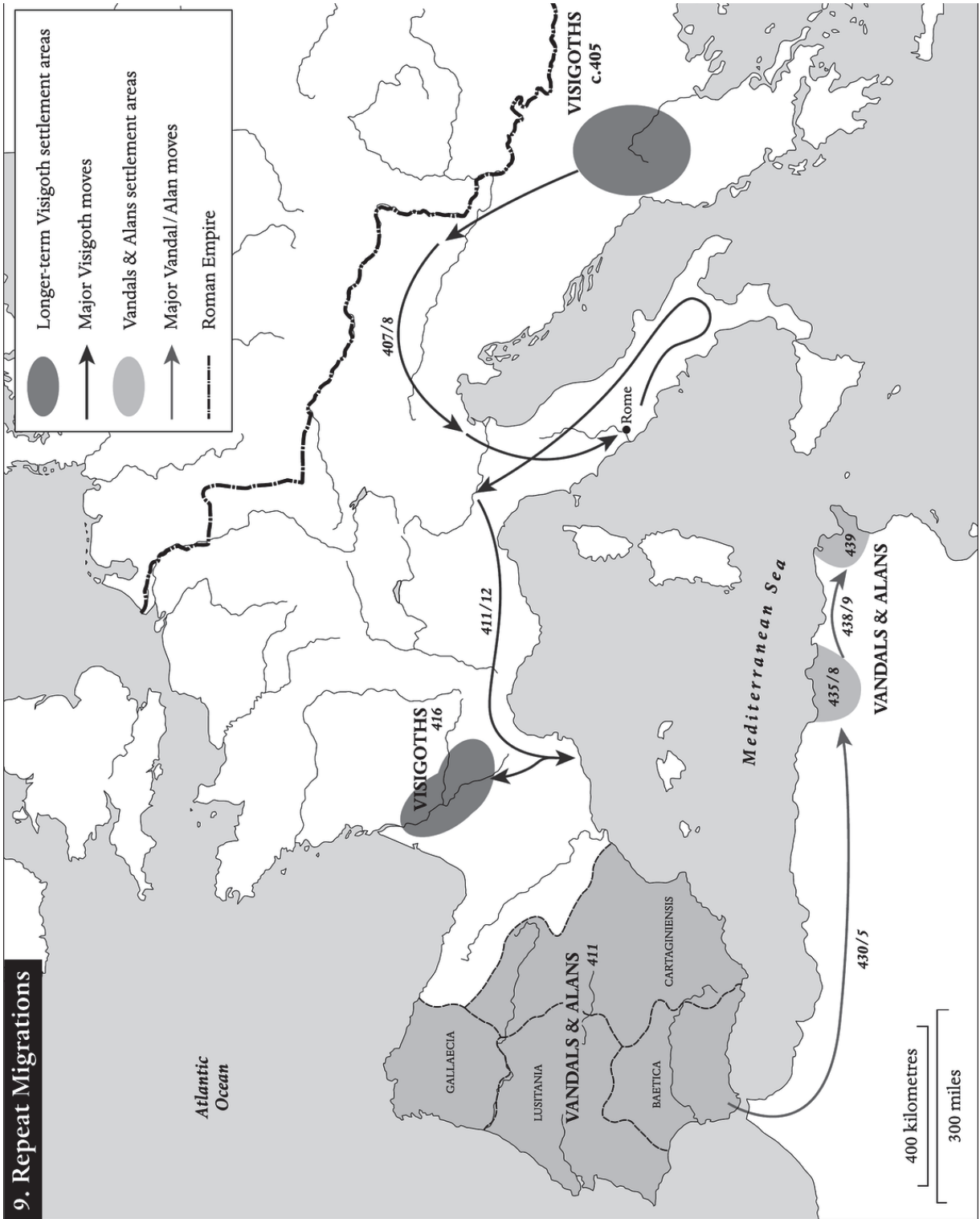
Карта 15. РOMEјско царство у време Јустинијана

Карта 16. Мала Азија под РOMEјским царством

Карта 17. Италија у VI веку: Остроготи и инвазија Лангобарда

Карта 18. Кретање Визигота кроз Европу

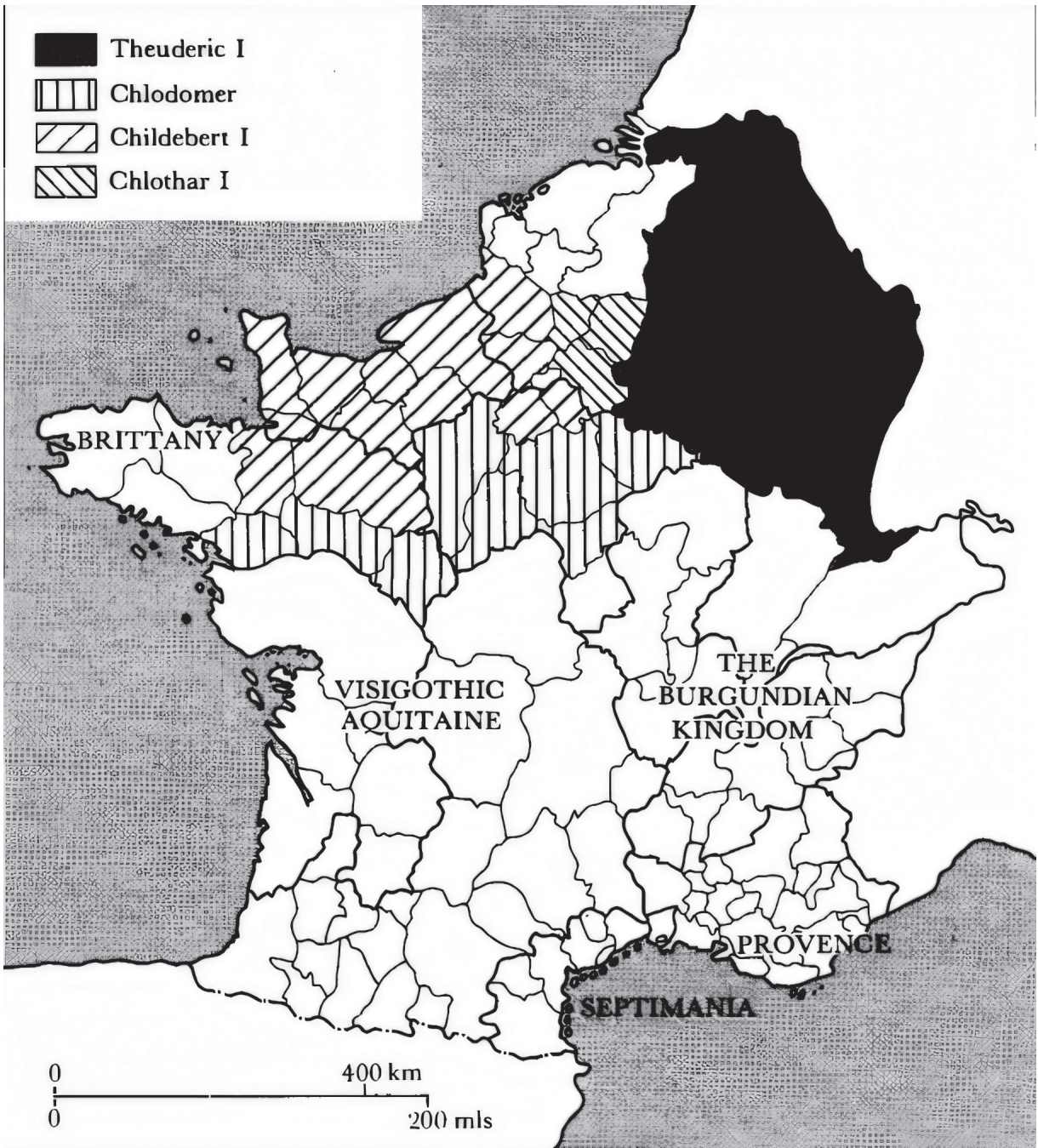
Карта 19. Хиспанија под Визиготима

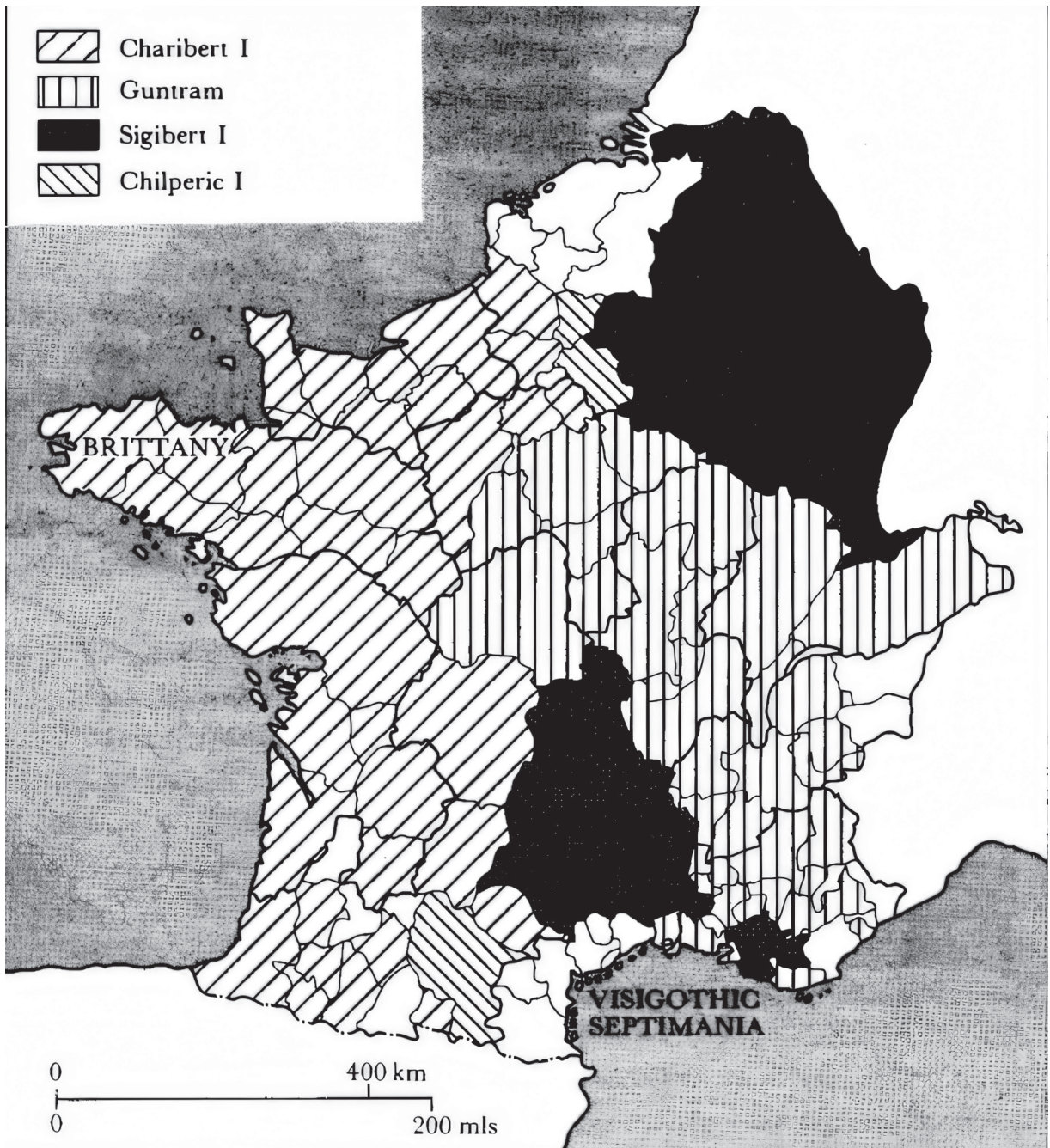
Карта 20. Франачки градови

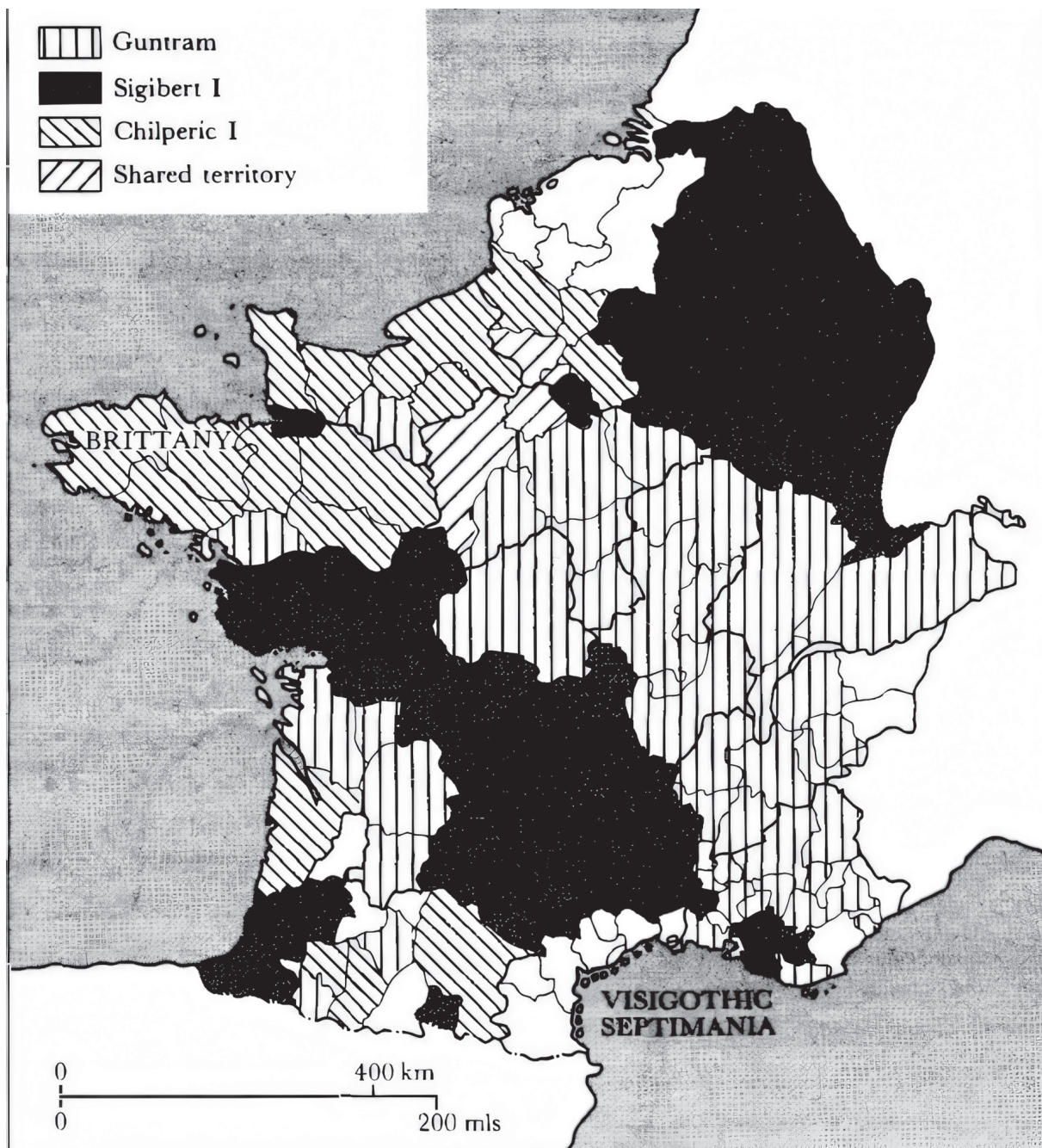
Карта 21. Франка и суседне области

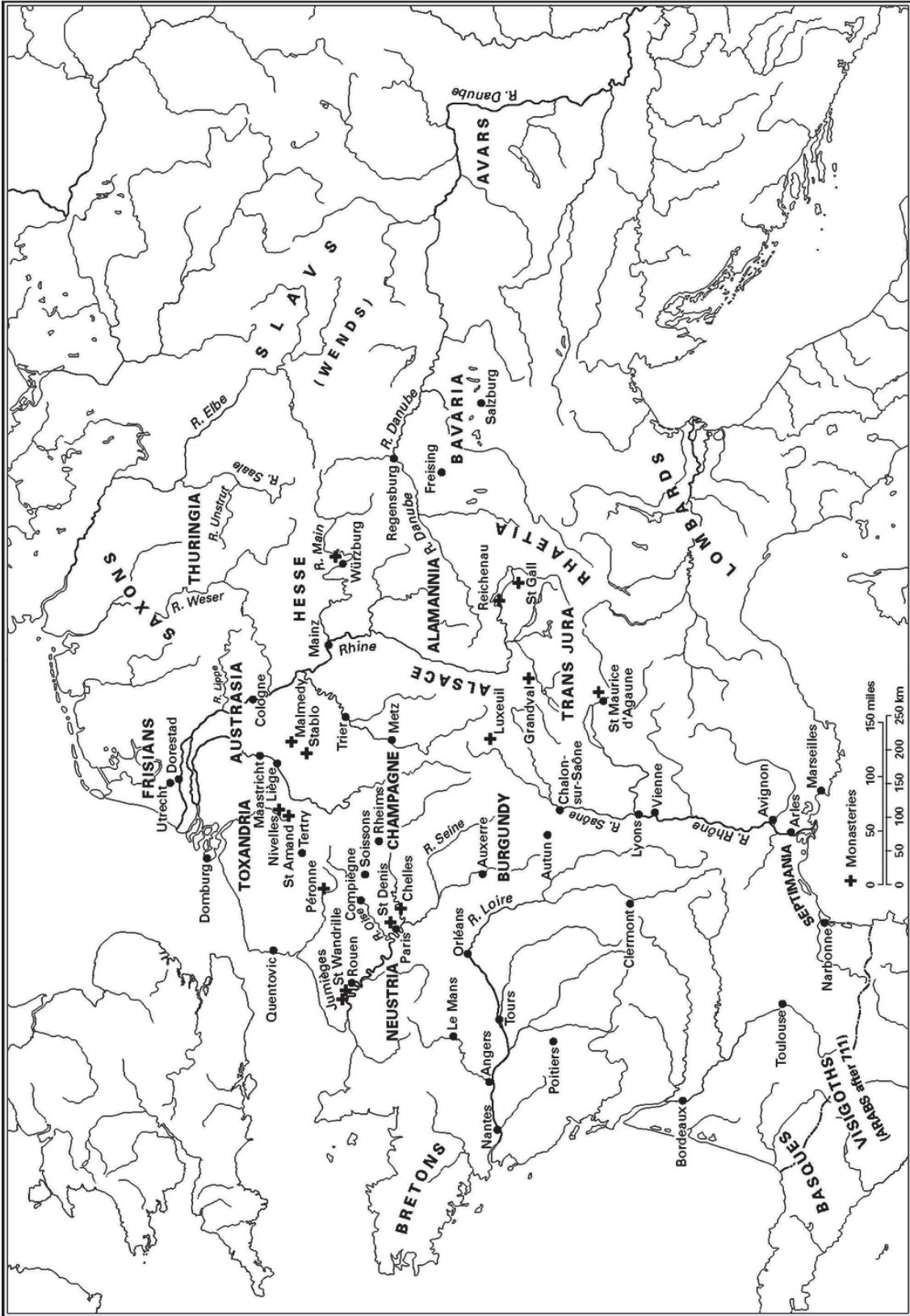
Карта 22. Подела Франачке 511. године

Карта 23. Подела Франачке 561. године

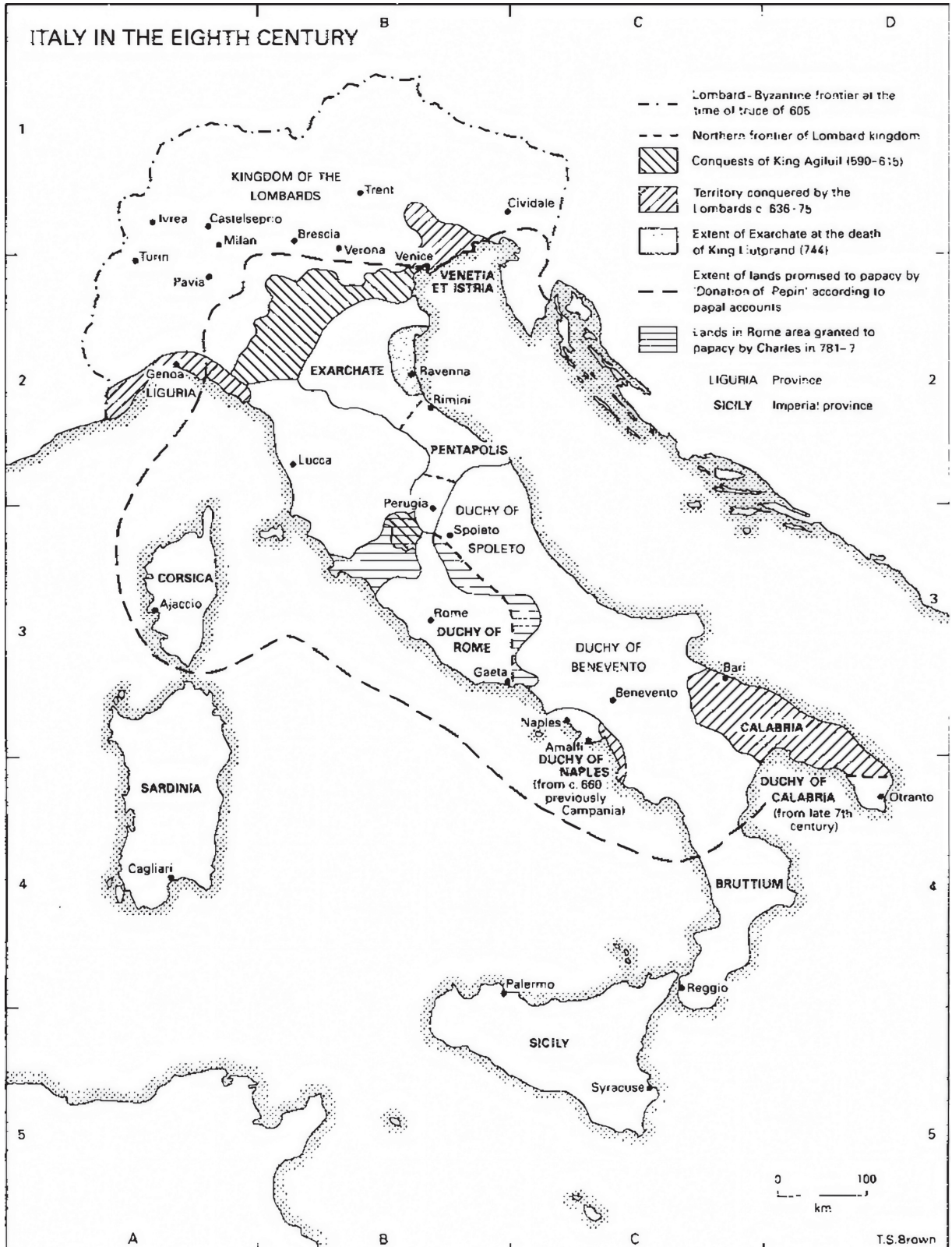
Карта 24. Подела Франачке 567. године

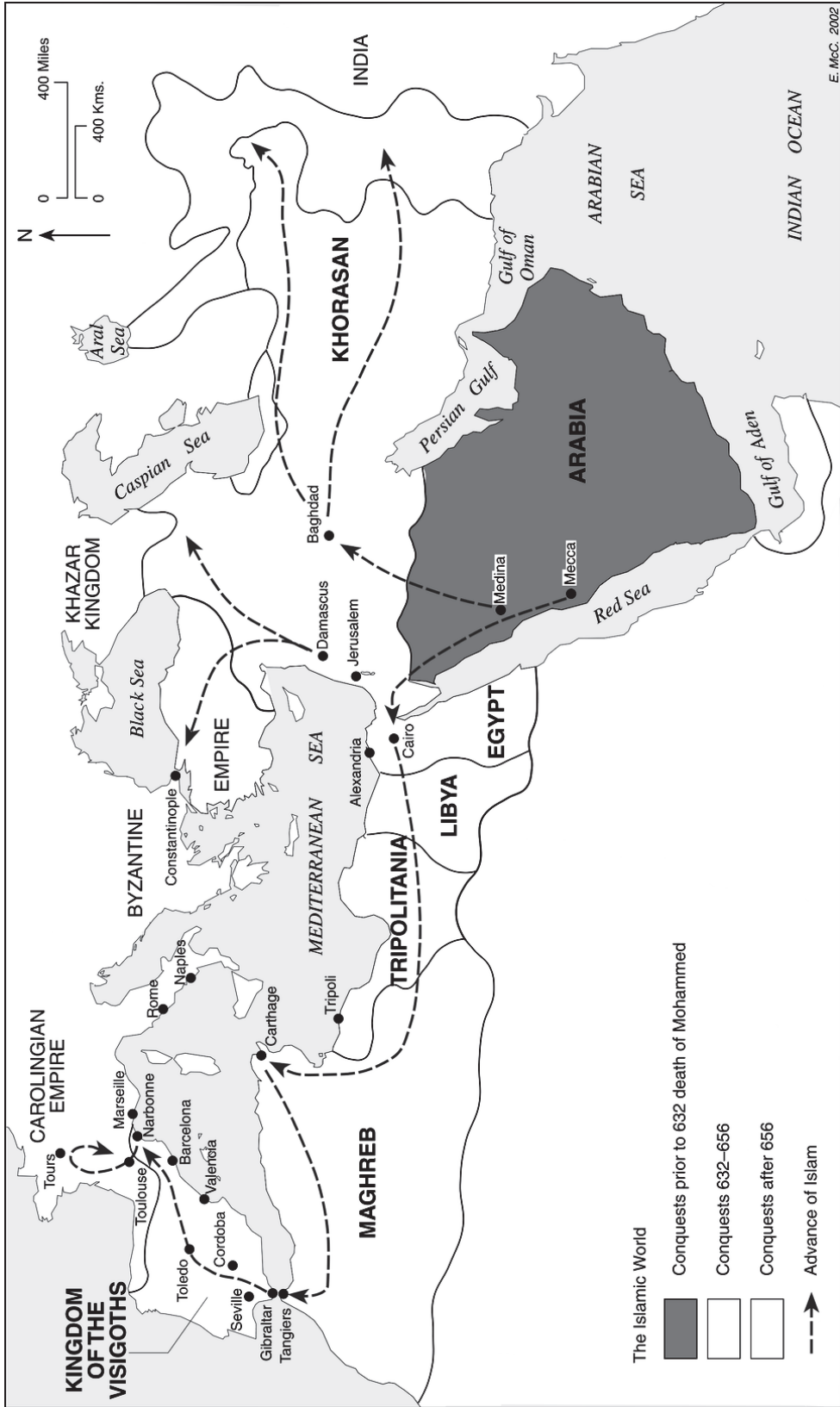
Карта 25. Галија и Франачка у VI и VII веку

Карта 26. Италија након лангобардске сеобе

Карта 27. Италија у VIII веку

Карта 28. Муслиманска освајања у VII веку

Карта расселения славянских племен

Карта 29. Словенска племена у х веку

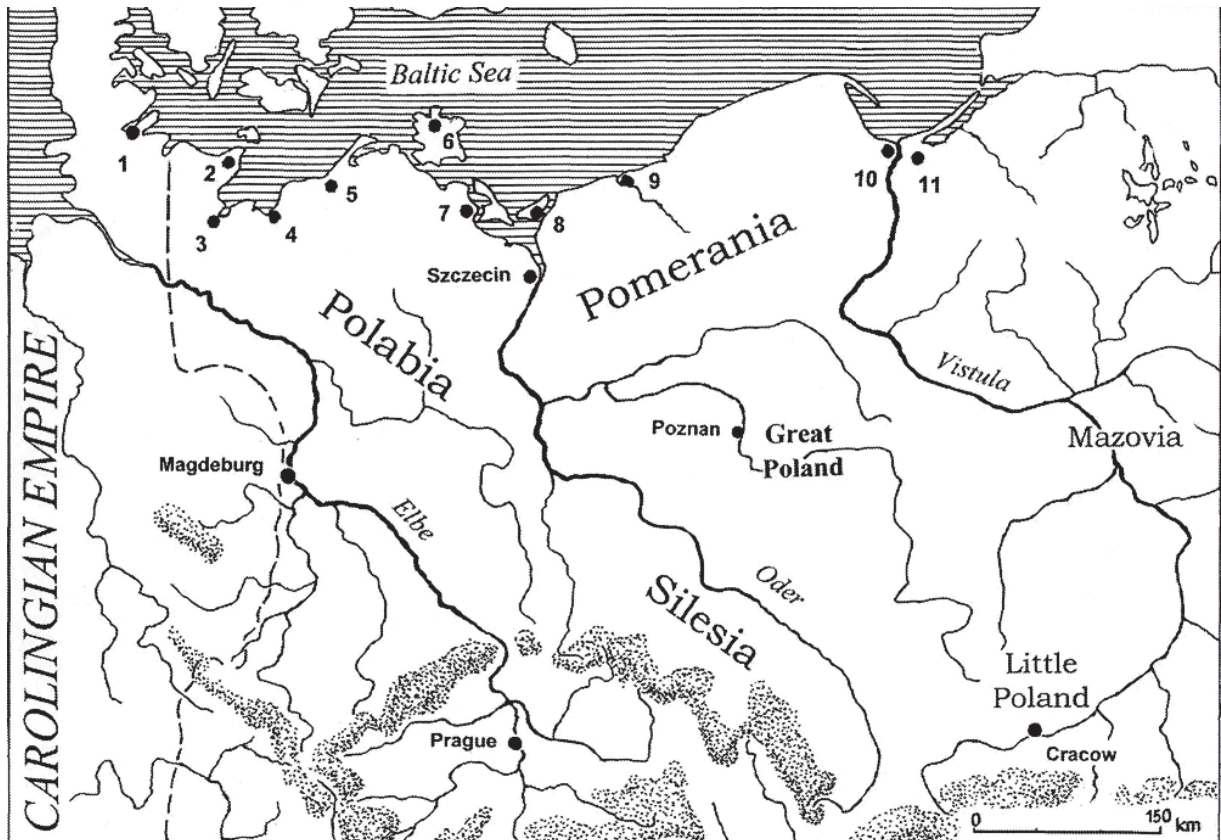
Карта 30. Словенски и германски градови у Централној Европи

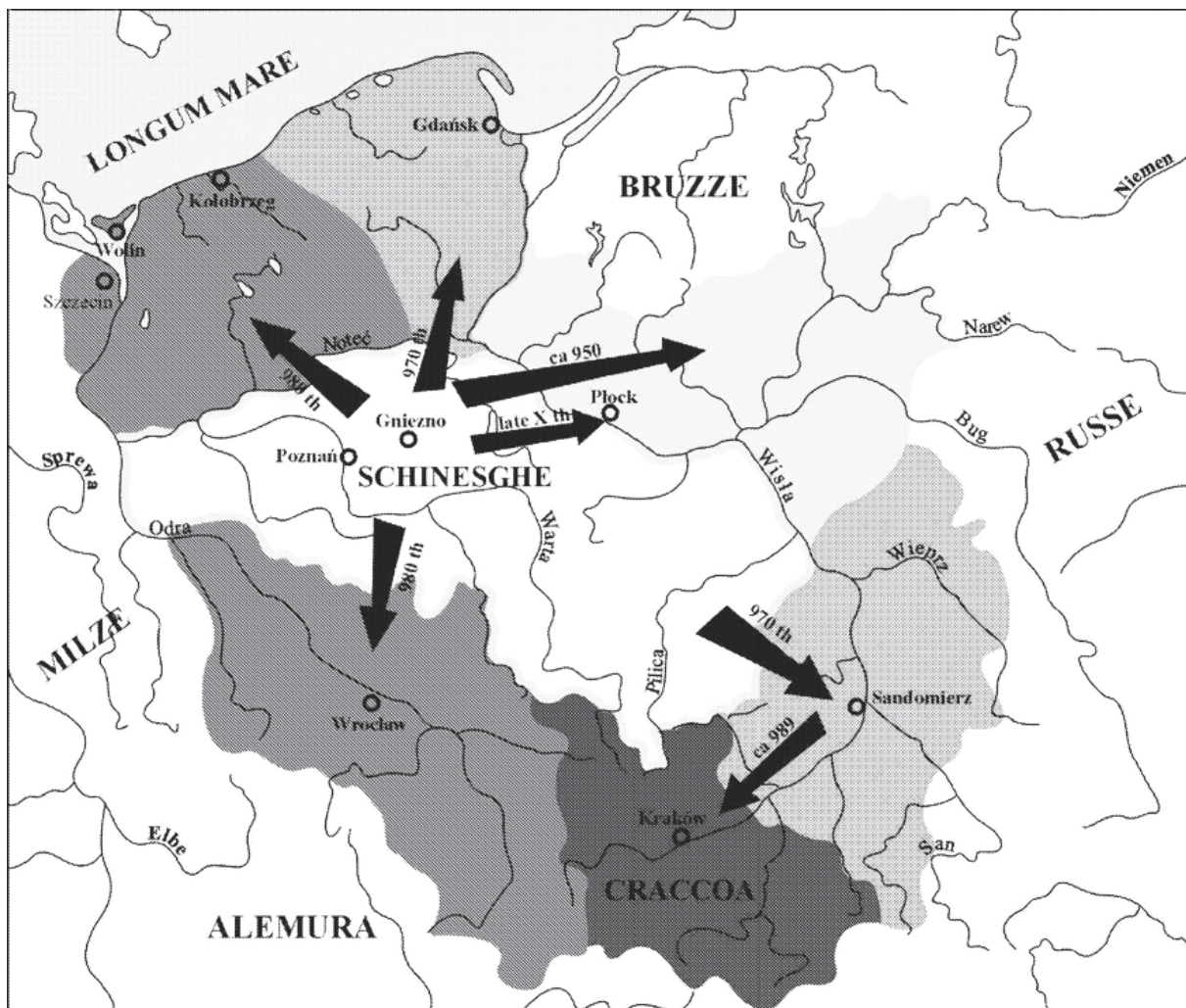
Карта 31. Территориј населен Словенима

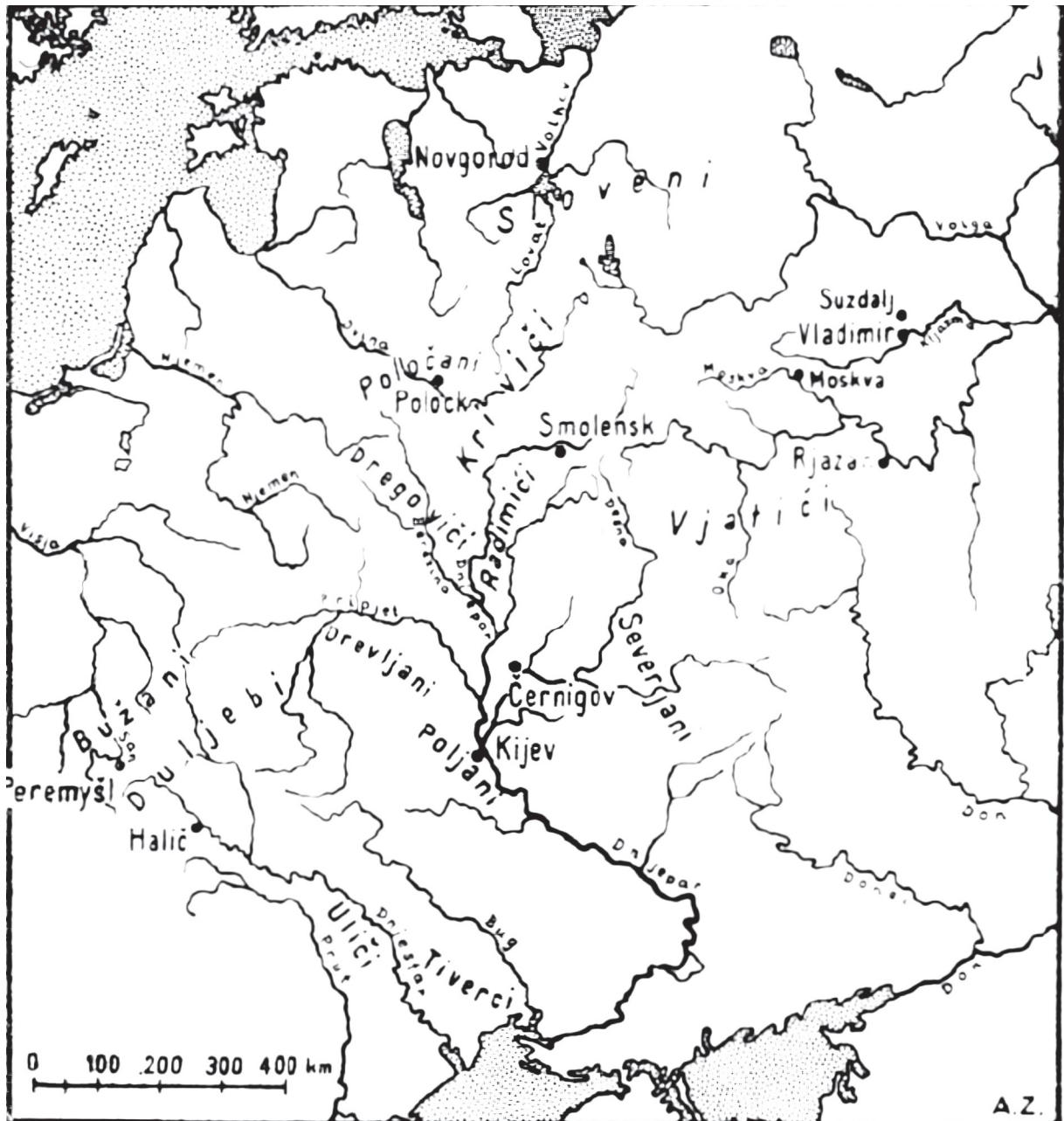
Карта 32. Главна пољска племена око 900. године

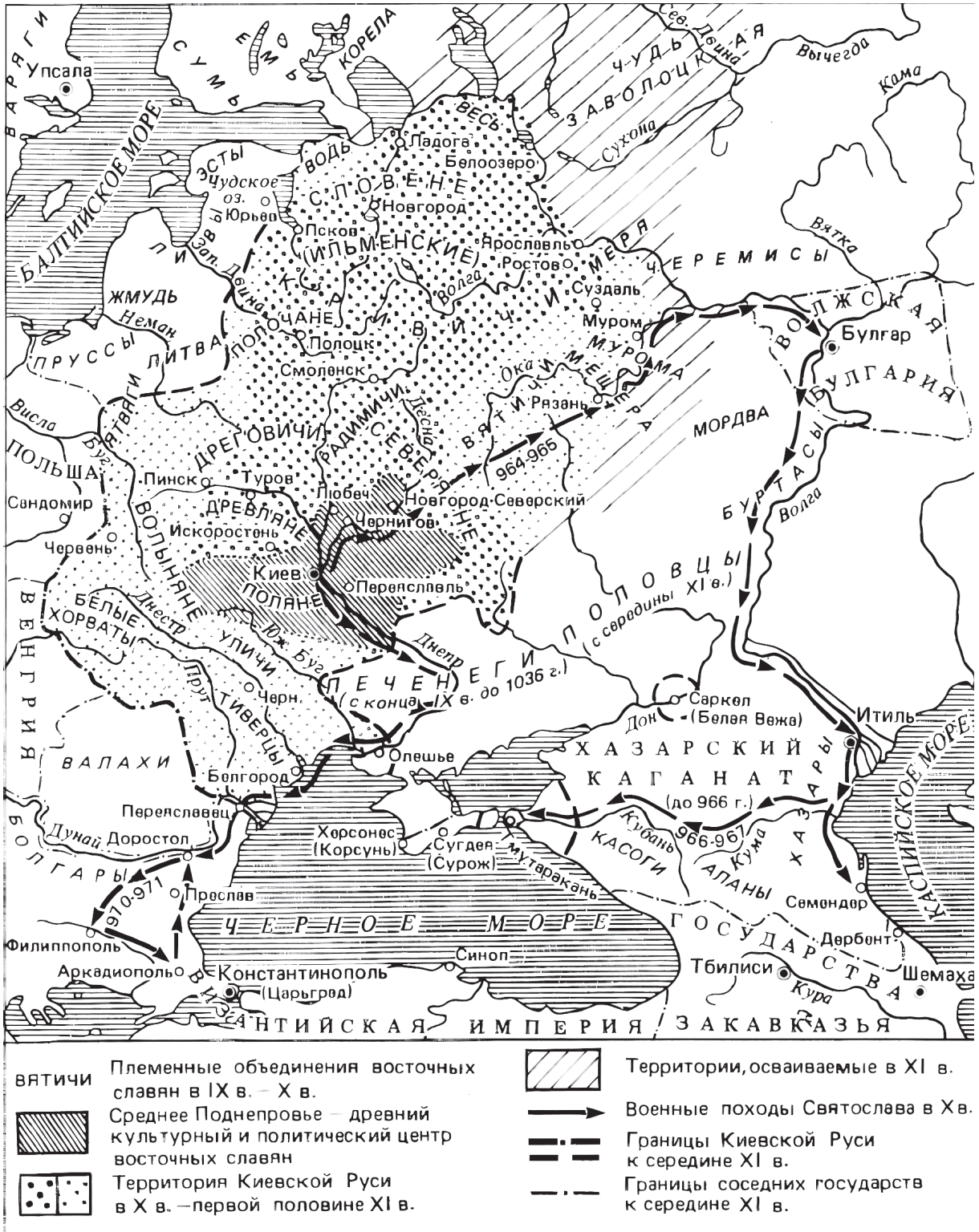
Карта 33. Пољске области са градовима: 1) *Hedeby*, 2) *Oldeburg*, 3) *Lübeck*, 4) *Gross Strömkendorf*, 5) *Rostock-Dierkow*, 6) *Ralswiek*, 7) *Menzlin*, 8) *Wolin*, 9) *Kolobrzeg* 10) *Gdańsk* 11) *Truso* (*Reric* није представљен на карти)

Карта 34. Могуће ширење пољског идентитета из Гњезна (X век)

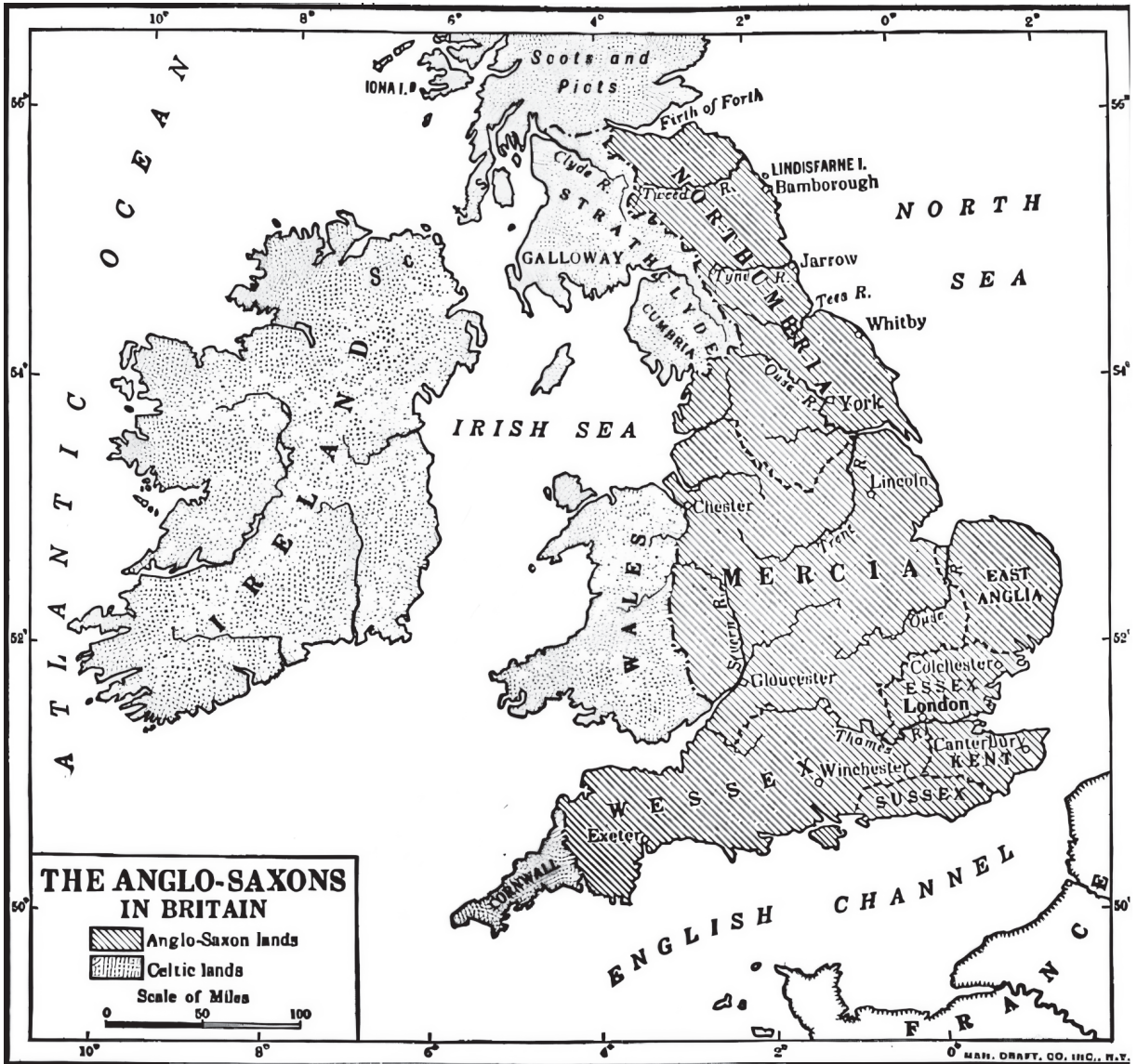
Карта 35. Руска племена

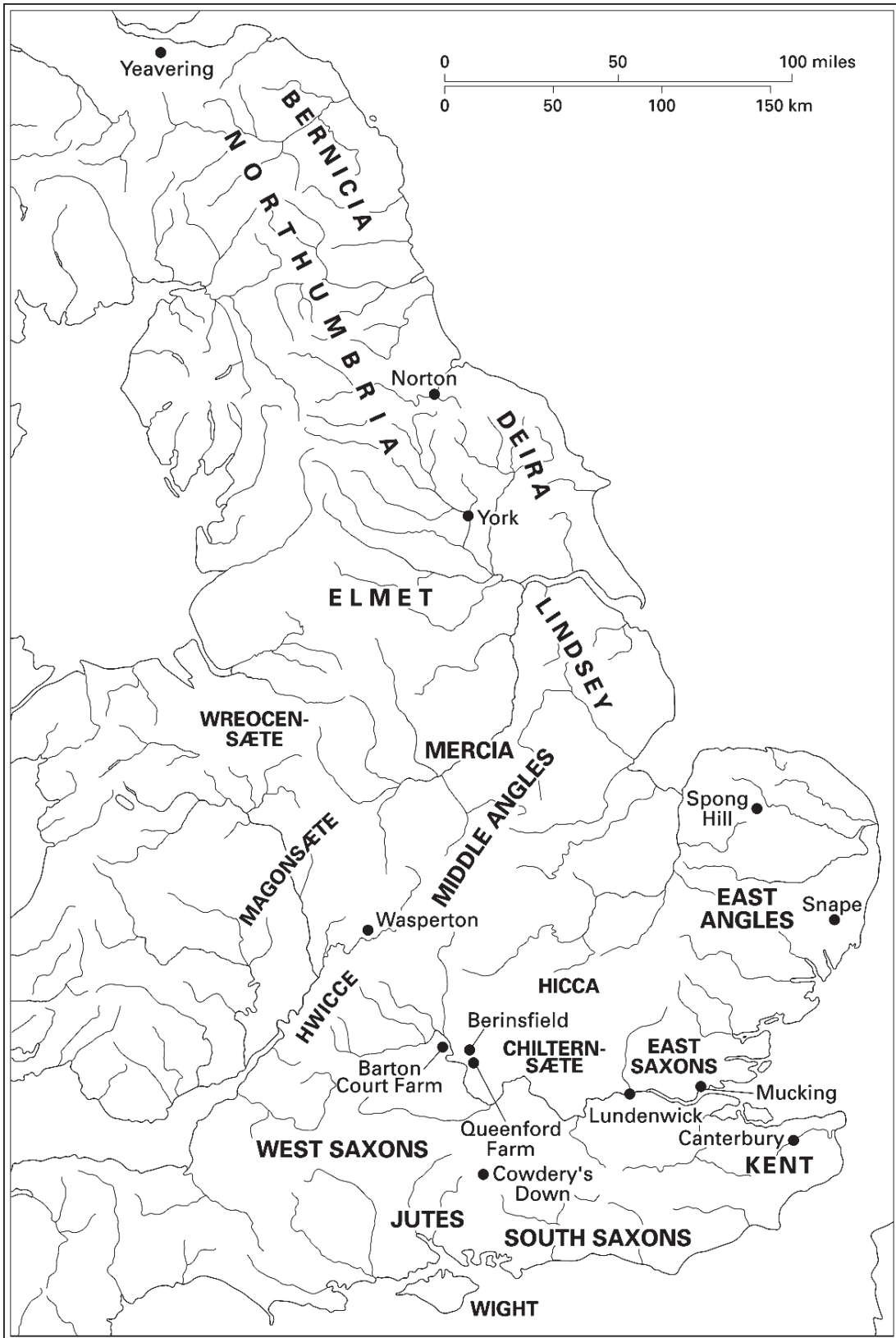
Карта 36. Руска племена и њихови суседи у IX и X веку

Карта 37. Словенски градови на Истоку Европе

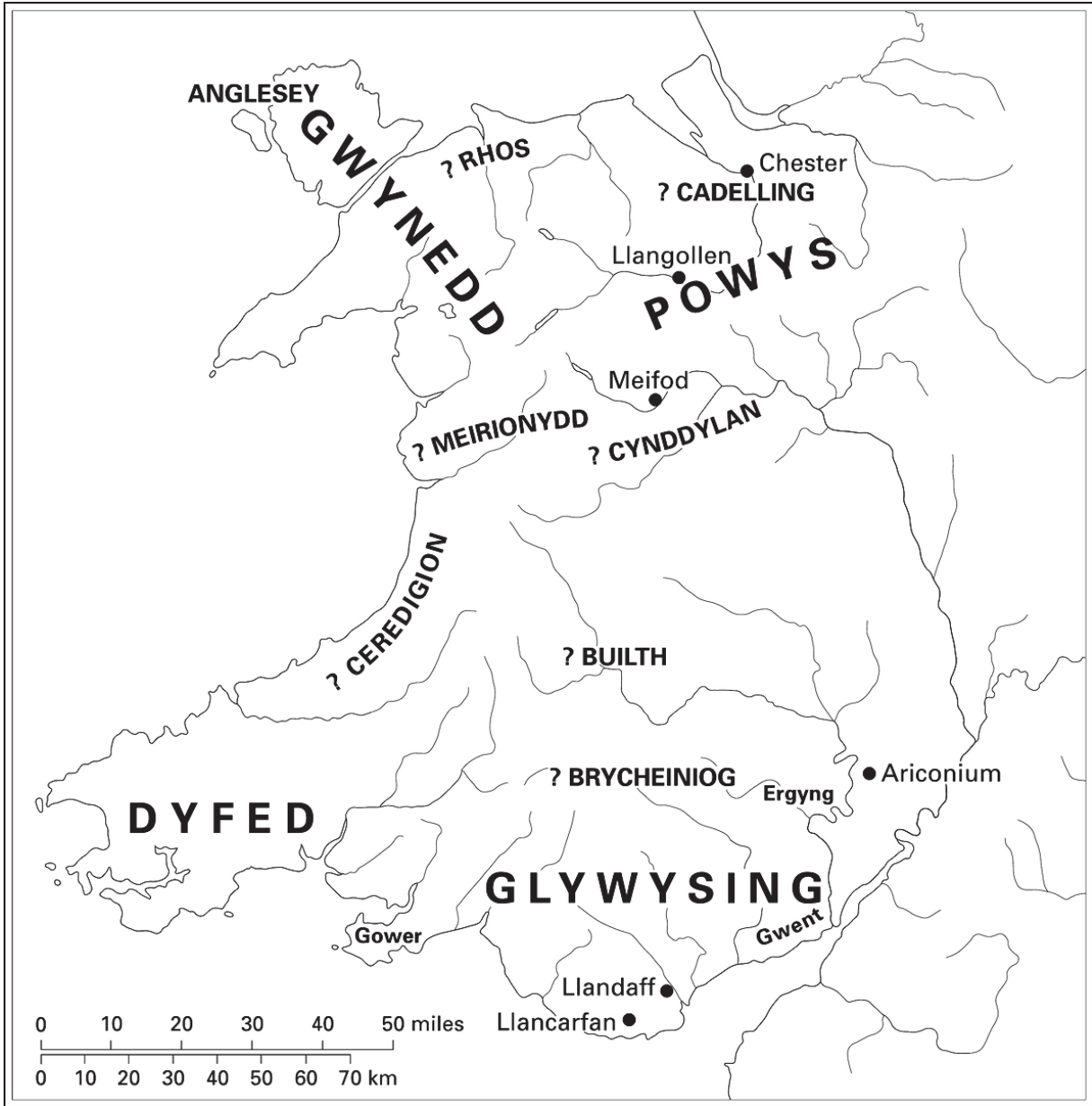
Карта 38. Англосаксонци у Британији

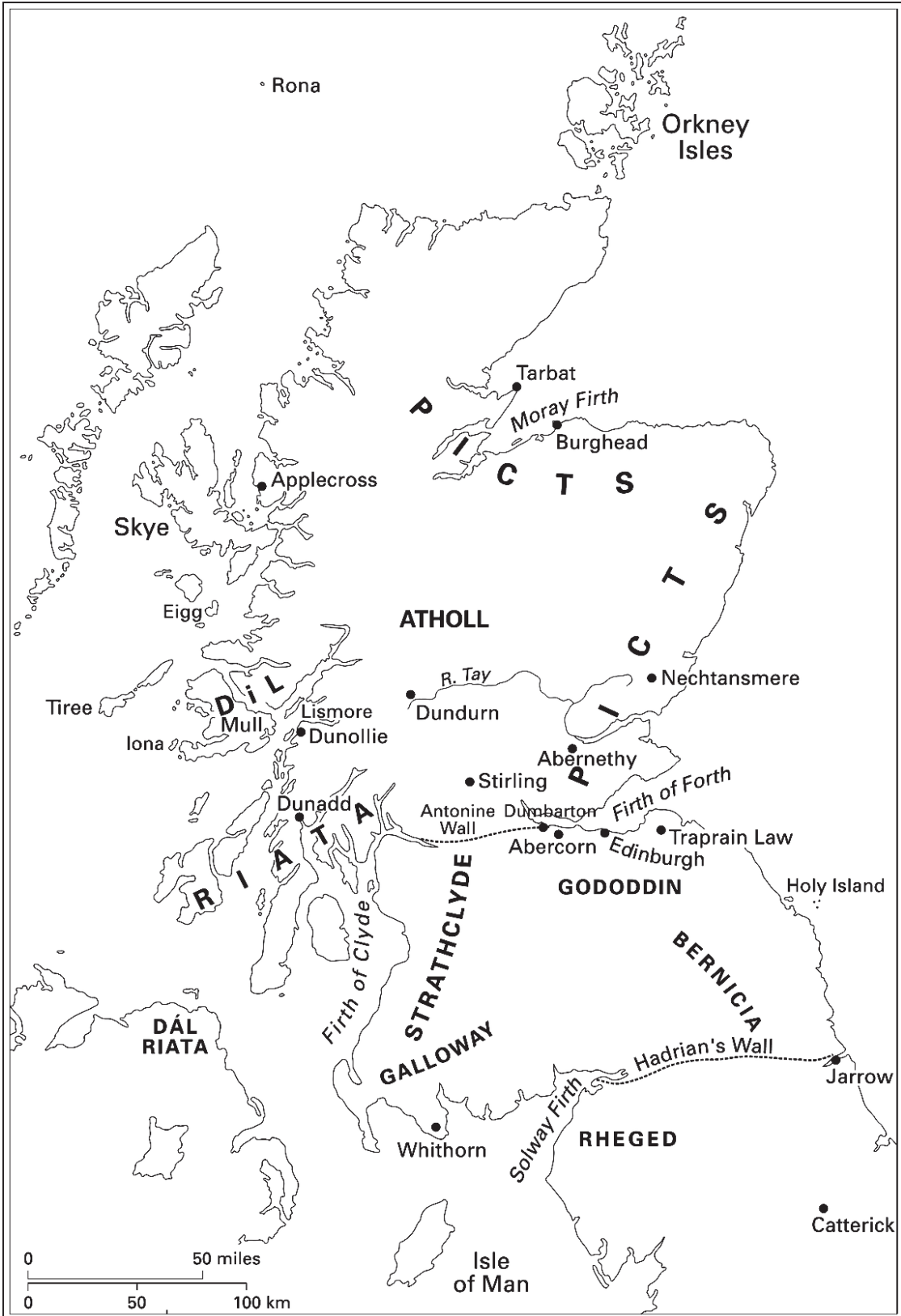
Карта 39. Ране англосаксонске државе у Британији (западно се налазе келтске државе)

Карта 40. Ирска у раном средњем веку

Карта 41. Келтске државе у Велсу

Карта 42. Келтске и пиктске државе у Шкотској (рани средњи век)

Одобрани извори и литература

- А. В. Мартынюк, Кто и когда впервые произнес на латыни и по-немецки «Белая Русь»?», *Alba Ruscia: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизаций (X—XVI вв.)*, Москва 2015
- А. В. Соловьёв, Великая, Малая и Белая Русь, Из истории русской культуры, т. 2, № 1., Москва 2002
- A. González, y García Moreno, L. Los visigodos, *Historia y civilización*, Murcia 1986
- А. Г. Кузьмин, Об этнической природе варягов, Геденов С. А. Варяги и Русь, Москва 2004
- А. И. Неусыхин, Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв, Гл. I, Москва, 7-47 1956
- А. И. Неусыхин, Эволюция общественного строя варваров от ранних форм общины к возникновению индивидуального хозяйства, История крестьянства в Европе: Эпоха феодализма, Т. I, Формирование феодально-зависимого крестьянства, Москва, 137–176, 1985
- Alvisse Zorzi, *Histoire de Venise: la République du Lion*, Librairie Académique Perrin (Tempus), Paris 2004
- Alan Harding, *Medieval Law and the Foundations of the State*, Oxford University Press, Oxford, New York 2001
- А. Н. М. Jones, *The Later Roman Empire (284–602), A Social, Economic and Administration Survey*, vol. 1-3, Oxford 1964
- Andrew Gillett, *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, *Studies in the Early Middle Ages*, 4, Turnhout: Brepols Publishers, 2002
- Антон Владимирович Карташов, Васельенски сабори, I и II том, превод и поговор Мира Лапић; предговор еп. Атанасије (Јевтић), Српска књижевна задруга: Универзитет, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд 2009
- Arnold Hugh Martin Jones, *The Later Roman Empire 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey*, 3 Bände durchgehend paginiert, Oxford 1964 (Nachdruck in zwei Bänden, Baltimore 1986)
- August Franzen, *Pregled povijesti crkve*, preveo dr Josip Ritig, Zagreb 2004
- А. Ф. Гильфердинг, История балтийских славян. Борьба славян с немцами на балтийском Поморье в средние века, Серия «Возвращенное наследие», Русская панорама, Москва 2013
- Barbara Yorke, *Kings and Kingdoms of Early Anglo-Saxon England*, B. A. Seaby, 1990
- Barbara Yorke, Keith Robbins, ed., *The Conversion of Britain: Religion, Politics and Society in Britain c.600–800*, Pearson Education Limited, Harlow 2006
- B. Saitta, *I Burgundi, 413-534*, Viella 2006
- Bernard S. Bachrach, *Early Carolingian Warfare: Prelude to Empire*, University of Pennsylvania Press, 2001
- Bernard S. Bachrach, *Merovingian Military Organization 481–751*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971
- Bernhard Jussen, *Die Franken. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. C. H. Beck, München 2014
- Boris Aleksandrovič Ribakov, *Paganstvo Starih Slovena*, preveli s ruskog Milica Spasić, Nenad Spasić, Akademska knjiga, Novi Sad 2015
- Branislava Božinović, *Rečnik srodnih sanskrtskih i srpskih reči, I deo: od slova a do slova t sanskrtske azbuke*, Beograd 2000
- Walter Goffart, *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550–800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*, Princeton University Press, 1988
- Walter Emil Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge University Press, Cambridge 1997
- Walter Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* 2 Aufl. München 2002
- В. В. Седов, Этногенез ранних славян, Вестник РАН, 2003
- В. В. Седов, Русский каганат IX века, Отечественная история: журнал, № 4., Москва, 3–14, 1998
- В. В. Седов, Славяне в раннем Средневековье, Москва 1995
- Wendy Davies, *Paul Fouracre, Property and Power in the Early Middle Ages*, University of London,

- 2002
- Wilfried Menghin, *Die Langobarden. Archäologie und Geschichte*, Theiss, Stuttgart 1985
 - Wilfried Menghin, Tobias Springer, Egon Wamers (Hrsg.), *Germanen, Hunnen und Awaren, Schätze der Völkerwanderungszeit, Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingischen Reihengräberzeit*, Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 1987
 - Г. В. Вернадский, *Древняя Русь, История России т.1, Аграф, Москва 1999*
 - George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, New Brunswick 1969
 - Geoffrey Greatrex, Samuel N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (Part II, 363–630 AD)*, Routledge, New York and London 2002
 - Gerard Labuda, *Pierwsze Państwo Słowiańskie. Państwo Samona*, Poznań 1949
 - Grégoire de Tours, *Histoire des Francs*, trad. par R. Latouche, Belles Lettres, (2 vol.), Paris 1963
 - Guido Donini, and Gordon B. Ford, Jr., *Isidore of Seville's History of the Kings of the Goths, Vandals, and Suevi*, Trans. 1966, E. J. Brill, Leiden 1966
 - Guy Halsall, *Barbarian migrations and the Roman West, 376–568*, Cambridge University Press, 2007
 - David Knowles, *Christian Monasticism*, World University Library, London 1969
 - Dáibhí Ó Cróinín, *A New History of Ireland: Prehistoric and early Ireland, (Volume 1 series)*, Oxford University Press, 2008
 - Daniel Ziemann, *Vom Wandervolk zur Großmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter*, Böhlau, Köln u.a. 2007
 - Д. А. Мачинский, *К вопросу о территории обитания Славян в I—VI веках*, Археологический Сборник 17, Ленинград 1976
 - Dietrich Claude, *Geschichte der Westgoten*, Kohlhammer, Stuttgart 1970
 - Denis Sinor (Hrsg.), *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990
 - Dominique Petit, *Histoire sociale des Lombards: VIe-VIIIe siècle*, L'Harmattan, 2003
 - Donald Henson, *The Origins of the Anglo-Saxons*, Anglo-Saxon Books, 2006
 - Dušan Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935) [= Die Anfänge der Přemysliden. Der Eintritt der Tschechen in die Geschichte (530–935)]*, 2. Auflage, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008
 - Erik Christiansen, *The Northern Crusades*, Penguin Books, London 1997
 - Е. С. Галкина, *Тайны Русского каганата, Вече, Москва 2002*
 - Eugen Ewig, *Die Merowinger und das Frankenreich*, 5. aktualisierte Auflage, Kohlhammer, Stuttgart 2006
 - Zdeněk Meřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II [The Czech Lands since the arrival of the Slavs to Great Moravia]*, Libry, Prague 2006
 - Ian Wood, *The Merovingian Kingdoms*, Longman, 1994
 - Iaroslav Lebedynsky, *Scythes, Sarmates et Slaves: l'influence des anciens nomades iranophones sur les Slaves*, L'Harmattan, coll. «Présence ukrainienne», 2009
 - Ivan Gobry, *Les premiers rois de France, la dynastie des mérovingiens*, Éditions Tallandier, coll. «Documents d'histoire», 1998
 - Иванка Ђуковић Ковачевић, *Историја Енглеске: кратак преглед*, Научна књига, Београд 1987
 - И. Эрдели, *Авары и Средняя Азия. Центральная Азия в кушанскую эпоху*, II, Москва 1975
 - Йордан Андреев, Милчо Лалков, *Българските ханове и царе, Велико Търново*, 1996
 - И. П. Русанова, С. А. Плетнёва, *Раннеславянский мир. Материалы и исследования, Ин-т археологии АН СССР*, Наука, Москва 1990
 - István Bóna, *Les Huns. le grand empire barbare d'Europe IVe-Ve siècles*, Éditions Errance, 2002
 - Й. Херрманн, *Ободриты, лютичи, руяне. Славяне и скандинавы*, Москва 1986
 - И. Херрман, Ruzzi. *Forsderen Liudi. Fresiti. К вопросу об исторических и этнографических основах «Баварского Географа» (первая половина IX в.)*, Древности славян и Руси, Ответственный редактор Тимошук Б. А., Наука, Москва 1988
 - Ján Steinhübel, *Nitrianske kniežatstvo: počiatky stredovekého Slovenska: rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12.storočia*, Veda, Bratislava 2004
 - Jeffrey Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages 476–752*, 1979
 - Jeremy Black, *Povijest Britanskih otoka*, prijevod Vedran Pavlič, Grapa, Zagreb 2004
 - John Davies, *A History of Wales*, Penguin Books, 1994
 - John Julius Norwich, *Byzantium. The Early Centuries (330–800)*, Viking, London 1988
 - John Michael Wallace-Hadrill, *The Barbarian West, 400–1000*. 3rd ed., Hutchison, London 1967

- John Hines, *The Anglo-Saxons from the Migration period to the eighth century*, The Boydell Press, San Marino 2003
- Ю. А. Кулаковский, *История Византии*, Том 1. 395 -518 годы, Алетейя, 2003
- Ю. А. Кулаковский, *История Византии*, Алетейя, Т. 3. 602—717 годы, Византийская библиотека, 1996
- Ю. С. Гаглойти, *Аланы и вопросы этногенеза осетин*, Тбилиси 1966
- Константин Николајевић, *Критички покушаји у периоду од првих пет (седам) векова српске историје*, превод са старословенског Ђорђевић, Матић, Београд 2001
- Кристиан Бек, *История Венеции*, Cristian Bec. *Historie de Venice*, 1. изд., Весь мир, Москва 2002
- Лазо М. Костић, *О српском имену: мишљења странаца: (конјектанса)*, Србиње – Нови Сад 2000
- Leslie Brubaker, John F. Haldon, *Byzantium in the Iconoclast era, ca 680-850. A History*, Cambridge University Press, Cambridge 2011
- Leslie Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm*, Bristol Classical Press, London 2012
- Lester K. Little, ed., *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541-750*, Cambridge 2007
- Л. Нидерле, *Словенске старине*, Нови Сад 1954
- Л. П. Грот, *Призвание варягов: Норманны, которых не было*, Лидия Грот, *Исторические сенсации*, Алгоритм, Москва 2013
- Л. С. Клейн, *Спор о варягах. История противостояния и аргументы сторон*, Евразия, СПб. 2009
- Malcolm Todd, *The early Germans*, 2004
- Marjorie O. Anderson, *Kings and Kingship in Early Scotland*, Scottish Academic Press, Edinburgh 1973
- Marc Bloch, *La Societe Feodale*, Editions Albin Michel, Paris 1949
- Matthias Becher, *Merowinger und Karolinger*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2009
- Милан Будимир, *О старијим поменама српског имена*, Глас САН, Одељење литературе и језика. Н. С. књ. 4. Београд 1954
- Милош Антоновић, *Наративни извори за историју Европе: средњи век, Утопија*, Београд 2009
- Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, СКЗ, Коло СШ, Књига 692, Београд 2011
- Miroslav Brandt, *Srednjovekovno doba povijesnog razvitka*, Knjiga prva, SNL, Zagreb, 1980
- Мирфатых Закиев, Я. Кузьмин-Юманиди, *Волжские болгары и их потомки*, Казань 1993
- Mihaly Dobrovits, *They called themselves Avar – Considering the pseudo-Avar question in the work of Theophylaktos*, *Transoxiana Webfestschrift Series I Webfestschrift Marshak*, 2003
- М. К. Любавский, *История западных славян (прибалтийских, чехов и поляков)*, Москва 1918
- Н. В. Пигулевская, *Византия и Иран на рубеже VI-VII вв.*, Отв. редактор акад. В. В. Струве, *Труды института востоковедения*, Т. XLVI, Издательство Академии наук СССР, Москва/ Ленинград 1946
- Нико Жупанић, *Срби Плинија и Птоломеја: питање прве појаве Срба на светској позорници са историјског, географског и етнолошког становишта*, Библиотека Идеје, Цивилизација утемељења и национални развој, књ 16, Београд 1997
- Николај Велимировић, *Рехабилитација тела*, Pi Press, Пирот 2001 (основа за тему „Победа хришћанства над философским учењима“)
- Patrick J. Geary, *Die Merowinger. Europa vor Karl dem Großen*, 2. Auflage, C. H. Beck, München 2004
- Peter Benjamin Golden, *An introduction to the History of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1992
- Peter Benjamin Golden, *The Question of the Rus' Qaganate*, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 1982
- Peter Brown, *The Rise of Western Christendom*, Blackwell Publishing, Oxford 2003
- Петър Петров, *Образуване на българската държава*, Nauka i Izkustvo, Sofia 1981
- Philip Schaff, *History of the Christian Church*, Volume I: *Apostolic Christianity. A.D. 1-100*, Hendrickson Publishers, 2002; Volume II: *Ante-Nicene Christianity. A.D. 100-325*, Hendrickson Publishers, 2002; Volume III: *Nicene and Post-Nicene Christianity. A.D. 311-600*, Hendrickson Publishers, 2002; Volume IV: *Mediaeval Christianity. A.D. 590-1073*, Hendrickson Publishers, 2002
- П. Н. Третьяков, *Восточнославянские племена*, Ленинград 1953
- П. Н. Третьяков, *По следам древних славянских племён*, Ленинград 1982
- *Повесть временных лет (Текст)*, древнерус. текст и пер. Д. С. Лихачева, *Русская литература XI—XVIII вв.*, Худож. лит., Москва, 18-49, 1988
- Предраг Пипер, *Увод у славистику 1*, Београд 1998 (основа та тему „Словенски етноним“)
- П. Ф. Крапівін, *Паходжанне назваў Русь, Белая Русь, Чёрная Русь и Красная Русь*, *Весці АН*

- БССР, Серыя грамад. Навук, Мінск 1956
- Ramsay MacMullen, Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries, Yale University Press, New Haven 1997
 - Растко Костић, Пад Арконе или Сумрак словенског паганизма, Атос, Београд 2009
 - Реља Новаковић, Нека запажања о 29. и 30. глави De administrando imperio, Историјски часопис XIX, Београд 1972
 - Реља Новаковић, Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво: (историјско-географско разматрање), Историјски институт: Народна књига, Београд 1977
 - Реља Новаковић, Срби и њихови прадавни сродници, Београд 2000
 - René Grousset, Die Steppenvölker, Magnus Verlag, 1975
 - Р. И. Петровна, Славянские древности VI-VII вв, Наука, Москва 1976
 - Richard Arthur Gerberding, The rise of the Carolingians and the Liber historiae Francorum, Clarendon Press, Oxford 1987
 - Roger Batty, Rome and the Nomads: the Pontic-Danubian region in Antiquity, 2008
 - Roger Collins, Early Medieval Europe 300-1000, Palgrave History of Europe, Palgrave Macmillan, 2010
 - Rudolf Jamka, Slowiane w pierwszych wiekach naszej ery w swietle materialow prehistorycznych, odkrytych na Slasku i w Malopolske, Slavia antiqua, Tom I, Poznan 1948
 - Sally M. Foster, Picts, Gaels and Scots: Early Historic Scotland (2nd ed.), Batsford, London 2004
 - С. А. Гедеонов, Варяги и Русь. Разоблачение норманнского мифа, Серия «Подлинная история Руси», Эксмо, Алгоритм, Москва 2012
 - С. В. Алексеев, Славянская Европа V-VI веков, Вече, Москва 2005
 - Sebastian Scholz, Die Merowinger, Kohlhammer, Stuttgart 2015
 - Siegfried Junghans, Sveben – Alamannen und Rom: die Anfänge der schwäbischen-alemannischen Geschichte, Theiss, Stuttgart 1986
 - Tadeusz Lehr Splawinski, Plemiona Slowianskie nad Laba i Odra w wiekach srednich, z mapa, wydanie drugie, Wroclaw 1947
 - Тадеуш Сулимирский, Сарматы. Древний народ юга России, ЗАО Центрполиграф, Москва 2008
 - Т. А. Тот, Б. В. Фирштейн, Антропологические данные к вопросу о великом переселении народов, Авары и сарматы, Ленинград 1970
 - Thomas S. Burns, A History of the Ostrogoths, Bloomington 1984
 - The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, General Editor Florin Curta, Vol. 2, 450–1450, Brill, Boston, Leiden 2008
 - Falko Daim (Hrsg.), Reitervölker aus dem Osten, Hunnen+Awaren, Burgenländische Landesausstellung 1996, Schloß Halbturn, Eisenstadt 1996
 - Ф. Бајрактаревић, Стари арапски писци о Србима и другим Словенима, Књига двадесет трећа, Српски књижевни главник, јануар – април, 140-145, Београд 1928
 - F. Lot, Les invasion germanique. La penetration mutuelle du monde barbare et du monde romain, 2c ed. Paris 1945
 - Ф. И. Успенский, История Византийской империи, Мысль, Москва 1996
 - Florin Curta, Borders, barriers and ethnogenesis. Frontiers in the Late Antiquity and the Middle Ages, Studies in the early middle ages, Volume 12., University of York, Brepols, Turnhout 2005
 - Fransis Kont, Sloveni. Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi VI – XIII vek, Tom I, Beograd 1989
 - Henryk Łowmiański, Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985
 - Hugh N. Kennedy, The Byzantine And Early Islamic Near East, Ashgate Publishing, 2006
 - Hugh Kennedy, The Great Arab Conquests. How the Spread of Islam changed the World we live in, Da Capo, Philadelphia PA 2007
 - Christian Courtois: Les Vandales et l'Afrique, Paris 1955
 - Christie Neil, The Lombards: the ancient Longobards. The Peoples of Europe, Blackwell, Oxford 1995

Попис карата

Све карте преузете су у оригиналу из стране литературе.

- **Карта 1.** Yitzhak Hen, Roman Barbarians, The Royal Court and Culture in the Early Medieval West, Palgrave Macmillan, 2, 2007
- **Карта 2.** Atlas of Medieval Europe, Angus Mackay with David Ditchburn (ed.), London and New York, 6, 1997
- **Карта 3.** Medieval history, Europe from the second to the sixteenth century, fourth edition, Harper & Row, Publishers, Incorporated, 10, 1962
- **Карта 4.** Atlas of Medieval Europe, Angus Mackay with David Ditchburn (ed.), London and New York, 8, 1997
- **Карта 5.** Peter Heather, Empires and barbarians, The Fall of the Rome and the Birth of Europe, Oxford University Press, 837, 2010
- **Карта 6.** Peter Heather, Empires and barbarians, The Fall of the Rome and the Birth of Europe, Oxford University Press, 834, 2010
- **Карта 7.** Peter Heather, Empires and barbarians, The Fall of the Rome and the Birth of Europe, Oxford University Press, 835, 2010
- **Карта 8.** Clifford R. Backman, The Worlds of Medieval Europe, Oxford University Press, New York and Oxford, 58, 2003
- **Карта 9.** Yitzhak Hen, Roman Barbarians, The Royal Court and Culture in the Early Medieval West, Palgrave Macmillan, 60, 2007
- **Карта 10.** The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity, John Anthony McGuckin (ed.), Volume I, A-M, Blackwell Publishing Ltd., 2011
- **Карта 11.** George Holmes (ed.), The Oxford Illustrated History of Medieval Europe, Oxford University Press, 62, 1988
- **Карта 12.** Medieval history, Europe from the second to the sixteenth century, fourth edition, Harper & Row, Publishers, Incorporated, 92, 1962
- **Карта 13.** Jacques Le Goff, Medieval Civilization 400-1500, Blackwell Publishers, 22, 1989
- **Карта 14.** George Holmes (ed.), The Oxford Illustrated History of Medieval Europe, Oxford University Press, 9, 1988
- **Карта 15.** Atlas of Medieval Europe, Angus Mackay with David Ditchburn (ed.), London and New York, 13, 1997
- **Карта 16.** Peter Purton, A history of the early medieval siege c450-1200, The Boydell Press, Woodbridge, xv, 2009
- **Карта 17.** The New Cambridge Medieval History, Volume 1 c.500-c.700, Paul Fouracre (ed.), Cambridge University Press, 141, 2005
- **Карта 18.** Peter Heather, Empires and barbarians, The Fall of the Rome and the Birth of Europe, Oxford University Press, 836, 2010
- **Карта 19.** The New Cambridge Medieval History, Volume 1 c.500-c.700, Paul Fouracre (ed.), Cambridge University Press, 163, 2005
- **Карта 20.** Peter Purton, A history of the early medieval siege c450-1200, The Boydell Press, Woodbridge, xix, 2009
- **Карта 21.** Yitzhak Hen, Roman Barbarians, The Royal Court and Culture in the Early Medieval West, Palgrave Macmillan, 95, 2007
- **Карта 22.** Ian Wood, The Merovingian Kingdoms 450-751, Longman, London and New York, 367, 1994
- **Карта 23.** Ian Wood, The Merovingian Kingdoms 450-751, Longman, London and New York, 368, 1994
- **Карта 24.** Ian Wood, The Merovingian Kingdoms 450-751, Longman, London and New York, 369, 1994
- **Карта 25.** The New Cambridge Medieval History, Volume 1 c.500-c.700, Paul Fouracre (ed.), Cambridge University Press, 195, 2005
- **Карта 26.** Medieval history, Europe from the second to the sixteenth century, fourth edition, Harper & Row, Publishers, Incorporated, 96, 1962
- **Карта 27.** Atlas of Medieval Europe, Angus Mackay with David Ditchburn (ed.), London and New York, 17, 1997
- **Карта 28.** Clifford R. Backman, The Worlds of Medieval Europe, Oxford University Press, New York and Oxford, 105, 2003
- **Карта 29.** С. В. Плохих, З. А. Ковалева, История отечества, Владивосток, 142, 2002
- **Карта 30.** Peter Purton, A history of the early me-

- dieval siege c450-1200, The Boydell Press, Woodbridge, xxv, 2009
- **Карта 31.** В. В. Касьянов, С. Н. Шаповалов, Я. А. Шаповалова, История России в схемах, таблицах и картах, Феникс, Ростов-на-Дону, 14, 2011
 - **Карта 32.** Florin Curta (ed.), East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages, University of Michigan, 173, 2005
 - **Карта 33.** Florin Curta (ed.), East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages, University of Michigan, 100, 2005
 - **Карта 34.** Florin Curta (ed.), East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages, University of Michigan, 178, 2005
 - **Карта 35.** Erdmann Hanisch, Povijest Rusije, I. svezak, od početka do godine 1801, Zagreb, 3, 1943
 - **Карта 36.** Л. Н. Гумилёв, От Руси до России, Очерки этнической истории, Айрис-пресс, Москва, 24, 2003
 - **Карта 37.** Peter Purton, A history of the early medieval siege c450-1200, The Boydell Press, Woodbridge, xxviii, 2009
 - **Карта 38.** Medieval history, Europe from the second to the sixteenth century, fourth edition, Harper & Row, Publishers, Incorporated, 131, 1962
 - **Карта 39.** The New Cambridge Medieval History, Volume 1 c.500–c.700, Paul Fouracre (ed.), Cambridge University Press, 281, 2005
 - **Карта 40.** The New Cambridge Medieval History, Volume 1 c.500–c.700, Paul Fouracre (ed.), Cambridge University Press, 242, 2005
 - **Карта 41.** The New Cambridge Medieval History, Volume 1 c.500–c.700, Paul Fouracre (ed.), Cambridge University Press, 253, 2005
 - **Карта 42.** The New Cambridge Medieval History, Volume 1 c.500–c.700, Paul Fouracre (ed.), Cambridge University Press, 248, 2005

Списак владара

РИМСКО ЦАРСТВО

- Цезар Август 27 г.п.н.е.-14 г.н.е.
- Тиберије 14 г.н.е.-37 г.н.е.
- Калигула 37-41
- Клаудије 41-54
- Нерон 54-68
- Галба 68-69
- Марко Салвије Отон 69
- Аул Вителије Германик 69
- Веспасијан 69-79
- Тит Флавије 79-81
- Домицијан 81-96
- Нерва 96-98
- Трајан 98-117
- Хадријан 117-138
- Антонин Пије 138-161
- Марко Аурелије 161-180
- Луције Вер 180-161/169
- Комод 176-192
- Пертинакс 193
- Дидије Јулијан 193
- Септимије Север 193-211
- Каракала 198-217
- Гета 209-211
- Макрин 217-218
- Дијадуменијан 218
- Елагабал 218-222
- Север Александар 222-235
- Гај Јулије Вер Максимин Трачанин или Максимин I 235-238
- Гордијан I 238
- Гордијан II 238
- Пупијен и Балбин 238
- Гордијан III 238-244
- Марко Јулије Филип Арабљанин 244-249
- Филип II Млађи 247-249
- Трајан Деције 249-251
- Хереније Етрускус 251
- Требонијан Гал 251-253
- Хостилијан 251
- Волусијан 251-253

- Марко Емилије 253
- Силбанак 253
- Валеријан 253-260
- Галијен 253-268
- Салонин 260
- Клаудије II Готски 268-270
- Квинтил 270
- Аурелијан 270-275
- Марко Клаудије Тацит 275-276
- Флоријан 276
- Проб 276-282
- Кар 282-283
- Карин 283-285
- Нумеријан 283-284

Доминат/Тетрархија

- Диоклецијан 284-305
- Максимијан Херкулије 286-305
- Констанције I Хлор 305-306
- Галерије 305-311
- Север II 306-307
- Максенције 306-312
- Лициније 308-324
- Максимин II Даја 310-313
- Валерије Валенс 316-317
- Мартинијан 324
- Константин Велики 306-337

РОМЕЈСКО ЦАРСТВО ИЛИ ИСТОЧНО РИМСКО ЦАРСТВО

- Константин Велики 306-337
- Констанције II 337-361
- Јулијан Отпадник 361-363
- Јовијан 363-364
- Валенс 364-378
- Теодосије I Велики 379-395
- Аркадије 395-408
- Теодосије II Млађи 408-450
- Маркијан 450-457

- Лав I Трачанин 457-474
- Лав II 474
- Зенон Исавријанац 474-475 и 476-491
- Василиск 475-476
- Анастасије I 491-518
- Јустин I 518-527
- Јустинијан I 527-565
- Јустин II 565-578
- Тиберије II Константин 578-582
- Маврикије 582-602
- Фока 602-610
- Ираклије 610-641
- Ираклије Нови Константин или Константин III Ираклије 641
- Ираклона Константин (Ираклије II) 641
- Констанс II Погонат 641-668
- Константин IV 668-685
- Јустинијан II Ринотмет 685-695
- Леонтије 695-698
- Тиберије III Апсимар 698-705
- Јустинијан II Ринотмет 705-711
- Филипп Вардан 711-713
- Анастасије II 713-715
- Теодосије III 715-717
- Лав III Исавријанац 717-741
- Константин V Копроним 741-775
- Артавазд 741-743
- Лав IV Хазар 775-780
- Константин VI 780-797
- Ирина 797-802
- Нићифор I 802-811
- Ставракије 811
- Михаило I Рангабе 811-813
- Лав V Јерменин 813-820

ЗАПАДНО РИМСКО ЦАРСТВО**Тетрархија и Западно римско царство**

- Максимијан Херулије 286-305
- Констанције I Хлор 305-306
- Север II 306-307
- Константин I Велики 306-337
- Максенције 306-312
- Домиције Александар 308-309
- Константин II 337-340
- Констанс I 337-350
- Констанције II 337-361
- Магненције 350-353
- Непоцијан 350
- Ветранион 350
- Силван 355
- Јулијан Отпадник 361-363
- Јовијан 363-364
- Валентинијан I 364-375
- Валенс 364-378
- Прокопије 365-366
- Грацијан 367-383
- Валентинијан II 375-392
- Магнус Максимус 383-388
- Евгеније 392-394
- Теодосије I 379-395
- Хонорије 395-423
- Аркадије 395-408
- Приск Атал 409-410
- Константин III 407-411
- Теодосије II 408-450
- Јовин 411-413
- Констанције III 421
- Јован 423-425
- Валентинијан III 425-455
- Петроније Максим 455
- Авит 455-456
- Мајоријан 457-461
- Либије Север 461-465
- Антемије 467-472
- Олибрије 472
- Глицерије 473-474
- Јулије Непот 474-475
- Ромул Августул 475-476

ХУНИ

- Баламбер-Валамир око 370
- Улдин 400-412
- Харатон 412-413
- Октар и Руга (Ругила) 413-430
- Руга (Ругила) 430-око 435

- Бледа и Атила око 435-445
- Атила 445-453
- Елак 453-454
- Денгизих 454-469
- Ернак 454-после 469

ВАНДАЛИ

- Визимар умро 335
- Годигисел 359-406
- Гундерих 407-428
- Гајсерих 428-477
- Хунерих 477-484
- Гунтамунд 484-496
- Трасамунд 496-523
- Хилдерих 523-530
- Гелимер 530-534

СВЕВИ

- Хермерих око 409-438
- Херемигар 427-429
- Рехила 438-448
- Рехијар 448-456
- Агиулф (Аиулф) 456-457
- Малдрас 456-460
- Фрамта 457
- Рехимунд 457-464
- Фрумар 460-464
- Ремисмунд 464-469
- Херменерих око 485
- Веремунд 535
- Теодемунд крај V или почетак VI века
- Харарих око 550-558/559
- Аријамир 558/559-561/566
- Теодемир 561/566-570
- Миро 570-583
- Еборик 583-584
- Аудека 584-585
- Маларих 585

ВИЗИГОТИ**Тервинзи**

- Ариарих прва половина IV века
- Аорих средина IV века
- Атанарих 369-381
- Ротест IV век

- Вингурих IV век
- Алавив касни IV век
- Фритигерн око 376-око 380
- Ериульф умро 391

Балти династија

- Аларих I 395-410
- Атаулф 410-415
- Сигерих 415
- Валија 415-418
- Теодорих I 418-451
- Турисмунд 451-453
- Теодорих II 453-466
- Еурих 466-484
- Аларих II 484-507
- Гесалех 507-511
- Теодорих Велики 511-526
- Амаларих 526-531

Након династије Балти

- Теудис 531-548
- Теудигисел 548-549
- Агила I 549-554
- Атанагилд 554-568
- Лиува I 568-572
- Лиувигилд 569-586
- Херменегилд 580-585
- Рекаред I 580-601
- Сега 586-587
- Аргимунд 589-590
- Лиува II 601-603
- Витерих 603-610
- Гундемар 610-612
- Сисебут 612-621
- Рекаред II 621
- Свинтила 621-631
- Ресимер 626-631
- Сисенанд 631-636
- Јудила 632-633
- Хинтила 636-640
- Тулга 640-641
- Хиндасвинт 641-653
- Рецесвинт 649-672
- Фроја 653
- Вамба 672-680
- Хилдерих од Нима 672
- Флавије Паул 672-673
- Ервиг 680-687
- Егика 687-702
- Сунифред 693
- Витица 694-710
- Родерих 710-711

- Агила II 711-714
- Опас 712
- Ардо 714-721

ОСТРОГОТИ

- Гревтунзи
- Ерманарих око 370
- Витимир око 376
- Алатеус и Сафракс око 376-387

Амал династија

- Валамер око 447-око 465
- Теодемир око 465-475
- Теодорих Велики 475-526
- Агаларих 526-534
- Амаласвинта 534-535
- Теодад 535-536

Након династије Амал

- Витигес 536-540
- Илдибад 540-541
- Ерарих 541
- Тотила 541-552
- Теја 552-553

БУРГУНДИ

- Гебика касни IV век-око 407
- Гундомар I око 407-411
- Гизелхер око 407-411
- Гундахар око 407-436
- Флавије Аеције прешао у Бургундију у област Сабаудија
- Гундиох 436-473
- Хилперих I 443-око 480
- Подела краљевства међу четири сина Гундиоха
- Гундобад 473-516 у Лиону, краљ Бургундије од 480
- Хилперих II 473-493 у Валенсу
- Гундомар 473-486 у Бечу
- Годегизел 473-500 у Бечу и Женеви
- Сигисмунд 516-523
- Гундомар II 523-534

ФРАНЦИ**Меровинзи**

- Хлодовех I 509-511

Меровиншки краљеви Неустрије 511-679

- Хилдеберт I 511-558
- Хлотар I 511-558 краљ Соасона, 524-558 краљ Орлеана, 555-558 краљ Ремса, 558 краљ Париза и краљ Франачке 558-561
- Хариберт I 561-567
- Хилперих I 561-584
- Хлотар II 584-613 и краљ Франачке 613-629
- Дагоберт I 629-639 (Неустрија и Бургундија), 623-634 (Аустразија) и краљ Франачке 629-634
- Хлодовех II 639-657 (Неустрија и Бургундија)
- Хлотар III 657-673 (Неустрија и Бургундија), 657-662 (Аустразија) и краљ Франачке 657-662
- Хилдерик II 673-675 (Неустрија и Бургундија), 662-675 (Аустразија) и краљ Франачке 673-675
- Теудерих III 673 и 675-691 (Неустрија и Бургундија), 679-691 (Аустразија) и краљ Франачке 679-691

Меровиншки краљеви Аустразије 511-679

- Теудерих I 511-533/34
- Теодеберт I 533-548
- Теодебалд 548-555
- Хлотар I 555-561
- Сигеберт I 561-575
- Хилдеберт II 575-596 и 592-596 Бургундија
- Теодеберт II 595-612
- Теудерих II 612-613 и 595-613 Бургундија
- Сигеберт II 613 Бургундија и Аустразија
- Хлотар II 613-623
- Дагоберт I 623-634, 629-639 (Неустрија и Бургундија) и краљ Франачке 629-634
- Сигеберт III 633-656
- Хилдеберт Усвојени 656-657
- Хлотар III 657-662, 657-673 (Неустрија и Бургундија) и краљ Франачке 657-662
- Хилдерих II 662-675, 673-675 (Неустрија, Бургундија и краљ Франачке)
- Хлодовех III 675-676
- Дагоберт II 675/6-679

Меровиншки краљеви Франачке 679-840

- Теудерих III 679-691
- Хлодовех IV 691-694
- Хилдеберт III (или IV) 694-711
- Дагоберт III 711-715

- Хилперих II 718-721 и 715-718 Неустрија
- Теудерих IV 721-737
- Интеррегнум (737-741) на власти Шарл Мартел као регент
- Хилдерих III 743-751

Каролиншка династија

- Пипин Мали 751-768 краљ Франачке, 741-751 мајордом меровиншке династије и Неустрије, 747-751 мајордом меровиншке династије и Аустразије
- Карломан I 768-771
- Шарл Велики (Карло Велики) 768-814 краљ Франачке, 774-814 краљ Лангобарда и краљ Каролиншког царства 800-814

ЛАНГОБАРДИ**Летинзи**

- Летух око 400
- Алдихок средина V века
- Годехок око 480
- Клафо око 500
- Тато крај V века-око 510
- Вахо 510-539
- Валтари 539-546

Гаузи

- Аудоин 546-560
- Албоин 560/565-572

Непозната династија

- Клеф 572-574
- Интеррегнум - период владавине војвода 574-584
- Аутари 584-590
- Агилулф 590-616
- Баварска династија
- Адаоалд 616-626
- Нединастички краљ
- Ариоалд 626-636, војвода од Торина 590-626

Хародинзи

- Ротари 636-652, војвода од Бреше до 636
- Родоалд 652-653

Баварска династија

- Ариперт I 653-661

- Перктарит 661-662 и 671-688 и Годеперт 661-662

Беневентанска династија

- Гримоалд 662-671, војвода од Беневента 647-662
- Гарибалд 671

Баварска династија

- Перктарит 671-688
- Алахис 688-689
- Куниперт 688-700
- Лиутперт 700-702
- Рагинперт 701, војвода од Торина 671-701
- Ариперт II 702-712, војвода од Торина 702-712

Нединастички краљеви

- Анспранд 712
- Лиутспранд 712-744
- Хилдспранд 735-744
- Ратхис 744-749, војвода од Фриулија 739-744
- Аистулф 749-756, војвода од Фриулија 744-749, војвода од Сполета 751-756
- Дезидерије 756-774, војвода од Сполета 758-759

АВАРИ

- Кандих 552-562 или 558
- Бајан I 562-602
- Бајан II 602-617
- брат Бајана II, непознато име 617-630
- Непознати кагани
- Теодор 795-814
- Абрахам 814-?
- Исак ?-835
- Непознати кагани

СРБИЈА

- легендарни Селимир око 631-652 или 610-641
- Вишеслав (Војислав) око 780, кнез, први по имену познати српски владар
- Радослав Вишеславић 804-822
- Просигој 822-836
- Властимир 836-863
- Мутимир, Стројимир, Гојник 863-891 кнежеви
- Прибислав 891-892
- Петар Гојниковић 892-917
- Павле Брановић 917-920/921

- Захарија Прибисављевић 920/921-924
- Часлав Клонимировић 927/931-960
- Тихомир 960-969

ВЕЛИКОМОРАВСКА КНЕЖЕВИНА

- Мојмир I 833-846
- Растислав 846-870
- Славомир 871
- Сватоплук I 871-894
- Мојмир II 894-906

ЧЕШКА ПШЕМИСЛ ДИНАСТИЈА

- Боривој I око 870-889
- Збигњев I 895-915
- Вратислав I 915-921
- Вацлав Свети 921-935
- Болеслав I Окрутни 935-972

КНЕЖЕВИНА ДОЊА ПАНОНИЈА/ БЛАТЕНСКА КНЕЖЕВИНА

- Прибина 840-861
- Коцељ 861-872
- Браслав око 884-око 896

ВЕНЕЦИЈА

- Паоло Лучо Анефесто 697-717
- Марчело Тегалијано 717-726
- Орсо Ипато 726-737
- Доменико Леоне 737
- Феличе Корниола 738
- Теодато Ипато 739
- Ђовијано Чепанико 740
- Ђованни Фабричако 741
- Теодато Ипато 742-755
- Гала Гауло Лупанио 755-756
- Доменико Монегарио 756-764
- Маурицио Галбајо 764-787
- Ђовани Галбајо 787-804
- Антенорео Обелерион 804-811
- Ањело Партечипацио 811-827
- Ђустинијано Партечипацио 827-829
- Ђовани I Партечипацио 829-837

- Пјетро Традонико 837-864
- Орсо I Партечипацио 864-881
- Ђованни II Партечипацио 881-887
- Пјетро I Кандијано 887-888
- Пјетро Трибуно 888-912
- Орсо II Партечипацио 912-932
- Пјетро II Кандијано 932-939
- Пјетро II Партечипацио 939-942
- Пјетро III Кандијано 942-959
- Пјетро IV Кандијано 959-976
- Пјетро I Орсеоло 976-978
- Витале Кандијано 978-979
- Трибуно Мемо 979-991
- Пјетро II Орсеоло 991-1009

БУГАРИ

- Аспарух 681-701
- Тервел 701-721
- Кормесиј 721-738
- Севар 738-753
- Кормисош 753-756
- Винех 756-762
- Телец 762-765
- Сабин 765-766
- Умор 766
- Токту 766-767
- Паган 767-768
- Телериг 768-777
- Кардам 777-803
- Крум 803-814
- Омуртаг 814-831
- Маламир 831-836
- Пресијан I 836-852
- Борис I 852-889

КЕНТ

- Хенгист и Хорса 455-488
- Оиск или Еск 488-512/516
- Окта 512/516-534/540
- Ерменрих или Еорменрих 534/540-око 590
- Етелберт 590-616
- Едбалд 616-640
- Еделвалд VII век
- Ерконберт 640-664
- Ерменред
- Егберт I 664-673
- Хлотхер 674/675-685
- Едрик 685-686

- Мул убијен 687
- Свефхард 687/688-692
- Свефберт 689
- Освин 689-690
- Витред 690-725
- Елфрик или Алрик 725
- Едберт I 725-748

Кент под влашћу Мерсије

- Етелберт II 725-762
- Ердвулф
- Едберт II 762
- Сигред или Сигеред 762
- Енмунд или Еанмунд 762-764
- Хеберт 764-765
- Егберт II 765-779
- Елмунд или Еалмунд 784
- Офа 785-796
- Едберт III Праен 796-798
- Катред 798-807
- Кенвулф 807-821
- Келвулф I 821-823
- Балдред 823-826/827
- Егберт од Весекса 825-839
- Етелвулф 825-858
- Етелстан 839-851
- Етелберт III 855-866
- Етелред I 866-871

НОРТАМБРИЈА

Берниција

- Еса око 500
- Епа или Еопа око 520
- Ида 547-559
- Глапа 559-560
- Ада 560-568
- Етелрик 568-572
- Теодрик 572-579
- Фритувалд 579-585
- Хуса 585-593
- Етелфрит 593-616
- Едвин Свети 616-632 (Деира)
- Енфрит 633-634
- Освалд 634-642
- Освију 642-654

Деира

- Ела око 560-588
- Етелрик око 588/599-604

- Етелфрит 593/604-616 (Берниција)
- Едвин 616-632
- Осрик 632-633 или 633-634
- Освалд 633-642 (Берниција)
- Освију 642-644 (Берниција)
- Освин 644-651
- Етелвалд 651-655
- Освију 654-670
- Елфрит или Алфрит 655-664
- Егфрит 664-670
- Елфвин 670-679

Нортамбрија

- Освију 654-670
- Егфрит 670-685
- Елдфрит или Алдфрит 685-704
- Едвулф I 704-705
- Осред I 705-716
- Коенред 716-718
- Осрик 718-729
- Кеолвулф 729-737
- Едберт 737-758
- Освулф 758-759
- Етелвалд Мол 759-765
- Алхред или Елхред 765-774
- Етелред I 774-779
- Елфвалд I 779-788
- Осред II 789-790
- Етелред I 790-796
- Осбалд 796
- Ердвулф 796-806
- Елфвалд II 806-808
- Ердвулф 808-810
- Енред 810-841
- Етелред II 840-844/848
- Редвулф 844 или 858
- Етелред II 848/858-862
- Осберт 849-862
- Ела II 862-867
- Осберт 867

ИСТОЧНА АНГЛИЈА

Вулфинг династија

- Веха VI век
- Вуфа VI век
- Титила око 578-616
- Редвалд 599/616-624
- Еорпвалд 624-627/632
- Рихберт 627-630
- Сигеберт 630-634

- Егрик 630/634-636
- Ана 636-654
- Етелхер 654-655
- Етелвалд 654-664
- Елдвулф 664-713
- Елфвалд 713-749

Непозната династија

- Беона или Беорна, Етелберт I или Алберт, Хун 749-760
- Етелред I 760-790
- Етелберт II 790-794
- Офа 794-796 (Мерсија)
- Едвалд 796-798
- Кенвулф 798-821 (Мерсија)
- Келвулф I 821-823 (Мерсија)
- Беорнвулф 823-826 (Мерсија)
- Лудека 826-827
- Етелстан 827-840/845
- Етелверд 840/845-854
- Едмунд Мученик 855-869
- Освалд 869-875
- Етелред II око 875
- Гутрум око 880-око 890
- Еорих 890-902
- Етелволд 902
- Гутрум II 902-918

САСЕКС

- Ела 477-514
- Киса 514-541
- Етелвел 660/674-682/685
- Едрик 685-686
- Егвалд
- Бертхун и Андхун
- Нотхелм или Нуна око 692-714
- Ват 692-725 ?
- Брини почетак VIII века
- Осрик почетак VIII века
- Етелстан VIII век
- Етелберт VIII век
- Офа од Мерсије је преузео власт 771-796
- Освалд око 772
- Осмунд 760-772
- Ослак 765-780
- Елфвалд 765-772
- Елдвулф 765-791

ЕСЕКС

- Есквин или Еркхенвин 527-587
- Следа 587-око 604
- Саберт око 604-око 614
- Сексред око 616-623
- Севард 616-623
- Непознати брат Сексреда и Севарда 616-623
- Сигеберт I Мали 623-653
- Сигеберт II Добри 653-660
- Свитхелм 660-664
- Сигхер 664-683
- Себи 664-694
- Сигехерд 694-709
- Свефред 694-око 709
- Офа 709
- Селред 709-746
- Свефберт 715-738
- Свитред око 746-758
- Сигерик 758-798
- Сигеред 798-812

МЕРСИЈА

- Икел око 515-око 535
- Кнеба VI век
- Киневалд VI век
- Креода око 585-593
- Пиба 593-606/615
- Керл 606/615-626
- Пенда 626-655
- Еова 653-656
- Педа 655-656
- Освију 655-658 (Нортамбрија)
- Вулфхер 658-675
- Етелред I 675-704
- Кенред 704-709
- Кеолред 709-716
- Кеолвалд 716
- Етелбалд 716-757
- Беорнред 757
- Офа 757-796
- Екгфрит 796
- Кенвулф 796-821
- Кинехелм или Свети Кенелм око 798-812
- Келвулф I 821-823
- Беорнвулф 823-826
- Лудека 826-827
- Виглаф 827-829
- Егберт 829-830 (Весекс)
- Виглаф 830-839
- Вигмунд 840

- Вигстан 840
- Елфледа краљица 840
- Беортвулф 840-852
- Бургред 852-874
- Келвулф II 874-879
- Етелред II 879/883-911
- Етелфледа 911-918
- Елфвина 918
- Етелстан Сјајни 924
- Едгар I Мирољубиви 957-959

ВЕСЕКС

- Кердик 519-534
- Кинрик 534-560
- Кевлин 560-592
- Кеол 592-597
- Келвулф 597-611
- Кинегилс 611-643
- Квихелм 626-636
- Кенвал 643-645
- Пенда 645-648
- Кенвал 648-672
- Сексбурха 672-674
- Кенфус 674
- Есквин 674-676
- Кентвин 676-685/686
- Кедвала 685-688
- Ине 688-726
- Етелард 726-740
- Катред 740-756
- Сигеберт 756-757
- Киневулф 757-786
- Беортрик 786-802
- Егберт 802-839
- Етелвулф 839-858
- Етелбалд 855/858-860
- Етелберт 860-865
- Етелред I 865-871
- Алфред Велики 871-886

Биографија

Милан Стојановић је рођен у Нишу 1983. године. Завршио је Филозофски факултет Универзитета у Нишу на катедри за историју, где је дипломирао 2008. године на теми из историје Османског царства и ислама.

Радио је у Народном музеју и предавао историју у школи. Истраживао је ислам, као и историју и културу Турске, сарађујући са исламском заједницом, те хладно оружје на Балкану, а последњих година бави се истраживањем историје Словена и српско-руским односима.

Активно је више од једне деценије проучавао изворе и литературу за средњи век у архивима и музејима у неколико европских градова. Ова књига је

резултат тог истраживања.

Живи у граду Тула у Русији и ради на Туљском државном универзитету.

На српском језику је 2022. године изашла електронска верзија ове књиге, а исте године изашла је и књига “Историја српско-руских политичких односа од XVIII века до данас” у издању Архива Војводине.

Објавио је више чланака о српско-руским односима и историји Србије на руском језику.

Редован је учесник различитих конференција историчара Русије.

Садржај

ПРЕДГОВОР.....	5
I УВОД.....	9
1. Појам средњег века	9
2. Политичка и друштвена криза Римског царства пре Диоклецијанове реформе	11
Ратови против варвара	12
Унутрашњи живот Царства у другој половини III века	13
3. Реформа цара Диоклецијана у позном Римском царству	14
Доминат као нови политички систем Царства.....	14
Остале реформе цара Диоклецијана	14
Рат против варвара.....	15
4. Од Константина Великог до битке код Хадријанопоља	16
Константинов режим и реформе.....	16
Оснивање Константинопоља	17
Рат против варвара и насељавање Царства	17
Царство након Константинове смрти	18
Источно римско царство и нови правац у историји.....	19
5. Предуслови за развој средњег века и процеса феудализације.....	20
Привредни и друштвени систем у позном Римском царству.....	20
6. Германска племена до средине III века.....	22
Ингвеони	23
Хермиони	23
Иствеони.....	24
Германски језици	24
Кретања Германа пре Велике сеобе народа.....	24
Структура германског друштва пре сеобе народа	24
Односи Рима и Германа.....	27

7. Постанак и развој хришћанства и рана организација цркве.....	28
Порекло Новозаветног канона.....	28
Ранохришћанске општине и постанак хијерархије.....	29
Социјалне основе учења и развој општина.....	29
Развој култа и порекло епископата.....	30
Ширење хришћанства.....	31
8. Секташтво и римски прогони верника.....	33
Прва секташтва.....	33
Гностицизам.....	34
Маркионити.....	35
Манихејство.....	35
Новатијанизам и лапси–прва шизма.....	36
Донатизам.....	37
Аполинаризам и Македоније.....	37
Аријанство.....	38
Прогони хришћана.....	39
9. Константинова верска политика, Милански едикт, васељенски сабори и монаштво.....	41
Први васељенски сабор у Никеји.....	42
Сукоби након Васељенског сабора.....	43
Други васељенски сабор у Константинопољу.....	43
Монаштво.....	44
Месалијани.....	45
10. Победа хришћанства над филозофским учењима.....	47
Пет Гибонових пропозиција.....	47
Античка филозофска учења.....	50
Победа и ширење хришћанства.....	52
II ВЕЛИКА СЕОБА НАРОДА.....	55
1. Готи до најезде Хуна.....	55
Етимологија и живот у Скандинавији.....	55
Сеоба на континент.....	55
Долазак у Прицрноморје.....	56

Тервинзи и Гревтунзи	56
Черњаховска култура.....	57
Сукоби са Римљанима и прва насељавања Балкана	57
Аријанство и друштво.....	58
2. Провала Хуна и почетак сеобе Гота.....	59
Порекло Хуна и народ Хунну (Хсиунг-ну).....	59
Хунска империја и Јуежи.....	60
Сеоба Хуна на запад и конгломерат народа	60
Блискост Хуна и Хуннуа (Хсиунг-нуа) или њихова различитост	61
Хуни у Европи.....	61
3. Сеоба Вандала и Алана.....	62
Вандали–име и порекло	62
Лугијци	63
Силинзи, Хаздинзи и Римско царство	64
Прелазак Германа у Галију и заузимање Западне Европе	65
Вандалско краљевство	66
Освајање Рима	67
Опадање моћи Алановандала.....	67
Ромејско царство и последњи дани Алановандала	68
4. Сведи у западној Европи	71
Сведи–етимологија и порекло.....	71
Сведи на тлу Западног римског царства	72
Краљевство Свева	72
Борбе за престо	73
Краљ Ремисмунд.....	74
Прелазак на правоверје.....	74
Британци у Краљевини Свева	75
Сведски краљеви и присцилијанизам	75
Краљ Миро	75
Последњи дани Сведске краљевине	76
5. Сеоба Визигота и Краљевство Тулуза.....	76
Готски рат	76
Аларихова владавина и прелазак у Италију	78

Нови правац Визигота	81
Визиготско краљевство	82
Борбе против Хуна	83
Теодорих II	85
Нови правац Визигота	86
Codex Euricianus	86
Нови непријатељи Визигота и Breviarum Alaricianum	87
Аларих II и пропаст Краљевине Тулузе	88
Привредни и друштвени развој до губитка Тулузе	89
6. Сеоба и насељавање Бургунда.....	90
Име и порекло	90
Краљевство Бургунда	91
Сигисмундова владавина и последњи дани Бургундије.....	93
Језик и религија.....	94
Привреда и друштвени односи	94
Законодавство	95
7. Остроготи од најезде Хуна до освајања Италије.....	96
Прелазак у Панонију	96
Теодемир и ослобођење од хунске власти	97
Теодорих Велики и успостављање власти	97
Одоакарова владавина у Италији	98
Долазак Острогота у Италију и пад Одоакара.....	99
8. Сеоба Франака и стварање Краљевства Меровинга.....	100
Име и порекло	100
Салијски Франци.....	101
Рипуарски Франци	102
Политички след догађаја	102
Привредни и друштвени односи Франака у време стварања државе у Галији.....	105
Салијски закон.....	108
Lex Ripuaria - законик Рипуарских Франака.....	109
9. Остали германски народи из времена сеобе народа	110
1. Алемани	110
2. Бастарни.....	116

3. Фризи	118
Friflavonef	118
4. Гети	119
5. Гепиди	120
6. Хермундури	121
7. Херули	121
10. Хунска империја у Европи и њен слом	122
Хуни пре Атиле	122
Хуни под Бледом и Атилом	124
Атилини походи на Западу	126
Распадање хунске државе након Атилине смрти	128
Друштвени систем и језичке недоумице	129

III ПРОМЕНЕ У ЕВРОПИ НАКОН ВЕЛИКЕ СЕОБЕ НАРОДА

1. Ромејско (Источно римско) царство до Јустинијана I	131
Друштвени и економски развој Источног Ромејског царства	132
Политички развитак и Codex Theodosianus	135
Несторијанство, Пелагијанизам, Трећи и Четврти васељенски сабори, Монофизити	139
Владавина цара Зенона	145
Хенотикон цара Зенона и Акакијева шизма	147
Владавина Анастасија I	148
2. Краљевина Острогота у Италији до почетка рата против Ромејског Царства	150
Друштвено-економска ситуација у Италији	150
Edictum Theodorici и црквено питање	152
Политичке прилике у време Теодориха Великог	153
Проблеми Острогота након смрти Теодориха Великог	155
3. Спољна политика Јустинијана I	156
Јустинијан	157
Ратови против Персије	158
Бугари, Кутригури и Утигури на граници са Царством	160
Побуна у Константинопољу	161
Рат против Алановандала	162

Слом Краљевине Острогота.....	165
Рат против Персије 540-562. године	171
Освајања у Хиспанији.....	173
4. Унутрашња политика Јустинијана I	174
Corpus Iurif Civilif.....	174
Остале реформе, грађевинарство и трговина	176
Климатске промене и криза Царства.....	177
Јустинијанова црквена политика	179
Афтародокетство	181
Пети васељенски сабор у Константинопољу 553. године	181
5. Ромејско царство, Лангобарди и Авари до почетка VII века.....	184
Име и порекло Лангобарда	184
Мистериозно порекло Авара.....	185
Аварски каганат	187
Ромејско царство Јустина II.....	188
Ромејско царство под Тиберијем II	190
Владавина цара Маврикија.....	192
Аварско друштвено уређење	197
6. Ромејско царство у доба Фоке и Ираклија	198
Фокина владавина.....	198
Јеврска побуна у Палестини, сасанидско освајање Египта и Мале Азије	200
Ромејско консолидовање војске, словенско-аварски напади и наставак рата против Персије	202
Опсада Константинопоља 626. године.....	204
Битка код Ниниве 627. и последње године рата	205
Почетак ромејско-арапских ратова	206
Муслиманско освајање Сирије.....	207
Опсада Дамаска.....	209
Сукоби и освајања у Палестини	211
Битка на Јармуку.....	212
Пад Јерусалима и освајање северне Сирије	218
Пад Египта.....	219
Унутрашње уређење државе.....	222
7. Лангобарди у Италији.....	225

Лангобарди пре доласка у Италију.....	225
Сеоба у Италију	226
Заузимање Павије, слабљење краљевске власти и Албоинова смрт	228
Владавина војвода и Аутаријев долазак на власт.....	230
Папа Гргур и почетак одвајања римске цркве од Царства.....	231
Агилуф и његови наследници на престолу	233
Edictum Rothari.....	235
8. Визиготи у Хиспанији.....	236
Политички развитак	236
Владавина Рекареда и његови наследници на престолу	239
Вамба и Ервиг.....	243
Последњи визиготски краљеви.....	244
Привредни и друштвени односи и рана феудализација	247
Категорије становника у измењеним привредно-друштвеним односима.....	248
Крупни земљопоседници и условно поседовање земље.....	250
Јавноправна власт патрона над штићеником	252
IV СЛОВЕНИ У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ.....	255
1. Порекло Словена	255
Тумачење Словена	255
Прапостојбина и лингвистички проблеми	257
Висланско-одринска хипотеза	262
Средњодњепарска хипотеза	262
Дунавско-панонска (балканска) хипотеза.....	262
Теорија лингвисте Алинеија.....	263
2. Словенски етноним	265
Име Словена	265
Венети и Анти	267
Топоними у словенском свету.....	269
3. Срби и Словени у најстаријим изворима	271
Проблем проучавања Срба и Словена.....	271
Најстарији записи о Србима.....	275

Записи о Словенима и Вендима	277
Млађи извори о Словенима.....	281
Арапски писци о Србима и Словенима	284
Санскрт и српски (словенски) језик	286
4. Тумачење Константина Порфирогенита о Србима.....	288
De administrando imperio	288
„О Србима и земљи у којој сада обитавају“	289
О Хрватима	291
Насељавање Срба на Балканском полуострву.....	293
Контроверзно XXXIII поглавље De administrando imperio.....	296
5. Истраживање српског имена	298
Име Срба	298
Српско име за све Словене.....	301
Иранска хипотеза	303
Рашани и Руси	306
6. Сармати и Алани.....	308
Сармати	308
Алани	311
Аланија.....	313
Осетини	313
Јаси.....	314
7. Подела словенских племена.....	315
I Јужнословенска племена	315
II Западнословенска племена	323
Δ) Чешка племена	334
III Источнословенска племена	337
а) Североисточна племена	337
б) Племена севера	338
в) Племена југа	339
г) Дулебска група	340
8. Срби до средине IX века.....	342
Најстарији елементи српске државности	342

Српске области	343
Паганија.....	345
Захумље	346
Травунија	347
Дукља	348
Србија	349
Српска династија и борба за власт.....	350
Људевит Посавски	352
Српска племена на Балкану.....	352
9. Лужички Срби – Полапски Словени.....	353
Полапски Словени.....	353
Име и порекло Лужичких Срба.....	353
Лужичани до краја X века.....	354
Бодрићи	356
Љутићи	357
Рујини	359
10. Стварање Великоморавске - Само - Чеси - Словаци.....	360
Самова држава	360
Карантанија	362
Моравска кнежевина–име и териториј	363
Хипотезе о простирању Великоморавске државе.....	364
Великоморавска кнежевина до Растислава I	366
Кнежевина Њитра	367
Блатенска кнежевина (Доња Панонија)	368
Чеси и Словаци.....	370
11. Стварање Пољске.....	371
Име.....	371
Пољани и легенда о оснивачу династије Пјаст	371
Лендзјани или Лендзичи	372
Легенда о три брата	373
Племенско раслојавање	374
Пољске земље пре формирања јединствене државе	376
Вислани.....	376
Померанија	376

Најстарија Пољска	378
12. Значење имена русь	378
Име Русь	378
Најстарији извори о Русима.....	379
Археолошки докази.....	383
Североиранска хипотеза.....	383
Финска хипотеза	384
Норманска хипотеза	385
Словенска хипотеза.....	387
Тумачење топонима.....	390
Бела Рус	391
Црна Рус	393
Црвена Рус	394
Мала Рус.....	394
Велика Рус.....	395
Велике и Мале земље у очима средњовековних писаца	396
Руски каганат.....	397
V ФРАНАЧКА И ИТАЛИЈА У VII И VIII ВЕКУ	401
1. Меровиншка држава до Пипина Малог	401
Франачка након Хлодовехове смрти.....	401
Нова подела Франачке краљевине	405
Хилдеберт II.....	407
Клотар II до 613. године	407
Клотар II–краљ уједињене Франачке	409
Дагоберт I и његови наследници	410
Карло Мартел.....	413
2. Владавина Пипина Малог	417
Карломан	417
Пипин Мали и Константинова даровница	418
Нова краљевска династија у Франачкој и савезништво са папом	420
Ducatus Romanus.....	421
Војни походи Пипина Малог.....	422

3. Развој феудализма у Меровиншком краљевству.....	424
Развој феудализма западно од Рајне	424
Развој феудализма источно до Рајне	426
Баварски законик.....	429
4. Политички систем и култура меровиншке Франачке.....	430
Краљевска власт и односи са црквом	430
Унутрашња управа Франачке	431
Аристократија и дворске службе.....	432
Мајордом и војводе	432
Црква.....	433
Живот у Франачкој.....	433
5. Политичке прилике и развој феудализма у Лангобардском краљевству у VII и VIII веку	435
Лангобарди од друге половине VII века до краља Лиутпранда	435
Лиутпрандова владавина	436
Лангобардска краљевина до Карла Великог.....	438
Феудализација Лангобардске краљевине	440
6. Историја Венеције до средине IX века	442
Почеци Венеције.....	442
Дужд и цивилна управа.....	443
Политичке прилике од првих дуждева до средине IX века.....	444
Привредни односи у Венецији	447
 VI РОМЕЈСКО ЦАРСТВО И БУГАРСКА У VII И VIII ВЕКУ	451
1. Ромејско царство од Констанса II до доласка Бугара на Балкан	451
Владавина Констанса II.....	451
Туроф и сукоби у Италији.....	453
Константин IV и сукоб са Арапима.....	456
2. Бугари и њихов долазак на Балкан.....	458
Порекло Бугара	458
Миграција Бугара	459
Стара Велика Бугарска.....	460

Прво бугарско царство под Аспарухом.....	461
Друштво и социјална структура.....	462
Религија.....	463
Језик.....	463
Етничка припадност.....	464
3. Од Константина IV до пропасти Ираклијеве династије.....	465
Шести васељенски сабор.....	465
Последње године Константина IV	466
Први период владавине Јустинијана II.....	466
Пропаст Ираклијеве династије.....	471
Борбе за престо	473
4. Лав III и иконоклазам.....	475
Опсада Константинопоља	475
Административне промене и Еклога	479
Иконоборство.....	479
5. Константин V и врхунац иконоклазма.....	482
Артаваздова узурпација	482
Врхунац иконоклазма.....	483
Борба против Арапа	485
Бугари и рат против Ромеја	486
Константинов разлаз са Римом.....	488
6. Ромејско царство до почетка IX века.....	489
Лав IV	489
Долазак Ирине на власт и сазивање васељенског сабора	490
Седми васељенски сабор.....	490
Ирина и Константин VI	491
Самостална Иринава владавина	493
Бугари и ратови против Ромеја до почетка IX века.....	494
VII БРИТАНСКА ОСТРВА ДО СЕОБЕ ВИКИНГА	497
1. Британија пре доласка Англосаксонаца	497

Ибери и Келти	497
Друиди	498
Римљани у Британији	499
Покрштавање Келта	501
2. Англосаксонско освајање Британије	501
Име и порекло Англа	501
Име и порекло Саксонаца	502
Јити	503
Англосаксонци	503
Инвазија на Британију	504
3. Англосаксонско друштво и хришћанство	506
Англосаксонско друштво	506
Хришћанство	508
4. Англосаксонске државе у Британији	511
Кент	512
Берниција	514
Деира	516
Нортамбрија	517
Источна Англија	519
Есекс	522
5. Краљевина Мерсија	524
Почеци Мерсије	524
Пенда	524
Вулфхер	526
Етелред	527
Етелбалд	528
Офа	529
Коенвулф и слом мерсијске моћи	531
6. Краљевина Весекс	532
Почеци Весекса	532
Покрштавање и даљи развој краљевине	533
Кедвала	533

Ине и период развоја Весекса.....	534
Егберт.....	536
7. Ирска и Велс.....	537
Ирска.....	537
Велс.....	540
8. Шкотска.....	543
Преисторија и долазак Римљана.....	543
Шкотска након одласка Римљана.....	544
Пикти.....	544
Фортриу.....	546
Дал Риата.....	546
Стратклајд или Алт Клат.....	548
Стари Север.....	549
Локација и језик.....	550
Друштво.....	551
ЗАКЉУЧАК.....	553
СКРАЋЕНИЦЕ.....	557
ДОДАТАК – КАРТЕ.....	559
ОДАБРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	601
ПОПИС КАРАТА.....	605
СПИСАК ВЛАДАРА.....	607
БИОГРАФИЈА.....	615
САДРЖАЈ.....	617

Милан Стојановић
ОПШТА ИСТОРИЈА СРЕДЊЕГ ВЕКА
Од Велике сеобе народа до IX века

Издавач

Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Прелом

Милош Анђелковић
(midje83@gmail.com)

Штампа

Сајнос, Нови Сад

Тираж

300 примерака

ISBN 978-86-6178-099-8 (AB)

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

94(100)„03/08“

СТОЈАНОВИЋ, Милан, 1983-

Општа историја средњег века : од Велике сеобе народа до IX века / Милан Стојановић. -
Нови Сад : Архив Војводине, 2024 (Нови Сад : Сајнос). - 630 стр. : геогр. карте ; 28 см. -
(Библиотека Посебна издања / Архив Војводине)

Тираж 300. - Биографија: стр. 615. - Библиографија.

ISBN 978-86-6178-099-8

а) Историја - Средњи век - 4-9. в.

COBISS.SR-ID 142765065